श्रीस्कन्दमहापुराणम्

THE SKANDAMAHĀPURĀṆAM

श्रीस्कन्दमहापुराणम्

THE SKANDAMAHĀPURĀṆAM

पञ्चम भाग

महापुराणम्

१. ब्रह्ममहापुराणम्	११. लिंगमहापुराणम्
२. पद्ममहापुराणम्	१२. वाराहमहापुराणम्
३. विष्णुमहापुराणम्	१३. स्कन्दमहापुराणम्
४. शिवमहापुराणम्	१४. वामनमहापुराणम्
५. भागवतमहापुराणम्	१५. कूर्ममहापुराणम्
६. नारदीयमहापुराणम्	१६. मत्स्यमहापुराणम्
७. मार्कण्डेयमहापुराणम्	१७. गरुडमहापुराणम्
८. अग्निमहापुराणम्	१८. ब्रह्माण्डमहापुराणम्
९. भविष्यमहापुराणम्	१९. वायुमहापुराणम्
१०. ब्रह्मवैवर्तमहापुराणम्	२०. विष्णुधर्मोत्तर पुराणम्
वासुकी पुराण ::	देवीभागवत
हरिवंश पुराण ::	भृंगीशसंहिता
कल्किपुराण ::	एकाम्रपुराण
सौर पुराण::	नरसिंहपुराणम्

क्षेमराज श्रीकृष्णदासेन सम्पादितस्य मुम्बई श्री वेंकटेश्वरस्टीम मुद्रणालयेन प्रकाशितस्य पुनर्मुद्रणम्

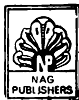
श्रीस्कन्दमहापुराणम्

THE SKANDAMAHĀPURĀṆAM

पञ्चम भाग

विषयानुक्रमणिका

श्रीआवन्त्यखण्डम्

NAG PUBLISHERS

11A/U.A. (POST OFFICE BUILDING) JAWAHAR NAGAR, DELHI-7.

(This Publication has been brought out with the financial assistance from the Govt. of India, Ministry of Human Resource)

(If any defect is found in this volume, please return the copy by V.P.P. for postage to the Publisher for free exchange.)

(i) 11A/U.A. (Postoffice Bldg.), Jawahar Nagar, Delhi-7

(ii) 8A/U.A.-3 Jawahar Nagar, Delhi-110007

(iii) Jalalpurmafi (Chunar-Mirzapur) U. P.

1986

7 volumes set Price Rs. 320.00

Printed In India

Published by Nag Sharan Singh for Nag Publishers, 11 A/U.A. (Postoffice building) Jawahar Nagar, Delhi-110007 and printed at New Gian offset Printers, 495 D. D. A. Complex, Shahzada bagh Ext., Daya Basti, Delhi.

अथ श्रीस्कान्दे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्यं प्रारभ्यते ॥ (१) ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीजगदंबायै नमः ॥ ॥ अथावन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्यं प्रारभ्यते ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ स्रष्टारोऽपि
प्रजानां प्रबलभवभयाद्यं नमस्यंति देवा यो ह्यव्यक्ते प्रविष्टः प्रणिहितमनसां ध्यानयुक्तात्मनां च ॥ लोकानामादिदेवः स जयतु भगवाञ्छ्रीमहा
कालनामा बिभ्राणः सोमलेखामहिवलययुतं व्यक्तलिंगं कपालम् ॥ १ ॥ ॥ उमोवाच ॥ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्याश्च सरितस्तथा॥
कथ्यंतां तानि यत्नेन श्रद्धा येषु प्रजायते ॥ २ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अस्ति लोकेषु विख्याता गंगा त्रिपथगा नदी ॥ सेविता देवग
न्धर्वैर्मुनिभिश्च निषेविता ॥ ३ ॥ तपनस्य सुता देवी यमुना लोकपावनी ॥ पितॄणां वल्लभा देवी महापातकनाशिनी ॥ ४ ॥ चन्द्रभागा वितस्ता
च नर्मदाऽमरकण्टके ॥ कुरुक्षेत्रं गया देवि प्रभासं नैमिषं तथा ॥ ५ ॥ केदारं पुष्करं चैव तथा कायावरोहणम् ॥ तथा पुण्यतमं देवि महा
कालवनं शुभम् ॥ ६ ॥ यत्रास्ते श्रीमहाकालः पापेन्धनहुताशनः ॥ क्षेत्रं योजनपर्यंतं ब्रह्महत्यादिनाशनम् ॥ ७ ॥ भुक्तिदं मुक्तिदं क्षेत्रं कलिक
ल्मषनाशनम् ॥ प्रलयेऽप्यक्षयं देवि दुष्प्रापं त्रिदशैरपि ॥ ८ ॥ ॥ उमोवाच ॥ ॥ प्रभावः कथ्यतां देव क्षेत्रस्यास्य महेश्वर ॥ यानि
तीर्थानि विद्यन्ते यानि लिंगानि संति वै ॥ ९ ॥ तान्यहं श्रोतुमिच्छामि परं कौतूहलं हि मे ॥ १० ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ शृणु देवि
प्रयत्नेन प्रभावं पापनाशनम् ॥ क्षेत्रमाद्यं महादेवि सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ११ ॥ श्रीमेरोः संनिधाने च शिखरं रत्नचिह्नितम् ॥ अनेकाश्चर्यनि
लयं बहुपादपसंकुलम् ॥ १२ ॥ विचित्रधातुभिश्चित्रं स्वच्छस्फटिकवेदिकम् ॥ विचित्रवर्णशोभाढ्यमृषिसंघनिनादितम् ॥ १३ ॥ मृगनागेन्द्रसं
युक्तं गजयूथसमाकुलम् ॥ निर्झरांबुप्रपातोत्थशीकराकरसंकुलम् ॥ १४ ॥ वाताहततरुव्रातप्रसूनास्थानचित्रितम् ॥ मृगनाभिवरामोदवासिता
शेषकाननम् ॥ १५ ॥ लतागृहरतिस्थानं सिद्धविद्याधराश्रयम् ॥ प्रवीणकिन्नरव्रातमधुरध्वनिनादितम् ॥ १६ ॥ तस्मिन्वने महारम्ये शोभिताशेष
भूमिकम् ॥ वैराजंनाम भवनं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ १७ ॥ तत्र दिव्यांगनागीतमधुरध्वनिनादिता ॥ पारिजाततरुच्छन्नमंजरीदामशोभिता ॥
॥ १८ ॥ बहुवाद्यसमुन्नद्धमहास्वननिनादिता ॥ लयतालयुतानेकगीतवादित्रनादिता ॥ १९ ॥ विन्यस्ता कोटिभिः स्तंभैर्निर्मलादर्शशोभिता ॥
लयतालयुतानेकमहाकौतुकसंयुता ॥ २० ॥ अप्सरोनृत्यविन्यासविलासोल्लासशोभिता ॥ सभा कांतिमतीनाम देवानां हर्षदायिका ॥ २१ ॥ ॥ १ ॥
ऋषिसंघसमाकीर्णा मुनिवृन्दनिषेविता ॥ द्विजातिवेदशब्देन नादिताऽऽनंददायिका ॥ २२ ॥ तस्यां निविष्टं वागीशं शंकराराधने रतम् ॥ सन
त्कुमारं ब्रह्मर्षिं ब्रह्मणो मानसं सुतम् ॥ २३ ॥ मुनिमध्यात्समुत्थाय कृष्णद्वैपायनो मुनिः ॥ पराशरसुतो व्यासः प्रणिपत्य यथाविधि ॥ २४ ॥

कृतांजलिपुटो भूत्वा भवभक्त्यानुभावितः ॥ पप्रच्छ परया तुष्ट्या हर्षितांगरुहाननः ॥ २५ ॥ माहाकालस्य महात्म्यं प्राणिनां मोहनाशनम् ॥
॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ महाकालवनं कस्मात्प्रोच्यते सर्वतो वरम् ॥ २६ ॥ भगवन्क्षेत्रमाहात्म्यं महाकालस्य कथ्यताम् ॥ कथं गुह्यवनं प्रोक्तं
पीठत्वमूषरं तथा ॥ २७ ॥ फलं यथात्र वसतां मृतानां च गतिर्यथा ॥ स्नानेन यद्भवेत्पुण्यं दानेनापि च यत्फलम् ॥ २८ ॥ कथमेतत्स्मशानं
च क्षेत्रं प्रोक्तं यथा तथा ॥ पृष्टं मे शंकरे भक्त्या ब्रूहि त्वं शास्त्रकोविद ॥ २९ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ क्षीयते पातकं यत्र तेनेदं
क्षेत्रमुच्यते ॥ यस्मात्स्थानं च मातृणां पीठं तेनैव कथ्यते ॥ ३० ॥ मृताः पुनर्न जायंते तेनेदमूषरं स्मृतम् ॥ गुह्यमेतत्प्रियं नित्यं क्षेत्रं शंभोर्महा
त्मनः ॥३१॥ यस्मादिष्टं हि भूतानां स्मशानमतिवल्लभम् ॥ महाकालवनं यच्च तथा चैवाविमुक्तिकम् ॥ ३२ ॥ एकाम्रकं भद्रकालं करवीरवनमेव
च ॥ कोलागिरिस्तथा काशी प्रयागममरेश्वरम् ॥ ३३ ॥ भरथं चैव केदारं दिव्यं रुद्रमहालयम् ॥ दिव्यस्मशानान्येतानि रुद्रस्येष्टानि नित्यशः ॥
॥ ३४ ॥ रमते भगवानेषु सिद्धक्षेत्रेषु सर्वदा ॥ पृथिव्यां नैमिषं तीर्थमुत्तमं तीर्थपुष्करम् ॥ ३५ ॥ त्रयाणामपि लोकानां कुरुक्षेत्रं प्रशस्यते ॥
कुरुक्षेत्राद्दशगुणा पुण्या वाराणसी मता ॥ ३६ ॥ तस्या दशगुणं व्यास महाकालवनोत्तमम् ॥ प्रभासाद्यानि तीर्थानि पृथिव्यामिह यानि
तु ॥ ३७ ॥प्रभासमुत्तमं तीर्थं क्षेत्रमाद्यं पिनाकिनः ॥ श्रीशैलमुत्तमं तीर्थं देवदारुवनं तथा ॥ ३८ ॥ तस्मादप्युत्तमं व्यास पुण्या वाराणसी
मता॥तस्माद्दशगुणं प्रोक्तं सर्वतीर्थोत्तमं यतः॥३९॥महाकालवनं गुह्यं सिद्धक्षेत्रं तथोषरम् ॥ किंचिद्गुह्यान्यथान्यानि स्मशानान्यूषराणि च ॥४०॥
सर्वतस्तु समाख्यातं महाकालवनं मुने ॥ स्मशानमूषरं क्षेत्रं पीठं तु वनमेव च ॥४१॥ पंचैकत्र न लभ्यंते महाकालपुराद्दते ॥४२॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये महाकालवनप्रशंसावर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ सनत्कु
मार उवाच ॥ ॥ पुरा त्वेकार्णवे प्राप्ते नष्टे स्थावरजंगमे ॥ नाग्निर्न वायुरादित्यो न भूमिर्न दिशो नभः ॥१॥ न नक्षत्राणि न ज्योतिर्न द्यौर्नैदुर्ग्रहा
स्तथा ॥ न देवासुरगंधर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ॥ २ ॥ सरांसि नैव गिरयो नापगा नाब्धयस्तथा ॥ सर्वमेव तमोभूतं न प्राज्ञायत किंचन ॥ ३ ॥
तदेको हि महाकालो लोकानुग्रहकारणात् ॥ तस्थौ स्थानान्यशेषाणि काष्ठास्वालोकयन्प्रभुः ॥ ४ ॥ सृष्ट्यर्थं स महाकालः करे कामं प्रति
ष्ठितम् ॥ दक्षिणस्य तु तर्जन्यां स ममंथाविशोषितम् ॥५॥ कललं बुद्बुदं भूत्वा तीव्रवेगविवर्द्धितम् ॥ जज्ञे तदंडं सुदृढं सुष्ठु वृत्तं हिरण्मयम् ॥६॥

१ तस्य च–इ० पा० । २ यथास्य क्षेत्रस्य–इ० पा० । ३ शास्त्रसंमतम्–इ० पा० । ४ सिद्धम्–इ० पा० । ५ नो ह्रदास्तथा–इ० पा० ।

करेण ताडितं तद्धि बभूव द्विदलं महत् ॥ अधःखंडं स्मृता भूमिरूर्ध्वं द्यौस्तारकान्वितम् ॥ ७ ॥ मध्येऽभवत्तदा ब्रह्मा पंचवक्त्रश्चतुर्भुजः ॥
महेश्वरोऽनुमान्यैव तमयोजदनंतरम् ॥ ८ ॥ कुरु सृष्टिं महाबाहो विचित्रां मदनुग्रहात् ॥ इत्युक्त्वांतर्हितः क्वापि देवो ब्रह्मा न जग्मिवान् ॥ ९ ॥
प्रेर्यमाणोऽपि वै स्रष्टुं ब्रह्मा देवमचिंतयत् ॥ ब्रह्मणा ध्यायमानश्च ज्ञानार्थं भगवान्भवः ॥ १० ॥ ब्रह्मणस्तपसा हृष्टः प्रादाद्वेदं षडंगकम् ॥
लब्धे वेदेऽपि न चिरात्सृष्टिं कर्तुं शशाक सः ॥११॥ तपसाऽतिष्ठदों भूयः समाराधयितुं भवम् ॥ नापश्यत्स यदा देवं तदा तुष्टाव भावितः ॥ १२ ॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमः शिवायामलसत्त्वचेतसे गुणत्रयातीतविसारितेजसे ॥ षडंगवेदस्य ममापि वेधसे परस्वरूपानुभवाय चक्षुषे ॥ १३ ॥ नमोऽ
स्तु ते सृष्टिविधौ रजोजुषे जगत्स्थितौ सत्त्वमधिष्ठिताय ते ॥ विनाशहेतौ तमसा महीयसे शिवाय निर्वाणसुखप्रदायिने ॥१४॥ अशेषभूतप्रकृतेः परा
य वै परात्मरूपाय नमः शिवाय वै ॥ नृबुद्ध्यहंकारमनोविधायिने भर्त्रे च षड्विंशकरूपकाय वै ॥ १५ ॥ भूतोयवह्न्यम्बरवायुचंद्रसूर्यात्मरूपाभिरिदं
तनूभिः ॥ व्याप्तं जगद्यस्य नमोऽस्तु तस्मै भूतं भविष्यमथ वर्तमानम् ॥ १६ ॥ यानीह तेजांसि जगंति यानि भूतानि भव्यान्यथ कारणानि ॥
भवंति सृष्टौ विलयं विनाशे व्रजंति यस्यात्मनि तं नमामि ॥ १७ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ एवं संस्तुवतो व्यास ब्रह्मणो भगवान्परः ॥ अन्त
र्हित उवाचेदं ब्रह्मन्संयाच्यतां वरः ॥ १८ ॥ स वव्रे मनसा पुत्रं भवं गौरवकारणात् ॥ विज्ञायांतर्गतं तस्य परमेश उवाच तम् ॥ १९ ॥ यस्मान्मां
मनसा पुत्रं चतुर्मुख समीहसे ॥ कस्मिंश्चित्कारणे तस्मादहं छेत्स्यामि ते शिरः ॥ २० ॥ अयाच्यं याचितं यस्मान्ममांशो नीललोहितः ॥ रुद्रो
भविष्यति सुतः स च ते हिंस्यति प्रभाम् ॥ २१ ॥ अन्यद्यस्मात्स्मृतो भक्त्या त्वयाहं पितृभावतः ॥ परब्रह्मस्वरूपेण जिज्ञासा मम या कृता ॥
॥ २२ ॥ तस्माद्ब्रह्मेति लोकेऽत्र नाम ख्यातं भविष्यति ॥ पितामहत्वं तेनापि पितामहस्ततो ह्यसि ॥ २३ ॥ लब्ध्वा शापवरावेवं पुत्रसृष्टिं चकार
सः ॥ स्वतेजोजनितं वह्निं जुह्वतः स्वेदमावहत् ॥२४॥ समिद्युक्तेन हस्तेन ललाटं मार्जतोऽभवत् ॥ स्विन्नभ्रष्टस्ततो रक्तबिंदुरेको विभावसौ ॥२५॥
स नीललोहितोऽभूद्वै स च रुद्रो भवाज्ञया ॥ तदनन्तरमासाद्य उत्ततार सुतोऽतिकात् ॥ २६ ॥ पंचवक्त्रो दशभुजः शूलचापासिशक्तिमान् ॥ त्रिपंच
नयनो रौद्रो व्यालयज्ञोपवीतकः ॥ २७ ॥ सेन्दुः कपर्दं बिभ्राणः सिंहचर्मांबरंधरः ॥ जातमेवं स दृष्ट्वा तु ब्रह्मा नामाकरोत्तदा ॥ २८ ॥ नील
लोहितनामेति भव रुद्र पिनाकधृक् ॥ ततः प्रववृते सृष्टिः स्रष्टुर्लोकपितामहात् ॥ २९ ॥ सप्तादौ मानसाञ्जज्ञे सनकादींस्ततोऽपरान् ॥ मरीचि

१ आ-इत्युपसर्गः-'छन्दोवत्सूत्राणि भवन्ति' इति वृद्धसंमतम्। अत एव "छन्दसि परेऽपि" इत्यनुशासनेन-आङुपसर्गस्य परतोऽपि प्रयोगः। आतिष्ठद्-इति प्रयोगो बोद्धव्यः। २ पुरः-इ० पा०।

दक्षप्रभृतीन्मन्वादींश्च प्रजासृजः ॥ ३० ॥ अष्टभेदान्सुरान्कृत्वा तिर्यग्योनिं च पंचधा ॥ मनुष्यानेकभेदांश्च सृष्टिमेवं ससर्ज ह ॥ ३१ ॥ सृष्टिः सुरादिका जाता कृत्वा ब्रह्माणमप्यधः ॥ प्रणम्याथ सिषेवुस्ते केवलं नीललोहितम् ॥ ३२ ॥ ततो ब्रह्माऽवदद्रुद्रमपूज्यो हि त्वया कृतः ॥ स्वतेजसा भवान्पूज्यो यतो याहि हिमालयम् ॥३३॥ तं नीललोहितः प्रोचे भवता नार्चितो ह्यहम् ॥ ततो जगाम रुद्रोऽसौ स यत्र भगवान्भवः ॥३४॥ ततो ब्रह्माऽभवन्मूढो रजसा चोपबृंहितः ॥ ततापं तेजसा सृष्टिं मन्यमानो मया कृताम् ॥ ३५ ॥ मत्तुल्यो नास्ति वै देवो येन सृष्टिः प्रवर्द्धिता ॥ सदेवासुरगन्धर्वा पशुपक्षिमृगाकुला ॥ ३६ ॥ एवं मूढः स पंचास्यो विरंच्योऽभवद्दर्पितः ॥ प्राग्वक्त्रं सुस्वरं तस्य सामवेदप्रवर्तकम् ॥ ३७ ॥ द्वितीयं वदनं तस्य ऋग्वेदस्य प्रवर्तकम् ॥ यजुर्वेदधरं चान्यदथर्वाख्यं चतुर्थकम् ॥ ३८ ॥ सांगोपांगेतिहासांश्च सरहस्यान्ससंग्रहान् ॥ वेदानधीते वक्त्रेण पंचमेनोपचक्षुषा ॥ ॥ ३९ ॥ तस्याऽसुराः सुराः सर्वे वक्त्रस्याद्भुततेजसः ॥ तेजसा न प्रकाशंते दीपः सूर्योदये यथा ॥ ४० ॥ सपुत्रा अपि सोद्वेगा बभूवुर्नष्टचेतसः ॥ नाभिगन्तुं न च द्रष्टुं चिरं तेजोऽपसर्पितुम् ॥ ४१ ॥ अभिभूतमिवात्मानं मन्यमाना अविद्विषः ॥ सर्वे ते मन्त्रयामासुर्देवा वै हितमात्मनः ॥ ४२ ॥ गच्छाम शरणं देवं निस्तेजा ब्रह्मतेजसा ॥ किं तु तस्य न जानीमः स्थानं यत्र व्यवस्थितः ॥ ४३ ॥ तं भीममत्र द्रक्ष्यामो भक्त्या नान्येन केनचित् ॥ एवं संमन्त्र्य ते देवाः कृतांजलिपुटास्तदा ॥ चक्रुः स्तोत्रं महेशस्य परया स्वरसंपदा ॥ ४४ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ नमस्ते देवदेवेश महेश्वर नमोनमः ॥ ४५ ॥ न विद्मः परमं मूढा महिमानं तवातुलम् ॥ यद्योगेन परं ब्रह्म भूतानां त्वं सनातनः ॥ ४६ ॥ प्रतिष्ठा सर्वभूतानां हेतुः सर्वस्य सर्जने ॥ बिभर्षि चैव नेत्रस्थान्सोमसूर्यविभावसून् ॥ ४७ ॥ नामसंकीर्तनादेव मुच्यन्ते जंतवोऽशुभात् ॥ पृथिव्यबग्निचन्द्रार्कव्योमवायूपलक्षणाः ॥ ४८ ॥ मूर्तयस्ते महादेव व्याप्तमाभिरशेषतः ॥ रजःसत्त्वतमोभावैर्भ्राम्यमाणं त्वया जगत् ॥ ४९ ॥ नावबुध्यति सर्वेश सर्वमूर्तिधरो यतः ॥ ब्रह्मादीनां सुरेशानां संमोहनविमोहनम् ॥ त्वं करोषि युगावर्तकाले काले च दुःसहम् ॥ ५० ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ प्रत्यक्षं दर्शनं दत्त्वा देवानामनुकंपया ॥ प्रसन्नवदनो भूत्वा देवैश्चापि नमस्कृतः ॥ ५१ ॥ वासयन्मोहनाम्ना तु सह देवैर्महेश्वरः ॥५२॥ एवं संस्तूयमानोऽसौ देवर्षिपितृमानवैः ॥ अन्तर्हित उवाचेदं देवा ब्रूत यथेप्सितम् ॥ ५३ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ प्रत्यक्षं दर्शनं स्थाणो प्रार्थयाम सदा तव ॥ त्वया कारुण्यतोऽस्माकं वरश्चापि प्रदीयताम् ॥ ५४ ॥ यदस्माकं महद्वीर्यं तेजश्चैव पराक्रमम् ॥ तत्सर्वं ब्रह्मणा ग्रस्तं पंच

१ प्रविष्टः–इ० पा० ।

मास्यस्य तेजसा ॥ ५५ ॥ विनेशुः सर्वतेजांसि त्वत्प्रसादात्पुनः प्रभो ॥ जायते तद्यथापूर्वं तथा कुरु महेश्वर ॥ ५६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ प्रत्यक्षमेत्य वै पश्चाच्चलितः शर्व एव हि ॥ जगाम तत्र यत्रासौ रजोऽहंकारमूर्त्तिमान् ॥ देवाः स्तुवंतो देवेशं परिवार्य उपाविशन् ॥ ॥ ५७ ॥ ब्रह्मा तमागतं देवं नाजानात्तमसा वृतः ॥ सूर्यकोटिसहस्राणां तेजसा रंजयञ्जगत् ॥ ५८ ॥ तदाऽदृश्यत विश्वात्मा विश्वसृग्विश्वभावनः ॥ स पितामहमासीनं सकले देवमण्डले ॥ ५९ ॥ तेजसाभिभवन्रुद्रस्तेन मत्तोऽग्रतः स्थितः ॥ रुद्रतेजोभिभूतं च ब्रह्मवक्त्रं न राजते ॥ ६० ॥ रात्रौ प्रकाशकिरणश्चंद्रः सूर्योदये यथा ॥ सगर्वोथात्मजं दृष्ट्वा रुद्रदेवं सनातनम् ॥ ६१ ॥ अवन्दत करेणैव प्राह वै सस्मितं वचः ॥ प्रत्युवाच विरूपाक्षो ब्रह्माणं तं हसन्निव ॥ ६२ ॥ यतो न वेद परमं देवं तत्तेजसावृतः ॥ ततोऽट्टहासं भगवान्मुमोच शशिशेखरः ॥ ६३ ॥ पश्यतां सर्वदेवानां शृण्वतां वाचमुक्तवान् ॥ तेनाट्टहासशब्देन मोहयित्वा पितामहम् ॥ ६४ ॥ तेजोराशिशशांकाभः शशांकार्काग्निलोचनः ॥ वामांगुष्ठनखाग्रेण ब्रह्मणः पञ्चमं शिरः ॥ ६५ ॥ चकर्त कदलीगर्भं नरः कररुहैरिव ॥ छिद्यमानं च तद्वक्त्रं बुबुधे न पितामहः ॥ ६६ ॥ रुद्रस्य तेजसा तस्मान्मोहितो न नतिं गतः ॥ छिन्नं तस्य शिरः पश्चाद्रुद्रहस्ते स्थितं तदा ॥ ६७ ॥ अपश्यद्दैवतैः सार्धं रौद्रमतिभयाज्ज्वलत् ॥ महेश्वरकरांतस्थनखे वक्त्रं विराजते ॥ ६८ ॥ ग्रहमण्डलमध्यस्थो द्वितीय इव चन्द्रमाः ॥ उत्क्षिप्य तत्कपालेन ननर्त शशिशेखरः ॥ ६९ ॥ शिखरस्थेन सूर्येण कैलास इव पर्वतः ॥ छिन्ने वक्त्रे ततो देवा हृष्टपुष्टा वृषध्वजम् ॥ तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैर्देवदेवं कपालिनम् ॥ ७० ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ नमः कपालिने नित्यं महाकालाय शंखिने ॥ ७१ ॥ ऐश्वर्यज्ञानयुक्ताय सर्वभोगप्रदायिने ॥ नमो दर्पविनाशाय सर्वदेवमयाय च ॥ ७२ ॥ कालसंहारकर्ता त्वं महाकालस्ततो ह्यसि ॥ भक्तानां दुःखशमनो दुःखांतस्तेन रोचसे ॥ ७३ ॥ शंकरोप्याशु भक्तानां तेन त्वं शंकरः स्मृतः ॥ छित्त्वा ब्रह्मशिरो यस्मात्कपालं च बिभर्षि च ॥७४॥ तेन देव कपाली त्वं स्तुतो ह्यसि प्रसीद नः ॥ एवं स्तुतः प्रसन्नात्मा देवानुत्थाप्य शंकरः ॥७५॥ कृपानिधिः स भगवांस्तत्रैवांतरधीयत ॥ शशिशकलमयूखैर्भासितं यत्कपर्दं द्रवति गगनगंगातोयवीचीविचेयम् ॥ सितविधृतकपालो मा[1]लया रुद्रपार्श्वे स जयति जितवेधा ऊर्जितः प्राज्यतेजाः ॥७६॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये ब्रह्मशिरश्छेदवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥छ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ छिन्ने वक्त्रे ततो ब्रह्मा क्रोधेन तमसा वृतः ॥ ललाटे स्वेदमुत्पन्नं गृहीत्वाऽताडय

१ मालया—मालया उपलक्षितः—इत्यर्थः । मालाधारी—इति यावत् ।

द्भुवि ॥ १ ॥ तत्स्वेदात्कुंडली जज्ञे सधनुः समहेषुधिः ॥ सहस्रकवचो वीरः किं करोमीत्युवाच ह ॥ २ ॥ तमुवाच विरंचिस्तु दर्शयन्रुद्रमोजसा ॥
वध्यतामेष दुर्बुद्धिर्जायते न यथा पुनः ॥ ३ ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा धनुरुद्यम्य पृष्ठतः ॥ स प्रतस्थे महेशस्य बाणहस्तोऽतिरोषभृत् ॥ ४ ॥ स दृष्ट्वा
पुरुषं चोग्रमगमद्विस्मितो भवः ॥ दिव्यबाणधनुर्हस्तं वेगविक्रांतगामिनम् ॥ ५ ॥ मया न वध्योऽतिबलः सखा विष्णोर्भविष्यति ॥ अनुग्राह्यो
ह्यहं तेन सख्यार्थं तपसि स्थितः ॥ ६ ॥ चिंतयन्नित्थमीशोऽपि विष्णोराश्रममभ्यगात् ॥ हुंकारध्वनिना ब्रह्मन्मोहयित्वा ततो नरम् ॥ ७ ॥
प्रपात्य च तदा हृष्टः क्रीडां कुर्वञ्जगत्स्थितौ ॥ यत्र नारायणः श्रीमांस्तपस्तेपे प्रतापवान् ॥ ८ ॥ अदृश्यः सर्वभूतानां विश्वात्मा विश्वसृग्विभुः ॥
तत्र प्राप्तो विरूपाक्षो ददर्श मधुसूदनम् ॥ ९ ॥ एकांगुष्ठस्थितं भूमौ तपोऽत्यंतमनातुरम् ॥ युगांतार्कसहस्रस्य तेजसा वृतमद्भुतम् ॥ १० ॥ पुण्या
धारसमायुक्तं पुराणपुरुषोत्तमम् ॥ दृष्ट्वा नारायणं देवं भिक्षां देहीत्युवाच ह ॥ ११ ॥ कपालं दर्शयित्वाग्रे ज्वलज्ज्वलनसोत्कटम् ॥ कपालपाणिं
संप्रेक्ष्य रुद्रं विष्णुरचिंतयत् ॥ १२ ॥ कोऽन्यो योग्यो भवेद्भिक्षुर्भिक्षादानस्य सांप्रतम् ॥ योग्योऽयमिति संकल्प्य दक्षिणं भुजमर्पयत् ॥ १३ ॥ तं
बिभेदांतर्गतज्ञः शूलेन शशिशेखरः ॥ ततः प्रवाह उत्पन्नः शोणितस्य विभोर्भुजात् ॥ १४ ॥ जांबूनदरसाकारा वह्निज्वालेव निर्मला ॥ निष्पपात
कपालांते शंभुना संप्रतीच्छिता ॥ १५ ॥ ऋज्वी वेगवती शिप्रा दीधितीवांबरे रवेः ॥ पंचाशद्योजना दीर्घा विस्तारे दशयोजना ॥ १६ ॥ दिव्यं
वर्षसहस्रं सा समुवाह हरेर्भुजात् ॥ कियंतं कालमीशो हि भिक्षां जग्राह भावितः ॥ १७ ॥ दत्तां नारायणेनाथ सत्पात्रे पात्र उत्तमे ॥ ततो नारा
यणः प्राह हरं परमिदं वचः ॥ १८ ॥ संपूर्णं तव पात्रं हि ततो वै परमेश्वरः ॥ सतोयांबुदनिर्घोषं श्रुत्वा वाक्यं हरेर्हरः ॥ १९ ॥ शशिसूर्याग्नि
नयनः शशिशेखरशोभितः ॥ कपाले दृष्टिमावेश्य त्रिनेत्रैश्च जनार्दनम् ॥ २० ॥ अंगुल्या घटयन्प्राह कपालं चातिपूरितम् ॥ श्रुत्वा हारीरिदं
वाक्यं रक्तधारां समाहरत् ॥ २१ ॥ पार्श्वतोथ हरेरीशः स्वांगुल्या रुधिरं तदा ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं च दृष्टिपातं ममंथ वै ॥ २२ ॥ मथ्यमाने ततो
रक्ते कललं बुद्बुदं क्रमात् ॥ बभूव च ततः पश्चात्किरीटी सशरासनः ॥ २३ ॥ सहस्रबाहू रक्ताक्षो धनुर्ज्यां संस्पृशन्मुहुः ॥ बभूव तूणीरगलो वृषस्कं
धोंऽगुलित्रवान् ॥ २४ ॥ पुरुषोऽर्जुनसंकाशः कपाले संप्रकाशयन् ॥ तं दृष्ट्वा भगवान्विष्णुः प्राह रुद्रमिदं वचः ॥ २५ ॥ कपाले भगवन्कोऽयं
प्रादुर्भूतोऽभवन्नरः ॥ उक्तिं श्रुत्वा हरेरीशस्तमुवाच हरे शृणु ॥ २६ ॥ नरो नामेति पुरुषः परमास्त्रविदांवरः ॥ यस्त्वयोक्तो नर इति नरस्तस्माद्भ
विष्यति ॥ २७ ॥ नरनारायणौ चोभौ युगे ख्यातौ भविष्यतः ॥ संग्रामे देवकार्येषु लोकानां परिपालने ॥ २८ ॥ एष नारायण सखा नरस्तव

१ शंभुवाक्यम्—इ० पा० । २ दृष्टिपातं दृष्टिं पातयित्वा पातयित्वा—इत्यर्थः ।

भविष्यति ॥ तव एकाकिनः संख्ये तपसश्च महामुनिः ॥ २९ ॥ विज्ञानस्य परीक्षार्थे तेजो लोके भविष्यति ॥ तेजोधिकमिदं दिव्यं ब्रह्मणः
पंचमं शिरः ॥ ३० ॥ तेजसा ब्रह्मणो दीप्तो भुजस्य तव शोणितात् ॥ मम दृष्टिनिपाताच्च त्रीणि तेजांसि यान्यतः ॥ ३१ ॥ तत्संयोगात्समुत्पन्नः
शत्रूनुद्वेजयिष्यति ॥ अवध्या ये भविष्यंति दुर्जयास्तव चापरे ॥ ३२ ॥ शक्रस्य चामरारीणां तेषामेव भयंकरः ॥ एवमुक्तवतः शंभोर्विस्मितस्त
स्य तेजसा ॥ ३३ ॥ हरिरेपि स तत्रैव तुष्टाव हरकेशवौ ॥ नमो हर हरे तुभ्यं नमः शंकर विष्णवे ॥ ३४ ॥ नमस्ते शूलहस्ताय नमस्ते खड्गपा
णये ॥ नमोनमस्ते मेध्याय हृषीकेश नमोऽस्तु ते ॥ ३५ ॥ नमोऽस्तु वाचां पतये श्रीधराय नमोनमः ॥ एवं स्तुवन्तं तं भक्त्या कृतांजलि
पुटं नरम् ॥ ३६ ॥ तथैवांजलिसंबद्धं गृहीत्वाशु करद्वयम् ॥ उद्धृत्याथ कपालात्तु पुनर्वचनमब्रवीत् ॥ ३७ ॥ य एव पुरुषो रौद्रो ब्रह्मणः स्वेदसं
भवः ॥ मम हुंकारशब्देन मोहनिद्रामुपागतः ॥ ३८ ॥ निबोध तं च त्वरितमित्युक्त्वांतर्हितो हरः ॥ नारायणस्य प्रत्यक्षं बोधयित्वा द्रुतं
हि तम् ॥ ३९ ॥ वामपादेन हत्वा च समुत्तस्थौ नरो रुषा ॥ तयोर्युद्धं समभवत्स्वेदरक्तजयोर्महत् ॥ ४० ॥ विस्फारितधनुःशब्दैर्नादिताशेषभूत
लम् ॥ कवचं स्वेदजस्यैकं रक्तजस्य तथा भुजौ ॥४१॥ एवं समेन वै युद्धं दिव्यं जातं तु भूतले ॥ त्रिवर्षोनानि वर्षाणां शतानि दश सुद्विज॥४२॥
युध्यतोः समतीतानि स्वेदरक्तजयोर्मुने ॥ रक्तजो द्विभुजो दृष्टा कवचैकेन स्वेदजम् ॥ ४३ ॥ बिभेद बाणवेगेन ब्रह्मणस्तं नरं परम् ॥ ससंभ्रममु
वाचेदं ब्रह्माणं मधुसूदनः ॥ ४४ ॥ मन्नरेणोच्छ्रितो ब्रह्मंस्त्वदीयो विनिपातितः ॥ श्रुत्वा तदाकुलो ब्रह्मा बभाषे मधुसूदनम् ॥ ४५ ॥ हरेऽन्यज
न्मनि नरो मदीयो यदि हीयते ॥ तेन तुष्टेन संप्रोक्तं हरिणैवं भविष्यति ॥ ४६ ॥ कृत्वा तयो रणमपि निवार्य तावुवाच ह ॥ अथान्यजन्मनि
नरो मदीयो भविता कलौ ॥ ४७ ॥ ततो महारणे जाते तत्राहं योजयामि तम् ॥ विष्णुनाथ समाहूय महेश्वरसुरेश्वरौ ॥ ४८ ॥ उक्ताविमौ नरौ
रुद्रौ पालनीयौ स्वशक्तितः ॥ स्वेदजातासृग्जातौ तु स्वकीयांशौ धरातले ॥ स्वांशभूतौ द्वापरांते नियोज्यौ भूतले त्वया ॥ ४९ ॥ ततोऽब्रवी
त्तदा विष्णुं सुरेशो दुःखितं वचः ॥ ५० ॥ अस्मिन्मन्वंतरे देव त्रेतायुगं तदा यदा ॥ त्वद्रूपेणेह महता सूर्यपुत्रहितार्थिना ॥ वालीनाम महाबाहुः
सुग्रीवार्थे निपातितः ॥ ५१ ॥ तेन दुःखेन तप्तोऽहं नाहं गृह्णामि ते नरम् ॥ अगृह्णमानं देवेशं कारणांतरवादिनम् ॥ ५२ ॥ विष्णुः प्रोवाच मघव
न्भुवो भारावतारणे ॥ अवतारं करिष्यामि मर्त्यलोकेऽप्यहं विभो ॥ ५३ ॥ ततो हृष्टोऽभवच्छक्रो विष्णुवाक्येन तेन वै ॥ प्रतिगृह्य नरं हृष्टः सत्य

१ अपित्राथार्थे । अपि सः अथ सः—नरः—तत्रैव हरकेशवौ तुष्टाव । २ त्रेताभावितशंकरे—इ० पा० ।

मस्तु वचस्तव ॥ ५४ ॥ इत्युक्त्वा तु रवीन्द्रौ स प्रेषयित्वा च तौ पुनः ॥ गत्वा स पुण्डरीकाक्षो ब्रह्माणं ब्रह्मवेश्मनि ॥ ५५ ॥ कृतं जुगुप्सितं
कर्म ब्रह्मन्नीशं जिघांसता ॥ यत्त्वया देवदेवेश पुमान्कोपेन भाषितः ॥ ५६ ॥ शुद्ध्यर्थमस्य पापस्य प्रायश्चित्तं परं कुरु ॥ गृह्णन्वह्नित्रयं ब्रह्मन्नग्निं
होत्रमुपास्व ह ॥ ५७ ॥ एको वै गार्हपत्योऽस्तु द्वितीयाहवनीयकः ॥ दक्षिणाग्निस्तृतीयस्तु[1] त्रिकुण्डेषु प्रकल्पय ॥ ५८ ॥ वर्तुले तर्पयात्मानं
मामथो धनुषाकृतौ ॥ चतुष्कोणे हरं देवमृग्यजुःसामनामभिः ॥ ५९ ॥ हुत्वा त्वग्निं च तपसा हरमेवार्च्य तत्क्षणात् ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु हुत्वाग्निं
सिद्धिमाप्स्यसि ॥ ६० ॥ प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा प्रतिपद्य महेश्वरम् ॥ ततो निष्कल्मषो भूत्वा विषादस्ते गमिष्यति ॥ ६१ ॥ इत्येवमुक्त्वा हरिरु
ग्रतेजा गतः स्वकीयं निलयं महात्मा ॥ ब्रह्मापि चित्तं तपसे निधाय समादधे सर्वमथाच्युतोक्तम् ॥६२॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाह
स्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डेऽवंतीक्षेत्रमाहात्म्ये ब्रह्मणः प्रायश्चित्तवर्णनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥छ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ योऽसौ कपाल
उत्पन्नो नरोनाम धनुर्धरः॥किमेवं सोऽधुना जात उत्पत्तौ विश्वकर्मणः॥१॥ कथं रुद्रेण जनितः प्रभुणा बुद्धिपूर्वकम् ॥ विष्णुना वा भगवता ब्रह्मणा भाव
भेदतः ॥२॥ केनकस्मात्समुत्पन्नः शंकराच्युतब्रह्मणाम् ॥ ब्रह्मा हिरण्यगर्भो यो यो जातश्च चतुर्मुखः ॥ ३ ॥ अद्भुतं पंचमं वक्त्रं कथं तस्याप्युपस्थि
तम् ॥ स तस्थौ भगवान्ब्रह्मा कथं रुद्रे मनोऽदधत् ॥ ४ ॥ मूढात्मना नरो येन हंतुं स प्रहितो हरम् ॥ ५ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ महेश्वरहरी
एतौ द्वावेव[2] सति तिष्ठतः ॥ तयोरविदितं नास्ति सिद्धासिद्धं महात्मनोः ॥ ६ ॥ ब्रह्मणः पंचमं वक्त्रं यत्तदासीन्महात्मनः ॥ तस्यैव मानसः सोऽग्निः
शिरसा तेन वै धृतः ॥ ७ ॥ यो नरो ब्रह्मणः प्रोक्तः सोऽप्यग्निस्तस्य मानसः ॥ दधार तं महादेवः कृत्वांगुल्यंतरांतरे ॥ ८ ॥ पूर्वं दृष्ट्वा समुत्पत्ति
मेवं तस्य महान्नरः ॥ तस्मात्कपालमंगुल्यां घट्टमानमजायत ॥ ९ ॥ स तं हत्वा शरेणाजौ ब्रह्मणो निहितं रजः ॥ मुमोह रजसा सत्त्वं यदृच्छा
कृत्प्रभुर्यतः ॥ १० ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कथमग्निः समुत्पन्नो योग्निः सर्वेण धारितः ॥ विस्तरेण तदाचक्ष्व भगवन्मुनिवंदित ॥ ११ ॥
॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अव्यक्तादीन्ससर्जादावंडं हि तदजायत ॥ जज्ञे सौवर्णवर्णाभो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ १२ ॥ स्वयंभूः स तप
स्तप्त्वा दिव्यं वर्षशतं महत् ॥ स तपःस्थो व्याजहार भूर्भुवःस्वरिति श्रुतीः ॥ १३ ॥ श्रुतियोगात्तु मनसः पश्चादग्निरजायत ॥ अधोमुखः पपाताग्निः
पृथिवीं निर्दहन्यदा ॥ १४ ॥ पाणिभ्यां ब्रह्मणा सोग्निर्भूमेरूर्ध्वं निवेशितः ॥ ततो दक्षिणहस्तेन वेद्यामग्निः प्रणीयते ॥ १५ ॥ पुरापतन्नधोज्वा
लऊर्ध्वज्वालो यदा धृतः ॥ उत्तानश्च कृतो यस्माद्ब्रह्मणा निर्मितो मिथः ॥ १६ ॥ ज्वालाभिः प्रज्वलन्नूर्ध्वं सर्वशब्दस्फुलिंगवान् ॥ हिरण्यवर्ण

१ अग्निहोत्रस्तृतीयस्तु—इ० पा० । २ द्वावेव संनिधिस्थितौ--इ० पा० ।

ब्रह्माणं तदोवाचाग्निरुत्कटः ॥ १७ ॥ किमर्थं तु त्वया देव भूमिभक्षं निवारितम् ॥ बुभुक्षयाहमाविष्ट आहारो मे प्रदीयताम् ॥ १८ ॥ एव
मुक्तोऽग्नये ब्रह्मा स्वरोमाणि जुहाव सः ॥ कृशश्चखाद अग्निस्तु सर्वरोमाणि ब्रह्मणः ॥ १९ ॥ अब्रवीच्च न मे तृप्तिर्न च मे देहनिर्वृतिः ॥
त्वचं जुहाव ब्रह्मा च चखादाग्निस्त्वचं तदा ॥ २० ॥ अब्रवीत्तं तदा वह्निस्तृप्तिर्नास्ति ममेति हि ॥ जुहाव स्वानि मांसानि त्वचोत्कृत्य
प्रजापतिः ॥ २१ ॥ अब्रवीच्च न मे तृप्तिर्न च मे देहनिर्वृतिः ॥ जुहाव ब्रह्मा चास्थीनि तान्यश्नात्स बुभुक्षितः ॥ २२ ॥ ततो धात्रा हुता
शाय कृतो देहो विधातुकः ॥ तमदेहमथो दृष्ट्वा ब्रह्माणमवदच्च सः ॥ २३ ॥ अहो ब्रह्मन्न मे तृप्तिर्न च मे देहनिर्वृतिः ॥ क्रुद्धेण ब्रह्मणा
सोऽग्निर्हुंकारेण द्विधा कृतः ॥ २४ ॥ आहतू रुदंतावग्नी आहारार्थं प्रजापतिम् ॥ हुंकारेण पुनर्ब्रह्मा द्विधैकैकं चकार वै ॥ २५ ॥
त्रयस्तेषां रुदंतिस्म रुदन्ह्येको ह्यसंवृतः ॥ क्रुद्धेन ब्रह्मणा व्यास हुंकारेणैव ताडितः ॥ २६ ॥ रोरूयमाणे चाग्नौ तु पुनर्ब्रह्मा कृपान्वितः ॥
प्राह कामाभिभूतानां भुंक्ष्व त्वं देहधातुकम् ॥ २७ ॥ स कालस्तस्य कामस्य सा वृत्तिः संप्रकल्पिता ॥ अकाराग्निं सन्निविष्टं दृष्ट्वा मनसि
मानसः ॥ २८ ॥ हुंकाराग्निः प्रजज्वाल किमेतदिति चाब्रवीत् ॥ ब्रह्मा तमाह त्वमपि यथेष्टां वृत्तिमाश्रय ॥ २९ ॥ देवमध्ये बहिर्वापि मुनीना
माश्रमेषु च ॥ इत्येवमुक्तस्तेनाशु वृत्तिमेतामरोचयत् ॥ ३० ॥ अहमेवं प्रदास्यामि पुनः पुनरुवाच ह ॥ यस्मादेष द्वितीयोग्निर्हुंकारात्सम
जायत ॥ ३१ ॥ साभिमानोऽपमानो वा हुंकारो यत्र कथ्यते ॥ सा च वृत्तिर्ममादेशाद्बुभुक्षाशांतये तव ॥ ३२ ॥ इकाराग्निं समाहूय ब्रह्मा वचनम
ब्रवीत् ॥ भवतोग्ने त्वियं वृत्तिरन्नं भुक्तं दहेरिति ॥ ३३ ॥ उकाराग्निं समाहूय ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥ यत्पृथिव्यां गुरुध्यानं भगवंस्तत्समाश्रय ॥ ३४ ॥
अहं च ते विधास्यामि स्थानमाहारमेव च ॥ इत्युक्तः स तु तेनाग्निर्यत्पृथिव्यां शिलाचयः ॥ ३५ ॥ यतोऽग्निर्व्यास तेनोक्तो गिरौ दुर्गे महा
मुने ॥ उकाराग्निः स चाप्येष समुद्रे वडवामुखः ॥ ३६ ॥ सोऽपि भिन्नः समाहूतो ब्रह्मणा स्थानलिप्सया ॥ त्वं चक्षुः सर्वलोकस्य ब्रह्मा वचनम
ब्रवीत् ॥ ३७ ॥ तस्मात्त्वं संस्कृतां वाणीं द्विजातीनां प्रकाशय ॥ दैवी पुण्या हि पापांश्च आयुष्यं हंत्यसंस्कृता ॥ ३८ ॥ तस्माद्द्विजातेर्विज्ञेया
वाणी पुण्या प्रकाशिता ॥ वाक्च माता द्विजातीनां मुखे सा संप्रतिष्ठिता ॥ ३९ ॥ अनृताक्षरविन्यासादमंगल्या ह्यसंस्कृता ॥ वक्तारं हंत्यतो
ह्यग्निः सदा संस्कृतकृद्द्विजः ॥ ४० ॥ आहूय भूयोऽकाराग्निं प्रजापतिरचक्षुषम् ॥ वाग्वेदवाणीमवदत्सोपि संमीलितेक्षणः ॥ ४१ ॥ ब्रह्माणमाह

१ विधीयताम्—इ० पा० । २ रुदतौ—नुमभाव आर्षः—रुदन्तौ । २ कालकल्पकामस्य—इ० पा० ।

वह्निस्तु वाचोहं मुखमस्मि हे ॥ स्थानं मम प्रयच्छस्व सर्वतेजोवरं परम् ॥ ४२ ॥ ब्रह्मा तमाह यस्मात्त्वं तेजःस्थानं समीहसे ॥ तस्मात्तेजोमयं यत्ते रविस्थानं भविष्यति ॥४३॥ यस्मात्तेजः प्रपश्यंति चक्षुर्भवति दुर्बलम् ॥ तस्मात्तत्तेजसा युक्तं पश्येदनिमिषं क्वचित् ॥ ४४ ॥ इकारमथ संभिन्नमग्निमाह पितामहः ॥ सौम्यदृष्ट्या तु ब्रह्माणं समुदीक्षमुपागतम् ॥ ४५ ॥ यस्माच्छीघ्रं महासत्त्व सौम्यदृष्टिरिहागतः ॥ तस्माद्दास्याम्यहं स्थानं सर्वभूतमनोरमम् ॥ ४६ ॥ संशीतात्मा शीतरश्मिश्चंद्रमास्त्वं भविष्यसि ॥ सर्वतेजोधिको दिव्यः सौम्यः परमभासुरः ॥ ४७ ॥ तरुस्थः सर्वतेजांसि तेजसाऽभिभविष्यसि ॥ इत्युक्त्वा तं विसृज्याथ उकाराग्निमथाह्वयत् ॥ ४८ ॥ इहेहीतीति शिरसि समादाय न्यवेशयत् ॥ तत्रस्थं पंचमं वक्त्रं ऊर्ध्वमेतत्प्रजायते ॥ ४९ ॥ स एवं रूपवानग्निरुकाराग्निः प्रतिष्ठितः ॥ तस्मादग्निश्च सूर्यश्च एकमेतौ विनिर्दिशेत् ॥ ५० ॥ भवाग्निरूपं परमं ब्रह्माणमिदमब्रवीत् ॥ ममापि रुचिरं स्थानं प्रयच्छस्व यथा स्वयम् ॥ ५१ ॥ ब्रह्मा तमाह कतमं स्थानं ते रोचतेऽनल ॥ अग्निस्तं प्रत्युवाचेदं स्थानं कथय मे परम् ॥ ५२ ॥ स्थानं नैवास्ति ते भव्यं ततो ह्येवं भविष्यति ॥ अत्र ते स्थातुमिच्छास्ति यदि संस्थास्यते त्विह ॥ ५३ ॥ लोके नित्यं समाचार लोकसंस्थितिहेतुकः ॥ संभवार्थमिहास त्वं निजसत्त्वपराक्रमः ॥ ५४ ॥ यदिह त्वं महाज्वालाभाभिः कलितशोभनः ॥ प्राप्स्यसे सर्वजंतूनां भासुरत्वमनुत्तमम् ॥ न ह्येष धर्मश्चैवाद्यो मायामोहितकाम्यया ॥५५॥ इत्युक्ते ब्रह्मणा सोऽग्निः प्रजज्वाल सहस्रशः ॥ अनंतज्वालाभिततो नानावर्णादिभिः श्रितः ॥ ५६ ॥ अकारेकार ऊकारो ब्रह्मा तमथ दृष्टवान् ॥ नैवासौ शाम्यतां याति वह्निर्भूयो ग्यवर्धत ॥ ५७ ॥ व्याप्तं भव्राग्निना सर्वं तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥ ज्वालाभिरुपरि क्षिप्तं दृष्ट्वात्मानं समंततः ॥ ५८ ॥ चिंतयंतं तु ब्रह्माणं भीतं चैव विशेषतः ॥ शिरस्यंजलिमाधाय तुष्टावाथ प्रणम्य तम् ॥ ५९ ॥ तेजोनिधिं च सर्वेशं ज्ञातुमिच्छन्प्रजापतिः ॥ निरुक्तसूक्तराहस्यैर्ऋग्यजुःसामभाषितैः ॥ ६० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ सप्ततेजो नमस्तेऽस्तु परस्य परमात्मने ॥ अद्भुतानां प्रतिश्रोत्रे तेजसां निधये नमः ॥ ६१ ॥ बीजं यो विश्वभावानां संमोहनविमोहनम् ॥ अंधकारो युगावर्तकाले काले च दुःसह ॥ ६२ ॥ ऊर्ध्ववक्त्र नमस्तेस्तु सत्त्वात्मक धरात्मक ॥ ज्वलज्ज्वालोत्पन्नजल जलजेश जलेचर ॥ ६३ ॥ जलजोत्फुल्लपत्राक्ष जलदेव हुताशन ॥ कृष्णकांते कृष्णमार्ग स्वर्गमार्गप्रदायक ॥ ६४ ॥ यज्ञाहुतिसमाचार यज्ञरूप नमोनमः॥ स्वर्णगर्भ शमीगर्भ जय देव सनातन ॥ ६५ ॥ तमोहार महाहार स्वाहाप्रिय तमोहर ॥ प्रदीप्तरोचिर्देवेश चित्रभानो नमोस्तु ते ॥ ६६ ॥ वैश्वानरानलोदग्र ऊर्ध्वपावक र... ॥

१ इकाराग्नम्–इ० पा० । २ रुद्रमेतौ–इ० पा० । ३ यज्ञदेव–इ० पा० ।

विभावसो महाभाग कृष्णवर्त्मन्नमोनमः ॥ ६७ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ एवं स्तुतस्तदा सोग्निर्विरंचिमब्रवीद्वचः॥ तुष्टोऽहं भवतो ब्रह्मन्भावकर्म
प्रसिध्यति[1] ॥ ६८ ॥ एवमुक्तस्तदा ब्रह्मा नमस्कृत्याब्रवीत्पुनः॥ ज्ञातुमिच्छाम्यहं देव को हि त्वं भगवानिति ॥ ६९ ॥ अब्रवीत्सोऽथ ब्रह्माणं पुरुष
स्त्वं प्रजापतिः ॥ अज्ञेयं परमं रूपं तेन योग्येन पश्य मे ॥ ७० ॥ अथापश्यत्स दिव्येन भगवंतं सनातनम् ॥ सर्वज्ञं विधिकर्तारमीश्वरं सदसत्प
रम् ॥ ७१ ॥ ज्वलनं गगनं भूमिं दृश्यादृश्यं परं पदम् ॥ भूतं भव्यं भविष्यं च जगत्स्थावरजंगमम् ॥ सदैव कुरुते देवो भुंक्ते सर्वं यतः प्रभुः ॥
॥ ७२ ॥ अतिसंभूतिभव्येन स्तोत्रेणाथ प्रजापतिः ॥ तुष्टाव देवं प्रकृतं पुराणमजमव्ययम् ॥ ७३ ॥ ततोऽतिरक्तवर्णं च दृष्ट्वा देवः प्रजापतिः ॥
विश्वतोबाहुचरणं विश्वतोऽग्निशिरोमुखम् ॥७४॥ व्यक्ताव्यक्तप्रणेतारं प्रणमञ्छिरसा स्वयम् ॥ पश्यतेऽथ नमस्तेऽस्तु तुभ्यं विश्वभवात्मने ॥ ७५ ॥
पृथिवी वायुराकाशं यच्चान्यद्भुवनत्रयम् ॥ लोकालोकेश्वरं चैव जगत्स्थावरजंगमम् ॥ ७६ ॥ तत्त्वसर्गं भूतसर्गं भावसर्गं तथैव च ॥ ब्रह्मतेजोमया
त्मानं संपश्यंश्चक्षुषा स्वतः ॥ ७७ ॥ यत्किंचिद्वस्तुजातं हि तत्सर्वमचरं चरम् ॥ एवं स्तुतः स तु तदा अनादिर्भगवान्प्रभुः ॥ ७८ ॥ अथेशः प्राह
ब्रह्माणं त्वया दृष्टं यथातथम् ॥ सृजेदानीं प्रजाः सर्वाः स च त्वं विनयान्वितः ॥ ७९ ॥ कर्ताहमनुकर्ता त्वं लोकानां स्थितिकारणे ॥ कुरुष्वेत
त्तथा भाव्यं मया पूर्वं विनिर्मितम् ॥ ८० ॥ इत्युक्तो देवदेवेन ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥ नमस्तेऽस्तु महादेव भव शर्व नमोऽस्तु ते ॥ ८१ ॥ त्वत्प्र
सादात्प्रजासर्गं कुर्वतो मे महेश्वर ॥ सखायं प्राप्तुमिच्छामि त्वया दत्तं जगत्पते ॥८२॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ ॥ ध्यायतः पुत्रकामस्य स्रष्टु
कामस्य ते यतः ॥ कल्पितं भविता देव मदुत्पत्तिं यदीप्स्यसि ॥ ८३ ॥ पुत्रत्वं प्राप्य हीशस्ते छेत्स्यामि पंचमं शिरः ॥ तत्र चोत्पादयिष्यामि
नरनारायणावुभौ ॥ ८४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ कथं नारायणो देवस्तपसा मन्यते स नः ॥ कीर्तयस्व सखा धन्यः स नः पूज्यो भविष्यति ॥
॥ ८५ ॥ अथापश्यत्ततो ब्रह्मा तेजसा हरिमच्युतम् ॥ तं सर्वगमनं गम्यं शिवं नारायणात्मकम् ॥ ८६ ॥ महेश्वरस्य तेजोर्ध्वं संतं नारायणं
प्रभुम् ॥ चकार व्याहरन्नार्तं श्रीरूपं शक्तिसाम्यतः ॥ ८७ ॥ अंगुल्या संस्पृशन्देवो ब्रह्माणमब्रवीद्वचः ॥ ब्रह्मंस्ते परमं धाम ऋषिर्नारायणानुगः ॥
॥ ८८ ॥ भविता लोकरक्षार्थं श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ॥ नारायण महावीर्य शक्तिरेषा मदीयिका ॥ ८९ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्देवस्तमग्निं पाणिनाऽ
ग्रहीत् ॥ दक्षहस्तांगुलिनखमध्यस्थं समर्चाकरत् ॥ ९० ॥ इति सत्कृत्य सततं नरं चैव महेश्वरः ॥ ब्रह्मणो दर्शयित्वाथ तत्रैवांतरधीयत ॥ ९१ ॥

१ प्रसिध्यतु--इ० पा० । २ प्रजापतिः त्वं पुरुषः--जीवकोटिप्रविष्टः असि अतस्तव परमं रूपम्--अज्ञेयम्--इत्येवं संबंधो बोद्धव्यः । ३ दीर्घाभाव आर्षः ।

अथाब्रवीत्ततो ब्रह्मा अग्निं तं तु युगक्षये ॥ स्पृशन्दक्षिणवामाभ्या सांत्वयन्निव तं गिरा ॥ ९२ ॥ भृगुश्चैवांगिराः पुत्रौ भवितारौ न संशयः ॥ अत्रैव
मम भवतां वंशे विख्यातकर्मणौ ॥ ९३ ॥ द्विधा संभज्य तेनाग्निं सृष्टेर्यज्ञो भविष्यति ॥ भवंतौ तिष्ठतस्तत्र पृथिव्यां दानमाश्रितौ ॥ ९४ ॥ ब्रह्म
णाऽग्नी समेतौ तु ब्रह्माणमनुनोदितौ ॥ तस्मादेवं विधातव्यौ निर्मथ्य विधिपूर्वकम् ॥ ९५ ॥ अतोऽश्वत्थे शमीगर्भे संयोगस्तत्र पच्यते ॥ भार्ग
वांगिरसश्चैव द्विविधो देव उच्यते ॥ ९६ ॥ तस्मात्सुतहितः श्रेष्ठश्चतुर्थ इति कथ्यते ॥ एवं व्यास समुत्पन्नो नरोऽसौ पूर्वजन्मनि ॥ ९७ ॥ एवं तु
ब्रह्मणो वक्त्रं पञ्चमं समपद्यत ॥ ९८ ॥ एतद्यो बुध्यते देव तेजःसर्गमनुत्तमम् ॥ ब्रह्मणो याति सालोक्यं शांतो दांतो जितेन्द्रियः ॥ ९९ ॥ एतद्यो
ग्निसमुद्भवं पशुपतेर्माहात्म्यसंसूचकं वह्नेः साधुमतिः शृणोति सततं यः श्रद्धया भावितम्॥ यो व्यास द्विजदेवताप्रमुखतः संश्रावयेद्भक्तितः सोऽत्यर्थं
भवभावितः शिवपुरे संपूज्यते दैवतैः ॥ १००॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये
वैश्वानरोत्पत्ति वर्णनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ युद्धे निवारिते तत्र रक्तस्वेदजयोः पुरा ॥ किं कृतं ब्रह्मणा तत्र प्राय
श्चित्तं च कर्मणाम् ॥ १ ॥ जनार्दनेन किं कर्म शंकरेण च यन्मुने ॥ एतत्सर्वं समाख्याहि प्रसीद वदतांवर ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥
ब्रह्मा जुह्वन्नग्निहोत्रं वनौषधिफलच्छदैः ॥ शस्तैः कुशसमिद्भिश्च यथोक्तं हरिणा पुरा ॥ ३ ॥ बदर्याश्रममासाद्य नरनारायणावृषी ॥ तेपतुस्तौ
तपश्चोग्रं हितार्थं सर्वदेहिनाम् ॥ ४ ॥ कपालपाणिर्देवेशः पर्यटन्वसुधामिमाम् ॥ कुशस्थलीं समासाद्य प्रविष्टस्तद्वनोत्तमम् ॥ ५ ॥ नानाद्रुमल
ताकीर्णं नानापुष्पोपशोभितम् ॥ नानापक्षिरवाकीर्णं नानामृगसमाकुलम् ॥ ६ ॥ द्रुमपुष्पभरामोदवासितं यत्सुवायुना ॥ बुद्धिपूर्वमिव न्यस्तैः
फलपुष्पैः सुपूजितम् ॥ ७ ॥ नानागंधरसाढ्यैश्च पक्वापक्वफलोद्भवैः ॥ फलैः सुवर्णरूपाढ्यैरासमन्तान्मनोरमैः ॥ ८ ॥ जीर्णपत्रतृणादीनि शुष्क
काष्ठफलानि च ॥ बहिः क्षिपंति जातानि मरुतोनुग्रहाणि च ॥ ९ ॥ नानापुष्पसमूहानां गन्धमादाय मारुतः ॥ शीतलो वाति तं भूमिदेशं यत्र
विवेश सः ॥ १० ॥ हरितस्निग्धनिच्छिद्रैः पर्णैरच्छिद्रकोटरैः ॥ वृक्षैरनेकसंख्यैश्च भूषितं शिरसान्वितैः ॥ ११ ॥ अरोगिदर्शनीयैश्च सुवृत्तैः क्वचि
दुद्धतैः ॥ कुटुम्बैरिव विप्राणां सिद्धिवैं भाति सर्वतः ॥ १२ ॥ शोभनैर्वायुसंकीर्णैरंकुरैः प्रावृता द्रुमाः ॥ कुलीनैरिव निच्छिद्रैः स्वगुणैः प्रावृता
नराः ॥ १३ ॥ पवनोद्धूतशिखरैः स्पर्शयंति परस्परम् ॥ आरात्पवनतोऽन्योन्यस्पृष्टशाखावतंसकाः ॥ १४ ॥ नागवृक्षाः क्वचित्पुष्पैर्भ्रमरालीनकेस
रैः ॥ नयनैरिव शोभंते धवलैः कृष्णतारकैः ॥ १५ ॥ पुष्पसन्नद्धशिखराः कर्णिकारद्रुमाः क्वचित् ॥ युग्मयुग्मविवाहे च शोभंते साधु दंपती[1]॥ १६॥

[1] दीर्घाभाव आर्षः ।

सुपुष्पविभवाटोपैः सिन्दुवारस्य पंक्तयः ॥ मूर्तिमत्य इवाभांति पूजिता वनदेवताः ॥ १७ ॥ क्वचित्क्वचित्कुन्दलताः सुपुष्पाभरणो
ज्ज्वलाः ॥ दिक्षुदिक्षु प्रशोभन्ते बालचन्द्रा इवोद्यताः ॥ १८ ॥ अतिविद्रुमशोभाढ्या कासंत्यो यूथिकालताः ॥ पुष्पिताः पुष्पविटपान्वीज
यंत्य इवोत्थिताः ॥ १९ ॥ शालार्जुनाः क्वचिद्भांति वनोद्देशेषु पुष्पिताः ॥ धौतकौशेयवासोभिः प्रावृताः पुरुषोत्तमाः ॥ २० ॥ अविमुक्तं तु
वल्लीभिः पुष्पितास्तु द्रुमास्तथा ॥ उपगूढा विराजन्ते नारीभिरिव सुप्रियाः ॥ २१ ॥ चूताश्च तिलकाश्चैव मञ्जरीभिः करैरिव ॥ वायुप्रत्ताभिरन्यो
न्यं ढौकन्तीव हि सज्जनान् ॥ २२ ॥ परस्परं च संयुक्तैस्तिलकाशोकपल्लवैः ॥ हस्तैर्हस्तान्स्पृशंतीव सुहृदश्चित्तसंगताः ॥ २३ ॥ फलपुष्पनगा
नम्राः पेशलेनेव सज्जनाः ॥ अन्योन्यमर्पयंतीव सपुष्पाणि फलानि च ॥ २४ ॥ मारुताश्लिष्टसंतुष्टैः पादपाः शालिवारिभिः ॥ आर्याः समागता
लोके प्रीतिदाय इव स्थिताः ॥ २५ ॥ पुष्पाणामिव वेगेन स्वशोभार्थं व्रजंति वै ॥ समसन्नाहमासाद्य पुरुषाः स्पर्धयेव हि ॥ २६ ॥ पुष्पशोभाभ
रनतैः शिखरैः कंपसंयुतैः ॥ नृत्यन्ति पक्षिणो मत्ता युक्ताः शोभनशेखरैः ॥ २७ ॥ भृंगाः पवनविक्षिप्तामृतवल्लीलताश्रिताः ॥ सवल्लिकाः प्रनृ
त्यन्ति मानवा इव सप्रियाः ॥ २८ ॥ पुष्पाभिः कुन्दवल्लीभिः पादपाः क्वचिदावृताः ॥ भाति तारागणैश्चित्रैः शरदीव नभस्तलम् ॥ २९ ॥ द्रुमा
णामप्यथाग्रेषु पुष्पिता माधवी लता ॥ शिखरा इव शोभन्ते रचिता बुद्धिपूर्वकम् ॥३०॥ हरिताः कांचनच्छायाः फलिताः पुष्पिता द्रुमाः॥ सौहृदं
दर्शयन्तीव नराः साधुसमागमे ॥ ३१ ॥ पुष्पकिंजल्कबहुलाः किंजल्कबहुलोदराः ॥ किंजल्कमत्तमधुपा विशदा इव शारिकाः ॥ ३२ ॥ शिरीष
पुष्पसंकाशाः शुका मिथुनतः क्वचित्॥ कीर्तयंति गिरश्चित्राः पूजिता ब्राह्मणा यथा ॥ ३३ ॥ संयुक्ताः सहचारिण्या मयूराश्चित्रबर्हिणः ॥ वनां
तरे व्यतिष्ठंत एकांत इव संस्थिताः ॥ ३४ ॥ कूजंति पत्रिसंघाता नानाद्भुतविराविणः ॥ कुर्वंति रमणीय हि रमणीयतरं वनम् ॥ ३५ ॥ नाना
मृगगणाकीर्णं नित्यं समुदितांडजम् ॥ तद्वनं नंदनसमं मनोदृष्टिविवर्धनम् ॥ ३६ ॥ कपालपाणिर्भगवांस्तथारूपं व नोत्तमम् ॥ ददर्श शंकरो
दृष्ट्या सौम्यया नंदनोपमम् ॥ ३७ ॥ ता वृक्षपंक्तयः सर्वा दृष्ट्वा रुद्रं समागतम् ॥ निवेद्य शंभवे भक्त्या मुमुचुः पुष्पसंपदम् ॥ ३८ ॥ पुष्पप्रति
ग्रहं कृत्वा पादपानां महेश्वरः ॥ वरं वृणीध्वं भद्रं वः पादपानित्युवाच सः ॥ ३९ ॥ एवमुक्ते भगवता तरवो निरवग्रहाः ॥ ऊचुः प्रांजलयः सर्वे
नमस्कृत्य महेश्वरम् ॥ ४० ॥ वरं ददासि देवेश प्रसन्न जनवत्सल ॥ इहैव भगवन्नित्य वने सन्निहितो भव ॥ ४१ ॥ एष नः परमः कामो

१ फुल्लपुष्पनगाः--इ०पा० । २ संचरन्ति--इ०पा० ।

दवदव नमोऽस्तु ते ॥ त्वं चेद्वसति देवेश वनेऽस्मिन्विश्वभावन ॥ ४२ ॥ सर्वात्मना प्रपन्ना वै याचामहे वरोत्तमम् ॥ किमन्यवरकोटीभिरेष नो दीयतां वरः ॥ ४३ ॥ इत्युक्तः पादपैः सर्वैः शरणागतवत्सलः ॥ वरं ददौ पादपेभ्यः प्रोच्यमानं मया शृणु ॥ ४४ ॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ ॥ बाढं मे मनसा वासो नित्यमत्र वनोत्तमे ॥ वरं ददामि भूयो वो न वृथा दर्शनं मम ॥ ४५ ॥ नाग्निर्न वायुर्न जलं न सूर्यकिरणातपः ॥ न विद्युदशनिः शीतं रुजं वो जनयिष्यति ॥ ४६ ॥ नित्यं पुष्पवरोपेता नित्यं सुस्थिरयौवनाः ॥ कामगाः कामरूपाश्च कामरूपफलप्रदाः ॥ ४७ ॥ कामसंदर्शनाः पुंसां तपःसंध्याज्वलद्दृशाम् ॥ श्रिया परमया युक्ता मत्प्रसादाद्भविष्यथ ॥ ४८ ॥ एवं स वरदः शंभुरनुजग्राह पादपान् ॥ स्थित्वा वर्षसहस्रं तु कपालं चाक्षिपद्भुवि ॥ ४९ ॥ क्षितिं निपतता तेन कंपते स्म रसातलम् ॥ विवशास्तत्यजुर्वेलां सागराः क्षुभितोर्मयः ॥ ५०. ॥ शक्राशनिहतानीव व्याघ्रव्यालान्वितानि च ॥ शिखराणि व्यशीर्यत पर्वतानां सहस्रशः ॥ ५१ ॥ देवसिद्धविमानानि गंधर्वनगराणि च ॥ प्रस्फुरन्ति विनिष्पेतुर्विनिनेशुर्धरातले ॥ ५२ ॥ कपोतमेघाश्चात्यंतं पुनः संघातदर्शनाः ॥ ज्योतिर्ग्रहाश्छादयंतो बभूवुस्तीर्णभास्कराः ॥ ५३ ॥ महता तस्य शब्देन जडांधबधिरं कृतम् ॥ बभूव व्याकुलं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ५४ ॥ सुरासुराणां सर्वेषां शरीराणि मनांसि च ॥ अवसेदुश्चकंपुश्च किमेतदिति जज्ञिरे ॥ ५५ ॥ धैर्यमालंब्य सर्वेऽपि समागम्येंद्रपूर्वकाः ॥ ब्रह्मलोकं समासाद्य ब्रह्माणमिदमूचिरे ॥ ५६ ॥ किं निमित्तं तु भगवन्ने तदुत्पातदर्शने ॥ त्रैलोक्यं कंपितं येन संयुक्तं कालकर्मणा ॥ ५७ ॥ जातं कल्पावसानं च भिन्नमर्यादसागरम् ॥ चत्वारो दिग्गजाः किं नु बभूवुरचलाश्चलाः ॥ ५८ ॥ धरा समाधृता कस्मात्सप्तसागरवारिणा ॥ उत्पत्तिर्नास्ति सर्वस्य भगवन्न प्रयोजनम् ॥ ५९ ॥ यादृशोऽयं श्रुतः शब्दो न भूतो नापि विश्रुतः ॥ त्रैलोक्यमाकुलं येन चक्रे रौद्रेण भूयसा ॥ ६० ॥ एवमुक्तोऽब्रवीद्ब्रह्मा परमेशानुभावितः ॥ तत्प्रसादात्प्रतिज्ञानी ज्ञात्वा रुद्रमुपस्थितम् ॥ ६१ ॥ यत्पृष्टं मरुतः सर्वे शृणुध्वं तत्र कारणम् ॥ निश्चयेनात्र विज्ञेयं श्रद्दधानैर्यथाविधि ॥ ६२ ॥ मुखं छित्त्वा नखाग्रेण मद्देहात्पंचमं शिरः ॥ कपालपाणिर्भगवान्विष्णोराश्रममभ्यगात् ॥ ६३ ॥ ययाचे पात्रमादाय भिक्षां नारायणं प्रभुम् ॥ उत्पपात मुनिस्तत्र नरोनाम धनुर्धरः ॥ ६४ ॥ ततः कुशस्थलीमेत्य भगवांस्तद्वनोत्तमम् ॥ विवेश तरुमार्गेण पुष्पामोदाभिनंदितः ॥ ६५ ॥ अनुगृह्याथ भगवान्वनं तत्सर्वगांडजम् ॥ जगतोऽनुग्रहार्थाय तत्र वासमरोचयत् ॥ ६६ ॥ तत्कपालं करस्थं

---

१ रमसि इ० पा०। २ आर्षं परस्मैपदम्। अनुदात्तेत्त्वलक्षणस्यात्मनेपदस्यानित्यत्वेन परस्मैपदम्। ३ कृतम्–इ० पा०। ४ प्रतिज्ञानी–कार्यतत्त्ववेत्ता–इत्यर्थः। ५ प्रति–इ० पा०।

यन्न्यस्तं भगवता क्षितौ ॥ तेनैषा कम्पिता भूमिः कृतं त्रैलोक्यमाकुलम् ॥ ६७ ॥ तद्द्रक्ष्यथ विरूपाक्षं प्रपद्यत मया सह ॥ आराध्यमानो भग
वान्प्रदास्यति वरं हि वः ॥ ६८ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्ब्रह्मा सह तैर्देवदानवैः ॥ जगाम तद्वनोद्देशं यत्रास्ते वृषभध्वजः ॥ ६९ ॥ प्रहृष्टमनसः सर्वे
कोकिलालापलापिताम् ॥ पुष्पोच्चयोक्षितां सीमां विविशुः शंकरेप्सवः ॥ ७० ॥ संप्राप्तं सर्वमेतैस्तद्वनं नंदनसंमितम् ॥ सुवल्लीगृहशोभाढ्यं
सुदृढं शुशुभे तदा ॥ ७१ ॥ दृष्ट्वा तद्वनमुत्तमं तनुभृतामाह्लादकं चेतसां नानासत्फलपुष्पपादपवनैरासेवितं सर्वतः ॥ तस्मिन्बर्हिणहंससारसकुलै
र्मंडूकमत्स्यैर्युते द्रक्ष्यामो हरमत्र चेतसि सुराः प्रापुर्मुदं ते तदा ॥ ७२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्य
खण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये देवागमनवर्णनंनाम पंचमोऽध्यायः ॥५॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ प्रविश्याथ वनं देवाः सर्वपुष्पोपशोभितम् ॥ इह देवो
ऽत्र देवोऽत्र विविशुस्ते दिदृक्षवः ॥ १ ॥ अद्भुतस्य वनस्यांते न ते ददृशिरे सुराः ॥ विचिन्वंतो महादेवं देवैर्बहुविलोकितः ॥२॥ तमुवाच स भद्रं वै
द्रक्ष्यध्वं न तपो विना ॥ विचिन्वन्तो विरूपाक्षं नैनं पश्यत शंकरम् ॥ ३ ॥ स युक्तं हृदये स्मृत्वा ब्रह्मा देवांस्ततोऽब्रवीत् ॥ त्रिविधो दर्शनोपाय
स्तस्य देवस्य सर्वदा ॥ ४ ॥ श्रद्धाज्ञानेन तपसा योगेनैव निगद्यते ॥ सकलं निष्कलं चापि देवाः पश्यंति योगिनः ॥ ५ ॥ तपस्विनस्तु सकलं
ज्ञानिनो निष्कलं परम् ॥ समुत्पन्नेऽपि विज्ञाने मंदश्रद्धो न पश्यति ॥ ६ ॥ भक्त्या परमयोपेताः परं पश्यंति योगिनः ॥ द्रष्टव्यो निर्विकारोऽसौ
प्रधानपुरुषेश्वरः ॥ ७ ॥ नादीक्षितैरतो देवाः शैवीं दीक्षां प्रपद्यत ॥ कर्मणा मनसा वाचा नित्ययुक्ता महेश्वरे ॥ ८ ॥ तपश्चरत भद्रं वो रुद्राराध
नतत्पराः ॥ शिवदीक्षां प्रपन्नानां भक्तानां च तपस्विनाम् ॥ ९ ॥ सर्वकालं विजानाति दातव्यं दर्शनं मया ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा हितमेव यदु
क्तवान् ॥ १० ॥ शिवेक्षाविष्टमतयो ब्रह्माणमिदमब्रुवन् ॥ मार्गेण विधिना चैव शिवदीक्षासु तत्पराः ॥ ११ ॥ प्रयच्छ ब्रह्मन्सर्वेषां दीक्षां नः
शिवतोषदाम् ॥ श्रुत्वेति वचनं ब्रह्मा प्रत्युवाच विचारितम् ॥ १२ ॥ संदिदीक्षयिषुः क्षिप्रममराञ्छिवदीक्षया ॥ शिवयज्ञार्थसंभारानानयध्वमलं
सुराः ॥ १३ ॥ वेदी प्रकल्प्यतामत्र यष्टव्योऽष्टतनुः शिवः ॥ पद्मयोनेर्वचः श्रुत्वा चक्रुः सर्वमतः सुराः ॥ १४ ॥ विनीतवेषाः प्रणता अनेन
सस्तमन्वगुः ॥ शिवप्रसादसंप्राप्त्यै पुष्करज्ञानमीरितम् ॥ १५ ॥ यज्ञं चकार विधिना वेधाश्चन्द्रार्धधारिणः ॥ पद्मयोनिः पुरस्कृत्य तदा दीक्षां प्र
योगतः ॥१६॥ अनुग्रहेण देवांस्तानकारयत भावतः ॥ ततो व्रतानां प्रवरं व्रतं दिव्यं महाप्रभुः ॥१७॥ तेभ्यो ददौ देवताभ्यः स तदप्यविरोधवित् ॥

१ पुष्पोंबधांजलिं कृत्वा--इ० पा० । २ जनकीं कारणेश्वरे-इ०पा० । ३ पुष्करज्ञानमीरितम्-पुष्करज्ञाननामानम्-इत्यर्थ इति भाति । सर्वपुस्तकेष्वयमेव पाठः । ४ चन्द्रार्धधारिणः--शंकरस्य-शंकरमुद्दिश्य-इत्यर्थः ।

पच्यते शिवशा[1]लायां महापाशुपतं व्रतम् ॥१८॥ शैवं यथोदितं यच्च आगमाचारचेष्टितम् ॥ शिवाराधनमुख्यानां मुनीनां तीव्रतेजसाम् ॥१९॥ सर्वानुग्राहकः शंभुः सर्वदेवैः प्रकल्पितम् ॥ तदेवं प्रार्थितं बुद्ध्या व्रतं रौद्रं शिवं समम् ॥ २० ॥ तत्तेभ्यो विस्मयं त्यक्त्वा प्रायच्छत्कनकांडजः ॥ कामिकं भस्मनामाढ्यं सर्वदा कीर्तितं शुभम् ॥ २१ ॥ पापघ्नं दुःखशमनं पुष्टिश्रीबलवर्धनम् ॥ सिद्धिदं कीर्तिकृत्कांतं कलिकल्मषमोक्षणम्॥२२॥तस्मात्सर्वप्रयत्नेन भस्मस्नानं समाहिताः ॥ कुर्वंतो मानवा दांता दीक्षि[2]ताः संयतेंद्रियाः ॥ २३ ॥ सर्वे कमंडलुधराः सर्वे रुद्राक्षधारिणः ॥ अनिष्टदर्शनालापसंगत्या परिवर्जिताः ॥ २४ ॥ एवं व्रतधराः सर्वे वने तस्मिन्महेश्वरम् ॥ आराधयंस्तमीशानं व्रतेनैव उमाधवम् ॥ २५ ॥ भक्त्या परमया युक्ता विधिना परमेण च ॥ कालेन महता ध्यानादेवं ज्ञात्वा मनोगतम् ॥ २६ ॥ रुद्रध्यानाग्निनिर्दग्धकल्मषाश्च श्रियान्विताः ॥ तदा हत्वाऽसुरं शंभुः प्रत्यक्षो भगवानभूत् ॥ २७ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ ब्रह्मदत्तं वरं देवाः सर्वे शर्वानुभाविताः ॥ समचीकरन्प्रत्युक्ता ब्रह्मापीशानभावितः ॥ २८ ॥ गते वर्षसहस्रे स दिव्ये देवेश्वरेश्वरः ॥ जातानुकंपो देवानां दीपो दर्शनमेयिवान् ॥ २९ ॥ गणैर्नानाविधैः सार्धं नानाभूषणभूषितैः॥ सुदर्पोद्धूतदर्पघ्नैर्घोरैर्घोरविघातिभिः ॥ ३० ॥ कामरूपैरकामैश्च सर्वकामसमन्वितैः ॥ करींद्रकरटाटोपपाटनैः सिंहदेहिभिः ॥ ३१ ॥ अणिमादिगुणैर्दिव्यैर्योगैश्वर्यादिनामभिः ॥ व्यालोलकेशरशनादंष्ट्राकटकटोद्भवैः ॥ ३२ ॥ व्याघ्रव्यालाननै रौद्रैः काककंकवटैस्तथा ॥ ३३ ॥ अरूपैः समरूपैश्च सुरूपैर्बहुरूपकैः ॥ एकद्वित्रिशिरोभिश्च बहुशीर्षैरशीर्षकैः ॥ ३४ ॥ एकद्वित्रिशिखैश्चैव नानारूपविराजितैः ॥ बहुनेत्रैरनेत्रैश्च एकद्वित्रिविलोचनैः ॥ ३५ ॥ एककर्णैर्द्विकर्णैश्च बहुकर्णैर्विकर्णकैः ॥ एकद्वित्रिसुनासैश्च बहुनासैरनासिकैः ॥ ३६ ॥ एकजंघैर्द्विजंघैश्च बहुजंघैरजंघकैः ॥ एकपादैर्द्विपादैश्च बहुपादैरपादकैः ॥ ३७ ॥ गौरश्यामैः श्यामगौरैरसितैः कर्बुरैस्तथा ॥ भुजंगहारवलयैः कृतयज्ञोपवीतकैः ॥ ३८ ॥ शूलासिपट्टिशधरैर्भुशुंडीपरिघायुधैः ॥ चक्रक्रकचकोदंडकौं[3]डदंडास्त्रपाणिभिः ॥ ३९ ॥ गदामुद्गरपाषाणमुशलायुधहस्तकैः ॥ वज्रशक्त्यशनिप्रासकुंतकर्तृकधारिभिः ॥ ४० ॥ भंभाभेरीर्वादयद्भिर्वीणापणववेणुकान् ॥ मृदंगविमलाढक्काकाहलानकदुंदुभीन् ॥ ४१ ॥ हुडुंकाशृंगिकाद्यानि नानावाद्यानि वादकैः ॥ एवं नानाविधै रौद्रैर्भीमैर्भीमपराक्रमैः ॥ ४२ ॥ गणेश्वरैः सुदुर्द्धर्षैर्वृतः सूर्यो ग्रहैरिव ॥ आविर्भूतो महादेवः स्वगणैः परिवारितः ॥ तं पश्यतां तदा व्यास ब्रह्मादीनां दिवौकसाम् ॥ ४३ ॥ अथ ब्रह्मादयो देवा दृष्ट्वाग्रे गणनायकम् ॥ तेजसाध्यासितास्तस्य बभूवुर्भ्रांतचेतसः ॥ ४४ ॥ ततो

---

१ शिवशाखायाम्--इ० पा० । २ संमताः--इ० पा० । ३ चक्रक्रकचकोदण्डशस्त्रास्त्रकृतपाणिभिः--इ० पा० ।

ऽवलंब्य ते धैर्यं दृष्ट्वा देवं यथाविधि ॥ षडंगवेदयोगेन हृष्टचित्तवपुर्धराः ॥ ४५ ॥ शिरोगतैरंजलिभिः पादेभ्यश्च महीं गतैः ॥ तुष्टुवुः सृष्टिसंहार स्थितिकर्तारमीश्वरम् ॥ ४६ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ नमः शिवाय शांताय सगणाय सनंदिने ॥ वृषासनाय सौम्याय शूलशक्तिधराय ते ॥४७॥ नमो दिक्चर्मवस्त्राय शुचये तीव्रतेजसे ॥ ब्रह्मणे ब्रह्मदेहाय ब्रह्मणा योजिताय च ॥ ४८ ॥ नमोंधकविनाशाय परेशाय नमोनमः ॥ रुद्राय पंच वक्त्राय सर्वरोगापहारिणे ॥ ४९ ॥ गिरिशाय सुरेशाय[1] ईशानाय नमोनमः ॥ भीमोग्रादिस्वरूपाय विजयाय नमोनमः ॥ ५० ॥ सुरासुराधिपतये यतीनां पतये नमः ॥ चंडाय चंडदंडाय वरखट्वांगदंडिने ॥ ५१ ॥ विरूपाक्षशुभाख्याय विश्वरूपाय वै नमः ॥ शांताय च मनोज्ञाय त्रिनेत्राय नमोनमः ॥ ५२ ॥ वेधसे विश्वरूपाय दैत्यसंहारिणे नमः ॥ भक्तानुकंपिनेऽत्यर्थं रुद्रज्ञानपराय च ॥ ५३ ॥ विरूपाय सुरूपाय रूपाणां शतधारिणे ॥ पंचास्याय शुभास्याय चन्द्रास्याय नमोनमः ॥ ५४ ॥ वरदाय वराहाय सुकूर्माय नमोनमः ॥ ५५ ॥ त्रिनेत्र त्राणमस्माकं त्रिपुरघ्न विधीयताम् ॥ वाङ्मनःकायभावैस्त्वां प्रपन्नानां महेश्वर ॥ ५६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ एवं स्तुतस्तदा देवैर्विरिंच्याद्यैस्तथा हरः ॥ शरीराणि विलोक्येशः कृशान्यथ दिवौकसाम् ॥ ५७ ॥ दिव्यप्रतापधारेण त्रिवेधेनांतरात्मना ॥ ५८ ॥ आराधनां समीक्ष्याह ब्रह्मादीनां सुरेश्वरः ॥ साधुसाधु महाभागाः शश्वद्व्रतमुपासितम् ॥ ५९ ॥ दिव्येनानेन विधिना भृशमाराधितो ह्यहम् ॥ भवद्भिः श्र द्धयात्यर्थं मम दर्शनकांक्षया ॥ ६० ॥ व्रतस्था मां हि पश्यंति मानुषा देवता अपि ॥ यदि यच्च प्रयच्छामि कांश्चिद्वो हि वराञ्छुभान् ॥ ६१ ॥ एकैकशो द्वित्रिशो वा समस्तेभ्यः समेन वः ॥ सर्वकामप्रसिद्ध्यर्थं दास्याम्येनं वरं हि वः ॥ ६२ ॥ हिताय भवतां चाहमागामुज्जयिनीं प्रति ॥ क्षिप्तं कपालं च मया किं पुनर्भद्रमस्तु वः ॥ ६३ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ किं कृतं हितमस्माकं[2] कपालं क्षिपता त्वया ॥ ६४ ॥ किमर्थं कंपिता भूमिस्त्रैलोक्यं व्याकुलीकृतम् ॥ नैतन्निरर्थकं देव कथ्यतामत्र कारणम् ॥ ६५ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ युष्मद्धितार्थमेतद्धे भयं विनिहितं कृतम् ॥ देवतानां तु रक्षार्थं श्रूयतामत्र कारणम् ॥ ६६ ॥ असुरो द्रोहणोनाम[3] बलवान्योगमायिकः ॥ अवस्थितस्त्ववष्टभ्य रसातलतला श्रयम् ॥ ६७ ॥ तस्य दैत्यस्य बलिनो दैत्याः परपुरंजयाः ॥ युष्मान्ज्ञात्वा तपःस्थांश्चाप्यभ्यगुर्बहवो हि ते ॥ ६८ ॥ सेंद्रान्निहंतुमिच्छंतो माया

१ सुरेशाय–इ० पा० । २ हितम्–इ० पा० । ३ असुरेन्द्रो हयोनाम–इ०पा० ।

प्रच्छन्नचारकाः ॥ पुरीं कनक शृंगाढ्यामेनामधिकुशस्थलीम् ॥ समुद्ययुः सुरान्हंतुमुद्यता उद्यतायुधाः ॥ ६९ ॥ तेषां कपालपातेन भूमिनिष्कंपनेन च ॥ शब्देन चातिघोरेण देहात्प्राणा विनिर्ययुः ॥ ७० ॥ लोकस्थितिविनाशार्थं तेषामासीत्समुद्यमः ॥ राज्यैश्वर्येण दर्पिष्ठास्तेन ते निहता मया ॥ ७१ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ विश्वस्तानां पुनश्चैवमेव चानुग्रहः कृतः ॥ देवानुग्रहकर्ता त्वं गुणस्मृतिनिषेवितः ॥ ७२ ॥ दिव्यदृष्टिभिरत्यर्थं यशोऽर्थं भीम नंदिताः ॥ इत्युक्ता प्रणतान्देवानुत्थाप्योचे पुनर्भवः ॥ ७३ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ परिचर्याभिसंयुक्तं नित्यमुग्रनिषेवितम् ॥ ध्यानसाधननिष्पन्नं यदन्येषां न विद्यते ॥ ७४ ॥ मनोवाक्कायभावेन दुष्करं दुश्चरं तपः ॥ अनेन तपसा युक्ताः कष्टेन दुःसहेन च ॥ ७५ ॥ महता तनुसाध्येन बहुकालार्जितेन वः ॥ समंतादभिवर्धेतां युष्मत्तेजस्तपोऽपि च ॥ ७६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ इत्युक्ता देवदेवेन देवा ब्रह्मपुरोगमाः ॥ ऊचुरुन्नाम्य वक्त्राणि स्थिता जानुभिरीश्वरम् ॥ ७७ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ प्राणदस्त्वं कारणस्त्वं तपसां देव दृश्यसे ॥ तदस्माकं प्रवृत्तानां मानुषाणां वरप्रद ॥ ७८ ॥ रक्षां कुरुष्व देवेश भक्तानामभयंकर ॥ ७९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यत्नेन विधिना दत्तं सुव्यक्तं दर्शनं हि वः ॥ सुदुर्लभान्यपि पुनर्दास्यामि वो वरान्बहून् ॥ ८० ॥ एवमुक्ते भगवता ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥ देवानामग्रतः स्थित्वा श्रुतशब्दोद्भवं भवम् ॥ ८१ ॥ प्राप्ता वयं च भगवन्सुपर्याप्तो महावरः ॥ जायतां नः सदैश्वर्यं वासस्थानमथाक्षयम् ॥ ८२ ॥ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ लोकेऽस्मिन्मम ये भक्ता मया विनिहताश्च ये ॥ नैवं ते दुर्गतिं यांति लभंते सुमतिं पराम् ॥ ८३ ॥ सार्धं तत्र जटाजूटैः शिरोभिः शूलपाणयः ॥ भांति मद्धामपार्श्वस्था इमे ते दारुणा गणाः ॥ ८४ ॥ येषां विनिग्रहार्थाय युष्मत्संबोधनाय च ॥ सविकारं मया क्षिप्तं कपालं धरणीतले ॥८५॥ कृतो मेऽनुग्रहस्तेषां भक्तानां भक्तिमिच्छताम् ॥ वनेऽस्मिन्नित्यवासो मे वृक्षैरभ्यर्थितस्य च ॥ ८६ ॥ महाकालवने देवा आगतस्य ममानघाः ॥ तपस्यतां च भवतां महाकालवनं ततः ॥ ८७ ॥ नामद्वययुतं गुह्यं लोके ख्यातं भविष्यति ॥ गुह्यं वनं श्मशानं च क्षेत्राणां प्रवरं महत् ॥८८॥ कपालव्रतचर्या च मया ह्येषा प्रकीर्तिता ॥ कपालपात्रे भुंजानः कपालव्रतभूषणः ॥८९॥ कपालपाणिः संतुष्टो भिक्षाव्रतसमन्वितः ॥ श्मशाननिलयो रौद्रो व्रतोन्मत्तविमूढधीः॥९०॥ नंदितः सर्वभूतेषु प्रियाप्रियसमः सदा ॥ भस्मभूषितसर्वांगो ज्ञानी चैव विशेषतः ॥९१॥ जितेंद्रियोऽसर्वसंगो मृद्भस्मोदकसंग्रही ॥ नित्ययुक्तः सदा व्यापी जापी जितवरासनः ॥ ९२ ॥ पुण्यतीर्थाश्रमोपेतः स्वरे देवे समाहितः ॥

१ उत्कृतायुधाः—इ० पा० । २ कस्मिंश्चित्पुस्तके तु—पाठव्यत्यास एवं दृश्यते—"शब्देन चातिघोरेण भूमिनिष्कंपनेन च । तेषां कपालपातेन देहात्प्राणा विनिर्ययुः ॥"इति ।

लोकातीतं परं ज्ञानं महापाशुपतं व्रतम् ॥ ९३ ॥ कपालव्रतमास्थाय पुरा चीर्णं मया स्वयम् ॥ कपालं परमं गुह्यं पवित्रं पापनाशनम् ॥ ९४ ॥
कपालव्रतमेतद्धि दुर्धरं परमाद्भुतम् ॥ अत्यंतमुत्कटं रौद्रमघोरं लोमहर्षणम् ॥ ९५ ॥ महाव्रतं द्विषन्मोहात्पापेनैव स्थितो नरः ॥ न मुच्यते स
पापेन जन्मकोटिशतैरपि ॥ ९६ ॥ महापाशुपतं तस्मान्न हन्यान्न च दूषयेत् ॥ एतस्मिन्निहते तस्मात्कोटिर्भवति घातिता ॥ ९७ ॥ एवं महा
व्रतं यस्तु भोजयेच्छ्रद्धयान्वितः ॥ तस्य भुक्ता भवेत्कोटिर्विप्राणां वेदपाठिनाम् ॥ ९८ ॥ कपालपूरणीं भिक्षां यतीनां यः प्रयच्छति ॥ विमुक्तः सर्व
पापेभ्यो नासौ दुर्गतिमाप्नुयात् ॥ ९९ ॥ कपाले भोजनं श्रेष्ठं मार्गोऽयं ब्रह्मसंभवः ॥ वदंति लोके वेदेषु पूजितं देवदानवैः ॥ १०० ॥ धारयिष्यंति
ये विप्राः कपालं भूतमोहनम् ॥ मम तुल्यास्तु ते ब्रह्मन्विचरंति महीतले ॥ १ ॥ जपैकनिरता धीराः कपालकृतभूषणाः ॥ महापाशुपता लोके
रुद्राः संसारतारकाः ॥ २ ॥ धर्माधर्मविमुक्ताश्च कृत्याकृत्यविवर्जिताः ॥ दीक्षया ज्ञानयोगेन प्राणिनस्तारयंति ते ॥ ३ ॥ यानि तीर्थानि लोकेऽ
स्मिन्यज्ञकोटिशतानि च ॥ विशुद्धस्य विज्ञानस्य कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ ४ ॥ यथाहं सर्वदेवानां संपूज्यो वै पितामह ॥ तथैव सर्वयोगेभ्यः
संपूज्योऽयं महाव्रती ॥ ५ ॥ संसारबन्धमोक्षार्थं शिवगुह्यमिदं व्रतम् ॥ यदेतत्सर्वधर्मेण अपुनर्भवकारणम् ॥ ६ ॥ कपालव्रतमादाय यस्त्यजेदजिते
न्द्रियः ॥ रौरवं स प्रयात्याशु प्रणीतो यमकिंकरैः ॥ ७ ॥ आलापयति भावेन न तु कर्म करोति यः ॥ सरागचित्तः शृंगारी न च धर्मप्रियंकरः
॥ ८ ॥ एकत्र भोजी मिष्टाशी कैतवेन प्रियस्तथा ॥ कुग्रामनगरे वासी कृषिवाणिज्यसेवकः ॥ ९ ॥ इत्यादिदुष्टदोषश्च तस्य संभाषणादपि ॥
नरो नरकगामी स्याद्यतो मद्व्रतदूषकः ॥ ११० ॥ दृष्ट्वा च शिष्टमथ वै महाव्रतधरो नरः ॥ न स्पृशेदंगमंगेन स्पृष्ट्वा स्नायात्तु चांबुभिः ॥ ११ ॥
एवं च सर्वमाख्यातं कपालस्य च मोक्षणम् ॥ यथा मयात्र निक्षिप्तमज्ञानेन हतं स्वयम् ॥ १२ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वा स भग
वान्ब्रह्माद्यैरमरैः सह ॥ क्षेत्रं निवासयामास यथावत्कथयामि ते ॥१३॥ आद्यमेतत्स्मशानं च पठ्यते मुनिसत्तमैः ॥ महाकालवनं व्यास यत्र सन्नि
हितो हरः ॥१४॥ अनुग्रहस्य भुवनं भूमिभागो न संशयः ॥ अनुग्रहार्थं भूतानां क्षेत्रांतर्मृत्युधर्मिणाम् ॥१५॥ सुवर्णवज्रपर्यंकवेदिका च महीकृता ॥
विचित्रकुसुमा रत्नैः कारिता सर्वशोभना ॥१६॥ स्वर्णवज्रांकिततला श्रेष्ठा हरितशाद्वला ॥ त्रिंशच्चत्वारिंशपूर्णाः कलशाः कोणसंस्थिताः ॥ १७ ॥
द्वाराणि तत्र चत्वारि प्रवर्णानि तपंति च ॥ कुम्भाः शोभंति तत्रस्थाः उदिता भास्करा इव ॥१८॥ रमते तत्र भगवान्वनानामुत्तमे वने ॥ सनंदिदे

१ प्राणिनोनुग्रहंति ते–इ० पा० । २ शिष्टम्–अन्यं कंचिदपि सदाचारसंपन्नमपि सज्जनं दृष्ट्वा–इत्यर्थः । ३ त्रिंशच्चत्वारि संपूर्णाः कलशाः शोणसंस्थिताः–इ० पा० । ४ अग्रगाणि–इ० पा० ।

वगणपः कालदंडादिसंयुतः ॥१९॥ एतत्कृतयुगे सर्वं प्रत्यक्षं दृश्यते वने ॥ त्रेतायां धर्मनिरतास्तापसा ब्रह्मचारिणः ॥१२०॥ द्वापरे धर्मशीला ये श्रुतवि
ज्ञानशालिनः ॥ कलौ तु शुद्धविज्ञानशालिनः शंकरं हरम् ॥२१॥ तपोधिकाः प्रपश्यंति देवदेवं महेश्वरम् ॥ महाकालवने नित्यं शूलपट्टिशधारिणम् ॥
॥ २२ ॥ एतत्ते तथ्यमाख्यातं लोकानुग्रहकारकम् ॥ सहितानुक्रमेणात्र मन्त्रैश्च विधिपूर्वकम् ॥ २३ ॥ समर्चयंति ये विप्रा भक्त्या शंभुमहापदम् ॥
वसंतीह समीपं ते महाकालानुभाविताः ॥ २४ ॥ पठति य इह लोके तस्य संस्थानमेतत्प्रथितगुणगणौघैरर्चितं दोषहं तत् ॥ शुभमतिरभिषिक्तः
सोऽमरैरर्च्यमानो व्रजति हरपुरं यः संशृणोत्येकचित्तः ॥१२५॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डेऽवन्ती
क्षेत्रमाहात्म्ये कपालमोक्षणवर्णनंनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भगवन्केन विधिना महाकालवने नरैः ॥ रुद्रलोकमभी
प्सद्भिर्वस्तव्यं क्षेत्रवासिभिः ॥ १ ॥ किं मनुष्यैरुत स्त्रीभिः सिद्ध्यर्थं ह्याश्रमान्वितैः॥ वसद्भिः किमनुष्ठेयमेतत्सर्वं ब्रवीहि नः ॥ २ ॥ नरैः स्त्रीभिश्च
वस्तव्यं वर्णैश्चाश्रमवासिभिः ॥ स्वधर्माचारनिरतैर्दंभमोहविवर्जितैः ॥ ३ ॥ कर्मणा मनसा वाचा रुद्रभक्तैर्यतेन्द्रियैः ॥ अनुश्रुतिभिरक्षुद्रैः सर्वभूत
हिते रतैः ॥ किं कुर्वाणैर्नरैः कर्म रुद्रभक्तिं ब्रवीहि नः ॥ ४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ त्रिविधा कथिता ह्यत्र मनोवाक्कायसंभवा ॥
लौकिकी वैदिकी चान्या भवेदाध्यात्मिकी तथा ॥ ५ ॥ ध्यानधारणया बुद्ध्या रुद्राणां स्मरणं हि तत् ॥ रुद्रभक्तिकरी चैषा मानसी भक्तिरु
च्यते ॥ ६ ॥ व्रतोपवासनियमैर्यतेन्द्रियनिरोधिभिः ॥ कायिका भक्ती रुद्रस्य ज्ञानध्यानस्य धर्मिणाम् ॥ ७ ॥ गोघृतक्षीरदधिभिर्गंधरक्तकुशो
दकैः ॥ गन्धमाल्यैश्च विविधैर्धातुभिश्चोपपादिता ॥ ८ ॥ घृतगुग्गुलधूपैश्च कृष्णागरुसुगंधिभिः ॥ भूषणैर्हेमरत्नानां चित्राभिः स्रग्भिरेव च ॥ ९ ॥
वासप्रविसरास्तोत्रैः पताकाव्यजनोच्छ्रितैः ॥ नृत्यवादित्रगीतैश्च सर्वप्रत्युपहारकैः ॥ १० ॥ भक्ष्यभोज्यानुपानैश्च यावत्पूजाक्षतैर्नरैः ॥ महेश्वरं
पुरस्कृत्य भक्तिः सा लौकिकी मता ॥ ११ ॥ वेदमन्त्रहविर्योगैर्या क्रिया वैदिकी मता ॥ १२ ॥ दर्शे च पूर्णमास्यां वा कर्तव्यं चाग्निहोत्रकम् ॥
प्राशनं दक्षिणादानं पुरोडाशश्च सत्क्रिया ॥ १३ ॥ इष्टवृत्तिः सोमपानं याज्ञिकं सर्वकर्म च ॥ ऋग्यजुःसामजाप्यानि संहिताध्ययनानि च ॥१४॥
क्रियते रुद्रमुद्दिश्य सा भक्तिर्वैदिकी स्मृता ॥ अग्निभूम्यनिलाकाशनिशाकरदिवाकरान् ॥ १५ ॥ समुद्दिश्य कृतं कर्म तत्सर्वं दैविकं भवेत् ॥
आध्यात्मिकी तु द्विविधा रुद्रभक्तिः स्थिता मुने ॥ १६ ॥ सांख्याख्या यौगिकी चान्या विभागं तत्र मे शृणु ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानि प्रधानादीनि

संख्यया ॥ १७ ॥ अचेतनानि योज्यानि पुरुषः पञ्चविंशकः ॥ चेतनः पुरुषो भोक्ता न कार्यं तस्य कर्मणः ॥ १८ ॥ रुद्रः षड्विंशकः कर्ता सर्व
ज्ञश्चेतनः प्रभुः ॥ अजन्मा नित्यमव्यक्तमधिष्ठाता प्रयोजकः ॥ १९ ॥ पुरुषो नित्यव्यक्तः स्यात्कारणं च महेश्वरः ॥ तत्त्वसर्गं भवेत्सर्गं भूतसर्गं
च तत्त्वतः ॥ २० ॥ संख्यया परिसर्गाय प्रधानं च गुणात्मकम् ॥ साधर्म्यमात्मनैश्वर्यं प्रधानं वै विधर्मि च ॥ २१ ॥ कारणं तच्च रुद्रस्य काम्य
त्वमिदमुच्यते ॥ सर्वत्र कर्तृता रुद्रे पुरुषे चाप्यकर्तृता ॥ २२ ॥ अचैतन्यं प्रधाने च तच्च तत्त्वमिदं स्मृतम् ॥ तत्त्वांतरेण मुच्यंते कार्यं कारणमेव
च ॥ २३ ॥ प्रयोजने च वैजात्यं ज्ञात्वा तत्त्वमसंख्यया ॥ संख्यास्तीत्युच्यते प्राज्ञे रुद्रतत्त्वार्थचिंतकैः ॥ २४ ॥ इति तस्य तत्त्वभावं तत्त्वसंख्या
च तत्त्वतः ॥ रुद्रतत्त्वाधिकं चापि ज्ञानतत्त्वं विदुर्बुधाः ॥ २५ ॥ सांख्ये कृता भक्तिरेषा सद्भिराध्यात्मिकी मता ॥ योगिनामपि मे भक्त्या
शृणु भक्तिं महासुर ॥ २६ ॥ प्राणायामपरो नित्यं ध्यायते नियतेंद्रियः ॥ धारणां हृदये धृत्वा ध्यायते यो महेश्वरम् ॥ २७ ॥ हृत्कञ्जकर्णिका
सीनं पञ्चवक्त्रं त्रिलोचनम् ॥ शशांकज्योतिजठरं व्यालवृत्तकटीतटम् ॥ २८ ॥ श्वेतं दशभुजं भद्रं वरदाभयहस्तकम् ॥ योगजा मानसी व्यास
रुद्रभक्तिः परा स्मृता ॥ २९ ॥ य एव भक्तिमान्रुद्रे रुद्रभक्तः स उच्यते ॥ विधिं तु शृणु मे व्यास यः स्मृतः क्षेत्रवासिनाम् ॥ ३० ॥ स्वयं
रुद्रेण विहितो ब्रह्मादीनां समागमे ॥ कथितो विस्तरात्पूर्वं सर्वेषां तत्र सन्निधौ ॥ ३१ ॥ निर्ममा निरहंकारा निःसंगा निष्परिग्रहाः ॥ बंधुवर्गेण निः
स्नेहाः समलोष्टाश्मकांचनाः ॥ ३२ ॥ भूतानां कर्मभिर्नित्यं त्रिविधैरभयप्रदाः ॥ सांख्ययोगविधिज्ञाश्च धर्मज्ञाश्छिन्नसंशयाः ॥ ३३ ॥ यजंतो विवि
धैर्यज्ञैर्ये विप्राः क्षेत्रवासिनः ॥ महाकालवने तेषां मृतानां यत्फलं शृणु ॥ ३४ ॥ व्रजंत्येव सुदुष्प्राप्यं ब्रह्मसायुज्यमक्षयम् ॥ संप्राप्य न पुन
र्जन्म लभंते मोक्षमव्ययम् ॥ ३५ ॥ पुनरावर्तनं हित्वा विधिं माहेश्वरं स्थिताः ॥ पुनरावृत्तिरन्येषां प्रपंचाश्रमवासिनाम् ॥ ३६ ॥ गार्हस्थ्यं
विधिमासाद्य षट्कर्मनिरताः सदा ॥ जुह्वते विधिना सम्यङ्मंत्रस्तोत्रैर्नियंत्रिताः ॥ ३७ ॥ अधिकं फलमायांति सर्वदुःखविवर्जिताः ॥ सर्व
लोकेषु चान्यत्र गतिस्तस्य न हन्यते ॥ ३८ ॥ दिव्येनैश्वर्ययोगेन स्वारूढः स्वपरिग्रहः ॥ बहुसूर्यप्रकाशेन विमानेन सुवर्चसा ॥ ३९ ॥ वृतः
स्त्रीणां सहस्रैश्च स्वच्छंदगमनालयः ॥ विचरत्यविचार्यैव सर्वलोकान्दिवौकसाम् ॥ ४० ॥ स्पृहणीयतमः पुंसां सर्ववर्णोत्तमो धनी ॥ स्वर्गाच्च्युतः
प्रजायेत कुले महति रूपवान् ॥ ४१ ॥ धर्मज्ञो रुद्रभक्तश्च सर्वविद्यार्थपारगः ॥ तथैव ब्रह्मचर्येण गुरुशुश्रूषणेन च ॥ ४२ ॥ वेदाध्ययनसंयुक्तो
भैक्षवृत्तिर्जितेंद्रियः ॥ नित्यं सत्यव्रते युक्तः स्वधर्मे च प्रमोदवान् ॥ ४३ ॥ मृतः काले समृद्धेन सर्वभोगावलंबिना ॥ सूर्येणेव द्वितीयेन विमानेन

विचारितः ॥ ४४ ॥ गुह्यकोनाम रुद्रस्य गणः परमसंमतः ॥ अप्रमेयबलैश्वर्यो देवदानवपूजितः ॥ ४५ ॥ तेषां च समतां याति तुल्यैश्वर्यसमन्वितः ॥ देवदानवमर्त्येषु स च पूज्यतमो भवेत् ॥ ४६ ॥ वर्षकोटिसहस्राणि वर्षकोटिशतानि च ॥ एवमैश्वर्यसंयुक्तो रुद्रलोके महीयते ॥ ४७ ॥ वसित्वासौ विभूत्या वै यदा च च्यवते नरः ॥ रुद्रलोकाच्च्युतो भूमौ वसते नात्र संशयः ॥ ४८ ॥ महाकालवने क्षेत्रे ब्रह्मचर्याश्रमे स्थितः ॥ महेश्वरपरो नित्यं वसेद्वाऽथ म्रियेत वा ॥ ४९ ॥ मृतोऽसौ याति दिव्ये वै विमाने सूर्यवर्चसि ॥ पूर्णचंद्रप्रकाशो वै शशिवत्प्रियदर्शनः ॥ ५० ॥ रुद्रलोकं समासाद्य गुह्यकैः सह मोदते ॥ ऐश्वर्यं च महद्भुंक्ते सर्वस्य जगतः प्रभुः ॥ ५१ ॥ भुक्त्वा युगसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ प्रच्युतस्तु पुनस्तस्माद्रुद्रलोकात्क्रमेण तु ॥ ५२ ॥ नित्यं प्रमुदितस्तत्र भुक्त्वा लोकमनामयम् ॥ द्विजानां साधने नित्यं कुले महति जायते ॥ ५३ ॥ मानवेषु च धर्मेषु वसेद्भूयांश्च रूपवान् ॥ स्पृहणीयवपुः स्त्रीणां महाभोगपतिर्भवेत् ॥ ५४ ॥ वानप्रस्थसमाचारो वनौषधिविवर्जितः ॥ शीर्णपर्णसमाहारः फलपुष्पांबुभोजनः ॥ ५५ ॥ कणाशनोऽश्मकुट्टो वा दंतोलूखलकोऽथ वा ॥ येन केनाप्युपायेन जीर्णवल्कलधारकः ॥ ५६ ॥ जटी त्रिषवणस्नायी मुक्तकेशः सुदंडवान् ॥ जलशायी पंचतपा वर्षास्वभ्रावकाशकः ॥ ५७ ॥ कीटकंटकपाषाणभूम्यां तु शयनं तथा ॥ स्थानं वीरासनरतः संविभागी दृढव्रतः ॥ ५८ ॥ अरण्यौषधिभोक्ता च सर्वभूताभयप्रदः ॥ नित्यं धर्मपरो मौनी जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ ५९ ॥ रुद्रभक्तः क्षेत्रवासी महाकालवने मुनिः ॥ सर्वसंगपरित्यागी स्वारामो विगतस्पृहः ॥ ६० ॥ यश्चात्र वसते व्यास शृणु तस्य हि या गतिः ॥ तरुणार्कप्रदीप्तेन वेदिकास्तंभशोभिना ॥ ६१ ॥ रुद्रभक्तो विमानेन याति कामप्रचारिणा ॥ विराजमानो नभसि द्वितीय इव चंद्रमाः ॥ ६२ ॥ गीतवादित्रशब्देन संवृतोऽप्सरसां गणैः ॥ वर्षकोटिशतं साग्रं रुद्रलोके महीयते ॥ ६३ ॥ रुद्रलोकाच्च्युतश्चापि विष्णुलोके महीयते ॥ विष्णुलोकात्परिभ्रष्टो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ ६४ ॥ तस्मादपि च्युतः स्थानाद्द्वीपेषु स हि जायते ॥ स्वर्गेषु च तथान्येषु भोगान्भुंक्ते यथेच्छया ॥ ६५ ॥ भुक्तैश्वर्यो नरस्तेषु मर्त्यामर्त्येषु जायते ॥ राजा वा राजतुल्यो वा जायते धनवान्सुखी ॥ सुरूपः सुभगः कांतः कीर्तिमान्रुद्रभावितः ॥ ६६ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा वा क्षेत्रवासिनः ॥ स्वधर्मनिरता व्यास स्वभृत्याचारजीविनः ॥ ६७ ॥ सर्वात्मना रुद्रभक्ता भूतानुग्रहकारिणः ॥ महाकालवने क्षेत्रे ये वसंति मुमुक्षवः ॥ ६८ ॥ मृतास्ते रुद्रभवनं विमानैर्यांति शोभनैः ॥ अप्सरोगणसंयुक्तैः कामगैः कामरूपिभिः ॥ ६९ ॥ अथवा संविदग्नौ च शरीरं विजुहोति यः ॥ रुद्रध्यायी महासत्त्वः स रुद्र

भवने वसेत् ॥ ७० ॥ रुद्रलोकोऽक्षयस्तेषां शाश्वतो गुह्यकैः सह ॥ सर्वलोकोत्तमो रम्यो भवतीष्टार्थसाधकः ॥ ७१ ॥ ये त्यजंति महाकाले प्राणान
नशनैर्नराः ॥ तेषामप्यक्षयो व्यास रुद्रलोको महात्मनाम् ॥ ७२ ॥ सांख्याः स्तुवंति ते रुद्रं सर्वदुःखविवर्जिताः ॥ सर्वामरयुतं देवं नंदिदेवगणै
र्युतम् ॥ अनाशकमृताः शूद्रा महाकालवने नराः ॥ ७३ ॥ सिंहयुक्तैस्तु ते यांति विमानैरर्कसन्निभैः ॥ ७४ ॥ नानावर्णसुवर्णाढ्यैर्हृष्टगंधाधिवा
सितैः ॥ अनौपम्यगुणै रम्यैरप्सरोगीतवादिभिः ॥ ७५ ॥ पताकाध्वजविन्यस्तैर्नानाघंटानिनादितैः ॥ सुप्रभैर्गुणसंपन्नैर्मयूरवरचारिभिः ॥ ७६ ॥
रुद्रलोके नरा धीराः सर्वे चानशनैर्मृताः ॥ तत्रोषित्वा चिरं कालं भोगान्भुक्त्वा यथेप्सितान् ॥ धनी विप्रकुले भोगी जायते मर्त्यमागतः ॥ ७७ ॥
करीषं साधयेद्यस्तु महाकालवने नरः ॥ सर्वभोगविनिर्मुक्तो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ७८ ॥ रुद्रलोके वसेत्तावद्यावत्कल्पक्षयो भवेत् ॥ ७९ ॥
तत्र भुक्त्वा महाभोगानिह जातो महीपतिः ॥ पृथिव्याः सकलायाश्च रूपवान्सुभगो भवेत् ॥ ८० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये महाकालवनवासविधिवर्णनंनाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ आचारः
परमो धर्मः सर्वधर्मपरायणः ॥ स्वधर्मनिरताश्चैव जितक्रोधा जितेंद्रियाः ॥ १ ॥ रुद्रलोकं व्रजंतीह नात्र चित्रा मतिर्मम ॥ असंशयं च गच्छंति
लोकानन्याञ्छशिप्रभैः ॥ २ ॥ विनापि क्षेत्रवासेन तथैव नियमेन च ॥ स्त्रियो म्लेच्छाश्च शूद्राश्च पशवः पक्षिणो मृगाः ॥ ३ ॥ मूका जडांधबधि
रास्तपोनियमवर्जिताः ॥ एषां तु का गतिश्चेत्ते महाकालवने मृताः ॥ ४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ स्त्रियो म्लेच्छाश्च मूढाश्च पशवः पक्षिणो
मृगाः ॥ कालेनैव मृता व्यास रुद्रलोकं व्रजंति ते ॥ ५ ॥ शरीरैर्दिव्यरूपैश्च सर्वभोगसमन्विताः ॥ रमंते शंभुना सार्धं स्मशाने प्रेतसंकुले ॥ ६ ॥
निर्भर्त्सिता पुरा देवी कालीति पार्वतीति च ॥ तदा सा कुपिता देवी कटके शंकरं प्रति ॥७॥ एवं हि कलहो जातः शिवगौर्योर्हि यत्र तु ॥ देवस्तत्र
समुद्भूतो नाम्ना कलकलेश्वरः ॥ ८ ॥ कृतमग्रे तदा कुंडं नाम्ना कलहनाशनम् ॥ स्नाने तत्र कृते व्यास जाताऽकलहिनी प्रिया ॥ ९ ॥ तस्मिंस्तीर्थे
नरः स्नात्वा पूजयित्वा महेश्वरम् ॥ उपोष्य रजनीमेकां कुलानां तारयेच्छतम् ॥१०॥ तत्र यच्छति यो दानं त्रुटिमात्रं च चंदनम् ॥ आत्मना तारि
तास्तेन दश पूर्वे दशापरे ॥ ११ ॥ भूमिदानं च यस्तत्र प्रदास्यति नरो मुने ॥ अपि गोचर्ममात्रेण सर्वभूम्यधिपो भवेत् ॥ १२ ॥ ग्राममेकां रक्ति
कामेकां भूमेरप्येकमंगुलम् ॥ यः प्रदास्यति भक्त्या हि स वै राजा भविष्यति ॥ १३ ॥ धेनुमश्वांस्तिलान्वस्त्रं भाजनं ताम्रदोहनम् ॥

१ नरः—इ०पा० । २ प्रथमः—इ०पा० । ३ शंकरेण--इति शेषः ।

उपानहश्च च्छत्रं च तथा च श्रेष्ठपादुके ॥ १४ ॥ ये प्रदास्यंति विप्रेभ्यस्तेषां लोकाः सदाऽक्षयाः ॥ तस्य दक्षिणपार्श्वे तु पृष्ठे मात्राल्व देवताः ॥ १५ ॥ सा तत्र सर्वलोकानां देवी दुरितहारिणी ॥ सर्वतीर्थं तु विज्ञेयं मणिकर्णिकमुत्तमम् ॥ १६ ॥ तस्मिन्स्नात्वा तु यः पश्येत्पृष्ठमातर आदरात्॥ स मुक्तः सर्वपापेभ्यः सिद्धिमाप्नोति वांछिताम् ॥ १७ ॥ तासां तु दर्शनं कृत्वा मार्गे गमनमाचरेत् ॥ न भयं तस्य चोरेभ्यो रक्षोभूतभयं तथा ॥ १८ ॥ स्वदेशे परदेशे वा पर्वतेष्वटवीषु च ॥ न समुद्रे भयं तस्य तथा वै दुष्टभावना ॥ १९ ॥ ग्रहपीडासु सर्वासु तथा राजभयादिकम् ॥ बस्तं वा यदि वा मेषं महिषं चापि घातयेत् ॥ २० ॥ देवीमुद्दिश्य यो विप्र सोऽभीष्टफलमश्नुते ॥ आश्विनस्य सिताष्टम्यामर्धरात्रिगते नरः ॥ ॥ २१ ॥ यः स्नाति पुरतो देव्याः स सिद्धिं लभते पराम् ॥ मृतपुत्रा च या नारी कुण्डे स्नात्वा सभर्तृका ॥ २२ ॥ स्नाति वै फलकुम्भेन अग्रे देव्या विधानतः ॥ स्नात्वा नान्यमुखं पश्येत्कुम्भस्नानेन वै मुने ॥ २३ ॥ तस्य संजायते पुत्रो यथा देवः षडाननः ॥ पृष्ठे मातुः परं पुण्यं तीर्थं मप्सरसां शुभम् ॥ २४ ॥ रूपसौभाग्यसंपन्नस्तत्र स्नातो भवेन्नरः ॥ उर्वश्या वै पुरा व्यास तीर्थं यास्य प्रभावतः ॥ २५ ॥ भर्ता पुरूरवा लब्ध ऐलेयोऽसौ[1] महीपतिः ॥ इति कौतूहलं श्रुत्वा व्यासो वचनमब्रवीत् ॥ २६ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कथमप्सरसां तीर्थं तत्र जातं महामुने ॥ कारणेन यथा तेन यस्मिन्काले प्रतिष्ठितम् ॥ तथा तन्मे सविस्तारं सरहस्यं प्रकीर्तय ॥ २७ ॥ कथ पुरूरवाश्चासौ भार्यास्तस्य वराप्सराः ॥ उर्वशीनाम का सा तु केन जाता वरांगना ॥ सर्वमेतद्यथावृत्तं वद कौतूहलं हि मे ॥ २८ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ नरनारायणौ पूर्वं यत्र वै तेपतुस्तपः ॥ २९ ॥ बदरिकाश्रमस्थौ तौ तेनेन्द्रो भयमागतः ॥ सर्वाश्चाप्सरसो दृष्ट्वा रूपयौवनदर्पिताः ॥ ३० ॥ आदिष्टा या मघवता विघ्नार्थे च समागताः ॥ तौ दृष्ट्वाप्सरसस्तत्र रमन्तीर्मदविह्वलाः ॥ ३१ ॥ विघ्नार्थमिह आयातास्तदा देवौ जजल्पतुः ॥ अस्माकं न स्त्रियः संति तेन वै विघ्नकारणम् ॥ ३२ ॥ एवं संजल्प्य च नरो नारायणमुवाच ह ॥ करिष्याम्यहमेकां वै आसां तु रूपतोऽधिकाम् ॥३३॥ मंजर्यां सहकारस्य स्त्रीमूरुभ्यां चकार ह ॥ रूपेणाप्रतिमां लोके सर्वाभरणभूषिताम् ॥ ३४ ॥ उत्थितां प्रमदां दृष्ट्वा ज्वलनाभां वरांगनाम् ॥ गत्वा शशंसुस्ताः शक्रं न तौ लोभयितुं क्षमाः ॥ ३५ ॥ शक्रस्तासां वचः श्रुत्वा गत्वा देवावुवाच ह ॥ प्रणामावनतो भूत्वा कृत्वा शिरसि चांजलिम् ॥ ३६ ॥ अहमर्थी स्त्रियाश्चास्याः प्रसादः क्रियतामिति ॥ ततस्तां ददतुर्देवाविंद्राय परमेश्वरौ ॥ ३७ ॥ अस्मद्वचनसामर्थ्याद्गृहाणेमां त्वमुर्वशीम् ॥ ऊरुभ्यां जनिता

[1] लोके योऽसौ—इ० पा० ।

यस्मान्नरेणेयं वरांगना ॥ ३८ ॥ मंजर्या सहकारस्य तेनेयमुर्वशी स्मृता ॥ पुरंदरो गृहीत्वा तामुर्वशीं परमांगनाम् ॥ ३९ ॥ गत्वा स्वर्गमथाहूय
चित्रांगदमुवाच ह ॥ शिक्षाऽस्याः क्रियतां चित्र यथा नृत्ये विचक्षणा ॥ ४० ॥ क्रियतामचिरादेषा यत्नमास्थाय शोभनम् ॥ एवमुक्ते तु शक्रेण
कृता तेन विचक्षणा ॥ वरं प्रवीणा सा जाता नृत्ये गीते च कोविदा ॥ ४१ ॥ एवं सा न्यवसत्तत्र सुरसद्मनि सुन्दरी ॥ गते बहुतिथे काले तत्रा
गात्स नरेश्वरः ॥ ४२ ॥ इलस्य पुत्रो धर्मात्मा नाम्ना चैव पुरूरवाः ॥ इन्द्रस्यार्द्धासनगतो नृत्यं पश्यति तत्र ह ॥ ४३ ॥ नृत्यन्तीं वासवस्याग्रे
उर्वशीं वीक्ष्य कामुकः ॥ हृतचित्तस्तया राजा न किंचित्प्रत्यपद्यत ॥ ४४ ॥ धैर्यं चित्ते समावेश्य मुहूर्तं पर्यवस्थितः ॥ उर्वशी च तदा तेन
दर्शनाहतमानसा ॥ ४५ ॥ तत्प्रदेशाद्विनिष्क्रम्य कामार्ता चातिविह्वला ॥ भूमौ सा पतिता बाला उच्छ्रिताद्रंगमण्डलात् ॥ ४६ ॥
अथात्मानं च संवेद्य उत्थिता भूमिमण्डलात् ॥ दृष्टा सा राजसिंहेन मन्मथेन प्रपीडिता ॥ ४७ ॥ गतः पुरूरवा भूमिं तामेव
मनसा स्मरन् ॥ स्मरन्ती राजशार्दूलं गता साप्युर्वशी गृहम् ॥ ४८ ॥ चित्रांगदगृहे गत्वा दूतं साथ चकार ह ॥ चित्रांगदेन
सा नीता रात्रौ यत्र पुरूरवाः ॥ ४९ ॥ उर्वश्या रहितः स्वर्गः शून्योऽप्यासीद्दिवौकसाम् ॥ रात्रावेव च सा तेन आनीता त्रिदिवं पुनः ॥ ५० ॥
तया विरहितः सोऽपि शून्यचित्तः परिभ्रमन् ॥ उन्मत्ततां गतो व्यास षष्टिवर्षाणि पार्थिवः ॥५१॥ परिभ्रमन्स तीर्थानि महाकालवनं गतः ॥ गंध
र्वेणोर्वशी स्वर्गे नीता सा परमाप्सराः ॥ ५२ ॥ नापि शेते न वा स्नाति हे राजन्निति जल्पति ॥ तावदप्सरसः सर्वास्ताः प्राप्ता यत्र चोर्वशी
॥ ५३ ॥ रंभा च मेनका चैव प्रम्लोचा पुंजिकस्थली ॥ जलपूर्णाश्रुपूर्णा च वसंता चंद्रिका तथा ॥ ५४ ॥ सूर्यदत्ता विशालाक्षी चंद्रा चन्द्रप्रभा
तथा ॥ आगत्य तास्तु सहिता उर्वशीं वाक्यमब्रुवन् ॥ ५५ ॥ किं रोदिषि वरारोहे मर्त्यहेतोः सुलोचने ॥ तद्वाक्यमुर्वशी तासां श्रुत्वा वचनम
ब्रवीत् ॥ ५६ ॥ सौख्यं षण्ढो न जानाति संगात्स्त्रीपुंसयोर्हि यत् ॥ अनयोपमया ज्ञेयं तस्यार्थे कृतनिश्चया ॥ ५७ ॥ श्रुत्वा चेति वचस्तस्यास्ताः
संमंत्र्य समाहिताः ॥ अविदिते च देवानां महाकालवने गताः ॥ ५८ ॥ नृपं च ददृशुस्तत्र वृक्षच्छायानिषेवितम् ॥ दृष्ट्वा चाथ नृपं सर्वा भृशं
जाताः सुविह्वलाः ॥ ५९ ॥ दृष्ट्वा तथाविधाः सर्वाः कामार्ताः सुरयोषितः ॥ मूढचित्ताः प्रहस्यैवमुर्वशी वाक्यमब्रवीत् ॥६०॥ ॥ उर्वश्युवाच ॥ ॥
अयं स पुरुषव्याघ्रो विना येनाहमीदृशी ॥ ऐलः पुरूरवानाम विख्यातो जगतीपतिः ॥ ६१ ॥ एवं ब्रुवन्त्यां वै तस्यामुर्वश्यामप्सरोगणः ॥

मौनीभूतश्चिरं तस्थौ लज्जयानतकन्धरः ॥ ६२ ॥ एतस्मिन्नन्तरे प्रायाद्भगवांस्तत्र नारदः ॥ दृष्ट्वा तथागताः सर्वा उर्वश्या सहितं नृपम् ॥ ६३ ॥
संप्रेक्ष्य च ततः प्राह किं यूयमिह निःस्वनाः ॥ त्यक्त्वा तथाविधं रम्यमिन्द्रस्यालयमुत्तमम् ॥ ६४ ॥ वरं च व्रियतां शीघ्रं वियोगो न भवि
ष्यति ॥ माहात्म्यं चास्य तीर्थस्य कथयामास नारदः ॥ ६५ ॥ अस्मिन्हि दुर्भगा तीर्थे स्नात्वा स्त्री पुरुषोऽपि वा ॥ सौभाग्यं लभते सम्यक्स
र्वभोगांस्तथोत्तमान् ॥ ६६ ॥ आत्मानं तोलयेद्यस्तु तिलैर्वा लवणेन वा ॥ शर्कराभिश्च बह्वीभिर्वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ ६७ ॥ गुडेन मधुना
वापि देवीमुद्दिश्य पार्वतीम् ॥ लवणेन स्वरूपाढ्यस्तिलैः सर्वांगशोभनः ॥ ६८ ॥ द्रव्यवृद्धिः शर्करया गुडेनांगेषु पूर्णता ॥ मधुना चैव सौभाग्यं
तीर्थस्यास्य प्रभावतः ॥ ६९ ॥ द्वादशैव तु युग्मानि देव्या देवस्य भोजयेत् ॥ कूर्पीं नखरिणीं दद्यात्ताटंकं कंतकांजनम् ॥ ७० ॥ वेत्रजां कंचुकीं
चैव वस्त्रे कौसुंभके तथा ॥ श्वेतानुलेपनं पुंसां स्त्रीणां दद्याच्च कुंकुमम् ॥ ७१ ॥ आषाढे श्रावणे वापि मासि भाद्रपदे तथा ॥ शुक्लाश्विनतृतीयाया
मुत्तमं व्रतमाचरेत् ॥ ७२ ॥ उत्तमा जायते नारी यथा देवी उमा तथा ॥ उमामहेश्वरौ कार्यौ सौवर्णौ च स्वशक्तितः ॥ ७३ ॥ धार्यौ नार्या हि
तौ देवौ स्वयं तुलावरोहणे ॥ फलानि चैव देयानि शाकानिं विविधानि च ॥ ७४ ॥ तत्र दत्तं हुतं जप्तं सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ एवं या कुरुते तत्र
तीर्थे नारी समाहिता ॥ ७५ ॥ गन्धर्वाप्सरसां लोके मृता याति न संशयः ॥ अत्र तीर्थे च द्वे लिंगे पूजिते देवदानवैः ॥ ७६ ॥ दृष्ट्वा ते परमां
सिद्धिं प्राप्नुतो दंपती तदा ॥ कार्तिक्यां तु विशेषेण कृत्वा तत्र प्रजागरम् ॥ संपूज्य गंधपुष्पैश्च रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ ७७ ॥ यथा देव्याः
स्वरूपेण वियोगो नैव दृश्यते ॥ तथा तयोर्वियोगश्च दृश्यते न कदाचन ॥ ७८ ॥ एवं कृत्वाथ तां विप्र सर्वाश्च त्रिदिवं गताः ॥ उक्तमप्सरसां
तीर्थं तीर्थांतरमथोच्यते ॥ ७९ ॥ दक्षिणे पृष्ठदेव्या वै माहिषं कुण्डमुच्यते ॥ महिषो दानवः पूर्वं निहतो गणनायकैः ॥ ८० ॥ तत्र तीर्थे नरः
स्नात्वा मातॄः संपूज्य यत्नतः ॥ प्रेतरक्षःपिशाचानां पीडया स विमुच्यते ॥ ८१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्येऽप्सरःकुण्डमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टमोऽ[illegible] ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कथं तन्माहिषं कुण्डं मातृ
णामाकृतिः कथम् ॥ रुद्रस्यैव कथं क्षेत्रे महिषो दानवो हतः ॥१॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ कपालखंडमादाय महादेवोऽप्यतिप्रभम् ॥ ब्रह्मतेजो
मयं दिव्यं ज्वलंतमिव चार्चिषा ॥२॥ क्रीडमानो जगन्नाथो मोहयामास सुरान् ॥ निमेषात्स इमं लोकं योगात्मा योगलीलया ॥३॥ प्राप्य पुण्य

१ मौनीभूत्वा–इ० पा० । २ कनकाञ्जनम्–इ० पा० । ३ प्रेतभूतपिशाचानाम्–इ० पा० । ४ आवृतिः–इ० पा० ।

तमं क्षेत्रं यत्रातिष्ठन्महाप्रभुः ॥ तत्र तच्च महद्दिव्यं कपालं देवताधिपः ॥ ४ ॥ स्थापयामास दीप्तार्चिर्गणानामग्रतः प्रभुः ॥ त्वत्स्थापितमथो दृष्ट्वा
गताः सर्वे महौजसः ॥ ५ ॥ विनदत्सु महानादं नादयंतो दिशो दश ॥ क्षोभार्णवाशनिप्रख्यं नभो येन विदीर्यते ॥ ६ ॥ तेन शब्देन घोरेण
दानवो देवकंटकः ॥ हालाहल इति ख्यातो देशं तमभिधावितः ॥ ७ ॥ अमृष्यमाणः क्रोधार्तो दुरात्मा दुर्जयः सुरैः ॥ ब्रह्मदत्तवरश्चैव माहिषं
वपुरास्थितः ॥ ८ ॥ दैत्यैः परिवृतो घोरैः कोटिभिश्चोद्यतायुधैः ॥ तमायांतं तु सक्रोधं महिषं देवकंटकम् ॥ ९ ॥ समावेक्ष्याह वै देवो गणान्सर्वा
न्पिनाकधृक् ॥ मायावी गणपा दैत्यस्त्रैलोक्यस्यापि कंटकः ॥ १० ॥ आयाति त्वरितो यूयं तस्मादेनं विनिघ्नथ ॥ कपालस्य गतिं सर्वे आश्रिता
गणनायकाः ॥ ११ ॥ ततो देवगणा दृष्ट्वा तमायांतं महासुरम् ॥ गर्जमानं महानादं भ्रममाणं महाभुजम् ॥ १२ ॥ बिभिदुः शूलसंघातैरसिभि
र्मुसलैस्तथा ॥ संमुह्य शरजालेन ततो भूमौ न्यपातयन् ॥ १३ ॥ हते तस्मिन्महादेवो देवान्प्रोवाच वै तदा ॥ अहो दर्पातिमूढः स दर्पेण निधनं
गतः ॥ १४ ॥ एतस्मिन्नंतरे व्यास तत्कपालात्सुभैरवाः ॥ दीप्तास्या मातरः सर्वाः प्रचंडास्त्रा महाबलाः ॥ १५ ॥ अभ्यधावंस्तमुद्देशं महादेवं निवे
द्य वै ॥ दैत्यं ता भक्षयंति स्म भित्त्वा भित्त्वा महाबलाः ॥ १६ ॥ कपालमातरस्तस्मात्ख्याताः क्षेत्रे महाबलाः ॥ महाकपालस्तस्माद्वै तादृशः परि
कीर्तितः ॥ १७ ॥ स्थापितस्य कपालस्य भित्त्वा समभवत्पुरा ॥ ख्यातं शिवतडागं च सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १८ ॥ तदद्यापि महद्दिव्यं सरस्तत्र
प्रकाशते ॥ त्रिषु लोकेषु विख्यातं गणगंधर्वसेवितम् ॥ १९ ॥ पात्रस्थमुद्धृतं वापि शीतोष्णं क्वथितं जलम् ॥ रौद्रं सरः पुनातीहाश्वमेधावभृथो
यथा ॥ २० ॥ प्रागाद्ब्रह्मापि तं देशं देवतानां शतैर्वृतः ॥ स्वर्गलोकस्य निःश्रेणी कीर्तिता ब्रह्मणा स्वयम् ॥ २१ ॥ अत्र त्यजंति ये प्राणान्रुद्र
लोकं व्रजंति ते ॥ धन्या व्यास नरा मर्त्ये महाकालवने स्थिताः ॥ २२ ॥ रौद्रे सरसि ये स्नांति जलं वापि पिबंति ये ॥ स्वधर्माचारनिरताः
पश्यंतीशानमीश्वरम् ॥ २३ ॥ इति स्वर्गगता देवाः स्पृहां कुर्वंति नित्यशः ॥ २४ ॥ इदं शुभं दिव्यमधर्मनाशनं महाकपालं सुरदैत्यपूजितम् ॥
महाप्रभं पापहरं सनातनं सुरेशलोकादपि दुर्लभं सदा ॥ २५ ॥ तपोरतैः सिद्धगणैरभिष्टुतं यथा नभःस्थं दिननाथमंडलम् ॥ य एकचित्तः
शृणुयात्प्रसादतस्त्रिविष्टपं गच्छति सोऽभिनंदितः ॥२६॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्र
माहात्म्ये महिषकुण्डरुद्रसरोमाहात्म्यवर्णनंनाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि तीर्थं त्रैलोक्य
विश्रुतम् ॥ स्वयंभूतं महेशस्य विख्यातं कुटुंबिकेश्वरम् ॥ १ ॥ मुच्यते सर्वपापैस्तु सप्तजन्मकृतैरपि ॥ शुचिः पश्यति यो देवं कृत्वा श्राद्धं यथा

विधि ॥ २ ॥ सर्वाँल्लोकांनतिक्रम्य शिवलोकं स गच्छति ॥ यस्तु सर्वाणि शाकानि कन्दानि विविधानि च ॥ ३ ॥ तीरे तस्य प्रयच्छेत स प्राप्नोति परां गतिम् ॥ पौषे प्रतिपदि सिते अष्टम्यां वा समाहितः ॥ ४ ॥ एकेनैवोपवासेन अश्वमेधफलं लभेत् ॥ आश्विन्यां पौर्णमास्यां च शुचिः पश्यति मानवः ॥ ५ ॥ पट्टबंधं महेशस्य स विपाप्मा दिवं व्रजेत् ॥ चैत्रे मासि सिते पक्षे पञ्चम्यां समुपोषितः ॥ ६ ॥ कर्पूरं कुंकुमं चैव मृगनाभि सचन्दनम् ॥ निवेदयंति देवाय नैवेद्यं घृतपायसम् ॥ ७ ॥ स्वरूपं चैव विप्रेन्द्र सभार्यं भोजयेद्द्विजम् ॥ रुद्रलोकमवाप्नोति यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ ८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये कुटुम्बिकेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि तीर्थं विद्याधरस्य तु ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा विद्याधरपतिर्भवेत् ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कथं तीर्थमिदं क्षेत्रे जातमत्र महामुने ॥ प्रसादाद्ब्रूहि मे ब्रह्मञ्छ्रोतुमिच्छामि सांप्रतम् ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ विद्याधरपतिः कश्चिदासीद्रूपधरः पुरा ॥ ग्रथिता पारिजातस्य माला तेन मनोरमा ॥ ३ ॥ गृहीत्वा च स तां मालां गतो वासववेश्मनि ॥ नृत्यंती वासवस्याग्रे दृष्टा तेन च मेनका ॥ ४ ॥ दत्ता तस्यै तदा तेन सा माला नृत्यमाश्रितः ॥ सा मेनका स्तुताऽस्थाने मालया मोहिता भवत् ॥ ५ ॥ कोपाविष्टेन शक्रेण शप्तो विद्याधरस्तदा ॥ पृथिव्यां गच्छ पापिष्ठ नृत्यभंगस्त्वया कृतः ॥ ६ ॥ विद्याधरपदं त्यक्त्वा मम शापाच्च सांप्रतम् ॥ एवमुक्तस्तु शक्रेण वाक्यं विद्याधरोऽब्रवीत् ॥ ७ ॥ अजानता मया नाथ अपराधः कृतोऽधुना ॥ अनुग्रहमतो देव कुरु मे त्वं प्रसादतः ॥ ८ ॥ एवमुक्तः स शक्रो वै विद्याधरमुवाच ह ॥ गच्छावंतीं त्वमद्यैव यत्रास्ते गांगटी गुहा ॥९॥ तस्याश्चोत्तरभागे तु विद्यते तीर्थमुत्तमम् ॥ ख्यातं तत्त्रिषु लोकेषु नाम्ना विद्याधरं शुभम् ॥ १० ॥ भक्त्या तत्र कृते स्नाने विद्याधरपतिर्भवेत् ॥ अतस्त्वमपि तत्रैव कुरु स्नानं प्रयत्नतः ॥११॥ एवमुक्तः स शक्रेण आगतोऽवंतिमंडले ॥ स्नानं कृत्वा च तेनैव तीर्थे तस्मिन्मनोरमे ॥ १२ ॥ प्रभावात्तस्य तीर्थस्य पुनः प्राप्तं पदं स्वकम् ॥ एवं व्यास समाख्यातं तीर्थं विद्याधरं शुभम् ॥१३॥ तत्र पुष्पाणि यो दद्याच्चंदनं च विलेपनम् ॥ लभेत्समस्तभोगान्स इह लोके परत्र च ॥१४॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये विद्याधरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकादशोऽध्यायः ॥११॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ उत्तरे तु प्रवक्ष्यामि मर्कटेश्वरमुत्तमम् ॥ तत्र तीर्थं च विख्यातं सर्वकामप्रदायकम् ॥ १ ॥ तस्मिंस्तीर्थे

१ वायुरूपधरोऽब्रवीत्–इ० पा० । २ त्रिद्याधरपतिर्भवेत्–इ०पा० । ३ कर्कटेश्वरम्–इ०पा० ।

नरः स्नात्वा गोशतस्य फलं लभेत् ॥ विस्फोटानां प्रशांत्यर्थं बालानां चैव कारणे ॥२ ॥ मापेन मापितान्कृत्वा मसूरांस्तत्र कुट्टयेत् ॥ शीतलायाः प्रभावेन बालाः संतु निरामयाः ॥ ३ ॥ ये पश्यंति नरा भक्त्या शीतलां दुरितापहाम् ॥ न तेषां दुष्कृतं किंचिन्न दारिद्र्यं द्विजोत्तम ॥ ४ ॥ न च रोगभयं तेषां ग्रहपीडा तथैव च ॥५॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये शीतलामाहात्म्यवर्णनंनाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ स्वर्गद्वारे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं च भैरवम् ॥ श्राद्धं तत्रैव कुर्वीत पितॄनुद्दिश्य भक्तितः ॥ १ ॥ पितॄंश्च स नरो व्यास तारयेदात्मना सह ॥ स्वर्गद्वारेण योऽभ्येति रुद्रस्य परमं पदम् ॥ २ ॥ भैरवस्याग्रतो देवी पूर्वे तिष्ठति चांबिका ॥ तां तु दृष्ट्वा नरः स्त्री वा मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ३ ॥ महानवम्यां पुरुषः कृत्वा बस्तमयं बलिम् ॥ महिषं वा सुरां मांसं मालां बिल्वमयीं शुभाम् ॥ भक्त्या निवेद्य देव्यै तु सर्वां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या पूजां कृत्वा महेश्वरे ॥ स्वर्गद्वारेण सोऽभ्येति रुद्रस्य भवनं द्विज ॥ ५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये स्वर्गद्वारमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥ ॥छ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ स्नात्वा चतुःसमुद्रे तु पश्येद्राजस्थलं शिवम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण पुत्रवाञ्जायते नरः ॥ १ ॥ समुद्राः संति चत्वारः क्षारक्षीरदधीक्षवः ॥ समीपे तस्य देवस्य सुद्युम्नेन प्रतिष्ठिताः ॥ २ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ राजस्थलसमीपे तु समुद्राः केन हेतुना ॥ कथय त्वं मुनिश्रेष्ठ सुद्युम्नेन प्रतिष्ठिताः ॥ ३ ॥ लक्षयोजनपर्यंतं जंबुद्वीपं सुशोभनम् ॥ मर्यादायां स्थापितोऽयं समुद्रः क्षारसंज्ञितः ॥४॥ शाकद्वीपे द्विलक्षे तु क्षीराब्धिः संप्रतिष्ठितः ॥ दध्यब्धिस्तु कुशद्वीपे चतुर्लक्षः प्रतिष्ठितः ॥ शाल्मले त्विक्षुजलधिर्द्व्यष्टलक्षः प्रतिष्ठितः ॥ ५ ॥ चत्वारस्ते समाख्याताः समुद्रा भूमिमंडले ॥ राजस्थलसमीपे तु कथमेकत्र संगताः ॥ ६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ सुद्युम्नो नाम राजासीत्पुरा कल्पे सुधार्मिकः ॥ तस्य पत्नी वरारोहा नाम्ना ख्याता सुदर्शना ॥ ७ ॥ मुनिं दाल्भ्यं च सा दृष्ट्वा पप्रच्छ सुतकाम्यया ॥ भगवन्केन दानेन स्नानेन विधिनाऽथवा ॥ ८ ॥ सर्वलक्षणसंपूर्णः पुत्रो लभ्यो मया कथम् ॥ एतदाख्याहि विप्रर्षे याथातथ्यं सविस्तरम् ॥ ॥ ९ ॥ ॥ दाल्भ्य उवाच ॥ ॥ विहितास्ते पुरा पुत्र्यब्धयः पुत्रेप्सयोत्तमाः ॥ स्वयंभुवेन देवेन ब्रह्मणा लोककारिणा ॥ १० ॥ तेषु राज्ञा कृते स्नाने तव पुत्रो भविष्यति ॥ शंकराराधने पुत्रि तस्मात्प्रेरय वल्लभम् ॥ ११ ॥ दाल्भ्यस्यैव तु वाक्येन विचित्राख्यानकेन च ॥ प्रस्थापयामास पतिं शंकराराधने द्रुतम् ॥ १२ ॥ स गत्वा तोषयामास शंकरं गंधमादने ॥ संतुष्टः शंकरः प्राह शशिसूर्याग्निलोचनः ॥१३॥ अवंतीं गच्छ राजेंद्र पुत्रं

प्राप्स्यसि शोभनम् ॥ [illegible] गमिष्यंति कुशस्थलीम् ॥ १४ ॥ मेरुरूपे स्थले राजन्समीपे शंकरस्य च ॥ द्रक्ष्यसि त्वं नरश्रेष्ठ
जलधींस्तत्र संगतान् ॥ अभ्यर्थितास्त्वया तत्र स्थास्यंति कलया सदा ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वा महादेवो जगामादर्शनं विभुः ॥ सुद्युम्नो भार्यया
सार्धमाजगाम कुशस्थलीम् ॥ १६ ॥ आगतस्तु कुशस्थल्यां समुद्रांश्च ददर्श ह ॥ तांस्तु दृष्ट्वा नमश्चक्रे राजस्थलसमीपतः ॥ १७ ॥ ते वै दृष्ट्वा
च सुद्युम्नं प्रणतं भक्तवत्सलम् ॥ प्रोचुर्वारिधयः सर्वे वरं वरय सुव्रत ॥१८॥ स वव्रे मनसा पुत्रं सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ उवाच च पुना राजा यावत्ति
ष्ठति मेदिनी ॥ तावदत्रैव स्थातव्यं राजस्थलसमीपतः ॥ १९ ॥ ॥ समुद्रा ऊचुः ॥ ॥ तावत्स्थास्यामहेऽत्रैव यावत्कल्पावसानकम् ॥ २० ॥
भविष्यति च ते पुत्रः सर्वलक्षणसंयुतः ॥ अत्र ते स्नानमात्रेण तस्मात्स्नानं समाचर ॥ २१ ॥ स्थले चात्र शुभे राजन्स्थास्यामः कलया सह ॥
एवं व्यास समुद्रास्तु सुद्युम्नेनावतारिताः ॥ २२ ॥ कुरुते तेषु यो यात्रां तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ स्नानं कृत्वा महापुण्ये समुद्रे क्षारसंज्ञके ॥
॥ २३ ॥ कुर्याच्छ्राद्धं ततो व्यास पितृणां भक्तितत्परः ॥ पूजयेच्च महादेवं स्थलस्थं पार्वतीपतिम् ॥ २४ ॥ मंडकांश्च ततो दद्याद्ब्राह्मणे वेदपारगे ॥
पात्रं ताम्रमयं कार्यं लवणेन प्रपूरितम् ॥ २५ ॥ सहिरण्यं च दातव्यं ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ सप्तधान्यसमायुक्तं वेणुजं वस्त्रवेष्टितम् ॥ २६ ॥ सदक्षिणं
फलैर्युक्तमर्घ्यं दद्यात्प्रयत्नतः ॥ क्षीराब्धिं च ततो गत्वा स्नानं कुर्याच्च पूर्ववत् ॥ २७ ॥ क्षीरं तत्र प्रदातव्यं ताम्रपात्रेण पूरितम् ॥ दध्यब्धौ च तथा
कृत्वा दद्याद्दध्योदनं शुभम् ॥ २८ ॥ इक्ष्वब्धौ च तथा कृत्वा दद्याद्विप्रे गुडं शुभम् ॥ यात्रां कृत्वा तु वै व्यास गां च दद्यात्पयस्विनीम् ॥ २९ ॥
एवं यः कुरुते यात्रां राजस्थलसमीपतः ॥ भव्यां हि लभते लक्ष्मीं पुत्रांश्चापि मनोरमान् ॥ ३० ॥ मृते स्वर्गमवाप्नोति यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ ताव
त्स्वर्गफलं भुक्त्वा पश्चान्मोक्षं प्रयास्यति ॥ ३१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहा
त्म्ये राजस्थलेश्वरसमीपे चतुःसमुद्रमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास महातीर्थं नाम्ना
शंकरवापिका ॥ क्रीडमानेन देवेन निर्मितं तीर्थमुत्तमम् ॥ १ ॥ प्रक्षिप्तं देवदेवेन कपालक्षालनं जलम् ॥ वापीगतं कृतं यस्मादतः शंकरवापि
का ॥ २ ॥ अर्कार्पण्यां नरः स्नात्वा दिशासु विदिशासु च ॥ पूर्वादिक्रमतो यावद्वापीमध्ये तथैव च ॥ ३ ॥ हविष्यान्नयुतान्व्यास दद्याच्च करका
न्नवान् ॥ शाकमूलांश्च विप्रेभ्यस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ४ ॥ परत्र चेह ये लोकाः सर्वभावसमन्विताः ॥ तत्रतत्र समायाति भुनक्त्यैश्वर्यमुत्तमम् ॥
॥ ५ ॥ ये नराः कीर्तयिष्यंति माहात्म्यमतिभाविकाः ॥ रुद्रलोकेऽपि ते पूज्यास्तेभ्योऽपि सततं नमः ॥ ६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥

ततो वै देवदेवेशः पिनाकी वृषभध्वजः ॥ तुष्टाव प्रयतो भूत्वा देवदेवं दिवाकरम् ॥ ७ ॥ आजगाम दिवानाथः संतुष्टः प्राह शंकरम् ॥ ८ ॥
॥ ॥ सूर्य उवाच ॥ ॥ वरं वरय भूतेश वरदोऽस्मि ददामि ते ॥ तमाह वरदश्चेत्त्वं याच्यमानं कुरुष्व मे ॥ ९ ॥ अंशेन स्थीयतामत्र हितार्थं
सर्वदेहिनाम् ॥ अवतीर्णो रविस्तत्र श्रुत्वा माहेश्वरं वचः ॥ १० ॥ ततो देवाधिदेवस्य शंकरस्य महौजसः ॥ वाक्येन भास्करस्तत्र ययौ स्थातिं
महाद्युतिः ॥ ११ ॥ शंकरादित्यनामेति लोकानुग्रहकारकः ॥ देवा दैत्याश्च गंधर्वा विस्मिताः सह किन्नरैः ॥ १२ ॥ अहो धन्यमिदं स्थानं
यत्रास्ते त्रिपुरांतकः ॥ भास्करोऽपि च तत्रस्थस्तीर्थमध्ये च वर्तते ॥ १३ ॥ ततस्तुष्टाश्च ते सर्वे ब्रह्माद्याः सुरसत्तमाः ॥ देवेशं पूजयामासुरादित्यं
शंकरं तथा ॥१४॥ मूर्तिमंतश्च ते देवा अवतीर्य च शोभनम् ॥ स्थापयित्वाऽब्रवीद्वाक्यं येऽत्र स्नास्यंति मानवाः ॥१५॥ न दुःखं जायते तेषां जरामरण
शोकजम् ॥ सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलम् ॥ तस्माच्चैवाधिकं ह्यत्र शंकरादित्यदर्शनात् ॥१६॥ व्याधयो नाधयश्चैव दारिद्र्यं न कदाचन ॥
ऐश्वर्यं चातुलं तेषां जायते भुवि सर्वदा ॥१७॥ न रोगो न च दारिद्र्यं वियोगो न च बन्धुभिः ॥ जायते मुनिशार्दूल शंकरादित्यदर्शनात् ॥१८॥
इत्येवं देवदेवेन पुरा वै शूलपाणिना ॥ शंकरादित्यनाम्ना च स्थापितं परमं पदम् ॥ १९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पंचम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये शंकरादित्यमाहात्म्यवर्णनंनाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अथान्यत्सं
प्रवक्ष्यामि तीर्थानां तीर्थमुत्तमम् ॥ स्थापितं परमं तीर्थं स्वनाम्ना मुनिसत्तम ॥ १ ॥ एकदा समये व्यास कपालक्षालनाय वै ॥ शीर्षोदकं गृहीत्वा
तु कपालेन महेश्वरः ॥ २ ॥ प्रक्षाल्य चाक्षिपद्भूमौ तत्र तीर्थमनुत्तमम् ॥ नाम्ना गन्धवती पुण्या नदी त्रैलोक्यविश्रुता ॥३॥ ब्रह्मणो रुधिरेणाशु परि
पूर्णाभवत्क्षणात् ॥ तस्यां स्नानं सदा शस्तं स्वयं देवेन भाषितम् ॥ ४ ॥ श्राद्धं च तर्पणं कृत्वा तत्सर्वं चाक्षयं भवेत् ॥ वायुभूतास्तु पितरस्तस्यास्ती
रे तु दक्षिणे ॥ ५ ॥ तिष्ठंति मुनिशार्दूल चिंतयंति स्वगोत्रजम् ॥ आगमिष्यति पुत्रोऽद्य नप्ता वा संततविह ॥ ६ ॥ संयावं पायसं वापि श्यामाकं
सनिवारकम् ॥ सक्तुक्षौद्रतिलैर्युक्तं पिण्डं दास्यति वै कदा ॥ ७ ॥ तेन पिंडप्रदानेन तृप्तिर्भवति चाक्षया ॥ यस्तु स्नात्वा च वै पिंडं दद्याद्वै चंद्र
पर्वणि ॥ ८ ॥ पितरौ द्वादशाब्दानि तृप्तिं यास्यंति तस्य वै ॥ येऽत्रागत्य सुविद्वांसो मानवा वा तथा द्विजाः ॥ ९ ॥ पितॄन्संतर्पयिष्यंति स्वर्गस्ते

१ 'ततः' इत्यनेन—शंकरेण शंकरवापिकातीर्थनिर्माणानन्तरम्—आदित्यप्रार्थनां कृत्वा शंकरादित्यस्थापनं कृतमिति—शंकरवापिका—शङ्करादित्यवृत्तान्तप्रसङ्गोऽयं प्रचलति—तत्र—'अर्काष्टम्याम्' इत्यनेन—शंकरवापिकास्नानविधिफलवर्णनं तत्प्रसंगेन कृतम्—ततः परं शंकरादित्यवृत्तान्तप्रसंगस्यारंभोऽत एव—पुनः 'सनत्कुमार उवाच' इति प्रसंगान्तरारम्भे उक्तिः। २ लोकानां शान्तिकारकः—इ॰पा॰।

षां सदाऽक्षयः ॥ तत्र यद्दीयते दानं त्रुटिमात्रं तु कांचनम् ॥ १० ॥ अक्षयं तस्य तत्प्रोक्तं ब्रह्मणा वै स्वयंभुवा ॥ गंगाद्वारे प्रयागे च कुरुक्षेत्रेऽथ पुष्करे ॥ ११ ॥ वाराणस्यां गयायां च सा न तृप्तिर्भविष्यति ॥ तुष्टाश्च पितरो नृणां दास्यंति कांक्षितान्वरान् ॥ १२ ॥ यो यमुद्दिश्य वै काममिह श्राद्धं करिष्यति ॥ तस्य तज्जायते सर्वं मृतस्य परमा गतिः ॥ १३ ॥ नवमी अष्टमी चैव अमावास्याथ पूर्णिमा ॥ सर्वाण्येतानि वै व्यास रवेः संक्रम एव च ॥ १४ ॥ ब्रह्मेंद्ररुद्रदेवांश्च सूर्याग्निब्रह्मदेवतान् ॥ विश्वेदेवान्सगन्धर्वान्यक्षांश्च मनुजान्पशून् ॥ १५ ॥ सरीसृपान्पितृगणान्यच्चान्यद्भुवि संस्थितम् ॥ श्राद्धं वै श्रद्धया कुर्वन्प्रीणयत्यखिलं जगत् ॥ १६ ॥ मासिमास्यसिते पक्षे पंचदश्यां द्विजोत्तम ॥ इन्दुक्षये यदा मैत्रं विशाखां चैव रोहिणीम् ॥ १७ ॥ श्राद्धे पितृगणास्तृप्तिं प्रयांति पितरोऽर्जिताम् ॥ वासवाजैकपादर्क्षे पितॄणां तृप्तिमिच्छता ॥ १८ ॥ भक्त्या श्राद्धं प्रकर्तव्यं पितरस्तेन तर्पिताः ॥ अपि धन्याः कुले जाता अस्माकं मतिशालिनः ॥ १९ ॥ ये कुर्वंति च वै श्राद्धं पिंडान्ये निर्वपंति च ॥ तेन पिंडप्रदानेन तृप्तिर्नो भविताऽक्षया ॥ २० ॥ इहैत्य वै पुण्यजलेषु सम्यक्स्नात्वा नरस्तांस्तु लभेत कामान् ॥ यान्प्राप्य च प्रेतगणैः समेतः स मोदते देववृतोऽथ सिद्धः ॥ २१ ॥ चित्तं च वित्तं च नृणां च शुद्धं शस्तश्च कालः कथितो विधिश्च ॥ पात्रं यथोक्तं परमा च भक्तिर्नृणां प्रयच्छंति हि वांछितानि ॥ २२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये नीलगन्धवतीप्रभाववर्णनंनाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ छ ॥

॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ दशाश्वमेधिके स्नात्वा दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् ॥ दशानामश्वमेधानां फलं प्राप्नोति मानवः ॥ १ ॥ मनुना मानवेन्द्रेण राज्ञा चैव ययातिना ॥ रघुणोशनसा चैव लोमशेन महर्षिणा ॥ २ ॥ अत्रिणा भृगुणा व्यास दत्तात्रेयेण धीमता ॥ पुरूरवसा पुण्येन नहुषेण नलेन च ॥ ३ ॥ अत्र स्नानेन संप्राप्तं दशाश्वमेधिकं फलम् ॥ संप्राप्ते द्वापरस्यांते राज्ञा बाष्कलिना तथा ॥ ४ ॥ दशानामश्वमेधानां फलं प्राप्तं द्विजोत्तम ॥ कृष्णवर्णं तथा लिंगं पूजितं भक्तितः सदा ॥ ५ ॥ दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च तं देवं प्रागुक्तं लभते फलम् ॥ चैत्रे मासि सिताष्टम्यां देवं संपूज्य भक्तितः ॥ ६ ॥ अश्वं दद्याच्च विप्राय सुरूपं च गुणान्वितम् ॥ यावंति तस्य रोमाणि गण्यंते संख्यया द्विज ॥ ७ ॥ तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥ शिवलोकात्परिभ्रष्टः सार्वभौमो भवेद्भुवि ॥ ८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये दशाश्वमेधमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ छ ॥

॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ एकानंशां नमस्कृत्य

१ प्रतिमाश्च ये–इ० पा० । २ स्वर्गलोके–इ० पा० ।

देवीं त्रैलोक्यविश्रुताम् ॥ पूजां कृत्वा विधानेन सर्वसिद्धिफलं लभेत् ॥ १ ॥ अणिमादिगुणान्सर्वान्गुटिकासिद्धिमंजनम् ॥ खड्गं च
पादुके चैव बिलवासं रसायनम् ॥ सर्वं तुष्टा प्रयच्छेत नात्र कार्या विचारणा ॥ २ ॥ सुरामांसोपहारैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च पूजिता ॥ सर्वा
न्कामान्नृणां देवी तुष्टा दद्याच्च सर्वदा ॥ ३ ॥ महानवम्यां यो देवीं महिषेण प्रपूजयेत् ॥ मेषेण वा यथालाभं सर्वान्कामानवाप्नुया
त् ॥ ४ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कथं देवी समुत्पन्ना एकानंशेति विश्रुता ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि सर्वपापप्रणाशिनी[1] ॥ ५ ॥
॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुरा कृतयुगस्यादौ ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ निशां सस्मार भगवान्स्वां तनूं पूर्वसंभवाम् ॥ ६ ॥ ततो भगवती
रात्रिरुपतस्थे पितामहम् ॥ तां विविक्ते समालोक्य ब्रह्मोवाच विभावरीम् ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ विभावरि महामाये विबुधानामुपस्थितम् ॥
यत्कर्तव्यं त्वया देवि शृणु चार्थस्य निश्चयम् ॥ ८ ॥ तारकोनाम दैत्येंद्रः सुरशत्रुरनिर्जितः ॥ तस्य भयेन वै देवास्त्रस्ताः सर्वे दिवौकसः ॥ ९ ॥
तस्माद्भद्रे महेशो वै जनयिष्यति चेद्वरम् ॥ सुतं स भविता तस्य तारकस्यांतकः किल ॥ १० ॥ शंकरस्याभवत्पत्नी सती दक्षसुता तु या ॥ सा
पितुः कुपिता भद्रे कस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ ११ ॥ भवित्री हिमशैलस्य दुहिता लोकपावनी[2] ॥ विरहेण हर॰॰॰॰स्या मत्वा शून्यं जगत्त्रयम् ॥ १२ ॥
अतंपद्धिमशैलस्य कंदरे सिद्धसेविते ॥ प्रतीक्षमाणस्तज्जन्म किंचित्कालं वसिष्यति[3] ॥ १३ ॥ तस्म॰॰॰सुतसतपसोर्भविता यो महाप्रभुः ॥
स भविष्यति दैत्यस्य तारकस्य निवारकः ॥ १४ ॥ जातमात्रा तु सा देवी स्वल्पसंज्ञैव भामिनी ॥ विरहोत्कंठिता गाढं हरसंगमलालसा
॥ १५ ॥ तयोः सुतसतपसोः संयोगः स्यात्सुयुक्तयोः ॥ पार्वतीहरयोस्तस्मात्सुरतं शक्तिकारणम् ॥ १६ ॥ भवेत्तत्र सुराणां च कार्यार्थे विघ्नमाचर ॥
विघ्नं त्वया विधातव्यं यथा ताभ्यां तथा शृणु ॥ १७ ॥ गर्भस्थानेऽथ तां मातः स्वेन रूपेण रंजय ॥ ततो रहसि शर्वस्तां बिभ्रदानंदपूर्वकम् ॥१८॥
हासयिष्यति कालीति ततः सा कुपिता सती ॥ प्रयास्यति तपः कर्तुं ततः सा तपसा युता ॥ १९ ॥ जनयिष्यति यं शर्वादिंदुवज्ज्योतिमंड
लम् ॥ स भविष्यति हंता वै सुरारीणां न संशयः ॥ २० ॥ त्वयापि दानवा देवि हंतव्या लोकदुर्जयाः ॥ यावच्च न सती देहे संक्रांतगुणसंचया
॥ २१ ॥ तत्संगमेन तावत्त्वं दैत्यान्हंतुं भविष्यसि ॥ एवं कृते त्वया देवि तपः काली करिष्यति ॥ २२ ॥ समाप्तनियमा सा च यदा गौरी
भविष्यति ॥ तदा तवापि सारूप्यं शैलजा संप्रदास्यति ॥ २३ ॥ ततस्तवापि सहजा सैकानंशा भविष्यति ॥ रूपांशेन च संयुक्ता त्वमुमाख्या

१ सर्वपापप्रणाशिनी—देव्या विशेषणमिदम्। २ लोकभाविनी—इ०पा०। ३ भविष्यति—इ०पा०। ४ मा॰॰त्वोः—इ०पा०। ५ देवीम्—इ०पा०। ६ मर्त्सयिष्यति—इ०पा०।

भविष्यसि ॥ २४ ॥ एकानंशेति लोकस्त्वां वरदे पूजयिष्यति ॥ भेदैर्बहुविधाकारैः सर्वगा कामसाधनीम् ॥ २५ ॥ ॐकारवक्त्रा गायत्री त्वमेव ब्रह्मवादिनी ॥ आक्रांतरुधिराकारा राज्ञां चाहवशालिनी ॥२६॥ विशां त्वं कमलादेवी शूद्राणां जननी स्वयम् ॥ ज्ञानिनां ज्ञेयरूपा त्वं त्वं गतिः सर्वदेहिनाम् ॥ २७ ॥ त्वं च कीर्तिमतां कीर्तिस्त्वं भूतिः सर्वदेहिनाम् ॥ रतिदा रक्तचित्तानां प्रीतिस्त्वं स्नेहवर्तिनाम्॥ २८ ॥ त्वं कांतिः कृतभूषाणां त्वं शांतिर्दुष्टकर्मणाम् ॥ त्वं च भ्रांतिरबोधानां त्वं कीर्तिः क्रमयाजिनाम् ॥ २९ ॥ महावेला समुद्राणां विलासस्त्वं विलासिनाम् ॥ संभूतिस्त्वं पदार्थानां स्थितिस्त्वं लोकशालिनाम् ॥ ३० ॥ इत्यनेकविधैर्देवि रूपैर्लोकेषु चर्चिता ॥ ये त्वां पश्यंति वरदे पूजयिष्यंति चापि ये ॥ कामान्नाप्स्यंति ते सर्वे नियतं नात्र संशयः ॥ ३१ ॥ इत्येवं सा समुत्पन्ना ब्रह्मणा संस्तुता सती ॥ एकानंशा महादेवी ध्यातव्या सापि भक्तितः ॥३२॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्य एकानंशामाहात्म्यवर्णनंनामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि हरसिद्धिं सुसिद्धिदाम् ॥ पार्वत्या हरणे यत्र सिद्धिः प्राप्ता हरेण च ॥ १ ॥ बलिनौ दानवौ जातौ नाम्ना चण्डप्रचंडकौ ॥ उत्त्थाय त्रिदिवं सर्वं गिरिं कैलासमागतौ ॥ २ ॥ दृष्ट्वा तत्र गिरीशं तु उद्यताक्षाक्षहस्तकम् ॥ नागेशं शशिखट्वांगं गृहीत्वा दक्षिणे करे ॥ ३ ॥ देविदेवीति जल्पंतं दासस्तेऽस्मीतिवादिनम् ॥ यावदेकं तु फलकं तावद्द्यूतं प्रवर्तताम् ॥ ४ ॥ रागीभूते तदा देवे तौ प्राप्तौ देवकंटकौ ॥ उत्सादिताः शिवगणा नंदिना प्रतिषेधितौ ॥ ५ ॥ ततस्ताभ्यां तदा नंदी शूलाभ्यां प्रविदारितः ॥ समं सव्यदक्षिणं वै सुस्राव रुधिरं बहु ॥ ६ ॥ नंदिनं ताडितं दृष्ट्वा तदा शिलादनंदनम् ॥ ध्याता हरेण सा देवी प्रणता साऽग्रतः स्थिता ॥ ७ ॥ वध्यतां तौ महादैत्यौ वधामीति वचोऽब्रवीत् ॥ गृहीत्वा मुद्गरं घोरमतिक्रोधादताडयत् ॥ ८ ॥ यदा तया हतौ दृष्टौ दानवौ बलगर्वितौ ॥ हरस्तामाह हे चंडि संहृतौ दुष्टदानवौ ॥ ९ ॥ हरसिद्धिरतो लोके नाम्ना ख्यातिं गमिष्यसि ॥ ततः प्रभृति सा देवी हरसिद्धिप्रदायिनी ॥ हरसिद्धिरिति ख्याता महाकाले बभूव ह ॥ १० ॥ यः पश्येत्परया भक्त्या हरसिद्धिं नरोत्तमः ॥ सोऽक्षयाल्लँभते कामान्मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ ११ ॥ आदिसिद्धिं महादेवीं नित्यां व्योमस्वरूपिणीम् ॥ हरसिद्धिं प्रपश्येद्यः सोऽभीष्टं लभते फलम् ॥ १२ ॥ यः स्मरेद्धर

१ मुनीनाम्—इ० पा० । २ मूर्तिः—इ० पा० । ३ उत्थाय त्रिपुरम्—इ० पा० । ४ उद्यताक्षाक्षहस्तकम्—उद्यतानि अक्षाणि अक्षाकाराणि चिह्नानि येषु ते च तेऽक्षाश्च—उद्यतास्ते हस्ते यस्य तम्—उद्यताक्षाक्षहस्तकम् । ५ द्यूते पणीकरणार्थमेतेषां निजवित्तभूतानां नागेशशशिखट्वांगानामेव मे पण इति पार्वत्यै प्रत्यक्षदर्शनार्थं धारणं बोद्धव्यम् । ६ नाम्याम्—इति शेषः ।

सिद्धीति मंत्रं च चतुरक्षरम् ॥ न वैरिणो भयं तस्य दारिद्र्यं नैव जायते ॥ १३ ॥ नरो महानवम्यां यो हरसिद्धिं प्रपूजयेत् ॥ महिषं च बलिं[1] दद्यात्स भवेद्भूपतिर्भुवि ॥ १४ ॥ नवम्यां पूजिता देवी हरसिद्धिर्हरप्रिया ॥ तुष्टा नृणां सदा व्यास ददात्यनवमं फलम् ॥ १५ ॥ सा पुण्या सा पवित्रा च सर्वत्र सुखदायिनी ॥ स्मृता संपूजिता दृष्टा धनपुत्रसुखप्रदा ॥ १६ ॥ महानवम्यां ये व्यास हन्यंते महिषादयः ॥ सर्वे ते स्वर्गतिं यांति घ्नतां पापं न विद्यते ॥ १७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये हरसिद्धिमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ मासमेकं नरो भक्त्या पश्येद्वा वटयक्षिणीम् ॥ पूजयेत्स्वर्णपुष्पैश्च तस्य सिद्धिर्न हीयते ॥ १ ॥ इति वटयक्षिणीमाहात्म्यम् ॥ पिशाचके नरः स्नात्वा चतुर्दश्यां विशेषतः ॥ तिलान्ददाति यो भक्त्या न पिशाचः प्रजायते ॥ २ ॥ यं समुद्दिश्य यद्दत्तं तदक्षयतरं भवेत् ॥ तत्कुलं हि पिशाचत्वान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३ ॥ यस्य नाम्ना नरः स्नाति पिशाचत्वात्स मुच्यते ॥ कुंभान्वा करकान्वापि योऽत्र दद्यात्समंडकान् ॥ ४ ॥ तस्य वै शाश्वती मुक्तिः कुले प्रेतो न जायते ॥ शिप्रागुंफेश्वरं[2] दृष्ट्वा रुद्रभक्तो जितेंद्रियः ॥ ५ ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यः कंचुकेन फणी यथा ॥ स्नात्वागस्त्येश्वरं पश्येद्योऽतिभक्त्या च मानवः ॥ ६ ॥ त्यक्त्वा यमगृहं व्यास रुद्रलोकं स गच्छति ॥ शिप्रायां यो नरः स्नात्वा पश्येड्ढुंढेश्वरं शिवम् ॥ ७ ॥ सोऽश्वमेधफलं व्यास लभते नात्र संशयः ॥ देवेनात्र पुरा व्यास वादितो डमरुर्यतः ॥ ८ ॥ देवस्तेन समाख्यातो नाम्ना डमरुकेश्वरः ॥ भक्त्या पश्येन्नरो यस्तु देवं डमरुकेश्वरम् ॥ ९ ॥ नैव व्याधिभयं तस्य मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ अनादिकल्पेश्वरं यस्तु भक्त्या पश्यति मानवः ॥ १० ॥ राज्यं स लभते स्वर्गं यथा देवः पुरंदरः ॥ देवानामप्यसौ व्यास स्पर्धनीयः सदा भवेत् ॥ ११ ॥ कल्पकोटिशतं साग्रं भोगयुक्तस्तु मोदते ॥ पश्येत्सिद्धेश्वरं यस्तु वीरभद्रं च चंडिकाम् ॥ ॥ १२ ॥ सोत्रैव लभते सिद्धिं जयं सर्वत्र मानवः ॥ स्वर्णजालेश्वरं दृष्ट्वा स्नातस्तीर्थे त्रिविष्टपे ॥ १३ ॥ स्वर्णेन पूजयेद्देवं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ स्नात्वा पश्येन्नरो भक्त्या यः कर्कोटेश्वरं शिवम् ॥ १४ ॥ सर्पतो न भयं तस्य दारिद्र्यं नैव जायते ॥ यः पश्येत्परया भक्त्या महामायां सनातनीम् ॥ ॥ १५ ॥ विष्णुमायाविनिर्मुक्तः स याति परमं पदम् ॥ अर्चयेत्परया भक्त्या यः कपालेश्वरं नरः ॥ १६ ॥ स मुच्येत महापापैर्यद्यपि ब्रह्महा

१ वाममार्गिणामयमाचारः प्रक्षिप्तः प्रतिभाति–शुद्धवैदिकमार्गानुयायिनां नु नायमाचारः–श्रुतौ जीवहिंसाया निषिद्धत्वात् । घृतपायसादिबलिस्तु प्रशस्तः । २ शिप्रागुहेश्वरम्–इ०पा० ।

भवेत् ॥ स्वर्गद्वारे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं च भैरवम् ॥ १७ ॥ दर्शनात्तस्य देवस्य शतयज्ञफलं भवेत् ॥ १८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये चतुर्दशतीर्थयात्रावर्णनंनाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि देवं त्रिदशपूजितम् ॥ हनुमत्केश्वरंनाम भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ १ ॥ शैवे[1] सरसि यः स्नात्वा पश्येद्धनुमत्केश्वरम् ॥ कल्पकोटिसहस्राणि वायुलोके स मोदते ॥ २ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ हनुमत्केश्वरो यस्तु सुक्तः पूर्वं त्वयाऽनघ ॥ कथां कथय ह्येतस्य वृत्तपूर्वां सनातनीम् ॥ ३ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ त्रैलोक्यकण्टकः पूर्वं रावणोनाम राक्षसः ॥ विष्णुना रामरूपेण लंकायां विनिपातितः ॥ ४ ॥ घातयित्वा तु तं दुष्टं सीतामादाय जानकीम् ॥ वानरैः सह ऋक्षैश्च नगरीं स्वामुपागतः ॥ ५ ॥ तत्र राज्यमनुप्राप्य ऋषिभिः परिवारितः ॥ कथावसाने रामेण ह्यगस्त्यो मुनिसत्तमः ॥ ६ ॥ पप्रच्छ च द्वयोर्वीर्यं शंभुवातजयोस्तदा ॥ तदा दाशरथिं प्राह अगस्तिर्मुनिसत्तमः ॥ ७ ॥ अनौपम्यो यथा देवो युद्धे शौर्ये महेश्वरः ॥ ज्ञेयो वायुसुतस्तद्वत्सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ८ ॥ एतच्छ्रुत्वाथ हनुमान्यद्वरेणोपमा मम ॥ कृता मुनिवरेणेह प्रत्यक्षं राघवस्य ह ॥ ९ ॥ गमिष्ये नगरीं लंकां लिंगमेकं प्रयाचितुम् ॥ राक्षसेन्द्रं महाभागं विभीषणमकल्मषम् ॥ १० ॥ ततो गतः स लंकायां विभीषणमुवाच ह ॥ देहि मे त्वं महाभाग लिंगमेकं च शोभनम् ॥ ११ ॥ उक्तं च राक्षसेन्द्रेण गृहाणैतद्यथारुचि ॥ एतानि षट् च लिंगानि रावणस्थापितानि वै ॥ १२ ॥ त्रैलोक्यविजयात्पूर्वं मम भ्रात्रा महात्मना ॥ एतेषु यदभीष्टं ते लिंगं कथय सुव्रत ॥ तत्प्रयच्छामि तेऽद्यैव सत्यमेतत्प्लवंगम ॥ १३ ॥ ततो जग्राह हनुमाँल्लिंगं मौक्तिकसंनिभम् ॥ यदेतद्दृश्यते वीर तत्प्रयच्छ ममानघ ॥ ॥ १४ ॥ श्रुत्वा हनुमतो वाक्यमथोवाच विभीषणः ॥ दत्तमेतन्महावीर लिंगं यद्वृतवानसि[2] ॥ १५ ॥ श्रूयते हि पुरावृत्तं लिंगमेतद्धनेश्वरः ॥ रुद्रभक्त्या समायुक्तस्त्रिकालमप्यपूजयत् ॥ १६ ॥ रावणेन यदा बद्धस्तदानीं हि धनेश्वरः ॥ लिंगस्यास्य प्रभावेन विमुक्तः समपद्यत ॥ १७ ॥ प्रसादात्तस्य लिंगस्य धनेशो धनरक्षकः ॥ गृहीत्वा तन्महालिंगं स्वस्थो जातोऽथ वानरः ॥ १८ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ गृहीत्वा तु ततो लिंगं प्रस्थितो विमलेऽम्बरे ॥ सप्तमे दिवसे चैव संप्राप्तोऽवंतिकां पुरीम् ॥ १९ ॥ तत्र रुद्रसरस्तीरे स्थाप्य स्नानमथाकरोत् ॥ महाकालस्य पूजार्थं गमनं प्रत्यचिंतयत् ॥ २० ॥ उद्धर्तुकामस्तल्लिंगमुद्धर्तुं न शशाक सः ॥ २१ ॥ ततो व्यवस्थितो देवः प्राह तं वायुनन्दनम् ॥ अस्मिन्क्षेत्रे

१ रुद्रसागरापरपर्याये रुद्रसरसि–इत्यर्थः । २ वृतवानासे–इ० पा० ।

हनूमन्मां त्वन्नात्रैव प्रतिष्ठापय ॥ २२ ॥ हनुमत्केश्वरं चाथ लोके ख्यातं भविष्यति ॥ शैलवत्त्वोन्नतं लिंगं स्थापितं वायुसूनुना ॥ २३ ॥ शनौ
पश्येन्नरो यस्तु हनुमत्केश्वरं शिवम् ॥ तस्य शत्रुभयं नास्ति संग्रामे जयमाप्नुयात् ॥ २४ ॥ न च चौरभयं तस्य न दारिद्र्यं न दुर्गतिः ॥ तैलाभि
षेकं यः कुर्याद्धनुमत्केश्वरे शिवे ॥२५॥ तस्य रोगाः प्रलीयन्ते ग्रहपीडा न जायते ॥ ये द्रक्ष्यंति नरा भक्त्या तेषां मोक्षो भविष्यति ॥२६॥ इति
श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये हनुमत्केश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥
॥ छ ॥ ॥ श्रीसनत्कुमार उवाच ॥ ॥ यमेश्वरं तु यः पश्येत्स्नापयित्वा तिलांभसा ॥ कुंकुमेन समालिप्य पूजयेदुत्पलैस्ततः ॥ १ ॥ दहेत्कृष्णागरुं
धूपं दापयेत्तिलतण्डुलान् ॥ य एवमर्चयेद्देवमीश्वरं शूलहस्तकम् ॥ २ ॥ यत्र कुत्र मृतस्यापि यमः पितृसमो भवेत् ॥ ३ ॥ ॥ इति यमेश्वरमाहा
त्म्यम् ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ कथयामि परं व्यास तीर्थं तीर्थेषु चोत्तमम् ॥ नाम्ना रुद्रसरः प्रोक्त त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ४ ॥ तत्र
स्नात्वा शुचिर्भूत्वा पश्येत्कोटेश्वरं शिवम् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ५ ॥ श्राद्धं तत्रैव कृत्वा तु शृणु यत्फलमाप्नुयात् ॥ दशा
नामश्वमेधानां वाजपेयशतस्य च॥६॥फलं कोटिगुणं व्यास लभते नात्र संशयः॥पितॄनुद्दिश्य यत्किंचित्कोटितीर्थे प्रदीयते॥७॥तत्सर्वं कोटिगुणितं
जायते नात्र संशयः॥कोटितीर्थे नरः स्नात्वा ध्यायेद्यः परमाक्षरम्॥८॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो निर्मोकेन यथोरगः ॥ प्रातरुत्थाय यो विप्र तत्र स्नानं करोति
वै॥९॥दृष्ट्वा देवं महाकालं गोसहस्रफलं लभेत्॥कोटितीर्थे नरः स्नात्वा सप्तरात्रोषितः शुचिः ॥१०॥ चांद्रायणसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ जागरं
तत्र कुर्याद्यो ह्यनंतफलमश्नुते ॥ ११ ॥ गन्धपुष्पार्चनं कृत्वा महास्नपनपूर्वकम् ॥ य एवं नयते रात्रिं सोपवासो जितेंद्रियः ॥ १२ ॥ लभते
सर्वकामित्वं यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥ कार्तिक्यामथ वैशाख्यां देवं तत्र प्रपूजयेत् ॥ १३ ॥ गंधपुष्पैश्च कालीनैस्तथा वस्त्रैः सुशोभनैः ॥ कर्पूरं कुंकुमं
चैव श्रीखण्डमगरुं तथा ॥ १४ ॥ समभागानि कृत्वा तु शिलापृष्ठे च पेषयेत् ॥ अनुलिप्य महाकालं रुद्रस्यानुचरो भवेत् ॥ १५ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये रुद्रसरोमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥
॥ २२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अथ यात्रां प्रवक्ष्यामि महाकालस्य यत्नतः ॥ शिवां श्रेयस्करीं पुण्यां पुण्यलोकप्रदायिनीम् ॥
॥ १ ॥ स्नात्वा सरसि रुद्रस्य दृष्ट्वा कोटेश्वरं शिवम् ॥ नमस्कृत्य ततो गच्छेन्महाकालं सनातनम् ॥ २ ॥ गन्धैः पुष्पैर्नमस्कारैः संपूज्य त्रिद

१ अक्षराधिक्यमार्षम् । २ अत्र कस्मिंश्चित्पुस्तकेऽध्यायसमाप्तिर्दृश्यते । केषुचित्पुस्तकेषु नास्ति । ३ रुद्रेश्वरं प्रोक्तम्–इ० पा० । रुद्रेश्वरो देवश्च रुद्रसरस्तीरे एवास्ति । ४ कालीनैः–महाकालोद्भवैः । धूपैश्च–इ० पा० ।
५ कोटीश्वरम्–इ० पा०

शेश्वरम् ॥ प्रणिपत्य ततो गच्छेद्देवं कपालमोचनम् ॥ ३ ॥ तत्रैव देवदेवेशः कपालं न्यस्तवान्क्षितौ ॥ कपाले तत्क्षणाभ्यस्ते तत्राभूल्लिंगमुत्तमम् ॥
॥ ४ ॥ कपालमोचनंनाम सर्वपापप्रणाशनम् ॥ तत्र वै स्नपनं कुर्यादाज्यपलशतेन वै ॥ ५ ॥ तदर्धार्धेन पादेन वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ काले
पूर्णे स विप्रेन्द्र शिवलोके महीयते ॥ ६ ॥ नमस्कृत्य ततो गच्छेत्कपिलेश्वरमुत्तमम् ॥ दर्शनादस्य देवस्य मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ ७ ॥ हनुमत्के
श्वरं देवं ततो गच्छेत्समाहितः ॥ ऐश्वर्यमतुलं व्यास दर्शनादस्य जायते ॥ ८ ॥ ततो गच्छेन्महादेवं पैप्पलाख्यं सनातनम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण
मुक्तिः स्याद्द्विजसत्तम ॥ ९ ॥ स्वप्नेश्वरं ततो गच्छेद्भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥ दर्शनादस्य देवस्य दुःस्वप्नं च विनश्यति ॥ १० ॥ ततो गच्छेन्महादेवमी
शानं विश्वतोमुखम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण विश्वस्यैव पतिर्भवेत् ॥ ११ ॥ सोमेश्वरं ततो गच्छेज्जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ कुष्ठरोगादिदोषेभ्यो दर्शना
दस्य मुच्यते ॥ १२ ॥ वैश्वानरेश्वरं व्यास ततो गच्छेत्समाहितः ॥ तस्य वृद्धिः सदा लोके जायते तस्य दर्शनात् ॥ १३ ॥ बीजपूरकहस्तं तु लकु
लीशं ततो व्रजेत् ॥ रुद्रत्वं दर्शनात्तस्य जायते नात्र संशयः ॥ १४ ॥ ततो गच्छेन्महादेवं गणेश्वरमुत्तमम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण जायंते सर्व
सिद्धयः ॥१५॥ अभ्यर्थितः सदा देवैः पूजितः सिद्धिकारणात् ॥ तेनाभ्यर्थितेश्वरोऽयं विख्यातो विघ्ननायकः ॥१६॥ वयोवृद्धं ततो गच्छेन्महाकालं
सनातनम् ॥ न रोगो न जरा व्याधिर्दर्शनान्नात्र संशयः ॥ १७ ॥ विघ्ननाशं ततो गच्छेत्प्राणीशं बलमुत्तमम् ॥ स्नानं घटशतैस्तस्य कुर्याद्भक्त्या
समाहितः ॥ १८ ॥ तस्य चैव कृते स्नाने लभ्यंते सर्वसिद्धयः ॥ स्वर्गश्चापि सदा व्यास दर्शनादस्य जायते ॥ १९ ॥ तनयं तमनूल्लंघ्य दंड
पाणिं ततो व्रजेत् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण यमलोको न दृश्यते ॥ २० ॥ पुष्पदन्तं ततो गच्छेद्भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥ यस्य दर्शनमात्रेण
मुच्यते सर्वपातकैः ॥ २१ ॥ गुह्यं चैव महाकालं ततो गच्छेत्समाहितः ॥ यस्य दर्शनमात्रेण गुह्यपापैः प्रमुच्यते ॥ २२ ॥ ततो गच्छेत्समा
धिस्थो दुर्वासेश्वरमुत्तमम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कृतकृत्यो नरो भवेत् ॥ २३ ॥ श्वासावरोधनं कृत्वा दुर्वाससः समीपतः ॥ गौरीं गत्वा
महादुर्गां त्यजेच्छ्वासमनंतरम् ॥ २४ ॥ तत्रोच्छ्वासो विमोक्तव्यस्तामभ्यर्च्य तु सर्वथा ॥ कालेश्वरं ततो गच्छेद्देवदेवं महेश्वरम् ॥ २५ ॥
यस्य दर्शनमात्रेण यमलोकं न पश्यति ॥ विधीशं च ततो गच्छेद्देवदेवं महेश्वरम् ॥ २६ ॥ यस्य दर्शनमात्रेण बधिरत्वं न जायते ॥ कीर्तये

---

१ कपालेश्वरम्–इ० पा० । २ रत्न–इ० पा० । ३ नश्यति क्षणात्–इ० पा० । ४ ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः–इ० पा० । ५ अस्य–इ० पा० । ६ तेनाभ्यर्थितशूरोऽयम्–इ० पा० ।

दात्मनो नाम स्थानं गोत्रं च तस्य वै ॥ २७ ॥ न कीर्तयेद्यदा नाम सा यात्रा विफलीभवेत् ॥ देवस्याग्रे ततो व्यास उपविश्य समाहितः ॥
॥ २८ ॥ भक्तियुक्तस्ततो ब्रूयान्नमस्कृत्वा पुनःपुनः ॥ मया समर्पिता यात्रा त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ २९ ॥ संसारसागराद्धोरान्मामुद्धर जगत्पते ॥
अनेन विधिना यस्तु महाकालं प्रदक्षयेत् ॥ ३० ॥ प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुंधरा ॥ गोलक्षं द्विजलक्षाय दत्त्वा यल्लभते फलम् ॥ ३१ ॥
तत्फलं देवदेवस्य सकृद्दत्त्वा प्रदक्षिणम् ॥ भक्त्या परमया युक्तो महाकालं प्रदक्षयेत् ॥ ३२ ॥ पदेपदे यज्ञफलमिति मे शंकरोऽब्रवीत् ॥ षष्टिकोटि
सहस्राणि षष्टिकोटिशतानि च ॥ ३३ ॥ पूजितानि भवंत्यत्र यात्रेश्वरसमर्चनात् ॥ य एवं कुरुते यात्रां शिवध्यानपरायणः ॥ ३४ ॥ सहस्रद
क्षिणां दद्यात्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३५ ॥ एवं यात्रां समाप्याथ गत्वा निजगृहं नरः ॥ यात्रादैवत
संख्यान्वै षड्विंशतिद्विजोत्तमान् ॥ ३६ ॥ भोजयेच्छिवभक्तांश्च शिवध्यानपरायणान् ॥ सवस्त्रां दक्षिणां दत्त्वा प्राप्यानुज्ञां विसर्जयेत् ॥ ३७ ॥
यात्राक्रमेण चैकैकं द्वारांतरमनुव्रजेत् ॥ धर्मोपदेशके पश्चात्सर्वोपस्करसंयुताम् ॥ ३८ ॥ धेनुं पयस्विनीं दद्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ भुञ्जीताथ
स्वयं व्यास सर्वभृत्यसमन्वितः ॥ ३९ ॥ दीनानाथदरिद्रांधविकलाद्यांश्च भोजयेत् ॥ यदत्र फलमुद्दिष्टं तद्वदामि शृणुष्व मे ॥ ४० ॥ कुलानां शत
मुद्धृत्य मातापित्रोः समाहितः ॥ कल्पकोटिसहस्राणि शिवलोके स मोदते ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये महाकालेश्वरयात्रामाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥
वाल्मीकेश्वरमित्याख्यं यस्तु देवं प्रपूजयेत् ॥ मौनी ध्यानपरो भूत्वा स कवित्वमवाप्नुयात् ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कथमत्र समुत्पन्नः
कोऽसौ वाल्मीकेश्वरः प्रभुः ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कवित्वमुपजायते ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ आसीद्व्यास पुरा विप्रः सुमतिर्भृगु
वंशजः ॥ रूपयौवनसंपन्ना तस्य भार्याथ कौशिकी ॥ ३ ॥ तस्य पुत्रः समुत्पन्नो ह्यग्निशर्मेति नामतः ॥ स पित्रा प्रोच्यमानोऽपि वेदाभ्यासं न
मन्यते ॥ ४ ॥ ततो बहुतिथे काले अनावृष्टिरजायत ॥ तस्यां विपद्गतः सोऽथ दक्षिणामाश्रितो दिशम् ॥ ५ ॥ ततोऽसौ सुमतिर्विप्रः सभार्यःस
सुतस्तथा ॥ विदेशं काननं प्राप्तः कृत्वा चाश्रममाश्रितः ॥ ६ ॥ आभीरैर्दस्युभिः सार्धं संगोऽभूदग्निशर्मणः॥ आगच्छति पथा तेन यस्तं हंति स
पापकृत् ॥ ७ ॥ स्मृतिर्नष्टा गता वेदा गतं गोत्रं गता श्रुतिः ॥ कस्मिंश्चिदथ काले तु तीर्थयात्राप्रसंगतः ॥ ८ ॥ सप्तर्षयः पथा तेन सुव्रताः समुप

१ प्रदक्षयेत्-प्रदक्षिणांकुर्यात्-इत्यर्थः । २ अक्षराधिक्यं छान्दसम् । ३ व्यास-इ० पा० । ४ विदिशम्-इ० पा० ।

स्थिताः ॥ अग्निशर्माथ तान्दृष्ट्वा हन्तुकामोऽब्रवीदिदम् ॥ ९ ॥ वस्त्राणीमानि मुच्यध्वं छत्रिकोपानहौ तथा ॥ हन्तव्या हि मया यूयं गन्तारो यम
सादने ॥ १० ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा अत्रिर्वचनमब्रवीत् ॥ अस्मत्पीडनजं पापं कथं ते हृदि वर्तते ॥ वयं तपस्विनो भूत्वा तीर्थयात्राकृतोद्यमाः
॥ ११ ॥ ॥ अग्निशर्मोवाच ॥ ॥ ममास्ति माताथ पिता सुतो भार्या गरीयसी ॥ पोषयामि सदा तांस्तु एतन्मे हृदि संस्थितम् ॥ १२ ॥
॥ अत्रिरुवाच ॥ ॥ पित्रादीनाशु पृच्छस्व स्वकर्मोपार्जितं प्रति ॥ यद्युष्मदर्थं क्रियते पापं तत्कस्य कथ्यताम् ॥१३॥ यदि ते कथयंति स्म मा मृषा
प्राणिनो वधीः ॥ १४ ॥ ॥ अग्निशर्मोवाच ॥ ॥ न कदाचिन्मया ते तु संपृष्टा ईदृशं वचः॥ युष्माकं वचसा मेऽद्य प्रतिबोधः प्रवर्तते ॥ १५ ॥
गत्वा पृच्छामि तान्सर्वान्कस्य भावश्च कीदृशः ॥ यूयमत्रैव तिष्ठध्वं यावदागमनं मम ॥ १६ ॥ इत्युक्त्वा ताञ्जगामाशु पितरं स्वमुवाच ह ॥
धर्मस्य प्रतिघातेन प्राणिनां पीडनेन च ॥ १७ ॥ सुमहद्दृश्यते पापं कस्य तत्कथ्यतां मम ॥ पिता प्राह तथा माता नापुण्यमावयोरिह ॥ १८ ॥
त्वं जानासि यत्कुरुषे कृतं भाव्यं पुनस्त्वया ॥ तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा भार्या वचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥ तयाप्युक्तं न मे पापं पापमेतत्तवैव हि ॥
तद्वाक्यमब्रवीत्पुत्रं बालोऽहमिति सोऽब्रवीत् ॥ २० ॥ तज्ज्ञात्वा हृदयं तेषां चेष्टितं चैव तत्त्वतः ॥ नष्टोऽहमिति मन्वानः शरणं मे तपस्विनः ॥
॥ २१ ॥ क्षिप्त्वाथ लगुडं कृष्णं येन वै जंतवो हताः॥ प्रकीर्य केशांस्त्वरित ऋषीणामग्रतः स्थितः ॥ २२ ॥ प्रणम्य दंडपातेन ततो वचनमब्रवीत् ॥
न मे माता न च पिता न भार्या न च मे सुतः ॥ २३ ॥ सर्वैस्तैः परिमुक्तोऽहं भवतां शरणं गतः ॥ सुष्ठूपदेशदानान्मां नरकात्त्रातुमर्हथ ॥ २४ ॥
एवं तं वादिनं दृष्ट्वा ऋषयोऽत्रिमथाब्रुवन् ॥ भवतो वचनादस्य प्रतिबोधः समागतः ॥ २५ ॥ भवताऽयमनुग्राह्यः शिष्यो भवतु ते मुने ॥ तथे
त्युक्त्वाथ तान्प्राह चाग्निं ध्यानं समाचर ॥ २६ ॥ अनेन ध्यानयोगेन महामंत्रजपेन च ॥ अनेकदुस्तरात्युग्रपापकृज्जनघातकः॥ संस्थितो वृक्ष
मूले त्वं परां सिद्धिं गमिष्यसि ॥ २७ ॥ इत्युक्त्वा ते ययुः सर्वे सँकामं सोऽपि तत्र वै ॥ तद्ध्यानस्थोऽभवद्योगी वत्सराणि त्रयोदश ॥ २८ ॥
तस्योपर्यभवत्तत्र वल्मीकोऽविचलस्य च ॥ निवृत्तास्तु पथा तेन मुनयस्तत्र शुश्रुवुः ॥ २९ ॥ उदीरितं ध्वनिं तेन वल्मीके विस्मयान्विताः ॥
ततः खनित्वा वल्मीकं काष्ठीभूतोरुशंकुभिः ॥३०॥ तं दृष्ट्वोत्थापयामासुर्मुनयो नयसंयुतम् ॥ नमश्चक्रेऽथ तान्सर्वान्स वि ो मुनिपुंगवान् ॥३१॥
तान्प्राह प्रणतो भूत्वा तपसा दीप्ततेजसः ॥ प्रसादाद्भवतामद्य ज्ञानं लब्धं मया शुभम् ॥ ३२ ॥ दीनोऽहमुद्धृतः सर्वैर्मग्नोऽहं पापकर्दमे ॥ श्रुत्वा

१ महामंत्रजपेन--राममहामंत्रजपेन--इति पुराणांतराद्बोध्यम् । तत्र हि व्यत्यस्ताक्षररामंत्रजपेन वाल्मीकेः सिद्धिरुक्ता । २ सकामम्--यथेच्छम्--इत्यर्थः । गंतव्यमार्गेण--इति शेषः । ३ मुनिः--इ० पा० ।

तस्येति ते वाक्यमूचुः परमधार्मिकाः ॥ ३३ ॥ वल्मीकेऽस्मिन्स्थितः पुत्र यतस्त्वमेकचित्ततः ॥ वाल्मीकिरिति ते नाम भुवि ख्यातं भविष्यति ॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वा मुनयो जग्मुः स्वां दिशां तपसान्विताः ॥ गतेषु मुनिमुख्येषु वाल्मीकिस्तपतां वरः ॥ कुशस्थल्यामथागम्य समाराध्य महेश्वरम् ॥ ३५ ॥ तस्मात्कवित्वमासाद्य चक्रे काव्यं मनोरमम् ॥ रामायणं च यत्प्राहुः कथां सुप्रथमस्थिताम् ॥ ३६ ॥ ततः प्रभृति देवेशो वाल्मीकेश्वरसंज्ञकः ॥ ख्यातोऽवंत्यां ततो व्यास नृणां कवित्वदायकः ॥ ३७ ॥ इति ते कथितं लिंगं वाल्मीकेश्वरमुत्तमम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कवित्वमुपपद्यते ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवंतीक्षेत्रमाहात्म्य वाल्मीकेश्वरमाहात्म्यवर्णनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शुंकेश्वरं[2] समभ्यर्च्य सितपुष्पैर्विलेपनैः ॥ प्रणिपत्य ततो भक्त्या रुद्रलोके महीयते ॥ १ ॥ भीमेश्वरं नरो दृष्ट्वा भक्त्या संपूज्य यत्नतः ॥ न भयं लभते व्यास रणे रात्रौ जलेऽनले ॥ २ ॥ गर्गेश्वरं स्नापयित्वा तिलतैलेन मानवः ॥ बिल्वपत्रैस्तु संपूज्य धर्मवृद्धिमवाप्नुयात् ॥ ३ ॥ उपोषितश्चतुर्दश्यां तिलप्रस्थतिलांभसा ॥ स्नापयित्वा तिलैरिष्ट्वा सदा सौख्यमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ गोसहस्रं नरो दत्त्वा भावं कृत्वा विशेषतः ॥ भवबंधविनिर्मुक्तो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ५ ॥ कामेश्वरं समभ्यर्च्य कुंकुमादिविलेपनैः ॥ कामिकेन विमानेन याति स्वर्गं न संशयः ॥ ६ ॥ चूडामणिं नमस्कृत्य नवम्यां कार्तिके सिते ॥ न वियोनिं नरो याति धर्मबुद्धिः स जायते ॥ ७ ॥ चंडीश्वरं समभ्यर्च्य कृष्णाष्टम्यामुपोषितः ॥ निर्माल्योल्लंघनोत्थेन न शोकेनापि लिप्यते ॥ ८ ॥ इत्यादितीर्थानि[3] महेश्वरस्य पुण्यानि सर्वाणि नरोऽभिगम्य ॥ विशुद्धचित्तो भुवि भावितात्मा प्रयाति शंभोर्भुवनं[4] सुरम्यम् ॥ ९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये शुकेश्वरभीमेश्वरगर्गेश्वरकामेश्वरचूडामणीश्वरचण्डीश्वरादितीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ गुह्यस्थाने पवित्राणि कीर्तितानि त्वया मुने ॥ प्रमाणं कथयस्वाद्य महाकालवनस्य मे ॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ यथाश्रुतं मया पूर्वं गदतो ब्रह्मणः स्वयम् ॥ तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि शृणु त्वं गदतो मम ॥ २ ॥ योजनस्यैव पर्यंतं चतुर्दिक्षूपशोभितम् ॥ सौवर्णैस्तोरणैश्चैव मुक्तादामविलंबिभिः ॥ ३ ॥ द्वाराणि तत्र शोभंते कांचनैः कलशैः स्थितैः ॥ सितपद्ममुखैर्द्वारैरनेकमणिमंडितैः ॥ ४ ॥ महेश्वरप्रयुक्ताश्च द्वाराध्यक्षा महाबलाः ॥

१ उपजायते–इ० पा० । २ शुकेश्वरम्–इ० पा० । ३ कचित्पुस्तके तु–अस्यार्धस्य व्यत्ययेन पाठो दृश्यते । यथा–'इत्यादितीर्थानि नरोऽभिगम्य पुण्यानि सर्वाणि महेश्वरस्य'–इति । ४ भवनम्–इ० पा० ।

द्वारेषु तेषु शोभंते लोकानुग्रहकारकाः ॥ ५ ॥ पिंगलेशः स्थितः पूर्वे बालरूपो विभावसुः ॥ तीर्थस्याभिमुखो गौरो गुरुर्गणैरथानुगः ॥
॥ ६ ॥ दक्षिणेऽपि महायोगी कायावरोहणेश्वरः ॥ बिल्वेशः पश्चिमे द्वारे क्षेत्रस्याभिमुखः स्थितः ॥ ७ ॥ नियुक्तो वै महेशेन वारुणीं दिश
मास्थितः ॥ उत्तरां दिशमाश्रित्य स्थितश्चैवोत्तरेश्वरः ॥ ८ ॥ साधकः सर्वकार्याणामादिष्टः शंकरेण सः ॥ मानवा ये वसंत्यत्र क्षेत्रमध्ये सुधा
र्मिकाः ॥ ९ ॥ मृता रुद्रपुरं यांति विमानैः सार्वकामिकैः ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यामथ वार्केन्दु[2]संगमे ॥ १० ॥ पंचेशानीं नमस्कृत्य प्रतिलोमानु
लोमतः ॥ उपोषितो दिनैकेन ध्यायमानो महेश्वरम् ॥ ११ ॥ मुच्यते सर्वपापैस्तु बहुजन्मकृतैरपि ॥ एवं च विप्र यो यात्रां पंचेशानीं समार
भेत् ॥ १२ ॥ अनेनैव स्वदेहेन रुद्रलोकं स गच्छति ॥ पंचेशानीमथान्यां ते सुखेन क्रियते यथा ॥ १३ ॥ तथा शृणु प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणा
शिनीम् ॥ प्रातः स्नात्वा रुद्रसरस्येकादश्यां समाहितः ॥ १४ ॥ श्राद्धं कृत्वा महाकालं नत्वा चेशानमीश्वरम् ॥ पिंगलेशं ततः प्राप्य स्नात्वा
श्राद्धं समाचरेत् ॥ १५ ॥ उपगम्य ततो देवं गणेशं पिंगलेश्वरम् ॥ गन्धैः पुष्पैश्च धूपैश्च तमभ्यर्च्य निवर्तयेत् ॥ १६ ॥ महाकालेश्वरं प्राप्य भूयः
स्नातो जितेंद्रियः ॥ अर्चयेद्देवदेवेशं स्वयंभुवं सनातनम् ॥ १७ ॥ ईशाने गमयेद्रात्रिं कृत्वा वै नक्तभोजनम् ॥ ध्यायमानो महेशानं भूमौ
विन्यस्य विग्रहम् ॥ १८ ॥ द्वादश्यां पूर्ववत्सर्वं प्रातः स्नात्वा व्रजेन्नरः ॥ कायावरोहणं गत्वा पिंगलेश्वरवद्यजेत् ॥ १९ ॥ त्रयोदश्यामथाप्येवं
बिल्वेशं पश्चिमेऽर्चयेत् ॥ चतुर्दश्यां तथा सौम्ये पूजयेदुत्तरेश्वरम् ॥ २० ॥ अमावास्यां शुचिः स्नातो महाकालेश्वरं यजेत् ॥ गन्धैः पुष्पैश्च धूपैश्च
नैवेद्यैर्विविधैस्तथा ॥ २१ ॥ गीतनृत्यादिकं कृत्वा प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ यात्रां कृत्वा तु पूर्वोक्तां ततो निजगृहं व्रजेत् ॥ २२ ॥ ब्राह्मणान्भोजये
त्पश्च शिवभक्तिपरायणान् ॥ प्रणम्य देवतारूपान्महाकालोषितान्द्विजान् ॥ २३ ॥ पूजयित्वा हिरण्येन सूक्ष्मवस्त्रगुणैर्नवैः ॥ रथं पिंगलके दद्या
द्गजं कायावरोहणे ॥ २४ ॥ दत्त्वा बिल्वेश्वरे चाश्वं वृषं दत्त्वा तु चोत्तरे ॥ धेनुं दत्त्वा महाकाले सर्वोपस्करसंयुतम् ॥ २५ ॥ य एवं कुरुते व्यास
तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ २६ ॥ पितृकैर्मातृकैः सार्धं कुलैः स दिवि मोदते ॥ अप्सरोगीतनृत्याद्यैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ २७ ॥ ॥ इति पंचे
शानीयात्रामाहात्म्यम् ॥ ॥ यस्तु प्रदक्षिणां कुर्यान्नियमेन कुशस्थलीम् ॥ प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ २८ ॥ यस्तु पद्मावतीं पश्ये
दर्चयेत्पंकजैर्नरः ॥ दत्त्वा धूपं सनैवेद्यं मृतो ब्रह्मपुरं व्रजेत् ॥ २९ ॥ स्वर्णशृंगाटिकां व्यास कुसुमैः स्वर्णसंनिभैः ॥ समभ्यर्च्य महाभक्त्या स

१ नाम्ना कायावरोहणः—इ०पा० । २ अर्केंदुसंगमे—अमावास्यायाम्—इत्यर्थः । ३ नाम नरः—इ०पा० । ४ स्वयंभूतम्—इ०पा० । ५ स्वर्णसंभवैः—इ०पा० ।

याति शिवमन्दिरम् ॥ ३० ॥ अवन्तिनीं तु यः पश्येद्देवीं त्रैलोक्यविश्रुताम् ॥ कामिकेन विमानेन याति पौरंदरं पुरम् ॥ ३१ ॥ अर्चयेत्पंकजै
र्भक्त्या यो देवीममरावतीम् ॥ अमरैः सह संहृष्टो मोदते दिवि सर्वदा ॥ ३२ ॥ देवीमुज्जयनीं भक्त्या यः पश्यति समाहितः ॥ सर्वैश्वर्यसमायुक्तो
रुद्रलोके महीयते ॥ ३३ ॥ विशालां चैव यः पश्येद्रुद्रभक्त्या समाहितः ॥ मुच्यते त्रिविधैः पापैर्नात्र कार्या विचारणा ॥ ३४ ॥ ॥ इति श्रीक
ल्पसप्तकमहिमा ॥ ॥ शृणु व्यास महातीर्थं पुरा यद्ब्रह्मणार्चितम् ॥ अक्रूरेश्वरमित्याख्यं यत्र सिद्धः पितामहः ॥ ३५ ॥ तत्र देवार्चनं कृत्वा
कृष्णाष्टम्यामुपोषितः ॥ जितेंद्रियः शुचिर्दांतो रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ ३६ ॥ न वदेत्केनचित्सार्धं नरः प्रातर्गृहे स्थितः ॥ दृष्ट्वाऽक्रूरेश्वरं देवं हेमदा
नफलं लभेत् ॥३७॥ ॥ इत्यक्रूरेश्वरमाहात्म्यम् ॥ ॥ यस्तु पश्यति ब्रह्माणं शुचिः स्नातो जितेंद्रियः ॥ मुच्यते पातकाद्घोराद्ब्रह्मलोकं मृतो व्रजेत्
॥ ३८ ॥ पद्मासनस्थितो[1] ब्रह्मा ध्यायमानः परं पदम् ॥ वसिष्ठाद्यैर्मुनिवरैर्विज्ञप्तः कर्मसंभवान् ॥ ३९ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ आदित्या
मरुतः साध्यास्तथा चैवाश्विनावुभौ ॥ पितरो ये च लोकानां पूज्यंते भुवि मानवैः ॥ ४० ॥ ग्रहार्कतारका यक्षा दिग्गजाश्च्यानलानिलाः ॥
अमी देवा वयं सर्वे त्वदंशाः[2] परिपठ्यते ॥ ४१ ॥ कथं ध्यायसि देवेश एतत्सर्वं ब्रवीहि नः ॥ ४२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ द्वे विद्ये तत्त्वरूपे[3] ये
परा चैवापरा तथा ॥ ते द्वे च मम रूपे द्वे नित्ये मूर्तात्मिके मम ॥ ४३ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ पितामह कथं विद्मो भवंतं परमं विभुम् ॥ येना
स्माकं परा सिद्धिर्जायते तव दर्शनात् ॥ ४४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ माहेश्वरं परं क्षेत्रं कुशस्थलीतिशब्दितम् ॥ यज्ञार्थिना[4] मया देवः श्रीकंठः पार्वती
पतिः ॥ ४५ ॥ याचितस्तेन देवेन उक्तोऽहं परमेष्ठिना ॥ समंताद्योजनं साग्रं क्षेत्रमेतत्पितामहः[5] ॥ ४६ ॥ मया दत्तं तव विभो महाकालवनादृते ॥
वारितः[6] स मया तत्र वने गुप्तो हि रोषतः ॥ कपर्दिना च तत्रोक्तो यास्यामो न तवांतिकम्[7] ॥ ४७ ॥ आरब्धो वै ततो यज्ञो नारायणपरिग्रहात् ॥
ज्ञातस्तथापि मे यज्ञो देवदेवेन शंभुना ॥ ४८ ॥ यज्ञवाटं कपर्दीशस्ततो भिक्षार्थमागतः ॥ याज्ञिकैः सोऽथ तत्रोक्तो मात्र तिष्ठ जुगुप्सितः ॥ ४९ ॥
कपर्दिना च ते तत्र उक्ता यास्याम्यहं पुनः ॥ एवमुक्त्वा कपालं स भूमौ संस्थाप्य तत्र हि ॥ ५० ॥ स्नातुं नदीं ययौ शिप्रां कपर्दी परमेश्वरः ॥
उक्तं तस्मिन्गते शिप्रां कपर्दिनि द्विजातिभिः ॥ ५१ ॥ कथं हि क्रियते होमः कपाले सदसि स्थिते ॥ अकपालानि शौचानि पुरा प्रोक्तं

१ ब्रह्मासनस्थितः–इ०पा०। २ इति–इति शेषः। परिपठ्यते–अर्थाद्वेदेषु "इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरथो दिव्यः स सुपर्णो गरुत्मान् ॥ एकं सद्विप्रा बहुधा वदन्त्यग्निं यमं मातरिश्वानमाहुः॥" इत्यादिषु। ३ ज्ञेये मम स्वरूपेण–इ० पा०। ४ अस्ति–इति वाक्यपरिपूर्तिः कर्तव्या। ५ तव इति शेष.। ६ वारितेन मया तत्र वनगुप्तो हि रोषितः–इ० पा०। ७ अंतिकात्–इ०पा० ॥

मनीषिभिः ॥ ५२ ॥ तत्कपालं सदस्येन उक्षिप्तं पाणिना स्वयम् ॥ तस्मिन्क्षिप्तेऽभवच्चान्यत्पुनः क्षिप्तेऽभवत्पुनः ॥ ५३ ॥ एवं नांतं कपालानां
प्राप्य ते मुनिसत्तमाः ॥ रुद्रं कपर्दिनं मत्वा शरणं तं समागताः ॥ ५४ ॥ ततः स दर्शनं प्रादाद्भक्त्या तुष्टो महेश्वरः ॥ कपालपाणिर्भगवान्मामुवा
च ततः प्रभुः ॥ ५५ ॥ वरं वरय भो ब्रह्मन्यत्ते मनसि वर्तते ॥ नास्त्यदेयं मया तुभ्यं सर्वं दास्यामि तत्त्वतः ॥५६॥ ब्रह्मोत्तरमिदं स्थानं मया दत्तं
चतुर्मुख ॥ कारयस्व यथाकामं यंथावर्णचतुष्टयम् ॥ ५७ ॥ एवं वदंतं वरदमीशानं परमेश्वरम् ॥ तथेति चोक्त्वा सदसि न मयाऽन्यो वरो वृतः ॥
॥ ५८ ॥ उज्जयिनीति वै नाम कुशस्थल्यां निवेशितम् ॥ कुंडं मंदाकिनी तत्र मया कृतमनंतरम् ॥ ५९ ॥ तत्र विप्राः कृते स्नाने सर्वपापैः
प्रमुच्यते ॥ तस्यां संस्थापयेद्दिक्षु चतुरोऽर्थघटाञ्छुभान् ॥ ६० ॥ सतिलांस्तान्सवस्त्रांश्च सफलान्मंडकैः सह ॥ कार्तिक्यामथ माघ्यां च चातु
र्विंश्ये प्रदापयेत् ॥ ६१ ॥ प्रथमं च ऋग्वेदाय यजुर्वेदाय दक्षिणम् ॥ पश्चिमं सामवेदाय अथर्वणे तथोत्तरम् ॥ ६२ ॥ वेदानुद्दिश्य चाप्येवं प्रीयतां
मे पितामहः ॥ कृते चैवं हि यत्पुण्यं तच्छृणुध्वं समाहिताः ॥ ६३ ॥ सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं मंदाकिन्यां तथा भवेत् ॥ सहस्रगुणितं स्नानं जाप्यं
लक्षगुणं भवेत् ॥ ६४ ॥ दानं कोटिगुणं ज्ञेयं मंदाकिन्यां न संशयः ॥ कौमुदे मासि संप्राप्ते गोदानं तत्र कारयेत् ॥ ६५ ॥ घृतधेनुं
च कार्तिक्यां माघ्यां तिलमयीं तथा ॥ जलधेनुं तु वैशाख्यां दत्त्वा मुच्येत पातकैः ॥ ६६ ॥ वाचिकं मानसं पापं कर्मजं यच्च दुष्कृ
तम् ॥ विनश्येत्किल्बिषं सर्वं मंदाकिन्यास्तु दर्शनात् ॥ ६७ ॥ मंदाकिनीसमं तीर्थं पृथिव्यां नैव दृश्यते ॥ यस्य दर्शनमात्रेण
ब्रह्मलोके स मोदते ॥ ६८ ॥ मंदाकिन्यां तु यः स्नानं कृत्वा श्राद्धं प्रदास्यति ॥ दर्शे च पूर्णिमायां वा पितृलोके स मोदते ॥
॥ ६९ ॥ पितामहं तु यो भक्त्या नित्यं पश्यति मानवः ॥ अश्वमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च ॥ ७० ॥ युज्यते नात्र संदेहः सत्यमेतत्त
पोधनाः ॥ ततो मन्वंतरेऽतीते प्राप्ते वैवस्वते पुनः ॥ ७१ ॥ तेनैवोन्मत्तवेषेण ऊर्ध्वशेषो महेश्वरः ॥ प्रविष्टो ब्रह्मणः सत्रे दृष्टस्तैर्द्विज
सत्तमैः ॥ ७२ ॥ ते ब्राह्मणाः शपंति स्म निन्दां कुर्वंति चापरे ॥ अपरे पांशुभिः शिश्नं घ्नंति तस्याशपन्द्विजाः ॥ ७३ ॥ लोष्टैर्लगुडकैश्चा
न्ये घ्नंति तं बलगर्विताः ॥ जटामुकुटकं केचिद्धृत्वा कर्षंति चापरे ॥ ७४ ॥ पृच्छंति व्रतचर्यां वै केन व्रतं च दर्शितम् ॥ अत्र चैव स्त्रियः संति
कथमेतत्त्वया कृतम् ॥ ७५ ॥ ब्रह्मणा चेदृशी चर्या विष्णुना वा कृता स्वयम् ॥ गिरिशेनापि देवेन केनेदं दुष्कृतं कृतम् ॥ ७६ ॥ मा विडम्बय

१ तथा वर्णचतुष्टयम्–इ० पा० । २ मंदाकिनी–मंदाकिनीत्याख्यम् । ३ न संशयः–इ० पा० । ४ उर्ध्वशेषः–ऊर्ध्वकृतशिश्नः–इत्यर्थः ।

देवेशं वध्यो हि नस्त्वमद्य वै ॥ एवं तैर्हन्यमानस्तु ब्राह्मणैस्तत्र शंकरः ॥ ७७ ॥ स्मितं कृत्वाऽब्रवीत्सर्वान्ब्राह्मणान्परमेश्वरः ॥ किं यूयं मामभि
हथ ह्युन्मत्तं नष्टचेतसम् ॥ ७८ ॥ यूयं कारुणिकाः सर्वे मैत्रभावे व्यवस्थिताः ॥ तमेवं वादिनं देवं जाल्मरूपधरं हरम् ॥ ७९ ॥ मायया तस्य
देवस्य मोहितास्ते द्विजातयः ॥ पुनः कपर्दिनं जघ्नुः पाणिपादेन वै द्विजाः ॥ ८० ॥ ताड्यमानस्तु तैर्विप्रैः परं कोपमुपागमत् ॥ ततो देवेन
ते शप्ता यूयं वेदविवर्जिताः ॥ ८१ ॥ ऊर्ध्वजूटाः सलगुडाः परदारोपजीविनः ॥ रता द्यूते च वेश्यायां पितृमातृविवर्जिताः ॥ ८२ ॥ न पुत्रे पितृ
वित्तं च विद्या वापि भविष्यति ॥ शेषो मम हतो यैश्च ते सर्वेंद्रियवर्जिताः ॥ ८३ ॥ रौद्रीं भिक्षां तु भिक्षंतः परपिंडोपजीविनः ॥ आत्मानं वर्ण
यिष्यंति धनधान्यविवर्जिताः ॥ ८४ ॥ यैश्च तत्र कृता विप्रैर्हन्यमाने कृपा मयि ॥ तेषां धनं च पुत्राश्च दासीदासादयश्च वै ॥८५॥ कुलोत्पन्नाश्च
वै नार्यो भविष्यंति वरान्मम ॥ एवं शापं वरं दत्त्वा गतोंऽतर्धानमीश्वरः ॥ ८६ ॥ ततो द्विजा गते देवे मत्वा तं शंकरं विभुम् ॥ अन्वेषयंतो
यत्नेन महाकालवनं गताः ॥ ८७ ॥ ज्ञात्वा सरसि रुद्रस्य जपंतः शतरुद्रियम् ॥ जाप्यावसाने तान्देवोऽशरीरिण्या गिराऽब्रवीत् ॥ ८८ ॥ अनृतं
न मया प्रोक्तं स्वैरेष्वपि[1] कुतः सुखम् ॥ भूयोऽप्यनुग्रहं विप्रा युष्माकं करवाण्यहम् ॥ ८९ ॥ शांता दांताश्च ये विप्रा भक्तिमंतो मयि स्थिताः ॥
न तेषां छिद्यते वंशो न धनं न च संततिः ॥ ९० ॥ अग्निहोत्ररता ये च भक्तिमंतो जनार्दने ॥ पूजयंति च ब्रह्माणं तेजोराशिं दिवाकरम् ॥९१॥
नाशुभं विद्यते तेषां येषां साम्ये स्थिता मतिः ॥ एतावदुक्त्वा देवेशस्तूष्णीमासीज्जगत्प्रभुः ॥ ९२ ॥ एवं शापं वरं लब्ध्वा देवदेवान्महेश्वरात् ॥
आजग्मुः महिताः सर्वे यत्र देवः पितामहः ॥ ९३ ॥ विरंचिमथ ते जाप्यैस्तोषयन्तोऽग्रतः स्थिताः ॥ तुष्टस्तानब्रवीद्ब्रह्मा मत्तोऽपि व्रियतां
वरः ॥ ९४ ॥ ब्रह्मणस्तेन वाक्येन तुष्टाः सर्वे द्विजोत्तमाः ॥ को वरो याच्यतां विप्राः परितुष्टे पितामहे ॥ ९५ ॥ एके तत्राब्रुवन्विप्रा वेदान्वै वृण
वामहे ॥ ततोऽन्ये च धनं धान्यं व्रियतामविशंकितैः ॥ ९६ ॥ अन्ये प्राहुः किमस्माकं धनैस्तुष्टे पितामहे ॥ अग्निहोत्राणि वेदाश्च शास्त्राणि
विविधानि च ॥ ९७ ॥ शांता आढ्याश्च लोकाश्च वरदानाद्भवंतु नः ॥ एवं प्रजल्पतां तत्र विप्राणां कोप आविशत् ॥ ९८ ॥ परस्परं वरार्थेऽथ
युद्धं कर्तुं समुद्यताः ॥ युध्यंते सायुधाः केचित्केचित्तत्रोपसर्पकाः[2] ॥ ९९ ॥ केचिद्विप्रा उदासीनाः केचिद्वै मौनमास्थिताः ॥ दृष्ट्वैवं भगवान्प्राह
विप्रान्युद्धं प्रकुर्वतः ॥ १०० ॥ यस्मात्कुमंत्रिता विप्राः शालाया बाह्यसंस्थिते ॥ तस्मादामूलतो विप्रा गुल्मे युद्धोपसर्पकाः ॥ १ ॥ उदासीनस्तु

१ वैरेष्वपि—इ०पा० । २ उपसर्पकाः—पलायनपराः—इत्यर्थोऽत्र बोध्यः ।

यो गुल्मो वृत्तिहीनो भविष्यति ॥ वेदास्तस्य भवेयुर्वै यस्त्वस्ति मौनसंस्थितः ॥ २ ॥ तृतीयः सायुधो गुल्मो योद्धुकामस्तु यः स्थितः ॥ परदारेषु वेश्यायां द्यूते चौर्ये सदा रतः ॥३॥ चतुर्विधः स वै विप्रो वृत्तिहीनो भविष्यति ॥ एवमुक्त्वा ययौ ब्रह्मा वैराजं भवनोत्तमम् ॥ ४ ॥ एवं मे परमं क्षेत्रं मुनयोऽवंतिमंडले ॥ यां देवनगरीं लोके प्रवदन्तीह मानवाः ॥ ५ ॥ तस्यां तु ये द्विजाः शांता वसंति क्षेत्रवासिन॥ न तेषां दुर्लभं किंचिन्मम लोके भविष्यति ॥ ६ ॥ कोलामुखे कुरुक्षेत्रे नैमिषे पुष्करेषु च ॥ वाराणस्यां प्रभासे च तथा बदरिकाश्रमे ॥ ७ ॥ गंगाद्वारे प्रयागे च गंगासागरसंगमे ॥ रुद्रकोट्यां विरूपाक्षे मित्रस्यापि तथा वने ॥ ८ ॥ तीर्थेष्वेतेषु क्षेत्रेषु या सिद्धिर्द्वादशाब्दिका ॥ प्राप्यते मानवैर्लोके सा मासेनेह लभ्यते उज्जयिन्यां न संदेहो ब्रह्मचर्ये मनो यदि ॥ ९ ॥ तीर्थानां प्रवरं तीर्थं क्षेत्राणामपि चोत्तमम् ॥ सदाभिरुचितं मह्यमेतद्वै मुनिसत्तमाः ॥ ११० ॥ मंदाकिन्यास्तु माहात्म्यं क्षेत्रस्योत्पत्तिरुत्तमा ॥ भूयः किमन्यदिच्छास्ति श्रोतुं वै द्विजसत्तमाः ॥ ११ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ एतत्ते ब्रह्मणो वाक्यं श्रुत्वा व्यास तथाविधम् ॥ वसिष्ठाद्याश्च मुनयः परं ध्यानमथो गताः ॥ १२ ॥ ध्यात्वा तु सुचिरं कालं तत्र वासे मनो दधुः ॥ साग्निहोत्राः सपत्नीका गताश्चावंतिमंडले ॥ १३ ॥ महाकालवनं दृष्ट्वा शिप्रां चैव महानदीम् ॥ श्मशानमूषरं चैव नदीं गन्धवतीं तथा ॥ १४ ॥ कोटितीर्थमुपस्पृश्य चक्रुर्वासं च तत्र वै ॥ स्मृत्वा तद्ब्रह्मणो वाक्यं रुचिस्तेषां तदाऽभवत् ॥ १५ ॥ अरुन्धत्या वसिष्ठश्च गमनं प्रति नोदितः ॥ उवाच तां महात्मासौ स्वां भार्यां मुनिसत्तमाः ॥ १६ ॥ महाकालः सरिच्छिप्रा गतिश्चैव सुनिर्मला ॥ उज्जयिन्यां विशालाक्षि वासः कस्य न रोचते ॥ १७ ॥ स्नानं कृत्वा नरो यस्तु महानद्यां हि दुर्लभम् ॥ महाकालं नमस्कृत्य नरो मृत्युं न शोचयेत् ॥ १८ ॥ मृतः कीटः पतंगो वा रुद्रस्यानुचरो भवेत् ॥ यत्रैषा श्रूयते मुक्तिः कथं सा त्यजते मया ॥ १९ ॥ एवं प्रजल्प्याथ मुनिप्रधानस्तत्रैव वासं सहसा चकार ॥ वनस्थ व्युष्टिं परिकीर्तयंस्तु स्थितः सहैवात्र मुनिप्रधानैः ॥ १२० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये मंदाकिनीक्षेत्रमाहात्म्यवर्णननाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥छ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ योऽवंत्यामंकपादाख्ये पश्येद्रामजना

१ तृतीयः—इत्यस्य 'मौनसंस्थितः' इति पूर्वेण सम्बन्धः । २ विप्रः—जात्यभिप्रायेणैकवचनम्—चतुर्विधा ये विप्रास्ते वृत्तिहीना भविष्यति—इति योजना ज्ञेया । ३ एव—इ० पा० । ४ अभिरुचिरम्—इ० पा० ।

र्दनौ ॥ ययोर्दर्शनमात्रेण यमलोकं न पश्यति ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कथं तावंकपादाख्ये यातावत्र महामुने ॥ न पश्येद्यमलोकं स यद्यपि
ब्रह्महा भवेत् ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ भारावतारणार्थाय देवौ रामजनार्दनौ ॥ अवतीर्णौ यदोर्वंशे दिव्यरूपौ महाद्युती ॥ ३ ॥
कंसं हत्वा सचाणूरमुग्रसेनं नराधिपम् ॥ अभिषिच्य स्वयं राज्ये यदुसिंह उवाच तम् ॥ ४ ॥ किं कार्यं ते मया ब्रूहि कर्तव्यं ते सुते हते ॥
एवमुक्तः स राजा वां उग्रसेनोऽब्रवीदिदम् ॥ ५ ॥ सर्वं संपत्स्यते कृष्ण भवतो हि न दुर्लभम् ॥ विज्ञाताखिलविज्ञानौ भवितारावुभावपि ॥ ६ ॥
गच्छेतमुज्जयिन्यां वै कृतविद्यौ भविष्यथः॥ ततः सांदीपनिं विप्रं जग्मतू रामकेशवौ॥७॥कण्ठस्थांश्चक्रतुर्वेदानाचारमखिलं च तौ॥सरहस्यं धनुर्वेदं
ससंहारं तथैव च ॥८॥ अहोरात्रैश्चतुःषष्ट्या तदद्भुतमभूद्द्विज ॥ सांदीपनिरसंभाव्यं तयोः कर्मातिमानुषम् ॥ ९ ॥ विचिंत्य तौ तदा मेने प्राप्तौ चंद्र
दिवाकरौ॥ ततः किंचित्स नोवाच स्नातुं तीर्थमथाययौ ॥१०॥ शिष्यैस्तु सहितो विप्रो महाकालवनेऽविशत् ॥ शिष्यैः सह प्रविष्टौ द्वौ तदा तौ रामके
शवौ ॥११॥ वन्दमानौ महाकालं स तं केशवमब्रवीत् ॥ त्वया नाथेन देवानां मानुष्यत्वे हि तिष्ठता ॥ १२ ॥ सुखमासीच्च साधूनामज्ञानानां च सर्वदा ॥
जने पीडाकरा ये तु सदा वा बलदर्पिताः ॥१३॥ युवाभ्यां ते हताः सर्वे कंसप्रमुखतो नृपाः ॥ मुनिसिद्धसुरादीनां स्थितिः कार्या त्वयाऽनघ ॥१४॥ कारि
ष्यामि तमित्युक्त्वा स नमस्य ततो ययौ ॥ दृष्ट्वा सांदीपनिं शिष्या ऊचुरेवं दिनेदिने ॥ १५ ॥ कस्य न श्रद्दधे तेषां वचस्त्वत्यद्भुतं यतः ॥ स्वयं
ययौ ततो द्रष्टुमाश्चर्यं शिष्यभाषितम् ॥ १६ ॥ ततस्तत्रोत्थितः शब्दः संश्लेषे च तथा तयोः॥ तावागतौ गृहं तत्र गुरुर्वचनमब्रवीत् ॥ १७ ॥ न वै
ज्ञातौ मया वीरौ यदुवृष्णिकुलोद्भवौ ॥ ततः सांदीपनिं कृष्णः कृतकृत्योऽब्रवीद्वचः ॥ १८ ॥ गुर्वर्थं किं ददामीति सह रामेण हर्षितः ॥ तच्छ्रुत्वा
वचनं हृद्यं गुरुः प्रोवाच हर्षितः ॥ १९ ॥ पुत्रमिच्छाम्यहं त्वत्तो यो मृतो लवणांभसि ॥ पुत्र एको हि मे जातः स चापि तिमिना हृतः ॥ २० ॥
प्रभासे तीर्थयात्रायां त्वमेव तमिहानय ॥ तथेति चाब्रवीत्कृष्णो रामस्यानुमते गतः ॥ २१ ॥ तं समुद्र उवाचेदं दैत्यः पंचजनो महान् ॥ तिमि
रूपेण तं बालं ग्रस्तवान्मयि संस्थितः ॥ २२ ॥ ततः पंचजनं हत्वा ग्राहरूपं महाबलम् ॥ तन्मध्यस्थं च जग्राह शंखं ग्रस्तो हि यः पुरा
॥ २३ ॥ जलेश्वरगृहात्तेन ग्राहेणातीव लीलया ॥ तस्योदरे यदा बालं नाप्तवांस्तु जनार्दनः ॥ २४ ॥ यमालयगतं मत्वा तदा वरुणमब्रवीत् ॥

१ अनेनैकेनैव श्लोकेन प्रश्नद्वयमत्र व्यासस्य सनत्कुमारं प्रति—तौ रामजनार्दनावत्र कथं यातावित्येकः प्रश्नः, यद्यपि ब्रह्महा भवेत्तथापि—केवलं रामजनार्दनदर्शनेन—कथं यमलोकं नैव पश्येत् । अत्र कीदृशं तद्दर्शनमा हात्म्यं तत्कथय—इति द्वितीयः प्रश्नः । २ वै—उग्रसेनः—इति पदच्छेदः । ३ मानुष्यत्वेन—इ० पा० । ४ तेषाम—शिष्याणां मध्ये कस्य—कस्यापि—इति योजना ।

भगवन्यादसामीश रथो मे दीयतां महान् ॥ २५ ॥ पुराजिरे हता दैत्या दानवा बलदर्पिताः ॥ मया येन रथेनाद्य मह्यं स दीयतां रथः ॥ २६ ॥
न्यासभूतो रथो यस्ते विधृतो निहतारिणा ॥ मया धर्मं पुरस्कृत्य स दीयतामपांपते ॥ २७ ॥ येनाहवे प्रेतराजं जित्वा पश्यामि बालकम् ॥
एतच्छ्रुत्वा प्रहृष्टात्मा ज्ञात्वा कार्यार्थिनं हरिम् ॥ ददौ तु रथमक्षोभ्यं रणे तस्मै सुरासुरैः ॥ २८ ॥ ततो हरिः समालोक्य रथं रत्नपरिष्कृतम् ॥
द्वीपिचर्मपरीधानं वैयाघ्रपरिवारितम् ॥ २९ ॥ नानाचित्रविचित्रांगं गरुडध्वजराजितम् ॥ संयुक्तं शैब्यसुग्रीवपुष्पदंतबलाहकैः ॥ ३० ॥ अजेयं
देवदेवेंद्रदानवासुरराक्षसैः ॥ अनेकायुधसंपूर्णं मणिविद्रुमभूषितम् ॥ ३१ ॥ सहस्रसूर्यप्रतिमं चारुवक्रचतुर्युगम् ॥ किंकिणीशतशोभाढ्यं घंटाचामरचं
द्रिकम् ॥ ३२ ॥ संवर्ताकारविषमं खगेंद्रवरकेतनम् ॥ दृष्ट्वा कृष्णः सरामस्तु मुमुदे वीतविस्मयात् ॥ ३३ ॥ प्रदक्षिणमुपाकृत्य देवताभ्यः प्रणम्य
च ॥ आरुरोह रथं विष्णुर्विमानं साग्रयोजनम् ॥ ३४ ॥ ततो जगाम त्वरितो जनार्दनो जगन्निवासो यमलोकमाश्रिताम् ॥ दिशं सहस्रैः किरणै
र्वृतां पुरीं दध्मौ च शंखं परिगृह्य चाच्युतः ॥ ३५ ॥ तत्र प्रध्मापयामास शंखं शार्ङ्गधनुर्धरः[1] ॥ तेन शब्देन वित्रस्ताः कृतांतालयवासिनः
॥ ३६ ॥ नरकांतर्गता मर्त्याः पापाचारपरायणाः ॥ सुखमापुः प्रसन्नाश्च वह्नयः कृष्णदर्शनात् ॥ ३७ ॥ शस्त्राणि कुंठतां प्रापुर्यंत्राणि विविधानि
च ॥ विदीर्णानि तदा वासुदेवदेवस्य दर्शनात् ॥ ३८ ॥ असिपत्रवनंनाम शीर्णपर्णमजायत ॥ रौरवनाम नरकमभैरवमभूत्तदा ॥ ३९ ॥ अभैरवं
भैरवाख्यं कुंभीपाकमवाचिकम् ॥ शृंगाटं शृंगसदृशं लोहसूच्यप्यसूचिका ॥ ४० ॥ दुस्तरा सुतरा जाता नदी वैतरणी नृणाम् ॥ नरकांते तदा
जाते गते विश्वेश्वरे विभौ ॥ ४१ ॥ पापक्षयात्ततः सर्वे ते मुक्ता नारका नराः ॥ पदमव्ययमासाद्य दृष्ट्वा विष्णुं तमोऽपहम् ॥ ४२ ॥ विमानेषु
सहस्रेषु ह्यारूढास्ते समंततः ॥ समीक्ष्य पुंडरीकाक्षं मुक्तास्ते सर्वपातकात् ॥ ४३ ॥ ततः शून्यं मुने जातं सर्वं निरयमंडलम् ॥ दर्शनात्तस्य
देवस्य विष्णोर्विश्वस्वरूपिणः ॥ ४४ ॥ ततो दूताः कृतांतस्य कृष्णं च युद्धकारिणम् ॥ वारयामासुरत्युग्रा[2] विशंतं नरकान्प्रति ॥ ४५ ॥
॥ ॥ किंकरा ऊचुः ॥ ॥ मा वीरानेन मार्गेण रथमानय मानवन् ॥ प्रयांत्यधोगतिं पापात्परस्त्रीस्वापहारकाः ॥ ४६ ॥ यमादिष्टा नराः पापा
येऽमोच्या वर्षकोटिभिः ॥ दृष्ट्वा त एव सद्यस्त्वां गताः स्वर्गमपावृताः ॥ ४७ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तेषां कृपया पीडितो भृशम् ॥ पुनः प्रोवाच
मधुहा मोक्षायाहमुपागतः ॥ ४८ ॥ सर्वेषां स्वर्गदाताहं यमलोकनिवारकः ॥ अंजसा यमराड्दूता यमायाख्यात मे वचः ॥ ४९ ॥ एतच्छ्रुत्वा

१ खड्गधनुर्धरः–इ० पा० । २ अत्युग्राः–इ० पा० ।

वचो दूताः सत्वरा यममागताः ॥ सर्वमाचक्षिरे वृत्तं यथा नारकमोक्षणम् ॥ ५० ॥ ततो यमो रुषाविष्टः प्राह तान्यमकिंकरान् ॥ यः कश्चिदा
गतो मर्त्यो मर्यादाभेदकृन्नरः ॥ ५१ ॥ तं गत्वा वारयध्वं वै गृहीत्वानीयतामिति ॥ अयं नरांतको यातु किंकरः सह किंकरैः ॥ ५२ ॥ एवमुक्तो
यमेनाथ किंकरः स नरांतकः ॥ गत्वा तं वारयामास वाग्भिरुग्राभिरच्युतम् ॥ ५३ ॥ यदा न वारितस्तस्थौ तदा क्रुद्धो नरांतकः ॥ तदा शरैरती
वोग्रैस्ताडितस्तेन केशवः ॥ ५४ ॥ बलदेवोपि समरे ताडितो विविधैः शरैः ॥ तावुभौ ताडितौ घोरैः समंताद्यमकिंकरैः ॥ ५५ ॥ आदाय
धनुषी दिव्ये जघ्नतुर्यमकिंकरान् ॥ बाणैरनेकसाहस्रैः क्रुद्धौ रामजनार्दनौ ॥ ५६ ॥ नरांतकोऽपि समरे बलेन बलिनार्दितः ॥ पपात गदया भिन्नो
मूर्ध्नि निर्यातलोचनः ॥ ५७ ॥ ततो नरांतके वीरे पतिते यमकिंकरे ॥ किंकराणामभूत्सैन्यमार्तं रणपराङ्मुखम् ॥ ५८ ॥ रामकृष्णाभ्यां ते दूता
हन्यमाना भयातुराः ॥ यमाय कथयामासुर्नरांतकस्तु पातितः ॥ ५९ ॥ ततो यमो ययौ क्रुद्धः समंतात्किंकरैर्वृतः ॥ प्राह ततो यमः क्रुद्धो नो
जितोहं पुरा परैः ॥ ६० ॥ ततो वादित्रनिर्घोषैस्तुमुलानकगोमुखैः ॥ नानाडमरुकैश्चैव चित्रगुप्तैश्च गच्छति ॥ ६१ ॥ देवा विद्याधराः सिद्धा दृष्ट्वा
यांतं महाबलम् ॥ कृतांतस्य रणेऽक्षोभ्यं कामपालं जगत्पतिम् ॥ ६२ ॥ ततस्ते किंकराः सर्वे चित्रगुप्तेन नोदिताः॥ रथमावृत्य बाणौघैः प्रविव्यधुः
समंततः ॥ ६३ ॥ बलं च केशवं संख्ये जघ्नतुस्तावुभावपि ॥ रणे च विविधैर्बाणैश्चित्रगुप्तस्य पश्यतः ॥ ६४ ॥ विदार्य च सहस्राणि किंकराणां
समंततः ॥ कृतांतानीकिनीमध्ये कृतांत इव केशवः ॥ चचार रणदुर्धर्षः कामपालेन पालितः ॥ ६५ ॥ ततश्चित्रगुप्तो रणे किंकराद्यं विदीर्णं
निरीक्ष्यार्तनादं चकार ॥ ६६ ॥ शरैः पंचभिः कृष्णमायांतमाजौ जघानाष्टभिर्वक्रदेशे स भिन्नः ॥ शरार्तो रथोपस्थ आसीत्तदार्तस्तमालोक्य
भिन्नं रणे नष्टसंज्ञम् ॥ ६७ ॥ रथं स्वं समादाय यातः कृतांतस्ततश्चित्रगुप्ते शरार्ते प्रसुप्ते ॥ रणे कीर्तिलुप्ते भयक्षोभयुक्तः स्वसैन्यैश्च युक्तो भयार्तो
निषण्णः ॥ ६८ ॥ प्रधानाश्च भग्ना विचित्राश्च भग्नास्ततश्चित्रगुप्तं निशम्याथ भग्नम् ॥ स कालस्तमायांतमालोक्य दूराद्धर सैन्यमादाय देवारि
शत्रुम् ॥ ६९ ॥ विनाशाय युध्यद्युगांते प्रजानां यथा वाडवो ज्वालवृद्धः प्रवृत्तः ॥ तमायांतमालोक्य कालं करालं शरैरावृणोदंतकं कालकल्पैः
॥ ७० ॥ स कालः करालं समादाय दंडं मुमोचाच्युते पश्यतां देवतानाम् ॥ ततः कालदंडः प्रजानां विनाशो हरेः संनिकाशं समभ्याजगाम ॥ २५ ॥
॥ ७१ ॥ ततो देवगंधर्वयक्षा मुनींद्राः परं विस्मयं प्रापुरावीक्ष्य,रामम् ॥ ज्वलंतं च जग्राह कालस्य दंडं स रामो वरं लीलयाऽनंतमूर्तिः ॥ ७२ ॥

[illegible]

गृहीते बलेनाहवे कालदंडे मोक्तुकामे पुनः कालनाशाय वै ॥ तूर्णमभ्येत्य तत्रांतरे पद्मजस्तं रणे वारयामास कृष्णं तदा ॥ ७३ ॥ मा मुंचे
त्यब्रवीद्वेधाः कालं कालायुधं बल ॥ त्वया बलवता वीर चराचरधरा धरा ॥ ७४ ॥ धार्यते शिरसा देव संसारे नास्ति ते समः ॥ त्वया विश्वपति
र्विष्णुरुत्संगेन सदोह्यते ॥७५॥ कोऽन्योऽस्ति त्वत्समो राम यो जगद्दहने क्षमः॥ जगत्स्रष्टा जगद्गोप्ता जगद्धर्ता जगत्पतिः ॥७६॥ पाल्यते यत्त्वया सो
पि विष्णुर्विश्वैकनायकः ॥ कस्ते स्तुतिकरोऽस्तीह को गुणान्वेत्तुमर्हति ॥ ७७ ॥ ततो वयं त्वदंकस्थविष्णुनाभिभवा यतः ॥ इत्युक्त्वा बलदेवं च
वासुदेवं पुनर्वचः ॥ ७८ ॥ उवाच चतुरास्यस्तु स्तुतिपूव वृतः सुरैः ॥ कृष्णकृष्ण करालस्य कालस्यास्य कृपां कुरु ॥ ७९ ॥ यतो भवंतमायांतं
विष्णुं विश्वैकनायकम् ॥ वेत्ति नायं जगन्नाथं नरकार्णवतारकम् ॥ ८० ॥ त्वया वै भगवन्पूर्वं यमः संस्थापितः पदे ॥ नृणां दुष्कृतकर्तृणां नर
काय यमः प्रभो ॥ ८१ ॥ तस्मादस्य जगन्नाथ क्षम्यतां पुरुषोत्तम ॥ विभो कृपां कुरुष्वास्य ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ॥ ८२ ॥ एतच्छ्रुत्वाऽब्रवी
त्कृष्णो धातः शृणु गुरोर्मम ॥ सांदीपनेः समानीतः सुतस्तेनागताविह ॥ ८३ ॥ समर्प्यतां गुरुश्रेष्ठ श्रेष्ठाय गुरुदक्षिणा ॥ आवाभ्यां वै प्रतिज्ञाता
तस्मात्सा पाल्यतां विभो ॥ ८४ ॥ एतत्पितामहः श्रुत्वा यमं समरनिर्जितम् ॥ समाहूयाब्रवीद्विष्णुर्यद्ब्रवीति कुरुष्व तत् ॥ ८५ ॥ तच्छ्रुत्वा धर्म
राजस्तु विरंचिमिदमब्रवीत् ॥ भगवन्विश्वकृल्लोके नैष मार्गस्त्वया कृतः ॥ ८६ ॥ यमलोकमनुप्राप्य कायहीनः शरीरवान् ॥ यत्कायरहितो
याति नैतदत्र प्रपद्यते ॥ ८७ ॥ तच्छ्रुत्वा हि पुनर्ब्रह्मा विश्वस्यास्य विभुः स्वयम् ॥ विश्वकृद्विश्वहृद्यस्माद्यदिच्छति करोतु तत् ॥ ८८ ॥ तस्मा
दर्पय पुत्रं त्वं मुनेः सांदीपनेश्च यः ॥ नरके यं पुनः कृत्वा तं चानय महामते ॥ ८९ ॥ तच्छ्रुत्वा धर्मराजस्तु पुत्रं सांदीपनेस्तथा ॥ ससर्ज बाल
रूपं च तदात्मानं तदुद्भवम् ॥ ९० ॥ अर्पयामास कृष्णस्य बालं रूपसमन्वितम् ॥ स सर्वदेवतानां च तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९१ ॥ ततः प्राप्य
गुरोः पुत्रं प्रभुः प्रीतः प्रजापतिम् ॥ प्राह प्राप्तो मया ब्रह्मन्स्वरूपो द्विजदारकः ॥ ९२ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अद्यप्रभृति लोकेश देशे मच्चरणां
किते ॥ अवंत्यामंकपादाख्ये मृता नेक्षंति ते यमम् ॥ ९३ ॥ महाकालपुरे देवमाद्यं वै पुरुषोत्तमम् ॥ विश्वरूपं च गोविंदं शंखोद्धारं च केश
वम् ॥ ९४ ॥ ये पश्यंति कुशस्थल्यामेतेषां मूर्तिपंचकम् ॥ ते नरा न गमिष्यंति विरंचे निरयं क्वचित् ॥ ९५ ॥ तथैवागमनादत्र मम रामस्य ना
रकाः ॥ विमुक्तास्ते त्वघाद्घोरात्प्राप्नुवंत्वखिला दिवम् ॥ ९६ ॥ इत्युक्ते वचने वेधाः प्रोवाच प्रीतिमान्हरिम् ॥ यत्त्वयोक्तं वचः कृष्ण तदस्तु सकलं
सदा ॥ ९७ ॥ ये च त्वामादिपुरुषं प्रथमं पुरुषोत्तमम् ॥ प्रणम्य पश्चाद्द्रक्ष्यंति स्नात्वा शिवसरस्यपि ॥ ९८ ॥ अधोज्वालं महाकालं सोऽश्वमेध

फलं लभेत् ॥ एवमुक्तो हरिः पुत्रमादाय बलिना सह ॥ ९९ ॥ संमान्य वेधसं ^१^कालं समारोहद्रथं ततः ॥ शंखमापूरयामास कृतकार्यो जनार्दनः
॥ १०० ॥ मोक्षाय निरयस्थानां नृणां वै पापकर्मणाम् ॥ ततस्ते शंखशब्देन स्मरणेनाच्युतस्य च ॥ १ ॥ दिव्यान्विमानानारुह्य दिवमेवा
खिला गताः ॥ शून्यं तन्मंडलं जातं नारायणसमागमे ॥ २ ॥ कालोऽपि दंडमासाद्य बलदेवात्पुनः पुरम् ॥ प्रविवेश ततो धाता तत्रैवांतरधीयत
॥ ३ ॥ कृष्णोपि बलवान्धीरः प्राप्त उज्जयिनीं पुरीम् ॥ बलदेवसहायस्तु सत्वरेणाशुगामिना ॥ ४ ॥ ततः सांदीपनेः पुत्रमर्पयामास केशिहा ॥
गुरवे यत्प्रतिज्ञातं स तस्मादनृणोऽभवत् ॥ ५ ॥ एवं सांदीपनिः पुत्रं दृष्ट्वा च पुनरागतम् ॥ नागरास्तत्र राजा च विस्मयं परमं ययुः ॥ ६ ॥
तौ वीरावर्चयामासुर्मत्वा देवोत्तमोत्तमौ ॥ सांदीपनिरुवाचेदं तौ च रामजनार्दनौ ॥ ७ ॥ इह स्थास्यति वां कीर्तिर्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ स्थाने मदीय
एतस्मिंस्तिष्ठंतौ यदुनंदनौ ॥८॥ न विज्ञातौ मया वीरौ यदुवृष्णिकुलोद्भवौ ॥ नरनारायणौ देवौ देवकार्यार्थमागतौ ॥९॥ नाल्पमृत्युर्भवेत्तस्य न
व्याधिर्न च दुर्गतिः ॥ प्राप्य ह्यत्र च यः स्नाति स्वर्गलोके स मोदते ॥११०॥ शंखिनं विश्वरूपं च गोविंदं चक्रिणं तथा ॥ चत्वारि विष्णुक्षेत्राणि
अंकपादस्तु पंचमः ॥ ११ ॥ एषां यात्रां प्रवक्ष्यामि यथा कार्या मनीषिभिः ॥ मंदाकिन्यां कृतस्नानो दृष्ट्वा रामजनार्दनौ ॥ १२ ॥ शंखोद्धारे ततः
स्नात्वा प्रपश्येद्धलकेशवौ ॥ स्नानं कृत्वा ततः कुंडे गोविंदं च समर्चयेत् ॥ १३ ॥ चक्रिणं च ततो दृष्ट्वा देवदेवं च शंखिनम् ॥ अंकपादौ ततो दृष्ट्वा
विश्वरूपं ततो व्रजेत् ॥ १४ ॥ तस्याग्रतः करीकुंडे स्नानं कृत्वा यथाविधि ॥ पुनस्तेन प्रकारेण प्रपश्येद्धलकेशवौ ॥ १५ ॥ स्नानं कृत्वा ततः
कुंडे गोविंदं च समर्चयेत् ॥ तथैव चक्रिहलिनौ दृष्ट्वा तं केशवं व्रजेत् ॥ १६ ॥ शिप्रांभसि नरः स्नात्वा भक्त्या संपूज्य केशवम् ॥ परावृत्यांक
पादे तु तां रात्रिं गमयेच्छुचिः ॥ १७ ॥ प्रातर्वै भोजयेत्तत्र पंच विप्रांश्च सुव्रतान् ॥ गोदक्षिणां शंखिने तु विश्वरूपाय वै हयम् ॥ १८ ॥ गोविं
दाय गजं दद्यात्सर्वं दद्याच्च केशवे ॥ उपोष्य द्वादशीं विप्र योंऽकपादं समर्चयेत् ॥ १९ ॥ गंधपुष्पैश्च धूपैश्च नैवेद्यैर्विविधैस्तथा ॥ श्राद्धं यः कुरुते
सर्वं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ १२० ॥ कुलानां शतमुद्धृत्य विमानैः सर्वकामिकैः ॥ गीतनृत्यादिभोगैश्च वैकुंठे सुचिरं वसेत् ॥ २१ ॥ पुनर्लोक
मिमं प्राप्य पवित्रे जायते कुले ॥ प्राप्नोत्यनंतसंतानं विष्णुलोकं पुनर्व्रजेत् ॥१२२॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम
आवंत्यखण्डेऽवंतीक्षेत्रमाहात्म्येंऽकपादमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अथान्यं संप्रवक्ष्यामि देवं

१ अपूज्यदिंदमं देवम्--इ० पा० । २ तन्मंडलम्--यमलोकः--इत्यर्थः । ३ वीरः--इ० पा० । ४ केशवौ--इ० पा० ।

त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ चंद्रादित्यमिति ख्यातं चंद्रादित्यार्चितं पुरा ॥१॥ यस्तं समर्चयेद्देवं सुरासुरनमस्कृतम् ॥ गंधपुष्पैस्तथा धूपैर्नैवेद्यैर्विविधैस्तथा ॥ २ ॥ चंद्रादित्यादिसालोक्यं प्रयाति सर्वकामिकम् ॥ विमानैः सूर्यसंकाशैर्यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ ३ ॥ ॥ इति चन्द्रादित्यमाहात्म्यम् ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ करभेशं ततो गच्छेद्देवदेवं महेश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कुयोनौ नैव जायते ॥ ४ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ करभेशमहं देवं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ कथं देवः समुत्पन्नः करभेशेतिसंज्ञितः ॥ ५ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुरा देवगणैः सार्धं देवदेवो महेश्वरः ॥ वनेऽस्मिन्क्रीडयामास परमाह्लादसंयुतः ॥ ६ ॥ क्रीडन्बहुतिथे काले शंकरः करभोऽभवत् ॥ ज्ञायते च स नो देवैः शंकरः करभाकृतिः ॥ ७ ॥ अन्वेषयंति ते देवास्ततो विस्मयसंयुताः ॥ न पश्यंति यदा तत्र तं देवं शूलपाणिनम् ॥ ८ ॥ देवैः पृष्टस्ततो ब्रह्मा क्वास्ति देवो महेश्वरः ॥ ध्यात्वाथ ब्रह्मणा दृष्टो गुप्तो योगप्रभुर्हरः ॥ ९ ॥ देवैः सार्धं ततो ब्रह्मा पप्रच्छ गणनायकम् ॥ न दृष्टः शंकरोऽस्माभिर्गतः कुत्र विनायक ॥ १० ॥ कथयस्व नमस्तुभ्यं दास्यामो लड्डुकान्विभो ॥ एवमुक्तस्तदा हृष्टः प्रोवाच गणनायकः ॥ ११ ॥ करभोऽयं महादेवो दृश्यते विबुधोत्तमाः ॥ श्रुत्वा चैवं वचो देवाः प्रहृष्टाः करभं ययुः ॥ १२ ॥ ज्ञातोऽस्माभिर्महादेव जल्पंत इति ते स्वयम् ॥ गत्वा चैव ततः सर्वे चतुर्दिक्षु स्थिताः स्वयम् ॥१३॥ विचिंत्येति कथं ज्ञातः शंकरो विस्मयं गतः ॥ त्यक्त्वाथ कारभं रूपं देवदेवो महेश्वरः ॥ १४ ॥ लिंगमुत्पादयामास दिव्यं यत्करभेश्वरम् ॥ ते दृष्ट्वाऽथ सुराः सर्वे साष्टांगप्रणतिस्थिताः ॥ १५ ॥ ततःप्रभृति विख्यातः शंकरः करभेश्वरः ॥ कोटितीर्थादुत्तरस्मिन्स्थापयामास विघ्नपम् ॥ १६ ॥ स्वनाम्ना प्रथितं चक्रे करभं चातिपूजितम् ॥ स्नात्वा तत्र शुचिर्भूत्वा यस्तमर्चयते शिवम् ॥ १७ ॥ गंधपुष्पैश्च नैवेद्यैः शृणु तेषां च यत्फलम् ॥ सर्वमेधेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलम् ॥ १८ ॥ ततोऽधिकं स लभते नात्र कार्या विचारणा ॥ महाकालं ततो गच्छन्संपूर्णं फलमाप्नुयात् ॥ १९ ॥ ततः प्रसिद्धो लोकेऽस्मिन्नृद्धिदः करभेश्वरः ॥ २० ॥ ॥ इति करभेश्वरमाहात्म्यम् ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ लड्डुकैश्च ततो देवैर्विघ्ननाथः समर्चितः ॥ तदाप्रभृति विख्यातो विघ्नेशो लड्डुकप्रियः ॥ २१ ॥ यः समर्चयते भक्त्या तस्य विघ्नो न जायते ॥ तस्मै ददाति संतुष्टः सर्वान्कामान्विनायकः ॥ २२ ॥ निराहारश्चतुर्थ्यां च स्नात्वा शिप्रां विशेषतः ॥ रक्तांबरधरो भूत्वा रक्तपुष्पैर्विनायकम् ॥ २३ ॥ रक्तचंदनतोयेन मंत्रैः स्नपनपूर्वकम् ॥ चंदनेनापि रक्तेन तं विलेप्य प्रपूजयेत् ॥ २४ ॥ धूपं दद्यात्तथा

१ अपि–इ० पा० । २ नक्ताहारः–इ० पा० । ३ शिप्राम्–शिप्रायाम्–इत्यर्थः ।

दिव्यं सुगंधं लड्डुकप्रिये ॥ नैवेद्ये लड्डुका देया आज्यखंडपरिप्लुताः ॥ २५ ॥ न तस्य जायते व्याधिर्भयं विघ्नं कदाचन ॥ लभते च सदाभीष्टं मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ २६ ॥ अवतीर्णः पुनर्लोके जायते वसुधाधिपः ॥ मतिमान्पुत्रवाञ्छूरो नात्र कार्या विचारणा ॥ २७ ॥ ॥ इति गणेशमाहात्म्यम् ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ कुसुमेशं सुरद्वारे सुरासुरनमस्कृतम् ॥ श्रद्धया पूजयेद्यस्तु शिवलोके स मोदते ॥ २८ ॥ जयेश्वरं तु यः पश्येद्देवदेवं महेश्वरम् ॥ जयी स्यात्सर्वकार्येषु शिवलोकं स गच्छति ॥ २९ ॥ शिवद्वारे शिवं लिंगमर्चयेन्मानवो यदि ॥ त्रिदिवं याति यानेन गाणपत्यं च विंदति ॥ ३० ॥ अथान्यं संप्रवक्ष्यामि मार्कंडेश्वरमुत्तमम् ॥ मार्कंडेयो मुनिर्यत्र तप्तवान्सुमहत्तपः ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वा तं शंकरं देवं वाजपेयफलं लभेत् ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा चिरायुर्जायते नरः ॥ ३२ ॥ शृणु व्यास महास्थानं यस्यां पुर्यामनुत्तमम् ॥ यत्र तिष्ठति सा देवी ब्रह्माणी हंसवाहिनी ॥ ३३ ॥ भक्तानां पूरयेदाशां पुत्रवत्परिपालयेत् ॥ यथा माता तथा देवी दृष्टा शांतिपरैरपि ॥ ३४ ॥ अर्चिता ब्रह्मणा सा तु स्तुता देवी सुरोत्तमैः ॥ अर्चयेद्गंधपुष्पैश्च नैवेद्यैः सर्वसिद्धिदाम् ॥ अपि या ब्रह्मणः पूर्वमभूदेव सुसिद्धिदा ॥ ३५ ॥ यः स्नात्वा ब्रह्मसरसि पश्येद्ब्रह्मेश्वरं शिवम् ॥ भवबंधविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके स मोदते ॥ ३६ ॥ अथान्यां संप्रवक्ष्यामि यज्ञवापीमनुत्तमाम् ॥ यत्र वै ब्रह्मणा पूर्वमिष्टो यज्ञः सदक्षिणः ॥ ३७ ॥ यज्ञार्थं यत्कृतं कुंडं यज्ञवापी च सा स्मृता ॥ पशुश्च पतितो यस्मात्तस्मात्पशुपतिः स्मृतः ॥ ३८ ॥ तस्यां स्नात्वा शुचिर्भूत्वा पश्येत्पशुपतिं तु यः ॥ उद्धरेत्स पितॄन्व्यास पशुयोनिगतानपि ॥ ३९ ॥ सुवर्णमणिमुक्ताद्यैर्विमानैः सर्वकामगैः ॥ याति रुद्रपुरं दिव्यं यत्र देवो महेश्वरः ॥ ४० ॥ रूपकुंडे नरः स्नात्वा सुरूपो जायते नरः ॥ स्वर्गे स देवगंधर्वैः स्पृहणीयवपुर्भवेत् ॥ ४१ ॥ कुंडे स्नात्वाप्यनंगे यः शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥ पश्येच्च देवदेवेशमनंगेनार्चितं पुरा ॥ कामं स लभतेऽभीष्टं मृतो याति शिवालयम् ॥ ४२ ॥ आषाढे तु सिताष्टम्यां जागरं यस्तु कारयेत् ॥ केदारे यत्फलं प्रोक्तं तत्समानमवाप्नुयात् ॥ ४३ ॥ करीकुंडे नरः स्नात्वा विश्वरूपं तु योऽर्चयेत् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ४४ ॥ अजागंधे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा ब्रह्मेश्वरं शिवम् ॥ ब्रह्महत्यासमं पापं तत्क्षणात्संव्यपोहति ॥ ४५ ॥ चक्रतीर्थे नरः स्नात्वा चक्रस्वामिनमर्चयेत् ॥ जायते स नरो व्यास चक्रवर्ती सदा भुवि ॥ ४६ ॥ सिद्धेश्वरं यदा पश्येत्स्नात्वा सुविधिपूर्वकम् ॥ कामिकेन विमानेन रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ४७ ॥ ॥ इति यज्ञवापीमाहात्म्यम् ॥ ॥ सोमवत्यां नरः स्नात्वा यः सोमेश्वरमर्चयेत् ॥ सोमवन्निर्मलो भूत्वा सोमलोके समोदते ॥ ४८ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ तीर्थं सोमवतीनाम लिंगं सोमेश्वरं तथा ॥ अभूदेतत्कथं नाम श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ४९ ॥

॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास यथोत्पन्नं सोमतीर्थं सुशोभनम् ॥ सोमेश्वरं यथा लिंगमेतत्सत्यं वदामि ते ॥५०॥ यो देवो भगवान्सोमो लोकस्याप्यायनं परम् ॥ आसीत्तस्य पुरा व्यास पिता विप्रो महातपाः ॥ ५१ ॥ अवन्त्यां च महाभागो योऽत्रिर्नामा तपोनिधिः ॥ वर्षाणां त्रीणि दिव्यानि सहस्राणि तपो महत् ॥ ५२ ॥ ऊर्ध्वबाहुः स वै तेपे ब्रह्मध्यानपरायणः ॥ ऊर्ध्वं गतं ततो व्यास ह्याद्यं तेजो महात्मनः ॥ ५३ ॥ नेत्राभ्यां तेन सुस्राव भासयच्च दिशो दश ॥ तेजस्तत्सहसा दृष्ट्वा दिशो दशोद्धतं स्वतः ॥ ५४ ॥ दिशश्च तद्यदा व्यास सर्वा धर्तुं न चाशकन् ॥ असुस्रवत्तदा दिग्भ्यस्तद्धि तेजोतिदुःसहम् ॥ ५५ ॥ लोकांश्च भासयत्सर्वान्धरण्यां वै पपात ह ॥ सोमो जातस्ततस्तेन शीतांशुश्च[1] जनप्रियः ॥ ५६ ॥ वारि सोमात्समुत्पन्नं व्यास तेनैव तेजसा ॥ प्रविष्टा सा[2] नदीं शिप्राममृतेनातिपूरिता ॥ ५७ ॥ ततः[3] सोमवती शिप्रा विख्याता सर्वसिद्धिदा ॥ सोमयुक्तां नदीं शिप्रां दृष्ट्वा पापं व्यपोहति ॥ ५८ ॥ ख्याता च त्रिषु लोकेषु पापिनां पुण्यदायिनी ॥ ब्रह्महा वा सुरापो वा स्तेयी वा गुरुतल्पगः ॥ ५९ ॥ चत्वारोऽप्यत्र पापेन मुच्यंते दर्शनाद्ध्रुवम् ॥ अमासोमौ यदा युक्तौ सोमवत्यां तदा मुने ॥ ६० ॥ स्नानं दानं च यो धीमाञ्जपं होमं समाचरेत् ॥ अक्षयं तस्य तत्सर्वं यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ ६१ ॥ तिलोदकप्रदानेन पिंडदानेन कारिता ॥ अकाले कालिकी तृप्तिः पितृणां च यतो मता ॥ ६२ ॥ सर्वत्र दुर्लभा सिप्रा[4] सोमं सोमग्रहस्तथा ॥ सोमेश्वरः सोमवारः सकाराः पंच दुर्लभाः ॥ ६३ ॥ शिप्रासोमजलं व्यास कोटितीर्थफलप्रदम् ॥ अमासोमसमायोगे पितृतीर्थसमं स्मृतम् ॥ ६४ ॥ अमायां सोमवारश्चेद्व्यतीपातो यदा भवेत् ॥ शतगुणं गयायास्तु सोमवत्यां प्रकीर्तितम् ॥ ६५ ॥ एवं सोमवतीतीर्थं जातमत्र महामुने ॥ सोमं दृष्ट्वाथ पतितं क्षितौ ब्रह्मा जगद्गुरुः ॥ ६६ ॥ रथे तं स्थापयामास लोकानां हितकाम्यया ॥ स[5] तु वेदमयो व्यास धर्माक्षः सत्यसंग्रहः ॥ ६७ ॥ युक्तो वाजिसहस्रेण ब्रह्मणा प्रेरितस्तदा ॥ दृष्ट्वा सोमं ततो देवा रथे तं ब्रह्मणा युतम् ॥ ६८ ॥ तुष्टुवुः सर्वभावेन हृष्टाः सर्वे समाहिताः ॥ तस्य संस्तूयमानस्य तेजः सोमस्य भास्वरम् ॥ ६९ ॥ आप्यायमानं त्रीँल्लोकान्पपात धरणीतले ॥ ब्रह्मा तेन रथेनाथ सागरांतां वसुन्धराम् ॥ ७० ॥ त्रिःसप्तकृत्वोऽतिशयाच्चकाराङ्घ्रिप्रदक्षिणम् ॥ तस्य तत्पतितं तेजो व्यास सोमस्य शीतलम् ॥ ७१॥ तदेवौषधयो दिव्या जाता भुवि सुनिर्मलाः ॥

---

१ शीतांशुश्च—इ० पा० । २ यद्वारि सोमात्समुत्पन्नं सा—नदी—जातेति—पूर्वपरामर्शः । ३ ततः—ततः प्रभृति—इत्यर्थः । ४ सिप्रा—इत्यत्र शिप्रा 'शब्दे' शकारस्य ताळव्यत्वेऽपि सकारपंचकगणनानुगुण्येन—दंत्यादिः—'सिप्रा'—इति पाठो मूलकृतात्राङ्गीकृतः—इति सुधीभिरवधेयम् । ५ स तु—सः रथः—इत्यर्थः ।

याभिर्धार्यो ह्ययं लोकः प्रजाश्चैव चतुर्विधाः ॥ ७२ ॥ तुष्टोऽथ भगवान्सोमो जगते॰ सर्वदा मुने ॥ दशवर्षसहस्राणि तेपेऽतिदुःसहं तपः ॥ ७३ ॥
ततस्तस्मै ददौ वाक्यं ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ बीजौषधानि विप्राणां सोमो राजा बभूव ह ॥ ७४ ॥ सप्तविंशतिं सोमाय दाक्षायणीर्महाव्रताः ॥
पत्नीः प्राचेतसो दक्षो ददौ नक्षत्रसंज्ञकाः ॥ ७५ ॥ स तत्प्राप्य महद्राज्यं सोमो भार्यायुतस्तदा ॥ समारेभे राजसूयं सहस्रशतदक्षिणम् ॥ ७६ ॥
होता च भगवानत्रिरध्वर्युर्भगवान्भृगुः ॥ हिरण्यगर्भश्चोद्गाता ब्रह्मा ब्रह्मत्वमेयिवान् ॥ ७७ ॥ सदस्यो भगवान्विष्णुः सनकादिमुखैर्युतः[1] ॥
ददौ स दक्षिणां सोमस्त्रीँल्लोकान्सुसमाहितः ॥ ७८ ॥ सिनीवाली कुहूश्चैव धृतिः पुष्टिः प्रभा वसुः ॥ कीर्तिर्धृतिश्च लक्ष्मीस्तं देव्यो दिव्याः सिषेविरे
॥ ७९ ॥ प्राप्यावभृथमव्यग्रः सर्वदेवर्षिपूजितः ॥ अतीव राजते चन्द्रो दशधा भासयन्दिशः ॥ ८० ॥ तस्य तत्प्राप्य दुष्प्राप्यमैश्वर्यमृषिसं
स्कृतम् ॥ विबभ्राम मतिर्व्यास विनयाद्यमपास्य च ॥ ८१ ॥ बृहस्पतेस्तदा भार्यां तारानाम्नीं यशस्विनीम् ॥ जहार तमसा साध्वीमवमान्यां
गिरःसुतम् ॥ ८२ ॥ वांच्यमानस्तदा[2] सोमो देवैर्देवर्षिभिस्तथा ॥ नैव व्यसर्जयत्तारां तस्मा आंगिरसाय च ॥ ८३ ॥ बृहस्पतेस्ततः पक्षं
शक्रो जग्राह कोपतः ॥ स हि शिष्यो महातेजा गुरोः पूर्वं बृहस्पतेः ॥ ८४ ॥ ततो युद्धमभूत्तत्र सुघोरं शक्रसोमयोः ॥ देवानां दानवानां च व्यास
त्रासकरं महत् ॥ ८५ ॥ सर्वे भीतास्ततो देवा ब्रह्माणं शरणं गताः ॥ अग्रतो ब्रह्मणो युद्धं कथितं शक्रसोमयोः ॥ ८६ ॥ देवानां वचनं श्रुत्वा सार्द्धं
देवैः पितामहः ॥ आगत्य युद्धभूमिं सोऽवारयद्देवदानवान् ॥ ८७ ॥ वारितास्ते स्थितास्तत्र युद्धं त्यक्त्वा सुरासुराः ॥ तारामादाय स तदा ददा
वांगिरसे[3] द्विजे ॥ ८८ ॥ तामंतःप्रसवां दृष्ट्वा प्राह भार्यां बृहस्पतिः ॥ मदीयायां न ते योन्यां गर्भो धार्यः कथंचन ॥ ८९ ॥ उत्ससर्ज ततस्तारा
कुमारं देवरूपिणम् ॥ इषीकास्त्रं समासाद्य ज्वलंतमिव पावकम् ॥ ९० ॥ स तेजो जातमात्रोऽपि देवानामाक्षिपच्छिशुः ॥ ततः संशयमापन्ना
ऊचुस्तारां दिवौकसः ॥ ९१ ॥ कस्यायं ब्रूहि सुभगे सोमस्याथ बृहस्पतेः ॥ नाचचक्ष तु देवानां वेधाः पप्रच्छ तां पुनः ॥ ९२ ॥ यदत्र सत्यं
तद्ब्रूहि तारे कस्य सुतो ह्ययम् ॥ सा प्रांजलिरुवाचेदं ब्रह्माणं वरदं विभुम् ॥ ९३ ॥ सोमस्येति रहः सोऽयं कुमारो देवसंनिभः ॥ सोमस्य तं
सुतं ज्ञात्वा परिष्वज्य पितामहः ॥ ९४ ॥ बुध इत्यकरोन्नाम तस्य पुत्रस्य वै तदा ॥ परदारापहाराच्च यत्पापं तेन दुःसहम् ॥ ९५ ॥ तेन
सोमोऽभवत्कुष्ठी क्षयरोगयुतस्तदा ॥ ततो राज्ये स्वकं पुत्रं स्थापयित्वा यथाविधि ॥ ९६ ॥ अवन्तीमाजगामाशु सोमो देवदिदृक्षया ॥

१ वृतः—इ० पा० । २ याच्यमानः—इति पाठश्चेदपि समीचीनः । परं सर्वेषु पुस्तकेषु मूलस्थ एव पाठो वर्तते । वाच्यमानः—निन्द्यमानः । ३ आंगिरसे—आंगिरसाय—इति चतुर्थ्यर्थे सप्तमी ।

सोमाहे सोमवत्यां च अमायोगे जितेंद्रियः ॥ ९७ ॥ स्नात्वा संपूजयामास सोमः सोमेश्वरं ततः ॥ तस्य भक्त्या च सन्तुष्टः प्राह सोमं महेश्वरः ॥ ९८ ॥ मत्प्रसादाद्वपुः कांतं तव सोम भविष्यति ॥ सोमेश्वरमिति ख्यातं भुक्तिप्रदायकम् ॥ ९९ ॥ एवं व्यास तु तत्तीर्थं लिंगं चैवाप्ति दुर्लभम् ॥ कथितं तथ्यभावेन मया तुष्टेन सांप्रतम् ॥ १०० ॥ श्रावणं प्राप्य यो मासं सोमनाथं जितेंद्रियः ॥ नित्यं पश्येन्नरो व्यास तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ १०१ ॥ सौराष्ट्रे सोमनाथस्य पूजायाः प्रत्यहं फलम् ॥ लभते स नरो व्यास नात्र कार्या विचारणा ॥ १०२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये सोमवतीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ तीर्थस्याऽनरकस्यास्य माहात्म्यं शृणु सांप्रतम् ॥ तीर्थे चानरके स्नात्वा दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् ॥ न पश्येन्नरकं क्वापि यद्यपि ब्रह्महा भवेत् ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कियंतो नरकास्तात कस्मिन्स्थाने प्रतिष्ठिताः॥ पतन्ति केन पापेन पापिनस्तेषु दुःखिताः ॥ २ ॥ तत्कथं प्राणिनस्तत्र गच्छन्ति पापकारिणः ॥ एतत्सर्वं समाख्याहि यदि तुष्टोऽसि मे प्रभो ॥ ३ ॥ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणुष्व नरकान्व्यास यावन्तो यत्र संस्थिताः ॥ न लभ्यंते यथा चैते सत्यमेतद्वदामि ते ॥ ४ ॥ पातालनिलयाः सर्वे विख्याता दुःखदाः सदा ॥ पुण्यप्लावेन ते सर्वे तिर्यग्यांति स्वकर्मभिः ॥ ५ ॥ रौरवः सूकरो रौद्रस्तालो विनशकस्तथा ॥ तप्तकुम्भस्तु तप्तायो महाज्वालस्तथैव च ॥ ६ ॥ कुंभीपाकः क्रकचनस्तथा देवातिदारुणः ॥ कृमिभुक्तिश्च रक्ताख्यो लालाभक्षश्च गंडकः ॥ ७ ॥ अधोमुखश्चास्थिभंगो यंत्रपीडनकस्तथा ॥ संदंशो रुधिरांगश्च श्वभोज्यश्च कुभोजनः ॥ ८ ॥ इत्येवमादयः सर्वे नरका भृशदारुणाः ॥ यमस्य विषये संति स्तुता हि भयदायिनः ॥९॥ पतंति पुरुषास्तेषु पापकर्मरताश्च ये ॥ पतिताश्च प्रपच्यंते नराः कर्मानुरूपतः ॥१०॥ यातनाभिर्विचित्राभी रौद्रकर्मक्षयाद्वशम् ॥ सुगाढं हस्तयोर्बद्धास्तप्तशृंखलया नराः ॥ ११ ॥ महावृक्षाग्रशृंगेषु लंब्यंते यमकिंकरैः ॥ शोचंतः स्वानि कर्माणि तूष्णीं तिष्ठंति निश्चलाः ॥ १२ ॥ अग्निवर्णैः शंकुभिश्च लोहदंडैः सकंटकैः॥ हन्यंते किंकरैर्घोरैः समंतात्पापकारिणः ॥ १३ ॥ तत्तत्क्षणात्प्रदीप्तेन वह्निना च विशेषतः ॥ समंततः प्रक्षिप्यंते कृत्ताश्च जर्जरीकृताः ॥ १४ ॥ कूटसाक्षी तथाऽसम्यक्पक्षपातेन यो वदेत् ॥ यश्चान्यदनृतं ब्रूयात्स नरो याति रौरवम् ॥ १५ ॥ सुरापो ब्रह्महा हर्ता सुवर्णस्य च सूचकः ॥ प्रयांति नरकांश्चैव तैः संसर्गमुपैति यः ॥ १६ ॥ भ्रूणहा गुरुहंता च गोघ्नश्च

१ इदं तीर्थं च भविष्यति—इत्यध्याहृत्य संबंधनीयम् । २ वरं तीर्थम्—इ०पा० । ३ न लभन्ते यथा वै तु—इ०पा० । ४ बालः—इ०पा० । ५ पच्यंते—इ०पा० ।

मुनिसत्तम ॥ यांत्येते नरकं रौद्रं ये च विश्वासघातकाः ॥ १७ ॥ तप्तलोष्टेषु पच्यंते यस्तु भक्तं परित्यजेत् ॥ स्नुषां सुतां च यो गच्छेन्महा
ज्वाले स पात्यते ॥ १८ ॥ कुंभीपाके प्रयात्येव पादैरूर्ध्वैरधोमुखः ॥ करोति कर्म वै नित्यं यश्च गां प्रतिषेधयेत् ॥ १९ ॥ स्वामिद्रोही च यो
रौद्रस्तप्तकुंभे स पात्यते ॥ देवदूषयिता यश्च वेदविक्रयिकस्तथा ॥ २० ॥ परस्त्रीगामिनो ये च यांति क्रकचने तु ते ॥ चौरोऽतिदारुणे याति
मर्यादाभेदकस्तथा ॥ २१ ॥ देवद्विजपितृद्वेष्टा रत्नदूषयिता च यः ॥ स याति कृमिभक्षे वै रक्ताख्ये च पतंति ते ॥ २२ ॥ पितृदेवगुरूणां च
सपर्यां न करोति यः ॥ लालाभक्षे स यात्युग्रे कूटकर्म करोति यः ॥ २३ ॥ अंत्यजेभ्यो ग्रहीता च नरके यात्यधोमुखे ॥ अस्थिभंगे प्रयात्येव
एको मिष्टान्नभुङ्नरः ॥ २४ ॥ कृतघ्नः पिशुनः क्रूरः कूटमानी विडंबकः ॥ यंत्रपीडनके यांति परगुह्यप्रकाशकः ॥ २५ ॥ लाक्षामांसरसानां च
तिलानां रसकस्य च ॥ विक्रयी ब्राह्मणो याति श्वदंशे नात्र संशयः ॥ २६ ॥ मधुहा ग्रामहंता च याति वैतरणीं नरः ॥ वर्णाश्रमविरुद्धं च कर्म
कुर्वंति ये नराः ॥ २७ ॥ कर्मणा मनसा वाचा महानद्यां प्रयांति ते ॥ गुरूणामवमंता च शास्त्रदूषयिता च यः ॥ २८ ॥ असिपत्रे प्रयात्येव तथा
पर्वविलंघकः ॥ धनयौवनमत्ता ये मर्यादाभेदिनो नराः ॥ २९ ॥ ते यांति नरके घोरे कृष्णसूत्रेऽतिदारुणे ॥ असंस्कृतश्च यो विप्रो वृषलीं सेवते
तु वै ॥ ३० ॥ वृषलीमिथुनो यश्च पततस्तावुभावपि ॥ उच्छिष्टा ये स्पृशंतीह गावोऽग्निं जननीं द्विजान् ॥ ३१ ॥ ते पच्यंते कुभोज्ये च मित्र
द्वेषी विशेषतः ॥ पंक्तिभेदे दिवास्वप्ने ये नरोऽब्रह्मचारिणः ॥ ३२ ॥ पुत्रैरध्यापिता ये वै ते पतंति श्वभोजने ॥ एते चान्ये च नरकाः शतशोऽ
थ सहस्रशः ॥ ३३ ॥ तत्र दुष्कृतकर्माणः पच्यंते यातनागताः ॥ नृणां स्वर्गाश्च यावंतस्तावंतो निरयास्तथा ॥ ३४ ॥ पापं कृत्वा तु बहुलं
प्रायश्चित्तपराङ्मुखाः ॥ कृते पापे च वै तापो यस्य पुंसः प्रजायते ॥ ३५ ॥ प्रायश्चित्तं तु तस्यैकं शिवसंस्मरणं परम् ॥ तस्मादहर्निशं शंभुं
संस्मरन्पुरुषोत्तमः ॥ ३६ ॥ न याति नरकं शुद्धः संक्षीणाखिलपातकः ॥ कार्तिकस्यासिते पक्षे कृष्णा या च चतुर्दशी ॥ तस्यां दीपः प्रदातव्यो
देवदेवस्य चाग्रतः ॥ ३७ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये नरकऽकथनं
नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ दीपेऽस्मिन्यत्फलं चास्ति विधिना येन दीयते ॥ तत्सर्वं ब्रूहि मे
तात दीपोत्पत्तिं च शोभनाम् ॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुरा कृतयुगे व्यास पार्वतीं शंकरोऽग्रतः ॥ अभिप्रयाचितुं यातस्त

१ नृशब्दस्य प्रथमाबहुवचनमिदम्। २ शम्भोर्नामस्मरेणैव केवलं भक्तिभावतः–इ० पा०। ३ दत्ते–इ० पा०। ४ शंभुः–इ० पा०।

यापि सोऽभियाचितः ॥ २ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ शरीरे कृष्णता शंभो ममास्ति रूपहारिणी ॥ तस्माद्याचे भृशं शंभो प्रसीद दिव्य लोचन ॥ ३ ॥ भवेन वर्णिता सा वै अतीव शोभना मम ॥ लोचने पक्ष्ममालायाः शोभसेऽतितरां सदा ॥ ४ ॥ सिताब्जसंस्थितो भृंगो यथा शोभयते च तम् ॥ तया तथा याचितोसौ धूर्जटिर्वृषभासनः ॥ ५ ॥ विरूपरूपकर्तासि न शृणोषि वचो यदा ॥ तदा त्वहं सर्वे राग्या चरेयं दुष्करं तपः ॥ ६ ॥ भवस्तयेति चोक्तस्तु तस्या वै पाणिमग्रहीत् ॥ कदाचिच्छंकरो देवो रतिं याचितवान्प्रियाम् ॥ ७ ॥ रतिं दत्तवती सा तु जहास नाम कीर्तयन् ॥ सुदुःखिताऽभवत्सा तु पराङ्मुखी विहाय तम् ॥ ८ ॥ उवाच रोषसंयुक्ता संस्मृत्य देवभाषितम् ॥ तपोवनं व्रजाम्यद्य सुगौरत्वोपलब्धये ॥ ९ ॥ सुवर्णरूपरूपा च यदा पुनर्भवामि च ॥ तदा तव सानुरागा भवामि चैव नान्यथा ॥ १० ॥ इतीदमेव जल्पंती जगाम विंध्यपर्वतम् ॥ हरः शुशोच ततस्तां क गता सा विहाय माम् ॥ ११ ॥ स्मरंस्तदेव चेष्टितं तदेव पूर्वभाषितम् ॥ तदैव मे वृथा मतिर्मुदा यदा न मानिता ॥ १२ ॥ यतो मया हिमाद्रिजा समस्तलोकसुन्दरी ॥ पुरैव नाभिनंदिता गता विहाय मामिति ॥ १३ ॥ इतीदमेव सोऽवदद्गतस्त्वदर्शनं ततः ॥ प्रियावियोगमीदृशं गुरुं न सोढुमुत्सहे ॥ १४ ॥ ततो जगद्धि संकुलं महाभयेन संयुतम् ॥ सुरासुरा महर्षयः परं विषादमभ्ययुः ॥ १५ ॥ विहाय मंदिराणि ते परं विषादमागताः ॥ हरस्तुतिं परां च ते प्रचक्रुरद्भुतोपमाः ॥ १६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ न दृश्यते यदा देवो रुद्रो बालेन्दुशेखरः ॥ नष्टालोकं जगत्सर्वं कांतारमभवत्तदा ॥ १७ ॥ त्रीणि नेत्राणि रुद्रस्य यतः सूर्येंदुवह्नयः ॥ गते रुद्रे न ते भांति जगत्यस्मिंश्चराचरे ॥ १८ ॥ ततस्तमसि दुस्तारे संभूते लोमहर्षणे ॥ अन्योन्यं हि न पश्यंति सुरासुरास्तमोवृताः ॥ ॥ १९ ॥ एषा बुद्धिस्ततस्तेषामुत्पन्ना कार्यसिद्धये ॥ यया बुद्ध्या जगन्नाथो ज्ञायते पार्वतीपतिः ॥ २० ॥ न ह्यालोको विना तेन शशिसूर्याग्निचक्षुषा ॥ परस्परं ब्रुवंति स्म दुःखितास्ते विसंज्ञया ॥ २१ ॥ हे देव हे मुने सिद्धे हे ऋषे हे निशाचर ॥ हे दैत्य हे दनुश्रेष्ठ हे मनुष्यनिदेशक ॥ ॥ २२ ॥ गतोऽसि कां दिशं तात को वा लब्धस्त्वया विभो ॥ कचिद्विश्रामभूमिस्ते कचिदालंबनेऽपि वा ॥ २३ ॥ पाथेयमस्ति किंचित्ते दिशि किं वाथ कुत्रचित् ॥ प्रकाशं वाहनं छत्रमशनं शयनं गृहम् ॥ २४ ॥ कचिद्वासि कथं तोयमथवा चित्तनिर्वृतिः ॥ बन्धुः पुत्रोऽसि वा तात वृक्षच्छाया सुशीतला ॥ २५ ॥ एवंप्रकारं करुणं समाभाष्य परस्परम् ॥ भूयश्चिन्तापराः सर्वे देवाश्चेंद्रपुरोगमाः ॥ २६ ॥ भूमेर्विवरमाश्रित्य प्राणिनो

१ परिहासोक्तिरियम् । नेत्रपक्ष्ममालावत्त्वं कृष्णवर्णासि-इति, सितकमले भृंगवत्कृष्णवर्णासीति । २ नाम-'कालि'इति सोपहासं कृष्णवर्णत्वसूचकं नाम-इत्यर्थः । ३ भवः-इ० पा० । ४ प्रियासुदुःखम्-इ० पा० ।

ये वसंत्यपि ॥ रसातले च दैतेयाः संस्थिताः पन्नगाश्च ये ॥ २७ ॥ न तेषां विद्यते सूर्यो नेन्दुर्नान्ये महाग्रहाः ॥ नाग्निर्नैत्रमुखं विद्युन्नैव तारकको टयः ॥ २८ ॥ केनालोकेन पश्यंति समानि विषमाणि च ॥ नरकस्था नरा लोके न पश्यंत्यन्यलोकगाः ॥ २९ ॥ विचरन्तः समं को वा मनो रथशतप्रदः ॥ तृष्णांभःक्षुधितान्नं च श्रांतानामथ वाहनम् ॥ ३० ॥ समे शय्या जले नौश्च रोगे सत्परिचारकः ॥ श्रेष्ठौषधीभिः सन्मत्रैः संपदो व्याधिसंकटे ॥ ३१ ॥ सुहृद्विदेशे च्छायोष्णे निर्धूमः शिशिरे शिखी ॥ महाभये परित्राणं प्रकाशश्च महानिशि ॥ ३२ ॥ सर्वदश्चैव सर्वेषां मनोरथशतप्रदः ॥ एक एव भवान्द्योतस्त्वां च जानीमहे वयम् ॥ ३३ ॥ श्रुत्वेति इति ते व्यास शुश्रुवुर्मधुरां गिरम् ॥ श्रुतपूर्वा तमोमध्याद्विष्णोर तुलकर्मणः ॥ ३४ ॥ न जानंति स्थितः कुत्र भाषते केशवो विभुः ॥ शृणुध्वमिति मे वाक्यं सर्वे चैव समाहिताः ॥ ३५ ॥ दानमेकं स द्वा सम्य किंचतामणिसमं स्मृतम् ॥ सर्वेषामेव दानानां दीपदानं प्रशस्यते ॥ ३६ ॥ तच्च देयमतः सर्वैः शृणुध्वं तत्त्वतो भृशम् ॥ मया रसातले पूर्वं नागा नामनुकंपया ॥ ३७ ॥ उत्पादितो दीपवरो येन ध्वस्तमिदं तमः ॥ एवंभूतस्तु वायूनामप्रधृष्यो महाप्रभः ॥ ३८ ॥ निष्कंपो निर्मलो हृद्यः सुस्थिरो भास्करप्रभः ॥ नात्युष्णो नातिशीतश्च देव्या योगसमुद्भवः ॥ तेन दीपप्रकाशेन गोकर्णो निर्वृतिं ययौ ॥ ३९ ॥ नागाः शेषादयः सर्वे नोद्यमानाश्च संघशः ॥ दीपाद्दीपसहस्राणि ददुस्ते वै शिवाग्रतः ॥ ४० ॥ पर्वतेषु समुद्रेषु वनेषूपवनेषु च ॥ नदीतीरेषु सर्वत्र दीपान्प्रज्वाल्य रेमिरे ॥ ४१ ॥ भुंजानाः पञ्च मूलानि दिव्यानि क्षीरसंयुतम् ॥ परमान्नं च मांसानि मकरंदं घृतौदनम् ॥ ४२ ॥ चन्द्रशालिभवं भक्तं तांबूलं सप्तधा गतम् ॥ मद्यमष्टप्रकारं तु भार्यापीतावशेषकम् ॥ ४३ ॥ शयनेषु महार्हेषु हृद्यासु वनराजिषु ॥ वृक्षमूलेषु सर्वेषु वनच्छायोपशोभिषु ॥ ४४ ॥ रमन्ते स्म च ते सर्वे ह्युद्वेष्टंतः परस्परम् ॥ कामतन्त्रोपदिष्टैस्तु शास्त्रैश्च चुंबनादिभिः ॥ ४५ ॥ सूर्यतापभयान्मुक्ताश्चंद्ररश्मिभयाच्च ते ॥ विमुक्ताश्च भयाद्दो रात्पिपीलिकोद्भवात्तथा ॥ ४६ ॥ सूर्यतापेन दाहः स्याच्छीतं चंद्रमरीचिभिः ॥ मयूरनकुलाद्यैश्च पिपीलीमरणाद्भयम् ॥ ४७ ॥ सौवर्णान्दीपका न्कृत्वा द्विजेभ्यस्ते ददुः पुनः ॥ तेन पातालमाश्रित्य कृत्वा भोगवतीं पुरीम् ॥ ४८ ॥ वसंति सुखिनस्तत्र स्वर्गादष्टगुणैः सुखैः ॥ एवमंधं तमो देवाः पातालाद्दीपतो गतम् ॥ ४९ ॥ एतद्वृत्तं मया ख्यातं भवतां चानुकम्पया ॥ दीपदानमतो यूयं कुरुध्वं सुसमाहिताः ॥ ५० ॥ दीपाग्निना विना नैव तमोदारु प्रदह्यते ॥ नारायणपरा देवा निशम्याथ समाहिताः ॥ ५१ ॥ पप्रच्छुस्ते पुनः सर्वे हृष्टा दामोदरं विभुम् ॥ ब्रूहि नोग्निं जग

१ तच्च यूयमतः सर्वे शृणुध्वं तत्त्वतो भृशम्–इ० पा० । २ एवं गते नु–इ० पा० । ३ मुक्ताः–इ० पा० । ४ दिव्ययोगसमुद्भवः–इ० पा० । ५ गोकर्णा निर्वृतिं ययुः–इ० पा० ।

न्नाथ स दीपो येन जायते ॥ ५२ ॥ घोरे तमसि वै मग्ना नाग्निं जानीमहे वयम् ॥ देवानां मानसो वह्निरथ कृष्णेन कीर्तितः ॥ ५३ ॥ तेन दीपं प्रतिज्वाल्य देवाः शिवपरायणाः ॥ ददुस्ते शिवमुद्दिश्य सर्वाभीष्टफलप्रदम् ॥ ५४ ॥ दत्ते दीपे ततो देवैर्दृष्टो हृष्टो महेश्वरः ॥ तिमिरं तद्गतं चापि जगद्येन जडीकृतम् ॥ ५५ ॥ ततो देवाः सुखं प्रापुः स्वर्गे सेन्द्रपुरोगमाः ॥ राज्यं भोगान्वितं प्राप्य सार्धं स्त्रीभिश्च रेमिरे ॥ ५६ ॥ दीपदानफलं ज्ञात्वा दैतेयाश्चापि विस्मिताः ॥ तथैव तत्फलं ज्ञात्वा व्यास यक्षाश्च विस्मिताः ॥ ५७ ॥ पूजयित्वा महादेवं पुष्पैश्च निर्मलैर्जलैः ॥ ददुर्दीप सहस्राणि सर्वे शिवपरायणाः ॥ ५८ ॥ स्वस्थाने चाभवन्सर्वे दीपदानाच्च शोभनाः ॥ स्वेच्छया भुंजते भोगान्बन्धुभृत्यादिसंयुताः ॥ ५९ ॥ निराहारास्ततो व्यास पिशाचा वै निराश्रयाः ॥ दीपदानफलं ज्ञात्वा सर्वे तेऽतीव विस्मिताः ॥ ६० ॥ चंडालादग्निमानीय ददुर्दीपं शिवे रताः ॥ दीपदानफलं ते वै पुत्रदारसमन्विताः ॥ ६१ ॥ लीढमन्नं गतरसं पूति पर्युषितं तथा ॥ उच्छिष्टं सूतिकास्पृष्टं न मेध्यं चातिलंघितम् ॥ ६२ ॥ भुंजानास्ते सदा हृष्टा रमंते दुष्टभूमिषु ॥ विद्याधरास्तथा मर्त्याः सिद्धाश्च शिवमानसाः ॥ ६३ ॥ दीपदानफलं ज्ञात्वा ददुर्दीपं शिवाग्रतः ॥ दीपदानात्ततः सर्वे सर्वभोगसमन्विताः ॥ ६४ ॥ स्थानेषु मुदितास्तेषु रमंते सुखिनस्तदा ॥ तिमिरं तद्गतं चैव व्यास लोकेषु दीपतः ॥ ६५ ॥ ततो घोरं स्थितं सम्यक्प्रेतलोकेषु सर्वदा ॥ प्रेतलोकं तदा दृष्ट्वा घोरेण तमसा वृताः ॥ ६६ ॥ दामोदरं जगन्नाथमूचुः सर्वे सुरोत्तमाः ॥ घोरं चैव तमो हत्वा प्रसन्नास्ते सदा विभो ॥ ६७ ॥ गंधर्वाश्च तथा यक्षाः सिद्धा विद्याधरोरगाः ॥ वयं चैव तथा मर्त्याः सर्वभोगैश्च संयुताः ॥ ॥ ६८ ॥ स्थानेषु च सदा ह्येषु सुखिनश्च रमामहे ॥ प्रेतलोके नरा ये वै घोरेण तमसा वृताः ॥ ६९ ॥ वसंति च जगन्नाथ वर्तंते तेऽतिदुःखिताः ॥ यैर्नो कृतं हि तत्कर्म कृष्णालं पापमोहितैः ॥ ७० ॥ न तेषां विद्यते किंचिद्यत्प्रकाशं करोति च ॥ घोरे तमसि ते मग्नास्तत्र नार्केन्दुवह्नयः ॥ ७१ ॥ न सहायो न जायेयं नालंबो न च देशिकाः ॥ न वाहनं न शय्या च केवलं तु महत्तमः ॥ ७२ ॥ तत्राष्टाविंशतिः ख्याता घोरा नरककोटयः ॥ तमोमयाश्च ताः सर्वाः पापिनां भयदाः सदा ॥ ७३ ॥ सुखं तत्र कथं कृष्ण लभंते दुःखिता नराः ॥ दारिद्र्यदुःखरोगैश्च मायामोहैश्च सर्वदा ॥ ७४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा तु देवानां प्रार्थनां गरुडध्वजः ॥ उवाच वचनं हृद्यं मनोरथफलप्रदम् ॥७५॥ शृणुध्वं त्रिदशाः सर्वे यत्प्रवक्ष्यामि वो वचः॥७६॥ अवंत्यां वर्तते तीर्थं सद्यः पापहरं परम् ॥

१ नष्टो दृष्टः—इ० पा० । २ रमंते सुखिनो भृशम्—इ० पा० ।

अनरकाख्यं महापुण्यं सर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ ७७ ॥ कार्तिकस्यासिते पक्षे चतुर्दश्यां समाहितः ॥ तत्र स्नात्वा नरो यस्तु यमध्यानपरायणः ॥ ७८ ॥ संगृह्य वै तिलान्कृष्णान्पितृभक्तो जितेंद्रियः ॥ दक्षिणाभिमुखो भूत्वा मध्याह्ने सुरसत्तमाः ॥ ७९ ॥ अपसव्यं तथा कृत्वा मंत्रैः संतर्पयेद्यमम् ॥ यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चांतकाय च ॥ ८० ॥ वैवस्वताय कालाय दक्षाय मनवे तथा ॥ कृष्णाय कृष्णगुप्ताय प्रेतलोकपराय च ॥ ८१ ॥ हरये रविपुत्राय कालिंदीसोदराय च ॥ तथा वै श्राद्धदेवाय पितृणां पतये तथा[2] ॥ ८२ ॥ मंत्रैरेभिर्नमःप्रोक्तैरोंकाराद्यैः सुशोभनैः ॥ जलांजलिं सदर्भं वै दद्याच्च तिलसंयुतम् ॥ ८३ ॥ संतर्पयेद्यमं देवं तिलपात्रं समाहितः ॥ प्राज्ञो विप्राय वै दद्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ ८४ ॥ अनेन विधिना यस्तु संतर्पयेद्यमं विभुम् ॥ पितरस्तस्य मुच्यंते निरये ये गता अपि ॥ ८५ ॥ रात्रिं तत्राथ संप्राप्य मानवः कामसंयुतः ॥ नमः पितृभ्यः प्रेतेभ्यो नमो धर्माय विष्णवे ॥ ८६ ॥ नमः सूर्याय रुद्राय कालांतपतये नमः ॥ एभिर्मंत्रैर्यमे दीपं यो दद्याद्घृतपूरितम् ॥ ८७ ॥ कार्तिकं हि समग्रं तु वर्धते तस्य संपदः ॥ संपूर्णे कार्तिके चैव दीपोद्यापनमाचरेत् ॥ ८८ ॥ दिवाकराह्नेऽस्तमिते च सूर्ये दीपस्य वार्त्तिं पुरुषप्रमाणाम् ॥ यूपाकृतौ दारुमये करोति यथा च धीमान्यमभक्तिचित्तः ॥८९॥ निक्षिप्य भूमावथ हस्तमात्रं मूर्ध्नि द्विहस्ताष्टदलान्वितस्य ॥ धार्याश्च तस्तः शुभपट्टिकाश्च च्छिद्रेण युक्ताश्चतुरंगुलेन ॥ ९० ॥ तत्कर्णिकायां तु महाप्रकाशो देयो हि दीपः परया च भक्त्या ॥ उदङ्मुखान्दीपवरांस्तथाष्टौ दलेषु तस्या घृतपूर्यमाणाः ॥ ९१ ॥ अनंगलग्नं धवलं च वस्त्रं नवं सुरक्तं ह्यथवा सुशुक्लम् ॥ वर्त्यां प्रदेयं च स्वके च दद्यात्स्निग्धे त्वखण्डे सुसमे प्रशस्ते ॥ ९२ ॥ तच्छालिपिष्टोपरि संनिधाय यथा न निर्याति न कंपते च ॥ सर्वं प्रकुर्यात्त्रिगुणप्रमाणं मध्यस्थितस्तस्य च दीपराजः ॥ ९३ ॥ दलेषु शोभार्थमतीव कुर्यान्मनोरथप्रत्युपलब्धये च ॥ घंटाष्टकं लंबितपुष्पदाम सवस्त्रशोभान्वितमत्र कार्यम् ॥ ९४ ॥ संलिप्य भूमिं त्वथ गोमयेन पुनः सुगंधेन जलेन लिप्त्वा ॥ कुर्याद्विचित्रं त्वथ मंडले च दलाष्टकं वै कमलं च रम्यम् ॥ ९५ ॥ ततो जलं शीतलमानयित्वा आपूर्य चाष्टौ कलशांस्तु रम्यान् ॥ निधाय मूर्ध्नि क्रमशो हि धीमान्फलानि मूलानि तथेक्षुकानि ॥ ९६ ॥ मध्वाज्ययुक्ता दधिदुग्धपूर्णा नैर्ऋत्यकोणादथ दक्षिणांतम् ॥ धर्माय दद्यादथ शंकराय दामोदरायाप्यथ वेधसे च ॥९७॥ प्रजापतिभ्यः क्रमशो हि भक्त्या प्रेतेभ्य इंद्राय तथा पितृभ्यः ॥ होमादिपात्रं तिलचूर्णमेव दद्याद्द्विजानां च सदक्षिणं च ॥ ९८ ॥ गावो हिरण्यं रजतं च वस्त्रं फलानि मूलानि यवाश्च

१ कार्त्तिकस्य सिते पक्षे-इ०पा०। २ नमः-इ०पा०। ३ कान्तारपतये-इ०पा०। ४ दीपान्दद्याद्द्विजातये-इ०पा०। ५ वर्त्ये-इ०पा०। ६ विद्वान्-इ० पा०।

धान्यम् ॥ गृहं रथं कुंजरमश्वमेव मनोज्ञमन्यं हृदयप्रियं यत् ॥ ९९ ॥ विद्याधिकेभ्यो द्विजसत्तमेभ्यः पौराणिकेभ्यश्च तथा द्विजेभ्यः ॥ एकैकस्तु
प्रीणनमत्र कुर्याद्दीपैर्दलस्थैश्च यमादिकानाम् ॥ १०० ॥ धर्माय देयस्त्वथ मध्यदीप आज्ञां च लब्ध्वा व्रतदेशिकस्य ॥ नृत्येन गीतेन सुशोभने
न युक्तं सुवाद्येन च कारयेच्च ॥ १ ॥ एतत्समग्रं विधिवच्च कुर्यात्स्वशक्तिमादौ स्वधनं समीक्ष्य ॥ आहूय विप्राञ्छुभभावयुक्तान्वदेच्च धीमान्परया
च भक्त्या ॥ २ ॥ दीपान्समग्रान्नव वर्जयित्वा सर्वं नयेयुः स्थितमत्र विप्राः ॥ प्रदक्षिणीकृत्य विसृज्य विप्रांस्ततो भवेद्वै स च नक्तभोजी ॥ ३ ॥
एवंकृते नागलोकाद्विशिष्टं सुखं भवेत्प्रेतलोके स्थितानाम् ॥ ४ ॥ एवं ह्यनरके व्यास दीपदानं करोति यः ॥ तस्यैव यत्फलं प्रोक्तं तदिहैकमनाः
शृणु ॥ ५ ॥ विमानैः कामिकैर्दिव्यैरप्सरोगणसेवितैः ॥ उह्यमानो दिवं याति यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ १०६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्येऽनरकेश्वरदीपदानमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि केदारेश्वरमुत्तमम् ॥ प्रवरं सर्वतीर्थानां त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ १ ॥ तत्र स्नात्वा
शुचिर्भूत्वा यः पश्यति महेश्वरम् ॥ केदारे यत्फलं प्रोक्तं तदत्रापि लभेन्नरः ॥ २ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वकीयकुलसंयुतः ॥ विमानेनार्कवर्णेन शिव
लोके स मोदते ॥ ३ ॥ जटाशृंगे नरः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा जितेंद्रियः ॥ दृष्ट्वा जटेश्वरं देवं ततः पापाद्विमुच्यते ॥ ४ ॥ महातपनमादौ च
कृत्वा गच्छेच्छिवं प्रति ॥ मातृकं पितृकं चैव कुलानां तारयेच्छतम् ॥ ५ ॥ इंद्रतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा चेंद्रेश्वरं शिवम् ॥ विमुक्तः सर्वपापेभ्यः
शक्रलोके महीयते ॥ ६ ॥ कुंडेश्वरं तु यः पश्येच्छिवध्यानपरायणः ॥ लभते स नरो व्यास शिवदीक्षाफलं शिवम् ॥ ७ ॥ गोपतीर्थे नरः
स्नात्वा दृष्ट्वा गोपेश्वरं शिवम् ॥ शिवलोकं नरो याति ह्यमृतादमरो यथा ॥ ८ ॥ स्नात्वा तु चिपिटातीर्थे शिवं देवं प्रणम्य च ॥ तिर्यग्योनिं
नरो नैव प्रयाति मुनिपुंगव ॥ ९ ॥ विजये च नरः स्नात्वा आनंदेश्वरपूजनात् ॥ विमुक्तः सर्वपापेभ्यः स्वर्लोके विजयी भवेत् ॥ १० ॥
अथान्यं संप्रवक्ष्यामि कुशस्थल्यां विनिर्मितम् ॥ देवं रामेश्वरं व्यास भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ ११ ॥ चित्रकूटात्पुरा रामो मैथिल्या लक्ष्मणेन च ॥
समन्वितः समागत्य पप्रच्छ मुंनिसत्तमम् ॥ १२ ॥ ॥ राम उवाच ॥ ॥ कानि तीर्थानि पुण्यानि किं वा क्षेत्रं महामुने ॥ यत्र गत्वा न
चाप्नोति वियोगं सह बांधवैः ॥ १३ ॥ अनेन वनवासेन मरणेन पितुः प्रभो ॥ भरतस्य वियोगेन प्रतप्येऽहं त्रिभिर्मुने ॥ १४ ॥ तद्वाक्यं राघवे

१ शिवलोके–इ० पा० । २ मुनिसत्तमम्–नारदम्–इत्यर्थः–प्रसङ्गात् ।

णोक्तं श्रुत्वा विप्रर्षभस्तदा ॥ ध्यात्वा तु सुचिरं कालमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १५ ॥ साधु पृष्टं त्वया वीर रघूणां वंशवर्धन ॥ मम पित्रा कृतं क्षेत्रं
प्रयाच्य शिवमादरात् ॥ १६ ॥ अवंतीविषये राम पुरी तस्मिन्कुशस्थली ॥ उज्जयिनीति वै नाम्ना ख्यातिं लोके गता विभो ॥ १७ ॥ तस्यां
गत्वा दशरथं पिंडदानेन तर्पय ॥ सुरासुरगुरुस्तत्र महाकालो व्यवस्थितः ॥ १८ ॥ देवः स वै सदा राजन्वांछितार्थफलप्रदः ॥ दृष्टे तस्मिञ्जग
न्नाथे वियोगो नैव जायते ॥ १९ ॥ तत्र गच्छंति ये विप्रा राजा चैव महाबलः ॥ लभंते परमं स्थानं यत्र देवो महेश्वरः ॥ २० ॥ तीर्थानामपि
तत्तीर्थं प्रविष्टोऽवंतिमंडले ॥ आजगाम ततोवंतीं सा शिप्रा यत्र पुण्यदा ॥ २१ ॥ तस्यां स्नात्वा ततो रामस्तर्पयामास पूर्वजान् ॥ महाकालं यदा
द्रष्टुं प्रतस्थे रघुनंदनः॥२२॥ वाण्या ततोऽशरीरिण्या देवदेवेन भाषितम् ॥ भोभो राघव भद्रं ते स्वनाम्ना स्थापयस्व माम् ॥२३॥ अत्र स्थानं मया
दत्तं मा विचारय राघव ॥ ततो हृष्टमना रामो लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ॥ २४ ॥ अनुगृहीताः सौमित्रे देवदेवेन शंभुना ॥ तस्मात्स्थापय तीर्थेऽस्मिँ
ल्लिंगं रामेश्वरं शुभम् ॥ २५ ॥ वाक्यं तल्लक्ष्मणः श्रुत्वा स्थापयामास शंकरम् ॥ दृष्ट्वा देवं पुरा रामो लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ॥ २६ ॥ एहि लक्ष्मण
शीघ्रं त्वं शिप्राया जलमानय ॥ करिष्यामि यतोऽत्राहं देवस्य स्नपनं शुभम् ॥ २७ ॥ लक्ष्मणस्त्वब्रवीद्वाक्यं सीतया किं करिष्यसि ॥ राम नाहं
सर्वकालं दासभावं करोमि ते ॥ २८ ॥ इयं च पुष्टा सुदृढा पीवरा च ममाग्रतः ॥ वद राघव सत्येन अनया किं करिष्यसि ॥ २९ ॥ श्रुत्वा
रामो हि तद्वाक्यं लक्ष्मणेन प्रभाषितम् ॥ विमना राघवस्तस्थौ सीता चापि वरानना ॥ ३० ॥ यदुक्तं लक्ष्मणेनाथ तच्च सीता चकार ह ॥
स्नात्वा भुक्त्वा च तौ वीरौ महाकालमुपागतौ ॥ ३१ ॥ नीत्वा विभावरीं तत्र गमनाय मनो दधे ॥ उत्तिष्ठ वत्स सौमित्रे व्रजामो दक्षिणां दिशम्॥
॥ ३२ ॥ सौमित्रिरब्रवीद्वाक्यं नाहं गन्ता कथंचन ॥ व्रज त्वमनया सार्धं भार्यया कमलेक्षण ॥ ३३ ॥ नाहमग्रे वनं यामि न वायोध्यां कथं
चन ॥ एवं ब्रुवाणं सौमित्रिमुवाच रघुनंदनः ॥ ३४ ॥ कथं पूर्वमयोध्याया निर्गतोऽसि मया सह ॥ वने वसाम्यहं राम नव वर्षाणि पंच च
॥ ३५ ॥ प्रसादः क्रियतां मह्यं नय मामपि राघव ॥ इदानीं त्वमर्धपथे कथं स्थातासि शत्रुहन् ॥ ३६ ॥ लक्ष्मणस्त्वब्रवीद्राम नाहं गन्ता वनं
पुनः ॥ लक्ष्मणं विकृतं ज्ञात्वा रामो वचनमब्रवीत् ॥ ३७ ॥ मा माऽनुव्रज सौमित्रे ह्येको यास्यामि काननम् ॥ द्वितीयापि त्वियं सीता उक्तो
रामेण लक्ष्मणः ॥ ३८ ॥ धनुः संगृह्य विमना उत्तस्थौ लक्ष्मणस्तदा ॥ प्राप्तौ प्राकारमर्यादां क्षेत्रसीमां परंतपौ ॥ ३९ ॥ क्षेत्रसीमां समुल्लंघ्य रामो

१ स्थापय स्वयम्--इ०पा० ।

लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ ४० ॥ निवर्तयस्व सौमित्रे समर्पय च मे धनुः ॥ रामवाक्यमुपश्रुत्य सीतां वै लक्ष्मणोऽब्रवीत् ॥ ४१ ॥ किमर्थं हि परित्यक्तः कोऽपराधः कृतो मया ॥ रामेण हि परित्यक्तः प्राणांस्त्यक्ष्याम्यसंशयम् ॥ ४२ ॥ रामं ततोऽब्रवीत्सीता किमर्थं लक्ष्मणस्त्वया ॥ देव संत्यज्यते वीरः सुमित्रानंदिवर्धनः ॥ ४३ ॥ राघवस्त्वब्रवीत्सीतां नाहं त्यक्ष्यामि लक्ष्मणम् ॥ न कदाचिदपि स्वप्ने लक्ष्मणसदृशं प्रियम् ॥ ४४ ॥ श्रुतपूर्वं तु सुश्रोणि क्षेत्रस्यास्य विचेष्टितम् ॥ अस्मिन्क्षेत्रे न सौभ्रात्रं सर्वो हि स्वार्थतत्परः ॥ ४५ ॥ परस्परं न मन्यंते स्वार्थनिष्ठैकहेतवः ॥ न शृण्वंति पितुः पुत्राः पुत्राणां वा तथा पिता ॥ ४६ ॥ न च शिष्यो गुरोर्वाक्यं गुरुर्वा शिष्यकर्म च ॥ अर्थानुबंधिनी प्रीतिर्न कश्चित्कस्यचित्प्रियः ॥४७॥ एवमुक्त्वा ययौ रामो लक्ष्मणो जानकी तथा ॥ लिंगं तत्र प्रतिष्ठाप्य स्वनाम्ना रघुनंदनः ॥४८॥ रामतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा रामेश्वरं शिवम् ॥ विमुक्तः सर्वपापेभ्यः शिवलोकं स गच्छति ॥४९॥ ॥ इति रामेश्वरमाहात्म्यम् ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ तीर्थे सौभाग्यके स्नात्वा दृष्ट्वा सौभाग्यमीश्वरम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सौभाग्यं परमं लभेत् ॥ ५० ॥ घृततीर्थे नरः स्नात्वा घृतेन स्नापयेच्छिवम् ॥ घृतमग्नावथो हुत्वा रुद्रलोके महीयते ॥५१॥ देवीं योगीश्वरीं पूज्य सुरासुरनमस्कृताम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः परं योगमवाप्नुयात् ॥५२॥ शंखावर्ते नरः स्नात्वा सर्वपापविवर्जितः ॥ धनधान्यसमायुक्तो जायते निर्मले कुले ॥ ५३ ॥ सुधोदके[1] चतुर्दश्यां मुक्त्यर्थं स्नापयेन्नरः॥शिवं सुधेश्वरं[2] दृष्ट्वा ततो मोक्षगतिर्भवेत् ॥५४॥ तथान्यत्संप्रवक्ष्यामि तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ किंपुनेति[3] च विख्यातं ब्रह्महत्याविमोचनम् ॥५५॥ पूर्वं त्रेतायुगे व्यास सुनेत्रोनाम वै द्विजः ॥ तस्य पुत्रः समुत्पन्नो विश्वावसुरिति स्मृतः ॥५६॥ यवक्रीतस्य शापेन स्वपिता तेन घातितः ॥ ब्रह्महत्यान्वितो व्यास तीर्थात्तीर्थं परिभ्रमन् ॥५७॥ तीर्थे किंपुनके स्नात्वा धारातीर्थे गतो द्विजः ॥ ततः कपिलधारायां चिंतयत्यात्मना स्वयम् ॥ ५८ ॥ कथं मे पतिता धारा अनृता वा श्रुतिस्तथा ॥ एवं ह्यचिंतयत्सोऽथ पुनरायादवंतिकाम् ॥ ५९ ॥ अत्र तीर्थे पुनः स्नाति यावद्वाणीं ततोऽशृणोत् ॥ किं पुनर्ध्यायसि ब्रह्मन्येन जातो द्विजोत्तमः ॥ ६० ॥ न तेऽस्ति ब्रह्महत्या वै तीर्थस्नानेन नाशिता ॥ गच्छ शीघ्रं गृहं विप्र पापहीनो यथासुखम् ॥ ६१ ॥ ॥ इति किंपुनामाहात्म्यम् ॥ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि पत्तनेश्वरमुत्तमम् ॥ तत्र स्थित्वा महेशेन पुनः पत्तनमीक्षितम् ॥ ६२ ॥ पत्तनेश्वर इत्याख्यो देवदेवो महेश्वरः ॥ यस्तु गंधैश्च पुष्पैश्च धूपैर्दीपैर्मनोरमैः ॥ ६३ ॥ भावयुक्तो नरो व्यास पूजयेद्विधिवत्सदा ॥ यथावत्तिष्ठते लिंगं वंश

---

१ शुद्धोदके--इ० पा० । २ शुद्धेश्वरम्--इ० पा० । ३ तीर्थनाम--'किंपुनकम्' इति ।

च्छेदो न जायते ॥ ६४ ॥ हंसयुक्तेन यानेन शिवलोकं स गच्छति ॥ तथान्यत्संप्रवक्ष्यामि तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ ६५ ॥ दुर्धर्षमिति विख्यातं ब्रह्महत्याविमोचनम् ॥ पुरा दिवाकरो व्यास चक्रे दुर्धर्षनामतः ॥ ६६ ॥ तीर्थमासीन्नदीतीरे विख्यातं सूर्यसंस्कृतम् ॥ तेजःपुंजं भवेल्लिंगं गणगंधर्वपूजितम् ॥ ६७ ॥ सप्तम्यामथवाष्टम्यां संक्रांतौ रविवासरे ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा दिनमेकमुपोषितः ॥ ६८ ॥ दृष्ट्वा महेश्वरं तत्र शिप्राकूले व्यवस्थितम् ॥ पूजयित्वा तु भावेन यत्फलं तच्छृणुष्व मे ॥ ६९ ॥ पितृमातृकुलं सर्वं समुद्धृत्य शिवं व्रजेत् ॥ तत्र यच्छति यो दानं गोहेमादि विशेषतः ॥ ७० ॥ तावत्तदक्षयं लोके यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ तथान्यत्संप्रवक्ष्यामि गोपींद्रं तीर्थमुत्तमम् ॥ ७१ ॥ गौतमेन पुरा यत्र इन्द्रः शापाद्भगीकृतः ॥ भगव्रीडायुतः शक्रः प्रविश्य वनमुत्तमम् ॥ ७२ ॥ अतोषयत्तदोग्रेण तपसा शंकरं पुरा ॥ तुष्टेन शंभुना विप्र ये भगास्तच्छरीरगाः ॥ ॥ ७३ ॥ गोसहस्रीकृतास्तेन गोपींद्रस्तेन कथ्यते ॥ तत्र स्नात्वा दिवं याति शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ ७४ ॥ ये मृतास्ते पुनर्जन्म नाप्नुवंति महीतले ॥ गंगातीर्थे नरः स्नात्वा पुण्यमाप्नोति पुष्कलम् ॥ ७५ ॥ ज्येष्ठशुक्लदशम्यां तु गंगायां फलमादिशेत् ॥ स्नात्वा पुष्पकरंडे च दृष्ट्वा पुष्पकरण्डकम् ॥ ७६ ॥ पुष्पकेन विमानेन प्रयातो दिवि मोदते ॥ नरकादुद्धरत्याशु नरः स्नात्वोत्तरेश्वरे॥७७॥ इष्टभोगसमापन्नो याति स्वर्गं न संशयः ॥ भूतेश्वरे नरः स्नात्वा भूतेश्वरमथार्चयेत् ॥ ७८ ॥ गंधपुष्पादिनैवेद्यैर्मृतो रुद्रपुरं व्रजेत् ॥ शिप्रायां तु नरः स्नात्वा कैलासं तु नमस्यति ॥ ७९ ॥ सूर्याऽऽहतं तमो यद्वत्तद्वत्पापं प्रणश्यति ॥ अंबालिकां च यः पश्येत्समाधिनियमेन च ॥ ८० ॥ स मुक्तः सर्वपापेभ्यः कंचुकेन फणी यथा ॥ घण्टेश्वरं प्रवक्ष्यामि यत्सुरैरपि पूजितम् ॥ ८१ ॥ यत्र कूपोदकं पीत्वा सौभाग्यमतुलं लभेत् ॥ अर्चयेद्यस्तु देवेशं गंधपुष्पैरनुक्रमात् ॥ ८२ ॥ शिवलोके वसेत्तावद्यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ पुण्येश्वरं तु यः पश्येच्छुचिः स्नातो[1] जितेन्द्रियः ॥ ८३ ॥ स गाणपत्यमाप्नोति यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥ लंपेश्वरे नरः स्नात्वा समभ्यर्च्य महेश्वरम् ॥८४॥ न याति नरकं मर्त्यः स्वर्गलोके महीयते॥तथान्यत्संप्रवक्ष्यामि[2] यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥८५॥ पूजितं ब्रह्मणा पूर्वं स्थविराख्यं विनायकम् ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा पूजयेद्यो विनायकम्॥८६॥गंधैर्धूपैश्च[3] नैवेद्यैर्भक्ष्यैर्भोज्यैः फलं शृणु ॥ समीहिता भवेत्सिद्धिर्मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥८७॥ नवनद्याः समीपे तु पार्वतीं पूजयेद्बुधः ॥ गंधपुष्पैश्च धूपैश्च सौभाग्यमतुलं लभेत् ॥८८॥ कामोदके नरः स्नात्वा दृष्ट्वा

१ लुंपेश्वरे—इ॰ पा॰ । २ अन्यत्—इति नपुंसकं सर्वत्र तीर्थविशेषणत्वेनैव बोध्यम् । यद्यदेवनाम तत्तदेव तीर्थनामेति । यथात्र—अन्यत्—इत्यस्य—स्थविराख्यं विनायकम्—इत्यनेन सम्बन्धः—स्थविरविनायकाख्यं तीर्थमित्यर्थः । एवं पूर्वत्र परत्रापि च बोद्धव्यम् । ३ गंधैः पुष्पैश्च धूपैश्च—इ॰पा॰ ।

कामं रतिप्रियम् ॥ स्वर्गे च देवगंधर्वस्पृहणीयवपुर्भवेत् ॥८९॥ प्रयागे तु नरः स्नात्वा प्रयागेशं तु पश्यति ॥ सर्वलोकानतिक्रम्य शिवलोके मही
यते ॥ ९० ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये सौभाग्येश्वरादिनानातीर्थमाहात्म्य
वर्णनंनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि नरादित्यं दिवाकरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण
सर्वरोगैर्विमुच्यते ॥ १ ॥ स्थापनां ते प्रवक्ष्यामि नरादित्यस्य यादृशी ॥ युद्धे निवारिते तस्मिन्नक्तस्वेदजयोः पुरा ॥ २ ॥ नरनारायणौ देवाव
वतीर्णौ धरातले ॥ कुंत्यां देव्यां च देवक्यां मथुरायामजायताम् ॥ ३ ॥ एवं तौ वर्तितौ लोके कांतौ वृद्धिं परां गतौ ॥ अन्यस्मात्कारणात्कृष्णो
ऽन्यस्माज्जातो धनंजयः ॥ ४ ॥ कंसादीन्दानवान्सर्वान्निजघान रणे हि सः ॥ स्वर्गं गतस्ततः पार्थो वासवादस्त्रसिद्धये ॥ ५ ॥ कृतास्त्रेण तु वीरे
ण देवराजस्य दक्षिणा ॥ संस्तुता देवराजस्तु ययाचे तां हि दक्षिणाम् ॥ ६ ॥ निवातकवचा ह्युग्रा हिरण्यपुरवासिनः ॥ वध्यंतामर्जुन क्षिप्रमेषा
मे गुरुदक्षिणा ॥ ७ ॥ अर्जुनेन प्रतिज्ञातो वधस्तेषां दुरात्मनाम् ॥ ऐंद्रं स रथमास्थाय गृहीत्वा सशरं धनुः ॥ ८ ॥ निहत्य तांस्ततः पार्थः कृत्वा
कर्म सुदुष्करम् ॥ प्रीतिमुत्पादयामास सर्वेषां च दिवौकसाम् ॥ ९ ॥ कृतकार्यं तदा शक्रस्त्वर्जुनं वाक्यमब्रवीत् ॥ यत्तेऽभिरुचिरं वीर मृत्युलोके
सुदुर्लभम् ॥ १० ॥ मनसा कांक्षितं पार्थ वरं त्वं वरयोत्तमम् ॥ स वव्रे प्रतिमे द्वे तु येऽर्चिते ब्रह्मणा स्वयम् ॥ ११ ॥ ब्रह्मणा प्रीतियुक्तेन
दक्षाय प्रतिपादिते ॥ दक्षेणापि युगं साग्रं पूजिते तिमिरापहे ॥ १२ ॥ सुराणामसुराणां च विग्रहे समुपस्थिते ॥ दानवैर्निर्जितः शक्रो हृतराज्यो
वनं गतः ॥ १३ ॥ तपश्चचार दुर्धर्षमेकपादः शतक्रतुः ॥ दिव्यवर्षसहस्रं तु धिषणस्तं ददर्श ह ॥ १४ ॥ दृष्ट्वा तु देवराजं तं बृहस्पतिरुवाच ह ॥
हित्वा त्रिदिवमायातः कथं शक्र त्विदं वनम् ॥ १५ ॥ एकाकिना वनस्थेन न साध्याः शत्रवस्त्वया ॥ ज्ञात्वैवं देवराज त्वं शीघ्रं दक्षाश्रमं व्रज
॥ १६ ॥ पूजार्थे ब्रह्मणा दत्ते पारिजातसमुद्भवे ॥ चकार विश्वकर्मा ये ते[3] याचस्व प्रजापतिम् ॥ १७ ॥ शत्रूणां च क्षयो भावी प्रसादादर्चयो
स्तयोः ॥ गुरोस्तु तेन वाक्येन हृष्टो देवः शतक्रतुः ॥१८॥ जगाम सत्वरस्तत्र यत्र दक्षः प्रजापतिः ॥ विनयावनतो भूत्वा ययाचे प्रतिमे शुभे ॥
ददौ तस्मै ततो दक्षः शक्राय प्रतिमे शुभे ॥ १९ ॥ पूजिते प्रतिमे व्यास शक्रेण शरदां शतम् ॥ तयोस्तु तेजसा सर्वे विनाशं दानवा गताः
॥ २० ॥ प्रतिमे चोचतुः शक्रं वरयस्व वरोत्तमम् ॥ भक्त्यानया पगं तुष्टावावां जानीहि वासव ॥ २१ ॥ वरं वव्रे तदा शक्रः प्रसन्नात्मा द्विजो

१ आर्षं परस्मैपदम् । २ रथं समास्थाय–इ०पा० । ३ ते–अर्चे–इति शेषः । प्रतिमे–इत्यर्थः ।

त्तम ॥ अस्माकं प्रतिपक्षा ये दानवाः पापचेतसः ॥ २२ ॥ सर्वे ते नाशमृच्छंतु वर एष मतो मम ॥ युवां पूजितुमिच्छामि यावदिंद्रो भवाम्य
हम् ॥ २३ ॥ तथेति चोक्का प्रतिमे ते नाकं प्रति जग्मतुः ॥ तत्तु याचे ह्यवश्यार्थे वरार्थे प्रतिमाद्वयम् ॥ २४ ॥ ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ साधु
पार्थ पुनः साधु यत्रेत्थं प्रतितिष्ठतः ॥ इमे च प्रतिमे पार्थ शंकरेण महात्मना ॥ २५ ॥ सुरक्तैः शतपत्रैश्च पूजिते ब्रह्मणो दिनम् ॥
त्रैलोक्यपालनार्थाय पूजिते विष्णुना पुरा ॥ २६ ॥ नीलोत्पलैः सुगंधैश्च सहस्रपरिवत्सरान् ॥ ततः प्रजापतिः सृष्टिं कर्तुकामः समा
हितः ॥ २७ ॥ पूजयामास प्रतिमे पद्मै रक्तोत्पलैः शुभैः ॥ त्वमेव हि कथं पार्थ मृत्युलोके नयिष्यति ॥ २८ ॥ एताभ्यां रहितः
स्वर्गो मृत्युतुल्यो भविष्यति ॥ अदातुकामं देवेंद्रं प्रणिपत्य तमर्जुनः ॥ २९ ॥ उवाच नाहमर्थ्येस्मिन्वरेणानेन वै प्रभो ॥ ततः शक्रः
पुनः पार्थमुवाच मुनिपुंगव ॥ ३० ॥ गृहीत्वा त्वमिमे वीर कुशस्थल्यां निवेशय ॥ शिप्राया उत्तरे तीरे केशवार्कं तु केशवः ॥ ३१ ॥ प्रति
तिष्ठति वै यत्र सर्वपापप्रणाशनः ॥ संस्थापयस्व वै तत्र सर्वपापप्रणाशने ॥ भविष्यति तदा यात्रा आषाढी चाथ कौमुदी ॥ ३२ ॥ आगमि
ष्याम्यहं तत्र सहितोऽप्सरसां गणैः ॥ मरुतश्चागमिष्यंति मेघाश्चैव सविद्युतः ॥ ३३ ॥ मेघखण्डे समुद्भूते मयि तत्र प्रवर्षति ॥ प्रवदिष्यंति वै
लोकाः प्राप्तो देवः पुरंदरः ॥ ३४ ॥ भास्करं च नमस्कृत्य ब्रह्माद्यैः पूजितं विभुम् ॥ प्रतियामि तु वीभत्सो पुनरेव यथागतम् ॥ ३५ ॥ एवं
मूर्तिद्वयं व्यास दत्त्वा पार्थाय वासवः ॥ भूर्लोकं प्रेषयामास सूतेन सह पांडवम् ॥ ३६ ॥ नारदो द्वारकायां तु कृष्णस्याह्वानकारणात् ॥ देव
राजस्य तद्वाक्यं सरहस्यं च केशवम् ॥ ३७ ॥ श्रावयामास विप्रेंद्र एहि कृष्ण कुशस्थलीम् ॥ अर्चे हि पारिजातस्य विश्वकर्मसुकारिते ॥ ३८ ॥
इंद्रेणाथ प्रदत्ते वै ते तुभ्यं पांडवाय च ॥ श्रुत्वा शौरिस्तु तद्वाक्यं प्रतस्थेऽवंतिनीं पुरीम् ॥ ३९ ॥ अवातरच्च आकाशात्तमालिंग्य च पांडवम् ॥
प्रीतः प्रोवाच वचनं परिष्वज्य च फाल्गुनम् ॥ ४० ॥ जन्म मे सफलं जातं प्रीतिर्मे जनितार्जुन ॥ यतो मे प्रीतिरतुला क्रियतां कार्यमुत्तमम् ॥
॥ ४१ ॥ इत्युक्त्वा तौ तदा व्यास समायातौ कुशस्थलीम् ॥ पार्थ प्राह तदा कृष्णः सुसंपूर्णमनोरथः ॥ ४२ ॥ गत्वार्जुन दिशं प्राचीं मूर्तिमेकां
निवेशय ॥ पूर्वाह्णे हि शुभं लग्नं भविष्यति मनोरमम् ॥ ४३ ॥ अहमप्युत्तरां यामि स्थापनार्थं नदीं मुने ॥ मम शंखस्य नादेन प्रतितिष्ठ
रविं प्रभुम् ॥ ४४ ॥ पूर्वां गत्वा ततः पार्थ शुभं स्थानं व्यलोकयत् ॥ व्यास संस्थापयामास दिननाथं च सुस्थिरम् ॥ ४५ ॥ अर्कं देवं स्थाप

१ तृणतुल्यः--इ०पा० । २ वीभत्सो--हे अर्जुन--इत्यर्थः । ३ शौरे--इ०पा० । ४ अनया--इ० पा० । ५ शुभम्--इ० पा० ।

यामि यावद्ध्यौ च पांडवः ॥ तावत्सं चाब्रवीदेनं स्थानं कारय शोभनम् ॥ ४६ ॥ कथयामास पार्थाय तेजसा तेन दुःसहम् ॥ सव्यसाची ततो
भीतो दृष्ट्वार्चां तां प्रजल्पतीम् ॥ ४७ ॥ तेजस्त्वसहमानो वै देवं वचनमब्रवीत् ॥ क्व देव त्वां स्थांपयामि किं स्थानं तव रोचते ॥ ४८ ॥ सौम्य
रूपः सुदर्शश्च प्रजाभ्यो भव गोपते ॥ दिवि संस्थाश्च ये देवा नागाः पातालसंश्रयाः ॥ ४९ ॥ भुविस्था मानवाः पूता भवंतु तव दर्शनात् ॥ सोऽ
र्जुनमब्रवीद्देवो मा भैस्त्वं मम दर्शनात् ॥ ५० ॥ दक्षिणेन करेणाथ ह्यभयेनाभयप्रदः ॥ समाश्वास्याथ तं शांतं सौम्यमूर्तिर्बभूव ह ॥ ५१ ॥ प्रभा
करेण देवेन निजं तेजः प्रदर्शितम् ॥ ततः सूर्योऽब्रवीत्स्थानमेतदेवाचलं मम ॥ ५२ ॥ प्राप्ते लग्ने च हरिणा शंखश्चापूरितो महान् ॥ नरेण च
स वै सूर्यः स्थापितोऽमरसंस्तुतः ॥ ५३ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ जयति किरणमाली भासुरः श्रांतसतिः सकलभुवनधामा प्राग्दिगंताट्ट
हासः ॥ भवति विगतपापं कीर्तनादेव यस्य प्रचुरकलुषदोषैर्ग्रस्तमंगं नराणाम् ॥ ५४ ॥ ब्रह्माद्यैर्मुनिभिरभिष्टुतं पतंगं कः स्तोतुं कविरभिवांछते
प्रकामम् ॥ स्तोष्येहं तदपि सुविस्तरात्सुबुद्धे किं दीपो ज्वलति हि नोदिते शशांके ॥ ५५ ॥ शास्त्रार्थकामनिपुणैर्मुनिभिः स्तुतस्य किं वस्तु
यन्न रचितं विविधैः प्रयोगैः ॥ द्वैपायनप्रभृतिभिर्मुनिभिः पुराणैरापीतसारमिह भाति जगत्समस्तम् ॥ ५६ ॥ कामं तथाप्यहमतीव विचार्य
बुद्ध्या भानोस्त्रिलोकगुरुपूजितपादयुग्मम् ॥ वृत्तैः स्फुटार्थमधुराक्षरसंधियुक्तैस्त्वां वै विचित्रगतिभिः परिकीर्तयिष्ये ॥ ५७ ॥ तावज्जगद्भवति
निश्चलमेव सर्वं तावत्क्रियाश्च विविधा न च यांति सिद्धिम् ॥ यावच्च नाथ कमलामलमंडल त्वमुत्तिष्ठसे व्यपनयन्किरणैस्तमांसि ॥ ५८ ॥
तावन्न भांति शिखराणि महीरुहाणां गुच्छैस्तु फुल्लवनमीलितलोचनानि ॥ सुप्तानि बोधयसि षट्चरणाकुलानि यावन्न भाभिरमलाभिरनुत्तमाभिः
॥ ५९ ॥ उद्यंतमंबरतले सुरसिद्धसंघाः सब्रह्मदैत्यमुनिकिन्नरनागयक्षाः ॥ त्वामर्चयंति विबुधाः प्रणतैः शिरोभिश्चश्चत्किरीटमणिभाभिरनुत्तमाभिः
॥ ६० ॥ अस्तं गते त्वयि जगद्भवति प्रसुप्तं भूयस्त्वयि प्रतपति प्रतिबोधमेति ॥ एवं सदा वरद लोकहितार्थहेतोरेकस्त्वमेव भगवंस्तिमिरस्य
हंता ॥ ६१ ॥ उत्साहशक्तिनयशौर्यसमन्वितानां सेवाप्रयोगरचनाविधितत्पराणाम् ॥ कार्याणि यन्न फलदानि भवंति पुंसां हेतुस्त्वभक्तिरिह नाथ
तवेति नूनम् ॥ ६२ ॥ यत्संयुगेषु रथकुञ्जरकुन्तशक्तिनाराचचक्रशरतोमरभीमखड्गैः ॥ क्षिप्रं नराः समुपयांति विजित्य शत्रून्सर्वं सदा प्रणतवत्सल
चेष्टितं ते ॥ ६३ ॥ कांतारदुर्गविषमेष्वपि वर्तमाना ऋक्षेभसिंहबहुकण्टकतस्करेषु ॥ तृष्णान्विताश्च बहुशोकविमूढचित्तास्त्वत्कीर्तनाद्धि गतमृत्यु

१ सः--अर्चारूपी--अर्कः--इत्यर्थः । २ प्रमुंचामि--इ० पा० । ३ ह्यभयं दत्तवांस्तदा--इ० पा० । ४ शांतरश्मिः----इ० पा० । ५ उदयाचलमंडले--इ० पा० ।

भया भवंति ॥ ६४ ॥ तेजोराशिस्त्वमिह शरणं सर्वतो दुःखितानां त्वत्तुल्योऽन्यो जगति सकले नास्ति कश्चिद्दयालुः ॥ त्वय्येकस्मिन्भवति सकला भक्तिरन्विष्यमाणा त्वामासाद्य प्रभवति कुतो व्याधिदुःखं नराणाम् ॥ ६५ ॥ कः कुष्ठाभिहतः क्व चारिभिरथो को व्याधिभिः पीडितः के पंग्वंधजडाः क्व शीर्णचरणः को वा विपन्नक्रियः ॥ इत्येवं प्रसमीक्ष्य देव कृपया दोषात्परित्रायसे कस्यान्यस्य परोपकारनिरता चेष्टा यथैषा तव ॥ ६६ ॥ धर्मः परत्र किल तिष्ठति सेवितोऽसौ कालांतरेण विबुधा वरदा भवंति ॥ त्वं सेवितः प्रणतवत्सल भूतिकामैः सद्यः प्रयच्छसि फलं यदभीप्सितं तैः ॥ ६७ ॥ विभ्रांतकांतहरिणीसदृशेक्षणाभिः कांतोरुहारमणिकुण्डलमेखलाभिः ॥ तेषां भवंति भवनानि विलासिनीभिर्येषां नृणां त्वमसि वै वरदः प्रसन्नः ॥ ६८ ॥ यैस्त्वं नरैः सकृदपि प्रणतः कथंचिद्ध्यातोऽथवा भुवननाथ तथांतकाले ॥ निष्कल्मषा जगति दुष्कृतिनो भवंति ते निर्मलाः सुकृतिनो गतिमाप्नुवंति ॥ ६९ ॥ ये त्वां कुतर्कमतिभिर्न नमंति भक्त्या रोमांचकंचुकशताकुलितैः शरीरैः ॥ ते निर्धनाः परगृहेष्ववभूतमन्नं क्षुत्क्षामकण्ठवदनाः परितर्कयंति ॥ ७० ॥ उदधिजलतरंगक्षोभलोलाक्षियुग्मैः सफणिमणिमयूखोद्भासितैर्लेलिहद्भिः ॥ प्रणिपतितशिरोभिर्नागमुख्यैरजस्रं श्रुतिभिरनुपमाभिः स्तूयसे पुष्कलाभिः ॥ ७१ ॥ तव सुरवर गच्छतोऽनुसरंति त्रिदशनदीकमलोद्गतानि वातैः ॥ कनककमलरेणुपिंजरितानि भ्रमरकुलानि पतंग चामराणि ॥ ७२ ॥ तत्त्वध्यानं[1] जलनिधिनिवहे स्थित्वा स्थित्वा चरणनिवहैः ॥ आजीवार्थं प्रतपसि भगवन्कस्ते तुल्यस्त्रिभुवनसमये ॥ ७३ ॥ उदयाद्रिनितंबसंस्थितस्य ह्युदयेष्वस्तमयेषु चावृतस्य ॥ किरणास्तपनीयसप्रभास्ते विलसन्तस्तडितो विडंबयंति ॥ ७४ ॥ यथायथा व्रजति रथस्तवांबरे विपाटयन्घनतिमिरौघसंचयान् ॥ तथातथा क्षुभितमहानिलोसृतं[2] प्रतीयते मुहुरिव दुन्दुभिर्यथा ॥ ७५ ॥ चारुपद्मविनिमीलितेक्षणां चक्रवाककलहंसमेखलाम् ॥ कामिनीमिव रतिश्रमालसां तां विबोधयसि पद्मिनीं करैः ॥ ७६ ॥ नीललोलमतिकान्तमुत्पलं भृंगतुंगचरणाकुलीकृतम् ॥ त्वत्प्रभाभिरनुरागरंजितं पद्मरागमिव शोभते भृशम् ॥ ७७ ॥ स्फुरच्छशांकहारनिर्मलं खग त्वदंकेष्वचंचलम् ॥ विभात्यतीव कांतमंबरं समं बृहच्चैकपाटलम् ॥ ७८ ॥ हरिति[3] च तावन्मुहिर्[4]निषेविततमस्यशुभं भवति च यावदेव किरणैस्तव पूजिततरम् ॥ ऋषिभिर्मुनिभिरुदारधीभिः शाश्वतमार्गपरैर्वरद न शक्यते तव गुणस्तुतिराश्रयितुम् ॥ ७९ ॥ त्वं विष्णुस्त्वं शशांकस्त्वमसुरमथनः षण्मुखस्त्वं धनेशस्त्वं कालस्त्वं च धाता

१ तत्त्वज्ञानम्--इ० पा० । २ क्षुभितमहानिलासृतम्--क्षुब्धवायुसंसरणम्--इत्यर्थः । ३ हरिति--दिशि--इत्यर्थः । ४ मुहिः--मोहः--इत्यर्थः ।

क्षितिधरमलयापाश्रयस्त्वं हुताशः ॥ ॐकारस्त्वं द्विजानां त्वमिह जलनिधिस्त्वं शरस्त्वं च रुद्रस्त्वं मुख्यस्त्वं पयोदो व्रतयमनियमास्त्वं जग
त्सर्वमेव ॥ ८० ॥ त्वमनिंद्य गोपते त्रिपुरमथन मन्मथदाहकरस्त्वमसुरभीमदर्पहा पाहि माम् ॥ त्रिदशाधिपकमलवराननस्त्वमिह देवगुरुर्भगवां
स्त्रिभुवनमण्डलेऽस्ति कतमस्तव तुल्यगुणः ॥ ८१ ॥ आदित्य भास्कर दिवाकर सप्तसप्ते मार्तंड सूर्य हरिदश्वपते च भानो ॥ अश्रांतवाहन
खरूप¹ गभस्तिमालिंस्त्वां लोकनाथ शरणं प्रतिपद्यतेऽसौ² ॥ ८२ ॥ प्राग्दिग्वधूतिलकभासुरकर्णपूर मंदाकिनीदयितनाथ जगत्प्रदीप ॥ हेमाद्रिता
पन नभस्तलहाररत्न सन्ध्यांगनावदनराग नमोनमस्ते ॥ ८३ ॥ ब्रह्मैव सत्य शुभमंगल लोकनाथ व्योमांगणेश मुनिसंस्तुत विश्वमूर्ते ॥ आर्तस्य
शोकहर किंकरपालकश्च त्वं मे प्रसीद भगवञ्छरणागतस्य ॥ ८४ ॥ कृत्वांजलिं शिरसि पंकजकुड्मलाभं यत्संस्तुतस्त्वमिह देव मयाद्य
भक्त्या ॥ तेन प्रभो भव ममोपरि सौम्यमूर्तिर्धर्मे मतिं कुरु सदा श्रियमूर्जितां च ॥ ८५ ॥ नमः सवित्रे जगदेकचक्षुषे जगत्प्रसूतिस्थितिनाशहे
तवे ॥ त्रयीमयाय त्रिगुणात्मधारणे विरंचिनारायणशंकरात्मने ॥ ८६ ॥ ॥ सूर्य उवाच ॥ ॥ तुष्टोहमधुना पार्थ स्तोत्रेणानेन सुव्रत ॥ वरं
दास्यामि यत्नेन यत्ते मनसि वर्तते ॥ ८७ ॥ मद्दर्शनं हि विफलं न कदाचित्प्रजायते ॥ शूराणां च विशेषेण ह्यदेयं नास्ति यत्नतः ॥ ८८ ॥
॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ एष एव वरो मह्यं वराणामुत्तमोत्तमः ॥ अत्र संनिहितो देव सर्वकालं भव प्रभो ॥ ८९ ॥ ये च त्वां मानवा भक्त्या स्तो
ष्यंति प्रणताः सदा ॥ तेषां धनं च धान्यं च पुत्रदारादिकं वसु ॥९० ॥ मनसश्चेप्सितं सर्वं दातव्यं हि वरो मम ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ आदित्यो
ऽस्मै वरं दत्त्वा ह्युवाच वचनं शुभम् ॥ ९१ ॥ यस्त्वत्कृतेन स्तोत्रेण मां स्तोष्यति नरोत्तमः ॥ श्रिया न विच्युतिस्तस्य भवेदेष वरो मम ॥ ९२ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये नरादित्यमाहात्म्येऽर्जुनस्तुतिवर्णनंनाम द्वात्रिं
शोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ नारायणोऽपि संस्थाप्य शंखं दध्मौ प्रयत्नतः ॥ तुष्टाव प्रयतो भूत्वा स्तोत्रेणा
नेन भास्करम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ आदित्यं भास्करं भानुं रविं सूर्यं दिवाकरम् ॥ दिवाकरं दिवानाथं तपनं तपतां वरम् ॥ २ ॥
वरेण्यं वरदं विष्णुमनघं वासवानुजम् ॥ बलवीर्यं सहस्रांशुं सहस्रकिरणद्युतिम् ॥ ३ ॥ मयूखमालिनं विश्वं मार्तंडं चंडरोचिषम् ॥ सदागतिं सुभा
स्वंतं सप्तसप्तिं सुखोदयम् ॥ ४ ॥ देवदेवमहिर्बुध्न्यं धाम्नां निधिमनुत्तमम् ॥ तपोब्रह्ममयालोकं लोकपालमपांपतिम् ॥ ५ ॥ जगत्प्रबोधजनकं

१ खरूप–खं रूपयतीति खरूपः–आकाशप्रकाशक–इत्यर्थः । २ असौ–अहम्–इति विनयाद्विप्रकृष्टनिर्देशः ।

जगद्बीजं जगत्प्रभुम् ॥ अर्कं निःश्रेयसपरं कारणं श्रेयसां परम् ॥ ६ ॥ इनं प्रभाविणं पुण्यं पतंगं पन्नगेश्वरम् ॥ दातारं वांछितार्थानां दृष्टादृष्ट फलप्रदम् ॥ ७ ॥ गृहं गृहकरं हंसं हरिदश्वं हुताशनम् ॥ मंगल्यं मंगलं मेध्यं ध्रुवं धर्मप्रबोधनम् ॥ ८ ॥ भवसंभावित भावं भूतभव्यभवात्मकम् ॥ दुर्गमं दुर्गतिहरं हरनेत्रं त्रयीमयम् ॥ ९ ॥ त्रैलोक्यतिलकं तीर्थं तरणिं सर्वतोमुखम् ॥ तेजोराशिं सुनिर्वाणं विश्वेशं धाम सांप्रतम् ॥ १० ॥ कल्पं कल्पानलं कालं कालचक्रं क्रतुप्रियम् ॥ भूषणं मरुतं सूर्यं मणिरत्नं सुलोचनम् ॥ ११ ॥ त्वष्टारं विष्टरं विश्वं सदसत्कर्मसाक्षिकम् ॥ सवितारं सहस्राक्षं प्रजापालमधोक्षजम् ॥ १२ ॥ ब्रह्माणं वासरारंभे रक्तवर्णं महाद्युतिम् ॥ शुक्लं मध्यंदिने रुद्रं श्यामं विष्णुं दिनक्षये ॥ १३ ॥ नाम्नामष्टशतं दिव्यं विष्णुना समुदाहृतम् ॥ य इदं प्रयतो भूत्वा पठेद्भक्त्या समाहितः ॥ १४ ॥ न तस्य विपदः क्वापि सर्वत्रापि शुभा गतिः ॥ धनधान्यसुखावाप्तिः पुत्रलाभश्च जायते ॥ १५ ॥ तेजः प्रज्ञां परं लाभं ज्ञानं च लभते गतिम् ॥ एतत्स्तुत्वा जगन्नाथो जगामादर्शनं ततः ॥ १६ ॥ केशवार्कमुखं दृष्ट्वा पद्मरागसमप्रभम् ॥ विमुक्तः सर्वपापेभ्यः सूर्यलोके महीयते ॥ १७ ॥ केशवार्कसमीपे तु रेणुतीर्थं प्रचक्षते ॥ तद्दृष्ट्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये केशवादित्यमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ तीर्थमन्यत्तथा वक्ष्ये शक्तिभेदमिति स्मृतम् ॥ स्कंदस्य च जटाभद्रं चक्रे यत्र पुरा शिवः ॥ १ ॥ तारकं च तथा दैत्यं हत्वा यत्र सुरद्विषम् ॥ शक्तिं स्कंदः स्वयं क्रुद्धो निश्चिक्षेप महीतले ॥ २ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भगवन्ब्रूहि यत्नेन संशयो मे महामुने ॥ कथं स्कंदः समुत्पन्न एतदिच्छामि वेदितुम् ॥ ३ ॥ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुरा देवासुरे युद्धे निर्जिता दानवैः सुराः ॥ दिवं त्यक्त्वा दिशो याताः शक्राद्या भयविह्वलाः ॥ ४ ॥ तत्र तु देवराजेन तपसोग्रेण वै मुने ॥ आराधितो महादेवस्त्र्यंबकस्त्रिपुरांतकः ॥ ५ ॥ ततस्तुष्टो महादेवः शक्रस्याभिमुखः स्थितः ॥ उवाच वचनं श्लक्ष्णं वरमिष्टं ददामि ते ॥ ६ ॥ ॥ शक्र उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि भगवन्कारुण्यान्मम शंकर ॥ महासेनापतिं देव प्रयच्छ परमेश्वर ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥ हर उवाच ॥ ॥ उत्पादयामि देवेंद्र स्ववीर्यादूर्जितं सुतम् ॥ सेनान्यां च महासेनं सुराणां भयहारकम् ॥ ८ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥

१ जगद्गुरुम्--इ० पा० । २ ज्ञानं बुद्धिं च--इ०पा० । ३ दशाश्वमेधे तु--इ०पा० । ४ प्रकीर्तितम्--इ० पा० । ५ जराभद्रम्--इ० पा० । ६ मे देव--इ० पा० । ७ प्रयच्छस्वामरेश्वर--इ०पा० । ८ असुराणां भयंकरम्--इ० पा० ।

इत्युक्त्वांतर्दधे देवः सर्वभूतपतिर्हरः ॥ सुतर्चितापरो देवो जगाम च हिमालयम् ॥ ९ ॥ देवदारुवने तस्थौ ज्ञानध्यानपरोऽभवत् ॥ ब्रह्मादयोऽपि यं देवं योगिनो ध्यानचिंतकाः ॥ १० ॥ ध्यायंति नियतात्मनः प्राणायामपरा मुने ॥ लिंगमूर्तिश्च यो नित्यं पूज्यते सर्वजंतुभिः ॥ ११ ॥ स ध्यायति किमर्थं तन्न विद्मः परमार्थिनः ॥ वं ध्यानपरे देवे देवी हिमवतो गृहे ॥ १२ ॥ मध्ये वयसि वर्तंती यासीद्दाक्षायणी सती ॥ पितुर्गेहे निजो देहो यया योगाद्विसर्जितः ॥ १३ ॥ निमंत्रितो न मे भर्ता इति कोपं चकार या ॥ तां देवीं हिमवान्पूर्वं श्रुत्वा देवर्षिनारदात् ॥ ॥ १४ ॥ भवभार्या भवित्रीति नान्यं वरमचिंतयत् ॥ तपस्यति च रुद्राय सा सखीभ्यां समन्विता ॥ १५ ॥ कथं हि शंकरो देवो मम भर्ता भविष्यति ॥ यावदेवं गतो देवो देवी हिमवतः सुता ॥ १६ ॥ ततः समागता देवाः कृत्वाग्रे बलसूदनम् ॥ जग्मुर्ब्रह्मसदः पुण्यं द्रष्टुं ब्रह्माणम व्ययम् ॥ १७ ॥ ते सुरास्तत्स्तुतिं कृत्वा वाक्यमेतत्समैरयन् ॥ शरणं भव देवानां दानवैर्विजितात्मनाम् ॥ १८ ॥ ततोऽवोचत्सुरान्ब्रह्मा ज्ञातं कार्यं समाहितम् ॥ नैतच्छंभोर्विना वीर्यात्कार्यसिद्धिर्भविष्यति ॥ १९ ॥ तथा यतध्वं देवेशं यथा वांछति पार्वतीम् ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे ब्रह्मा स्वप्ने लब्धं धनं यथा ॥ २० ॥ ततो मेरुं समागत्य पुनर्मंत्रं प्रचक्रिरे ॥ तेषामाहेदृशं शक्रस्तुष्टः शंभुः पुरा मम ॥ २१ ॥ प्रतिपन्नं च देवेन स्वांगात्सेना पतिं प्रति ॥ तस्मादेवं गते कार्ये कारणं मकरध्वजः ॥ २२ ॥ इति संचिंत्य देवेशः काममाहूय सत्वरम् ॥ उवाच वचनं हृद्यं देवाना मनुकंपया ॥ २३ ॥ यथा देवो भजेद्देवीं तथा काम विधीयताम् ॥ कारणं महदेतद्वै देवानां समुपस्थितम् ॥ २४ ॥ कामो वाक्यं हरेः श्रुत्वा प्रहस्येदमुवाच ह ॥ करिष्ये सर्वमेवं हि सखा मे चेद्भवेन्मधुः ॥ २५ ॥ तस्मिन्क्षणेऽथ शक्रेण कामवाक्यादनंतरम् ॥ समादिष्टो मधुः क्षिप्रं कामस्यानुचरो भव ॥ २६ ॥ लब्ध्वा कामो मधुं मित्रं प्रतस्थे भार्यया सह ॥ कृत्वा सज्यं धनुर्बाणं पौष्पं पाणौ समाहितः ॥ २७ ॥ यत्र देवाधिदेवेशो देवदारुवने स्थितः ॥ नन्दीश्वरः प्रतीहारः कृतध्यानोऽवतिष्ठति ॥ २८ ॥ चूतवृक्षाश्रितः कामो यावद्बाणं सुमोहनम् ॥ संदधात्यं तरे चास्मिन्देवी प्राप भवाश्रमम् ॥ २९ ॥ त्यक्तध्यानव्रतो देवो हृष्टश्चाह्लादचेतनः ॥ ततो विलोकयामास दिशः सर्वाः प्रयत्नतः ॥ ३० ॥ चूतवृ क्षाश्रितं काममपश्यच्च रुषान्वितः ॥ भस्मीकृतस्तृतीयाक्ष्णा वह्निज्वालावता ततः ॥ ३१ ॥ देवोऽप्यन्तर्दधे तस्मात्स्थानादाशु गणैः सह ॥

१ यावत्-देवः शंकरः-एवंगतः-समाधिध्यानयोगस्थः-किं च देवी-हिमवतः सुता च-एवंगता-तपसे कृतनिश्चया-इति-तावत्-इत्यध्याहृत्यचेतनं तत इत्यादि वाक्यं योजनीयम् । २ एवम्-इ० पा० । ३ मधुः-वसंतः-इत्यर्थः । ४ वह्निज्वालावलीढकः-इ०पा० ।

पार्वती विस्मिता साध्वी लज्जिता दुःखिताऽभवत् ॥ ३२ ॥ हिमवांस्तां समुत्थाप्य निनायाशु निजं गृहम् ॥ गते देवे च देव्यां च कामपत्नी सुदुः
खिता ॥ ३३ ॥ भस्मीकृतं पतिं दृष्ट्वा विललाप सुदुःखिता ॥ दृष्ट्वा रतिं सुदुःखार्तां वागुवाचाशरीरिणी ॥३४॥ आश्वासयंतीं कृपया सखीमिव सुदुः
खिताम् ॥ मा रोदीस्त्वं शुभापांगि तव भर्ता केरिष्यति ॥३५॥ सर्वकार्याण्यनंगोपि मित्रकार्यं विधानतः ॥ यदा चायं महादेवः परिणेष्यति पार्वतीम्
॥ ३६ ॥ ततः शंभोरनुध्यानादुत्थास्यति न संशयः ॥ द्वापरांते यदा कृष्णो द्वारकायां निवत्स्यति ॥ ३७ ॥ तत्पुत्रो भविता देही प्रद्युम्नोनाम
ते पतिः ॥ इत्युक्ता साऽजहाच्छोकमाकाशाज्जातया गिरा ॥ ३८ ॥ अचिंतयत्तदा देवी उमापि हिमवद्गृहे ॥ कामस्य दहनं तेजः शंभोर्यत्तदनुत्तमम्
॥ ३९ ॥ कथं भर्त्ता भवेद्देवः कामस्योत्थापनं कथम् ॥ नैतत्तपो विना कार्यं क्वचित्कस्यापि सिध्यति ॥ ४० ॥ एवं संचिंतयित्वाथ सखीभिः
सहिता ततः ॥ तपश्चकार सुमहत्पित्रादेशाच्छुभव्रता ॥ ४१ ॥ वर्षास्वभ्रावकाशस्था हेमंते जलशायिनी ॥ ग्रीष्मे पंचाग्नितप्तांगी तपस्युग्रे समा
स्थिता ॥ ४२ ॥ तां दृष्ट्वा तपसोपेतां ब्रह्मचारिवपुर्हरः ॥ आजगामाश्रमं देव्याः कृतातिथ्योऽब्रवीदिदम् ॥ ४३ ॥ कृशमध्ये कृशापांगि किमर्थं
नवयौवने ॥ तपः करोषि कल्याणि कस्यार्थे कारणं वद ॥ ४४ ॥ उवाच चोत्तरं सा वै सत्यं च मधुरं तथा ॥ बटो तपःसमारंभः क्रियते शंकरा
प्तये ॥ ४५ ॥ विचार्य च हरः श्रुत्वाऽनंदयत्कार्यमात्मनः ॥ उमाभक्तिपरीक्षार्थं शिवं वाचा निनिन्द वै ॥ ४६ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा न
सेहे सा गिरेः सुता ॥ गंतुकामामुमां मत्वा तस्मात्स्थानान्महेश्वरः ॥ स्वं वपुर्दर्शयामास त्रिनेत्रं शूलपाणिनम् ॥ ४७ ॥ लज्जिताभूद्भवानीशं
दृष्ट्वा तस्थावधोमुखी ॥ विजयाथाह योगीन्द्रं प्रार्थ्यो चाभिजने त्वियम् ॥ पार्वतीहरणार्थाय यत्नं च प्रकरोम्यहम् ॥ ४८ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे
देवो देव्यागाच्च पितुर्गृहम् ॥ देवीलाभाय सप्तर्षीन्सस्मार स्मरशासनः ॥ ४९ ॥ प्रणेमुस्तेप्यथागम्य संस्मृताः परमेश्वरम् ॥ ऊचुश्च प्रांज
लिपुटाः कुर्मः किं शाधि नो भृशम् ॥ ५० ॥ ततोऽब्रवीन्मुनीनीशः समस्तांश्च गिरेर्गृहम् ॥ गत्वा तथा कुरुध्वं मे पार्वती स्याद्यथा प्रिया ॥
॥ ५१ ॥ तथेति ते प्रतिज्ञाय संकेतं शंभुना समम् ॥ कृत्वा जग्मुः सपत्नीका गिरींद्रस्य निवेशनम् ॥ ५२ ॥ दत्तार्घा भूधरेंद्रेण कृतासन
परिग्रहाः ॥ ऊचुरद्रिमुमां यच्छ शंकरायार्थिने प्रियाम् ॥ ५३ ॥ दत्तेत्युक्ता गिरींद्रेण निरूप्योद्वाहवासरम् ॥ लब्ध्वानुज्ञां समायाता

१ भविष्यति–इ॰पा॰ । २ उत्क्राम्यति–इ॰पा॰ । ३ ब्रह्मचारी च यो हरः–इ॰ पा॰ । ४ विजयानाम तत्सखी । ५ अभिजने–जन्मभूमौ पित्रादिजने–इत्यर्थः । यत्र पूर्वैजैरुषितं सोऽभिजनः । तास्त्यात्ताच्छद्गृमित्यभिजनस्थे पित्रादावित्यर्थोत्र बोद्धव्यः–एतत्प्राप्त्यर्थमेतस्याः पिता याचनीय इति भावः ।

यत्रास्ते स महेश्वरः ॥ ५४ ॥ ऊचुस्ते शंकरं सर्वे दत्ता हिमवता शिवा ॥ कृतकार्याश्च सर्वेऽपि यज्ञवुस्ते यथागतम् ॥ ५५ ॥ चक्रुर्विवाह
सामग्रीं ब्रह्मेन्द्रादिसुरास्तदा ॥ वृषासनो जगामाथ नंदीशप्रमुखैर्गणैः ॥ ५६ ॥ शंखदुंदुभिनादैश्च ब्रह्माद्यैरमरैः सह ॥ प्राप्यार्गेंद्रालयं ही
शः कृतकौतुकमंगलः ॥ ५७ ॥ विवाह्येमां विधानेन जगाम स्वालयं पुनः ॥ तत्रैकांतरतिर्देवो यावत्तिष्ठति कामवान् ॥ ५८ ॥ तावत्त्रस्तैः सुरै
रग्निः प्रेषितोऽगान्महेश्वरम् ॥ अग्नौ तत्र गते देवो रतिं कृत्वा महेश्वरः ॥ ५९ ॥ निचिक्षेप मुखे वह्नेः स्वरेतो व्रीडितो भृशम् ॥ रेतसा तेन तप्तो
ऽग्निर्गंगातोये निक्षिप्तवान् ॥ ६० ॥ हररेतोऽग्निनोद्गीर्णं गंगामध्ये पपात ह ॥ तया तु स्वतटे न्यस्तं दग्धया रुद्ररेतसा ॥ ६१ ॥ सप्तर्षीणां च
षट्पत्न्यः स्नानार्थं जाह्नवीं ययुः ॥ शीतार्तास्ताः कृतस्नाना दृष्ट्वा तेजस्तटे ज्वलत् ॥ ६२ ॥ मत्वाग्निमिति ताः सर्वास्तपंति स्म यथेच्छया ॥
तपंतीनां च वै तासां तद्बीजसंभवं मुने ॥ ६३ ॥ षडाननं समारूढं श्रोणिद्वारेण सत्वरम् ॥ यदान्योन्यमुत्पतितुं शक्ता नाग्निपुरोगमात् ॥ ६४ ॥
चिंतां जग्मुस्तदा सर्वा मुनित्रासात्ततो भयात् ॥ ततश्च तपसो वीर्यान्निष्कृष्य स्वोदरात्ततः ॥ ६५ ॥ षड्भिरेकत्वमापद्य श्वेतपर्वतमस्तके ॥ मध्ये
शराणां वै कृत्य निक्षिप्तं वीर्यमुत्तमम् ॥ ६६ ॥ शुक्लायां प्रतिपद्यासीद्द्वितीयायां समीकृतः ॥ तृतीयायां च साकारः सर्वलक्षणलक्षितः ॥ ६७ ॥
चतुर्थ्यां परिपूर्णांगः षण्मुखो द्वादशेक्षणः ॥ अलंकृतस्तु पंचम्यां षष्ठ्यां च स समुत्थितः ॥ ६८ ॥ तेजसा श्वेतताभ्रेण ततापं स जगत्त्रयम् ॥
जातमित्थं समाकर्ण्य सर्वे शक्रमुखाः सुराः ॥ ६९ ॥ समागत्यास्य संस्कारं ब्रह्मा चक्रे यथाविधि ॥ तुष्टेन पार्वतीशेन शक्तिर्दत्ता दृढा शुभा
॥ ७० ॥ ततो गौर्या मयूरश्च वाहने परिकल्पितः ॥ छागश्चैवाग्निना दत्तः कुक्कुटं सरितां पतिः ॥ ७१ ॥ शूलेन कृत्तिकाभिश्च वर्धितः
पुत्रकाम्यया ॥ ततस्तु प्राप्तसंस्कारो ब्रह्माद्यैरभिनंदितः ॥ ७२ ॥ शक्तिहस्तोऽभिषिक्तस्तु देवसेनासमावृतः ॥ वित्ताधिपेन साह्येन पावकिः षण्मुखो
ऽशतः ॥ ७३ ॥ गांगेयः कार्तिकेयश्च गुहः स्कंद उमासुतः ॥ देवसेनापतिः स्वामी सेनानीश्च शिखिध्वजः ॥ ७४ ॥ कुमारः शक्तिधारी च तस्य
नामानि षोडश ॥ यः पठेन्मानवो भक्त्या बाधा तस्य न जायते ॥ ७५ ॥ एवं जातो महासेनो दानवानां क्षयंकरः ॥ कुशस्थल्यां समानीतः
शंभुना स्थानकारणात् ॥ ७६ ॥ अभिषिक्तः स तेनासौ भद्रितः स जटाः पुरा ॥ तेन भद्रजटंनाम देवतीर्थं च कथ्यते ॥ ७७ ॥ कृताभिषेकं
लब्धास्त्रं महासेनं महेश्वरः ॥ तमुवाच समधुरं सर्वदेवसमागमे ॥ ७८ ॥ रक्षा कार्या त्वया पुत्र सामरस्य शतक्रतोः ॥ देवानां बाधकाः सर्वे

१ तस्य तेजसा—इ० पा० । २ अग्निपुरोगमात्—अग्निपुरोभागात्—इत्यर्थः । ३ आर्षो ल्यप् । ४ दत्तवान्—इति शेषः ५ अस्य—अभिषिक्तः—इति पूर्वेण संबन्धः ।

निहंतव्याः सुरद्विषः ॥ ७९ ॥ इत्थं महोत्सवे जाते हृत्तप्रमथसागरे ॥ मातरोऽन्वागताः सर्वाः पातालतलसंस्थिताः ॥ ८० ॥ तासामाहारसंज्ञा भिश्चक्रे नामानि शंकरः ॥ यानि तानि प्रवक्ष्यामि शृणु त्वं मुनिपुंगव ॥८१॥ वटभोजनकामा या ज्ञेयास्ता वटमातरः ॥ भुञ्जते चर्पटान्यास्तु ता वै चर्पटमातरः ॥८२॥ क्रीडार्थं शंभुना चाथ प्राप्ता याः पौलभोजने ॥ षण्णवतिमातरः सत्याः सर्वास्ताः पौलमातरः ॥८३॥ सर्वासां दर्शनं पुण्यं ग्रहभूतविनाशनम् ॥ प्रयत्नतः सदा देव्यो द्रष्टव्या मानवैर्मुने ॥८४॥ लब्ध्वा शक्तिं महासेनो देवसेनो महाव्रतः ॥ जघान दानवेंद्रं तं तारकं तरसा तदा ॥ ८५ ॥ दत्त्वा राज्यं तथेंद्राय स्फीतं निहतकंटकम् ॥ कुशस्थलीं समागम्य तत्र वासं समाचरत् ॥८६॥ एवं निहत्य दैत्येंद्रं स गांगेयो महाबलः ॥ शक्तिं शिप्राजले मुक्त्वा पातालं च बिभेद सा ॥८७॥ ततो भोगवती व्यास शक्तिभेदेन निर्गता ॥ वंदिता सर्वदेवैश्च मुनिभिश्च तपोधनैः॥८८॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि समुद्रादिगतानि च ॥ शक्तिभेदे तु न्यस्तानि शतकोटिसहस्रशः ॥ ८९ ॥ अतोऽतिपुण्यं त्रैलोक्ये कोटितीर्थमुदाहृतम् ॥ ब्रह्मणा स्थापितस्तत्र कोटितीर्थेश्वरः शिवः ॥ ९० ॥ कोटितीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा कोटीश्वरं शिवम् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो निर्मोकादिव पन्नगः ॥ ॥ ९१ ॥ श्राद्धं करोति यस्तत्र पितृभक्तो नरो मुने ॥ दशानामश्वमेधानां प्राप्नोति सकलं फलम् ॥ ९२ ॥ पितॄनुद्दिश्य यत्किञ्चित्कोटितीर्थे प्रदीयते ॥ तत्सर्वं कोटिगुणितं जायते नात्र संशयः ॥ ९३ ॥ तत्र तीर्थे नरो यस्तु गां ददाति पयस्विनीम् ॥ सर्वलोकानतिक्रम्य स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ ९४ ॥ यावन्त्यंगेषु रोमाणि तत्प्रसूतिकुलेषु च ॥ तावद्युगसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥ ९५ ॥ पौर्णमास्याममावास्यां पश्येच्छक्तिधरं तु यः ॥ नापुत्रो नाधनो रोगी सप्तजन्मसु जायते ॥ ९६ ॥ जलप्रवेशं यः कुर्यात्तत्र तीर्थे नरोत्तमः ॥ सोऽक्षयं लभते लोकं यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ९७ ॥ वृषोत्सर्गं तु यः कुर्यात्पितृभक्तो नरो मुने ॥ सोऽक्षयं लभते स्थानं यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥ ९८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये शक्तिभेदतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥छ॥ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ स्वर्णक्षुरे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् ॥ कपिलाशतदानस्य फलमप्यधिकं भवेत् ॥ १ ॥ वाप्यां पितामहस्यापि यः स्नायाद्विजितेंद्रियः ॥ हंसयुक्तेन यानेन ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ २ ॥ तैलाभिधानमातृणां रात्रौ यच्छति यो बलिम् ॥ तस्य सिद्धिर्भवेत्सद्यो मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ ३ ॥ विष्णुवाप्यां नरः स्नात्वा चैत्रे वा फाल्गुनेऽथवा ॥ जागरं यस्तु कुर्वीत सोपवासो जितेन्द्रियः ॥ मुच्यते सर्व

१ तत्र वासं समाचरत्—इ० पा० । २ तत्तत्सहस्रगुणितम्—इ० पा० । ३ पितृभक्तः—इ० पा० ।

पापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ४ ॥ अभयेश्वरदेवस्य भक्त्या नियतमानसः ॥ पूजाबन्धमथो दृष्ट्वा रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ५ ॥ लोके तु जायते दाता सार्वभौमो महीपतिः ॥ यस्त्वगस्त्येश्वरं गच्छेदेकचित्तो नरो मुने ॥ ६ ॥ दृष्ट्वागस्त्येश्वरं देवं सोपवासो जितेंद्रियः ॥ अगस्त्योदयवेलायां मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ७ ॥ कृत्वागस्त्यं च सौवर्णं रौप्यं वाथ स्वशक्तितः ॥ पञ्चरत्नसमायुक्तं वस्त्रेण च समन्वितम् ॥८॥ तत्कालीनैः फलैः पुष्पैः पूजनीयो विधानतः ॥ विधानं तस्य वक्ष्यामि चातुर्वर्ण्ये द्विजोत्तम ॥ ९ ॥ सप्तधान्यानि मुख्यानि तावन्त्येव फलानि च ॥ एकं धान्यं फलं चैकमग्रे त्याज्यं भवेन्मुने ॥ १० ॥ यावद्वै सप्त वर्षाणि व्रतमेवं समाचरेत् ॥ ११ ॥ ॥ अर्घ्यमन्त्रः ॥ ॥ काशपुष्पप्रतीकाश वह्निमारुतसंभव ॥ मित्रावरुणयोः पुत्र कुम्भयोने नमोऽस्तु ते ॥ १२ ॥ दत्तेऽर्घे यत्फलं व्यास तद्वै ह्येकमनाः शृणु ॥ पुत्रवान्धनवांश्चैव जायते नात्र संशयः ॥ १३ ॥ मृतः स्वर्गमवाप्नोति संपन्ने जायते कुले ॥ मर्त्यलोकं पुनः प्राप्य महायोगीश्वरो भवेत् ॥ १४ ॥ यश्चैतच्छृणुयान्नित्यं पठेद्वा सुसमाहितः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो मुनिलोके स मोदते ॥ १५ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्येऽगस्त्येश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ महाकालं किमर्थं तु किं वा शिवपदं स्मृतम् ॥ कोटीश्वरं किमर्थं तु पावकं तत्किमुच्यते ॥ १ ॥ नरदीपं किमर्थं तु द्वितीया वटमातरः ॥ अभयेश्वरं किमर्थं तु शंखोद्धारणमेव च ॥ २ ॥ शूलेश्वरं किमर्थं तु किमोंकारस्तु कथ्यते ॥ धूतपापं किमर्थं तु किमंगारेश्वरं तथा ॥ ३ ॥ पुरी चोज्जयिनी दिव्या सप्तकल्पा कथं स्मृता ॥ कथयस्व मुनिश्रेष्ठ तस्या नामानि यानि च ॥ ४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास यथा ख्याता पुरी दिव्या कुशस्थली ॥ नामतः कर्मतः श्रेष्ठा सप्तकल्पानुवासिनी ॥ ५ ॥ प्राक्कल्पे स्वर्णशृंगाख्या द्वितीये तु कुशस्थली ॥ तृतीयेऽवंतिका प्रोक्ता चतुर्थे त्वमरावती ॥ ६ ॥ विख्याता पञ्चमे कल्पे पुरी चूडामणीति च ॥ षष्ठे पद्मावती ज्ञेया सप्तमे चोज्जयिनी पुरी ॥ ७ ॥ पुनरंते तु कल्पस्य स्वर्णशृङ्गादिका स्मृता ॥ एतानि सप्त नामानि प्रातरुत्थाय यः पठेत् ॥ ८ ॥ सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ उज्जयिन्यां पुरा राजा बभूव किल चांधकः ॥ ९ ॥ तस्य पुत्रो महावीर्यो नाम्ना कनकदानवः ॥ युद्धार्थं स महावीर्यः शक्रं युद्धे समाह्वयत् ॥ १० ॥ क्रोधादिंद्रेण संग्रामे युध्यमानो निपातितः ॥ निहत्य दानवं शक्रो भयादंधासुरस्य तु ॥ ११ ॥ जगाम शंकरान्वेषी कैलासं शंकरालयम् ॥ दृष्ट्वा प्रणम्य देवेशं चंद्रार्धकृत

१ पञ्चबंधम्–इ० पा० । २ वंशोद्धारणम्–इ०पा० ।

शेखरम् ॥ १२ ॥ भीतो विज्ञापयामास स चाश्रवाकुललोचनः ॥ अभयं देहि मे देव दानवादंधकाच्च वै ॥ १३ ॥ शक्रस्येत्थं वचः श्रुत्वा शरणा
गतवत्सलः ॥ ददावभयमेवासौ मा भैस्त्वमंधकाद्धि वै ॥ १४ ॥ कृत्वा रूपं महादेवो विश्वरूपं सुभैरवम् ॥ सर्पैर्ललद्भिरत्युग्रैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैर्विषोल्बणैः
॥ १५ ॥ पातालोदररूपैश्च भैरवारावनादिभिः ॥ भुजैरनेकसाहस्रैर्बहुशस्त्रधृतैस्तथा ॥ १६ ॥ सिंहचर्मपरीधानं व्याघ्रत्वगुत्तरीयकम् ॥ गजाजिन
कृताटोपं चंद्राग्निरविलोचनम् ॥ १७ ॥ महामहीध्रतुल्याभ्यां जंघाभ्यां भूषितं सदा ॥ क्षोभयंश्चालयन्सर्वान्पातालस्य तलावधि ॥ १८ ॥ ईदृ
ग्रूपं विधायेशो दनुदैत्यभयावहम् ॥ अवातरन्महीं भीमः पादेनैकेन शंकरः ॥ १९ ॥ तत्रैव हि ह्रदो जातः सर्वदैवतवंदितः ॥ ख्यातं शिवपदं तद्धि
यत्पदाऽऽक्रांतवान्विभुः ॥ २० ॥ पापानां च पुरा कोटिः पादांगुष्ठेन दारिता ॥ कोटितीर्थमतः ख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २१ ॥ अगस्त्येन
तथा कोटिस्तीर्थानामवधारिता ॥ अतोऽपीदं शुभं लोके कोटितीर्थं सदा स्मृतम् ॥ २२ ॥ दृष्ट्वा तु त्रिदशाः सर्वे स्नाता वै हितकाम्यया ॥ महा
कालकृतं रूपं महाकालस्ततः स्मृतः ॥ २३ ॥ अंधासुरोऽपि दनुजः पुत्रं श्रुत्वा हतं युधि ॥ क्रोधेन तमसाविष्टो रणतूर्याण्यवादयत् ॥ २४ ॥
ससैन्यो निर्गतः प्राप्तो यत्र ते त्रिदशाः स्थिताः ॥ महत्या सेनया सार्धं रथवारणयुक्तया ॥ २५ ॥ तदैव दानवान्वीक्ष्य महाहवकृतोद्यमान् ॥
वेपंतस्ते सुसंनद्धाः शंभुं शरणमाययुः ॥ २६ ॥ मा भैरिति महाकालो देवानुक्त्वा त्रिलोचनः ॥ गृहीत्वा शूलमातिष्ठद्दष्टादंष्ट्राधरो रुषा ॥ २७ ॥
कोपयुक्ते विरूपाक्षे ज्वालाभिः पूरितं नभः ॥ अंधकेनाथ रुष्टेन शरकोटिस्तु दुःसहा ॥ २८ ॥ मुक्ता जगाम देवानां ननाश शलभाकृति ॥
विस्फुलिंगार्चिषं वह्निं मुंचमानः पिनाकधृक् ॥ २९ ॥ शतशः शकलीचक्रे तं च बाणैरताडयत् ॥ अंधकोऽपि हि युद्धस्थः शिथिलः शिथिला
युधः ॥ ३० ॥ निरुद्धः शंभुना बाणैरलिभिः पंकजं यथा ॥ तस्य सैन्यं प्रविद्धं च तद्गणैर्युधि योधिभिः ॥ ३१ ॥ योधवरैर्हता दिव्यैः स्थाणु
सान्निध्यमाश्रितैः ॥ ततोऽधकेन सैन्यं स्वं भिन्नं दृष्ट्वा तथा सुरैः ॥ ३२ ॥ आत्मानं च महेशेन विद्धं च बाणकोटिभिः ॥ विदलीकृतदेहोऽसौ भय
माश्रित्य वै गतः ॥ ३३ ॥ चकार तामसीं मायां मायाशतविशारदः ॥ तयांतर्हितदेवेशो जगाम दिशमुत्तराम् ॥ ३४ ॥ शंभुर्भीतिभरं बिभ्रद्बभ्राम
भुवि भिन्नहृत् ॥ यस्मिन्मार्गे गतो देवस्तेन दैत्यो जगाम ह ॥ ३५ ॥ वदन्न दृश्यते क्वासौ गतो दुष्टः पुनःपुनः ॥ उवाच चांधकः शब्दं तथोवा
च महेश्वरः ॥ ३६ ॥ तत्र तीर्थमथोत्पन्नं वागंधकमभिश्रुतम् ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा यो वै दद्यात्सशर्करम् ॥ ३७ ॥ नवम्यां मार्गशीर्षस्य शुक्ला

१ भयादंधासुरस्य च-इ० पा० । २ पातालतलवासिनः-इ०पा० । ३ सैन्यम्-इति शेषः । ४ च बहुधा-इ० पा० । ५ भ्रांतिभरम्-इ० पा० ।

पा श्रद्धयान्वितः ॥ अतीव तत्रमहत्तं दाता रविपुरं व्रजेत् ॥ ३८ ॥ पितृबुद्ध्या यस्य यात्कायदायित भक्तितः रवि ॥ तृप्तास्तिष्ठंति ते तावद्यावदाभूत
संप्लवम् ॥ ३९ ॥ तमसा च्छादिता देवाः संबभूवुः समाकुलाः ॥ संभ्रांतमनसः सर्वे न किंचिदपि मेनिरे ॥ ४० ॥ एतस्मिन्नंतरे व्यास नरा
दित्यः स्वतेजसा ॥ उत्तस्थौ नररूपेण कुर्वन्वितिमिरा दिशः ॥ ४१ ॥ नष्टे तमसि दैत्येपि प्रकाशे प्रकटे सति ॥ देवा मुदमवापुस्ते दृष्ट्वा नरं
विलोचनैः ॥ ४२ ॥ स्तुवंतो विविधैः स्तोत्रैर्नररूपं दिवाकरम् ॥ उत्तस्थौ नररूपेण दीप्तो यस्माद्दिवाकरः ॥ ४३ ॥ तेनास्य नाम ते चक्रुर्नरदीप
इतीश्वराः ॥ यः पश्यति नरो भक्त्या नरदीपं दिवाकरम् ॥ ४४ ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो यद्यपि ब्रह्महा भवेत् ॥ षष्ठ्यामर्कदिने विप्र सप्तम्यामुप
वासयेत् ॥ ४५ ॥ दिनच्छिद्रेथ संक्रांतौ ग्रहणे विषुवत्यथ ॥ कुंडे स्नात्वा शुचिर्भूत्वा जपन्नियतमानसः ॥ ४६ ॥ नरदीपं नरः पश्येत्स्तोत्रवा
दित्रमंगलैः ॥ गंधैर्धूपैस्तथा दीपैर्नैवेद्यैः पूजयेत्तथा ॥ ४७ ॥ गीतं वाद्यं पुरस्कृत्य प्रणम्याष्टांगमेव च ॥ प्रातर्मध्यापराह्णे वा कृत्वार्कस्य प्रदक्षिणा
म् ॥ ४८ ॥ स मुक्तः सर्वपापैस्तु सप्तजन्मकृतैरपि ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥४९॥ सूर्यलोकं प्रयात्याशु यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥
शक्रात्प्राप्य पुरा यस्माद्भानुरत्र प्रतिष्ठितः ॥ ५० ॥ नरेणैव प्रसादेन नरदीपस्ततो ह्ययम् ॥ तदैवास्य पुरा व्यास यात्रा शक्रेण निर्मिता ॥ ५१ ॥
आगमिष्याम्यहं पार्थ सार्धं देवैः समाहितः ॥ ज्येष्ठे सिते द्वितीयायां नरदीपे तु सर्वदा ॥५२॥ तत्राहमागतो ज्ञेयो लोके देवस्य वर्षणात् ॥ ततोऽ
नंतरमागत्य देवा ये त्रिदशालयात् ॥ ५३ ॥ दृष्ट्वा देवं तथारूढं नरदीपं सुदीपितम् ॥ कृत्वा यात्रां च ते यांति देवयानैरितस्ततः ॥ ५४ ॥ यः
पश्येन्मानवो भक्त्या नरदीपं रथस्थितम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥ ५५ ॥ रथयात्रामथो वक्ष्ये नरदीपस्य या मुने ॥ तां कृत्वा
चैव यत्पुण्यं मुनिभिः परिकीर्तितम् ॥ ५६ ॥ ज्येष्ठे सिते द्वितीयायां रथस्थो हि दिवाकरः ॥ कुशस्थल्यां द्विजैः श्रेष्ठैर्बाहुक्षेपैः प्रणीयते ॥ ५७ ॥
उत्तरां दिशमायांतं यः पश्यति दिवस्पतिम् ॥ अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य लभते सोऽखिलं फलम् ॥५८॥ निवृत्य केशवार्काद्यो रथं पश्यति मानवः ॥
शुंडीरस्वामिनो यात्रा कृता तेन न संशयः ॥ ५९ ॥ रथमाकर्षते यस्तु रज्ज्वाकर्षेण वै मुने ॥ कुलमुद्धरते सोऽपि पूर्वान्पितृपितामहान् ॥ ६० ॥
दक्षिणाभिमुखं यांतं नरदीपं द्विजोत्तम ॥ ये संयताः प्रपश्यंति ते यांति च त्रिविष्टपम् ॥ ६१ ॥ सूत्रेण वेष्टयेत्क्षेत्रं रथं देवमथापि वा ॥ सर्वान्का
मानवाप्नोति कृतपुण्यश्च जायते ॥ ६२ ॥ प्रदक्षिणां तु सूर्यस्य भक्त्या कुर्वंति ये नराः ॥ प्रदक्षिणीकृता तैस्तु सप्तद्वीपा वसुंधरा ॥ ६३ ॥ प्रातरु

१ ईश्वराः—देवाः—इत्यर्थः । २ कार्तिकेयस्वामिनः—इत्यर्थः । ३ समाहिताः—इ० पा० ।

रथय योभक्त्या मौनी याति दिवाकरम् ॥ दृष्ट्वा तु पूर्वद्वारेण नमस्कृत्य द्विजोत्तम ॥ ६४ ॥ प्रविश्य दक्षिणेनैव रथचक्रं प्रपूजयेत् ॥ तेन द्वारेण निष्क्रम्य प्रणिपत्य व्रजेत्ततः ॥६५॥ पश्चिमं द्वारमाश्रित्य रथस्थं सूर्यमर्चयेत् ॥ चामरं च वितानं च घंटादीनि निवेदयेत् ॥६६॥ पूर्वद्वारे तु गौर्दे या तथाश्वश्चैव दक्षिणे ॥ पश्चिमे च गजः प्रोक्त उत्तरे रथएव च ॥६७॥ कुर्यादेवं तु यो यात्रां नरदीपस्य मानवः॥ सर्वान्कामानवाप्नोति कृतपुण्यश्च जायते ॥६८॥ गोसूर्यशिवशक्राणां स्वर्लोकं लभते शुभम् ॥ प्रदक्षिणा महामेरोः कृता तेन भवेन्मुने ॥६९॥ दद्याद्गवां सहस्रं यो व्यतीपातशते नरः॥ अश्वानां च सहस्रेण यद्यायात्तत्फलं लभेत् ॥७०॥ नरदीपे रथारूढे वपनं कारयेत्तु यः॥ श्रिया न विच्युतिस्तस्य सूर्यलोके महीयते॥७१॥ सूर्यस्य पुरतो वाप्यां मासं नित्यं सरस्वती॥ यस्तामालोकते मर्त्यो दुःस्वप्नं तस्य नश्यति॥७२॥ भक्त्या योऽनुदिनं व्यास नरदीपं प्रपश्यति॥ उत्तमं स्थान मासाद्य पुत्रपौत्रसमन्वितः॥७३॥ प्रक्रीड्य बंधुभिः सार्धं मृतः सूर्यपुरं व्रजेत्॥ प्रनष्टे तिमिरे विप्र जाते सर्वत्र सुप्रभे ॥७४॥ हतेंऽधके महेशेन शूलेन त्रिशिखेन वै ॥ प्रहृष्टाश्च सुराः सर्वे ब्रह्मेंद्रप्रमुखास्तदा ॥७५॥ शंखं दध्मौ तदा विष्णुः सुराणां हितकाम्यया ॥ तत्र तीर्थमथोत्पन्नं शंखोद्धारणसंज्ञ कम् ॥७६॥ तत्र संनिहितो विष्णुर्लिंगं चैव चतुर्मुखम् ॥ अनाद्यं नैव विप्रेंद्र लिंगस्यैव समीपतः ॥७७॥ देवस्य दक्षिणे भागे शूलेनाधिष्ठितः स्थि तः ॥ चतुर्दश्यां तथाष्टम्यां ये पश्यंति जितेंद्रियाः ॥ ७८ ॥ ते क्षीणाशेषपापौघाः प्राप्स्यंति परमां गतिम् ॥ योगिनीनां बलिं यस्तु यथावत्संप्रदा स्यति ॥ ७९ ॥ भूतप्रेतपिशाचाद्यैर्नासौ केनापि बाध्यते ॥ द्वादशीं समुपोष्यैव स्नात्वा देवं जनार्दनम् ॥ ८० ॥ यः पश्येच्छंखिनं देवं सोऽच्युतं स्थानमाप्नुयात् ॥ ८१ ॥ यः स्थूलसूक्ष्मप्रकटप्रकाशो यः सर्वभूतो न च सर्वभूतः ॥ विश्वं यतश्चैव हि विश्वहेतुर्नमोस्तु तस्मै पुरुषोत्तमाय ॥ ८२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चमःआवंत्यखंडेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये नरदीपमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥३६॥ ॥ छ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ भिन्नेंऽधके त्रिशूलेन ध्वनी रुद्रस्य निर्गतः ॥ तत्रोंकारः समुत्पन्नो देवदेवो महेश्वरः ॥ १ ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भू त्वा समाधिनियमेन च ॥ दृष्ट्वोंकारं महादेवं मुच्यते सर्वपातकैः ॥ २ ॥ हत्वांधके त्रिशूलश्च भोगवत्या जले ययौ ॥ दृष्ट्वा शूलं सुतेजस्कं हाटको विस्मयं गतः ॥ पप्रच्छ केन कार्येण भवानिह समागतः ॥ ३ ॥ कथयामास शूलोसौ शंकरेणाहमीरितः ॥ अंधकस्य वधार्थाय पापवृत्तेः सुदु र्मतेः ॥ ४ ॥ भित्त्वा तमहमायातो भोगवत्या जले शुभे ॥ गमिष्यामि पुनस्तत्र यत्र तिष्ठति शंकरः ॥ ५ ॥ शूलोक्तं वचनं श्रुत्वा परमेशादि

१ प्रजया--इ० पा० । २ सर्वविभ्रमः--इ० पा० ।

रुपया ॥ हाटकः शूलमार्गेण निर्जगाम जवेन सः ॥ बहुवृक्षसमाकीर्णं सुप्रभं सुमनोरमम् ॥ ६ ॥ ते दृष्ट्वा विबुधाः सर्वे शूलेशं हाटकेश्वरम् ॥ प्रणम्य हृष्टरोमाणो यथा प्रोत्फुल्लपंकजम् ॥ ७ ॥ तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैर्ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥ हाटकेश्वरनामासीत्पाताले यो व्यवस्थितः ॥ ८ ॥ निर्गतः शूलमार्गेण तेन शूलेश्वरः स्मृतः ॥ धूतपापं च यत्तीर्थं देवदेवस्य चोत्तरे ॥ ९ ॥ तत्र पापः स दैत्येंद्रो धूतः शूलेन वीर्यवान् ॥ तेन तीर्थमिदं व्यास धूतपापं निगद्यते ॥ १० ॥ अष्टम्यां वा पौर्णमास्यां चतुर्दश्यां शनौ तथा ॥ उपोष्य रजनीमेकां शिवभक्तो जितेंद्रियः ॥ ११ ॥ धूतपापं तु यः पश्येद्देवदेवं महेश्वरम् ॥ विमुक्तः सर्वपापैः स सप्तजन्मकृतैरपि ॥१२॥ कुलानां शतमुद्धृत्य शिवलोकं च गच्छति ॥ कृताभिषेकं[1] यः पश्येत्पौषे मासि स वै नरः ॥ १३ ॥ शूलेश्वरप्रभावेन मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ विमानानां सहस्रेण मृतो याति परं पदम् ॥ १४ ॥ इति चांधकशूलोयं यावद्भोगवतीं गतः ॥ तावत्समुत्थिता घोरा असुरा रुधिरोद्भवाः ॥ १५ ॥ खड्गहस्ता महावीर्या अनेकशतसंख्यया ॥ चतुर्दिक्षु स्थितैर्घोरैर्हन्यमानो महेश्वरः ॥ सिंहनादं मुमोचाथ पीडितस्तैर्दुरात्मभिः ॥ १६ ॥ सिंहनादेन ते पापा मूर्छिताः पतिता भुवि ॥ पुनः समुत्थिता जग्मुर्देवदेवं महेश्वरम् ॥ वित्रस्ताश्च ततो देवा ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥ १७ ॥ असाध्यांस्तांस्तथा मत्वा मंत्रं कृत्वा हितैषिणः ॥ ततो देवा विचार्याथ स्त्रीं सृजाम इति स्वयम् ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वोत्पादयामास ब्रह्मा हंसासनां शुभाम् ॥ चतुर्वक्त्रां चतुर्हस्तां ब्रह्माणीं रूपधारिणीम् ॥ १९ ॥ कुमारश्चैव कौमारीं मयूरवरवाहनाम् ॥ रक्तमाल्यांबरधरां शक्तिकुक्कुटधारिणीम्[3] ॥ २० ॥ पुनः कुमारः[2] कौमारीं पक्षींद्रवरवाहनाम् ॥ कृष्णां करालदशनां[4] धर्मराजस्य वाहनीम् ॥ २१ ॥ दैत्यदेहप्रमथनीं दंडमुद्गरधारिणीम् ॥ ललाटलोचनां नीलां कपालकरभूषिताम् ॥ २२ ॥ सिंहाजिनधरां कृष्णां सर्वभूषणभूषिताम् ॥ कर्त्रीहस्तां खड्गहस्तां खेटखट्वांगधारिणीम् ॥ चर्मास्थिकेशवपुषं चामुंडामसृजत्प्रभुः ॥ २३ ॥ वटस्य निकटे पूर्वं निर्मिता लोकमातरः ॥ ततो लोके सुविख्याताः प्रत्यक्षा वटमातरः ॥ २४ ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा मातृः पश्यति यो नरः ॥ स मुक्तः सर्वपापेभ्यो मातृलोके महीयते ॥ २५ ॥ सिंहनादोऽपि देवेन कृतो यत्र महामुने ॥ तत्र सिंहेश्वरो देवः सर्वदुष्कृतनाशनः ॥ २६ ॥ दर्शनात्तस्य देवस्य सिंहवत्स बली भवेत् ॥ सिंहनादे कृते यत्र जातं कण्टकितं वपुः ॥ २७ ॥ तत्र कण्टेश्वरो देवो भक्तानां सर्वदः सदा ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा कण्टेश्वरं शिवम् ॥ २८ ॥ ग्रहभूतपिशाचेभ्यो न भयं प्राप्नुयात्क्वचित् ॥ ततस्ता मातरः सर्वा आदिष्टास्तु हरेण वै ॥ २९ ॥ अन्धासु

१ घृताभिषेकम्–इ० पा० २ किंनरः–इ० पा० । ३ शशिकुर्कुटधारिणीम्–इ०पा० । ४ कराळवदनाम्–इ० पा० ।

रस्य रौद्रस्य पिबध्वं रुधिरं द्रुतम् ॥ एतस्मिन्नन्तरे व्यास प्रज्वलज्ज्वलनोपमः ॥ ३० ॥ अभयं शक्र मा भैस्त्वं यत्रोवाचेति शंकरः ॥ तत्र
लिंगं समुद्भूतमभयेश्वरमुत्तमम् ॥ ३१ ॥ वंदितं देवगंधर्वैः सिद्धविद्याधरोरगैः ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा सोपवासो जितेन्द्रियः ॥ ३२ ॥ अर्चये
द्देवदेवेशमश्वमेधफलं लभेत् ॥ भूतप्रेतपिशाचेभ्यो भयं तस्य न विद्यते ॥ ३३ ॥ सिंहयुक्तेन यानेन शिवलोकं स गच्छति ॥ अन्धकस्य तु या
माया रक्तासुरसमुद्भवा ॥ ३४ ॥ मातृभिर्युध्यमानाभिः क्षयमाशु जगाम सा ॥ देव्यः पिबन्त्यो रक्तौघं दैतेयतनुतश्च्युतम् ॥ ३५ ॥ षट्तृप्तिं परमां
जग्मुर्न तु तृप्ता ललाटजा ॥ हतमायः शिष्टकस्तु भिन्नशूलतनुच्छदः ॥ ३६ ॥ उत्तराभिमुखं शूलमंधकोऽकर्षयद्बली ॥ संनिरुद्धो महादेहो
वारितो गणपेन सः ॥ ३७ ॥ महाविनायकः ख्यातस्तस्माल्लोकेऽभवन्मुने ॥ दर्शनात्तस्य देवस्य न विघ्नैः पीड्यते नरः ॥ ३८ ॥ मासेमासे
चतुर्थ्यां यो गणेशं पूजयेद्द्विज ॥ न तस्य विघ्नं जायेत इह लोके परत्र च ॥ ३९ ॥ स्वेदबिंदुरथो तस्य ललाटादपतद्भुवि ॥ तस्मादंगारको
जातो रक्तमाल्यानुलेपनः ॥ ४० ॥ आवन्त्ये विषये जातो लोहितांगो धरासुतः ॥ अंगारकस्तु रक्ताक्षो महादेवसुतस्तथा ॥ ४१ ॥ नामभिर्ब्र
ह्मणा स्तुत्वा ग्रहमध्येऽधिरोपितः ॥ तत्र तीर्थमथोत्पन्नमंगारेश्वरमुत्तमम् ॥ ४२ ॥ ब्रह्मणा स्थापितं लिंगं गणगंधर्वसेवितम् ॥ शुचिस्तत्र च यः
स्नाति नरो ह्यंगारवासरे ॥ ४३ ॥ दृष्ट्वांगारेश्वरं सोथ मुच्यते सर्वपातकैः ॥ चतुर्थ्यां मंगलदिने नक्ते चार्घ्यं निवेदयेत् ॥ ४४ ॥ यावत्पूर्णाश्चतस्रः
स्युस्तावत्कार्याः प्रयत्नतः ॥ पञ्च वै करकाः कार्यास्ताम्रपात्रेण संयुताः ॥ ४५ ॥ गुडपीठमयाः कार्या रक्तवस्त्रसमन्विताः ॥ रक्तचंदनसंयुक्ता
रक्तपुष्पैश्च पूजिताः ॥ ४६ ॥ तिलतण्डुलसंपूर्णमेकं तत्रैव कारयेत् ॥ द्वितीयं लड्डुकैश्चैव तृतीयं पयसा तथा ॥ ४७ ॥ उत्तरीभिश्चतुर्थं च पञ्चमं
मूलकैस्तथा ॥ कृत्वा ह्येवं विधानेन मंत्रेणार्घ्यं निवेदयेत् ॥ ४८ ॥ कुजाय लोहितांगाय ग्रहमध्यस्थिताय च ॥ कार्तिकेयानुरूपाय सुरूपाय
नमो नमः ॥४९॥ शिवललाटसंभूत धरणीगर्भसम्भव ॥ रूपार्थं त्वां प्रपन्नोस्मि गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥५०॥ ज्वलितांगारवर्णाभ स्निग्धविद्रुमभा
सुर ॥ पुत्रार्थी त्वां प्रपन्नोस्मि गृहाणार्घ्यं धरात्मज ॥ ५१ ॥ आवन्त्यमण्डले जातो धरण्यां च शिवेन वै ॥ पुत्रं देहि धनं देहि यशो देहि
नमोऽस्तु ते ॥ ५२ ॥ एवं संपूजितो भौमश्चतुर्थ्यां मुनिसत्तम ॥ भुक्त्वा भोगांस्तथा पुत्रान्प्राप्य वै क्षितिमंडले ॥ ५३ ॥ मृतः स्वर्गमवाप्नोति

१ बहु--इ०पा० । २ सुतम्--इ०पा० । ३ महेशस्य—इ० पा० । ४ उत्तराभिः--इ० पा० । ५ रूपार्थी—इ० पा० । ६ धनं देहि यशो देहि रूपं देहि नमोऽस्तु ते—इ०पा० ।

यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ९४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्येऽङ्गारकीचतुर्थी
व्रतमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ नास्ति शेषं यदा रक्तं पीयमानं च रक्षसः ॥ चामुं
डायास्ततो रक्तमभूदास्यं च भासुरम् ॥१॥ कृष्णं कृतांतकल्पांतं करालदशनाधरम् ॥ प्रज्वलत्यंधके शांतं ज्वलत्केसरलोचनम् ॥२॥ घोरघर्घरनि
र्घोषस्फीतफेत्कारविस्वरम् ॥ तार्क्ष्यपक्षकृतापीडं तीक्ष्णदंष्ट्रांकुरोज्वलम् ॥३॥ तस्मिन्मुखे कपालाग्रं निधाय रुषितानना ॥ अपिबद्रुधिरं चंडी चण्ड
दोर्दंडमंडिता ॥ ४ ॥ तया पिबंत्या दैत्येंद्रः शरीरे कृशतां गतः ॥ क्षयं निन्येऽथ संक्षीणक्षुद्रक्षुभितवीक्षणः ॥ ५ ॥ इत्थं निर्वीर्यदेहोऽसौ बभूवांध
कदानवः ॥ सर्वा संहृत्य मायां यो बलं क्षीणमथाकरोत् ॥ ६ ॥ तीव्रं भयं समासाद्य प्राणत्राणपरायणः ॥ दृष्ट्वा नान्यां गतिं लोके दैत्यस्तुष्टाव
शंकरम् ॥ ७ ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा रोमांचितशरीरकः ॥ सात्त्विकं भावमापन्नस्त्यक्त्वा चैव रजस्तमः ॥ ८ ॥ लोकानां कारणं देवं विबुधाधि
पतिं प्रभुम् ॥ शश्वद्बुद्ध्यान्वितो भक्त्या निर्मलेनांतरात्मना ॥ ९ ॥ श्लाघ्यं शिवं च तुष्टाव देवं चंद्रार्धशेखरम् ॥ १० ॥ ॥ अंधक उवाच ॥ ॥
कृत्स्नस्य योऽस्य जगतः सचराचरस्य कर्ता कृतस्य च तथा सुखदुःखदाता ॥ संसारहेतुरपि यः पुनरंतकाले तं शंकरं शरणदं शरणं व्रजामि ॥११॥
यं योगिनो विगतमोहतमोरजस्का भक्त्यैकतानमनसो विनिवृत्तकामाः ॥ ध्यायंति येऽखिलधियोऽमितदिव्यभूर्तिं तं शंकरं शरणदं शरणं व्रजामि
॥ १२ ॥ यश्चंद्रखंडममलं विलसन्मयूखं बद्ध्वा सदा सुरसरिच्छिरसा बिभर्ति ॥ यस्यार्धदेहमभजद्गिरिराजपुत्री तं शंकरं शरणदं शरणं व्रजामि ॥
॥ १३ ॥ यः सिद्धचारणनिषेवितपादपद्मो गंगां महोर्मिविषमां गगनात्पतंतीम् ॥ मूर्ध्ना दधे स्रजमिव त्रिजगत्पुनंतीं तं शकरं शरणदं शरणं व्रजा
मि ॥ १४ ॥ कैलासशैलशिखरं प्रविकंप्यमानं कैलासशृंगसदृशेन दशाननेन ॥ यः पादपद्मपरिपीडनसेव्यमानस्तं शंकरं शरणदं शरणं व्रजामि
॥ १५ ॥ दक्षाध्वरे च नयने च तथा भगस्य पूष्णस्तथा दशनपंक्तिमशातयद्यः ॥ व्यष्टंभयत्कुलिशहस्तमथेंद्रमीशं तं शंकरं शरणदं शरणं व्रजामि
॥१६॥ येनासकृद्दितिसुताश्च दनोः सुताश्च विद्याधरोरगगणाश्च वरैः समग्रैः ॥ संयोजिता मुनिवराः फलमूलभक्षास्तं शंकरं शरणदं शरणं व्रजामि
॥ १७ ॥ एवं कृतेपि विषयेष्वपि सक्तभावा ज्ञानेन च श्रुतगुणैरपि तेन युक्ताः ॥ यं संश्रिताः सुखभुजः पुरुषा भवंति तं शंकरं शरणदं शरणं व्रजा
मि ॥ १८ ॥ ब्रह्मेंद्रविष्णुमरुतां च सषण्मुखानां योऽदाद्वरान्सुबहुशो भगवान्महेशः ॥ सूतं च मृत्युवदनात्पुनरुज्जहार तं शंकरं शरणदं शरणं

१ सासुक्षीणम्—इ०पा० । २ सुरसरिच्छिरसा—सुरसरियुक्तेन शिरसा—इत्यर्थः ।

व्रजामि ॥ १९ ॥ आराधितस्तु तपसा हिमवन्निकुंजे धूम्रव्रतेन तपसा च परैरगम्यः ॥ संजीवनीं समददाद्भृगवे महात्मा तं शंकरं शरणदं शरणं
व्रजामि ॥२०॥ क्रीडार्थमेव भगवान्भुवनानि सप्त नानानदीविहगपादपमंडितानि ॥ सब्रह्मकानि ससृजे सुकृताभिधानि तं शंकरं शरणदं शरणं
व्रजामि ॥ २१ ॥ यः सव्यपाणिकमलाग्रनखेन देवस्तत्पंचमं प्रसभमेव करालरंभ्रम् ॥ ब्राह्मं शिरस्तरणिपद्मनिभं चकर्त तं शंकरं शरणदं शरणं
व्रजामि ॥ २२ ॥ ये त्वां सुरोत्तमगुरुं पुरुषा विमूढा जानंति नास्य जगतः सचराचरस्य ॥ ऐश्वर्यमानविगमेऽनुशयेन पश्चात्ते यातनामनुभवंति
यथाहमेव ॥ २३ ॥ यः पठेत्स्तुतिमिमां शुचिकर्मा यः शृणोति सततं शिवभक्तः ॥ विप्रसंसदि सदा शुभकर्मा स प्रयाति शिवलोक
मखंडम् ॥ २४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ तस्यैवं स्तुवतो देवः शूलपाणिर्वृषध्वजः ॥ पूर्णे वर्षशतस्यांते प्रीतः प्रोवाच शंकरः ॥ २५ ॥
पुत्र तुष्टोऽस्मि भद्रं ते जातस्त्वं निर्मलोऽधुना ॥ दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मां विगतज्वरः ॥ २६ ॥ यच्च ते मनसा वापि किंचिच्च कांक्षितं
फलम् ॥ तत्तत्सर्वं प्रदास्यामि ब्रूहि दानवसत्तम ॥ २७ ॥ ॥ दानव उवाच ॥ ॥ ब्राह्मयं वैष्णवमैंद्रं वा पदमावृत्तिलक्षणम् ॥ विदितं
मम तत्सर्वं मनागपि न कांक्षये ॥ २८ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश गाणपत्यं ददस्व मे ॥ सविशेषं विशुद्धं च तदक्षय्यं च सर्वदा ॥ २९ ॥
॥ महादेव उवाच ॥ ॥ अमरो जरया त्यक्तः सर्वदुःखविवर्जितः ॥ भविष्यसि गणाध्यक्षः सर्वलोकनमस्कृतः ॥ ३० ॥ कामरूपो
महायोगी महासत्त्वो महाबलः ॥ अणिमादिगुणैर्युक्तः प्रियश्च मम सर्वदा ॥ ३१ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ ततश्च सोंऽधकः
श्रीमान्वराल्लँब्ध्वा सुदुर्लभान् ॥ महादेवगणो भूत्वा तत्रैवांतरधीयत ॥ ३२ ॥ गतेंऽधके ततो देव्यो ब्रह्माण्याद्याः समागताः ॥ स देवो यत्र
भगवानंधकस्य वरप्रदः ॥ ३३ ॥ तास्तुष्टुवुर्महादेवमथ तुष्टो महेश्वरः ॥ चामुंडा चैं महेशेन समाश्वस्ता शिवाऽभवत् ॥ ३४ ॥ शंकरं
प्रणतं दृष्ट्वा तासामग्रे व्यवस्थितम् ॥ ब्रह्मादयोऽपि ते हृष्टास्तुष्टुवुर्विविधैः स्तवैः ॥ ३५ ॥ प्रशांतास्ता यदा हृष्टाः शंभुना रुधिराशनाः ॥ तदा
वोचदिदं वाक्यं तासां स्थित्यर्थमुत्तमम् ॥ ३६ ॥ आवंत्ये विषये सर्वा यस्माज्जाता महाबलाः ॥ आवंत्यमातरस्तस्मात्ख्याता लोके भविष्यथ ॥
॥ ३७ ॥ अवंत्यां प्रीतिसंपन्नाः सर्वपापप्रणाशिनीः ॥ स्थिरा वसंत्यो लोकानां वरदाश्च भविष्यथ ॥ ३८ ॥ श्रावणस्य तु मासस्य अमावास्यां ॥ ४२ ॥
समाहिताः ॥ ये द्रक्ष्यंति सदा भक्त्या तेषां लोका महोदयाः ॥ ३९ ॥ अपुत्रो लभते पुत्रान्धनार्थी लभते धनम् ॥ रूपवान्सुभगो भोगी सर्वशास्त्र

१ तरणिपद्मम्—सूर्यविकासि कमलम्—इत्यर्थः । २ अनुशयेन—पश्चात्तापेन—इत्यर्थः । ३ स्तवमिदम्—इ०पा० । ४ शुभधर्मा—इ०पा० । ५ अपि—इ० पा० । ६ प्रथमार्धे द्वितीया आर्या ।

विशारदः ॥ ४० ॥ हंसयुक्तेन यानेन पितृलोके महीयते ॥ पुरीमिमां च रक्षध्वं कल्पेकल्पे क्रमेण तु ॥ ४१ ॥ एवमुक्त्वा तु देवेशो गतः कैलास पर्वतम् ॥ स्तूयमानो गणै रौद्रैर्दैत्यामरगणेश्वरैः ॥ ४२ ॥ असुरसुरगणानां नायकस्यानुकीर्तिं कथयति कथनीयां श्रद्धया यः शृणोति ॥ सकल सुखनिधानं रुद्रलोकं स कांतं सुरगणदनुनाथैरर्चितं यात्यनंतम् ॥ ४३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्येऽन्धकवृत्तांतवर्णनंनामाष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भगवन्क्षेत्रमाहात्म्यं कथितं च यथातथम् ॥ तीर्थानामुत्तमं तीर्थं पुण्यानां पुण्यवर्धनम् ॥ १ ॥ कति संत्यत्र तीर्थानि लिंगानि च तथा कति ॥ कथयस्व प्रसादेन पृच्छतो मम सांप्रतम् ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ षष्टिकोटिसहस्राणि षष्टिकोटिशतानि च ॥ महाकालवने व्यास लिंगसंख्या न विद्यते ॥ ३ ॥ अकामो वा सकामो वा जायते योऽत्र मानवः ॥ महाकालवने रम्ये शिवलोके महीयते ॥ ४ ॥ कृतकामानि तीर्थानि प्रासादायतनानि च ॥ तेषु स्नात्वा शुचिर्भूत्वा शिवलोके महीयते ॥ ५ ॥ पुण्यानि सर्वतीर्थानि सिद्धिक्षेत्राणि सर्वतः ॥ तेषां मुख्यतमं विद्धि क्षेत्रं तीर्थं तथोत्तमम् ॥ ॥ ६ ॥ यः शृणोति महाभक्त्या स याति परमां गतिम् ॥ ७ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्य खण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये महाकालवनमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भगवन्भवता सर्वं भवभीतिविनाशकम् ॥ ईश्वरस्थानमाख्यातं समंतात्साप्रयोजनम् ॥ १ ॥ यत्र क्षेत्रे मृता मर्त्याः सदाचारास्तथोत्तमाः ॥ विमानस्थाः पुरे नूनमैश्वरे ते वसंति च ॥ २ ॥ यत्र कीटपतंगाद्या मृता यांति परां गतिम् ॥ किं तीर्थं पुण्यमन्यच्च महाकालवनादृते ॥ ३ ॥ तस्माद्ब्रूहि ममैकं तु प्रश्नं तथ्येन सांप्रतम् ॥ कथं कनकशृंगेति ख्याता ह्येषा पुरा मुने ॥ ४ ॥ कुशस्थली कथं नाम तथावंती कथं स्मृता ॥ पद्मावती कथं साधो कथमुज्जयिनी तथा ॥ ५ ॥ नाम्नां हेतुमथो तेषां ब्रूहि त्वं मुनिसत्तम ॥ ६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास प्रवक्ष्यामि यथा पूर्वं विरंचिना ॥ कथितं वामदेवाय गौरकल्पे पुरातने ॥ ७ ॥ महेशेन भगवता विधिश्चैवात्र हेतुतः ॥ पृष्टस्तु स्वश्रुतानां च कुतो निवसतां सुखम् ॥ ८ ॥ स्वर्गप्राप्तिश्च भवति स्वेच्छाचारविहारिणाम् ॥ कोऽतिपुण्यतमः श्रेष्ठः प्रदेशः पापदारकः ॥ ९ ॥ कुतो निवर्तितं चित्तं जायते वसतां क्वचित् ॥ वसतामपि लोके शर्मैहिकं पारलौकिकम् ॥ एतन्मे भगवन्ब्रूहि हितार्थं सर्वदेहिनाम् ॥ ॥ १० ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ एवमादौ पुरा कल्पे प्रोक्तः श्रेष्ठः स शंभुना ॥ ११ ॥ प्रोवाच पार्वतीकांतं प्रभुः प्रीतः पितामहः ॥

भगवन्सर्वकर्ता त्वं सर्वदर्शी सदाशिवः ॥ १२ ॥ अजानन्निव त्वं सर्वं मां पृच्छसि सनातन ॥ यत्र कल्पांतको वह्निरधिज्वालः प्रतिष्ठितः ॥ ॥ १३ ॥ त्वमेव च महाकालः सर्वं वै ज्ञायते त्वया ॥ नाथ ये मानवास्तत्र सदाचारास्तथा परे ॥ १४ ॥ निवसंति न ते मर्त्याः सुरास्ते वै[2] न संशयः ॥ लभंते च पुनः स्वर्गं मृता वै कालपर्यये ॥ १५ ॥ वर्तते च पुरी तत्र रम्यहर्म्या सुशोभना ॥ यस्यां भांति विचित्राणि हर्म्याणि विविधानि च ॥ १६ ॥ स्वर्णशृङ्गाश्च प्रासादा विहिता विश्वकर्मणा ॥ देवाः संति सदा तत्र तीर्थानि विविधानि च ॥ १७ ॥ पूर्वकल्पे स्थितोऽहं च यत्र त्वं केशवस्तथा ॥ तामेव च पुरीं द्रष्टुं सर्वे लोका ह्यवंतिकाम् ॥ १८ ॥ तथा देवर्षयः सिद्धा यक्षकिंनरदानवाः ॥ आजग्मुः स्थाणुना सार्धं वेधसा ब्रह्मयोनिना ॥ १९ ॥ तथैव च वरा नार्यो देवानामतिवल्लभाः ॥ समापेतुः सहस्राणि द्रष्टुमत्यद्भुतां पुरीम् ॥ २० ॥ आगत्य च यदा देवः सह देवैर्महेश्वरः ॥ वीक्षते नगरीं रम्यामपश्यदावृतां तथा ॥ २१ ॥ प्रासादैः स्वर्णशृंगाढ्यैर्मणिरत्नविभूषितैः ॥ विश्वरूपो हि भगवान्राजा विश्वैक नायकः ॥ २२ ॥ तत्रास्ते शोभने दिव्ये प्रासादे मणिभूषिते ॥ सेव्यमानः सुरैः सिद्धैर्मुनिविद्याधरोरगैः ॥ २३ ॥ ततो महेशश्च पितामहश्च समेत्य तं विश्वपतिं ननंदतुः ॥ समर्चितौ तेन यथार्हमादरात्सहानुगावागमनं त्वपृच्छत् ॥ २४ ॥ किमागतौ वा त्रिदिवान्महीतलं सहानुगावीश यकश्च कथ्यताम् ॥ ततस्तु तावूचतुरब्जजेश्वरौ भवान्हरे यत्र च तत्र नौ रतिः ॥ २५ ॥ त्वया विना नैव सुरालये सुखं महीतले वाथ रसातलेऽस्ति नः ॥ कदा त्वया कांचनशेखरा पुरी निवेशिता वेश्मवती विचित्रिता ॥ २६ ॥ ॥ हरिरुवाच ॥ ॥ त्वदर्थमेवेश विशेषशालिनी सृष्टा हि वै सर्वगुणाकरा मया ॥ प्रयच्छ विश्वेश्वर चावयोरिह स्थानं च तीर्थं प्रलयेऽक्षयं च ॥ २७ ॥ ददाम्यभीष्टं युवयोरिहालयं प्रजापते ह्युत्तरतस्तव स्थितिः ॥ महेश्वर त्वं व्रज दक्षिणालयं स्थानं सुदत्तं युवयोः सुशोभनम् ॥ २८ ॥ महाकालो ह्यधोज्वालो जगदात्मा प्रभुः स्थितः ॥ गणैरनेक साहस्रैरावृतः परमेश्वरः ॥ २९ ॥ क्रीडार्थं नगरी सृष्टा सर्वभूतहितैषिणा ॥ मयाद्य युवयोर्दत्ता विहायाऽचलमात्मनः ॥ ३० ॥ भवद्भ्यां हेमशृंगेति यस्माच्च समुदीरिता ॥ पुरी कनकशृंगेति लोके ख्याता भविष्यति ॥ ३१ ॥ एवं कनकशृङ्गेति प्रथमं नाम कथ्यते ॥ ३२ ॥ जपंतश्च

---

१ लोकं त्वम्–इ० पा० । २ न च मानुषाः–इ० पा० । ३ अपि वल्लभाः–इ०पा० । ४ रमेशश्च–इ० पा० । ५ ईश कजेश–इ० पा० । ६ हि–इ०पा० । ७ शेषपुरी निषेविता–इ०पा० । ८ सदा–इ० पा० ।

स्थिता यत्र ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ नित्यं रमंति भक्तानां सर्वाभीष्टफलप्रदाः ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये कनकशृङ्गाभिधानवृत्तांतवर्णनंनाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास यथेयं तु प्रोच्यते हि कुशस्थली ॥ कल्पे तत्पुरुषे पूर्वं वेदविद्भिर्मनीषिभिः ॥ १ ॥ वेधसा सृजितं विश्वं दैत्यदानवराक्षसम् ॥ अन्योन्यमदसंमत्तमन्योन्यद्वेषि वै रणे ॥ २ ॥ देवाश्च दानवाः संरुये नित्यं स्पर्धासमन्विताः ॥ मनुष्या मनुजैः सार्धं सिद्धविद्याधरैः सह ॥ ३ ॥ चारणाः किंनरैः सार्धमेवं ते द्वेषतत्पराः ॥ युद्धं कुर्वंति सततमविस्पष्टार्थया गिरा ॥ ४ ॥ सर्वे चैव च बलिनो दुर्बलैर्मनुजैः सह ॥ पशवः पशुभिः सार्धं पक्षिणः सह पक्षिभिः ॥ ५ ॥ एवमन्योन्यमन्यैश्च निर्मर्यादमिदं जगत् ॥ दृष्ट्वा विश्वस्य कर्तारं विष्णुं विश्वेश्वरं परम् ॥ ६ ॥ व्रजामि शरणं देवं शरणार्त्तिहरं हरिम् ॥ एवं मनसि संधाय दध्यौ ध्यानेन माधवम् ॥ ७ ॥ ततो ध्यातो महायोगी विश्वरूपधरो हरिः ॥ लोहदण्डधरः श्रीमानिदमाह पितामहम् ॥ ८ ॥ ब्रह्मन्ध्यातस्त्वया सम्यग्ध्यानयोगेन पश्य माम् ॥ समायातं तथा ध्यातं जगतां पातुमुद्यतम् ॥ ९ ॥ ततो धाता निशम्यैतत्त्यक्त्वा ध्यानमवेक्ष्य तम् ॥ समुत्थायैकमनसा नमश्चक्रेऽर्चयत्पुनः ॥ १० ॥ पाद्येनाचमनीयेन मधुपर्केण केशवम् ॥ पूजयित्वा पुनर्वाक्यमुवाचाच्युतमब्जजः ॥ ११ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ देवदेव जगन्नाथ जगत्सृष्टमिदं त्वया ॥ ऋते त्वया जगद्विष्णो नैवावस्थातुमर्हति ॥ १२ ॥ शास्ता त्वमस्य विश्वस्य विशुद्धस्य च नापरः ॥ त्वत्तोस्तीदं जगत्सर्वं तस्मात्त्वमनुशासय ॥ १३ ॥ देवदानवगंधर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः ॥ त्वामृते पुण्डरीकाक्षं व्यापिताशेषविग्रहाः ॥ परस्परं विनिघ्नंति तांश्च त्वं रक्षितुं क्षमः ॥ १४ ॥ त्वमस्य विश्वस्य चराचरस्य स्थितेः सदा प्राणभृदात्मरूपिणी ॥ १५ ॥ त्वया धृतं सर्वमिदं जगद्वै यतस्ततोऽसि त्वमुपेन्द्रसंज्ञः ॥ प्रवेशनं व्याप्तमिदं स्वधाम यत्त्वमुच्यसे विष्णुरतो मुनींद्रैः ॥ १६ ॥ निवासितं विश्वमिदं त्वयाद्य वासश्च धातोरिति वासुदेवः ॥ तवानुगं विश्वमिदं विभुस्त्वमशेषविश्वस्य विभासि राजा ॥ १७ ॥ सेनानुरूपं जगदेव यस्मादतः स्मृतस्त्वं किल विश्वसेनः ॥ विलेखनादस्य चराचरस्य कृतेश्च धातोस्त्वमतोऽसि कृष्णः ॥ १८ ॥ जितं त्वया देव जगत्त्रयं यज्जितेश्च धातोस्त्वमतोऽसि जिष्णुः ॥ तस्मात्समस्तग्रहलोकपालं जगद्विभो पालय सर्वकालम् ॥१९॥ त्वमस्य सर्वस्य भवादिराजस्त

१ जगतां पातुम्—जगंति पातुम्—इत्यर्थः । २ महाविष्णो—इ० पा० । ३ व्यापिताशेषविग्रह—इ० पा० । ४ यत्—यस्मात्कारणात् इत्यर्थः । ५ वासश्च धातोः—'वस निवासे' इति धातोः—इत्यर्थः । ६ जितेः—'जि जये' इति धातोः । आर्षत्वात् श्तिबनुबन्धस्य गुणाभावः ।

वास्तु भद्रासनमद्वितीयम् ॥ प्रदक्षिणावर्तनकस्तु शंखः करस्थितः शोभति पूरुषस्य ॥ २० ॥ सुदर्शनं नाम तवास्ति चक्रमतो हि गीतः कविभि
स्तु चक्री ॥ ध्वजोऽस्ति ते देव सुपर्णसेवितस्तथा सुपर्णश्च तवास्ति वाहनम् ॥२१॥ तुरंगमाः संतु तवारिसंहरे तथा हृषीकेश सुदन्तदन्तिनः॥ कि
रीटनिष्कांगदकर्णपूरकेयूरहारोत्तमहेमसूत्रैः ॥ २२ ॥ विचित्रवस्त्रोत्तमरक्तमाल्यैर्विभूषितस्त्वं भव भीमसेनः ॥ श्रिया कदाचिच्च न मुच्यते भवान्भवं
ति ते नित्यमनंतसंपदः ॥ २३ ॥ तवानुगा भक्तिरिहास्तु वै संती मुकुन्द भक्ते त्वमतः प्रसीद मे[2] ॥ २४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ स एव
मुक्तस्तु पुरो दिवौकसां विभुः प्रसन्नस्त्विदमब्रवीद्धारः ॥ विरिंचं मे दर्शय तस्य मंडलं त्वया विमुक्तं[5]च सदाशिवं विभो ॥ २५ ॥ स्थिरं स्थि
यत्र जगत्करोम्यहं ततो विरिंचिः कुशमुष्टिमाददे ॥ पवित्रदेशस्य निदर्शनाय जगाम पुण्यं च्यवनाश्रमं तदा ॥ २६ ॥ ततः स्थलीमुत्तरामवाप्य
पितामहः केशवमाह चादरात् ॥ त्वदुद्भवं चात्र पवित्रमंडलं त्वया विमुक्तं च सदा शिवं विभो ॥ २७ ॥ त्वमेव विष्णुर्विबुधार्चितः
सदा स्मृतो मुनींद्रैः स च विष्टरश्रवाः ॥ निषीद विश्वेश कुशस्थलं[6] यदा तदाश्रितो माधवमासरूपवान् ॥ २८ ॥ कुशस्थलीं संस्थित
एव देव इत्थं विधात्रा पुरुषोत्तमः स्तुतः ॥ स्थलीं कुशैरास्तारितामुपाविशत्कुशस्थलीं देवमुनीन्द्रसेविताम् ॥ २९ ॥ समंततो योजनसं
ख्ययावृतां ततो विधाता पुरुषोत्तमस्तथा ॥ कुशस्थलीति प्रथितं जगत्त्रये प्रचक्रतुर्नाम च तावुभावपि ॥ ३० ॥ तत्र विश्वपतिः
श्रीमान्विश्वेशो विश्वकृद्विभुः ॥ विश्वं शशास विश्वात्मा सर्वविश्वस्य नायकः ॥ ३१ ॥ एवं कुशस्थली ख्याता हेमशृङ्गेति या
पुरा ॥ स्तीर्णा कुशैर्यतो धात्रा कुशस्थली ततः स्मृता ॥ ३२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये व्याससनत्कुमारसंवादे कुशस्थलीनामहेतुकथावर्णनंनामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥[7] छ ॥
॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुरा चैशानकल्पे तु स्मृतावंती यथा पुरी ॥ तथा शृणु सुरैः पूर्वं दैत्यसैन्यपराजितैः ॥ १ ॥ आश्रितं मेरुशिखरं
वनकंदगुहावृतम् ॥ तत्र गत्वा द्विजश्रेष्ठ मंत्रं च चक्रुरुद्यताः ॥ २ ॥ अन्योन्यं च समासाद्य समभ्यर्च्य परस्परम् ॥ जग्मुः सर्वे सुरगणा यत्र ब्रह्मा
प्रजापतिः ॥ ३ ॥ निवेदयांचक्रिरे सर्वं तत्रागमनकारणम् ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा देवानां स प्रजेश्वरः ॥४॥ जगाम त्रिदशैः साकं देवदेवं महेश्वरम् ॥

१ सताम्–इ०पा० । २ मे–मयि भक्ते–इति पूर्वेण सम्बंधौचित्येन सतम्यर्थे षष्ठी । ३ अकारांतोऽप्ययं 'विरिंच' शब्दः । ४ इकारांतोऽप्ययम् । ५ स च–स्वम–इति शेषः । ६ कुशैः कुशेश्वरम्–०पा० । ७ अक्षराधिक्यमार्षम् ।

स चापि ह्यगमत्तत्र वैकुंठं धाम यत्र वै ॥ ५ ॥ ऋद्धिसिद्धिप्रदं नित्यं मुनिचारणसेवितम् ॥ किन्नरैर्गीयमानं च अप्सरोगणसेवितम् ॥ ६ ॥ ऋषिभिर्भार्गवादिभिर्देवर्षिनारदोत्तमैः ॥ सिद्धगंधर्वमुख्यैश्च कुमारैः सनकादिभिः ॥ ७ ॥ प्रजापतिगणाकीर्णं मानवैश्च चतुर्दशैः ॥ वसुभिर्विश्वे देवैश्च पितृणामुत्तमैर्गणैः ॥ ८ ॥ संसेव्यं च सदाचारैः पुण्यवद्भिर्जनैस्तथा ॥ दिव्यं दिव्यैश्च प्रासादैर्दिव्यपादपशोभितम् ॥ ९ ॥ मणिरत्नैश्च सोपानै र्दिव्यं सरसशोभितम् ॥ हंसकारंडवाकीर्णं मणिभाभिः सुभास्वरम् ॥ १० ॥ षडूर्मिरहितं स्थानं यत्र तिष्ठन्ति पक्षिणः ॥ तत्र गत्वा सुराः सर्वे वासु देवदिदृक्षया ॥ स्तुतिमारेभिरे कर्तुं देवदेवजगत्पतेः ॥ ११ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ नमोऽनंताय बृहते कूर्माय वै नमोनमः ॥ १२ ॥ नृसिंहरूपायोग्राय नमो वाराहरूपिणे ॥ राघवाय च रामाय ब्रह्मणेऽनंतशक्तये ॥ १३ ॥ वासुदेवाय शांताय यदूनां पतये नमः ॥ नमो बुद्धाय शुद्धाय कल्कये म्लेच्छनाशिने ॥ १४ ॥ इति स्तवाभियुक्तानां वागुवाचाशरीरिणी ॥ शृणुध्वं भोः सुराः सर्वे भूत्वा चैकाग्रमानसाः ॥ १५ ॥ महाकालवने रम्ये ब्रह्मर्षिगणसेविते ॥ तत्र पुण्या पुरी ह्येका सर्वकामफलप्रदा ॥ १६ ॥ नाम्ना कुशस्थली रम्या सिद्धगंधर्वसेविता ॥ कल्पादौ कल्पमध्ये वा यत्र संनिहितो हरः ॥ १७ ॥ कल्पक्षये क्षयं यांति स्थावराणि चराणि च ॥ तीर्थानि चैव सर्वाणि पुण्यान्यायतनानि च ॥ १८ ॥ सरितः सागराः सर्वे सरांस्युपवनानि च ॥ औषधीर्वृक्षवल्लीश्च यंत्रं मंत्रं शुभाशुभम् ॥ १९ ॥ ज्योतींषि चंद्रसूर्यौ च सर्वं विष्णुमयं जगत् ॥ तेषां बीजं च पुण्यं च जीवकर्माशयं तथा ॥ २० ॥ सर्वमादाय भगवाञ्छंकरस्तत्र तिष्ठति ॥ सर्वतीर्थमयी गंगा सर्वदेवमयो हरिः ॥ २१ ॥ सर्वयज्ञमयो वेदः सर्वधर्ममयी दया ॥ रेवा च सरितां श्रेष्ठा भुवि पुण्यकृताधिका ॥ २२ ॥ तस्माद्धितकरं क्षेत्रं कुरूणां वै सुरोत्तमाः ॥ तस्माद्दशगुणं मन्ये प्रयागं तीर्थमुत्तमम् ॥ २३ ॥ तस्माद्दशगुणा काशी काश्या दशगुणा गया ॥ ततो दशगुणा प्रोक्ता कुशस्थली च पुण्यदा ॥ २४ ॥ उपरागसहस्राणि व्यतिपातायुतानि च ॥ अमालक्षं तु एतस्याः कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ २५ ॥ लक्षमिंदुक्षये दानं सहस्रं चायनद्वये ॥ व्यतीपाते च कोटिः स्याद्वा कायां च ह्यनंतकम् ॥ २६ ॥ तस्माद्धितकरा देवा पुरी ह्येषा कुशस्थली ॥ अनंतांऽनंतसंख्यातं दानं किंचित्कृतं नरैः ॥ २७ ॥ तत्सर्वं भोः सुर श्रेष्ठाः सर्वं तत्राक्षयं भवेत् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन यूयं यात हि मा चिरम् ॥ २८ ॥ क्षीणपुण्या भवंतो वै बाधंते तेन वः सुराः ॥ महाकालवने रम्ये पुरी ह्येषा कुशस्थली ॥ २९ ॥ तत्र गत्वा भवंतो वै स्नानदानादिकं भुवि ॥ आचरध्वं सुविधिना पुण्यात्स्वर्गमवाप्स्यथ ॥ ३० ॥

१ द्वादश्याम-इ० पा० ।

एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्या वाण्याश्चाकाशगं तदा ॥ प्रणम्य शिरसा तस्यै ब्रह्मेशानपुरोगमाः ॥ ३१ ॥ पुनर्जग्मुः सुराः सर्वे यत्र माहेश्वरं वनम् ॥ पुरीं
चैव द्विजश्रेष्ठ सर्वकामफलप्रदाम् ॥ ३२ ॥ चातुर्वर्ण्यसमाकीर्णामृषिगंधर्वसेविताम् ॥ पुण्यवद्भिर्जनैः पूर्णां सिद्धचारणसेविताम् ॥ ३३ ॥ दरिद्रो
न जडो मूर्खो न रोगी न च मत्सरी ॥ न व्याधितो नापकारी जनः क्वचित्प्रदृश्यते ॥ ३४ ॥ दांताः शांताः सुशीलाश्च जरारोगविवर्जिताः ॥
स्वधर्मनिरता नित्यं सदाचारातिथिप्रियाः ॥ ३५ ॥ नरा यत्र निवसंति नार्यश्चैव पतिव्रताः ॥ महोत्सवाः सुगीतानि हव्यं कव्यं गृहेगृहे
॥ ३६ ॥ ईदृशीं च पुरीं दृष्ट्वा देवा हर्षं परं गताः ॥ तत्र तीर्थं समाख्यातं नाम्ना पैशाचमोचनम् ॥ ३७ ॥ पुण्यवद्भिः सदा सेव्यं सर्वतीर्थनिषे
वितम् ॥ तस्मिन्स्नात्वा च जप्त्वा च हुत्वा दत्त्वा च देवताः ॥ ३८ ॥ पुण्यं चाथाक्षयं लब्ध्वा पुनर्याताः सुरालयम् ॥ जित्वाऽसुरान्महादुष्टान्स्थानं
प्राप्ताः स्वकंस्वकम् ॥ ३९ ॥ येऽस्यां[1] कुर्युर्महाभागाः स्नानं दानं तथार्चनम् ॥ हवनं तर्पणं पितॄंस्तत्सर्वं स्याद्ध्यनंतकम् ॥ ४० ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्ने
न एतत्कार्यं सदा बुधैः॥ देवतीर्थौषधीबीजभूतानां चैव पालनम् ॥ ४१ ॥ कल्पेकल्पे च यस्यां वै तेनावंती[2] पुरी स्मृता ॥ अद्यप्रभृति पुरी ह्येषा
नाम्नावंती कुशस्थली ॥ ४२ ॥ इत्युक्त्वा वै तदा देवाः स्वधाम परमं गताः ॥ तदारभ्य द्विजश्रेष्ठ ह्यवंती भुवि विश्रुता ॥ ४३ ॥ य एतां सुकथां
दिव्यां पुण्यां च पापहारिणीम् ॥ शृणुयाच्छ्रावयेद्यो वै सर्वपापैः स मुच्यते ॥ ४४ ॥ अपुत्रो लभते पुत्रमधनो धनमाप्नुयात् ॥ वाजपेयसहस्राणां
राजसूयशताधिकम् ॥ ४५ ॥ पुण्यं लब्ध्वा नरो नित्यं शिवलोके महीयते ॥ ४६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्येऽवंत्यभिधानकथावर्णनंनाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥
एकस्मिन्नंतरे व्यास यथोज्जयनी स्मृता पुरी ॥ तथाहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्व त्वं समाहितः ॥ १ ॥ त्रिपुराख्यो महादैत्यः सर्वदैत्यजनेश्वरः ॥ तप
स्तेपे सुदुर्धर्षं ब्रह्मणस्तुष्टिकारणात् ॥ २ ॥ आतपे चाग्निसेवां वै प्रावृषि मेघडंबरम् ॥ दमयित्वा[3] तदात्मानं शीतकाले जलाशये ॥ ३ ॥ शीर्णपत्र
जलाहारो वायुभक्षी निराश्रयः ॥ गायत्रीव्रतमास्थाय त्यक्तसर्वपरिग्रहः ॥४॥ एवं वर्षसहस्रं तु तपस्तप्तं सुदुश्चरम् ॥ पूर्णे वर्षसहस्रे तु ब्रह्मा प्रीततमो
ऽब्रवीत् ॥ ५ ॥ व्रियतां भोऽसुरश्रेष्ठ वरं मत्तोभिवांछितम् ॥ तत्सर्वं सांप्रतं लोके वरं तुभ्यं ददामि वै ॥ ६ ॥ एवमुक्तः स विधिना दैत्यस्त्रिपुरसंज्ञि
तः ॥ उवाच वचनं सद्यो ब्रह्माणं संशितव्रतम् ॥ ७ ॥ ॥ त्रिपुर उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टमना ब्रह्मन्वरं मे दातुमिच्छसि ॥ देवदानवगंधर्वपिशाचो

१ अस्याम्–अवन्त्याम्–इत्यर्थः । २ अवन्ती–'अव' धातोः पालनार्थत्वात्–'अवति--पालयति--देवतीर्थौषधीबीजभूतानि–इत्यवंती'–इति व्युत्पत्तेः । ३ तपित्वा तु–इ० पा० ।

रगराक्षसैः ॥ अवध्योऽहं सदा भूयां वरमेतद्वृणोम्यहम् ॥ ८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ एवं भवतु भो वत्स विचरस्वाकुतोभयः ॥ इत्युक्त्वा सहसा ब्रह्मा तत्रैवांतरधीयत ॥९॥ तदारभ्य महादैत्यो देवानां कदनं महत् ॥ चकार कोपपूर्णो वै पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ १० ॥ वासयित्वा यत्र तत्र त्रिपुराणि चराणि च ॥ अत्र वासकृतः सर्वे वर्णाश्रमपरा जनाः ॥ ११ ॥ तेषां वै कदनं चक्रे नानोपायेन पापधीः ॥ तस्मिन्पुरे दुष्टवासे ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ १२ ॥ न जुहुयुश्चाग्निहोत्रं सोमपानं न कर्हिचित् ॥ कुतश्चित्सुकृतं कर्म जनाः कुर्वंति नो मुने ॥ १३ ॥ स्वाहाकारस्वधाकारवषट्कारविवर्जिताः ॥ नोत्सवो दृश्यते गेहे कस्यचिद्भुवि विस्तृतः ॥ १४ ॥ देवतायतनं नास्ति तथा नो शिवपूजनम् ॥ नास्ति यज्ञो न दानानि न गोब्राह्मणपूजनम् ॥ ॥ १५ ॥ सदाचारजनो नास्ति दया मानविवर्जिता ॥ न दानी नोपकारी च तपस्वी नैव दृश्यते ॥ १६ ॥ एवं व्यास पुरे तस्मिन्नष्टप्रायमिदं जगत् ॥ प्रजानां ब्राह्मणा मूलं वेदमूला हि ब्राह्मणाः ॥ १७ ॥ वेदमूलपरा यज्ञा यज्ञमूला हि देवताः ॥ तस्माद्व्यास हतं सर्वं कृतं तेन दुरात्मना ॥ ॥ १८ ॥ तेन देवगणाः सर्वे हतप्राया हतौजसः ॥ विचरंति यथा मर्त्या भुवि तेन पराजिताः ॥ १९ ॥ अन्योन्यकृतसंधाना मंत्रं कृत्वा समाहिताः ॥ जग्मुस्ते तत्र यत्रास्ते प्रजापतिरकल्मषः ॥ २० ॥ त्रिदशाः कथयामासुरात्मव्यसनकारणम् ॥ तज्ज्ञात्वा सहसोत्थाय ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ २१ ॥ जगाम त्रिदशैः सार्धं महाकालवनोत्तमम् ॥ यत्रास्ते सततं देव उमया सहितः शिवः ॥ २२ ॥ यत्रावंती पुरी दिव्या सर्वतीर्थनिषेविता ॥ तत्रागत्य सुरैः साकं स्वयंभूश्चतुराननः ॥२३॥ स्नानं दानं जपं होमं कृत्वा रुद्रसरे तदा ॥ पूजयित्वा महाकालं ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥२४॥ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ देवदेव महादेव भक्तानामभयंकर ॥ श्रूयतां भोः सुरश्रेष्ठ देवकार्यमनुत्तमम् ॥२५॥ त्रिपुरोनाम दैत्येंद्रो देवानां कदनं महत् ॥ करोति सततं दैत्यो देवब्राह्मणनिंदकः ॥२६॥ वासयित्वा पुरस्तिस्रो विस्तीर्णा विचरत्यथ ॥ तत्र स्थितानि भूतानि नाशं यांति दुरात्मना ॥२७॥ एवं कृत्वा प्रजाः सर्वाः क्षयं नीताश्चराचराः ॥ उद्वासितानि द्वीपानि ग्रामाश्च नगराणि च ॥२८॥ ऋषीणामाश्रमाः सर्वे यतीनामायतनानि च ॥ एवं कृत्वा सुराः सर्वे भ्रष्टराज्याः पराजिताः ॥ २९ ॥ विचरंति यथा मर्त्यास्त्रिपुरेण दुरात्मना ॥ मत्तो लब्धवरो नित्यं व्रजत्येवाकुतोभयः ॥ ॥ ३० ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वधस्तस्य विचिंत्यताम् ॥ ३१ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य ब्रह्मणः संशितात्मनः ॥ चिरं ध्यात्वा महादेवो ब्रह्माणं तमुवाच ह ॥ ३२ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ श्रूयतां भोः सुरश्रेष्ठा ब्रह्मशक्रपुरोगमाः ॥ जयोपायं करिष्यामि दैत्यस्यास्य दुरात्मनः ॥३३॥

१ वेदब्राह्मणनिंदकः--इ० पा० ।

तपश्चरत यूयं वो आत्मनो जयकांक्षिणः ॥ अवंत्यां यद्धुतं दत्तं तत्सर्वं चाक्षयं भवेत् ॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वा सर्वदेवानां तत्रैवांतर्हितः
शिवः ॥ गत्वा स्मशाननिलेये भूतप्रेतनिषेविते ॥ ३५ ॥ जयार्थं तस्य दैत्यस्य त्रिपुरस्य दुरात्मनः ॥ उपासांचक्रिरे तत्र चामुण्डायाः सुरेश्वराः॥
॥ ३६ ॥ महिषैश्च महामेध्यैः पशुपुष्पार्घतर्पणैः ॥ बलिभिर्विविधैर्दानैर्धूपदीपाग्नितर्पणैः ॥ पूजयित्वा तदा देवीं तामीडे वृषभध्वजः ॥ ३७ ॥
दुर्गां भगवतीं भद्रां दुर्गसंसारतारणीम् ॥ त्रिपुरांतकारिणीं कृत्यां चंडमुंडवधोद्यमाम् ॥ ३८ ॥ दैत्यमेदोमदोन्मत्तां रक्ताख्यां रक्तदंति
काम् ॥ रक्तांबरधरां धीरां रक्तपुष्पावतीं सतीम् ॥ ३९ ॥ महिषवाहिनीं श्यामां यक्षासनपरिग्रहाम् ॥ द्वीपिचर्मपरीधानां शुष्कमांसाति
भैरवाम् ॥ ४० ॥ पूजयित्वा प्रसन्नात्मा ध्यानमास्थाय संस्थितः ॥ तदा भगवती भद्रा ययेदं धार्यते जगत् ॥ प्रसन्नवदना
भूत्वा प्रत्यक्षं प्राह चंडिका ॥ ४१ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ व्रियतां भोः सुरश्रेष्ठ वरं मत्तोऽभिवांछितम् ॥ सर्वं त्वयोक्तं यच्छामि
जगतामुपकारकम् ॥ ४२ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टासि वै देवि देहि मे वरमुत्तमम् ॥ येन हन्मि महादैत्यं त्रिपुरं देवकंटक
म् ॥ ४३ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ जय ह्येनं महादेव गृहाण पाशुपतं परम् ॥ मया दत्तं सुरश्रेष्ठ दैत्यनाशकरं परम् ॥ ४४ ॥ महापाशुपतं शस्त्रं
करे कृत्वा च शंकरः ॥ ४५ ॥ उज्जहार तदा शंभुर्दैत्यनाशाय सत्वरः ॥ महाडंबारिको भूत्वा सर्वप्राणिभयंकरः ॥ ४६ ॥ स्तुतिं कृत्वा ययौ वाग्भिः
पृष्ठतोऽनुययुः सुराः ॥ शरेणैकेन वै रुद्रो जघान तं महासुरम् ॥ ४७ ॥ मायिनं तं त्रिधा भित्त्वा मायायुद्धेन शंकरः ॥ पुनरागात्पुरीमेतामवंतीम
मरसेविताम् ॥ ४८ ॥ जयाशिषा प्रयुंजाना ऋषयः सिद्धचारणाः ॥ तुष्टुवुश्च तदा देवा जयशब्देन हर्षिताः ॥ ४९ ॥ अप्सरा ननृतुस्तत्र गंधर्वा
ललितं जगुः ॥ ववौ तदा पुण्यतमो वायुः सुखप्रदो नृणाम् ॥५०॥ जयशब्दस्तदा जातः प्राणिनां च गृहे गृहे ॥ जज्वलुश्चाग्नयः शांताः शांता दिग्ज
नितस्वनाः ॥ ५१ ॥ प्रवर्तंते तदा यज्ञा महोत्सवसदक्षिणाः ॥ देवाः प्रपेदिरे स्थानं स्वकीयं पुनराहृतम् ॥ ५२ ॥ उज्जितो दानवो यस्मात्त्रैलोक्ये
स्थापितं यशः ॥ तस्मात्सर्वैः सुरश्रेष्ठैर्ऋषिभिः सनकादिभिः ॥ ५३ ॥ कृतं नाम ह्यवंत्या वा उज्जयिनी पापनाशिनी ॥ अवंती च पुरा प्रोक्ता
सर्वकामवरप्रदा ॥ ५४ ॥ अद्यप्रभृति पुरी व्यास उज्जयिनी समाश्रिताः ॥ येऽस्यां च स्नानदानादि भुवि कुर्वंति मानवाः ॥ ५५ ॥ न तेषां दुष्कृतं

१ वै—आत्मनः—इति पदच्छेदः । २ गत्वा स्मशाननिलयं भूतप्रेतनिषेवितम्—इ० पा० । ३ धूपदीपाग्निहोत्रकैः—इ० पा० । ४ तं हरम्—इ० पा० । ५ ददामि सर्वं त्वयोक्तम्—इ० पा० । ६ आहृतम्, आहतम्—इ० च पा० । ७ त्रैलोक्यं स्थापितं यतः—इ० पा० । ८ शौनकादिभिः—इ० पा० । ९ शाश्वतं पापनाशनम्—इ० पा० ।

...वदेद तिष्ठति पापजम् ॥ ५६ ॥ शिवाया गिरिशो वनाया वनेशः सुतायां सुतेशः दिनेशः सुताया ॥ धियायां गणेशं प्रियायां वसेद्वै गिरां माप मानी जनश्चोज्जयिन्याम् ॥ ५७ ॥ य एतस्यां महाभाग सदा वसति मानवः ॥ भुक्त्वा कामान्मनोऽभीष्टान्मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ ५८ ॥ तत्रैव वसते नित्यं कल्पकोटिशताधिकम् ॥ ५९ ॥ य एतां वै कथां पुण्यां पठते शृणुतेऽथ वा ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्य उज्जयिन्यभिधानकथनंनाम त्रिचत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि पद्मावती यथाऽभवत् ॥ शृणुष्व चादृतो व्यास बहुपुण्यकृतां कथाम् ॥ १ ॥ एकदा सर्वरत्नानां हानिर्जाता दुरात्मभिः॥ धर्मग्लानिर्निरोधश्च जातो वै दुष्टदानवैः ॥ २ ॥ तदा सुरासुरैः सर्वैर्मिलित्वा मथितोंऽबु धिः ॥ मेरुर्वंशोदधिः पात्रं रज्जुर्वासुकिपन्नगः ॥ ३ ॥ कूर्मपृष्ठे विधिं कृत्वा रत्नानि दुदुहुस्तदा ॥ आदौ लक्ष्मीर्विनिर्याता कृष्णाय प्रतिपादिता ॥ ॥ ४ ॥ तेन कृत्वा विषादोऽभूद्देवदानवयोस्तदा ॥ एतस्मिन्नंतरे प्राप्तो नारदो देवदर्शनः॥ ५ ॥ वारितः कलहस्तेन देवदैत्यसमुद्भवः ॥ महाकालवने साऽस्तु पद्मा सिंधुसमुद्भवा ॥ ६ ॥ सागरांते च रत्नानि तिष्ठंति विविधानि च ॥ तानि सर्वाणि चादाय भवतां वै ददाम्यहम् ॥ ७ ॥ मथ्यतामुद धिः शीघ्रं नात्र कार्या विचारणा ॥ पुनस्ते तूद्यमं चक्रुरमृतार्थं सुरासुराः ॥ ८ ॥ मथ्यमानेऽबुधौ तेषां मणिः प्राप्तश्च कौस्तुभः ॥ परिजाततरुः पश्चात्सुरा जाता ततः परम् ॥ ९ ॥ धन्वंतरिरथोत्पन्नश्चंद्रो जातोऽपि वै ततः ॥ कामधेनुस्ततो जाता गजरत्नं ततः परम् ॥ १० ॥ उच्चैःश्रवा हयश्रेष्ठः सुधा रंभा ततस्ततः ॥ ततः परं च सारंगं धनुः सर्वास्त्रसंभवम् ॥ ११ ॥ पांचजन्यस्तथा शंखः करे तिष्ठति मुरद्विषः ॥ निधि रेष महापद्मो विषं हालाहलं ततः ॥ १२ ॥ चतुर्दशापि रत्नानि प्राप्तानि विविधानि च ॥ समादाय गतास्तत्र यत्र माहेश्वरं वनम् ॥ १३ ॥ गत्वा ते च समासीना मंत्रं चक्रुः परस्परम् ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वमिति ते समयंत्रिताः ॥ १४ ॥ कोलाहलस्तथोत्पन्नो नारदः पुनरभ्यगात् ॥ तेषां कलिमलं दृष्ट्वा विष्णुमाराधयत्ततः ॥ १५ ॥ मोहनीरूपमास्थाय नारीभूत्वाभ्यगाद्धरिः ॥ अतिरूपवती तन्वी तामालोक्य महासुराः ॥ १६ ॥ विह्वलांगाश्च ते सर्वे कामबाणवशंगताः ॥ एतस्मिन्नंतरे तेषां सुरां प्रादात्सुरेश्वरः ॥ १७ ॥ हस्तलाघवयोगेन देवानाममृतं ददौ ॥ एतस्मिन्नंतरे व्यास राहुस्तद्व पधारकः ॥ १८ ॥ तेषामंतरगो भूत्वा पपौ चामृतमुत्तमम् ॥ तज्ज्ञात्वा च द्रुतं विष्णुः शिरश्चक्रेण चाच्छिनत् ॥१९॥ सुधास्पर्शप्रसंगेन न ममारा

१ वंश उदधिः–इति पदच्छेदः । सन्धिरार्षः । २ समायाता–इ० पा० । ३ हि उद्यताः–इ० पा० ।

सुरस्तदा ॥ राहुः केतुरिति ख्यातौ क्षेत्रेऽस्मिन्मुनिसत्तम ॥ २० ॥ राहुकायात्समुद्भूतं बहु सुस्राव शोणितम् ॥ तस्मिन्क्षेत्रे महत्तीर्थं जातं तद्दोष
नाशनम् ॥ २१ ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा राहोर्दर्शनतत्पराः ॥ न तेषां जायते किंचिद्राहुपीडा कदाचन ॥ २२ ॥ वांछितार्थमवाप्नोति गोसहस्र
फलं भवेत् ॥ ततस्तानि च रत्नानि महाकालवने सुराः॥ २३ ॥ विभज्य भागांस्ते सर्वे प्राप्य रत्नभुजोऽभवन् ॥ मणिं पद्मां धनुः शंखं विष्णवे नार
दो ददौ ॥ २४ ॥ सूर्याय च ददौ ह्यश्वं सप्तास्यं चाब्धिसंभवम् ॥ ऐरावतं गजश्रेष्ठं वासवाय समर्पयत् ॥ २५ ॥ पीयूषं दिविषद्गणान्ददौ चंद्रं
च शंभवे ॥ पारिजातं तरुश्रेष्ठं रंभां चैव वरांगनाम् ॥ २६ ॥ इंद्रक्रीडावने रम्ये नंदने च समर्पयत् ॥ ऋषीणां समदाद्धेनुं कामदोग्ध्रीं यज्ञसिद्ध्ये
॥ २७ ॥ निधिरेष महापद्मः कुबेरभवनं गतः ॥ यत्तद्धालाहलं प्रोक्तं विषं केनापि नादृतम् ॥ २८ ॥ यतोयतः प्रसरति प्रलयं यांति जंतवः ॥
दधार तद्विषं शंभुर्जगतां हितकाम्यया ॥ २९ ॥ तदाप्रभृति महादेवो नीलकंठ इति स्मृतः ॥ रत्नकुंडे नरः स्नात्वा नीलग्रीवं च पश्यति ॥ ३० ॥
मुक्त्वा स सर्वपापेभ्यः सर्वरत्नभुजो² भवेत् ॥ शताश्वमेधिकं पुण्यं लब्ध्वा शिवपुरं व्रजेत् ॥ ३१ ॥ तदादाय सुराः सर्वे ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥
ऊचुश्च ते तदा व्यास हर्षनिर्भरमानसाः ॥ ३२ ॥ उज्जयिनीं समासाद्य जाता रत्नभुजो वयम् ॥ पद्मायाश्च निवासेन यस्मात्सर्वसुखावहा ॥ ३३ ॥
तस्मात्सर्वेषु कालेषु पद्मा वसतु निश्चला ॥ अद्यप्रभृति पूरेषा पद्मावतीति च स्मृता ॥ ३४ ॥ य एतस्यां महाभागाः स्नानं दानं तथार्चनम् ॥
तर्पणं चैव देवानां पितॄणां च विशेषतः ॥ ३५ ॥ न तेषां दुष्कृतं किंचिन्न दारिद्र्यं न दुर्गतिः ॥ शतं कुलानि सर्वाणि तारयेन्निरयात्तदा ॥ ३६ ॥
धनार्थी चैव पुत्रार्थी विद्यार्थी बहुकामुकः ॥ यत्र कुत्र स्थितो भूत्वा पद्मावतीति च स्मरेत् ॥ ३७ ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति शिवः साक्षाद्भवेन्नरः ॥
एतद्व्यास फलं नाम्नः किं चिरं सेवनेन वै ॥ ३८ ॥ ये शृण्वंति कथां पुण्यां ये श्रावयंति नित्यशः ॥ न तेषां पातकं किंचिदश्वमेधफलं लभेत् ॥
॥ ३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये पद्मावतीनामकथावर्णनंनाम चतुश्चत्वारिं
शोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणुष्वावहितो व्यास कथां पापहरां पराम् ॥ एषा कुमुद्वती जाता यथा पद्मावती पुरी ॥
तथाहं संप्रवक्ष्यामि यथा मे लोमशोऽब्रवीत् ॥ १ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ शृणु वत्स मया दृष्टा बहुपुण्यतमा पुरी ॥ एकदा तीर्थयात्रायां गतो
ऽहं वै कुशस्थलीम् ॥ गुह्याद्गुह्यतरं स्थानं यत्र संनिहितो हरः ॥ २ ॥ यस्य दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ यत्र तत्र स्थिता विप्रा ब्रह्मत्वोपम

१ अक्षराधिक्यमार्षम् । २ अकारान्तोऽयं कप्रत्ययान्तः । ३ करिष्यन्ति—इत्यध्याहारः ।

कुर्वंत ॥ ३ ॥ यज्ञांश्चैव तथा चित्रानृत्विजोदारकर्मणः ॥ ऋषयश्च महाभागाः प्रकुर्वंति समाहिताः ॥ ४ ॥ ऋषिपत्न्यस्तथा साध्व्यः परिचर्यां प्रकुर्वते ॥ दश विष्णुसमाः ख्यातास्तत्रैव निवसंति ते ॥ ५ ॥ रुद्रा ह्येकादश प्रोक्ता द्वादशार्कास्तथैव च ॥ अष्टौ च वसवः ख्याता विश्वे देवास्त्रयोदश ॥ ६ ॥ अष्टौ च दिग्गजाश्चैव मनवश्च चतुर्दश ॥ मरुद्गणाश्च ते सर्वे तत्रैवेंद्रपुरोगमाः ॥ ७ ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव किंनरोरगराक्षसाः ॥ सिद्धास्तपस्विनो वत्स तत्रैव समुपस्थिताः ॥८॥ अष्टौ वै भैरवाः ख्याताश्चत्वारः पवनात्मजाः ॥ विनायकाश्च षट् प्रोक्ता देव्यश्च चतुर्विंशतिः ॥ ॥ ९ ॥ एते देवगणाः प्रोक्ता रौद्राश्चैव तथा गणाः ॥ ब्रह्मा वेदविदां श्रेष्ठो मरिचिकश्यपादयः ॥ १० ॥ दक्षः प्रजापतिश्रेष्ठो दितिर्वै देवमातरः ॥ सुरभीप्रमुखा गावः स्थावराणि चराणि च ॥ ११ ॥ तीर्थानि यानि सर्वाणि नद्यः प्रस्रवणानि च ॥ क्षेत्राणि चैव सर्वाणि भुवि पुण्यतमानि वै ॥ १२ ॥ सप्त पुर्यस्त्रयो ग्रामा नवारण्या नवोषराः ॥ चतुर्दशानि गुह्यानि मुक्तिद्वाराणि भूतले ॥ १३ ॥ समुद्राश्चैव चत्वारो रत्नानि विविधानि च ॥ सती पतिव्रताः साध्व्यस्तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥ राजर्षयस्तथा शांता ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ १४ ॥ वेदाः पुराणस्मृतयो गाथा गीतिप्रहेलिकाः ॥ उपासांचक्रिरे तस्य देवदेवेडुमापतेः ॥ १५ ॥ तस्य दर्शनमात्रेण जातोऽहं विज्वरोऽमलः ॥ दीर्घायुर्दीर्घतपसा जरारोगविवर्जितः ॥१६॥ स्नातोऽहं सर्वतीर्थेषु शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥ प्रसन्नमानसो जातः सर्वपापपराङ्मुखः ॥ १७ ॥ दृष्ट्वा पद्मावतीं शुद्धां सर्वकामवरप्रदाम् ॥ न यत्र दृश्यते कश्चिच्छोकरोगपरो जनः ॥ १८ ॥ न दुःखी न च दारिद्रो न मूर्खो नाजितेंद्रियः ॥ परस्परविरोधी न नृतिर्य्यक्षु च दृश्यते ॥ १९ ॥ अन्योन्यं सर्वमित्राणि अन्योन्यं चोपकारिणः ॥ सर्वे दांताश्च शांताश्च सर्वे विद्योपदेशिनः ॥ २० ॥ उद्यानानि च रम्याणि वनान्युपवनानि च ॥ हर्म्याणि च सुशुभ्राणि श्रेणीबद्धानि भांति वै ॥२१ ॥ नानारत्नसमाकीर्णैर्हेमकुंभैः सुशोभनैः ॥ विराजंते विचित्राणि गीतवाद्यमहोत्सवैः ॥२२ ॥ सदैव वसते यत्र उमया सह शंकरः ॥ चंद्रचूडः कृत्तिवासाश्चिताभस्मांगलेपनः ॥ २३ ॥ चंद्रज्योत्स्नाकलापूर्णमरीचिभिः सदा बभौ ॥ यत्र नो कृष्णपक्षोऽभून्नामावास्या न वै तमः ॥ २४ ॥ सदैव पुष्पिता श्यामा बाल्यरूपवती यथा ॥ हर्म्यपृष्ठे गवाक्षे च द्वाराजिरगृहांतरे ॥ २५ ॥ गिरिगह्वरकुंजेषु गुहाध्वांतांतरेषु च ॥ आश्रमेषु च रम्येषु वनेषूपवनेषु च ॥ २६ ॥ गृहदीर्घिकासु रम्यासु शालामालासु सर्वतः ॥ चंद्रज्योत्स्नासमा

१ ऋत्विजः—उदारकर्मणः—इति पदच्छेदः । सन्धिरार्षः । उदारकर्मणः—इति दीर्घाभावोऽप्यार्षः । उदारकर्माणः—सशास्त्रकर्मानुष्ठानपराः—इत्यर्थः । २ दश विष्णुसमाः—विष्णोर्दशावताराः—इत्यर्थः । ३ शुचिभिः संमताः—इ० पा० । ४ देवदेवेडुमापतेः—देवदेवेट् चासावुमापतिश्च तस्य । ५ शुभाम्-इ० पा० । ६ विद्योपजीविनः—इ० पा० । ७ श्यामा—षोडशवार्षिकी ।

पूर्णा दृश्यंते धवला दिशः ॥ २७ ॥ कुमुद्वतीप्रफुल्लानि विराजंते सरांसि च ॥ ज्योतिर्गणसमाकीर्णं शरदीव नभःस्थलम् ॥ २८ ॥ नद्यः सरांसि सर्वाणि वापीकूपसुपल्वलाः ॥ कुमुद्वत्या समाकीर्णा आसीच्चांद्रमसी मही ॥ २९ ॥ यस्मात्सर्वेषु कालेषु प्रफुल्ला च कुमुद्वती ॥ तस्मात्पद्मावती ह्येषा जाता कुमुद्वती पुरी ॥ ३० ॥ कुमुद्वत्यां नरा ये तु श्राद्धं कुर्युः समाहिताः ॥ न तेषां पितरः स्वर्गाच्च्यवंते हि कदाचन ॥ ३१ ॥ अक्षयं लभते श्राद्धं पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ स्नानं दानं तथा होमो देवताराधनं तथा ॥ ३२ ॥ यत्किंचित्क्रियते कर्म तत्सर्वं चाक्षयं भवेत् ॥ एवं कुमुद्वती जाता पुरी व्यास सनातनी ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये कुमुद्वतीप्रभावकथनंनाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अमरावती यथा जाता पुरी ह्येषा कुशस्थली ॥ शृणु व्यास महाभाग यथा ब्रह्माब्रवीत्सुरान् ॥ १ ॥ तथाहं संप्रवक्ष्यामि विस्तरेण तपोधन ॥ एकदा ब्रह्मणादिष्टः प्रजार्थमृषिसत्तमः ॥ २ ॥ मारीचः कश्यपस्तेपे तपः परमदुष्करम् ॥ महाकालवने रम्ये दिव्ये स हि महानृषिः ॥ ३ ॥ शीर्णपत्रानिलाहारो वायुभक्षी जितेन्द्रियः ॥ पूर्णे वर्षसहस्रे तु वागुवाचाशरीरिणी ॥ ४ ॥ श्रूयतां भो द्विजश्रेष्ठ मम वाक्यमनुत्तमम् ॥ यस्मात्तपसि तपस्तीव्रं फलमुद्दिश्य सुव्रत ॥ ५ ॥ तस्मात्ते संततिस्तात यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ तावत्तिष्ठतु मेदिन्यां यशसा पुत्रपौत्रकैः ॥ ६ ॥ अदितिस्ते सती भार्या त्वया सहाचरत्तपः ॥ तस्मात्सर्वेषु कालेषु छायाभूता यशस्विनी ॥७॥ भविष्यंति सुताः सर्वे विष्णुश्चेंद्रपुरोगमाः ॥ अमरा निर्जरा देवा दिवि ख्याताः सदैव हि ॥ ८ ॥ त्वं चापि च ऋषिश्रेष्ठः प्रजापतिरकल्मषः ॥ भविष्यसि न संदेहो मम वाक्याद्द्विजोत्तम ॥ ९ ॥ इत्युक्त्वा च पुनर्देवी तत्रैवांतरधीयत ॥ तदारभ्य पुरीं व्यास कुशस्थलीमनुत्तमाम् ॥ १० ॥ कश्यपः सह दाक्षिण्या साग्निकः समुपाश्रितः ॥ प्रजापि ववृधे तस्मात्सदेवासुरमानुषा ॥ ११ ॥ मरीचेः कश्यपो जज्ञे ततः सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ सुधापानकृतो देवाः शश्वत्तेनामराः कृताः ॥ १२ ॥ नंदनं चापि तत्रैव महाकालवनोत्तमे ॥ कामधेनुः समाख्याता मनोरथवरप्रदा ॥ १३ ॥ सा सिषेवे सदा तत्र महाकालं महेश्वरम् ॥ पारिजाततरुश्रेष्ठस्तथा चाम्लानपंकजम् ॥ १४ ॥ बिंदुसरः समाख्यातं मानसं सर उत्तमम् ॥ हंससारससमाकीर्णं सुरसिद्धनिषेवितम् ॥ १५ ॥ मुक्तामणिगणाकीर्णं रत्नशोभनशोभितम् ॥ निधिरेष महापद्मः कह्लारकुमुदोज्ज्वलः ॥ १६ ॥ यानि यानि च दिव्यानि संति ब्रह्मांडगोलके ॥ तानि सर्वाणि तिष्ठंति

१ महाप्राज्ञ--इ०पा०। २ परमदुश्चरम्--इ०पा०। ३ पुण्याः--इ० पा०। ४ दाक्षिण्या--दाक्षायण्या--अदित्या सह--इत्यर्थः। ५ मुक्तामणिगणासिकम्--इ० पा०।

महाकालवने शुभे ॥ १७ ॥ [illegible]
कीर्णाः सर्वे चामरसंनिभाः ॥ विचरंति यथा देवाः पुरीमेतां जना भुवि ॥ १९ ॥ अमरांगनासमा नार्यः सदैव स्थिरयौवनाः ॥ ईदृशी च पुरी दृष्टा भुवि व्यास सनातनी ॥ २० ॥ देवदानवगन्धर्वैः किन्नरोरगराक्षसैः ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदा नित्या बहुकालफलप्रदा ॥ २१ ॥ अमराणां कटकं यत्र तस्माज्जातामरावती ॥ य एतस्यां महाभागाः प्रसंगेन समागताः ॥ २२ ॥ स्नानदानादिकं कृत्वा पश्यंत्येव महेश्वरम् ॥ न तेषां दुर्लभं किञ्चित्पुत्रतो धनतोऽपि वा ॥ २३ ॥ सर्वभोगानवाप्नोति मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ पठनाच्छ्रवणाद्वापि शतरुद्रियफलं लभेत् ॥ २४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्येऽमरावतीनामकथनंनाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास महाभाग पुरी ह्येषामरावती ॥ विशाला च समाख्याता सर्वलोकेषु गीयते ॥ १ ॥ तथाहं संप्रवक्ष्यामि ब्रह्मणा कथितं पुरा ॥ गुह्याद्गुह्यतरं क्षेत्रं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २ ॥ उमया सहितो देव एक एवाचरद्वने ॥ ततो भूतगणाः सर्वे पश्चात्सर्वे सुरासुराः ॥ ३ ॥ विष्णुर्दशाकृतिर्यत्र देव्यो वै लोकमातरः ॥ विनायकाश्च वेतालाः कूष्मांडा भैरवादयः ॥ ४ ॥ कल्पोद्भेदाश्च लिंगाश्च चतुराशीतिसंख्यकाः ॥ क्षेत्राणि क्षेत्रपालाश्च ऋद्धिः सिद्धिस्तथैव च ॥ ५ ॥ पितरो लोकपालाश्च सिद्धाः सिद्धिप्रदाश्च ये ॥ ऋषयश्च महाभागा ऋषिपत्न्योऽमलाशयाः ॥ ६ ॥ किंनरा देवगन्धर्वा ह्यप्सराश्च वरांगनाः ॥ मरुद्गणाश्च ये सर्वे साधकानां गणाश्च ये ॥ ७ ॥ यक्षा गुह्यकसंघाश्च पिशाचोरगराक्षसाः ॥ स्थावरा जंगमाः सर्वे ध्यानं मानसमाश्रिताः ॥ ८ ॥ उपासांचक्रिरे तत्र देवदेवमुमापतिम् ॥ तान्दृष्ट्वा सा तदा देवी पार्वती गिरिजा तदा ॥ उवाच श्लक्ष्णया वाचा शंकरं जगदाश्रयम् ॥ ९ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ देवदेव जगन्नाथ जगदाधारतत्पर ॥ पश्य एतान्महाभागान्ध्यायमानांस्त्वाश्रितान् ॥१०॥ नानुपेक्ष्यांश्च तान्सर्वान्वातवर्षातपार्दितान् ॥ कल्पय त्वं महाभाग एतेषामात्मनो हितम् ॥११॥ यथायोग्यं वासनार्थं स्थानं परमशोभनम् ॥ पुरीं कल्पय मे नाथ वासार्थं सर्वकामदाम् ॥१२॥ एषा मे वासना स्वामिन्भवतां यदि रोचते ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्याः पार्वत्याः परमेश्वरः ॥ कल्पयामास पुरीं रम्यां सर्वभूतमनोरमाम् ॥ १३ ॥ आत्मनोपि हितां पुण्यां शंभुः सर्वात्मना तदा ॥ बहुयोजनविस्तीर्णां दिव्यां दिव्यजनप्रियाम् ॥ १४ ॥ दिव्याभिः [illegible] संयुक्तां दिव्यस्थानमनोरमाम् ॥ दिव्यसर्व

१ पुरी शेषा-इ० पा० । २ जगदाधार जगत्प्रभो-इ० पा० । ३ ध्यानस्थान्मामाश्रितान्-इ० पा० । ४ आत्मनोपमिताम्-इ० पा० ।

गुणोपेतां विशालां विरजां शुभाम् ॥ १५ ॥ क्रयविक्रयसंपन्नहट्टाट्टालकचत्वराम् ॥ बहुहर्म्यगृहाकीर्णां सौधपंक्तिविराजिताम् ॥ १६ ॥ स्फाटिकाभित्तिरचितां वैडूर्यमणिभूमिकाम् ॥ प्रवालस्तंभप्रवरां हेमाभरणसंभ्रमाम्[1] ॥ १७ ॥ आरक्तमणिदेहल्यां द्वारशाखाभिमंडिताम् ॥ जांबूनदकपाटाढ्यां वज्रार्गलसुसंस्कृताम् ॥ १८ ॥ मणिरत्नसमाभूमिद्वाराजिरगृहांतराम् ॥ घोषजालातिरम्यां च मुक्तादामविलंबिनीम् ॥ १९ ॥ हेमस्तंभध्वजोपेताः पताकाश्च गृहेगृहे ॥ कलशाश्च विराजंते मणिहेमाचिता गृहे ॥ २० ॥ वापीकूपतडागानि सरांसि विमलानि च ॥ पद्मकिंजल्कगंधीनि[2] जलयंत्रोपशोभिताम् ॥ २१ ॥ हंसकारंडवाकीर्णां शिखंडिगणशोभिताम् ॥ जलयंत्रकृताधारां गृहवापीवनाकराम् ॥ २२ ॥ क्वचिन्नृत्यंति मयूराः क्वचित्कूजंति कोकिलाः ॥ भ्रमरावलीढपुष्पाढ्यस्तबका वनराजयः ॥२३॥ नरनारीगणाकीर्णां वर्णाश्रमनिषेविताम् ॥ हर्म्यांतरागता नार्यो विलोकनपरा बभुः ॥ २४ ॥ चंद्रमालाकृतश्रेणीतोरणानीव च शोभते[3] ॥ एवं व्यास पुरी रम्या आत्मयोगेन वासिता ॥ २५ ॥ यत्रालकापुरी रम्या कुबेरभवनांकिता ॥ धवला पुण्यजनैः कीर्णा पक्षिभिश्चोपशोभिता ॥ २६ ॥ तत्र भोगवती दिव्या वरुणालय उत्तमः ॥ नागकन्याभिरुग्राभिर्नागपत्नीभिः संकुला ॥ २७ ॥ संयमनीपुरी श्रेष्ठा धर्मराजेन पालिता ॥ सदाचारजनैः पूर्णा कृता कृतविचक्षणैः ॥ २८ ॥ देवतानां पुरी रम्या वासवेनाभिरक्षिता ॥ पुण्यस्त्रीणां गणाकीर्णा किन्नरोद्गीतमंडिता ॥ २९ ॥ एवंविधानि रम्याणि पुरा बहुतराणि च ॥ बहुविस्तीर्णमानानि शुभ्राण्यतितराणि च ॥ ३० ॥ क्वचिद्रंभाकृतद्वारा यवांकुरघटाः शुभाः ॥ क्वचिद्गायन्ति गन्धर्वाः क्वचिन्नृत्यंति नर्तकाः ॥ ३१ ॥ क्वचिद्बालाः पठंति स्म वेदाध्ययनका द्विजाः ॥ क्वचिद्यज्ञान्यजंति स्म यजमानाः सऋत्विजः ॥३२॥ क्वचिच्चावभृथस्नाताः क्वचिद्दानान्यकुर्वत ॥ क्वचित्क्वचित्तूपनयनं विवाहाग्निपरिग्रहम् ॥ ३३ ॥ क्वचिदारामपूर्तं वै क्वचिद्यात्रावधारणम् ॥ वापीकूपतडागानां तथैव विधिपूर्वकम् ॥ ३४ ॥ क्वचित्कथाप्रसंगांश्च परिशंसंति वाचकाः ॥ क्वचिद्गाथाः प्रकुर्वंति कवयः पुर उत्तमे ॥ ३५ ॥ क्वचिन्मल्ला नियुध्यंते नटा नाट्यपराः क्वचित् ॥ तडागानि विराजंते मणिसोपानपंक्तिभिः ॥ ३६ ॥ चंचलाश्चपला बालाः श्यामाः षोडशवार्षिकाः ॥ वारिहारपरास्तत्र मणिहेमघटोत्कटाः ॥ ३७ ॥ एवं व्यास पुरी रम्या निर्मिता योगमायया ॥ शंभुना सर्वपापघ्नी प्रियाप्रियचिकीर्षया ॥३८॥ विशाला बहुविस्तीर्णा पुण्या पुण्यजनाश्रया ॥ तस्मात्सर्वेषु कालेषु

१ हेमाभरणसंभवान्—इ० पा० । २ पद्मकिञ्जल्कगन्धीनि-- इदं 'सरांसि' इत्यस्य-विशेषणम्—'जलयंत्रोपशोभिताम्'—इत्यारभ्य—'वनाकराम्'इत्यंतानि पुनः पुरीविशेषणानि । ३ पंक्तिशः स्थितानां नारीणां चन्द्रमुखानि दृष्ट्वोत्प्रेक्षते—सा पुरी हर्म्यांतरागतविलोकनपरनारीमुखैश्चन्द्रमालाकृतपंक्तिविराजितहर्म्यद्वारेवासितोभते—इति । इति [illegible]

सर्वलोकेषु गीयते ॥ ३९ ॥ विशालेति समाख्याता पुरी रम्या सनातनी ॥ यत्र तत्र स्थितो वापि सर्वावस्थां गतोऽपि वा ॥ ४० ॥ विशालेति
वदेन्नित्यं शिवलोके महीयते ॥ ईदृशी न पुरी व्यास भुवि ब्रह्मांडगोलके ॥ ४१ ॥ विशालासदृशी चान्या भुक्तिमुक्तिप्रदा नृणाम् ॥ पितृनुद्दिश्य
कुर्वंति श्राद्धं काले नरा यदि ॥ ४२ ॥ तदक्षयं भवेत्तेषां पितृकल्पे च गीयते ॥ स्नानदानादिकं यैस्तु विशालायां प्रसंगतः ॥ ४३ ॥ यत्र कुत्र
गतास्ते वै मृता यांति शिवालयम् ॥ धन्याः पुण्यतमा लोके प्रीतिर्येषां सदाचला ॥ ४४ ॥ विशालायां फलं शश्वच्छेषः शक्तो न वर्णितुम् ॥
कथाश्रवणमात्रेण वाच्यमानेन तत्क्षणात् ॥ महापापोद्भवात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ४५ ॥ एवं व्यास पुरी जाता विशाला च कुशस्थली ॥
प्रतिकल्पा यथा जाता तथा मे शृणु भाषतः ॥ ४६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्र
माहात्म्ये विशालाभिधानकथनंनाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणुष्वावहितो व्यास स्थितिमेकाग्रमानसः ॥
मया व्यासमुखात्प्राप्ता कल्पभेदे कथा शुभा ॥ १ ॥ गुह्याद्गुह्यतरा श्रेष्ठा न देया यस्य कस्यचित् ॥ नास्तिकाय कृतघ्नाय नाशिष्याय कदाचन ॥
॥ २ ॥ एषा पुण्यतमा व्यास कथा पापहरा परा ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण कल्पदोषो न बाधते ॥ ३ ॥ प्रमाणं कल्पपर्यंतं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥
मन्वंतरेषु सर्वेषु कल्पकल्पांतरेषु च ॥ ४ ॥ यावत्संख्यापरिमिता तावती शृणु सत्तम ॥ अहोरात्रं च भजते सूर्यो मानुषदैवतम् ॥ ५ ॥ तामुपादाय
गणनां शृणु संख्यां द्विजोत्तम ॥ निमेषैः पंचदशभिः काष्ठा त्रिंशत्तु ताः कला ॥ ६ ॥ त्रिंशत्कला मुहूर्तस्तु त्रिंशता तैर्मनीषिणः ॥ अहोरात्र
मिति प्राहुश्चंद्रादित्यगतिस्तदा ॥७॥ रविर्गतिविशेषेण सन्ध्यायां याति नित्यशः ॥ तदहस्तु मनुष्याणां रात्रिश्चैव तु तादृशी ॥ ८ ॥ पक्षौ मासा
ऋतुश्चाब्दमयने च प्रकीर्तिते ॥ पितृणां चैव देवानां ब्रह्मणश्च यथातथम् ॥ ९ ॥ यावत्संख्या समाख्याता आयुरंतश्च तादृशः ॥ अहोरात्राः पंच
दश पक्ष इत्यभिशब्दितः ॥ १० ॥ पक्षौ द्वौ तौ कृतौ मासौ मासौ द्वावृतुरुच्यते ॥ अयनं चर्तुभिस्त्रिभिरब्दं द्वे अयने स्मृतम् ॥ ११ ॥
दक्षिणं चोत्तरं चैव संख्यातत्त्वविशारदैः ॥ मानेनानेन यो मासः पक्षद्वयसमन्वितः ॥ १२ ॥ पितॄणां तदहोरात्रमिति कालविदो विदुः ॥ शुक्ल
पक्षस्त्वहस्तेषां कृष्णपक्षस्तु शर्वरी ॥ १३ ॥ कृष्णपक्षे त्विह श्राद्धं पितृणां वर्तते द्विज ॥ मानुषेण तु मानेन यो वै संवत्सरः
स्मृतः ॥ १४ ॥ देवानां तदहोरात्रं दिवा चैवोत्तरायणम् ॥ दक्षिणायनं स्मृता रात्रिः प्राज्ञैस्तत्त्वार्थकोविदैः ॥ १५ ॥ दिव्यमब्दं शतगुणं

१ कृतम्—इति शेषः। २ सर्वेष्वेतेषु नित्यशः—इ० पा०।

दिव्यमब्दसहस्रकम् ॥ मुनिभिश्चैव तत्त्वज्ञैरहोरात्रं मनोः स्मृतम् ॥ १६ ॥ अहोरात्रं दशगुणं मानवः पक्ष उच्यते ॥ पक्षाद्दशगुणो मासो मासा द्वादशभिर्गुणैः ॥ १७ ॥ ऋतुर्मनूनां संप्रोक्तः प्राज्ञैस्तत्त्वार्थदर्शिभिः ॥ षड्भिस्तैर्वर्षं संप्रोक्तं तेन संख्या निबध्यते ॥ १८ ॥ चत्वार्येव सहस्राणि वर्षाणां तु कृतं युगम् ॥ तावती तु भवेत्संध्या संध्यांशश्च तथाविधः ॥ १९ ॥ त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेता तत्परिमाणतः ॥ तस्याश्च त्रिशती संध्या संध्यांशश्च तथा परः ॥ २० ॥ तथा वर्षसहस्रे द्वे द्वापरं परिकीर्तितम् ॥ तस्य च द्विशती संध्या संध्यांशश्च तथा परः ॥ २१ ॥ कलिर्वर्षसहस्रं तु संख्या चोक्ता मनीषिभिः ॥ तस्य चैकशती संध्या संध्यांशश्च तथाविधः ॥ २२ ॥ (४८०० कृतं, ३६०० त्रेता, २४०० द्वापरम्, १२०० कलिः) एषा द्वादशसाहस्री युगसंख्या प्रकीर्तिता ॥ दिव्येनानेन मानेन युगसंख्यां निबोध मे ॥ २३ ॥ ससर्ज स पुनस्तात जगत्सर्वमिदं ततः ॥ कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चैव चतुर्युगम् ॥ २४ ॥ युगं तदेकसप्तत्या गुणितं द्विजसत्तम ॥ मन्वंतरमिति प्रोक्तं संख्यानार्थविशारदैः ॥ २५ ॥ अयनं चापि तत्प्रोक्तं द्वेऽयने दक्षिणोत्तरे ॥ मनुः प्रलीयते ह्यत्र संप्राप्ते जगतः प्रभौ ॥ २६ ॥ ततोऽपरो मनुः कालमेतावन्तं भवेत्पुनः ॥ समतीते तु राजेंद्र प्रोक्तः संवत्सरस्य वै ॥ २७ ॥ तदेव चायनं प्रोक्तं मुनिना तत्त्वदर्शिना ॥ ब्रह्मणस्तदहः प्रोक्तं कल्पश्चेति स उच्यते ॥ २८ ॥ सहस्रयुगपर्यंतं सा निशा प्रोच्यते बुधैः ॥ निमज्जत्यत्र चोर्वी सा सशैलवनकानना ॥ २९ ॥ तस्मिन्युगसहस्रे तु पूर्णे वै द्विजसत्तम ॥ ब्राह्मे दिवसपर्यंते कल्पो निःशेष उच्यते ॥ ३० ॥ युगानि सप्ततिं तानि साग्राणि कथितानि ते ॥ कृतत्रेतादियुक्तानि मनोरंतरमुच्यते ॥ ३१ ॥ चतुर्दशैते मनवः कथिताः कीर्तिवर्धनाः ॥ वेदेषु सपुराणेषु सर्वेषु प्रभविष्णवः ॥ ३२ ॥ प्रजानां पतयो व्यास धन्यमेषां प्रकीर्तनम् ॥ ३३ ॥ मन्वंतरेषु संहाराः संहारांतेषु संभवाः ॥ न शक्यमंतस्तेषां वै वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ ३४ ॥ विसर्गश्च प्रजानां वै संहारस्य च भारत ॥ मन्वंतरेषु संहारः श्रूयते भरतर्षभ ॥ ३५ ॥ यत्र तिष्ठंति वै देवाः सर्वे सप्तर्षिभिः सह ॥ तपसा ब्रह्मचर्येण श्रुतेन च समन्विताः ॥ ३६ ॥ पूर्णे युगसहस्रे तु कल्पो निःशेष उच्यते ॥ तत्र सर्वाणि भूतानि दग्धान्यादित्यरश्मिभिः ॥ ३७ ॥ ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा सहादित्यैर्गणैर्द्विज ॥ प्रविशंति सुरश्रेष्ठं हरिं नारायणं प्रभुम् ॥ ३८ ॥ स स्रष्टा सर्वभूतानां कल्पांते तु पुनःपुनः ॥ अव्यक्तः शाश्वतो देवस्तस्य सर्वमिदं जगत् ॥ ३९ ॥ स एव विद्यते व्यास महेशो सह संयुतः ॥ महाकालवने वासं चकार जगदीश्वरः ॥ ४० ॥ प्रलयो न बाधते व्यास महाकालवनोत्तमे ॥ कल्पे

कल्पे च वै रम्या पुरी ह्येषा कुशस्थली ॥ ४१ ॥ निरामया निरातंका निर्विकारा युगेयुगे ॥ मार्कंडेयोपदिष्टानि कल्पानि संभवंति च ॥ ४२ ॥
अत्रैव च वने रम्ये ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ प्रजानां पतयो ये ते दक्षः प्राचेतसस्तथा ॥ ४३ ॥ मरीचिः कश्यपो रुद्रो येऽन्ये भृग्वादयस्तथा ॥ कल्पादौ
ससृजे लोकांश्चराचरान्यथा तथा ॥ ४४ ॥ एवमादौ पुरा व्यास कल्पं कल्पायते तदा ॥ वाराहवामनविष्णुपितृणां वै तथैव च ॥४५॥ कल्पभेदाः
समाख्याता महाकालवने शुभे ॥ चतुराशीतिकल्पानि संजातानि द्विजोत्तम ॥ ४६ ॥ तावंति योगलिंगानि वने तिष्ठन्ति सत्तम॥ पुनर्जाताः पुनः
र्नष्टा महीसागरपर्वताः ॥४७॥ पुनःपुनर्भविष्यंति पुरी ह्येषाऽचला स्मृता ॥ तस्मात्सर्वेषु कालेषु सर्वलोकेषु गीयते ॥४८॥ प्रतिकल्पेति विख्याता
भुवि व्यास भविष्यति ॥ येऽस्यां वै मानवा दांताः स्नानदानादिकं तथा ॥ ४९ ॥ जपं होमं तथा श्राद्धं पितॄनुद्दिश्य देवताः ॥ न तेषां पुनरा
वृत्तिः कोटिकल्पशतैरपि ॥ ५० ॥ प्रतिकल्पामनुप्राप्य दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् ॥ वैशाखे पौर्णमास्यां वै स्नापयंत्येकवासरम् ॥ ५१ ॥ प्रसंगतो रजः
स्नातः शिप्रांभसि च मानवाः ॥ न तेषां दुष्कृतं किंचिद्विष्णुलोके वसंति ते ॥५२॥ मन्वंतरसहस्रेषु काशिवासेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं प्राप्नुयाज्जंतुः
प्रतिकल्पं क्षणादपि ॥ ५३ ॥ प्रतिकल्पे च कल्पांते सैवासीच्च पुरी शुभा ॥ तस्मात्सर्वजनैः ख्याता प्रतिकल्पा द्विजोत्तम ॥ ५४ ॥ ये चैतस्या[1]
महाभागाः प्रीतिं कुर्वंति मानवाः ॥ न तेषां कल्पभेदोऽयं स्वप्नवज्जायते क्षणात् ॥ ५५ ॥ यः शृणोति कथां पुण्यां प्रतिकल्पोद्भवां शुभाम् ॥
श्रावयेद्वा प्रयत्नेन ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ५६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमा
हात्म्ये प्रतिकल्पाभिधानकथनंनामाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ एवं व्यास पुरी रम्या नामभूता सनातनी ॥
युगेयुगे यथा जाता तथा ख्याता मयाऽनघ ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भूयो[2]ऽहं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदां वर ॥ शिप्रायाश्च कथां
पुण्यां पवित्रां पापहारिणीम् ॥ २ ॥ सुन्दरं कुंडमाख्यातं पिशाचमोचनं तथा ॥ नीलगंगा इति प्रोक्ता कर्कराजमतः परम् ॥ ३ ॥ पुष्कराणि
च सर्वाणि गयातीर्थमनुत्तमम् ॥ गोमतीकुण्डमाख्यातं नाम्ना धर्मसरस्तथा ॥ ४ ॥ ख्यातं संगमजं तीर्थं शनेर्जन्मकथां शुभाम् ॥ च्यवनाश्रमे
च या वार्ता तथा नागालये शुभे ॥ ५ ॥ पुरुषोत्तममहिमानं काले केन कथं भवेत् ॥ एतद्वेदितुमिच्छामि यत्ते मनसि वर्तते ॥ ६ ॥ ॥ सन
त्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास महाभाग कथां पापहरां पराम् ॥ यस्मिन्काले यदा जाता महाकालवने शुभे ॥ ७ ॥ नास्ति वत्स महीपृष्ठे

१ कुर्वीति—इति क्रियापदमध्याहर्तव्यम् । २ भूयस्तु—इ० पा० ।

शिप्रायाः सदृशी नदी ॥ यस्यास्तीरे क्षणान्मुक्तिः किं चिरात्सेवनेन वै ॥ ८॥ वैकुण्ठे जायते शिप्रा ज्वरघ्नी च सुरालये ॥ महाद्वारे च पापघ्नी
पातालेऽमृतसंभवा ॥ ९ ॥ वाराहकल्पे वै प्रोक्ता विष्णुदेहेति नामतः ॥ शिप्रावंत्यां समाख्याता कामधेनुसमुद्भवा ॥ १० ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥
विचित्रमिदमाख्यातं भवता ऋषिसत्तम ॥ वक्तुमर्हसि शिप्रायाः समासेन कथां शुभाम् ॥ ११ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ ब्राह्मं कपा
लमादाय भिक्षार्थं संचरन्महीम् ॥ महादेवो विशुद्धात्मा सर्वलोकेषु सर्वतः ॥१२॥ अप्राप्तभिक्षो भिक्षार्थी वैकुण्ठमगमद्विभुः ॥ गतश्चातिथ्यवेलायां
भ्रममाणो यतस्ततः॥१३॥लोकनिंदापरः क्रुद्धः क्षुधितो बहुवासरैः ॥ भिक्षां देहीति भो ब्रह्मन्क्षुधितोऽहं समाहितः ॥१४॥ कपालं च करे कृत्वा इत्यु
वाच पुनः पुनः ॥ गृह्यतां हर भिक्षां ते ददामीति हरिस्तदा ॥१५॥ इत्युक्त्वा करमुद्यम्य तर्जन्यंगुलिमादधत् ॥ तदा रुद्रः समाध्मातस्त्रिशूलेनाहन
द्रुषा ॥१६॥ तदांगुलिसमुद्भूतं बहु सुस्राव शोणितम् ॥ तेनाशु पात्रं तत्पूर्णं शंकरस्य करे स्थितम् ॥१७॥ तदा उद्वेलिता सा वै धारा जाता समं
ततः ॥ तत्र स्थाने समुद्भूता शिप्राऽसृग्धारसंभवा ॥ १८ ॥ वैकुंठे चाभवत्सद्यो नदी त्रैलोक्यपावनी ॥ एवं शिप्रा सरिच्छ्रेष्ठा त्रिषु लोकेषु विश्रुता
॥ १९ ॥ ज्वरघ्नी च यथा प्रोक्ता तथा व्यास ब्रवीम्यहम् ॥ यदा बाणासुरो दैत्यः कृष्णेन सह संयुगे ॥ २० ॥ योधयामास दैत्येंद्रो ह्यनिरुद्धप्र
हेलनः ॥ सहस्रबाहुभिर्वीरो नानाप्रहरणोद्यतः ॥ २१ ॥ तस्मात्क्रुद्धो वासुदेवश्चक्रमादाय सत्वरः ॥ चिच्छेद बाहुसाहस्रं क्षुरप्रेणाशुगामिना
॥ २२ ॥ स तदा भग्नसंकल्पश्छिन्नदोश्च व्रणार्दितः ॥ पराङ्मुखपरो भूत्वा शंकरं शरणं ययौ ॥ २३ ॥ तदागतं महादैत्यं समीपे भयविह्वलम् ॥
विलोक्य कृपयाविष्टो गते संग्राममूर्धनि ॥ २४ ॥ छित्त्वा बाहुसहस्रं वै दैत्यराजस्य चाहवे ॥ क्रुद्धः कृष्णो महाबाहुः परसेनांतको वरः ॥ २५ ॥
स्थितो यत्राचलो व्यास तत्रागतो महेश्वरः ॥ वारयामास कृष्णं वै शरौघैश्च समाकिरन् ॥२६॥ अन्योन्यं च समासाद्य कृत्वा युद्धं तु दारुणम् ॥
शस्त्रास्त्रैश्च महाघोरैः सर्वप्राणिभयंकरैः ॥ २७ ॥ वैष्णवास्त्रं तदा कृष्णः संदधे हरजिघांसया ॥ पाशुपतं च नामास्त्रं सर्वसंहारकारकम् ॥ २८ ॥
संदधे वै तदा शंभुः कृष्णप्राणहरोत्सुकः ॥ हाहाकारस्तदा जातः सर्वलोकेषु श्रूयते ॥ २९ ॥ मोहनास्त्रं पुनः कृष्णः शिवोपरि मुमोच ह ॥ तेनास्त्रे
ण तदा शंभुर्मोहितो देवमायया ॥ ३० ॥ जृंभमाणः स्थितः संख्ये किंचित्कालं मुहुर्मुहुः ॥ लब्धसंज्ञः पुनर्जातो यदा रुद्रो महाहवे ॥ ३१ ॥
तदा क्रोधाभिभूतेन कृतो माहेश्वरो ज्वरः ॥ ललाटफलकात्सद्यो वीरभद्रो महाबलः ॥ ३२ ॥ त्रिनेत्रस्त्रिशिरा ह्रस्वस्त्रिपादो बर्कराकृतिः ॥ क्षवो
जटिलभस्मांगो महाव्याधिर्दुरत्ययः ॥ [illegible]

ड्समुख्यपरा भग्ना ज्वराभिघातपीडिता ॥ बभूव सहसा व्यास सेना कृष्णेन पालिता ॥३५॥ तथाभूतां समालोक्य जृंभमाणां रुजार्दिताम् ॥ स्व सेनां भग्नसंकल्पां माहेशज्वरपीडिताम् ॥ ३६ ॥ ससर्ज वैष्णवं तापं कृष्णः परमकोपनः॥ तेन सह वैष्णवेन माहेश्वरेण ज्वरेण च ॥ ३७ ॥ अन्यो न्यमभवद्युद्धं घोरं घोरतरं महत् ॥ संग्रामं बहुलं कृत्वा भग्नो माहेश्वरो ज्वरः ॥३८॥ सर्वलोकेषु गत्वा वै न शांतिं प्रतिजग्मिवान् ॥ महाकालव ने रम्ये प्राप्तस्तेनाभिपीडितः ॥ ३९ ॥ निमग्नोऽथ वै शिप्रायां ततः शांतिं परां ययौ ॥ दृष्ट्वा माहेश्वरं शांतं ज्वरं परमकोपनम् ॥ ४० ॥ वैष्णवो ऽपि समासाद्य तस्यां मज्जनमाचरत् ॥ तस्याः प्रभावसन्नष्टौ ज्वरौ हरिहरोद्भवौ ॥ ४१ ॥ तस्मात्सर्वेषु कालेषु ज्वरघ्नी साऽभवत्क्षणात् ॥ ज्वरा भिभूतास्तां प्राप्य जनाः परमदुःखिताः ॥ ४२ ॥ निमज्जंति च शिप्रायां व्यासोषसि समाहिताः ॥ न तेषां बाधते पीडा ज्वरोद्भूता कदाचन ॥ ॥ ४३ ॥ सत्यमुक्तं तदा व्यास ब्रह्महरिहरेण च ॥४४॥ ये शृण्वंति कथां दिव्यां नराश्चैकाग्रमानसाः ॥ न तेषां जायते किंचिज्ज्वरसंतापजं भयम् ॥ ॥ ४५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखंडेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये शिप्राया माहात्म्ये ज्वरानुग्रहोनामैकोन पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥४९॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पापनाशिनी विख्याता यथा शिप्रा पयस्विनी ॥ तथाहं संप्रवक्ष्यामि समासेन परंतप॥१॥ पुरा कृतयुगे व्यास दमनोनाम वै नृपः ॥ कीकटेषु समाख्यातो राजा परमकोपनः ॥२॥ उत्पथी सर्वधर्माणां गोब्राह्मणविनिंदकः ॥ सुरापा ी हेम हारी मत्सरी गुरुतल्पगः ॥ ३ ॥ प्रजासर्वस्वहर्ता च परदाराभिमर्शकः ॥ धूर्तको[2] धूर्तसंगी च पिशुनस्तस्कराकृतिः ॥४॥ गोग्रहः पुरभेदी च बंदी बंदिजनप्रियः ॥ कुत्सितः कोपपूर्णश्च वेदशास्त्रविवर्जितः ॥५ ॥ साधुसंगपरित्यागी दुष्टो[3] दुष्टजनप्रियः ॥ कुलांगनापरित्यागी पण्यस्त्रीवृषलीपतिः ॥ ६ ॥ धर्मनिंदाकरो नित्यमधर्मे रमते मतिः ॥ न हूयंते न पूज्यंते न श्रूयंते कथा बुधैः ॥ ७ ॥ वेदा यज्ञाश्च देवानां मूर्तिः पद्मां च ताड्यते ॥ एवं दुष्टतरो राजा न भूतो न भविष्यति ॥ ८ ॥ स एकदा वने घोरे मृगयावनगोचरः ॥ इतस्ततो भ्रममाणो व्याधैः परिवृतः खलः ॥ ॥ ९ ॥ न लब्ध्वा खेटकं किंचित्क्षुधार्तस्तृषितः खलः ॥ एकाकी विगतोऽसंगो महाकालवनांतिके ॥ १० ॥ रात्रिः समागता तत्र घोरा घोरनि षेविता ॥ वृक्षमूलमुपावृत्य शयनार्थी क्षुधार्दितः ॥ ११ ॥ तत्राश्वं विटपे बद्ध्वा स्वयमेव न्यषीदत ॥ तदैव काले वृक्षाद्रे सर्पः पपात मस्तके ॥१२॥ किमिदं कुत आश्चर्यं कृत्वा हस्तेन वारितः ॥ तेन वारयिता राजा दष्टोंऽगुष्ठे तदाऽहिना ॥ १३ ॥ दष्टमात्रे च नृपतिर्व्यथितः क्षितिमागतः ॥

१ लोकेषु–इ० पा० । २ धूर्तको धूर्तसंगी च–इ० पा० । ३ पुरे पट्टे च–इ० पा० ।

कियत्काले व्यथाविष्टो मुमोह क्षीणमंगलः ॥ १४॥ एतत्क्षणात्प्रेतभूतो घोरे नरकसंचये ॥ यमदूतैस्ताड्यमानो विविधास्त्रैः स्वकर्मजैः ॥ १५ ॥
हर्षिताश्च गणाः सर्वे यमराजस्य किंकराः ॥ बद्धा पाशैश्च तं निन्युः पापिष्ठं यममंदिरे ॥ १६ ॥ एतस्मिन्नंतरे व्यास क्रव्यादैः खादितं शवम् ॥
किंचिच्छेषतरं प्रातर्वायसेनाभिलक्षितम् ॥ १७ ॥ तत्र गत्वानयन्मांसं तुंडेन वियदुद्धतः ॥ ततोऽन्यैर्वायसैर्भग्नो भ्राम्यमाण इतस्ततः ॥ १८ ॥
तत्राटतो हि यत्रास्ते दिव्या शिप्रा पयस्विनी ॥ किंचित्कर्मविपाकेन वायसास्यगतं पलम् ॥ १९ ॥ पतितं वै जले तस्याः शिप्रायास्तस्य[2] काय
जम् ॥ तेन पुण्यप्रभावेन शिवोऽजायत तत्क्षणात् ॥ २० ॥ त्रिनेत्रोथ जटाजूटी व्याघ्रांबरपरीवृतः ॥ शूलहस्तो वृषारूढो भालचंद्रो ह्युमापतिः
॥ २१ ॥ इत्याश्चर्यमयं रूपं दृष्ट्वा दूताश्च धर्षिताः ॥ तद्गणैस्ताडिता भग्ना धर्मराज्ञे शशंसिरे ॥ २२ ॥ श्रूयतां भो महाराज धर्मराज नमोस्तु ते ॥
दूतानां यद्वचो रम्यं बह्वाश्चर्यमयं परम् ॥२३॥ कीकटाधिमतिर्मंदः[1] पापिष्ठो वृषलीपतिः ॥ दमनोनाम राजाभूत्समस्ते क्षितिमंडले ॥२४॥ यानि
कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च ॥ तानि सर्वाणि तेनापि कृतानि भुवि सत्तम ॥ २५ ॥ मर्यादाभेदको मूढो वर्णाश्रमसुधर्मिणाम् ॥
कुसंगी द्यूतकोन्मादी बहुव्यंगभरः खलः ॥ २६ ॥ यमदंडपरः पापी अस्माकं हर्षवर्धनः ॥ स कथं शिवरूपी स्यात्किमाश्चर्यमतः परम् ॥ २७ ॥
यावंतः पतिताः पूर्वे पापिनः सर्व एव हि ॥ कृष्णेन तारिताः सर्वे ब्रह्मपुत्रार्थिना तदा ॥ २८ ॥ तदाप्रभृति सर्वाणि कुंडानि नरकस्य वै ॥
शुष्काणि चैव दृश्यंते ग्रीष्मांते वै ह्रदा यथा॥२९॥न चैवार्तरवं किंचिच्छ्रूयते तव मंदिरे ॥ अस्माकं जीवनं नास्ति किमुपायं वदस्व[3] नः ॥३०॥
एक एवागतो लोके वृत्तिदो नो यमाधिप ॥ सोऽपि शिवत्वमापन्नः कस्मान्नो जीव्यते कथम् ॥ ३१ ॥ धर्मराजस्तदाश्रुत्य किंकराणां परं वचः ॥
चिरं ध्यात्वा स्वकानूचे देशकालोचितं वचः ॥ ३२ ॥ ॥ धर्मराज उवाच ॥ ॥ श्रूयतां भो गणाः सर्वैः श्रुतिरेकाग्रमानसैः ॥ येन पुण्यप्रभा
वेन पापिष्ठः शिवतां गतः ॥ ३३ ॥ भुवि पुण्यतमे देशे महाकालवने शुभे ॥ शिप्रानाम सरिच्छ्रेष्ठा सर्वपापहरा परा ॥ ३४ ॥ येषां शिप्रोदक
स्पर्शो जायते भुवि किंकराः ॥ न तेषां पातकं किंचिन्मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ ३५ ॥ मनसा वपुषा वाचा पापानि विविधानि च ॥ तत्क्षणात्प्र
लयं यांति शिप्रासरिन्निषेवणात् ॥ ३६ ॥ शिप्राशिप्रेति यो ब्रूते यत्र कुत्रापि मानवः ॥ स एव शिवतां याति न जाने स्नानजं फलम् ॥३७॥ यत्र ॥ ५२ ॥
कीटपतंगाश्च शिप्रावारिचराश्च ये ॥ मृताः शिवपुरं यान्ति शिप्रानीरनिषेवणात् ॥ ३८ ॥ कृत्वान्यत्र महापापं येऽन्ते शिप्रातटं श्रिताः ॥ महापा

१ निर्भरम्—इ० पा० । २ तस्य—दमनभूपस्य—इत्यर्थः । ३ करोमि ते—इ० पा० ।

तकिनोऽप्येते मृता यांति शिवालयम् ॥ ३९ ॥ माधवे मासि संप्राप्ते निमज्जंति नरोत्तमाः ॥ न तेषां निरयं किंचिच्छिवरूपाश्चरंति ते ॥ ४० ॥ वायसेनाहृतं मांसं तस्य राज्ञः कृतागसः ॥ शिप्रागाधजले क्षिप्तं का तत्र परिदेवना ॥ ४१ ॥ वापीकूपतडागादि अधिकाधिकसत्फलम् ॥ तस्माद्दशगुणं पुण्यं नदीषु उपजायते ॥ ४२ ॥ तस्माद्दशगुणा तापी गोदा पुण्या ततोधिका ॥ तस्माद्दशगुणा रेवा गंगा पुण्या ततोऽधिका ॥ तस्माद्दशगुणा शिप्रा पवित्रा पापनाशिनी ॥ ४३ ॥ दमनस्य शरीरस्य मांसं शिप्रासमागतम् ॥ तेन पुण्यप्रभावेन शिवरूपधरोऽभवत् ॥ ४४ ॥ ईदृशा च नदी रम्या अवन्त्यां भुवि वर्तते ॥ वांछंति देवताः सर्वास्तस्या दुर्लभदर्शनम् ॥ ४५ ॥ धर्मराजवचः श्रुत्वा गणा विस्मयमागताः ॥ मनसा च निरातंकाः शिप्रां शरणमागताः ॥ ४६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ तदाप्रभृति विख्याता शिप्रेयं पापनाशिनी ॥ गीयते च पुराणेषु यस्या माहात्म्यमुत्तमम् ॥ ४७ ॥ दमनस्य च निर्मुक्तिः शिप्रामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ यमदूतानां संवादं श्रुत्वा मुक्तिर्न संशयः ॥ ॥ ४८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये शिप्रामाहात्म्ये पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास महाबुद्धे शिप्रामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ यथाऽमृतभवा ख्याता पाताले नागसंमते ॥१॥ एकदा रुद्रो भिक्षार्थं नागलोके बुभुक्षितः ॥ करे कपालमादाय भोगवत्यां समागतः ॥ २ ॥ भिक्षां देहि वचो दीनं वाचयित्वा गृहेगृहे ॥ भिक्षा केनापि नो दत्ता क्षुधितस्य च धूर्जटेः ॥ ३ ॥ तदा क्रोधाभिरक्ताक्षः शूलपाणिः क्षुधार्दितः ॥ भ्रामयित्वा पुरीं सर्वां शनैर्बहिर्विनिर्ययौ ॥ ४ ॥ एकविंशतिकुण्डानि पीयूषस्य द्विजोत्तम ॥ यत्र तिष्ठंति सर्वाणि नागलोकस्य रक्षणे ॥ ५ ॥ तत्र गत्वा स भगवाञ्छंभुः सर्वात्मसंभवः ॥ अपिबन्नेत्रमार्गेण तृतीयेन च शंकरः ॥ ६ ॥ रिक्तानि पीयूषकुण्डानि कृत्वा तत्रैव सोत्थितः ॥ कंपितश्च तदा लोको नागानां सर्वतोमुखम् ॥ ७ ॥ कस्येदं कर्म किं जातं सुधा यस्मादितो गता ॥ इत्युक्त्वा चैव ते सर्वे नागा वासुकिपुरोगमाः ॥ ८ ॥ महदतिक्रमणे शंकाः पुरात्ते निर्ययुर्बहिः ॥ किं कुर्वीम[2] क्व गच्छाम कस्येदं हेलनं कृतम् ॥ ९ ॥ येनास्माकं कोपितेन हृतं चामृतमुत्तमम् ॥ अस्माकं जीवनं तस्मात्कथं जीवाम पन्नगाः ॥ १० ॥ इत्युक्त्वा पन्नगाः सर्वे सस्त्रीबालपरिग्रहाः ॥ हरिं च जग्मुः शरणं मनसा परिशंकिताः ॥ ११ ॥ तेषामनुग्रहार्थाय वागुवाचाशरीरिणी ॥ श्रूयतामुरगाः सर्वे युष्माभिर्देवहेलनम् ॥ १२ ॥ भिक्षा

१ अधिकामफलं स्मृतम्--इ० पा० । २ आर्षः प्रयोगः । करवाम--इत्यपेक्षितम् । ३ कृतम्--इति शेषः ।

र्थमागतः शम्भुः क्षुधार्तश्च गृहेगृहे ॥ विदित्वातिथिवेलायां कपालकरभिक्षुकः ॥ १३ ॥ दत्ता न भिक्षा केनापि भोगवत्यां पिन
किनः ॥ तदा बहिर्गतो नाथः क्षुधितो धर्मविग्रहः ॥ १४ ॥ तेन नष्टा सुधा सर्वा कुंडांते पन्नगोत्तमाः ॥ यूयं प्रयात पातालान्म
हाकालवनोत्तमे ॥ १५ ॥ तत्रैका वै सारिच्छ्रेष्ठा शिप्रानामेति विश्रुता ॥ त्रैलोक्यपावनी ह्येषा सर्वकामफलप्रदा ॥ १६ ॥ यस्या दर्शनमा
त्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ तत्र गत्वा भवद्भिश्च स्नानं कार्यं यथाविधि ॥ १७ ॥ भजनं देवदेवस्य ततः पूजां करिष्यथ ॥ भजना
द्देवदेवस्य शिप्रासलिलमज्जनात् ॥ १८ ॥ भविष्यति ततः सद्यः सुधा लोके पुरेव वः ॥ इति संभाष्य तान्नागांस्तत्रैवांतरधीयत ॥ १९ ॥
वाणीं व्यास तदा दिव्यां सहसा लोकसाक्षिणीम् ॥ श्रुत्वा देवेरितां वाणीं तथेत्युक्त्वा च पन्नगाः ॥ २० ॥ स्त्रीबालवृद्धसहिता महाकालवनं ययुः ॥
तत्र गत्वा ददृशुस्ते नदीं त्रैलोक्यवंदिताम् ॥ २१ ॥ सर्वत्र कुसुमाकीर्णां तरुच्छायाभिराश्रिताम् ॥ हंसकारंडवाकीर्णां मणिमुक्ताप्रवालकाम् ॥
॥ २२ ॥ मणिसोपानरचितां पद्मखंडैश्च मंडिताम् ॥ सायं प्रातः स्थिता विप्राः संध्योपासनतत्पराः ॥ २३ ॥ ऋषयश्च महाभागा भृग्वंगिरसमु
ख्यकाः ॥ गंधर्वाश्चैव तत्रैव देवर्षिनारदादयः ॥ २४ ॥ वसवश्च तथादित्या ह्यश्विनौ मरुतस्तथा ॥ रुद्राः साध्याश्च देवाश्च पितरो विमलाशयाः ॥
॥ २५ ॥ उपासते च शिप्रां वै संध्यावेलां समाहिताः ॥ ऋषिपत्न्यो महाभागा देवकन्याप्सरोगणाः ॥ २६ ॥ पतिव्रता महाभागास्तत्रैव पतिभिः
सह ॥ उपासंते सदाचारा वर्णाश्रमपुरोगमाः ॥ २७ ॥ राजर्षयः समासीना निर्वाणपदवीं गताः ॥ सिद्धा योगेश्वराः शांतास्तापसाः शंसितव्रताः ॥
॥ २८ ॥ नानादेशोद्भवा लोका यात्रिणः समुपागताः ॥ शिप्राकूले समासीना नरनारीसमन्विताः ॥ २९ ॥ कुर्वते तत्र धर्माणि महादानानि
सर्वशः ॥ एवंविधां समालोक्य व्यास त्रैलोक्यवंदिताम् ॥ ३० ॥ नदीं सुधामयीं सर्वां नागाः परमहर्षिताः ॥ स्नानदानादिकं कृत्वा महादेवमुपा
सिरे ॥ ३१ ॥ वेदोक्तविधिना सर्वे भक्त्या पन्नगसत्तमाः ॥ पंचांगपूर्वकं स्नानं यक्षकर्दमलेपनम् ॥ ३२ ॥ अम्लानपंकजां मालां नानापुष्पाक्षतै
स्तथा ॥ वासःस्रगनुलेपाद्यैश्चन्दनैर्गंधधूपकैः ॥ ३३ ॥ दीपदानादिनैवेद्यैस्तांबूलमथ दक्षिणाः ॥ कर्पूरार्तिकराः सर्वे महादेवमुपागताः ॥ स्तुतिमारे
भिरे कर्तुं सुधाकामास्तदोरगाः ॥ ३४ ॥ ॥ सर्पा उचुः ॥ ॥ नमोऽनंताय बृहते सर्वदेव नमोनमः ॥ चंद्रमौले नमस्तेऽस्तु कपर्दिन्परमात्मने ॥
वृषध्वज नमस्तेऽस्तु त्रिशूलवरधारिणे ॥ ३५ ॥ त्र्यम्बकाय नमस्तेऽस्तु जटामुकुटधारिणे ॥ शेषहार नमस्तेस्तु चिताभस्मांगधारिणे ॥ ३६ ॥

१ पुरेव—पूर्ववत् ।

कृत्तिवास नमस्तेऽस्तु गिरीशाय नमोनमः ॥ त्रिपुरघ्न नमस्तेस्तु स्मरांतक नमोऽस्तु ते ॥ ३७ ॥ मृगव्याध नमस्तेऽस्तु घस्मराय नमोनमः ॥ शंकरात्मन्नमस्तेस्तु सर्वकामफलप्रद ॥ ३८ ॥ सर्वसाक्षिन्नमस्तेऽस्तु सर्वभूताशयाकृते ॥ सर्वाधार नमस्तेऽस्तु सर्वशक्तिधराय च ॥ ३९ ॥ सर्वभोग नमस्तेऽस्तु सर्वबीजसमुद्भव ॥ दिव्यहास नमस्तेऽस्तु नमोऽमृतस्रवाय च ॥ ४० ॥ काम्यकाम नमस्तेस्तु सर्वकामवरप्रद ॥ नमः शिवाय शांताय पशूनां पतये नमः ॥ ४१ ॥ नमो मृडाय दांताय शांतरूपाय वै नमः ॥ ४२ ॥ एवं प्रसादितो नागैर्भगवान्वृषभध्वजः ॥ प्रसन्नवदनो भूत्वा प्रत्यक्षः प्राह पन्नगान् ॥ ४३ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ शृणुध्वमुरगाः सर्वे वचस्तथ्यं वदामि वः ॥ नागलोके पुरा नित्यं भिक्षार्थं चागतोस्म्यहम् ॥ ४४ ॥ गृहेगृहे भोगवत्यां व्यचरत्क्षुधितो भृशम् ॥ कपालं च करे कृत्वा धृत्वा कंथां सुचीरकाम् ॥ ४५ ॥ अप्राप्तभिक्षो भिक्षार्थी पुनरागां ततो गृहम् ॥ तेन पापप्रसंगेन सुधा नष्टा च वः स्थलात् ॥ ४६ ॥ किंचित्पुण्यप्रसंगेन महाकालवनोत्तमे ॥ यूयं प्राप्ता महाभागा हित्वा नागालयोत्तमम् ॥ ४७ ॥ आबालवृद्धैः सस्त्रीभिर्दृष्टा शिप्रा सरिद्वरा ॥ यस्या दर्शनमात्रेण सुनिष्पापोऽस्म्यहं पुरा ॥ ४८ ॥ शिप्रायां स्नानजं पुण्यं वक्तुं शक्तो न कीदृशम् ॥ दर्शनाज्जायते शंभुस्तत्क्षणाद्भुवि पन्नगाः ॥ ४९ ॥ यस्मात्स्नानं कृतं सर्वैः शिप्रायां पन्नगोत्तमैः ॥ तेन पुण्यप्रभावेन सुधास्तु वो गृहेगृहे ॥ ५० ॥ नीत्वा शिप्रोदकं पुण्यं कुण्डेषु परिषिञ्चत ॥ तेनैतानि च कुण्डानि अमृतान्येकविंशतिः ॥ ५१ ॥ संपूर्णानि भविष्यंति स्थिराणि पन्नगोत्तमाः ॥ तथेत्युक्त्वा च ते सर्वे धृत्वा शिप्रोदकं करैः ॥ ५२ ॥ गतास्ते वै स्वकं लोकं नमस्कृत्वा महेश्वरम् ॥ ततः प्रभृति सा शिप्रा नागलोकेऽमृतोद्भवा ॥ ५३ ॥ सर्वलोकेषु विख्याता व्यास शिप्राऽमृतोद्भवा ॥ ये तु तस्यां प्रकुर्वंति नराः स्नानादिकं भुवि ॥ ५४ ॥ न तेषां दुष्कृतं किंचिन्नापदो न च दुर्गतिः ॥ न वियोगो भवेत्तेषां पुत्रदारादिकैः कदा ॥ ५५ ॥ न च मित्राणि दुष्यंति न रोगो न दरिद्रता ॥ कथां पापहरां पुण्यां सर्वकामवरप्रदाम् ॥ पठनाच्छ्रवणाद्वापि गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ५६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये शिप्रामाहात्म्येऽमृतोद्भवानामकथावर्णनंनामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ भूयः शृणु महाभाग शिप्रामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ यस्य श्रवणमात्रेण हयमेधफलं भवेत् ॥ १ ॥ शिप्रा च सर्वतः पुण्या पवित्रा पापहारिणी ॥ अवंत्यां

१ लभेत्--इ० पा० ।

च विशेषेण शिप्रा चोत्तरवाहिनी ॥ २ ॥ तथापि तत्समुत्पत्तिं विस्तराद्वदतो मम ॥ यथा वाराहतनया विष्णुदेहोद्भवा शिवा ॥ शृणु
व्यास महापुण्यां कथां पौराणिकीं शुभाम् ॥ ३ ॥ पुरा महासुरो जातो हिरण्याक्षो महाबलः ॥ ४ ॥ स चेमां सकलां पृथ्वीं वशीकृत्वा चकार
ह ॥ राज्यं च सार्वभौमानां दानवैश्च दुरात्मभिः ॥ ५ ॥ जित्वा च सकलाँल्लोकान्सुरानिंद्रपुरोगमान् ॥ दिक्पालान्वसुपालांश्च तिरस्कृत्य सुरा
धिपः ॥ ६ ॥ स सर्वान्सर्वलोकेभ्यः स्वयमेवाधितिष्ठति ॥ स्वर्गान्निराकृताः सर्वे तेन देवगणा भुवि ॥ ७ ॥ विचरंति यथा मर्त्या भ्रष्टराज्याः परा
जिताः ॥ अलब्धशरणाः सर्वे ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥ ८ ॥ तत्र गत्वा नमस्कृत्य दैत्यकृत्यं न्यवेदयन् ॥ भगवन्किमिदं कार्यं भवता परमेष्ठिना ॥
॥ ९ ॥ येन देवगणाः सर्वे नष्टप्रायाश्च तत्क्षणात् ॥ हिरण्याक्षेण दैत्येन हृतं स्वर्गमकण्टकम् ॥ १० ॥ यज्ञभागांश्च वै सर्वानुपाश्नाति पृथक्पृथक् ॥
केनोपायेन जीवाम कथं तिष्ठाम भूतले ॥ ११ ॥ इति विक्लवितं तेषां देवानां स पितामहः ॥ उवाच वचनं रम्यं तत्कालसमयोचितम् ॥ १२ ॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शृणुध्वं भोः सुरश्रेष्ठा यूयं सर्वे समाहिताः ॥ पुरायं पार्षदश्रेष्ठो द्वारपालः समाहितः ॥ १३ ॥ वैकुण्ठभवने रम्ये विष्णो
रतुलतेजसः ॥ जयोनाम महाबाहुर्विजयेन समन्वितः ॥ १४ ॥ द्वावेव सचिवौ दांतौ विष्णुवेषधरावुभौ ॥ आत्तयष्टी च विक्रांतौ द्वारे संतिष्ठतः सदा ॥
॥१५॥ एकदा वै मुनिश्रेष्ठ ब्रह्मणो मानसात्मजाः ॥ स्वैरं चरंतो लोकानां विष्णोर्भवनमागताः ॥१६॥ सनकादयो महाभागा भगवद्दर्शनलालसाः ॥
ताभ्यां निवारिताः सर्वे पेतुर्वै धरणीतले ॥ १७ ॥ मुमुहुश्च तदा व्यास कुमारा भृशदुःखिताः ॥ ततोऽगात्स महाबाहुर्भगवान्कमलेक्षणः ॥ १८ ॥
ददर्श सहसा विष्णुः कुमारान्भुवि दुःखितान् ॥ उत्थाप्यांकं समारोप्य सस्वजे मधुसूदनः ॥ १९ ॥ मूर्ध्नि चाघ्राय बाहुभ्यां परिष्वज्य ह्युवाच ह ॥
कस्माद्वः कश्मलमिदं केनापि दुःखिता भृशम् ॥ २० ॥ सर्वं तत्कारणं बाला ब्रूत नो धर्मवित्तमाः ॥ २१ ॥ ॥ कुमारा ऊचुः ॥ ॥ श्रूयतां भो
महाराज अस्माकं दुःखमीदृशम् ॥ येन प्राप्ता वयं ब्रह्मन्दशामेतां शृणुष्व ह ॥ २२ ॥ आयाता भ्रातरो ह्येते चत्वारो लोकपर्यटाः ॥ दर्शनार्थं
रमानाथ साभिलाषाः शुचार्दिताः ॥ २३ ॥ निवारिताश्च सहसा ताभ्यां वै द्वारपालनात् ॥ तेनैवेयं दशा प्राप्ता भवता परिपालिताः ॥ २४ ॥
॥ ॥ भगवानुवाच ॥ ॥ अतः प्रभृति स्थानेस्मिन्स्थितिर्नास्ति च शाश्वती ॥ एतयोरासुरी योनिः प्राप्स्यते यन्ममाहितौ ॥ २५ ॥ सद्यः
प्राप्तौ तदा व्यास आसुरीं योनिमेव तौ ॥ जयविजयनामाख्यौ दुष्टभावसमाश्रितौ ॥ २६ ॥ जन्मांतरसहस्रेण तपोदानसमाधिभिः ॥ नराणां

१ दापहरान्-इ० पा० । २ यजमानाश्च ते सर्वेऽप्युपप्लुताः पृथक्पृथक्—इ० पा० । ३ लोकपर्यटाः—लोकान् पर्यटन्तीति लोकपर्यटाः । ४ द्वारपालबलोत्कटैः--इ० पा० ।

॥ ५४ ॥

क्षीणपापानां कृष्णे भक्तिः प्रजायते ॥ २७ ॥ दुष्टभावेन सद्यो वै जन्मभिर्जायते त्रिभिः ॥ भविष्यति च तस्माद्वो विष्णुभक्तिः परा स्मृता ॥२८॥ जन्मजन्मांतरे जातौ तामसीं योनिमुद्धतौ ॥ हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षो महाबलः ॥ २९ ॥ तथैव कुंभकर्णाख्यो रावणो लोकरावणः ॥ दंतवक्रः शिशुपालश्च जन्मत्रयमिति स्मृतम् ॥ ३० ॥ योऽसौ महाबलो दैत्यो हिरण्याक्ष इति स्मृतः ॥ दुष्टभावसमापन्नो देवब्राह्मणनिंदकः ॥ ॥ ३१ ॥ जित्वा च सकलान्देवान्स्वयमेवाधितिष्ठति ॥ ३२ ॥ स्वर्गान्निराकृताः सर्वे भ्रष्टराज्याः पराजिताः ॥ विचरंति यथा मर्त्यास्तेन देवगणा भुवि ॥ ३३ ॥ स्वधाकारो वषट्कारः स्वाहाकारो न दृश्यते ॥ देवपूजार्चनं नास्ति ब्राह्मणानां विशेषतः ॥ ३४ ॥ नैव तीर्थं प्रकाशेत पुण्यान्यायतनानि च ॥ आश्रमेषु च सर्वेषु ऋषीणां च महात्मनाम् ॥ ३५ ॥ उद्वृत्तं च प्रकुर्वंति दुष्टदैत्याः प्रहारिणः ॥ वर्णाश्रमवतां धर्माः स्त्रीणां चैव सुशीलता ॥ ३६ ॥ उच्छिन्ना हि तदा जातास्तस्मिन्राज्ञि दुरात्मनि ॥ दुष्टाचारा दुरात्मानो मायिनो बहुमानिनः ॥ ३७ ॥ पाखंडिनोऽपराक्रांताः सर्वे धर्मबहिर्मुखाः ॥ पशुधर्मरताः सर्वे सर्वे ब्रह्मोतिशंसिनः ॥ ३८ ॥ बहुम्लेच्छा बहुक्लेशा बह्वाबाधावनी कृता ॥ को वेदः का स्मृतिः पुण्या को यज्ञः का च दक्षिणा ॥ ३९ ॥ तमीभूतं जगत्सर्वं दृश्यते वसुधातले ॥ एवं व्यास यदा जातं दुष्टं सर्वं जगत्त्रयम् ॥ ४० ॥ यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ॥ अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥ ४१ ॥ इति ज्ञात्वा महाविष्णुर्वाराहं वपुरात्मवान् ॥ दधार लीलया दिव्यं श्वेतद्वीपोपमं शुभम् ॥ ४२ ॥ यूपदंष्ट्रो हविर्गंधो बीजौषधितनूरुहः ॥ वेदपादः शुचिर्दंडी जिह्वाग्निस्तालुकाहुतिः ॥ ४३ ॥ अंतरास्यरुचादार्ढो यज्ञकायः सुदक्षिणः ॥ उद्गानघुर्घुरोन्नादो विहार ऋत्विजाकृतिः ॥ ४४ ॥ हौत्रश्वासपरो दक्षसदस्यावयवः स्मृतः ॥ पुंच्छकर्माशनो नित्यं यजमानसुमानदः ॥ ४५ ॥ वेदिपल्वलसंस्तारो ब्रह्माध्वर्युर्वनाकरः ॥ लोककल्पो लोकसाक्षी परावरवहः शुचिः ॥ ४६ ॥ आद्यः पुरुष ईशानः पुरुहूतः पुरुष्टुतः ॥ तेनासौ निहतो दैत्यो हिरण्याक्षो दुरासदः ॥ ४७ ॥ संग्रामान्सुबहून्कृत्वा बहुकष्टेन विष्णुना ॥ दैत्येन पीडिता पृथ्वी रसातलतलंगता ॥ ४८ ॥ उद्धृता च वराहेण दंष्ट्रया चंद्ररेखया ॥ हतास्ते दानवाः सर्वे शेषाः पातालमाययुः ॥ ४९ ॥ ववुः पुण्यास्तथा वाताः सुप्रभोऽभूद्दिवाकरः ॥ जज्वलुश्चाग्नयः शांताः शांता दिग्जनितस्वनाः ॥ ५० ॥ सरितो मार्गवाहिन्यः सागराः प्रकृतिं गतः ॥ दृष्ट्वा देवोखिलं व्यास प्रसन्नात्मा बभूव ह ॥ ५१ ॥ वाराहमूर्तिर्भगवान्सर्वकामफलप्रदः ॥ आनंदनिर्भरो देवो हतदैत्यो वरप्रदः ॥ ५२ ॥ तस्यापि हृदयाज्जाता

१ दुष्टकर्माशनः—इ० पा० । २ आनंदिजनसंपूर्णः सन्मान दवप्रदः—इ०पा० ।

नदी ह्येषा सनातनी ॥ आनंदजलसंपूर्णा सर्वानंदवरप्रदा ॥५३॥ बहुयोजनविस्तारा बहुला कामचारिणी ॥ पद्माकरसमाकीर्णा हंसकारण्डसंकुला
॥५४॥ सरला तरलच्छाया यक्षगंधर्वसेविता ॥ किन्नरीगीयमाना च गीयमाना खगालिभिः ॥५५॥ अप्सरोभिर्नृत्यमाना स्तूयमाना महर्षिभिः॥
हूयमाना हुताग्निभी राजर्षिभिः समाश्रिता ॥ ५६ ॥ तुंगस्तनभराक्रांतयोषिद्भिः क्रीडितान्तरा ॥ क्वचित्कारिवरांदोलै रम्यमाणा विराजिता ॥५७॥
वेदविद्भिर्द्विजैः सेव्या ऋषिभिस्संशितात्मभिः ॥ सर्वदा सर्वकाले च सिद्धैः सिद्धिप्रदा नृणाम् ॥ ५८ ॥ महाकालवने रम्ये रम्या पद्मावती पुरी ॥
सुन्दरं कुण्डमपरं रम्यं प्राचीनकं शुभम् ॥ ५९ ॥ यत्र स्नात्वा नरा यांति शिवलोकं सनातनम् ॥ यत्र नैला[1] परा व्यास शिप्रा वै लोकपावनी
॥ ६० ॥ वाराहेण कृतं सर्व दुष्टदैत्यनिबर्हणम् ॥ तेन देवा निरातंकाः कृता वाराहमूर्तिना ॥ ६१ ॥ कृतप्रांजलयः सर्वे देवा इंद्रपुरोगमाः ॥
स्तुतिं कृत्वा महाविष्णोः सततं पुरतः स्थिताः ॥ ६२ ॥ देवदेव जगन्नाथ पुण्यश्रवणकीर्तन ॥ किं दानं किं तपः पुण्यं किं तीर्थं का च देवता ॥
॥ ६३ ॥ येन पुण्यप्रभावेन पुनः स्वर्गो ह्यवाप्स्यते ॥ एतन्निश्चित्य नो ब्रूहि सर्वं गुह्यतरं विभो ॥ ६४ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ शृणुध्वं भोः
सुराः सर्वे युष्माकं सिद्धिकारणम् ॥ गुह्याद्गुह्यतरं पुण्यं महाकालवनं शुभम् ॥ ६५ ॥ मम देहोद्भवा शिप्रा यत्र लीना पयस्विनी ॥ नैलगंगा[2]
सरिच्छ्रेष्ठा यत्र प्राची सरस्वती ॥ ६६ ॥ पुष्करं च गयातीर्थं पुरुषोत्तमसरः शुभम् ॥ तत्रैव गच्छत क्षिप्र पुनर्लोकानवाप्स्यथ ॥ ६७ ॥ इति
श्रुत्वा परं वाक्यं देवदेवजगद्गुरोः ॥ तत्र देवगणाः सर्वे ब्रह्मशक्रपुरोगमाः ॥ ६८ ॥ महाकालवने रम्ये यत्र शिप्रा सरिद्वरा ॥ स्नानदानादिकं
कृत्वा श्राद्धं कृत्वा यथोचितम् ॥ ६९ ॥ तेन पुण्यप्रभावेन स्वकाँल्लोकान्गताः सुराः ॥ एवं व्यास समाख्याता शिप्रा वै लोकपावनी ॥ ७० ॥
जातं सरो वराहस्य विष्णोरतुलतेजसः ॥ यस्य दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ७१ ॥ अत्र स्नात्वा पयः पीत्वा श्राद्धं कृत्वा यथोचितम् ॥
पयस्विनीं च गां दत्त्वा विष्णुलोके महीयते ॥ ७२ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्ती
क्षेत्रमाहात्म्ये शिप्रामाहात्म्यवर्णनंनाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि
तानि सर्वाणि सुव्रत ॥ अवंत्यां सुन्दरे तीर्थे तिष्ठंति सर्वदा भुवि ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ किमिदं सुन्दरं कुण्डं कदाकालेऽभवत्क्षितौ ॥
निर्मितं केन को देवः किं वा तस्य फलं स्मृतम् ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु पुण्यतमे क्षेत्रे सुन्दराख्यं[3] यदा

१ लीना–इ०पा० । २ लीनगंगा–इ०पा० । ३ तथा–इ०पा० ।

ऽभवत् ॥ सर्वपापप्रशमनं वांछितार्थफलप्रदम् ॥ ३ ॥ यस्य श्रवणमात्रेण ब्रह्महत्या व्यपोहति ॥ अश्वमेधादिकं पुण्यं वाजपेयश
ताधिकम् ॥ ४ ॥ पुरा कल्पक्षये व्यास नष्टकल्पा च मेदिनी ॥ प्रचण्डवातवर्षाभ्यां घूर्णितो मेरुपर्वतः ॥ ५ ॥ तदात्र पतितं
व्यास वैकुण्ठशिखरोत्तमम् ॥ महाकालवने घोरे गुह्ये चाव्ययके ध्रुवे ॥ ६ ॥ तत्क्षणात्पतिते शृंगे कुण्डं जातं सुनिश्चितम् ॥
रत्नसोपानमच्छोदं मुक्तासैकतपूरितम् ॥ ७ ॥ जांबूनदकरारोहं हेमपद्मविराजितम् ॥ कल्पद्रुमकृतच्छायं चिंतामणिसमुच्छ्रितम् ॥ ८ ॥
हंसकारंडवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ॥ बीजौषधिगणाकीर्णं सर्वतत्त्वाभिसंयुतम् ॥ ९ ॥ कल्पक्षये न क्षीयंते यानि तत्त्वानि सर्वशः ॥
तानि तत्र प्रतिष्ठंति मूर्तिमंति पराणि च ॥ १० ॥ वेदशास्त्रपुराणानि गाथागीतिक्षराक्षराः ॥ ॐकारश्च वषट्कारो गायत्री त्रिपदा परा ॥
॥ ११ ॥ कलाः काष्ठा मुहूर्ताश्च लवत्रुटिपलं घटिः ॥ अहर्निशश्च यामाश्च पक्षमासावृतुस्तथा ॥ १२ ॥ संवत्सरयुगाश्चैव कुण्डे तिष्ठंति
मूर्तितः ॥ देवा यक्षाश्च नागाश्च गुह्यकाः किन्नरास्तथा ॥ १३ ॥ गंधर्वाप्सरसो यक्षाः सिद्धाः किंपुरुषास्तथा ॥ उपासांचक्रिरे तस्य
कल्पदोषभयातुराः ॥ १४ ॥ ब्रह्मा रुद्रश्च कालश्च लोकपाला महौजसः ॥ केचिद्ध्यानपराः सिद्धास्तापसाः शंसितव्रताः ॥ १५ ॥
तिष्ठंति बहुयुगं व्यास यावत्कल्पः समाप्यते ॥ सुदर्शनसमाकारं पूरितं चामृतांबुभिः ॥ १६ ॥ दिव्यपादपसंयुक्तं पारिजातगुणान्वितम् ॥
दिव्यस्त्रीस्नानगंधोदैर्वासितोद्गारिसौरभम् ॥ १७ ॥ क्वचिन्मयूरा नृत्यंति क्वचित्कूजंति कोकिलाः ॥ क्वचित्केकारवाः क्वापि मेघघोषसमाकुलम् ॥
॥ १८ ॥ सुन्दरं सुन्दराकारं सुन्दरं तेन चोच्यते ॥ बहुपुण्यकरं व्यास सर्वपापहरं परम् ॥ १९ ॥ यत्र संनिहितो विष्णुः शिवः शक्त्या युतो
वशी ॥ उपासांचक्रिरे शश्वत्सर्वकालेषु सर्वदा ॥ २० ॥ पक्षार्धं पक्षमेकं च सुन्दरकुण्डे नरो वसेत् ॥ वैकुण्ठे नियतं वासो यावत्कल्पशतं
भवेत् ॥ २१ ॥ पक्षिकीटपतंगाश्च मृता यांति शिवालयम् ॥ किं पुनर्मानवा लोके स्नानपूताश्च तत्र वै ॥ २२ ॥ ये ददति तिलान्धेनुं गजवा
जिरथावनीः॥दासीर्दासान्सुवर्णं च रत्नानि विविधानि च ॥२३॥ शय्यादानविमानानि दानानि विविधानि च ॥ न तेषां दानजं वेद्मि कीदृग्व्यास
फलं भवेत् ॥ २४ ॥ भूयः शृणु परं व्यास सुन्दरकुण्डफलं स्मृतम् ॥ एकदा बहुपापेन पतितः पापयोनिषु ॥ २५ ॥ पिशाचो मोक्षमापन्नः शिव
रूपधरो गतः ॥ पिशाचमोचने स्नात्वा दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् ॥ २६ ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो यद्यपि ब्रह्महा भवेत् ॥ २७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥

१ महर्षिगणसेवितम्--इ० पा० । २ दिव्याभिप्रायसंयुतम्--इ० पा० । ३ क्षणार्धं क्षणमेकं च--इ० पा० ।

कोऽसौ पिशाच इति ख्यातः किं तेन दुष्कृतं कृतम् ॥ येन पापप्रसंगेन पिशाचत्वमुपागतः ॥ २८ ॥ कथं तीर्थप्रसंगोऽस्य जातो वै द्विज
सत्तम ॥ एतद्वेदितुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदांवर ॥ २९ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास महाख्यानं तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥३०॥ ब्राह्मणो देवलो नाम दाक्षिणात्यो द्विजाधमः ॥ सदा पापरतो लोभी कूटसाक्षी च लंपटः ॥ ३१ ॥
गुरुद्रोही कितवो धूर्तो गुरुहा गुरुतल्पगः ॥ हेमहारी सुरापी च ब्रह्महा स्वामिद्रोहकः ॥ ३२ ॥ अभक्ष्यभक्षकश्चैव वेदशास्त्रविवर्जितः ॥
अनेकजन्मार्जितपापी सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ ३३ ॥ विश्वासघातको मानी चोरसंगरतः खलः ॥ देशांतरगतो मंदश्चौरकार्यार्थसाधकः ॥ ३४ ॥
बहवो निहता मार्गे पापाचारेण जंतवः॥ मगधे स गतो दुष्टः प्रसंगात्पापकारिणाम्॥३५॥ तत्रैको ब्राह्मणो दांतो वेदवेदांगपारगः ॥ साग्निकः शुद्धस
त्त्वस्थो ब्रह्मकर्मरतः सदा ॥ ३६ ॥ श्वशुरगृहे स्थिता भार्या तामादाय यशस्विनीम् ॥ चलितो यानमारुह्य तेन पापेन घातितः ॥ ३७ ॥ तस्य
स्त्री च वरारोहा रूपलावण्यशालिनी ॥ पतिव्रता महाभागा दृढचित्ता शुचिस्मिता ॥ ३८ ॥ हते भर्तरि दुःखार्ता पतिविरहकातरा ॥ वने घोरे
परिभ्रष्टा काष्ठान्यादाय भामिनी ॥ ३९ ॥ आरुरोह चितां दीप्तां पतिना हृष्टमानसा ॥ स च दुष्टतरः सर्वं तस्य विप्रस्य जीवनम् ॥ ४० ॥
गृहीत्वा चलितो मार्गे गृहीतो राजकिंकरैः ॥ बंधयित्वा च तैः सर्वैस्तेन वित्तेन वै सह ॥ नीतोऽसौ राजभवनं निवेदितो राजसंनिधौ ॥४१॥ पाति
तो वै गले बद्ध्वा रज्जुना वृक्षकोटरे ॥ चांडालैर्घृष्टितो भूमावितस्ततः श्वपाकिभिः ॥ ४२ ॥ तेन कर्मविपाकेन रौरवं नरकं गतः ॥ षष्टिवर्षसहस्रा
णि विष्ठायां कृमितां गतः ॥ ४३ ॥ ततोऽन्यं नरकं प्राप्तो यमशासनकारकैः ॥ असिपत्रवनं घोरमायसं तप्तसायकम् ॥ ४४ ॥ मुद्गरैस्ताड्यमानो
हि शृंखलाभिश्च किंकरैः ॥ कुंभीपाकगतो रौति वैतरण्यां सुपीडितः ॥ ४५ ॥ एवं बहुविधान्कुण्डान्भुक्त्वा पापी नवान्नवान् ॥ ततः प्रेतत्वमापन्नो
युगानां पंचसप्ततिम् ॥ ४६ ॥ महाकायो महारावो महोदरः सूचीमुखः ॥ क्षुत्तृड्भ्यां च पराक्रांतो मरुदेशं समाश्रितः ॥ ४७ ॥ ततः कष्टतरां
प्राप्य पैशाचीं तनुमाश्रितः ॥ कुटिलो दुष्टभावश्च दुष्टचारी दिगंबरः ॥ ४८ ॥ विण्मूत्रदूषितोच्छिष्टपूतिपर्युष्टभोजनः ॥ श्मशानोच्छिष्टभोजी
च कृत्तिवासा विलोचनः ॥ ४९ ॥ भग्नवापीतडागे च शुष्कवृक्षे निरूदके ॥ प्राकारपरिखागारे शून्यागारे नदीतटे ॥ ५० ॥ निवासो रोचते
तस्य सर्वदा सर्वसंधिषु ॥ एवं बहुयुगे याते महाकालवने गतः ॥ ५१ ॥ यत्र माहेश्वरं लिंगं सुन्दरं कुंडमुत्तमम् ॥ तत्रोषितत्वमात्रेण सिंहेन विनि

१ अद्भुतम-इ० पा०।

पातितः ॥ ५२ ॥ घातयित्वा च तं पापं जलौघो कुंडमाविशत् ॥ कुंडांतरगतं चास्य पतितस्य शिलातले ॥ ५३ ॥ तेन पुण्यप्रभावेन सर्वपापं क्षयं गतम् ॥ मृतमात्रे च लिंगं तत्रैवांतरगतं तदा ॥ ५४ ॥ हित्वा पैशाचकं देहं ज्योतिस्तल्लिंगमाविशत् ॥ तदारभ्य परं व्यास तीर्थं पैशाचमोचनम्॥ ॥ ५५ ॥ पिशाचमोचनेशेति देवः ख्यातिं ततो गतः ॥ तावद्गर्जंति पापानि मदोन्मत्तगजा यथा ॥ ५६ ॥ यावन्नायाति शिप्रायास्तीर्थे पैशाचमोचने ॥ पिशाचमोचने स्नात्वा शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥ ५७ ॥ पिशाचमोचनं देवं पूजयित्वा यथाविधि ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा जायते नात्र संशयः ॥ ५८ ॥ पिशाचमोचने व्यास महादानानि कारयेत् ॥ न तस्य पुनरावृत्तिः शिवलोकात्कदाचन ॥ ५९ ॥ पिशाचमोचनकथां पवित्रां पापहारिणीम् ॥ यः पठेच्छृणुयाच्चैव हयमेधफलं लभेत् ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये सुन्दरकुंडपिशाचमोचनतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भूयस्तु श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदांवर ॥ नीलगंगा कदा ब्रह्मञ्छिप्राकुंडे समागता ॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास महातीर्थं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ नीलगंगां नरः स्नात्वा संगमेश्वरमर्चयेत् ॥ २ ॥ दुःसंगसंभवा दोषा न भवंति कदाचन ॥ एकदा ब्रह्मलोके वै गंगा त्रिपथगा नदी ॥ ३ ॥ गता पुनंती त्रील्लोकान्नीलवासा शुचार्दिता ॥ भगवन्किमिदं जातं पातकं मे कृतं पुरा ॥ ४ ॥ दुष्टाचारापराधेन येनेमां प्रापिता दशाम् ॥ सर्वलोकेषु यत्किंचिज्जनानां पातकं भुवि ॥ ५ ॥ तत्सर्वं तिष्ठति मयि सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ तेनाहं वै भराक्रांता नो शक्या चलितुं धराम् ॥ ६ ॥ नीलभासा विवर्णा च सर्वधर्मबहिर्मुखा ॥ यत्किंचित्क्रियते कर्म शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥७॥ मयि त्यक्त्वा पुनंतीह जंतवः सर्वशोऽमलाः ॥ तिष्ठंति पुण्यलोकेषु भुक्तिमुक्तिप्रदेषु च ॥ ८ ॥ अस्माकं च महत्कष्टं जातं धातः परं मलम् ॥ न हि शर्म न वै शांतिर्न निद्रा न च निर्वृतिः ॥ ९ ॥ न लोके च स्थितिर्मेद्य पापिष्ठायाः सनातनी ॥ दुष्टसंगोद्भवेर्दोषैः प्लाविताहं जगद्गुरो ॥१०॥ किं करोमि क्व गच्छामि येन शांतिर्भवेन्मम ॥ किं तपः किं च दानं मे किं तीर्थं किं च साधनम्॥ ११ ॥ येनाहं पापलिप्तांगी पुनः प्रकृतिमाप्नुयाम् ॥ एवं ज्ञात्वा महायोगिन्यथा योग्यं तथा कुरु ॥ १२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ श्रूयतां भोः सरिच्छ्रेष्ठे कारणं पापनाशनम् ॥ महाकालवने रम्ये पुरी ह्येषाऽमरावती ॥ १३ ॥ तत्र शिप्रा सरिच्छ्रेष्ठा वर्तते भुवि पावनी ॥ तस्या दर्शनमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ १४ ॥ तत्र गच्छ महाभागे सद्यश्चात्म

१ शुचौ–इ० पा० । २ नीलगंगा–इ० नीलभासा–इ०, च पा० ।

विशुद्धये ॥ ब्रह्मणेति समाख्यातं श्रुत्वा गंगा सरिद्वरा ॥ १५ ॥ तमभिज्ञाय संप्राप्ता महाकालवनं शुभम् ॥ पुष्करस्याग्निभागे च यत्र देवो
मरुत्सुतः ॥ १६ ॥ विंध्यस्य चोत्तरे भागे अंजन्याश्रममुत्तमम् ॥ सा पुत्रेण तपस्तेपे पवित्रा ब्रह्मचारिणी ॥ १७ ॥ पतिव्रताभिः सर्वाभिः
पतिभिर्ब्रह्मचारिभिः ॥ देवांगनाभिर्बहुभिः क्रीडद्भिर्बालकुंजरैः ॥ १८ ॥ सरसीफुल्लकल्हारैर्मत्तालिकुलनादितैः ॥ निर्वैरजंतुभिः सेव्यं ब्रह्मर्षिगणसे
वितम् ॥ १९ ॥ मनोह्लादकरं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ॥ तत्र प्रवेशमात्रेण नीलवासाः सरिद्वरा ॥ २० ॥ शुक्लवासाऽभवत्सद्यो नष्टपापमला
ऽशुभा ॥ शरच्चंद्रनिभाकारा धूतपापा पयस्विनी ॥ २१ ॥ तत्रैव चाश्रमं चक्रे मनःसंहर्षकारणम् ॥ तत्प्रभृति समाख्यातं सर्वलोकेषु पुण्यदम् ॥
॥ २२ ॥ नीलगंगेति वै व्यास तीर्थं किल्बिषनाशनम् ॥ अस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा हनुमंतमथार्चयेत् ॥ २३ ॥ तस्य सिद्धिः करगता भविष्यति
न संशयः ॥ आश्विने मासि संप्राप्ते कृष्णपक्षे समाहितः ॥२४॥ दर्शे पितॄन्समुद्दिश्य श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ तारितं च कुलं सर्वं तेनात्मैकोत्तरं
शतम् ॥ २५ ॥ समगोत्रेषु ये जाताः पूर्वजा निरयवासिनः ॥ ते सर्वे सद्गतिं यांति तेषां लोकाः सनातनाः ॥ २६ ॥ स्नात्वा तिलांजलिं दद्यात्पितॄ
नुद्दिश्य तत्परः ॥ अक्षया जायते तृप्तिः स्वर्गलोके महीयते ॥ २७ ॥ भोजयेद्ब्राह्मणान्सप्त श्राद्धं कृत्वा तु पायसैः ॥ अक्षयं लभते श्राद्ध
मश्वमेधफलं भवेत् ॥ २८ ॥ तीर्थं पुण्यतरं व्यास शृणु चान्यद्वदामि ते ॥ दुग्धकुंडमिति ख्यातं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ २९ ॥ सर्व
पापहरं पुण्यं सर्वकामवरप्रदम् ॥ पुरा दुग्धधरा देवी पृथुना धर्ममूर्तिना ॥ ३० ॥ दुग्धं सर्वं हविर्भाव्यं सर्वेषां जीवनप्रदम् ॥ दत्तं निधाय
कुंडेस्मिंस्तेन दुग्धसरः स्मृतम् ॥ ३१ ॥ कुंडे स्नात्वा पयः पीत्वा दत्त्वा गां च पयस्विनीम् ॥ सर्वबाधाविनिर्मुक्तो धनधान्यसमन्वितः ॥
॥ ३२ ॥ जायते सर्वकालेषु मृतः स्वर्गपुरं व्रजेत् ॥ ततः पुष्करमासाद्य स्नानदानादिकं चरेत् ॥ ३३ ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा पुष्करस्य फलं
लभेत् ॥ ३४॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये नीलगंगामाहात्म्यवर्णनंनाम
चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कोऽसौ विंध्यगिरिर्ब्रह्मन्कदा काले समागतः ॥ महाकालवने
रम्ये केन वा प्रेषितः पुरा ॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुरा रेवाजलैर्व्यास प्लावितेयं वसुंधरा ॥ तदा सर्वसुरैरेवमगस्तिर्मुनिसत्त
मः ॥ २ ॥ आराधितो महाभागो धरणीत्राणकारणात् ॥ तदागत्य गिरौ रम्ये विंध्ये स मुनिसत्तमः ॥ ३ ॥ एकाग्रमानसो भूत्वा भवानीं विंध्य

१ आत्मानन्तरम् । २ पुष्करस्य--पुष्करतीर्थस्य--पौण्डरीकयज्ञस्य--वा--इत्यर्थः ।

वासिनीम् ॥ आराधयामास तदा तां च देवीं वरेप्सया ॥ ४ ॥ कंसविद्रावणकरीमसुराणां क्षयंकरीम् ॥ भारावतारणीं पुण्यां बलदेवानुजां शुभाम्
॥ ५ ॥ यशोदागर्भसंभूतां चाणूरबलमर्दिनीम् ॥ विद्युदाभां नभःस्थां च कृष्णां कृष्णाहिमर्दिनीम् ॥६॥ जननीं देवसेनस्य कवीनां वाचमीश्वरीम् ॥
गायत्रीं द्विजमुख्यानां व्याहृतिश्छंदसां वराम् ॥ ७ ॥ सहस्राक्षीं तथेंद्रस्य ऋषेश्चारुंधतीं पराम् ॥ गवां कामदुघां श्यामां लतां मधुतमप्रियाम् ॥८॥
अदितिं सर्वमातॄणां पार्वतीं सर्वयोषिताम् ॥ ज्योत्स्नां चांद्रमसीं बालां सर्वकामवरप्रदाम् ॥ ९ ॥ शारदीमृतुवेलायां वृंदावनचरीं वराम् ॥ मायि
नां वैष्णवीं मायां सर्वदैत्यविमोहिनीम् ॥ १० ॥ लक्ष्मीं च श्रीमतामिष्टां यक्षिणीं धनदार्चिताम् ॥ महोदधीप्सितां वेलां राज्ञां च राजसंपदम् ॥
॥११॥ वेदिकां यज्ञशालानां हविराहवनीं शुभाम् ॥ दक्षिणां सर्वदीक्षाणां सर्वकामफलप्रदाम् ॥१२॥ एवं स्तुता तदा देवी प्रत्यक्षा विंध्यवासिनी ॥
प्राह प्रसादसुमुखी ऋषीणां प्रवरं ऋषिम् ॥ १३ ॥ व्रियतां भो द्विजश्रेष्ठ यदस्मत्तोऽभिवांछितम् ॥ यदीप्सिता त्वया वत्स स्तुतिर्मे शुचिना कृता॥
॥ १४ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ यदि मातर्वरो देयो देवानामुपकारिणि ॥ रेवेयं वर्द्धिता लोके सर्वलोकभयप्रदा ॥१५॥ तयेदं प्लावितं विश्वं तस्यास्तु
ग्रहणं कुरु ॥ इति सा प्रार्थिता तेन तदा काले महर्षिणा ॥ १६ ॥ आगात्साध्वी तदा व्यास महाकालवनं शुभम् ॥ सांत्वपूर्वं वचस्तथ्यमगस्ति
मिदमब्रवीत् ॥ १७ ॥ वारयिष्ये परां देवीं वर्धमानां द्रुतं ऋषे ॥ तावत्कालं न चोत्तिष्ठेद्विंध्यो नाम महागिरिः ॥ १८ ॥ यावत्त्रिकूटे द्वारे त्वं स्थास्य
सि ऋषिसत्तम ॥ देवकार्योद्यतो नित्यं दक्षिणां दिशमुत्तमाम् ॥१९॥ कुशस्थली महापुण्या पवित्रा पापहारिणी ॥ पुरी ह्येषा मुनिश्रेष्ठ त्रिषु लोकेषु
विश्रुता ॥ तत्रैवाहं चिरं कालं मातृभिर्निवसामि वै ॥ २० ॥ तत्रापि त्वं सदा सिद्धक्षेत्राधिपत्यमाप्नुयाः॥ मत्सरो निर्मलं पुण्यं विमलोदं च विश्रु
तम् ॥ २१ ॥ यत्र पुण्यवतां वासो देव्यस्तिष्ठंति कोटिशः ॥ तस्मिंस्तीर्थे नराः स्नात्वा शुचीभूय समाहिताः ॥ २२ ॥ यजंति चैव मां भक्त्या
धूपदीपाग्नितर्पणैः ॥ क्षीरखंडाज्यभोज्यैश्च भोजयेद्विधिवद्द्विजान् ॥२३॥ न तेषां दुर्लभं किंचित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ धनधान्यधरैश्वर्यपुत्रद रादिसं
पदाम् ॥ २४ ॥ प्राप्यंते विविधा भोगा देवानामपि दुर्लभाः ॥ शत्रुतो न भयं तेषां दस्युभ्यो वा न राजतः ॥ २५ ॥ न शस्त्रानलतोयौघात्कदा
चित्संभविष्यति ॥ दीर्घायुर्बुद्धिमाँल्लोके उषित्वा शाश्वतीः समाः ॥ २६ ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ एवं व्यास पुरीं प्राप्य रम्यां
चोज्जयिनीं शुभाम् ॥ २७ ॥ समाश्रिता तदा देवी सततं विंध्यवासिनी ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २८ ॥ स्त्रियो वा रजो

१ कंसविद्रावणकरीम्—इत्यारभ्य—सर्वकामफलप्रदाम्-इत्यन्तं—देव्याः स्तोत्रम् । तत्र 'वन्दे' इति क्रियापदमध्याहृत्यान्वयपूर्तिर्बोद्धव्या ।

दोपार्ता वंध्याः काकबकादिकाः॥दुर्भगाः शीलहीनाश्च सर्वकामविवर्जिताः॥२९॥ विमलोदेऽपि ताः स्नात्वा दृष्ट्वा वै विंध्यवासिनीम्॥ मुच्यंते सर्वदो
षैस्ता नात्र कार्या विचारणा ॥ ३० ॥ अपुत्राः प्राप्नुयुः पुत्रान्कन्या वीरपतिं वरम् ॥ प्राप्यते सर्वसौभाग्यं सर्वकामवरप्रदम् ॥ ३१ ॥ विद्यावा
ञ्जायते विप्रः क्षत्रियो विजयी भवेत् ॥ वैश्यश्च बहुलाभाढ्यः शूद्रः सुखमथाश्नुते ॥ ३२ ॥ कथां पुण्यवतीमेतां सर्वकामवरप्रदाम् ॥ पठन्वाप्यथवा
शृण्वन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये विंध्यवासिनी
विमलोदतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ तीर्थमन्यतरं व्यास क्षातासंगमसंभवम् ॥
यत्र तु स्नानमात्रेण महापापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ अमा वै शनिवारेण यदायाति समाहितः ॥ पितॄनुद्दिश्य यः कुर्याच्छ्राद्धं चैव तिलोदकम् ॥ २ ॥
पश्येच्छनैश्चरं देवं स्थावरं लिंगमुत्तमम् ॥ तस्य शानैश्चरी पीडा न भवेत्तु कदाचन ॥ ३ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ महातीर्थं समाख्यातं महाकालवने
शुभे ॥ भूयस्तु श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन ॥४॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ श्रूयतां भो द्विजश्रेष्ठ कथा पौराणिकी शुभा ॥ यस्याः श्रवणमा
त्रेण महापापक्षयो भवेत् ॥५॥ रेवा चर्मण्वती क्षाता तिस्रो नद्यः पुराऽनघ ॥ जातास्त्रैलोक्यपावन्यो भुवि चामरकंटकात् ॥ ६ ॥ पुण्याः पुण्यज
ला रम्याः पवित्राः पापहारकाः ॥ पुनंत्यः सर्वलोकानां स्नानात्पानात्तथापगाः॥ ७ ॥ एकदोपवने रम्ये मांधातृक्षेत्र उत्तमे ॥ मिथो रमंति संहृष्टाः
परस्परजिगीषया ॥ ८ ॥ किंचिद्दोषप्रसंगेन मिथो भेदो ह्यजायत ॥ रेवासंगं परित्यक्ता भित्त्वा विंध्यगिरिं वरम् ॥ ९ ॥ महाकालवने रम्ये समा
याता सरिद्वरा ॥ यत्र शिप्रा महापुण्या पुरी ह्येषाऽमरावती ॥ १० ॥ सर्वतीर्थवरं श्रेष्ठं नाम्ना रुद्रसरः स्मृतम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदंनित्यं सिद्धर्षिगण
सेवितम् ॥ ११ ॥ तत्रागत्य पुरा क्षाता शिप्रासंगं समाश्रिता ॥ तत्र तीर्थं परं जातं क्षातासंगमसंज्ञितम् ॥ यत्र धूतरजा जातः सद्यः प्रोक्तो
विभावसुः ॥ १२ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कथं सूर्यस्त्वया प्रोक्तो विरजो ह्यभवत्पुरा ॥ एतद्वेदितुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदांवर ॥ १३ ॥
॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुरानुसूर्यां सावित्रीं त्वष्टा स्वतनयां ददौ ॥ १४ ॥ पतिधर्मरता नित्यं सिषेवे लोकचक्षुषे ॥ तस्यां वै
मिथुनं जज्ञे लोकसाक्षिविभावसोः ॥ १५ ॥ यमो वैवस्वतो जातो यमुना लोकपावनी ॥ ततस्त्वष्टाऽब्रवीच्छायां स्वकीयां सूनृतां गिरम् ॥ १६ ॥
मिथुनं मे तवोत्संगे धृतं त्वं परिपालय ॥ तावदेवमिह च्छाये यावत्पितुर्गृहेचरी ॥ १७ ॥ रविभक्तिरता नित्यं चर त्वं मम वेश्मनि ॥ नो वाच्याहं

१ अत्यद्भुतम्—इ० पा० । २ 'क्षाता'—क्षातानाम्नी नदी । ३ विभावसुः—सूर्यः—ब्रह्मर्षिः ।

कदा च्छाये पितुर्वेश्मगता रवेः ॥ १८ ॥ एवं सा समयं कृत्वा सावित्री ह्यगमत्तदा ॥ पितुर्वेश्मगता बाला सवितुर्भयविह्वला ॥ १९ ॥ पित्रा निवारिता सद्यो वडवारूपधारिणी ॥ विचचार वने रम्ये बहुलोदकशाड्वले ॥ २० ॥ एकदा याचिता तेन वैवस्वतेन बुभुक्षता ॥ नोदनं वै तया दत्तं याचमानाय तत्क्षणात् ॥ २१ ॥ तदा पदा हता तेन च्छाया तं च शशाप ह ॥ यतस्त्वं मे पदाघातं कृतवान्बालभावनात् ॥ ॥ २२ ॥ तस्मात्त्वं च पदा खंजो भविष्यसि न संशयः ॥ एवं शप्तो रुजाक्रांतो विललाप शुचार्दितः ॥ २३ ॥ एतस्मिन्नंतरे व्यास परिभूय वसुंधराम् ॥ भावयन्सकलाँल्लोकान्ब्रह्मचारी विभावसुः ॥ २४ ॥ दृष्ट्वा च तनयं पंगुमित्युवाच विभावसुः ॥ किमिदं वत्स ते कष्टं कुतः प्राप्तं त्वयाऽनघ ॥ २५ ॥ इति पृष्टो यदा तेन सवित्रा लोकभास्वता ॥ उवाच गद्गदां वाचं यमः संयमिनीपतिः ॥ २६ ॥ प्रातराशाय मे नाथ याचितं मातुरंतिकात् ॥ नो दत्तं भोजनं क्षिप्रं बालभावेन ताडिता ॥ २७ ॥ पादौ मे गलितौ सद्यो मातुः शापपराभवौ ॥ तच्छ्रुत्वा मोहमापन्नो रविर्ध्यानपरायणः ॥ २८ ॥ विचित्रमिदमाख्यातं मातुः शापस्य कारणम् ॥ एवं ध्यात्वा चिरं कालं ज्ञातवान्रविरंशुमान् ॥ ॥ २९ ॥ नेयं सा रुचिरापांगी त्वाष्ट्री लोकस्य पावनी ॥ केयं वा कुत आयाता कासि त्वं च शुचिस्मिते ॥ ३० ॥ ॥ छायोवाच ॥ ॥ नानुसूर्या महाराज छाया तस्याः स्वसंभवा ॥ गता वै सा पितुर्गेहे वारिताहं तयाऽनघ ॥ ३१ ॥ सवित्रे नैव वक्तव्यं छाये किंचित्कथंचन ॥ एष मे समयो नाथ तेनाहं मौनमास्थिता ॥ ३२ ॥ तच्छ्रुत्वा भगवांस्त्वष्टुः समीपं रोषमास्थितः ॥ जगाम सहसा भानुर्बहुरोषसमन्वितः ॥ ॥ ३३ ॥ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय त्वष्टा लोकपितामहः ॥ पाद्यार्घ्याचमनीयं च मधुपर्कैरपूजयत् ॥ ३४ ॥ नत्वा पादौ परिक्रम्य बहुमानपुरःसरम् ॥ उवाच मधुरया वाचा प्रियं ते करवाम किम् ॥ ३५ ॥ ॥ रविरुवाच ॥ ॥ क्व सानुसूर्या सावित्री ममानुप्रियकारिणी ॥ आगता ते गृहं तात मम मार्गानुमोदिनी ॥ ३६ ॥ ॥ त्वष्टोवाच ॥ ॥ न जानीमो वयं तात प्रिया मे क्व गता सुता ॥ इत्युक्ते वचने त्वष्ट्रा रविर्दुश्चिंतमानसः ॥ ३७ ॥ किं करोमि क्व गच्छामि क्व च प्रियतरा मम ॥ इति संभाषमाणे तु त्वष्टा वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ३८ ॥ तव तेजःपरिभ्रष्टा भग्ना क्वापि गताबला ॥ यदि ते वल्लभा भार्या तेजस्त्वं परिशामय ॥ ३९ ॥ ॥ सूर्य उवाच ॥ ॥ यद्येवं दुस्सहं तेजो मम पूर्वपितामह ॥ तदा ते रोचते सम्यग्यथा स्याद्वै तथा कुरु ॥ ४० ॥ इति सूर्यवचः श्रुत्वा शाणं कृत्वा सुदर्शनम् ॥ घृष्टितः क्षुरधारेण लघीयान्निर्मलोऽभवत् ॥ ४१ ॥

१ अत्र—एवं मनसि विचार्य—तां पप्रच्छ—इत्यध्याहृत्य—पूर्वापरसंगतिर्बोध्या । २ का त्वं वद शुचिस्मिते—इ० पा० । ३ श्रोणम्—इ० पा० ।

तस्य घृष्टितमात्रेण त्वष्टा चक्रे विवस्वतः ॥ शार्णं सुदर्शनं चक्रं सैकता मणिजातयः ॥ ४२ ॥ तदा त्वष्टाऽब्रवीद्वाक्यं मधुरं सूर्यसंनिधौ ॥ महाकाल
वने रम्ये वडवारूपधारिणी ॥ ४३ ॥ गृह्यतां भोः सुरश्रेष्ठ शीघ्रं गच्छतु शाड्वले ॥ यत्र शिप्रा सरिच्छ्रेष्ठा यत्र क्षाता समागता ॥ ४४ ॥ उभयोः
संगमो यत्र तत्र मुक्तिर्न संशयः ॥ तत्र तां सुभगां पत्नीं प्राप्स्यसि त्वं न संशयः ॥ ४५ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा सविता सर्वतापनः ॥ तत्रा
गमद्वनं यत्र महाकालस्य पावनम् ॥ ४६ ॥ क्षातासंगमसंयुक्ता यत्र शिप्रा पयस्विनी ॥ तत्र भुक्तिश्च मुक्तिश्च धनधान्यसमागमः ॥ ४७ ॥
तत्रागत्य प्रियां भार्यां वडवारूपधारिणीम् ॥ ददर्श तां पुनः श्यामां हरिरूपधरो हरिः ॥ ४८ ॥ नासिकाघ्राणमात्रेण यत्र जातौ सुतावुभौ ॥ दर्श
नीयौ सुनृम्णांगौ भिषजौ तौ दिवौकसाम् ॥ ४९ ॥ छाया च सुषुवे तत्र मिथुनं द्विजसत्तम ॥ तापीं शनैश्चरं चैव सर्वलोकप्रतापनम् ॥५०॥ शनि
योगे यदामा वै जायते सर्वकामदा ॥ तदा स्नानं च दानं च श्राद्धं चैव तु कारयेत् ॥ ५१ ॥ तस्य हस्तगता लक्ष्मीर्जायते सर्वदा भुवि ॥ क्षाता
संगमे नरः स्नात्वा दानं दत्त्वा च शक्तितः ॥ ५२ ॥ स्थावरेशं समभ्यर्च्य तस्य पापक्षयो भवेत् ॥ सौरिः शनैश्चरो मंदः कृष्णोऽनंतोऽतको
यमः ॥ ५३ ॥ पिंगश्छायासुतो बभ्रुः स्थावरः पिप्पलायनः ॥ एतानि शनिनामानि प्रातःकाले पठेन्नरः ॥ ५४ ॥ तस्य शानैश्चरी पीडा न भवेत्तु
कदाचन ॥ यमधर्मोऽपि चात्रैव तपस्तेपे सुदुस्तरम् ॥ ५५ ॥ यज्ञकुण्डोत्तरे भागे यत्र तिष्ठति मारुतिः ॥ धर्मसरेति विख्यातं नाम्ना
तत्तीर्थमुत्तमम् ॥ ५६ ॥ यत्र सिद्धिं परां प्राप्तस्तपसा पवनात्मजः ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा दत्त्वा वै कांस्यभाजनम् ॥ ५७ ॥ सवासोमणिमु
क्ताभिः कांचनालंकृतं वरम् ॥ ब्राह्मणेभ्यः स्वलंकृत्य वेदविद्भ्यश्च सादरम् ॥ ५८ ॥ मातृलोकं समुत्तीर्णो ब्रह्मलोके महीयते ॥ श्रावणे मास्युभे
पक्षे एकादश्यां तु यो नरः ॥ ५९ ॥ धर्मतीर्थे सदाचारी स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ करोति सततं तस्य विष्णुलोकः सनातनः ॥ ६० ॥ च्यव
नाश्रमे नरः स्नात्वा च्यवनेश्वरं विलोकयेत् ॥ यत्र सिद्धिंगतौ पुण्यावश्विनौ भिषजां वरौ ॥ ६१ ॥ च्यवनस्य प्रसादेन देवपंक्तिमवापतुः ॥ च्यव
नेन पुरा दृष्टिः प्राप्ता वै देवभेषजात् ॥ ६२ ॥ तस्मिंस्तीर्थे द्विजश्रेष्ठ दिव्यदृष्टिर्भवेन्नरः ॥ अत्रैव प्राप्तवान्सूर्यः साग्निहोत्राश्रमं परम् ॥ ६३ ॥ अनु
सूर्यां महाभागां सावित्रीं लोकविश्रुताम् ॥ सूर्यलोकं समासाद्य बुभुजे विपुलां श्रियम् ॥ ६४ ॥ तस्माद्व्यास परं तीर्थं क्षातासंगमसंज्ञितम् ॥
सर्वपापहरं पुण्यं सर्वकामवरप्रदम् ॥ ६५ ॥ य एतां तु कथां पुण्यां शृणोति भुवि भक्तितः ॥ पठेद्वा प्रातरुत्थाय तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ६६ ॥

१ श्रोणम्–इत्येव पा० । २ जाताऽश्विनावुभौ–इ० पा० । ३ उभे पक्षे–उभयोः पक्षयोः–जात्येकवचनम् ।

कपिलागोसहस्रेण फलं भवति पर्वणि ॥ तत्फलं समवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ ६७ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये क्षातासंगममाहात्म्यवर्णनंनाम षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास प्रवक्ष्यामि तीर्थमेकमतः परम् ॥ तीर्थानामुत्तमं तीर्थं गयानामेति नामतः ॥ १ ॥ तत्र स्नात्वा नरो नित्यं मुच्यते च ऋणत्रयात् ॥ देवान्पितॄन्समभ्यर्च्य विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कीकटेषु गया पुण्या नदी पुण्या पुनःपुना ॥ च्यवनस्याश्रमः पुण्यः पुण्यो राजगिरिस्तथा ॥ ३ ॥ स कथं विदितो देशे महाकालवने शुभे ॥ एतद्वेदितुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन ॥ ॥ ४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास कथां पुण्यां पवित्रां पापहारिणीम् ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण पितरो यांति सद्गतिम् ॥ ५ ॥ पुरा कृतयुगे पुण्ये युगादिदेवनामतः ॥ राजासीत्स तु धर्मात्मा पुण्यश्रवणकीर्तनः ॥ ६ ॥ तस्य पालयतः सम्यक्प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ॥ बभूवुः सर्वसंपन्ना वर्धमानाः समंततः ॥ ७ ॥ धर्मश्चतुष्पदो नित्यं यस्मिन्राज्ञि प्रशासति ॥ कालवर्षी च पर्जन्य ऋतवः स्वांगचारिणः ॥ ८ ॥ बहुसस्यफला पृथ्वी गावश्च बहुदुग्धदाः ॥ वेदवादरता विप्राः क्षत्रिया बाहुशालिनः ॥ ९ ॥ वैश्या धनपरा नित्यं शूद्राः शुश्रूषणे रताः ॥ वर्णाश्रमरताः सर्वे सर्वे धर्मोपदेशकाः ॥ १० ॥ श्रुतिस्मृतिपरो धर्मो हृष्टपुष्टजनाकरः ॥ नाधिव्याध्यभिभूतश्च लक्ष्यते कोऽपि मानवः ॥ ११ ॥ दुःशीला दुर्भगा नारी विधवा नैव लक्ष्यते ॥ बहुपुत्राऽल्पपुत्रा च मृतपुत्रा न वंध्यका ॥१२॥ रूपशीलगुणोपेता पतिव्रतपरायणा ॥ नो मार्गः कंटसंकीर्णो दस्युदोषैश्च दूषितः ॥ १३ ॥ हूयतां भुज्यतां शश्वद्दीयतां च गृहेगृहे ॥ दयादानतपोहोमजपयज्ञक्रियापराः ॥ १४ ॥ जनाः सर्वत्र दृश्यंते सर्वधर्मपरायणाः ॥ चतुष्पादचरो धर्मो ह्यधर्मोऽपादविग्रहः ॥ १५ ॥ एवं राजा स धर्मात्मा युगादिदेवसंज्ञितः ॥ येनेयं पालिता पृथ्वी धर्मेण वर्धिताः प्रजाः ॥ १६ ॥ अवंत्यां च पुरी व्यास यज्ञकोटिं समाचरत् ॥ तस्मिन्कालेतिविक्रांतस्तुहंडोनाम दानवः ॥ १७ ॥ तेन सर्वं वशं नीतं चराचरमिदं जगत् ॥ घोरं तप्त्वा तपः पुण्यं ब्रह्मलब्धवरः खलः ॥ १८ ॥ नैव देवा न यज्ञाश्च वेदमार्गविवर्जिताः ॥ देवतापूजनं नास्ति स्वधा स्वाहा न दृश्यते ॥ १९ ॥ उत्सन्नो धर्ममार्गोऽयं शाश्वतो वै दुरात्मना ॥ नष्टप्रायाः सुरास्तेन कृताः सर्वे द्विजोत्तमाः ॥२०॥ ब्रह्माणं शरणं जग्मुः पितृभिः सह साधुभिः ॥ किं कुर्मो वा क्व गच्छाम तुहंडेन पराजिताः ॥ २१ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषां ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ समुत्थाय ततः

१ यत्र-इ०पा० । २ तीर्थानामुत्तमं तीर्थं पुण्यो राजगिरिस्तथा-इ०पा० । ३ नदी-इ०पा० । ४ दुरासदः-इ०पा० ।

सर्वैर्विष्णुलोकं जगाम ह ॥ २२ ॥ तत्र गत्वा समाराध्य विष्णुं देवगणैः सह ॥ स्तुतिं पुरुषसूक्तेन विष्णोरतुलतेजसः ॥ २३ ॥ प्रचक्रुः सर्व एवैते ह्यात्मनोभ्युदयाय च ॥ तदा तेषां शमिच्छन्ती वाग्रुवाचाशरीरिणी ॥ २४ ॥ श्रूयतां भोः सुरश्रेष्ठा भवतां श्रेय उत्तमम् ॥ यूयं यात शि[1] क्षिप्रं महाकालवनं प्रति ॥ २५ ॥ गुह्याद्गुह्यतरं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ॥ नो यत्र मायिनां माया प्रकाशयति भूतले ॥ २६ ॥ सर्वतीर्थमयं तीर्थं कोटितीर्थवरप्रदम् ॥ यत्र शिप्रा सरिच्छ्रेष्ठा सर्वकामफलप्रदा ॥ २७ ॥ दैत्यांतकारिणी दिव्या महाकाली कुलेश्वरी ॥ कोटिकोटिगणाकीर्णा मातृणां शक्तिवर्धिनी ॥ २८ ॥ यत्र गया महापुण्या फल्गुश्चैव महानदी ॥ पुरुषोत्तमगिरिश्रेष्ठो यत्र बुद्धगया स्मृता ॥ २९ ॥ तथैवाद्यगया ख्याता त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ विष्णोः षोडशपदीतीर्थं गदाधरविनिर्मितम् ॥ ३० ॥ सर्वपापहरा पुण्या यत्र प्राची सरस्वती ॥ महासुरनदी प्रोक्ता यत्र तिष्ठति पुण्यदा ॥ ३१ ॥ न्यग्रोधश्चाक्षयो नित्यः पुरा प्रोक्तो महर्षिणा ॥ तत्रैव सा शिला प्रोक्ता प्रेतमोक्षकरी शुभा ॥ ३२ ॥ तत्रैव संति ताः सर्वा देवताः पितृकल्पजाः ॥ सर्वाक्षरमयोंकारः सर्वदेवमयो हरिः ॥ ३३ ॥ सर्वतीर्थमया देवा गयातीर्थमनुत्तमम् ॥ शीघ्रं गच्छत तत्रैव परां सिद्धिमवाप्स्यथ ॥ ३४ ॥ यत्र प्रविष्टमात्रेण पितरो निरयस्थिताः ॥ ते सर्वे स्वर्गमायांति ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ३५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये गयातीर्थमाहात्म्ये गयातीर्थप्रशंसावर्णनं नाम सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ विचित्रमिदमाख्यातं गयामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ भगवन्भवता सर्वं विदितं विश्वमूर्तिना ॥ १ ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि श्राद्धस्य फलमुत्तमम् ॥ क्षेत्रस्य च द्विजश्रेष्ठ विस्तरेण तपोधन ॥ २ ॥ कियंतः पितरो नित्यं तृप्ता यांति सुरालयम् ॥ केषां के पितरः प्रोक्ताः किमुद्देश्याः पुराऽनघ ॥ ३ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ धन्योऽसि कृतकृत्योऽसि यस्य ते नैष्ठिकी मतिः ॥ तथापि शृणु वै वत्स श्राद्धस्य विधिमुत्तमम् ॥ ४ ॥ श्राद्धे प्रकल्पिता लोकाः श्राद्धे धर्मः प्रतिष्ठितः ॥ श्राद्धे यज्ञा हि तिष्ठंति सर्वकर्मफलप्रदाः ॥ ५ ॥ श्रद्धया दीयते किंचिद्देवं ब्रह्माभितर्पणम् ॥ श्राद्धं तु तद्विजानीयात्पुरा प्रोक्तं महर्षिणा ॥ ६ ॥ मनुष्या ऋषयः सर्वे सुरसिद्धाश्च राक्षसाः ॥ गंधर्वाः किन्नरा नागा ब्रह्मेशानसुरेश्वराः ॥ ७ ॥ त्रीन्पितॄंश्च समुद्दिश्य श्राद्धं ददुः समाहिताः ॥ प्राप्नुवन्त्यखिलान्कामान्सर्वान्व्यास मनोगतान् ॥ ८ ॥ एवं परंपरामार्गं प्रवर्तते सनातनम् ॥ तथापि पितरो ह्येते समाख्यात

१ यूयं च गच्छत क्षिप्रम्–ह० पा० ।

पितृगणैः सह ॥ मार्कंडेन पुरा पृष्टं प्रश्नमेतद्द्विजोत्तम ॥ ११ ॥ निबोध त्वं मतं सर्वं यदुक्तं तत्समाहितः ॥ यावंतस्ते पितृगणास्तस्मिँल्लोके च ये
गताः ॥ १२ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ सप्तैते यजतां श्रेष्ठाः सर्वे पितृगणाः स्मृताः ॥ चत्वारो मूर्तिमंतो वै त्रयस्तेषां च मूर्तयः ॥
॥ १३ ॥ तेषां लोकं विसर्गं च कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ॥ प्रभावं त्वं महत्त्वं च विस्तरेण तपोधन ॥ १४ ॥ धर्ममूर्तिधरास्तेषां तपो ये परमं
गताः ॥ तेषां नामानि लोकांश्च कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ॥ १५ ॥ लोकाः सनातना नाम यत्र तिष्ठंति भास्वराः ॥ अमूर्तयः पितृगणास्ते वै पुत्राः
प्रजापतेः ॥ १६ ॥ विराजस्य द्विजश्रेष्ठ वैराजा इति नः श्रुतम् ॥ यजन्ते तान्देवगणा विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ १७ ॥ एते वै योगविभ्रष्टा लोका
न्प्राप्य सनातनान् ॥ पुनर्युगसहस्रांते जायंते ब्रह्मवादिनः ॥ १८ ॥ ते प्राप्य तां स्मृतिं भूयः सांख्ययोगमनुत्तमम् ॥ यांति योगगतिं सिद्धाः
पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥ १९ ॥ एते स्युः पितरस्तात योगिनां योगवर्धनाः ॥ आप्याययन्ति ये पूर्वं सोमं योगबलेन वै ॥ २० ॥ तस्माच्छ्राद्धानि
देयानि योगिनां द्विजसत्तम ॥ एष वै प्रथमः कल्पः सोमपानामनुत्तमः ॥ २१ ॥ एतेषां मानसी कन्या मेनानाम महागिरेः ॥ पत्नी हिमवतः
श्रेष्ठा यस्यां मैनाक उच्यते ॥ २२ ॥ मैनाकस्य सुतः श्रीमान्क्रौंचोनाम महागिरिः ॥ अग्निष्वात्ताः पितृगणास्तत्र तिष्ठंति भास्वराः ॥ २३ ॥
याम्यां बर्हिषदश्चासन्यमाश्च पश्चिमां दिशम् ॥ सोमपाश्चोत्तरां प्राप्ता दिशं धनदपालिताम् ॥ २४ ॥ अमूर्तिमंतावाकाशे कव्यवाडनलौ क्षितौ ॥
॥ २५ ॥ यक्षरक्षःपिशाचाश्च यजंते भावितात्मनः ॥ साध्या देवान्यजन्ति स्म विश्वेदेवा ऋषींस्तथा ॥ २६ ॥ मानवाः श्राद्धदेवं च ऋषयो ब्रह्म
सनातनम् ॥ एवं परंपराप्राप्तः श्राद्धधर्मः सनातनः ॥ २७ ॥ देवकार्यात्परं कार्यं पितृकार्यं विशिष्यते ॥ भरद्वाजात्मजाः सप्त श्राद्धधर्मपराय
णाः ॥ २८ ॥ जातिस्मरत्वमापन्ना निर्वाणपदवीं गताः॥ गुरोश्च दोग्ध्रीं गां हत्वा सप्तैते वै द्विजाधमाः ॥ २९ ॥ पितॄनुद्दिश्य ते सर्वे भक्षयंतः क्षुधा
र्दिताः ॥ तेन पुण्यप्रभावेन योगभ्रष्टा दिवंगताः ॥ ३० ॥ सप्त जातिस्मरास्ते वै योगयुक्ता बभूविरे ॥ तस्माच्छ्राद्धं परं प्रोक्तं सूरिभिः परमात्मभिः
॥ ३१ ॥ श्राद्धे प्रतिष्ठिता लोकाः श्राद्धे योगः परंतप ॥ एवं ते पितरः प्रोक्ताः श्राद्धस्य च विधिं शृणु ॥ ३२ ॥ ब्रह्मचर्यरतो दांतो न क्रोधी न च
मत्सरी ॥ शौचाचारपरो धीरः शास्त्रदृष्टिर्जितेंद्रियः ॥ ३३ ॥ एवं यः कुरुते श्राद्धं तीर्थे चैव विशेषतः ॥ ततोऽधिकतरा प्रोक्ता तृप्तिर्व्यास क्षयेऽ

१ आर्षमात्मनेपदम् । २ परमात्मभिः—शुद्धचित्तैः—इत्यर्थः ।

हनि ॥ ३४ ॥ वृद्धिश्राद्धे तथा प्रोक्ता महालये शताधिका ॥ ततो दशगुणा प्रोक्ता प्रयागे द्विजसत्तम ॥ ३५ ॥ प्रयागाद्दशगुणा तृप्तिः कुरुक्षेत्रे
च सत्तम ॥ कुरुक्षेत्रात्ततो व्यास दशाधिका गया स्मृता ॥ ३६ ॥ ततो दशाधिका व्यास महाकालवने शुभे ॥ अवंत्यां सर्वतः पुण्यं गयातीर्थे च
सर्वदा ॥ ३७ ॥ येषां निरयमापन्नाः पितरो जन्मजन्मनि ॥ तेषामुद्धरणार्थाय तीर्थमेतत्सुदुर्लभम् ॥३८॥ सकृत्स्मरणमात्रेण पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥
ये नरा रणमध्यस्थाः पितृवंशविवर्जिताः ॥ ३९ ॥ गर्भपाते मृता ये च नामगोत्रच्युतास्तथा ॥ स्वगोत्रे परगोत्रे वा आत्मघातमृताः परे ॥ ४० ॥
तेषामुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयताम् ॥ उद्बंधनमृता ये च विषशस्त्रैर्मृताश्च ये ॥ ४१ ॥ दंष्ट्रिभिर्व्यंगतो वापि दौर्ब्राह्मण्ये मृताश्च ये ॥ तेषामुद्धर
णार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ४२ ॥ अग्निदग्धाश्च ये जीवा नाग्निदग्धास्तथा परे ॥ ४३ ॥ विद्युद्घातेन ये केचिन्मुद्गराभिहताः परे ॥ तेषा
मुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ४४ ॥ रौरवे चांधतामिस्रे कालसूत्रे च ये गताः ॥ अनेकयातनासंस्थाः प्रेतलोके च ये गताः ॥ ४५ ॥
असिपत्रवने घोरे कुंभीपाके च ये गताः ॥ पशुयोनिगता ये च पक्षिकीटसरीसृपाः ॥ तेषामुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ४६ ॥ उदकेषु
मृता ये च नारीसूतीमृतास्तथा ॥ ४७ ॥ अश्वसूकरकृमिदंष्ट्रिश्वशृंगिशकटाहताः ॥ तेषामुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ४८ ॥
भग्नदंष्ट्राश्च शस्त्रास्त्रैर्व्याघ्राहिगजभूमिपैः ॥ शलभैर्वृश्चिकैर्दंष्ट्रिचोरैर्ये चापि घातिताः ॥ तेषामुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ४९ ॥ अष्टशल्यै
मृता ये च शौचाचारविवर्जिताः ॥ विषूचिकामृता ये च ये चातीसारतो मृताः ॥ तेषामुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ५० ॥ शाकिन्यादि
ग्रहग्रस्तजलमध्ये च ये मृताः ॥ अस्पृश्यस्पर्शसंस्पृष्टाः पापा अपत्यवर्जिताः ॥ तेषामुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ५१ ॥ जन्मांतरसहस्राणि
भ्रमंति स्वेन कर्मणा ॥ मानुषं दुर्लभं येषां तेभ्यः श्राद्धं विधीयताम् ॥५२॥ येऽन्यजन्मन्यबांधवा येऽन्यजन्मनि बांधवाः॥ येऽन्यजन्मनि संबद्धा
मित्रामित्रे तथा परे ॥ तेषामुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ५३ ॥ पितृवंशे मृता ये च मातृवंशे तथैव च ॥ गुरुश्वशुरबंधूनां ये चान्ये बांधवा
मृताः ॥ तेषामुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ५४ ॥ ये मे कुले लुप्तपिंडाः पुत्रदारादिवर्जिताः ॥ क्रियालोपगता ये च तेभ्यः श्राद्धं विधीयते
॥ ५५ ॥ पंगुकुब्जा विरूपाश्च आमगर्भाश्च ये मृताः॥ ज्ञाताऽज्ञाताः कुले ये च तेभ्यः श्राद्धं विधीयते ॥ ५६ ॥ आब्रह्मभुवनाद्ये च अन्यैर्दुर्मरणैर्मृ
ताः॥तेषामुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥५७॥ तृषार्ताः क्षुधिताश्चैव हापिताश्चैव ये मृताः॥ प्रेतयोनिं गताश्चैव म्लेच्छयोनिं गताश्च ये ॥ तेषा

१ अत्र छंदोवैफल्यमार्षत्वान्न दोषाय ।

मुद्धरणार्थाय अत्र श्राद्धं विधीयते ॥ ५८ ॥ एवं श्राद्धविधिं व्यास तस्मिंस्तीर्थे समाचरेत् ॥ [illegible] लभते सः ॥ गयायां च समासाद्य सुरा इंद्रपुरोगमाः ॥ चक्रुश्च विधिवत्सर्वे यदुक्तं देवभाषया ॥ ५९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये गयामाहात्म्ये श्राद्धविधिवर्णनंनामाष्टापञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ ततः सुरगणाः सर्वे धूतपापाः समाहिताः ॥ पुनर्योगबलं प्राप्य स्वाधिकारं ययुः पुरा ॥ १ ॥ एवं व्यास गयातीर्थं कुमुद्वत्यां सुनिश्चितम् ॥ गयायां यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ २ ॥ तत्तीर्थेषु नरः स्नात्वा तत्तत्तीर्थफलं भवेत् ॥ तथैव च गयाक्षेत्रं गयाश्राद्धफलप्रदम् ॥ ३ ॥ फल्गुश्च सरितां श्रेष्ठा तथैव फलदायिनी ॥ आदिगया बुद्धगया तथा विष्णुपदी स्मृता ॥ ४ ॥ गयाकोष्ठस्तथा प्रोक्तो गदाधरपदानि च ॥ वेदिका षोडशी प्रोक्ता तथैव चाक्षयो वटः ॥ ५ ॥ प्रेतमुक्तिकरी नित्यं शिला चोक्ता तथैव च ॥ अच्छोदा निम्नगा प्रोक्ता पितृणां चाश्रमोत्तमः ॥ ६ ॥ देवानां दानवानां च यक्षकिन्नररक्षसाम् ॥ पन्नगानां च सर्वेषां तथैवाश्रम उत्तमः ॥७॥ एतत्स्थानेषु सर्वेषु स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ श्राद्धं च विधिवद्देयं तत्तत्तीर्थफलं लभेत् ॥८॥ गयायां पितृरूपेण स्वयमेव जनार्दनः ॥ तं ध्यात्वा पुंडरीकाक्षं मुच्यते च ऋणत्रयात् ॥ ॥ ९ ॥ एवं व्यास गयातीर्थं पुरावन्त्यां प्रतिष्ठितम् ॥ पश्चात्तु कैकटे जातं यत्र संनिहितोऽसुरः ॥ १० ॥ तदारभ्य द्विजश्रेष्ठ गया तत्र प्रतिष्ठिता ॥ गदाधरपदाघातैर्महासुरो निपातितः ॥ ११ ॥ तत्पदे च महिमानं जनार्दनसमर्पितम् ॥ १२ ॥ पंचक्रोशं गयाक्षेत्रं क्रोशमेकं गयाशिरः ॥ यत्र तत्र करिष्यामि पितृणां दत्तमक्षयम् ॥ सर्वदा सर्वकालेषु गयाश्राद्धं विधीयते ॥ १३ ॥ संवत्सरे परं व्यास दिनमेकं प्रतिष्ठितम् ॥ कन्यास्थे च दिवानाथे हस्तनक्षत्रसंयुते ॥ महालयेति तत्प्रोक्तं पितणां दत्तमक्षयम ॥१४॥ सर्वदा सर्वकालेषु गयाश्राद्धं विधीयते ॥१५॥ संवत्सरे परं व्यास दिनमेकं प्रतिष्ठितम् ॥ अन्वष्टकायां कुर्वंति मातृणां श्राद्धमुत्तमम् ॥ १६ ॥ अक्षय्या जायते तृप्तिः पितृणां कल्पसंख्यया ॥ एवं व्यास पुरी रम्या स्नानदानादिकर्मसु ॥ १७ ॥ भूयस्तु संप्रवक्ष्यामि माहात्म्यं परमाद्भुतम् ॥ तच्छृणुष्व मयाख्यातं पवित्रं पापनाशनम् ॥ १८ ॥ सप्तर्षीणां च या भार्या ऋषिपत्न्यः पतिव्रताः ॥ स्वाहादोषपरिभ्रष्टा दूषिताः पावकेन च ॥ १९ ॥ ऋषिभिश्च परित्यक्ता बभ्रमुश्च वनाद्वनम् ॥ एवं बहुतिथे काले नारदो देवदर्शनः ॥ २० ॥ तासां च प्रियमन्विच्छन्समायातो वनांतरे ॥ ताभिश्च सत्कृतो नित्यं समासीनो धृतव्रतः ॥ २१ ॥ उवाच श्लक्ष्णया

१ असुरः—गयासुरः ।

वाचा देशकालोचितं वचः ॥ किमिदं विकृतं जातं भवतीनां पराभवः ॥ २२ ॥ कस्माच्च ऋषिभिस्त्यक्ता लोकमातरः पतिव्रताः ॥ २३ ॥
॥ ॥ ऋषिपत्न्य ऊचुः ॥ ॥ न जानीमो वयं तात येन दोषेण तापसैः ॥ विमुक्ताः साग्निकैः क्षिप्रं कार्तिकेयप्रसंगतः ॥ २४ ॥ लोकापवा
दजं किंचिज्जातं दिष्टवशादघम् ॥ किं कुर्मो वा क्व गच्छामः किं तपः का च देवता ॥ २५ ॥ यस्याराधनपुण्येन पतिसांनिध्यमाप्नुयुः ॥ एतन्नि
श्चित्य भो ब्रह्मन्ब्रूहि त्वं वेद तत्त्वतः ॥२६॥ इति पृष्टस्तदा ताभिर्ऋषिपत्नीभिर्नारदः ॥ उवाच सुचिरं ध्यात्वा तासां स शर्महेतवे ॥२७॥ ॥ नारद
उवाच ॥ ॥ श्रूयतां भोस्तपःश्रेष्ठा भवतीनां च कारणम् ॥ महाकालवने रम्ये गयातीर्थमनुत्तमम् ॥ २८ ॥ तत्रैव चाक्षयो नाम न्यग्रोधः शाखिनां
वरः ॥ तत्रागमनमात्रेण धूतदोषा भविष्यथ ॥ २९ ॥ सर्वदोषहरं तीर्थं सर्वकामवरप्रदम् ॥ सर्वसौख्यकरं पुण्यं तत्र गच्छत मा
चिरम् ॥ ३० ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा ऋषिपत्न्यः सुचोदिताः ॥ महाकालवने व्यास इच्छंत्यः प्रियमात्मनः ॥ ३१ ॥ [1]आजग्मु
स्तद्वनं तत्र यत्र तीर्थं गयाभिधम् ॥ तत्र गत्वा शुचीभूय स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ ३२ ॥ कृतास्ताभिश्च पुण्याभिर्नभस्यस्यासिते
तरे ॥ [2]पञ्चम्यामृषिसंज्ञायां ताभिः सुचरितं व्रतम् ॥ ३३ ॥ उपोष्य चैकरात्रं तु जागरं चैव योगतः ॥ कृतमात्रे व्रते व्यास धूतपापा बभुः क्षणात् ॥
॥ ३४ ॥ भर्तृकोपपरिभ्रष्टाः सद्यः प्राप्ता गृहाश्रमम् ॥ ऋषिभिः साग्निकं दत्तं पूर्ववद्दषिसत्तम॥३५॥ तदाप्रभृति लोकेस्मिन्पंचमी ऋपिसंज्ञिता ॥
ये नराश्चाथ नार्यो यास्तां कुर्वन्ति तु भक्तितः ॥३६॥ नीवाराहारकं कृत्वा शुचीभूय समाहिताः ॥३७॥ न तेषां जायते किंचिदापद्दुःखं कदाचन ॥
दुर्भगत्वं च नारीणां न वियोगश्च मातृभिः ॥ ३८ ॥ पुत्रतो धनतो वापि कदाचित्संभविष्यति ॥ एवं व्यास समाख्यातं यत्त्वया परिपृ
च्छितम् ॥ ३९ ॥ अवंत्यामीदृशं तीर्थं वर्तते भुवि सत्तम ॥ तादृशं पुण्यदं किंचिन्नास्ति ब्रह्मांडगोलके ॥ ४० ॥ अस्मिंस्तीर्थे नरः कश्चिन्महा
दानानि चेच्चरेत् ॥ अक्षयाणि भवंत्यस्य विष्णुलोके महीयते ॥ ४१ ॥ यो वै नियमवान्भूत्वा कथामेतां शृणोति वा ॥ पठेच्च सततं व्यास हय
मेधफलं लभेत् ॥ ४२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये गयातीर्थमाहात्म्य
वर्णनंनामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ पुरुषोत्तमं परं तीर्थं त्वया प्रोक्तं पुरानघ ॥ माहात्म्यं तस्य
तीर्थस्य विस्तराद्वद मे प्रभो ॥ [3]एतत्तु श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदां वर ॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणुष्व भो द्विजश्रेष्ठ कथां

१ आजग्मुस्तास्तदा तत्र--इ॰पा॰ । २ नभस्यस्य—भाद्रपदस्य--असितेतरे—शुक्लपक्षे—इत्यर्थः । ३ गयायामृषिपत्नीभिः पञ्चम्यां सुव्रतं कृतम्—इ॰

पापहरां पराम् ॥ २ ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण महापापक्षयो भवेत् ॥ पुराकल्पेषु वै ब्रह्मन्वैकुण्ठे विमले शुभे ॥ ३ ॥ समासीनो रमानाथः पार्षदैः सनकादिभिः ॥ महर्षिभिः सदाचारैः पितामहपुरोगमैः ॥ ४ ॥ ऋद्धिसिद्धिगुणोपेतैस्तत्त्वैस्तैर्महदादिभिः ॥ गणगंधर्वसंघैश्च सेव्यमानः समंततः ॥ ५ ॥ किन्नरोद्गानसन्मानैर्नृत्यद्भिरप्सरोगणैः ॥ चिंतामणिगृहोद्गारललितांगणभूमिषु ॥ ६ ॥ कल्पद्रुमकृतच्छाय आसीनो हि सुरुद्विषः ॥ धर्मवादरताः सर्वे ब्रह्ममार्गसुनिश्चिताः ॥७॥ तेषां मध्ये परा भाषा ह्यपृच्छत्कमलापतिम् ॥ ८ ॥ ॥ लक्ष्मीरुवाच ॥ ॥ पुण्यकानां विधिं नाथ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ सर्वज्ञोसि महाप्राज्ञ वाच्यतां यदि रोचते ॥ ९ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ दानं स्नानं तपः । श्राद्धं सदा शस्तं हि शोभने ॥ तथापि विधिना प्राप्तं तत्सर्वं चाक्षयं भवेत् ॥ १० ॥ देशे काले पर्वणि च तीर्थे चायतने पदे ॥ दानं स्नानं तपः श्राद्धं मुनिभिः परिकीर्तितम् ॥ ११ ॥ पूर्णमास्याममावास्यां संक्रांतौ ग्रहणे तथा ॥ वैधृतौ च व्यतीपाते दानवृद्धिः परा स्मृता ॥ १२ ॥ गंगायां भास्करक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे च पुष्करे ॥ गोदावर्यां गयायां च तीर्थे चामरकंटके ॥ १३ ॥ अवंत्यां च हुतं दत्तं तत्सर्वं चाक्षयं भवेत् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पर्वे[2] तीर्थं समाचरेत् ॥ १४ ॥ कुचैलो दुर्भगो मूर्खो जडो रोगसमन्वितः ॥ तीर्थपर्वपरिभ्रष्टो नरो भवति निश्चितम् ॥ १५ ॥ के योगाः सुकृतानां च कर्तव्याश्च विशेषतः ॥ १६ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टः प्रिये प्रश्नः पुण्यकानां त्वयाऽनघे ॥ मलमासे समायाते ये नरा व्रतवर्जिताः ॥ जन्मजन्मनि दारिद्र्यं तेषां भवति शोभने ॥ १७ ॥ ॥ श्रीरुक्मिण्युवाच ॥ ॥ कीदृशो हि मलो मासः केन योगेन जायते ॥ कदा काले समायाति एतन्नो वद विस्तरात् ॥ १८ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ युक्तमुक्तं त्वया देवि प्रश्नः कालेऽयमीदृशः ॥ देवतापितृकार्याणि विधिना हि मलिम्लुचे ॥ १९ ॥ क्षौरं मौंजी विवाहश्च व्रतोपवासकं तथा ॥ विशेषेण गृहस्थानां वर्ज्यं मुनिवरोत्तमैः ॥ २० ॥ संवत्सरत्रयांते च मासोऽयमधिगच्छति ॥ असंक्रमे रवेरस्मिंस्तस्मादधिकमासकः ॥ २१ ॥ अधिमासाधिपत्योऽहं सदैव पुरुषोत्तमः ॥ ममाभिधानं तीर्थं च महाकालवने शुभम् ॥ २२ ॥ पुरुषोत्तमाख्यं मे धाम सदैवात्र प्रतिष्ठति ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गंतव्यं हि त्वया सह ॥ २३ ॥ महाकालवने तत्र यत्र तीर्थं ममाभिधम् ॥ प्राणिनो ये समायांति मज्जनार्थं प्रिये ध्रुवम् ॥ २४ ॥ तेषामिह ममादेयं न कदापि भविष्यति ॥ धनधान्यकलत्रादिपुत्रसौख्यं सदैव हि ॥ २५ ॥ असंक्रांतेऽपि संप्राप्ते मासु

१ परा भाषा—पराबाणीरूपा—इत्यर्थः । २ 'पर्वन्' शब्दस्याकारान्तत्वमार्षम् । ३ सदा वै—इ०पा० ।

द्दिश्य व्रतं चरेत् ॥ अधिमासाधिपत्योऽहं सदा वै पुरुषोत्तमः ॥ २६ ॥ स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ॥ देवतार्चा च मध्याह्ने ये कुर्वंति नरोत्तमाः ॥ २७ ॥ अक्षयं च भवेत्सर्वं तेषां वै कमले ध्रुवम् ॥ मलमासो गतः शून्यो येषां देवि प्रमादतः ॥ २८ ॥ दारिद्र्यं च सदा तेषां शोकरोगविवर्धनम् ॥ अधिमासे समायाते अवंत्यां व्रतमाचरेत् ॥ २९ ॥ तेषां ददाम्यहं प्रीत्या त्वामेव च न संशयः ॥ स्वल्पं दानमलं कार्यं यत्किंचिदिह यत्कृतम् ॥ तत्सर्वं मत्प्रसादेन ह्यनंतं प्रियदर्शने ॥ ३० ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ ईदृशो हि त्वया प्रोक्तो ह्यधिमासस्य सुव्रत ॥ ३१ ॥ महिमा ह्यपि लोकानां सर्वकामवरप्रदः ॥ अधिमासव्रतं पुण्यं कथयस्व प्रसादतः ॥ ३२ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ असंक्रांतो यदा मासः प्राप्यते मानवैः प्रिये ॥ महोत्सवस्तदा कार्य आत्मनो हितकांक्षिभिः ॥ ३३ ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां नवम्यां वा सुरेश्वरि ॥ अष्टम्यां चाथ कर्तव्यं व्रतं शोकविनाशनम् ॥ ३४ ॥ यथालाभोपहारेण मासे चापि मलिम्लुचे ॥ पुण्याहे प्रातरुत्थाय कृत्वा पौर्वाह्णिकीं क्रियाम् ॥ ३५ ॥ गृहीत्वा नियमं पश्चाद्वासुदेवं हृदि स्मरन् ॥ उपवासं च नक्तं च एकभुक्तं च मानिनि ॥ ३६ ॥ एकस्य निश्चयं कृत्वा ततो विप्रान्निमंत्रयेत् ॥ सपत्नीकान्सदाचारान्कुलीनाञ्ज्ञातिसंभवान् ॥ ३७ ॥ ततो मध्याह्नसमये लक्ष्मीयुक्तं सनातनम् ॥ स्थापयेद्व्रणे कुंभे वेदमंत्रैर्द्विजातिभिः ॥ ३८ ॥ पूजयेत्परया भक्त्या गोत्रिभिः सपितामहम् ॥ गंधतोयेन संस्थाप्य पंचामृतैस्तथैव च ॥ ३९ ॥ मिष्टान्नैर्नवभिश्चैव नैवेद्यैर्धूपदीपकैः ॥ आच्छादनैश्च वस्त्रैश्च पीतकौशेयकैस्तथा ॥ ४० ॥ घंटामृदंगनिर्ह्रादैर्घोषध्वनिसमन्वितैः ॥ आरार्तिकं व्रती कुर्यात्कर्पूरागरुचंदनैः ॥ ४१ ॥ अलाभे तूल्मुकैश्चापि फलस्यानंत्यहेतवे ॥ ताम्रपात्रस्थिते तोये चंदनाक्षतपुष्पकैः ॥ ४२ ॥ अर्घ्यं दद्यात्सपत्नीकः प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ पंचरत्नैः समायुक्तैर्जानुनी कृत्य भूतले ॥ समादाय च पाणिभ्यां सर्वभक्तिसमन्वितः ॥ ४३ ॥ अर्घ्यमन्त्रः ॥ कृपावन्सर्वभूतेषु जगदानंदकारक ॥ गृहाणार्घ्यमिमं देव संपूर्णफलदो भव ॥ ४४ ॥ प्रार्थनामंत्रः ॥ स्वयंभुवे नमस्तुभ्यं ब्रह्मणेऽमिततेजसे ॥ नमोस्तु ते श्रियानंद ब्रह्मानंद कृपाकर ॥ ४५ ॥ एवं संप्रार्थ्य गोविंदं पूजयेद्ब्राह्मणान्स्वयम् ॥ सपत्नीकाञ्छुचीन्स्नाताँल्लक्ष्मीनारायणौ स्मरन् ॥ ४६ ॥ पूजयित्वा विधानेन भोजयेद्घृतपायसैः ॥ ४७ ॥ भोजयित्वा विधानेन सपत्नीकं यथोचितम् ॥ विद्याविनयसंपन्नं तथा पत्न्या समन्वितम् ॥ ४८ ॥ पूजयित्वा यथाशक्त्या वस्त्रालंकारकुंकुमैः ॥ गोस्तन्याम्रकपित्थैश्च खर्जूरैः कदलीफलैः ॥ ४९ ॥ पनसैर्नारिकेलैश्च नारंगैर्दाडिमैस्तथा ॥ घृतप

१लया–इ०पा० । २ पारिस्थाप्य–इ०पा० ।

[illegible] ॥ ५० ॥ [illegible] ॥ [illegible] शृंगवेरः समूलकः ॥ ५१ ॥ अन्यैश्च विविधैः शाकैराम्रैः पक्वैः पृथक्पृथक् ॥ भक्ष्यभोज्यलेह्यपेयकंदकानि विशेषतः ॥ ५२ ॥ सुवासितान्गोरसांश्च परिवेष्य मृदु ब्रुवन् ॥ इदं स्वादु रसं भोज्यं भवदर्थे प्रकल्पितम् ॥ ५३ ॥ याच्यतां रोचते यच्च यन्मया पाचितं प्रभो ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मि कृतं सार्थं च मंदिरम् ॥ ५४ ॥ विसर्जयेत्ततो विप्रान्दत्त्वा तांबूलदक्षिणाः ॥ चतुर्भिर्मिलितैर्देवि तांबूलं मम वल्लभम् ॥ ५५ ॥ यो ददाति द्विजश्रेष्ठे स भवेत्सुभगो नरः ॥ सुभगा च सदाचारा वल्लभा स्वजने सदा ॥ ५६ ॥ पुत्रसौभाग्ययुक्ता च तांबूलैर्जायते प्रिये ॥ पत्रैस्तु केशवः प्रीतः पूगैरीशः सहोमया ॥ ५७ ॥ चूर्णके नानलः प्रीतः खदिरेण तु मन्मथः ॥ चतुर्भिर्विश्वरूपोऽसौ यः पुष्णाति जगत्त्रयम् ॥ ५८ ॥ परितोष्य सपत्नीकान्हस्ते दत्त्वा च मोदकान् ॥ आसीमांतमनुव्रज्य भुंजीत सह बंधुभिः ॥५९॥ असंक्रांते व्रतं नारी या करोतीह सुप्रिये ॥ दारिद्र्यं पुत्रशोकं च वैधव्यं नाप्नुयात्क्वचित् ॥६०॥ नरो वा यदि वा नारी यः कुर्याच्च मलिम्लुचे ॥ स सर्वसुखभोक्ता च भवेन्नास्त्येव संशयः ॥ ६१ ॥ मलिम्लुचे प्राप्य न पूजितो येर्नारायणोऽहं परयेह भक्त्या ॥ कथं भवेयुः सुखपुत्रसंपत्सुहृत्सुभार्याः सुगुणैरुपेताः ॥६२॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये पुरुषोत्तममाहात्म्ये दानादिमाहात्म्यवर्णनंनाम षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अधिमासं समासाद्य योऽन्यत्र स्थितिमात्मनः ॥ करोति स नरो मूर्खो महाकालवनादृते ॥ १ ॥ अधिमासे नरो व्यास तीर्थे पुरुषोत्तमाभिधे ॥ स्नात्वा दत्त्वा च दानानि तेषां लोकाः सनातनाः ॥ २ ॥ पुरुषोत्तमं समभ्यर्च्य रमालालितपादकम् ॥ तथैव च उमां देवीं शंकरेण च पूजयेत् ॥ ३ ॥ वांछितार्थशतं प्राप्य विष्णुलोके महीयते ॥ भाद्रपदे सिते पक्षे एकादश्यां समाहितः ॥ उपोष्य विधिवद्व्यास रात्रौ जागरणं चरेत् ॥ ४ ॥ विष्णोश्च पूजनं कार्यं जलयात्रा तथैव च ॥ पुरुषोत्तमसरे नित्यं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ५ ॥ पुत्रदारधनं सम्यगायुरारोग्यसंपदः ॥ न तेषां दुर्लभं किंचित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥६॥ तस्य पूर्वतरे भागे जटेश्वरमहेश्वरः ॥ तिष्ठति तापसस्तीरे यत्र राजा भगीरथः ॥ ७ ॥ तपस्तप्त्वा परं लेभे पुण्यं पुण्यवतां वरः ॥ गंगां भूतलमानीय सर्वलोकसुखाय वै ॥ ८ ॥ तस्य तीर्थे[1] नरः स्नात्वा तिलधेनुं प्रदापयेत् ॥ सर्वयज्ञफलं प्राप्य पुत्रवाञ्जायते नरः ॥ ९ ॥ तस्येशानतरे भागे रामो भार्गवसत्तमः ॥ तपस्तेपे सुधर्मात्मा आत्मकायविशुद्धये ॥ १० ॥ कौशिकी च सरिच्छ्रेष्ठा सर्वतीर्थे

१ तीरे–इ०पा० ।

वरप्रदा॥ तत्र स्नात्वा नरो जातिहत्यादोषविवर्जितः ॥११॥ रामेश्वरं समालोक्य धूतपापो भवेन्नरः॥१२॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसा[?]उ रुयां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये पुरुषोत्तमेश्वरमाहात्म्येऽधिमासस्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनंनामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥६१॥ ॥ व्यास उवाच ॥ गोमतीकुण्डं त्वया प्रोक्तं पुरा ब्रह्मन्सनातनम् ॥ कस्मिन्काले कदा जातं तन्नो वद सुविस्तरात् ॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ शृणुष्वभो महाप्राज्ञ कथां पापहरां पराम् ॥ गोमतीकुण्डोद्भवां पुण्यां पुरा रुद्रेण भाषिताम् ॥ २ ॥ नैमिषे च समासीना ऋषयः शौनकादयः ॥ कथयंति कथां पुण्यां सर्वतीर्थोद्भवां शुभाम् ॥ ३ ॥ तस्मिन्नवसरे पुण्ये काशीमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ कथितं नारदेनैव पवित्रं पापहारकम् ॥ ४ ॥ ऊषरः पुण्य पापानां धन्या वाराणसी पुरी ॥ ध्रुवं लभंते मोक्षं च समं चंडालपंडिताः ॥ ५ ॥ असीवरुणयोर्मध्ये पंचक्रोशी महाफलम् ॥ अमरा मरणमिच्छन्ति का कथा इतरे जनाः ॥ ६ ॥ इति स्मृत्वा तदा व्यास स्वयंभूः प्रत्यभाषत ॥ शृण्वतां सर्वदेवानामृषीणां च परंतप ॥ ७ ॥ नदी न गोमतीतुल्या कृष्णतुल्या न देवता ॥ सर्वपातालभूमध्ये न द्वारकासमा पुरी ॥ ८ ॥ इति ते निश्चयं ज्ञात्वा ऋषयः शौनकादयः ॥ यत्र तत्र स्थिताः सर्वे प्रातःसंध्यामुपासितुम् ॥ ९ ॥ तत्रैव गोमतीतीरे चक्रुस्ते वै धृतव्रताः ॥ सांदीपनोऽपि तत्रैव प्रातःसंध्यां समाचरत् ॥ १० ॥ एवं बहुतिथे काले चरतस्तस्य वै व्रतम्॥ सांदीपनस्य वै व्यास ह्यवंतीपुरवासिनः॥११॥ तस्यैव कामपूर्त्यर्थं विद्यार्थिनौ रामजनार्दनौ ॥ समायातौ सुकुमारांगौ सततं ब्रह्मचारिणौ ॥ १२ ॥ निवासं चक्रतुस्तस्य गुरोर्गेहे परंतप ॥ तस्य पाठयतः सम्यग्विद्यां सर्वश्रुतीः परम् ॥ १३ ॥ उपस्युपसि तत्रैव दृश्यते न तदा गुरुः ॥ विद्योपदेशकालोऽयं क्व गतो नौ[1] गुरुर्वरः ॥ १४ ॥ इति पृष्टे तयोरेवं गुरुपत्नी ह्युवाच ह ॥ सदैव कुरुते वत्स प्रातःसंध्याह्युपासनम् ॥ १५ ॥ तत्रैव याति वै नित्यं गुरुस्ते स्नानकारणात् ॥ गोमती वै सरिच्छ्रेष्ठा द्वारकायां च पावनी ॥१६॥ इति श्रुत्वा तदा कृष्णो रामेण सह संयुतः ॥ किं कर्तव्यमिहास्माभिरात्मनो हितमुत्तमम् ॥ १७ ॥ गुरोरागमनं कांक्षे अत्रैव स्थितिकांक्षया ॥ एतस्मिन्नेव काले तु सांदीपनिरगाद्गृहम् ॥ १८ ॥ तत उत्थाय तौ वीरौ गुरोरावंदनं ततः ॥ प्रश्रयावनतौ कृत्वा ह्यब्रूतां वचनं गुरुम् ॥ १९ ॥ श्रूयतां भो महायोगिन्नस्माकं वासकारणम् ॥ विद्यार्थिनाविह प्राप्तौ युष्माकं च गृहोत्तमे ॥ २० ॥ प्रातःकाले च ते ब्रह्मन्समयो नास्ति नौ प्रभो ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य कृष्णस्य च बलस्य च ॥ २१ ॥ उवाच भगवान्[2]व्यास आत्मनो व्रतकारणम् ॥ अस्माकं परमं वत्स व्रतं वै शाश्वतं मतम् ॥ २२ ॥ गोमतीस्नानं कर्तव्यं

१ नयोः—नाभ्याम्—इत्यर्थः । तृतीयार्थे षष्ठी । २ भगवान्—सांदीपनिः—इत्यर्थः ।

प्रातःकाले सदा बुधैः ॥ तत्रैवोपासनं पुण्यं सन्ध्याया इति निश्चितम् ॥ २३ ॥ इति निश्चित्य युष्माभिर्यद्योग्यं क्रियतां तया ॥ तच्छ्रुत्वा भगवा
न्विष्णुर्मायामानुषरूपवान् ॥ २४ ॥ गोमत्याराधनं चक्रे कुशस्थल्यां द्विजोत्तम ॥ यत्र शिवेश्वरो देवो यज्ञकुण्डमनुत्तमम् ॥ २५ ॥ कंथडेश्वरस्यो
त्तरे भागे गोमती सा समागता ॥ पातालतलमाभेद्य सरस्वत्या सहागता ॥ २६ ॥ प्रातरुत्थाय ते सर्वे गोमतीं सरितां वराम् ॥ ददृशुः सुचिरापांगीं
व्यास स्वाश्रमगामिनीम् ॥ २७ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अत्रैव चागता ब्रह्मन्गोमती सरितांवरा ॥ स्नानदानादिकं सर्वमत्रैव स
मुपासय ॥ २८ ॥ गोमत्यत्र समालीना यज्ञकुण्डे सरस्वती ॥ तदाप्रभृति लोकेऽस्मिन्गोमतीकुण्डमुच्यते ॥ २९ ॥ सर्वेषामपि लोकानां मार्गोऽ
त्रैव च विद्यते ॥ तस्माद्व्यास महापुण्यं भुवि तीर्थमनुत्तमम् ॥ ३० ॥ गोमतीकुण्डमाख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ भाद्रे मास्यसिताऽष्टम्यां कृष्ण
जन्मसमुद्भवम् ॥ ३१ ॥ तत्र स्नात्वा नरो नित्यं रात्रौ जागरणं चरेत् ॥ उपोष्य विधिवद्व्यास सशिष्यं व्यासमर्चयेत् ॥ ३२ ॥ वैष्णवांश्च
नरांश्चैव कृष्णजन्मोत्सुकान्वरान् ॥ नानासुगंधपुष्पाद्यैर्वस्त्रालंकारसंयुतैः ॥ ३३ ॥ गोब्राह्मणानां पूजाश्च क्रियंते यैः समाहितैः ॥ न तेषां दुर्लभं
किंचित्सर्वलोकेषु विद्यते ॥ ३४ ॥ गोमतीस्नानजात्पुण्याद्वासुदेवसमागमात् ॥ मनोरथफलप्राप्तिर्जायते नाऽत्र संशयः ॥ ३५ ॥ तथा चैत्रसिते
पक्षे यावच्चैकादशी भवेत् ॥ तद्दिने च नरः स्नात्वा गोमत्यां च विशेषतः ॥ ३६ ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा विष्णुपूजां तथैव च ॥ आमलकीं ततो
गत्वा प्रदक्षिणात्पदेपदे ॥ ३७ ॥ गोसहस्रफलं तेषां प्राप्यते नाऽत्र संशयः ॥ ये शृण्वंति कथां पुण्यां पवित्रां पापहारिणीम् ॥ ३८ ॥ सर्वपापवि
निर्मुक्ता विष्णुलोकं प्रयांति ते ॥ ३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये
गोमतीतीर्थकुण्डमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ कंथडेश्वर इति ख्यातं तत्र तीर्थमनुत्तमम् ॥ तत्र तीर्थे
नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् ॥ १ ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यः शुचिः प्रयतमानसः ॥ विमानशतसंयुक्तः शिवलोके महीयते ॥ २ ॥ भुवि पुण्यतमं
तीर्थं सर्वपापहरं परम् ॥ स्वर्गतासंगमो यत्र गंगेश्वरसमीपतः ॥ ३ ॥ महापापहरं पुण्यं महापुण्यफलप्रदम् ॥ आकाशात्पतिता यत्र गंगा त्रैलोक्य
पावनी ॥ ४ ॥ विधृता शिरसि सद्यो महादेवेन शंभुना ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा गंगेशमवलोकयेत् ॥ ५ ॥ गंगास्नानफलं प्राप्य विष्णु
लोके महीयते ॥ वीरेश्वरमनुप्राप्य तस्मिंस्तीर्थे नरो वसेत् ॥ ६ ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा वीरलोकमवाप्नुयात् ॥ तीर्थमन्यन्महापुण्यं भुवि ख्यातं

१ समानीता–इ०पा० । २ स्वगर्तासंगमः–इ० पा० । ३ विश्वेश्वरम्–इ०पा० ।

महर्षिभिः ॥ ७ ॥ वामनकुण्डेति विख्यातं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ८ ॥ मनोरथशतं प्राप्य पश्चाद्विष्णु पुरं व्रजेत् ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कदा काले समुत्पन्नं वामनाख्यं पुराऽनघ ॥ ९ ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदां वर ॥ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणुष्व भो द्विजश्रेष्ठ कथां पापहरां पराम् ॥ १० ॥ यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापात्प्रमुच्यते ॥ दैत्येंद्रस्तु पुरा प्रोक्तो विष्णुभक्तिपरायणः ॥ ११ ॥ प्रह्लाद इति विख्यातः सर्वधर्मभृतां[1] वरः ॥ आचारविजितो धर्मः सत्येन विजिता रमा ॥ १२ ॥ धैर्येण च धृता लोकाः क्षमया विधृता मही ॥ गांभीर्येणाऽर्णवा[2] दिव्याः शौर्येण शत्रुणां[3] गणाः ॥ १३ ॥ प्रश्रयेणाभ्यागताश्च जितास्तेन महात्मना ॥ दक्षिणाभिर्जितो यज्ञो हविषा हव्यवाहनः ॥ १४ ॥ शौचाऽऽचारविशुद्धात्मा तपसा च हताऽशुभः ॥ दानमानजिता विप्रा भोजनाच्छादना दिभिः ॥ १५ ॥ संस्कारेण जितं जन्म दमेनाऽऽत्मा सनातनः ॥ प्राणायामजितो वायुर्योगध्यानजितो हरिः ॥ १६ ॥ ईदृशश्च महायोगी सत्यधर्म परायणः ॥ प्रह्लादेन समो धीरो न भूतो न भविष्यति ॥ १७ ॥ तस्य पौत्रः सदाचारी बलिरित्यभिधीयते ॥ तस्य पालयतः सम्यक्प्रजाः सम्यग्विवर्धिताः ॥ १८ ॥ नाल्पायुर्न जडो मूर्खो न रोगी न च मत्सरी ॥ अपुत्रो द्रव्यहीनश्च कोऽपि नाऽस्ति महीतले ॥ १९ ॥ महाराजो महीपालो यज्वा विपुलदक्षिणः ॥ सप्तद्वीपवती तेन पालिता वसुधा सदा ॥ २० ॥ एकदा च समासीने सभामध्ये वरासने ॥ जय शब्दे वर्तमाने गंधर्वा ललितं जगुः ॥ २१ ॥ वाद्यमानेषु वाद्येषु ननृतुश्चाऽप्सरोगणाः ॥ कथायां कथ्यमानायां शुभायां च विचक्षणैः ॥ २२ ॥ सूता वैतालिकाः सिद्धाश्चारणाश्च बहुश्रुताः ॥ ऋषयश्च समायातास्तत्रैव द्विजसत्तम ॥ २३ ॥ सुन्दोपसुन्दतुहुंडाद्या महिषासुरकोल्बणाः ॥ शुम्भनिशुम्भधूम्राक्षकालकेयाश्च दानवाः ॥ २४ ॥ कालनेमिश्च विक्रांतो दौर्हृदो मूषको यमः ॥ निकुम्भः कुम्भविशठो ह्यन्धकश्च महाबलः ॥ ॥ २५ ॥ शंखो जलंधरो रौद्रो वातापी च बलाधिकः ॥ सर्वजिद्विश्वहंता च कामचारी हलायुधः ॥ २६ ॥ एते चाऽन्ये च बहवो दनुवंशवि वर्धनाः ॥ उपासांचक्रिरे तत्र बलिराजमकल्मषम् ॥ २७ ॥ सिद्धा नागाश्च यक्षाश्च किन्नराः किंपुरुषास्तथा ॥ खेचरा भूचरा बाला राक्षसाश्चैव दारुणाः ॥ २८ ॥ एते चाऽन्ये च बहवो राजानं पर्युपासत ॥ तत्र सभा महादिव्या शुशुभे च द्विजोत्तम ॥ २९ ॥ ग्रहैरुज्वलितैः कीर्णा शरदीव नभःस्थलम् ॥ तत्सभायां समासीनो रराज बलिराट् तथा ॥ ३० ॥ मरुद्भिरिव संवीतो वासवो दिवि देवतैः ॥ एकदा च सभामध्ये नारदो देवद

१ सर्वधर्मविदां वरः—इ०पा० । २ आर्षो दीर्घाभावः । ३ शत्रूणाम्–इत्युचितम् ।

[illegible] ॥ ३१ ॥ आगतस्तत्तु [illegible] ॥ ३३ ॥ [illegible] सर्वरास्तु बलिना किंनरोत्तमम् ॥ सत्कृत्य चासनं दत्त्वा पप्रच्छ कुशलं नृपः ॥ ३२ ॥ कृत्वाऽऽतिथ्यं समासीनो नारदः प्राह सत्तमः ॥ मेघगंभीरया वाचा बलिं प्राहर्षिसत्तमः ॥ ३४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ श्रूयतां दितिजश्रेष्ठ गतोऽहं वृषमंदिरे ॥ तत्र देवसभा रम्या दिव्याऽभिप्रायसंयुता ॥ तत्र देवाः सगंधर्वाः पुरंदरपुरोगमाः ॥ ३५ ॥ समासीनाः कथां पुण्यां कथयंति परस्परम् ॥ तत्र दैत्यैकथां शुभ्रां मया ख्यातां न सेहिरे ॥ ३६ ॥ हिरण्यकशिपुर्दैत्यः पुराऽऽसीच्च प्रजापतिः ॥ त्रैलोक्यविजयी नेता येनेयं वसुंधा जिता ॥ ३७ ॥ सर्वलोकं वशीकृत्य बुभुजे च वसुन्धराम् ॥ अतीवतेजःसंपन्नो महाबलपराक्रमः ॥ ३८ ॥ वशी सर्वत्रगः कार्मी नृसिंहेन निपातितः ॥ बलिं कियद्बलं लोके नारद त्वं प्रशंससि ॥ ३९ ॥ इति मां धषयित्वा च बिडौजा लोकसंग्रही ॥ बहुधा वादयन्वादान्कटुकान्दानवोत्तम ॥ ४० ॥ तस्मात्त्वं दानवश्रेष्ठ पितृपर्यागतां महीम् ॥ विजित्य सार्वभौमत्वं लभस्व वसुधाधिप ॥ ४१ ॥ कियद्बलधृता नूनं देवाश्च दनुजोत्तम ॥ पलायनपरा दांताः सदैव रणभीरवः ॥ ४२ ॥ मम वाक्यपरो भूत्वा त्रैलोक्याधिपतिर्भव ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा बलिर्वैरोचनिस्तदा ॥ ४३ ॥ चकार कोपमतुलं त्रैलोक्यविजये द्विज ॥ मंत्रयित्वाऽसुरान्सर्वान्सर्वदैत्यजनेश्वरः ॥ ४४ ॥ संग्राममकरोत्तीव्रं वासवेन बलीयसा ॥ जित्वा च सकलान्देवान्वशीचक्रे सवासवान् ॥ ४५ ॥ सर्वलोकेश्वरो जातो बलिर्वैरोचनोऽसुरः ॥ हताधिकारास्त्रिदशा भ्रष्टराज्याः पराजिताः ॥ ४६ ॥ विचरंति यथा मर्त्यास्तेन देवगणा भुवि ॥ किंचित्कालं समासाद्य ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥ ४७ ॥ भो ब्रह्मन्बलिना भ्रष्टा देवलोकात्परंतप ॥ किं कुर्मः क च गच्छामः कमुपायं चरामहे ॥ ४८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ श्रूयतां भोः सुरश्रेष्ठा युष्माकं साधनं परम् ॥ यूयं यात पुरीं रम्यां पद्मावतीममरोत्तमाः ॥ ४९ ॥ तत्र तीर्थवरं श्रेष्ठं नाम्ना चोत्तरमानसम् ॥ यत्राऽष्टसिद्धिदा ख्याता महासिद्धिप्रदा नृणाम् ॥ ५० ॥ निधयश्च नवैवापि तत्र तिष्ठंति सत्तम ॥ तस्यैव दक्षिणे भागे विष्णुतीर्थमनुत्तमम् ॥५१॥ तत्र स्नात्वा नरः पश्येत्सिद्धेश्वरीं सुसिद्धिदाम् ॥ ऋद्धिसिद्धिपरो भूत्वा विष्णुलोके महीयते ॥ ५२ ॥ आश्विनस्य सिते पक्षे दशम्यां दिवसे तथा ॥ अष्टसिद्धिशमीदेशे गणेश्वरं प्रपूजयेत् ॥ ५३ ॥ विजयी सर्वलोकेषु जायते नाऽत्र संशयः ॥ शमीमूलस्थितं नित्यमृद्धिसिद्धिवरप्रदम् ॥ ५४ ॥ पूजयेद्वै नरो नित्यं गणेशं सर्वकामदम् ॥ सर्वकामवरं लब्ध्वा पुत्रवान्ध

१ बलिना—सह—इत्यर्थः । २ वृषमन्दिरे—इंद्रगृहे—इत्यर्थः । 'वासवो वृत्रहा वृषा'—इत्यमरः । ३ दैत्यकथाम्—दैत्यानां कथाम् ।

नवान्भवेत् ॥ ५५ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन महाकालवनं व्रजेत् ॥ यत्र विष्णुसरस्तीर्थं तत्र गच्छत माचिरम् ॥ ५६ ॥ उपासनां सुरश्रेष्ठा विष्णोरतु
लतेजसः ॥ कुरुध्वं सर्वभीतिभ्यस्त्राता स स्यात्सुरोत्तमाः ॥ ५७ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य ब्रह्मणः शंसितात्मनः ॥ महाकालवने प्राप्ता देवास्ते
कार्यसाधकाः ॥ ५८ ॥ अत्राऽऽगत्य शुचीभूय स्नानदानादिकर्मभिः ॥ उपासांचक्रिरे सिद्धा विष्णुभक्तिपरायणाः ॥ ५९ ॥ ब्रह्माणमथ ते सर्वे
पप्रच्छुर्विधिमादरात् ॥ उपासनाया देवस्य देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ ६० ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ ब्रह्मन्केन प्रकारेण विष्णुभक्तिः परा भवेत् ॥ तत्सर्वं श्रोतु
मिच्छामस्त्वत्तो ब्रह्मविदां वर ॥ ६१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ श्रूयतां भोः सुरश्रेष्ठा विष्णुभक्तिमनुत्तमाम् ॥ शुक्लांबरधरं देवं शशिवर्णं चतुर्भुजम्
॥ ६२ ॥ प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशांतये ॥ लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः ॥ ६३ ॥ येषामिंदीवरश्यामो हृदयस्थो जनार्दनः ॥ अ
भीप्सितार्थसिद्ध्यर्थं पूज्यते यः सुरैरपि ॥ ६४ ॥ सर्वविघ्नहरस्तस्मै गणाधिपतये नमः ॥ कल्पादौ सृष्टिकामेन प्रेरितोहं च शौरिणा ॥ ६५ ॥ न
शक्तो वै प्रजाः कर्तुं विष्णुध्यानपरायणः ॥ एतस्मिन्नंतरे सद्यो मार्कंडेयो महाऋषिः ॥ ६६ ॥ सर्वसिद्धेश्वरो दांतो दीर्घायुर्विजितेंद्रियः ॥ मया दृष्टो
ऽथ गत्वा तं तदाहं समुपस्थितः ॥ ततः प्रफुल्लनयनौ सत्कृत्य चेतरेतरम् ॥ ६७ ॥ पृच्छमानौ परं स्वास्थ्यं सुखासीनौ सुरोत्तमाः ॥ तदा
मया स पृष्टो वै मार्कण्डेयो महामुनिः ॥ ६८ ॥ भगवन्केन प्रकारेण प्रजा मेऽनामया भवेत् ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि भगवन्मुनिवंदित ॥ ६९ ॥
॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ विष्णुभक्तिः परा नित्या सर्वार्तिदुःखनाशिनी ॥ सर्वपापहरा पुण्या सर्वसुखप्रदायिनी ॥ ७० ॥ एषा ब्राह्मी महाविद्या
न देया यस्य कस्यचित् ॥ कृतघ्नाय ह्यशिष्याय नास्तिकायानृताय च ॥ ७१ ॥ ईर्ष्यकाय च रूक्षाय कामिकाय कदाचन ॥ तद्गतं सर्वं विभ्रंति
यत्तद्धर्मं सनातनम् ॥ ७२ ॥ एतद्गुह्यतमं शास्त्रं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ पवित्रं च पवित्राणां पावनानां च पावनम् ॥७३॥ विष्णोर्नामसहस्रं च विष्णु
भक्तिकरं शुभम् ॥ सर्वसिद्धिकरं नृणां भुक्तिमुक्तिप्रदं शुभम् ॥ ७४ ॥ ॐ अस्य श्रीविष्णुसहस्रनामस्तोत्रमंत्रस्य मार्कंडेय ऋषिः विष्णुर्देवता
अनुष्टुप्छंदः सर्वकामावाप्त्यर्थे जपे विनियोगः ॥ अथ ध्यानम् ॥ सजलजलदनीलं दर्शितोदारशीलं करतलधृतशैलं वेणुवाद्ये रसालम् ॥ व्रजजन
कुलपालं कामिनीकेलिलोलं तरुणतुलसिमालं नौमि गोपालबालम् ॥ ७५ ॥ ॐ विश्वं विष्णुर्हृषीकेशः सर्वात्मा सर्वभावनः ॥ सर्वगः शर्वरीनाथो
भूतग्रामाऽऽशयाशयः ॥ ७६ ॥ अनादिनिधनो देवः सर्वज्ञः सर्वसंभवः ॥ सर्वव्यापी जगद्धाता सर्वशक्तिधरोऽनघः ॥७७॥ जगद्बीजं जगत्स्रष्टा जग

१ सर्वपापक्षयो भवेत्—इ॰पा॰ । २ पूजितो यः सुरासुरैः—इ॰ पा॰ । ३ रुष्टाय—इ॰ पा॰ । ४ ते—इत्यप्याहार्यम्—ते—कृतघ्नादयः—इत्यर्थः । ५ भूतभावनभूतेशः—इ॰ पा॰ ।

धाता जगत्पतिः ॥ जगद्गुरुर्जगन्नाथो जगद्धाता जगन्मयः ॥७८॥ सर्वाऽऽकृतिधरः सर्वविश्वरूपी जनार्दनः ॥ अजन्मा शाश्वतो नित्यो विश्वाधा
रो विभुः प्रभुः ॥ ७९ ॥ बहुरूपैकरूपश्च सर्वरूपधरो हरः ॥ कालाग्निप्रभवो वायुः प्रलयांतकरोऽक्षयः ॥ ८० ॥ महार्णवो महामेघो जलबुद्बुदसं
भवः ॥ संस्कृतो विकृतो मत्स्यो महामत्स्यस्तिमिंगिलः ॥ ८१ ॥ अनंतो वासुकिः शेषो वराहो धरणीधरः ॥ पयःक्षीरविवेकाढ्यो हंसो हैम
गिरिस्थितः ॥ ८२ ॥ हयग्रीवो विशालाक्षो हयकर्णो हयाकृतिः ॥ मंथनो रत्नहारी च कूर्मो धरधराधरः ॥ ८३ ॥ विनिद्रो निद्रितो नंदी
सुनंदो नंदनप्रियः ॥ नाभिनालमृणाली च स्वयंभूश्चतुराननः ॥ ८४ ॥ प्रजापतिपरो दक्षः सृष्टिकर्ता प्रजाकरः ॥ मरीचिः कश्यपो दक्षः सुरासुर
गुरुः कविः ॥ ८५ ॥ वामनो वाममार्गी च वामकर्मा बृहद्वपुः ॥ त्रैलोक्यक्रमणो दीपो बलियज्ञविनाशनः ॥ ८६ ॥ यज्ञहर्ता यज्ञकर्ता यज्ञेशी
यज्ञभुग्विभुः ॥ सहस्रांशुर्भगो भानुर्विवस्वान्नविरंशुमान् ॥ ८७ ॥ तिग्मतेजाश्चाल्पतेजाः कर्मसाक्षी मनुर्यमः ॥ देवराजः सुरपतिर्दानवारिः शची
पतिः ॥ ८८ ॥ अग्निर्वायुसखो वह्निर्वरुणो यादसां पतिः ॥ नैर्ऋतो नांदनोऽनादी रक्षयक्षोधनाधिपः ॥ ८९ ॥ कुबेरो वित्तवान्वेगो वसुपालो
विलासकृत् ॥ अमृतस्रवणः सोमः सोमपानकरः सुधीः ॥ ९० ॥ सर्वौषधिकरः श्रीमान्निशाकरदिवाकरः ॥ विषारिर्विषहर्ता च विषकंठधरो
गिरिः ॥ ९१ ॥ नीलकंठो वृषी रुद्रो भालचंद्रो ह्युमापतिः ॥ शिवः शांतो वशी वीरो ध्यानी मानी च मानदः ॥ ९२ ॥ कृमिकीटो मृगव्याधो
मृगहा मृगलाञ्छनः ॥ बटुको भैरवो बालः कपाली दंडविग्रहः ॥ ९३ ॥ स्मशानवासी मांसाशी दुष्टनाशी वरांतकृत् ॥ योगिनीत्रासको योगी ध्या
नस्थो ध्यानवासनः ॥ ९४ ॥ सेनानीः सेनदः स्कंदो महाकालो गणाधिपः ॥ आदिदेवो गणपतिर्विघ्नहा विघ्ननाशनः ॥ ९५ ॥ ऋद्धिसिद्धिप्रदो
दंती भालचन्द्रो गजाननः ॥ नृसिंह उग्रदंष्ट्रश्च नखी दानवनाशकृत् ॥ ९६ ॥ प्रह्लादपोषकर्ता च सर्वदैत्यजनेश्वरः ॥ शलभः सागरः साक्षी कल्प
द्रुमविकल्पकः ॥ ९७ ॥ हेमदो हेमभागी च हिमकर्ता हिमाचलः ॥ भूधरो भूमिदो मेरुः कैलासशिखरो गिरिः ॥ ९८ ॥ लोकालोकांतरो लोकी
विलोकी भुवनेश्वरः ॥ दिक्पालो दिक्पतिर्दिव्यो दिव्यकायो जितेंद्रियः ॥ ९९ ॥ विरूपो रूपवान्रागी नृत्यगीतविशारदः ॥ हाहा हूहूश्चित्ररथो देव
र्षिर्नारदः सखा ॥ १०० ॥ विश्वेदेवाः साध्यदेवा धृताशीश्च चलोऽचलः ॥ कपिलो जल्पको वादी दत्तो हैहयसंघराट् ॥ १ ॥ वसिष्ठो वामदेवश्च

१ क्रतुः–इ०पा० । २ हेमगिरासनः–इ०पा० । ३ वत्सः–इ० पा० । ४ वामभागी–इ० पा० । ५ यज्ञकृत्–इ०पा० । ६ रविः–इ० पा० । ७ नारदः–इ० पा० । ८ मृगवत्सलः–इ०पा० । ९ सेनहा–इ०पा० ।

सप्तर्षिप्रवरो भृगुः ॥ जामदग्न्यो महावीरः क्षत्रियांऽतकरो मुषिः ॥ २ ॥ हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षो हरप्रियः ॥ अगस्तिः पुलहो दक्षः पौल
स्त्यो रावणो घटः ॥३॥ देवारिस्तापसस्तापी विभीषणहरिप्रियः ॥ तेजस्वी तेजदस्तेजी ईशो राजपतिः प्रभुः ॥ ४ ॥ दाशरथी राघवो रामो रघुवंश
विवर्धनः॥सीतापतिः पतिः श्रीमान्ब्रह्मण्यो भक्तवत्सलः॥५॥ सन्नद्धः कवची खड्गी चीरवासा दिगंबरः ॥ किरीटी कुंडली चापी शंखचक्री गदाधरः
॥६॥कौसल्यानंदनोदारो भूमिशायी गुहप्रियः ॥ सौमित्रो भरतो बालः शत्रुघ्नो भरताऽग्रजः ॥ ७ ॥ लक्ष्मणः परवीरघ्नः स्त्रीसहायः कपीश्वरः ॥
हनुमानृक्षराजश्च सुग्रीवो वालिनाशनः ॥ ८ ॥ दूतप्रियो दूतकारी ह्यंगदो गदतां वरः ॥ वनध्वंसी वनी वेगो वानरध्वजलांगुली ॥ ९ ॥ रविदंष्ट्री[1]
च लंकाहा हाहाकारो वरप्रदः ॥ भवसेतुर्महासेतुर्बद्धसेतू रमेश्वरः ॥ ११० ॥ जानकीवल्लभः कामी किरीटी कुण्डली खगी ॥ पुण्डरीकविशालाक्षो
महाबाहुर्घनाकृतिः ॥ ११ ॥ चंचलश्चपलः कामी वामी वामांगवत्सलः ॥ स्त्रीप्रियः स्त्रीपरः स्त्रैणः स्त्रियो वामांगवासकः ॥ १२ ॥ जितवैरी जित
कामो जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ शांतो दांतो दयारामो ह्येकस्त्रीव्रतधारकः ॥ १३ ॥ सात्त्विकः सत्त्वसंस्थानो मदहा क्रोधहा खरः ॥ बहुराक्षस
संवीतः सर्वराक्षसनाशकृत् ॥ १४ ॥ रावणारी रणक्षुद्रदशमस्तकच्छेदकः ॥ राज्यकारी यज्ञकारी दाता भोक्ता तपोधनः ॥ १५ ॥ अयोध्याधि
पतिः कांतो वैकुंठोऽकुंठविग्रहः ॥ सत्यव्रतो व्रती शूरस्तपी सत्यफलप्रदः ॥ १६ ॥ सर्वसाक्षीः सर्वगश्च सर्वप्राणहरोऽव्ययः ॥ प्राणश्चाथाप्यपानश्च
व्यानोदानः समानतः ॥ १७ ॥ नागः कृकलः कूर्मश्च देवदत्तो धनंजयः ॥ सर्वप्राणविदो व्यापी योगधारकधारकः ॥१८॥ तत्त्ववित्तत्त्वदस्तत्त्वी
सर्वतत्त्वविशारदः ॥ ध्यानस्थो ध्यानशाली च मनस्वी योगवित्तमः ॥ १९ ॥ ब्रह्मज्ञो ब्रह्मदो ब्रह्मज्ञाता च ब्रह्मसंभवः ॥ अध्यात्मविद्विदो दीपो
ज्योतीरूपो निरंजनः ॥ १२० ॥ ज्ञानदोऽज्ञानहा ज्ञानी गुरुः शिष्योपदेशकः ॥ सुशिष्यः शिक्षितः शाली शिष्यशिक्षाविशारदः ॥ २१ ॥
मंत्रदो मंत्रहा मंत्री तंत्री तन्त्रजनप्रियः ॥ सन्मंत्रो मन्त्रविन्मन्त्री यन्त्रमन्त्रैकभंजनः ॥ २२ ॥ मारणो मोहनो मोही स्तंभोच्चाटनकृत्खलः ॥
बहुमायो विमायश्च महामायाविमोहकः ॥ २३ ॥ मोक्षदो बंधको बंदी ह्याकर्षणविकर्षणः ॥ ह्रींकारो बीजरूपी च क्लींकारः कीलकाधिपः ॥
॥ २४ ॥ सौंकारः शक्तिमाञ्च्छक्तिः सर्वशक्तिधरो धरः ॥ अकारोकार ओंकारश्छंदोगायत्रसम्भवः ॥ २५ ॥ वेदो वेदविदो वेदी वेदाऽध्यायी
सदाशिवः ॥ ऋग्यजुःसामाथर्वेशः सामगानकरोऽकरी ॥ २६ ॥ त्रिपदो बहुपादी च शतपथः सर्वतोमुखः ॥ प्राकृतः संस्कृतो योगी गीतग्रंथप्रहे

१ तामसः—इ०प्रा०। २ परः—इ०पा०।

लिकः ॥ २७ ॥ सगुणो विगुणश्छंदो निःसंगो विगुणो गुणी ॥ निर्गुणो गुणवान्संगी कर्मी धर्मी च कर्मदः[1] ॥ २८ ॥ निष्कर्मा कामकामी च निःसंगः संगवर्जितः ॥ निर्लोभो निरहंकारी निष्किंचनजनप्रियः ॥ २९ ॥ सर्वसंगकरो रागी सर्वत्यागी बहिश्चरः ॥ एकपादो द्विपादश्च बहुपादोऽल्पपादकः ॥ १३० ॥ द्विपदस्त्रिपदोऽपादी विपादी पदसंग्रहः ॥ खेचरो भूचरो भ्रामी भृंगकीटमधुप्रियः ॥ ३१ ॥ क्रतुः संवत्सरो मासो गणितार्को ह्यहर्निशः ॥ कृतं त्रेता कलिश्चैव द्वापरश्चतुराकृतिः ॥ ३२ ॥ दिवाकालकरः[2] कालः कुलधर्मः सनातनः ॥ कला काष्ठा कला नाड्यो यामः पक्षः सितासितः ॥ ३३ ॥ युगो युगन्धरो योग्यो युगधर्मप्रवर्तकः ॥ कुलाचारः कुलकरः कुलदैवकरः कुली ॥ ३४ ॥ चतुराऽऽश्रमचारी च गृहस्थो ह्यतिथिप्रियः ॥ वनस्थो वनचारी च वानप्रस्थाऽऽश्रमोऽश्रमी ॥ ३५ ॥ बटुको ब्रह्मचारी च शिखासूत्री कमण्डली ॥ त्रिजटी ध्यानवान्ध्यानी बद्रिकाश्रमवासकृत् ॥ ३६ ॥ हेमाद्रिप्रभवो हैमो हेमराशिर्हिमाकरः ॥ महाप्रस्थानको विप्रो विरागी रागवान्गृही ॥ ३७ ॥ नरनारायणोऽनांगो[3] केदारोदारविग्रहः ॥ गंगाद्वारतपःसारस्तपोवनतपोनिधिः ॥ ३८ ॥ निधिरेष महापद्मः पद्माकरश्रियालयः ॥ पद्मनाभः परीतात्मा परिव्राट्पुरुषोत्तमः ॥ ३९ ॥ परानंदः पुराणश्च सम्राड्राजविराजकः ॥ चक्रस्थश्चक्रपालस्थश्चक्रवर्ती नराधिपः ॥१४०॥ आयुर्वेदविदो वैद्यो धन्वंतारिश्च रोगहा ॥ औषधीबीजसंभूतो रोगी रोगविनाशकृत् ॥ ॥ ४१ ॥ चेतनश्चेतकोऽचिंत्यश्चित्तचिंताविनाशकृत् ॥ अतींद्रियः सुखस्पर्शश्चरचारी विहंगमः ॥ ४२ ॥ गरुडः पक्षिराजश्च चाक्षुषो विनतात्मजः ॥ विष्णुयानविमानस्थो मनोमयतुरंगमः ॥ ४३ ॥ बहुवृष्टिकरो वर्षी ऐरावणविरावणः ॥ उच्चैःश्रवाऽरुणो गामी हरिदश्वो हरिप्रियः ॥४४॥ प्रावृषो मेघमाली च गजरत्नपुरंदरः ॥ वसुदो वसुधारश्च निद्रालुः पन्नगाशनः ॥ ४५ ॥ शेषशायी जलेशायी व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ वेदव्यासकरो वाग्मी बहुशाखाविकल्पकः ॥ ४६ ॥ स्मृतिः पुराणधर्मार्थो परावरविचक्षणः ॥ सहस्रशीर्षा सहस्राक्षः सहस्रवदनोज्ज्वलः ॥ ४७ ॥ सहस्रबाहुः सहस्रांशुः सहस्रकिरणो नरः ॥ बहुशीर्षैकशीर्षश्च त्रिशिरा विशिराः शिरी ॥ ४८ ॥ जटिलो भस्मरागी च दिव्यांबरधरः शुचिः ॥ अणुरूपो बृहद्रूपो विरूपो विकराकृतिः ॥ ४९ ॥ समुद्रमाथको माथी सर्वरत्नहरो हरिः ॥ वज्रवैडूर्यको वज्री चिंतामणिमहामणिः ॥१५०॥ अनिर्मूल्यो महामूल्यो निर्मूल्यः सुरभिः सुखी ॥ पिता माता शिशुर्बंधुर्धाता त्वष्टार्यमा यमः ॥ ५१ ॥ अंतःस्थो बाह्यकारी च बहिःस्थो वै बहिश्चरः ॥ पावनः पावकः

---

१ फर्दमः—इ०पा० । २ दशाकालकरः—इ०पा० । ३ नागी—इ०पा० ।

पाकी सर्वभक्षी हुताशनः ॥ ५२ ॥ भगवान्भगहा भागी भवभंजो भयंकरः ॥ कायस्थः कार्यकारी च कार्यकर्ता करप्रदः ॥ ५३ ॥ एकधर्मा
द्विधर्मा च सुखी दूत्योपजीवकः ॥ बालकस्तारकस्त्राता कालो मूषकभक्षकः ॥ ५४ ॥ संजीवनो जीवकर्ता सजीवो जीवसंभवः ॥ षड्विंशको महा
विष्णुः सर्वव्यापी महेश्वरः ॥ ५५ ॥ दिव्यांगदो मुक्तमाली श्रीवत्सो मकरध्वजः ॥ श्याममूर्तिर्घनश्यामः पीतवासाः शुभाननः ॥ ५६ ॥ चीरवासा
विवासाश्च भूतदानववल्लभः ॥ अमृतोऽमृतभागी च मोहिनीरूपधारकः ॥ ५७ ॥ दिव्यदृष्टिः समदृष्टिर्देवदानववंचकः ॥ कबंधः केतुकारी च
स्वर्भानुश्चंद्रतापनः ॥ ५८ ॥ ग्रहराजो ग्रही ग्राहः सर्वग्रहविमोचकः ॥ दानमानजपो होमः सानुकूलः शुभग्रहः ॥ ५९ ॥ विघ्नकर्ताऽपहर्ता च
विघ्ननाशो विनायकः ॥ अपकारोपकारी च सर्वसिद्धिफलप्रदः ॥ १६० ॥ सेवकः सामदानी च भेदी दंडी च मत्सरी ॥ दयावान्दानशीलश्च दानी
यज्वा प्रतिग्रही ॥ ६१ ॥ हविरग्निश्चरुस्थाली समिधश्चानिलो यमः ॥ होतोद्गाता शुचिः कुण्डः सामगो वैकृतिः सवः ॥ ६२ ॥ द्रव्यं
पात्राणि संकल्पो मुशलो ह्यरणिः कुशः ॥ दीक्षितो मंडपो वेदिर्यजमानः पशुः क्रतुः ॥ ६३ ॥ दक्षिणा स्वस्तिमान्स्वस्ति ह्याशीर्वादः
शुभप्रदः ॥ आदिवृक्षो महावृक्षो देववृक्षो वनस्पतिः ॥ ६४ ॥ प्रयागो वेणुमान्वेणी न्यग्रोधश्चाऽक्षयो वटः ॥ सुतीर्थस्तीर्थकारी च
तीर्थराजो व्रती व्रतः ॥ ६५ ॥ वृत्तिदाता पृथुः पुत्रो दोग्धा गौर्वत्स एव च ॥ क्षीरं क्षीरवहः क्षीरी क्षीरभागविभागवित् ॥ ६६ ॥
राज्यभागविदो भार्गी सर्वभागविकल्पकः ॥ वाहनो वाहको वेगी पादचारी तपश्चरः ॥ ६७ ॥ गोपनो गोपको गोपी गोपकन्याविहारकृत् ॥
वासुदेवो विशालाक्षः कृष्णो गोपीजनप्रियः ॥ ६८ ॥ देवकीनंदनो नंदी नंदगोपगृहाऽऽश्रमी ॥ यशोदानंदनो दामी दामोदर उलूखली ॥ ६९ ॥
पूतनारिः पदाकारी लीलाशकटभंजकः ॥ नवनीतप्रियो वाग्मी वत्सपालकबालकः ॥ १७० ॥ वत्सरूपधरो वत्सी वत्सहा धेनुकांतकृत् ॥ बका
रिर्वनवासी च वनक्रीडाविशारदः ॥ ७१ ॥ कृष्णवर्णाऽऽकृतिः कांतो वेणुवेत्रविधारकः ॥ गोपमोक्षकरो मोक्षो यमुनापुलिनेचरः ॥ ७२ ॥
मायावत्सकरो मायी ब्रह्ममायापमोहकः ॥ आत्मसारविहारज्ञो गोपदारकदारकः ॥ ७३ ॥ गोचारी गोपतिर्गोपो गोवर्धनधरो बली ॥ इन्द्रद्युम्नो
मखध्वंसी वृष्टिहा गोपरक्षकः ॥ ७४ ॥ सुरभित्राणकर्ता च दावपानकरः कली ॥ कालीयमर्दनः[1] काली यमुनाह्रदविहारकः ॥ ७५ ॥ संक
र्षणो बलश्लाघ्यो बलदेवो हलायुधः ॥ लांगली मुसली चक्री रामो रोहिणिनंदनः ॥ ७६ ॥ यमुनाकर्षणोद्धारो नीलवासा हलो हली ॥ रेवती

१ कालीयदमनः–इ० पा० ।

रमणो लोलो बहुमानकरः परः ॥ ७७ ॥ धेनुकारिर्महावीरो गोपकन्याविदूषकः ॥ काममानहरः कामी गोपीवासोऽपतस्करः ॥ ७८ ॥ वेणुवादी च नादी च नृत्यगीतविशारदः ॥ गोपीमोहकरो गानी रासको रजनीचरः ॥ ७९ ॥ दिव्यमाली विमाली च वनमालाविभूषितः ॥ कैटभारिश्च कंसारिर्मधुहा मधुसूदनः ॥१८०॥ चाणूरमर्दनो मल्लो मुष्टी मुष्टिकनाशकृत् ॥ मुरहा मोदको मोदी मदघ्नो नरकांतकृत् ॥८१॥ विद्याध्यायी भूमिशायी सुदामा सुसखा सुखी ॥ मकलो विकलो वैद्यः कलितो वै कलानिधिः ॥ ८२ ॥ विद्याशाली विशाली च पितृमातृविमोक्षकः ॥ रुक्मिणीरमणो रम्यः कालिंदीपतिः शंखहा॥८३॥पांचजन्यो महापद्मो बहुनायकनायकः॥धुंधुमारो निकुंभघ्नः शंबरांतो रतिप्रियः॥८४॥प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च सात्वतां पतिरर्जुनः ॥ फाल्गुनश्च गुडाकेशः सव्यसाची धनंजयः ॥ ८५ ॥ किरीटी च धनुष्पाणिर्धनुर्वेदविशारदः ॥ शिखंडी सात्यकिः शैब्यो भीमो भीमपराक्रमः ॥ ८६ ॥ पांचालश्चाभिमन्युश्च सौभद्रो द्रौपदीपतिः ॥ युधिष्ठिरो धर्मराजः सत्यवादी शुचिव्रतः ॥ ८७ ॥ नकुलः सहदेवश्च कर्णो दुर्योधनो घृणी ॥ गांगेयोऽथ गदापाणिर्भीष्मो भागीरथीसुतः ॥ ८८ ॥ प्रज्ञाचक्षुर्धृतराष्ट्रो भारद्वाजोथ गौतमः ॥ अश्वत्थामा विकर्णश्च जर्युद्धविशारदः॥८९॥सीमंतिको गर्दी गाल्वो विश्वामित्रो दुरासदः ॥ दुर्वासा दुर्विनीतश्च मार्कंडेयो महामुनिः ॥१९०॥ लोमशो निर्मलोऽलोमी दीर्घायुश्च चिरोऽचिरी ॥ पुनर्जीवी मृतो भावी भूतो भव्यो भविष्यकः ॥ ९१ ॥ त्रिकालोऽथ त्रिलिंगश्च त्रिनेत्रस्त्रिपदीपतिः ॥ यादवो याज्ञवल्क्यश्च यदुवंशविवर्धनः ॥ ९२ ॥ शल्यकीडी विक्रीडश्च यादवांतकरः कलिः ॥ सदयो हृदयो दायो दायदो दायभाग्दयी ॥ ९३ ॥ महोदधिर्महीपृष्ठो नीलपर्वतवासकृत् ॥ एकवर्णो विवर्णश्च सर्ववर्णबहिश्चरः ॥ ९४ ॥ यज्ञनिंदी वेदनिंदी वेदबाह्यो बलो बलिः ॥ बौद्धारिर्बाधको बाधो जगन्नाथो जगत्पतिः ॥ ९५ ॥ भक्तिर्भागवतो भागी विभक्तो भगवत्प्रियः ॥ त्रिग्रामोऽथ नवारण्यो गुह्योपनिषदासनः ॥ ९६ ॥ शालिग्रामः शिलायुक्तो विशालो गंडकाश्रयः ॥ श्रुतदेवः श्रुतः श्रावी श्रुतबोधः श्रुतश्रवाः ॥ ९७ ॥ कल्किः कालकलः कल्को दुष्टम्लेच्छविनाशकृत् ॥ कुंकुर्मी धवलो धीरः क्षमाकरो वृषाकपिः ॥९८॥ किंकरः किन्नरः कण्वः केकी किंपुरुषाधिपः ॥ एकरोमा विरोमा च बहुरोमा बृहत्कविः ॥ ॥ ९९ ॥ वज्रप्रहरणो वज्री वृत्रघ्नो वासवानुजः ॥ बहुतीर्थकरस्तीर्थः सर्वतीर्थजनेश्वरः ॥ २०० ॥ व्यतीपातोपरागश्च दानवृद्धिकरः शुभः ॥ असंख्येयोऽप्रमेयश्च संख्याकारो विसंख्यकः ॥ १ ॥ मिहिकोत्तारकस्तारो बालचंद्रः सुधाकरः ॥ किंवर्णः कीदृशः किञ्चित्किंस्वभावः किमाश्रयः ॥२॥

१ त्रिनदीपतिः-इ० पा० ।

निर्लोकश्च निराकारी बह्वाकारैककारकः ॥ दौहित्रः पुत्रिकः पौत्रो नप्ता वंशधरो धरः ॥ ३ ॥ द्रवीभूतो दयालुश्च सर्वसिद्धिप्रदो मणिः ॥
॥ ४ ॥ आधारोऽपि विधारश्च धरासूनुः सुमंगलः ॥ मंगलो मंगलाकारो मांगल्यः सर्वमंगलः ॥ ५ ॥ नाम्नां सहस्रनामेदं विष्णोरतुलतेजसः ॥
सर्वसिद्धिकरं काम्यं पुण्यं हरिहरात्मकम् ॥ ६ ॥ यः पठेत्प्रातरुत्थाय शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥ यश्चेदं शृणुयान्नित्यं नरो निश्चलमानसः ॥ ७ ॥
त्रिसंध्यं श्रद्धया युक्तः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ नंदते पुत्रपौत्रैश्च दारैर्भृत्यैश्च पूजितः ॥ ८ ॥ प्राप्नुते विपुलां लक्ष्मीं मुच्यते सर्वसंकटात् ॥ सर्वान्का
मानवाप्नोति लभते विपुलं यशः ॥ ९ ॥ विद्यावाञ्जायते विप्रः क्षत्रियो विजयी भवेत् ॥ वैश्यश्च धनलाभाढ्यः शूद्रः सुखमवाप्नुयात् ॥ २१० ॥
रणे घोरे विवादे च व्यापारे पारतंत्रके ॥ विजयी जयमाप्नोति सर्वदा सर्वकर्मसु ॥ ११ ॥ एकधा दशधा चैव शतधा च सहस्रधा ॥ पठते हि
नरो नित्यं तथैव फलमश्नुते ॥ १२ ॥ पुत्रार्थी प्राप्नुते पुत्रान्धनार्थी धनमव्ययम् ॥ मोक्षार्थी प्राप्नुते मोक्षं धर्मार्थी धर्मसंचयम् ॥ १३ ॥ कन्यार्थी
प्राप्नुते कन्यां दुर्लभां यत्सुरैरपि ॥ ज्ञानार्थी जायते ज्ञानी योगी योगेषु युज्यते ॥ १४ ॥ महोत्पातेषु घोरेषु दुर्भिक्षे राजविग्रहे ॥ महामारीसमुद्भूते
दारिद्र्ये दुःखपीडिते ॥ १५ ॥ अरण्ये प्रांतरे वाऽपि दावाग्निपरिवारिते ॥ सिंहव्याघ्राभिभूतेऽपि वने हस्तिसमाकुले ॥ १६ ॥ राज्ञा क्रुद्धेन
चाज्ञप्ते दस्युभिः सह संगमे ॥ विद्युत्पातेषु घोरेषु स्मर्तव्यं हि सदा नरैः ॥ १७ ॥ ग्रहपीडासु चोग्रासु वधबन्धगतावपि ॥ महार्णवे महानद्यां
पोतस्थेषु न चापदः ॥ १८ ॥ रोगग्रस्तो विवर्णश्च गतकेशनखत्वचः ॥ पठनाच्छ्रवणाद्वापि दिव्यकाया भवंति ते ॥ १९ ॥ तुलसीवनसंस्थाने
सरोद्वीपे सुरालये ॥ बद्रिकाश्रमे शुभे देशे गंगाद्वारे तपोवने ॥ २२० ॥ मधुवने प्रयागे च द्वारकायां समाहितः ॥ महाकालवने सिद्धे
नियताः सर्वकामिकाः ॥ २१ ॥ ये पठंति शतावर्तं भक्तिमंतो जितेंद्रियाः ॥ ते सिद्धाः सिद्धिदा लोके विचरंति महीतले ॥ २२ ॥
अन्योन्यभेदभेदानां मैत्रीकरणमुत्तमम् ॥ मोहनं मोहनानां च पवित्रं पापनाशनम् ॥ २३ ॥ बालग्रहविनाशाय शांतीकरणमुत्तमम् ॥
दुर्वृत्तानां च पापानां बुद्धिनाशकरं परम् ॥ २४ ॥ पतद्गर्भा च वंध्या च स्राविणी काकवन्ध्यका ॥ अनायासेन सततं पुत्रमेव प्रसूयते ॥
॥ २५ ॥ पयःपुष्कलदा गावो बहुधान्यफला कृषिः ॥ स्वामिधर्मपरा भृत्या नारी पतिव्रता भवेत् ॥ २६ ॥ अकालमृत्युनाशाय तथा
दुःस्वप्नदर्शने ॥ शांतिकर्मणि सर्वत्र स्मर्तव्यं च सदा नरैः ॥ २७ ॥ यः पठत्यन्वहं मर्त्यः शुचिष्मान्विष्णुसन्निधौ ॥ एकाकी च जिता

१ रणे—इ०पा० । २ अक्षयम्—इ०पा० । ३ दावाग्निपरिपीडिते—इ०पा० । ४ धर्मवती—इ०पा० ।

[illegible] पतिवासोऽच्युतभुजः ॥ वाञ्छितं प्राप्य लोकेऽस्मिन्विष्णुलोके स गच्छति ॥ २९ ॥
एकतः सकला विद्या एकतः सकलं तपः ॥ एकतः सकलो धर्मो नाम विष्णोस्तथैकतः ॥ २३० ॥ यो हि नामसहस्रेण स्तोतुमिच्छति वै द्विजः॥
सोऽयमेकेन श्लोकेन स्तुत एव न संशयः ॥ ३१ ॥ सहस्राक्षः सहस्रपात्सहस्रवदनोज्ज्वलः ॥ सहस्रनामानंताक्षः सहस्रबाहुर्नमोस्तु ते ॥ ३२ ॥
विष्णोर्नामसहस्रं वै पुराणं वेदसम्मतम् ॥ पठितव्यं सदा भक्तैः सर्वमंगलमंगलम् ॥ ३३ ॥ इति स्तवाभियुक्तानां देवानां तत्र वै द्विज ॥ प्रत्यक्षं
प्राह भगवान्वरदो वरदार्चितः ॥ ३४ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ व्रियतां भोः सुराः सर्वैर्वरोऽस्मत्तोभिवांछितः ॥ तत्सर्वं संप्रदास्यामि नाऽत्र
कार्या विचारणा ॥ ३५ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ वरदोऽसि यदा विष्णो वरमेतं ददस्व नः ॥ अदितेर्गर्भसंभूतः शक्रस्याऽप्यनुजो भव ॥ ३६ ॥
इति संप्रार्थितो देवैर्ब्रह्मशक्रपुरोगमैः ॥ तथेत्युक्त्वा च भगवांस्तत्रैवांऽतरधीयत ॥ ३७ ॥ ततः कतिपये काले भगवानदितिनंदनः ॥ विष्णुरूपधरो
ऽनंतो वामनत्वाच्च वामनः ॥ ३८ ॥ बलिर्वैरोचनो व्यास वाजिमेधशतेन च ॥ ईजे द्विजवरश्रेष्ठ इंद्रराज्यजिहीर्षया ॥३९॥ ऋत्विजं कश्यपं कृत्वा
होतारं भृगुसत्तमम् ॥ ब्रह्मा तत्राभवच्चैव स्वयमेव पितामहः ॥ २४० ॥ अध्वर्युर्भगवानत्रिर्बभूव मुनिसत्तमः ॥ उद्गाता नारदश्चैव वसिष्ठश्च सभासदः
॥ ४१ ॥ ये यत्र विहिताः सर्वे तत्र तत्र मुनीश्वराः ॥ बलिस्तत्राऽभवद्व्यास दीक्षितो राजसत्तमः ॥ ४२ ॥ एवं प्रवर्तमानेषु यज्ञेषु मुनिसत्तम ॥
हूयतां भुज्यतां चैव दीयतां धीयतां तथा ॥ ४३ ॥ इति वाचः शुभास्तत्र श्रूयंते च द्विजोत्तम ॥ तस्मिन्काले सुचित्रेषु वामनोऽगाच्छुचिस्मितः
॥ ४४ ॥ पठमानो मुखाग्रेण चातुर्वेदिकमंत्रकान् ॥ द्वारे तिष्ठति राजेंद्र वामनो द्विजसत्तमः ॥ ४५ ॥ प्रतिहारेण वै व्यास सत्रं राज्ञे
निवेदितम् ॥ उत्थाय च महाराजो बलिर्वैरोचनिस्तदा ॥ ४६ ॥ अर्घ्यमादाय तत्सर्वं जगाम स्वैः सभासदैः ॥ पूजयित्वा यथान्यायं
वामनं लोकभावनम् ॥ ४७ ॥ आनयित्वा सभामध्ये दत्त्वाऽऽसनपरिग्रहम् ॥ कुतस्त्वागमनं ब्रह्मन्किं तेऽभीष्टं ददामि वै ॥ ४८ ॥
॥ ॥ वामन उवाच ॥ ॥ राजराजाखिला सृष्टिर्ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ ततोऽहमागतो भूमन्यज्ञं चैव दिदृक्षया ॥ ४९ ॥ वरुणस्य
च यज्ञो वै दृष्टो मे वै पुरानघ ॥ यक्षाधिपतेर्नूनं च यज्ञं वै दृष्टवानहम् ॥ २५० ॥ धर्मस्याऽपि च यज्ञो मे प्रजापतेश्च सत्तम ॥ वायोर्यज्ञो महा
राज दृष्टो मे विधिपूर्वकः ॥ ५१ ॥ राजर्षीणां च ये यज्ञा दृष्टास्तेऽपि महाव्रत ॥ यादृशं वै महाराज यज्ञं ते दृष्टवानहम् ॥ ५२ ॥ ईदृशो राज

१ अभूत्—इति शेषः । २ सुचित्रेषु—विविधकर्मयोगविशेषेषु—इत्यर्थः ।

राजेंद्र न भूतो न भविष्यति ॥ तस्मादिहागतो राजन्याचनार्थं तवाऽनघ ॥ ५३ ॥ ॥ बलिरुवाच ॥ ॥ याचस्व त्वं द्विजश्रेष्ठ किं तेऽभीष्टं ददाम्य
हम् ॥५४॥ ॥ वामन उवाच ॥ ॥ देहि मे राजराजेंद्र पदानि त्रीणि मेदिनीम् ॥ वासार्थं रोचते तेऽद्य यदि पार्थिवसत्तम ॥५५॥ ॥ बलिरुवाच॥ ॥
किमिदं याचितं विप्र स्वल्पं ते नहि ते परम् ॥ गजवाजिरथाः क्षोणी रत्नानि विविधानि च ॥ ५६ ॥ दासदासीर्वरारोहाः स्त्रियो नाना वसूनि च ॥
द्रव्याणि वाससी शुभ्रे याचस्व त्वं द्विजोत्तम ॥५७॥ पात्रोऽसि कृतकृत्योऽसि वेदवेदांगपारग ॥५८॥ ॥ वामन उवाच ॥ ॥ न मे किंचित्स्पृहा राज
न्विद्यते भुवि मानद ॥ देहि त्वं त्रिपदां भूमिं यदि श्रद्धाऽस्ति तेऽधुना ॥ ५९ ॥ इत्युक्ते वामनेनाथ बलिर्वचनमब्रवीत् ॥ गृहाण त्रिपदां भूमिं
वासस्यार्थं हि मानद ॥ २६० ॥ इत्युक्त्वा स च राजर्षिर्ददौ भूमिं द्विजाय वै ॥ वारितोऽपि तदा व्यास भृगुणा दैवनोदितः ॥ ६१ ॥ दत्तमात्रे जले
सद्यो ब्रह्माण्डं चाक्रमद्धरिः ॥ सार्धपादद्वयं जाता सशैलवनकानना ॥ ६२ ॥ वसुधेयं तदा व्यास बलिना चार्पितं वसु ॥ जित्वाऽसुरगणान्त्सर्वा
न्राज्यं दत्त्वा शतक्रतोः ॥ ६३ ॥ पश्चात्कुमुद्वतीं प्राप्तो विष्णुर्वामनरूपधृक् ॥ ६४ ॥ ऋद्धिसिद्ध्याश्रमे पुण्ये तीर्थं कृत्वाऽऽत्मसंभवम् ॥ निवासम
करोद्व्यास तत्रैव स सुरोत्तमः ॥ ६५ ॥ वामनेन कृतं तीर्थं वामनं कुण्डमुच्यते ॥ भाद्रे मासि सिते पक्षे द्वादशी श्रवणान्विता ॥ ६६ ॥ वामन
द्वादशी प्रोक्ता हत्याकोटिविनाशिनी ॥ अस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा ह्युपोष्यैकादशीं यदा ॥ ६७ ॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
द्वादश्यां वै विशेषेण महादानानि कुर्वते ॥ ६८ ॥ न तेषां दुर्लभं किंचित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ एवं वै वामनं तीर्थं पुरा प्रोक्तं महर्षिणा ॥
॥ ६९ ॥ सर्वपापहरं पुण्यं सर्वकामवरप्रदम् ॥ प्राप्यते तेन सर्वं हि नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ २७० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये वामनकुण्डमहिमविष्णुसहस्रनामकथनंनाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि वीरेश्वरमथो शृणु ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा वीरलोकमवाप्नुयात् ॥ १ ॥ नागानां
प्रवरं तीर्थं सर्वकामवरप्रदम् ॥ कालभैरवमित्याख्यं तच्च तीर्थं परं स्मृतम् ॥ २ ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सर्वदुःखातिगो भवेत् ॥ ३ ॥ ॥ व्यास
उवाच ॥ ॥ कस्मिन्काले हि विख्यातं कालभैरवसंज्ञितम् ॥ तीर्थं मुनिवरश्रेष्ठ एतद्विस्तरतो वद ॥ ४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ पुराऽ
यं भैरवो योगी योगिनीत्रासकारकः ॥ कालचक्रकृताः कृत्या योगिनीनां गणास्तदा ॥ ५ ॥ तासां कालीति विख्याता योगिनी परमोत्तमा ॥
तयायं पालितो नित्यं पुत्रवद्भैरवोऽमलः ॥ ६ ॥ तेनैते च विनिर्धूता दोषोत्पाताश्च सत्तम ॥ त्रिविधा भुवि विख्याताः सर्वविघ्नकराः पराः ॥ ७ ॥

[illegible] शकुनी रक्ता लंका॥८॥कोटरी तामसी माया नवैता मातृकाः स्मृताः॥दुष्टदोषवहा दुष्टाः सर्वप्राणिभयंकराः ॥९॥ वशीचक्रे स धर्मात्मा सर्वकामवरप्रदाः ॥ शिप्रातीरे स्थितो नित्यं कूले चोत्तरतः शुभे ॥१०॥ ऊखरस्य परे पूर्वे सोऽपि तिष्ठति सर्वदा ॥ आषाढस्य सिते पक्षे रविवारे समाहितः ॥११॥ नवमीं चाऽष्टमीं प्राप्य चतुर्दश्यां विशेषतः ॥ पूजां कुर्वंति ये केचिन्नरा निश्चलमानसाः ॥ १२ ॥ विवाहे पुत्रजनने मांगल्ये च शुभे परम् ॥ पत्रपुष्पार्घगंधैश्च नैवेद्यैर्विविधैस्तथा ॥ १३ ॥ तांबूलवासगंधाद्यैः पूजयेद्वरद रूपिणम् ॥ विप्राणां भोजनैर्होमैस्तर्पयेत्सततं विभुम् ॥ १४ ॥ एतत्परमकल्याणमेतत्परममंगलम् ॥ नत्वा स्तुत्वा च तं देवं सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ॥ १५ ॥ सकलकलुषहारी धूर्तदुष्टांऽतकारी सुचिरचरितचारी मुंडमौंजीप्रचारी ॥ करकलितकपाली कुण्डली दंडपाणिः स भवतु सुखकारी भैरवो भावहारी ॥ १६ ॥ विविधरासविलासविलासितं नववधूरवधूतपराक्रमम् ॥ मदविघूर्णितगोष्पदगोष्पदं भवपदं सततं सततं स्मरे ॥ १७ ॥ अमलकमलनेत्रं चारुचंद्रावतंसं सकलगुणगरिष्ठं कामिनीकामरूपम् ॥ परिहृतपरितापं डाकिनीनाशहेतुं भज जन शिवरूपं भैरवं भूतनाथम् ॥ ॥ १८ ॥ सबलबलविघातं क्षेत्रपालैकपालं विकटकटिकरालं ह्यट्टहासं विशालम् ॥ करगतकरवालं नागयज्ञोपवीतं भज जन शिवरूपं भैरवं भूतनाथम् ॥ १९ ॥ भवभयपरिहारं योगिनीत्रासकारं[1] सकलसुरगणेशं चारुचंद्रार्कनेत्रम् ॥ मुकुटरुचिरभालं मुक्तमालं विशालं भज जन शिवरूपं भैरवं भूतनाथम् ॥ २० ॥ चतुर्भुजं शंखगदाधराऽऽयुधं पीतांबरं सांद्रपयोदसौभगम् ॥ श्रीवत्सलक्ष्मं गलशोभिकौस्तुभं शीलप्रदं शंकररक्षणं भजे ॥ २१ ॥ लोकाऽभिरामं भुवनाभिरामं प्रियाभिरामं यशसाभिरामम्[2] ॥ कीर्त्याभिरामं तपसाऽभिरामं तं भूतनाथं शरणं प्रपद्ये ॥ २२ ॥ आद्यं ब्रह्म सनातनं शुचिपरं सिद्धिप्रदं कामदं सेव्यं भक्तिसमन्वितं हरिहरैः सृष्ट्यासहं साधुभिः ॥ योग्यं योगविचारितं युगधरं योग्याननं योगिनं वंदेहं सकलं कलंकरहितं सत्सेवितं भैरवम् ॥ २३ ॥ भैरवाष्टकमिदं पुण्यं प्रातःकाले पठेन्नरः ॥ दुःस्वप्ननाशनं तस्य वांछितार्थफलं भवेत् ॥ २४ ॥ राजद्वारे विवादे च संग्रामे संकटे तथा ॥ राज्ञा क्रुद्धेन चाऽऽज्ञप्ते शत्रुबंधगते तथा ॥ २५ ॥ दारिद्र्यदुःखनाशाय पठितव्यं समाहितैः ॥ न तेषां जायते किंचिद्दुर्लभं भुवि वांछितम् ॥२६॥ ॥ इति भैरवाष्टकम् ॥ ॥ अस्मिंस्तीर्थे प्रकर्तव्यं स्नानदानादिकं नरैः॥संसारभयभीतैश्च पूजितो

१ योगिनीत्रासदारकः–इ० पा० । २ वचसाभिरामम्–इ० पा० ।

भैरवो वरः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यं तीर्थमुत्तमम् ॥ २७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे ऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये कालभैरवतीर्थयात्रावर्णनंनाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ नागतीर्थं त्वया ब्रह्मन्पुरा प्रोक्तं यशस्विना ॥ तस्य तीर्थवरस्याऽपि महिमानं च सत्तम ॥ १ ॥ भूयस्तु श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदां वर ॥ कियत्काले समाख्यातमेतद्विस्तरतो वद ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु ब्रह्मन्प्रवक्ष्यामि तवाऽग्रे नागतीर्थजाम् ॥ कथां पुण्यतमां तुभ्यं भुवि पापहरां पराम् ॥ ३ ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण शापमुक्तो भवेन्नरः ॥ पुरा नागाः परिभ्रष्टा मातुः शापात्परंतप ॥ ४ ॥ जनमेजयेन दग्धास्ते मोक्षिता ह्यास्तिकेन च ॥ पप्रच्छुस्ते द्विजश्रेष्ठ जरत्कार्वात्मजं तदा ॥ ५ ॥ ॥ नागा ऊचुः ॥ ॥ ब्रह्मंस्तव प्रसादेन मोक्षिता हव्यवाहनात् ॥ जनमेजयस्य यज्ञे स्मिन्देवराजस्य संनिधौ ॥ ६ ॥ अस्माकं भूतिमन्विच्छन्वासस्यार्थं परंतप ॥ यस्मिन्स्थाने सदा ब्रह्मन्निवासो जायतेऽभयः ॥ ७ ॥ ॥ आस्तीक उवाच ॥ ॥ श्रूयतां मातुलश्रेष्ठा युष्माकं हितमुत्तमम् ॥ महाकालवने रम्ये या वै कुशस्थली स्मृता ॥ ८ ॥ तस्या हि दक्षिणे भागे पूर्वतीर्थं सनातनम् ॥ नागालयं पुरा प्रोक्तं यत्र सन्निहितो हरिः ॥ ९ ॥ योगनिद्रां समासाद्य शेते ब्रह्म सनातनम् ॥ शेषशायीति विख्यातः सर्वलोकेषु गीयते ॥ १० ॥ कल्पदोषो न तत्रैव बाधते सर्वदेहिनाम् ॥ बकदाल्भ्य ऋषिस्तत्र तपस्तेपे धृतव्रतः ॥ १० ॥ लोमशश्च महातेजास्तत्रैव प्रतितिष्ठति ॥ दीर्घायुष्ट्वं समापन्नो मार्कंडेयो महामुनिः ॥ १२ ॥ न वर्तते कालचक्रं महाकालप्रतापतः ॥ कपिलः सिद्धिमापन्नो यत्र तीर्थवरोत्तमे ॥१३॥ हरिश्चंद्रो विमुक्तोऽभूद्दह्यचण्डालयोनितः॥सप्तर्षिप्रवरा ये ते निर्वाणपदवीं गताः ॥१४॥ एतस्मात्कारणात्सर्वैस्तत्र विश्रम्यतां सदा ॥ मातुः शापोद्भवो दोषो युष्माकं नैव बाधते ॥ १५ ॥ एतत्ते वचनं श्रुत्वा महर्षेरास्तिकस्य च ॥ आगच्छंस्तत्र ते शीघ्रं वासार्थं पन्नगोत्तमाः ॥ १६ ॥ एलापत्रः कंबलश्च कर्कोटकधनंजयौ ॥ वासुकिः पन्नगश्रेष्ठस्तक्षको नील एव च ॥ १७ ॥ पद्मकश्चार्बुदश्चैव नागास्ते सर्व एव हि ॥ अत्रागत्य स्वस्वस्थानानि चक्रुस्ते सुचिरव्रताः ॥ १८ ॥ तत्र रम्याणि तीर्थानि जातानि परमाणि च ॥ नवानि चक्रुः कुंडानि तीर्थभूतानि सत्तम ॥ १९ ॥ महापुण्यप्रदान्याहुर्महापापहराणि च ॥ यत्र सिद्धाश्च गंधर्वा ऋषयः संशितव्रताः ॥ २० ॥ अप्सरोगणसंघैश्च सेव्यंते च सदा वरैः ॥ यत्र शेषो महानागः पुरा प्रोक्तो महर्षिणा ॥ २१ ॥ शेषशायी ह्यलं विष्णुर्भगवान्कमलेक्षणः ॥ तत्र सर्वाणि तीर्थानि तिष्ठंति भुवि सर्वदा ॥ २२ ॥ श्वेतद्वीपेतिविख्याता मणिविक्रांतभूमिका ॥ यत्र पुण्याश्च वै वृक्षाः पुष्पिताश्चैव सर्वशः ॥ २३ ॥ हंसकारंडकाकादिपिककोकिलसारसाः ॥ पद्मखंडगणास्तत्र

नृत्यंति च शिखंडिनः ॥ २४ ॥ निधिरेष महापद्मो नीलोत्पलसुगंधिना ॥ वासितो वायुना शुभ्रः किन्नरोद्गारनादितः ॥ २५ ॥ यत्र सुसंस्कृता
नार्यो विहरंति सुरांगनाः॥नागकन्याभी रम्याभिर्मंडितं परमाद्भुतम् ॥२६॥ यत्र स्नात्वा नरो याति वैकुंठं धाम शोभनम् ॥ शेषशायी हरिर्यत्र शेते
हि च रमापतिः ॥ २७॥ तत्र रमासरोनाम तीर्थं परमशोभनम् ॥ यत्र स्नात्वा नरो नित्यं श्रीमान्भवति नाऽन्यथा ॥२८॥ एवं व्यास परं स्थानं
सर्वपापहरं परम् ॥ अत्रैव च परं तीर्थं बलेराश्रममद्भुतम् ॥ २९ ॥ अत्र स्नानादिकं कार्यं यत्र संनिहितो हरिः ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा नरो भवति
तत्क्षणात् ॥ ३० ॥ कियत्प्रमाणमात्रां च ये ददति वसुंधराम् ॥ तनूरुहाणि यावन्ति तावत्कालसुसंख्यया ॥ ३१ ॥ अक्षय्या लभ्यते वृद्धिस्तेषां
लोकाः सनातनाः ॥ श्रावणे मासि दर्शे च पंचम्यां सोमवासरे ॥ ३२ ॥ नागानां पूजनं कार्यं श्राद्धं दर्शे विधीयते ॥ अक्षयं जायते श्राद्धं वांछि
तार्थं भवेत्ततः ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये तीर्थयात्रायां नाग
तीर्थमहिमवर्णननाम पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ भूयः शृणु परं व्यास तीर्थानामुत्तमं वरम् ॥
तत्तीर्थं सर्वपापघ्नं नृसिंहस्य महात्मनः ॥ १ ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सर्वपापं समुत्तरेत् ॥ दैत्यराजः समाख्यातो हिरण्यकशिपुः पुरा ॥ २ ॥ तेनेयं
वसुधा सर्वा संप्राप्ता च दुरात्मना ॥ दुष्टदैत्यबलैर्व्याप्ता भाराक्रांता शुचार्दिता ॥ ३ ॥ गौर्भूत्वाऽश्रुमुखी दे[2]वैर्ब्रह्माणं शरणं ययौ ॥ भाराक्रांतां धरां
दृष्ट्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ४ ॥ उवाच श्लक्ष्णया वाचा तस्याः श्रमं व्यपोहितुम् ॥ श्रूयतां भोऽवने पुण्ये भवत्या उपकारकम् ॥ ५ ॥ वचो
वदामि ते तथ्यं देशकालोचितं तथा ॥ पुराऽनेन तपश्चीर्णं दुष्करं सर्वदेहिनाम् ॥ ६ ॥ गायत्र्युपासना तेन कृता सुनियतात्मना ॥ मया चास्य वरो
दत्तः प्रीतियुक्तेन चेतसा ॥ ७ ॥ न दिवा न तथा रात्रौ नांतरिक्षे न भूतले ॥ नातिशुष्केण चार्द्रेण न चास्त्रशस्त्रवातनैः ॥ ८ ॥ न देवासुर
गंधर्वैर्न यक्षोरगकिन्नरैः ॥ पिशाचैर्गुह्यकाद्यैश्च राक्षसैर्न कदाचन ॥ ९ ॥ मानवैः पक्षिजातैश्च न मे मृत्युर्भवेदिति ॥ एककरतलाघातैः
सकुलबलवाहनम् ॥ १०॥ मारयिष्यति मां वीरः स मे मृत्युर्भविष्यति ॥ तथेत्युक्त्वाऽतिहृष्टात्मा तमहं च तदाऽवने ॥११॥ आगमं चैव लोकं स्वं
स दैत्यो घोरशासनः ॥ बभूव सर्वलोकानां शास्ता चातुलविक्रमः ॥ १२ ॥ तस्यैवाऽधिकृता लोके बभूवुर्विगतज्वराः ॥ त्रैलोक्यं बुभुजे नित्यं
सर्वदैत्यजनेश्वरः ॥ १३ ॥ तस्माद्यूयं वनं यात महाकालं महेशितुः ॥ तत्र तीर्थं महच्चासीत्सर्वतीर्थवरोत्तमम् ॥ १४ ॥ संगमेश्वरस्य दक्षिणे कर्क

१ रमन्ति च-इ०पा० । २ खिन्ना-इ०पा० । ३ श्लक्ष्णा च-इ०पा० । ४ ब्रह्मा लोकपितामहः-इ०पा० ।

राजोत्तरे तथा ॥ शिप्रातीरे शुभे देशे पूर्वं वैकुण्ठसन्निभम् ॥ १५ ॥ नृसिंहाख्यं परं धाम तस्य तीर्थं प्रतिष्ठितम् ॥ तत्र गत्वा सुरश्रेष्ठाः स्नानदाना
दिकाः क्रियाः ॥ १६ ॥ कुरुत सत्वरं सर्वे पुनर्लोकानवाप्स्यथ ॥ ते तस्य वचनं श्रुत्वा देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ १७ ॥ महाकालवनं प्राप्ता यत्र
शिप्रा पयस्विनी ॥ नृसिंहतीर्थोपकूले उषित्वा शाश्वतीः समाः ॥ १८ ॥ स्नानदानादिकं कृत्वा नृसिंहस्याऽर्चनं तथा ॥ एवं कृत्वा विधानेन परां
सिद्धिमितो गताः ॥ १९ ॥ नृसिंहस्य स्वरूपेण हतो दानवपुंगवः ॥ सभामध्ये तदा व्यास हरिणाऽमित्रघातिना ॥ २० ॥ करेणैकप्रहारेण हिर
ण्यकशिपुर्हतः ॥ ततः सुरगणाः सर्वे स्वाधिकारान्ययुस्तदा ॥ २१ ॥ तदारभ्य सुराः सर्वे मध्याह्नोपासनं सदा ॥ प्रकुर्वंति च तत्रैव
यत्र तीर्थे हरिः परम् ॥ २२ ॥ एवं तीर्थं परं व्यास अवंत्यां विद्यते भुवि ॥ अस्मिंस्तीर्थे द्विजश्रेष्ठ स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ २३ ॥
ये कुर्वंति नराः पुण्यास्ते यांति परमां गतिम् ॥ सर्वदा सर्वकालेषु पुण्यदं तीर्थमुत्तमम् ॥ २४ ॥ कदाचिन्नृसिंहतिथिं प्राप्य चैव चतुर्दशीम् ॥
स्नानं कृत्वाऽर्चनं तस्य नृसिंहस्य च धीमतः ॥ २५ ॥ नृसिंहेश्वरदेवेशं पूजयेद्यः समाहितः ॥ तस्य हस्तगता लक्ष्मीर्भविष्यति न संशयः ॥ २६ ॥
ततोऽगस्त्येश्वरं देवं यः पश्येत्सुसमाहितः ॥ तस्य व्यास क्षितौ किंचिद्दुर्लभं नैव दृश्यते ॥ २७ ॥ यत्र सिद्धिं परां प्राप्तो हनुमान्पवनात्मजः ॥
ब्रह्मचारी सदाचारो यतिः सर्वार्थसाधकः ॥ २८ ॥ तिष्ठति परदैवज्ञः सर्वकामार्थसिद्धये ॥ यस्मिन्वटे पुरा तप्तं तपः परमदुश्चरम् ॥ २९ ॥
मित्रावरुणपुत्रेण सिद्धिहेतोस्तपस्विना ॥ बोधी न्यग्रोध इत्याख्यो ह्यगस्तिवट एव च ॥ ३० ॥ नरो नारीसमायुक्तः सावित्रीव्रतमाचरेत् ॥
सौभाग्यं लभते नित्यं सावित्र्याश्च परंतप ॥३१॥ यस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा दत्त्वा दानं च सौभगम् ॥ अष्टसौभाग्यसंपूर्णं वंशपात्रं सवासकम् ॥
॥ ३२ ॥ सप्तधान्यसमोपेतं पंचरत्नपरिष्कृतम् ॥ सौगंध्यादीनि माल्यानि मौलिसूत्रसमायुतम् ॥ ३३ ॥ सावित्रीं हाटकीं कृत्वा यथाशक्ति परं
तप ॥ यो वै ददाति विप्राय वेदवेदांगधीमते ॥ ३४ ॥ लभते विपुलां लक्ष्मीं बहुभोगकरीं शुभाम् ॥ भुक्त्वा वै विविधान्भोगान्पुनः स्वर्गमवा
प्नुयात् ॥ ३५ ॥ सावित्रीव्रतकृन्नारी जायते पतिवल्लभा ॥ पतिव्रता महाभागा विधवा न कदाचन ॥ ३६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये नृसिंहतीर्थमहिमवर्णनंनाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ सनत्कुमार
उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास परं तीर्थं भुवि विख्यातमुत्तमम् ॥ कुटुम्बेश्वरेतिविख्यातो नाम्ना चैव महेश्वरः ॥ १ ॥ तस्य तीर्थं

१ हास्तिरकं पुष्पम्—इ०पा० ।

वरं तीर्थं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ यस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा कुटुम्बी जायते ध्रुवम् ॥ २ ॥ कुटुम्बार्थं तपस्तेपे पुरा दक्षः प्रजापतिः ॥ नारदेन पुरा व्यास पुत्रषष्टिर्विवासिता ॥ ३ ॥ प्रजाकामः स धर्मात्मा सुचिरं व्रतमाचरत् ॥ सपत्नीको महातेजा निराहारो जितेन्द्रियः ॥ ४ ॥ अस्मिंस्तीर्थे शुचिः स्नातो जपन्ब्रह्म सनातनम् ॥ वर्षाणामयुतं व्यास तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ ५ ॥ तेन तीर्थप्रसादेन लभेत्स बहुलां प्रजाम् ॥ प्रजापतिरिति ख्यातो जातो दक्षः प्रतापवान् ॥ ६ ॥ ब्रह्माऽपि तत्र वै पश्चात्तपः कृत्वा सुदुष्करम् ॥ निष्कलंकमलं रूपं प्राप्तवांस्तत्क्षणाद्विधिः ॥ ७ ॥ महादेवोऽपि तत्रैव प्राप्तवान्ब्रह्मणः पदम् ॥ चतुर्मुखधरं लिंगं दृश्यतेऽद्यापि सत्तम ॥ ८ ॥ भद्रपीठधरा देवी भद्रकालीति विश्रुता ॥ तत्रैव च सदा व्यास क्रीडतिस्म धृतव्रता ॥ ९ ॥ द्वारे तिष्ठति तत्रैव भैरवः क्षेत्रपालकः ॥ पादेन खंजतां यातः पुरा दैत्यवरार्दितः ॥ १० ॥ पुत्रवत्पालितो देव्या सदा तिष्ठति तत्स्थले ॥ ये ते देवगणाः सर्वे तस्मिंस्तीर्थे प्रतिष्ठिताः ॥ ११ ॥ ऋषयोऽपि महाभागाः सदा पर्वणिपर्वणि ॥ आयांति चैव संध्यार्थं बहुपुत्रप्रदे सरे ॥ १२ ॥ अस्मिंस्तीर्थे सदाचाराः स्नानं कुर्वन्ति ये नराः ॥ न तेषां दुर्लभं किंचिज्जायते जन्मजन्मनि ॥ १३ ॥ महाबाधासु घोरासु महामारीषु तत्परैः ॥ हवनं क्रियते नित्यं सर्षपै राजिकैर्यवैः ॥ १४ ॥ पायसै विविधैर्भोगैस्तेषां दोषो न जायते ॥ दुर्भिक्षे राज्यभ्रंशे च संग्रामे भृशदारुणे ॥ १५ ॥ पूजयेत्क्षेत्रपालं च सर्वाऽऽपदि समाहितः ॥ सर्वदुःखनिर्मुक्तो जायते नाऽत्र संशयः ॥ १६ ॥ स्नात्वा कुटुंबके तीर्थे पूजयित्वा महेश्वरम् ॥ दानं कूष्मांडकं दद्याद्ब्राह्मणाय तपस्विने ॥१७॥ सौवर्णमणिमुक्ताभिर्वासोऽलंकारसंयुतम् ॥ धनधान्यसमायुक्तः कुटुंबी जायते नरः ॥ १८ ॥ फाल्गुने च सिते पक्षे या वै चतुर्दशी भवेत् ॥ त्रयोदशीयुता व्यास शिवरात्रिस्तथोच्यते ॥ १९ ॥ तद्दिने च नरः स्नात्वा रात्रौ जागरणं चरेत् ॥ बिल्वोदकेन गंधेन बहुपुष्पफलैस्तथा ॥ २० ॥ धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैर्वासोऽलंकारकादिभिः ॥ पूजयेद्यो नरो भक्त्या गिरीशं सगणं परम् ॥ २१ ॥ तस्य पापं क्षयं याति शिवलोके महीयते ॥ द्वादशैकादशीपुण्यं लभते भुवि मानवः ॥ २२ ॥ अश्वमेधफलं तस्य जागरे च क्षणेक्षणे ॥ ततस्तु प्रातरुत्थाय स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ २३ ॥ कृत्वा तु विधिवद्व्यास शिवपूजाऽर्चनं तथा ॥ विप्रांश्च भोजयेत्सप्त तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ २४ ॥ कपिलानां सवत्सानां सहस्राणि चतुर्दश ॥ वाजपेयसहस्रस्य फलं प्राप्नोति नान्यथा ॥ २५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्र

१ नित्यम्-इ० पा० । २ भवति-इ० पा० ।

माहात्म्ये कुटुंबेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास महापुण्यं तीर्थं परमशोभनम् ॥ देवप्रयागमाख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १ ॥ देवानां च परं स्थानं यत्र तीर्थं परंतप ॥ सोमतीर्थोत्तरे भागे प्रयागस्य च दक्षिणे ॥ २ ॥ शिप्रायाः पूर्वभागे च तत्र तीर्थं प्रतिष्ठितम् ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा पश्येच्चैव सुरोत्तमम् ॥ ३ ॥ देवं माधवमित्याख्यं भुवि सर्वफलप्रदम् ॥ ददाति तस्य देवेंद्रो वांछितार्थं जगत्पतिः ॥ ४ ॥ आनंदभैरवस्तत्र सर्वदेवनमस्कृतः ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ॥ ५ ॥ न तस्य जायते व्यास यातना भैरवी कदा ॥ स्वर्गद्वारे सदा व्यास जायते निर्भयः पुमान् ॥ ६ ॥ ज्येष्ठे मासे सिते पक्षे दशम्यां बुध हस्तयोः ॥ गरानन्दे व्यतीपाते कन्याचन्द्रे वृषे रवौ ॥ दशाला जायते वत्स गंगाजन्म परं शुचि ॥७॥ तद्दिने च नरः स्नात्वा सर्वतीर्थफलं लभेत्॥ अखण्डं च परं तीर्थं शृणु व्यास ह्यतः परम् ॥८॥ यस्य श्रवणमात्रेण व्रतभंगो न जायते ॥ एक एव पुरा ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तमः॥९॥धर्मशर्मेति विख्यातः सदाचाररतः शुचिः ॥ बहुव्रतधरो दांतो वेदवेदांगपारगः॥१०॥किंचिद्दोषप्रसंगेन व्रतपूर्तिर्न चाभवत् ॥ एवं बहुतिथे काले नारदो देवदर्शनः ॥११॥ तस्य गेहागतो ब्रह्मन्नातिथ्यार्थं महातपाः ॥ तदोत्थाय द्विजो नित्यं बहुमानपुरःसरम् ॥१२॥ सत्कृत्य नारदं भूमन्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ पूजयित्वा द्विजश्रेष्ठः पप्रच्छ मुनिसत्तम ॥ १३ ॥ भगवन्भवता सर्वं विदितं ज्ञानचक्षुषा ॥ अस्माकं च परं दोषः किंचिज्जातः पुराऽनघ ॥ १४ ॥ येन पापप्रसंगेन व्रतभंगोऽभवद्ध्रुवम् ॥ कारणं ब्रूहि मे नाथ किं दोषोऽत्र तु गण्यते ॥ १५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ श्रूयतां भो द्विजश्रेष्ठ भवद्भिश्च पुराकृतम् ॥ महाराष्ट्रे सुविख्यातो ब्राह्मणो धनसंचकः ॥ १६ ॥ ब्रह्मदत्तेत्यसौ विप्रो वेदब्राह्मणनिंदकः ॥ धनलोभी पराक्रांतः सर्वधर्मबहिर्मुखः ॥ ॥ १७ ॥ नास्तिको देवतीर्थेषु परद्रव्यापहारकः ॥ परस्त्रीषु रतो नित्यं द्यूतवादी च तस्करः ॥ १८ ॥ एवमायुःपरिक्षीणो धनहीनोऽभवत्तदा ॥ इतस्ततोऽभ्रमद्भ्रष्टो नदीतीरे सुविह्वलः ॥ १९ ॥ गतश्चौर्यप्रसंगेन यात्रिकैः सह संगतः ॥ किंचित्कालेषु दुःशीलो मृतिं प्राप्तो रुजार्दितः ॥ २० ॥ नीतः संयमिनीं विप्रस्तत्कालं यमकिंकरैः ॥ यमराजपुरं प्राप्तो बहुपापकरो द्विजः ॥२१॥ दृष्टोऽसौ धर्मराजेन तदा पापपरायणः॥निरीक्ष्य सहसोवाच धर्मपूर्वमिदं वचः ॥२२॥ शृणुध्वं किंकराः सर्वे यूयमेकाग्रमानसाः ॥ अनेनाचरितं सर्वं दुष्कर्म सर्वकिल्बिषम् ॥ २३ ॥ गोदातीरे मृतः पापी तत्र नःकारणं न हि॥तिस्रःकोट्योऽर्धकोटिश्च यानि तीर्थान्यहर्निशम् ॥२४॥ आयांति गौतमीतीरे सिंहस्थेऽपि बृहस्पतौ ॥ तेषां तु वायुसंस्पर्शो

१ महेश्वरम्--इ० पा० । २ चौरक्रियाचारी--इ० पा० ३ किंकरान्धर्मदेवता--इ० पा० ।

जातोस्याति कलेवरे ॥ २५ ॥ तेन पुण्यप्रभावेन नोऽस्माकं कारणं क्वचित् ॥ आवो भवद्भिर्नैवायं मुच्यतां भोः पुरःसराः ॥ २६ ॥ एवं तैर्मो
चितो विप्रः पुनर्ब्रह्मगतिं गतः ॥ तेन पापप्रसंगेन व्रतभंगी गतो भुवि ॥ २७ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ ब्रह्मन्केन प्रकारेण सर्वपापक्षयो
भवेत् ॥ किं तपः किं च दानं च किं तीर्थव्रतसेवनम् ॥ २८ ॥ येन पुण्यप्रभावेन व्रतभंगो न जायते ॥ २९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ शृणु
द्विजवरश्रेष्ठ महाकालवनं स्मृतम् ॥ यत्र रुद्रसरः प्रोक्तमृषिणा तत्त्वदर्शिना ॥ ३० ॥ कोटिकोटिसुतीर्थानि वर्तंते द्विजसत्तम ॥ कोटितीर्थेति
विख्यातं तस्माद्द्विज सनातनम् ॥ ३१ ॥ तत्तीर्थस्योत्तरे भागे सुतीर्थं सर्वकामदम् ॥ नाम्नाऽखंडसरः ख्यातमखंडेश्वरसन्निधौ ॥ ३२ ॥ यस्य
दर्शनमात्रेण सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥ तस्माद्धि सर्वथा वत्स गच्छ त्वं तत्र मा चिरम् ॥ ३३ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा स द्विजोऽगात्कुमुद्वतीम् ॥
स्नात्वाऽखण्डसरे व्यास दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् ॥ ३४ ॥ सद्यः पुण्यवतां लोकान्प्राप्तो वै द्विजसत्तमः ॥ एवं व्यास महातीर्थमखंडेश्वरमुत्तमम् ॥ ३५ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्येऽखंडेश्वरमहिमवर्णनंनामाष्टषष्टितमोऽध्या
यः ॥ ६८ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ भूयः शृणु परं तीर्थं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ कीर्तितं ब्रह्मणा पूर्वं मार्कंडेयस्य पृच्छतः ॥ १ ॥ शृणु वत्स
महीपृष्ठे शिप्रा दिव्यतरा नदी ॥ तस्यास्तीरे वरं तीर्थं कर्कराजेतिविश्रुतम् ॥ २ ॥ यस्य दर्शनमात्रेण महापापक्षयो भवेत् ॥ विकारा मानसाः सर्वे
चंद्रो मानससंभवः॥३॥ तस्य स्थानेग तो भानुर्याम्यायनकरः परः॥ ऋतुत्रयं समाख्यातं विभूम्रार्चिस्तदुच्यते ॥४॥ तत्र मृताः प्रवर्तंते योगिनोऽपि
परंतप॥चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते ये नरा व्रतवर्जिताः ॥५॥ न तेषां सद्गतिर्वत्स सत्यमेव ब्रवीमि ते ॥ चातुर्मास्ये मृता ये च ये मृता दक्षिणायने ॥ ६ ॥
तेषामुद्धरणार्थाय तीर्थमेतद्विनिर्मितम् ॥ कर्कराजइतिख्यातं सर्वलोकेषु गीयते ॥ ७ ॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ भगवन्भवता सर्वं निर्मितं
विश्वमूर्तिना ॥ चराचरमिदं विश्वं जगत्सर्वं जगत्पते ॥ ८ ॥ चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते धर्माऽऽचारविधिः स्मृतः ॥ तदहं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदां
वर ॥ ९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शृणु वत्स परं पुण्यं चातुर्मास्यफलं शुभम् ॥ यच्छ्रुत्वा भारते खण्डे नृणां मुक्तिर्न दुर्लभा ॥ १० ॥ मुक्तिप्रदोऽयं
भगवान्संसारोत्तारकारणः ॥ यस्य स्मरणमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ११ ॥ मानुष्यं दुर्लभं लोके तत्राऽपि च कुलीनता ॥ तत्राऽपि संयमित्वं
च तत्र सत्संगमः शुभः ॥ १२ ॥ सत्संगमो न यत्राऽस्ति विष्णुभक्तिर्व्रतानि न ॥ चातुर्मास्ये विशेषेण विष्णुव्रतकरः शुभः ॥ १३ ॥ चातुर्मास्ये
व्रती यस्तु तस्य पुण्यं निरर्थकम् ॥ सर्वतीर्थानि दानानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ १४ ॥ विष्णुमाश्रित्य तिष्ठंति चातुर्मास्ये समागते ॥ स विष्णु

राश्रितो नित्यं कर्कराजं सुतीर्थकम् ॥ १५ ॥ सुपुष्टेन च देहेन जीवितं तस्य शोभनम् ॥ चातुर्मास्ये समायाते हरिर्येनाऽर्चितस्तदा ॥ १६ ॥ कृतार्थास्तस्य विबुधा यावज्जीवं वरप्रदाः ॥ संप्राप्य मानुषं देहं चातुर्मास्ये पराङ्मुखः ॥ १७ ॥ तस्य पापशतान्याहुर्देहस्थानि न संशयः ॥ मानुष्यं दुर्लभं लोके हरिभक्तिश्च दुर्लभा ॥ १८ ॥ चातुर्मास्ये विशेषेण सुप्ते देवे जनार्दने ॥ चातुर्मास्ये नरः स्नात्वा कर्कराजे द्विजोत्तम ॥ ॥ १९ ॥ सर्वक्रतुफलं प्राप्य देववद्दिवि मोदते ॥ विशेषेण तु तत्स्नानं कर्कस्थेऽपि दिवाकरे ॥ २० ॥ दुर्लभं सर्वजंतूनां ससुरासुरमानुषम् ॥ देहशुद्धिं विधायाऽऽदौ मुक्तिमार्गमवाप्नुयात् ॥२१॥ तत्राऽपि निर्झरे कूपे तडागे वा सरस्यपि ॥ तस्मात्तदधिकं पुण्यं समाख्यातं सुरासुरैः ॥ तेषु यः स्नाति वै नित्यं तस्य पापक्षयो भवेत् ॥ २२ ॥ तस्मान्नद्यधिका पुण्या समाख्याता सुरासुरैः ॥ पुष्करे च प्रयागे च यत्र क्वाऽपि महाजले ॥ २३ ॥ चातुर्मास्ये तु यः स्नाति पुण्यसंख्या ततोऽधिका ॥ रेवायां भास्करे क्षेत्रे प्राच्यां सागरसंगमे ॥ २४ ॥ एकाहमपि यः स्नाति चातुर्मास्ये न दुःखभाक् ॥ दिनत्रयं च यः स्नाति नर्मदायां समाहितः ॥२५॥ सुप्ते देवे जगन्नाथे पापं याति सहस्रधा ॥ पक्षमेकं तु यः स्नाति गोदावर्यां दिनोदये ॥ २६ ॥ स भित्त्वा कर्मजं देहं याति विष्णोः सलोकताम् ॥ अवंत्यां कर्कराजे तु साक्षाद्विष्णुर्भवेन्नरः ॥ क्षणमेकं क्षणार्धं वा चातुर्मास्येऽतिलंघयेत् ॥ २७ ॥ तिलोदकेनामलसंयुतेन बिल्वोदकेनापि च मज्जयेद्यः ॥ न तस्य जानामि फलाधिकं वै किं तस्य कीदृङ्मुनिभिः प्रणीतम् ॥ २८ ॥ गंगां स्मरति यो नित्यमुदपानसमीपतः ॥ तद्गांगेयजलं जातं तेन स्नानं समाचरेत् ॥ २९ ॥ गंगाऽपि देवदेवस्य चरणांगुष्ठवाहिनी ॥ पापहा सा सदा प्रोक्ता चातुर्मास्ये विशेषतः ॥ ३० ॥ चातुर्मास्ये जलगतो देवो नारायणो भवेत् ॥ सर्वतीर्थाऽधिकं स्नानं विष्णुतेजोंऽशसंगतम् ॥ ॥ ३१ ॥ स्नानं दशविधं कार्यं विष्णुनाम्ना महाफलम् ॥ सुप्ते देवे विशेषेण नरो देवत्वमाप्नुयात् ॥ ३२ ॥ विना स्नानं तु यत्कर्म पुण्यकार्यमयं शुभम् ॥ क्रियते विफलं ब्रह्मंस्तद्गृह्णन्ति हि राक्षसाः ॥ ३३ ॥ स्नानेन सत्यमाप्नोति सत्ये धर्मः सनातनः ॥ धर्मान्मोक्षपथं प्राप्य पुनर्नैवावसीदति ॥ ॥ ३४ ॥ ये चाध्यात्मविदः पुण्या ये च वेदांतपारगाः ॥ सर्वदानप्रदाने च तेषां स्नानेन शुध्यति ॥ ३५ ॥ कृतस्नानस्य हि हरिर्देहमाश्रित्य तिष्ठति ॥ सर्वक्रियाफलं येषु संपूर्णफलदं भवेत् ॥ ३६ ॥ सर्वपापविनाशाय देवतातोषणाय च ॥ चातुर्मास्ये जलस्नानं सर्वपापक्षयावहम् ॥ ३७ ॥ निशायां चैव न स्नायात्संध्यायां ग्रहणं विना ॥ उष्णोदकेन न स्नायाद्रात्रौ शुद्धिर्न जायते ॥ ३८ ॥ भानुसंदर्शनाच्छुद्धिर्विहिता सर्वकर्मसु ॥ चातु

१ प्रदिष्टम्—इ०पा० ।

मास्य विशेषेण जलशुद्धिस्तु भाविनी ॥ ३९ ॥ अशक्त्यां तु शरीरस्य भस्मस्नानेन शुध्यति ॥ मंत्रस्नानेन विप्रेंद्र विष्णुपादोदकेन वा ॥ ४० ॥ नारायणाऽग्रतः स्नानं क्षेत्रे तीर्थे नदीषु च ॥ विशेषतोऽपि शिप्रायां तीर्थे कर्काभिधे वरे ॥ ४१ ॥ यश्च स्नाति नरो नित्यं स याति वैष्णवं पदम्॥ तस्मात्त्वं भार्गवश्रेष्ठ तत्र गच्छस्व मा चिरम् ॥ ४२ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ तानि सर्वाणि तिष्ठंति कर्कराजजले सदा ॥ ४३ ॥ कर्कस्थे च दिवानाथे स्नानं कुर्वंति ये नरा ॥ न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ ४४ ॥ चातुर्मास्यं समासाद्य तत्रैव निवसाम्यहम् ॥ नास्ति रेवासमा पुण्या नदी ब्रह्मांडभूतले ॥ ४५ ॥ महेशान्नाऽपरो देवो मुक्तिदो न जनार्दनात् ॥ उज्जयिनीसमा[1] नास्ति पुरी कामवरप्रदा ॥ ४६ ॥ कर्कराजसमं तीर्थं नास्ति वत्स महीतले ॥ यस्य दर्शनमात्रेण मुक्तिभागी भवेन्नरः ॥ ४७ ॥ एवं व्यास समाख्यातं ब्रह्मणा भार्गवाय च ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन महाकालवनं व्रज ॥ ४८ ॥ अस्माकं चाऽपि तत्रैव स्थानं परमशोभनम् ॥ चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते यावद्यायात्प्रबोधिनी ॥ ४९ ॥ तावत्कालं हि तत्रैव मुक्तिरेव न संशयः ॥ चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते जहाति चेत्कलेवरम् ॥ ५० ॥ यमलोके चिरं वासो जायते नाऽत्र संशयः ॥ तस्मात्तुलसिकाभागे शालिग्रामे सुरालये ॥ ५१ ॥ आत्मानं हि पणीकृत्य तत्रैव संनियोजयेत् ॥ यावत्प्रबोधिनी चैति द्वादशी द्विजसत्तम ॥५२॥ पश्चाद्घृतसुवर्णेन मोचयित्वा स्वकं नयेत् ॥ चातुर्मास्योद्भवं दोषं बाधते न च मानवम् ॥५३॥ यस्य शिप्रोदके स्नानं कर्कराजेऽनुजायते ॥ एवं व्यास वरं तीर्थं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ ५४ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि सरितः सागराश्च ये ॥ ते सर्वे च समायांति चातुर्मास्ये द्विजोत्तम ॥ ५५ ॥ तस्माच्च तद्वरं तीर्थं कर्कराज इति स्मृतम् ॥ ५६ ॥ य एतां वै कथां पुण्यां शृण्वंति श्रावयंति च ॥ न तेषां जायते दोषश्चातुर्मास्योद्भवः कदा ॥ ५७ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये कर्कराजतीर्थमहिमवर्णनंनामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ मेरोश्च दक्षिणे भागे दुग्धकुण्डोत्तरे तथा ॥ ऋषभः पर्वतश्रेष्ठो देवगन्धर्वसेवितः ॥ १ ॥ यत्र देवांगना रम्याः क्रीडन्ति सततं द्विज ॥ तत्र रम्यसरोनाम तिष्ठते सर्वकामदम् ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा सुभगो जायते ध्रुवम् ॥ देवैश्च क्रीडते नित्यं भुवि विख्यातकः परम् ॥ ३ ॥ भाद्रपदसिताष्टमी मैत्रर्क्षेण समन्विता ॥ तद्दिनेऽत्र समागम्य स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ ४ ॥ करोति सततं व्यास तेषां लोकाः सनातनाः ॥ मेरोश्चेशानके तीर्थं दिव्यं परम

१ अमरावतीसमा—इ० पा० ।

शोभनम् ॥५॥ बिन्दुसरेति विख्यातं सर्वकामवरप्रदम् ॥ गंगा सरस्वती पुण्या शरयूश्च पयस्विनी ॥६॥ एताः सरिद्वरा यातास्तत्र सत्यवतीसुत ॥ ये सिद्धा ये च साध्याश्च तपस्विनो धृतव्रताः॥७॥उपासांचक्रिरे तत्र तस्य तीर्थस्य सर्वदा ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा सर्वार्थान्प्राप्नुते ध्रुवम् ॥८॥ भाद्रपदे च शुक्ला वै चतुर्थी या प्रकीर्तिता॥सिद्धा सा सर्वदा प्रोक्ता यत्र जातो गणाधिपः॥९॥मनःकामेश्वरः ख्यातः सर्वकामवरप्रदः॥ तस्य तीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गणेश्वरम्॥ मनोरथशतं प्राप्य कामचारी भवेन्नरः ॥१०॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ अस्मिन्क्षेत्रे शुभे ब्रह्मन्महाकालवनोत्तमे ॥११॥ तीर्थानि कतिसंख्यानि देवतायतनानि च ॥ यानि कानि च ख्यातानि तानि नो वद विस्तरात् ॥ १२ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास ऋषिश्रेष्ठ कथां पापहरां पराम् ॥ अवन्त्यां यानि तीर्थानि लिंगानि च महामुने ॥ १३ ॥ तानि वर्णयितुं शक्तः स्वयंभूश्चतुराननः ॥ वर्षाणामयुतैः षड्भिर्न च वक्तुं कथंचन ॥ १४ ॥ यावंतो मेघमालानां बिंदवो हि स्रवंति च ॥ धरित्र्यां तृणसंख्या वै पृथिव्यां सिकतास्तथा ॥१५॥ नभसो ज्योतिषां संख्यां वक्तुं कोऽपि न शक्नुते ॥ न हि तीर्थलिङ्गसंख्याः संत्यवंत्यां तपोधन ॥१६॥ अंतरिक्षे च मेदिन्यां तीर्थभूता पुरी त्वियम् ॥ वापीकूपतडागादिप्रस्रवोद्धरणानि च ॥ १७ ॥ नद्यः सरांसि खाताश्च तीर्थभूतं हि सर्वशः ॥ तथापि देवयात्रायां प्रसंगेन निबोध मे ॥ १८ ॥ यानि कानि च मुख्यानि तानि तुभ्यं वदाम्यहम् ॥ यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसे नित्यं पूर्वाऽऽचीर्णशुभाशुभैः ॥ १९ ॥ प्रातरुत्थाय यो नित्यं शुचिः प्रयतमानसः ॥ विष्णुस्मरणसंपन्नः सर्वकामक्रियादिकम् ॥ २० ॥ कृत्वा वै सर्वगंधादितिलाक्षतसमन्वितः ॥ स्नात्वा रुद्रसरे तात तथैव च व्रतं चरेत् ॥ २१ ॥ ऊर्ज्जमाधवयोश्चैव वैशाखाऽऽषाढयोस्तथा ॥ शिवरात्र्यां विशेषेण देवयात्रा प्रशस्यते ॥२२॥ यस्य देवस्य यत्तीर्थं यस्य देवस्य संनिधौ ॥ तत्राभिषेकः कार्यो वै देवतायाश्च पूजनम् ॥२३॥ विधिवच्चाचरेद्यस्तु स सर्वं फलमश्नुते ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन देवयात्रां समाचरेत् ॥ २४ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ ब्रह्मन्केन प्रकारेण देवयात्रां चरेन्नरः॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन ॥२५॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥॥ शृणु व्यास परं गुह्यं प्रवक्ष्यामि यथाश्रुतम् ॥ उमामहेश्वरसंवादं देवयात्रादिकर्मसु ॥२६॥ ॥ उमोवाच ॥ ॥ प्रभावः कथ्यतां देव क्षेत्रस्याऽस्य महेश्वर ॥ यानि तीर्थानि विद्यंते यानि लिंगानि संति वै ॥ तान्यादितो मे भूमंस्त्वं वदस्व वदतां वर ॥ २७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ शृणु देवि प्रयत्नेन प्रभावं पापनाशनम् ॥ २८ ॥ क्षेत्रमाद्यं महादेवि ममातीव प्रियं सदा ॥ यत्र शिप्रा महापुण्या दिव्या नवनदी प्रिया ॥ २९ ॥ नीलगंगासंगमं च तथा गंधवती नदी॥

१ उज्जयिन्यां च तीर्थानि यानि सन्ति महामुने–इ० पा० ।

चतस्रो मे प्रिया नद्यः कुशुद्धत्यां हि सुव्रते ॥ ३० ॥ ईश्वराश्चतुराशीतिस्तथाऽष्टौ संति भैरवाः ॥ एकादश तथा रुद्रा आदित्या द्वादश स्मृताः ॥
॥ ३१ ॥ षड्वै विनायकाश्चात्र देव्यश्च चतुर्विंशतिः ॥ यतोहमागतो भद्रे महाकालवनोत्तमे ॥ ३२ ॥ विष्णुब्रह्मादयः सर्वे ह्यत्रैव निहिताः
शुभे ॥ देवैर्व्याप्तमिदं क्षेत्रं देवि योजनमायतम् ॥ ३३ ॥ दश विष्णुः समाख्यातास्तेषां नामानि मे शृणु ॥ वासुदेवो ह्यनंतश्च बलरामो जना
र्दनः ॥ ३४ ॥ नारायणो हृषीकेशो वाराहो धरणीधरः ॥ विष्णुर्वामनरूपेण शेषशायी श्रियालयः ॥ ३५ ॥ दशैते वैष्णवाः प्रोक्ताः सर्वपापहराः
पराः ॥३६॥ ॥ उमोवाच ॥ ॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि देवानामनुपूर्वतः ॥ महाकालवने रम्ये ये वसंति सुरेश्वराः ॥ ३७ ॥ विनायका भैरवा देव्यो
ये संति पवनात्मजाः ॥ रुद्रादित्यास्तथा चाऽन्ये तेषां नामानि मे वद ॥ ३८ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ ऋद्धिदः सिद्धिदो नित्यं कामदो वै गणाधि
पः॥ विघ्नहा च प्रमोदी च चतुर्थीव्रतकप्रियः॥३९॥ षडेते वै समाख्याता विघ्ननाशकराः पराः॥ उमा चंडीश्वरी गौरी ऋद्धिसिद्धिप्रदा नृणाम् ॥४०॥
वटयक्षिणी वीरभद्रा इत्येताश्चाष्ट मातरः॥४१॥ महामाया सती ख्याता कपालमातृका तथा ॥ अंबिका शीतला चैव एकानंशा च सिद्धिदा॥४२॥
ब्रह्माणी पार्वती चैव योगिनी योगशालिनी ॥ कौमारी भगवती चैव षट्कृत्तिकास्तथैव च ॥ ४३ ॥ चर्पटामातृकाः ख्याता वटमातर एव च ॥
सरस्वती तथा ख्याता महालक्ष्मीश्च वै स्मृता ॥ ४४ ॥ योगिनीमातृका ख्याताश्चतुषष्टिस्ततः स्मृताः ॥ कालिका च महाकाली चामुण्डा ब्रह्मचा
रिणी ॥ ४५ ॥ वैष्णवी च समाख्याता वाराही विंध्यवासिनी ॥ अंबा अंबालिका चैव चतुर्विंशतिकाः पराः ॥ ४६ ॥ हनूमान्ब्रह्मचारी च कुमा
रश्च महाबली ॥ चत्वारो वै समाख्याता मया ते पवनात्मजाः ॥ ४७ ॥ दंडपाणिश्च विक्रांतो महाभैरवसिताऽसिताः ॥ बटुको बालको नंदी षट्
पञ्चाशतिकोऽपरः ॥ ४८ ॥ कालभैरवश्च विख्यातः क्षेत्रपालस्तथाष्टमः ॥ अष्टैव भैरवाः ख्याता महापापहराः पराः ॥ कपर्दी च कपाली च कला
नाथो वृषासनः ॥ ४९ ॥ त्र्यंबकः शूलपाणिश्च चीरवासा दिगम्बरः ॥ गिरीशः कामचारी च सर्वः सर्वांगभूषणः ॥ ५० ॥ रुद्राश्चैकादश प्रोक्ताः
शत्रुपक्षविनाशनाः ॥ अरुणः सूर्यो वेदांगो भानुरिन्द्रो रविरंशुमान् ॥ ५१ ॥ सुवर्णरेताऽहःकर्ता मित्रो विष्णुः सनातनः ॥ इत्येते द्वादशाऽऽ
दित्याः सर्वरोगहराः पराः ॥ ५२ ॥ अगस्त्येश्वरमुख्यानां लिंगानां चतुराशिनाम् ॥ हिमाचलसुते नित्यं नामानि गदतः शृणु ॥ ५३ ॥ अग
स्त्येश्वर आख्यातो गुहेश्वरस्ततः परम् ॥ ढुंढेश्वरस्ततः प्रोक्तो डमरुकेश्वरश्च भामिनि ॥ ५४ ॥ अनादिकल्पेश्वरः शंभुः स्वर्णजालेश्वरः परः ॥

१ हरसिद्धिप्रदा नृणाम्–इ० पा० ।

त्रिविष्टपेश्वरो देवः कपालेश्वरसंज्ञकः ॥ ५५ ॥ कर्कोटकेश्वरः शंभुः सिद्धेश्वरस्ततः परम् ॥ स्वर्गद्वारेश्वरो रुद्रो लोकपालेश्वरोऽपरः ॥ ५६ ॥
कामेश्वर इति ख्यातः कुटुम्बेश्वरस्ततः परम् ॥ इन्द्रद्युम्नेश्वरः ख्यात ईशानेशस्ततः परम् ॥ ५७ ॥ अप्सरेश्वरइतिख्यातः कलकलेश्वर एव च ॥
नामचंद्रेश्वरो देवो दिवापापहरोऽपरः ॥ ५८ ॥ प्रतिहारेश्वरश्चैव कुक्कुटेशस्ततः परम् ॥ मेघनादेश्वरः पुण्यो महाकालेश्वरः परः ॥ ५९ ॥
मुक्तेश्वरः समाख्यातः सोमेश्वरस्ततः परम् ॥ अनरकेश्वरो देवो जटेश्वरस्ततः परम् ॥ ६० ॥ रामेश्वरो महादेवश्च्यवनेशस्ततः परम् ॥ अखंडेशः
समाख्यातः पत्तनेशस्ततः स्मृतः ॥ ६१ ॥ आनंदेशस्ततः प्रोक्तः कंथडेशस्ततः परम् ॥ इन्द्रेश्वर इति ख्यातो मार्कंडेशस्ततः परः ॥ ६२ ॥ शिवे
श्वर इति प्रोक्तः कुसुमेशस्ततः परम् ॥ अक्रूरेश इति ख्यातः कुण्डेश्वरस्ततः परम् ॥ ६३ ॥ लुम्पेश्वरः समाख्यातो गंगेश्वरस्ततः परम् ॥ शूले
श्वरेति विख्यात ओंकारेशस्ततः स्मृतः ॥ ६४ ॥ कंटकेशो महारुद्रः सिंहेश्वरस्ततः परम् ॥ रेवंतेश्वरः परो देवो घंटेश्वरपुरःसरः ॥ ६५ ॥ प्रया
गेश्वरो महादेवः सिद्धेश्वरस्ततः परम् ॥ मातंगेश्वरः परो देवः सौभाग्येशस्ततो वरः ॥ ६६ ॥ रूपेश्वरेति विख्यातो ब्रह्मेश्वरस्ततः परम् ॥ जल्पेश्वर
स्ततो देवः केदारेश्वर एव च ॥ ६७ ॥ पिशाचेश्वरशंभुश्च संगमेशस्ततः परः ॥ दुर्धर्षेशश्च विख्यातश्चंडादित्येश्वरस्ततः ॥ ६८ ॥ करभेश्वरः परः प्रोक्तो
राजस्थलेश्वरः शिवः ॥ वडलेश्वरस्ततः प्रोक्तो ह्यरुणेशस्ततः स्मृतः ॥ ६९ ॥ पुष्पदंतेश्वरो देवो ह्यविमुक्तेश्वरस्ततः ॥ हनुमंतेश्वरो देवो विश्वेश्वर
स्ततः परम् ॥ ७० ॥ स्वप्नेश्वर इति ख्यातः सिद्धेश्वरस्ततः परः ॥ नीलकंठेश्वरो देवः स्थावरेशस्ततः परम् ॥ ७१ ॥ कामेश्वर इति प्रोक्तः
प्रतिहारेश्वरस्ततः ॥ पशुपतीश्वरः प्रोक्तो विश्वेश्वरस्ततः परः ॥ स्वर्णजालेश्वरः प्रोक्तो मनःकामेश्वरस्ततः ॥ ७२ ॥ दुर्वासेश्वर ना
मासौ नागचंडेश्वरस्ततः ॥ खर्परेशश्च विख्यातो ब्रह्मेश्वरस्ततः परम् ॥ ७३ ॥ पातालेश्वर आख्यातो गुप्तेश्वरस्ततः परः ॥ कपिले
श्वर इत्याख्यो योगयोगेश्वरः परः ॥ ७४ ॥ भीमेश्वरेति विख्यातो धनुःसहस्राभिधः परः ॥ अग्नीश्वरः परः प्रोक्तो देवेश्वरस्ततः परः ॥ ७५ ॥
द्वादशार्कः समाख्यातो दशाश्वमेधिकेश्वरः ॥ गदाधरेश्वरः ख्यातो वैजनाथेति शंभुराट् ॥ ७६ ॥ सोमनाथेश्वरः ख्यातो घुष्मेश्वरस्ततः परः
भीमशंकर इत्याख्यो घंटेश्वरस्ततः परः ॥ ७७ ॥ ऊषरेश्वरसंज्ञश्च चन्द्रादित्येश्वरः परः ॥ केशवार्कः समाख्यातः शक्तिभेदेश्वरः परः ॥ ७८ ॥
रामेश्वरः परो देवो वाल्मीकेश्वरशंकरः ॥ ज्वालेश्वरः शिवः प्रोक्तो ह्यभयेशस्ततः परः ॥ ७९ ॥ विघ्नहस्तेश्वरः प्रोक्तश्चचलेशस्ततः परः ॥ पुरुषो

१ महाकालेशस्ततः परम्—इ॰ पा॰ ।

त्तमेति विख्यातो वीरेश्वरस्ततः परः ॥ ८० ॥ कर्णेश्वरश्च विख्यातः पृथुकेशस्ततः परम् ॥ आनंदेशश्च विख्यातः कोटेश्वरस्ततः परः ॥ ८१ ॥
अविमुक्तेश्वरः प्रोक्तो हनुमत्केश्वरः परः ॥ विमलेश्वरेति विख्यातश्चंद्रेश्वरस्ततः परः ॥ ८२ ॥ बिंदुकेशश्च विख्यातो वालुकेश्वरसंज्ञकः ॥ बृहस्पती
श्वरो देवो ह्यसंख्यातेश्वरस्ततः ॥ ८३ ॥ यानि कानि च तीर्थानि तानि लिंगानि सत्तम ॥ तिष्ठंति तत्र पूज्यानि तानि वंद्यानि सर्वशः ॥ ८४ ॥
चत्वारो विदिताः सर्वे द्वारपाला महात्मभिः ॥ पिंगलेश्वरेति च ख्यातः पूर्वद्वारे द्विजोत्तम ॥ ८५ ॥ दक्षिणे च तथा द्वारे कायावरोहणेश्वरः ॥
बिल्वकेश्वरेति विख्यातः पश्चिमद्वारमाश्रितः ॥ ८६ ॥ दर्दुरेश्वरस्ततः प्रोक्तो द्वारे चोत्तरसंज्ञिके ॥ एते चाऽन्ये च बहवो लिंगाख्यास्त्रिभुवनेश्वराः
॥ ८७ ॥ महाकालवने रम्ये समाख्याता हि पावनाः ॥ षष्टिकोटिसहस्राणि षष्टिकोटिशतानि च ॥ ८८ ॥ महाकालवने व्यास लिंगसंख्या
न विद्यते ॥ तथाऽपि च प्राधान्येन मयाऽत्र परिकीर्तिताः ॥ ८९ ॥ यस्य देवस्य यत्तीर्थं तन्नाम्ना परिकीर्तितम् ॥ स्नात्वा दत्त्वा च तद्दानं तत्तीर्थ
स्य फलं लभेत् ॥ ९० ॥ तथा नवग्रहाः पुण्याः समाख्याताः पुराऽनघ ॥ तेषां नामानि पुण्यानि तीर्थानि च तथा शृणु ॥ ९१ ॥ नरादित्य
इति ख्यातः सोमेश्वरस्ततः परः ॥ मंगलेश्वरः समाख्यातो बुधेश्वरस्ततः परम् ॥ ९२ ॥ बृहस्पतीश्वरः प्रोक्तस्तथा शुक्रेश्वरः शिवः ॥ स्थावरेश्वरो
महादेवः समाख्यातो मुनीश्वरैः ॥ ९३ ॥ राहुकेतू समाख्यातौ तेषां तीर्थानि सत्तम ॥ तत्तीर्थेषु नरः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९४ ॥
ग्रहा राज्यं प्रयच्छंति ग्रहा राज्यं हरंति च ॥ ग्रहैस्तु व्यापितं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ९५ ॥ ग्रहतीर्थे नरः स्नात्वा ग्रहाणामर्चनं चरेत् ॥ न
तस्य ग्रहपीडा वै बाधते हि कदाचन ॥ ९६ ॥ एवं व्यास समाख्याता मया देवाश्च तीर्थकाः ॥ यात्रा पुण्यतरा श्रेष्ठा पवित्रा पापनाशिनी
॥ ९७ ॥ ग्रहपीडासु चोग्रासु दारिद्र्ये घोरसंकटे ॥ तेषामुद्धरणार्थाय देवयात्रा प्रकीर्तिता ॥ ९८ ॥ क्षेत्रस्यांतर्गृहीं नित्यं ये कुर्वंति नरोत्तमाः ॥
न तेषां दुर्लभं किंचिन्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ९९ ॥ अपुत्रो लभते पुत्रं निर्धनो धनमाप्नुयात् ॥ विद्यावाञ्जायते विप्रः क्षत्रियो विजयी भवेत्
॥ १०० ॥ अक्षया संततिस्तस्य शिवलोके महीयते ॥ १०१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे
ऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये देवयात्रांऽतर्गृहीसर्वतीर्थयात्राऽनुक्रमणिकादिकथनंनाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भगव
न्भवता सर्वं कथितं देवमूर्तिना ॥ अवंतीतीर्थमाहात्म्यं पवित्रं वेदसंमितम् ॥ १ ॥ भूयस्तु श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदां वर ॥ महाकालवने रम्ये

---

१ असंख्यातानि—इ० पा० । २ उत्तरेश्वरः—इ० पा० । ३ पार्वती—इ० पा० । ४ यात्राम्—इति शेषः ।

अवंत्यां भुवि सत्तम ॥ तीर्थानि कतिसंख्यानि विद्यंते ह्यत्र सुव्रत ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ श्रूयतां भो द्विजश्रेष्ठ कथां पापहरां पराम् ॥
॥३॥उमामहेश्वरसंवादं नारदस्य च धीमतः ॥ नारदेन पुरा पृष्टं प्रश्नमेतद्द्विजोत्तम ॥ ४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि महाकाल
वने शुभे ॥ तीर्थानि यानि वर्तंते तानि नो वद विस्तरात् ॥ ५ ॥ इति पृष्टस्तदा विप्र नारदेन पुराऽनघ ॥ उवाच श्लक्ष्णया वाचा उमया सहितो
हरः ॥ ६ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ शृणुष्व भो ऋषिश्रेष्ठ महाकालवने शुभे ॥ तीर्थानि यानि तिष्ठंति तानि वक्ष्यामि सुव्रत ॥ ७ ॥
पुष्कराद्यानि तीर्थानि यानि कानि महीतले ॥ तानि सर्वाणि वर्तंते महाकालवनोत्तमे ॥ ८ ॥ असंख्यातसहस्राणि कोटिकोटीनि सत्तम ॥
रुद्रसरे निमज्जंति कोटितीर्थं तथोच्यते ॥ ९ ॥ नीहारकणिकावृष्टिं गिरौ वर्षंति किन्नराः ॥ हेमंते चैव दृश्यंते तीर्थे पैशाचमोचने ॥ १० ॥ न हि
संख्यां विजानामि तीर्थानां भुवि सत्तम ॥ कियन्ति संति तीर्थानि लिंगानि च तथैव च ॥ ११ ॥ तथाऽपि च प्राधान्येन कथयिष्यामि सत्तम ॥
संवत्सरस्य यावंति अहानि च द्विजोत्तम ॥ [1]१२ ॥ तावंति प्रापणीयानि प्रसिद्धानि परंतप ॥ वत्सरे परिपूर्णे च जायतेऽवंतियात्रिका ॥ १३ ॥
विधिवत्कुरुते यस्तु साक्षाच्छंभुर्भवेच्च सः ॥ मन्वंतरसहस्रेषु काशीवासे च यत्फलम् ॥ १४ ॥ तत्फलं जायतेऽवंत्यां वैशाखे पंचभिर्दिनैः ॥ अवंती[2]
यात्रा कर्तव्या प्रयत्नेन मुमुक्षुणा ॥ १५ ॥ माघेऽपि विशेषेण ह्यवंतीस्नानमाचरेत् ॥ यो हि वैशाखमासाद्य अवंत्यां व्यास मानवः ॥ १६ ॥
संवत्सरव्रती स्नातस्तीर्थेतीर्थे यथाविधि ॥ दत्त्वा दानानि सर्वाणि समूलं फलमश्नुते ॥ १७ ॥ भुक्त्वा भोगान्सुविपुलाञ्छिवलोके महीयते ॥१८॥
माहात्म्यमेतच्छिवभक्तिवर्द्धनं यशस्करं पुण्यविवर्द्धनं च ॥ यः श्रावयेद्वा शृणुयाच्च भक्त्या कुलं समुद्धृत्य हरेः पदं व्रजेत् ॥ १९ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवत्यखंडेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्ये व्याससनत्कुमारसंवादे ऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनंनामैक
सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

---

१ तत्र–इ०पा०। २ तस्मादवंती कर्तव्या–इ० पा०।

॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्यं प्रथमं सम्पूर्णम् ॥ (५–१) ॥

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखण्डेऽवन्तीक्षेत्रमाहात्म्यं प्रथमं संपूर्णम् (५-१)॥

॥अथ श्रीस्कांदे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखंडेऽवंतीस्थचतुरशीतिलिंगमाहात्म्यं द्वितीयं प्रारभ्यते॥(५—२)॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीमहाकालाय नमः ॥ ॥ अथावन्त्यखण्डेऽवन्तीस्थचतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्यं प्रारभ्यते ॥ ॥ उमोवाच ॥ ॥ पृथिव्यां
यानि तीर्थानि पुण्याश्च सारितस्तथा ॥ कथ्यंतां तानि यत्नेन श्राद्धं येषु प्रदीयते ॥ १ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अस्ति लोकेषु विख्याता गंगा
त्रिपथगामिनी ॥ सेविता देवगंधर्वैर्मुनिभिश्च निषेविता ॥ २ ॥ तपनस्य सुता देवी यमुना लोकपावनी ॥ पितॄणां वल्लभा देवि महापातक
हारिणी ॥ ३ ॥ चंद्रभागा वितस्ता च नर्मदाऽमरकंटके ॥ कुरुक्षेत्रं गयां देवि प्रभासं नैमिषं तथा ॥४॥ केदारं पुष्करं चैव तथा कायावरोहणम् ॥
तथा पुण्यतमं देवि महाकालवनं शुभम् ॥ ५ ॥ यत्रास्ते श्रीमहाकालः पापेंधनहुताशनः ॥ क्षेत्रं योजनपर्यंतं ब्रह्महत्याग्निनाशनम् ॥ ६ ॥
भुक्तिदं मुक्तिदं क्षेत्रं कलिकल्मषनाशनम् ॥ प्रलयेऽप्यक्षयं देवि दुष्प्राप्यं त्रिदशैरपि ॥ ७ ॥ ॥ उमोवाच ॥ ॥ प्रभावः कथ्यतां देव क्षेत्रस्यास्य
महेश्वर ॥ ८ ॥ यानि तीर्थानि वंद्यानि यानि लिंगानि संति वै ॥ तान्यहं श्रोतुमिच्छामि परं कौतूहलं हि मे ॥ ९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
शृणु देवि प्रयत्नेन प्रभावं पापनाशनम् ॥ क्षेत्रमाद्यं महादेवि ममातीव प्रियं सदा ॥ १० ॥ यत्रास्ति च महापुण्या सर्वपापहरा परा ॥ तथा
गंधवती पुण्या दिव्या नवनदी प्रिया ॥ ११ ॥ नीलगंगा चतुर्थी तु श्रेष्ठा नद्यः प्रकीर्तिताः ॥ आसां तु संगमे स्नात्वा श्राद्धं यः कुरुते नरः ॥
॥ १२ ॥ गंगायास्त्रिगुणं देवि चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ क्षेत्रं योजनपर्यंतमवंत्या विद्धि सुव्रते ॥ १३ ॥ सिद्धलिंगानि तिष्ठंति भुक्तिमुक्तिकराणि च ॥
ईश्वराश्चतुराशीतिस्तथाष्टौ संति भैरवाः ॥ १४ ॥ एकादश तथा रुद्रा आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ षड्वै विनायकाश्चात्र चतुर्विंशतिमातरः ॥ १५ ॥
यदाहं गतवांस्तत्र महाकालवने शुभे ॥ ब्रह्मविष्ण्वादयः सर्वे तत्राजग्मुर्मुदान्विताः ॥ १६ ॥ एभिर्व्याप्तं क्षेत्रमिदं देवि योजनमायतम् ॥ दश
स्थानगतो विष्णुः सर्वपापप्रणाशनः ॥ १७ ॥ एतन्नामानि योऽधीते प्रभाते भक्तितः पुमान् ॥ विमुक्तः सर्वपापैस्तु रुद्रलोकं स गच्छति
॥ १८ ॥ ॥ उमोवाच ॥ ॥ चतुराशीतिलिंगानि त्वयोक्तानीह यानि तु ॥ तानि विस्तरतो ब्रूहि सर्वपापहराणि तु ॥ १९ ॥ ॥ हर उवाच ॥ ॥
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि तेषां नामानि यानि च ॥ ख्यातं पृथिव्यां प्रथममगस्त्येश्वरमुत्तमम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कृतकृत्यो नरो भवेत् ॥ २० ॥
॥ ॥ उमोवाच ॥ ॥ अगस्त्येश्वरनामेह कथं लब्धमनेन वै ॥ कस्मिन्स्थाने कथं जातं विस्तराद्वक्तुमर्हसि ॥ २१ ॥ ॥ हर उवाच ॥ ॥
शृणु देवि महाभागे कथामस्य पुरातनीम् ॥ सर्वपापप्रशमनीं समीहितफलप्रदाम् ॥२२॥ पुराऽसुरैर्जिता देवा निरुत्साहाश्च ते ततः ॥ भागाश्चैषां हृताः
सर्वे निराशाः पितरः कृताः ॥ भ्रष्टैश्वर्यास्तदा देवि चेरुर्देवा महीतले ॥ २३ ॥ ततः कदाचित्ते दीना दीप्तमादित्यवर्चसम् ॥ ददृशुस्तेजसा युक्तम

गस्त्यं विपुलव्रतम् ॥ २४ ॥ अभिवाद्य ततो देवा दृष्ट्वा तं तेजसा वृतम् ॥ इदमूचुर्महात्मानमगस्त्यं लोकविश्रुतम् ॥ २५ ॥ दानवैर्निर्जिता युद्धे सर्वे स्वर्गाच्च पातिताः ॥ ततस्त्वं नो भयात्तीव्रात्त्रायस्व मुनिपुंगव ॥ २६ ॥ इत्युक्तः स तदा देवैरगस्त्यः कुपितोऽभवत् ॥ प्रजज्वाल च तेजस्वी कालाग्निरिव संक्षये ॥ २७ ॥ तदा दीप्तांशुजालेन निर्दग्धा दानवास्तथा ॥ अंतरिक्षान्महादेवि पतिताश्च सहस्रशः ॥ २८ ॥ दह्यमानास्ततो दैत्या स्तस्यागस्त्यस्य तेजसा ॥ शेषेश्च दानवाः सर्वे पातालं वव्रजुर्भयात् ॥ २९ ॥ ततोऽगस्त्यो महात्मा वै तान्हत्वा शोकमूर्छितः ॥ बभूवातिशयं चासौ चिंतयोद्विग्नमानसः ॥ ३० ॥ कृतं घोरं महत्पापं हता यद्दानवा मया ॥ अहिंसा परमो धर्मो मनुना कथ्यते यतः ॥ किं करोमि क्क गच्छामि कथं शुध्येय चाप्यहम् ॥ ३१ ॥ एवं चिंतयतस्तस्य समागच्छत्पितामहः ॥ प्रोवाच स मुनिं तत्र कस्मात्त्वं शोकविह्वलः ॥ ३२ ॥ लक्ष्यसे मुनिशार्दूल कारणं कथ्यतां त्वरम् ॥ स ब्रह्माणं नमस्कृत्य कथयामास पृच्छतः ॥ ३३ ॥ देवदेव जगन्नाथ दाहोंतर्मानसं मम ॥ ब्रह्महत्या समायाता यन्मया दानवा हताः ॥ ३४ ॥ ममोपायं समाचक्ष्व प्रसादात्सुरसत्तम ॥ बहुकालार्जितं देव गतं मे संक्षयं तपः ॥ ३५ ॥ प्रोवाचेदं सुरश्रेष्ठः शृणु त्वं यत्नतः परम् ॥ उपायं सर्वपापस्य क्षयो येन भवेद्ध्रुवम् ॥ ३६ ॥ महाकालवने दिव्ये यक्षगंधर्वसेविते ॥ उत्तरे वटयक्षिण्या यत्तल्लिंगमनुत्तमम् ॥ ३७ ॥ पिशाचस्यापि तीर्थस्य भागे दक्षिणतः स्थितम् ॥ तं समाराध्यतः सर्वं पापं नाशमवाप्नुयात् ॥ ३८ ॥ आराधय शुभं लिंगं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ बाढं प्रोवाच धर्मात्मा महाकालवनं ययौ ॥ ३९ ॥ तस्मिन्स लिंगे देवेशि समाराधनतत्परः ॥ बभूवाहर्निशं भक्त्या तद्ध्यानैकरतो मुनिः ॥ ४० ॥ अहं तुष्टस्तदा देवि मुनेस्तस्य महात्मनः ॥ ४१ ॥ प्रोक्तं मया महाभाग मुने शृणु समाहितः ॥ वरं वरय विप्रेंद्र यत्ते मनसि वर्त्तते ॥ ४२ ॥ तुष्टोऽहमनया भक्त्या तपसा दुष्करेण तु ॥ लिंगस्यास्य प्रभावेण जातस्त्वं निर्मलोऽधुना ॥ ४३ ॥ प्रणष्टा ब्रह्महत्या ते दानवोत्था मुनीश्वर ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा तेनोक्तं वरवर्णिनि ॥ ४४ ॥ यदि देव प्रसन्नस्त्वं शरणागतवत्सलः ॥ त्वदंघ्रियुगले भूयान्मम भक्तिर्महेश्वर ॥ ४५ ॥ तपस्यथ तथा धर्मे न मे विघ्नो भवेदिति ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कुंभयोनेर्महात्मनः ॥ मया प्रोक्तं विशालाक्षि मुने एवं भविष्यति ॥ ४६ ॥ यस्त्वया पूजितो देवो ब्रह्महत्याविनाशनः ॥ त्वन्नाम्ना त्रिषु लोकेषु सोऽयं ख्यातो भविष्यति ॥ ४७ ॥ अगस्त्येश्वरदेवोपि विख्यातो भुवनत्रये ॥ एवमुक्तो मया देवि स विप्रस्तत्र संस्थितः ॥ कृपया तस्य लिंगस्य पंचमुद्राविभूषितः ॥ ४८ ॥ ये नरास्तन्महालिंगं निरीक्षिष्यंति भक्तितः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्ताः सर्वकामैरलंकृताः ॥ ४९ ॥ भविष्यंति महात्मानः पुत्रैश्वर्यसमन्विताः ॥ अंतकाले च मां यांति विमानैः सर्वकामदैः ॥ ५० ॥ स्तुता

गंधर्वमुख्यैश्च रुद्रलोके च शाश्वते ॥ येऽर्चयंति सदा देवमगस्त्येश्वरसंज्ञकम् ॥ ५१ ॥ कृतपुण्या नरा मर्त्यास्ते यांति परमं पदम् ॥ संस्मृते देवदे
वेशे नराणां कोटिजन्मजम् ॥५२॥ अशुभं क्षयमाप्नोति कस्तं न प्रणमेच्छिवम् ॥ यः प्रणम्य नरो भक्त्या देवं तं च निषेवते॥५३॥ मुच्यते ब्रह्महत्यादिपा
तकैर्नरकप्रदैः ॥ ५४ ॥ राजसूयशतेनैव यत्पुण्यं च भविष्यति ॥ तत्पुण्यमधिकं देवि दर्शनाच्च भविष्यति ॥ ५५ ॥ किं तीर्थैर्विविधैः स्नानैः किं
दानैर्विविधैः कृतैः ॥ ते प्राप्स्यंति फलं सर्वे मत्प्रसादान्न संशयः ॥५६॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां दिने सोमस्य शक्तितः ॥ यः करिष्यति लिंगस्य पूज.
भक्तिसमन्वितः ॥ कुलानां तारयत्येव मातृकं पितृकं शतम् ॥५७॥ ये च पश्यंति पुरुषा भावहीनाः प्रसंगतः ॥ न ते पश्यंति संसारे नरकं वै कदा
चन ॥ ५८ ॥ एतत्ते कथितं देवि लिंगमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ प्रथमं कथितं लोके द्वितीयं शृणु यत्नतः॥ ५९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसा
हस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्येऽगस्त्येश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥
शृणु गुहेश्वरं लिंगं द्वितीयं पापनाशनम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण जायते सिद्धिरुत्तमा ॥ १ ॥ पुरा राथंतरे कल्पे देवदारुवने शुभे ॥ ऋषिर्मंकणकोना
म वेदवेदांगपारगः ॥ योगाभ्यासरतो नित्यं शांतिदांतिसमास्थितिः ॥ २ ॥ सिद्धिकामस्तपस्तेपे कथं सिद्धो भवाम्यहम् ॥ रक्तमयविकारोयं कथं
यास्यति संक्षयम् ॥ ३ ॥ इति संचिंत्य हृदये प्रारब्धं तप उत्तमम् ॥ बहून्यब्दसहस्राणि तस्यातीतानि पार्वति ॥ ४ ॥ कस्मिंश्चिदथ काले तु
विद्धस्य पर्वतात्मजे ॥ कराच्छाकरसो जातः कुशाग्रेण तदैव हि ॥ ५ ॥ स च दृष्ट्वा तदाश्चर्यं विस्मयं परमं गतः ॥ मेने सिद्धिं परां प्राप्तां सगर्वो
वाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥ अहो तपःप्रभावोऽयं प्राप्ता सिद्धिर्मयाद्य वै ॥ मत्तुल्यो नास्ति वै विप्रो येन सिद्धिः समागता ॥ ७ ॥ शरीरं कुत्सितं चेदं
मलमूत्रेण संयुतम् ॥ मज्जस्नायुवसापृक्तमांसशोणितपूरितम् ॥ हर्षेण महता युक्तः स ननर्त्त द्विजस्तथा ॥ ८ ॥ एतस्मिन्नृत्यति विप्रे जगत्स्थावर
जंगमम् ॥ अनृत्यद्रागसंयुक्तं प्रभावात्तस्य वै मुनेः ॥ ९ ॥ न स्वाध्यायो वषट्कारः कर्मकांडो न च क्वचित् ॥ १० ॥ एतस्मिन्नंतरे देवा ब्रह्मविष्णु
पुरःसराः ॥ मामूचुर्विस्मिताः सर्वे नाथ नृत्यं तदा कुरु ॥ ११ ॥ ऋषौ मंकणके देव नृत्यति नृत्यति सर्वतः ॥ सदेवासुरमानुष्यं सर्वं लोक
त्रयं विभो ॥ १२ ॥ चलिताः पर्वताः स्थानात्क्षुभिता मेघपंक्तयः ॥ शिखराणि विशीर्यंते धरणी पीडिता भृशम् ॥ १३ ॥ स्रोतोमात्रा महानद्यो
महा उन्मार्गतः स्थिताः ॥ १४ ॥ त्रैलोक्यं व्याकुलीभूतं यावन्नायाति संक्षयम् ॥ तावन्निवारयस्वैनं नान्यः शक्तो विना त्वया ॥ १५ ॥ तेषां तद्वचनं
श्रुत्वा त्रिदशानां यशस्विनि ॥ प्रतिज्ञातं मयात्यर्थं गत्वा तस्य समीपतः ॥ १६ ॥ द्विजरूपं समास्थाय मया पृष्टो द्विजोत्तमः ॥ किमर्थं नृत्यसि

ब्रह्मन्कस्मात्ते हर्ष आगतः ॥ १७ ॥ विरुद्धमृषिधर्माणां कामरागेण नर्त्तनम् ॥ गीतं च नर्त्तनं चैव युवतीजनवल्लभम् ॥ १८ ॥ ब्राह्मणस्य तपो भ्रंशः सदाचारस्य सत्तम ॥ इति मत्वा द्विजश्रेष्ठ किमर्थं नृत्यसे भृशम् ॥ १९ ॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥ ॥ किं न पश्यसि भो ब्रह्मन्कराच्छाकरसं च्युतम् ॥ अत एव हिं मे नृत्यं सिद्धोऽहं नात्र संशयः ॥ २० ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हासोऽतीव मया कृतः ॥ अंगुष्ठस्ताडितः स्वीयोंगुल्यग्रेण च पार्वति ॥ २१ ॥ ततो विनिर्गतं भस्म तत्क्षणाद्धिमपांडुरम् ॥ हासेनोक्तो विशालाक्षि सगर्वो ब्राह्मणो मया ॥ २२ ॥ पश्य मेंऽगुष्ठतो ब्रह्मन्भूरि भस्म विनिर्गतम् ॥ न नृत्येहं न मे हर्षस्तथापि मुनिसत्तम ॥ २३ ॥ तदृष्ट्वा महदाश्चर्यं लज्जितो द्विजसत्तमः ॥ धैर्यं च तादृशं दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ॥ २४ ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्भूत्वा विस्मितेनांतरात्मना ॥ नान्यं देवमहं मन्ये त्वां मुक्त्वा वृषभध्वजम् ॥ २५ ॥ नान्यस्य विद्यते शक्तिरीदृशी भुवनत्रये ॥ तस्मात्क्षमस्व देवेश मयाज्ञानाद्दनुष्ठितम् ॥ २६ ॥ तपःक्षयकरं कर्म विरुद्धं नर्त्तनं सताम् ॥ बहुकालार्जितं पुण्यं तपसा दुष्करेण तु ॥ तद्गतं सहसा देव मदीयं नर्त्तनेन तु ॥ २७ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा मयोक्तो द्विजसत्तमः ॥ वरं वरय भद्रं ते तुष्टोऽहं द्विजसत्तम ॥ २८ ॥ ज्ञानेनानेन विप्रेंद्र कं ते कामं करोम्यहम् ॥२९॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥ ॥ यदि देव प्रसन्नस्त्वं शरणागतवत्सल ॥ यथा न स्यात्तपोहानिस्तथा नीतिर्विधीयताम् ॥३०॥ मया प्रोक्तं प्रसन्नेन तस्य विप्रस्य पार्वति ॥ तपस्ते वर्द्धतां विप्र महाकालवनं व्रज ॥३१॥ तत्रास्ते सर्वदा पुण्या सप्तकल्पोद्भवा गुहा ॥ पिशाचेश्वरदेवस्य उत्तरेण व्यवस्थिता ॥ ३२ ॥ तत्र द्रक्ष्यसि यल्लिंगं सप्तकल्पोद्भवं शुभम् ॥ तस्य दर्शनमात्रेण तपस्ते वृद्धिमेष्यति ॥३३॥ कामक्रोधोद्भवं पापं लोभमोहसमन्वितम् ॥ ईर्ष्यामत्सरजं चैव नाशं याति च किल्बिषम् ॥३४॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा स विप्रो वेदपारगः ॥ श्रुत्वा च नियमं देवि प्रदुक्तं स ततो द्विजः ॥ ३५ ॥ निःसृतो नियतो भूत्वा नमस्कृत्य पुनःपुनः ॥ आजगाम गुहा यत्र महाकालवनोत्तमे ॥ ३६ ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं तपसो वर्द्धनं परम् ॥ द्वादशादित्यसंकाशो जातो वै लिंगदर्शनात् ॥३७॥ एतस्मिन्नंतरे देवि देवैरुक्तं नभस्तले ॥ गोप्यं लिंगं गुहोत्थं तु दृष्टं मंकणकेन तु ॥३८॥ सिद्धिः प्राप्ता द्विजेनैव दर्शनेन सुदुर्लभा ॥ तस्माद्गुहेश्वरो देवि भविष्यति महीतले ॥३९॥ भक्त्या परमयोपेता ये द्रक्ष्यंति गुहेश्वरम् ॥ न तेषां जायते विघ्नो धर्मस्य तपसस्तथा ॥ ४० ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां दर्शनं यः करिष्यति ॥ ब्रह्मलोकं गमिष्यंति पितरस्तस्य देहिनः ॥ ४१ ॥ अत्रागत्य प्रयत्नेन दर्शनं यः करिष्यति ॥ उद्धरिष्यति चात्मानं पुरुषानेकविंशतिम् ॥ ४२ ॥ कृत्वा पापसहस्राणि दर्शनं यः करिष्यति ॥ स याति परमं स्थानं यत्र देवो महेश्वरः ॥ ४३ ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वंगनागमः ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य सर्वं यास्यति

संक्षयम् ॥ ४४ ॥ यत्किंचिदशुभं कर्म जन्मकोटिशतार्जितम् ॥ क्षयं यास्यति तत्सर्वं स्पर्शमात्रेण नान्यथा ॥ ४५ ॥ महापातकयुक्ता हि देहिनो
ये महीतले ॥ तेऽपि लिंगं समासाद्य मुच्यंते सर्वपातकैः ॥ ४६ ॥ इत्युक्त्वा स द्विजो देवि दिव्यो मंकणको मुनिः ॥ कृत्वाश्रमपदं पुण्यं तत्रैव
तपसि स्थितः ॥ ४७ ॥ एष वै कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ श्रवणात्कीर्त्तनाद्वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये गुहेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ श्रीरुद्र
उवाच ॥ ॥ ढुंढेश्वरं तृतीयं तु सुखस्वर्गफलप्रदम् ॥ सर्वपापहरं लिंगं नृणां दुष्कृतनाशनम् ॥ १ ॥ ढुंढश्चासीत्पुरा देवि कैलासे गणनायकः ॥
स च कामी दुराचारो व्यसनोपहतेन्द्रियः ॥ २ ॥ गतोऽसौ शक्रलोकं तु कौतुकार्थं यदृच्छया ॥ यत्र नृत्यति सा रंभा शक्रस्याग्रे विवृण्वती ॥
॥ ३ ॥ भावान्बहुविधान्रम्यान्दृष्टिहस्तादिकाञ्छुभान् ॥ सूचीविद्धादिकरणान्पताकादिकहस्तकान् ॥ नृत्यं हस्तादिसंयुक्तं लयतालानुगं तथा ॥४॥
शक्रोऽपि त्रिदशैः सार्द्धं तन्मुखासक्तलोचनः ॥ बभूव हृष्टचेता वै हृषितांगरुहाननः ॥ ५ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि ढुंढस्तच्छलितेन तु ॥ कामरागवशे
नैव भाव्यर्थेन च मोहितः ॥ ६ ॥ तेन रंगरता रंभा पुष्पगुच्छेन ताडिता ॥ स शप्तो वासवेनैव दृष्ट्वाऽन्यायं गणस्य तु ॥ ७ ॥ पत त्वं मानुषं
लोकं रंगभंगस्त्वया कृतः ॥ इति शप्तो गणो देवि शक्रेणामिततेजसा ॥ ८ ॥ पतितो मानुषे लोके विसंज्ञो विह्वलेन्द्रियः ॥ कादिग्भूतो हतो
त्साहो विललाप पुनःपुनः ॥ ९ ॥ अहोऽन्यायफलं प्राप्तं मया मोहादनुष्ठितम् ॥ तस्मान्नीतिर्विधातव्या पुरुषेण विजानता ॥ १० ॥ न्यायमार्गं
समाश्रित्य येन सिद्धिर्भवेन्मम ॥ ११ ॥ इत्युक्त्वा स तपस्तेपे महेंद्रे पर्वतोत्तमे ॥ श्रीशैले मलये विंध्ये पारियात्रे यमालये ॥ १२ ॥
नो सिद्धोऽसौ यदा देवि तदा गंगामहत्तटम् ॥ यमुनां चंद्रभागां च वितस्तां नर्मदां नदीम् ॥ १३ ॥ गोदावरीं भीमरथीं कौशिकीं
शारदां शिवाम् ॥ चर्मण्वतीं समासाद्य स्नात्वा त्यक्तक्रियोऽभवत् ॥ १४ ॥ तीर्थं व्यर्थं तपो व्यर्थं तीर्थयात्राफलं यतः ॥ न प्राप्तं
च मयाभीष्टमटता कर्मभूमिषु ॥ १५ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि वागुवाचाशरीरिणी ॥ आश्वासयंती गणपं महाकालायने व्रज ॥ १६ ॥
प्रयागाद्यानि तीर्थानि पृथिव्यां यानि संति वै ॥ सदा सिद्धिकरं तेषां महाकालं विशिष्यते ॥ १७ ॥ तत्रास्ते सुमहापुण्यं लिंगं
सर्वार्थसाधकम् ॥ पिशाचेश्वरसांनिध्ये तमाराधय सत्वरम् ॥ १८ ॥ प्रसादात्तस्य लिंगस्य पुनर्यास्यसि शांकरम् ॥ लोकं तेज
स्विनां गम्यं दुर्लभं पापिनां सदा ॥ १९ ॥ इति श्रुत्वा ततो वाणीमाकाशस्थां गणस्तदा ॥ आजगाम मुदा युक्तो महाकालवनो

त्तमे ॥ २० ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं सर्वसंपत्करं शुभम् ॥ पूजयामास देवेशं भक्त्या परमया युतः ॥ २१ ॥ लिंगमध्यात्ततो वाणी निःसृता पर्व
तात्मजे ॥ अहो तुष्टोस्मि ते वत्स किं कामं प्रददाम्यहम् ॥ २२ ॥ ॥ ढुंढ उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश शरणागतवत्सल ॥ त्वत्पादपंकजे
भूयाद्भक्तिर्मेऽविचला सदा ॥ २३ ॥ वरमेनं प्रयच्छाशु यदि तुष्टो महेश्वरः ॥ २४ ॥ ये च त्वां मानवा देव पश्यंति परमेश्वर ॥ पापात्सद्यो विनि
र्मुक्तास्ते भवंतु महीतले ॥ २५ ॥ ढुंढस्य भाषितं श्रुत्वा लिंगेनोक्तं यशस्विनि ॥ ये च मां पूजयिष्यंति श्रद्धया परया पुनः॥ ते भविष्यंति सततं
सदा पातकवर्जिताः ॥ २६ ॥ लप्स्यंति ते परान्कामान्भविष्यंति गणोत्तमाः॥ पूज्याः सर्वेषु लोकेषु सर्वालंकारभूषिताः ॥२७॥ एवं लब्धवरो ढुंढः
प्रांजलिः पुनरब्रवीत् ॥ मन्नाम्ना प्रथितं लिंगं संभूयाद्भुवने सदा ॥ २८ ॥ एवमस्त्विति लिंगेन प्रोक्तं तुष्टेन पार्वति ॥ तदाप्रभृति विख्यातो देवो ढुंढे
श्वरः परः ॥ २९ ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सदा सिद्धिर्भवेन्नृणाम् ॥ ३० ॥ भक्त्या ये पूजयिष्यंति देवं ढुंढेश्वरं परम् ॥ आजन्मप्रभवं पापं तेषां यास्य
ति तत्क्षणात् ॥३१॥ स एव सुकृती लोके स एव मम वल्लभः॥ यः पश्यति नरो भक्त्या लिंगं ढुंढेश्वरं परम् ॥ ३२ ॥ राजसूयशतेनैव यत्पुण्यं च
भविष्यति ॥ ततो भविष्यत्यधिकं ढुंढेश्वरनिरीक्षणात्॥३३॥ मानसं वाचिकं वापि कायिकं गुह्यसंभवम् ॥ प्रकाशं वाऽप्रकाशं च प्रसंगादपि यत्कृ
तम् ॥ तत्सर्वं यास्यति क्षिप्रं ढुंढेश्वरस्य दर्शनात् ॥३४॥ इत्युक्तस्तु मया देवि स ढुंढो गणनायकः ॥ कृतो लिंगस्य माहात्म्याद्गतो लोके मदीयके ॥
रेजे च गणपैः सार्द्धं ममाभीष्टतरोऽभवत् ॥३५॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ श्रवणात्कीर्त्तनाद्वापि मम लोके महीयते ॥३६॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये ढुंढेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥३॥
॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ख्यातोऽवंत्यां चतुर्थोऽसौ देवो डमरुकेश्वरः॥ दृष्टे यस्मिञ्जगन्नाथे याति पापं च संक्षयम् ॥१॥ पुरा वैवस्वते कल्पे रुरुर्नाम
महासुरः ॥ तस्य पुत्रो महाबाहुर्वज्रोनाम महाबलः ॥ बभूव स महाकायस्तीक्ष्णदंष्ट्रो भयंकरः ॥ २ ॥ तेन देवाः स्वाधिकाराच्चालितास्त्रि३शाल
यात् ॥ ३ ॥ ततो नीतं धनं तेषां ब्रह्माणं ते ततो ययुः ॥ ब्रह्मापि भयसंविग्नो बभूवाकुलितेंद्रियः ॥ ४ ॥ ज्ञात्वावध्यं सुरैः सार्धं सर्वैः सोऽथ महा
बलः ॥ तेषु नष्टेषु[1] ये विप्रा यज्वानोऽथ तपस्विनः ॥ ताञ्जघान स दुष्टात्मा ये चान्ये धर्मचारिणः ॥ ५ ॥ निःस्वाध्यायवषट्कारं तदासीद्धरणीत
लम्॥ नष्टयज्ञोत्सवं देवि हाहाभूतमचेतनम् ॥ ६ ॥ ततः प्रव्यथिता देवास्तथा सर्वे महर्षयः ॥ समेत्यामंत्रयन्मंत्रं वधार्थं तस्य दुर्मतेः ॥ ७ ॥ ततः

१ नष्टेषु–युद्धात् पलाय्य अदर्शनं गतेषु–इत्यर्थः । णश अदर्शने धातुः ।

कायोऽभवत्सद्यः सर्वेषां पुरतस्तदा ॥ तेषां चिंतयतां देवि तेजःपुंजेन चावृतः ॥ ८ ॥ तस्मात्कृत्या समुत्पन्ना दिव्या कमललोचना ॥ द्योतयंती दिशः सर्वाः स्वतेजोभिः समंततः ॥ ९ ॥ साब्रवीत्रिदशान्सर्वान्कस्मात्सृष्टा ह्यहं सुराः ॥ यत्कर्त्तव्यं मया कर्म तच्छीघ्रं संनिवेद्यताम् ॥ १० ॥ ततस्तु त्रिदशाः सर्वे श्रुत्वा तस्याः शुभा गिरः ॥ आचख्युः सकलं तस्यै तदा वज्रस्य चेष्टितम् ॥ ११ ॥ श्रुत्वा जहास सा देवी साट्टहासं मुहुर्मुहुः ॥ तस्या हसंत्या निःसस्रुः कन्याः कमललोचनाः ॥ १२ ॥ पाशांकुशधरा रौद्रा ज्वालामालावृताननाः ॥ फेत्कारेण च संनादैश्चालयंत्यश्चराचरम् ॥ १३ ॥ गताः सर्वा महादेवि यत्र वज्रो महासुरः ॥ युद्धं तु तुमुलं जातं ताभिस्तस्य भयावहम् ॥ १४ ॥ शस्त्रास्त्रैर्बहुधा मुक्तैर्व्याप्तं चैव दिगंतरम् ॥ संनद्धाखिलसैन्यास्ते युयुधुः समरे भृशम् ॥ १५ ॥ ततः प्रववृते युद्धं तया देव्या सुरद्विषाम् ॥ ततो मातृगणं क्रुद्धं मर्दयन्तं महासुरान् ॥ पराङ्मुखं बलं दृष्ट्वा वज्रो मायामथासृजत् ॥ १६ ॥ तामसींनाम दुःसाध्यां यया मुह्यंति कन्यकाः ॥ १७ ॥ तमोभूते ततस्तस्मिन्सा देवी भयविह्वला ॥ ताभिः सार्द्धं समायाता महाकालवनोत्तमम् ॥ १८ ॥ कपालवान्हरो यत्र लिंगाकारेण संस्थितः ॥ ज्ञात्वा मातृगणं नष्टं ततो मायाप्रभावतः ॥ १९ ॥ वज्रोऽपि त्रिदशाञ्ज्ञात्वा देव्या सार्द्धमथोपितान् ॥ आजगाम तमुद्देशं स्वसैन्यपरिवारितः ॥ २० ॥ महाकालवने दिव्ये रथकोटिशतैर्वृतः॥ समंताच्च वनं देवि तत्क्रुद्धो वाक्यमब्रवीत् ॥२१॥ अद्य देवान्हनिष्यामि तया साकं सुदुष्टया ॥ कन्याभिः सह या नष्टा तमोमायाबलेन तु ॥ २२ ॥ एतस्मिन्नंतरे काले नारदो मुनिसत्तमः ॥ सोत्सुकस्तु समायातो मंदरे चारुकंदरे ॥ २३ ॥ कथयामास देवानां वज्राद्देवपराभवम् ॥ २४ ॥ महाकालवने देव ताडितास्त्रिदशाः प्रभो ॥ वज्रेण रुरुपुत्रेण तस्माद्याहि महेश्वर ॥ २५ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा ततोऽहं परमेश्वरि ॥ मंदरादागतस्तूर्णं कृत्वा रूपं सुभैरवम् ॥ २६ ॥ सर्पैर्लसद्भिरत्युग्रैर्भीषणैर्गणसंवृतः ॥ अग्रे दृष्टं महत्सैन्यं दानवानां भयावहम् ॥ २७ ॥ महाकालवनं रुद्धं समंतादसुरेण तु ॥ वज्रेण रुरुपुत्रेण दुःसहेन यशस्विनि ॥ २८ ॥ तदागत्य मया ताड्य रौद्रं डमरुकं तथा ॥ मोहितं सहसा सैन्यं वज्रस्यैव दुरात्मनः ॥ २९ ॥ डमरुकस्य नादेन ह्युत्थितं लिंगमुत्तमम् ॥ विदार्य वसुधां देवि ज्वालामालाकुलं तदा ॥ ३० ॥ तस्य लिंगस्य च तदा महाज्वाला विनिर्गता ॥ एकदेशाद्वरारोहे ब्रह्मांडव्यापिनी तथा ॥ ३१ ॥ लिंगस्यान्यप्रदेशात्तु वायुः समभवन्महान् ॥ ३२ ॥ तेजोज्वालासमूहेन वातेन प्रेरितेन च ॥ सह चक्रेण तत्सैन्यं दग्धं भस्मत्वमागतम् ॥ ३३ ॥ ततो देवगणाः सर्वे हर्षनिर्भरमानसाः ॥ नमश्चक्रुर्हते तस्मिन्रुरुपुत्रे महाबले ॥ ३४ ॥ अस्य देवस्य माहात्म्याद्दग्धो वज्रो महाबलः ॥ ससैन्योभूत्ततस्तस्मादेष डमरुकेश्वरः ॥ ख्यातिं यास्यति

लोकेस्मिन्सर्वकामफलप्रदः ॥ ३५ ॥ डमरुकस्य तु नादेन जातो यस्मान्महीतले ॥ अतः पूज्यवरो देवो भविष्यति न संशयः ॥ ३६ ॥ दृष्ट्वा
ये पूजयिष्यंति देवं डमरुकेश्वरम् ॥ ते सर्वे दुःखनिर्मुक्ता भविष्यंति गतज्वराः ॥ ३७ ॥ चांद्रायणानां विधिवच्छतानामथ यत्फलम् ॥ तत्फलं
समवाप्नोति डमरुकेश्वरपूजनात् ॥ ३८ ॥ अस्मिन्स्थाने स्थितं लिंगं भक्त्या डमरुकेश्वरम् ॥ प्रसंगादपि पश्यंति ह्यपि पापपरा नराः ॥ ३९ ॥
तेऽप्यवश्यं तु यास्यंति रुद्रलोकं सनातनम् ॥ भक्ताः स्तोष्यंति ये लिंगं ख्यातं डमरुकेश्वरम् ॥४०॥ मानसैः पातकैर्मुक्ता यास्यंति परमं पदम् ॥
अश्वमेधसहस्रं तु वाजपेयशतं भवेत् ॥ गोसहस्रफलं चात्र दृष्ट्वा प्राप्स्यंति मानवाः ॥ ४१ ॥ यो याति संगरे धीरो दृष्ट्वा डमरुकेश्वरम् ॥
जयेद्रिपूनथांते स रुद्रलोके महीयते ॥ ४२ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ स्तुतस्तु कीर्तितश्चैव सर्वाभीष्टफलप्रदः ॥ ४३ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये डमरुकेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्थोऽ
ध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥ अनादिकल्पेश्वरं देवं पंचमं विद्धि पार्वति ॥ सर्वपापहरं नित्यमनादिर्गीयते
सदा ॥ १ ॥ कल्पस्यादौ पुरा देवि लिंगमेतद्विनिर्गतम् ॥ यदा नाग्निर्न चादित्यो न भूमिर्न दिशो न खम् ॥ २ ॥ न वायुर्न जलं चैव न द्यौर्ने
न्दुर्ग्रहा न च ॥ न देवासुरगंधर्वा न पिशाचा न राक्षसाः ॥ ३ ॥ अतो लिंगात्समुद्भूतं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ कालेन च लयं याति लिंगेऽस्मि
न्पर्वतात्मजे ॥ ४ ॥ अस्माल्लिंगात्समुद्भूता वंशा देवर्षिपैतृकाः ॥ मन्वंतराणि वंशानि वंश्यानुचरितं च यत् ॥ ५ ॥ यावत्यः सृष्टयश्चैव यावंतः
प्रलयास्तथा ॥ समुद्राः पर्वताश्चैव निम्नगाः काननानि च ॥ ६ ॥ भूर्लोकाद्याश्च ये लोकाः पातालाः सप्त ये स्मृताः ॥ गतिस्तथार्कसोमादिग्रहर्क्ष
ज्योतिषामपि ॥ ७ ॥ दृश्यादृश्यं च तत्सर्वमतो लिंगाद्वरानने ॥ अनादिकारणं यत्तदव्यक्ताख्यं महर्षयः ॥ यदाहुः पुरुषं सूक्ष्मं नित्यं सदसदा
त्मकम् ॥ ८ ॥ ध्रुवमक्षयमजरममेयं नान्यसंश्रयम् ॥ गंधरूपरसैर्हीनं शब्दस्पर्शविवर्जितम् ॥ ९ ॥ अनाद्यंतं जगद्योनिं त्रिगुणप्रभवाव्ययम् ॥
असादृश्यमविज्ञेयं लिंगं प्रोक्तं महर्षिभिः ॥ १० ॥ प्रलयस्यांते तेनेदं दिव्यमासीदशेषतः ॥ ११ ॥ अहर्मुख्यां प्रबुद्धस्तु जगदादिरनादिमान् ॥
सर्वहेतुरचिंत्यात्मा परः कोऽप्यपरक्रियः ॥ १२ ॥ प्रकृतिं पुरुषं चैव प्रदश्याशु जगत्पतिः ॥ क्षोभयामास 'योगेन परेण परमेश्वरः ॥ १३ ॥ यथा
संनिधिमात्रेण गंधः क्षोभाय जायते ॥ मनसो नोपकर्तृत्वात्तथासौ परमेश्वरः ॥ अनादिः कथ्यते देवो जगत्कारणतत्परम् ॥१४॥ प्रधानं क्षोभ्य
माणं तु तेन लिंगेन पार्वति ॥ जायते भुवनाधारो ब्रह्मांड इति विश्रुतः ॥ १५ ॥ यस्मिन्नंडे जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ उत्पन्नं च विलीनं च य

स्यांतोऽपि न लभ्यते ॥१६॥ स एव क्षोभकः पूर्वं स क्षोभ्यः पृथिवीपतिः ॥ स संकोचविकासाभ्यां प्रधानत्वे व्यवस्थितः ॥ १७ ॥ उत्पन्नः स जगन्नाथो निर्गुणोऽपि रजोगुणः ॥ भुंजन्प्रवर्तते सर्गं ब्रह्मत्वं समुपागतः ॥ १८ ॥ ब्रह्मत्वे सृजते लोकांस्ततः सत्त्वातिरेकतः ॥ विष्णुत्वमेत्य धर्मेण करोति परिपालनम् ॥ १९ ॥ ततस्तमोगुणोद्रिक्तो रुद्रत्वेनाखिलं जगत् ॥ उपसंहृत्य वै शेते त्रैलोक्यं त्रिगुणोऽगुणः ॥ २० ॥ यथा प्राग्वापकः क्षेत्री पालको लावकस्तथा ॥ स संज्ञा याति तद्वच्च ब्रह्मविष्णुत्वरुद्रताः ॥ २१ ॥ ब्रह्मत्वे सृजते लोकान्रुद्रत्वे संहरत्यपि ॥ विष्णुत्वे पाति तान्सर्वांस्तिस्रोऽवस्थाः स्मृताः सदा ॥ २२ ॥ रजो ब्रह्मा तमो रुद्रः सत्त्वं विष्णुर्जगत्पतिः ॥ एत एव त्रयो वेदा एत एव त्रयो नराः ॥ २३ ॥ कल्पे कल्पे ह्यनादिस्तु गीयते त्रिदशैः सदा ॥ पितृभिश्च गणैः सिद्धैरतोऽनादिकल्पेश्वरः ॥ २४ ॥ नाम प्राप्तं विशालाक्षि महाकालवनं सदा ॥ यदा जातो विवादस्तु ब्रह्मणः केशवस्य च ॥ २५ ॥ अहं ज्यायानहं ज्यायान्कल्पादौ सृष्टिकारणात् ॥ दिव्या समुत्थिता वाणी निरालंबा तदांबरात् ॥ ॥ २६ ॥ महाकालवने लिंगं कल्पेश्वरेति संज्ञकम् ॥ तस्यादिमथवांतं च यः पश्यति स च प्रभुः ॥ भविष्यति न संदेहो न वादः क्रियतामिति ॥ २७ ॥ ततो देवि गतो ब्रह्मा ऊर्द्ध्वलोकमनंतकम् ॥ अधोलोकं गतो विष्णुस्तेन वाक्येन सत्वरम् ॥ २८ ॥ नादिर्दृष्टो न चांतश्च ब्रह्मणा केशवेन तु ॥ तदा तौ विस्मयापन्नौ तुष्टुवाते परस्परम् ॥ २९ ॥ वेदोक्तसूक्तैर्विविधैरभिनंद्य पुरःस्थितौ ॥ नादिरस्ति न चांतश्च न च कल्पोऽत्र दृश्यते ॥ ३० ॥ तस्मादनादिकल्पोऽयमद्यप्रभृति भूतले ॥ ख्यातिं यास्यति नाम्ना च महाकालवनोत्तमे ॥ ३१ ॥ पञ्चपातकसंयुक्तो यो मर्त्यो दुष्टमानसः ॥ सोऽपि गच्छेच्छिवं दृष्ट्वानादिकल्पेश्वरं शिवम् ॥ ३२ ॥ शिवमस्तु सदा तेषां येषां त्वं दर्शनं गतः ॥ ते धन्या मानुषे लोके ये त्वां शरणमागताः ॥ ३३ ॥ सर्वतीर्थाभिषेकैस्तु यत्पुण्यं प्राप्यते नरैः ॥ तत्सर्वमधिकं देव लभ्यते[1]तव दर्शनात् ॥ ३४ ॥ तावत्पतंति संसारे सुखदुःखसमाकुले ॥ तावन्न दृश्यते देव संसारार्णवतारकः ॥ ३५ ॥ यदा पापक्षयः पुंसां तदा त्वद्दर्शनं भवेत् ॥ ३६ ॥ ब्रह्महा वा सुरापो वा स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ तत्संसर्गी नरो यस्तु महाकिल्बिषकारकः ॥ सोऽपि याति परं स्थानं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ ३७ ॥ यत्फलं चाश्वमेधेन राजसूयेन यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति तव देव समर्चनात् ॥ ३८ ॥ ते नराः पशवो लोके तेषां जन्म निरर्थकम् ॥ यैर्न दृष्टो महादेवोऽनादिकल्पेश्वरः शिवः ॥ ३९ ॥ इत्युक्त्वा केशवो देवो ब्रह्मा चैव वरानने ॥ वामे दक्षिणभागे च तस्य लिंगस्य संस्थितौ ॥ ४० ॥ एष ते कथितो

१ आर्षं छंदोपैकल्यम् ।

देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ यस्य श्रवणमात्रेण लभ्यते परमं पदम् ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्येऽनादिकल्पेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ स्वर्णज्वालेश्वरं षष्ठं विद्धि चात्र यशस्विनि ॥ यस्य दर्शनमात्रेण धनवानिह जायते ॥ १ ॥ पुरा सार्द्धं त्वया देवि क्रीडतो मम मंदिरे ॥ जातं वर्षशतं दिव्यं सुरतैकरसस्य च ॥ २ ॥ देवैः सर्वैस्ततो वह्निः प्रेरितो मम संनिधौ ॥ ततो वह्निः समायातस्त्रैलोक्यार्थे यशस्विनि ॥ ॥ ३ ॥ ततो वह्निमुखे क्षिप्तं वीर्यं स्वं क्रीडता मया ॥ दह्यमानस्तदा तेन गंगां वह्निर्जगाम ह ॥ ४ ॥ तत्र गत्वा प्रचिक्षेप वीर्यमग्निः सुदुर्द्धरम् ॥ तथापि दह्यते वह्निर्वीर्यशेषेण पार्वति ॥ ५ ॥ जातं रम्यं ततो दिव्यं वीर्यशेषेण कांचनम् ॥ ज्वलंतं चातितापेन दुःसहं दुर्द्धरं प्रिये ॥ ६ ॥ अग्नेरपत्यं प्रथमं दृष्ट्वोत्पन्नं तु पार्वति ॥ लोभाभिभूता असुराः सुरा गन्धर्वकिन्नराः ॥ ॥ ७ ॥ यक्षाः साध्याः पिशाचाश्च मनुष्या राक्षसाः खगाः ॥ अभ्यधावन्सुसंरब्धास्ते सुवर्णजिघृक्षवः ॥ ८ ॥ सुवर्णार्थे महान्नादो ममेदमिति जल्पताम् ॥ अज्ञानात्संगरश्चैव संजातः प्राणहारकः ॥ ९ ॥ अथावरणमुख्यानि नानाप्रहरणानि च ॥ प्रगृह्याभ्यनद न्नादैर्देवैः सार्द्धं यशस्विनि ॥ १० ॥ असुरा असुरैः सार्द्धं मनुष्या मानुषैः सह ॥ गन्धर्वाः सह गन्धर्वैः किंनरैः सह किंनराः ॥ ॥ ११ ॥ भूतैः सार्द्धं च भूतानि राक्षसैः सह राक्षसाः ॥ वेतालैः सह वेताला युद्धं चक्रुः सुदारुणम् ॥ १२ ॥ पुत्रस्तु पितरं द्वेष्टि पिता पुत्रं तथैव च ॥ हंति भार्या स्वभर्त्तारं भर्ता च स्त्रां प्रियां तथा ॥ १३ ॥ मातरं स्वसुतो हंति माता पुत्रं हिनस्ति च ॥ ततो वैरविनि बंधः संजातः स्वर्णकारणात् ॥ १४ ॥ सुराणामसुराणां च सर्वं घोरतरं महत् ॥ प्रासाश्च विपुलास्तीक्ष्णा न्यपतंत सहस्रशः ॥ तोमराश्च सुतीक्ष्णाग्राः शस्त्राणि विविधानि च ॥ १५ ॥ सुवर्णार्थे महादेवि वमंतो रुधिरं बहु ॥ १६ ॥ असिशक्तिगदाक्रृष्ट्यो निपेतुर्धरणीतले ॥ छिन्नानि पट्टिशैश्चैव शिरांसि युधि दारुणैः ॥ १७ ॥ रुधिरेणावलिप्तांगा निहताश्च परस्परम् ॥ अद्रीणामिव कूटानि धातुयुक्तानि शेरते ॥ १८ ॥ हाहाकारः समभवद्भयकृच्च सहस्रशः ॥ अन्योन्यं छिंदतां शस्त्रैः सुवर्णस्य च कारणात् ॥ १९ ॥ परिवैरायसैः पाशैर्वज्रकल्पैश्च मुष्टिभिः ॥ निघ्नतां समरे ऽन्योन्यं शब्दो दिवमिवास्पृशत् ॥ २० ॥ छिंधिभिंधि प्रधाव त्वं पातयाधिसरेति च ॥ अश्रूयन्त महाघोराः शब्दास्तत्र समंततः ॥ २१ ॥ एवं तु तुमुले युद्धे वर्तमाने महाभये ॥ कंपिता धरणी देवि देवास्त्रस्ताः सवासवाः ॥ २२ ॥ क्षुभ्यंति स्म समुद्राश्च चेलुश्च धरणीधराः ॥ तस्यार्थं पीडितं

सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ २३ ॥ ऋषयो वालखिल्याद्या देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ बृहस्पतिं पुरस्कृत्य ब्रह्मलोकं गताः स्त्रियः ॥ २४ ॥ मोक्षासा
कथयामासुर्जर्जरीकृतमस्तकाः ॥ वृत्तांतं विस्तरात्सर्वं लोकत्रयविनाशनम् ॥ २५ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ चिंतयित्वा
च तैः सार्द्धमाजगाम ममांतिकम् ॥ २६ ॥ मया पृष्टास्तु ते सर्वे केनैते जर्जरीकृताः ॥ शस्त्रास्त्रैः पीडिताः केन कस्माद्वो भयमागतम् ॥ २७ ॥
कश्चासौ दानवो दुष्टो येन वै पीडिता भृशम् ॥ तत्सर्वं कथितं देवि ममाग्रे भयविह्वलैः ॥ २८ ॥ ते मामूचुस्तदा देवा ब्रह्माद्या भयकारणम् ॥
॥ २९ ॥ लोभात्सर्वे विनष्टाः स्म सुवर्णस्य च कारणात् ॥ पीडितं च जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ ३० ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा मया ज्ञातं
वरानने ॥ तस्यार्थे कलहो घोरः संजातो हि परस्परम् ॥ ३१ ॥ लोकत्रयविनाशश्च सहसा येन वै कृतः ॥ यमुद्दिश्य त्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघात
कम् ॥ ३२ ॥ ब्रह्महा वह्निपुत्रस्तु यमुद्दिश्य मृतो जनः ॥ शरीरं शबलं चैव सविकारं भविष्यति ॥ ३३ ॥ धातवो हि भविष्यंति तस्य देहे न
संशयः ॥ लक्ष्यते दुःखमतुलं छेददाहादिघर्षणम् ॥ ३४ ॥ एतस्मिन्नंतरे वह्निर्दृष्ट्वा पुत्रस्य चेष्टितम् ॥ ज्ञात्वा क्रोधं मदीयं तु भीतो वै पुत्रकार
णात् ॥ ३५ ॥ आजगाम सुवर्णेन सार्द्धं देवि ममांतिकम् ॥ प्रसादितोऽहं पुत्रार्थे वह्निना हि वरानने ॥ ३६ ॥ रक्षणीयस्त्वया देव पुत्रोयं तव
शंकर ॥ भाण्डागारे स्वकीये तु क्रियतां परमेश्वर ॥ ३७ ॥ त्वयि तुष्टे महादेव प्राप्योऽयं नात्र संशयः ॥ इच्छया दीयतां देवि यस्य कस्य जनस्य
च ॥ ३८ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा पितृदेवमुखस्य च ॥ तथेति च प्रतिज्ञातं मया लोभाद्यशस्विनि ॥ ३९ ॥ स्नेहान्मया वह्निपुत्र उत्संगे च
कृतस्तदा ॥ स्नेहार्द्रे चुंबितो मूर्ध्नि परिष्वक्तः पुनःपुनः ॥ ४० ॥ ददामि ते महाभाग वरं वरय शोभनम् ॥ परितुष्टोऽस्मि वै कामं यथेष्टं
समवाप्नुहि ॥ ४१ ॥ अहमाज्ञापयामि त्वां श्रेयश्चैवमवाप्स्यसि ॥ ममाभीष्टकरं स्थानं विद्यते पृथिवीतले ॥ ४२ ॥ अक्षयं प्रलये पुत्र महाकालवनं
शुभम् ॥ तत्रैव विद्यते लिंगं कर्कोटकस्य दक्षिणे ॥ ४३ ॥ महापापहरं पुत्र दर्शनादीप्सितदायकम् ॥ तस्य दर्शनमात्रेण कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ ४४ ॥
पुण्यश्चैव पवित्रेण दुर्लभश्च भविष्यति ॥ अकुलीनः कुलीनस्तु समलो निर्मलो नरः ॥ ४५ ॥ विरूपो रूपवांश्चैव त्वत्प्रसादाद्भविष्यति ॥ दानानि
परिपूर्णानि व्रतानि नियमास्तथा ॥ ४६ ॥ यज्ञाश्चैवोपवासाश्च तीर्थं पिंडादिकं त्वया ॥ सुसंपूर्णा भविष्यंति तव दानेन सुव्रत ॥ ४७ ॥ सर्वेषां
चैव रत्नानामाधिपत्यं करिष्यसि ॥ प्रियाभीष्टो हि देवानां लोकानां च भविष्यसि ॥४८॥ इत्युक्तोऽसौ महादेवि दिव्यरूपो वरानने ॥ ज्वालामाला
वृतः पुण्यो निर्मलो हि बभूव ह ॥४९॥ लिंगेनोक्तः सुवर्णस्तु दिष्ट्यादिष्ट्येति कांचनम् ॥ अद्यप्रभृति नाम्ना वै ख्यातिं यास्यसि भूतले ॥ ५० ॥

स्थातव्यं मत्समीपे तु वह्निपुत्र त्वया सदा ॥ अक्षया भविता कीर्तिस्त्वदीया भुवनत्रये ॥ ५१ ॥ इत्युक्तो देवि लिंगेन वह्निपुत्रोऽतिनिर्मलः ॥
ज्वालावृततनुर्जातः सूर्यकोटिसमप्रभः ॥ ५२ ॥ दीप्तिर्लब्धा सुवर्णेन ज्वालामालाकुला तदा ॥ अतो देवि सुविख्यातः स्वर्णज्वालेश्वरः शिवः
॥ ५३ ॥ यस्तमर्चयते भक्त्या स्वर्णज्वालेश्वरं शिवम् ॥ तस्य संजायते देवि विजयो राज्यमूर्जितम् ॥ ऐश्वर्यं दानशक्तिश्च पुत्रपौत्रमनंतकम् ॥
॥ ५४ ॥ ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि यत्पापं कुरुते नरः ॥ तत्क्षालयति देहोत्थं दर्शनान्नात्र संशयः ॥ ५५ ॥ यत्फलं पिंडदानेन गयायां लभते
नरः ॥ तत्फलं द्विगुणं प्रोक्तं पूजया नात्र संशयः ॥ ५६ ॥ गायत्र्याः शतसाहस्रैः सम्यग्जप्तैश्च यत्फलम्॥ तत्फलं समवाप्नोति स्वर्णज्वालेश्वरस्तुतेः
॥ ५७ ॥ यत्पुण्यं सर्वदानेन दत्तेन विधिपूर्वकम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति कीर्त्तनान्नात्र संशयः ॥ ५८ ॥ पूजयंति चतुर्दश्यां स्वर्णज्वालेश्वरं तु ये ॥
पूज्यंते ते सदा लक्ष्म्या पूरयंत्या मनोरथान् ॥ ५९ ॥ रक्षितं त्रिदशैर्देवि गणैर्नानाविधैस्तथा ॥ लिंगं कश्चिन्न जानाति मम मायाविमोहितः
॥ ६० ॥ मम प्रसादात्तद्देवि दृश्यते लिंगमुत्तमम् ॥ एतत्ते कथितं सम्यगन्यच्छृणु वरानने ॥ ६१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पंचम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये स्वर्णज्वालेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ त्रिवि
ष्टपेश्वरं देवि सप्तमं पर्वतात्मजे ॥ यस्य दर्शनमात्रेण लभ्यते तत्त्रिविष्टपम् ॥ १ ॥ पुरा वाराहकल्पे तु देवर्षिर्नारदोऽमलः ॥ त्रिविष्टपं गतो देवि द्रष्टु
कामः शतक्रतुम् ॥ २ ॥ तत्रोद्यानवने रम्ये कल्पवृक्षैर्विराजिते ॥ सर्वत्र कुसुमामोदसुखस्पर्शानिलाकुले ॥ ३ ॥ वीणावेणुरवैर्घुष्टे देवगंधर्वसेविते ॥
वज्रेंद्रनीलवैदूर्यचंद्रकांतादिदीपिते ॥ ४ ॥ ब्रह्मलोकादिभिर्लोकैरनौपम्यगुणे शुभे ॥ ददर्श तत्र देवेशमुपविष्टं शतक्रतुम् ॥ स्तूयमानं मुदा देवैः सि
द्धचारणकिन्नरैः ॥ ५ ॥ पृष्टस्तु नारदो देवि वासवेन महामुनिः ॥ कथयामास माहात्म्यं महाकालवनस्य च ॥ ६ ॥ महाकालवनं रम्यं सदानंदकरं
शुभम् ॥ सेव्यं पुण्यं पवित्रं च तीर्थानामुत्तमोत्तमम् ॥ ७ ॥ पुण्यं पश्यंति ये लोका महाकालवनं शुभम् ॥ ब्रह्महत्यादिकं पापं तेषां नश्यति निश्चि
तम् ॥ ८ ॥ स्वयं तिष्ठति देवोऽत्र सर्वभूतगणैर्वृतः ॥ तस्मात्तत्तीर्थमुख्यानां प्रवरं कथ्यते बुधैः ॥ ९ ॥ पृथिव्यां नैमिषं पुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥
तस्माद्दशगुणं प्रोक्तं पुष्करं तीर्थमुत्तमम् ॥ १० ॥ ततो दशगुणं प्रोक्तं प्रयागं सर्वकामिकम् ॥ तस्माद्दशगुणं प्रोक्तं विख्यातममरेश्वरम् ॥ ११ ॥
प्राची सरस्वती पुण्या तस्माद्दशगुणा स्मृता ॥ तस्माद्दशगुणं प्रोक्तं गयाकूपं विशिष्यते ॥ १२ ॥ तस्माद्दशगुणं देवि कुरुक्षेत्रं विशिष्यते ॥ कुरुक्षे
त्राद्दशगुणा पुण्या वाराणसी तथा ॥ १३ ॥ तस्या दशगुणं श्रेष्ठं महाकालं विशिष्यते ॥ महाकालवनं शक्र किल त्रैलोक्यभूषणम् ॥ १४ ॥ षष्टि

कोटिसहस्राणि षष्टिकोटिशतानि च ॥ लिंगानि तत्र विद्यंते भुक्तिमुक्तिकराणि च ॥ १५ ॥ शक्त्यो नव कोट्यस्तु तस्मिन्क्षेत्रे वसंति हि ॥ १६ ॥
कृमिकीटपतंगाश्च मृता यत्र ततः क्रतौ ॥ याति दिव्यैर्विमानैश्च रुद्रलोकं सनातनम् ॥ माहात्म्यमद्भुतं श्रुत्वा नारदात्सुरसत्तमः ॥ १७ ॥ सर्वदेव
गणैः सार्द्धमाजगाम त्वरान्वितः ॥ वासवः श्रीमहाकालवनं हर्षसमन्वितः ॥ १८ ॥ दृष्ट्वा तथाविधं रम्यं महाकालवनं शुभम् ॥ त्रिविष्टपादप्यधि
कं प्रलयेऽप्यक्षयं स्मृतम् ॥१९॥ विचित्राणि च हर्म्याणि कांचनानि शुभानि च ॥ प्रासादाः शतशो भौममणिविद्रुमभूषिताः ॥ २०॥ वज्रेंद्रनीलर
चिताः शुद्धस्फटिकसंनिभाः ॥ तोरणानि विचित्राणि माणिक्यरचितानि च ॥ दृष्ट्वा तथाविधं रम्यं महाकालवनोत्तमम् ॥ २१ ॥ नारदं प्रशशं
सुस्ते सर्वे देवा मुदान्विताः ॥ देवर्षीणां महाप्राज्ञो येनेयं कथिता कथा ॥२२॥ न कैलासं गमिष्यामो न च मेरुं तथाविधम् ॥ न मंदरं गमिष्यामो
न यास्यामस्त्रिविष्टपम् ॥ २३ ॥ एषामरावती श्रेष्ठा ह्येषा भोगवती शुभा ॥ एषा पैतामहो लोको विष्णुलोकस्तथैव च ॥ २४ ॥ एतस्मिन्नंतरे
देवि शून्यं जातं त्रिविष्टपम् ॥ ज्ञात्वा शून्यमथात्मानं चिंतयित्वा पुनःपुनः ॥ गमनाय मतिं चक्रे कृत्वा देहमथात्मनः ॥ २५ ॥ त्यक्त्वा मां
त्रिदशाः सर्वे महाकालवनं गताः॥अहं तत्रैव यास्यामि यत्र ते त्रिदशा गताः ॥२६॥ इत्युक्त्वा तत्क्षणं प्राप्तो महाकालवनोत्तमे ॥ कौतुकात्सोऽथ वै
श्रेष्ठं तीर्थं तत्रापि भूतले ॥ ददर्श रमणीयं तैर्देवैः परिवृतं तदा ॥ २७ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु वागुवाचाशरीरिणी ॥ भोभोस्त्रिविष्टपात्रैव स्वनाम्ना
स्थापयस्व माम् ॥ कर्कोटकस्य पूर्वे तु महामायाश्च दक्षिणे ॥२८॥ इत्युक्तो देवदेवेन हृष्टस्तद्गतचेतसा ॥ स्वनाम्ना स्थापयामास देवं त्रिविष्टपेश्वरम्
॥ २९ ॥ पूजयित्वा शुभैः पुष्पैरुवाचेदं वरानने ॥ अद्यप्रभृति भूर्लोको नाम्ना ख्यातिं गमिष्यति ॥ ३० ॥ ये त्वां पश्यंति यत्नेन अपि दुष्कृत
कारिणः ॥ ते यास्यंति परं स्थानं दिव्यालंकारभूषिताः ॥ ३१ ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां संक्रांतौ वा विशेषतः ॥ यः करिष्यति पूजां च भक्तियुक्तो
हि मानवः ॥ ३२ ॥ विमानवरमास्थाय कामगं रत्नभूषितम् ॥ उदितादित्यसंकाशं मत्समीपे वसिष्यति ॥ ३३ ॥ किं दानैर्विविधैर्दत्तैः किं
यज्ञैर्विविधैः कृतैः ॥ ते प्राप्स्यंति फलं सर्वं ये त्वां द्रक्ष्यंति भक्तितः ॥ ३४ ॥ यंयं काममभिध्याय पूजयिष्यंति मानवाः ॥ तत्तन्मनोरथप्राप्तिर्भ
विष्यति न संशयः ॥ ३५ ॥ त्रिदशैश्च पुनः प्रोक्तं दृष्ट्वा मल्लिंगमुत्तमम् ॥ त्रिविष्टपेन धन्येन स्थापितं देवमीश्वरम् ॥ ३६ ॥ पूजयिष्यंति ये
धन्या देवं त्रिविष्टपेश्वरम् ॥ तेषां वासोऽक्षयो दिव्यो भविष्यति त्रिविष्टपे ॥ ३७ ॥ इत्युक्त्वा पूजयामास भूयो लिंगं त्रिविष्टपम् ॥ सार्द्धं त्रिवि

१ संबोधनमिदम्। २ महामायाः—महामायायाः—एक—'या' लोपश्छान्दसः [illegible]

रूपेनैव पुनः स्थानं स्वकं गतः ॥ २८ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ श्रवणात्कीर्त्तनाद्वापि स्वर्गलोकोऽक्षयो भवेत् ॥ २९ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये त्रिविष्टपेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तमो
ऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥ कपालेश्वरसंज्ञं च ह्यष्टमं विद्धि पार्वति ॥ यस्य दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्या प्रणश्यति ॥ १ ॥ पुरा वैवस्वते
कल्पे त्रेताकाले समागते ॥ महाकालवने दिव्ये यज्ञे पैतामहे प्रिये ॥ २ ॥ उपविष्टेषु विप्रेषु हूयमाने हुताशने ॥ वेषं कापालिकं कृत्वा गतोऽहं तत्र
संसदि ॥ ३ ॥ जीर्णकंथावृतो देवि मुंडः खट्वांगधारकः ॥ चिताभस्मविलिप्तांगो विकृतो विकृताननः ॥ कपालं च करे कृत्वा कपालकृतभूषणः
॥ ४ ॥ ब्राह्मणाश्च ततः क्रुद्धा दृष्ट्वा मां जालमरूपिणम् ॥ कपालधारिणं सर्वे धिक्छब्दैश्च जगर्हिरे ॥ ५ ॥ असकृत्पापपापेति गच्छगच्छ
विडंबिताः ॥ कथं च होमः क्रियते प्राप्ते कापालिके पुरः ॥ ६ ॥ अकपालानि शौचानि इति वेदेषु गीयते ॥ यज्ञवेदिर्न तेर्हा तु मनुष्यास्थि
धरस्य वै ॥ ७ ॥ मया प्रोक्तास्तु ते विप्राः श्रूयतां द्विजसत्तमाः ॥ यूयं कारुणिकाः सर्वे परदुःखेन दुःखिताः ॥ ८ ॥ कर्त्तव्या च दया सद्भिः
सर्वदा सर्वदेहिनाम् ॥ सर्वेषामेव जंतूनां मित्रं ब्राह्मण उच्यते ॥ ९ ॥ अहं कापालिको विप्रो भस्मभूषितविग्रहः ॥ कापालव्रतमास्थाय चरामि
पृथिवीतले ॥ १० ॥ आराधयामि सततं महादेवं जगत्पतिम् ॥ ब्रह्महत्याविनाशाय व्रतं द्वादशवार्षिकम् ॥ ११ ॥ अघघ्नं विश्रुतं लोके प्रारब्धं
हि मया द्विजाः ॥ प्रायश्चित्तनिमित्तं तु शुद्धो यास्यामि सद्गतिम् ॥ १२ ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा तैः प्रोक्तं द्विजसत्तमैः ॥ अतीव पापिष्ठतरो
यो ह्येवं भाषसेऽधम ॥ १३ ॥ कपालैर्भूषितो निंद्यो विशेषेण तु विग्रहः ॥ नाकारितो महादेवो दक्षयज्ञमहोत्सवे ॥ १४ ॥ यस्मिन्यज्ञे समायाता
आदित्या वस्वस्तथा ॥ विश्वेदेवाश्च मरुतो गंधर्वाः किंनरास्तथा ॥ १५ ॥ ब्रह्मा विष्णुः सहस्राक्षो वरुणो वायुरेव च ॥ धनदः सागरा नद्यः
सरांसि सकलानि च ॥ १६ ॥ सुपर्णा गिरयो नागाः सर्वे चाकारिताः क्रतौ ॥ सानुगास्ते सभार्याश्च ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ १७ ॥ ब्रह्मर्षयो महा
भागास्तथा देवर्षयोऽमलाः ॥ एवमुक्त्वा महादेवं मानुषास्थिविभूषितम् ॥ १८ ॥ अपवित्रमिति ज्ञात्वा कथं त्वं वक्तुमर्हसि ॥ प्रवेशो दीयतां
मह्यं विशेषेणासि ब्रह्महा ॥ १९ ॥ इत्युक्तोऽहं यदा विप्रैर्मया प्रोक्तं वचस्तदा ॥ प्रतीक्ष्यतां मुहूर्तं तु भुक्त्वा यास्याम्यहं पुनः ॥ २० ॥ इत्युक्ते
वचने देवि ताडितोऽहं भृशं तदा ॥ लोष्ठैर्लगुडकैः पादैर्मुष्टिभिश्च पुनःपुनः ॥ २१ ॥ अथ प्रहस्य तत्क्षिप्त्वा तां वेदिं दर्भसंस्तृताम् ॥
कपालदीपवन्नष्टो न ज्ञातोऽहं द्विजोत्तमैः ॥ २२ ॥ मयि नष्टे कपालं तत्क्षिप्तं मंडपबाह्यतः ॥ अथान्यत्तत्र संजातं तादृग्रूपं यशस्वि

नि ॥ २३ ॥ एवं शतसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ॥ तत्र क्षिप्तानि जातानि ततस्ते विस्मयान्विताः ॥ २४ ॥ अथाहुर्ज्ञानिनः सर्वे
नेदमन्यस्य चेष्टितम् ॥ ऋते देवान्महादेवाद्गंगाचंद्रार्द्धशेखरात् ॥ २५ ॥ ततोऽहं विविधैः स्तोत्रैः स्तुतो विप्रैः पृथक्पृथक् ॥ होमं चक्रुश्च ते वह्नौ
मंत्रैश्च शतरुद्रियैः ॥ २६ ॥ अहं तुष्टस्तदा देवि द्विजानामनुकंपया ॥ व्रियतां ब्राह्मणाः सर्वे वरं यन्मनसेप्सितम् ॥ २७ ॥ तदा ते ब्राह्मणाः
प्रोचुर्यदज्ञानाद्वधस्तव ॥ कृतस्तेन कृतास्माभिर्ब्रह्महत्या जगत्प्रभो ॥ २८ ॥ ब्रह्महत्याविनाशाय प्रसादं कुरु नः प्रभो ॥ वरयामो वरं ह्येनं नान्यं
वरमभीप्सितम् ॥ २९ ॥ द्विजानां च तदा तेषामग्रे कथितवानिदम् ॥ यत्र राशिः कपालानां भवद्भिर्विहितो भुवि ॥ ३० ॥ अनादिलिंगं तत्रासी
च्छन्नं कालविपर्यये ॥ पश्यंतु विप्रास्तल्लिंगं ब्रह्महत्याविमोचनम् ॥ ३१ ॥ कृता मयापि विप्रेंद्रा ब्रह्महत्या स्वयं पुरा ॥ छिंदता ब्रह्मणः शीर्षं पञ्चमं
तेजसोत्कटम् ॥ ३२ ॥ ब्रह्महत्या ततो जाता ममातीव सुदुःसहा ॥ कपालं च करे लग्नं तथा चातीव दुःसहम् ॥ ३३ ॥ दह्यमानस्ततश्चाहं व्याप्तो
वै ब्रह्महत्यया ॥ नाशाय सत्वरं तस्याः स्वार्थयात्रामहं गतः ॥ ३४ ॥ गतः सर्वेषु तीर्थेषु नैव मुक्तस्तु हत्यया ॥ ततो दुःखी सुसंतप्तो नैव लेभे
सुखं क्वचित् ॥ ३५ ॥ एतस्मिन्नंतरे दैवी वागुवाचाशरीरिणी ॥ गच्छावन्तीं स्वयं नाथ किमर्थं खिद्यते वृथा ॥ ३६ ॥ महाकालवनं पुण्यं त्वया
नाथ विनिर्मितम् ॥ कपालकरसंस्थानं रुद्रमद्भुतदर्शनम् ॥ न जानासि कथं क्षेत्रं महापातकनाशनम् ॥ ३७ ॥ तस्मिन्क्षेत्रे महल्लिंगं गजरूपस्य
संनिधौ ॥ विद्यते पश्य देवेश ब्रह्महत्या प्रणश्यति ॥ ३८ ॥ ततोऽहमागतस्तूर्णं वाक्यं श्रुत्वा तदोत्तमम् ॥ महल्लिंगं मया दृष्टं कपालकरसंस्थि
तम् ॥ ३९ ॥ मम हस्तात्तदा विप्राः कपालमपतद्भुवि ॥ कपालेश्वरदेवोऽयमिति नाम मया कृतम् ॥ ४० ॥ पश्यंतु विप्रास्तं देवं कपालेश्वरसंज्ञ
कम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण निष्कलंका भविष्यथ ॥ ४१ ॥ लिंगं दृष्टं तदा तैस्तु कपालैर्बहुभिर्वृतम् ॥ कृतार्थास्ते तदा जातास्तस्य लिंगस्य
दर्शनात् ॥ ४२ ॥ अतोऽसौ भुवि विख्यातः कपालेश्वरसंज्ञकः ॥ येऽर्चयन्ति महादेवि कपालेश्वरसंज्ञकम् ॥ ४३ ॥ कृतपुण्या नरा देवि ते
यांति परमं पदम् ॥ कृत्वापि पातकं घोर ब्रह्महत्यादिकं नरः ॥ ४४ ॥ तत्पापं विलयं याति लिंगस्यास्य च दर्शनात् ॥ कर्मणा मनसा वाचा
यत्पापं समुपार्जितम ॥ तत्क्षपयति देवोऽयं चतुर्दश्यां समर्चितः ॥ ४५ ॥ प्रसंगादपि ये पूजां करिष्यंति वरानने ॥ तेऽपि कामानवाप्स्यंति यांश्च
कांश्चित्सुदुर्लभान् ॥ ऐश्वर्यं धर्ममतुलं दीर्घमायुररोगताम् ॥ ४६ ॥ निःसपत्नत्वमतुलं यच्चान्यत्तदवाप्नुयात् ॥ अतीव पापिनो ये च क्रूरकर्मरता
नराः ॥ ४७ ॥ विपाप्मानो भविष्यंति गणेशाश्च मम प्रिये ॥ नियमेन प्रपश्यंति ये देवं वत्सरं प्रिये ॥ ते पश्यंति तनुं त्यक्त्वा मदीयं भवनं

प्रथम् ॥ ४८ ॥ एवं ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ कपालेश्वरदेवस्य स्वर्गद्वारेश्वरं शृणु ॥ ४९ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डेचतुर शीतिलिंगमाहात्म्ये कपालेश्वरमाहात्म्यवर्णननामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥ स्वर्गद्वारेश्वरं लिंगं नवमं विद्धि पार्वति ॥ सर्वपापहरं देवि स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ॥ १ ॥ यदा देवि समायाताः कैलासे पर्वतोत्तमे ॥ अश्विन्याद्या भगिन्यस्तास्त्वां दृष्ट्वा विस्मयान्विताः ॥ २ ॥ निमंत्रिता वयं यज्ञे सकांताः सपरिग्रहाः ॥ स्नेहेन देवि तातेन बहुमानपुरःसरम् ॥ ३ ॥ कच्चित्स्मृता विशालाक्षि किं वा तातस्य विस्मृतिः ॥ कारणं किं समुद्दिश्य तातेन न निमंत्रिता ॥ ४ ॥ तासां तद्वचनं श्रुत्वा अवमानात्तदा त्वया ॥ प्राणा मुक्तास्तु योगेन पुरतस्तासु पार्वति ॥५॥ अथ ताः शोकसंतप्ता गता यत्र प्रजापतिः॥ आचख्युः सकलं वृत्तं दक्षस्याग्रे यथातथम् ॥६॥ तच्छ्रुत्वा दारुणं वाक्यं दक्षो नोवाच किंचन ॥७॥ मया दृष्टा यदा देवि भूमौ पंचत्वमागता ॥ यज्ञप्रध्वंसनार्थाय तदा वै प्रेरिता गणाः॥ ॥८॥ ते गत्वाथ गणा रौद्राः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ विरूपा भीषणा रौद्रा नानाशस्त्रा महाबलाः ॥ मुमुचुः शरवर्षाणि कुर्वंतो भैरवान्रवान् ॥ ९ ॥ ततो देवगणाः सर्वे वसवः सह भास्करैः ॥ विश्वेदेवाश्च साध्याश्च धनुर्हस्ता महाबलाः ॥१०॥ युद्धाय च विनिष्क्रांता मुमुचुः सायकान्सितान् ॥ ते समेत्याथ युयुधुः प्रमथा विबुधैः सह ॥ मुमुचुः शरवर्षाणि वारिधारा यथा घनाः ॥ ११ ॥ तेषां मध्ये गणो नाम वीरभद्रो महाबलः ॥ स शक्रं ताडयामास शूलेन हृदये तथा ॥ १२ ॥ स तु तेन प्रहारेण विसंज्ञो निषसाद ह ॥ अथ मुष्टया हतः कुम्भे नाग ऐरावतस्तथा ॥१३॥ स हतः सहसा तेन गजेंद्रो भैरवान्रवान् ॥ विनदन्भयमास्थाय यज्ञवाटमुपाद्रवत् ॥ १४ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवाः कृतास्तेन पराङ्मुखाः ॥ ततस्ते शरणं जग्मुर्विष्णुं विश्वैकनायकम् ॥ १५ ॥ ततः कोपसमाविष्टो विष्णुर्दृष्ट्वा दिवालयान् ॥ गणैर्विद्रावितान्सर्वान्मुमोचाशु सुदर्शनम् ॥ १६ ॥ तदापतत्तु वेगेन चक्रं विष्णोः सुदर्शनम् ॥ प्रसार्य वक्त्रं सहसा ह्युदरस्थं चकार ह ॥ १७ ॥ तस्मिंश्चक्रे तदा ग्रस्ते ह्यमोघे दैत्यसूदने ॥ क्रुद्धो नारायणो देवि वीरभद्रमुपाद्रवत् ॥ १८ ॥ गृहीत्वा पादयोर्भूमौ निजघानातिदूरतः ॥ हन्यमानस्याथ भूमौ गदया च सुदर्शनम् ॥ १९ ॥ रुधिरोद्गारसंयुक्तं वक्त्रात्तच्च विनिर्गतम् ॥ मत्तो लब्धवरो देवि वीरभद्रो गणोत्तमः ॥ न तु पंचत्वमापन्नो गदया ताडितोऽपि सः ॥ २० ॥ ततस्तु प्रमथाः सर्वे विष्णुवीर्यबलार्दिताः ॥ कृच्छ्रेण सहसा प्राप्ता यत्राहं देवि संस्थितः ॥ २१ ॥ मां दृष्ट्वा शूलहस्तं तु विष्णुश्चांतरधीयत ॥ इंद्रोऽपि त्रिदशैः सार्द्धं पितृभिर्ब्राह्मणैः सह ॥ २२ ॥ मत्तस्त्रासपरीतात्मा ततश्चादर्शनं गतः ॥ एवं विध्वंसिते यज्ञे नष्टो देवगणो यदा ॥ २३ ॥

मया निरूपितो देवि स्वर्गद्वारे गणस्तदा ॥ प्रवेशो नैव दातव्यस्त्रिदशानां गणेश्वर ॥ २४ ॥ द्वारावरोधः कर्त्तव्यो यत्नतः शासनान्मम ॥ यः कोपि दृश्यते देवः स हंतव्यो न संशयः ॥ २५ ॥ उद्वसश्च ततो जातः स्वर्गो देवा विनिर्जिताः ॥२६॥ स्वर्गद्वारे निरुद्धे तु शक्राद्या भयविह्वलाः॥ ब्रह्मलोकं गता देवा मंत्रयित्वा पुनःपुनः ॥ २७ ॥ तस्याग्रे कथितं सर्वं स्वर्गद्वारावरोधनम् ॥ महेश्वरगणैर्व्याप्तं स्वर्गद्वारं पितामह ॥ २८ ॥ प्रवेशो दुर्लभो जातः कृते द्वारावरोधने ॥ केनोपायेन यास्यामः स्वर्गलोकं तथाविधम् ॥ २९ ॥ नास्माकं जायते प्रीतिर्विना स्वर्गं पितामह ॥ ॥ ३० ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा प्रोक्तं तु ब्रह्मणा तदा ॥ आराध्यः शंकरो देवो महादेवो जगत्पतिः ॥ ३१ ॥ स्तुत्यो वंद्यो नमस्कार्यः सृष्टिसंहारकारकः ॥ दुर्लभस्तु सुराः स्वर्गो विना तस्य प्रसादतः ॥ ३२ ॥ गोप्ता स्रष्टा समर्थश्च स चास्माकं परा गतिः ॥ स एवाराधनीयस्तु स च पूज्यतमो मतः ॥ ३३ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गम्यतां शरणं शिवः ॥ उपायं कथयिष्यामि श्रूयतां सावधानतः ॥ ३४ ॥ त्रिदशैः सहितः शक्र तूर्णं गच्छ ममाज्ञया ॥ महाकालवने रम्ये कपालेश्वरपूर्वतः ॥ ३५ ॥ स्वर्गद्वार परं लिंगं विद्यते तत्तु वासव ॥ लोकानामनुकंपार्थं महादेवेन निर्मितम् ॥ तमाराधयत क्षिप्रं स वः कामं प्रदास्यति ॥ ३६ ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा त्रिदशा मुदिता भृशम् ॥ समायाता महादेवि महाकालवनं तदा ॥ ३७ ॥ स्वर्गद्वारप्रदं पुण्यं ददृशुर्लिंगमुत्तमम् ॥ तस्य दर्शनमात्रेण स्वर्गद्वारमपावृतम् ॥ ३८ ॥ स्वर्गलोकं गताः सर्वे यथापूर्वं यशस्विनि ॥ निःशंकांस्त्रिदशान्दृष्ट्वा विज्ञप्तोहं गणैस्तदा ॥ ३९ ॥ मयाज्ञप्ताश्च ते सर्वे निवर्त्तध्वं गणोत्तमाः ॥ स्वयमेव प्रतिज्ञातं कथं मिथ्या भविष्यति ॥ ॥ ४० ॥ स्वर्गद्वारप्रदो देवो दृष्टो देवैर्न संशयः ॥ महाकालवने रम्ये कथितो हि विरंचिना ॥ ४१ ॥ स्वर्गद्वारं गताः सद्यः शक्राद्यास्त्रिदशा गणाः ॥ अतः प्रभृति विख्यातः स्वर्गद्वारेश्वरः शिवः ॥ ४२ ॥ ख्यातिं यास्यति भूलोके स्वर्गलोकप्रदायकः ॥ ४३ ॥ ये पश्यंति नरा लोके स्वर्गद्वारेश्वरं शिवम् ॥ ते यांति स्वर्गलोकं हि स्वर्गद्वारेश्वरार्चनात् ॥ ४४ ॥ स्वर्गद्वारेश्वरं देवं ये पश्यंति प्रसंगतः ॥ न तेषां भयमस्तीति कल्पकोटिशतैरपि ॥ ४५ ॥ अश्वमेधसहस्रेण यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥ तत्पुण्यमधिकं देवि स्वर्गद्वारेश्वरार्चनात् ॥ ४६ ॥ जन्मांतरसहस्रेण यत्पापं पूर्वसंचितम् ॥ यत्पापं विलयं यांति लिंगस्यास्य च कीर्त्तनात् ॥ ४७ ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यामथवा चंद्रवासरे ॥ ये पश्यंति नरा भक्त्या स्वर्गद्वारेश्वरं शिवम् ॥ ते देवि मे शरीरं तु प्रविष्टास्त्वपुनर्भवाः ॥ ४८ ॥ दशकोटिसहस्राणि तस्मिँल्लिंगे तु पूजिते ॥ पूजितानि भवंतीह लिंगान्यंतःस्थितानि तु ॥ ४९ ॥ स्पर्शनात्तस्य लिंगस्य कीर्त्तनाद्यजनात्तथा ॥ सुखेन स्वर्गमायांति यथा कामानवा

भुयात् ॥ ९० ॥ अकामा वा सकामा वा ये पश्यंति दिने दिने ॥ तेऽपि पुण्या महाभागाः स्वर्गलोकं प्रयांति वै ॥ ९१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये स्वर्गद्वारेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ कर्कोटेश्वरसंज्ञं च दशमं विद्धि पार्वति ॥ यस्य दर्शनमात्रेण विषैर्नैवाभिभूयते ॥ १ ॥ मात्रा च भुजगाः शप्ताः स्ववचोभंगकारणात् ॥ मद्वचो न कृतं यस्माद्भवद्भिः पापकर्मणि ॥ २ ॥ वह्निर्हि धक्ष्यते युष्मान्सत्रे जन्मेजयस्य हि ॥ श्रुत्वा शापं ततो मातुर्मृत्युभीताश्च पन्नगाः ॥ ३ ॥ गताः सर्वे यथास्थानं जीवनार्थं यशस्विनि ॥ हिमशैलं गतः शेषस्तपः कर्त्तुं ततः प्रिये ॥ ४ ॥ सर्पश्च कंबलोनाम लोकं पैतामहं गतः ॥ शंखचूडोऽथ नागेंद्रो मणिपूरं गतस्ततः ॥ ५ ॥ यमुनांभसि संलीनः कालियो भयविह्वलः ॥ ६ ॥ एवं ते सर्पराजानो नागाः सुस्मितशोभने ॥ कुरुक्षेत्रे गताः सर्वे तपश्चर्तुं यशस्विनि॥ धृतराष्ट्रस्तथा नागः प्रयागमगमत्प्रिये ॥७॥ एलापत्रस्तु नागेंद्रो ब्रह्मलोकं जगामह ॥ प्रणम्य तमथोवाच मातुरुत्संगसंस्थिताः ॥ ८ ॥ मात्रा शप्ता वयं देव क्रुद्धया तव संनिधौ ॥ सा कथं शापकाले तु भवताऽन निवारिता ॥ ९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ निषिद्धा नैव ते माता भाविकर्मबलान्मम ॥ सर्पसत्रो हि भविता राज्ञो जन्मेजयस्य च ॥ १० ॥ त्वं च वत्स ममादेशान्महाकालवनं व्रज ॥ शांत्यर्थं सर्वनागानां भक्त्या युक्तस्तु सत्वरम् ॥११॥ समाराधय देवेशं महामायासमीपतः॥ भविता तत्र ते सिद्धिर्देवदेवप्रसादतः ॥ १२ ॥ तत्र गत्वाथ कर्कोटः स्वयं देवि समाहितः ॥ देवमाराधयामास महामायापुरःस्थितः ॥ तस्य तुष्टोऽथ देवेशो वरं प्रादाद्यशस्विनि ॥ १३ ॥ ये दंदशूकाः क्रूराश्च पापाचारा विषोल्बणाः ॥ तेषां विनाशो भविता न तु ये धर्मचारिणः ॥ १४ ॥ भक्त्या तवाद्य तुष्टोस्मि त्वं मे सायुज्यतां व्रज ॥ देवे तत्र विलीनोथ नागः कर्कोटकः प्रिये ॥ १५ ॥ कर्कोटकेश्वरः ख्यातस्ततो देवो महेश्वरः॥तस्य दर्शनमात्रेण व्याधयो यांति संक्षयम् ॥ १६ ॥ यस्तं पूजयते देवं भक्त्या युक्तो हि मानवः ॥ ऐश्वर्यं जायते तस्य कुलानां तारयेच्छतम् ॥ १७ ॥ व्याधितो व्याधितो मुक्तो दुःखी दुःखात्प्रमुच्यते ॥ दर्शनात्तु भवेत्सद्यः सर्वपातकवर्जितः ॥ १८ ॥ नियमेन प्रपश्यंति ये च कर्कोटकेश्वरम् ॥ ते सर्वकामानाप्स्यंति वसंत्यंते च मत्पुरे ॥ १९ ॥ पंचम्यां च चतुर्दश्यां ये पश्यंति रवेर्दिने ॥ न तेषां तु कुले सर्पाः पीडां कुर्वंति कर्हिचित् ॥ २० ॥ या नारी दुर्भगा सापि सौभाग्यं लभते सदा ॥ गुर्विणी लभते पुत्रमरोगं कुलभूषणम् ॥ शिशुग्रहाश्च नश्यंति नापमृत्युभयं भवेत् ॥२१॥ यंयं काममभिध्यायेन्मनसा भक्तिमान्नरः ॥ तंतं दुर्लभमाप्नोति कर्कोटेश्वरदर्शनात् ॥ २२ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ कर्कोटेश्वरदेवस्य शृणु सिद्धेश्वरं

परम् ॥२३॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये कर्कोटेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ लिंगमेकादशं विद्धि देवि सिद्धेश्वरं शुभम् ॥ वीरभद्रसमीपे तु सर्वसिद्धिप्रदायकम् ॥१॥ देवदारुवने पूर्वं विप्रा योगसमन्विताः ॥ स्पर्द्धया सिद्धिलब्ध्यर्थं तपोऽकुर्वत संयताः॥२॥ शाकाहारा निराहाराः पर्णाहारास्तथापरे ॥ दंतोलूखलिनः केचिदश्मकुट्टास्तथा परे ॥ ३ ॥ केचिद्वीरासनरता धूम्रपानरताः परे ॥ पादैरूर्ध्वैरधोवक्त्रैः केचिदभ्रावकाशिकाः ॥ ४ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादीनि कुर्वन्त्यन्ये समाहिताः ॥ न चापि परमा प्राप्ता सिद्धिर्वर्षशतैरपि ॥ ५ ॥ दुःखार्त्ताश्चिंतयामासुः कथं सिद्धिर्भविष्यति ॥ तपसा दुष्करेणैव सिद्धिर्नैवात्र लभ्यते ॥ ६ ॥ व्यर्था श्रुतिस्तथा जाता या गीता मुनिभिः पुरा ॥ तपसा लभ्यते सर्वं तपोमूलमिदं जगत् ॥ ७ ॥ अंजनं गुटिका चैव पादुकागमनं तथा ॥ खड्गसिद्धिर्बिले वासश्चिंतामणिरपेक्षितम् ॥ ८ ॥ एवं तेऽचिंतयन्सिद्धाः परमामर्षपूरिताः ॥ उत्सार्य तत्तपोधर्मं नास्तिक्यं भावमागताः ॥ ९ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु वागुवाचाशरीरिणी ॥ आश्वासयंती तान्सिद्धान्माता पुत्रमिवौरसम् ॥ १० ॥ माऽत्वमन्यध्वमार्या हि श्रुतिर्व्यर्था महीतले ॥ तपो न निंद्यं धर्मो वा श्रूयतामत्र कारणम् ॥ ११ ॥ भविता भवतां सिद्धिरत्र नैव तपोधनाः ॥ स्पर्द्धया सिद्धिकामैश्च तपस्तद्धि कृतं वृथा ॥ १२ ॥ कामाच्च तपसो हानिरहंकाराच्च विस्मयः ॥ क्रोधाल्लोभात्तथा मोहाज्जायते नात्र संशयः ॥ ॥ १३ ॥ स्पर्द्धया रहितो यस्तु कामक्रोधविवर्जितः ॥ करोति कर्म भावेन स तपःफलमश्नुते ॥ १४ ॥ वासनावासितो यस्तु एकचित्तः समाहितः ॥ आस्तिकः श्रद्दधानश्च स तपःफलमश्नुते ॥ १५ ॥ मातृवत्परदाराणि परद्रव्याणि लोष्टवत् ॥ यः पश्यति नरो नित्यं स तपः फलमश्नुते ॥ १६ ॥ ईदृशे पुरुषे विप्रास्तपःसिद्धिश्च दृश्यते ॥ भवंतः स्पर्द्धया चैव कृतवंतश्च दुष्करम् ॥१७॥ तस्माद्वर्षसहस्रेण नैव सिद्धिर्भविष्यति ॥ यदि मद्वचनं कार्यं निर्विकल्पेन चेतसा ॥ १८ ॥ महाकालवनं गत्वा यूयं सर्वे समाहिताः ॥ आराधयध्वं देवेशं सदा सिद्धिप्रदायकम् ॥ १९ ॥ दर्शनात्तस्य देवस्य लभ्यते सिद्धिरुत्तमा ॥ सनकादयोऽपि ये देवमासाद्य योगतत्पराः ॥ पूजयित्वापि भावेन संसिद्धिं परमां गताः ॥ २० ॥ राज्ञा वसुमता पूर्वं खड्गसिद्धिः सुदुर्लभा ॥ प्राप्ता दर्शनमात्रेण लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥२१॥ पादुकागमनं लब्धं हैहयेन महात्मना ॥ कृतवीरात्मजे नैव वाहानां च सहस्रकम् ॥ २२ ॥ अदृश्यकरणं चैव प्राप्तं चानूरुणा पुरा ॥ स्वर्णसिद्धिश्च सिद्धेन पादलेपो रसायनम् ॥ अंजनं च तथा लब्धं लिंगस्यास्य च दर्शनात् ॥ २३ ॥ आकाशवचनं श्रुत्वा ते सिद्धा विस्मयान्विताः ॥ समायाता मुदा युक्ता महाकालवनोत्तमे ॥ २४ ॥

सर्वसिद्धिप्रदं चैव ददृशुर्लिंगमुत्तमम् ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य संसिद्धिं परमां गताः ॥ २५ ॥ ततःप्रभृति विख्यातो देवैः सिद्धेश्वरः परः ॥ ये
पश्यंति नरा देवि देवं सिद्धेश्वरं परम् ॥ न तेषां दुर्लभा सिद्धिर्भविष्यति महीतले ॥ २६ ॥ सिद्धेश्वरं गमिष्यंति भावहीनाः प्रसंगतः ॥ संसि
द्धास्ते भविष्यंति नियता नात्र संशयः ॥ २७ ॥ महापातकसंयुक्तो यस्तु सिद्धेश्वरं स्मरेत् ॥ संसिद्धस्तु भवेन्नूनं ज्ञानैश्वर्यसमन्वितः ॥ २८ ॥
नियमेन तु यः पश्येद्देवं सिद्धेश्वरं परम् ॥ षण्मासाज्जायते सिद्धिर्वांछिता या भवेद्धृदि ॥ २९ ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे विशेषतः ॥
सिद्धेश्वरं तु यः पश्येत्स पश्येन्मम मंदिरम् ॥ ३० ॥ अपुत्रो लभते पुत्रं निर्धनस्तु धनं लभेत् ॥ विद्यार्थी लभते विद्यां भार्यार्थी लभते स्त्रियम् ॥
॥ ३१ ॥ संक्रांतौ सोमवारे च ग्रहणे चैव योऽर्चयेत् ॥ कुलानां शतमुद्धृत्य पैतृकं स्वाधिकं प्रिये ॥ मोदते मम लोके च यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥३२॥
एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ सिद्धेश्वरस्य देवस्य लोकपालेश्वरं शृणु ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ द्वादशं विद्धि
देवेशि लोकपालेश्वरं शिवम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ पुरा दैत्यगणा देवि प्रादुर्भूताः सहस्रशः ॥ हिरण्यकशिपोर्वक्षःस्थला
दतिपराक्रमाः ॥ २ ॥ तैरियं वसुधा व्याप्ता सशैलवनकानना ॥ विध्वस्ताः स्वाश्रमाः सर्वे यज्ञा विध्वंसितास्तथा ॥ ३ ॥ ब्राह्मणा भक्षिताश्चैव वेद
वेदांगपारगाः ॥ पूरितान्यग्निकुण्डानि पांसुना मधुना तथा ॥ ४ ॥ विध्वस्ताः कलशाः सर्वे मृद्भांडादि च चूर्णितम् ॥ निःस्वाध्यायवषट्कारा
स्वधास्वाहाविवर्जिता ॥ ५ ॥ कृता च धरणी देवि नष्टयज्ञोत्सवाभवत् ॥ लोकपालास्ततो भीता माधवं शरणं गताः ॥ ६ ॥ ऊचुः प्रांजलयः
सर्वे क्षुधार्ता दुःखिताः कृताः ॥ वयं ग्लानिं गता देव यज्ञभागं विना कृताः ॥ ७ ॥ वयं त्रातास्त्वया पूर्वं नमुचेर्वृषपर्वणः ॥ हिरण्यकशिपो रौद्रा
न्नरकाच्च मुरोस्तथा ॥ ८ ॥ तथा रक्ष सुरश्रेष्ठ भयं नः समुपस्थितम् ॥ ९ ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा शंखचक्रगदाधरः ॥ जगाम स ततो दैत्याः
प्रविष्टा वरुणालयम् ॥१०॥ ते निष्क्रम्य ततो रात्रौ निघ्नंति द्विजसत्तमान् ॥ तापसान्दीक्षितान्देवि धर्मव्रतपरायणान् ॥ ११ ॥ अथ स्वर्गं गताः
कांते जितः शक्रो मरुत्पतिः ॥ तथैव दक्षिणामाशां धर्मराजो जितस्ततः ॥ १२ ॥ गत्वाथ पश्चिमामाशां जलराजो विनिर्जितः ॥ उत्तरे धनदो
देवि तैर्दैत्यैः स विनिर्जितः ॥ १३ ॥ ततस्ते व्याकुला जाता विष्णुं शरणमागताः ॥ उपायः कथितो देवि देवेभ्यो विष्णुना तदा ॥ १४ ॥ महाका
लवनं गत्वा देवा भक्त्या समाहिताः ॥ आराधयत सर्वेशं शंकरं लोकशंकरम्॥१५॥भवतां भविता सिद्धिस्तत्र तस्य प्रसादतः॥१६॥इति तस्य वचः

श्रुत्वा कृष्णस्यामिततेजसः ॥ प्रस्थिता लोकपालास्ते महाकालवने शुभे ॥ १७ ॥ तावत्तत्रैव संरुद्धा दैत्यैः शस्त्रधरैस्तदा ॥ भूयो नष्टाश्च संप्राप्ता यत्र देवो जनार्दनः ॥ १८ ॥ कथयामासुरत्युग्रं यथा रुद्धं जगत्त्रयम् ॥ नारायणेन ते प्रोक्ता लोकपालाः पुनःपुनः ॥ १९ ॥ यूयं व्रतधरा भूत्वा कपालैश्च विभूषिताः ॥ खट्वांगधारिणः शांताः पंचमुद्राविभूषिताः ॥ २० ॥ भस्मभूषितसर्वांगाः क्षुद्रघंटाविराजिताः ॥ महाव्रतधरा भूत्वा महाकालवनोत्तमम् ॥ गच्छध्वं ब्रह्मणा सार्द्धं पादबद्धैश्च नूपुरैः ॥ २१ ॥ अथ ते लोकपालाश्च श्रुत्वा कृष्णस्य भाषितम् ॥ समायाता महादेवि कृत्वा कापालिकं वपुः ॥ २२ ॥ तत्र दृष्टं महल्लिंगं तेजसां राशिमद्भुतम् ॥ स्तुतं च विविधैः स्तोत्रैर्लोकपालैः पुनःपुनः ॥ २३ ॥ ततस्तु तस्य लिंगस्य वह्निज्वाला विनिःसृता ॥ यया ते दानवाः सर्वे दग्धा भस्मत्वमागताः ॥ २४ ॥ ज्ञात्वा लिंगस्य माहात्म्यं नाम चक्रुः समाहिताः ॥ सेवितं लोकपालैस्तु लिंगं तेजोमयं परम् ॥ २५ ॥ लोकपालेश्वरोनाम ख्यातिं यास्यति भूतले ॥ इत्युक्त्वा त्रिदशाः सर्वे लोकपालैः समावृताः ॥ स्वस्वस्थानं गता दिव्यं यथापूर्वं मुदान्विताः ॥ २६ ॥ ये पश्यंति नरा देवि लोकपालेश्वरं शिवम् ॥ समृद्धिभिः सुसंपन्ना भवेयुर्जन्मजन्मसु ॥ २७ ॥ न दारिद्र्यं न च व्याधिर्नाकालमरणं तथा ॥ ऐश्वर्यं चातुलं तेषां जायते दर्शनात्सदा ॥ २८ ॥ यो यमुद्दिश्य वै कामं दर्शनं तु करिष्यति ॥ तस्य तज्जायते सर्वं मृतस्य परमा गतिः ॥ २९ ॥ अश्वमेधस्य यज्ञस्य सम्यगिष्टस्य यत्फलम् ॥ तत्फलं लभते देवि लोकपालेश्वरार्चनात् ॥ ३० ॥ प्रसंगेनापि यः पश्येल्लोकपालेश्वरं शिवम् ॥ मोदते स्वर्गलोके स लोकपालैः समं सदा ॥ ३१ ॥ संक्रांतौ सोमवारे च चतुर्दश्यां विशेषतः ॥ ये पश्यंति नरा भक्त्या ह्यष्टम्यामयनद्वये ॥३२॥ ते दुर्द्धर्षा भवंतीह शत्रूणां संगरे तथा ॥ मृता यांति विमानेन शक्रलोकं सुदुर्लभम् ॥ ३३ ॥ क्रमेण वारुणं लोकं धनदस्य यथासुखम् ॥ पुनः पैतामहं यांति लोकं देवैः सुदुर्लभम् ॥ ३४ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ दुर्लभः परमो गुह्यं कामेश्वरमथो शृणु ॥ ३५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये लोकपालेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ हर उवाच ॥ ॥ विद्धि कामेश्वरं देवि तत्र लिंगं त्रयोदशम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सौभाग्यं जायते शुभम् ॥ १ ॥ ब्रह्मणो ध्यायमानस्य प्रजाकामस्य पार्वति ॥ उत्पन्नोऽर्कप्रभाकारो लावण्यनिचयो महान् ॥ अलंकारावृतः कांतो दिव्यमंडनमंडितः ॥ २ ॥ तं दृष्ट्वा परमं दिव्यं कांतं सौभाग्यशोभितम् ॥ अप्रतर्क्यमविज्ञेयं ब्रह्मा प्रोवाच तं तदा ॥ ३ ॥ को भवान्किंनिमित्तं तु इह वा किमुपागतः ॥ वद त्वं मन्मथाकार कंदर्प इव लक्ष्यसे ॥ ४ ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा प्रोक्तं

तेनैव सादरम् ॥ अहं ते सृष्टिकामस्य भावेन विहितोंशकः ॥ प्रजापते महाभाग किं करोमि दिशस्व नाम् ॥ ५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
मया तु ष्टिकामेन ये प्रजापतयः कृताः ॥ न ते शक्ताः प्रजाः स्रष्टुं कामैते सुखमाप्नुयुः ॥ ६ ॥ त्वमग्रणीः प्रजासर्गे त्वदधीनमिदं जगत् ॥
कुरु सृष्टिं विचित्रां च कंदर्प मम शासनात् ॥७॥ इत्युक्तो ब्रह्मणा देवि जगामादर्शनं स्मरः ॥ क्रुद्धेन ब्रह्मणा शप्तो विनाशं यास्यसि ध्रुवम् ॥८॥
मद्वचो न कृतं यस्माद्भवनेत्रोद्भवाग्निना ॥ तच्छ्रुत्वा दारुणं शापं कंदर्पो भयविह्वलः ॥ ब्रह्माणं प्रणतो भूत्वा प्रह्वः प्रांजलिरब्रवीत् ॥ ९ ॥ प्रसीद
देवदेवेश अनन्यगतिके मयि ॥ नहि निर्भरतां यांति प्रभूणामाश्रिते रुषः ॥ १० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यस्मात्ते भक्तिरतुला ममोपरि महा
मते ॥ तस्मात्स्थानानि दत्तानि तव द्वादश संख्यया ॥ ११ ॥ कामिनीनां कटाक्षेषु केशपाशेषु चैव हि ॥ जघनस्तननाभौ तु दोर्मूलेऽधरपल्लवे
॥ १२ ॥ वसंते कोकिलालापे ज्योत्स्नायां जलदागमे ॥ कामार्थे च मया दत्तौ सबलौ मधुमाधवौ ॥ १३ ॥ स्त्रियोऽमृतमया धन्याः
संसारे सारकारणम् ॥ रतेश्चैव निधानानि संतानार्थं विनिर्मिताः ॥ १४ ॥ एताभिर्वरनारीभिर्जगदेवं वशीकृतम् ॥ स्त्रीभिरासक्तमनसः
कुतः पुंसो मनस्विता ॥ १५ ॥ कुतश्चापि स्ववशता स्त्रीगौरवगतस्य च ॥ स्त्रिय एव विनाशाय पूर्वेषाममरद्विषाम् ॥ १६ ॥
स्त्रिय एव हि देवानामिंद्रादीनां भयाश्रयाः ॥ नारीभिर्लब्धवृत्तेश्च पुरुषस्यापि सर्वतः ॥ १७ ॥ पराभवः प्रभवति विवशत्वं च भीष
णम् ॥ स्त्रीभिराजितचित्तस्य सुलभो विपदोदयः ॥ १८ ॥ इत्युक्तो मन्मथो भद्रे ब्रह्मणा च विसर्जितः ॥ दत्त्वा वै पुष्पकं चापं
तथा वै बाणपंचकम् ॥ १९ ॥ रतिप्रीतिसमायुक्तो झषकेतुर्मनोभवः ॥ विडंबयति लोकांस्त्रीन्ससहायो धनुर्धरः ॥ २० ॥ पंडितां
स्तापसान्वीरान्सुधियश्च जितेंद्रियान् ॥ काले कुशलभावज्ञान्देवान्पितृगणांस्तथा ॥ २१ ॥ भूतप्रेतपिशाचांश्च यक्षगंधर्वकिंनरान् ॥
कृमिकीटपतंगांश्च भूतग्रामं चतुर्विधम् ॥ २२ ॥ ममार्थे च कृतो यत्नश्चिंतयित्वा पुनःपुनः ॥ दुःसाध्यः शंकरो देवः श्रूयते भुवनत्रये ॥ तस्य
देवस्य कः शक्तः क्षोभणार्थं मया विना ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वा तु समायातो यत्राहं तपसि स्थितः ॥ रत्या युतः स गर्वेण सख्याऽयं मधुनाश्रितः ॥
॥ २४ ॥ दृष्टवान्मां तदा कामः पिंजकूटजटासटम् ॥ किंचिन्निमित्ततोऽनिद्रं भोगींद्रकृतभूषणम् ॥ २५ ॥ प्रेक्षमाणमृजुस्थानं नासावंशाग्र
लोचनम् ॥ ततोऽवमरकाकारमालंब्याश्रयमात्रकम् ॥ २६ ॥ प्रविष्टः करंध्रेण मदनो हृदये मम ॥ रत्यर्थं कामतप्तेन संस्मृता भवानी मया ॥२७॥

१ अवमरकानामातिसूक्ष्मो जन्तुविशेषः ।

समाधेर्भावना दिव्या लक्ष्यप्रत्यक्षरूपिणी ॥ गता मम विमलता तत्क्षणादेव पार्वति ॥ २८ ॥ उन्मत्ततां गतोऽहं वै विक्रांते मदनात्मिकाम् ॥
निराकृतं मया देवि धैर्यमालंव्य यत्नतः ॥ २९ ॥ दृष्टो मयात्महृदये मन्मथोऽपथ्यकारकः ॥ देहस्थं निर्दहिष्यामि प्रत्याहारप्रयोगतः ॥ ३० ॥
अमानुषीं व्रजेद्योनिं योगिनं प्रविशेद्यदि ॥ बाह्याग्नौ धारणां कृत्वा देहसंस्थे विनिर्दहेत् ॥ ३१ ॥ एतस्मिन्नंतरे सोऽपि संतप्तो मदनो भृशम् ॥
इच्छाशरीरो दुर्ज्ञेयो निःसृतो व्यसनात्मकः ॥ ३२ ॥ सहकारतरोर्मूले भूत्वा मधुसखस्तदा ॥ मुमोच मोहनंनाम मार्गणं मकरध्वजः ॥ ३३ ॥
स चापि हृदये प्राप्तो मदीये लीलया शरः ॥ ततोहं कुपितो देवि नेत्रं कृत्वा तृतीयकम् ॥ ३४ ॥ तन्नेत्रविस्फुलिंगेन क्रोशतां नाकवासिनाम् ॥
गमितो भस्मसात्तूर्णं कंदर्पः कामिदर्पकः ॥ ३५ ॥ तस्मिन्दग्धे ततः कामे रतिः शोकपरायणा ॥ विललाप सुदुःखार्त्ता पतिभक्तिपरायणा ॥
॥ ३६ ॥ हा नाथ हा मम प्राण हा स्वामिन्किं जहासि माम् ॥ पतिव्रतां पतिप्राणां कस्मान्मां त्यजसि प्रभो ॥ ३७ ॥ एवं च विलपंतीं तां वागुवा
चाशरीरिणी ॥ मा त्वं रुद विशालाक्षि पुनरेष पतिस्तव ॥ प्रसादाद्देवदेवस्य उत्थास्यति शिवस्य च ॥ ३८ ॥ प्रार्थितोऽहं ततो देवि तस्मिन्नवसरे
प्रिये ॥ एष कामस्त्वया दग्धः क्रोधेन परमेश्वर ॥ ३९ ॥ येनानेन प्रभो नष्टा सृष्टिर्वै धरणीतले ॥ कृपां विधेहि देवेश दीनायै देहि मे पतिम् ॥
॥ ४० ॥ ततोऽहमब्रुवं देवि तां रतिं दीनभाषिणीम् ॥ अनेन मदनेनाद्य कृतं तरलितं मनः ॥ ४१ ॥ ततो दग्धं मयास्यांगं जीवये त्वत्प्रसादतः॥
अंगं दग्धं मयास्याद्य तृतीयनेत्रवह्निना ॥ ४२ ॥ तस्मादनंग एवैष प्रजासु विचरिष्यति ॥ अनंगोऽपि यदावंत्यां लिंगं संसेवयिष्यति ॥ ४३ ॥
देवानामनुकंपार्थमनंगोऽसौ कृतो मया ॥ त्रिदशैश्च समादिष्टः कामोऽवंत्यां जगाम ह ॥ ४४ ॥ तत्र गत्वा ह्यनंगोऽपि भक्तिभावसमन्वितः ॥
ददर्श परमं लिंगं समीहितफलप्रदम् ॥ ४५ ॥ प्रोक्तं तुष्टेन लिंगेन काम काममवाप्स्यसि ॥ अनंगोऽपि समर्थस्त्वं भविष्यसि न संशयः ॥ ४६ ॥
जन्म प्राप्स्यति रुक्मिण्या गर्भे कृष्णस्य संगमात् ॥ भविता विश्रुतो लोके नाम्ना शंबरसूदनः ॥ ४७ ॥ अनंगेन त्वया यस्मान्मनसा तोषि
तोऽपि सन् ॥ तस्मात्ख्यातिं गमिष्यामि त्वन्नाम्ना काम सर्वदा ॥ ४८ ॥ ये त्वां पश्यंति कंदर्पं भक्त्या परमया युताः ॥ प्राप्नुवंति गतिं नित्यं ते
सदानंददायिकाम् ॥ ४९ ॥ दीर्घायुषो भविष्यंति रूपं तेषां भविष्यति ॥ कुलं चनिर्मलं तेषां ये त्वां पश्यंति मन्मथं ॥ ५० ॥ ऐश्वर्यं परमान्भोगा
न्स्त्रियो दिव्यकलान्विताः ॥ अरोगा संततिस्तेषां भविष्यति न संशयः ॥ ५१ ॥ चैत्रशुक्लत्रयोदश्यां ये मां पश्यंति भक्तितः ॥ देवलोकं
समासाद्य मोदिष्यंति हि ते नराः ॥ ५२ ॥ यक्षा गणेश्वराः सिद्धाः सिद्धगंधर्वसेविताः ॥ रुद्रलोकं गमिष्यंति विमानैः सर्वकामिकैः ॥ ५३ ॥

इत्युक्तः कामदेवोपि लिंगेन परमेश्वरि ॥ तत्राश्रमपदं चक्रे तस्य लिंगस्य संनिधौ ॥५४॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ कामेश्वरस्य शृण्वग्रे कुटुंबेश्वरवैभवम् ॥ ५५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये कामेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ कुटुंबेश्वरसंज्ञं तु देवं विद्धि चतुर्दशम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण गोत्रवृद्धिश्च जायते ॥ १ ॥ यदा देवासुरैः पूर्वं मथितः क्षीरसागरः ॥ तदा च निर्गतं देवि दुर्द्धरं दुःसहं विषम् ॥ २ ॥ कालकूटमयं रौद्रं विषं ज्वालाविभीषणम् ॥ दह्यते च जगत्तेन सदेवासुरमानुषम् ॥ ३ ॥ ततो देवगणाः सर्वे सासुरा यक्षराक्षसाः ॥ विषज्वालातिभीताश्च मामेव शरणं गताः ॥ ४ ॥ स्तुतोहं विविधैः स्तोत्रैरिदमुक्तं वरानने ॥ अमृतार्थे कृतो यत्नः संप्राप्तं मरणं विभो ॥ ५ ॥ अन्यथा चिंतितं कार्यं देवेन कृतमन्यथा ॥ अतिमथितुमारब्धे लोभाद्वै क्षीरसागरम् ॥६॥ उत्पन्नं कालकूटं तु येन दग्धं चराचरम् ॥ ततोऽस्माकं भयं जातं कालकूटोद्भवं प्रभो ॥ ॥७॥ रक्षां कुरु जगन्नाथ शरणागतवत्सल ॥ हितार्थं सर्वलोकानां यथा न प्रलयो भवेत् ॥ ८ ॥ मया तेषां वचः श्रुत्वा त्रिदशानां यशस्विनि ॥ मायूरं रूपमास्थाय देवानामनुकंपया ॥ कंठे धृतं महारौद्रं कालकूटाह्वयं तदा ॥ ९॥ त्वं भीता सहसा नंष्ठा[1] रूपं दृष्ट्वा तु मामकम् ॥ विषवृक्षमसेव्यं तु ततोऽहं दुःखितोऽभवम् ॥१०॥ नदीसंघसमायुक्ता गंगा दृष्टा च पार्श्वतः ॥ सा च प्रोक्ता मया देवि सादरं स्तुतिपूर्वकम् ॥ ११ ॥ कालकूटविषं गंगे वगान्नय महोदधिम् ॥ नान्या शक्ता समानेतुं त्वां विना लोकपावनि ॥ १२ ॥ ॥ गंगोवाच ॥ ॥ नास्ति मे भगवञ्छक्तिर्विवोढुं च जगत्पते ॥ रौद्ररूपी च दुःसेव्यो दहत्येव न संशयः ॥ १३ ॥ ततस्तु यमुना प्रोक्ता न समर्था सरस्वती ॥ अन्याश्च विविधा नद्यो मयाहूताः पृथक्पृथक् ॥ १४ ॥ अशक्तास्ताः समानेतुं कालकूटाह्वयं विषम् ॥ तदाहूता मया देवि शिप्रा ब्रह्मसमुद्भवा ॥ १५ ॥ शिप्रे पुत्रि ममादेशान्महाकालवनं व्रज ॥ गृहीत्वा कालकूटं तु पुरः कामेश्वरस्य हि ॥१६॥ विद्यते परमं लिंगं तस्मिँल्लिंगे नियोजय ॥ मया प्रोक्ता तदा प्राह ब्रह्मणः परमा कला ॥ १७ ॥ एषास्मि प्रस्थिता देव तव वाक्यादसंशयम् ॥ दुःस्पर्शः कालकूटोऽयं नूनं मां भक्षयिष्यति ॥ १८ ॥ असेव्याहं भविष्यामि दुष्टसंपर्कयोगतः ॥ ततो मया पुनः प्रोक्ता शिप्रा पातकनाशिनी ॥ १९ ॥ यानि तीर्थानि भूलोके पाताले यानि संति वै ॥ स्वर्गलोके ह्यंतरिक्षे पुण्यानि चारुहासिनि ॥ २९ ॥ तानि सर्वाणि सेवार्थमागत्य मम वाक्यतः ॥ आज्ञां तव करिष्यंति गच्छ पुत्रि ममाज्ञया ॥ २१ ॥ एवमुक्ता तदा शिप्रा

---

१ नष्टा–अदर्शनं गता–पलायितेत्यर्थः ।

गृहीत्वा कालकूटकम् ॥ समायाता वरारोहे यत्र लिंगमनुत्तमम् ॥ २२ ॥ तद्विषं कालकूटाह्वं निक्षिप्तं लिंगमूर्द्धनि ॥ विषलिंगस्ततो जातो दृष्टो मृत्युप्रदायकः ॥ २३ ॥ पशुः पक्षी नरो वापि यो हि पश्यति तं शिवम् ॥ म्रियते स तदा देवि तस्य देवस्य दर्शनात् ॥ २४ ॥ तीर्थयात्रां ततः कर्त्तुं तत्रायातास्तपोधनाः ॥ तं च देवं ततो दृष्ट्वा मृताः सर्वे च तत्क्षणात् ॥ २५ ॥ ततो हाहाकृतं देवि त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ हाहाकारं महच्छ्रुत्वा मया ते द्विजसत्तमाः ॥ संजीविताश्च वै सर्वे दृष्टिपातेन पार्वति ॥ २६ ॥ तुष्टुवुः प्रणता विप्रा मामतो विविधैः स्तवैः ॥ मया प्रोक्तास्तु ते विप्रा वृणुध्वं वरमुत्तमम् ॥ २७ ॥ तैरुक्तं प्रणतैर्देवि लोकानां च हितार्थतः ॥ संम्रियंते प्रजा देव लिंगेनानेन शंकर ॥ २८ ॥ ताः संरक्ष जगन्नाथ ह्येषोऽस्माकं वरः प्रभो ॥ प्रतिज्ञातं मया देवि लोकानामनुकंपया ॥ २९ ॥ क्षेमारोग्यकरं लिंगं भविष्यति न संशयः ॥ कायावरोहणाद्विप्राः स्वयमत्रागमिष्यति ॥ ३० ॥ लकुलीशस्तदा चायं देवः स्पृश्यो भविष्यति ॥ वृद्धिकारी कुटुम्बस्य भविष्यति न संशयः ॥३१॥ कुटुंबेश्वर इति नाम्ना लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥ इत्युक्तास्ते मया विप्रास्तत्रैव तपसि स्थिताः ॥ ३२ ॥ लकुलीशोऽथ तल्लिंगमारुरोह ममाज्ञया ॥ जनयन्विस्मयं लोके कीर्तिं जनपदे तथा ॥ ३३ ॥ कुटुम्बेश्वरसंज्ञं तु ये पश्यंति यशस्विनि ॥ तेषां कुले तु वृद्धिः स्यात्कुटुंबस्य न संशयः ॥ ३४ ॥ आश्विनासितपंचम्यां दर्शनं यः करिष्यति ॥ बहुपुत्रो बहुधनो भविष्यति न संशयः ॥ ३५ ॥ महतीं श्रियमाप्नोति रोगैश्चापि प्रमुच्यते ॥ सर्वकामसमृद्धोऽसौ मम लोके स मोदते ॥३६ ॥ दर्शनं ये करिष्यंति स्पर्शनं यजनं तथा ॥ ते सर्वे कामसंपूर्णाः प्रयांति मम मंदिरम् ॥ ३७ ॥ समीपे तु सारिच्छिप्रा वापीकूपेन संयुता ॥ यस्या दर्शनमात्रेण नरः पापात्प्रमुच्यते ॥३८॥ सोमवारेर्कवारे च स्नात्वा तस्यां समाहितः॥अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां यः पश्येत्कुटुंबेश्वरम् ॥ ॥ ३९ ॥ राजसूयसहस्रस्य वाजपेयशतस्य च ॥ फलं स लभते देवि सत्यमेतन्मयोदितम् ॥ ४० ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ कुटुंबेश्वरदेवस्य त्विंद्रद्युम्नेश्वरं शृणु ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये कुटुंबेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥छ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ इंद्रद्युम्नेश्वरं विद्धि शिवं पंचदशं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण यशः कीर्तिश्च जायते ॥ १ ॥ आसीद्राजा पुरा देवि इंद्रद्युम्नो महीपतिः ॥ येनेयं रक्षिता पृथ्वी पिता पुत्रमिवौरसम् ॥ २ ॥ दृष्ट्वा सोऽथ बहून्यज्ञान्भूमौ प्रचुरदक्षिणान् ॥ गतः स्वर्गं महात्मा वै सर्वकामफलप्रदम् ॥ ३ ॥ स चाथ प्रच्युतः स्वर्गाद्भ्रष्टकीर्तिर्यदा क्षितौ ॥ पपात भूमौ सहसा गतपुण्यो नराधिपः ॥ पतितश्चिंतयामास भृशं शोकपरिप्लुतः ॥ ४ ॥ कृतस्य कर्मणस्त्वत्र भुज्यते यत्फलं दिवि ॥ न चान्यत्क्रियते तत्रन्द्धतलस्थेन भुज्यते ॥५॥

सोऽत्र दोषो मतस्तस्यामतस्तत्पतनं च यत् ॥ पतनात्तु महद्दुःखं परितापश्च जायते ॥६॥ स्वर्गभाजो भवंतीह यावत्कीर्तिश्च जायते ॥ दिवं स्पृशति भूमिं च शब्दः पुण्यस्य कर्मणः॥ यावत्स शब्दो भवति तावत्पुरुष उच्यते ॥७॥ अकीर्त्तिः कीर्त्यते यस्य लोके भूतस्य कस्यचित्॥ स पतत्यधमाँल्लोकान्यावच्छब्दोऽस्य कीर्त्तितः ॥ ८ ॥ तस्मात्कल्याणवृत्तः स्यादन्यथा पतनं भुवि ॥ विधाय वृत्तं पापिष्ठं कीर्तिमेवाभिवर्द्धयेत् ॥ ९ ॥ अत्यंतं श्लाघयाम्यत्र कीर्त्ति स्वर्गकरां पराम् ॥ देवैरपि हि सा कीर्तिः कांक्ष्यते परमा यतः ॥ १० ॥ यावत्कीर्त्तिर्मनुष्याणां वर्त्तते भुवि चाक्षया ॥ तेजः पुंजेन युक्तानि शरीराणि भवंति हि ॥ ११ ॥ न स्वेदो न च दौर्गंध्यं पुरीषं मूत्रमेव वा ॥ तेषां निर्वचनं राजा विधाता च त्रिविष्टपे ॥ उह्यंते ते विमानैश्च नानाभरणभूषिताः ॥ १२ ॥ एवं विमृश्य नृपतिरिंद्रद्युम्नो वरानने ॥ स्वर्गकामो जगामाथ हिमवंतं नगोत्तमम् ॥ १३ ॥ यत्र तेपे तपस्तीव्रं मार्कंडेयो महामुनिः ॥ दृष्ट्वा प्रणम्य शिरसा साष्टांगं च पुनःपुनः ॥ पप्रच्छ विनयोपेतस्तमृषिं शंसितव्रतम् ॥ १४ ॥ विदितास्तव धर्मज्ञ देवदानवराक्षसाः ॥ राजवंशाश्च विविधा ऋषिवंशाश्च शाश्वताः ॥ १५ ॥ न तेऽस्त्यविदितं किञ्चिदस्मिँल्लोके द्विजोत्तम ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तत्त्वेन कथ्यतां त्वया ॥ कथं कीर्त्तिर्ध्रुवा लोके जायते किंतपःफलात् ॥ १६ ॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ हंत ते कथयिष्यामि यतः कीर्तिं समीहसे ॥ यावत्कीर्तिर्भूमिसंस्था तावद्वस सुरैः सह ॥ तद्गच्छ शीघ्रं धर्मज्ञ महाकालवनोत्तमम् ॥ १७ ॥ कल्कलेश्वरदेवस्य समीपे वामभागतः ॥ लिंगं पापहरं तत्र समाराधय यत्नतः ॥ १८ ॥ तस्याभ्यर्चनमात्रेण लप्स्यसे कीर्तिमुत्तमाम् ॥ स्वर्गं सनातनं चैव यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥ ॥ १९ ॥ गत्वा स पूजयामास तल्लिंगं कीर्तितं त्विदम् ॥ ततो देवाः सगन्धर्वाः प्रशस्य च मुदान्विताः ॥ २० ॥ अन्तारिक्षे विमानस्थाः प्रोचुर्वाचं नराधिपम् ॥ त्वत्कीर्त्तिर्निर्मला जाता लिंगस्यास्य समर्चनात् ॥ २१ ॥ अद्यप्रभृति राजेंद्र लिंगं त्वन्नाम नामतः ॥ ख्यातिं यास्यति लोकेऽस्मिन्निंद्रद्युम्नेति निश्चितम् ॥ २२ ॥ इन्द्रद्युम्नेश्वरं देवं पूजयिष्यंति ये नराः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्ता विमानैः सर्वकामिकैः ॥ २३ ॥ स्वर्गं यास्यंति ते हृष्टाः स्तूयमानाः सुरर्षिभिः ॥ किंचिन्न दुर्लभं लोके तेषां नैव भविष्यति ॥ २४ ॥ दर्शनं ये करिष्यंति लोभाद्वापि प्रसंगतः ॥ तेषां कीर्ति

१ एतेन—अतिपापिष्ठस्य—स्वर्गप्राप्तिरेव भवति—इति विभ्रम्य—पापकर्मण्येव प्रवृत्तिर्नानेन विधीयते—अपि तु कीर्तिप्रशंसामात्र एव तात्पर्यम्। स्वर्गप्रापिका कीर्तिस्तु—पुण्यकर्मैकलभ्यैव। अत्र श्लोके—'पापिष्ठं कर्म विधायापि कीर्तिमेवाभिवर्द्धयेत्—' इत्युक्त्या—काक्वर्थमनुसंधाय—किं पुनः पुण्यकरं कर्म विधाय—कीर्तिमभिवर्धयेत्—इति वक्तव्यमिति भावार्थः—इत्यनुसंधेयं सुधीभिः। २ निर्वचनम्—उदाहरणम्—इत्यर्थः। ३ काल कालेश्वरदेवसमीपे—इ० पा०।

यशः पुण्यं धर्मश्चैवं भविष्यति ॥ २५ ॥ न स्वर्गात्पतनं तेषां यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ ये च पूजां करिष्यंति चतुर्दश्यां विशेषतः ॥ ते कुलं तारयि
ष्यंति मातृकं पैतृकं सदा ॥ २६ ॥ इत्युक्त्वा त्रिदशाः सर्वे लिंगं संपूज्य यत्नतः ॥ इंद्रद्युम्नेन सहिताः पुनः स्वर्गं गताः प्रिये ॥ २७ ॥ एष ते
कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ इन्द्रद्युम्नेशदेवस्य श्रूयतामपरः प्रिये ॥ २८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्य इन्द्रद्युम्नेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ ईशानेश्वरसंज्ञं तु
षोडशं विद्धि पार्वति ॥ यस्य दर्शनमात्रेण ऐश्वर्यं जायते नृणाम् ॥ १ ॥ तुहुंडेन पुरा देवि सर्वे ह्युपद्रुताः सुराः ॥ ऋषयश्च महाभागा यक्षगन्धर्वकि
न्नराः ॥ २ ॥ नंदनाख्यं वनं सर्वं तदधीनमभूत्किल ॥ ऐरावणं द्विपेन्द्रं च जित्वा द्वारि समादधत् ॥ ३ ॥ उच्चैःश्रवससंज्ञं तु हृतवान्दानवेश्वरः ॥
देवांगनानां सर्वासां विध्वंसं कर्तुमुद्यतः ॥ ४ ॥ स्वर्गमार्गः खिलीभूतस्तद्भयेन ह्यभूत्सति ॥ हृताधिकारा देवाश्च मंत्रं समुपचक्रमुः ॥ ५ ॥ तस्मि
न्काले च कालज्ञो नारदोऽथ महामुनिः ॥ आजगाम महातेजा भ्रममाणश्च मंत्रिभिः ॥ ६ ॥ देवैर्नमस्कृतः सोऽथ पूजितश्च यथाविधि ॥ निवे
दितं यथावृत्तं तुहुण्डस्य विचेष्टितम् ॥ ७ ॥ पप्रच्छुरथ ते मंत्रं नारदं मुनिसत्तमम् ॥ कथयस्व महाबुद्धे सर्वं जानासि सर्व्वतः ॥ ८ ॥ ईदृक्काले
समायाते किं कर्त्तव्यं महामुने ॥ नाज्ञातं त्रिषु लोकेषु किंचिद्देवर्षिसत्तम ॥ ९ ॥ मुहूर्तं ध्यानमालंब्य किंचिन्मील्य च लोचने ॥ उपायं
कथयामास सर्वदुःखविनाशनम् ॥ १० ॥ महाकालवने रम्ये शीघ्रं गच्छंतु विह्वलाः ॥ इन्द्रद्युम्नेश्वरस्यैव पश्चाद्भागे व्यवस्थिताः ॥
सेवध्वं परमं लिंगमीशानेश्वरसंज्ञकम् ॥ ११ ॥ पुरा चेशानकल्पे तु ईशानेन सुखेन हि ॥ मुनिना श्रोत्रियेणैव वेदाभ्यासरतेन
वै ॥ उत्तमांगपदं लब्धं शंकरस्य च मूर्द्धनि ॥ १२ ॥ तस्याराधनमात्रेण मनोऽभीष्टं हि लभ्यते ॥ १३ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा देवा मुदितमा
नसाः ॥ जग्मुर्यत्र महाल्लिंगं स्तुतिं सर्वेऽप्यकुर्वत ॥ १४ ॥ ईशानेशान ईशान तत्पुरुष नमोऽस्तु ते ॥ नमो वाम महाघोर सद्योमुख नमोनमः ॥
॥ १५ ॥ त्र्यक्ष भर्ग महादेव उमाकांत नमोनमः ॥ नमः शिव नमो भीम नमः सर्व नमोनमः ॥ १६ ॥ नमः शंभो नमो रुद्र विरूपाक्ष
नमोनमः ॥ त्वया देव प्रजाः सर्वाः सदेवासुरमानुषाः ॥ १७ ॥ स्थावराणि च भूतानि जंगमानि चराणि च ॥ ब्रह्म वेदाश्च वेद्यं च त्वया सृष्टं
महेश्वर ॥ १८ ॥ शिरस्ते गगनं देवा नेत्रे शशिदिवाकरौ ॥ निःश्वासः पवनश्चापि तेजोऽग्निश्च तवाच्युतः ॥ १९ ॥ बाहवस्ते दिशः सर्वाः
कुक्षिश्चैव महार्णवः ॥ उरू ते पर्वता देव चरणौ पृथिवी मता ॥ २० ॥ इंद्रसोमाग्निवरुणा देवासुरमहोरगाः ॥ प्रह्वास्त्वामनुतिष्ठंति स्तुवंतो

विविधैः स्तवैः ॥ २१ ॥ त्वया व्याप्तानि भूतानि सर्वाणि भुवनेश्वर ॥ त्वयि तुष्टे जगत्तुष्टं त्वयि क्रुद्धे महद्भयम् ॥ २२ ॥ भयानामपनेतासि त्वमेकः शत्रुसूदनः ॥ असुराणां समर्थानां विनाशश्च त्वया कृतः ॥ २३ ॥ न च विक्रमणैर्देव निर्वाणमगमत्परम् ॥ त्वं हि कर्त्ता विकर्त्ता च भूतानामिह सर्वशः ॥ २४ ॥ आराधयित्वा सर्वे ते नमस्यंति च सर्वशः ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि लिंगमध्यात्समुत्थिता ॥ २५ ॥ धूमावृता महाज्वाला यया दग्धः स दानवः ॥ तुहुण्डो मुंडपुत्रस्तु ससैन्यपरिवारितः ॥ २६ ॥ स्वाधिकारांश्च संप्रापुर्लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥ सुरैश्चाख्या समादिष्टा लिंगस्यास्यैव हर्षितैः ॥ २७ ॥ ऐश्वर्यशीलमस्यास्तीत्यस्माकं च विनिश्चितम् ॥ ईशान इति विख्यातस्त्रैलोक्ये च भविष्यति ॥ २८ ॥ ईशानेश्वरसंज्ञं तु ये समाराधयंति च ॥ कीर्तिर्लक्ष्मीर्ध्रुवा तेषां सिद्धिः प्रीतिर्भविष्यति ॥ २९ ॥ पूज्यमानः सदा देवैर्गंधर्वाप्सरसांगणैः ॥ स्वर्गलोकं गमिष्यंति विमानैरुज्ज्वलैर्मुदा ॥ ३० ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राः स्त्रियः कुमारिकाः ॥ यथाभिलषितान्कामानाप्नुवंति न संशयः ॥३१॥ यः करोति नरः सम्यग्दर्शनं नियमस्थितः ॥ न कुत्र तस्य हानिः स्याद्यावज्जन्मशतं भवेत् ॥ ३२ ॥ सर्वदा सर्वकार्येषु ते समर्था यशस्विनि ॥ ईशानेश्वरसंज्ञं तु ये पश्यंति दिनेदिने ॥ ३३ ॥ एवं ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ ईशानेश्वरदेवस्य श्रूयतामप्सरेश्वरः ॥ ३४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य ईशानेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ देवं सप्तदशं विद्धि विख्यातमप्सरेश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण लोकोऽभीष्टानवाप्नुयात् ॥ १ ॥ नंदनाख्ये वने देवि सर्वकामसमन्विते ॥ सिद्धचारणगंधर्वकिंनरोद्गीतनादिते ॥ २ ॥ शुककोकिलचक्राह्वचकोरकुररावृते ॥ दिव्यलोकोपमस्थाने त्रिविष्टपविभूषणे ॥ ३ ॥ तत्रोपविष्टो वृत्रारिः सुरज्येष्ठश्च सेवितः ॥ ननर्त्त रंभा तस्याग्रे नृत्यभावान्विवृण्वती ॥ ४ ॥ ततोन्यचित्ता संजाता किंचित्स्मृत्वा प्रमादतः ॥ लयतालविहीना च दृष्टा वै वासवेन सा ॥ ५ ॥ चुकोप च सुरश्रेष्ठस्तस्याः शापं ददौ किल ॥ विस्मृतिर्मानुषं कर्म न दिव्यं क्वापि दृश्यते ॥ तस्मात्तु मानुषे लोके गच्छ त्वं निष्प्रभा सती ॥ ६ ॥ अथेंद्रकोपसंक्षोभात्पतिता भुवि साप्सराः॥ निश्चेष्टा विकलीभूता रुदती विस्वरं बहु ॥ ७ ॥ करुणं विलपंती च किं मया दुष्कृतं कृतम् ॥ निर्मलं न तपस्तप्तं कथं नाराधितः सुरः ॥ ८ ॥ अथाप्सरोगणः सर्वः सखीगणसमन्वितः ॥ रंभा यत्रैव पतिता समायातो वरानने ॥ तस्याः शोकाग्निदाहेन संतप्तोऽप्सरसां गणः ॥ ९ ॥ सुसुप्ता पद्मिनी साभ्रे यथा नैव विराजते ॥ तथा शापेन विध्वस्ता रंभा नो राजते सदा ॥ १० ॥ सखीगणैः परिवृता रंभा दृष्टा वरानने ॥ देवर्षिणा

नारदेन विस्मितेनांतरात्मना ॥ ११ ॥ कस्मादप्सरसः सद्यो दृश्यंते शोकविह्वलाः ॥ कस्माच्च करुणं रंभा रोदित्येषा मुहुर्मुहुः ॥
॥ १२ ॥ पप्रच्छ च समागत्य कस्मादप्सरसो वराः ॥ विषण्णवदना दीनाः कथ्यतां मम सादरम् ॥ १३ ॥ वृत्तांतं कथयामासु
स्ताश्च तस्मै पुरातनम् ॥ श्रुत्वा च नारदस्तत्र ध्यानासक्तोऽभवन्मुनिः ॥ १४ ॥ उपायं कथयामास हितं तासां प्रयत्नतः ॥ गच्छंत्वप्सरसः
सर्वा महाकालवनोत्तमे ॥ १५ ॥ आराधयध्वं देवेशं लिंगं सर्वार्थसाधकम् ॥ पृच्छादेव्यास्तु पुरतः पुरा कल्पे प्रपूजितम् ॥ १६ ॥ उर्वश्या मम
वाक्येन भर्त्ता प्राप्तः पुरूरवाः ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा समाजग्मुर्गणास्तथा ॥ १७ ॥ महाकालवने रम्ये लिंगाराधनकाम्यया ॥ ततस्तुष्टः स्वयं
रुद्रस्तासां भक्त्या वरं ददौ ॥ १८ ॥ रंभे प्राप्स्यसि सौभाग्यं स्वर्गलोकं यशस्विनि ॥ भविष्यसि महाभागे जिष्णोस्त्वं वल्लभा ध्रुवम् ॥ १९ ॥
तस्मात्त्रिविष्टपं गच्छ संघेनानेन पूजिता ॥ आराधितोऽप्सरोभिश्च पुरा स्वर्गार्थकाम्यया ॥ अतोप्सरेश्वरः ख्यातो ययौ ख्यातिं जगत्त्रये ॥ २० ॥
ये समाराधयिष्यंति भक्त्या चाप्सरसेश्वरम् ॥ ते सर्वकामसंपूर्णा भविष्यंति युगेयुगे ॥ २१ ॥ प्रेरयिष्यंति ये लोके दर्शनार्थं यशस्विनि ॥
स्थानभ्रंशो वियोगश्च तेषां स्वप्ने न जायते ॥ २२ ॥ किं दानैः किं तपोभिश्च किं यज्ञैर्बहुदक्षिणैः ॥ स्पर्शनाल्लभते राज्यं स्वर्गं मोक्षं
क्रमेण तु ॥ २३ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ अप्सरेश्वरदेवस्य श्रूयतां कल्कलेश्वरः ॥ २४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्येऽप्सरेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ ॥ देवमष्टादशं विद्धि ख्यातं कलकलेश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कलहो नैव जायते ॥ १ ॥ सर्वदुःखोपशमनं सर्वपाप
प्रमोचनम् ॥ व्याधिसर्पाग्निचौराणां शमनं वांछितप्रदम् ॥ २ ॥ मम देवि त्वया सार्द्धं कलहः समपद्यत ॥ पुरा विस्तरतो वच्मि शृण्वेकाग्रमनाः
शुभे ॥ ३ ॥ यदा त्वं हिमशैलस्य दुहिता वरवर्णिनि ॥ तदा विवाहितं कांते यथोक्तविधिना मया ॥ ४ ॥ विनिवृत्ते विवाहे च त्वया सार्द्धं
वरानने ॥ महाकालीति नाम्ना वै वर्णेनापि च तादृशी ॥ ५ ॥ नीलोत्पलनिभप्रख्या नीलकुंचितमूर्द्धजा ॥ अप्येकस्मिंस्तदा त्वं हि मातृणां मंडपे
शुभे ॥ मध्ये समुपविष्टासि कृष्णांजनसमप्रभा ॥ ६ ॥ कालि सुंदरि मत्पार्श्वे वल्लभे त्वमुपाविश ॥ शरीरे मम तन्वंगि सिते भास्यसितद्युतिः॥७॥
भुजंगीवासिता शुभे संश्लिष्टा चंदने तरौ ॥ रजनीवासिते पक्षे दृष्टिदोषहरासि मे ॥ ८ ॥ इत्युक्तासि मया देवि गिरिजे चारुहासिनि ॥ तदा

प्रोक्तं त्वया वाक्यं मामुद्दिश्य सगद्गदम् ॥ ९ ॥ यदा त्वया मदर्थे हि प्रेरिता वेदपारगाः ॥ सप्तर्षयो महाभागाः किंकृते न तदात्थ माम् ॥ १० ॥ तदात्वया मदर्थेऽपि प्रार्थितो जनको मम ॥ हिमाद्रिराजो यत्नेन किं काली न तदात्थ माम् ॥ ११ ॥ यदाप्युक्तं त्वया दैन्यान्मदर्थे गच्छ नारद ॥ प्रार्थ्यतां पार्वती शीघ्रं किं काली न तदात्थ माम् ॥ १२ ॥ सत्येयं लौकिकी गाथा न वृथा परिजायते ॥ स्वकृतेन जनः सर्वो जाड्येन परिभूयते ॥ १३ ॥ अवश्यमर्थी प्राप्नोति खंडनां तुंडमुंडनाम् ॥ तपोतिदीर्घचारैतैयत्त्वां प्रार्थितवत्यहम् ॥ १४ ॥ तस्या मे नियतस्त्वेष ह्यवमानः पदेपदे ॥ नैवास्मि कुटिला रौद्रा विषमा न च धूर्जटे ॥ १५ ॥ नाकुलीना वृथाचारा न दुष्टा न समत्सरा ॥ सविषस्त्वं यतः ख्यातो व्यक्तं दोषाकराश्रयः ॥१६॥ अकुलीनो वृथाचारो मात्सर्येणाश्रितः सदा ॥ नाहं मुष्णामि नयने तत्र हंता त्वमेव च ॥१७॥ आदित्यस्त्वां विजानातु भगवान्द्वादशात्मकः ॥ मया नोत्पाटिता दंताः कस्यापि निरपत्रप ॥१८॥ पूषा देवो विजानाति द्वादशात्मा दिवाकरः॥मूर्ध्नि शूलं तव यतः स्वैर्दोषैर्मामधिक्षिपः ॥१९॥ यत्तु मामाह कृष्णेति महाकालेतिविश्रुतः॥ इत्यथापि प्रवादोऽयं प्रवरः ख्यामि ते हर ॥२०॥ निदर्शनार्थं न द्वेषाच्छ्रुत्वा तं क्षंतुमर्हसि ॥ विरूपो यावदादर्शे नात्मनः पश्यते मुखम्॥२१॥मन्यते तावदात्मानमन्येभ्यो रूपवत्तमम् ॥ यदा तु मुखमादर्शे विकृतं सोऽभिवीक्षते॥२२॥ तदेतरं विजानाति ह्यात्मानं नेतरं जनम् ॥ सत्यधर्मच्युतात्पुंसः क्षुद्रादाशीविषादिव ॥ २३ ॥ स नास्तिकोप्युद्विजते जनः किं पुनरास्तिकः ॥ इत्युक्तोऽहं त्वया देवि मया कोलाहलः कृतः ॥ २४ ॥ अनात्मज्ञासि गिरिजे मृडे पंडितमानिनि ॥ सत्यं सर्वैरवयवैः स्तुतोऽपि सदृशः पितुः ॥२५॥ काठिन्यं कष्टमभ्येति धातुभ्यो बहुघातिता ॥ कुटिलत्वं च सर्वेभ्योऽसेव्यत्वं च हिमादिव ॥२६॥ इत्युक्ताऽसि मया देवि पुनः प्रोक्तं त्वया वचः ॥ तथापि दुष्टसंसर्गात्संक्रांतं सर्वमेव हि ॥२७॥ व्यालेभ्योऽनेकजिह्वत्वं भस्मतः स्नेहवर्जनम् ॥ हृत्कालुष्यं शशांकाद्वै दुर्बोधत्वं वृषादपि॥२८॥श्मशानवासाद्भीरुत्वं नग्नत्वं च न लज्जया ॥ निर्घृणत्वं कपालाच्च दया ते विगता चिरम् ॥ २९ ॥ एवं तदाभवद्रौद्रः कलहो भयकृच्छुभे ॥ एवं प्रवृत्ते तु तदा कंपितं भुवनत्रयम् ॥ ३० ॥ भीताश्च देवगंधर्वा यक्षगंधर्वराक्षसाः ॥ तस्मात्कोलाहलो भूमिं भित्त्वा लिंगमभूत्तदा ॥ ३१ ॥ लिंगमध्यात्समुत्पन्ना वाणी सुखकरी शुभा ॥ आश्वासयंती देवान्वै त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ३२ ॥ नामास्य चक्रुर्देवास्तदा कलकलेश्वरम् ॥ स्वरनामासौ ततोऽभूच्छङ्करो भुवि विश्रुतः ॥ ३३ ॥ यस्तमर्चयते भक्त्या देवं कलकलेश्वरम्॥ न राक्षसाः पिशाचाश्च न भूता न विनायकाः ॥ विघ्नं कुर्युर्वै

१ किंकृते–किमर्थम्–इति यावत् । २ आत्थ–अब्रवीः ।

रारोहे कलहो न भवेद्गृहे ॥ ३४ ॥ सुशीला गृहिणी तस्य सुरूपा सुभगा प्रिये ॥ बहुपुत्रा बहुधना जायते दर्शनात्तथा ॥ ३५ ॥ ये पश्यंति चतु
र्दश्यां देवं कलकलेश्वरम् ॥ न दुःखं न जरा व्याधिर्नाकालमरणं तथा ॥ ३६ ॥ न च शत्रुभयं तेषां जायते गिरिपुत्रके ॥ लोकोऽक्षयो भवेद्देवि
यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ ३७॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ यस्य श्रवणमात्रेण क्षेममत्र परत्र च ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कंदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये कलकलेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥छ॥ ॥ ईश्वर
उवाच ॥ ॥ एकोनविंशतितमं नागचंडेश्वरं प्रिये ॥ निर्माल्यलंघनात्पापान्मुच्यते यस्य दर्शनात्॥१॥ तस्य प्रभावं सुभगं कथयाम्यथ विस्तरात्॥
शृण्वेकाग्रमना देवि सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २ ॥ पुरा देवर्षिगंधर्वाश्चारणा गुह्यकास्तथा ॥ उपविष्टाः सुधर्मायां कथयंतः शुभां कथाम् ॥ ३ ॥ एत
स्मिन्नंतरे शक्रो देवर्षिं नारदं मुनिम् ॥ पप्रच्छ सादरं देवि समायातं शुचिव्रतम् ॥ ४ ॥ दृष्ट्वा विनयसंपन्नं ब्रह्मचर्यपरायणम् ॥ मेखलाजिनकौपीनं
वीणादण्डविभूषितम् ॥५॥ त्वया दृष्टमिदं सर्वं त्रैलोक्यं भूर्भुवादिकम् ॥ उत्पाद्यमानमुत्पन्नं प्रलयञ्च सहस्रशः ॥६॥ त्वत्तुल्यो नास्ति लोकेऽस्मिन्मु
क्त्वैकं परमेष्ठिनम् ॥ जगत्कारणमव्यक्तं नित्यं सदसदात्मकम् ॥ ७ ॥ योगेन तपसा भक्त्या यस्त्वया परितोषितः ॥ त्रैलोक्यमभिजानासि तत्सर्वं
सर्वतः स्फुटम् ॥ ८ ॥ अतोऽहं प्रष्टुमिच्छामि कथ्यतां मम निश्चयम् ॥ पृथिव्यां प्रवरं क्षेत्रं पावनं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ ९ ॥ एवं श्रुत्वा तदा ध्यात्वा
चिंतयामास नारदः ॥ चिंतयित्वा चिरं कालमिदं वचनमब्रवीत् ॥१०॥ देवराज स्मृतं पुण्यं क्षेत्रराजमनुत्तमम् ॥ क्षेत्राणामुत्तमं क्षेत्रं प्रयागं च प्रश
स्यते ॥ ११ ॥ तस्माद्दशगुणं क्षेत्रं महाकालस्य कथ्यते ॥ भुक्तिदं मुक्तिदं तच्च दर्शनादपि वासव ॥ १२ ॥ एतच्छ्रुत्वा सहस्राक्षो वर्णयित्वा च तं
मुनिम् ॥ सर्वैर्देवगणैः सार्द्धं विमानस्थस्त्वरान्वितः ॥ १३ ॥ अंतरिक्षस्थितो जिष्णुरद्राक्षीच्च सुरैः सह ॥ क्षेत्रं लिंगैः समाकीर्णमंगुलस्यांतरं न हि
॥ १४ ॥ षष्टिकोटिसहस्राणि षष्टिकोटिशतानि च ॥ महाकालवने रम्ये निर्माल्यं लंघ्यते कथम् ॥ १५ ॥ निर्माल्यलंघनाद्दोषो महान्भवति
निश्चितम् ॥ इत्यालोच्य पुनर्देवि जग्मुः स्वर्गं मनोरमाः ॥ १६ ॥ निर्माल्यदोषभीतास्ते क्षेत्रे न विविशुः सुराः ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि विमानस्था
गणोत्तमाः ॥ १७ ॥ गणैर्नानाविधैः सेव्यैर्गीयमानश्च किंनरैः ॥ चारणैः स्तूयमानस्तु स्वर्गलोकं व्रजन्सुरैः ॥ १८ ॥ प्रफुल्लनयनैर्दृष्टः कोऽयं
धन्यो महातपाः ॥ तेजसा दीप्यमानोयमप्सरोभिश्च सेव्यते ॥ १९ ॥ पप्रच्छुरमराः सर्वे कोऽयं रुद्रनिभो गणः ॥ याति कुत्र महाबाहो हृष्टात्मा
प्रहसन्मुखः ॥ २० ॥ पृष्टस्तदा सुरैः सर्वैर्विस्मयाविष्टमानसैः ॥ कस्त्वं पुरुषशार्दूल किं त्वया सुकृतं कृतम् ॥ २१ ॥ देवानां पुरतो देवि

निःशेषं कथितं तदा ॥ महाकालो महादेवः पूजितो भक्तितः स्तुतः ॥ २२ ॥ हृष्टेन तेन मे दत्तं गणत्वं यत्सुदुर्लभम् ॥ नाम दत्तं च सुभगं नागचंड इति ध्रुवम् ॥ २३ ॥ पप्रच्छुरमरास्तत्र सादरं गणसत्तम ॥ नागचंड त्वया तत्र निर्माल्यं पतितं त्वथ ॥ २४ ॥ महाकालवने पुण्ये लंघितं चरता त्वया ॥ संचारो नास्ति तत्रैव लिंगसंकीर्णता यतः ॥ २५ ॥ उपायस्तेन कथितो देवानां पुरतस्तदा ॥ तत्र तिष्ठति देवेशालिंगं सर्वफलप्रदम् ॥ २६ ॥ ईशानोश्वरदेवस्य तिष्ठतीशानभागतः ॥ तस्य दर्शनमात्रेण न स गच्छति दुष्कृतम् ॥ २७ ॥ निर्माल्यलंघनोद्भूतं यत्पापं जायते महत् ॥ तत्सर्वं नाशमायाति तस्य लिंगस्य दर्शनात् ॥ २८ ॥ ततो देवगणाः सर्वे महाकालवने पुनः ॥ समायाता महाभागा महाकालश्च पूजितः ॥ २९ ॥ यथा लिंगं च तद्दृष्टं सर्वदोषक्षयंकरम् ॥ तस्य दर्शनमात्रेण निर्माल्यलंघनादिभिः ॥ दोषो नष्टः सुराणां च ततो नामास्य चक्रिरे ॥ ३० ॥ अस्माकं तेन कथितं नागचंडेन धीमता ॥ नागचंडेश्वराख्यानमतो लोके भविष्यति ॥ ॥ ३१ ॥ कृत्वास्य नाम ते देवा जग्मुः स्वर्गेहमुत्तमम् ॥ पूजयिष्यंति ये केचिन्नागचंडेश्वरं शिवम् ॥ निर्माल्यलंघनोद्भूतं तेषां नश्यति पातकम् ॥ ॥ ३२ ॥ नागचंडेश्वरं देवं ये पश्यंति दिनेदिने ॥ अज्ञानाज्ज्ञानतः पापं तेषां नश्यति नान्यथा ॥ ३३ ॥ आह्लादं निर्वृतिं स्वास्थ्यमारोग्यं चारुरूपताम् ॥ सप्त जन्मान्यवाप्नोति दर्शनेन न संशयः ॥ ३४ ॥ प्राप्नोत्यभिमतान्कामान्देवानामपि दुर्लभान् ॥ कीर्त्तनान्नात्र संदेहो नागचंडेश्वरस्य च ॥ ३५ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ नागचंडेश्वरस्यैव प्रतीहारेश्वरं शृणु ॥ ३६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये नागचंडेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ छ ॥

॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ प्रतीहारेश्वरं देवि विद्धि विंशतिमं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण धनवानिह जायते ॥ १ ॥ दक्षकोपात्त्वं च देवि पुरा प्राणैर्विसर्जितैः ॥ हिमाचले तथा जाता मया प्राप्ता पुनः प्रिये ॥ २ ॥ प्रारब्धा च मया देवि त्वया सार्द्धं रतिस्तदा ॥ दिव्यं वर्षशतं जातं साग्रं देवि प्रमोदतः ॥ अनुरागवशाच्चैव मन्मथेन प्रपीडिता ॥ ३ ॥ महारतिं समीक्ष्याथ देवाः संक्षुब्धमानसाः ॥ चक्रुर्मंत्रं यथाकालं वासवाद्या यथोचितम् ॥ ४ ॥ दिव्यं वर्षशतं रुद्रो गौर्या सह सदा रतिम् ॥ कुर्वंस्तिष्ठति देवोऽसौ मंदरे चारुकंदरे ॥ ५ ॥ अनयोर्बीजसंपत्योः पुत्रो यो हि भवेत्तदा ॥ विनश्येत्तेन त्रैलोक्यमखिलं च न संशयः ॥ ६ ॥ तस्य तेजोपि नो वोढुं समर्था निश्चितं वयम् ॥ तस्मात्तत्क्रियतां कर्म रतिर्येनोपशाम्यति ॥ ७ ॥ उपायं दृष्टवांस्तत्र देवानां गुरुरग्रणीः ॥ बृहस्पतिर्महातेजा वेदशास्त्रार्थपारगः ॥ ८ ॥ गच्छंतु त्रिदशाः सर्वे शिवस्य तु समी

पतः ॥ स्वयं विज्ञाप्यतां देवस्तत्कर्म न कारिष्यति ॥ ९ ॥ इति निश्चित्य ते देवि जग्मुः शीघ्रं सुरास्तदा ॥ मंदराद्रेः शुभे द्वारि स्थितास्ते
विस्मयान्विताः ॥ १० ॥ गणानामधिपो नंदी द्वारि तिष्ठति यत्नतः ॥ त्वया सार्द्धमहं देवि कुर्वंस्तिष्ठामि तां रतिम् ॥ ११ ॥ अथ प्रवेशो
देवानां दुष्करो मम पार्श्वतः ॥ तदा चिंतयमानाश्च तत्र तिष्ठंति ते सुराः ॥ १२ ॥ अग्निना तद्धितं वाक्यमुक्तं तेषां पुरः शुभम् ॥ हंसरूपं
समास्थाय यास्यामि शिवसन्निधौ ॥ १३ ॥ वंचयित्वा प्रतीहारं कृतं तेन तथैव च ॥ हंसरूपेण कथितं कर्णे मम शुचिस्मिते ॥ १४ ॥
इन्द्राद्या अमरा देवा द्वारि तिष्ठंति संयताः ॥ श्रुत्वा तस्य च तद्वाक्यं ततोऽहं द्वारमागतः ॥ १५ ॥ ततश्च तैः कृतो मह्यं प्रणामश्च यथाक्रमम् ॥
मया दृष्टाश्च ते देवा युष्माकं किं करोम्यहम् ॥ १६ ॥ तैरुक्तं त्यज्यतां चैव संभोगस्तु सुदारुणः ॥ तथा मया कृतं देवि गतास्ते त्रिदिवं पुनः
॥ १७ ॥ ततः शप्तो मया नंदी भूलोकं गच्छ सत्वरम् ॥ ततः शापपरिभ्रष्टः पृथिव्यां पतितस्तदा ॥ १८ ॥ सोच्छ्वासहृदयो दीनो दुःखव्या
कुललोचनः ॥ विलपंश्च तथा नंदी विलुठञ्छोकतो भुवि ॥ १९ ॥ वंचितश्चाग्निना बाढं वासवेन विशेषतः ॥ किं मया दुष्कृतं कर्म कृतं किं
चित्पुरातनम् ॥ २० ॥ स दृष्टो लोकपालैस्तु तामवस्थां गतो गणः ॥ पृष्टश्च तैः कुतो नंदिन्विलापं कुरुषे महत् ॥ २१ ॥ सर्वं निवेदितं तेन
तेषामग्रे च नंदिना ॥ उपायः कथितस्तैश्च महाकालवनं ततः ॥ २२ ॥ ततश्च वचनं श्रुत्वा नंदी रोमांचकंचुकः ॥ महाकालवने देवि जगाम स
तदा गणः ॥ पूजयामास विधिवद्धृत्वा कपालिकीं तनुम् ॥ २३ ॥ अशरीरसमुत्पन्ना वाणी लिंगात्तदा प्रिये ॥ संजाता शापमोक्षस्ते प्रतीहार सुभ
क्तितः ॥ पूजितोऽसौ महाभक्त्या प्रतीहारेण नंदिना ॥ २४ ॥ तदाप्रभृति लोकेस्मिन्प्रतीहारेश्वरेश्वरः ॥ मया ते कथितो देवि प्रतीहारेश्वरस्य च ॥
प्रभावः सर्वलोकानामत्यभीष्टफलप्रदः ॥ २५ ॥ पूजयिष्यंति ये भक्त्या प्रतीहारेश्वरं शिवम् ॥ स्थानभ्रंशो वियोगश्च तेषां स्वप्नेऽपि नो भवेत्
॥ २६ ॥ सप्तजन्मकृतं पापं स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ तत्सर्वं नाशमायाति प्रतीहारेश्वरार्चनात् ॥ २७ ॥ मनसा ये स्मरिष्यंति प्रतीहारेश्वरं
शिवम् ॥ एवं तस्य कुलं सर्वं याति स्वर्गं न संशयः ॥ २८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे
चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये प्रतीहारेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥छ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ एकविंशतिकं विद्धि कुक्कुटेश्वरसंज्ञकम्॥ ॥ १९५ ॥
यस्य दर्शनमात्रेण तिर्यग्योनिर्न लभ्यते ॥१॥ कौशिकोनाम राजाभूत्कुक्कुटो जायते सदा ॥ दृश्यते वासरे भागे सर्वाभरणभूषितः ॥२॥ व्याप्ता च

१ केवलं दिवसभाग एव दृश्यते—रात्रौ न दृश्यते—तत्र—हेतुः—पूर्वकर्मप्रभावेन—इत्यग्रिमेण संबंधः ।

पृथिवी तेन सशैलवनकानना ॥ पूर्वकर्मप्रभावेन प्राप्तं राज्यमकण्टकम् ॥ ३ ॥ विशालानाम विख्याता भार्या तस्य महीपतेः ॥ रूपलावण्यसंयुक्ता चतुःषष्टिकलान्विता ॥४॥ तया चकार सहितः स राज्यं राजसत्तमः ॥ सा वल्लभापि नृपतेः प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ ५ ॥ तया सार्द्धं कदाचिन्न सुरतं नास्ति पार्वति ॥ संतप्ता सर्वदा सा च रत्यभावाद्बभूव ह ॥ ६ ॥ एवं गच्छति काले तु सह राज्ञा स्मरातुरा ॥ सर्वसत्त्वरुतज्ञा सा विशाला विपुलेक्षणा ॥ ददर्श कीटमिथुनमनंगकलहातुरम् ॥ ७ ॥ प्रसादयंस्तथा कीटः स्वां प्रियां च मुहुर्मुहुः ॥ दासोऽस्मि तव कांतेऽहं रूपसौभाग्य सुन्दरि ॥ ८ ॥ भजस्व मां यथाकाममनंगशरपीडितम् ॥ शिरसा प्रणतेनैव रचितस्ते मयांजलिः ॥ ९ ॥ न त्वया सदृशी लोके कामिनी विद्यते क्वचित् ॥ सुवर्णवर्णसदृशी मद्भक्ता चारुहासिनी ॥ १० ॥ कुतो वा मयि दीने त्वं क्रुद्धेव प्रियवादिनि ॥ किमर्थं वद कल्याणि सरोषव दना स्थिता ॥ ११ ॥ सा तमाह प्रकोपाच्च किमालपसि मां वृथा ॥ त्वया मोदकचूर्णं तु मां विहाय मनोरमाम् ॥ प्रदत्तं कामलुब्धेन अन्यस्यै कीटकाधम ॥ १२ ॥ नाहमेवं करिष्यामि कीटः प्राह पुनःपुनः ॥ स्पृशामि पादौ सत्येन प्रणतस्य प्रसीद मे ॥ १३ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा सा प्रसन्नाभवत्तदा ॥ आत्मानमर्पयामास कामनाय पिपीलिका ॥ १४ ॥ दृष्ट्वा तन्महदाश्चर्यं सा राज्ञी विललाप ह ॥ धिग्राज्यं धिक्च मे रूपं धिक्च यौवनमद्य मे ॥ न कामिताहं कांतेन मरिष्यामि न संशयः ॥ १५ ॥ एवं विलप्य बहुधा विनिःश्वस्य पुनःपुनः ॥ उन्मत्तेव विशालाक्षी गालव स्याश्रमं गता ॥ १६ ॥ दृष्ट्वा तमृषिमासीनं तपोयोनिं दृढव्रतम् ॥ उवाच प्रणतांगी सा शोकसंतप्तमानसा ॥ १७ ॥ एकोऽयं संशयो ब्रह्मन्हृदये परिवर्त्तते ॥ वश्योऽपि हि च मे भर्त्ता रूपलावण्यवानपि ॥ न जाने कारणं किं तु संगमो नोपजायते ॥ १८ ॥ यो गत्वा प्रमदाराज्यं जित्वा सर्वाः पुरा रणे ॥ आजहार शुभास्तासां मध्यादष्टौ वरांगनाः ॥ नैव कामयते तासु किमेतदिति सुव्रत ॥ १९ ॥ वाजिनो वारणाश्चैव धनधान्यमनं तकम् ॥ वर्त्तते हि जनः सर्वो ममाज्ञां पालयन्स्थितौ ॥ २० ॥ केन कर्मविपाकेन ममेदं यौवनं दृढम् ॥ व्यर्थं जातं द्विजश्रेष्ठ रतिं न कुरुते नृपः ॥ ॥ २१ ॥ दृश्यते वासरे भागे रात्रौ चैव न दृश्यते ॥ इहजन्मकृतं चैतदाहोस्वित्पारलौकिकम् ॥ २२ ॥ दुष्कृतावर्जनं ब्रह्मन्ममेदं वक्तुमर्हसि ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा गालवो वाक्यमब्रवीत् ॥ २३ ॥ शृणु पुत्रि पुरावृत्तं बालभावेन यत्कृतम् ॥ अनेन राज्ञा धर्मज्ञे रात्रौ येन न दृश्यते ॥ २४ ॥ विदूरथस्य तनयस्तव भर्ता स निश्चितम् ॥ मांसाहारी दोषरतिर्विषयासक्तमानसः ॥ २५ ॥ कुक्कुटानां च मांसेन प्रीतिस्तस्य तदाऽभवत् ॥ बहवः कुक्कुटास्तेन भक्षिता राजसूनुना ॥ २६ ॥ एवं भक्षयतस्तस्य बहुशो वत्सरा गताः ॥ कालेन महता राज्ञा ताम्रचूडेन मंत्रिणः ॥ पृष्टाः

किं कारणं नात्र समायांति हि कुक्कुटाः ॥ २७ ॥ अथ केनापि कथितं कुक्कुटानां च भक्षणम् ॥ विदूरथस्य पुत्रेण कौशिकेन दुरात्मना ॥
भक्षिताः कुक्कुटाः सर्वे विना कारणतो नृप ॥ २८ ॥ ताम्रचूडोऽथ संक्रुद्धो ददौ शापं दुरात्मने ॥ कौशिकाय क्षयो रोगो भविष्यति भयावहः ॥
॥ २९ ॥ तदाप्रभृत्यभूत्क्षीणो राजपुत्रो दिनेदिने ॥ औषधैरधिकोऽभ्येति व्याधिना पीडितो भृशम् ॥ ३० ॥ अथ केनापि कामेन वामदेवाश्रमं
गतः ॥ क्षयरोगाभिभूतोऽसौ मरणोत्सुकमानसः ॥ पप्रच्छ वामदेवं स नमस्कृत्य पुनःपुनः ॥३१॥ भगवन्केन पापेन क्षीयतेऽहर्निशं वपुः ॥ मदीयं
पोष्यमाणं हि मांसेन विविधेन च ॥ ३२ ॥ वामदेवोऽथ तं प्राह कुक्कुटा भक्षितास्त्वया ॥ ताम्रचूडेन शप्तोऽसि कुक्कुटानां नृपेण हि ॥ ३३ ॥
तमेव शरणं गच्छ स उपायं वदिष्यति ॥ ततः स ताम्रचूडस्याभ्यर्णमागान्नृपात्मजः ॥ ३४ ॥ दृष्ट्वा च ताम्रचूडं तं महाभक्त्या कृतांजलिः ॥ प्रोवाच
प्रणतो भूत्वा पाहि मां शरणागतम्॥३५॥अज्ञानाद्भक्षिता देव कुक्कुटाः पुष्टिकारणात् ॥ क्षंतुमर्हसि देवेश ममागः कृपणस्य च ॥३६॥ प्रोवाच ताम्र
चूडोऽथ यस्मात्प्रार्थयसे नृप ॥ तस्मात्ते वासरे प्राप्ते पुरुषत्वं भविष्यति॥३७॥शास्ता गोप्ता च लोकानां राजा दंडधरः प्रभुः॥ कुक्कुटो भविता रात्रौ
सर्वभोगविवर्जितः ॥३८॥ अतो न दृश्यते पुत्रि तिर्यग्भावं समाश्रितः॥३९॥इति तस्य वचः श्रुत्वा गालवस्य महात्मनः ॥ सा संपूज्य विशालाक्षी
गालवं मुनिसत्तमम् ॥ पप्रच्छ परया भक्त्या शापांतो हि कथं भवेत् ॥ ४० ॥ गालवः कथयामास ध्यानेनालोक्य यत्नतः ॥ ४१ ॥ महाकाल
वने लिंगं पक्षियोनिविमोचनम् ॥ ज्वालेश्वरस्य देवस्य पूर्वभागे व्यवस्थितम् ॥ तस्य दर्शनमात्रेण शापस्यांतो भविष्यति ॥ ४२ ॥ सा प्रणम्य
मुनिश्रेष्ठमाजगाम त्वरान्विता ॥ यत्रास्ते नृपशार्दूलो विध्यन्बहुविधान्मृगान् ॥ ४३ ॥ प्रफुल्लनयनाभ्यां सा दृष्टा लोलेक्षणा प्रिया ॥ आह्लादिता
बहुविधैः कोमलैर्वचनामृतैः ॥ ४४ ॥ ततस्तेन तदा राज्ञा प्रोक्ता सा मृगलोचना ॥ इदानीं किं मया कांते कार्यं भवति कथ्यताम् ॥ ४५ ॥ तया
प्रोक्तं महाराज गम्यतेऽद्य मया सह ॥ महाकालवने पुण्ये सर्वदुष्कृतनाशने ॥ ४६ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा त्वरमाणो मुदान्वितः ॥ तया नीतोऽ
थ नृपतिर्लिंगस्यास्य समीपतः ॥ ४७ ॥ पूजयित्वाथ तल्लिंगं पक्षियोनिविमोचनम् ॥ तत्रैव च स्थितो राजा प्रियया सह पार्वति ॥ ४८ ॥ तस्यां
रात्रौ न संजातः कुक्कुटो यादृशः सदा ॥ शिवप्रसादादभवद्दिव्यरूपी मनोहरः ॥ ४९ ॥ रूपेण निर्जितः कामस्तेनाप्रतिमतेजसा ॥ ततो
विस्मयमापन्नश्चिंतयामास पार्थिवः ॥ कोऽयं प्रभावो येनाहं शापान्मुक्तः सुदुस्तरात् ॥ ५० ॥ प्रियां पप्रच्छ नृपतिः पूर्णेन्दुवदनां भृशम् ॥ कथं
शापाद्विमुक्तोऽहं केन पुण्येन कर्मणा ॥ ५१ ॥ अथ सा कथयामास वृत्तांतं विस्तरान्मुदा ॥ गालवेन हि यत्प्रोक्तं यत्किंचिच्छापमोक्षणम् ॥५२॥

राजञ्छापाद्विमुक्तोऽसि लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥ पुनः प्रसाद्य तल्लिंगं मुक्त्वा त्रोगाश्चिरं भुवि ॥ ९३ ॥ तया सार्द्धं ययौ राजा स्वर्गं सुरगणैः स्तुतः ॥ तदाप्रभृति तल्लिंगं कुक्कुटेश्वरसंज्ञकम् ॥ ९४ ॥ विख्यातं देवि लोकेऽस्मिन्सर्वकामफलप्रदम् ॥ तच्च ये पूजयिष्यंति कुक्कुटेश्वरसंज्ञकम् ॥ तिर्यग्योनिं न यास्यंति न वियोगो भविष्यति ॥ ९५ ॥ न चापि नरकावाप्तिर्न दुःखं न जरा भयम् ॥ नाकाले मरणं नृणां न च कष्टं भविष्यति ॥ ९६ ॥ रूपसौभाग्यसंपन्ना भविष्यंति युगेयुगे ॥ चतुर्दश्यां प्रपश्यंति लिंगं ये कुक्कुटेश्वरम् ॥ तेषां कुले च ये केचित्पितरो निरयस्थिताः ॥ ॥ ९७ ॥ तिर्यग्योनिगता ये च पशुयोनिं तु ये गताः ॥ वृक्षत्वमथवा प्राप्तास्तेषां मोक्षो भविष्यति ॥ ९८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये कुक्कुटेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ छ ॥ ॥

॥ श्रीविश्वनाथ उवाच ॥ ॥ द्वाविंशतितमं विद्धि कर्कटेश्वरसंज्ञकम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण तिर्यग्योनिर्न दृश्यते ॥ १ ॥ आसीत्पुरा बृहत्कल्पे धर्ममूर्तिर्जनाधिपः ॥ सुहृच्छक्रस्य निहता येन दैत्याः सहस्रशः ॥ २ ॥ सोमसूर्यादयो यस्य तेजसा निष्प्रभाः कृताः ॥ प्रजाश्च पालिता येन निहत्य समरे द्विषः ॥ ३ ॥ यथेच्छारूपधारी च संग्रामेष्वपराजितः ॥ तस्य भानुमतीनाम भार्या त्रैलोक्यसुंदरी ॥ ४ ॥ राज्ञस्तस्याग्रमहिषी प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ दशनारीसहस्राणां मध्ये श्रीरिव राजिता ॥ ५ ॥ नृपो नृपसहस्रेण न कदाचित्प्रमुच्यते ॥ कदाचिदेकांतगतः पप्रच्छ स्वपुरोहितम् ॥ विस्मयेनावृतमना वशिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ ६ ॥ भगवन्केन धर्मेण मम लक्ष्मीरनुत्तमा ॥ कस्माच्च विपुलं तेजो दुःसहं मम दृश्यते ॥ ७ ॥ ॥ ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ ॥ पुरा त्वमवनीपाऽऽसीः शूद्रजातिसमुद्भवः ॥ बहुदोषसमाविष्टो दुष्टया भार्ययाऽनया ॥ ८ ॥ निवसन्दुष्टहृदयो वर्षाणि सुबहून्यपि ॥ महाक्रोधाभिभूतात्मा सदा निष्ठुरजल्पकः ॥ ९ ॥ सदा ब्रह्मस्वहारी त्वं सदा वेदविनिंदकः ॥ सदा चासूयको राजन्सदा विश्वासघातकः ॥ १० ॥ अथ पंचत्वमापन्नः काले नरकमाप्तवान् ॥ ताम्रभ्राष्ट्रे परं दग्धो दशवर्षाणि पंच च ॥ ११ ॥ रौरवे कुम्भिपाके च महारौरवसंज्ञके ॥ सूक्ष्माणि तिलमात्राणि कृत्वा खंडान्यनेकशः ॥ १२ ॥ मूषायां धमितो राजन्नसिपत्रे च दारितः ॥ शेषपातकशुद्ध्यर्थं धरायामवतारितः॥१३॥ विधाय कार्कटं रूपं यमेन त्वयि पार्थिव ॥ शिवस्य सरो विख्यातं महाकालवनोत्तमे॥१४॥ दत्तं जप्तं कृतं यच्च हुतं देवार्चनादि यत्॥ सर्वं तदक्षयं कर्म तस्मिन्सरसि विश्रुतम् ॥१५॥ निक्षिप्तस्त्वं तदा तेन भाविपुण्येन कर्मणा॥ तत्र स्थितस्त्वं भूपाल वर्षाणां पंचकं तथा॥१६॥ कदाचित्तीरभूम्यां त्वं गतः संक्रीडितुं शनैः ॥ समीक्ष्य तत्र काकेन धृत्वा चंचुपुटेन च ॥१७॥ आकाशमार्गं चोड्डीनः स त्वया ताडितो भृशम् ॥

त्वत्तीक्ष्णपातैश्चरणैस्ताडितो व्यथितस्तदा ॥ १८ ॥ मुक्तस्त्वं चंचुपुटतो वायसेनाकुलेन तु ॥ स्वर्गद्वारस्य पूर्वे तु देव्यगारे सुपुण्यदे ॥ १९ ॥ शिव
स्य क्षिप्तस्त्वं शीघ्रं चञ्च्वाक्षेपप्रपीडितः ॥ मृतोऽसि संनिधौ तत्र देवस्य परमेष्ठिनः॥२०॥ विमुच्य देहं तज्जीर्णं यावत्तं कार्कटं पुरा ॥ तत्क्षणाद्दिव्य
देहश्च दिव्याभरणभूषितः ॥ २१ ॥ तस्य लिंगस्य माहात्म्याद्भूत्वा विद्याधरेश्वरः ॥ कामगेन विमानेन पूज्यमानो गणेश्वरैः ॥२२॥ स्वर्गे व्रजंस्त्वं
संपृष्टः सुरसंघैश्च सादरम् ॥ कोयं महात्मा मुदितो याति दिव्यपथोंऽबरात् ॥ २३ ॥ ततो रुद्रगणैः सर्वं सुराणां कथितं पुरा ॥ वृत्तांतं विस्तरात्सर्वं
कार्कटत्वविमोचनम् ॥ २४ ॥ तस्य लिंगस्य देवेशाः प्रभावोऽयमुपस्थितः ॥ देवैः प्रोक्तं च सहसा लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥२५॥ कार्कटीयोनि
मुक्तस्य प्राप्तं स्वर्गसुखं यतः ॥ कर्कटेश्वरनामायमतो लोके भविष्यति ॥ २६ ॥ तदाप्रभृति देवोऽयं कर्कटेश्वरसंज्ञकः ॥ त्वया स्वर्गे महाभोगा
भुक्ता राजन्यथेच्छया ॥ २७ ॥ आगतोऽसि पुनर्भूमौ लब्धं राज्यमकंटकम् ॥ तस्य लिंगस्य माहात्म्याज्जातं सर्वं तवाधुना ॥ २८ ॥ तस्मा
त्पार्थिव भूयस्त्वं लिंगमाराधय द्रुतम् ॥ जातिस्मरत्वमापन्नो वशिष्ठवचनात्तदा ॥ २९ ॥ पूर्वं कर्म स्मृतं तेन स्वकीयं पार्थिवेन तु ॥ पुनर्गत्वा च
तल्लिंगं पूजयामास यत्नतः ॥ ३० ॥ तस्मिँल्लिंगे लयं प्राप्तः स्वशरीरेण पार्वति ॥ येऽर्चयंति सदा भक्त्या कर्कटेश्वरसंज्ञकम्॥ भुक्त्वा भोगांश्चिरं भूमौ
ते यांति परमां गतिम् ॥ ३१ ॥ नियमेन प्रपश्यंति ये देवं कर्कटेश्वरम् ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां तेषां पुण्यफलं शृणु ॥ ३२ ॥ सूर्यदीप्तिप्रतीकाशै
र्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ मृता मम पुरं यांति त्रिसप्तकुलसंयुताः ॥ ३३ ॥ तत्र दिव्यैर्महाभोगैः स्त्रीसहस्रैर्मनोरमैः ॥ कल्पकोटिशतैर्देवि सेव्यमाना
वसंति हि ॥ ३४ ॥ तदंते विष्णुभवने तावत्कालं च संति हि ॥ वैष्णवैर्विविधैर्भोगैः स्त्रीसहस्रैस्तु सेविताः ॥ ३५ ॥ विष्णुलोकाद्ब्रह्मलोकं संप्राप्य
मुदिताः पुनः ॥ भोगान्नानाविधान्भुक्त्वा ततो यांति परं पदम् ॥ ३६ ॥ दशाश्वमेधैर्यत्पुण्यं तत्फलं तीर्थयात्रया ॥ कर्कटेश्वरदेवस्य मेघनादेश्वरं
शृणु ॥ ३७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये कर्कटेश्वरमाहात्म्यवर्णनं
नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ मेघनादेश्वरं देवि त्रयोविंशतिमं शृणु ॥ यस्य दर्शनमात्रेण प्राप्यंते सर्वसिद्धयः ॥१॥
राजमूला महादेवि योगक्षेमाः सुवृष्टयः॥ प्रजाश्च व्याधयश्चैव मरणं च भयानि च ॥२॥ राजा कृतं तथा त्रेता द्वापरश्च तथा कलिः ॥ राजमूलानि
सर्वाणि राजा धर्मस्य कारणम् ॥ ३ ॥ राजा बभूव लोकेऽस्मिन्मदांधोनाम पार्वति ॥ अहंकारावृतो दुष्टो देवब्राह्मणकंटकः ॥ ४ ॥ कलि
द्वापरयोः संधौ तस्य दोषाच्च भामिनि ॥ अनावृष्टिरभूद्घोरा लोके द्वादशवार्षिकी ॥ ५ ॥ न ववर्ष सहस्राक्षः प्रतिलोमोऽभवत्प्रभुः ॥ नाहश्यन्त

पि रात्र्यंते कुत एवाश्वजातयः ॥ ६ ॥ नद्यः संक्षिप्ततोयौघाः कचिदंतर्हितास्तदा ॥ निवृत्तयज्ञस्वाध्याया निर्वषट्कारमंगलाः ॥ ७ ॥ उच्छिन्नकृषि गोरक्षा निवृत्तविपणास्तथा ॥ अस्थिकंकालसंकीर्णा हाहाभूतनराकुलाः ॥ ८ ॥ शून्यभूयिष्ठनगरा दग्धग्रामनिवेशिनः ॥ गोजाश्वमहिषैर्हीना भक्ष्यमाणाः परस्परम् ॥ ९ ॥ आश्रमान्संपरित्यज्य पर्यधावन्नितस्ततः ॥ ब्राह्मणा दुःखबहुला मृता नष्टाश्च पार्वति ॥ १० ॥ सृष्टिरुन्मूलिता सर्वा जंगमा स्थावराखिला ॥ एतस्मिन्नंतरे देवाः शक्राद्या भयविह्वलाः ॥ ११ ॥ शरण्यं शरणं जग्मुर्देवदेवं जनार्दनम् ॥ क्षीरोदस्योत्तरे कूले श्वेतद्वीपं मनोरमम् ॥ १२ ॥ ब्रह्मलोकादिभिर्लोकैरनौपम्यगुणं शुभम् ॥ सदानंदकरं शांतं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ १३ ॥ स्वेच्छाकल्पितवि न्यासप्रासादशयनासनम् ॥ वज्रेंद्रनीलवैडूर्यचंद्रकांतादिदीपितम् ॥ १४ ॥ जरामृत्युभयोपेतसर्वव्याधिविवर्जितम् ॥ तस्मिन्द्वीपे ततो देवि सूर्य कोटिसमप्रभम् ॥ साष्टांगां प्रणतिं कृत्वा ते देवाः स्तुतिमब्रुवन् ॥ १५ ॥ भवान्ब्रह्मा च रुद्रश्च महेंद्रो देवसत्तमः ॥ भवान्कर्त्ता विकर्त्ता च लोकानां प्रभवोऽव्ययः ॥ १६ ॥ एवं च सत्यं परमं तपश्च परमं तथा ॥ पवित्रं परमं मार्गं यज्ञस्त्वं परमः प्रभो ॥ १७ ॥ परं होत्रं परं धाम त्वामाहुः पुरुषं परम् ॥ एवं स्तुतस्तदा तैस्तु देवदेवो वरानने ॥ १८ ॥ प्राह देवांस्ततः कृष्णः किं करोम्यद्य वः सुराः ॥ विज्ञप्तस्तैर्हरिर्देवो ह्यनावृष्ट्या प्रपीडितैः ॥ १९ ॥ उपायः कथ्यतां देव तुष्टिः पुष्टिर्यथा भवेत् ॥ ध्यानेन चिंतयित्वा च कथयामास केशवः ॥ २० ॥ गच्छध्वं त्रिदशाः सर्वे महाकालवने शुभे ॥ लिंगं वृष्टिकरं तत्र पुरा मेघैः प्रतिष्ठितम् ॥ २१ ॥ मेघा वृष्टिकराः सर्वे तस्मिँल्लिंगे च संति वै ॥ तस्य लिंग स्य माहात्म्याद्वृष्टिरेव भविष्यति ॥ २२ ॥ प्रतीहारेश्वराद्देवादीशाने विद्यते सुराः ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वासुदेवस्य पार्वति ॥२३॥ महाकालवने प्राप्ता यत्रास्ते लिंगमुत्तमम् ॥ तुष्टुवुः परया भक्त्या दृष्ट्वा देवं मनोरमम् ॥ २४ ॥ नमस्तेऽस्तु महेशाय नमोऽनंताय मालिने ॥ नमस्तेज समूर्त्ताय नमः सौंदर्यशालिने ॥ २५ ॥ नमो योगाय वेदाय नमः पिंगजटाय ते ॥ अनंतज्ञानदेहाय नम ईश्वरमूर्त्तये ॥ २६ ॥ नमः शुभ्राट्ट हासाय नमस्तेऽस्तु शिखंडिने ॥ शंकराय नमस्तेऽस्तु नमस्तेस्तु पिनाकिने ॥ २७ ॥ नमोऽतकाय भव्याय त्र्यंबकायास्तु ते नमः ॥ नमस्ते बहुरूपाय नमस्तेऽचिंत्यमूर्त्तये ॥ २८ ॥ नमो योगशरीराय नमस्ते सर्व सर्वदा ॥ नष्टं देव जगत्सर्वमनावृष्ट्या प्रपीडितम् ॥ २९ ॥ सुवृष्ट्या देवदेवेश पाहि नः शरणागतान् ॥ एतस्मिन्नंतरे मेघा पार्वणांगारवर्चसः ॥ ३० ॥ लिंगमध्यात्समुत्तस्थुर्वादयंतो नभस्तलम् ॥ अन्योन्यवेगाभिहता ववृषुर्भूतले तदा ॥ ३१ ॥ जातं विनिष्प्रभं सर्वं न प्राज्ञायत किंचन ॥ तिमिरौघपरिक्षिप्ता रेजुश्चाथ दिशो दश ॥ ३२ ॥ ते तस्य देवदेवस्य

माहात्म्येन प्रतोषिताः ॥ देवाः प्रीतिं परां जग्मुः सर्वेऽमृतमिश्रोत्तमाः ॥ ३३ ॥ ततस्तमः संहरंतो विनेशुश्च बलाहकाः ॥ प्रववुः शीतला वाताः प्रशांताश्च दिशो दश ॥ ३४ ॥ शुद्धप्रभाणि ज्योतींषि सोमं चक्रुः प्रदक्षिणाम् ॥ अविग्रहं ग्रहाश्चक्रुः प्रशांताश्चापि सिन्धवः ॥ ३५ ॥ महर्षयो विशोकाश्च गंधर्वाश्च कलं जगुः ॥ अभूत्सृष्टिः पुनः सर्वा लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥ ३६ ॥ सुरैः संपूज्य भक्त्या ते चक्रुर्नाम यथार्थतः ॥ अस्य लिंगस्य माहात्म्यं दृष्ट्वा प्रीताः सुरा बहु ॥ ३७ ॥ मेघनादेश्वरं नाम भविष्यत्यस्य सर्वतः ॥ मेघनादेश्वराख्यानं मया ते कथितं प्रिये ॥ ३८ ॥ भविष्यंति नरा भूमौ कृतार्थास्तत्प्रभावतः ॥ दर्शनादस्य लिंगस्य कामवृष्टिर्भविष्यति ॥ ३९ ॥ कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ॥ कुर्वँल्लिंगस्य स्नपनं रुद्रलोके महीयते ॥ ४० ॥ प्रभावः पठ्यते यत्र मेघनादस्य पार्वति ॥ अतिवृष्टिश्चैव ततो भविष्यति च भूतले ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये मेघनादेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ महालयं महाभागे चतुर्विंशतिकं शुभम् ॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १ ॥ उत्पादितं धृतं व्याप्तं त्वया देव मया श्रुतम् ॥ त्वयैकेन विशुद्धेन सर्वगेन महात्मना ॥ २ ॥ अत्यर्थं मुनयः सर्वे मुदिता मौनिनोऽव्ययाः ॥ वदंति कारणं चास्य त्रैलोक्यस्य महेश्वर ॥ ३ ॥ त्वया सर्वमिदं सृष्टं त्रैलोक्यं भूर्भुवादिकम् ॥ उत्पाद्यमानमुत्पन्नं प्रलीयच्च सहस्रशः ॥ ४ ॥ देवदानवगंधर्वमुनिचारणभोगिनाम् ॥ उत्पत्तिस्थितिसंहारास्त्वया दृष्टा मुहुर्मुहुः ॥ ५ ॥ जगच्चराचरं देव कुत्र स्थित्वासृजस्यलम् ॥ लीलया संहरस्येतत्प्रसादाद्वक्तुमर्हसि ॥ ६ ॥ कोऽसौ महालयो रौद्ररूपी व्यवस्थितः ॥ यस्मिन्धृतं त्वया सर्वं त्रैलोक्यं भूर्भुवादिकम् ॥ ७ ॥ इति पृष्टस्त्वया देवि मया ते कथितं पुरा[1] ॥ इदानीं कथयिष्यामि शृणुष्वैकाग्रमानसा ॥ ८ ॥ पृथिव्यादीनि भूतानि महाकालवने प्रिये ॥ धृतानि प्रलयस्यांते एकोद्देशे महालये ॥ ९ ॥ ब्रह्मलोकादिभिर्लोकैरनौपम्यगुणं शुभम् ॥ स्थानं महालयं तत्र ममानंदकरं परम् ॥ १० ॥ परं ब्रह्ममयं लिंगं तत्र तिष्ठति सर्वदा ॥ तस्य लिंगस्य मध्ये तु धृतं कृत्स्नं चराचरम् ॥ ११ ॥ तत्र ब्रह्मादयो देवा विष्णुस्तत्रैव संस्थितः ॥ लिंगस्याभ्यंतरे देवि सर्वमेवाधितिष्ठति ॥ तस्माल्लिंगात्समुत्पन्नो महानात्मा महामतिः ॥ १२ ॥ भूतादिश्चाप्यहंकारो विष्णुः शंभुश्च पार्वति ॥ बुद्धिः प्रज्ञा धृतिः ख्यातिः स्मृतिर्लक्ष्मी सरस्वती ॥ १३ ॥ सर्वतःपाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ॥ सर्वतःश्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १४ ॥ अस्मा

१ अत्र—पुरा—इत्यध्याहृत्य—दूरान्वयीदं वाक्यम्—'इति पृष्टस्त्वया देवि'—इत्यष्टमश्लोकपर्यंतमनुसंबद्धम्।

द्भूतानि लिंगानि महाभूतानि पञ्च वै ॥ पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिः प्रलीयते ॥ १५ ॥ स्थलमापस्तथाकाशं जन्म चापि चतुर्विधम् ॥ अण्ड
जोद्भिज्जं च सस्वेदं जरायुजमथापि वा ॥ १६ ॥ चतुर्द्धा जन्मचिह्नं यल्लिंगेस्मिन्नेव लक्ष्यते ॥ तपः कर्म च पुण्यं च व्रतं दानं तथैव च ॥ १७ ॥
रजःसत्त्वं तमोभावस्तस्माल्लिंगाच्च जायते ॥ तस्मिंस्तच्छ्रूयते सत्यं ज्योतिर्ब्रह्म सनातनम् ॥ १८ ॥ अव्यक्तकारणं सूक्ष्मं यत्तत्सदसदात्मकम् ॥
यस्मात्पितामहो जज्ञे प्रभुरेकः प्रजापतिः ॥ १९ ॥ विश्वेदेवास्तथादित्या वसवोऽथाश्विनावपि ॥ यक्षाः साध्याः पिशाचाश्च गुह्यकाः पितर
स्तथा ॥ २० ॥ आपो द्यौः पृथिवी वायुरंतरिक्षं दिशस्तथा ॥ संवत्सरर्तवो मासाः पक्षाहोरात्रयस्तथा ॥ २१ ॥ यच्चान्यदपि तत्सर्वं संभूतं लोक
साक्षिकम् ॥ यदिदं दृश्यते किंचित्तस्यांते च प्रलीयते ॥ २२ ॥ अतो महालयोनाम विख्यातो भुवनत्रये ॥ मुक्तीश्वरस्य देवस्य दक्षिणे संव्यव
स्थितः ॥ २३ ॥ यः पूजयति तल्लिंगं रुद्रमूर्त्या महालयम् ॥ त्रैलोक्यविजयी नित्यं कीर्त्तिमान्स नरो भवेत् ॥ २४ ॥ महालयेश्वरे पुण्ये पूजिते
परमेश्वरे ॥ भक्त्या परमया चैव सर्वे देवाः सुपूजिताः ॥ भवंतीह महाभागे यतस्तैरपि पूज्यते ॥ २५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये महालयेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ पंचविंशतिकं देवं विद्धि मुक्तीश्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण मुक्तिर्भवति पार्वति ॥ १ ॥ पुरा राथंतरे कल्पे बभूव
द्विजसत्तमः ॥ मुक्तिर्नाम महाभागे संशितात्मा जितेंद्रियः ॥ २ ॥ महाकालसमीपे तु मुक्तिलिंगमनुत्तमम् ॥ महाकालवने रम्ये तत्रास्ते योगत
त्परः ॥ ३ ॥ ततस्तेपे जिताहारो वत्सराणि त्रयोदश ॥ कदाचित्सोऽभिषेकाय आजगाम महानदीम् ॥ ४ ॥ शिप्रां विप्रप्रियां पुण्यां महापातकना
शिनीम् ॥ तत्र स्नात्वा जपन्विप्रो ददर्शायांतमग्रतः ॥ ५ ॥ व्याधं महाधनुष्पाणिं रक्तनेत्रं सुभीषणम् ॥ वदंतं हन्तुकामं वै वल्कलानां जिघृक्षया ॥
॥ ६ ॥ तं दृष्ट्वा क्षुभितो विप्रो ब्रह्मघ्नस्य भयादिति ॥ ध्यायन्नारायणं देवं तस्थौ तत्रैव स द्विजः ॥ ७ ॥ तं दृष्ट्वांतर्गतहरिर्व्याधो भीत इवाग्रतः ॥
विहाय सशरं चापं ततो वचनमब्रवीत् ॥ ८ ॥ ॥ व्याध उवाच ॥ ॥ हंतुमिच्छुरहं ब्रह्मन्भगवन्तमिहागतः ॥ इदानीं स्वगता बुद्धिस्त्वां
दृष्ट्वैव महाप्रभम् ॥ ९ ॥ ब्राह्मणानां सहस्राणि स्त्रीणामयुतशस्तथा ॥ निहतानि मया ब्रह्मन्वृत्तिहेतोः कुटुंबिना ॥ १० ॥ न च मे व्यथितं चित्तं
कदाचिदपि जायते ॥ इदानीं तप्तुमिच्छामि तपोऽहं त्वत्समीपतः ॥ ११ ॥ उपदेशप्रदानेन प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ एवमुक्तो ह्यसौ विप्रो नोत्तरं प्रत्यप
द्यत ॥ १२ ॥ ब्रह्महा पापकर्मेति मत्वा ब्राह्मणपुंगवः ॥ अनुक्तोऽपि स धर्मस्तु व्याधस्तत्रैव तस्थिवान् ॥ १३ ॥ स्नात्वा सद्यः समायातो मुक्ति

लिंगसमीपतः ॥ द्विजेन सहितो देवि दृष्ट्वा देवं सनातनम् ॥ १४ ॥ तत्क्षणाद्दिव्यदेहस्तु तस्मिँल्लिंगे लयं गतः ॥ दृष्ट्वा तन्महदाश्चर्यं मुक्तिर्विप्रो निजांतरे ॥ चिंतयामास सहसा मुक्तिः प्राप्ता वरानने ॥ १५ ॥ व्याधेन पापयुक्तेन समाधिरहितेन च ॥ मया पुनः समाचीर्णं तपः परम दुष्करम् ॥ १६ ॥ न प्राप्ता परमा मूर्त्तिर्मुक्तिर्नैव च लभ्यते ॥ एवं स चिंतयित्वाथ वैराग्याद्ब्राह्मणर्षभः ॥ अन्तर्जलगतो भूत्वा चचार विपुलं तपः ॥ १७ ॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य तां नदीमगमत्किल ॥ व्याघ्रो बुभुक्षितः साध्वि तं विहंतुं समुद्यतः ॥ १८ ॥ अंतर्जलचरं विप्रं याव द्व्याघ्रो जिघृक्षति ॥ नमो नारायणायेति तावद्वाक्यं द्विजोऽब्रवीत् ॥ १९ ॥ व्याघ्रेणापि श्रुतो मंत्रोऽजहात्प्राणांश्च तत्क्षणात् ॥ दिव्यांबरधरो देवि दिव्याभरणभूषितः ॥ दिव्यालंकारशोभाढ्यः पुरुषश्चाभवच्छुभः ॥ २० ॥ सोऽब्रवीद्यामि तं देशं यत्र विष्णुः सनातनः ॥ त्वत्प्रसादा द्विजश्रेष्ठ मुक्त्वा शापान्निरामयः ॥ २१ ॥ इत्युक्ते ब्राह्मणः प्राह कोऽसि त्वं पुरुषर्षभ ॥ सोऽब्रवीदस्मि राजेंद्र प्रतापी पूर्वजन्मनि ॥ २२ ॥ दीर्घबाहुरिति ख्यातः सर्वधर्मविशारदः ॥ अहं जानामि वेदांश्च शास्त्राणि विविधानि च ॥ २३ ॥ शुभाशुभमहं वेद्मि सर्वज्ञोऽहं महीतले ॥ ब्राह्मणैर्नैव मे कार्यं किं वस्तु ब्राह्मणा इति ॥ २४ ॥ तस्यैकस्मिन्दिने विप्राः सर्वे क्रोधसमन्विताः ॥ ददुः शापं दुराधर्ष क्रूरो व्याघ्रो भविष्यति ॥ २५ ॥ अपमानेन विप्राणां मांसाहारी भयावहः ॥ संजातोऽस्मि द्विजश्रेष्ठ पश्य कालविपर्ययं ॥ २६ ॥ इत्युक्तोऽहं पुरा तैस्तु ब्राह्म णैर्वेदपारगैः ॥ दुर्धर्षोऽयं मया प्राप्तो ब्रह्मशापो द्विजर्षभ ॥ २७ ॥ ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे प्रणिपत्य मया मुने ॥ प्रसादिता भृशं विप्र तदा गद्गद या गिरा ॥ २८ ॥ जानामि तेजो विप्राणां महाभाग्यं च धीमताम् ॥ अपेयः सागरः क्रोधात्कृतो यैर्लवणोदकः ॥२९॥ तथैव दीप्ततपसां मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ येषां क्रोधाग्निरद्यापि कण्डके नोपशाम्यति ॥ ३० ॥ ब्राह्मणानां परीभावाद्वातापिश्च दुरात्मवान् ॥ अगस्तिमृषिमासाद्य जीर्णः क्रूरो महासुरः ॥ ३१ ॥ सर्वभक्षः कृतो वह्निर्भृगुणा कारणांतरे ॥ गौतमेन पुरा शक्रः स सहस्रभगः कृतः ॥ ३२ ॥ दशधा केशवो जज्ञे ब्रह्मशा पात्सुदुस्तरात् ॥ प्रसन्नैर्वालखिल्यैश्च पक्षींद्रो गरुडः कृतः ॥ ३३ ॥ अश्विनौ देवभिषजौ च्यवनेन महात्मना ॥ विष्टंभयित्वा कुलिशं कृतौ तौ सोमपायिनौ ॥ ३४ ॥ कार्त्तवीर्यार्ज्जुनेनैव बाहूनां च सहस्रकम् ॥ दत्तात्रेयप्रसादेन प्राप्तं परमदुर्ल्लभम् ॥ ३५ ॥ पुरा सेंद्रा वशिष्ठेन रक्षितास्त्रि दिवौकसः ॥ ब्राह्मणप्रभवं सौख्यं कीर्तिरायुर्यशो बलम् ॥ ३६ ॥ लोकालोकेश्वराश्चैव सर्वे ब्राह्मणपूर्वकाः ॥ एते हि सोमराजान ईश्वराः सुख

दुःखयोः ॥ ३७ ॥ भस्मीकुर्युर्जगदिदं क्रुद्धाः प्रत्यक्षदर्शनाः ॥ प्रभावा बहवश्चापि श्रूयते ब्रह्मवादिनाम् ॥ ३८ ॥ कोपश्च विपुलः सद्यः सद्यः प्रत्य
यकारकः ॥ अहं कोपाद्द्विजेंद्राणां गतो निरययातनाम् ॥ ३९ ॥ नित्यं क्रोधाच्छ्रियं रक्षेद्धनं रक्षेत्समत्सरात् ॥ विद्यां मानापमानाभ्यामात्मानं तु
प्रमादतः ॥४०॥ मयाऽज्ञानात्कृतं पापं राजगर्वेण दैवतः ॥ क्षंतुमर्हथ विप्रेंद्रा भवतः शरणागतम् ॥४१॥ अथ तुष्टा द्विजाः सर्वे त ऊचुर्मामिदं मुदा॥
षष्ठान्नकालिकस्तेऽग्रे यदा स्थास्यति कश्चन ॥ ४२ ॥ मांसभोक्ता च भविता कश्चित्कालं नराधिप ॥ यदा शिप्रांतरे पुण्ये स्नातस्तु द्विजसत्तमः ॥
॥ ४३ ॥ अंतर्जलगतेनोक्तो नमो नारायणेति च ॥ जिघृक्षुर्व्याघ्ररूपेण तदा मुक्तो भविष्यसि ॥ ४४ ॥ एवं स भवता प्रोक्तो नमो नारायणेति
च ॥ मंत्रः श्रुतो मया त्वत्तस्तस्येयं व्युष्टिरागता ॥ ४५ ॥ जातोऽहं दिव्यदेहस्तु प्रसादात्तव सुव्रत ॥ स कृतार्थोऽस्मि संजातो भगवन्दर्शना
त्तव ॥ ४६ ॥ वरं च गृह्यतां मत्तो यश्च ते संशयो हृदि ॥ तं च ब्रूहि द्विजश्रेष्ठ सर्वं संपादयामि ते ॥ ४७ ॥ तवोपदेशदानेन आनृण्यं गंतु
मुत्सहे ॥ ४८ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा दिव्यदेहस्य स द्विजः ॥ प्रोवाच परया तुष्ट्या प्रफुल्लमुखपंकजः ॥ ४९ ॥ अद्य मे सफलं ज्ञानमद्य मे
सफलं तपः ॥ अद्य मे सफला जिह्वा सफलं चक्षुरद्य मे ॥ ५० ॥ श्रुतं देवेन संप्रोक्तं स्नात्वा पश्यंति देहिनः ॥ प्राक्छरीरगतं तेऽद्य व्या[1]घ्ररूपं
तपोत्तम ॥ ५१ ॥ तेजोमयं शरीरं तु ब्रह्मरूपं सनातनम् ॥ यदि त्वहमनुग्राह्यो यद्येवं कर्तुमर्हसि ॥ ५२ ॥ कारणं श्रोतुमिच्छामि हृदि मे वर्त्तते
चिरम् ॥ कथं मुक्तिर्महाभाग मुक्तिकामेन यत्नतः ॥५३॥ योगाभ्यासरतेनापि वत्सरांश्च त्रयोदश ॥ न लब्धा परमाश्चर्यं तपसा दुष्करेण तु ॥५४॥
व्याधेनापि भृशं तेन प्राप्ता मुक्तिः क्षणेन तु ॥ अत्र मे संशयो जातः को हेतुः कथ्यतां भृशम् ॥ ५५ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ततो वचनमब्रवीत् ॥
कथयामि परं गुह्यं रहस्यं मुक्तिलक्षणम् ॥ ५६ ॥ महादेवमुपास्याशु मुने मुक्तिः[2] सुदुर्लभा ॥ पुरातनैस्तु विद्वद्भिरिदमुक्तं महात्मभिः ॥ ५७ ॥
शृणुष्वैकमना विप्र कुरु यत्नं यथार्थतः ॥ मन्नियोगाद्द्विजश्रेष्ठ ततो मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ५८ ॥ शप्तोऽहं तैर्यदा विप्रैस्तदा मे तोषिता भृशम् ॥
ममानुकंपया प्रोक्तं मुक्तिस्ते भविता नृप ॥ ५९ ॥ मुक्तिकामो महाकाले मुक्तिर्ब्राह्मणसत्तमः ॥ विद्यते तपसा युक्तः स ते प्रश्नं करिष्यति ॥ ६० ॥
मुक्तीश्वरं तदा लिंगं तस्याग्रे कथयिष्यसि ॥ तवापि तस्य मुक्तेश्च मुक्तिरेवं भविष्यति ॥ ६१ ॥ पूर्वं हि चिह्नितं कर्म देहिनो[3] न विमुंचति ॥ धात्रा

१ दर्पितां गरुडाननः—इति पुस्तकद्वये पाठान्तरम् । २ लभ्यते—इति शेषः । ३. द्वितीयाबहुवचनमिदम्—देहिनः प्रति—इत्यर्थः ।

विधिरयं दृष्टो बहुधा कर्म भिश्च यः ॥ ६२ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा स विप्रो ब्रह्मवित्तमः ॥ अंतर्जलात्समुत्थाय ततो वचनमब्र
वीत् ॥ ६३ ॥ दिष्ट्या त्वमागतो भूप दिष्ट्या ते संगतं मया ॥ ईदृशा दुर्लभा लोके नरा मुक्तिप्रदर्शकाः ॥ ६४ ॥ इत्युक्त्वा नृपविप्रौ तौ
मुक्तिलिंगं समा गतौ ॥ दर्शनार्थं विशालाक्षि दृष्ट्वा देवं सनातनम् ॥ ६५ ॥ तत्क्षणात्सशरीरौ तौ तस्मिँल्लिंगे लयं गतौ ॥ ईदृशोऽयं मया
देविमहिमा कथितस्तव ॥ ६६ ॥ अस्य लिंगस्य संस्पर्शान्मुक्तिर्भवति नान्यथा ॥ येऽर्चयंति सदा भक्त्या मुक्तिलिंगं सनातनम् ॥
अपि पापसमायुक्तः स याति परमां गतिम् ॥ ६७ ॥ रे मूढाः किं तपोभिश्च किं दानैर्नियमैश्च किम् ॥ कुरुध्वं मुक्तिलिंगस्य दर्शनं
मुक्तिदायकम् ॥ ६८ ॥ न मां विदुर्देवगणा नासुरा न महर्षयः ॥ परं रूपं विशालाक्षि यदश्मद्युति निर्मलम् ॥ ६९ ॥ न मे वेत्ति परं
रूपं स्वयं साक्षात्प्रजापतिः ॥ न विष्णुस्त्रिदशश्रेष्ठाः कुतोन्ये मुनयः प्रिये ॥ ७० ॥ यदेतद्दृश्यते तेजो लिंगरूपं यशस्विनि ॥ एतदेव
शुकाद्या हि ध्यायंति त्रिदशा अमी ॥ ७१ ॥ अनेकजन्मसंशुद्धा योगिनोऽनुग्रहान्मम ॥ प्रविशंतु तनुं देवि मदीयां मुक्तिदायिकाम् ॥ ७२ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये मुक्तीश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचविंशतित
मोऽध्यायः ॥ २५ ॥छ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ विद्धि षड्विंशकं देवि देवं सोमेश्वरं परम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण निष्कलंको नरो भवेत् ॥ १ ॥
अत्रिर्नाम महाभागो ब्रह्मणो मानसः सुतः ॥ प्रजापतिरभूद्देवि कल्पे वाराहसंज्ञके ॥ २ ॥ तस्य पुत्रोऽभवत्सोमो दक्षोथ मातृभागतः ॥ सप्तविंश
तिर्याः कन्या दाक्षायण्यः प्रकीर्त्तिताः ॥ ३ ॥ सोमपत्न्यो हि मंतव्यास्तासां श्रेष्ठा तु रोहिणी ॥ तामेव भजते सोमो नेतरा इति शुश्रुम ॥
॥ ४ ॥ इतराः प्रोचुरागत्य दक्षस्याग्रे यथातथम् ॥ दक्षोऽथ स तदागत्य तमुवाच स नाकरोत् ॥ ५ ॥ यदा न वारितस्तस्थौ दक्षः क्रुद्धस्तदा
प्रिये ॥ शशाप सोमं संक्रुद्धः शीघ्रमंतर्हितो भव ॥ ६ ॥ एवं शप्तस्तु सोमो वै तदा ह्यंतर्हितोऽभवत् ॥ शशाप सोमो दक्षं तु भवानपि भविष्यति ॥
॥ ७ ॥ अनेकत्वं[2] विहायैतज्जलदेहं सनातनम् ॥ अतः प्राचेतसो दक्षो ब्रह्मपुत्रोऽपि गीयते ॥ ८ ॥ एवमंतर्हितः सोमो गतो वै दक्षशापतः ॥ देवाश्च
नागा यक्षाश्च गंधर्वाः पितृभिः सह ॥ वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्माणं समुपस्थिताः ॥ ९ ॥ तस्याग्रे कथयामासुर्नमस्कृत्य पुनःपुनः ॥ भगवन्सर्वभूता
नामादिकर्त्ता स्वयंभुवः ॥ १० ॥ स्रष्टा च हव्यकव्यानां पाहि नः शरणागतान् ॥ देवानां वचनं श्रुत्वा ज्ञात्वा देवः प्रजापतिः ॥ ११ ॥ आश्वा

१ ततः—इति पा० । २ अनेकत्वं विहायैतत्—एतदेकरूपतामपरित्यज्य—अनेनैव देहेन इत्यर्थः ।

सयामास सुरान्सुक्लिष्टैर्वचनांशुभिः ॥ अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं कर्मणः फलम् ॥ १२ ॥ शापांतं भगवान्देवो विष्णुरेव करिष्यति ॥ एतच्छ्रु
त्वा ततो देवा वाक्यं पंकजजन्मनः ॥ शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्गतव्यथाः ॥ १३ ॥ ब्रह्मणा सहिता देवि स्तुतिं चक्रुः समाहिताः ॥ नमस्ते
देवदेवेश नमस्ते विश्वभावन ॥ नमस्तेऽस्तु हृषीकेश महापुरुषपूर्वज ॥ १४ ॥ नारायण जगन्नाथ देवास्त्वां शरणं गताः ॥ त्वं हि नः परमो ध्येय
स्त्वं हि नः परमो गुरुः ॥ १५ ॥ त्वं हि नः परमो देवो ब्रह्मादीनां सुरोत्तम ॥ अंतर्धानं गतः सोमो दक्षशापाज्जनार्दन ॥ १६ ॥ विना सोमेन
चौषध्यो नष्टा देव महीतले ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा विष्णुर्वचनमब्रवीत् ॥ १७ ॥ भयं त्यजध्वममरा अभयं वो ददाम्यहम् ॥ नष्टं चंद्रमसं शीघ्र
मानयिष्याम्यसंशयम् ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वा तु भगवान्विसृज्य त्रिदशेश्वरान् ॥ सोमं सस्मार सहसा शंखचक्रगदाधरः ॥ १९ ॥ यदा स्मृतो न
चाभ्येति तदा क्रुद्धो जनार्दनः ॥ पुराणपुरुषो देवो ब्रह्माणमिदमब्रवीत् ॥ २० ॥ देवैरसुरसंघैश्च मथ्यतां कलशोदधिः ॥ भविष्यति पुनश्चंद्रो मथ्य
माने महोदधौ ॥ २१ ॥ अमृतं तत्र लप्स्यध्वं रत्नानि विविधानि च ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वासुदेवस्य पार्वति ॥ २२ ॥ मंथानं मंदरं कृत्वा नेत्रं
कृत्वा च वासुकिम् ॥ देवा मथितुमारब्धाः समुद्रं निधिमंभसाम् ॥ २३ ॥ सोमार्थे च पुरा देवि तथैवासुरदानवाः ॥ एतैर्मुखमुपाश्लिष्टो नाग
राजो महेर्ष्यया ॥ २४ ॥ विबुधाः सहिताः सर्वे यतः पुच्छं ततः स्थिताः ॥ अतो वै भगवान्देवो यतो नारायणस्ततः ॥ २५ ॥ शिरस्युद्यम्य नाग
स्य पुनः पुनरवाक्षिपत् ॥ उदधौ मथ्यमाने वै महाञ्छब्दो बभूव ह ॥ २६ ॥ तत्र नानाजलचरा विनिष्पिष्टा महाद्रिणा ॥ विलयं समुपाजग्मुः
शतशोथ सहस्रशः ॥ २७ ॥ तस्मिंस्तु मथिते देवि प्रयत्नात्केशवस्य च ॥ प्रसन्नात्मा समुत्पन्नः सोमः शीतांशुरुज्वलः ॥ २८ ॥ तमेव
देवा मनुजाः पितरश्च यशस्विनि ॥ उपजीवंति वृक्षाश्च तथैवौषधयो विधुम् ॥ २९ ॥ समुत्पन्नमथो दृष्ट्वा भगवान्प्राह केशवः ॥
पालयेमाः प्रजाश्चंद्र त्वं ज्येष्ठो जगतो भव ॥ ३० ॥ इत्युक्तो वासुदेवेन प्रजाः पालयितुं शशी ॥ पूर्वं सोमोपि यो नष्टः
प्रविष्टो गहनं वनम् ॥ ३१ ॥ तस्याग्रे नारदः सर्वं कथयामास सत्वरम् ॥ देवर्षेर्वचनं श्रुत्वा नारदस्य महात्मनः ॥ ३२ ॥ पीडितो
दक्षशापेन सोमोऽप्यंतर्हितस्तदा ॥ जगाम शरणं देवि ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ॥ ३३ ॥ तत्र गत्वा यथाशापं कथयामास गद्गदः ॥ पूर्वचंद्रवचः श्रुत्वा
ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ अयं मे प्रथमः पुत्रः पीडितः शशिना भृशम् ॥ नवेनोदधिजातेन किं मया क्रियते पुनः ॥ ३५ ॥ विष्णुना च
बलं दत्तमस्मै चंद्रमसे दृढम् ॥ तस्माद्यास्यामि तत्राहं यत्र देवो जनार्दनः ॥ ३६ ॥ तं दृष्ट्वा मधुहंतारं ब्रह्मा विष्णुमुवाचह ॥ त्वदादेशाज्जगन्नाथ

एष चंद्रः कृतो मया ॥ ३७ ॥ स चायं पीडितो देव शशांकेन नवेन वै ॥ इत्युक्तो ब्रह्मणा देवि वासुदेवो जगत्पतिः ॥ वृत्तांतं कथयामास ब्रह्माग्रे
च पुनःपुनः ॥ ३८ ॥ ब्रह्मापि पूर्वचंद्रार्थे विष्णुं लोकनमस्कृतम् ॥ तुष्टाव प्रणतो भूत्वा प्रांजलिः प्रणतः स्थितः ॥ ३९ ॥ नमः कृष्ण नमो
विष्णो नमो जिष्णो नमोनमः ॥ नमो वामन गोविंद नमोऽनंत नमोऽच्युत ॥४०॥ जयस्व गोविंद महानुभाव जयस्व विष्णो जय पद्मनाभ ॥
जयस्व सर्वाद्य गदाधरेश जयस्व विश्वेश्वर विश्वमूर्ते ॥ ४१ ॥ एवं स्तुतस्तदा देवि ब्रह्मणा लोककारिणा ॥ समीपस्थं समालोक्य सोमं वचनम
ब्रवीत् ॥ ४२ ॥ गच्छ सोम ममादेशान्महाकालवनोत्तमे ॥ उत्तरे मुक्तिलिंगस्य लिंगं कांतिकरं परम् ॥ तमाराधय यत्नेन स ते देहं प्रदास्यति ॥
॥ ४३ ॥ इत्युक्तो वासुदेवेन ब्रह्मणा च पुनःपुनः ॥ आजगाम महादेवि महाकालवनोत्तमे ॥ लिंगं दृष्ट्वा च तुष्टाव स्तोत्रेणानेन सुव्रते ॥ ४४ ॥
॥ ॥ चंद्र उवाच ॥ ॥ नमो देवाधिदेवाय त्रिनेत्राय महात्मने ॥ रक्तपिंगलनेत्राय जटामुकुटधारिणे ॥ ४५ ॥ भूतवेतालजुष्टाय महादेवाय
शूलिने ॥ भीमाट्टहासयुक्ताय कपर्दिस्थाणवे नमः ॥ ४६ ॥ पूष्णो दंतविनाशाय तथांधकविनाशिने ॥ कैलासवरवासाय सर्वदेवाय ते नमः ॥
॥ ४७ ॥ विकरालोर्द्धकेशाय भैरवाय नमोनमः ॥ अग्निज्वालाकरालाय कलिधर्मविवासिने ॥ ४८ ॥ तथा दारुवनध्वंसकारिणे तिग्मशूलिने ॥
कृतकंकणभोगींद्रकंठसूत्राय शूलिने ॥ ४९ ॥ प्रचंडदंडहस्ताय वडवाग्निमुखाय च ॥ वेदांतवेद्याय नमो यज्ञमूर्ते नमोनमः ॥ ५० ॥ दक्षयज्ञविना
शाय जगद्भयकराय च ॥ विश्वेश्वराय देवाय स्थूलसूक्ष्माय शंभवे ॥ कपर्दिने करालाय सर्वदेवाय ते नमः ॥ ५१ ॥ एवं स्तुतस्तदा देवि चंद्रेणां
तर्हितेन च ॥ लिंगरूपी महादेवस्तुष्टो वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ५२ ॥ स्तोत्रेणानेन तुष्टोऽस्मि ब्रूहि सोम किमिच्छसि ॥ यत्तेभिलषितं सर्वं तत्कर्ता
स्मि न संशयः ॥ ५३ ॥ ॥ सोम उवाच ॥ ॥ यदि त्वहमनुग्राह्यो यदि तुष्टोऽसि मे प्रभो ॥ कांत्या दीप्त्या तथा मूर्त्या तथा रूपेण च प्रभो ॥
॥ ५४ ॥ स्वपदं कर्त्तुमिच्छामि त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ एवमस्त्विति लिंगेन तत्क्षणाद्रजनीचर ॥ ५५ ॥ द्विजराजेन तत्प्राप्तं लिंगस्यास्य प्रसादतः ॥
सोमेनाराधितो यस्माद्देवदेवो महेश्वरि ॥ ५६ ॥ तेन सोमेश्वरोनाम विख्यातो भुवनत्रये ॥ येऽर्चयंति महादेवि देवं सोमेश्वरं परम् ॥ ५७ ॥ कृत
पुण्या नरा मर्त्यास्ते यांति परमं पदम् ॥ यः पश्यति नरो भक्त्या लिंगं सोमेश्वरं प्रिये ॥ ५८ ॥ विमुक्तो जन्मदुःखाद्यैर्लीयते मयि मानवः ॥ ते ॥१०१॥
नराः पशवो लोके किं तेषां जीविते फलम् ॥ ५९ ॥ यैश्च सोमेश्वरो देवो न दृष्टो न च पूजितः ॥ संसारेऽस्मिन्महाघोरे जन्मरोगभयाकुले
॥ ६० ॥ एकः सोमेश्वरः पूज्यः कुष्ठरोगविनाशनः ॥ स एव सुकृती लोके कुलं तेनाभ्यलंकृतम् ॥ ६१ ॥ आधारः सर्वलोकानां येन सोमेश्वरो

ऽर्चितः ॥ सकृदभ्यर्च्य सोमेशं बिल्वपत्रेण मानवः ॥ मुक्तो भोगी निरातंको मम लोके वसेच्चिरम् ॥ ६२ ॥ कांचनैः कुसुमैर्देवि लिंगं सोमेश्वरं प्रिये ॥ पूजयंति नरा भक्त्या ते यांति परमां गतिम् ॥ ६३ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ सोमेश्वरस्य देवस्य शृणुष्वानरकेश्वरम् ॥ ६४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये सोमेश्वरमाहात्म्यवर्णनं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ सप्तविंशतिमं देव्यनरकेश्वरसंज्ञकम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण स्वप्नेपि नरकः कुतः ॥ १ ॥ पुरा कलियुगे देवि कल्पे वाराहसंज्ञके ॥ कलुषं कालमासाद्य सत्ये च प्रलयं गते ॥ २ ॥ निर्मर्यादा निराधारा निरोंका नास्तिका जनाः ॥ वर्णाश्रमाश्च संजाता वंचयंति परस्परम् ॥ ३ ॥ नार्चयंति सुरान्विप्राः कर्म कुर्वंति कुत्सितम् ॥ लोभमोहपरा भूत्वा कामासक्ताश्च मानवाः ॥ ४ ॥ वैरबद्धाश्च संजाताः परस्परवधे रताः ॥ निवृत्तयज्ञस्वाध्यायपिंडोदकविवर्जिताः ॥ ५ ॥ ब्राह्मणाः सर्वभक्ष्याश्च मृषावादपरायणाः ॥ भूयिष्ठं कूटमानैश्च पण्यं विक्रीणते तदा ॥ ६ ॥ दृश्यंते षोडशे वर्षे नराः पलितिनः प्रिये ॥ आयुःक्षयो मनुष्याणां क्षिप्रमेव प्रपद्यते ॥ ७ ॥ एवंविधाः समुद्भूता नरा नार्यश्च पातकैः ॥ नरकेषु प्रपद्यंते क्रमात्पापानुसारतः ॥ ८ ॥ कुठारैर्भिन्नमूर्द्धानः क्रकचैः पाटिताः परे ॥ अग्निवर्णैश्च संदंशैरुत्पाटितविलोचनाः ॥ ९ ॥ भिन्नाश्चायोमयैस्तीक्ष्णैरग्नितप्तैश्च कीलकैः ॥ पीडयंते शैलशिखरैश्चूर्ण्यंते क्रूरभूधरैः ॥ १० ॥ क्षिप्यंते तप्तकुण्डेषु दह्यंते वह्निराशिषु ॥ अमेध्येऽधोमुखाश्चान्ये मर्दिता दंडपाणिना ॥ ११ ॥ लौहैश्च शृङ्खलैर्बद्धा ह्ययोवक्रैश्च लंबितैः ॥ अंतरिक्षे परिक्षेपात्क्रंदंतोऽतीव दुःखिताः ॥१२॥ कृमिभिर्भ्रमरैस्तीक्ष्णैर्दंशैश्च मशकैस्तथा ॥ लोहतुंडैश्च विहगैर्निर्दयैर्भक्षिता नराः॥१३॥ केचित्कृत्ताः प्रधावंति तोयार्थं च तृषातुराः ॥ स्वमूत्रं पायिताश्चंडैः क्षुभिताश्चापि घातनैः ॥ १४ ॥ यैश्चांगैः पतितं कर्म क्रियते पुरुषैर्भुवि ॥ तेषां तान्येव चांगानि शोध्यंते यातनागतैः ॥ १५ ॥ ये पश्यंति गुरुं देवान्ब्राह्मणान्क्रुद्धचक्षुषा ॥ दुष्टेन परदारांश्च वीक्षंते लोचनेन ये ॥ तेषां नेत्राणि भिद्यंते कृष्यंते लोहशंकुभिः ॥ १६ ॥ श्रवणौ च प्रपूर्यंते लौहेन शंकुना ततः ॥ पुनश्च शस्त्रैः कृष्यंते पुनस्तप्तैश्च कीलकैः ॥ १७ ॥ लौहैर्वेगान्निखन्यंते यैः श्रुतं गुरुनिंदनम् ॥ मित्राणां देवतानां च साध्वीनामथवा क्व चित् ॥ १८ ॥ शतशः पाट्यते जिह्वा वह्निवर्णैरयोमुखैः ॥ शंकुभिस्तीक्ष्णसूक्ष्माग्रैः पूर्यंते चानिलैः पुनः ॥ १९ ॥ तद्वक्त्राणि बहून्वारान्येपवादरता नराः ॥ ये गुरुं मातरं वापि पारुष्येण वदंति वै ॥ २० ॥

१ शृणुष्व मनकेश्वरम्--इ० पा० । अनरकेश्वर--इति नाम तु--आश्विनकृष्णचतुर्दश्यां--नरकचतुर्दशीत्याख्यायां--निर्मितत्वात् दृष्टत्वेन पूजितत्वेन च प्रसिद्धिमागतं नरकनिवारणसामर्थ्यात् ।

ये निघ्नंति दुराचाराः सुरार्थायोपकल्पिते ॥ आरामे पुष्पपत्राणि तेषामंगानि कृंतति ॥ २१ ॥ यैरप्यालिंगिता नारी परस्य च दुरात्मभिः ॥ तेषा
मयोमयी नारी वह्निवर्णा तु वक्षसि ॥ २२ ॥ स्थाप्यते वध्यते चापि प्रचंडैर्यमकिंकरैः ॥ नार्यश्च पुरुषैस्तैस्तैरालिंग्यंते ह्ययोमयैः ॥ २३ ॥ तदा
लोहमये गेहे ज्वलितानलसंस्तरे ॥ निक्षिप्यंते नरैः सार्द्धमासाद्य कालसंक्षयम् ॥ २४ ॥ यावती वेदना देहे इह लोके प्रदृश्यते ॥ नराणामंगपीडा
वै तस्माच्छतगुणा भवेत् ॥ २५ ॥ काकैश्च वृश्चिकैर्गृध्रैर्भक्ष्यंतेऽप्यपरे नराः ॥ दह्यमाना विलपंति भ्रातस्तातेति चाकुलाः ॥ वदंत्यसकृदुद्विग्ना
न च शांतिं लभंति वै ॥ २६ ॥ दुःखानि ते प्राप्नुवंति यान्यसह्यानि पार्वति ॥ एवं ते यातनादुःखं प्राप्नुवंति सुनिश्चितम् ॥ निमिर्नाम महाभागो
यममार्गं ददर्श ह ॥ २७ ॥ रौद्रं भयानकं दुर्गं पूरितं पापकर्मभिः ॥ तमसा संवृतं चैव केशशैवालशाद्वलम् ॥ २८ ॥ संपृक्तं पापकृद्दुर्गंधैर्मांसशोणि
तकर्दमैः ॥ वह्निज्वालेन दीप्तेन समंतात्परिवारितम् ॥ २९ ॥ अधोमुखैश्च कर्कोटैर्गृध्रैश्च समभिद्रुतम् ॥ सूचीमुखैस्तथा प्रेतैर्विंध्यशैलोपमैर्वृतम् ॥
॥ ३० ॥ वृक्षैः रुधिरमांसैश्च छिन्नबाहूरुपाणिभिः ॥ निकृत्तोदरहस्तैश्च तत्रतत्र प्रचारितैः ॥ ३१ ॥ वृतं कुणपदुर्गंधैरशिवं भोगवर्जितम् ॥ असिपत्र
वनं चैव समंतात्परिवारितम् ॥ ३२ ॥ करंभवालुकाकीर्णमायसीश्च शिलाः पृथक् ॥ ददर्श चापि देहोत्थयातनां पापकर्मणाम् ॥ ३३ ॥ स तं
दुर्गंधमालक्ष्य पुरुषं तमुवाच ह ॥ कियदध्वानमस्माभिर्गंतव्यमिदमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ देशोऽयं कश्च देवानामेतदिच्छामि वेदितुम् ॥ इत्युक्तो यम
दूतस्तु दण्डहस्तोऽग्निसप्रभः ॥ पुरतो दर्शयन्मार्गमित एहीत्युवाच ह ॥ ३५ ॥ भूयः स राजा तं प्राह किंकरं विनयान्वितः ॥ भो
याम्यपुरुषाचक्ष्व किं मया दुष्कृतं कृतम् ॥ ३६ ॥ येनेदं व्यसनं प्राप्तं मया च धार्मिकेण हि ॥ निमिर्नामाहं विख्यातो जनकानामहं
कुले ॥ ३७ ॥ जातो विदेहविषये सम्यग्मनुजपालकः ॥ चातुर्वर्ण्यं च धर्मस्थं कृत्वा संरक्षितं मया ॥ ३८ ॥ धर्मप्रधानकल्पेन मनुनात्र
यथा पुरा ॥ यज्ञैर्मयेष्टं बहुभिर्धर्मतः पालिता मही ॥ ३९ ॥ नोत्सृष्टश्चैव संग्रामो नातिथिर्विमुखोऽभवत् ॥ कृता स्पृहा च न मया
परस्त्रीविभवादिषु ॥ ४० ॥ सोऽहं कथमिमं प्राप्तो नरकं भृशदारुणम् ॥ इति पृष्टस्तदा तेन निमिना यमकिंकरः ॥ उवाच प्रणतो भूत्वा
क्रूरोऽपि प्रश्रितं वचः ॥ ४१ ॥ ॥ पुरुष उवाच ॥ ॥ महाराज यथात्थ त्वं तथैतन्नात्र संशयः ॥ किन्तु स्वल्पं कृतं पापं भवंतं स्मारयामि
तत् ॥ ४२ ॥ उक्ता या दक्षिणा श्राद्धे न दत्ता सा त्वया नृप ॥ प्रमादाद्विस्मृता चैव तस्येदं कर्मणः फलम् ॥ ४३ ॥ एतावदेव ते पापं नान्य
त्किंचन विद्यते ॥ वैदेहागच्छ पुण्यानामुपभोगाय पार्थिव ॥ ४४ ॥ एवं श्रुत्वा तु राजर्षिर्निमिर्दूतमथाब्रवीत् ॥ यास्यामि देवानुचर यत्र मां त्वं

हि नेष्यसि ॥ ४५ ॥ किंचित्पृच्छामि ते तत्त्वं यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ वज्रतुंडास्त्वमी काकाः पुंसां नयनहारिणः ॥ ४६ ॥ पुनः पुनश्च नेत्राणि तद्वत्तेषां भवंति हि ॥ किं कृतं कर्म दूतेंद्र कथयैतज्जुगुप्सितम् ॥ ४७ ॥ हरंत्येषां तथा जिह्वां जायमानां पुनर्नवाम् ॥ करपत्रेण पाट्यंते कस्मादेते सुदुःखिताः ॥ ४८ ॥ किमेते नष्टचित्ताश्च तुद्यंतेऽहर्निशं नराः ॥ एताश्चान्याश्च दृश्यंते यातनाः पापकर्मिणाम् ॥ कियत्कालं भविष्यंति तन्ममोद्देशतो वद ॥ ४९ ॥ ॥ पुरुष उवाच ॥ ॥ यन्मां पृच्छसि भूपाल पापकर्मफलोदयम् ॥ तत्तेहं संप्रवक्ष्यामि संक्षेपेण यथातथम् ॥ ५० ॥ पुण्यापुण्ये हि पुरुषः पर्यायेण समश्नुते ॥ भुंजतश्च क्षयं याति पुण्यं पापमथापि वा ॥ ५१ ॥ न तु भोगादृते पुण्यं पापं कर्म च मानवः ॥ परित्यजति राजेंद्र सत्यमेतदुदाहृतम् ॥ ५२ ॥ एवमेते महापापा यातनाभिरहर्निशम् ॥ क्षपयंति महाघोरं नरकांतरवर्त्तिनः ॥ ५३ ॥ देवत्वेऽथ मनुष्यत्वे तिर्यक्त्वेऽथ शुभाशुभम् ॥ पुण्यपापोद्भवं भुंक्ते सुखदुःखं न संशयः ॥ ५४ ॥ एतदुद्देशतो राजन्भवता कथितं मया ॥ स्वकर्मफलमोक्षाणां पुण्यानां पापिनां तथा ॥ ५५ ॥ तदेह्यन्यत्र गच्छावि यथा दृष्टं त्वयाधुना ॥ ततस्तमग्रतः कृत्वा स राजा गंतुमुद्यतः ॥ ५६ ॥ तदा हि सर्वैरुद्घुष्टं यातनास्थायिभिर्नृभिः ॥ प्रसादं कुरु भूपेति तिष्ठ तावन्मुहूर्त्तकम् ॥ त्वदंगसंगी पवनो देहान्ह्लादयते हि नः ॥ ५७ ॥ परितापं च गात्रेभ्यः पीडाबाधाश्च कृत्स्नशः ॥ अपहंति नरव्याघ्र कृपां कुरु महीपते ॥ ५८ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तेषां तं याम्यपुरुषं नृपः ॥ पप्रच्छ कथमेतेषामाह्लादो मयि तिष्ठति ॥५९ ॥ किं मया कर्म तत्पुण्यं मर्त्यलोके महत्कृतम् ॥ प्रह्लादजननी दृष्टिर्यस्येयं तदुदीर्यताम् ॥ ६० ॥ ॥ पुरुष उवाच ॥ ॥ त्वया दृष्टो महाकाले विख्यातोऽनरकेश्वरः ॥ आश्विनस्य चतुर्दश्यां तस्येदं फलमीदृशम् ॥ ६१ ॥ ततस्तद्गात्रसंसर्गी पवनो ह्लाददायकः ॥ पापकर्मकृतां राजन्यातना न प्रबाधते ॥ ६२ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ यदि मत्संनिधाने सा यातना न प्रबाधते ॥ ततो भद्रमुखात्राहं स्थास्ये स्थाणुरिवाचलः ॥ ६३ ॥ ॥ पुरुष उवाच ॥ ॥ एहि राजेंद्र गच्छावो निजपुण्यसमार्जितान् ॥ भुंक्ष्व भोगान्न यास्येतां यातनां पापकर्मणाम् ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ न स्वर्गे ब्रह्मलोके वा तत्सुखं प्राप्यते नरैः ॥ यदार्त्तजंतुं निर्वाणमानेतुमिति मे मतिः ॥ ६५ ॥ तस्मान्न तावद्यास्यामि यावदेते सुदुःखिताः ॥ मत्संनिधानात्सुखिनो भवंतु नरकौकसः ॥ ६६ ॥ प्राप्स्यंते ते यदि सुखं बहवो दुःखिते मयि ॥ किं तु प्राप्तं मया सर्वं तस्मात्त्वं व्रज मा चिरम् ॥ ६७ ॥ ॥ पुरुष उवाच ॥ ॥ एष धर्मश्च शक्रश्च त्वां नेतुं समुपागतौ ॥ अवश्यमस्माद्गंतव्यं

१ मनकेश्वरः–इ० पा० ।

तस्मात्पार्थिव गम्यताम् ॥ ६८ ॥ एतस्मिन्नंतरे धर्मः शक्रेण सहितोऽब्रवीत् ॥ निमे परमधर्मज्ञ प्रीता देवगणास्तव ॥ ६९ ॥ एह्येहि पुरुषव्याघ्र
कृतमेतावता प्रभो ॥ सिद्धिः प्राप्ता त्वया राजँल्लोकाश्चाप्यक्षयान्विताः ॥ ७० ॥ न च मन्युस्त्वया कार्यः शृणु मे वचनं विभो ॥ अवश्यं नरक
स्तावद्द्रष्टव्यः सर्वराजभिः ॥ ७१ ॥ नयामि त्वामहं स्वर्गं त्वया सम्यगुपासितः ॥ विमानवरमारुह्य विमलं चाद्य गम्यताम् ॥ ७२ ॥
॥ ॥ निमिरुवाच ॥ ॥ नरके मानवा धर्म पीड्यंतेऽत्र सहस्रशः ॥ त्राहीति वार्त्तां क्रंदंतो मामतो न व्रजाम्यहम् ॥ ७३ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥
कर्मणा नरके प्राप्तिरेषां च पापकर्मणाम् ॥ स्वर्गे त्वयापि गंतव्यं नृप पुण्येन कर्मणा ॥ ७४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ परिजानासि धर्मज्ञ
त्वं वा शक्र शचीपते ॥ विशिष्टं मम किं पुण्यं शुभं तद्वक्तुमर्हसि ॥ ७५ ॥ ॥ धर्म उवाच ॥ ॥ आश्विनस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे
चतुर्दशी ॥ तस्यां त्वया महाबाहो महाकालवनोत्तमे ॥ दृष्टो देवः सुविख्यातः स्वर्गदोऽनरकेश्वरः ॥ ७६ ॥ तद्विशिष्टं च ते पुण्यं
तस्य संख्या न विद्यते ॥ स्वकर्मोपार्जितं पुण्यं भुंक्ष्व राजन्यथासुखम् ॥ एते नारकिकाः सर्वे क्षपयंतु स्वकर्मजाम् ॥
॥ ७७ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ कथं स्पृहां करिष्यंति सत्संगेषु च मानवाः ॥ यदि मत्संनिधावेषामुत्कर्षो नोपजायते ॥ ७८ ॥
तस्माद्यत्सुकृतं किंचिद्विशिष्टतरमस्ति वै ॥ तेन मुच्यंतु नरकात्पापिनो यातनागताः ॥ ७९ ॥ ॥ धर्म उवाच ॥ ॥ राजंस्त्वया कृतं
पूर्वेऽनरकेश्वरदर्शनम् ॥ तदुत्पन्नस्य पुण्यस्य कलामेभ्यः प्रयच्छ वै ॥ ८० ॥ तत्पुण्यस्य प्रभावेण मोक्ष्यंते नरकादिमे ॥ तथा कृते
ततस्तेन विमुक्ता नरकाच्च ते ॥ ८१ ॥ ततोऽब्रवीद्धर्मराजो निमिं शक्रसमन्वितः ॥ एवं श्रेष्ठतरं स्थानं त्वया प्राप्तं महीपते ॥ ८२ ॥ एतांश्च नार
कान्पश्य विमुक्तान्पापकर्मणः ॥ ततोऽपतत्पुष्पवृष्टिस्तस्योपरि महीपतेः ॥ ८३ ॥ विमानं चाधिरोप्यैनं स्वर्लोकमनयद्धरिः ॥ येये तत्राभवन्पापा
यातनाभ्यः परिच्युताः ॥ ८४ ॥ प्रभावात्तस्य देवस्य स्वर्गलोकं गताः प्रिये ॥ अतो देवः सुविख्यातः स देवोऽनरकेश्वरः ॥ ८५ ॥ स्तुतो देव
गणैः सर्वैर्नरकादवतारकः ॥ जातः स एव सुकृती कुलं तेनैव पावितम् ॥८६॥ यःपश्यति नरो नित्यं देवं चानरकेश्वरम् ॥ येऽर्चयंति नरा भक्त्या
देवं चानरकेश्वरम् ॥ तेषां विलीयते पापं पूर्वजन्मशतोद्भवम् ॥ ८७ ॥ येनुमोदंति देवस्य दर्शनं पर्वतात्मजे ॥ तेऽपि पापविनिर्मुक्ताः प्रयांति
मम मंदिरे ॥ ८८ ॥ समतीतं भविष्यच्च कुलानामयुतं नरः ॥ मम लोकं नयत्याशु तस्य लिंगस्य दर्शनात् ॥ ८९ ॥ शिवयोगसमायुक्ता कृष्णा

१ यातनाम्—इति शेषः ।

या च चतुर्दशी ॥ सा प्रोक्ता वल्लभा तस्य सर्वपापप्रणाशिनी ॥ ९० ॥ ये चायांति नरास्तस्यां देवं चानरकेश्वरम् ॥ उपोष्य पापैर्मुच्यंते ते नराः शतजन्मजैः ॥ ९१ ॥ कर्मणा मनसा वाचा यत्पापं समुपार्जितम् ॥ तत्क्षालयति देवोसौ तिथौ तस्यां समर्चितः ॥ ९२ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ जटेश्वरस्य देवस्य शृणु माहात्म्यमुत्तमम् ॥९३॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्येऽनरकेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥छ॥ ॥ श्रीदेवदेव उवाच ॥ ॥ अष्टाविंशतिकं विद्धि विख्यातं च जटेश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण मुक्तो भवति मानवः ॥ १ ॥ पुरा राथंतरे कल्पे वीरधन्वा महीपतिः ॥ धर्मात्मा च यशस्वी च बभूव भुवि विश्रुतः ॥ २ ॥ स कदाचिद्वनं गत्वा मृगहेतोर्वरानने ॥ व्यापादयन्मृगगणान्धनुषा क्रोधविह्वलः ॥ ३ ॥ जगाम तत्र यत्रासन्भ्रातरः पंच सुव्रताः ॥ संवर्त्तस्य सुता देवि मृगरूपेण संस्थिताः ॥ ४ ॥ ते कदाचिद्वने पंच दृष्ट्वा हरिणपोतकान् ॥ श्वसतो जातमात्रांश्च कौतूहलसमन्विताः ॥ ५ ॥ एकैकं जगृहुस्तत्र मृतास्ते त्वतिदुःखिताः ॥ ततः सर्वे च ते पंच ययुर्वै पितुरंतिकम् ॥ ६ ॥ प्रायश्चित्तं समीहंतः संवर्त्तं सांसदैर्वृतम् ॥ ऊचुस्ते वचनं चेदं मृगहिंसाश्रितं तदा ॥ ७ ॥ जातमात्रा मृगाः पंच अस्माभिर्निहताः प्रभो ॥ अकामतस्ततोऽस्माकं प्रायश्चित्तं विधीयताम् ॥ ८ ॥ ऊचे स शुद्धिमाप्नोति प्रायश्चित्ते कृते सति ॥ अनधीत्य धर्मशास्त्रं प्रायश्चित्तं ददाति यः ॥ प्रायश्चित्ती भवेत्पूतः किल्बिषं दातारि व्रजेत् ॥ ९ ॥ धर्मशास्त्रसमारूढा वेदखड्गधरा द्विजाः ॥ क्रीडार्थमपि यद्ब्रूयुः स धर्मः परमः स्मृतः ॥ १० ॥ ब्रह्मच्छिद्रं जपच्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्मणि ॥ अच्छिद्रं जायते सर्वं ब्राह्मणैरुपपादितम् ॥ ११ ॥ अच्छिद्रमिति यद्वाक्यं वदंति क्षितिदेवताः ॥ प्रणश्यत्यखिलं पापमग्निष्टोमफलं भवेत् ॥ १२ ॥ इत्येवं वदति श्रेष्ठे संवर्त्ते द्विजसत्तमे ॥ समागताश्च मुनयो भृग्वत्र्यंगिरसादयः ॥ १३ ॥ तेषामर्थे यथावृत्तं कथयामासुरेव ते ॥ संवर्त्तस्य सुता दीना भक्तिनम्राः पुनःपुनः ॥ १४ ॥ तेऽप्यूचुर्धर्मशास्त्राणि विहितानि यथार्थतः ॥ प्रायश्चित्तं यथोद्दिष्टं देशकालविभागतः ॥ १५ ॥ अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यूनषोडशः ॥ प्रायश्चित्तार्द्धमर्हंति स्त्रियो वै व्याधितस्य च ॥ १६ ॥ देशं कालं वयः शक्तिं पापं चावेक्ष्य यत्नतः ॥ प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ १७ ॥ इदानीं मृगचर्माणि परिधाय धृतव्रताः ॥ चरध्वं पंच वर्षाणि ततः शुद्धा भविष्यथ ॥ ॥ १८ ॥ एवमुक्तास्तु ते बाला मृगचर्मोपजीविनः ॥ वनं विविशुरव्यग्रा ध्यायंतो ब्रह्म शाश्वतम् ॥१९॥ ततो वर्षे व्यतिक्रांते वीरधन्वा महीपतिः ॥

१ मनकेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम–इ० पा० ।

तत्राजगाम यस्मिन्ने चरंति मृगरूपिणः ॥ २० ॥ ते चाप्येकतरोर्मूले मृगधर्मोपजीविनः ॥ जपंतः संस्थितास्ते हि राज्ञा दृष्टा
मृगा इति ॥ २१ ॥ मत्वा निद्रास्तु नाराचैर्मृतास्ते ब्रह्मवादिनः ॥ तान्दृष्ट्वा च मृतान्राजा ब्राह्मणान्संशितव्रतान् ॥ भयेन वेपमा
नस्तु देवराताश्रमं ययौ ॥ २२ ॥ तत्रापृच्छद्ब्रह्मवध्या मम जाता महामुने ॥ आमूलांतं वधांतस्य कथयित्वा नराधिपः ॥ २३ ॥
भृशं शोकपरीतात्मा रुरोद भृशदुःखितः ॥ स ऋषिर्देवकल्पस्तु रुदंतं नृपसत्तमम् ॥ २४ ॥ उवाच मा भैर्नृपते अपनेष्यामि पातकम् ॥
पाताले सुतलाख्ये तु निमज्जंती यथा धरा ॥ २५ ॥ उद्धृता देवदेवेन विष्णुना क्रोडमूर्त्तिना ॥ तद्वद्भवंतं राजेंद्र ब्रह्महत्यापरिप्लुतम् ॥ उद्धरिष्यति
देवोऽसौ स्वयमेव जनार्दनः ॥ २६ ॥ एवमुक्तस्ततो राजा दुरितो वाक्यमब्रवीत् ॥ २७ ॥ किमनेन द्विजेनैव निष्प्रभेण दुरात्मना ॥ उद्धर्तुं
नैव शक्नोति स्वयमेव द्विजाधमः ॥ २८ ॥ इत्युक्त्वा [illegible] खड्गेनैव जघान तम् ॥ मृतं दृष्ट्वा द्विजं राजा क्रोधेन कलुषीकृतः ॥ २९ ॥
तस्मिन्नेव वने देवि पापसंघेन मोहितः ॥ जघान कपिलां दोग्ध्रीं सवत्सां गालवस्य च ॥ ३० ॥ क्षुधार्त्तश्च तृषार्त्तश्च बाल्यान्मोहाच्च साहसात् ॥
क्रूरा बुद्धिः समभवज्जटीभूतं च पातकम् ॥ ३१ ॥ जटीभूतेन पापेन बभ्राम गहने वने ॥ स कदाचित्तुरंगेण हृतो दूरं महद्वनम् ॥ ३२ ॥
व्याघ्रसिंहगजाकीर्णं मृगशंबरसेवितम् ॥ एकाकी तत्र राजासावश्वं मुक्त्वा तरोरधः ॥ ३३ ॥ कुशोपरि तदा तत्र सुष्वाप च स निर्भयम् ॥ तत्र
व्याधाः समचरन्दृष्ट्वा सुप्तं च निर्भयम् ॥ ॥ ३४ ॥ ते गतास्त्वरिता व्याधाः स्वभर्तुः कथनाय वै ॥ स्वामिना तेन निर्दिष्टा निग्रहीतुं प्रचक्रमुः
॥ ३५ ॥ तावद्राज्ञः शरीरात्तु श्वेताऽऽभरणभूषिता ॥ उत्थाय चक्रमादाय तया म्लेच्छाश्च पातिताः ॥ ३६ ॥ दस्यून्निहत्य सा देवी तत्रैवादर्शनं
गता ॥ ३७ ॥ अथ राजा तया मुक्तः प्रतिबुद्धोऽथ तत्क्षणात् ॥ म्लेच्छांश्च निहतान्दृष्ट्वा चिंतयामास पार्थिवः ॥ ३८ ॥ गोवध्या ब्रह्मवध्या च
वने ह्यस्मिन्सुदारुणा ॥ कथं मया नृशंसेन प्राप्ता पापपरंपरा ॥ ३९ ॥ एवं स चिंतयित्वाथ निःश्वस्य च पुनःपुनः ॥ तमेवाश्वं समारुह्य
वामदेवाश्रमं ययौ ॥ ४० ॥ मुनिना वामदेवेन दृष्टो राजा तथाविधः ॥ जटीभूतेन पापेन पीडितो दुःखितस्तदा ॥ ४१ ॥ ॥ वामदेव
उवाच ॥ ॥ अयं स पुरुषव्याघ्रो वीरधन्वा महीपतिः ॥ सोमवंशसमुत्पन्नो दशां कष्टां समागतः ॥ ४२ ॥ उद्धरिष्यामि राजानमेनं पुरुषसत्तमम् ॥ ॥१०४॥
इत्यालोच्य तदा विप्रो वामदेवो महातपाः ॥ प्रत्युवाच महीपालं वीरधन्वानमातुरम् ॥ ४३ ॥ भोभो राजन्महीपाल वीरधन्वेति विश्रुतः ॥ विद्

१ देवी–इति शेषः

रथस्य तनयो विख्यातो भुवनत्रये ॥ ४४ ॥ प्राग्भवे व्याधरूपेण निहिथा विपिने मृगान् ॥ दृढं जागरणं रात्रावामलक्यास्तरोरधः ॥ ४५ ॥
फाल्गुनामलपक्षे त्वामलक्येकादशी शुभा ॥ पुष्यर्क्षयोगिनी तस्यां जामदग्न्यप्रदक्षिणा ॥ ४६ ॥ पूजा लोकैः कृता दृष्टा विस्मयेन त्वया पुरा ॥
अकामादुपवासोऽभूत्तस्यां जागरणं पुनः ॥ ४७ ॥ तत्प्रभावादभू राजा महाबलपराक्रमः ॥ तया संरक्षितो राजन्म्लेच्छवर्गाद्वनेऽधुना ॥ ४८ ॥
निहताः शत्रवः सर्वे तयैव शुभमाप्स्यसि ॥ पूर्वकर्मविपाकेन ब्रह्महत्या समागता ॥ ४९ ॥ ज्ञाता तपःप्रभावेन मया योगबलेन च ॥ जटीभूतं
शरीरं ते पापसंघेन पार्थिव ॥ ५० ॥ इदानीं पालयिष्यामि शृणु मे वचनं परम् ॥ ५१ ॥ इत्युक्तो वामदेवेन मुनिना स महीपतिः ॥ प्रणम्य प्रयतो
भूत्वा पप्रच्छ च पुनःपुनः ॥५२॥ कथं यास्यंति मे हत्या गोब्राह्मणसमुद्भवाः ॥ उपदेशप्रदानेन प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥५३॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वाम
देवो महामुनिः ॥ कथयामास माहात्म्यं लिंगस्यास्य यशस्विनि ॥ ५४ ॥ महाकालवनं गच्छ महाराज ममाज्ञया ॥ तत्रास्ते देवदेवोऽपि जगद्व्यापी
जटेश्वरः ॥ ५५ ॥ पापसंघप्रहर्त्ता च सर्ववेदेषु पठ्यते ॥ देवस्यानरकेशस्य उत्तरे स व्यवस्थितः ॥५६॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वामदेवस्य पार्थिवः ॥
आजगाम त्वरायुक्तो महाकालवनोत्तमे ॥५७॥ तत्र दृष्ट्वा जगद्वंद्यं देवदेवं जटेश्वरम् ॥ स्तुतिं चकार राजेंद्रो भक्त्या परमया पुनः ॥५८॥ शिवाय
ते नमो नित्यं विश्वकाय नमोनमः ॥ नमो दिव्याय गुह्याय गूढव्रतशरीरिणे ॥५९॥ नमो जटाय रामाय माययाक्रांतकारिणे ॥ नमोस्तु बहुरूपाय
नमो नीलाभरूपिणे ॥ ६० ॥ नमो भोगाय धूम्राय नमोऽस्तु गगनात्मने ॥ नमो वह्निसमूहाय नमस्ते निर्मलाकर ॥ ६१ ॥ नमो महांधका
रार्के नमस्ते शत्रुघातिने ॥ नमः संसारपाराय दिव्यरूपशरीरिणे ॥ नमः कनकवर्णाय नमो मोहितमोहिने ॥ ६२ ॥ नमः सुरूपाय सुरार्चिताय
नमो विरूपाय प्रकृतेः पराय ॥ नमोनमो रूपनिराश्रयाय श्यामासुरूपाय नमोनमस्ते ॥ ६३ ॥ इति स्तुतस्तदा देवि महादेवो महेश्वरः ॥
जटावेष्टितसर्वांगो लिंगमध्याच्च निस्सृतः ॥ ६४ ॥ भस्मचर्चितसर्वांगो भोगिभोगांगदोज्ज्वलः ॥ हिमराशिनिभाकारो राजताचलनिर्मलः ॥ ६५ ॥
मुक्तालतानिभाभिस्तु जटाभिर्भूषितो विभुः ॥ कपिलाभिः करालाभिर्विकटाभिश्च वेष्टितः ॥ ६६ ॥ भोगींद्रफणबद्धाभिः सितपीतादिभिस्तथा ॥
नदीरूपाभिरूताभिः शोभितोऽसौ जटेश्वरः ॥ ६७ ॥ राजानं प्रत्युवाचेदं वचनं पर्वतात्मजे ॥ स्तोत्रेणानेन राजेंद्र तुष्टोऽहं तोषितस्त्वया ॥
॥ ६८ ॥ जटीभूतं च ते पापं गतं मद्दर्शनेन वै ॥ तस्मात्स्थानं परं गच्छ मदीयं शाश्वतं मुदा ॥ ६९ ॥ इत्युक्तो देवदेवेन वीरधन्वा
महीपतिः ॥ जगाम परमं स्थानं दाहप्रलयवर्जितम् ॥ ७० ॥ कामगेन विमानेन स्तूयमानो गणैः प्रिये ॥ पापसंघेन मुक्तोऽसौ जटीभू

तेशादर्शनात् ॥ ७१ ॥ लिंगश्चातः समाख्यातो नाम्ना देवो जटेश्वरः ॥ जटेश्वरं वरारोहे ये पश्यंति सुभक्तितः ॥ तेषां पापं जटीभूतं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ ७२ ॥ येऽर्चयंति सदा देवि देवदेवं जटेश्वरम् ॥ तेषां बलं प्रभावश्च सौभाग्यं च भविष्यति ॥ ७३ ॥ येप्यन्ये देवगन्धर्वा यक्षराक्षस मानवाः ॥ लिंगं च पूजयिष्यंति विधिवद्भक्तिभावतः ॥ ७४ ॥ तेऽपि कामानवाप्स्यन्ति यांश्च कांश्च सुदुर्लभान् ॥ ऐश्वर्यं धर्ममतुलं दीर्घमायुररोगताम् ॥ ७५ ॥ निःसपत्नत्वमतुलं यच्चान्यत्तदवाप्नुयात् ॥ पापिनः क्रूरकर्माणो येऽपि लिंगं समाश्रिताः ॥ तेपि पापविनिर्मुक्ता भविष्यंति गतज्वराः ॥ ७६ ॥ जटेश्वरं प्रपश्यंति भक्त्या ये च दिनेदिने ॥ ते धर्मधनसौभाग्यैर्भविष्यंति समन्विताः ॥ ७७ ॥ व्याधितो व्याधिना मुक्तो दुःखी दुःखात्प्रमुच्यते ॥ दर्शनात्तु भवेत्सद्यः सर्वपातकवर्जितः ॥ ७८ ॥ जटेश्वरस्य माहात्म्यं ये पठिष्यंति पार्वति ॥ श्रोष्यंति येऽपि मद्भक्त्या प्रयताः श्रद्धयान्विताः ॥ ७९ ॥ ते सर्वकामानाप्स्यंति गतिमंते च मत्पुरे ॥ या नारी दुर्भगा सापि सौभाग्यं लभते सदा ॥ ८० ॥ गुर्विणी लभते पुत्रमरोगं श्रुतिभूषणम् ॥ शिशुग्रहाश्च नश्यंति नापमृत्युभयं भवेत् ॥ ८१ ॥ मांगल्यमिदमायुष्यं धर्मकामाश्रयं महत् ॥ दुःस्वप्नजं भयं घोरं पापजं याति संक्षयम् ॥ ८२ ॥ दुर्भुक्तं दुर्जनस्पर्शं यच्चाल्पायुःकरं भवेत् ॥ लिंगाख्यानकथां श्रुत्वा विनश्यति न संशयः ॥ ८३ ॥ श्राद्धेषु यः पठेदेतां जटेश्वरकथां शुभाम् ॥ तदक्षयं भवेच्छ्राद्धं पितृणां प्रीतिवर्द्धनम् ॥ ८४ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ जटेश्वरस्य देवस्य शृणु रामेश्वरं शिवम् ॥ ८५ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये जटेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ एकोनत्रिंशतं विद्धि देवं रामेश्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ १ ॥ पुरा त्रेतायुगे देवि रामः शस्त्रभृतां वरः ॥ शूरः सर्वगुणोपेतः पितृभक्तो बभूव ह ॥ २ ॥ रेणुकागर्भसंभूतः स्वयं रामो बभूव ह ॥ विष्णुरेवावतीर्णोऽसौ भृगोः शापात्सुदुस्तरात् ॥ ३ ॥ स कदाचिन्नियुक्तोऽसौ मुनिना जमदग्निना ॥ शिरश्छिन्धीत्युवाचेदं मातुस्ते विपुलं सुत ॥ ४ ॥ स पितुर्वचनं श्रुत्वा भ्रातृणां मातुरेव च ॥ शिरांसि चिच्छिदे रामो जमदग्निर्वरं ददौ ॥ ५ ॥ सर्वेषां पृथिवीशानां त्वमजेयो भविष्यसि ॥ सर्वक्षयकरो भावी न चिरादेव भार्गव ॥ ६ ॥ गृहाण परशुं पुत्र वह्निज्वालोद्भवं दृढम् ॥ अनेन शितशस्त्रेण ततः ख्यातो भविष्यति ॥ ७ ॥ अथ केनापि कालेन कार्त्तवीर्यार्जुनो नृपः ॥ हैहयानां कुले जातः सहस्रबाहुविश्रुतः ॥ ८ ॥ जघान जमदग्निं तु कामधेनुकृते क्रुद्धः ॥ पितरं निहतं दृष्ट्वा रामः क्रुद्धोऽब्रवीदिदम् ॥ ९ ॥ अथ पश्यंतु मे वीर्यं त्रयो लोकाः सनातनम् ॥ स च पश्यतु दुर्बुद्धिर्ब्रह्महा कृतवी

र्यजः ॥ १० ॥ मत्पिता निहतो येन सत्कर्मनिरतः सदा ॥ तस्य बाहुसहस्रं तु छेत्स्यामीह न संशयः ॥ ११ ॥ इत्युक्त्वा क्रोधरक्ताक्षः कार्त्तवीर्यार्जुनं भुवि ॥ धर्षयित्वा यथाकामं क्रोशमानं पुनःपुनः ॥ १२ ॥ कृत्स्नं बाहुसहस्रं च चिच्छेद भृगुनंदनः ॥ परश्वधेन तीक्ष्णेन ज्ञातिभिः सहितं तदा ॥ १३ ॥ रथस्थं पातयामास जघान नृपतिं प्रिये ॥ त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी तेन निःक्षत्रिया कृता ॥ १४ ॥ कृत्वा निःक्षत्रियां चैव भार्गवः स महाबलः ॥ सर्वपापविनाशाय वाजिमेधेन चेष्टवान् ॥ १५ ॥ तस्मिन्यज्ञे महादाने दक्षिणां भृगुनंदनः ॥ मारीचाय ददौ प्रीतः कश्यपाय वसुन्धराम् ॥ १६ ॥ वारुणांस्तुरगाञ्छुभ्रान्रथं च रथिनां वरः ॥ हिरण्यमक्षयं धेनूर्गजेंद्रांश्च महामतिः ॥ १७ ॥ तदा तस्मिन्महायज्ञे वाजिमेधे महायशाः ॥ तथापि न गता हत्या ह्यनेकप्राणिसंभवा ॥ १८ ॥ एवं किल पुराणेषु सर्वागमभिदादिषु ॥ विश्वस्तघातिनां चैव निष्कृतिः श्रूयते यथा ॥ १९ ॥ अश्वमेधेन यज्ञेन ब्रह्महत्या विनश्यति ॥ अथवा द्वादशाब्देन यद्येकाऽऽस्या[1] कृता भुवि ॥ २० ॥ मया पुनर्नृशंसेन बहवः प्राणिनो हताः ॥ विश्वस्ताश्च प्रमत्ताश्च गर्भस्थाश्च पुनःपुनः ॥ २१ ॥ स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च माता चैव विशेषतः ॥ इति दुःखान्वितो रामो विषादं परमं गतः ॥ २२ ॥ चिंतयित्वा मुहूर्तं तु गतो रैवतकं गिरिम् ॥ तथा तपोऽतपद्घोरं बहून्वर्षगणान्प्रिये ॥ २३ ॥ तथापि न गता हत्या ह्यनेकप्राणिसंभवा ॥ अथ रामो जगामाथ महेन्द्रे मलये तथा ॥ २४ ॥ सह्ये हिमालये रम्ये पुण्ये बदरिकाश्रमे ॥ चरित्वा पर्वतान्सर्वान्स्नानार्थं नर्मदां ययौ ॥ २५ ॥ यमुनां चंद्रभागां च गंगां त्रिपथगामिनीम् ॥ इरावतीं वितस्तां च परां चर्मण्वतीं शुभाम् ॥ २६ ॥ विशालां कपिलां दुर्गां गंभीरां गोमतीं शिवाम् ॥ गोदावरीं दशार्णां च पुण्यां भीमरथीं तथा ॥ २७ ॥ गयां चैव कुरुक्षेत्रं नैमिषं पुष्करं तथा ॥ अट्टहासं प्रभासं च केदारममरेश्वरम् ॥ २८ ॥ कृतयात्रोऽपि दुःखार्त्तश्चिंतयामास भार्गवः ॥ न नूनं तीर्थमाहात्म्यं दृश्यते भुवि सांप्रतम् ॥ २९ ॥ न गता ब्रह्महत्या मे कृतो धर्मो निरर्थकः ॥ मिथ्या तत्कथ्यते शास्त्रे तीर्थदानादिभिः शुभैः ॥ यदि स्यात्सत्यमेतच्च नष्टं जातं कथं मम ॥ ३० ॥ एतस्मिन्नेव काले तु नारदो मुनिपुंगवः ॥ आजगाम तमुद्देशं यत्र रामो व्यवस्थितः ॥ ॥ ३१ ॥ विषण्णवदनो दीनश्चिंतयानः पुनःपुनः ॥ दृष्ट्वा तथाविधो रामः प्रत्युवाचाथ नारदम् ॥ ३२ ॥ भोभो नारद देवर्षे शृणु मे परमं वचः ॥ जननी निहता पूर्वं पितुर्वाक्याद्द्विजोत्तम ॥ ३३ ॥ पितुः पराभवाद्भूमौ भूमिपाला मया हताः ॥ गर्भा विदारिताः स्त्रीणां बाला वृद्धाश्च

१ एकास्या—एकासनेनोपवेशनम् । एकाश्या—इति पाठान्तरे—एकाश्या—एकभुक्तम्—इत्यर्थः ।

ग्योषितः ॥ ३४ ॥ निरंतरा हता लोका विशोकेनादयालुना ॥ पश्चाद्घृणा समुत्पन्ना परलोकं ममेक्षतः ॥ ३५ ॥ यज्ञः कृतोऽश्वमेधश्च दत्तं दानमनेकधा ॥ स्नातोहं सर्वतीर्थेषु सर्वप्रस्रवणेषु च ॥३६॥ पर्वतेषु तपस्तप्तं हुतं जप्तं निरंतरम् ॥ ब्रह्महत्याविनाशार्थं किं किं नात्र मया कृतम् ॥३७॥ परं नैव गता हत्या तस्मात्सर्वं निरर्थकम् ॥ ३८ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा नारदो भगवानृषिः ॥ प्रत्युवाच हितं सत्यं चिरं ध्यात्वा वचस्तदा ॥ भोभो राम किमात्मानं न स्मरस्यधुना हरिम् ॥ ३९ ॥ त्वयैव कथितं पूर्व ब्रह्महत्याविनाशनम् ॥ महाकालवने क्षेत्रे क्षेत्राणामुत्तमं परम् ॥ तस्मिन्क्षेत्रे महालिंगं ब्रह्महत्याविनाशनम् ॥ ४० ॥ जटेश्वरो महाभाग विद्यते सर्वसिद्धिदम् ॥ कृतावतार राम त्वं तत्र गच्छाविलंबितम् ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा स्मृत्वा क्षेत्रमनुत्तमम् ॥ ४१ ॥ जगाम त्वरितं देवि महाकालवने ततः ॥ लिंगमाराधयामास ततो हत्या गता क्षयम् ॥ लिंगमध्यादहं देवि प्रसन्नो निर्गतस्तदा ॥ ४२ ॥ जामदग्न्यो मया प्रोक्तः कांतकामं ददाम्यहम् ॥ स प्रोवाच ततो रामो भक्तिनम्रात्मकंधरः ॥ ॥ ४३ ॥ त्वत्पादपंकजे भूयाद्भक्तिर्मे विपुला सदा ॥ वरमेतं प्रयच्छाद्य यदि तुष्टो महेश्वर ॥ ४४ ॥ इत्युक्तोऽहं तदा तेन यथा तुष्टेन पार्वति ॥ तस्मै दत्ता मयाभीष्टा वरा कीर्त्तिकरा स्थितिः ॥ ४५ ॥ अद्यप्रभृति ते नाम्ना देवः ख्यातो भविष्यति ॥ तदा रामेश्वर इति त्रिषु लोकेषु गीयते ॥ ४६ ॥ भक्त्या ये पूजयिष्यंति देवं रामेश्वरं परम् ॥ आजन्मप्रभवं पापं तेषां नश्यति तत्क्षणात् ॥ ४७ ॥ स एव पुण्यवान्पूज्य इह लोके परत्र च ॥ यः पश्यति नरो भक्त्या देवं रामेश्वरं शिवम् ॥ ४८ ॥ येऽनुमोदंति देवस्य दर्शनं यजनं तथा ॥ तेऽपि पापविनिर्मुक्ताः प्रयांति मम मंदिरम् ॥ ॥ ४९ ॥ यच्चापि पातकं घोरं ब्रह्महत्यासहस्रकम् ॥ तत्पापं विलयं याति रामेश्वरसमर्चनात् ॥ ५० ॥ दुष्प्राप्यं यत्फलं विप्रैर्वाजपेयादिभिर्मखैः ॥ प्राप्यते तत्सुखेनैव श्रीरामेश्वरदर्शनात् ॥ ५१ ॥ ये हताभिमुखाः शूरा गोविप्रार्थे रणाजिरे ॥ गतिरभ्यधिका तेभ्यो दृष्ट्वा रामेश्वरं शिवम् ॥ ॥ ५२ ॥ जितास्तेन सदा लोका रामेणेव जगत्रयम् ॥ दृष्टं येन सदा भक्त्या लिंगं रामेश्वरं शिवम् ॥ ५३ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ रामेश्वरस्य देवस्य शृणु त्वं च्यवनेश्वरम् ॥ ५४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्य खण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये रामेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ श्रीविश्वनाथ उवाच ॥ ॥ त्रिंशत्तमं विजानीहि त्वं देवि च्यवनेश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण स्वर्गभ्रंशो न जायते ॥ १ ॥ भृगोर्महर्षेः पुत्रश्च च्यवनोनाम पार्वति ॥ स्थाणुभूतस्तपस्तेपे निराहारो

.१ "लिंगसंख्याविभेदेऽपि विशेषणविशेष्यता" इति वचनेन लिङ्गवैषम्यं न दोषायेत्यवधेयम् ।

महामुनिः ॥ २ ॥ वितस्तायास्तटे रम्ये बहुवर्षगणान्किल ॥ स वल्मीकोऽभवद्विप्रो लताभिरभिसंवृतः ॥ ३ ॥ कालेन महता देवि समा
कीर्णः पिपीलकैः ॥ तथा स संवृतो धीमान्मृत्पिण्ड इव सर्वशः ॥ ४ ॥ आजगाम तमुद्देशं विहर्तुं वन उत्तमे ॥ शर्यातिर्नाम धर्मात्मा
सकुटुंबो मुदान्वितः ॥ ५ ॥ तस्य स्त्रीणां सहस्राणि चत्वार्यासन्परिग्रहः ॥ एकैव तु सुता सुभ्रूः सुकन्यानाम नामतः ॥ ६ ॥ सा
सखीभिः परिवृता सर्वाभरणभूषिता ॥ सा भ्रम्यमाणा वल्मीके दृष्ट्वा भार्गवचक्षुषी ॥ ७ ॥ सा कौतुकात्कण्टकेन बुद्धिमोहवती
तदा ॥ किं नु खल्विदमित्युक्त्वा निर्बिभेदास्य लोचने ॥ ८ ॥ अभवत्स तया विद्धो नेत्रयोः परमार्तिमान् ॥ ततः शर्यातिसैन्यस्य
शकृन्मूत्रं समारुणत् ॥ ९ ॥ ततो रुद्धे शकृन्मूत्रे पर्यतप्यत पार्थिवः ॥ प्रत्युवाच ततः क्रुद्धो राजा गद्गदया गिरा ॥ १० ॥ केनापकृतमद्येह
भार्गवस्य महात्मनः ॥ तपोनित्यस्य वृद्धस्य रोषणस्य विशेषतः ॥ ११ ॥ ज्ञातं वा यदि वाज्ञातं तदिदं ब्रूत मा चिरम् ॥ तमूचुः सैनिकाः सर्वे
न विद्मोऽपकृतं वयम् ॥ १२ ॥ ततः स पृथिवीपालः साम्ना चोग्रेण च स्वयम् ॥ पर्यपृच्छत्स्ववर्गं च भूयोभूयः सुदुःखितः ॥ १३ ॥ पितरं
दुःखितं दृष्ट्वा सुकन्या तमथाब्रवीत् ॥ मया किंचिच्च वल्मीके दृष्टं सत्त्वमतिच्छवि ॥ १४ ॥ खद्योतवदभिज्ञातं तन्मया विद्धमंतिकम् ॥ एतच्छ्रु
त्वा तु शर्यातिर्वल्मीकं क्षिप्रमभ्यगात् ॥ १५ ॥ तत्रापश्यत्तपोवृद्धं वयोवृद्धं च भार्गवम् ॥ प्रार्थयामास सैन्यार्थे प्रांजलिः स महीपतिः ॥ १६ ॥
अज्ञानाद्बालया यत्तेऽपकृतं तु महीसुर ॥ इमामेव च ते कन्यां ददामि सुदृढव्रताम् ॥ १७ ॥ भार्यार्थे त्वं गृहाणेमां प्रसीद द्विजसत्तम ॥ ततो
ब्रवीन्महीपालं च्यवनो भार्गवस्तथा ॥ १८ ॥ यद्येवं प्रतिगृह्णैतां क्षमिष्यामि महीपते ॥ ददौ दुहितरं तस्मै च्यवनाय महीपतिः ॥ १९ ॥ प्रतिगृह्य
च तां कन्यां भगवान्प्रससाद ह ॥ प्राप्ते प्रसादे राजाथ ससैन्यो विषयं गतः ॥ २० ॥ सुकन्यापि पतिं लब्ध्वा तपस्विनमनिंदिता ॥ नित्यं पर्यच
रत्प्रीत्या तपसा नियमेन च ॥ २१ ॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य नासत्यावश्विनौ प्रिये ॥ कृताभिषेकां विवृतां सुकन्यां तामपश्यताम् ॥ २२ ॥
तां दृष्ट्वा दर्शनीयांगीं देवराजसुतामिव ॥ ऊचतुः समुपद्रुत्य कस्य त्वमतिशोभने ॥ २३ ॥ सा प्रोवाच महाभागा पतिव्रतपरायणा ॥ शर्यातित
नयां चैव भार्यां च च्यवनस्य हि ॥ २४ ॥ ततोऽश्विनौ प्रहस्यैनामब्रूतां पुनरेव तु ॥ कस्माद्देवविधा भूत्वा जराजर्जरितं पतिम् ॥२५॥ त्वमपास्येह
कल्याणि कामभोगबहिष्कृता ॥ वृद्धं च्यवनमुत्सृज्य वरयस्वैकमावयोः ॥ २६ ॥ पत्यर्थं देवगर्भाभे मा वृथा यौवनं कृथाः ॥ एवमुक्ता सुकन्या
तु दस्रौ ताविदमब्रवीत् ॥ २७ ॥ रताहं च्यवने देवे मैवं मा पर्यशंकतम् ॥ ततोऽब्रूतां पुनस्त्वेनामावां देवभिषग्वरौ ॥ २८ ॥ युवानं रूपसंपन्नं कारि

नगरे हरिदत्तस्य त्वमस्याः पतिरेव च ॥ खंडव्रतप्रभावेन जातः कर्मकरो भवान् ॥ १७ ॥ स च वैश्यो महाकाले गत्वा देवं महेश्वरम् ॥ अर्चया
मास विधिवद्गंधपुष्पादिभिः शुभैः ॥ १८ ॥ अभ्यर्च्य तु गृहं यावद्गतौ रक्षपालकौ ॥ ततः कालेन महता मृतौ द्वावपि दंपती ॥ १९ ॥ तेन
पुण्येन ते जन्म प्रियव्रतगृहेऽभवत् ॥ इयं च पत्नी ते जाता पुरा वैश्यप्रदासिका ॥ २० ॥ परकीयप्रसंगेन संजाता भूमिरुत्तमा ॥ राज्यं पत्नी
सुता साधुरित्युक्तं वचनं मया ॥ २१ ॥ तस्य देवस्य माहात्म्याद्यजंतं विविधैर्मखैः ॥ पश्यामि त्वां महीपाल भूपालशतनंदितम् ॥ २२ ॥ अतः
साधुपुरा प्रोक्तं मया तव महीपते ॥ २३ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा कुंभयोनेर्महात्मनः ॥ महाकालवने गंतुं मतिं चक्रे महीपतिः ॥ ततः सांतःपुरः
प्रायात्तेन सार्द्धं महर्षिणा ॥२४॥ अगस्त्यकथितं लिंगं ददर्श श्रद्धया पुनः ॥ पूजयामास विधिवत्पत्न्या सार्द्धं महीपतिः ॥ २५ ॥ ततस्तुष्टस्तदा
देवो नृपं प्राहामितद्युतिः ॥ मनोऽभीष्टं तपस्तेऽस्तु भोगमैश्वर्यमेव च ॥ २६ ॥ कुलं प्रभावं सौभाग्यं दीर्घमायुररोगिताम् ॥ निःसपत्नं ततो राज्यं
कृत्वा स्वर्गमवाप्स्यति ॥ २७ ॥ इत्युक्तो देवदेवेन गतोऽसौ विषयं स्वकम् ॥ निष्कंटकं ततो राज्यं कृत्वा स्वर्गं गतः प्रिये ॥ २८ ॥
अनेकजन्मचरितं खंडव्रतकदम्बकम् ॥ संपूर्णमभवद्देवि लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥ २९ ॥ अतः खण्डेश्वरो देवो विख्यातो भुवनत्रये ॥
ये पश्यंति नरा देवि देवं खण्डेश्वरं शिवम् ॥ ३० ॥ खण्डव्रतानि पूर्णानि तेषामाशु भवंति हि ॥ तपःखण्डं व्रतं खण्डं दानखंडं च यत्कृ
तम् ॥ तत्सर्वं पूर्णतां याति श्रीखंडेश्वरदर्शनात् ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वा खंडेश्वरं देवं पापविप्रैः प्रमुच्यते ॥ सप्तजन्मकृतैर्देवि मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ ३२ ॥
दृष्ट्वा खण्डेश्वरं देवं कृतकृत्यत्वमाप्यते ॥ तस्य नश्यति दौर्भाग्यं सप्तजन्मोद्भवं प्रिये ॥ ३३ ॥ खंडेश्वरेऽर्चिते देवे सर्वे देवाः सवासवाः ॥
संतुष्टा वरदाश्चैव भवंति वरवर्णिनि ॥ ३४ ॥ देवं खंडेश्वरं ये वै यजंति श्रद्धया प्रिये ॥ पुण्यैर्नानाविधैः स्नानैः सुगन्धैश्च विशेषतः ॥ ३५ ॥ धूप
दीपैर्नमस्कारैर्जपैः स्तोत्रैः पृथग्विधैः ॥ ते सर्वे कामसंपन्नाः श्रीमन्तो राज्यसंयुताः ॥ ३६ ॥ दीर्घायुषः शुभाचारा जायंते देहिनोऽमलाः ॥ अति
श्रेष्ठा गतिस्तेषां विशोका नित्यमक्षयाः ॥ खंडेश्वरप्रसादेन जायंते नात्र संशयः ॥ ३७ ॥ एते च विष्णुब्रह्मेंद्रकुबेरदहनादयः ॥ परां सिद्धिं सुसं
प्राप्ताः खंडेश्वरसमर्चनात् ॥ ३८ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ खंडेश्वरस्य देवस्य शृणु वै पत्तनेश्वरम् ॥ ३९ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये खण्डेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥
॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ त्रिषु लोकेषु विख्यातं द्वात्रिंशत्तममुत्तमम् ॥ विद्धि सिद्धिप्रदं पुंसां पत्तनेश्वरमीश्वरम् ॥ १ ॥

पुराऽहं पर्वते देवि मंदरे चारुकन्दरे ॥ क्रीडन्सार्धं त्वया पृष्टः कदाचिद्विहसन् स्थितः ॥ २ ॥ किमर्थं पर्वतं त्यक्त्वा कैलासं रमणीयकम् ॥ शुक्ल
फलशिलाशुभ्रं शङ्खचन्द्रांशुनिर्मलम् ॥ ३ ॥ सिद्धचारणगन्धर्वकिंनरोद्गीतनादितम् ॥ सदा पुष्पद्रुमच्छन्नं कदलीवनराजितम् ॥ ४ ॥ अथ
कोकिलचक्राह्वचकोरकुरराकुलम् ॥ पुण्यलोकोपमं स्थानं त्रिविष्टपविभूषणम् ॥ ५ ॥ महाकालवने शून्ये नानागुल्मलतावृते ॥ गजेंद्रगजशार्दूल
सिंहशम्बरसंकुले ॥ ६ ॥ ऋक्षवानरगोमायुजन्तुकादिविराजिते ॥ मयूरसर्पमार्जारमूषिकादिविराजिते ॥ ७ ॥ कथं वासः कृतो देव कौतूहलमिदं
मम ॥ ८ ॥ इति पृष्टस्त्वया देवि मंदरे चारुकन्दरे ॥ मया प्रोक्तं प्रसन्नेन पत्तनं च मम प्रिये ॥ ९ ॥ महाकालवनं रम्यं स्वर्गात्सुखकरं परम् ॥
स्मशानपीठसत्क्षेत्रवनोपरसमाश्रितम् ॥ १० ॥ अनौपम्यगुणं विद्धि पत्तनं पर्वतात्मजे ॥ एवं पत्तनदेवो वै न दृष्टो भुवनत्रये ॥ गीतवादित्रचा
तुर्यैः स्पर्द्धते यः सुरालयम् ॥ ११ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि देवर्षिर्नारदो मुनिः ॥ द्रष्टुकामः समायातो मन्दरे मां यशस्विनि ॥ १२ ॥ विनोदार्थं
मया पृष्टस्त्वत्प्रियार्थं कुतूहलात् ॥ क त्वया गमितः कालः कल्पसंख्यो महामुने ॥ १३ ॥ कस्मिन्नाश्रमसंस्थाने तपसः संचयः कृतः ॥ तीर्थानि
कानि भ्रांतानि क ते रतिरभूच्चिरम् ॥ १४ ॥ कौतुकं दृष्टपूर्वं तु वद मे मुनिसत्तम ॥ इति पृष्टो मया देवि ब्रह्मपुत्रो महामुनिः ॥ कथयामास
वृत्तांतं पत्तनस्य प्रयत्नतः ॥ १५ ॥ बहूनि संपरिक्रम्य तीर्थान्यायतनानि च ॥ पत्तनानि विचित्राणि देशाश्च नगराणि च ॥ १६ ॥ अटनार्थं
महादेव जंबूद्वीपे मनोरमे ॥ दृष्टः पत्तनराजश्च सदानंदकरः परः ॥ १७ ॥ स्वेच्छाकल्पितविन्यासः प्रासादशतकल्पितः ॥ इच्छाकामफलावाप्तिर
निर्देश्यसुखावहः ॥ १८ ॥ सर्वर्तुकुसुमामोदसुखस्पर्शानिलावृतः ॥ वीणावेणुरवैर्घुष्टो मनःप्रह्लादकारकः ॥ १९ ॥ वज्रेंद्रनीलवैडूर्यचन्द्रकांतादिदी
पितः ॥ जरामृत्युभयोपेतः सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ २० ॥ शक्राग्नियमरक्षोब्धिवायुसोमेशसेवितः ॥ ऊर्द्ध्वाधः सप्तलोकेषु पुण्येषु निवसंति हि ॥
॥ २१ ॥ सदा प्रमुदिता देवास्तेऽपि कांक्षंति पत्तनम् ॥ तत्र शांता महात्मानो निवसंते महेश्वर ॥ २२ ॥ विद्योतितदिशो दांताः सूर्य
वैश्वानरप्रभाः ॥ दिव्यांबरधरा धीरा जटामुकुटधारिणः ॥ २३ ॥ विप्रा माहेश्वराः पुण्याः क्षत्रिया हरतत्पराः ॥ मुमुक्षवस्तपोनिष्ठा
वैश्याः शूद्राश्चिरायुषः ॥ २४ ॥ स शुभ्ररूपः स च लोहिताकृतिः स चापि पीतः स सितेतरः क्वचित् ॥ स नामधेयः स च नामवर्ज्यः सोऽदृ
श्यरूपः स च दृष्टरूपः ॥ २५ ॥ क्वचिद्द्विसहस्राक्षः क्वचिदेकरविप्रभः ॥ क्वचिच्चन्द्राद्विशिष्येत क्वचिदंगुलिकांतिमान् ॥ २६ ॥ जन्म
मृत्युजरारोगैर्दुःखानि विविधानि च ॥ प्रयांति विलयं तानि प्रसन्ने पत्तनेश्वरे ॥ २७ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ पत्तनेशस्य

देवस्य आनंदेशमतः शृणु ॥ २८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये पत्तनेश्वर
माहात्म्यवर्णनंनाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ छ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ त्रयस्त्रिंशत्तमं देवमानंदेश्वरमीश्वरम् ॥ विद्धि पापहरं पुण्यं सर्वसंपत्करं
सदा ॥ १ ॥ पुरा राथंतरे कल्पे बभूव पृथिवीपतिः ॥ अनमित्र इति ख्यातः सार्वभौमो महीतले ॥२॥ स धर्मात्मा महात्मा च पराक्रमधनो नृपः ॥
अतीत्य सर्वभूतानि बभौ भानुरिवाव्ययः॥३॥ समः शत्रौ च पुत्रे च मित्रे च परधर्म्मवित् ॥ गिरिभद्रा गिरेः पुत्री तेनोढा वरवर्णिनी ॥४॥अतीव
वल्लभा सा च प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ आनंद इति पुत्रोऽभूत्तस्य ज्ञानरतः सुधीः ॥ ५ ॥ जातमात्रो निजोत्संगे स्थिरमुल्लाप्य वै पुनः ॥ परिष्व
जति हार्देन उल्लापयति पुनःपुनः ॥ ६ ॥ स जातिस्मरणो जातो मातुरुत्संगमास्थितः ॥ जहास च तदा माता संक्षुब्धा वाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥
भीतास्मि किमिदं वत्स हासो यद्वदने तव ॥ अकालबोधः संजातः किंस्वित्पश्यसि शोभनम् ॥ ८ ॥ इत्युक्तो मातरं प्राह सर्वोऽपि स्वार्थमीहते ॥
मां नेतुमिच्छति पुरो मार्जारी किं न पश्यसि ॥ अंतर्धानगता चेयं द्वितीया जातहारिणी ॥ ९ ॥ पुत्रप्रीत्या च मातस्त्वमतः स्वार्थं समीहसे ॥
उल्लाप्योल्लाप्य बहुशः परिष्वजसि मां बत ॥ १० ॥ उद्धूते बालके स्नेहात्संभ्रमात्स्त्रीजनोऽप्ययम् ॥ ततोयमागतो हासः शृणु चाप्यत्र कारणम् ॥
॥ ११ ॥ स्वार्थे प्रसक्ता मार्जारी लोलुपा मामवेक्षते ॥ तथांतर्द्धानगा चेयं द्वितीया जातहारिणी ॥ १२ ॥ त्वं तु क्रमेणोपभोग्यं मत्तः फलम
भीप्ससि ॥ न मां जानासि कोऽप्येवं न वै चोपकृतं मया ॥ १३ ॥ संगतिर्नाति बालानां पंचसप्तदिनात्मकम् ॥ तथापि स्निह्यसि प्रीत्या परिष्व
जसि संततम् ॥ १४ ॥ ततेति वत्स भो भद्र इत्यलीकं ब्रवीषि माम् ॥ पुत्रस्य वचनं श्रुत्वा क्रुद्धा माताऽब्रवीदिदम् ॥ १५ ॥ नाहं त्वामुपकारार्थं
वत्स प्रीत्या परिष्वजे ॥ स्वार्थो मया परित्यक्तो यस्त्वत्तो मे भविष्यति ॥ १६ ॥ इत्युक्त्वा सा तमुत्सृज्य निष्क्रांता सूतिकागृहात् ॥ जहार तत्परि
त्यक्तं सा तदा जातहारिणी ॥ १७ ॥ सा हृत्वा तं तदा बालं पूर्वजातिस्मरं प्रिये ॥ हैमिन्याः शयने न्यस्यद्विक्रांतस्य महीभृतः ॥ १८ ॥ मत्वा
स्वकीयं पुत्रं तु विक्रांतेन महीभृता ॥ कृतं वै नामकरणमानंद इति विश्रुतम् ॥ १९ ॥ विक्रांतस्य सुतो नीतो बोधस्य च द्विजन्मनः ॥ चैत्रनामा
कृतस्तेन संस्कृतो वेदमंत्रकैः ॥ २० ॥ तृतीयं भक्षयामास बोधपुत्रं निशाचरी ॥ जातिस्मरोऽप्यथानंदः कृतोपनयनस्तदा ॥ २१ ॥ गुरुणा
समनुज्ञातं क्रियतामभिवादनम् ॥ जनन्याः प्रागुपस्थानमित्युक्तो वाक्यमब्रवीत् ॥ २२ ॥ वंद्या मे कतमा माता जनित्री पालिनी च वा ॥
आनंदस्य वचः श्रुत्वा गुरुर्वचनमब्रवीत् ॥ २३ ॥ नन्वियं ते महाभाग जनित्री जनकात्मजा ॥ विक्रांतस्याग्रमहिषी हैमिनीनाम नामतः ॥ २४ ॥

॥ ॥ आनंद उवाच ॥ ॥ चैत्रस्य प्रसवित्रीयं चैत्रोऽयं द्विजवेश्मनि ॥ संस्कृतो ब्राह्मणैर्मंत्रैर्गिरिभद्रासुतस्त्वहम् ॥ २५ ॥ गुरुराह ततः कस्त्वं चैत्रः को वा त्वयोच्यते ॥ ततः स कथयामास पूर्ववृत्तांतमादितः ॥ २६ ॥ ॥ गुरुरुवाच ॥ ॥ अतीव गहनं वत्स संकटं महदागतम् ॥ न वेद्मि किंचिन्मोहेन भ्रमंति मम बुद्धयः ॥ २७ ॥ ॥ आनंद उवाच ॥ ॥ मोहस्यावसरः कोऽत्र जगत्येवं व्यवस्थितः ॥ कः कस्य पुत्रो विप्रर्षे को वा कस्य न बांधवः ॥ २८ ॥ अतः संसारता हंति संसारं प्राणिनामिह ॥ महामोहहतं चेतश्चित्रमत्र कथं गुरो ॥ २९ ॥ ब्रह्मपुत्रस्य दुष्टस्य दुःसहस्य सुता भुवि ॥ जातहारिणिकानाम परिवर्त्तयते सुतान् ॥ ३० ॥ मातृद्वयं मया प्राप्तमस्मिन्नेव हि जन्मनि ॥ मातृद्वयमथो प्राप्तं जातिं संस्मरता सता ॥ ३१ ॥ सोऽहं तपः करिष्यामि चैत्र आनीयतामिति ॥ ततः सुविस्मितो राजा सभार्यः सह बंधुभिः ॥३२॥ तस्मान्निवर्त्त्य ममता मनुमेने च तं प्रति ॥ चैत्रमानीय तनयं राज्ययोग्यं चकार सः ॥ ३३ ॥ सन्मान्य ब्राह्मणं येन पुत्रबुद्ध्या स पालितः ॥ सोऽप्यानंदस्तपस्तेपे महाकालवने शुभे ॥ ३४ ॥ इंद्रेश्वरस्य देवस्य पश्चिमे लिंगमुत्तमम् ॥ भक्त्या ह्याराधयामास तपसा दुष्करेण तु ॥ ३५ ॥ तपस्यंतं ततस्तं तु देवः प्राह शुचिस्मिते ॥ किमर्थं तप्यसे वत्स तपस्तीव्रं ब्रवीमि ते ॥ ३६ ॥ मनुना भवता भाव्यं षष्ठेन व्रज तत्कुरु ॥ अलं ते तपसा तस्मिंस्ततो मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ३७ ॥ इत्युक्तो देवदेवेन तथेत्याह महामतिः ॥ बभूव स मनुर्देवि ब्रह्मतुल्यो महायशाः ॥ ३८ ॥ पुत्रानुत्पादयामास लिंगस्यास्य समर्चनात् ॥ कृतं नाम तदा देवैरानंदेश्वरमुत्तमम् ॥३९॥ आनंदेन यतः प्राप्ता सिद्धिर्देवि सुदुर्लभा ॥ अतो नाम सुविख्यातमानंदेश्वरमीक्ष्यताम् ॥४०॥ ये पश्यंति विशालाक्षि आनंदेश्वरमीश्वरम् ॥ ते पुत्रपौत्रसंपन्ना भविष्यंति महीतले ॥ ४१ ॥ येषां क्षीणं नृणां पापं कोटिजन्मशतोद्भवम् ॥ तेषां भवति सा भक्तिरानंदेश्वरदर्शनात् ॥४२॥ तदैव पुरुषो मुक्तो जन्ममृत्युजरादिभिः ॥ यदा पश्यति देवेशमानंदेश्वरसंज्ञकम् ॥ ४३ ॥ मयोक्तं मुक्तिदं नृणामानन्देश्वरदर्शनम् ॥ स्वर्गापवर्गदं देवमानंदं लिंगमुत्तमम् ॥ अत्र देवैर्विशालाक्षि पूजितं लिंगमुत्तमम् ॥ ॥ ४४ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ आनंदेश्वरदेवस्य शृणु त्वं कंथडेश्वरम् ॥ ४५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य आनंदेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ चतुस्त्रिंशत्तमं विद्धि देवं वै कंथडेश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ वितस्तायास्तटे रम्ये ब्राह्मणो निवसन्पुरा ॥ बभूव पांडवोनाम दरिद्रेणातिपीडितः ॥ २ ॥ ज्ञातिभिश्च परित्यक्तो दुष्टया भार्यया तथा ॥ कंथाप्येका स्थिता यस्य सर्वस्वप्रेम

धारिणी ॥ ३ ॥ तेनाहं सुतकामेन तोषितो गिरिगह्वरे ॥ मयाप्युक्तं विशालाक्षि पुत्रस्तव भविष्यति ॥ ४ ॥ तस्य पुत्रः समुत्पन्नः कंथामध्यादयो
निजः ॥ शीतोष्णवारिणी कंथा तस्य पुत्रस्य साऽभवत् ॥ ५॥ स च लब्धः प्रसादेन मदीयेन वरानने ॥ रुद्रेण च वरो दत्तः कंथाया भविता पुनः
॥ ६ ॥ अथ षष्ठे गते वर्षे मौंजीबंधमचिंतयत् ॥ तदामंत्र्य मुनीन्सर्वान्प्रसाद्य च पुनः पुनः ॥ नमस्कृत्य ऋषीन्सर्वान्पूजयामास भक्तितः ॥ ७ ॥
फलैर्वित्तानुसारेण मौंजी तस्याप्यबंधत ॥ तेऽप्युक्ता मुनयः सर्वे प्रसाद्य च पुनःपुनः ॥ ८ ॥ दीयतामाशिषो ह्यस्मै पुत्राय मुनिसत्तमाः ॥ मम
पुत्रस्य पुत्रोऽयं दीर्घायुर्जायतां चिरम् ॥ ९ ॥ तूष्णींभूताः स्थिताः सर्वे तच्छ्रुत्वा नोत्तरं ददुः ॥ यदा ते नोत्तरं प्रोचुस्तदा मुनिवरः स्वयम् ॥
ध्यानेन चिंतयामास नूनमल्पायुषं सुतम् ॥ १० ॥ इति ज्ञात्वा तु संमोहमगमत्सहसा मुनिः ॥ विललाप स दुःखार्त्तः सुतस्नेहेन दुःखितः ॥ ११ ॥
॥ वाडव उवाच ॥ ॥ दत्तः स्वयं महेशेन ममाल्पायुः कथं सुतः ॥ रुद्रेण च वरो दत्तः प्रसन्नेन पुरा मम ॥ १२ ॥ मत्तुल्यवीर्यः पुत्रस्ते कंथामध्याद्भ
विष्यति ॥ जातं च दत्त्वा ह्यल्पायुं मिथ्या त्र्यक्षस्य तद्वचः ॥ १३ ॥ पितरं दुःखितं दृष्ट्वा तूष्णींभूतो मुनिस्तदा ॥ स बालः सहसा वाक्यं बभाषे
हर्षवर्द्धनम् ॥ १४ ॥ त्यजत भयमिदानीं यन्ममार्थे विषण्णा विनिहतनिजयत्नं प्रेतराजं करोमि ॥ शृणुत मम गिरं भोः सेश्वरा लोकपालाः पितृ
पतिविजयार्थं सत्प्रतिज्ञा ममैषा ॥ १५ ॥ अतिविषमतपोभिः शंकरं तोषयित्वा स्वपितुरपि च भक्त्या हन्मि मृत्योर्जयाशाम् ॥ किमतिशयविषाद
व्याकुलास्तात सर्वे सपदि पितृपतिं तं स्वे वशे स्थापयामि ॥ १६ ॥ प्रयामि रुद्रं शरणं महेश्वरं देवं वरं चाप्युमयाऽविहीनम् ॥ शृण्वंतु सर्वेमुनयः
समंतान्न मादृशे मृत्युपराभवोस्ति ॥ १७ ॥ तपोभिरुग्रैः शितिकंठपादौ प्रसाद्य मृत्युं न चिराद्विनेष्ये ॥ कंथाजवाक्यामृतलोलनेत्राः संजातरोमां
चलसत्स्वदेहाः ॥ १८ ॥ पप्रच्छुरेनं मुनयः शिशुं तं जानासि रुद्रं परमं कथं त्वम् ॥ वयं चिरं कालमुपासमानास्तपोभिरुग्रैर्व्रतसंचयैश्च ॥ १९ ॥
तथापि विद्मो न वयं महेशं ज्ञातस्त्वयासौ कथमर्भकेण ॥ ईहामहे तं किल पुत्र सम्यक्छ्रोतुं प्रहर्षाद्भुतजातरोमाः ॥ २० ॥ ज्ञातस्त्वया कुत्र कथं
महेशो महेश्वरो वै भुवनैकनाथः ॥ २१ ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ स बालः कथयामास वृत्तांतं पर्वतात्मजे ॥ २२ ॥
ममात्र क्रीडतः सिद्धः सिद्धिदः समुपागतः ॥ विज्ञायाल्पायुषं मां तु वात्सल्यादब्रवीदिदम् ॥ २३ ॥ गच्छ पुत्र ममादेशान्महाकालवनोत्तमे ॥
दक्षिणे चास्ति यल्लिंगमानंदेश्वरलिंगतः ॥ २४ ॥ तमाराधय शीघ्रं त्वं चिरंजीवी भविष्यसि ॥ तस्योपदेशदानेन ज्ञातं सम्यङ्महेश्वरात् ॥ २५ ॥
नान्यो देवोस्ति लोकेषु सत्यं सत्यं मुनीश्वराः ॥ तस्मादद्यैव यास्यामि महाकालवने शुभे ॥ २६ ॥ लिंगमाराधयिष्यामि विषादस्त्यज्यता

मिह ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा तेन सार्द्धं महर्षयः ॥ २७ ॥ पिता च विस्मितो देवि सर्व एव समागताः ॥ देवमाराधयामास बालः
कालजिवांसया॥ २८ ॥ लिंगमध्यानतो वाणी निःसृता पर्वतात्मजे ॥ अहो तुष्टोस्मि ते वत्स कं कामं प्रददाम्यहम् ॥ २९ ॥ ॥ बाल
उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि मे देव ये त्वां पश्यंति शंकर ॥ पापकंथाविनिर्मुक्तास्ते संतु चिरजीविनः ॥ ३० ॥ बालस्य भाषितं श्रुत्वा लिंगे
नोक्तं यशस्विनि ॥ ये च मां पूजयिष्यंति श्रद्धया परया युताः ॥ ते भविष्यंति सततं जरामरणवर्जिताः ॥ ३१ ॥ लप्स्यंते परमान्कामान्भविष्यंति
गणोत्तम ॥ पूज्याः सर्वेषु लोकेषु सर्वालंकारभूषिताः ॥ ३२ ॥ एवं लब्धवरः कंथः प्रांजलिः समुपस्थितः ॥ लिंगेनोक्तः प्रसन्नेन भूयो वरय सुव्रत
॥ ३३ ॥ वरो वै दुर्लभो लोके देवदानवगुह्यकैः ॥ मयावतारितो यस्मान्नास्त्यदेयं तवाधुना ॥ ३४ ॥ बालेनोक्तो महादेव यदि देयो वरः पुनः ॥
मन्नाम्ना देव ते ख्यातिर्भूयात्त्रिभुवने भुवि ॥ ३५ ॥ एवमस्त्विति लिंगेन प्रोक्तं तुष्टेन पार्वति ॥ तदाप्रभृति देवेशो विख्यातः कंथडेश्वरः ॥ यस्य
दर्शनमात्रेण चिरायुर्जायते नरः ॥ ३६ ॥ यः समीक्षति तल्लिंगं कंथडेश्वरमीश्वरम् ॥ ३७ ॥ पापकंथाविनिर्मुक्तो मुक्तिं यास्यति गौरि सः ॥
पुण्यं यशस्यं गेयं तल्लिंगं पापप्रणाशनम् ॥ पुनाति पातकान्सर्वान्मम नामानुकीर्त्तनात् ॥ ३८ ॥ तेऽधन्याः पुरुषा लोके तेषां जन्म निरर्थकम् ॥
येर्न दृष्टो महाकाले देवोऽसौ कंथडेश्वरः ॥ ३९ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ कंथडेश्वरदेवस्य इन्द्रेश्वरमथो शृणु ॥ ४० ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये कंथडेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुस्त्रिंशो
ऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ पंचत्रिंशत्तमं देवमिंद्रेश्वरमनुत्तमम् ॥ महासिद्धिप्रदं देवि ब्रह्महत्याविनाशनम् ॥ १ ॥
आसीत्प्रजापतिस्त्वष्टा तस्य पुत्रः कुशध्वजः ॥ स्वकर्मनिरतो दांतो वासवेन निपातितः ॥ २ ॥ तस्य पुत्रं हतं श्रुत्वा त्वष्टा क्रुद्धः प्रजापतिः ॥
अवलुच्य जटामेकामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥ अद्य पश्यंतु मे वीर्यं त्रयो लोकाः सदेवताः ॥ स च पश्यतु दुर्बुद्धिर्ब्रह्महा पाकशासनः ॥ ४ ॥
स्वकर्मनिरतो येन मत्सुतो विनिपातितः ॥ इत्युक्त्वा कोपरक्ताक्षो जटामग्नौ जुहाव ताम् ॥ ५ ॥ ततो वृत्रः समुत्तस्थौ ज्वालामालासमाकुलः ॥
महाकायो महादंष्ट्रो भिन्नांजनचयप्रभः ॥६॥ इंद्रशत्रुरमेयात्मा त्वष्टुस्तेजोऽभिबृंहितः ॥ अहन्यहनि सोऽवर्द्धदिषुपातं महाबलम् ॥७॥ वधाय चात्म
नो दृष्ट्वा वृत्रं शक्रो महासुरम् ॥ चिंतयामास सहसा किं कृतं सुकृतं भवेत् ॥ ८ ॥ एतस्मिन्नंतरे प्राप्तो वृत्रो बलवतां वरः ॥ ददर्श वासवं तत्र देवैः
सार्द्धं वरानने ॥ ९ ॥ दैत्यो वृत्रो महाकायश्चक्रे संग्राममुल्बणम् ॥ नानाशस्त्रास्त्रसंक्षोभं भटसंघट्टसंकटम् ॥ १० ॥ छिन्नभिन्नतनुत्राणक्रोधरक्तधरा

तलम् ॥ लूनाननाब्जप्रकरं करपल्लवदुर्गमम् ॥११॥ कबंधसंघघटनं घटितामरसैनिकम् ॥ विकीर्णाभरणस्फीतस्फुरद्योधांगभूषणम् ॥ १२ ॥ कल्लो
लरुधिरोद्गारपाटलीकृतदिङ्मुखम् ॥ तस्मिन्रणे महाभीमे देवान्भित्त्वा र ग्रकान् ॥ १३ ॥ वासवं बंधयित्वा तु स्वर्गलोकं जगाम ह ॥ राज्यं
चकार निःशंको निस्सपत्नं वरानने ॥ १४ ॥ ततस्तु बद्धे देवेंद्रे बृहस्पतिरुदारधीः ॥ आजगाम तमुद्देशं यत्र बद्धः शतक्रतुः ॥ १५ ॥ दृष्ट्वा तथा
विधं शक्रमाशीर्भिरभिनंद्य च ॥ बंधनान्मोचयित्वा तु प्रोवाचेदं वचस्तदा ॥ १६ ॥ अनुकूलो न कालोयं सुरेशस्य तवाधुना ॥ उद्योगः सुमहा
न्दृष्टः संघातश्च सुरद्विषाम् ॥ दृष्टा हि प्रवराः सर्वे मया तत्र महासुराः ॥ १७ ॥ एकैकोपि विजेतुं त्वां शक्तः स्यादिति मे मतिः ॥ न तादृक्संगमः
शक्र कदाचित्सुरविद्विषाम् ॥ दृष्टो वापि श्रुतो वापि यादृशो ह्यवलोकितः ॥ १८ ॥ बृहस्पतिवचः श्रुत्वा शक्रः संभ्रममागमत् ॥ ध्यात्वा मुहूर्त्तं
प्रोवाच बृहद्बुद्धेबृहस्पते ॥१९॥ किमत्र प्रतिकर्त्तव्यं वद तावद्बृहस्पते ॥ बहवो बलवंतश्च दानवाःस्वल्पकैर्दिनैः॥मत्सकाशं समेष्यंति स च वृत्रो महा
बलः ॥ २० ॥ इति शक्रवचः श्रुत्वा बृहस्पतिरुवाच तम् ॥ उपायः क्रियतां तूर्णं गच्छ शक्र ममाज्ञया ॥ २१ ॥ महाकालवने रम्ये खंडेश्वरस्य
दक्षिणे ॥ सर्वसंपत्करं लिंगं विद्यते तत्र वासव ॥ २२ ॥ तदाराधय यत्नेन तत्ते कामं प्रदास्यति ॥ बृहस्पतिवचः श्रुत्वा शक्रः शीघ्रतरं
गतः ॥ २३ ॥ महाकालवने देवि दृष्ट्वा लिंगमनुत्तमम् ॥ स्तुतिं चकार सहसा भक्तिनम्रात्मकंधरः ॥ २४ ॥ नमो देवाधिदेवाय
शंकराय वृषाय च ॥ काम्याय बहुरूपाय व्यालयज्ञोपवीतिने ॥ वरेण्याय नमो नित्यं नमस्ते सर्वकामद ॥ २५ ॥ आद्यः प्रजा
सृष्टिकरस्त्वमेव कालः प्रजाः संहरसि त्वमेव ॥ अपांपतिर्भूतपतिस्त्वमेव धनेश्वरस्त्वं दहनस्त्वमेव ॥ २६ ॥ चंद्रश्च सूर्यः पवन
स्त्वमेव धाता विधाता परमः पुराणः ॥ जलाशयस्त्वं वरुणस्त्वमेव शैलोत्तमस्त्वं भुजगेश्वरश्च ॥ डिंडिर्महाकाल वृषस्त्वमेव विनायको
गुह्यवरस्त्वमेव ॥ २७ ॥ इतीरितां स्तुतिं श्रुत्वा लिंगेनोक्तः शतक्रतुः ॥ गच्छ शक्र ममादेशान्मत्तेजोबृंहितो रणे ॥ हनिष्यसि न संदेहो
वृत्रं रिपुविदारण ॥ २८ ॥ तस्य लिंगस्य माहात्म्यादपां फेनेन पार्वति ॥ जघान समरे वृत्रं पश्यतां त्रिदशद्विषाम् ॥ २९ ॥ निहत्य दानवान्पश्चा
ल्लीलया रणकर्कशः ॥ उवाचेन्द्रस्तदा देवान्हतो वृत्रो महारणे ॥ ३० ॥ त्रैलोक्याध्यक्षतां प्राप्ता भवंतो मत्पराक्रमात् ॥ एवमुक्तास्तु शक्रेण ते देवा
विस्मयान्विताः ॥ ३१ ॥ अस्य देवस्य माहात्म्याद्धतो वृत्रो महासुरः ॥ शरीरे च स्थिताः पापा दर्शनात्संक्षयं गताः ॥ ३२ ॥ इन्द्रेणाराधितो
यस्माद्देवदेवो महेश्वरः ॥ तस्मादिंद्रेश्वरोनाम ख्यातो भुवि भविष्यति ॥ ३३ ॥ दर्शनादस्य लिंगस्य पुरीमिंद्रस्य शोभनाम् ॥ पापिनोपि गमि

ष्यंति सर्वपातकवर्जिताः ॥ ३४ ॥ यः पश्यति नरो नित्यं श्रीइन्द्रेश्वरसंज्ञकम् ॥ स मुक्तः पातकैः सर्वैर्दिवि मोदिष्यते चिरम् ॥ ३५ ॥ इंद्रेणारा धितं लिंगं भक्त्या यः पूजयिष्यति ॥ स याति वै परं स्थानं दिव्यकल्पचतुष्टयम् ॥ ३६ ॥ येन चेंद्रेश्वरो देवो भक्त्या सम्यक्प्रपूजितः ॥ तेन विष्णुप्रभृतयो वयं सर्वे सवासवाः ॥ मुनयो लोकपालाश्च पूजिताः स्युर्न संशयः ॥ ३७ ॥ इत्युक्तः स सुरैः शक्रो वैकुण्ठाद्यैः समंततः ॥ तैरेव सहितो देवो जगामाथ त्रिविष्टपम् ॥ ३८ ॥ इंद्रेश्वरस्य देवस्य प्रभावः कथितस्त्वयम् ॥ मार्कंडेयेश्वरं देवं शृणु पार्वति सांप्रतम् ॥ ३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्य इन्द्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचत्रिंशो ऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ मार्कंडेयेश्वरं विद्धि षट्त्रिंशत्तममीश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण पुत्रवाञ्जायते नरः ॥ १ ॥ ब्रह्मवंशस मुत्पन्नो मृकण्डोनाम तापसः ॥ वेदाध्ययनसंपन्नः स चापुत्रो बभूव ह ॥ २ ॥ पुत्रार्थं चिन्तयामास कथं पुत्रो भवेदिति ॥ अपुत्रस्य कुतो लोक इति वेदेषु पठ्यते ॥ ३ ॥ तस्मात्तपः करिष्यामि येन मे तनयो भवेत् ॥ एवं संचिंत्य बहुधा स जगाम हिमालयम् ॥ ४ ॥ चकार वसतिं चापि तपसे भावितात्मवान् ॥ वायुभक्षोंबुभक्षश्च निराहारोर्ध्वपादकः ॥ ५ ॥ शाकमूलफलाहारः पर्णाश्येकद्विपर्णभुक् ॥ एवमादीनि चान्यानि तपांसि सुबहून्यपि ॥६॥ चकार स मुनिस्तत्र वर्षाणि द्वादशैव तु ॥ न तुष्टोऽहं तदा देवि तपसा दुष्करेण तु ॥७॥ ततो ज्ञात्वा मतिं तस्य विज्ञप्तोऽहं तदा त्वया ॥ करोत्येव तपः क्रूरं पुत्रहेतोर्मुनिर्महान् ॥८॥ तेजसा दीपयञ्छैलं शोषयन्सलिलाशयान् ॥ तपसा दुष्करेणैव क्षुभिता नाकवासिनः॥९॥ समुद्राः क्षुभिताः सर्वे चन्द्रादित्यौ तथैव च ॥ ऋषयो विस्मृतिं प्राप्ताः कंपेते चापि रोदसी ॥ अकालप्रलयो देव भविष्यति न संशयः ॥१०॥ मुनये तन्मृकण्डाय पुत्रो वै दीयतामिति॥मया प्रोक्तं वरारोहे पुत्रमिच्छत्ययोनिजम् ॥११॥ अक्षयं सुविशालाक्षि सहस्राक्षमिवापरम् ॥ चन्द्राभं चन्द्रवदनं चन्द्रवद्भुवनप्रियम् ॥१२॥ नीलोत्पलदलश्यामं नीलोत्पलदलेक्षणम् ॥ विशालचारुजघनं चारुकुण्डलमंडितम् ॥ पुत्रमिच्छति देवेशि मृकण्डोऽयं महामुनिः ॥ १३ ॥ त्वयाप्युक्तं पुनर्देवि कारुण्याद्भक्तिवत्सले ॥ न ददासि मुनेः पुत्रं तप्यतो विषमं तपः ॥ १४ ॥ फलस्य दाता तपसां कथं त्वं गीयसे बुधैः ॥ कस्त्वां नु शरणं गच्छेल्लोकानां सम्भवं भवम् ॥ १५ ॥ करोषि सर्वदैत्यानां सर्वदेवाकुलाकुलम् ॥ त्वयाहं सुचिरं देवं सत्कृता करुणाकर ॥ १६ ॥ नान्यो मामनुकम्पार्थं प्रयच्छेत्प्रवरं वरम् ॥ स त्वं सर्वजगन्नाथ प्रभुः कर्त्ता प्रशासिता ॥ १७ ॥ हेतुः स्वामी गृहेशानो दया लुर्भक्तवत्सलः ॥ सर्वेश्वर स्तुतोऽभीष्टं किं न विप्राय दीयते॥ १८ ॥ तपसा क्षीणपापस्य ब्रह्मत्वे भावितात्मनः ॥ अस्य पुत्रप्रदानं त्वं कुरु मद्वच

नाच्छिव ॥ १९ ॥ मया त्वं वर्णिता देवि स्नेहाक्षरपदैः शुभैः ॥ लोलपंकजपत्राक्षि गौरि भूधरगात्रजे ॥ २० ॥ स्कंदमातः कलापूर्णचंद्रबिम्बनिभा
नने ॥ कृशोदरि विनिःस्पृष्टचामीकरनिभद्युते ॥ २१ ॥ त्वयोक्तं प्रकरिष्यामि वाक्यं द्विरदगामिनि ॥ त्वं सिद्धिः साधका साध्यं त्वं क्रिया
प्रक्रमाश्रया ॥ २२ ॥ त्वं माया श्रीर्द्युतिः श्रीमच्छूद्धारुचिरसंततिः ॥ कृत्वा मानं बहुविधं मयैव सह सुन्दरि ॥ २३ ॥ भ्राजसे विविधाकारा
मोहयित्वाखिलं जगत् ॥ त्वयाप्युक्तं पुनर्देवि क्रियतां तु वचो मम ॥२४॥ मुनयेऽस्मै तपःक्षीणसर्वगात्राय सांप्रतम् ॥ वरः प्रदीयतामस्मै ब्राह्मणाय
महेश्वर ॥ २५ ॥ मयाप्युक्तं विशालाक्षि श्रूयतां वचनं मम ॥ असौ गच्छतु विप्रेंद्रो महाकालवनोत्तमे ॥ २६ ॥ पत्तनेश्वरपूर्वे तु तत्रास्ते
लिंगमुत्तमम् ॥ पुत्रप्रदं विशालाक्षि महापातकनाशनम् ॥ २७ ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा त्वयाप्युक्तो द्विजोत्तमः ॥ महाकालवनं गच्छ पुत्रार्थमृषि
सत्तम ॥ तत्र लिंगं समाराध्य लप्स्यसे पुत्रमुत्तमम् ॥ २८ ॥ त्वया संप्रेरितो विप्रस्तथेति कृतनिश्चयः ॥ आशया परया युक्तः पुत्रकामो जगाम
सः ॥ २९ ॥ तत्र दृष्ट्वा महालिंगं पुत्रदं पापनाशनम् ॥ भक्त्या संसेवयामास तपसा दुष्करेण तु ॥ ३० ॥ अथ केनापि कालेन निःसृतोऽहं
त्वया सह॥लिंगमध्याद्वरारोहे स च प्रोक्तो द्विजोत्तमः ॥ ३१ ॥ शर्वोऽहमिति जानीहि ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ आवां पुरा प्रसन्नौ ते ज्ञातं तव
विचेष्टितम् ॥३२॥ यमिच्छसि वरं ब्रह्मंस्तदद्य प्रददामि ते ॥ मया प्रोक्तः प्रसन्नेन मुनिः परमविस्मितः ॥ ३३ ॥ प्रह्वः प्राह सुहृदये स हृष्टो मुनि
सत्तमः ॥ अपत्यहेतोर्देवेशौ किमलभ्यं भवेन्मम ॥ ३४ ॥ मया प्रोक्तस्तदा देवि मृकण्डो मुनिसत्तमः ॥ अयोनिजस्ते तनयो मानुषो वै भवि
ष्यति ॥ ऐश्वर्यज्ञानसंपन्नो दीर्घायुः सर्ववित्सुधीः ॥ ३५ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि प्रादुर्भूतो महातपाः ॥ पुत्रः परमधर्मात्मा मार्कण्डेयो महामुनिः ॥
॥ ३६ ॥ स जातमात्रो धर्मात्मा तत्रैव तपसि स्थितः ॥ देवमाराधयामास स तुष्टोऽथ वरं ददौ ॥ ३७ ॥ त्वयाहं जातमात्रेण तपसा तोषितो
यतः ॥ तस्मात्ख्यातिं गमिष्यामि त्वन्नाम्ना द्विजसत्तम ॥ ३८ ॥ ये मां पश्यंति विप्रेंद्र भक्त्या परमया युताः ॥ प्राप्नुवंति गतिं नित्यं ते सदानंद
दायिनीम् ॥ ३९ ॥ प्रसंगाद्ये गमिष्यंति ते सदा दुःखवर्जिताः ॥ देवदेवं समाराध्य मोदिष्यंति हि ते नराः ॥ ४० ॥ त्र्यक्षा गणेश्वराः सिद्धाः
सिद्धगंधर्वसेविताः ॥ ते भविष्यंति सततं मम भक्ताश्च ये नराः ॥ ४१ ॥ ये मां संपूजयिष्यंति हृद्यैः पुष्पैः सुगंधिभिः ॥ दीर्घायुषो भविष्यंति
सदा दुःखविवर्जिताः ॥ ४२ ॥ इत्युक्ते तेन लिंगेन मार्कंडेयो महातपाः ॥ तपश्चचार तत्रैव महाकालवने स्थितः ॥ ४३ ॥ प्रभावः कथितो देवि

मार्कंडेयेश्वरस्य च ॥ शिवेश्वरस्य देवस्य माहात्म्यं शृणु सांप्रतम् ॥ ४४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये मार्कंडेयेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ सप्तत्रिंश त्तमं विद्धि शिवेश्वरमनंतकम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण जायंते सर्वसंपदः ॥ १ ॥ राजा रिपुंजयोनाम ब्रह्मकल्पे पुराभवत् ॥ महाकालवने रम्ये प्रजापालनतत्परः ॥ २ ॥ देवपूजां व्रतं दानं ध्यानं स्वाध्यायसत्क्रियाम् ॥ प्रजापालनकं कृत्वा न स जानाति किंचन ॥ ३ ॥ स प्रजाः पालया मास पुत्रवत्परिपालिताः ॥ प्रजास्ताः सुखसंवृद्धा जरामृत्युविवर्जिताः ॥ ? ॥ पुत्रिणो धनधान्याढ्याः सर्वकामसमन्विताः ॥ तस्यैव तेजसा व्याप्तं महाकालपुरं प्रिये ॥ ५ ॥ एतस्मिन्नंतरे पृथ्वीं तस्मिञ्छासति पार्वति ॥ महाकालवनं देवि स्वपुरं चिह्नितं मया ॥ विना चोज्जयिनीं गंतुं न रतिं प्राप कुत्रचित् ॥ ६ ॥ तदा मया गणेशस्तु शिवसंज्ञो गणाग्रणीः ॥ चिंतितस्तत्क्षणात्प्राप्तः किं करोमीत्युवाच ह ॥ ७ ॥ मयाप्युक्तो गणेशो हि गच्छ पुत्र मम प्रियम् ॥ महाकालपुरं व्याप्तं राज्ञा रिपुञ्जयेन हि ॥ ८ ॥ इत्युक्तः स मया देवि तथेत्युक्त्वा कृतांजलिः ॥ गतोऽसौ मानुषे लोके ममाज्ञाहर्षिताननः ॥ ९ ॥ गते शिवगणे देवि संतुष्टोऽहं शुचिस्मिते ॥ युक्तिज्ञानवृतो दक्षः प्रभोर्भृत्यो हि दुर्लभः ॥ १० ॥ ततः स भिक्षु रूपेण बह्वौषधिपरिग्रहः ॥ गृहीत्वा दुंदुभिं स्कंधे वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ११ ॥ कश्च भूतविषग्रस्तो नानादोषैः समाश्रितः ॥ कस्य को व्याधिर त्युग्रो यमहं प्रशमं नये ॥ १२ ॥ कोऽपुत्रः पुत्रवानस्तु मन्मंत्रबलमाश्रितः ॥ वैद्योऽस्मि सर्वयुक्तिज्ञः सर्वकामप्रदायकः ॥ १३ ॥ तस्य वाक्यं समाकर्ण्य कौतूहलसमन्वितः ॥ सवृद्धबालनारीको जनस्तमभिजग्मिवान् ॥ १४ ॥ तेषां स नाशयामास व्याधिं दुर्जयमप्यति ॥ ते च तस्मै सुमहतीं पूजां चक्रुः सुहर्षिताः ॥ हेमरत्नांबरधनैर्धान्यग्रामपुरादिभिः ॥ १५ ॥ एवं स न्यवसत्तत्र वर्षाणि च चतुर्दश ॥ नृपतेरंतरप्रेक्षी न चांतर मवाप सः ॥ १६ ॥ अहोऽतिदुष्करो राजा अहो लोकपरायणः ॥ अहो तेजोनिधिर्वीरो दुर्जयोऽसौ महामतिः ॥ १७ ॥ एवं स चिंतयंस्तत्र भिक्षु रूपी शिवो गणः ॥ जीर्णोद्यानलताजालगहने संवृतः स्थितः ॥ १८ ॥ अत्रांतरे तु नृपतेस्तस्य लोकव्रतस्य तु ॥ महिषी निर्जरा राज्ञः प्राणेभ्योपि गरीयसी ॥ १९ ॥ रूपेणाप्रतिमा लोके सा चापुत्रा सुतार्थिनी ॥ सपत्नीबहुला देवी श्रुत्वा भिक्षुं समाश्रिता ॥ २० ॥ सर्वकामप्रदं ज्ञात्वा नाग राणां सकौतुकम् ॥ स्वां सखीं प्रेषयामास सुनंदांनाम भामिनी ॥ २१ ॥ भिक्षोरायतयने गुप्तमंतःपुरमतंद्रिता ॥ तया चासादितो भिक्षुर्विचिंत्य

१ किं कृतम्- इ० पा० । २ वल्लभा–इ० पा० ।

नगरं तदा ॥ उवाच चिंतापरमं भिक्षुं भिक्षासमन्वितम् ॥ २२ ॥ प्रणम्य प्रांजलिर्भूत्वा कार्यार्थं विगतव्यथा ॥ भगवन्महिषी राज्ञः प्राणेभ्योऽपि
गरीयसी ॥ वंध्या पुत्रार्थिनी देवी गुप्तं त्वां द्रष्टुमिच्छति ॥ २३ ॥ भवान्कृपाकरः प्रायः प्रजानामीहितप्रदः ॥ एवं श्रुत्वा शिवगणो लब्ध्वा रन्ध्र
मुवाच ह ॥ २४ ॥ ॥ भिक्षुरुवाच ॥ ॥ भद्रे केयं तव मतिर्विपरीतप्रलापिनी ॥ अविज्ञातो नरपतेर्गृहमेहीति भाषसे ॥ अविज्ञातः पुरे दृष्टः
साहसी पुरुषो भवेत् ॥ २५ ॥ एवं मत्वा व्रज क्षिप्रं स्वमेवांतःपुरं शुभे ॥ नाहं तत्रागमिष्यामि यावन्न नृपतेर्वचः ॥ २६ ॥ सा तु तस्य वचः
श्रुत्वा भिक्षोः क्षुभितमानसा ॥ जगामान्तःपुरं तूर्णं देव्यै तच्च न्यवेदयत् ॥ २७ ॥ सखीवचस्तु सा श्रुत्वा देवी दीना उवाच ताम् ॥ सुनन्दे क
उपायोस्ति राजा येन प्रवर्त्तते ॥ भिक्षोरानयने क्षिप्रं यावन्नासौ व्रजेत्क्वचित् ॥ २८ ॥ उवाच सा तां युक्त्यैवं सुनंदा युक्तभाषिणी ॥ त्वं तस्य
वल्लभा राज्ञः प्राणेभ्योपि गरीयसी ॥ २९ ॥ तस्मादस्वस्थचित्तत्वं राज्ञः स्वं संप्रदर्शय ॥ हेतुना तेन राजा च वाक्यं तव करिष्यति ॥ ३० ॥
एतस्मिन्नेव काले तु देव्या दर्शनलालसः ॥ जगामांतःपुरं राजा प्रियां दीनां ददर्श ह ॥ तामपृच्छत्ततो राजा स्नेहार्द्रीकृतमानसः ॥ ३१ ॥
॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ किमिदं देवि ते रूपं विमनस्केव भाषसे ॥ भग्नासि केन दुःखेन कस्यापकृतमीदृशम् ॥ ३२ ॥ नृपस्य वचनं श्रुत्वा
राज्ञी वचनमब्रवीत् ॥ न पुत्रा नृप मे संति तेन मे नास्ति निर्वृतिः ॥ ३३ ॥ क्रीडनं पीडनायैव तेषां ये पुत्रवर्जिताः ॥ अपुत्रा जगतो दीना
दुःखिताः पुत्रवर्जिताः ॥ अपुत्रे च गतिर्नास्ति सुतापुत्रविवर्जिते ॥ ३४ ॥ सुखिनस्ते जना लोके ये बालं पांसुभूषितम् ॥ परिष्वजंति स्वसुतम
स्फुटाक्षरभाषकम् ॥ ३५ ॥ अनेन कारणेनास्मि निर्वेदं परमं गता ॥ उपायो हि मया दृष्टः पुत्रार्थे मम सांप्रतम् ॥ ३६ ॥ इह भिक्षुः समायातो
देवरूपी सनातनः ॥ तस्य चाव्याहता शक्तिः श्रूयते सर्ववस्तुषु ॥ ३७ ॥ सस्त्रीबालो जनश्चात्र शरणं यस्य गच्छति ॥ तस्य भिक्षोः प्रसादेन
सुतवत्यो वयं नृप ॥ भविष्यामोऽत्र संदेहो न मे मनसि वर्त्तते ॥ ३८ ॥ तस्याः स वचनं श्रुत्वा जीर्णोद्यानं जगाम ह ॥ प्रियया सहितो राजा तं
च भिक्षुं ददर्श ह ॥ ३९ ॥ दृष्टमात्रो नृपतिना भिक्षुर्लिंगत्वमागतः ॥ दृष्ट्वा सुमहदाश्चर्यं भक्तिनम्रो महीपतिः ॥ पूजयामास विधिवत्तल्लिंगं भिक्षु
रूपकम् ॥ ४० ॥ अपुत्रोऽस्मीत्युवाचेदं धन्येयं महिषी मम ॥ देहि मे तनयं देव शिवो भवान्महेश्वरः ॥ ४१ ॥ इत्युक्तो राजसिंहेन भिक्षुर्लिंगा
कृतिस्तदा ॥ प्रत्युवाच महीपालं पुत्रस्ते भविता नृप ॥ ४२ ॥ ततःप्रभृति राजासौ सकलत्रो महामतिः ॥ सर्वभावेन तं देवं जगाम शरणं

१ प्रद्युम्-इ०पा० । २ तत्-इ०पा० । ३ सुतदो भवान्महेश्वरः-इ०पा० ।

मुदा ॥ ४३ ॥ देवदेवस्य माहात्म्यात्पुत्रो जातो महाबलः ॥ धर्मात्मा च यशस्वी च सार्वभौमो गुणाधिकः ॥ ४४ ॥ अथाहं मन्दराद्देवि कौतुकात्तु समागतः ॥ लिंगाकारं गणं दृष्ट्वा राजानं सेवकं तथा ॥४५॥ योगैश्वर्येण च मया कृतं वै पुरमात्मनः ॥ नानारत्नप्रभोद्द्योतं नानासिद्धिनिषेवितम् ॥ तच्छिवं शाश्वतं स्थानं दत्तं देवि तदा मया ॥ ४६ ॥ मार्कंडेयेश्वराद्देवादुत्तरे वरवर्णिनि ॥ तदाप्रभृति देवोऽसौ शिवेश्वर इति स्मृतः ॥ ॥ ४७ ॥ येऽर्चयिष्यन्ति सततं शिवेश्वरमनुत्तमम् ॥ निर्धूतसर्वपापास्ते भविष्यंति गणोत्तमाः ॥ ४८ ॥ विदित्वार्भगुरुं लोकं ये द्रक्ष्यंति शिवेश्वरम् ॥ अन्तकाले प्रदास्यामि तेषां ज्ञानमनुत्तमम् ॥४९॥ मोक्षं सुदुर्लभं मत्वा संसारं चातिभीषणम् ॥ अपुनर्भवहेतुत्वात्संसेव्योऽसौ शिवेश्वरः ॥ ॥ ५० ॥ सर्वावस्थोऽपि यो मर्त्यः संश्रयेत्तं शिवेश्वरम् ॥ स तां गतिमवाप्नोति यज्ञैर्दानैर्हि या गतिः ॥ ५१ ॥ आख्यानं प्रयतो मर्त्यो य इदं श्रावयेच्छुचिः ॥ पठेद्वा वाचयेद्वापि स मुच्येत्सर्वकिल्बिषैः ॥ ५२ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ शिवेश्वरस्य देवस्य कुसुमेशमतः शृणु ॥ ५३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये शिवेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥३७॥ ॥छ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अष्टात्रिंशत्तमं विद्धि कुसुमेश्वरसंज्ञकम् ॥ देवं स्वर्गप्रदं देवि महापातकनाशनम् ॥१॥ पुरा वैवस्वते कल्पे प्राप्ते वाराहसंज्ञके ॥ प्रादुर्भूते विशालाक्षि कैलासादहमागतः ॥ २ ॥ महाकालवने रम्ये रममाणस्य पार्वति ॥ त्वया सार्द्धं ममाक्षैश्च प्रादुरासीन्महास्वनः ॥ ३ ॥ पृष्टोऽहं च तदा श्रुत्वा शब्दं चातीव दुःसहम् ॥ शब्दोत्पत्तिर्मया देवि कथिता सा त्वदग्रतः ॥४॥ एते गणेशाः क्रीडंति मध्ये वै वीरको गणः ॥ कुसुमैर्भूषितोऽत्यर्थं ममातीव सुवल्लभः ॥५॥ कुसुमैर्हन्यतेऽत्यर्थं पूज्यते कुसुमोत्करैः ॥ स एव वीरको देवि सदा मे हर्षदायकः ॥६॥ नानाश्चर्यगुणाधारो गणेश्वरशतार्चितः ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा त्वयाप्युक्तं वरानने ॥७॥ न दृश्यते विना पुण्यैः पुत्रस्याननपंकजम् ॥ ईदृशस्य सुतस्यापि ममोत्कण्ठा महेश्वर ॥ ८ ॥ कदाहमीदृशं पुत्रं द्रक्ष्याम्यानन्ददायकम् ॥ मया तव वचः श्रुत्वा हसित्वा च पुनःपुनः ॥ प्रोक्तं पार्वति पुत्रोऽयं प्रदत्तो वीरकोऽधुना ॥ ९ ॥ एष एव सुतस्तेस्तु नयनानन्ददायकः ॥ त्वया मात्रा कृतार्थस्तु वीरकः कुसुमार्चितः ॥ १० ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा प्रेषिता विजया त्वया ॥ दत्तो हरेण मे पुत्रो विजये शीघ्रमानय ॥ ११ ॥ विजयोवाच गणपं गणमध्ये च वर्तिनम् ॥ एहि वीरक चापल्यात्त्वया देवः प्रकोपितः ॥ किमुन्मत्तवदत्यर्थं नृत्यरागेण मोहितः ॥ १२ ॥ इत्युक्तो भयसंत्रस्तः कुसुमैर्भूषितस्तदा ॥ त्वत्समीपं समा

१ प्रदास्यामि—इ० पा० । २ हर्षप्रियः—इ० पा० । ३ गणमध्ये चार्चितम्—इ० पा० ।

यातो विजयानुगतः शनैः ॥ १३ ॥ भूषितं कुसुमैर्दृष्ट्वा भयत्रस्तं च वीरकम् ॥ त्वया चाकारितो देवि गिरा मधुरवर्णया ॥१४॥ एह्येहि जातोऽसि मे पुत्रकस्त्वं देवेन दत्तोऽधुना वीरकोसि ॥ उक्तवत्येवमंके निधायाथ तं पर्यचुम्बःकपोले कलंवादिनम् ॥ १५ ॥ मूर्धन्युपाघ्राय सम्माज्य गात्राणि सा भूषयामास दिव्यैः स्वयं भूषणैः ॥ किंकिणीमेखलानूपुरैः सन्मणीनिष्ककेयूरहारोत्करैः सद्गुणैः ॥ १६ ॥ कोमलैः पल्लवैश्चित्रितैश्चारुभिर्दिव्य मन्त्रोद्भवैस्तस्य शुभ्रैस्ततः ॥ भूतिभिश्चाकरोमिश्रसिद्धार्थकैरंगरक्षाविधींस्तस्य तुष्टा सती ॥ १७ ॥ एवमाधाय चोवक्थ कृत्वा स्रजं मूर्ध्नि गोरोचनापत्रभंगोज्ज्वलैः ॥ वत्स गच्छाधुना क्रीड सार्द्धं गणैरप्रमत्तो यथा बालचर्या शनैः ॥ १८ ॥ सोऽपि सिद्ध्याकुले[1] गण्डशैले मिलद्व्रतजाले बृहच्छालतालाकुले ॥ क्षणं फुल्लमालातमालालिमाले क्षणं वृक्षमूले विलोलालिमाले ॥ १९ ॥ क्षणं स्वल्पपंके जले पंकजाले क्षणं वृक्षखण्डे शुभे निष्कलंके ॥ परिक्रीडते बालको वै विहारी गणेशाधिपो देवतानन्दकारी ॥ २० ॥ एवं विक्रीडतस्तस्य वीरकस्य गणस्य च ॥ संध्या तमोमयी प्राप्ता विज्ञप्तोऽहं त्वया प्रिये ॥२१॥ ऐश्वर्यं दीयतामस्य मम पुत्रस्य शंकर ॥ शरीरार्द्धं गणेशत्वं लोकपालत्वमग्रतः ॥ २२ ॥ लिंगत्वमक्षयत्वं च स्थानं दिव्यं सुदुर्लभम् ॥ वंद्यमानं यथा देव सिद्धगन्धर्वकिंनरैः ॥ ब्रह्मेन्द्रवरुणादित्यलोकपालेश्वरेश्वरैः ॥ २३ ॥ एतैरेव गणैः सार्द्धं स्तूयमानं महात्मभिः ॥ अलंकृतो मया यस्मात्कुसुमैर्विविधैः शुभैः ॥ २४ ॥ कुंसुमेश्वरसंज्ञस्तु तस्मात्ख्यातो भवत्विति ॥ मयाप्युक्तं विशालाक्षि वीरकं दयितं मम ॥ २५ ॥ मत्प्रभावसमं दिव्यं सेवितं गणपैः सदा ॥ शृणु गन्धर्वगीतानां माधुर्यममृतोपमम् ॥ २६ ॥ पश्य किन्नरनारीणां गायन्तीनां मनोरमम् ॥ पश्याप्सरःसमूहस्य नृत्यमेतन्निरन्तरम् ॥ २७ ॥ विद्याधरैः परिवृतः कुसुमेशो वरानने ॥ विशेषतो मया देवि प्रथमं प्रमथेश्वरः ॥ कुसुमेश्वरतां नीतो यदा कुसुममंडितः ॥ २८ ॥ स्थानं दत्तं विशालाक्षि शिवलिंगस्य चोत्तरे ॥ वरो दत्तो बहुमतो दुष्प्राप्यस्त्रिदशैरपि ॥ २९ ॥ ये त्वां द्रक्ष्यंति गणप कुसुमेश्वरसंज्ञकम् ॥ न तेषां जायते पापं पद्मपत्रे यथा जलम् ॥ ३० ॥ कुसुमैरर्चयिष्यंति ये नराः कुसुमेश्वरम् ॥ मत्स्थानं ते समासाद्य मोदिष्यंति गतव्यथाः ॥ ३१ ॥ योऽप्येकं दिवसं मर्त्यस्त्वां पश्यति समाहितः ॥ स मुक्तः पातकैः सर्वैर्मम लोकं गमिष्यति ॥ ३२ ॥ यः पूजयति भावेन कुसुमैः कुसुमेश्वरम् ॥ स प्राप्स्यति परं स्थानं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ ३३ ॥ एवमादिवरैः पुष्टः कृतोयं कुसुमेश्वरः ॥ कृतकृत्यो गणो देवि लिंगेनेश्वरतां गतः ॥ ३४ ॥ कुसुमेश्वरदेवस्य प्रभावः कथितस्त्वयम् ॥ अक्रूरेशस्य देवस्य श्रूयतां तदनन्त

[1] सोऽपिति: सिद्धसंघाकुले—इ० पा० ।

रम् ॥ ३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे कुसुमेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ हर उवाच ॥ ॥ अक्रूरेश्वरमेकोनचत्वारिंशत्तमं शृणु ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सुबुद्धिर्जायते नृणाम् ॥ १ ॥ पुरा त्वयैव कल्पादौ परया शक्तिरूपया ॥ कृतं कृत्स्नं वरारोहे त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ २ ॥ ततस्त्वं संस्तुता देवैः[1] सकिंनरमहोरगैः ॥ प्रदक्षिणां प्रकुर्वंति गणा नानाविधास्तु ते ॥ ३ ॥ नमस्कारं प्रकुर्वंति स्तोत्रं कुर्वंति चापरे ॥ न करोति नमस्कारमेको भृंगिरिटिस्तदा ॥ ४ ॥ क्रूरां बुद्धिं समासाद्य गर्वेणातीव गर्वितः ॥ ५ ॥ एको देवो महादेवः स्त्रिया किमनया मम ॥ यदा नायाति ते पार्श्वं तदा प्रोक्तस्त्वया गतः ॥ ६ ॥ कस्मान्न कुरुषे पूजां प्रदक्षिणमथो स्तुतिम् ॥ मद्भक्तो मदधीनोऽसि मम पुत्रो मया कृतः ॥ इत्थंभूतगणेश त्वं किं वै लौल्येन वर्त्तसे ॥ ७ ॥ इति भृंगिरिटिः श्रुत्वा क्रुद्धस्त्वामाह गर्वितः ॥ नाहं पार्वति ते पुत्रः पुत्रोऽहं शंकरस्य तु ॥ ८ ॥ एष एव च मे माता एष एव च मे पिता ॥ एवं रात्रिदिनं यामि शरणं परमेष्ठिनम् ॥९॥ त्वमप्यस्यैव शरणं ननु पार्वति संस्थिता ॥ यदि च त्वामहं वंदे तद्वंदे सकलान्गणान् ॥१०॥ इति भृंगिरिटेः श्रुत्वा वाक्यं कुपितया त्वया ॥ तस्योक्तं प्रमथेशस्य भीरु भृंगिरिटेरिदम् ॥११॥ सुतो भूत्वा भवान्कस्माददाक्षिण्यं ब्रवीषि माम् ॥ त्वङ्मांसशोणितांत्रं च मातृकं तनयस्य तु ॥ १२ ॥ नखदंतास्थिसंघातः शिश्नं[2] वाक्च शिरस्तथा ॥ तथैव शुक्रं गणप पैतृकं तु शरीरकम् ॥ १३ ॥ इति भृंगिरिटिः श्रुत्वा सद्यो योगबलेन तु ॥ मांसादि त्यक्तवान्सर्वं मातृकं भागमेव हि ॥ १४ ॥ ततः प्रभृति वामोरु नखदंतास्थिनासिकः ॥ स च क्रूरां मतिं कृत्वा क्रोधसंरक्तलोचनः॥ ॥ १५ ॥ त्वां परित्यज्य दुःखार्त्त आजगाम ममांतिकम् ॥ अथ त्वया तदा शप्तो गणो भृंगिरिटिः प्रिये ॥ १६ ॥ क्रूरा बुद्धिः कृता यस्मात्त्वया कुमतिना भृशम् ॥ तस्मात्त्वं मानुषे लोके गमिष्यसि न संशयः ॥ १७॥ इत्युक्तस्तु त्वया देवि गणो भृंगिरिटिस्तथा ॥ पपात मानुषं लोकं पुण्यांते सुकृती यथा ॥ १८ ॥ स गत्वा पुष्करद्वीपं तपसे भावितात्मवान् ॥ तत्रैकपादूर्द्ध्वभुजो दशपद्मान्यवस्थितः ॥ दग्धीभूतं[3] च तपसा जगद्वै दुष्करेण तु ॥ १९ ॥ ततो ब्रह्मा च विष्णुश्च शक्रश्च त्रिदशैः सह ॥ वयं च चारुजघने तत्समीपं समागताः ॥ २० ॥ उपगम्य ततस्तस्य कथितं पुरतो मया ॥ अलं क्रूरेण तपसा लोकस्योत्सादनेन वै[4] ॥ २१ ॥ त्रैलोक्यमपि निःसंज्ञं जातमेवं स्थिते त्वयि ॥ संहरस्व तपो घोरं लोकसंतापनं महत् ॥ २२ ॥ प्रार्थ्यतां पार्वती पुत्र सा दास्यति वरं च ते ॥ अस्याः प्रसादान्मुक्तिस्ते शापाच्चैव भविष्यति ॥ २३ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन प्रार्थिता

१ देवि–इ० पा० । २ त्रसा–इ० पा० । ३ दुःखीभूतम्–इ० पा० । ४ इह–इ० पा० ।

त्वं महेश्वरि ॥ गणेन भृंगिरिटिना भक्तिनम्रेण सादरात् ॥ २४ ॥ त्वया प्रोक्तं विशालाक्षि पुत्र गच्छ ममाज्ञया ॥ महाकालवने रम्ये तत्राऽक्रूरो भविष्यसि ॥ २५ ॥ पुनः प्राप्स्यसि कैलासं सिद्धगंधर्वसेवितम् ॥ अंकपादाग्रतो लिंगं सप्तकल्पानुगं महत् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण शुभा बुद्धिः प्रजायते ॥ २६ ॥ कृतघ्ना नास्तिकाः क्रूरा ये च विश्वासघातकाः ॥ महापातकिनो ये च ये च शापवशं गताः ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य तेऽपि स्वर्गभुजो नराः ॥ २७ ॥ क्रूरां बुद्धिं समासाद्य कंसं हत्वा च केशिहा ॥ बलदेवेन सहितस्त्यक्त्वा तां मथुरां पुरीम् ॥ २८ ॥ महाकालवनं गत्वा तोषयित्वा महेश्वरम् ॥ अक्रूरत्वं च संप्राप्तं कीर्त्तिर्लब्धा च शाश्वती ॥ २९ ॥ त्वदीयं वचनं श्रुत्वा गणो भृंगिरिटिस्तदा ॥ तथेति प्रत्ययी जातो महाकालवनं गतः ॥ देवमाराधयामास तपसा दुष्करेण तु ॥ ३० ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि लिंगमध्यात्त्वमुत्थिता ॥ अर्द्धांगं मामकं कृत्वा स्वकीयांगमथार्द्धतः ॥ फणींद्रबद्धजूटार्द्धमर्द्धधम्मिल्लभूषितम् ॥ ३१ ॥ पत्रवल्लीविचित्रार्धमर्द्धचंद्रविराजितम् ॥ मुक्ताहारनिबद्धार्द्धमर्द्धं सर्पैश्च वेष्टितम् ॥ ३२ ॥ ततो भृंगिरिटिर्देवि दृष्ट्वा तन्महदद्भुतम् ॥ चिंतयामास हृदये मयाऽज्ञानादनुष्ठितम् ॥ ३३ ॥ उमा च शंकरश्चैव देहमेकं सनातनम् ॥ एका मूर्त्तिरनिर्देश्या द्विधा भेदेन दृश्यते ॥ ३४ ॥ एवं चिंतयतस्तस्य भक्तिनम्रस्य पार्व्वति ॥ प्रोक्तं त्वया प्रसन्नाहं वरं वरय पुत्रक ॥ ३५ ॥ तेनोक्तं यदि तुष्टासि मातर्मम महेश्वरि ॥ अस्य लिंगस्य माहात्म्यात्क्रूरा बुद्धिर्गता मम ॥ ३६ ॥ अक्रूरेश्वरनामायं देवः ख्यातो भवत्विति ॥ त्वं देवि सर्वभावानामेका कारणमुच्यते ॥३७॥ त्वं मूर्ता पुण्यनिचया त्वं गतिः पुण्यसेविनाम् ॥ पिता माता सुहृद्बन्धुस्त्वमेका कारणं परम् ॥ ३८ ॥ कुरु पुण्यतमं स्थानं ब्रह्महत्यादिनाशनम् ॥ भुक्तिदं मुक्तिदं चैव वांछितार्थप्रदायकम् ॥ ३९ ॥ तथेति च त्वया प्रोक्तं गिरा मधुरया तदा ॥ यत्ते प्रियतमं वत्स तत्सर्वं प्रकरोम्यहम् ॥ ४० ॥ न मेऽस्ति दुष्करं पुत्र त्वत्कृते कनकप्रभ ॥ अस्मिन्स्थाने तु ये देवमक्रूरेश्वरसंज्ञकम् ॥ प्रसंगादपि पश्यंति अपि पापरता नराः ॥ तेऽप्यवश्यं भविष्यंति त्वत्समा नियतं गणाः ॥४१॥ भक्त्या स्तोष्यंति ये नाम लिंगस्यास्य च मानवाः ॥ मानसैः पातकैर्मुक्ता यास्यंति स्वर्गमक्षयम् ॥४२॥ स्नात्वा तु विधिवत्पूजां यः करिष्यति मानवः॥ स मुक्तः पातकैः सर्वैः प्राप्स्यते रविमंडलम् ॥४३॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं काममत्र हि वांछितम् ॥ गोसहस्रफलं चात्र स्पृष्ट्वा प्राप्स्यति मानवः ॥४४॥ स्नात्वा मंदाकिनीकुंडे योऽक्रूरेश्वरमीश्वरम् ॥ पूजयेद्विविधैः पुष्पैर्महापापहतोपि वा ॥ ४५ ॥ विमानं दिव्यमारूढो यावत्कल्पचतुष्टयम् ॥ गंधर्वैर्गीयमानस्तु सोऽपि स्वर्गं गमिष्यति ॥ ४६ ॥ इत्युक्तः स गणो देवि मत्समीपमु

१ शुद्धा–इ० पा० । २ अवश्यं ज्ञानचक्षुषा–इ० पा० ।

पागतः ॥ शापान्मुक्तस्त्वया सार्धं विस्मृतो किं वरानने ॥ ४७ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ अक्रूरेश्वरदेवस्य शृणु कुंडेश्वरं परम् ॥ ४८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्येऽक्रूरेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामै कोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ चत्वारिंशत्तमं विद्धि कुंडेश्वरमतः शृणु ॥ यस्य दर्शनमात्रेण लभ्यते सद्गतिः परा ॥ १ ॥ विज्ञप्तोऽहं त्वया देवि मंदरे चारुकंदरे ॥ वीरकं द्रष्टुमिच्छामि क्व गतो मम पुत्रकः ॥ २ ॥ मया प्रोक्तं विशालाक्षि महाकालवनोत्तमे ॥ जलमध्ये स्थितस्तेपे तपः परमदारुणम् ॥३॥ मुनिभिः सहितो धीमान्भ्राजमानोंऽशुमानिव ॥ गच्छामस्तत्र तं द्रष्टुं गणैः सार्द्धं वरानने ॥ ॥ ४ ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा त्वयाहं प्रेरितस्तदा ॥ उत्तिष्ठ शम्भो गच्छामो वृषमारुह सत्वरम् ॥ ५ ॥ सप्रस्नवौ स्तनौ जातौ सद्यः संस्मृत्य वीरकम् ॥ मया स्मृतो वृषो देवि धर्मरूपी सनातनः ॥ ६ ॥ मदीयं चिंतितं ज्ञात्वा मम पार्श्वमुपागतः ॥ आरूढोऽहं त्वया सार्द्धं तस्मिन्नेव वृषे तदा ॥ ७ ॥ प्रस्थितस्तत्क्षणाच्छीघ्रं गणैर्नानाविधैः सह ॥ वेगात्प्रयातो वृषभस्कंधालंबितया त्वया ॥ ८ ॥ रणद्वलयबाहुभ्यां गाढमालिंगितो ह्यहम् ॥ त्वं भीता च तदा जाता यदातीव प्रणोदितः ॥ ९ ॥ वृषो मया विशालाक्षि स कृष्टो गणपैस्तदा ॥ कृष्टं च सत्वरं दृष्ट्वा प्रोक्तं च भीतया तदा ॥ १० ॥ श्रांतास्मि सांप्रतं देव वेगेनानेन भीषिता ॥ तद्विश्रमितुमिच्छामि भूधरस्य तटे विभो ॥ ११ ॥ क्षणं पद्भ्यां गमिष्यामि विषमोयं गिरिर्महान् ॥ त्वदीयं वचनं श्रुत्वा बाढमुक्तं प्रिये मया ॥ १२ ॥ मुहूर्त्तं चारुजघने शैलपादमुपाश्रिता ॥ कुरु श्रमापनयनं यावद्वेगात्प्रयाम्यहम् ॥ ॥ १३ ॥ पंथानं त्वत्सुखं यत्र तं वयं मृगयावहे ॥ एष कुण्डो गणाध्यक्षस्त्वत्समीपे वसिष्यति ॥ त्वदाज्ञावशवर्त्ती च किंकरः स्थापितो मया ॥ ॥ १४ ॥ एवमुक्त्वा ततो देवि संस्थाप्य गणरक्षकम् ॥ आरूढोऽहं गिरेः प्रांतमुदयाद्रिं रविर्यथा ॥ १५ ॥ ततोऽवलोकितोऽत्यर्थं रमणीयो महागिरिः ॥ इदं रम्यमिदं रम्यमित्यस्मिन्वरपर्वते ॥ १६ ॥ पश्यतो मम शैलेंद्रं गताः संवत्सरा दश ॥ त्वयाथ चिंतितं देवि क्व गतस्त्रिपुरांतकः ॥ १७ ॥ नूनं न मदनार्तां वेत्ति मां रतिवर्जिताम् ॥ मां विहाय महादेवो निर्विशंकः क्व वर्त्तते ॥ १८ ॥ हरस्य क्वापि यातस्य वैरं संस्मृत्य चित्तजः ॥ बाधते मामनंगोपि चापरोपितमार्गणः ॥ विलोकयंतीं हा दृष्ट्वा विलपंतीं पुनःपुनः ॥ १९ ॥ ततः कुण्डो गणाध्यक्षो ज्ञात्वा भावं त्वदीयकम् ॥ उत्कृष्टेन स्वरेणोक्तं मा देवि विमना भव ॥ २० ॥ आयात एष ते भर्त्ता मा चेतः कलुषं कुरु ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य कुण्डस्य

१ विस्मृतं किम्--इ० पा० । २ अक्रूरेश्वरलिङ्गस्य--इ० पा० । ३ भूधरेन्द्रतटेऽधुना--इ० पा० । ४ तावद्यावत्त्वां मृगयामहे--इ० पा० ।

कमलानने ॥ २१ ॥ दुःखार्त्तया त्वया प्रोक्तः कुण्ड वेद्मि न शंकरम् ॥ क्व गतः किं च कुरुते कालं दीर्घमिमं शिवः ॥ दर्शयस्व महादेवमित्युक्तोऽ
सौ पुनःपुनः ॥ २२ ॥ यदा न दर्शितस्तेन कुण्डेनाहं वरानने ॥ तदा शप्तस्त्वया देवि क्रुद्धया गणरक्षकः ॥ २३ ॥ गच्छ त्वं मानुषं लोकं यस्मान्न
कथितो हरः ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि प्राप्तोऽहं त्वत्समीपतः ॥ २४ ॥ पृष्टश्चाहं त्वया देवि विहाय क्व गतोऽसि माम् ॥ दुर्गमे पर्वते शून्ये तस्मात्त्य
क्ष्यामि जीवितम् ॥ २५ ॥ गत्वाग्रे भूधरस्यास्य किं कृतं च त्वया विभो ॥ मया तव वचः श्रुत्वा कथितं सर्वमेव तत् ॥ २६ ॥ दुराधर्षतरः शैलः
समंताद्दुरतिक्रमः ॥ त्वत्प्रियार्थं महाभागे मया मार्गोऽवलोकितः ॥ २७ ॥ येन मार्गेण विश्रब्धं गमिष्यामः सुमध्यमे ॥ अयं कुण्डो गणो देवि
विषण्णो व्याकुलः कृतः ॥ २८ ॥ त्वयाप्युक्तं महादेव कुण्डः शप्तो मया गणः ॥ ममाज्ञा न कृता यस्माद्विफलं न वचो मम ॥ तस्माद्यातु ममादेशा
न्महाकालवनं शुभम् ॥ २९ ॥ भैरवं रूपमास्थाय यत्र त्वं चोत्तरे स्थितः ॥ तस्याग्रतः स्थितं लिंगं वर्त्तते कामदं सदा ॥ ३० ॥ तस्य दर्शन
मात्रेण गणपोऽयं भविष्यति ॥ कुण्डेश्वरेति विख्यातः स देवो वै भविष्यति ॥ ३१ ॥ इत्युक्तः स त्वया देवि समासाद्य पुनःपुनः ॥ प्रस्थापित
स्त्वयादेशाद्व्रज कुण्ड ममाज्ञया ॥ ३२ ॥ महाकालवनं शीघ्रं लिंगमाराध्य सत्वरम् ॥ कीर्तिस्ते भविता पुत्र त्रिषु लोकेषु शाश्वती ॥ ३३ ॥
इत्युक्तस्तत्क्षणात्प्राप्तो दृष्ट्वा लिङ्गं तु शाश्वतम् ॥ उत्तरस्य शिवस्याग्रे पूजयामास भक्तितः ॥ ३४ ॥ ततो देवाः सगंधर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥
यक्षाश्चाप्सरसश्चैव समाजग्मुः सहस्रशः ॥ ३५ ॥ अथाहं तत्क्षणात्प्राप्तस्त्वया सार्द्धं गणैर्वृतः ॥ दृष्ट्वा कुण्डं गणेशं तु लिंगाराधनतत्परम् ॥ ३६ ॥
समाधिध्याननिरतं प्रोक्तमस्माभिरादरात् ॥ तुष्टा ते पार्वती पुत्र प्रार्थ्यतां वरमुत्तमम् ॥ ३७ ॥ अक्षयं तु पदं प्राप्तं त्वया लिंगस्य दर्शनात् ॥
अद्यप्रभृति देवोऽयं ख्यातो भुवि भविष्यति ॥ नाम्ना कुण्डेश्वरो यस्मात्सर्वसंपत्करः सदा ॥ ३८ ॥ कुण्डेश्वरमनादिं तु भक्त्या पश्यति यो
नरः ॥ सोऽश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्स्यति नान्यथा ॥ ३९ ॥ तस्य दानफलं सर्वं सर्वतीर्थफलं सदा ॥ लिंगं कुण्डेश्वरं यस्तु भक्त्या संपूजयि
ष्यति॥४०॥दशानामश्वमेधानामग्निष्टोमशतस्य च॥स्पर्शनात्फलमाप्नोति कुण्डेश्वरस्य सर्वदा ॥४१॥प्रातः पश्यंति ये भक्त्या कृत्वा नियमपूर्वकम्॥
सिद्धिं सुकामिकीं हृष्टाः संप्राप्स्यंति न संशयः ॥४२॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ कुण्डेश्वरस्य देवस्य शृणु लुंपेश्वरं परम् ॥४३॥

१ वरारोहे--इ० पा० । २ सनातनम्--इ० पा० । ३ चत्वरस्य--इ० पा० । ४ दर्शनात्--इ० पा० । ५ सिद्धिमाप्स्यंति सम्मामात्कामिकीं नात्र संशयः--इ० पा० । ६ लंपेश्वरम्--इति सर्वत्र 'लुंपेश्वर' शब्दे पाठान्तरं पुस्तकद्वये दृश्यते ।

इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये कुंडेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥छ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ चत्वारिंशत्तमं सैकमीश्वरं विद्धि पार्वति ॥ लुंपेश्वरमिति ख्यातं नाम यस्य महीतले ॥ १ ॥ देशे म्लेच्छगणाकीर्णे बभूव जगतीपतिः ॥ लुंपाधिप इति ख्यातो महेंद्रसमविक्रमः ॥ २ ॥ तस्यासीद्दयिता भार्या विशालानाम नामतः ।¹ सा यौवनगुणोपेता रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ ३ ॥ स युद्धकामो नृपतिः पर्यपृच्छद्द्विजोत्तमान् ॥ ४ ॥ अथ केनापि कथितमाश्रमे सामगो द्विजः ॥ तेन सार्द्धं महाबाहो युध्यस्व त्वं नृपोत्तम ॥ ५ ॥ ततः स प्रस्थितो राजा म्लेच्छैः सार्द्धं सहस्रशः ॥ तुषारैर्बर्बरैर्लुंपैः पह्लवैः श्वगणैस्तथा ॥ ६ ॥ दस्युभिः संवृतः क्रूरैः क्रोधेनाकुलितेंद्रियः ॥ आजगामाश्रमं पुण्यं सामगस्य मुनेस्तदा ॥ ७ ॥ मुनिना पूजितस्तेन मधुपर्कादिविष्टरैः ॥ एतस्मिन्नन्तरे राजा होमधेनुं ददर्श ह ॥ ८ ॥ प्रार्थयामास सहसा न दत्ता मुनिना तदा ॥ प्रमथ्य चाश्रमं तस्य होमधेनुं जहार सः ॥ वनं बभंज सकलं तस्य विप्रस्य पश्यतः ॥ ९ ॥ काल्यमानां च गां दृष्ट्वा वत्सं चातीव दुःखितम् ॥ उवाच वचनं विप्रो मा राजन्साहसं कुरु ॥ १० ॥ एवं वदंतं विप्रेंद्रं शरैस्तीक्ष्णैर्जघान ह ॥ लुंपः क्रोधसमाविष्टो दुष्टो दुष्टजनैर्वृतः ॥ ११ ॥ असकृत्पुत्रपुत्रेति विलपंतमनाथवत् ॥ हत्वा च सामगं विप्रं जगाम स्वगृहं नृपः ॥ १२ ॥ एतस्मिन्नंतरे पुत्रः समित्पाणिरुपागतः ॥ दृष्ट्वा च पितरं विप्रं तदा मृत्युवशं गतम् ॥ अनागसं महात्मानं विललाप सुदुःखितः ॥ १३ ॥ केनेदं कुत्सितं कर्म कृतं पापेन मे पिता ॥ अयुध्यमानो वृद्धः सन्हतः शरशतैः शितैः ॥ १४ ॥ विलप्यैवं सकरुणं बहुना नाविधं तथा ॥ प्रेतकार्याणि सर्वाणि पितुश्चक्रे विधानतः ॥ १५ ॥ ददाह पितरं चाग्नौ तोयमादाय सत्वरम् ॥ तस्य लुंपाधिपस्यापि ददौ शापं सुदारुणम् ॥ १६ ॥ स्वधर्मनिरतो विद्वान्येन मे निहतः पिता ॥ स पापात्मा दुराचारः कुष्ठरोगमवाप्नुयात् ॥ १७ ॥ एतस्मिन्नन्तरे राजा कुष्टरोगेण पीडितः ॥ अचंक्रमणतां प्राप्तो लुंपाधीशो वरानने ॥ १८ ॥ औषधैरधिकोऽभ्येति ब्रह्मशापप्रभावतः ॥ वैराग्यान्मर्तुकामोऽसौ काष्ठान्यादाय दुःखितः ॥ १९ ॥ चितां कर्तुं समारेभे समायातोऽथ नारदः ॥ पूजितो विधिना तेन दुःखितेन नृपेण हि ॥ २० ॥ अथ पप्रच्छ लुंपोऽसौ नारदं मुनिरात्तमम् ॥ अकस्मान्मम देवर्षे कुष्ठरोगो वभूव ह ॥ तेनाहं पीडितोऽतीव न च शांतिं व्रजत्यसौ ॥ २१ ॥ औषधैर्वर्द्धते

१ उज्जयिन्यां गोमतीकुंडोपरीदं लिंगं विद्यते । २ ददर्दैः--इ०पा० । ३ च गणैस्तथा—इ०पा० । ४ हत्वा त्वनागसं विप्रं जगाम स्वपुरं नृपः—इ०पा० । ५ देवि—इ०पा० ।

कस्मादेतदाख्यातुमर्हसि ॥ न तेस्त्यविदितं किंचिदिहै लोके परत्र च ॥ २२ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा लुंपाधीशस्य नारदः ॥ कथयामास तत्सर्वं
ब्रह्मशापं सुदुस्तरम्[2] ॥ २३ ॥ ततः सभार्यो नृपतिः प्रार्थयामास नारदम् ॥ कथं मे भगवञ्छापो दुस्तरो यास्यति क्षयम् ॥ २४ ॥ एवमुक्तस्तु
लुम्पेन नारदो भगवानृषिः ॥ कारुण्यात्कथयामास सभार्यस्य यशस्विनि ॥ २५ ॥ महाकालवने राजँल्लिंगं कुष्ठहरं परम् ॥ सर्वसंपत्करं तत्र
विद्यते पापनाशनम् ॥ २६ ॥ शिप्रायाश्च तटे रम्ये केशवार्कस्य पूर्वतः ॥ तत्र त्वं गच्छ राजेंद्र कांत्या युक्तो भविष्यसि ॥ २७ ॥ एवमुक्तस्तु
लुंपोऽसौ ह्याजगाम त्वरान्वितः ॥ महाकालवनं रम्यं महर्षिगणसेवितम् ॥ २८ ॥ प्राप्तः स्वर्गोपमं भूपः शिप्रया परिशोभितम् ॥ विवेश च मुदा
युक्तो दृष्ट्वा लिंगमनुत्तमम् ॥ २९ ॥ स्नात्वा शिप्राजले पुण्ये महापातकनाशने ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य दिव्यरूपो बभूव ह ॥ ३० ॥ कुष्ठरोगेण
मुक्तस्तु मुक्तो वै ब्रह्महत्यया ॥ कृतकृत्यो नृपो जातो दर्शनादेव पार्वति ॥ ३१ ॥ स तत्र तामुषित्वैकां रजनीं पृथिवीपतिः ॥ तापसानां परं चक्रे
सत्कारं भार्यया सह ॥ ३२ ॥ ततः कृतस्वस्त्ययनस्तापसैस्तैर्महात्मभिः ॥ दिव्यज्ञानान्वितैर्दिव्यैः सूर्यवैश्वानरप्रभैः ॥ ३३ ॥ कृतं नाम तदा
तस्य लिंगस्य कमलानने ॥ लुंपेनाराधितो यस्माद्देवोऽयं कुष्ठनाशनः ॥ लुम्पेश्वर इति ख्यातो भविष्यति महीतले ॥ ३४ ॥ पूजयिष्यंति
ये भक्त्या लिंगं लुम्पेश्वरं परम् ॥ स्नात्वा शिप्राजले पुण्ये ते यास्यंति परं पदम् ॥ ३५ ॥ प्रार्थयिष्यंति यान्कामान्मनसा
चेप्सितान्प्रियान् ॥ तानाप्स्यंति न सन्देहो लुम्पेशस्य च दर्शनात् ॥ ३६ ॥ महापापसमायुक्तो यः पश्यति समाहितः ॥ लिंगं
लुम्पेश्वरं सोऽपि देवतुल्यो[3] भविष्यति ॥ ३७ ॥ गोघ्नश्चैव कृतघ्नश्च मातृहा गुरुतल्पगः ॥ दुष्टकर्मसमाचारो भ्रातृहा पितृहा तथा ॥ ३८ ॥
लुम्पेश्वरं सकृत्पश्यन्मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ पूजितोऽपि दहेत्पापं सप्तजन्मार्जितं च यत् ॥ ३९ ॥ इत्युक्त्वा मुनयः सर्वे पूजयामासु
रन्विताः ॥ कुष्ठरोगविनिर्मुक्तो राजा स्वविषयं गतः ॥ ४० ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ लुम्पेश्वरस्य देवस्य शृणु गंगेश्वरं
परम् ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये लुंपेश्वरमाहात्म्यव
र्णनंनामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ द्वाचत्वारिंशतं देवं गंगेश्वरमथो शृणु ॥ यस्य दर्शनमात्रेण
सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥ ध्रुवाधारं जगद्योनेः पदं नारायणस्य तु ॥ १ ॥ पदात्प्रवृत्ता या देवी गंगा त्रिपथगा[4] नदी ॥ सा प्रविश्य सुधायोनिं सोम

१ अस्मिँल्लोके द्विजोत्तम--इ०पा० । २ सुदुष्करम्--इ०पा० । ३ देवं तत्तुल्यो वै--इ०पा० । ४ त्रिपथगामिनी--इ०पा० ।

माधारमंभसाम् ॥ २ ॥ ततः संवर्द्धमानार्करश्मिसंगतिपावनी ॥ पपात मेरुपृष्ठे च सा चतुर्धा ततो ययौ ॥ ३ ॥ मेरुकूटतटान्तेभ्यो निपतन्ती यशस्विनी ॥ विकीर्यमाणसलिला निरालंबा पपात सा ॥ ४ ॥ मन्दरादिषु शैलेषु प्रविभक्तोदका समम् ॥ तत्र सीतेति विख्याता ययौ चैत्ररथं वनम् ॥ ५ ॥ तत्प्लावयित्वा च ययावरुणोदं सरिद्वरा ॥ ६ ॥ तथैवालकनन्दाख्या दक्षिणे गन्धमादने ॥ मेरुपादवनं गत्वा नन्दने देवनन्दने ॥७॥ मानसं च महावेगात्प्लावयित्वा सरोवरम् ॥ तस्माच्च शैलराजानं रम्यं त्रिशिखरं गता ॥ ८ ॥ तस्माच्च पर्वताः सर्वे प्लाविता॒स्तत्क्षण॒ प्रिये ॥ तान्प्लावयित्वा संप्राप्ता हिमवन्तं महागिरिम् ॥ ९ ॥ मया धृता च तत्रैव जटाजूटेन पार्वति ॥ न मुक्ता च यदा गंगा तदा क्रुद्धा ममोपरि ॥ १० ॥ गात्राणि प्लावयामास मदीयानि वरानने ॥ मया च रुद्धा क्रोधेन जटामध्ये यशस्विनि ॥ ११ ॥ तत्रैव सा तपश्चक्रे बहुकल्पशतानि च ॥ भगीरथेनोपवासैः स्तुत्या चाराधितो ह्यहम् ॥ १२ ॥ तदा मुक्ता मया देवि गंगा त्रिपथगामिनी ॥ महाकालमनुप्राप्ता प्लावयित्वोत्तरान्कुरून् ॥ १३ ॥ समुद्रमहिषी जाता प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ नदीनामुत्तमा गंगा समुद्रेण कृता तदा ॥ स तया सहितो रेमे समुद्रः सरितांपतिः ॥ १४ ॥ ततः कदाचिद्ब्रह्माणमुपासांचक्रिरे सुराः ॥ तथार्णवो जगामाथ ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ गंगया सहितो देवि दर्शनार्थं महोत्सवे ॥ १५ ॥ अथ गंगा सरिच्छ्रेष्ठा समुपायात्पितामहम् ॥ तस्या वासः समुद्भूतं मारुतेन शशिप्रभम् ॥ १६ ॥ ततोऽभवन्सुरगणाः सहसाऽवाङ्मुखास्तदा ॥ महाभिषस्तु राजर्षिर्निःशंको दृष्टवान्नदीम् ॥ १७ ॥ तस्य भावं विदित्वाऽथ ब्रह्मणा स तिरस्कृतः ॥ उक्तस्तु जातो मर्त्येषु पुनर्लोकानवाप्स्यसि ॥ १८ ॥ गंगा शप्ताथ क्रुद्धेन समुद्रेण यशस्विनि ॥ मां विहायान्यसक्तासि तस्माद्यास्यसि मानुषम् ॥ १९ ॥ लोकमल्पायुषं दीना तत्र दुःखमवाप्स्यसि ॥ तं शापं दारुणं श्रुत्वा गंगा वचनमब्रवीत् ॥ २० ॥ विनापराधाच्छप्ताहं कस्माद्वै देवसंसदि ॥ पतिव्रता पतिप्राणा पतिना परमार्थतः ॥ २१ ॥ प्रमादाद्वस्त्रमुद्भूतं वायुना व्यापकेन तु ॥ प्रत्युवाच ततो ब्रह्मा तां नदीं लोकपावनीम् ॥ २२ ॥ वसूनां कारणाद्देवि शप्ता यस्मान्महानदि ॥ भाव्यर्थे तोयनिधिना तस्माच्छीघ्रं व्रजाधुना ॥ २३ ॥ महाकालवने रम्ये सिद्धगंधर्वसेविते ॥ शिप्राया दक्षिणे भागे विद्यते लिंगमुत्तमम् ॥ २४ ॥ सर्वसिद्धिकरं पुण्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ तमाराधय यत्नेन स ते दास्यति वांछितम् ॥ २५ ॥ पितामहवचः श्रुत्वा तुष्टा त्रिपथगामिनी ॥ गमनं तत्र मेऽभीष्टं विद्यते यत्सखी मम ॥ शिप्रापि मे प्रिया पुण्या महापातकनाशिनी ॥ २६ ॥ इति संचिंत्य मनसा दिव्या देवनदी तदा ॥ आज

१ पुत्रेषु—इति पाठे अर्थात्मेरोः पुत्रेषु—इत्यर्थः । २ मया—इ०पा० । ३ तथा—इ०पा० । ४ देवि—इ०पा० । ५ त्रिपथगा नदी—इ०पा । ६ शिप्रा विप्रप्रिया—इ०पा० ।

गाम महाकाले ह्यपश्यल्लिंगमुत्तमम् ॥ २७ ॥ पूजयामास पयसा दिव्येन विधिना तदा ॥ दृष्ट्वा शिप्रां सखीं तत्र संश्लेषं चाभवत्तयोः ॥ २८ ॥
ततः प्रभृति संजाता सा शिप्रा पूर्ववाहिनी ॥ त्रिषु लोकेषु विख्यातो देवो गंगेश्वरः स्वयम् ॥ गंगयाराधितो यस्मात्समीहितफलप्रदः ॥ २९ ॥
संस्तुता देवगंधर्वैर्गंगा देवनदी तदा ॥ ऋषिभिर्वालखिल्याद्यैस्तथान्यैर्मुनिभिर्मुदा ॥ ३० ॥ समुद्रस्तत्र संप्राप्तो मानिता सा महानदी ॥ लिंगे
नोक्ता तदा गंगा कलया स्थीयतामिति ॥ ३१ ॥ तत्समीपे महापुण्ये यावत्तिष्ठति मेदिनी ॥ अंगीकृतं समुद्रेण यथोक्तं च तथा
स्त्विति ॥३२॥ एवमुक्त्वा गता गंगा कलया तत्र संस्थिता ॥ गंगेश्वरं तु यः पश्येत्स्नात्वा शिप्रांभसि प्रिये ॥ ३३ ॥ गोसहस्रफलं तस्य जायते
नात्र संशयः ॥ सर्वतीर्थफलं तस्य सर्वधर्मफलं तथा॥३४॥सर्वयज्ञफलं सम्यक्सर्वदानफलं तथा ॥ सर्वयोगफलं देवि प्राप्नोत्येव निरन्तरम्॥३५॥तत्र
तीर्थानि सुभगे पृथिव्यां यानि कानिचित् ॥ धर्मारण्यं फल्गुतीर्थं पुष्करं नैमिषं गया ॥ ३६ ॥ प्रयागं च कुरुक्षेत्रं केदारममरेश्वरम् ॥ चंद्रभागा
विपाशा च सरयूर्देविका कुहूः ॥ ३७ ॥ गोदावरी शतद्रुश्च बाहुदा वेत्रवत्यपि ॥ सर्वा एवात्र सरितः संगताः संति गंगया ॥ ३८ ॥ गुप्तानि
पुण्यतीर्थानि सिद्धक्षेत्राणि चैव हि ॥ तत्र सर्वाणि तिष्ठंति कलामात्रेण पार्वति ॥ ३९ ॥ एतेषां फलमाप्नोति यः पश्यति समाहितः ॥ स्नात्वा
गंगेश्वरं देवं सत्यमेतन्मयोदितम् ॥ अतः पुण्यतमं स्थानं गीयते गणवंदिते ॥४०॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ गंगेश्वरस्य देवस्य
शृण्वंगारेश्वरं परम् ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये गंगेश्व
रमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ ॥ चत्वारिंशत्तमं विद्धि त्र्यधिकं पर्वतात्मजे ॥ यस्य
दर्शनमात्रेण जायंते सर्वसंपदः ॥ १ ॥ आदिकल्पे पुरा जातो वक्रांगो लोहितच्छविः ॥ रौद्रस्त्वंगारसदृशो मम गात्राद्वरानने ॥ मया धृतो
धरण्यां स विख्यातो भूमिपुत्रकः ॥ २ ॥ जातमात्रे सुते तस्मिन्महाकाये भयावहे ॥ कंपिता धरणी देवी देवास्त्रस्ताः सवासवाः ॥ ३ ॥ क्षोभं
गताः समुद्राश्च चेलुश्च धरणीधराः ॥ तेनैव पीडितं सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ ४ ॥ ऋषयो वालखिल्याश्च देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ बृहस्पतिं पुर
स्कृत्य ब्रह्मलोकं गताः प्रिये ॥ ५ ॥ सोच्छ्वासाः कथयामासुर्नमस्कृत्य पितामहम् ॥ वृत्तांतं विस्तरात्सर्वं लोकत्रयविनाशनम् ॥ ६ ॥ हरगात्रो
द्भवेनैव जातमात्रेण लीलया ॥ लोकत्रयं समाक्रांतं पीडितं भक्षितं तथा ॥ ७ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ चिंतयित्वा तु नेः

१ विविधेन च--इ०पा० । २ देवि--इ०पा० । ३ वितस्ता--इ० पा० । ४ स्वगर्तासंगमोपरि गंगेश्व स्थानम् । ५ अंगारेश्वरः--इति शेषः--प्रकरणात् । ६ सवासवाः--इ०पा० । ७ त्वाक्रम्य--इ०पा० ।

सार्द्धमाजगाम ममांतिकम् ॥ ८ ॥ मया पृष्टास्तु ते सर्वे किमर्थं भयविह्वलाः ॥ सोच्छ्वासहृदया दीनाः कस्माद्वो भयमागतम् ॥ ९ ॥ तैः सर्वं
कथितं देवि ममाग्रे भयविह्वलैः ॥ त्वदंगसंभवेनैव देवदेव जगत्पते ॥ पीडितं भक्षितं चैव सदेवासुरमानवम् ॥ १० ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा
क्षेमार्थं कृपया मया ॥ आकारितो मत्समीपमुवाच वदतां वरः ॥ ११ ॥ आदेशो दीयतां देव किं करोमीत्युवाच सः ॥ नाकर्ष त्वं जगदिदं मया
प्रोक्तः पुनःपुनः ॥ १२ ॥ ममांगाद्रजसा जातस्तेनांगारक उच्यसे ॥ लोकानां[1] स्वस्तये नित्यं मंगलोसि मया कृतः ॥ १३ ॥ इदानीं वक्रतां
यातो वक्रस्त्वं गीयसे बुधैः ॥ विज्ञप्तोऽहं तदा तेन मम वाक्यं श्रुतं यदा ॥ आहारेण विना देव कथं तृप्तिर्भविष्यति[2] ॥ १४ ॥ तस्मान्मे देहि
सुस्थानमाधिपत्यं च देहि मे ॥ शक्तिं च देहि मे शीघ्रमाहारं देहि मे प्रभो ॥ १५ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पुत्रोऽयं मम वल्लभः ॥ तस्माद्दास्यामि
परमं स्थानमक्षयमुत्तमम् ॥ १६ ॥ इति संचिन्त्य मनसा स्मृतं स्थानं मयोत्तमम् ॥ उत्संगे च सुतं कृत्वा प्रेम्णा प्रोक्तं[3] पुनःपुनः ॥ १७ ॥ दत्तं
पुत्र मया स्थानं महाकालवनोत्तमे ॥ गंगेश्वरस्य[4] पूर्वे तु प्रशस्यं स्थानमुत्तमम् ॥ १८ ॥ खगर्ता चैव शिप्रा च संगमस्तत्र विद्यते ॥ १९ ॥ यदा
मया धृता गंगा तदा सा चन्द्रमण्डलात् ॥ प्रमादात्पतिता भूमौ महाकालवनोत्तमे ॥ २० ॥ खगर्तेति च विख्याता खाद्भ्रष्टा प्रापतत्क्षितौ ॥
अतो मयावतारस्तु सहसा तत्र वै कृतः ॥ २१ ॥ लिंगमूर्तिरहं पुत्र तिष्ठामि सुरपूजितः ॥ तत्स्थानं दुर्लभं देवैस्तस्मात्त्वं गच्छ सत्वरम् ॥ २२ ॥
पूजितोऽहं त्वया तत्र संगमे लोकपूजिते ॥ त्रिषु लोकेषु यास्यामि ख्यातिं वै तव नामतः ॥ २३ ॥ मध्ये ग्रहाणां सर्वेषामाधिपत्यं मया तव ॥
दत्तं तृतीयकं स्थानं तत्र तृप्तिर्भविष्यति ॥ २४ ॥ पूजां प्राप्स्यसि तत्रैव ग्रहमध्ये व्यवस्थितः ॥ तिथिर्दत्ता चतुर्थी ते तस्यां ये व्रततत्पराः ॥
॥ २५ ॥ त्वामुद्दिश्य करिष्यंति पूजां शांतिं सदक्षिणाम् ॥ तेन सर्वेण ते तृप्तिर्भविष्यति न संशयः ॥ २६ ॥ वारश्चैकश्च ते दत्तो मंगलार्थं
मया तव ॥ नववस्त्रपरीधानं विद्यारंभं दिने तव ॥ तैलाभ्यंगं करिष्यंति न च प्राप्स्यंति ते बलम् ॥ २७ ॥ इत्युक्तस्तु मया देवि
वक्रांगो मंगलः सुतः ॥ अंगारकेति विख्यातस्तथेत्यंगीचकार सः ॥ २८ ॥ सन्तुष्टस्तेन वाक्येन मदीयेन वरानने ॥ आजगाम
मुदा युक्तो महाकालवनोत्तमे ॥ २९ ॥ शिप्रायाश्च तटे रम्ये खगर्त्तासंगमांतिकम् ॥ दृष्टोऽहं लिंगरूपेण परां तुष्टिमुपागतः ॥
॥ ३० ॥ मया चालिंगितः प्रेम्णा चुम्बितः शिरसि प्रिये ॥ वरो दत्तो विशालाक्षि वांछितं ते भविष्यति ॥ ३१ ॥ दृष्टोऽहं च त्वया पुत्र

---

१ लोकानां मंगलोऽसि त्वमंगारक मया कृतः—इ०पा० । २ भवेदिति—इ०प्रा० । ३ चोक्तम्—इ०पा० । ४ गणेश्वरस्य—इ०पा० । ५ तिष्ठामि सुरपूजितः—इ०पा० ।

भक्त्या चाराधितस्त्वया ॥ मम वाक्यं कृतं यस्मात्तस्मात्तुष्टोऽस्मि मगल ॥ ३२ ॥ अंगारेश्वरनामाहमद्यप्रभृति पुत्रक ॥ त्रिषु लोकेषु विख्या
तो भविष्यामि न संशयः ॥ ३३ ॥ ये मां पश्यंति सततं संगमेऽत्र व्यवस्थितम् ॥ न तेषां पुनरावृत्तिर्भविष्यति महीतले ॥ ३४ ॥ ये मां संपूज
यिष्यंति ह्यंगारकदिने नराः ॥ कलौ युगे कृतार्थास्ते भविष्यंति न संशयः ॥ ३५ ॥ चतुर्थ्यां मंगलदिने ये मां पश्यंति सुव्रताः ॥ न ते यास्यंति
संसारे घोरे दुःखशताकुले ॥ ३६ ॥ अमावास्या च भौमश्च संयोगो दृश्यते यदा ॥ खगर्त्तायाश्च शिप्रायाः संगमे देवपूजिते ॥ ३७ ॥ स्नात्वा
तदा प्रपश्यंति मामत्रैव व्यवस्थितम् ॥ तेषां पुण्यफलं देवि समासाच्छृणु सांप्रतम् ॥ ३८ ॥ वाराणस्यां प्रयागे च कुरुक्षेत्रे च यत्फलम् ॥ गयायां
पुष्करे प्रोक्तं तत्पुण्यमधिकं भवेत् ॥ ३९ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ अंगारेश्वरदेवस्य श्रूयतामुत्तरेश्वरम् ॥ ४० ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्येंऽगारकेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥
॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ चत्वारिंशत्तमं विद्धि चतुर्भिरधिकं परम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण समीहितफलं लभेत् ॥ उत्तरेशमिति ख्यातं समीहि
तफलप्रदम् ॥१॥ पुरा नियुक्ताः शक्रेण ये मेघा वृष्टिकारकाः ॥ तैः प्लावितं जगत्सर्वं सपर्वतमहीतलम्॥२॥एकार्णवे ततो जाते देवा भीता वरानने ॥
निःस्वाध्यायवषट्काराः स्वधास्वाहाविवर्जिताः ॥३॥ नैवाप्यायनमस्माकं विना होमेन जायते ॥ वयमाप्यायिता विप्रैर्यज्ञभागैर्यथोचितैः ॥४॥ तेषां
वयं प्रयच्छामः कामान्यज्ञादिपूजिताः ॥ नास्ति तत्सर्वमेवैतदन्योन्यमवदन्सुराः ॥ ५ ॥ दृष्ट्वा पृथ्वीं जले मग्नां ब्रह्माणं शरणं गताः ॥ कथयामासु
रेत्युग्रं नमस्कृत्य पितामहम् ॥६॥ एकार्णवा मही जाता विनष्टाः क्रतवः प्रभो ॥ निःस्वाध्यायवषट्कारं जगज्जातं पितामह ॥७॥ देवानां वचनं श्रुत्वा
ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ मुहूर्त्तं चिंतयामास किमेतदिति विस्मितः ॥ ८॥ अकाले प्रलयः कस्मान्निमग्ना पृथिवी जले ॥ गता सृष्टिर्मदीया तु व्यर्थं
जातं वचो मम ॥ ९ ॥ इति संचिंत्य हृदये सस्मार बलसूदनम् ॥ स्मृतमात्रस्तु बलहा ह्याजगाम पितामहम् ॥ १० ॥ प्रोवाच वचनं श्रुत्वा नम
स्कृत्य पितामहम् ॥ स्मृतोऽहं केन कार्येण देह्याज्ञां मे पितामह ॥ ११ ॥ ब्रह्मणोक्तस्तदा शक्रः किमर्थं प्लाविता मही ॥ असंबद्धैस्त्वदीयैश्च मेघैः
किं सहसा कृतम् ॥ १२ ॥ ततः सर्वे समाहूता मेघाः शक्रेण [१]इति ॥ पितामहसमक्षं तु समायाताश्च तत्क्षणात् ॥ १३ ॥ पितामहेन शक्रेण
मर्यादा च कृता तदा ॥ गजोनाम महामेघः पूर्वस्यां दिशि निर्मितः ॥ १४ ॥ गजाकारैस्ततो मेघैः सहस्रैर्दशभिर्वृतः ॥ गवयो दक्षिणामाशां षट्

१ उद्विग्नाः इ० पा० ।

सहस्राधिपः कृतः ॥ १५ ॥ शरभः पश्चिमामाशां सहस्राधिपतिः कृतः ॥ उत्तरोनाम यो मेघो मेघैः कोटिभिरावृतः ॥ १६ ॥ उत्तरस्यां दिशि तदा प्रभुत्वे संप्रतिष्ठितः ॥ मर्यादा च कृता देवि ब्रह्मणा वासवेन तु ॥ १७ ॥ प्रावृट्काले च वर्षध्वं नक्षत्रैर्जलजैर्द्रुतम् ॥ आर्द्रादिस्वातिपर्यंतं नक्षत्रदशकं स्मृतम् ॥ १८ ॥ ब्रह्मशक्रवचः श्रुत्वा तथेति कृतनिश्चयाः ॥ ववृषुर्नियते काले तन्नामानि भवंति हि ॥ १९ ॥ एवं व्यवस्थिते लोके मर्यादायां स्थिता घनाः ॥ ब्राह्मणा विज्वरा जातास्त्रिदशा मुदिता भृशम् ॥ २०॥ क्रूरग्रहैरथो रुद्धास्ते मेघा वृष्टिकारकाः ॥ शनैश्चरेण भौमेन भास्करेणाथ केतुना ॥ २१ ॥ पीडिताः शरणं जग्मुर्वासवं भयविह्वलाः ॥ निवेदितं भयात्सर्वं नमस्कृत्य पुनःपुनः ॥ २२ ॥ मेघानां वचनं श्रुत्वा संत्रस्तो वासवस्तदा ॥ उवाच वचनं तेषां नाहं शक्तो निवारणे ॥ ग्रहाणामसमर्थोऽहं सर्वदैव पयोधराः ॥ २३ ॥ अहं राज्यात्परिभ्रष्टः कृतः क्रूरग्रहैः पुरा ॥ स्थापितोऽहं कदाचिच्च सुप्रसन्नैर्ग्रहैः पदे ॥ २४ ॥ मम मान्याश्च पूज्याश्च ग्रहा एवं यतोधिकाः ॥ ग्रहाः सर्वहराः प्रोक्ता इति मे वर्त्तते मतिः ॥ ॥ २५ ॥ एतस्मिन्नंतरे भूमौ संजाता शतवार्षिकी ॥ अनावृष्टिर्महारौद्रा सर्वप्राणिविनाशिनी ॥ २६ ॥ अस्थिकंकालशकला श्वेतपर्वतसन्निभा ॥ पृथिवी तत्क्षणाज्जाता विना तोयेन पार्वति ॥ २७ ॥ देवाः सर्वे पुनर्भीता ब्रह्माणं शरणं गताः ॥ ऊचुश्च प्रणताः सर्वे त्राहि नः शरणागतान् ॥ ॥२८॥ अनावृष्ट्या जगत्सर्वं पीडितं च पितामह ॥ अकाले प्रलयो जातः पुनरेव च तादृशः ॥२९॥ त्वया च वासवेनैव नियुक्ता ये पयोधराः ॥ क्रूरग्रहैरतीवोग्रैः पीडितास्ते पितामह ॥ ३० ॥ देवानां वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ अहं बिभेमि भो देवा ग्रहैस्तैर्बलवत्तरैः ॥ ३१ ॥ सर्वं जानामि माहात्म्यं ग्रहाणां क्रूरचेतसाम् ॥ शनैश्चरेण वक्रेण भवंतः पीडिताः सदा ॥ ३२ ॥ वरुणो यादसां नाथो मंगलेन प्रपीडितः ॥ राज्यभ्रष्टस्तु बहुधा केतुना वासवः कृतः ॥ ३३ ॥ शिरश्छेदो मया प्राप्तो वक्रेण रविणा पुरा ॥ एकैकशः समर्थास्ते किं पुनः संघशस्त्वमी ॥ तस्मात्सर्वे महादेवं गच्छामः शरणं वयम् ॥ ३४ ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा सर्वे देवाः सवासवाः ॥ ब्रह्माणं च पुरस्कृत्य मामेव शरणं गताः ॥ ३५ ॥ उक्तोऽहं त्रिदशैः सर्वैः पाहि नः शरणागतान् ॥ त्वं नो धाता विधाता च सृष्टिसंहारकारकः ॥ ३६ ॥ क्रूरग्रहैर्महादेव रुद्धा मेघाः समंततः ॥ न कुर्वंति प्रभो वृष्टिमनावृष्टिः सुदारुणा ॥ ३७ ॥ सर्वप्राणिविनाशाय संजाता शतवार्षिकी ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा मया ज्ञातं वरानने ॥ क्रूरग्रहाणां सामर्थ्यं यथा च विदितं मम ॥ ३८ ॥ इति ज्ञात्वा महादेवि उपायश्चिंतितो मया ॥ उत्तरोनाम यो मेघो मेघैः कोटिभिरावृतः ॥ आहूतस्तत्क्षणा

१ उत्तरोनाम यो मेघैः सहस्रैः कोटिभिर्वृतः–इ० पा० । २ वयोऽधिकाः–इ० पा० ।

त्प्राप्तः किं करोमीत्युवाच ह ॥ ३९ ॥ मया प्रोक्तो ममादेशाद्गच्छ त्वं वनसंयुतः ॥ महाकालवनं रम्यं वांछितार्थफलप्रदम् ॥ ४० ॥ गंगेश्वरस्य
देवस्य दक्षिणे लिंगमुत्तमम् ॥ तमाराधय यत्नेन स ते दास्यति वांछितम् ॥ ४१ ॥ एवमुक्तो मया मेघ उत्तरो मेघसंयुतः ॥ जगाम त्वरया युक्तो
महाकालवनोत्तमे ॥ ४२ ॥ दृष्ट्वा वृष्टिकरं लिंगं पूजयामास भक्तितः ॥ शिप्राजलं गृहीत्वा तु स्नात्वास्नात्वा प्रयत्नतः ॥ तावद्यावज्जलं शिप्रां
पुनर्ग्वागतं प्रिये ॥ ४३ ॥ एतस्मिन्नंतरे तस्मादुद्भूतं धूममंडलम् ॥ लिंगमध्याद्वरारोहे ज्वालामालाकुलं महत् ॥ ४४ ॥ ततो ज्वालामयं सर्व
मभूदम्बरगोचरम् ॥ तस्य ज्वालासमूहेन दग्धं वै ग्रहमंडलम् ॥ ४५ ॥ सनक्षत्रपथं यावत्ततो भीता ग्रहाः प्रिये ॥ तमेव शरणं प्राप्ता धूमज्वाला
कुलाननाः ॥ ४६ ॥ ततो ब्रह्मा च विष्णुश्च तद्दृष्ट्वा महदद्भुतम् ॥ देवैर्वृतः सहस्राक्षो लिंगांतिकमुपागतः ॥ ४७॥ तल्लिंगं सुमहाज्वालं ज्वालाभिः
पूरितांबरम् ॥ दुःप्रेक्ष्यं दुर्विदं भीमं वर्द्धमानं ददर्श सः ॥ ४८ ॥ अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण ववृधे योजनायुतम् ॥ दृष्ट्वा तु वर्द्धमानस्य लिंगस्यात्य
द्भुताकृतिम् ॥ सुरेशो मोहमापन्नो विसंज्ञाश्च ग्रहास्तदा ॥ ४९ ॥ ततस्तु तस्य लिंगस्य वारिधारा विनिःसृताः ॥ एकोदेशाद्वरारोहे धरा त्वेकार्ण
वीकृता ॥ ५० ॥ लिंगस्यान्यप्रदेशात्तु वायुः समभवन्महान् ॥ इतरस्मिन्प्रदेशे तु समूहस्तडितामभूत् ॥ ५१ ॥ सधूमा समभूज्ज्वाला लिंगस्यान्य
प्रदेशतः ॥ ५२ ॥ एवमत्यद्भुतं दृष्ट्वा वर्द्धमानं समंततः ॥ लिङ्गमव्यक्तमुद्भूतमापूरितनभोऽन्तरम् ॥ ५३ ॥ ग्रहाश्च विह्वला जाता धूमेनाकुलिते
न्द्रियाः ॥ तुष्टुवुश्च तदा लिंगं दह्यमानाः समंततः ॥ ५४ ॥ ॥ ग्रहा ऊचुः ॥ ॥ नमः सुरूपाय सुरार्चिताय नमो विरूपप्रकृतिक्रियाय ॥
नमोनमो रूपनिराश्रयाय जलस्वरूपाय नमो नमस्ते ॥ ५५ ॥ इति स्तुतो यदा देवि ग्रहैः क्रूरैस्तदा प्रिये ॥ लिंगात्प्रादुरभूत्स्वस्थः स्वरूपो
विग्रहाकृतिः ॥ ५६ ॥ भस्मभ्रसरसर्वांगो भोगिभोगांगदोज्ज्वलः ॥ हिमराशिनिभाकारो रजताचलनिर्मलः ॥ उवाच चैतान्प्रणतान्ग्रहान्कंपितक
न्धरान् ॥ ५७ ॥ किं वा कामं मनोऽभीष्टं भवद्भ्यो यद्ददाम्यहम् ॥ ममामोघमिदं सर्वं दर्शनं चातिदुर्लभम् ॥ ५८ ॥ भवद्भ्यो लोकतुष्ट्यर्थं दर्शनं
हि ददाम्यहम् ॥ एवमुक्ता ग्रहाः सर्वे प्रोचुः प्रांजलयस्तदा ॥ ५९ ॥ यदि देयो वरो देव यदि तुष्टोऽसि शंकर ॥ कर्मारंभेषु सर्वेषु पूजाऽ
स्माकं यथा भवेत् ॥ तथा कुरु महादेव तेन तृप्तिर्भविष्यति ॥ ६० ॥ एवं भविष्यतीत्युक्त्वा मेघं चोत्तरमुक्तवान् ॥ तुष्टोऽस्म्यहं तु ते वत्स गृहाण
वरमीप्सितम् ॥ ६१ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तत्र ह्युत्तरः प्राह हर्षितः ॥ यन्मे तुष्टोऽसि भगवंस्तन्मह्यं दीयतां वरम् ॥ ६२ ॥ यदास्माकं महाबाधां कदा

१ धूमज्वालाकुलास्तदा--इ॰ पा॰ । २ दुर्भिदम्--इ॰ पा॰ । ३ विदधाम्यहम्--इ॰ पा॰ ।

कोटिं करिष्यति ॥ तदा वृष्टिर्विधातव्या त्वया देव सदा भुवि ॥ ६३ ॥ रक्षा कार्या च मेघानां रक्षणीयास्त्वया वयम् ॥ एवमुक्त्वति तेनोक्तं लिंगेन नगगात्रजे ॥ ६४ ॥ अद्यप्रभृति ते नाम्ना ख्यातिं यास्यामि भूतले ॥ उत्तरेश्वरसंज्ञोऽहं भविष्यामि न संशयः ॥ ६५ ॥ ये मां संपूजयिष्यंति भक्त्या परमया युताः ॥ तेषां दास्यामि सततं वांछितार्थफलं भुवि ॥ ६६ ॥ पश्यंति प्रयता ये मां कृत्वा नियमपूर्वकम् ॥ ते यास्यंति पुरं शैवं यावत्कल्पाष्टकायुतम् ॥ ६७ ॥ आरूढाः सूर्यसंकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ रुद्रकन्यासमाकीर्णैर्हंससारससंयुतैः ॥ ६८ ॥ नृत्यवादित्रनिर्घुष्टैरुत्कटध्वनिनादितैः ॥ दोधूयमानैश्च नरैः स्तूयमानाः सुरासुरैः ॥ ६९ ॥ प्रसंगाद्भक्तिहीनोऽपि यो मां पश्यत्यशाठ्यतः ॥ ऐश्वर्य्यं तस्य दास्यामि ह्युत्तरेषु कुरुष्वथ ॥ ७० ॥ स्मरिष्यति च यो नित्यं प्रभाते चोत्तरेश्वरम् ॥ स याति परमं स्थानं दाहप्रलयवर्जितम् ॥ ७१ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ उत्तरेश्वरदेवस्य शृणु त्रिलोचनेश्वरम् ॥ ७२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य उत्तरेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीदेवदेव उवाच ॥ ॥ पंचचत्वारिंकं[1] विद्धि देवं त्रिलोचनेश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सर्वसिद्धिरवाप्यते ॥ १ ॥ इतिहासमिहासीद्यत्पीठे विरजसंज्ञके ॥ त्रिलोचनस्य प्रासादे मणिमाणिक्यनिर्मिते ॥ २ ॥ नानाभंगिगवाक्षाढ्ये रत्नसानाविवापरे ॥ देदीप्यमानसौवर्णकलशेन विराजिते ॥ ॥ ३ ॥ पार्वणेन शशांकेन खेदादिव समासिते ॥ तत्र पारावतद्वंद्वं वसत्स्वैरं[2] कृतालयम् ॥ ४ ॥ प्रातः सायं च मध्याह्ने कुर्वन्नित्यं प्रदक्षिणम् ॥ उड्डीयमानं परितः पक्षवातैरितस्ततः ॥ ५ ॥ रजःप्रासादसंलग्नं दूरीकुर्वद्दिशो दश ॥ त्रिलोचनेति सततं नाम भक्तैरुदाहृतम् ॥ त्रिविष्टपेति च तथा तयोः कर्णातिथीभवेत् ॥ ६ ॥ चतुर्विधानि वाद्यानि शंभुप्रीतिकराण्यलम् ॥ तयोः कर्णगुहां प्राप्य प्रतिशब्दं प्रतन्वते ॥ ७ ॥ मंगलारात्रिकज्योतिस्त्रिसंध्यं पक्षिणोस्तयोः ॥ नेत्रांतं निर्विशन्नित्यं भक्तचेष्टां प्रदर्शयत् ॥ ८ ॥ प्राणयात्रां विहायापि कदाचित्स्थिरमानसौ ॥ नोड्डीय वांछितं यातः पश्यंतौ कौतुकं खगौ ॥ ९ ॥ तत्रासकृज्जनाकीर्णं प्रासादं परितोऽवनौ ॥ तंडुलादि चरंतौ तौ कुर्वंतौ च प्रदक्षिणम् ॥ १० ॥ देवदक्षिणदिग्भागे विष्णुदेहोद्भवं जलम् ॥ तृषार्त्तौ पिबतो नित्यं स्नात्वा चाजग्मतुश्च तौ ॥ ११ ॥ तयोरित्थं विचरतोस्त्रिलोचनसमीपतः ॥ अगाद्बहुतिथः[3] कालो द्विजयोः साधुचेष्टयोः ॥ १२ ॥ अथ देवालयस्कंधे गवाक्षांतर्गतौ च तौ ॥ श्येनेन केन

१ देवि—इ० पा० । २ वसत्—अडभाव आर्षः—अवसत्—इत्यर्थः । ३ महत्—इ०पा० ।

 चिद्दृष्ट्या क्रूरदृष्ट्या सुखं स्थितौ ॥ १३ ॥ तच्च पारावतद्वंद्वं श्येनः परिजिघृक्षया ॥ अवतीर्यांबरादाशु उपविष्टः शिवालये ॥ १४ ॥ ततो विलो
 कयामास तदागमविनिर्गमौ ॥ केन मार्गेण विशतो दुर्गमेण पतत्रिणौ ॥ १५ ॥ केनाध्वना च निर्यातः किंकाले कुरुतश्च किम् ॥ कथं युगपदेतौ
मे ग्राह्यौ स्वैरं भविष्यतः ॥ १६ ॥ दुर्बलोऽप्याकलयितुं सहसारिर्न शक्यते ॥ करिणां च सहस्रेण नराश्वानां च लक्षतः ॥ १७ ॥ न कर्म सिद्ध्ये
नृपतेर्दुर्गेणैकेन यद्भवेत् ॥ दुर्गस्थो नाभिभूयेत विपक्षः केनचित्क्वचित्॥स्वतंत्रं यदि दुर्गं स्यादपमार्गप्रकाशकम् ॥१८॥ इति दुर्गे बलं शंसञ्छ्ये
नो रोषारुणेक्षणः ॥ असाध्वसौ कलरवौ वीक्ष्य यातो नभोंगणे ॥ १९ ॥ अथ पारावती दक्षा विपक्षक्षपणेक्षणम् ॥ महाबलं दुर्गबलात्प्राह पारा
वतं पतिम् ॥ २० ॥ ॥ कलरव्युवाच ॥ ॥ प्रिय पारावत प्राज्ञ सर्वकामसुखारव ॥ तव दृग्विषयं प्राप्तः श्येनोऽयं प्रबलो रिपुः ॥ २१ ॥ स च
तद्वाक्यमाकर्ण्य पारावत्याश्च सत्पतिः ॥ पारावतीमुवाचेदं का चिंतेति तव प्रिये ॥ २२ ॥ ॥ पारावत उवाच ॥ ॥ कति नाम न संतीह सुभगे
व्योमचारिणः ॥ कति देवालयाद्येषु खगा नोपवसंति हि ॥ २३ ॥ कति चैव न पश्यंति नौ सुखस्थाविह प्रिये ॥ तेभ्यो यदीह भेतव्यं कुतो नौ
तत्सुखं प्रिये ॥ २४ ॥ रम त्वं च मया सार्द्धं त्यज चिंतामिमां शुभे ॥ अस्य श्येनवराकस्य गणनापि न मे हृदि ॥२५॥ इत्थं पारावतवराच्छ्रुत्वा
पारावती वचः ॥ मौनमालम्ब्य संतस्थे पत्युः पादार्पितेक्षणा ॥ २६ ॥ हितवत्योपदिश्यापि प्रियं प्रियचिकीर्षया ॥ पत्न्या जोषं समास्थेयं कार्यं
पत्युर्वचः सदा ॥ २७ ॥ अन्येद्युरप्यथायातः श्येनः पश्यन्स दंपती ॥ अपरिच्छिन्नया दृष्ट्या यथा मृत्युर्गतायुषम् ॥ २८ ॥ अथ मंडलगत्या
स प्रासादं परितो भ्रमन् ॥ प्रोवाच प्रेयसी नाथ दृष्टो दुष्टस्त्वयाऽहितः ॥ २९ ॥ तस्या वाक्यं समाकर्ण्य पुनः कलरवोऽब्रवीत् ॥ किं करिष्यत्य
सौ मुग्धे मम व्योमविहारिणः ॥ ३० ॥ दुर्गं च स्वर्गतुल्यं मे यत्र नास्त्यरितो भयम् ॥ अयं न तां गतिं वेत्ति यां वेदाहं नभोंगणे ॥ ३१ ॥
प्रडीनोड्डीनसंडीनकांडव्यांडकपाटिका ॥ स्रंसिनी मंडलवती गतयोऽष्टावुदाहृताः ॥ ३२ ॥ यथैतासु हि कौशल्यं मयि वर्त्तति च प्रिये ॥ गतिषु
क्वापि कस्यापि पक्षिणो न तथांबरे ॥ सुखेन तिष्ठ का चिंता मयि जीवति ते प्रिये ॥ ३३ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा आस्थिता मूकवत्सती ॥
अपरेद्युरपि श्येनस्तत्रायातः शिलातले ॥ ३४ ॥ कियदंतरमासाद्य उपविष्टोऽतिहृष्टवत् ॥ आयामांते च स स्थित्वा तत्कुलायकुलस्य च ॥ ३५ ॥
पुनः श्येनो विनिर्यातः सापि कांताऽब्रवीत्पुनः ॥ प्रिय स्थानमिदं त्याज्यं दुष्टदृष्टिविदूषितम् ॥ ३६ ॥ असौ क्रूरोऽतिनिकटमुपविष्टोऽतिहृष्टवत्॥

१ स्यादपमार्गप्रकाशनम्—उ०पा० । २ आयामो दैर्घ्यम् आयामान्ते--विष्वग्विस्तारितयोर्द्वयोः करयोर्वक्षसा सह यत्परिमाणं स आयामः—तावत्परिमाणपरिमिते प्रदेशे—इत्यर्थः ।

सावज्ञं स पुनः प्राह किं करिष्यत्यसौ प्रिये ॥ ३७ ॥ मृगाक्षीणां स्वभावोयं प्रायशो भीरुवृत्तयः ॥ इतरेद्युरपि प्रातः स च श्येनो महाबलः ॥ ॥ ३८ ॥ तयोरभिमुखं तत्र स्थितो यामद्वयावधि ॥ पुनर्विलोक्य तद्वर्त्म शीघ्रं यातो यथागतम् ॥ ३९ ॥ गतेथ शकुनौ तस्मिन्सा बभाषे विहंगमम् ॥ नाथ स्थानांतरं यावो मृत्युर्वै निकटेऽन्वगात् ॥ ४० ॥ पुनर्दृष्टे प्रणष्टः स्यादावासश्च सुखं प्रिय ॥ प्रिय यस्यास्ति पक्षस्य गतिः सर्वत्र सिद्धिदा ॥ ४१ ॥ स किं स्वदेशरागेण नाशं प्राप्नोति बुद्धिमान् ॥ सोपसर्गं निजं देशं त्यक्त्वा योन्यं तु न व्रजेत् ॥ ४२ ॥ स पंगुर्ना शमाप्नोति कूलस्थित इव द्रुमः ॥ प्रियोदितं निशम्येति स भवित्रीदशार्दितः ॥ ४३ ॥ तां वाक्यं पुनरप्याह प्रिये मा भैः खगार्दिता ॥ अपरस्मिन्न हनि च स श्येनः प्रातरेव हि ॥४४॥ तद्वारदेशमासाद्य सायं यावत्स्थितोऽचलः ॥ अस्ताचलस्य शिखरं याते भानौ गते खगे ॥ ४५ ॥ कुलाया द्बाह्यमागत्योवाच पारावती पतिम् ॥ नाथ निर्गमनस्यायं कालः कालोऽस्ति दूरतः ॥४६॥ यावत्तावद्विनिर्याहि त्यक्त्वा मामपि शंसिनीम् ॥ त्वयि जीवति दुष्प्राप्यं न किंचिज्जगतीतले ॥ ४७ ॥ पुनर्दाराः पुनः पुत्राः पुनर्वसु पुनर्गृहम् ॥ यद्यात्मा रक्षितः पुंसां दारैरपि धनैरपि ॥ ४८ ॥ तदा सर्वं हारिश्चंद्रभूपतेरिव लभ्यते ॥ अयमात्मा प्रियो बंधुरयमात्मा महद्धनम् ॥४९॥ धर्मार्थकाममोक्षाणामयमात्मार्जकः परः ॥ यावदात्मनि वै क्षेमं ताव त्क्षेमं जगत्रये ॥५०॥ सोऽपि क्षेमः सुगतिना यशसा सह वांछयते ॥ यशोहीनं तु यत्क्षेमं तक्षेमान्निधनं वरम् ॥५१॥ तद्यशः प्राप्यते पुंभिर्नीतिमार्गे प्रवर्तिभिः ॥ अतो नीतिपथं चिंत्यं नाथ स्थानादितो व्रज ॥ न व्रजिष्यसि चेत्प्रातस्ततो मां संस्मरिष्यसि ॥५२॥ इत्युक्तोऽपि स वै पत्न्या पाराव त्या सुमेधया ॥ न निर्ययौ ततः स्थानाद्भवित्र्या प्रतिवारितः ॥५३॥ अथोषसि समागत्य श्येनेन बलिना तदा ॥ निर्गमद्वारमारुद्धं किंचिद्भक्ष्य वता तदा ॥ ५४ ॥ दिनानि कतिचित्तत्रातिष्ठच्छ्येनो महाबलः ॥ पारावतमुवाचेदं धिक्त्वां पौरुषवर्जितम् ॥ ५५ ॥ किं वा युध्यस्व दुर्बुद्धे किं वा निर्याहि मे गिरा ॥ क्षुधाक्षीणो मृतः पश्चान्निरयं पश्यसि ध्रुवम् ॥ विधिरेव हि साहाय्यं न कुर्यात्तव नोदितम् ॥ ५६ ॥ इत्थं श्येनेन स प्रोक्तः पत्न्या स सहितः खगः ॥ अयुध्यत्तेन श्येनेन स्वदुर्गद्वारमाश्रितः ॥ ५७ ॥ क्षुधितस्तृषितः सोऽथ श्येनेन बलिना धृतः ॥ चरणेन दृढेनाशु चंच्वा सापि धृता खगी ॥ ५८ ॥ तावादायोड्डयांचक्रे श्येनो व्योमनि सत्वरम् ॥ चिंतयन्भक्षणस्थानमन्यत्पक्षिविवर्जितम् ॥ ५९ ॥ अथ पत्न्या कलरवः प्रोक्तस्तत्र सुमेधया ॥ यतोऽवमानिता नाथ त्वयाहं भ्रांति बुद्धि[illegible]ः ॥ ६० ॥ अतोऽवस्थामिमां प्राप्तः किं कुर्यामबला यतः ॥ अधुनापि

१ प्रातः इ०पा० । २ खगम्–इ०पा० । ३ महामतिः–इ०पा० ।

वचश्चैकं करोषि यदि मे प्रिय ॥ ६१ ॥ तदा हितं ते वक्ष्यामि कुर्वे तदविचारितम् ॥ ममैकवाक्यकरणात्त्रीजितो न भविष्यसि ॥ ६२ ॥ याव
दास्यं गतास्म्यस्य यावत्खस्थो न भूमिगः ॥ तावदात्मविमुक्त्यै त्वं चंच्वा पादं दृढं दश ॥ ६३ ॥ इति पत्नीवचः श्रुत्वा तथा स कृतवान्खगः ॥
स पीडितो दृढं पादे श्येनश्चीत्कृतवान्बहु ॥ ६४ ॥ तेन चीत्करणेनाथ मुक्ता सा मुखसंपुटात् ॥ पादांगुलीनां शून्यत्वे सोऽपि पारावतोऽपतत् ॥
॥ ६५ ॥ विपद्यपि च प्राज्ञैर्न संत्याज्यः क्वचिदुद्यमः ॥ क्व च चंचुपुटस्तस्य क्व च तत्पादपीडनम् ॥६६॥ क्व च द्वयोस्तथाभूतं दूरे मोक्षणमद्भुतम्॥
दुर्बलेऽप्युद्यमः श्रेयानिति शास्त्रेषु गीयते ॥ ६७ ॥ तस्माद्भाग्यानुसारेण फलत्येव सदोद्यमः ॥ प्रशंसंत्युद्यमं चातो विपद्यपि मनीषिणः ॥ ६८ ॥
अथ तौ कालयोगेन जंबूमार्गे मृतौ तदा ॥ जंबूमार्गे मृता ये वै तेषां स्वर्गः सदाऽक्षयः ॥ ६९ ॥ पुण्यशेषे तदा जातो गंधर्वतनयः शुभः ॥ मंदा
रदामतनयो नाम्ना परिमलालयः ॥ ७० ॥ अनेकविद्यानिलयः कलाकौशलभाजनम् ॥ कौमारं वपुरासाद्य शिवभक्तिपरोऽभवत् ॥ ७१ ॥
नियमं चापि जग्राह विजितेंद्रियमानसः ॥ [1]एकपत्नीव्रतं नित्यं च[2]रिष्यामीति निश्चितम् ॥ ७२ ॥ परयोषित्समासक्तिरायुः कीर्तिं बलं सुखम् ॥
हरेत्स्वर्गगतिं चापि तस्मात्तां वर्जयेत्सुधीः ॥ ७३ ॥ अपरं चापि नियमं स शुचिष्मान्समाददे ॥ गतजन्मांतराभ्यासात्त्रिलोचनसमाश्रयात् ॥७४॥
समस्तपुण्यनिलयः समस्तार्थप्रकाशकः ॥ समस्तकामजनकं परानंदैककारणम् ॥ ७५ ॥ यावच्छरीरं नि[3]रुजं यावन्नेंद्रियविप्लवः ॥ तावत्त्रिलोच
नोवंत्यां मंतव्यो नात्र संशयः ॥ ७६ ॥ इत्थं मंदारदामिः स काश्यां परिमलालयः ॥ नित्यं त्रिविष्टपं द्रष्टुं समागच्छेत्प्रयत्नतः ॥७७॥ पारावत्यपि
संजाता रत्नदीपस्य मंदिरे ॥ नागराजस्य पाताले नाम्ना रत्नावलीति च ॥ ७८ ॥ समस्तनागकन्यानां रूपशीलकलागुणैः ॥ एकैव रत्नभूताऽऽसीद्रत्न
दीपोरगात्मजा ॥ ७९ ॥ तस्याः सखीद्वयं चासीदेका नाम्ना प्रभावती ॥ कलावती तथान्या च नित्यं तदनुगे शुभे ॥ ८० ॥ स्वदेहादनपायिन्यौ
छायाकांती यथा तथा ॥ पूर्वे सख्यौ भवेतां हि रत्नावल्या महेश्वरि ॥ ८१ ॥ सा तु बाल्ये व्यतिक्रांते किंचिदुद्भिन्नयौवना ॥ शिवभक्तं स्व
पितरं दृष्ट्वा नियममग्रहीत् ॥ ८२ ॥ पितस्त्रिलोचनं काश्यामर्चयित्वा दिनेदिने ॥ आभ्यां सखीभ्यां सहिता मौनं त्यक्ष्यामि नान्यथा ॥
॥ ८३ ॥ एवं नागकुमारी सा सखीद्वयसमन्विता ॥ त्रिलोचनं समभ्यर्च्य गृहानहरहर्व्रजत् ॥ ८४ ॥ मां प्रत्यग्रैः सुकुसुमैः सुशुभैरि ॥१२२॥
ष्टगंधिभिः ॥ सुविचित्राणि माल्यानि परिगुंफ्यार्चयेद्विभुम् ॥ ८५ ॥ तिस्रोऽपि गीतं गायंति ललितं चैव सुस्वरम् ॥ नारीमंडलभेदेन

१ दुर्बलेऽप्युद्यमरते बलं भाग्यं यतः श्रयेत्–इ० पा० । २ चापोः–इ० पा० । ३ निरुजम्–इस्वत्वमार्षम्–नीरुजम्–रोगरहितम्–इत्यर्थः ।

लास्यं तिस्रोऽपि कुर्वते ॥ ८६ ॥ वीणावेणुमृदंगांश्च लयतालविचक्षणाः ॥ वादयंति मुदा युक्तास्तिस्रोऽपि विरमंति वै ॥ ८७ ॥ इत्थमाराधयंतीशं तिस्रो नागकुमारिकाः ॥ विचित्रभंगीमालाभिरर्चयंत्यस्त्रिलोचनम् ॥ ८८ ॥ प्रातश्चतुर्थ्यां ताः स्नात्वा तीर्थे पिलिपिले शुभे ॥ त्रिलोचनं समभ्यर्च्याथ प्रसुप्ता रंगमण्डपे ॥ ८९ ॥ सुप्तासु तासु स शिवस्त्रिनेत्रः शशिभूषणः ॥ वामार्द्धविलसच्छक्तिर्नागयज्ञोपवीतकः ॥ ९० ॥ लिंगादेव हि निर्गत्य गंगापन्नगमेखलः ॥ प्रत्युवाच ततः कन्या विभुरुत्तिष्ठतेति सः ॥ ९१ ॥ उत्थाय ता विनिर्मथ्य लोचने श्रुतिसंगमे ॥ अंगमोटनवत्यश्च तदा निर्घूर्णितेक्षणाः ॥ ९२ ॥ यावत्पश्यंति पुरतः संभ्रमापन्नमानसाः ॥ अतर्किंतागमस्तावत्ताभिर्दृष्टस्त्रिलोचनः ॥ ९३ ॥ ववंदिरेऽथ ता बाला ज्ञात्वा लक्ष्मभिरीश्वरम् ॥ तुष्टुवुश्च प्रहृष्टास्ताः सन्नकंठचोऽतिविक्लवम् ॥ ९४ ॥ जय शंभो जयेशान जय सर्वग सर्वद ॥ जय त्रिपुरसंहर्तर्जयांधकनिषूदन ॥ ९५ ॥ जय जालंधरहर जय कंदर्पदर्पहृत् ॥ जय त्रैलोक्यजनक जय त्रैलोक्यवंदित ॥ जय भक्तजनाधीश जय प्रमथनायक ॥ ९६ ॥ नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमोनमः ॥ त्रिलोचन नमस्तुभ्यं त्रिविष्टप नमोऽस्तु ते ॥ ९७ ॥ इत्युक्त्वा दंडवद्भूमौ प्रणिपेतुः कुमारिकाः ॥ अथोत्थाप्य कुमारीस्ताः प्रोवाच शशिभूषणः ॥ ९८ ॥ सुतो मंदारदाम्नश्च नाम्ना परिमलालयः ॥ पतिर्विद्याधरवरो भवतीनां भविष्यति ॥ ९९ ॥ चिरं विद्याधरे लोके भोगान्भुक्त्वा समंततः ॥ ततो ह्यवंतिकां प्राप्य मां ध्यात्वा सिद्धिमाप्स्यथ ॥ १०० ॥ जन्मांतरेपि मे भक्तिर्भवतीभिश्च तेन च ॥ विहिता तेन वो जन्म निर्मलं भक्तिभावितम् ॥ १०१ ॥ एतत्प्रभावतीस्तोत्रं ये पठिष्यंति मे पुरः ॥ तेभ्यः कामान्प्रदास्यामि भवतीना मयं वरः ॥ १०२ ॥ इत्युक्तवति देवेशे ताः कन्या हृष्टमानसाः ॥ प्रणम्य प्रोचुरीशानं प्रबद्धकरसंपुटाः ॥ १०३ ॥ ॥ ॥ नागकन्या ऊचुः ॥ पृच्छामो ब्रूहि नो नाथ करुणाकर शंकर ॥ जन्मांतरे कथं सेवा चतुर्भिर्भवतः कृता ॥ १०४ ॥ ततः प्राक्तनवृत्तांतमेतस्यापि कृतात्मनः ॥ अस्माकमपि चास्याहि कृपां कुरु कृपानिधे ॥ १०५ ॥ इति श्रुत्वा प्रणयतो बालोदीरितमीप्सितम् ॥ प्रोवाच तासामपि च भवांतरविचेष्टितम् ॥ १०६ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ शृणुध्वं नागतनयास्तिस्रोपि हि समाहिताः ॥ प्राग्भवं भवतीनां च तस्यापि कथयाम्यहम् ॥ १०७ ॥ एषा रत्नावली पूर्वमासीत्पारावती खगी ॥ स च विद्याधरवरः पतिरस्याः खगोऽभवत् ॥ १०८ ॥ प्रासादे च ममैताभ्यामुषितं सुचिरं सुखम् ॥ रजः प्रासादसंलग्नं तुन्नं[1] पक्षानिलैः पुनः ॥ १०९ ॥ उपरिष्टादधस्ताच्च कृता भूरिप्रदक्षिणाः ॥ व्योम्नि[3] संचरमाणाभ्यां संचीर्णं च

१ भक्तिभावतः—इ० पा० । २ क्षुमम—इ० पा० । ३ व्योम्ना—इ० पा० ।

ममाजिरे ॥ ११० ॥ स्नातं चतुर्नदे तीर्थे पीतं तत्रांबु चासकृत् ॥ आभ्यां कलरवाभ्यां च कृताः कलरवा मुदा ॥ १११ ॥ एताभ्यां स्थिर
चित्ताभ्यां मुदिता त्वमतीव हि ॥ दृष्ट्वा हि कौतुकान्यत्र मम भक्तैः कृतान्यपि ॥ ११२ ॥ अमूभ्यां बहुशो दृष्टा मम मंगलदीपिकाः ॥ पीतं
श्रुतिपुटाभ्यां च मम नामाक्षरामृतम् ॥ तिर्यग्योनिप्रभावेन न मृतौ मम संनिधौ ॥११३॥ जंबूमार्गे मृतौ यस्मात्स्वर्गप्राप्तिकरे ध्रुवम् ॥ तस्मात्पा
रावती ह्येषा रत्नदीपसुताऽभवत् ॥ ११४ ॥ पतिः पारावतोऽस्याश्च जातो विद्याधरांगजः ॥ एषा प्रभावती नागी नागराजस्य सद्मनि ॥ इह
जन्मनि कन्यासीत्पूर्वजन्म ब्रवीमि च ॥ ११५ ॥ त्रिशिखस्योरगेंद्रस्य सुता चेयं कलावती ॥ एतस्या अपि वृत्तांतं निशामय तु वच्म्यहम् ॥
॥ ११६ ॥ भवांतरे तृतीयेतः कन्ये चारायणस्य च ॥ आस्तां महर्षेः शीलाढ्ये प्रेमवत्यौ परस्परम् ॥ ११७ ॥ पित्रा चारायणेनापि ताभ्यां
संप्रेरितेन वै ॥ आमुष्यायणपुत्राय दत्ते नारायणाय हि ॥ ११८ ॥ अप्राप्तयौवनोऽरण्ये समिदाहरणाय वै ॥ गतो विधिवशाद्दष्टो दंदशूकेन
कानने ॥ ११९ ॥ भवानीगौतमीनाम्न्यौ ते तु चारायणांगजे ॥ वैधव्यदुःखमापन्ने दैन्यग्रस्ते बभूवतुः ॥ १२० ॥ अत एव प्रयत्नेन परिणेता
विवर्जयेत् ॥ देवतासरिदाह्वानकन्यापाणिग्रहं सुधीः ॥ १२१ ॥ अथर्षेः कस्यचिद्दैवादाश्रमे देवसंन्निभे ॥ रंभाफलान्यदत्तानि मोहाज्जग्रहतुस्तदा ॥
॥ १२२ ॥ कृत्वा नानोपवासादिव्रतानि ब्राह्मणांगजे ॥ अध्यास्य निधनं कालाच्छाखामृग्यौ बभूवतुः ॥ १२३ ॥ फलचौर्यविपाकेन वानर
त्वं तयोरभूत् ॥ शीलरक्षणभावेनावंत्यां जनिमवापतुः ॥ १२४ ॥ स च नारायणो विप्रः पितृशुश्रूषणे रतः ॥ दष्टोऽपि दंदशूकेन काश्यां पारावतो
भवत् ॥ १२५ ॥ एवं भवांतरे चासीदेतयोः पतिरेव सः ॥ तिसृणां भवतीनां च भावी भर्ता पुनः स वै ॥ १२६ ॥ प्रासादस्यापि पार्श्वे तु
न्यग्रोधश्च महानगः ॥ तस्मिञ्छाखिनि वासाढ्ये शाखामृग्यौ बभूवतुः ॥ १२७ ॥ विष्णुदेहजले तीर्थे क्रीडया च ममज्जतुः ॥
पपतुश्चापि पानीयं तस्मिंस्तीर्थे तृषातुरे ॥ १२८ ॥ जातिस्वभावचापल्यात्क्रीडंत्यौ च प्रदक्षिणम् ॥ चक्रतुर्बहुकृत्वश्च लिंगं ददृश
तुर्बहु ॥ १२९ ॥ विचरंत्यावितः स्वैरं तत्र न्यग्रोधसंनिधौ ॥ केनचिद्योगवेषेण पाशेन च नियंत्रिते ॥१३०॥ भिक्षार्थं शिक्षिते तेन न प्लुतिर्न
निवर्त्तनम् ॥ अथ ते क्वापि मर्कट्यौ कालधर्मवशंगते ॥ १३१ ॥ अवन्तीवासपुण्येन त्रिलोचनस्य सेवया ॥ प्रादक्षिण्यानुरूपेण जाते नागसुते
अपि ॥ १३२ ॥ अधुना तं पतिं प्राप्य विद्याधरकुमारकम् ॥ निर्विश्य स्वर्गभोगांश्चावंत्यां निर्वृतिमाप्स्य ॥ १३३ ॥ यैरल्पमपि चावंत्यां कृतं

१ देवसंनिधौ—इ० पा० । २ पितृशुश्रूषणव्रतः—इ० पा० । ३ वै काश्याम—इ०पा० ।

कर्म शुभावहम् ॥ तस्य मोक्षः परीपाको निश्चितं मवतुमहात् ॥ त्रैलोक्येऽपि च सर्वस्मिञ्छ्रेष्ठाऽवन्तीपुरी सदा ॥ १२४ ॥ ततोऽपि लिंगमों कारं ततोऽप्यत्र त्रिलोचनम् ॥ तिष्ठगानोऽत्र लिंगेऽहं भुक्तिं मुक्तिं ददामि वै ॥ १२५ ॥ अतः सर्वप्रयत्नेनावन्त्यां पूज्यस्त्रिलोचनः ॥ इत्युक्त्वा देवदेवेशस्तत्प्रासादांतरेऽविशत् ॥१२६॥ लिंगेस्वरूपमासाद्य शुभं त्रिभुवनादपि ॥ ताश्च स्वसदनं प्राप्य तद्वृत्तांतमशेषतः ॥ स्वमातुः पुरतश्चोक्त्वा कृतकृत्या इवाभवन् ॥ १२७ ॥ एकदा माधवे मासि सह सार्थाः समागताः ॥ विद्याधरास्तथा नागा मिलिताः सपरिच्छदाः ॥ १२८ ॥ विर जस्के महाक्षेत्रे त्रिलोचनसमीपतः ॥ देवस्य वरदानाच्च पृष्ट्वान्योन्यं कुलावलिम् ॥ १२९ ॥ विद्याधराय ताः कन्या नागैस्तिस्रोऽपि कल्पि ताः ॥ मंदारदामा सन्तुष्टः प्राप्य तच्च स्नुषात्रयम् ॥१४०॥ रत्नदीपैश्च नागेन्द्रः पद्मी च भुजगेश्वरः ॥ विशिखोऽपि फणींद्रश्च हृष्टा एते त्रयोऽपि च ॥ जामातरं समासाद्य शुभं परिमलालयम् ॥ १४१ ॥ अन्योऽन्यं स्वजनास्ते तु मुदा विकसितेक्षणाः ॥ विवाहोत्सवमारच्य स्वंस्वं भवनमा विशन् ॥ १४२ ॥ त्रिलोचनस्य लिंगस्य वर्णयंतोऽपि गौरवम् ॥ स च विद्याधरः श्रीमान्नागीभिर्विपुलं सुखम् ॥ भुक्त्वावन्तीं ततः प्राप्य संसेव्य च त्रिलोचनम् ॥ १४३ ॥ गायन्गीतं सुमधुरं नागीभिः सहितः कृती ॥ आत्मानं चातिविस्मृत्य मध्येलिंगं लयं गतः ॥ १४४ ॥ त्रिलोच नस्य महिमा कलौ देवेन गोपितः ॥ ततोल्पसत्त्वा मनुजा न तल्लिंगमुपासते ॥ १४५ ॥ त्रिलोचनकथामेतां श्रुत्वा पापान्वितोऽप्यहो ॥ विपापो जायते मर्त्यो लभते च परां गतिम् ॥ १४६ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ त्रिलोचनस्य देवस्य शृणु वीरेश्वरं परम् ॥ ॥ १४७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये त्रिलोचनमाहात्म्यव र्णनंनाम पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ षट्चत्वारिंशकं देवि वीरेश्वरमथो शृणु ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कुलवृद्धिर्भवेद्ध्रुवम् ॥ १ ॥ निशामय महा वि वीरेशाविर्भवं परम् ॥ यच्छ्रुत्वा पितरः पुण्यं प्राप्नुयुर्विपुलं शिवे ॥ २ ॥ आसीदमित्रजिन्नाम राजा परपुरंजयः ॥ धार्मिकः सत्त्वसंपन्नः प्रजारंजनतत्परः ॥ ३ ॥ यशोधनो वदान्यश्च सुधीर्ब्राह्मणदैवतः ॥ सदैवावभृथस्नातः परिक्लिन्नशिरोरुहः ॥४॥ विनीतो नीतिसंपन्नः कुशलः सर्वकर्मसु ॥ विद्याविशारदश्चाथ गुणवान्गुणिवत्सलः ॥ ५ ॥ कृतज्ञो मधुरालापः पापकर्मपराङ्मुखः ॥ सत्यवाञ्छौ

१ अत्राच्यरूपम्–इ०पा० । २ देवस्य–इ०पा० । ३ अपि हि–इ०पा० । ४ अवंत्याम् 'नामदारपुरा' इत्याख्ये स्थाने–त्रिलोचनमहादेवस्थानं विद्यते । ५ सति–इ०पा० । ६ निःसपत्नोऽपि–इ०पा० । ७ विद्यादिपारगश्चाथ–इ० पा० ।

चनिलयः सत्यवाग्विजितेंद्रियः ॥ ६ ॥ रणांगणे कृतांतस्य संख्यावांश्च सदोजिरे ॥ कामिनीकेलिकालज्ञो युवापि स्थविरप्रियः ॥ ७ ॥ धर्मार्थ
धनकोशश्च समृद्धबलवाहनः ॥ सुभगश्च सुरूपश्च सुमेधाः सुप्रजाप्रियः ॥ ८ ॥ स्थैर्यधैर्यसमापन्नो देशकालविचक्षणः ॥ मान्यानां मानदो
नित्यं सर्वदूषणवर्जितः ॥ ९ ॥ वासुदेवांघ्रियुगले चेतोवृत्तिं निधाय च ॥ चकार राज्यं निर्द्वंद्वं धिग्धिंगीतिविवर्जितम्[1] ॥ १० ॥ अलंघ्यशासनः
श्रीमान्विष्णुभक्तिपरायणः ॥ अभुनक्प्रवरान्भोगान्समंताद्विष्णुसंस्कृतान्[2] ॥ ११ ॥ हरेराराधनान्युच्चैः प्रतिसौधं पदेपदे ॥ तस्य राज्ये समभवन्म
हाभागनिधेः शिवे ॥ १२ ॥ गोवृन्दगोपगोपालगोपीजनमनोहर ॥ गदांपाणे[3] गुणातीत गुणाढ्य गरुडध्वज ॥ १३ ॥ केशिहन्कैटभाराते कंसारे
कमलापते ॥१४॥ कृष्ण केशव कंजाक्ष कीनाशभयनाशन ॥ पुरुषोत्तम पापारे पुण्डरीकविलोचन ॥१५॥ पीतकौशेयवसन पद्मनाभ परात्पर ॥
जनार्दन जगन्नाथ जाह्नवीजलजन्मभूः ॥१६॥ जन्मिनां जन्महरण जंजपूकौघनाशन[4] ॥ श्रीवत्सवक्षः श्रीकंठ श्रीकर श्रेयसांनिधे ॥ १७ ॥ श्रीरंग
शार्ङ्गकोदंड शौरे शीतांशुलोचन॥दैत्यारे दानवाराते दामोदर दुरंतक ॥१८॥ देवकीहृदयानंद दंदशूकेश्वरेशय ॥ विष्णो वैकुण्ठनिलय बाणारे विष्ट
रश्रवः ॥१९॥ विष्वक्सेन विभो वीर वनमालिन्बलिप्रिय ॥ त्रिविक्रम त्रिलोकेश चक्रपाणे चतुर्भुज ॥२०॥ इत्यादीनि पवित्राणि नामानि प्रति
मंदिरे ॥ स्त्रीवृद्धबालगोपालवदनोदीरितानि तु ॥ २१ ॥ श्रूयंते यत्र कुत्रापि रम्याणि मधुविद्विषः ॥ सुरम्यकाननान्येव विलोक्यंते गृहेगृहे ॥
॥ २२ ॥ विचित्राणि चारित्राणि गीयंते च गृहेगृहे ॥ सौधभित्तिषु दृश्यंते चित्राणि कृत्रिमाणि च ॥ २३ ॥ ऋते हरिकथायास्तु नान्या
वार्त्ता निशम्यते ॥ हरिणा नैव वध्यंते हरिणा मांसधारिणः ॥ २४ ॥ तस्य राज्ञो भयाद्व्याधैररण्ये सुखचारिणः ॥ न मत्स्या नैव च बका
वराहाश्च न केनचित् ॥ २५ ॥ हन्यंते क्वापि तद्भीत्या मत्स्यमांसाशिनाऽपि वै ॥ अपुत्रा न नरास्तस्य राष्ट्रेऽमित्रजितः क्वचित् ॥ २६ ॥
स्तनपानं न कुर्वंति संप्राप्य हरिवासरम्[5] ॥ पशवोऽपि तृणाहारं परित्यज्य हरेर्दिने ॥ उपोषणपरा जाता अन्येषां का कथा नृणाम् ॥ २७ ॥
महामहोत्सवः सर्वैः पुरौकोभिर्वितन्यते ॥ अस्मिन्प्रशासति भुवं संप्राप्ते हरिवासरे ॥ २८ ॥ यो विष्णुभक्तिरहितः प्राणैरपि धनैरपि ॥ स एव
दण्ड्यो भुंक्ते यो राज्ञोऽमित्रजितः क्षितौ ॥ २९ ॥ अन्त्यजा अपि तद्राष्ट्रे शंखचक्रांकधारिणः ॥ संप्राप्य वैष्णवीं दीक्षां दीक्षिता इति

१ धिग्धिंगीतिविवर्जितम्—'अपालनप्रयुक्तप्रजाकृतराजधिक्कारवर्जितम्' 'अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मूषका नकुलाः खगाः । प्रत्यासन्नाश्च राजानः षडेता ईतयः स्मृताः ॥' इत्युक्तलक्षणेत्युपद्रववर्जितं च—इत्यर्थः । २ विष्णुसंस्कृतान्—लक्ष्मीपतिविष्णुवत्सम्यगुपकल्पितान्—इत्यर्थः । ३ गदाधार—इ०पा० । ४ जंजपूकौघः—पापौघः—इत्यर्थः । ५ आयन्ते—इ०पा० ।

संस्थिताः ॥ ३० ॥ शुभानि यानि कर्माणि क्रियंतेऽनुदिनं जनैः ॥ वासुदेवे समर्प्यंते तानि तैरफलेप्सुभिः ॥ ३१ ॥ विना मुकुंदगोविंदपरमा
नंदमच्युतम् ॥ नान्यो जप्येत नम्येत सभाज्येत जनः क्वचित् ॥ कृष्ण एव परो बंधुस्तस्यासीदवनीपतेः ॥३२॥ एवं तस्मिन्महीपाले राज्ये सम्य
क्प्रशासति ॥ एकदा नारदः श्रीमांस्तं दिदृक्षुः समाययौ ॥ ३३ ॥ राज्ञा समर्चितः सोऽथ मधुपर्कविधानतः ॥ नारदो वर्णयामास तममित्रजितं
नृपम् ॥ ३४ ॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ धन्योऽसि कृतकृत्योऽसि मान्योऽप्यसि दिवौकसाम् ॥ सर्वभूतेषु गोविंदं परिपश्यन्विशांपते ॥ ३५ ॥
यो वेदपुरुषो विष्णुर्यो यज्ञपुरुषो हरिः ॥ योंऽतरात्मास्य जगतः कर्ता हर्ताविता विभुः ॥ ३६ ॥ तन्मयं पश्यतो विश्वं तव भूपालसत्तम ॥
दर्शनं प्राप्य शुभदं शुचित्वमगमं परम् ॥ ३७ ॥ एष एव हि सारोऽत्र संसारे क्षणभंगुरे ॥ कमलाकांतपादाब्जभक्तिभावोऽखिलप्रदः ॥ ३८ ॥
परित्यज्य हि यः सर्वं विष्णुमेकं सदा भजेत् ॥ सुमेधसं भजंते तं पदार्थाः सर्व एव हि ॥ ३९ ॥ हृषीकेशे हृषीकाणि यस्य स्थैर्यं गतान्यहो ॥
स एव स्थैर्यमाप्नोति ब्रह्मांडेऽतीव चंचले ॥ ४० ॥ यौवनं धनमायुष्यं जलं पद्मदले यथा ॥ अतीव चंचलं ज्ञात्वाऽच्युतमेव सदाश्रयेत् ॥ ४१ ॥
वाचि चेतसि कर्णेऽथ यस्य देवो जनार्दनः ॥ स एव सर्वदा वंद्यो नररूपी जनार्दनः ॥ निर्व्याजप्रणिधानेन शीलयित्वा श्रियःपतिम् ॥ ४२ ॥
पुरुषोत्तमतां को न प्राप्तस्त्वमिव भूतले ॥ अनया विष्णुभक्त्या ते संतुष्टेंद्रियमानसः ॥ उपकर्तुमना ब्रूयां तन्निशामय भूपते ॥ ४३ ॥ मालावि
द्याधरसुता नाम्ना मलयगंधिनी ॥ क्रीडंती पितुराक्रोडे हृता कंकालकेतुना ॥ ४४ ॥ कपालकेतुपुत्रेण दानवेन वलीयसा ॥ आगामिन्यां
तृतीयायां तस्याः पाणिग्रहः किल ॥ ४५ ॥ पाताले चंपकावत्यां नगर्यां सास्ति सांप्रतम् ॥ हाटकेशात्समागच्छंस्तयाऽहं साश्रुनेत्रया ॥
॥ ४६ ॥ दृष्टः प्रणम्य विज्ञप्तो यथा तच्च निशामय ॥ ब्रह्मचारिन्मुनिश्रेष्ठ गंधमादनशैलतः ॥ ४७ ॥ बालक्रीडनकासक्तां मां जह्रे त्रस्तमान
साम् ॥ कंकालकेतुर्दुर्वृत्तस्तस्य नास्ति च घातकः ॥ ४८ ॥ स स्वत्रिशूलघातेन म्रियते नान्यथा रणे ॥ जगत्पर्याकुलीकृत्य निद्रात्यथ
विनिर्भयः ॥ ४९ ॥ यदि कोपि कृतज्ञो मां हत्वेमं दुष्टदानवम् ॥ मद्दत्तेन त्रिशूलेन नयेद्भद्रं च वै कृतम् ॥ ५० ॥ यद्यत्रोपचिकीर्षुस्त्वं रक्ष मां दुष्ट
दानवात् ॥ ममापि हि वरो दत्तो भगवत्योमया पुरा ॥ विष्णुभक्तो युवा धीमान्पुत्रि त्वां परिणेष्यति ॥ ५१ ॥ आतृतीयातिथि यथा तद्वाक्यं
तथ्यतां व्रजेत् ॥ तथा निमित्तमात्रं त्वं भव यत्नं समाचर ॥ ५२ ॥ इति तद्वचनाद्राजन्विष्णुभक्तिपरायणम् ॥ युवानं चापि धीमन्तं त्वामनुप्राप्त

१ एकः—इ० पा० । २ कमलाकान्तपादाब्जभक्तियोगः—इ० पा० । ३ यदि कोऽपि कृतज्ञः इमं दुष्टदानवं मद्दत्तेन त्रिशूलेन हत्वा मां नयेत्—तेन इति शेषः नेन वै भद्रं कृतं स्यादिति शेषः—इत्यन्वयसंगतिः ।

वानहम् ॥५३॥ तद्गच्छ कार्यसिद्ध्यै त्वं हत्वा तं दुष्टदानवम् ॥ आनयाशु महाबाहो शुभां मलयगंधिनीम् ॥५४॥ सा तु विद्याधरी बाला विलोक्य
त्वां नरेश्वर ॥ अवश्यमेव तच्छूलं दास्यतीति विनिश्चितम् ॥ पार्वतीवचनात्दुष्टं घातयिष्यस्यसंशयम् ॥ ५५ ॥ इति नारदवाक्यं स निशम्यामित्रजि
न्नृपः ॥ अनल्पोत्कलिको जातो विद्याधरसुतां प्रति॥उपायं चापि पप्रच्छ गंतुं वै चंपकावतीम् ॥५६॥ नारदेन पुनः प्रोक्तः स राजा गिरिराजजे ॥
तूर्णमर्णवमासाद्य पूर्णिमादिवसे नृप ॥५७॥भवान्द्रक्ष्यति पोतस्थकल्पवृक्षरथास्थिताम्॥ तत्र दिव्यांगनां कांचिद्दिव्यपर्यंकसुस्थिताम्॥ वीणामादाय
गायंतीं गाथामत्यंतसुस्वरम् ॥५८॥ यत्कर्म विहितं येन शुभं वाप्यथवाऽशुभम् ॥ स एव भुंक्ते तत्तथ्यं विधिस्तत्र नियंत्रितः ॥५९॥ गाथामिमां तु सं
गीय सरथा समहीरुहा ॥ सपर्यंका क्षणादेव मध्येसिंधुं प्रवेक्ष्यति ॥६०॥ भवानप्यविशंकं च ततः पोतान्महार्णवे ॥ तमनुव्रजतु क्षिप्रं यज्ञवाराहसा
त्मवान् ॥ ६१ ॥ ततो द्रक्ष्यसि पाताले नगरीं चंपकावतीम् ॥ महामनोहरां राजन्सनाथां बालया तया ॥ ६२ ॥ इत्युक्त्वांतर्हितो देवि स चतुर्मु
खनंदनः ॥ राजाप्यर्णवमासाद्य यथोक्तं पारलक्ष्य च ॥ ६३ ॥ विवेशांतःसमुद्रं च नगरीमाससाद ताम् ॥ सापि विद्याधरी बाला नेत्रयोः प्राघु
णीकृता ॥ ६४ ॥ तेन राज्ञा त्रिजगतींसौंदर्यश्रीरिवैकिका ॥ पाताले देवतेयं वा मम नेत्रोत्सवाय किम् ॥ ६५ ॥ निरमायि ममोद्देशात्त्वष्टृसृष्टिर्वि
लक्षणा ॥ कुहूराहुभयद्वेषात्कांतिश्चांद्रमसी किमु ॥ ६६ ॥ योपिद्रूपं समाश्रित्य तिष्ठत्यत्राकुतोभया ॥ इत्थं क्षणं च निर्वर्ण्य स राजाऽगच्छदंति
कम् ॥ ६७ ॥ सा विलोक्याथ तं बालं नितरां मधुराकृतिम् ॥ विशालोरःस्थलतलप्रलंबतुलसीस्रजम् ॥ ६८ ॥ शंखचक्रांकसुभगभुजद्वयविराजि
तम् ॥ हरिनामाक्षरसुधासुधौतरदनावलिम् ॥ ६९ ॥ भवानीभक्तिबीजोत्थभूरुहं पुरुषाकृतिम् ॥ अनेनात्र कृतं कस्य भवनं मधुराकृति ॥ ७० ॥
इति पर्याकुलीकृत्य चक्षुषी च मुहुर्मुहुः ॥ कंकालकेतुर्दुर्वृत्तस्त्ववध्यः परहेतिभिः ॥७१॥ तावद्गुप्तं समातिष्ठ शस्त्रागारेऽत्र गह्वरे ॥ न मे कन्याव्रतं
भग्नं सामर्थ्याच्चण्डिकावरात् ॥७२॥ आगामिन्यां तृतीयायां परश्वः पाणिपीडनम् ॥ स चिकीर्षति दुष्टात्मा गतायुर्मम शापतः ॥७३॥ मा तद्भीतिं
कुरु युवंस्त्वत्कार्यं भवितान्चिरात् ॥ विद्याधर्येति चोक्तः स शस्त्रागारे निगूढवत् ॥ ७४ ॥ स्थिरो वीरो महाबाहुर्दानवागमनेक्षणः ॥ ७५ ॥ अथ
सायं समायातो दानवो भीषणाकृतिः ॥ त्रिशूलं कलयन्पाणौ मृत्योरपि भयावहम् ॥ ७६ ॥ आगत्य दानवो रौद्रः प्रलयांबुदनिस्वनः ॥ विद्या
धरीं जगादेति मदाघूर्णितलोचनः ॥ ७७ ॥ गृहाणेमानि रत्नानि दिव्यानि वरवर्णिनि ॥ कन्या त्वं हि परश्वस्ते पाणिग्राहो भविष्यति ॥ ७८ ॥

१ गिरिपुत्रिके--इ० पा० । २ रुचिराकृतिम्--इ० पा० ।

दासीनामयुतं प्रातर्दास्यामि तव सुंदरि ॥ आसुरीणां सुरीणां च दानवीनां मनोहरम् ॥ ७९ ॥ गन्धर्वीणां किंनरीणां सततं परिचारिकाः ॥
विद्याधरीणां नागीनां यक्षीणां च शतानि षट् ॥ ८० ॥ राक्षसीनां शतान्यष्टौ शतमप्सरसां वरम् ॥ एतास्ते परिचारिण्यो भविष्यंत्यमलाशये ॥
॥ ८१ ॥ यावत्संपत्तिसंभारो दिक्पालानां गृहेषु वै ॥ मत्परिग्रहतां प्राप्तौ तावतस्त्वं महेश्वरी ॥ ८२ ॥ दिव्यान्भोगान्मया सार्द्धं भोक्ष्यसे मत्परिग्र
हात् ॥ कदा परश्वो भविता यस्मिन्वैवाहिको विधिः ॥ ८३ ॥ त्वदंगसंगसंस्पर्शसुखस्वादातिमेदुरः ॥ परां निर्वृतिमाप्स्यामि परश्वो निकटं यदि ॥
॥ ८४ ॥ मनोरथाश्चिरं यावद्ये मे हृदि समेधिताः ॥ तान्कृतार्थीकरिष्यामि परश्वस्तव संगमात् ॥ ८५ ॥ जित्वा देवान्रणे सर्वानिंद्रादीन्मृगलो
चने ॥ त्रैलोक्यैश्वर्यसंपत्तेस्त्वां करिष्यामि चेश्वरीम् ॥८६॥आधायांके त्रिशूलं च सुष्वापेति प्रलप्य सः॥नरमांसस्य स्वादेन प्रमत्तो वीतसाध्वसः॥
॥ ८७ ॥ वरं स्मरंती सा गौर्या विद्याधरकुमारिका ॥ विज्ञाय तं प्रमत्तं च प्रसुप्तं चातिनिर्भयम् ॥ आहूय तं नरवरं वरं सर्वांगसुंदरम् ॥ ८८ ॥
विष्णुभक्तिकृतत्राणं प्राणनाथेति जल्प्य च ॥ शूलं तदंकादादाय ददौ तस्मै च सुंदरी ॥८९॥ तमादाय त्रिशूलं च स तदामित्रजिन्नृपः ॥ संस्मरंश्च
क्रिणं चित्ते जगद्रक्षामणिं हरिम् ॥ ९० ॥ जगादोत्तिष्ठ रे दुष्ट कन्यादूषणलालस ॥ युध्यस्व च मया सार्द्धं न सुप्तं हन्म्यहं रिपुम् ॥ ९१ ॥ इति
संश्रुत्य संप्राप्तः कस्य दृष्टोद्य चांतकः ॥ क आयुषाद्य संत्यक्तो यः प्राप्तो मम गोचरम् ॥९२॥ मम प्रचंडदोर्दंडकंडूकंडूयनक्षमः ॥ मोल्यो नरोऽयं
भविता किं त्रिशूलेन सुंदरि ॥ ९३ ॥ मा भैर्मे कौतुकं पश्य भक्षोयं मम सांप्रतम् ॥ कालेन मत्तो भीतेन स्वयमेवोपढौकितः ॥ ९४ ॥ इत्युक्त्वा
मुष्टिघातेन तेनोच्चैर्दंडसूनुना ॥ हृदये निहतो राजा शिलातिकठिने द्रुतम् ॥ ९५ ॥ स चक्रिणा कृतत्राणः पीडां नाल्पीयसीमपि ॥ विवेद कठि
नोरस्कः करस्तस्य प्रपीडितः ॥ ९६ ॥ अथ कोपवता राज्ञा हतो वक्रे चपेटया ॥ आघूर्णितशिरा भूमौ पतित्वा पुनरुत्थितः ॥ उवाच च वचो
धैर्यमवष्टभ्य महाबली ॥ ९७ ॥ ॥ दानव उवाच ॥ ॥ ज्ञातं तत्त्वं मनुष्योसि नृरूपेण चतुर्भुजः ॥ ततस्त्वं छिद्रमासाद्य हंतुं मां दानवांतक ॥
॥९८॥ एवंविधो हि मधुभिद्यदि त्वं बलवानसि॥विहायैतन्महच्छूलं युध्यस्व स्वायुधैर्मया॥ ९९॥त्वया कपटरूपेण बलिना कैटभादयः॥न बलेन
हताः संख्ये हता एव च्छलेन हि ॥१००॥ बलिं पातालमनयस्त्वं नृवामनतां दधत् ॥ नृमृगत्वेन भवता हिरण्यकशिपुर्हतः ॥१॥तथा जटिलरूपेण
लंकेशो विनिपातितः॥गोपालवेषमालंब्य कंसाद्या घातितास्त्वया ॥ स्त्रीभूय चाहरस्त्वं हि विप्रतार्यासुरान्सुधाम् ॥२॥ यादोरूपेण भवता शंखाद्या

१ गात्रः—पुरः [illegible] —इत्यर्थः । २ [illegible] दैत्यस्य—इत्यर्थः । ३ कृत्वामनरूपभृक्—इ० पा० ।

निहता इह ॥ मायाविना त्वयाऽगण्याः सर्वमर्मज्ञ माधव ॥ ३ ॥ न त्वत्तोऽहं बिभेम्यद्य सद्यः पातः शरीरिणाम् ॥ वरं तव श्रये मृत्युं बलेनापि
छलेन वा ॥ ४ ॥ न त्यक्ष्यसि त्रिशूलं त्वं न त्वां योत्स्याम्यहं रणे ॥ अवश्यमेव मर्त्तव्यं मया प्रातः शरीरिणा ॥ ५ ॥ इयं विद्याधरी कन्या न मया
दूषिता सती ॥ साक्षाच्छ्रीरिव मंतव्या तवार्थं रक्षिता मया ॥ ६ ॥ इत्युक्त्वा वामदोर्दंडप्रहारेणापि निष्ठुरम् ॥ निजघान दनोः सूनुस्तं शिलोच्चय
घातिना ॥ ७ ॥ नृपतिस्त्वथ संधार्य विषह्य रणमूर्द्धनि ॥ जघानाशु तदा क्रूरं त्रिशूलेनाथ वक्षसि ॥ ८ ॥ तत्प्रहारान्महाबाहुः पंचत्वमगम
त्क्षणात् ॥ लक्ष्यीचकार तद्वक्रं त्रिशूलं तोलयन्करे ॥ ९ ॥ पश्यतोऽस्य महाबाहोः स च प्राणाञ्जहौ क्षणात् ॥ इत्थं कंकालकेतुं स निहत्य सुरकं
पनम् ॥११०॥ विद्याधरीं प्रपश्यंतीं प्राह हृष्टतनूरुहः ॥ नारदस्य मुनेर्वाक्यात्तव सुश्रोणि वांछितम् ॥ ११ ॥ कृतं मया कृतज्ञे किं करवाण्यधुना
वद ॥ श्रुत्वेति तस्य सा वाक्यं प्राह गंभीरचेतसा ॥ १२ ॥ ॥ मलयगंधिन्युवाच ॥ ॥ अत्युदारमते वीर निजप्राणैः पणीकृताम् ॥ किं
मां पृच्छसि युवतीं कुलकन्यामदूषिताम् ॥ १३ ॥ इति ब्रुवंत्यां कन्यायां पुनः स्वैरचरो मुनिः ॥ अतर्कितागमः प्राप्तो नारदो देवलोकतः ॥
॥ १४ ॥ ततस्तुष्टुवतुस्तौ तु तं दृष्ट्वा मुनिसत्तमम् ॥ कृतप्रणामौ मुनिना प्रतिज्ञाप्रापिताशिषौ ॥ १५ ॥ पाणिग्रहेण विधिनाऽभिषिक्तौ नारदेन
तु ॥ जग्मतुर्नारदादिष्टवर्त्मना कृतमंगलौ ॥ १६ ॥ तया मलयगंधिन्या वृतः सोऽमित्रजिन्नृपः ॥ पुरीं चोज्जयिनीं प्राप्य पौरैर्विहितमंगलाम् ॥
॥ १७ ॥ तद्वीक्षणादपि नरो नारकीं नैव जातुचित् ॥ गतिं प्राप्नोति मेधावी तां पुरीमविशन्नृपः ॥ १८ ॥ यस्यां पुर्यां प्रवेशं न लभन्ते वास
वादयः ॥ कैवल्यजयजैत्र्यां हि तां पुरीमविशन्नृपः ॥ १९ ॥ सापि विद्याधर्यवंतीं समृद्धां वीक्ष्य दूरतः ॥ निनिंद स्वर्गलोकं च पातालनगरी
मपि ॥ १२० ॥ प्राप्यामित्रजितं कांतं तथा हृष्टा न सा वधूः ॥ यथा दृष्ट्वाप्यहोऽवंतीं परमानंददायिनीम् ॥ २१ ॥ सा कृतार्थामिवात्मानं मन्य
माना मनस्विनी ॥ तेन पत्योज्जयिन्यां च परां निर्वृतिमाप सा ॥ २२ ॥ सोऽप्यमित्रजिदासाद्य पत्नीं मलयगंधिनीम् ॥ धर्मप्रधानं संसेव्य
कामं प्रापोत्तमं सुखम् ॥ २३ ॥ सा पतिं विष्णुभजने रतं प्रोवाच भामिनी ॥ २४ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ भूपाभीष्टतृतीयायां चरिष्यामि महा
व्रतम् ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ देव्यभीष्टतृतीयायां व्रतं कीदृग्भवेद्वद ॥२५॥ इति राज्ञोदिता राज्ञी प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ इतिकर्त्तव्यतां तस्य व्रतस्य
सविधानकाम् ॥ २६ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ पुरा देवर्षिणा चेदं व्रतं लक्ष्म्यै प्रतिश्रुतम् ॥ तया प्राप्तास्तु सकलाः कामाः स्वर्गापवर्गदाः ॥ २७ ॥

१ जीवन्तीम्—इ॰ पा॰ । २ अवसत्—इ॰ पा॰ । ३ अवसत्—इ॰ पा॰ । ४ परमान ॰ ॰नम्—इ॰, परमानन्दकौतुकम्—इ॰ च पा॰ । ५ आपतौ—इ॰ पा॰ ।

मार्गशीर्षतृतीयायां शुक्लायां कलशोपरि ॥ ताम्रपात्रं निधायैव तंदुलैः परिपूरितम् ॥ २८ ॥ आच्छद्य च नवानं च रजनीरागरंजितम् ॥
वासः पात्रोपरि न्यस्य सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरं परम् ॥ २९ ॥ तस्योपरि शुभं पद्मं रविरश्मिप्रकाशितम् ॥ तत्कर्णिकाया उपरि चतुःस्वर्णविनिर्मितम् ॥
विधिं संपूजयेद्भक्त्या रक्तमाल्यांबरादिभिः ॥ १३० ॥ पुष्पैः सुगंधैः कर्पूरकस्तूर्यादिभिरर्चयेत् ॥ रात्रौ जागरणं कार्यं विप्राणां परमोत्सवैः ॥ ३१ ॥
होमः कार्यो महाभक्त्या सहस्रपरिसंख्यया ॥ नवप्रसूतां कपिलां दद्याच्च सुपयस्विनीम् ॥ ३२ ॥ दद्यादाचार्यवर्याय सालंकारां सदक्षिणाम् ॥
उपोष्य दंपती भक्त्या नवांबरविभूषितौ ॥ ३३ ॥ प्रातः स्नात्वा चतुर्थ्यां च संपूज्याचार्यमादितः ॥ वस्त्रैराभरणैर्माल्यैर्दक्षिणाभिर्मुदान्वितः ॥
सोपस्करां च तां मूर्तिमाचार्याय प्रदापयेत् ॥ ३४ ॥ मंत्रः ॥ नमो विश्वविधानज्ञे विधे विविधकारिणि ॥ सुतं च शंकरं देहि तुष्टा
ह्यस्माद्व्रतोत्तमात् ॥ ३५ ॥ सहस्रं भोजयित्वाथ द्विजानां भक्तिपूर्वकम् ॥ भुक्तशेषेण चान्नेन कुर्याद्वै पारणं ततः ॥ ३६ ॥ इत्थमेत
द्व्रतं नाथ चिकीर्षामि त्वदाज्ञया ॥ कुरु चैतत्प्रियं मह्यमभीष्टफललब्धये ॥ ३७ ॥ इति भूपालवर्येण श्रुत्वा संहृष्टचेतसा ॥ तदा व्रतं
समाचीर्णं सांतवर्तनी बभूव ह ॥ ३८ ॥ तयाथ प्रार्थिता गौरी गर्भिण्या भक्तितोषिता ॥ पुत्रं देहि महामाये साक्षाद्विष्णवंशसंभ
वम् ॥ ३९ ॥ जातमात्रो व्रजेत्स्वर्गं पुनरायाति चात्र वै ॥ भक्तः सदाशिवेऽत्यर्थं प्रसिद्धः सर्वभूतले ॥ विनैव स्तन्यपानेन षोडशा
ब्दाकृतिः क्षणात् ॥ १४० ॥ एवंभूतः सुतो गौरि यथा स्यान्मे तथा कुरु ॥ मृडान्यापि तथेत्युक्ता राज्ञी भक्त्यातितुष्टया ॥ ४१ ॥
अथ कालेन तनयं मूलर्क्षे साऽप्यजीजनत् ॥ हितैरमात्यैरथ सा विज्ञप्तारिष्टसंस्थिता ॥ ४२ ॥ देवि राजार्थिनी त्वं तु त्यज दुष्टर्क्षजं
सुतम् ॥ सा मंत्रिवाक्यमाकर्ण्य केवलं पतिदेवता ॥ ४३ ॥ अत्याक्षीत्तं तथा प्राप्तं तनयं नयकोविदा ॥ धात्रिकां तु समाहूय प्राहेदं सा
नृपांगना ॥ ४४ ॥ पंचमुद्रे महापीठे विकटानाम मातृका ॥ तदग्रे स्थापयित्वामुं बालं धात्रि त्विदं वद ॥ ४५ ॥ गौरि दत्तः शिशुरसौ तवाग्रे
विनिवेदितः ॥ राज्ञ्या पत्युः प्रियैषिण्या मंत्रिविज्ञप्तिनुन्नया ॥ ४६ ॥ सापि राज्ञ्युदितं श्रुत्वा बालं शिशुशशिप्रभम् ॥ विकटायाः पुरोभागे संस्थाप्य
गृहमागता ॥ ४७ ॥ अथ सा विकटा देवी समाहूय च योगिनीः ॥ उवाच नयत क्षिप्रं शिशुं मातृगणाग्रतः ॥ ४८ ॥ तासामाज्ञां च कुरुत रक्ष
तामुं प्रयत्नतः ॥ योगिन्यो विकटावाक्यात्खेचर्यस्तत्क्षणेन तम् ॥ ४९ ॥ निन्युर्गगनमार्गेण ब्राह्म्याद्या यत्र मातरः ॥ प्रणम्य योगिनीवृन्दं तं
शिशुं सूर्यवर्चसम् ॥ १५० ॥ पुरो निधाय मातॄणां प्रोचुश्च विकटोदितम् ॥ ब्रह्माणी वैष्णवी रौद्री वाराही नारसिंहिका ॥ कौमारी चापि

माहेन्द्री चामुण्डा चैव चंडिका ॥ ५१ ॥ दृष्ट्वा तं बालकं रम्यं विकटाप्रेषितं ततः ॥ पद्मच्छुर्युगपद्वाक्यं कस्ते बाल प्रमुख्यकः ॥ ५२ ॥ मातृभि
श्चेति पृष्टस्तु यदा किंचिन्न वक्ति सः ॥ तदा च योगिनीचक्रं प्राह मातृगणस्त्विति ॥ ५३ ॥ राज्ययोग्यो भवत्येष महालक्षणलक्षितः ॥ पुनस्तत्रैव
नेतव्यो योगिन्यस्त्वविलंबितम् ॥ ५४ ॥ पञ्चमुद्रा महादेवी तिष्ठते यत्र कामदा ॥ यस्याः संसेवनान्नृणां निर्वाणश्रीरदूरतः ॥ ५५ ॥ तत्पीठसे
वनादस्य षोडशाब्दाकृतेः शिशोः ॥ सिद्धिर्भवित्री परमा रुद्रस्यानुग्रहात्परा ॥ ५६ ॥ एवं मातृगणात्सद्यो योगिनीभिः क्षणेन तु ॥ प्रापितो
मातृवाक्येन पञ्चमुद्रांतिकं पुनः ॥ ५७ ॥ संप्राप्य तन्महापीठं स्वर्गलोकादिहागतः ॥ महाकालवने पुण्ये तताप विपुलं तपः ॥ ५८ ॥ तपसातीव
तीव्रेण निश्चलेन्द्रियमानसः ॥ तस्य राजकुमारस्य प्रसन्नोऽभूदुमाधवः ॥ ५९ ॥ आविर्बभूव पुरतो लिंगरूपेण शंकरः ॥ उवाच च प्रसन्नोस्मि
वरं ब्रूहि नृपांगज ॥ १६० ॥ सर्वज्योतिर्मयं लिंगं पुरतो दृष्टवान्स्वयम् ॥ सप्तपातालमुद्भिद्योत्थितं बृहदनुग्रहात् ॥ ६१ ॥ प्रणम्य दंडवद्भूमौ परि
तुष्टाव धूर्जटिम् ॥ सूक्तैर्जन्मांतराभ्यासात्सुहृष्टो रुद्रदैवतैः ॥ वरं च प्रार्थयांचक्रे परिहृष्टतनूरुहः ॥ ६२ ॥ देवदेव महादेव यदि देयो वरो मम ॥
तदत्र भवता स्थेयं भवतापहृता सदा ॥ ६३ ॥ अस्मिँल्लिंगे स्थितः शंभो कुरु भक्तसमीहितम् ॥ विना मुद्रादिकरणं मंत्रेणापि विना विभो ॥
॥ ६४ ॥ अस्य लिंगस्य ये भक्ता मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ सदैवानुग्रहस्तेषु कर्त्तव्यो वर एष मे ॥ ६५ ॥ इति तद्वरमाकर्ण्य लिंगरूपोऽवदत्प्रभुः ॥
एवमस्तु यदुक्तं ते वीर वैष्णवसूनुना ६६ ॥ वीर वीरेश्वरंनाम लिंगमेतत्त्वदाख्यया ॥ अवंत्यां संप्रदास्यामि भक्तानां चिंतितान्य[2]हो ॥ ६७ ॥
अत्र दत्तं हुतं जप्तं स्तुतमर्चितमेव च ॥ तदक्षयं भवेदत्र भक्तानां नात्र संशयः ॥ ६८ ॥ त्वं तु राज्यं परं प्राप्य सर्वभूपालदुर्लभम् ॥ भुक्त्वा
भोगांश्च विपुलानंते सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ ६९ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ वीरेश्वरस्य देवस्य नूपुरेशमथो शृणु ॥ १७० ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये [3]वीरेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्चत्वारिंशो
ऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीदेवदेव उवाच ॥ ॥ सप्ताधिकं विजानीहि नूपुरेश्वरसंज्ञकम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण प्राप्यंते सर्वसिद्धयः ॥
॥ १ ॥ पुरा राथन्तरे कल्पे नूपुरोनाम वै गणः ॥ रुद्रभक्तिपरो नित्यं पंचमुद्राविभूषितः ॥ २ ॥ स एकदा कुबेरस्य सभायां प्राप्य संस्थितः ॥

१ नात–इ०पा० । २ न्यहान्–इ०, अहम्–इ० च पा० । ३ इदानीं सर्वेश्वराख्यस्य कस्यचिद्गृहस्थस्य गृहस्य पुतो दक्षिणभागे–इदं स्थानमस्तीति–अवन्तीपुरस्थितपुस्तके लिखितमस्ति ।

द्रष्टुं महोत्सवं तत्र अप्सरोभिः कृतं तदा ॥ ३ ॥ ननृतुश्चापगास्तत्र ह्युर्वशी योषितां वरा ॥ रंभा तिलोत्तमा मेना ननृतुर्हर्षसंयुताः ॥ ४ ॥
तासां नृत्यं तदा वीक्ष्य नूपुरो गणपस्तदा ॥ कामबाणार्दितो नूनं तासां मध्ये ननर्त्त ह ॥ ५ ॥ नृत्यमानस्ततो हृष्टः पुष्पगु
च्छेन वक्षसि ॥ उर्वशीं ताडयामास कामबाणप्रपीडितः ॥ ६ ॥ उर्वशी तु ततः क्रुद्धा पुष्पगुच्छेन ताडिता ॥ जगाम शरणं
देवं धनदं सर्वकामदम् ॥ ७ ॥ उवाच धनदस्तत्र क्रोधेनाकुलमानसः ॥ ८ ॥ यस्मात्त्वया रंगभंगः कृतः कामार्दितेन वै ॥ तस्मात्त्वं
मानुषे लोके पतस्व पापपूरुष ॥ ९ ॥ कुबेरस्य च शापात्तु जगाम धरणीतलम् ॥ विललाप सुदुःखार्त्तः किं कृतं पापिना मया ॥ १० ॥ विल
प्य सुभृशं सोऽथ शरणं परमेश्वरीम् ॥ जगाम मनसा देवि त्वां स वै वरदायिनीम् ॥ ११ ॥ त्वं तुष्टा तु तदा जाता प्रत्यक्षा परमेश्वरी ॥ उवाच
गणपं प्रीत्या भक्तिनम्रं तदा भुवि ॥ १२ ॥ गच्छ पुत्र ममादेशान्महाकालवनं शुभम् ॥ प्राची सरस्वती तत्र वाप्याकारा च विद्यते ॥ १३ ॥
तस्या दक्षिणतो वत्स विद्यते लिंगमुत्तमम् ॥ वाप्यां स्नात्वा च तल्लिंगं समाराधय भक्तितः ॥१४॥ सा प्राची स च देवेशस्त्वन्नाम्ना ख्यातिमेष्यति ॥
इत्युक्तो नूपुरो देवि[2] महाकालवनं गतः ॥ १५ ॥ त्वया च प्रेरितो देवि कीर्त्यर्थं तत्र गम्यताम् ॥ इत्युक्तो नूपुरो दिव्यो गणो हृष्टः कृतांजलिः
॥ १६ ॥ महाकालवनं रम्यं देवगंधर्वसेवितम् ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं सुरगन्धर्वसेवितम् ॥ १७ ॥ प्राची सरस्वती तत्र वाप्याकारा च संस्थिता ॥
तस्यां स्नात्वा ततो देवं पूजयामास नूपुरः ॥ १८ ॥ ततो देवः प्रसन्नात्मा प्रत्युवाचाथ नूपुरम् ॥ साधु नूपुर भद्रं ते स्वस्ति प्राप्नुहि सर्वदा ॥
॥ १९ ॥ भविता वल्लभो देव्याः पार्वत्याः शंकरस्य च ॥ इत्युक्तम्तेन लिंगेन तत्क्षणान्नूपुरः प्रिये ॥ २० ॥ उदितादित्यसंकाशो विभावसुसम
द्युतिः ॥ तेजोराशिश्च संजातो दुर्निरीक्ष्यस्त्रिविष्टपे ॥ २१ ॥ प्रभावं तादृशं दृष्ट्वा देवैरुक्तं वरानने ॥ अहो लिंगस्य माहात्म्यं दृश्यतेत्यद्भुतं
भुवि ॥ २२ ॥ प्राप्ता च कामिकी सिद्धिर्नूपुरेण च दर्शनात् ॥ अतो देवोऽद्यप्रभृति विख्यातो भूतलेऽभवत् ॥ २३ ॥ सर्वकामप्रदो नित्यं नूपुरेश्वर
नामतः ॥ दर्शनं ये करिष्यंति स्नात्वा वाप्यां समाहिताः ॥ २४ ॥ नूपुरेश्वररुद्रस्य ते यांति परमं पदम् ॥ ये च पूजां करिष्यंति भक्तिभावसम
न्विताः ॥ वसंति मुदिताः सर्वे यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २५ ॥ जन्ममृत्युजरारोगदुःखानि विविधानि च ॥ प्रयांति विलयं सद्यः पूजिते नूपुरेश्वरे
॥ २६ ॥ वापी गंगासमा सा तु स्वयमेव शुभेक्षणे ॥ संगमस्तु वितस्तायां यमुनायास्तु सुव्रते ॥ प्रयागमेतज्जानीहि भूधरेंद्रांगसंभवे ॥ २७ ॥

१ सदा–इ०पा० । २ देव्या–इ०पा० ।

सोमतीर्थं तदा देवि सर्वपातकनाशनम् ॥ तत्र स्नात्वा पुनान्देवि वाजपेयफलं लभेत् ॥ २८ ॥ कृष्णाष्टम्यां च यः स्नात्वा पूजयेन्नूपुरेश्वरम् ॥
कुलं वै तारयेत्सोपि मातृकं पितृकं शतम् ॥ २९ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ नूपुरेश्वरदेवस्य श्रूयतामभयेश्वरम् ॥ ३० ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये नूपुरेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तचत्वारिंशो
ऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥ अष्टाधिकं विजानीहि चत्वारिंशत्तमं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण न भैवस्य भयं
भवेत् ॥ १ ॥ कल्पावसाने प्रथमे पाद्मे पद्मनिभेक्षणे ॥ नष्टचंद्रार्कनक्षत्रे नष्टभूमित्रिविष्टपे ॥ ब्रह्मा वै चिंतयामास कथं सृष्टिर्भवेदिति ॥ २ ॥
इत्याकुलितरूपस्य तस्य नेत्रद्वयात्तदा ॥ पपाताश्रुकणः स्थूलो नेत्राद्वामान्महात्मनः ॥ ३ ॥ तस्मादश्रुकणाज्जातो हारवोनाम दानवः ॥ तीक्ष्णदं
ष्ट्रो महाकायो भिन्नांजनचयप्रभः ॥ ४ ॥ दक्षिणान्नयनाज्जातः कालकेलीतिविश्रुतः ॥ कृष्णदेहोऽतिदीर्घश्च महादंष्ट्रोर्ध्वरोमकः ॥ ५ ॥ कराल
वदनो दुष्टो यमरूपो दुरासदः ॥ कृष्णांजनचयाकारः पाशपाणिर्विभीषणः ॥ ६ ॥ तौ तु दैत्यौ समागत्य कृतसंकेतकौ तदा ॥ ब्रह्माणं
हंतुमिच्छंतौ प्रमत्तावभिधावितौ ॥ ७ ॥ ततो ब्रह्मा भयाविष्टः कांदिशीकश्चचार ह ॥ ततो जलेऽतिगंभीरे सोऽपश्यदमितद्युतिम् ॥ ८ ॥ पुरुषं
पीतवसनं शंखचक्रगदाधरम् ॥ तमालोक्य ततो ब्रह्मा संत्रासं परमं गतः ॥ उवाच को भवाञ्छेते निःशेषेस्मिश्चराचरे ॥ ९ ॥ तमुवाच ततो
विष्णुरहमेवं जगत्पिता ॥ लोककृल्लोकसंहर्त्ता लोकस्थितिविधायकः ॥ १० ॥ इत्युक्तः पद्मजस्तेन कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ प्रत्युवाच तदा
ब्रह्मा स्रष्टाहं भुवनत्रये ॥ ११ ॥ मया सृष्टं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ अत्रांतरे च तौ दैत्यावायातौ बलदर्पितौ ॥ १२ ॥ भोक्तुकामौ क्षुधा
विष्टौ दृष्ट्वा ब्रह्माब्रवीदिदम् ॥ कृष्णं कमलपत्राक्षं कंपिताधरपल्लवः ॥ १३ ॥ यदि त्वं कारणं किंचिदस्य लोकस्य कथ्यसे ॥ तदा तावसुरौ
भीमौ हंतुमर्हसि सांप्रतम् ॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वा तु तदा विष्णुर्ज्ञात्वा दुःखं परस्परम् ॥ क्षणं विश्रम्यतां तावत्पश्चाद्द्वंद्वं भविष्यति ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वा
कृतसंकेतौ तौ दैत्यौ बलगर्वितौ ॥ ब्रह्मनारायणौ हंतुं धावितौ तु त्वरान्वितौ ॥ १६ ॥ ब्रह्मविष्णू तदा दृष्ट्वा दानवौ दुर्जयौ रणे ॥ संत्रासं
जग्मतुरतत्र स्वेदकंपपरिप्लुतौ ॥ १७ ॥ अन्योन्यमूचतुस्तौ हि देशकालोचितं वचः ॥ कर्तव्यं किं नु वा कार्यं मम वा तव वा भवेत् ॥ १८ ॥

१ [illegible]संद्रे—इ० पा० । २ अत्र अवंतीस्थपुस्तके 'डावरीमाहे'—इति लिखितमस्ति तेन नूपुरेश्वरस्थानं सूचितं बोद्धव्यम् । ३ भवस्य—संसारस्य—इत्यर्थः । ४ कलकलेति विश्रुतः—इ० पा० । ५ [illegible]—इ० पा० ।
६ [illegible]विंतौ—इ० पा० ।

उपस्थितं भयं घोरं तत्र किं कार्यमस्ति नौ ॥ आसन्नं मरणं दृष्ट्वा ब्रह्मा प्रोवाच केशवम् ॥ १९ ॥ गम्यतां कृष्ण शीघ्रं वै महाकालवनोत्तमम् ॥ प्रलयेऽप्यक्षयं प्रोक्तं तत्र रक्षा भविष्यति ॥ अहं तत्र गमिष्यामि व्रज त्वं तत्र केशव ॥ २० ॥ इत्युक्तो ब्रह्मणा कृष्णो जगाम सह तेन वै ॥ महाकालवनं प्राप्तौ न च दृष्टो महेश्वरः ॥ तत्रापि दशसाहस्रं कालः पर्यटतोस्तयोः ॥ २१ ॥ ततो ज्वालामयं दिव्यं नूपुरेश्वरदक्षिणे ॥ दृष्ट्वा तल्लिंगमाहात्म्यं ब्रह्मविष्णू ततः स्वयम् ॥ प्रार्थयांचक्रतुर्देवमभयं देहि नौ प्रभो ॥ २२ ॥ शरणं भव देवेश दानवाभ्यां प्रपीडितौ ॥ अभयं च ततो दत्तं तेन लिंगेन पार्वति ॥ २३ ॥ शुश्राव गर्जितं ताभ्यां दानवाभ्यां पितामहः ॥ प्रत्युवाच भयत्रस्तो लिंगं कंपितकंधरः ॥ २४ ॥ स एष मृत्युरस्माकमेति शीघ्रं भयावहः ॥ दीयतामभयं देव कृष्णेनोक्तं तदा प्रिये ॥ २५ ॥ भयार्त्तवचनं श्रुत्वा ब्रह्मणः केशवस्य च ॥ तौ देवौ तेन लिंगेन जठरे संनिवेशितौ ॥ २६ ॥ दृष्टं ताभ्यां जगत्सर्वं सार्कचंद्रमहीधरम् ॥ ससिद्धगंधर्वकुलं शैलताललताकुलम् ॥ २७ ॥ समुद्रपीठसंयुक्तं नानावर्णाश्रमोज्ज्वलम् ॥ सपातालतलं देवि सभुजंगमहीरुहम् ॥ २८ ॥ ससप्तलोकविन्यासं सदेवासुरराक्षसम् ॥ पुनस्तौ निःसृतौ तस्माज्जठराद्विस्मयान्वितौ ॥ २९ ॥ दृष्ट्वौ भस्मीकृतौ दैत्यौ तेन लिंगेन पार्वति ॥ तुष्टुवाते परं लिंगं भक्त्या परमया युतौ ॥ ३० ॥ लिंगेनोक्तं प्रसन्नेन भवद्भ्यां किं ददाम्यहम् ॥ ममामोघमिदं देवौ दर्शनं चातिदुर्लभम् ॥ ३१ ॥ ततो ब्रह्मा च विष्णुश्च वरयामासतुर्वरम् ॥ यदि देयो वरोऽस्माकं नृणामभयदो भव ॥ ३२ ॥ ये च त्वां पूजयिष्यंति यक्ष्यंति च समाहिताः ॥ संस्मरिष्यंति सततं तेषामभयदो भव ॥ ३३ ॥ अभयेश्वरसंज्ञस्तु ख्यातो भुवि भविष्यसि ॥ ते कृतार्था भविष्यंति ये त्वां पश्यंति भक्तितः ॥ ३४ ॥ भविष्यति भयं नैव संसारपतनं तथा ॥ धनपुत्रकलत्राणां वियोगो न भविष्यति ॥ ३५ ॥ दुःखिता दुर्भगा नारी दर्शनं या करिष्यति ॥ सौभाग्यसुखसंयुक्ता भविष्यति न संशयः ॥ वीरं तु गुर्विणी कन्या पतिमाप्स्यति शोभनम् ॥ ३६ ॥ यंयं काममभिध्याय ये त्वां पश्यंति मानवाः ॥ तंतं मनोरथं सर्वं गमिष्यंति न संशयः ॥ ३७ ॥ एवं भविष्यतीत्युक्त्वा लिंगेन परमेश्वरि ॥ विसर्जितौ गतौ देवौ ब्रह्मविष्णू स्वमालयम् ॥ ३८ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ अभयेश्वरदेवस्य श्रूयतां पृथुकेश्वरम् ॥ ३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्येऽभयेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ शृणु पंचाशदेकोनं देवेशं पृथुकेश्वरम् ॥ यस्य

१ जनानां स्वार्थदायकम्-इ० पा० । २ सिद्धगन्धर्वविद्याध्रैर्महाशैललताकुलम्--इ० पा० । ३ अत्र अवंतीस्थपुस्तके–'खडीकवाडामाहे दाहणीदरवाजे' इति लिखितमस्ति । तदेतदभयेश्वरलिंगस्थानं बोद्धव्यम् ।

दर्शनमात्रेण सार्वभौमो नरो भवेत् ॥ १ ॥ वंशे स्वायंभुवे देवि ह्यंगो राजा बभूव ह ॥ मृत्योस्तु दुहिता तेन परिणीता सुदुर्मुखा ॥ २ ॥ वेननामा
सुतो जातो नास्तिको धर्मदूषकः ॥ देवब्रह्मस्वहारी च परभार्यापहारकः ॥ ३ ॥ स च शप्तो द्विजैर्देवि तत्क्षणान्निधनं गतः ॥ तदूरोर्मथ्यमानात्तु
निपेतुर्म्लेंछजातयः ॥ ४ ॥ शरीरे मातुरंशेन कृष्णांजनचयप्रभाः ॥ पितुरंशात्समुत्पन्नो धार्मिको द्विजसत्तमैः ॥ मथिताद्दक्षिणाद्धस्तात्पृथुः
प्रथितविक्रमः ॥ ५ ॥ स विप्रैरभिषिक्तश्च तपः कृत्वा सुदुष्करम् ॥ विष्णोर्वरेण महता प्रभुत्वमगमन्नृपः ॥ ६ ॥ स च स्वाध्यायरहिता निर्व
षट्कारनिर्द्धनाः ॥ हाहाभूताः प्रजा दृष्ट्वा ततोऽभूद्दुःखितो नृपः ॥ ७ ॥ स दोग्धुमैच्छत्त्रैलोक्यं सदेवासुरमानुषम् ॥ ८ ॥ एतस्मिन्नंतरे प्राप्तो
नारदो मुनिसत्तमः ॥ क्रोधाविष्टं पृथुं दृष्ट्वा वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ९ ॥ लोकत्रयविनाशाय मा कोपं कुरु भूपते ॥ पृथ्व्यानया ग्रासितानि सस्यानि
विविधानि च ॥ गिलितानि च अन्नानि विद्धचैवैतन्मतं मम ॥ १० ॥ नारदस्य च वाक्येन क्रोधं चक्रे पृथुस्तदा ॥ निर्दग्धुमैच्छत्पृथिवीं सशै
लवनकाननाम् ॥ ११ ॥ मुमोच शस्त्रमाग्नेयं तेन सा धरणी तदा ॥ दह्यमाना भयार्त्ता च गौर्भूत्वा पृथुमभ्यगात् ॥ १२ ॥ सा वध्यमाना तेनैव
नृपं वचनमब्रवीत् ॥ शरणं समनुप्राप्ता गौरहं नृपसत्तम ॥ १३ ॥ गौरवध्या महीपाल वत्सं कृत्वा च दुग्धि माम् ॥ १४ ॥ तस्यास्तद्वचनं
श्रुत्वा दुदोह नृपसत्तमः ॥ भास्वद्रत्नानि सस्यानि कृत्वा वत्सं हिमालयम् ॥१५॥ जाताः प्रजाश्च सुमुखाः प्रवृत्तश्च महोत्सवः ॥ प्रवृत्ता यागदानादि
क्रिया मंगलपूर्विकाः ॥ १६ ॥ राजाथ चिंतयामास मया पापमिदं कृतम् ॥ अवध्याश्च स्त्रियः प्रोक्ता गौरवध्या द्विजस्तथा ॥ १७ ॥
स्त्रीरूपधारिणी पृथ्वी मोहादेषा मया हता ॥ गोवधे च कृता बुद्धिरहो पापपरंपरा॥तस्माद्वह्निं प्रवेक्ष्यामि चितां कृत्वा न संशयः ॥ १८ ॥ एवं चिंत
यतस्तस्य पृथोरमिततेजसः ॥ आजगाम पुनस्तत्र नारदो भगवानृषिः ॥ १९ ॥ दृष्ट्वा तथाविधं दीनं चिंतयानं पृथुं प्रिये ॥ उवाच नारदो धीमा
न्किमेतदिति पार्थिव ॥ २० ॥ ततः स कथयामास मया पापमिदं कृतम्॥ अवध्या स्त्री हता विप्र कृता बुद्धिश्च गोवधे ॥ २१ ॥ काँल्लोकान्नु गमि
ष्यामि कृत्वा कर्म सुदारुणम् ॥ मरिष्यामि न संदेहो ब्रह्महा पापपूरुषः ॥ २२ ॥ अथ चेष्टोपदेशेन दुःखादुद्धर मां द्विज ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा
कथयामास नारदः ॥ महापापप्रशमनं लिंगमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ २३ ॥ महाकालवने लिंगमभयेश्वरपश्चिमे ॥ महापापक्षयकरं विद्यते तत्र भूपते ॥

१ उत्पन्नाः- इ० पा० । २ रत्नानि—इ० पा० । ३ पुरुषर्षभ-इ० पा० । ४ चेष्टोपदेशस्य दानादुद्धर—इ० पा० ।

गच्छ त्वं सहसा राजंस्तत्र पूतो भविष्यसि ॥ २४ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा पृथुस्तत्र जगाम सः ॥ दृष्ट्वा लिंगं च वै रम्यं विपापस्तत्क्षणादभूत् ॥ ॥ २५ ॥ द्वादशादित्यसंकाशो बभूव पृथिवीपतिः ॥ २६ ॥ ततोंऽतरिक्षगैर्देवि कृतं नाम वरानने ॥ पृथुना पूजितो यस्माद्भविष्यति महीतले ॥ अद्यप्रभृति विख्यातो देवोऽयं पृथुकेश्वरः ॥ २७ ॥ ये च द्रक्ष्यंति देवेशं पृथुकेश्वरमीश्वरम् ॥ ते सर्वकामसंपूर्णा भविष्यंति महीतले ॥ २८ ॥ अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि यत्पापं जायते नृणाम् ॥ तत्पापं यास्यति क्षिप्रं पृथुकेश्वरदर्शनात् ॥ २९ ॥ वाचिकं मानसं वापि कायिकं गुह्यसंभवम् ॥ प्रकाशं वा कृतं पापं प्रसंगादपि यत्कृतम् ॥ तत्सर्वं यास्यति क्षिप्रं पृथुकेश्वरदर्शनात् ॥ ३० ॥ पूजयिष्यंति ये भक्त्या देवं वै पृथुकेश्वरम् ॥ राज्यं प्राप्स्यंति ते सम्यङ्नृलोके च त्रिविष्टपे ॥ ३१ ॥ भुक्त्वा राज्यं मनुष्याणां देवानां च महीतले ॥ यास्यंति परमं स्थानं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ ३२ ॥ इत्युक्त्वा देवसंघैश्च पूजितः पृथुकेश्वरः ॥ पृथुः शशास पृथिवीं सपत्तनां सपर्वताम् ॥ ३३ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥[1] पृथुकेश्वरदेवस्य शृणु वै स्थावरेश्वरम्[2] ॥ ३४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये पृथुकेश्वरमाहात्म्यवर्णननामैकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ शृणु देवि प्रयत्नेन पंचाशत्तममीश्वरम्[3] ॥ यस्य दर्शनमात्रेण ग्रहबाधा न जायते ॥ १ ॥ संज्ञानाम रवेर्भार्या सा सुता विश्वकर्मणः ॥ भर्तुस्तेजोऽसहंत्याथ कदाचित्स्वैव संज्ञया ॥ छायामयी चात्मनस्तु निर्मिता तरसा तया ॥ २ ॥ सा प्रोक्ता सादरेणैव स्थीयतां सूर्यसंनिधौ ॥ पृष्टयापि न वाच्यं ते मदीयं गमनं रवेः ॥ ३ ॥ इत्युक्त्वा सा तदा संज्ञा जगाम भवनं पितुः ॥ संज्ञेयमिति मन्वानो द्वितीयायां दिवस्पतिः ॥ जनयामास तनयं नामतो यः शनैश्चरः ॥ ४ ॥ तस्मिञ्जाते भयं जग्मुः सदेवासुरमानुषाः ॥ त्रैलोक्यं जातमात्रेण आक्रांतं सचराचरम् ॥ ५ ॥ इन्द्रोऽपि भयसंत्रस्तो ब्रह्माणं शरणं गतः ॥ सूर्यपुत्रस्य वृत्तांतं कथयामास गद्गदम् ॥ ६ ॥ भिन्नं तु रोहिणीचक्रं व्याप्तं नक्षत्रमंडलम् ॥ जातमात्रेण चाक्रांतं त्रैलोक्यं रविसूनुना ॥ ७ ॥ वासवस्य वचः श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ आहूय सहसा सूर्यं वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ८ ॥ मर्यादा क्रियतां भानो वार्यतां पुत्र औरसः ॥ आक्रांतं तेजसा तेन त्रैलोक्यं भूर्भुवादिकम् ॥ ९ ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा रविणा प्रोक्तमीदृशः ॥ असाध्योऽयं मम सुतो वार्यतां स्वयमेव तम् ॥ १० ॥ पश्य मे चरणौ दग्धौ दृष्टिमात्रेण लीलया ॥ ब्रह्मापि भयसंत्रस्तो जगाम मनसा हरिम् ॥ ११ ॥ सूर्यस्य वचनं श्रुत्वा हरिः प्राप्तस्तु तत्क्षणात्[4] ॥ ब्रह्मणो वचनं

---

१ समागतः—इ० पा० । २ अवंतीस्थपुस्तके 'देवप्रयाग उपर' इति लिखितम् । तत्रास्य पृथुकेश्वरस्य स्थानं बोद्धव्यम् । ३ स्थावरेश्वरम्—इति शेषः—प्रकरणात् । ४ कदाचिच्च सत्रिसया—इ० पा० ।

श्रुत्वा भीतः कृष्णोऽब्रवीदिदम् ॥ १२ ॥ गम्यतां तत्र यत्रास्ते देवदेवो महेश्वरः ॥ कृष्णस्य वचनात्सर्वे ममांतिकमुपागताः ॥ १३ ॥ वृत्तांतः कथितः सर्वो रविपुत्रस्य पार्वति ॥ मया स्मृतस्तु संप्राप्तः सूर्यपुत्रस्तु तत्क्षणात् ॥ १४ ॥ अधोदृष्टिर्मया दृष्टो वक्रांगो रूपतोऽसितः ॥ स्थैर्यं कृत्वा नमस्कृत्य विज्ञप्तोऽहं शनैःशनैः ॥ १५ ॥ किमर्थं वै स्मृतो देव देह्याज्ञां मम शंकर ॥ आदेशे तव तिष्ठामि किं करोमि प्रशाधि माम् ॥ ॥ १६ ॥ इत्युक्तोऽहं तदा तेन रविपुत्रेण पार्वति ॥ मया स वारितोऽत्यर्थं मा पीडय जगत्रयम् ॥ १७ ॥ तेनोक्तं देहि मे स्थानं पानमाहारमेव च ॥ मया दत्तं विशालाक्षि पूजार्थं स्थानमुत्तमम् ॥ १८ ॥ मेषादिराशिसंस्थः संत्रिंशन्मासान्प्रपीडय ॥ मानुषान्क्रमशो वत्स तत्र तृप्तिमवाप्स्यसि ॥ १९ ॥ अष्टमश्च चतुर्थश्च द्वितीयो जन्मसंस्थितः ॥ द्वादशराशिसंस्थोऽपि विरुद्धो भव सर्वदा ॥ २० ॥ एकादशो वा षष्ठो वा तृतीयस्थानगोथवा ॥ भव भव्यतरो नृणामतः पूजा भविष्यति ॥ २१ ॥ पंचमो नवमश्चैव उदासीनस्तु सप्तमः ॥ भव राशिगतो नित्यं मानुषे कर्मभिर्युते ॥ २२ ॥ पूजां प्राप्स्यसि चात्यर्थं ग्रहाणामधिकं सदा ॥ गतिः स्थिरा भवित्री ते वरः श्रेष्ठोभिधीयते ॥ २३ ॥ अतस्ते स्थावरं नाम भविष्यति महीतले ॥ शनैश्चरस्त्वं राशिस्थो ग्रहाणामधिको यतः ॥ २४ ॥ अतः शनैश्चरोनाम भविष्यसि सदा भुवि ॥ गजगण्डनिभाकारो मम कण्ठसमोपि च ॥ २५ ॥ वर्णतो ह्यसितोनाम भविष्यसि महीतले ॥ ग्रहमध्ये ह्यधोदृष्टिर्गतिर्मंदा भविष्यति ॥ तुष्टो ददासि राज्यं च रुष्टो वै हरसि क्षणात् ॥२६॥ देवासुरमनुष्याश्च सिद्धविद्याधरोरगाः ॥ त्वत्क्रूरदृष्टिनिहता नाशं यास्यंति नान्यथा ॥ २७ ॥ तव प्रसादात्प्राप्स्यंति मनोऽभीष्टं सुदुर्लभम् ॥ अन्यच्च ते प्रदास्यामि स्थानं गुह्यं मनोहरम् ॥ २८ ॥ मनोभीष्टकरं पुण्यं देवदानवदुर्लभम् ॥ प्रलयेऽप्यक्षयं प्रोक्तं महाकालवनं परम् ॥ २९ ॥ तत्र गच्छ ममादेशात्पृथुकेश्वरपश्चिमे ॥ विद्यते तत्र यल्लिंगं तत्ते नाम्ना भविष्यति ॥ ३० ॥ कीर्त्तिरेषा त्वदीयापि त्रैलोक्ये भविता ध्रुवम् ॥ ३१ ॥ इत्युक्तः स्थावरो देवि ममाज्ञापालकस्तदा ॥ जगाम त्वरितो रम्यं महाकालवनं शुभम् ॥ ३२ ॥ दृष्ट्वा तत्रैव तल्लिंगं स्थानं लब्धं सुशोभनम् ॥ तल्लिंगं भुवने ख्यातं नामतः स्थावरेश्वरम् ॥ ३३ ॥ शनिनोक्तं तदा देवि येऽत्र द्रक्ष्यंति भक्तितः ॥ मया प्रपूजितं लिंगं विख्यातं स्थावरेश्वरम् ॥ तेषां पीडा मदीया तु न भविष्यति कर्हिचित् ॥ ३४ ॥ मदीये च दिने यो वै नियमेन प्रपश्यति ॥ तस्याहं सकलां बाधां शमयिष्याम्यसंशयम् ॥ ३५ ॥ धक्ष्यामि सततं पीडामन्यग्रहकृतामपि ॥ मदीयं च भयं तस्य स्वप्नेऽपि न भविष्यति ॥ ३६ ॥

१ प्रसीद--इ०पा० । २ ह्युभम्--इ०पा० ।

न ग्रहा न पिशाचाश्च न यक्षा न च राक्षसाः ॥ विघ्नं कुर्वंति तस्यापि मयि तुष्टे न संशयः ॥ ३७ ॥ संक्रांतौ शनिवारे च व्यतीपातेऽयने तथा ॥ ये पश्यंति नरा भक्त्या लिंगं वै स्थावरेश्वरम् ॥ भविष्यत्यक्षयस्तेषां स्थिरो वासस्त्रिविष्टपे ॥ ३८ ॥ नियमेन प्रपश्यंति मम वारेऽत्र ये नराः ॥ न तेषां दुष्कृतं किंचिद्दुष्कृतोत्था न चापदः ॥ ३९ ॥ भविष्यति न दारिद्र्यं न चैवेष्टवियोजनम् ॥ दास्यामि पुत्रकामस्य फलं पुत्रकृतं सदा ॥ ॥ ४० ॥ अधनस्य धनं चैव भयार्त्तस्याभयं तथा ॥ स्वर्गं वै स्वर्गकामस्य प्रयच्छामि च वांछितम् ॥ ४१ ॥ इत्युक्त्वा पूजयामास भूयो लिंगं शनैश्चरः ॥ पूजयित्वा शुभैः पुष्पैर्भक्त्या तत्रैव संस्थितः ॥ ४२ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ स्थावरेश्वरदेवस्य शूलेश्वरमथो शृणु ॥ ४३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये स्थावरेश्वरमाहात्म्य वर्णनंनाम पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ एकाधिकं विजानीहि पंचाशत्तममीश्वरम् ॥ देवं शूलेश्वरं देवि सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ १ ॥ आद्ये कल्पे प्रवृत्ते च राज्यहेतोर्वरानने ॥ देवानां दानवानां च युद्धमासीत्सुदारुणम् ॥ दैत्यानामीश्वरे जंभे देवानां च शचीपतौ ॥ २ ॥ ततो देवाः पराभूता दैत्या विजयिनोऽभवन् ॥ अंधको मंदरं प्राप्तो दूतं मे प्राहिणोत्तदा ॥ ३ ॥ स दूतो मामुवाचोच्चैः[2] सगर्वो दुष्टमानसः ॥ अन्धकेनाहमादिष्टः शृणु शंकर मद्वचः ॥ ४ ॥ गौरीं मे देहि पत्न्यर्थं मंदरस्त्यज्यतामग्यम् ॥ एवं कृते कृतार्थस्त्वमन्यथा नास्ति ते गतिः ॥ ५ ॥ उक्तोऽहं तेन दूतेन त्वया सह महागिरौ ॥ स्मिताननः क्षणं भूत्वा मया प्रोक्तमिदं वचः ॥ ६ ॥ गच्छ दूत ममादेशादंधकं ब्रूहि सत्वरम् ॥ इहाभ्येत्याहवं कृत्वा जित्वेमां सुन्दरीं नय ॥ ७ ॥ इत्युक्तः प्रययौ दूतस्तेनाख्यातं वचो मम ॥ अन्धकोऽपि तदा दैत्यः समरार्थी तु मन्दरम् ॥ समायातः सहामात्यो बलेन चतुरंगिणा ॥ ८ ॥ मया सह ततस्तस्य घोरं युद्धमभूच्चिरम् ॥ अन्धकस्य रथो घोरश्छिन्नो भिन्नः समं ततः ॥ ९ ॥ ततः क्रुद्धोऽधको देवि रथात्तस्मादवप्लुतः ॥ मद्रथं बलवान्गृह्य मया सह बलोत्कटः ॥ युयुधे स महादैत्यः शूलेन ताडितो मया ॥ ॥ १० ॥ मया धृतोन्तरिक्षे स शूलप्रोतो महासुरः ॥ शूलप्रोतोऽथ वै दुष्टस्तावत्स भ्रामितो मया ॥ ११ ॥ सुस्राव तस्य गात्रेभ्यः शोणितौघस्ततो महान् ॥ बिन्दौबिन्दौ तु रक्तस्य तत्तुल्या दानवास्तथा ॥ १२ ॥ संभूताः कोटिशो देवि तैरहं पुनरर्दितः ॥ किं कर्त्तव्यमिति ध्यायन्स्थितोऽहं तत्र भामिनि ॥ १३ ॥ मया चोत्पादिता दुर्गा रक्तदंता सुभीषणा ॥ अन्धकस्य तदा पीतं रक्तं बहुविधं तया ॥ १४ ॥ तस्मिन्पीते ततो

१ यस्य यद्यामिवाञ्छितम्–इ०पा० । २ अथ–इ०पा० । ३ न चाघातः–इ०पा०

रक्ते नोत्तस्थुर्देवि चापरे ॥ पूर्वोत्थितास्तयैवाशु निहता दानवाधिपाः ॥ तेन शूलवरेणैव तत्क्षणान्निधनं गताः ॥ १५ ॥ स मामुवाच हृष्टात्मा कृतां जलिपुटोंऽधकः ॥ त्वयि भक्तिः सदा मेस्तु दुर्लभं तव दर्शनम् ॥ १६ ॥ स्वामिना निहतश्चाहं कोऽन्यो धन्यतरो हि मत् ॥ त्वच्छूलेन विनिर्भिन्नो ह्यन्तरिक्षे ततोऽप्यहम् ॥ १७ ॥ संकल्पाक्षेपविक्षेपं कल्पकार्यप्रवर्त्तकम् ॥ सहस्रवक्त्रशिरसं त्वामहं शरणं व्रजे ॥ १८ ॥ गिरींद्रतनयानाथं गिरींद्रशिखरालयम् ॥ महालयकृतावासं त्वामहं शरणं व्रजे ॥ १९ ॥ एवं स्तुतोऽहं दैत्येन शूलप्रोतेन सुन्दरि ॥ ततो मे करुणा जाता कृतोंधको गणस्तदा ॥२०॥ स च शूलवरो देवि मया प्रोक्तो मुदा तदा॥ एहि शूल हतो दैत्यस्त्वया दुष्टोंधको मृधे ॥२१॥ परितुष्टः प्रयच्छामि परमं स्थानमुत्तमम्॥न देवैर्न च गन्धर्वैर्नापि तत्परमर्षिभिः॥२२॥संप्राप्यं मामनाराध्य तथा विध्वस्तकल्मषैः॥मामुवाच ततः शूलः प्रणम्यानतकन्धरः ॥२३॥ यदि प्रसन्नो भगवन्करुणा मयि ते यदि ॥ कथयस्व परं स्थानं मनो मे यत्र शुद्ध्यति ॥ दुष्टसंपर्कसंजातमन्यत्पातकमात्मनः ॥ २४ ॥ ततो मया समादिष्टः करुणाश्लिष्टचेतसा ॥ महाकालवनं रम्यमतिपुण्यफलप्रदम् ॥ २५ ॥ तत्रास्मत्प्रांतिदं लिंगं लोकानुग्रहकारकम् ॥ पृथुकेश्वरपूर्वेण तदाराधय यत्नतः ॥ २६ ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा स जगाम त्वरान्वितः ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगमनेकफलदायकम् ॥ २७ ॥ लिंगेन च पुनर्दृष्टः शूलः शंकरवल्लभः ॥ संभूतोऽनेकवक्त्रस्तु हर्षाद्विस्मितमानसः ॥ २८ ॥ स्नेहात्संश्लेषितोऽत्यर्थं पृष्टस्तु कुशलं पुनः ॥ कथितं तेन शूलेन दुष्टांधकवधं तदा[३] ॥ २९ ॥ प्रभुणा प्रेरितोऽत्यर्थं शुद्ध्यर्थं भवतोंतिके ॥ त्वद्दर्शनेन पूतोऽहं यास्यामि शिवसंनिधौ ॥ अद्यप्रभृति भूर्लोके मन्नाम्ना ख्यातिमेष्यसि ॥ ३० ॥ ततो भविष्यत्यधिकं दर्शनात्ते वृणोम्यहम् ॥ किं तीर्थैर्विविधैः स्नातैः किं दानैर्विविधैः कृतैः ॥ ३१ ॥ ते प्राप्स्यंति फलं सर्वं ये त्वां द्रक्ष्यंति भक्तितः ॥ ३२ ॥ यः करिष्यति ते पूजां भक्तियुक्तोऽपि मानवः ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां दिने भौमस्य भक्तितः ॥ ॥ ३३ ॥ विमानवरमास्थाय कामगं रत्नभूषितम् ॥ उदितादित्यसंकाशं स मुदा विचरिष्यति ॥ ३४ ॥ त्वन्नाम ये ग्रहीष्यंति सर्वदा भयपीडिताः ॥ व्याधिभिः पीडिता नित्यं दुःखैर्वा क्लेशिता भृशम् ॥ न भविष्यति भीस्तेषां घोरसंसारसागरे ॥ ३५ ॥ ये त्वां द्रक्ष्यंति पुरुषा भावहीनाः प्रसंगतः ॥ न पतिष्यंति संसारे नरके चातिदारुणे ॥ ३६ ॥ इत्युक्तं तेन शूलेन लिंगमाश्लिष्य यत्नतः ॥ ३७ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः

१ मत्—मत्तः--अपेक्षया--इत्यर्थः । २ अस्मत्प्रीतिदम्–इ०पा० । ३ यथा–इ० पा० ।

पापनाशनः ॥ शूलेश्वरस्य देवस्य अथोंकारेश्वरं शृणु ॥ २८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे
चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये शूलेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीविश्वेश्वर उवाच ॥ ॥ द्व्यधिकं
देवि जानीहि पंचाशत्तममीश्वरम् ॥ ओंकारेश्वर इत्याख्या यस्यास्ति भुवनत्रये ॥ १ ॥ प्राकृते कल्पसंज्ञे तु प्रथमे प्रथमं मया ॥ वक्त्रादुत्पादितो
देवि पुरुषः कपिलाकृतिः ॥ २ ॥ ततः स पुरुषो दिव्यः किं करोमीत्युपस्थितः ॥ विभजात्मानमित्युक्तो मयांतर्द्धानगोऽभवत् ॥ ३ ॥
निर्वाणस्येव दीपस्य गतिस्तस्य न लक्षिता ॥ ततस्तस्याभवच्चिंता कथमात्मा विभज्यते ॥ ४ ॥ एवं चिंतयतस्तस्य चतुर्मित्योत्थितस्ततः ॥
त्रिवर्णस्वररूपी च चतुर्वर्गफलप्रदः ॥ ५ ॥ ऋग्यजुःसामनामा च ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः ॥ व्याप्नुवन्सकलाल्लँोकान्प्रभावैः पृथुभिस्तदा ॥ ६ ॥
ओंकार इति तस्याख्या मया दत्ता प्रसादतः ॥ तदोक्ताभिरुदाराभिर्वाणीभिः समलंकृतः ॥ ७ ॥ हृदयात्तस्य देवस्य वषट्कारः समुत्थितः ॥
छंदसां प्रवरा देवी चतुर्विंशाक्षरा परा ॥ ८ ॥ षट्कुक्षिः सा त्रिपादा च पंचशीर्षोपलक्षिता ॥ समीपवर्त्तिनी देवी पार्श्वे तत्र व्यवस्थिता ॥ ९ ॥
गायत्री मधुराभाषा सावित्री लोकविश्रुता ॥ स चोंकारो मया प्रोक्तो गायत्र्या सह पार्वति ॥ सृष्टिं कुरु ममादेशाद्विचित्रामनया सह ॥ १० ॥
इत्युक्तस्त्रिशिखो भूत्वा हिरण्यसदृशाकृतिः ॥ सृष्टिमुत्पादयामास स्वशरीरान्ममाज्ञया ॥ ११ ॥ पूर्वं देवगणाश्चैव त्रयस्त्रिंशच्च देवताः ॥ मनुष्या
ऋषयश्चैव वेदप्रामाण्यतः कृताः ॥ १२ ॥ तेषां देहे प्रविष्टानां प्रादुर्भावः पुनर्भवेत् ॥ यथा सूर्यस्य सततमुदयास्तमनं भवेत् ॥ १३ ॥ मंत्रत्यों
कारमखिलान्सदेवासुरपन्नगान् ॥ कृतात्मगर्भे भगवानोंकारो जगतः प्रभुः ॥ १४ ॥ ससर्ज सर्वभूतानि कल्पांते पर्वतात्मजे ॥ अव्यक्तः
शाश्वतश्चैव तस्य सर्वमिदं जगत् ॥ १५ ॥ कर्त्ता चैव विकर्त्ता च संहर्ता च महांस्तु यः ॥ ओंकारपूर्वका वेदा यज्ञाश्चोंकारपूर्वकाः ॥ १६ ॥
ओंकारपूर्वकं ज्ञानं तपश्चोंकारपूर्वकम् ॥ स्वयंभूरिति विज्ञेयः स ब्रह्मा भुवनाधिपः ॥ १७ ॥ स वायुरिति विज्ञेयः सर्वज्ञः स प्रजाकरः ॥ विश्वे
देवास्तथा साध्या रुद्रादित्यास्तथाश्विनौ ॥ १८ ॥ प्रजानां पतयश्चैव सप्त चैव महर्षयः ॥ वसवोऽप्सरसश्चैव गंधर्वाश्चैव राक्षसाः ॥ १९ ॥ दैत्याः
पिशाचा रक्षांसि भूतानि विविधानि च ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा म्लेच्छादयो भुवि ॥ सर्वे चतुष्पदाश्चैव तिर्यग्योनिगतास्तदा ॥ २० ॥
जंगमानि च सत्त्वानि यच्चान्यज्जीवसंज्ञकम् ॥ कृत्वा सर्वमशेषं च ममांतिकमुपागतः ॥ २१ ॥ प्रणम्य प्रयतो भूत्वा वचनं चेदमब्रवीत् ॥ कृता सृष्टिर्मया

१ ब्रह्मविष्णुशिवांशकः–इ० पा० । २ वश्यम्–इ० पा० । ३ भूतभावनः–इ० पा० ।

देव त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥२२॥ देहि मे परमं स्थानं यथा कीर्त्तिर्ध्रुवा भवेत् ॥ ओंकारस्य वचः श्रुत्वा मया प्रोक्तं वरानने ॥२३॥ ममाभीष्टकरं स्थानं नित्यमव्ययमक्षयम् ॥ महाकालवनं दिव्यं सर्वसंपत्करं शुभम् ॥२४॥ तत्र ते भविता कीर्त्तिः शाश्वती नात्र संशयः ॥ शूलेश्वरस्य देवस्य पूर्वभागे व्यवस्थितम् ॥२५॥ त्रिकँल्पप्रभवं लिंगं त्वन्नाम्ना ख्यातिमेष्यति ॥ ओंकारेश्वर इत्याख्या भविष्यति जगत्त्रये ॥ २६ ॥ इत्युक्तो हि मया देवि ओंकारो हृष्टमानसः ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं तस्मिँल्लिंगे लयं गतः ॥२७॥ ततः प्रभृति वेदेषु ओंकारः क्रियते द्विजैः ॥ पुण्यार्थं मंगलार्थं च प्रथमं सर्ववस्तुषु ॥ ॥ २८ ॥ लयंगतो यदोंकारस्तदाप्रभृति पार्वति ॥ मयोच्यमानं लिंगस्य प्रभावातिशयं शृणु ॥ २९ ॥ यद्युगादिसहस्रेषु व्यतीपातशतेषु च ॥ अयनानां सहस्रेषु यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥ तत्पुण्यमधिकं देवि ॐकारेश्वरदर्शनात् ॥३०॥ चतुर्ष्वपि च वेदेषु समधीतेषु यत्फलम् ॥ ततोऽधिकं फलं प्रोक्तमोंकारेश्वरदर्शनात् ॥३१॥ ब्रह्मचर्येण यत्पुण्यं यावज्जीवं कृतेन च ॥ तत्पुण्यमधिकं प्रोक्तमोंकारेश्वरदर्शनात् ॥३२॥ करीषसाधने पुण्यं यच्च पुण्यमनाशके ॥ तत्पुण्यमधिकं देवि ॐकारेश्वरदर्शनात् ॥ ३३ ॥ पूजायां यत्फलं प्रोक्तं तस्य संख्या न विद्यते ॥ ३४ ॥ किं यज्ञैर्बहुवित्ताढ्यैः किं तपोभिः सुदुष्करैः ॥ ॐकारदर्शनादेव तत्फलं लभते यतः ॥ ३५ ॥ पूजनात्स्पर्शनाद्वापि कीर्त्तनाच्छ्रवणात्तथा ॥ ॐकारेश्वरदेवस्य नराः स्युर्मुक्तिभाजनाः ॥ ३६ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ ॐकारेश्वरदेवस्य शृणु विश्वेश्वरं परम् ॥ ३७ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य ॐकारेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ त्रिपंचाशत्तमं विद्धि सुप्रसिद्धमथेश्वरम् ॥ परं विश्वेश्वरं ख्यातं विश्वेषु भुवनेष्वपि ॥ १ ॥ बभूव नृपतिः पूर्वं विदर्भायां विदूरथः ॥ सोन्तःपुरायुतोपेतं चक्रे राज्यमकंटकम् ॥ २ ॥ जघान तापसं सोऽथ प्रमादान्मृगयां गतः ॥ कृष्णाजिनधरं शांतं ध्यायंतं ब्रह्म शाश्वतम् ॥ ३ ॥ मृगं मत्वा महारण्ये ब्राह्मणं दैवमोहितः ॥ तेन कर्मविपाकेन देहांते रौरवं गतः ॥ ४ ॥ तत्रासौ यातना घोरां अनुभूयात्मकालतः ॥ तस्मादिहागतो मर्त्यं सर्पो विषधरोऽभवत् ॥ ५ ॥ अदशत्सोऽपि कोपेन ब्राह्मणं चरणे प्रिये ॥ लकुटेन हतः सोऽपि पंचत्वं तत्क्षणाद्गतः ॥ ६ ॥ च्युतस्तु नरकात्सिंहो द्वितीयेऽभूत्सुदारुणः ॥ राजानं भक्षयामास राजलोकैर्निपातितः ॥ ७ ॥ पुनर्व्याघ्रो बभूवासौ तृतीयेऽपि भवांतरे ॥ तीक्ष्णपादनखैर्घोरैर्घातयामास सूकरान् ॥ ८ ॥ तेनापि वैश्यो निधनं नीतः कश्चिद्वनांतरे ॥ निषादैर्निहतः सोऽपि बाणैः पंचत्वमागतः ॥ ९ ॥ चतुर्थे

१ [illegible] । २ त्रिकल्पप्रभवम्—ख० पा० । ३ सिद्धिदं हि नरोत्तम—ख० पा० । ४ सोऽन्तःपुरशतोपेतम्—ख० पा० । ५ योम्याः—ख० पा० । ६ चरणाग्रयोः—ख० पा० ।

ऽपि गजो जातः सिंहाद्वधमवाप्तवान् ॥ पंचमे मकरो जातः क्षाराम्भसि महोदधौ ॥ १० ॥ स्नातुकामामथो रामामाजवानातिपापकृत् ॥ धीवरैः
कृतधिक्कारैर्वडिशैः सन्निपातितः ॥ ११ ॥ पुनः षष्ठे भवे जातः पिशाचः पिशिताशनः ॥ सिद्धमंत्रैरथोदग्रैरथर्वप्रभवैर्भृशम् ॥ १२ ॥ मंत्री मंत्र
विदां श्रेष्ठो ब्राह्मणस्तं जघान ह ॥ सप्तमे स पुनर्जातो दुर्निरीक्ष्यवपुर्भृशम् ॥ १३ ॥ तीक्ष्णदंष्ट्रः करालास्यो मांसशोणितभोजनः ॥ शुष्कांगो
मरुभूमीषु पापिष्ठो ब्रह्मराक्षसः ॥ १४ ॥ आक्रम्य निमिराजेन राज्ञा राक्षसशत्रुणा ॥ समारोप्य धनुः संख्ये ब्रह्मास्त्रेण निपातितः ॥१५॥ दारुणः
सारमेयोऽभूदतिकृष्णोऽष्टमे भवे ॥ स शूकरखुराघातव्रणैः पंचत्वमागतः ॥ १६ ॥ नवमे जंबुको जातः श्मशाने स च मांसभुक् ॥ लौल्यात्स
निधनं प्राप्तो दुःखार्त्तो दाववह्निना ॥ १७ ॥ दशमे त्वभवद्गृध्रस्तीक्ष्णतुंडो भयावहः ॥ पूतिमांसवसाहारो रोगेण निधनं गतः ॥ १८ ॥ एकादशे
ऽपि चंडालो गतोऽवंत्यां वरानने ॥ द्रव्यस्य हरणार्थं वै प्रविष्टो द्विजवेश्मनि ॥ १९ ॥ स दंडपाशिकेनैव प्राप्तो बद्धश्च तत्क्षणात् ॥ आनीतो
हि वधार्थाय वृक्षाग्रे ह्यवलंबितः ॥ २० ॥ तत्रैव लिंगमासन्नं साध्वि शूलेश्वरोत्तरे ॥ तस्य दृष्टिपथं प्राप्तमतिविक्लवचेतसः ॥ २१ ॥ क्षणेन
निधनं प्राप्तः स गतस्त्रिदशालयम् ॥ तत्र भुक्त्वा वरान्भोगानवतीर्य च भूतले ॥ २२ ॥ जातः ख्यातो विदर्भायां विश्वेशोनाम पार्थिवः ॥ जाति
स्मरत्वमापन्नो लिंगदर्शनपुण्यतः ॥ २३ ॥ दुर्लभान्बुभुजे भोगान्प्राप्तं राज्यं चकार सः ॥ सोऽभिषिच्य सुतं राज्ये विनीतमतिधर्मवित् ॥ संस्म
रन्पूर्ववृत्तांतं जगामावंतिकां पुरीम् ॥ २४ ॥ तत्र दृष्ट्वा महल्लिंगं दुर्दर्शमतितेजसा ॥ दिव्येन चक्षुषाऽपश्यल्लिंगमध्ये चराचरम् ॥ २५ ॥ लिंगमध्ये
स्थिताः सर्वे सागराः सरितस्तथा ॥ द्वीपाश्च पर्वताश्चैव तथान्या दिव्यभूतयः ॥ २६ ॥ चंद्रमाः सह नक्षत्रैरादित्यश्चाग्निना सह ॥
धनदो वरुणश्चैव यमः शक्रो मरुत्पतिः ॥ २७ ॥ मरुतो देवगंधर्वा ऋषयश्च तपोधनाः ॥ नागा यक्षाः पिशाचाश्च राक्षसा भीमविक्रमाः ॥ २८ ॥
ब्रह्माद्या देवताश्चान्याः स्कंदो लंबोदरस्तथा॥सर्वं त्रिभुवनं देवि लिंगमध्ये विलोकितम्॥२९॥प्रभावं तस्य लिंगस्य ज्ञात्वा सम्यङ्महीपतिः॥ संयतः
पूजयामास विश्वयोनिं महेश्वरम् ॥३०॥ प्रसन्नश्चाभवत्तस्य वचनं चेदमब्रवीत्॥वरं वरय भद्रं ते किमभीष्टं ददामि ते॥३१॥तेनोक्तं वचनं राज्ञा यदि
तुष्टोसि मे प्रभो ॥ ये त्वां पश्यंति मनुजाः श्रद्धयाऽश्रद्धयाऽथवा ॥३२॥मा भूत्तेषां प्रपतनं घोरे संसारसागरे॥विश्वेश्वरेति नाम्ना वै प्रसिद्धो भव भूतले
॥३३॥ इत्युक्ते वचने भूयो विश्वेशोऽलंकृतो गणैः ॥ विमानेन सुदीप्तेन गतो लोकं मदीयकम् ॥३४॥ गणैर्नानाविधैः सार्द्धं स्तूयमानो वरानने ॥

१ अतः-इ० पा० ।

किरीटी कुण्डली चैव मुक्ताहारविभूषितः ॥ विमानं तस्य तद्दिव्यं परिक्रम्य समंततः ॥ ३५ ॥ समहेंद्रधनाध्यक्षनानानाकनिवासिनः ॥ मुनयः
सिद्धगंधर्वास्तथा चाप्सरसां गणाः ॥ ३६ ॥ नृत्येनामरनारीणां विलोकितविनोदकः ॥ युगकोटिसहस्रं तु मत्समीपे व्यवस्थितः ॥ ३७ ॥ अतो
देवि भुवि ख्यातो देवो विश्वेश्वरेश्वरः ॥ दृष्ट्वा लिंगं च विश्वेशं पातकैर्विप्रमुच्यते ॥ ३८ ॥ सप्तजन्मकृतैर्देही मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ दृष्ट्वा विश्वेश्वरं
लिंगं कृतकृत्यत्वमाप्यते ॥ ३९ ॥ तस्य नश्यति दौर्भाग्यमलक्ष्मीर्नाशमेति च ॥ प्राप्नोति देही कामांश्च समृद्धिं मानसीं सदा ॥ ४० ॥ दुःस्वप्नो
व्याधयः क्रूरा ग्रहा भूताश्च दारुणाः ॥ प्रणश्यन्ति वरारोहे विश्वेशे पूजिते सदा ॥ ४१ ॥ ये केचिच्छ्रद्धया युक्ता लिंगमाराधयंति वै ॥ ते सर्वकाम
संपन्ना जायंते च युगेयुगे ॥ ४२ ॥ अंते गतिश्च सा दिव्या जायते मत्प्रसादतः ॥ यत्र संपूज्यते लिंगं तस्मिन्देशे शुभाः क्रियाः ॥ ४३ ॥ न तत्र
दुर्भिक्षभयं नापमृत्युभयं क्वचित् ॥ प्रेतयोनौ च वेताला न नागा न च दंष्ट्रिणः ॥ ४४ ॥ एते च विष्णुब्रह्मेंद्रकुबेरवरुणादयः ॥ लिंगार्च
नेन संप्राप्ताः परां सिद्धिं महौजसः ॥ ४५ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ विश्वेश्वरस्य देवस्य कण्टेश्वरमतः शृणु ॥ ४६ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये विश्वेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिपंचा
शत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ चतुःपंचाशतं विद्धि देवं कंटेश्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कृतकृत्यो
नरो भवेत् ॥ १ ॥ आद्यकल्पे पुरा देवि राजाभूत्सत्यविक्रमः ॥ स शत्रुभिर्जितः संख्ये हृतकोशोऽतिदुःखितः ॥ २ ॥ वनं जगाम
गहनमेकाकी श्रमकर्शितः ॥ तत्राश्रमं ददर्शाथ वसिष्ठस्य महात्मनः ॥ ३ ॥ तेनार्षिणा वसिष्ठेन दृष्टमात्रः स भूपतिः ॥ पूजितो विष्टराद्येन
राजार्हेण च सादरम् ॥ ४ ॥ ज्ञात्वा तपःप्रभावेन सूर्यवंशोद्भवं नृपम् ॥ पप्रच्छागमनं देवि कुशलं च पुनः पुनः ॥ ५ ॥ स नृपः कथयामास
वसिष्ठाय सुदुःखितः ॥ राज्यं च सकलं ब्रह्मन्हृतं विद्वेषिभिर्मम ॥ ६ ॥ त्वामहं शरणं प्राप्तो दुःखैकायतनो यतः ॥ निष्कण्टकं कथं राज्यं
भविष्यति पुनः प्रभो ॥ उपदेशप्रदानेन प्रसादं कर्त्तुमर्हसि ॥ ७ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ ध्यात्वा च कथयामास बहुकौतू
हलान्वितः ॥ ८ ॥ महाकालवनं भूप व्रज त्वं कार्यसिद्धये ॥ दिव्या नदी वने तत्र विश्रुता भुवनत्रये ॥ ९ ॥ तस्यास्तीरे शुभं लिंगं पृथुकेश्वर
दक्षिणे ॥ द्रक्ष्यसे नृपशार्दूल तपस्यंतं च तापसम् ॥ अस्थिचर्मावशेषं तु चीरवल्कलधारिणम् ॥ १० ॥ वचनात्तस्य विप्रस्य वसिष्ठस्य महा

१ मुच्यते सदा--इ०पा० । २ नाल्पमृत्युभयम्--इ०पा० । ३ विष्णुब्रह्मेन्द्रकुबेरदहनादयः--इ०पा० ।

त्मनः ॥ जगाम सहसा राजा महाकालवनं शुभम् ॥ ११ ॥ ददर्श तापसं तत्र चिरंजीविनमव्ययम् ॥ उपवासकृतक्षामं द्वादशादित्यवर्चसम् ॥ ॥ १२ ॥ तापसेन नृपो दृष्टो मित्रोऽयं मम वल्लभः ॥ प्राप्तो राज्यपरिभ्रष्टो ज्ञात्वा वचनमब्रवीत् ॥ १३ ॥ एह्येहि नृपशार्दूल दिष्ट्या प्राप्तोऽसि मेंऽतिके ॥ इत्युक्त्वा तापसेनैव हुंकारश्च कृतस्तदा ॥ १४ ॥ तद्धुंकारात्तु पातालं भित्त्वा पंच च कन्यकाः ॥ निर्ययुः कांचनं पीठमेका तासां प्रगृह्य वै ॥ १५ ॥ भृंगारं तु गृहीत्वान्या निःसृता जलसंभृतम् ॥ पादप्रक्षालनार्थाय तृतीया समुपस्थिता ॥ १६ ॥ अन्ये द्वे व्यजने गृह्य पार्श्वाभ्यां च व्यवस्थिते ॥ ततो हुंकारमकरोत्पुनरेव महातपाः ॥ १७ ॥ तेन हुंकारशब्देन देवलोकात्समागतम् ॥ दृष्ट्वा चाप्सरसां संघं नृत्यगीतमनोहरम् ॥ १८ ॥ अनंतरं ददर्शाथ लिंगं ज्योतिष्करं परम् ॥ उत्पन्नं च जगद्यस्मिँल्लीयते सचराचरम् ॥ १९ ॥ तदृष्ट्वा विस्मयाविष्टो बभूव नृपसत्तमः ॥ प्रणम्य शिरसा विप्रं किमिदं द्विजसत्तम ॥ २० ॥ एवं पृष्टो नृपेणाथ स विप्रो वाक्यमब्रवीत् ॥ सप्तजन्मानि राजेंद्र त्वयाहं परितोषितः ॥ २१ ॥ अतस्ते दर्शिता माया तपसा दुष्करेण तु ॥ लिंगस्यास्य प्रभावेण पश्य मे तपसो बलम् ॥ २२ ॥ हुंकारेण कृता पृथ्वी जलपूर्णा तु तत्क्षणात् ॥ हुंकाराच्च जलं ग्रस्तं मुखादग्निरजायत ॥ २३ ॥ हुंकारात्पृथिवी सर्वा जाता वह्निमयी तदा ॥ संहृत्य तत्क्षणाद्वह्निं मुखाद्वायुर्विनिर्ययौ ॥ २४ ॥ हुंकारेण कृतं सर्वं तत्क्षणादेव पार्वति ॥ न दिशः प्रदिशो वापि न नक्षत्रग्रहास्तदा ॥ २५ ॥ ततो बभ्राम तत्रास्ति स नृपो विस्मयान्वितः ॥ चिंतयामास सहसा क्व लिंगं क्व च तापसः ॥ २६ ॥ एवं चिंतयतस्तस्य ततः शब्दो महानभूत् ॥ तस्माच्छब्दाच्च संजातं पुरं प्राकारसंवृतम् ॥ २७ ॥ सुहर्म्यकक्ष्यारचितं विशालं विशुद्धजांबूनदभूषितं च ॥ दिव्यैर्जनैः सेवितमात्मविद्भिर्ददर्श राजा सहसा पुरं तत् ॥ २८ ॥ भूयोभवन्महाशब्दस्तस्मात्स्त्रीयुगलं बभौ ॥ सितवस्त्रधरा चैका कृष्णवस्त्रधरा सिता ॥ २९ ॥ पुनः शब्दो बभूवाथ तस्मात्पुरुषसत्तमः ॥ द्विशिराः षण्मुखश्चैव पादैर्द्वादशभिर्युतः ॥ ३० ॥ पुनः शब्दाच्च संजज्ञे पुरुषः सप्तधा गतः ॥ संहृतं हि पुनस्तच्च दर्शयित्वा द्विजेन तु ॥ प्रोक्तमित्थं विशालाक्षि जातं कंटकितं नृपम् ॥ ३१ ॥ पश्य लोकमिमं मह्यं तपसा निर्मितं नृप ॥ त्वत्प्रियार्थमयं लोको दर्शितस्ते नृपोत्तम ॥ ३२ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन तापसेन नराधिपः ॥ विस्मयापन्नहृदयः पप्रच्छ प्रयतः सुधीः ॥ ३३ ॥ भगवन्सितकृष्णे द्वे के स्त्रियौ द्विजसत्तम ॥ कोऽसौ द्वादशपाद्विप्र द्विशिराः षण्मुखः पुनः ॥ ३४ ॥ कश्चासौ पुरुषो ब्रह्मन्य एकः सप्तधाऽभवत् ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कथयामास

१ सुहर्म्यकक्ष्याविततम्—इ०पा० । २ पीतवस्त्रधरा चैका—इ०पा० । ३ कंटकितम्—सरोमांचहर्षम्—इ०पा० । ४ शुचिः—इ०पा० ।

तापसः ॥ ३५ ॥ एते स्त्रियौ त्वया दृष्टे सितकृष्णे नृपोत्तम ॥ ते च रात्र्यहनी प्रोक्ते ब्रह्मणा निर्मिते पुरा ॥ ३६ ॥ शीर्षद्वयं च यद्दृष्टं तेऽयने द्वे
प्रकीर्तिते ॥ मुखानि यानि दृष्टानि षट् च ते ऋतवः स्मृताः ॥ पादा द्वादश ये दृष्टा मासा द्वादश ते स्मृताः ॥ ३७ ॥ यः पुमान्सप्तधा जात
एकीभूतो नरेश्वर ॥ स समुद्रस्तु विज्ञेयः सप्तधैको व्यवस्थितः ॥ ३८॥ एतत्संवत्सरं चक्रं त्वत्प्रियार्थं निदर्शितम् ॥ एवं विदित्वा राजेंद्र न शोकं
कर्तुमर्हसि ॥ ३९ ॥ सर्वो विनश्वरो लोकः सदेवासुरमानुषः ॥ मया दृष्टो हि बहुशो लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥ ४० ॥ कुरु शत्रुविनाशाय लिंग
स्यास्य च दर्शनम ॥ राज्यं निष्कण्टकं राजन्भविष्यति न संशयः ॥ ४१ ॥ एवमुक्तस्तदा राजा दृष्टवाँल्लिंगमुत्तमम् ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य
कण्टका ये महीभृतः ॥ विद्वेषिणो मृतास्तेऽपि श्रुतास्तेन महीभृता ॥ ४२ ॥ गतस्तं विषयं राजा चक्रवर्ती बभूव ह ॥ लिंगस्यास्य प्रभावेन
राज्यं कृत्वा महाधनैः ॥ ४३ ॥ यज्ञैश्च विविधैरिष्ट्वा परं निर्वाणमाप्तवान् ॥ तापसेन श्रुतं सर्वं दृष्टं ध्यानेन तेन वै ॥ ४४ ॥ लब्धं निष्कण्टकं
राज्यं लिंगस्यास्य च दर्शनात् ॥ मम मित्रेण सहसा राज्यभ्रष्टेन तेन वै ॥ ४५ ॥ अतो नाम सुविख्यातं कण्टेश्वर इति क्षितौ ॥ भविष्यति न
संदेहो दर्शनाद्राज्यदायकः ॥ ४६ ॥ अद्यप्रभृति पश्यन्ति देवं कण्टेश्वरं शिवम् ॥ तेषां च कण्टकाः सद्यो विनश्यन्ति न संशयः ॥ ४७ ॥ नैमि
षे च कुरुक्षेत्रे गंगाद्वारे च पुष्करे ॥ स्नानात्संसेवनाद्वापि यत्पुण्यं च भविष्यति ॥ तत्पुण्यं भविता सम्यक्छ्रीकण्टेश्वरदर्शनात् ॥ ४८ ॥ गृहिणो
लिंगिनो वापि ये पश्यंति यतव्रताः ॥ देवं कण्टेश्वरं भक्त्या तेषां सिद्धिर्भविष्यति ॥ ४९ ॥ जन्मांतरसहस्रेण यत्पापं पूर्वसंचितम् ॥ तत्सर्वं
यास्यति क्षिप्रं श्रीकण्टेश्वरदर्शनात् ॥ ५० ॥ दत्तं जप्तं हुतं चेष्टं तपस्तप्तं कृतं च यत् ॥ ध्यानमध्ययनं चैव सर्वं भवति चाक्षयम् ॥ ५१ ॥
एवं ब्रुवाणं तं विप्रं तापसं संशितव्रतम् ॥ लिंगेनोक्तं विशालाक्षि तुष्टेन वरपूर्वकम् ॥ ५२ ॥ जरारोगविनिर्मुक्तः सर्वशोकविवर्जितः ॥ भविष्यति
गणाध्यक्षो वरदः सर्वपूजितः ॥ अवध्यश्चापि सर्वेषां योगैश्वर्यसमन्वितः ॥ ५३ ॥ एवमुक्तोऽथ लिंगेन तापसो गणतां गतः ॥ गणैः परिवृतो देवि
मम पार्श्वमुपागतः ॥ ५४ ॥ अन्धकेन पुरा युद्धे सिंहनादो यदा कृतः ॥ तदा देवि मदीयं तु जातं कण्टकितं वपुः ॥ ५५ ॥ उत्पन्नं च तदा
लिंगमशेषारिविनाशनम् ॥ देवानां कण्टका ये च दग्धा लिंगाग्निना यतः ॥ अतः कंटेश्वरो देवो विख्यातो भुवनत्रये ॥५६॥ एष ते कथितो देवि
प्रभावः पापनाशनः ॥ कंटेश्वरस्य देवस्य शृणु सिंहेश्वरं परम् ॥ ५७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये कंटेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥१३४॥

॥ ॥ श्रीईश्वर उवाच ॥ ॥ पंचाधिकं विजानीहि पंचाशत्तममीश्वरम् ॥ सिंहेश्वरं वरारोहे महाभयविनाशनम् ॥ १ ॥ सद्यःकल्पे त्वया देवि मदर्थं हि महत्तपः ॥ कृतं नीलोत्पलापांगि भीषणं संशितव्रतम् ॥ तपसा तव रौद्रेण दग्धं हि भुवनत्रयम् ॥ २ ॥ दुष्करं हि तपो ज्ञात्वा भगवांश्चतुराननः ॥ आगत्योवाच देवेशो देवि त्वां शुभया गिरा ॥ ३ ॥ किं पुत्रि प्राप्तुकामासि किमलभ्यं ददामि ते ॥ विरम्यतामतिक्लेशात्तपसोऽस्मान्ममाज्ञया ॥ ४ ॥ त्वया च वचनं श्रुत्वा गुरोर्गौरवगर्भितम् ॥ प्रियं[1] तथ्यं हितं तत्र वर्णनिर्णीतवांछितम् ॥ ५ ॥ प्रत्युक्तः स तदा ब्रह्मा प्रणामनम्रया त्वया ॥ तपसा दुष्करेणाप्तः पतित्वे शंकरो मया ॥ ६ ॥ स मां श्यामलवर्णेति बहुशः प्रोक्तवान्भवः ॥ श्यामाहं कांचनाकारा वल्लभेन च संयुता ॥ भर्त्ता भूतपतिर्वश्यः कथं स्यादिति मे तपः ॥ ७ ॥ त्वदीयं वचनं श्रुत्वा वरार्हो वरदः[2] प्रभुः ॥ एवं भविष्यतीत्याह ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ८ ॥ कियता चैव कालेन वांछासिद्धिर्भविष्यति ॥ गौरीनाम्ना तु ते मूर्त्तिः कांत्या दीप्ता भविष्यति ॥ ९ ॥ एतच्छ्रुत्वा त्वया वाक्यं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ क्रुद्धा त्वं गिरिजेऽत्यर्थं कालेऽभीष्टं भविष्यति ॥ १० ॥ क्रोधात्सिंहः समुद्भूतो वदनात्ते भयावहः ॥ विवृतास्यो महारौद्रो जटाजटिलकंधरः ॥ ११ ॥ प्रोद्धूतवल्गुलांगूलो दंष्ट्रोत्कटमुखोत्कटः ॥ तस्यास्ये पतितुं देवि व्यवसायः कृतस्त्वया ॥ १२ ॥ सोऽपि सिंहः क्षुधाविष्टस्त्वां भक्षयितुमुद्यतः ॥ नचैवासौ समर्थोऽभूद्वीक्षितुं वा तपोधिकाम् ॥ १३ ॥ स दह्यमानः सहसा तेजसा तपसा तव ॥ पराङ्मुखः समभवत्प्राणत्राणपरायणः ॥ १४ ॥ ततस्तवाभूत्करुणा सिंहं प्रति यतव्रते ॥ क्षुधितस्य त्वया तस्य क्षीरं ह्यमृतसन्निभम् ॥ १५ ॥ उत्पादितं स्तनाभ्यां तु तस्य सिंहस्य कारणात् ॥ तथापि दह्यतेऽत्यर्थं दुष्टभावं यतो गतः ॥ १६ ॥ तेनोक्तं दह्यमानेन मातर्दग्धोस्मि तेजसा ॥ त्वदीयेन दुराचारो दुष्टोहं पापविग्रहः ॥ १७ ॥ त्वामत्तुकामो दुष्टात्मा त्वयाहं जनितोऽधुना ॥ तस्माद्यास्यामि नरकं मातृहा गुरुघातकः ॥ १८ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दुःखितस्य सुतस्य तु ॥ ममत्वेन विशालाक्षि सिंहस्य कथितं त्वया ॥१९॥ अघघ्नं विद्यते क्षेत्रं महाकालवनं सुत॥तत्र गच्छ ममादेशाच्छीघ्रं देवविनिर्मितम् ॥ २० ॥ कंटेश्वरस्य देवस्य समीपे लिंगमुत्तमम् ॥ सिंहनादात्समुत्पन्नं शंकरस्य महात्मनः ॥ २१ ॥ अंधकासुरयुद्धे वै पीडिते वासवे पुरा ॥ त्वदीयं वचनं श्रुत्वा सिंहस्त्वरितविक्रमः ॥ २२ ॥ गतो महाकालवनं दृष्टो देवोऽथ तत्क्षणात् ॥ दिव्यदेहो मृगारिस्तु जातो लिंगस्य दर्शनात् ॥ २३ ॥ ममत्वात्तस्य लिंगस्य त्वं गता तत्र पार्वति ॥ सिंहिकारूपमास्थाय शीघ्रं सिंहस्त्वया प्रिये ॥ २४ ॥ दृष्टो दिव्यशरी

---

१ प्रिये-इ०पा० । २ वरदे पुनः-इ० पा० ।

रस्तु लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥ तव तुष्टिः परा जाता दृष्ट्वा सिंहं महाद्युतिम् ॥ २५ ॥ कृतं नाम त्वया देवि लिंगस्यास्य वरानने ॥ दिव्यदेहस्तु सिंहोयं जातो लिंगस्य दर्शनात् ॥ २६ ॥ अतः सिंहेश्वरो देवो भुवि ख्यातो भविष्यति ॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा संप्राप्तस्तत्र सुव्रते ॥ उवाच त्वां वरारोहे देवैः परिवृतस्तदा ॥२७॥ य एष सिंहः संभूतस्तव क्रोधात्सुतो यतः ॥ ततोऽसौ वाहनो देवि भविष्यति न संशयः ॥ २८ ॥ लिंगं सिंहेश्वरं भक्त्या यः पश्यति समाहितः ॥ तस्य वासोऽक्षयो दिव्यो भविष्यति त्रिविष्टपे ॥२९॥ कीर्तनान्मुच्यते पापाद्दृष्ट्वा भद्राणि पश्यति ॥ स्पर्शनादस्य लिंगस्य पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥ ३० ॥ मनसा चिंतितान्कामांस्तांश्च प्राप्नोति पुष्कलान् ॥ तदैव पुरुषो मुक्तो जन्मदुःखजरादिभिः ॥ ३१ ॥ यदा पश्यति सिंहेशं संसारार्णवतारकम् ॥ व्यालव्याघ्रादयश्चौरास्तथा साहसिकाश्च ये ॥३२॥ तेभ्यो भयं न भवति श्रीसिंहेश्वरदर्शनात् ॥ यज्ञानां तपसां चैव दानादीनां च यत्फलम् ॥ तत्फलं जायते सम्यग्दृष्ट्वा सिंहेश्वरं शिवम् ॥ ३३ ॥ मदीयं लोकमाप्नोति सुरासुरनमस्कृतम् ॥ यः पश्यति प्रयत्नेन देवं सिंहेश्वरं तदा ॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वासौ जगामाथ ब्रह्मा लोकं स्वकं प्रिये ॥ यद्वपुस्तव पूर्वं स्यात्कालकांतिकलंकितम् ॥ प्रभावात्तपसस्तस्य गौरत्वं प्राप्तमद्भुतम् ॥ ३५ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ सिंहेश्वरस्य देवस्य रेवंतेशमतः शृणु ॥ ३६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये सिंहेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ षट्पंचाशत्तमं विद्धि रेवंतेश्वरसंज्ञकम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण परा सिद्धिः प्रजायते ॥ १ ॥ असहंती पुरा संज्ञा रवेस्तेजोऽतिदुःसहम् ॥ तपः कर्तुं गता देवि ज्ञाता सूर्येण सुव्रता ॥ २ ॥ अश्वरूपं ततः कृत्वा जगामाथोत्तरान्कुरून् ॥ ददृशे तत्र संज्ञां च वडवारूपधारिणीम् ॥ ३ ॥ गता सा सम्मुखं तस्य पृष्ठरक्षणतत्परा ॥ ततोभून्नासिकायोगस्तयोस्तत्र समेतयोः ॥ ५ ॥ नासत्यदस्रौ तनयावश्ववक्त्रौ विनिर्गतौ ॥ रेतसोंऽते च रेवंतः खड्गी चर्मी तनुत्रधृक् ॥ ६ ॥ अश्वारूढः समुद्भूतस्ततो बाणधनुर्द्धरः ॥ तेन वै जातमात्रेण अश्वारूढेन लीलया ॥ निर्जितं च जगत्त्वेदं सदेवासुरमानुषम् ॥ ७ ॥ ततो देवाः पराभूता ब्रह्माणं शरणं गताः ॥ प्रणम्य कथयामासुर्भयकंपितकंधराः ॥ ८ ॥ अस्माकं विभवं तेजो रविपुत्रेण नाशितम् ॥ रेवंतेन सुरेंद्रेण शृणु लोकपितामह ॥ ९ ॥ तस्य गात्रसमुद्भूतो वह्निर्धावति कालजित् ॥ ज्वलंति पादपास्तेन पतंति शिखराणि च ॥ १० ॥ सर्वतो व्याकुलीभूतं हाहाकारमचेतनम् ॥ तेनैव पीडितं सर्वं ज्वाला

१ देवदेवः–इ० पा० ।

मालासमाकुलम् ॥ ११ ॥ दशदिक्षु प्रवृत्तोऽयं समृद्धो हव्यवाहनः ॥ सर्वं किंशुकसंकाशं प्रज्वलन्निव दृश्यते ॥ १२ ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा ब्रह्मणोक्तं वरानने ॥ ज्ञातं मया सुरश्रेष्ठा भवतां कार्यमीदृशम् ॥ १३ ॥ भविष्यति च वस्तच्च कांक्षितं यत्सुरोत्तमाः ॥ गच्छध्वं सहसा तस्माच्छंकरं शरणं सुराः ॥ १४ ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा ममांतिकमुपागताः ॥ त्रिदशा भयसंत्रस्ता नत्वा मामिदमब्रुवन् ॥ १५ ॥ आदित्यतनयेनैव रेवंतेन महेश्वर ॥ दग्धं त्रिभुवनं सर्वं शरीरस्थेन वह्निना ॥ तेजसा महता चैव विक्रमेण बलेन च ॥ १६ ॥ असाध्यः किल सोऽस्माकं सर्वेषां देवसत्तम ॥ भवान्प्रभवते तस्य नान्यः शंकर कश्चन ॥ १७ ॥ त्वां प्रपद्यामहे सर्वे भयार्त्ताः शरणार्थिनः ॥ शरणं वरदं देवं त्रिदशानां महेश्वर ॥ १८ ॥ मया स्मृतः सूर्यपुत्रो रेवंतस्तत्क्षणात्प्रिये ॥ प्राप्तः प्रीतिप्रसन्नात्मा वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १९ ॥ किं मया देव कर्त्तव्यं ब्रूहि सर्वमशेषतः ॥ ततो मया सूर्यपुत्र उत्संगे च कृतस्तदा ॥ २० ॥ स्नेहादाचुंबितो मूर्ध्नि परिष्वक्तः पुनःपुनः ॥ ददामि ते महाभाग वरं वरय सुव्रत ॥ २१ ॥ परितुष्टोस्मि ते कामं यथेष्टं काममाप्नुहि ॥ इदमाज्ञापयामि त्वां श्रेयश्चैवमवाप्स्यसि ॥ २२ ॥ ममाभीष्टं परं स्थानं विद्यते पृथिवीतले ॥ अक्षयं प्रलये पुत्र महाकालवनं शुभम् ॥ तत्र दास्यामि ते स्थानं तत्र कीर्त्तिर्भविष्यति ॥ २३ ॥ पूर्वे कंटेश्वरस्यापि स्थानं परमदुर्लभम् ॥ तत्र त्वं वस रेवंत लिंगं द्रक्ष्यसि शाश्वतम् ॥ २४ ॥ सर्वदा त्रिदशैः पूज्यो भविष्यसि न संशयः ॥ गुह्यकाधिपतिस्त्वं च स्वर्गलोके भविष्यसि ॥ २५ ॥ अश्वशालासु सर्वासु पूजनीयो भविष्यसि ॥ नृपतीनां गृहे चैव वसिष्यसि सुपूजितः ॥ २६ ॥ तेजो मदीयं तत्स्थानं लिंगाकारं सनातनम् ॥ पूजितं त्रिदशैस्तत्र संसेव्यं यत्नतस्त्वया ॥ २७ ॥ एवमुक्तो मया देवि रेवंतो रविजस्तदा ॥ जगामाकाशमाविश्य महाकालवनं क्षणात् ॥ २८ ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं ज्योतीरूपं सनातनम् ॥ सूर्यपुत्रस्तु रेवंतो दृष्टो लिंगेन पार्वति ॥ २९ ॥ प्रोक्तः प्रणयपूर्वेण दिष्ट्या दृष्टोऽसि सूर्यज ॥ अद्यप्रभृति ते नाम्ना ख्यातिं यास्यामि भूतले ॥ ३० ॥ स्थातव्यं मत्समीपे तु सूर्यपुत्र त्वया सदा ॥ अक्षया भविता कीर्त्तिस्त्वदीया भुवनत्रये ॥ ३१ ॥ रेवंतेश्वरसंज्ञोऽहं भविष्यामि न संशयः ॥ ये मां द्रक्ष्यंति रेवंत भक्त्या परमया युताः ॥ तेषामश्वा भविष्यंति विजयो यश ऊर्जितम् ॥ ३२ ॥ ऐश्वर्यं दानशक्तिश्च पुत्रपौत्रमनंतकम् ॥ गुह्यकानां पतिर्भूत्वा स्वर्गलोके स वत्स्यति ॥ ३३ ॥ लिंगस्य वचनं श्रुत्वा प्रोक्तं वै रविसूनुना ॥ रेवंतेन विशालाक्षि संतुष्टेनांतरात्मना ॥३४॥

१ पुनः–इ० पा० ।

देहि मे ह्यचलां भक्तिं देहि मे स्थानमुत्तमम् ॥ देहि मे परमं ज्ञानं ध्रुवां कीर्तिं च देहि मे ॥ ३५ ॥ भगवन्भूतभव्येश भवबंधभयापह ॥
संस्कृतार्थोऽस्मि संजातस्तव देवस्य दर्शनात् ॥ ३६ ॥ जन्मकोटिसुसंशुद्धा ये त्वां पश्यंति देहिनः ॥ न तेषां पुनरावृत्तिर्घोरसंसारसागरे ॥
॥ ३७ ॥ इत्युक्त्वा रविसूनुर्वै रेवंतो रविवल्लभः ॥ रेवंतेश्वरदेवस्य समीपे संव्यवस्थितः ॥ ३८ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥
रेवंतेश्वरदेवस्य घंटेश्वरमथो शृणु ॥ ३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्ग
माहात्म्ये रेवंतेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ सप्तपंचाशतं विद्धि घंटेश्वरमथो शृणु ॥
यस्य दर्शनमात्रेण कामावाप्तिश्च जायते ॥ १ ॥ घंटोनाम गणश्रेष्ठो बभूव मम वल्लभः ॥ चाक्षुषस्य मनोः काले कौतुकार्थं यदृच्छया ॥ प्रस्थितो
ब्रह्मसदनं द्रष्टुं ब्रह्माणमव्ययम् ॥ २ ॥ अथायान्तं समालोक्य गन्धर्वं गीतकोविदम् ॥ चित्रसेनं गणश्रेष्ठः पप्रच्छ कुशलं मुदा ॥ ३ ॥ मया
तत्रैव गन्तव्यं सदने परमेष्ठिनः ॥ गीतैराराधयिष्यामि ब्रह्माणं जगतां पतिम् ॥ ४ ॥ चित्रसेनोऽथ तं देवि प्रत्युक्तो घंटमब्रवीत ॥ पद्मयोनिः
सुरैः सार्धं गुह्यं मन्त्रमचीकरत् ॥ ५ ॥ एतच्छ्रुत्वा गणो घंटस्तस्थौ विस्मितमानसः ॥ मुहूर्तं चिंतयामास प्रतिहारनिवारितः ॥ ६ ॥ हित्वा
स्वामिनमीशानं द्रष्टुं ब्रह्माणमागतः ॥ प्रवेशोपि न लभ्येत प्रसादो दूरतः स्थितः ॥ ७ ॥ एवं चिंतयतस्तस्य साग्रः संवत्सरो गतः ॥ घंटस्य
ब्रह्मणो द्वारि प्रवेशो देवि नाभवत् ॥ ८ ॥ निर्गच्छंतमथालोक्य वीणाहस्तं समुत्सुकम् ॥ नारदं स गणश्रेष्ठः पद्मयोनिं गृहोदगत् ॥ ९ ॥
प्रोक्तो घंटेन सहसा मां निवेदय नारद ॥ गणोऽहं गीततत्त्वज्ञो महादेवस्य वल्लभः ॥ १० ॥ दर्शनार्थं समायातो ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥
घंटस्य वचनं श्रुत्वा प्रीतिमानभवन्मुनिः ॥ नारदः प्रत्युवाचेदं समाश्वास्य सकैतवम् ॥ ११ ॥ अहं बृहस्पतेः पार्श्वे प्रेषितोऽस्मि
गणाधिप ॥ किंचित्कार्यांतरं प्रष्टुं ब्रह्मणा लोककर्तृणा ॥ आयास्यामि क्षणेनैव तावत्कालं प्रतीक्ष्यताम् ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वा नारदो देवि
मम पार्श्वमुपागतः ॥ वृत्तांतं कथयामास घंटस्य मुनिसत्तमः ॥ १३ ॥ ईदृशो दुर्लभो भृत्यो घंटेन सदृशः प्रभो ॥ यस्त्वां त्यक्त्वा गणो देव
सेवायै परमेष्ठिनः ॥ स्थितः संवत्सरं साग्रं प्रवेशं न च लब्धवान् ॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य नारदस्य मुनेस्तदा ॥ मया शप्तस्तु ॥१३६॥
कोपेन पत घण्ट महीतले ॥ १५ ॥ मां त्यक्त्वा हि गतोन्यत्र सेवार्थं परवेश्मनि ॥ मयेत्युक्ते च वचने ब्रह्मद्वारि स्थितोऽपि सन् ॥ १६ ॥

१ विद्धि—इ० पा० ।

पतितो भूतले घंटो देवदारुवनांतिके ॥ आत्मानं पतितं दृष्ट्वा भूमौ घंटेन पार्वति ॥ १७ ॥ प्रोक्तं शोकोत्तरेणैव वचनं गद्गदाक्षरम् ॥ सेवार्थं याति योऽन्यत्र परिहृत्य स्वकं प्रभुम् ॥ १८ ॥ स याति नरकं घोरमपकीर्तिं च विंदति ॥ नारदेन मम त्वद्य वंचितस्य द्वयं गतम् ॥ यस्मात्स्वामी न मे ब्रह्मा न च देवो महेश्वरः ॥ १९ ॥ एवं विलपतस्तस्य नारदो मुनिसत्तमः ॥ आजगाम तमुद्देशं यत्र घंटो व्यवस्थितः ॥ २० ॥ देवदारुवने देवि दर्शनार्थं तपस्विनाम् ॥ घंटेन नारदो दृष्टो भीतेनाकुलचेतसा ॥ २१ ॥ अवस्थामीदृशीं कृत्वा किमन्यन्मे करिष्यति ॥ एवं तं चिंतयानं तु नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ २२ ॥ गणाध्यक्ष न ते कार्यो मन्युः पुण्यविनाशनः ॥ कीर्त्यर्थं पतितो घंट प्रायश्चित्तार्थमेव च ॥ २३ ॥ प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा प्रभुं प्राप्स्यसि शंकरम् ॥ तस्माद्गच्छ ममादेशान्महाकालवनं शुभम् ॥ २४ ॥ रेवंतेश्वर[1] पूर्वे तु विद्यते लिंगमुत्तमम् ॥ सर्वसंपत्करं दिव्यं त्वन्नाम्ना ख्यातिमेष्यति ॥ २५ ॥ इत्युक्तो नारदेनैव जैगीषव्यः समागतः ॥ तेनापि कथितं सर्वं सत्यमुक्तमनेन वै ॥ २६ ॥ नारदेन गणाध्यक्ष कीर्तिस्ते भविताऽक्षया ॥ कश्यपेन मृकण्डेन कण्वेन जमदग्निना ॥२७॥ अत्रिणा भृगुणा देवि लोमशेन सुरर्षिणा ॥ प्रोक्तो घंटो गतः शीघ्रं महाकालवनं शुभम् ॥ २८ ॥ यत्र[2] घंटानिनादेन युध्यतो मम संयुगे ॥ पापक्षयकरं देवि संभूतं लिंगमुत्तमम् ॥ दृष्टं तत्र गणेनैव लिंगं तेजोमयं शुभम् ॥ २९ ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य भूयो घंटो गणोऽभवत् ॥ लक्ष्म्या कांत्या समायुक्तः सहस्रकिरणाकृतिः ॥ ३० ॥ घण्टोभिनंदितोऽत्यर्थं विमानैः सार्वकामिकैः ॥ मम पार्श्वं समायातो ममातीव प्रियोऽभवत् ॥ ३१ ॥ ये पश्यन्ति विशालाक्षि देवं घण्टेश्वरं शिवम् ॥ ते घण्टाभिर्नादितास्तु विमानैः सार्वकामिकैः ॥३२॥ यास्यंति सुचिरं कालं मम लोकं सनातनम् ॥ घण्टेश्वरं परं लिंगं नाख्येयं यस्य कस्यचित् ॥ ३३ ॥ व्याधितो यदि वा दीनो दुःखितो वा भवेन्नरः ॥ यः पश्यति प्रसंगेन देवं घण्टेश्वरं प्रिये ॥ दीप्तकांचनवर्णाभैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ ३४ ॥ गंधर्वाप्सरसां मध्ये स्वर्गे मोदति मानवः ॥ ईप्सिताल्लँभते कामान्वीणावेणुविनोदितः ॥ ३५ ॥ ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टः सर्वैश्वर्यसमन्वितः ॥ हिरण्यधान्यसंपूर्णे समृद्धे जायते कुले ॥ राजा वा राजतुल्यो वा जंबूद्वीपपतिर्भवेत् ॥ ३६ ॥ यः पूजयति देवेशं श्रद्धया परया युतः[3] ॥ स याति परमं स्थानमपुनर्भवकारणम् ॥ ३७ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ घण्टेश्वरस्य देवस्य प्रयागे

१ रेवन्तेश्वरदेवस्य पश्चिमे लिङ्गमुत्तमम्—इ० पा० । २ यत्र कुत्रचित्—इ० पा० । ३ पुनः—इ० पा० ।

 शमथो शृणु ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतितिलिङ्गमाहात्म्ये घण्टेश्वर
 माहात्म्यवर्णनंनाम सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ प्रयागेश्वरसंज्ञं तु सर्वकामकरं परम् ॥ अष्टाधिकं
विजानीहि पंचाशत्तममीश्वरम् ॥ १ ॥ आसीत्प्रथमकल्पे तु मनुः स्वायंभुवः पुरा ॥ तस्य प्रियव्रतः पुत्रो यज्वा परमधार्मिकः ॥ २ ॥ स चेष्ट्वा
बहुभिर्यज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ॥ सप्तद्वीपेषु संप्राप्य भरतादीन्सुतान्प्रिये ॥ ३ ॥ स्वयं विशालां बदरीं गत्वा तेपे महत्तपः ॥ कालेन बहुना तत्र
नारदः समुपस्थितः ॥ ४ ॥ पूजितो विष्टरार्घेण राज्ञा प्रियव्रतेन च ॥ स पृष्टः पूजयित्वा तु किमाश्चर्यं वदस्व मे ॥ ५ ॥ इत्युक्तः कथयामास
नारदो मुनिसत्तमः ॥ श्वेतद्वीपे मया राजन्कन्या दृष्टा सरोवरे ॥ ६ ॥ सा च पृष्टा विशालाक्षी कस्माद्वससि निर्जने ॥ कासि भद्रे कथं वासि
किं वा कार्यमिह त्वया ॥ ७ ॥ कर्त्तव्यं चारुसर्वांगि तन्ममाचक्ष्व शोभने ॥ एवमुक्ता मया सा हि मां दृष्ट्वा मीलितेक्षणम् ॥ ८ ॥ स्मृत्वा तूष्णीं
स्थिता यावत्तावन्मे ज्ञानमुत्तमम् ॥ विस्मृताः सर्ववेदाश्च सर्वशास्त्राणि चैव हि ॥९॥ ततोऽहं विस्मयाविष्टश्चिंतामोहसमन्वितः ॥ तामेव शरणं गत्वा
यावत्पश्यामि पार्थिव ॥१०॥ तावद्दिव्यः पुमांस्तस्याः शरीरे समदृश्यत ॥ तस्यापि पुंसो हृदये द्वितीयस्तस्य चोरसि ॥ तस्यापि हृदये चान्यस्तृ
तीयस्तु व्यवस्थितः ॥११॥ ततः पृष्टा मया देवी सा कुमारी कथंचन ॥ वेदा नष्टा ममाशेषा भद्रे किं ब्रूहि कारणम् ॥१२॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥
माताहं सर्ववेदानां सावित्रीनाम नामतः ॥ मां न जानासि येन त्वमतो वेदा हृतास्तव ॥ १३ ॥ एवमुक्ते मया पृष्टा विस्मयेन महीपते ॥ वेदानां
त्वं तु माता वै कथयस्व ममानघे ॥ १४ ॥ त्वदीयहृदये देवि क एते पुरुषास्त्रयः ॥ १५ ॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ य एष मच्छरीरस्थः शुभांगश्चारु
शोभनः ॥ एष ऋग्वेदनामा तु यजुर्वेदो द्वितीयकः ॥ १६ ॥ सामवेदस्तृतीयस्तु त्रयो वेदा मयि स्थिताः ॥ त्रयोऽग्नयस्त्रयो देवा मच्छरीरे स्थिता
द्विज ॥ १७ ॥ इत्युक्त्वा सा तदा कन्या पश्यतो मम भूपते ॥ अंतर्द्धानं गता सद्यस्ततोऽहं विस्मितोऽभवम् ॥ १८ ॥ किं करोमि क्व गच्छामि
शरणं यामि कं प्रभुम् ॥ कथमाविर्भविष्यंति वेदाः शास्त्राणि सांप्रतम् ॥ १९ ॥ कामिकस्तीर्थराजस्तु प्रयागः श्रूयते श्रुतौ ॥ अहं तत्र गमिष्यामि
ज्ञानं सम्यग्भविष्यति ॥ २० ॥ नष्टवेदेन रैभ्येण प्राप्ता सिद्धिरनुत्तमा ॥ सावित्री श्रूयते तत्र अक्षय्यवटसन्निधौ ॥ २१ ॥ एवं मनसि संध्याय
गतोऽहं नृपसत्तम ॥ प्रयागं कामिकं तीर्थं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ २२ ॥ तपस्तीव्रं मया तत्र तप्तं परमदुष्करम् ॥ अथाजगाम राजेंद्र प्रयागो

१ सर्वदापहरं परम्--इ० पा० । २ विशिष्टैः--इ०पा० । ३ संश्रय--इ०पा० ।

मूर्त्तिमान्स्वयम् ॥ २३ ॥ उक्तोऽहं प्रणयात्तेन न मां तापय नारद ॥ ब्रह्मपुत्र प्रयागोऽहं भीषितस्तपसा तव ॥ २४ ॥ भवतः पार्श्वमायातः प्रणयेन तपोधन ॥ धन्योऽसि सर्वथा ब्रह्मंस्तपसा च विशेषतः ॥ २५ ॥ मया सार्धं त्वया ब्रह्मन्गतिः कार्याऽविकल्पतः ॥ महाकालवने रम्ये तत्र ते ज्ञानमुत्तमम् ॥ भविष्यति न संदेहो मम कीर्त्तिश्च सुस्थिरा ॥ २६ ॥ एवं हि ब्रुवतस्तस्य प्रयागस्य नृपोत्तम ॥ प्रादुर्बभूव सहसा पीतवासा जनार्दनः ॥ २७ ॥ शङ्खचक्रगदापाणिर्गरुडस्थो वियद्गतः ॥ उवाच मेघगंभीरं वाक्यं स पुरुषोत्तमः ॥ २८ ॥ एहि नारद गच्छामः प्रयागो यत्र यास्यति ॥ कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा मया प्रोक्तो जनार्दनः ॥ २९ ॥ ज्ञानं मे देहि देवेश कथं यास्यामि तद्वनम् ॥ महाकालं जगन्नाथ श्रुतज्ञानविवर्जितः ॥ ३० ॥ इत्युक्तः श्रीधरेणाहं महाकालवनं नृप ॥ आनीतस्तत्क्षणाच्छीघ्रं प्रयागसहितस्तदा ॥ ३१ ॥ घंटेश्वरस्य पूर्वे तु नवनद्यास्तु दक्षिणे ॥ तत्र लिंगमनादि तु ज्योतीरूपं सनातनम् ॥ ३२ ॥ प्रयागः पूजयामास पश्यतो मम भूपते ॥ लिंगेनोक्तं प्रसन्नेन किमर्थं त्वमिहागतः ॥३३॥ प्रयाग प्रयतो भूत्वा प्रसन्नोऽहं सदा तव ॥ दर्शनं च मदीयं तु विफलं न भविष्यति ॥३४॥ इत्युक्तस्तेन लिंगेन मदर्थं प्रार्थितस्तदा ॥ ज्ञानं देहि द्विजायास्मै नारदाय महात्मने ॥ ३५ ॥ नष्टा वेदाश्च शास्त्राणि सावित्र्या दर्शनात्प्रभो ॥ ३६ ॥ ततो लिंगात्समुत्तस्थौ ब्रह्मा वेदैर्वृतस्तदा ॥ षडंगैः सरहस्यैश्च पुराणैः सहितस्तदा ॥ ३७ ॥ इत्युक्तोऽहं तदा देव्या सावित्र्या नृपसत्तम ॥ लिंगस्यास्य प्रभावेण प्रयागाभ्यर्थितस्य वै ॥ ३८ ॥ प्रतिभास्यंति ते वेदा धर्मशास्त्राणि नारद ॥ इत्युक्ते वचने भूयः प्राप्ता वेदा मया नृप ॥ ३९ ॥ ज्ञानं षडंगसहितं शास्त्राणि विविधानि च ॥ लब्धज्ञानेन राजेंद्र मया प्रोक्तं वचस्तदा ॥ ४० ॥ प्रयागेनार्चितो देवो मम ज्ञानस्य कारणात् ॥ प्रयागेश्वरसंज्ञस्तु ख्यातिं लोकेषु यास्यति ॥ ४१ ॥ तदाप्रभृति तल्लिंगं तीर्थकोटिशतैर्वृतम् ॥ स्वर्गापवर्गफलदं तत्र त्वं गंतुमर्हसि ॥ ४२ ॥ किमनेनाश्वमेधेन इष्टेन नृपसत्तम ॥ अश्वमेधशतफलं जायते तस्य दर्शनात् ॥ ४३ ॥ तपसा किं सुतप्तेन कायक्लेशकरेण तु ॥ वाञ्छितं लभते सद्यः प्रयागेश्वरदर्शनात् ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा स्वायंभुवसुतो नृपः ॥ प्रियव्रतो महादेवि महाकालवनं गतः ॥ ४५ ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं नवनद्यास्तु दक्षिणे ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य मत्समीपं समागतः ॥ ४६ ॥ मया संमानितो देवि गणानामधिपः कृतः ॥ ये पश्यंति नरा भक्त्या प्रयागेश्वरमीश्वरम् ॥ ते धन्या मानुषे लोके क्लिश्यन्त्यन्ये निरर्थकाः ॥ ४७ ॥ या गतिर्योगयुक्तस्य सत्त्वस्थस्य मनीषिणः ॥ सा गतिर्जायते

१ त्र प्रयागेन ना--इ०पा० ।

सम्यक्प्रयागेश्वरदर्शनात् ॥ ४८ ॥ माघमासे समेष्यंति प्रयागेश्वरदर्शनम् ॥ कर्त्तुं ये मानुषास्तेषामश्वमेधः पदेपदे ॥ ४९ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ प्रयागेश्वरदेवस्य शृणु सिद्धेश्वरं परम् ॥ ५० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्य खंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये प्रयागेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ एकोनषष्टिकं विद्धि देवं सिद्धेश्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सिद्धिः पुंसां प्रजायते ॥ १ ॥ आसीदश्वशिरानाम राजा परमधार्मिकः ॥ सोऽश्वमेधेन यज्ञेन इष्ट्वा सब हुदक्षिणम् ॥ २ ॥ स्नातश्चावभृथे हृष्टो ब्राह्मणैः परिवारितः ॥ यावदास्ते स राजर्षिस्तावत्सिद्धोऽतिदीप्तिमान् ॥ ३ ॥ नानौषधिप्रभावज्ञो मंत्रतंत्र विशारदः ॥ आययौ कपिलः श्रीमाञ्जैगीषव्यश्च सिद्धराट् ॥ ४ ॥ तयोस्त्वरितमुत्थाय स राजाभ्यागतक्रियाम् ॥ चकार परया युक्तो मुदा वै पृथि वीपतिः ॥ ५ ॥ तावर्चितावासनस्थौ क्षमाशीलौ शुचिव्रतौ ॥ महौजसौ महाभागौ मुमुक्षू मुनिपुंगवौ ॥ ६ ॥ विद्याविनयसंपन्नौ ब्रह्मचर्यपरायणौ ॥ अनेकसृष्टिसंहारस्थितिकार्यपरायणौ ॥ ७ ॥ उदयादित्यसंकाशौ विभावसुसमद्युती ॥ तेजोराशिसमायुक्तौ दुर्निरीक्ष्यौ पृथग्जनैः ॥८॥ विनयेनोप संगम्य प्रणिपत्याभिवाद्य च ॥ स राजा प्रांजलिर्भूत्वा प्रश्नमेनमपृच्छत ॥ ९ ॥ ॥ अश्वशिरा उवाच ॥ ॥ श्रुतं मया मुनिश्रेष्ठौ नान्यो देवो जनार्दनात् ॥ ध्यातोथ पूजितो नृणां मुक्तिदो भवबंधनात् ॥ १० ॥ संस्मृते तु हृषीकेशे नराणां कोटिजन्मजम् ॥ अशुभं क्षयमाप्नोति कथं न प्रणमेद्धरिम् ॥ ११ ॥ समाराध्य जगन्नाथं शक्राद्यास्त्रिदिवौकसः ॥ वसंति मुदिताः स्वर्गे दिव्यद्युतिसमन्विताः ॥ १२ ॥ जन्ममृत्युजरा रोगैर्दुःखानि विविधानि च ॥ प्रयांति विलयं सद्यः प्रसन्ने गरुडध्वजे ॥ १३ ॥ इति पृष्टस्तदा तेन प्रार्थितेन यशस्विना ॥ ऊचतुस्तं नृपं सिद्धौ सिद्धिविज्ञानकोविदौ ॥ १४ ॥ क एष प्रोच्यते राजंस्त्वया नारायणोऽधुना ॥ आवां नारायणौ द्वौ तु त्वत्प्रत्यक्षं गतौ नृप ॥ १५ ॥ ॥ अश्वशिरा उवाच ॥ ॥ भवंतौ ब्राह्मणौ सिद्धौ तपसा दग्धकिल्बिषौ ॥ युवां नारायणौ कस्मादिति वाक्यमुवाच सः ॥ १६ ॥ शंखचक्रगदापाणिः पीतवासा जनार्दनः ॥ गरुडस्थो हृषीकेशः कस्तस्य सदृशो भुवि ॥ १७ ॥ तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा संसिद्धौ योगकोविदौ ॥ दर्शयामासतुस्तौ हि कृत्वा नारायणं वपुः ॥ १८ ॥ कपिलो मंत्रमाहात्म्यात्स्वयं विष्णुर्बभूव ह ॥ शंखचक्रगदापाणिः पीतवासाश्च तत्क्षणात् ॥ १९ ॥ जैगीषव्यश्च गरुडस्तत्क्षणात्समजायत ॥ ततः समभवत्तत्र राजवेश्मनि को

१ भवेत्-इ० पा० । २ अभवत्प्रिये-इ० पा० ।

तुकम् ॥ २० ॥ दृष्ट्वा नारायणं देवं गरुडस्थं सनातनम् ॥ आश्चर्यं तादृशं दृष्ट्वा स राजा विस्मयान्वितः ॥ उवाच क्षाम्यतां सिद्धौ नायं विष्णुरथे
दृशः ॥ २१ ॥ तस्य ब्रह्मा समुत्पन्नो नाभिपंकजमध्यतः ॥ तस्मात्तु ब्रह्मणो रुद्रः स विष्णुः परमेश्वरः ॥ २२ ॥ इति राज्ञो वचः श्रुत्वा तदा तौ
सिद्धसत्तमौ ॥ चक्रतुः परमां मायां योगाचार्यौ सुमांत्रिकौ ॥ २३ ॥ कपिलः पद्मनाभस्तु पद्ममध्ये प्रजापतिः ॥ बभूव स्वयमेवात्र सहसा योगत
स्तदा ॥ २४ ॥ जैगीषव्योऽथ रुद्रस्तु तस्यैवांके व्यवस्थितः ॥ ददर्श महदाश्चर्यं स राजा योगमोहितः ॥ २५ ॥ कौतुकात्प्रत्युवाचेदं भीतः कंपि
तकन्धरः ॥ नेत्थं भवति विश्वेशो मायेयं योगिनां तदा ॥ सर्वरूपी हरिः श्रीमान्सर्वगः सर्वदः स्मृतः ॥ २६ ॥ ततो वाक्यावसाने तु तस्य राज्ञश्च
संसदि ॥ मशका मत्कुणा यूका भ्रमराः पक्षिणो मृगाः ॥ २७ ॥ अश्वा गावो हयाः सिंहा व्याघ्रा गोमहिषास्तथा ॥ अन्येपि पशवः कीटा ग्राम्या
रण्याश्च सर्वशः ॥ २८ ॥ दृश्यंते राजभवने कोटिशः पर्वतात्मजे ॥ तं दृष्ट्वा भूतसंघातं राजा विस्मितमानसः ॥ २९ ॥ यावच्चिंतयते किं स्यात्ताव
ज्ज्ञातं नृपेण हि ॥ जैगीषव्यस्य माहात्म्यं कपिलस्य महात्मनः ॥ ३० ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा स राजाऽश्वशिरास्तदा ॥ पप्रच्छ च द्विजौ भक्त्या
किमिदं सिद्धसत्तमौ ॥ ३१ ॥ सामर्थ्यमीदृशं लब्धं कस्माद्वै तपसो बलात् ॥ अद्य मे सफलोत्पत्तिरद्य मे सफलं श्रुतम् ॥ ३२ ॥ सफला मे
मनोवृत्तिर्युवयोर्दर्शनेन वै ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कपिलो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३३ ॥ महाकालवने राजन्विद्यते लिंगमुत्तमम् ॥ ख्यातं सिद्धेश्वरं
नाम्ना सिद्धैरभ्यर्चितं सदा ॥ ३४ ॥ सौभाग्येश्वरपूर्वे तु सौभाग्यारोग्यदायकम् ॥ प्रभावात्तस्य लिंगस्य प्राप्ता सिद्धिरनुत्तमा ॥ ३५ ॥ जैगीष
व्येन सिद्धेन मया वै नृपसत्तम ॥ तस्माद्व्रज महाबाहो महाकालवनं शुभम् ॥ ३६ ॥ तत्र द्रक्ष्यसि सर्वेशं शंखचक्रगदाधरम् ॥ लिंगमूर्त्तौ स्थितं
विष्णुं यस्ते सिद्धिं प्रदास्यति ॥ ३७ ॥ संसिद्धा बहवस्तत्र सनकाद्या नरेश्वर ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कपिलस्य महात्मनः ॥ ३८ ॥ जगाम
सहसा तत्र स राजाश्वशिरास्तदा ॥ ददर्श चैव तौ सिद्धौ सिद्धेश्वरसमीपतः ॥ ३९ ॥ अन्ये च बहवः सिद्धाः सिद्धनाथास्तथा परे ॥ ज्ञात्वा
सिद्धेश्वरं देवं सिद्धसंघैः समर्चितम् ॥ ४० ॥ लिंगमध्ये स्थितं विष्णुं ज्ञात्वा स नृपसत्तमः ॥ पूजयामास भावेन परमेण समाधिना ॥ ४१ ॥ तत
स्तुष्टोऽब्रवीद्देवो वरं वरय सुव्रत ॥ यत्तेभिलषितं सर्वमहं दास्यामि भूपते ॥ ४२ ॥ लिंगस्य वचनं श्रुत्वा नृपेणोक्तं च तच्छृणु ॥ यदि मेऽस्ति
दया देव प्रसन्नोऽसि हि चेत्प्रभो ॥ ४३ ॥ यत्ते रूपं परं नाथ तद्दर्शय ममाच्युत ॥ एतदेव हि मे देव सदाभिलषितं हृदि ॥ ४४ ॥ आजन्मनो

१ तु-इ०पा० । २ देवेशम्--इ०पा० ।

जगन्नाथ कदा द्रक्ष्ये जनार्दनम् ॥ एतदिच्छाम्यहं देव वराणां प्रवरं वरम् ॥ दीयमानं त्वयाभीष्टं ख्यातं सिद्धेश्वरं क्षितौ ॥ ४५ ॥ नृपस्य वचनं श्रुत्वा लिंगेनोक्तं वरानने ॥ न मे विदुर्देवगणा नासुरा न महर्षयः ॥ ४६ ॥ परं रूपं नृपश्रेष्ठ कृष्णोऽहं लिंगतां गतः ॥ ममलोकं तु ये प्राप्ता मुनयो मंत्रभूषिताः ॥ ४७ ॥ न चैते मां विजानंति परमार्थेन पार्थिव ॥ यदेतद्दृश्यते तेजो लिंगरूपेण मामकम् ॥ ४८ ॥ एतदेव हि ब्रह्माद्या ध्यायन्ति त्रिदशास्त्वमी ॥ अतो न मे परं रूपं द्रष्टुं कश्चित्क्षमो भवेत् ॥ ४९ ॥ अनेकजन्मसंशुद्धा योगिनो मदनुग्रहात् ॥ प्रविशंति तनौ मह्यं मुक्ताः संसारबंधनैः ॥५०॥ एवं हि ब्रुवतस्तस्य सिद्धिः प्राप्ता नृपेण हि ॥ विष्णुरूपं समास्थाय तस्मिँल्लिंगे लयं गतः ॥५१॥ अतो देवि सुविख्यातं लिंगं सिद्धेश्वरं परम् ॥ ये पश्यंति नरा भक्त्या तेषां सिद्धिश्च शाश्वती ॥ ५२ ॥ अंजनं पादलेपं च पादुकासिद्धिरेव च ॥ गुटिका खड्गसिद्धिश्च महासिद्धिः सुदुर्लभा ॥ ५३ ॥ दिव्यौषधैश्च या सिद्धिर्मंत्रस्पर्शोद्भवा च या ॥ एतास्तु सिद्धयः प्रोक्ता अपरा[1] लघिमादयः ॥ ५४ ॥ धर्मार्थकाम सिद्धिश्च मोक्षसिद्धिरनुत्तमा ॥ जायते नात्र सन्देहः श्रीसिद्धेश्वरदर्शनात् ॥ ५५ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ सिद्धेश्वरस्य देवस्य मतंगेशमथो शृणु ॥ ५६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीति लिङ्गमाहात्म्ये सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ मतंगेश्वर संज्ञं तु षष्टिसंख्याकर्माश्वरम् ॥ विद्धि पापहरं देवि समीहितकरं सदा ॥ १ ॥ सुगतिर्नाम विप्रेन्द्रो बभूव द्वापरे युगे ॥ सत्यवादी सदा दांतो वेदाध्ययनतत्परः ॥ २ ॥ मतंगस्तस्य पुत्रोऽभूद्बाल्याद्दारुणतां गतः ॥ स बालं गर्दभं देवि तिष्ठन्तं मातुरंतिके ॥ दण्डकाष्ठेन सहसा ताडयामास चापलात् ॥ ३ ॥ तं तु तीव्राहतं दृष्ट्वा गर्दभी पुत्रगृद्धिनी ॥ उवाच मा शुचः पुत्र चंडालोऽयं न वै द्विजः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणे दारुणं नास्ति मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ तुदन्पापाकृतिरयं बाले न कुरुते दयाम् ॥ ५ ॥ स्वकीयां भजते चाथ प्रकृतिं मानवः सदा ॥ एतच्छ्रुत्वा मतंगस्तु दारुणं गर्दभीवचः ॥ ६ ॥ दंडकाष्ठं परित्यज्य रासभीं प्रत्यभाषत ॥ ब्रूहि रासभि कल्याणि माता मे येन दूषिता ॥ ७ ॥ कथं मां वेत्सि चंडालं यायावरकुलोद्भवम् ॥ केन जातोस्मि चंडालो ब्राह्मण्यं येन मे गतम् ॥ ८ ॥ ॥ गर्दभ्युवाच ॥ ॥ नापितेन प्रमत्तेन ब्राह्मण्यां वृषलेन हि ॥ ततस्त्वमसि चांडालो ब्राह्मण्यं तेन ते गतम् ॥ ९ ॥ एवमुक्तो मतंगस्तु पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ ताताश्चर्यं

१ अपाराः–इ० पा० । २ अवंतीस्थपुस्तके--'सिद्धवटपासे'--इति सिद्धेश्वरलिंगस्य स्थानं सूचितम् ।

श्रुतं मेऽद्य जातोऽहं नापितेन वै ॥ १० ॥ गर्दभ्या कथितं सम्यक्तस्मात्तप्स्ये महत्तपः ॥ एवमुक्त्वा स पितरं प्रतस्थे कृतनिश्चयः ॥११॥ स गत्वा
च ततोऽरण्यमतप्यत महत्तपः ॥ ततः संतापयामास विबुधांस्तपसान्वितः ॥ १२ ॥ तं तथा तपसा युक्तमुवाच हरिवाहनः ॥ मतंग तप्यसे किं त्वं
भोगानुत्सृज्य मानुषान् ॥ वरं ददामि तेऽहं तं वृणीष्व त्वं यदिच्छसि ॥ १३ ॥ ॥ मतङ्ग उवाच ॥ ॥ ब्राह्मण्यं कामयानोऽहमिदमारब्धवां
स्तपः ॥ देहि मे शाश्वतं शक्र वर एष वृतो मया ॥ १४ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं तमुवाच पुरंदरः ॥ ब्राह्मण्यं याचसे त्वं हि दुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥
॥ १५ ॥ नाशमेष्यसि दुर्बुद्धे तदुपारम मा चिरम् ॥ चंडालयोनौ जातेन न तत्प्राप्यं कथंचन ॥ १६ ॥ एवमुक्तो मतंगस्तु संशितात्मा यत
व्रतः ॥ अतिष्ठदेकपादेन वर्षाणां शतसंख्यया ॥ १७ ॥ तमुवाच ततः शक्रः पुनरेव महायशाः ॥ ब्राह्मण्यं दुर्लभं वीर मा कृथाः साहसं वृथा
॥ १८ ॥ न हि शक्यं प्राप्तुमेवमचिरान्नाशमेष्यसि ॥ वृणु वा काममन्यं त्वं ब्राह्मणत्वं सुदुर्लभम् ॥ १९ ॥ एवमुक्तो मतंगस्तु संशितात्मा
दृढव्रतः ॥ सहस्रमेकं पादेन ततोऽब्दानामवर्त्तत ॥२०॥ तदेव च पुनर्वाक्यमुवाच बलवृत्रहा ॥ चंडालयौनौ जातेन नावाप्यं ते कथंचन ॥ २१ ॥
अन्यं वरं वृणीष्व त्वं मा कृथास्तत्त्वयं श्रमम् ॥ एवमुक्तो मतंगस्तु भृशं शोकपरायणः ॥ २२ ॥ अतिष्ठत गयां गत्वा सोंगुष्ठेन शतं समाः ॥
सुदुष्करं वहन्योगं प्राणायामपरायणः ॥ २३ ॥ त्वगस्थिभूतो धर्मात्मा ततापं परमं तपः ॥ तपंतं तमभिद्रुत्य परिजग्राह वासवः ॥ २४ ॥ वरा
णामीश्वरो दाता सर्वभूतहिते रतः ॥ २५ ॥ ॥ शक्र उवाच ॥ ॥ मतंगब्राह्मणत्वं हि विरुद्धमिह दृश्यते ॥ ब्राह्मण्यं दुर्ल्लभं तात ह्यसतां
पापशीलिनाम् ॥ २६ ॥ ब्राह्मणे सर्वभूतानां योगक्षेमः समाहितः ॥ तदुत्सृज्येह दुष्प्राप्यं ब्राह्मण्यमकृतात्मभिः ॥ २७ ॥ अन्यं वरं वृणीष्व त्वं
दुर्लभोऽयं हि ते वरः ॥ २८ ॥ ॥ मतंग उवाच ॥ ॥ किं मां तुदसि दुःखार्तं मृतं मारयसे च माम् ॥ तं तु शोचामि यो लब्ध्वा ब्राह्मण्यं नानु
पालयेत् ॥ २९ ॥ ब्राह्मण्यं यदि दुष्प्राप्यं त्रिभिर्वर्णैः शतक्रतो ॥ तपसा च कथं लब्धं विश्वामित्रेण भूभुजा ॥ ३० ॥ वीतहव्यश्च राजर्षिस्तपसा
विप्रतां गतः ॥ तस्मात्तपः करिष्यामि निर्द्वंद्वो निष्परिग्रहः ॥३१॥ अहिंसादमसत्यस्थः कथं नार्हामि विप्रताम् ॥ दैवेन कृतमेतद्धि यद्यहं मातृदो
षतः ॥ ३२ ॥ एतामवस्थां संप्राप्तो दैवयोगात्पुरंदर ॥ नूनं दैवं न शक्यं तु पौरुषेण निवर्त्तितुम् ॥ ३३ ॥ यदहं यत्नवानेवं न लभे विप्रतां विभो ॥
एवं ज्ञात्वा तु देवेश दातुमर्हसि मे वरम् ॥ ३४ ॥ यदि तेऽहमनुग्राह्यः किंचिद्वा सुकृतं मम ॥ तदुपायं हि मे शंस कथं विप्रो भवामि वै ॥ ३५ ॥

१ श्रूयते—इ० पा० ।

यथा ममाक्षया कीर्त्तिर्भवेद्वापि पुरंदर ॥ कर्तुमर्हसि तद्देव शिरसा त्वां प्रसादये ॥ ३६ ॥ इत्युक्तो हि मतगन वासवो बलवृत्रहा ॥ कथ यामास संतुष्टो लिंगमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ ३७ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ महाकालवने लिंगं स्थापितं ब्रह्मणा पुरा ॥ दिव्यमूर्त्तिधरं दिव्यं श्रीसिद्धेश्वरपूर्वतः ॥ ३८ ॥ तस्य दर्शनमात्रेण विप्रत्वं समवाप्स्यसि ॥ वासवस्य च वाक्येन मतंगो गतवांस्तदा ॥ ३९ ॥ महाकालवनं रम्यं सिद्धक्षेत्रमथापरम् ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगमशेषफलदायकम् ॥ ४० ॥ दृष्ट्वा संपूजयामास पुष्पैर्नानाविधैस्तथा ॥ पूजितः प्रत्युवाचेदं मतंगं देवसत्तमः ॥ ४१ ॥ अहो महान्सभाग्योसि यस्त्वया तोषितोऽस्म्यहम् ॥ मत्तः सर्वं समुद्भूतं ब्रह्मांडं भूर्भुवादिकम् ॥ ४२ ॥ वरदोऽस्मि वरार्हाणां शापदोऽस्मि दुरात्मनाम् ॥ ब्राह्मण्यं मत्प्रसादाच्च अक्षयं ते भविष्यति ॥ ४३ ॥ ततोऽसौ विप्रतां यातो मतंगो लिंगदर्शनात् ॥ पुनः पूजाप्रभावेण ब्रह्मलोकं गतो द्विजः ॥ ४४ ॥ ब्राह्मण्यं दुर्लभं लब्धं लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥ मतंगेन वरारोहे तस्माद्देवो विगीयते ॥ ४५ ॥ मतंगेश्वरको लोके ब्रह्मलोकप्रदायकः ॥ वर्णाश्रमेषु विद्विष्टाः पाषंडवचने रताः ॥ ४६ ॥ निर्मर्यादा निराचारा निःशंकाश्चातिलोलुपाः ॥ निर्घृणाः क्रूरकर्माणो धृष्टाः कलियुगे नराः ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य तेऽपि यांति त्रिविष्टपम् ॥ ४७ ॥ ये विशुद्धा महाभागा ध्यानिनो मुक्तिभागिनः ॥ ते पश्यंति कलौ देवि मतंगेश्वरमीश्वरम् ॥ ४८ ॥ ब्रह्मध्यानपरा ये न यज्ञदानक्रियारताः ॥ ते पश्यंति कलौ देवि मतंगेश्वरमीश्वरम् ॥ ४९ ॥ येऽर्चयंति महादेवि मतंगेश्वरमीश्वरम् ॥ कृतपुण्या नरा मर्त्ये तेषां वासोऽक्षयो दिवि ॥ ५० ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ मतंगेश्वरदेवस्य शृणु सौभाग्यमीश्वरम् ॥ ५१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये मतंगेश्वरमाहात्म्य वर्णनंनाम षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ एकषष्टितमं विद्धि सौभाग्येश्वरमीश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सौभाग्यमतुलं लभेत् ॥ १ ॥ प्रथमे प्राकृते कल्पे राजाभूदश्ववाहनः ॥ प्राग्ज्योतिषपुरे रम्ये धर्मात्मा कीर्त्तिवर्द्धनः ॥ २ ॥ अनेकयज्ञकृत्प्राज्ञः संग्रामेष्वपराजितः ॥ तस्य भार्या विशालाक्षि नाम्ना मदनमञ्जरी ॥ ३ ॥ काशिराजसुता सुभ्रू रूपेणातीव शोभना ॥ दक्षा सुशीला धर्मिष्ठा गृहव्यापारकोविदा ॥ ४ ॥ चतुःषष्टिकलायुक्ता सदा भर्तृहिते रता ॥ पूर्णेन्दुवदना सौम्या सदा मधुरभाषिणी ॥ ५ ॥ पूर्वकर्मवशाद्देवि दुर्भगा समजायत ॥ सा नेष्टा तस्य नृपतेर्नेत्रोद्वेगकरी सदा ॥ ६ ॥ श्रोत्रोद्वेगकरं वाक्यं तस्य राज्ञः करोति सा ॥ ददाह लोचने राज्ञस्तस्याः संदर्शनं सदा ॥ ७ ॥

१ देवेश—इ०पा० । २ विगीयते—विशेषेण गीयते—इत्यर्थः । ३ उज्जयनीतो उभ्ये पुस्तके—'व्रजभाणनी गलीमांहे' इति मतंगेश्वरस्थानं सूचितम् ।

मूर्छां प्राप्नोत्यसह्यां स तस्याः स्पर्शेन भूपतिः ॥ कदा चालोकितो राजा तया प्रेम्णा वरानने ॥ दह्यमानोऽतितीव्रेण वह्निना वाक्यमब्रवीत् ॥ ॥ ८ ॥ द्वास्थैतां दुर्भगां भार्यामादाय विपिने वने ॥ परित्यजाशु नैतत्ते विचार्यं वचनं मम ॥ ९ ॥ ततो नृपस्य वचनमविचार्यमवेक्ष्य सः ॥ द्वास्थस्तत्याज तां सुभ्रूमारोप्य स्यंदनं वने ॥ १० ॥ सा च त्यक्ता वने शून्ये रुदती च मुहुर्मुहुः ॥ सस्मार तं महीपालं तममन्यत दैवतम् ॥ ॥ ११ ॥ अथ सा चारुसर्वांगी तत्रासक्तात्ममानसा ॥ निश्वासपरमा निन्ये दिनशेषं तथा निशाम् ॥ १२ ॥ निश्वसन्त्यनवद्यांगी हाहेति रुदती मुहुः ॥ मन्दभाग्येति चात्मानं निनिन्द मदिरेक्षणा ॥ १३ ॥ न विहारे न चाहारे रमणीये न तद्वने ॥ न कंन्दरेषु[1] शैलानां सा बबन्ध तदा रतिम् ॥ त्यक्ता तेन वरारोहे निनिन्द निर्जयौवनम्[2] ॥ १४ ॥ दुर्भगाहं क्व जातात्र दुष्टदैववशीकृता ॥ कथं प्राप्तः स मे भर्त्ता तादृशो नृपसत्तमः ॥ १५ ॥ धन्योऽयमतिपुण्योऽयं योऽयं यौवनगोचरः ॥ अन्यासामसतीनां च रमिष्यति न संशयः ॥ १६ ॥ अभीष्टा कस्यचित्कांता कांतः कस्याश्चिदीप्सितः ॥ परस्परानुरागाढ्यं दांपत्यमतिदुर्लभम् ॥ १७ ॥ ममायं वल्लभो राजा न चाहं नृपवल्लभा ॥ परस्परानुरागो हि धन्यानामेव जायते ॥ १८ ॥ यद्यद्य स महीपालो न मया संगमेष्यति ॥ तत्कामाग्निरवश्यं मां क्षपयिष्यति दुःसहः ॥ १९ ॥ रमणीयमभूद्यत्तु पुंस्कोकिलनिनादितम् ॥ हीनं हि वल्लभेनैवं दहतीवाद्य मे वनम् ॥ २० ॥ इत्थं सा मदनाविष्टा विलपन्ती पुनःपुनः ॥ ददर्श तापसं तत्र त्रिकालज्ञं दृढव्रतम् ॥ २१ ॥ मेखलाजिनकौपीनदण्डकाष्ठोपजीवनम् ॥ महौजसं महाभागं मुमुक्षुं मुनिपुंगवम् ॥२२॥ उदयादित्यसंकाशं विभावसुसमद्युतिम् ॥ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय सा राज्ञी दुर्मता सती ॥ २३ ॥ विनयेनोपसंयम्य प्रणिपत्याभिवाद्य च ॥ वियोगकारणं राज्ञः पप्रच्छ प्रणता सती ॥ २४ ॥ भगवन्काशिराजस्य सुताहमतिवल्लभा ॥ भगिनी शत्रुसेनस्य मातुश्चातीव वल्लभा ॥ २५ ॥ अश्ववाहनसंज्ञेन नृपेणोढा महामुने ॥ धर्मतो धर्मकल्पेन प्रजापतिसमेन तु ॥ २६ ॥ सा किमर्थं न चाभीष्टा जाताऽहं तस्य भूपतेः ॥ स चातीव ममाभीष्टो नृपतिः सर्वदा विभो ॥ ॥ २७ ॥ दुर्भगाहं कथं जाता कर्मणा केन तापस ॥ कथं भवति वश्यो मे भर्त्ता नृपतिसत्तमः ॥ सौभाग्यं च कथं मे स्यादिति सत्यं च कथ्यताम् ॥ २८ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा स मुनिः संशितव्रतः ॥ ज्ञानेन कथयामास तस्या दौर्भाग्यकारणम् ॥ २९ ॥ पाणिग्रहणकाले त्वं ग्रहैः पापैर्विलोकिता ॥ भर्ता ते नृपतिः पुत्रि ग्रहैः सौम्यैर्विलोकितः ॥ ३० ॥ तेन ते वल्लभो राजा न त्वं भूपस्य वल्लभा ॥

१ न केदारेषु शैलेषु–इ० पा० । २ नवयौवनम्–इ० पा० ।

इति तस्य वचः श्रुत्वा सा राज्ञी दीनमानसा ॥ पप्रच्छ विनयोपेता भक्तिनम्रात्मकन्धरा ॥२१॥ भगवन्केन दानेन स्नानेन नियमेन च ॥ कर्मणा
केन सौभाग्यं परमं हि कथं भवेत् ॥ २२ ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा स मुनिः संशितव्रतः ॥ कथयामास माहात्म्यं सौभाग्यं येन लभ्यते ॥ २३ ॥
महाकालवने पुत्रि लिंगं सौभाग्यदायकम् ॥ मतंगेश्वरपार्श्वे तु विद्यतेऽभीष्टदायकम् ॥ तस्य दर्शनमात्रेण सौभाग्यं समवाप्स्यसि ॥२४॥ इंद्राण्या
राधितं लिंगं पुरा सौभाग्यकारणात् ॥ सौभाग्यं परमं लब्धं नष्टः शक्रोऽपि लब्धवान् ॥ तस्माद्गच्छ ममादेशान्महाकालवनं शुभम् ॥ २५ ॥
सौभाग्यं भविता तत्र कांतेन सह दर्शनम् ॥ पुत्रो भविष्यति शुभे तस्य लिंगस्य दर्शनात् ॥ २६ ॥ इत्युक्ता सा तदा तेन तापसेन वरानने ॥
विद्यते यत्र तल्लिंगं महाकालवनं गता ॥ २७॥ ददर्श प्रणयोपेता लिंगं सौभाग्यदायकम् ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य राजा सस्मार तां प्रियाम्[1] ॥ २८ ॥
पप्रच्छ जमदग्निं तु क्व गता मे प्रिया विभो ॥ भक्षिता विपिने विप्र सिंहव्याघ्रनिशाचरैः ॥ २९ ॥ मया त्यक्ता नृशंसेन अहं तस्यास्तु वल्लभः ॥
एवं ब्रुवाणो नृपतिः प्रत्युक्तो जमदग्निना ॥ ४० ॥ न भक्षिता सा भूपाल सिंहव्याघ्रनिशाचरैः ॥ सा चाविप्लुतचारित्रा त्वद्भक्ता च पतिव्रता ॥
॥ ४१ ॥ महाकालवनं राजन्गता सौभाग्यकाम्यया ॥ भार्या रक्ष्या महीपाल इति सा श्रुतिरुत्तमा ॥ ४२ ॥ भार्यायां रक्ष्यमाणायां प्रजा
भवति रक्षिता ॥ आत्मा हि जायते तस्यां सा रक्ष्यातो नरेश्वर ॥४३॥ धर्महानिश्चानुदिनमभार्यस्य भवेन्नृप ॥ नित्यक्रियाया विभ्रंशः स चापि
पतनाय वै ॥ ४४ ॥ पत्न्यानुकूलया भाव्यं यथाशीलेऽपि भर्त्तरि ॥ दुःशीला दुर्भगा भार्या पोषणीया नरेश्वर ॥ ४५ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा
समायातो नरेश्वरः ॥ महाकालवने रम्ये ददर्श स्वां प्रियां तदा ॥ ४६ ॥ सौभाग्यालंकृतां सुभ्रूं पूजयंतीं महेश्वरम् ॥ दृष्ट्वा स्नेहेन चालिंग्य
प्रत्युवाच स तां प्रियाम् ॥ ४७ ॥ विरहेण त्वदीयेन संतप्तोऽहं वरानने ॥ अद्य मे सफलं चक्षुर्जीवितं च सुजीवितम् ॥ ४८ ॥ यत्त्वां पश्यामि
सुभगे कृतार्थोहं कृतस्त्वया ॥ एवं हृष्टातिहर्षेण सा ददर्श तदा पतिम् ॥ उवाच च प्रसीदेति भूयो भूयो मुदान्विता ॥ ४९ ॥ ततः स राजा
रभसात्परिष्वज्याह भामिनीम् ॥ प्रिये प्रसन्न एवाहं भूयो भूयो ब्रवीमि किम् ॥ ५० ॥ ततः समागमो जातो जातः पुत्रोऽतिधार्मिकः ॥ तस्य
लिंगस्य माहात्म्यादृत्तोनाम[4] स गीयते ॥ ५१ ॥ सौभाग्यमतुलं लब्धं तया देव्या हिमात्मजे ॥ सौभाग्येश्वरसंज्ञं तु ततःप्रभृति भूतले ॥ ५२ ॥ ये
पश्यंति विशालाक्षि सौभाग्येश्वरमीश्वरम् ॥ तेषां कुले न दौर्भाग्यं जायते पर्वतात्मजे ॥ ५३ ॥ भविष्यति न दारिद्र्यं वियोगो न च बन्धुभिः ॥

१ प्रियं–इ०पा० । २ अश्ववाहनः–इ०पा० । ३ तम्–इ०पा० । ४ वृत्तोनाम–इ० पा० ।

पुत्रमित्रकलत्राणां लिंगस्य च समर्चनात् ॥ ५४ ॥ नोपसर्गभयं तेषां ये पश्यंति वरानने ॥ सौभाग्येश्वरसंज्ञं तु न ग्रहादिभयं भवेत् ॥ ५५ ॥ सर्वबाधाविनिर्मुक्तो धनधान्यसमन्वितः ॥ मनुष्यो जायते देवि सौभाग्येश्वरदर्शनात् ॥ संपूज्यः सर्वलोकेषु सौभाग्यैकनिधिर्भवेत् ॥ ५६ ॥ जायते भूपतिर्लोके सार्वभौमो वरानने ॥ नापुत्रा नाधना नारी न दीना न च दुःखिता ॥ जायते दुर्भगा नैव सौभाग्येश्वरदर्शनात् ॥ ५७ ॥ न वैधव्यं न च व्याधिर्नाकालमरणं प्रिये ॥ न पुत्रभर्तृजं दुःखं जायते लिंगदर्शनात् ॥ ५८ ॥ यथा लक्ष्मीर्हरेर्नित्यं सावित्री ब्रह्मणः स्मृता ॥ रोहिणी वल्लभा चेंदोः शची शक्रस्य वल्लभा ॥ तथा सा जायते नारी सौभाग्येश्वरदर्शनात् ॥ ५९ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ सौभाग्येश्वरदेवस्य शृणु रूपेश्वरं प्रिये ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीति लिंगमाहात्म्ये सौभाग्येश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ द्विषष्टिकं विजानीहि देवं रूपेश्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण रूपवाञ्जायते नरः ॥ १ ॥ पाद्मकल्पे महादेवि पद्मोनाम महीपतिः ॥ पद्मगर्भसमुद्भूतो बभूवातिपराक्रमी ॥ पृथिव्याश्चतुरंताया जातो धर्मरतो बली ॥ २ ॥ स कदाचिन्महाबाहुः प्रभूतबलवाहनः ॥ वनं जगाम गहनं हयनागशतैर्वृतः ॥ ३ ॥ बिल्वा[1]र्कखदिराकीर्णं कपित्थधवसंकुलम् ॥ मृगसिंहैर्वृतं घोरैरन्यैश्चापि वनेचरैः ॥ ४ ॥ तत्र वन्यसहस्राणि हत्वा सबलवाहनः ॥ राजा मृगप्रसंगेन वनमन्यद्विवेश सः ॥ ५ ॥ एक एवोत्तमबलः क्षुत्पिपासासमन्वितः ॥ स वनस्यांतमासाद्य महदा[2]रण्यमासदत् ॥ ६ ॥ तत्राप्यतीत्य नृपतिर्ददर्शाश्रममुत्तमम् ॥ मनःप्रह्लादजननं दृष्टिकांतमतीव च ॥ ७ ॥ पुष्पितैः पादपैः कीर्णमतीव सुखशाद्वलम् ॥ ततोऽगच्छन्महाबाहुरेकोऽमात्यान्विसृज्य तान् ॥ ८ ॥ नापश्यदाश्रमे तस्मिंस्तमृषिं संशितव्रतम् ॥ उवाच क इहेत्युच्चैर्वनं संनादयन्निव ॥९॥ श्रुत्वाथ तं तथा शब्दं कन्या श्रीरिव रूपिणी ॥ निश्चक्रामाश्रमात्तस्मात्तापसाकारधारिणी ॥१०॥ सा तं दृष्ट्वैव राजानं पद्मगर्भसमुद्भवम् ॥ आसनेनार्[3]चयित्वा च पप्रच्छ नाम तं तदा ॥११॥ उवाच स्मयमानाथ किं कार्यं क्रियतामिति ॥ तामब्रवीत्ततो राजा कन्यां मधुरभाषिणीम् ॥१२॥ दृष्ट्वा चैवानवद्यांगीं यथावत्प्रतिपूजितः ॥ आगतोऽहं महाभागे मुनिश्रेष्ठमुपासितुम् ॥ १३ ॥ क्व गतो भगवान्भद्रे तन्ममाचक्ष्व शोभने ॥ एवमुक्ता तु सा कन्या तेन राज्ञा तदाश्रमे ॥ हसंती प्रत्युवाचेदं वाक्यं समधुराक्षरम् ॥ १४ ॥ कन्याहं पृथिवीपाल कौमारब्रह्मचारिणः ॥ तपस्विनो धृतिमतो धर्मज्ञस्य मनस्विनः ॥ १५ ॥ सुता कण्वस्य मामेवं

१ उज्जयिनीस्थपुस्तके—'सामनोरबां वरपासे' इति लिखितमस्ति । तदंतस्य सौभाग्येश्वरलिंगस्य स्थानं बोद्धव्यम् । २ महद्वीरणमासदत्—इ०पा० । ३ पप्रच्छानामयं तदा—इ०पा० ।

विद्धि त्वं मनुजाधिप ॥ कण्वं हि पितरं मन्ये पितरं स्वमजानती ॥ १६ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा नृपेणोक्तं वरानने ॥ सुव्यक्तं राजपुत्री त्वं यथा कल्याणि भाषसे ॥ १७ ॥ भार्या मे भव सुश्रोणि ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ सुवर्णरत्नवासांसि कुंडले परिहारके ॥ १८ ॥ आहरामि तवाद्याहं भार्या मे भव शोभने ॥ गांधर्वेण च मां भीरु विवाहेनैव सुंदरि ॥ विवाहानां च रंभोरु गांधर्वः श्रेष्ठ उच्यते ॥ १९ ॥ नृपस्य वचनं श्रुत्वा कन्या वचनमब्रवीत् ॥ मुहूर्त्तं संप्रतीक्षस्व स मां तुभ्यं प्रदास्यति ॥ २० ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ इच्छामि त्वां वरारोहे भजमानमनिंदिते ॥ तदर्थं मां स्थितं विद्धि त्वया मेऽपहृतं मनः ॥ २१ ॥ आत्मनो बंधुरात्मैव गतिरात्मैव चात्मनः ॥ आत्मनैवात्मनो दानं कर्तुमर्हसि धर्मतः ॥ ॥ २२ ॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ यदि धर्मपथस्त्वेष यदि चात्मा प्रभुर्मम ॥ सत्यं मे प्रतिजानीहि दत्तमात्मानमद्य मे ॥ २३ ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा परिणीता नृपेण हि ॥ गांधर्वेण विवाहेन कामासक्तेन पार्वति ॥ २४ ॥ कामिता सा नृपेणैव ततो गंतुं समुद्यतः ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि कण्वश्चाश्रममभ्यगात् ॥ २५ ॥ सा कन्या पितरं दृष्ट्वा ह्रिया नोपजगाम तम् ॥ विज्ञायाथ च तां विप्रो दिव्यज्ञानो महातपाः ॥ २६ ॥ उवाच परमं क्रुद्धस्तां कन्यां काममोहिताम् ॥ त्वयापि दुष्टे रहसि मामवज्ञाय यत्कृतः ॥ २७ ॥ स्वयं स्वयंवरो मोहात्तस्मात्कृष्णा भविष्यसि ॥ कुत्सिता निर्घृणा दीना निर्लज्जा रूपवर्जिता ॥ २८ ॥ अयं ते नृपतिर्भर्त्ता दुष्टरूपो भविष्यति ॥ २९ ॥ इत्युक्ता तत्क्षणाज्जाता सा कन्या रूपवर्जिता ॥ कुरूपो नृपतिर्जातः शापात्तस्य महात्मनः ॥ ३० ॥ अथ प्रसादयामास सा कन्या पितरं तदा ॥ बालानभिज्ञा मूढाहं मन्मथेन प्रपीडिता ॥ ३१ ॥ अज्ञानाच्च कृतं पापं तात त्वं क्षंतुमर्हसि ॥ अयं महीपतिस्तात प्रत्यग्लीनो महाव्रतः ॥ ३२ ॥ न चाहं प्रार्थिता तेन मयासौ प्रार्थितो नृपः ॥ तस्मादनुग्रहं तात कर्त्तुमर्हसि चावयोः ॥ ३३ ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा स विप्रोऽतिकृपान्वितः ॥ उवाच स्वां दुहितरमाश्वास्यैवं पुनःपुनः ॥ ३४ ॥ नैव वागनृतं पुत्रि यावदद्य स्मराम्यहम् ॥ दैवमत्र परं मन्ये धिग्बुद्धिं धिक्पराक्रमम् ॥ ३५ ॥ अकार्यं कारितो येन बलादहमनिंदिते ॥ उपदेशं प्रदास्यामि तत्त्वं कर्तुमिहार्हसि ॥ ३६ ॥ महाकालवने पुण्ये लिंगं रूपप्रदायकम् ॥ पशुपेश्वरपूर्वे तु विद्यतेऽभीष्टदायकम् ॥ ३७ ॥ तत्त्वं गच्छ त्वरायुक्ता सह भर्त्रा नृपेण हि ॥ रूपं प्राप्स्यसि दुष्प्राप्यं लिंगदर्शनमात्रतः ॥ ३८ ॥ इत्युक्ता सा तदा कन्या सह भर्त्रा गता प्रिये ॥ महाकालवने रम्ये यत्र लिंगमनुत्तमम् ॥ ३९ ॥ ददर्श परया भक्त्या स च राजा नरोत्तमः ॥ तत्क्षणाद्दिव्यदेहा सा रूपेणातिमनोहरा ॥ दिव्यवस्त्रपरीधाना दिव्याल-

१ स्वयम्–इ०पा०। २ अनन्तकम्–इ०पा०।

कारभूषिता ॥ ४० ॥ स च राजा तथा जातः कंदर्पसदृशाकृतिः ॥ रूपेणाप्रतिमो लोके तस्य लिंगस्य दर्शनात् ॥ ४१ ॥ अतो लोकेषु विख्यातो देवो रूपेश्वरः प्रिये ॥ रूपदो धनदोऽत्यर्थं पुत्रदः स्वर्गदस्तथा ॥ ४२ ॥ स च राजा स्वकं प्राप्तो राष्ट्रं सस्यादिसंयुतम् ॥ प्रियया परया सार्द्धं चक्रे राज्यमकंटकम् ॥ ४३ ॥ राज्यं कृत्वा गतः स्वर्गं भार्यया सह पार्वति ॥ देदीप्यमानो वपुषा द्वितीय इव भास्करः ॥ ४४ ॥ विमानेन सुदीप्तेन वंद्यमानो दिवालये ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य प्राप्तः पदमनामयम् ॥ ४५ ॥ ये पश्यंति विशालाक्षि देवं रूपेश्वरं शिवम् ॥ न ते रूपेण हीयंते यशसा च कुलेन च ॥ ४६ ॥ सदा रूपकरं लिंगं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ये पश्यंति वरारोहे तेषां लोकाः सदाऽक्षयाः ॥ ४७ ॥ येऽर्चयंति नरा नित्यं देवं रूपेश्वरं परम् ॥ तेऽर्चिता यांति यानेन मम लोकं सनातनम् ॥ ४८ ॥ स एव सुकृती लोके कुलं तेनाप्यलंकृतम् ॥ यः पूजयति रूपेशं रूपसौभाग्यदायकम् ॥ ४९ ॥ यः पूजयति देवेशं प्रसंगादपि पार्वति ॥ धनवान्रूपवान्सोऽपि राजा भवति भूतले ॥ ५० ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ रूपेश्वरस्य देवस्य धनुःसाहस्रकं शृणु ॥ ५१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये रूपेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ धनुःसाहस्रनामानमीश्वरं शृणु पार्वति ॥ त्रिषष्टिसंख्यकं दिव्यं दर्शनात्पापनाशनम् ॥ १ ॥ विदूरथोनाम नृपः ख्यातकीर्त्तिरभूद्भुवि ॥ तस्य पुत्रद्वयं जातं सुनीतिः सुमतिस्तथा ॥ २ ॥ एकदा तु वनं यातो मृगयां स विदूरथः ॥ ददर्श गर्त्तं सुमहद्भूमेर्मुखमिवोद्गतम् ॥ ३ ॥ तं दृष्ट्वा चिंतयामास किमेतदिति पार्थिवः ॥ पातालविवरं मन्ये वडवानलसंनिभम् ॥ ४ ॥ चिंतयन्निव तत्रासौ ददर्श विजने वने ॥ ब्राह्मणं सुव्रतंनाम तपस्विनमकल्मषम् ॥ ५ ॥ स तं पप्रच्छ नृपतिः किमेतदिति भो द्विज ॥ ६ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ दानवः सुमहावीर्यो वसत्युग्रो रसातले ॥ कुजंभोनाम विख्यातो भिनत्ति वसुधामिमाम् ॥ ७ ॥ तमजित्वा कथं राज्यं भोक्ष्यसे वसुधाधिप ॥ तेन विध्वंसिता विप्रा रात्रौ निःसृत्य पार्थिव ॥ ८ ॥ उपद्रुतास्तथा देशा ध्वस्ताश्चैव तथाश्रमाः ॥ आप्याययति दैत्योऽयं सबली मुशलायुधः ॥ ९ ॥ यदि त्वं घातयस्येनं पातालांतरगोचरम् ॥ ततः समस्तवसुधापतिरेव भविष्यसि ॥ १० ॥ इति विप्रवचः श्रुत्वा मंत्रयामास पार्थिवः ॥ मंत्रिभिः सहितोऽमोघं श्रुत्वा मुशलमद्विजे ॥ ११ ॥ तं मंत्रं क्रियमाणं तु सूनुभ्यां सह मंत्रिभिः ॥ तत्पार्श्वं

१ प्रिये--इ० पा० । २ अत्र—उज्जयिनीस्थपुस्तके—'जनार्दनमीनं गंगे'—इति रूपेश्वरस्य नाम सूचितम् ।

र्त्तिनी कन्या शुश्रावाथ मुदावती ॥ १२ ॥ ततः कतिपयाहे तु तां कन्यां जलेजेक्षणाम् ॥ जहारोपवनाद्दैत्यः कुजंभः स्वसखीवृताम् ॥ १३ ॥
एतच्छ्रुत्वा महीपालः क्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ उवाच पुत्रौ जानेऽहं स कुजंभो महासुरः ॥ १४ ॥ दृष्ट्वा भूमौ पुरा गर्त्ते तत्र संशयिते मयि ॥ कथि
तो द्विजमुख्येन मया पृष्टेन पुत्रकौ ॥ १५ ॥ स हन्यतां सोऽपहर्त्ता मुदावत्याः सुदुर्मतिः ॥ प्रस्थितौ नृपभक्त्याथ स्वसैन्यपरिवारितौ ॥ १६ ॥
तौ सुतौ तत्र संप्राप्तौ पाताले पितृशासनात् ॥ युयुधाते कुजंभेन स्वशक्त्या सेनया वृतौ ॥ १७ ॥ ततः परिघनिस्त्रिंशशक्तिशूलपरश्वधैः ॥
बाणैश्चिरतरं युद्धं तेषामासीत्सुदारुणम् ॥ १८ ॥ ततो मायाबलवता तेन दैत्येन तत्क्षणात् ॥ अमोघेनाद्वितीयेन मुशलेन वरानने ॥ १९ ॥ हत
सैन्यौ रणे बद्धौ राजपुत्रौ महाबलौ ॥ २० ॥ ततः श्रुत्वा महीपालो विवर्णवदनोऽभवत् ॥ बद्धपुत्रः परामार्त्तिं जगाम गिरिपुत्रिके ॥ २१ ॥ रुरोद
बहुधात्यर्थं पुत्रस्नेहेन पार्थिवः ॥ ततो विलपतस्तस्य मार्कंडेयो महामुनिः ॥ अनेकसृष्टिसंहारदृष्टकार्यपरावरः ॥ २२ ॥ उदितादित्यसंकाशः
सप्तकल्पानुगो वशी ॥ आजगाम नृपाभ्याशे विलपंतं ददर्श सः ॥ राजानं कथयामास त्रिकालज्ञो महामुनिः ॥ २३ ॥ मा शुचस्त्वं महीपाल
क्षत्रियोऽसि दृढव्रतः ॥ क्व शोकः क्व महीपालो दुर्जेयो लोकपालवत् ॥ २४ ॥ शोकं कुपुरुषाचीर्णं त्यज त्वं राजसत्तम ॥ उद्यमं कुरु राजेंद्र
कुजंभं घातयिष्यसि ॥ २५ ॥ नात्युच्चं मेरुशिखरं नातिनीचं रसातलम् ॥ व्यवसायः सखा यस्य नास्ति दूरे महोदधिः ॥ २६ ॥ महाकालवने
लिंगमाराधय समाहितः ॥ रूपेश्वरस्य देवस्य पार्श्वे दक्षिणतः स्थितम् ॥ २७ ॥ धनुःसाहस्रतुल्यं तु मुशलस्य निवारणम् ॥ धनुः प्राप्स्यसि
राजेंद्र कुजंभं विनिपातय ॥ २८ ॥ धनुःसाहस्रहस्तैस्तु रक्षितं योधसत्तमैः ॥ लिंगं देवासुरैर्युद्धे सहस्राक्षेण सेवितम् ॥ इंद्रेण च धनुर्लब्धं जंभो वै
येन पातितः ॥ २९ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स राजाथ विदूरथः ॥ जगाम त्वारितो देवि महाकालवनं शुभम् ॥ ३० ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं पूजयामास
भक्तितः ॥ तस्य तुष्टस्तदा देवो ददौ दिव्यं धनुस्तदा ॥ ३१ ॥ धनुःसाहस्रतुल्यं च मुशलस्य निवारणम् ॥ धनुर्लब्ध्वा तदा राजा बद्धगोधां
गुलित्रवान् ॥ जगाम धीरः पातालं तेन गर्तेन सत्वरम् ॥ ३२ ॥ ततो ज्यास्वनमत्युग्रं स चक्रे पार्थिवस्तदा ॥ येन पातालमखिलमासीदापूरि
तांतरम् ॥ ३३ ॥ ततो ज्यास्वनमाकर्ण्य कुजंभो दानवेश्वरः ॥ आजगामातिकोपेन स्वसैन्यपरिवारितः ॥ ३४ ॥ ततो युद्धमभूत्तस्य सह राज्ञा ॥१४३॥
वरानने ॥ दिनानि त्रीणि स यदा योधितस्तेन दानवः ॥ ३५ ॥ ततः कोपपरीतात्मा मुशलायाभ्यधावत ॥ गंधैर्माल्यैस्तथा धूपैः पूज्यमानः स

१ तरलेक्षणाम् —इ० पा० । २ बारयामास—इ० पा० ।

तिष्ठति ॥ ३६ ॥ यावद्गृह्णाति मुशलं तावत्सा च मुदावती ॥ पस्पर्श चंदनव्याजैरनेकैश्च पुनःपुनः ॥ ३७ ॥ ततः स गत्वा युयुधे मुसलेनासुरेश्वरः ॥ तदा मुसलपातास्ते धनुषा निष्प्रभीकृताः ॥ ३८ ॥ धनुर्ज्याघातशब्देन पतिते भूतले तदा ॥ गतो वैवस्वतं लोकं कुजंभोनाम दानवः ॥ ३९ ॥ ततोऽपतत्पुष्पवृष्टिस्तस्योपरि महीपतेः ॥ जगुर्गंधर्वपतयो देववाद्यानि सस्वनुः ॥ ४० ॥ स चापि राजा तं हत्वा पुत्रौ लब्ध्वा सुतां तदा ॥ मुदावतीं मुदा युक्तो हर्षगद्गदनिर्भरः ॥ ४१ ॥ पुत्राभ्यां सहितो देवि सुसंपूर्णमनोरथः ॥ सांतःपुरपरीवारः पुनरायाद्वरानने ॥ ४२ ॥ महाकालवने रम्ये यत्र तल्लिंगमुत्तमम् ॥ पूजयामास रत्नैश्च वस्त्रैराभरणैस्तथा ॥ ४३ ॥ ततः स पूजितो देवैः शक्रेण च पुनःपुनः ॥ अस्य लिंगस्य माहात्म्याद्धनुः प्राप्तं नृपेण वै ॥ ४४ ॥ कुजंभोऽपि हतो दैत्यो देवविद्वेषकारकः ॥ धनुःसाहस्रनामायमतः ख्यातिं गमिष्यति ॥ ४५ ॥ भक्त्या ये पूजयिष्यंति धनुःसाहस्रमीश्वरम् ॥ यास्यन्ति शत्रवस्तेषां क्षयं नैवात्र संशयः ॥ ४६ ॥ अर्चिते देवदेवेशे धनुःसाहस्रिके शिवे ॥ अर्चिताः सर्वदेवाः स्युर्वरदाश्च न संशयः ॥ ४७ ॥ प्रातर्मध्येऽपराह्णे च धनुःसाहस्रकं शिवम् ॥ ये नमन्ति नरा नित्यं न ते नरकभोगिनः ॥ ४८ ॥ तीर्थानां च यथा गंगा रक्षिता योधसत्तमैः ॥ तथायं रक्षको देवो नाम्ना धनुःसहस्रकः ॥४९॥ तत्र गंगादितीर्थानि विद्यन्ते विविधानि च ॥ सुरहस्यातिपुण्यानि सद्यः पापहराणि च ॥ ५० ॥ तेषां फलं विनिर्दिष्टं ये पश्यन्ति तु भक्तितः ॥ धनुःसाहस्रकंनाम सदा शत्रुक्षयंकरम् ॥ ५१ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ धनुःसाहस्रदेवस्य देवं पशुपतिं शृणु ॥ ५२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये धनुःसाहस्रमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ शृणु त्वं पशुपत्याख्यं चतुःषष्टिकमीश्वरम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण पशुयोनिर्न लभ्यते ॥ १ ॥ पशुपालो महादेवि बभूव भुवि विश्रुतः ॥ राजा परमधर्मिष्ठः पशूनां पालने रतः ॥२॥ दिदृक्षुः स कदाचिच्च गतस्तोयनिधिं प्रति ॥ ददर्श तत्र पुरुषान्पंच प्राधान्यतः स्थितान् ॥ एका स्त्री मुक्तकेशा सा भ्रमन्ती च पुनःपुनः ॥ ३ ॥ अथ राजा भयाविष्टो विसंज्ञः समपद्यत ॥ संवेष्टितो दस्युभिस्तैस्तया नार्या विशेषतः ॥ ४ ॥ ततोन्ये समपातं च आगत्य नृपसत्तमम् ॥ संवेष्ट्य संस्थितैः सर्वैस्ततो रुद्धो महीपतिः ॥ ५ ॥ रुद्धे राजनि ते सर्वे एकीभूतास्तु दस्यवः ॥ घातिताः पशुपालेन न मृताः पुनरुत्थिताः ॥ ६ ॥ तस्य तां धृष्टतां ज्ञात्वा स्थैर्यं च नृपतेर्मृधे ॥ तस्यैव नृपतेर्देहे लीनास्ते दश दस्यवः ॥ ७ ॥ अमूर्त्ता इव ते सर्वे एकीभूतास्ततोऽभवन् ॥ तान्दृष्ट्वा

१ कुजम्भो दानवेश्वरः–इ०पा० । २ चैव–इ०पा० । ३ अभूत्–इ०पा० ।

दुःखितो राजा पशुपालोऽभवत्क्षणात् ॥ ८ ॥ अथापश्यत्तदाऽऽयांतं नारदं मुनिपुंगवम् ॥ ब्रह्मपुत्रं तपोयुक्तं पप्रच्छ स नृपस्तदा ॥ ९ ॥ ॥ पशु
पाल उवाच ॥ ॥ भगवन्ब्रह्मपुत्राद्य मया दृष्टं तु कौतुकम् ॥ अकस्मात्पुरुषाः पंच समायाता भयावहाः ॥ १० ॥ तैरहं वेष्टितो दुष्टैर्व्याकुलश्च
कृतस्तदा ॥ मुष्टिभिर्हन्यमानोऽहं स्वस्थो जातो द्विज क्षणात् ॥ ११ ॥ ततोऽन्ये पुरुषाः पञ्च समायाता नियुध्य माम् ॥ हन्यतां हन्यतामेष
मुक्तिकामो नृपाधमः ॥ १२ ॥ एवं तैः पीडितोऽत्यर्थं पुनर्मोहमुपागतः ॥ एतस्मिन्नन्तरे सा स्त्री मामुवाच पुनःपुनः ॥ १३ ॥ दृढो भव महा
राज मा विषादं कुरु प्रभो ॥ हीनवीर्या ह्यमी चोराः समर्थस्त्वं स्थिरो भव ॥ १४ ॥ तस्या वाक्येन विप्रेंद्र मया धैर्येण संयुगे ॥ दश प्रधान
पुरुषा जितास्ते न मृताः प्रभो ॥ १५ ॥ प्रलीना मच्छरीरे तु केप्यते कापि साऽबला ॥ पशुपालवचः श्रुत्वा नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ १६ ॥
ये त्वया पुरुषा दृष्टास्त्वयि लीना जिता मृधे ॥ बुद्धीन्द्रियाणि ते पञ्च पंच कर्मेन्द्रियाणि च ॥ भ्रमन्ती या च नारी सा त्वया दृष्टा नृपोत्तम ॥
॥ १७ ॥ मनोरूपेण सा बुद्धिर्भ्रमत्येव हि न स्थिरा ॥ जितानि तानि पूर्वेण ब्रह्मणा लोककर्तृणा ॥ १८ ॥ सोऽपि क्रोधवशं नीत इन्द्रियैर्विषयैः
प्रियैः ॥ पितामहेन स्वे[1] यज्ञे शम्भोर्भागो न कल्पितः ॥ १९ ॥ महादेवो जगन्नाथः सृष्टिसंहारकारकः ॥ इंद्रियैर्मोहितो राजन्क्रोधं चक्रे सुरा
न्प्रति ॥ २० ॥ सुरा विभूतयो यस्य क्रीडार्थं भुवनत्रयम् ॥ तेन भागनिमित्तार्थं चक्रे सज्यं धनुस्तदा ॥ २१ ॥ पूष्णश्च दंताः संभग्ना मोहितश्च
दिवाकरः ॥ नेत्रे[2] भग्ने भगस्यापि विद्धो यज्ञो मृगाकृतिः ॥ २२ ॥ पशवश्च कृता देवा मुनयो वेदवर्जिताः ॥ ऋषीणां धर्मशास्त्राणि हतानि
विभुना तथा ॥ २३ ॥ दुर्जयानीन्द्रियाण्याहुर्मुनयो वेदपारगाः ॥ मनोरूपेण या बुद्धिः सा चातीव सुदुर्जया ॥ २४ ॥ तस्माद्राजन्महाबाहो
मा विषादं वृथा कृथाः ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नारदस्य महात्मनः ॥ पशुपालो महादेवि वक्तुं समुपचक्रमे ॥ २५ ॥ ॥ पशुपाल उवाच ॥ ॥
कथं ते भगवन्मुक्ता देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ पशुभावाच्च ब्रह्मापि श्रोतुमिच्छामि कथ्यताम् ॥२६॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नारदः पुनरब्रवीत् ॥ पशु
त्वेऽपि गता देवा ऋषिभिर्मुनिभिः सह ॥ २७ ॥ ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा गताः शरणमीश्वरम् ॥ स्तुतिभिस्तोषितो देवो भक्तानुग्रहकारकः ॥ २८ ॥
उवाच वचनं राजन्यत्कर्तव्यं तदुच्यताम् ॥ २९ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ वेदशास्त्राणि विज्ञानं देहि नो भव मा चिरम् ॥ देवस्त्वं पूर्ववद्देव यदि

१ स्वे यज्ञे--दक्षकर्तृके स्वोद्देश्यके-ब्रह्मोद्देश्यके यज्ञे--इत्यर्थः । २ अथ--इ०पा० । ३ क्षरी भग्नौ--इ०पा० । ४ वेदपारगाः--इ०पा० । ५ ब्रह्मर्षे--इ०पा० । ६ उवाच--ईश्वरः--इति शेषः । ७ यत्करोमि तदुच्यताम्--इ०पा० ।

तुष्टो महेश्वरः ॥३०॥ ॥ईश्वर उवाच॥ ॥ भवंतः पशवः सर्वे मया सार्द्धं च गम्यताम् ॥ महाकालवने क्षेत्रे पशुभावविमोक्षके ॥३१॥ अहं पतिर्वो भविता ततो मोक्षमवाप्स्यथ ॥ भवतामनुकंपार्थं लोकानुग्रहकारणम् ॥ लिंगरूपी भविष्यामि नाम्ना पशुपतीश्वरः ॥ ३२ ॥ अथ ते त्रिदशाः सर्वे दृष्ट्वा देवं तमीश्वरम् ॥ पशुभावविनिर्मुक्ता गता हृष्टास्त्रिविष्टपम् ॥ ब्रह्मा पशुपतिं प्राह प्रसन्नेनांतरात्मना ॥ ३३ ॥ ये त्वां पश्यन्ति देवेश भक्त्या परमया युताः ॥ तेषां कुले पशुत्वं च ये गताः पितरः प्रभो ॥ स्वकैः कर्मविपाकैश्च तेषां मोक्षो भविष्यति ॥३४॥ अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि यत्पापं क्रियते नरैः ॥ तत्पापं विलयं यातु तस्य देवस्य पूजनात् ॥ ३५ ॥ ते नराः पशवो लोके किं तेषां जीविते फलम् ॥ यैर्न दृष्टः पशुपतिः पशुयोनिविमोचकः ॥ ३६ ॥ कौमारे यौवने बाल्ये वार्द्धके यदुपार्जितम् ॥ तत्पापं विलयं याति दृष्ट्वा पशुपतिं शिवम् ॥ ३७ ॥ पौषमासे तु संप्राप्ते ये त्वां पश्यंति मानवाः ॥ तेषां त्वं वरदो देव सदाभीष्टकरो भवेत् ॥ ३८ ॥ सूर्यग्रहे यथा दत्तं कुरुक्षेत्रे विशेषतः ॥ पात्रे दानं सुवर्णस्य प्रोक्तमक्षय्यमव्ययम् ॥ ३९ ॥ पौषमासे दिनैकेन नराणामधिकं तथा ॥ तद्दर्शनेन देवेश भविष्यति न संशयः ॥ ४० ॥ इत्युक्त्वा भगवान्ब्रह्मा ब्रह्मलोकं गतो नृप ॥ कृतकृत्यः प्रहृष्टात्मा मुनिभिः कविभिः सह ॥ ४१ ॥ तस्मात्त्वमपि राजेंद्र यदीच्छसि परां गतिम् ॥ समाराधय तल्लिंगं पशुयोनिविमोचनम् ॥ महाकालवनं गत्वा इन्द्रेश्वरस्य दक्षिणे ॥ ४२ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नारदस्य महात्मनः ॥ जगाम पशुपालोऽपि महाकालवनं प्रिये ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य गतोऽसौ परमां गतिम् ॥ ४३ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ पशुपत्याख्यदेवस्य शृणु ब्रह्मेश्वरं शिवम् ॥ ४४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये पशुपतीश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुष्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ पंचषष्टिकसंख्याकं विद्धि ब्रह्मेश्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण ब्रह्मलोको ह्यवाप्यते ॥ १ ॥ पुलोमानाम दैत्येंद्रो महाबलपराक्रमः ॥ पौलोमानां सहस्रैस्तु पूज्यमानः स तिष्ठति ॥ २ ॥ आनर्चुस्तेऽपि तं दैत्यं सुरेशं त्रिदशा इव ॥ स कदाचित्समक्षं तु दैत्यानामिदमब्रवीत् ॥ ३ ॥ अद्यापि लोकपालानामर्केंदुज्वलनांभसाम् ॥ शतक्रतोर्द्धनेशस्य यमस्य वरुणस्य च ॥ ४ ॥ यदि नाम ततः किं मे तपसा जीवितेन च ॥ सोऽहं विद्रावयिष्यामि सर्वानेव दिवौकसः ॥ ५ ॥ सर्वैरेतैः परिवृतः पौलोमैर्बलवत्तरैः ॥ इत्युक्त्वा गतवान्देवि सागरं दैत्यसंवृतः ॥ तावच्छयानं सहसा ह्यपश्यन्मधुसूदनम् ॥ ६ ॥ शारदाभ्रसमाभासं मध्येकालं

१ देवेशम्–इ० पा० । २ प्रकाम–इ० पा० । ३ अक्षयम्–इ० पा० । ४ अत्र उज्जयिनीस्थपुस्तके–"ब्रह्मसापुरामाहे" इति लिखितमस्ति, तत्रैतस्य पशुपतीश्वरस्य स्थानं बोद्धव्यम् ।

यथा घनम् ॥ तमालोक्य ततो दैत्यानब्रवीदनुगांस्तथा ॥ ७ ॥ अयं स दानवगिरिवज्रो हि मधुसूदनः ॥ कीर्तिकांताकलाकेलिवैधव्यादेशको द्विषाम् ॥ ८ ॥ दैत्यसीमंतिनीकांतपत्रवल्लीप्रभंजकः ॥ अयमस्मज्जयवधूवैधव्यादेशकः परः ॥ ९ ॥ गतशंकः स्वपित्येकः सर्वदा कुटिलाशयः ॥ हंतव्यस्त्वरया दुष्टः कांक्षितो दर्शनं गतः ॥ १० ॥ इत्युक्त्वा स हि दैत्येंद्रः पुलोमातिरुषान्वितः ॥ अभिदुद्राव वेगेन तावदग्रे पितामहम् ॥ ददर्श नाभिकमले चिन्तयानं पुनःपुनः ॥ ११ ॥ अथ व्याकुलतां प्राप्तो ब्रह्मा दृष्ट्वा तदद्भुतम् ॥ आयांतं दैत्यसिंहानां सैन्यं रणसुदुर्जयम् ॥ ॥ १२ ॥ अथ बोधं गतः क्षिप्रं कैटभारिर्महाबलः ॥ ददर्शाग्रे पुलोमं तु स्वसैन्यपरिवारितम् ॥ १३ ॥ अजेयः संगरे धीरो ब्रह्माणमिदमब्रवीत् ॥ १४ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ पुलोमस्य विनाशार्थमुद्योगः क्रियतामिति ॥ असौ लब्धवरो दैत्यः सहसा मां विजेष्यति ॥ १५ ॥ तस्माद्गच्छ त्वरायुक्तो महाकालवने शुभे ॥ लिंगं द्रक्ष्यसि तत्रैव सप्तकल्पोद्भवं परम् ॥ १६ ॥ उत्तरे च्यवनेशस्य शिवशक्तिसमन्वितम् ॥ तस्य लिंगस्य माहात्म्याद्बलं प्राप्स्यति शाश्वतम् ॥ १७ ॥ कुण्डेश्वरकरस्पर्शकारि वारि निरंतरम् ॥ तदानय गृहीत्वा तु तेनायं वध्यतामिति ॥ १८ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ आजगाम मुहूर्तेन यत्र तल्लिंगमुत्तमम् ॥ १९ ॥ स्तुतिं चकार सहसा दृष्ट्वा भक्त्या पितामहः ॥ ॥ २० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमस्ते दिव्यरूपाय नमस्ते बहुरूपिणे ॥ नमोऽविषह्यवीर्याय नमो विश्वक्रियात्मने ॥ २१ ॥ नमः पिंगकपर्दाय नमः खंडेंदुधारिणे ॥ नमः कनकवर्णाय नमो वननिवासिने ॥ २२ ॥ वंदे त्वां भूतभर्त्तारं सदा शत्रुविनाशनम् ॥ रणत्कनककेयूरं धृतपूर्णेंदुमंडलम् ॥ २३ ॥ वन्दे त्वां त्रिदशाध्यक्षं विश्वाध्यक्षं महेश्वरम् ॥ क्षीणसंसारदुःखौघं मुनिध्यातपदं सदा ॥ २४ ॥ वंदे त्वां सर्वदा देवं दैत्यसंघातनाशनम् ॥ टंकपट्टिशशूलाग्रधनुःखड्गगदाधरम् ॥ २५ ॥ एवं स्तुतः स भगवाँल्लिंगरूपी महेश्वरः ॥ किंचित्स्मितमुखः प्राह ब्रह्माणं लोककारणम् ॥ २६ ॥ किं तेऽभीष्टं करोम्यद्य किं ददामि पितामह ॥ कस्मात्स्तौषि मुनिश्रेष्ठ कस्मादार्तोऽसि दृश्यसे ॥ ॥ २७ ॥ इति लिंगवचः श्रुत्वा कथितं ब्रह्मणा तदा ॥ वृत्तांतं विस्तरात्सर्वं लिंगेनोक्तं तदा प्रिये ॥ २८ ॥ जलं गृहाण वाणीश शस्त्रजं शत्रुवारणम् ॥ हनिष्यसि क्षणेनैव पुलोमं सहसैन्यकम् ॥ २९ ॥ इत्युक्तः सत्वरो ब्रह्मा गतो यत्र जनार्दनः ॥ जलेन तेन तान्दैत्यान्पातयामास भूतले ॥ ३० ॥ स पुलोमा महानासीत्स्वारोचिषेंऽतरे मनौ ॥ कृष्णोऽपि ब्रह्मणा सार्द्धमाजगाम कुशस्थलीम् ॥ ३१ ॥

१- [illegible] २ [illegible]

ददर्श तत्र तल्लिंगं नाम चक्रे जनार्दनः ॥ ब्रह्मणा संस्तुतो देवो ममानुग्रहकारणात् ॥ तस्माद्ब्रह्मेश्वरोनाम ख्यातिं लोकेषु यास्यति ॥ ३२ ॥ ये
द्रक्ष्यंति नरा भक्त्या देवं ब्रह्मेश्वरं शिवम् ॥ ते ब्रह्मलोकमाक्रम्य समेष्यन्ति ममान्तिकम् ॥ ३३ ॥ यस्तु पश्येत्प्रसंगेन देवं ब्रह्मेश्वरं शिवम् ॥ कृत
कृत्यः स पुरुषो न शोचेन्मरणं सदा ॥ ३४ ॥ यः पुष्करं नरो गत्वा तपो वर्षशतं चरेत् ॥ अन्यो ब्रह्मेश्वरं पश्येत्तस्य पुण्यं ततोऽधिकम् ॥ ३५ ॥
पंचपातकसंयुक्तो यो मर्त्यो दुष्टमानसः ॥ सोपि गच्छेच्छिवं स्थानं दृष्ट्वा ब्रह्मेश्वरं शिवम् ॥ ३६ ॥ चांद्रायणानां विधिवद्दशानामेव यत्फलम् ॥
तत्फलं समवाप्नोति ब्रह्मेश्वरस्य दर्शनात् ॥ ३७ ॥ इत्युक्त्वा गतवान्विष्णुर्वैकुंठं शाश्वतं प्रिये ॥ ब्रह्मलोकं जगामाथ ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ३८ ॥
एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ ब्रह्मेश्वरस्य देवस्य जल्पेश्वरमथो शृणु ॥ ३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये ब्रह्मेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥६५॥ ॥छ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ षट्षष्टितमकं
विद्धि देवं जल्पेश्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण महापापं शमं व्रजेत् ॥ १ ॥ जल्पोनाम महादेवि राजाभूद्भुवि विश्रुतः ॥ सदा जल्परतो नित्यं जल्प
वादप्रवर्तकः ॥ २ ॥ विकल्पबहुलो नित्यं संसारगतिचिंतकः ॥ सुबाहुप्रमुखाः पंच पुत्रा जाता महाबलाः ॥३॥ तस्य राज्ञो वरारोहे मूर्त्ताः पंचाग्नयो
यथा ॥ सुबाहुः शत्रुमर्दी च जयो विजय एव च ॥ विक्रांतः पंचमः पुत्रः सर्वे शस्त्रास्त्रपारगाः ॥४॥ पित्रा जल्पेन ते राज्ञा पृथग्राज्ये प्रतिष्ठिताः ॥
पृथक्पुत्रा हि ते सर्वे पृथग्देशाधिपाः कृताः ॥५॥ प्राच्यां सुबाहुर्नृपतिर्याम्यां वै शत्रुमर्दनः ॥ पश्चिमायां जयो राजा उत्तरे विजयो नृपः ॥ ६ ॥
मध्ये विक्रांतसंज्ञस्तु स्वपदे विनियोजितः ॥ व्यवस्थामीदृशीं कृत्वा स्वयमेव वनं ययौ ॥ ७ ॥ बभूवुर्मंत्रिणस्तेषां हिता वंशक्रमागताः ॥ बुभुजुः
स्वस्वराज्यानि मंत्रिभिः सहितास्तदा ॥ ८ ॥ विक्रांतस्य च यो मंत्री विकल्पैकपरायणः ॥ तेनोक्तं विजने देशे विक्रांतस्य महीभृतः ॥ ९ ॥
यस्यैषा पृथिवी कृत्स्ना स समर्थः प्रकीर्तितः ॥ उद्यमेन पदं लब्धं वासवेन महात्मना ॥ १० ॥ त्रिदशैश्चामृतं लब्धमुद्यमेन महीपते ॥ ११ ॥
हीनोद्यमा मानवा ये क्षत्रियाश्च विशेषतः ॥ ते हास्यास्पदतां यांति हीनवीर्या दिनेदिने ॥ १२ ॥ खेदं च कुरुते भ्राता राज्यलुब्धोऽर्थकारणात् ॥
अर्थवीर्येण तेनैव संतोषं कुरुते नृपः ॥ १३ ॥ क्रियते न किमर्थं तु भूप मंत्रपरिग्रहः ॥ भुज्यते सकलं राज्यं मया ते मंत्रिणा बलात् ॥ १४ ॥

१ तस्य ब्रह्मेश्वरद्रष्टुः—इत्यर्थः । २ ततः—शतवर्षतपःकरात्—इत्यर्थः । ३ अत्र उज्जयिनीस्थपुस्तके—"दामदरवाजे गौतमना वरपासे" इति लिखितमस्ति, तदेतस्य स्थानं बोद्धव्यम् । ४ सर्वशास्त्रार्थपारगः—इ० पा० । ५ नरा ये तु—इ० पा० ।

परोऽपि हितवान्बन्धुर्बन्धुरप्यहितः परः ॥ अहितो देहजो व्याधिर्हितमारण्यमौषधम् ॥ १५ ॥ भूमिमेते निर्गिलंति सर्पा बिलशयानिव ॥ राजानमविरोद्धारं ब्राह्मणं चाप्रवासिनम् ॥ १६ ॥ मायया मोहितं सर्वं को वा कस्य च बांधवः ॥ उद्यमः क्रियतां तस्माद्भ्रातॄणां निग्रहे द्रुतम् ॥ १७ ॥ भ्रातृभिर्भ्रातरः सर्वे निहता राज्यकारणात् ॥ धर्मं च शाश्वतं ज्ञात्वा निहताश्चासुराः सुरैः ॥ १८ ॥ इति मंत्रिवचः श्रुत्वा स राजा विस्मयान्वितः ॥ हसित्वा प्रत्युवाचेदं ममायं शत्रुरागतः ॥ १९ ॥ ॥ विक्रान्त उवाच ॥ ॥ वयं च भ्रातरः पंच पृथिवीं कामयामहे ॥ अतुष्टाः पृथगैश्वर्यं कथं कृत्स्नां भविष्यति ॥२०॥ ज्येष्ठो भ्राता सुबाहुश्च द्वितीयः शत्रुमर्दनः ॥ जयश्च विजयश्चैव तेषां लघुरहं यतः ॥ २१ ॥ ॥ मंत्र्युवाच ॥ ॥ राज्ये स्थितं पूजयंति ज्येष्ठं पूजार्हणैर्वरैः ॥ कनिष्ठज्येष्ठता केयं राज्यं प्रार्थयतां नृणाम् ॥ २२ ॥ तथेति च प्रतिज्ञाते विक्रांतेन महीभृता ॥ स मंत्री कारयामास अभिचारविधिं तदा ॥ २३ ॥ अथर्वणेन मंत्रेण पुरोधाः प्रचकार ह ॥ ज्ञातं पुरोहितैस्तेषां तेऽपि चक्रुः समाहिताः ॥ २४ ॥ अथ कृत्या समुत्पन्ना पश्चात्कृत्याचतुष्टयम् ॥ सपुरोहितभृत्यांस्तानग्रसंस्तु समं तदा ॥ २५ ॥ ततः समस्तलोकस्य विस्मयश्चाभवन्महान् ॥ यदैककालं नेशुस्ते पृथक्पुरनिवासिनः ॥२६॥ ततः श्रुत्वा च निधनं पुत्राणां जल्पको नृपः ॥ वने वशिष्ठं पप्रच्छ किमेतद्भगवन्प्रभो ॥ २७ ॥ तेनापि कथितं सर्वं वशिष्ठेन महात्मना ॥ दिव्यज्ञानेन वृत्तांतं विकल्पं चाकरोन्नृपः ॥ २८ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ निमित्तोऽहं विनाशस्य धिग्धिग्जन्म मदीयकम् ॥ सार्द्धं त्वमात्यपुत्रैश्च मृतं ब्राह्मणपंचकम् ॥ २९ ॥ मत्तोऽन्यः कः पापरतो भविष्यति महान्भुवि ॥ यदि जन्म मदीयं स्यान्न च जातु महीतले ॥ ३० ॥ ततस्ते न विनश्येयुर्मम पुत्रपुरोहिताः ॥ धिग्राज्यं धिक्च मे जन्म भूभुजां च महाकुले ॥ ३१ ॥ कारणत्वं गतो योऽहं विनाशस्य द्विजन्मनाम् ॥ कुर्वन्तः स्वामिनस्तेऽर्थं पुत्राणां मम याजकाः ॥ नाशं ययुर्न दुष्टास्ते दुष्टोऽहं नाशकारणे ॥ ३२ ॥ इत्थमुद्विग्नहृदयः स जल्पः पृथिवीपतिः ॥ पप्रच्छ च पुनः प्रह्वो वशिष्ठं ज्ञानिनां वरम् ॥ ३३ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ भगवन्ब्रूहि मे तीर्थमवियोगकरं सदा ॥ सद्यः पापहरं विप्र लिंगं वा कथय प्रभो ॥ ३४ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा जल्पस्य पृथिवीपतेः ॥ वशिष्ठः कथयामास दिव्यज्ञानेन पार्वति ॥ ३५ ॥ गच्छ जल्प ममादेशान्महाकालवनोत्तमम् ॥ कृत्वा निःक्षत्रियां पृथ्वीं यत्र रामस्तपस्यति ॥ तत्र लिंगमनाद्यं च कुंक्कुटेश्वरपश्चिमे ॥ ३६ ॥ तदाराधय राजेंद्र जामदग्न्याश्रमे स्थितः ॥ वशिष्ठस्य वचः

१ को वा कस्य न बान्धवः–इ० पा० । २ अमुतम्–इ० पा० । ३ विक्रान्तः–इ० पा० । ४ कृत्स्नम्–इ० पा० । ५ महीतले–इ० पा० । ६ कुक्कुटेश्वरपश्चिमे–इ० पा० ।

श्रुत्वा जल्पोऽसौ पृथिवीपतिः ॥ ३७ ॥ देवदारुवनं त्यक्त्वा महाकालवनं गतः ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगमनाद्यं देवसंस्तुतम् ॥ पूजयामास विधिवत्परमेण समाधिना ॥ ३८ ॥ तत्र वाणी समुत्पन्ना लिंगमध्याद्वरानने ॥ न त्वं पापसमाचारो न त्वं मरणकारणम् ॥ पुत्राणां नृप विप्राणामदृष्टं तत्र कारणम् ॥ ३९ ॥ विपाकेन स्वकीयेन गता वैवस्वतं पुरम् ॥ मा शोकं कुरु राजेंद्र गहना कर्मणो गतिः ॥ ४० ॥ अनेन शुद्धभावेन तुष्टोऽहं नृपसत्तम ॥ यदभीष्टं वरं ब्रूहि तत्ते दास्यामि नान्यथा ॥४१॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि मे देव यदि देयो वरो मम ॥ संसारसागरे घोरे मा भवेन्मम जन्म च ॥ ४२ ॥ अक्षयां देहि मे कीर्त्तिं नाम्ना मे विश्रुतो भुवि ॥ अयं जल्पेश्वरो देवो जल्पेनाराधितो विभुः ॥ ४३ ॥ वदंतु त्रिदशाः सर्वे एष मे दुर्लभो वरः ॥ ये त्वां पश्यंति मनुजा मन्नाम्ना ख्यातिमागतम् ॥ तेषां वियोगो मा भूयात्पुत्रतो धनतोऽपि वा ॥ ॥ ४४ ॥ न संसारभयं तेषां दस्युतो नैव राजतः ॥ न भूतग्रहरोगेभ्यो भयमस्तु कदाचन ॥ ४५ ॥ शिवमस्तु सदा तेषां येषां त्वं दर्शनं गतः ॥ ते धन्या मानुषे लोके ये त्वां शरणमागताः ॥ ४६ ॥ सर्वतीर्थाभिषेकैस्तु यत्पुण्यं प्राप्यते नरैः ॥ तत्सर्वमधिकं देव लभ्यते तव दर्शनात् ॥ ॥ ४७ ॥ तावत्पतति संसारे घोरे दुःखशताकुले[1] ॥ यावन्न दृश्यते देवः संसारार्णवतारकः ॥ ४८ ॥ यदा पापक्षयः पुंसां तदा ते दर्शनं भवेत् ॥ महता सुकृतेनैव नाल्पेन तपसा प्रभो ॥ ४९ ॥ एवं भविष्यतीत्युक्त्वा तेन लिंगेन पार्वति ॥ पश्यतां सर्वदेवानां स्वतनौ संनिवेशितः ॥ ५० ॥ तस्मिँल्लिंगे लयं प्राप्ते नृपे जल्पे वरानने ॥ देवो जल्पेश्वरः ख्यातो देवैरुक्तो महीतले ॥ भुक्तिदो मुक्तिदश्चैव सदाभीष्टकरः स्मृतः ॥ ५१ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ जल्पेश्वरस्य देवस्य शृणु केदारसंज्ञकम् ॥ ५२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये जल्पेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ सप्तषष्टिकसंख्याकं केदारेश्वरसंज्ञकम् ॥ देवं शृणु वरारोहे दर्शनात्पापनाशनम् ॥ १ ॥ सृष्टिकाले पुरा देवि देवा व्याप्ता हिमेन हि ॥ शीतार्त्ता विह्वलाः सर्वे ब्रह्माणं शरणं गताः ॥ २ ॥ हिमाद्रिणार्दिताः सर्वे वयं देव जगत्पते ॥ त्राहि भीतांश्चतुर्वक्त्र पितामह नमोऽस्तु ते ॥ ३ ॥ देवानां वचनं श्रुत्वा प्रोक्तं वै ब्रह्मणा प्रिये ॥ पीडिता हिमशैलेन शंकरश्वशुरेण च ॥ ४ ॥ नाहं यातुं समर्थोऽस्मि सत्यमेतन्मयोदितम् ॥ महादेव मृते देवा गतिरन्या न विद्यते ॥ ५ ॥ स एव शरणं देवः सर्वेषां नो भविष्यति ॥ तस्याज्ञया मया सर्वे पर्वता रचिताः पुरा ॥ ६ ॥ कृत्वा स्तुति

१ दुःखसमाकुले--इ० पा० ।

र्विचित्रा च हिमाद्रिश्च मया कृतः ॥ असेव्यः सर्वजंतूनामधृष्यो दुर्गमो गिरिः ॥ ७॥ हिमाचलस्य तस्यैव शास्ता देवो महेश्वरः ॥ तस्माद्यास्या
महे देवा कैलासं पर्वतोत्तमम् ॥ ८ ॥ यत्र तिष्ठति विश्वात्मा देवदेवो महेश्वरः ॥ एवमुक्त्वा गतो ब्रह्मा देवैः सार्द्धं ममांतिकम् ॥ दृष्टोऽहं पूजित
स्तैस्तु स्तुतोऽहं विविधैःस्तवैः ॥ ९ ॥ मया संमानिता देवाश्चतुर्वक्त्रः प्रपूजितः ॥ पूजयित्वा मया पृष्टो ब्रह्मा गमनकारणम् ॥१०॥ किं कार्यं त्रिदशैः
सार्द्धमागतोऽसि पितामह ॥ कथितं ब्रह्मणा सर्वं श्रुतं सर्वं मया प्रिये ॥ ११ ॥ हिमाचलं समाहूय मर्यादा च कृता मया ॥ शैलानां राजराज
त्वं हिमाद्रिश्च प्रतिष्ठितः ॥ १२ ॥ देवानां विषयाश्चैव गंधर्वाणां तथैव च ॥ यक्षाणामथ नागानां किंनराणां तथैव च ॥ १३ ॥ विद्याधराणां
क्रीडार्थं पृथक्पृथग्निवेशिताः ॥ रूपतो भाति शैलेंद्रः शुद्धस्फटिकसंनिभः ॥ १४ ॥ जाह्नवीनिर्झरोष्णीषः शर्वाणीजनकस्तथा ॥ १५ ॥ सर्वदेव
मयो दिव्यः सर्वतीर्थमयः कृतः ॥ सर्वाश्रमनिवासश्च सर्वामरनिषेवितः ॥ १६ ॥ एवं संस्थाप्य शैलेंद्रं लिंगमूर्त्तिरहं स्थितः ॥ विख्यातस्त्रिषु
लोकेषु केदारेश्वरनामतः ॥ १७ ॥ उदकं निर्मितं तत्र मंत्रपूर्णं मया प्रिये ॥ माहात्म्यं विविधं प्रोक्तं लिंगस्य च जलस्य च ॥ १८ ॥ योत्रा
गत्य नरो भक्त्या सम्यङ्मां पूजयिष्यति ॥ जलं योऽत्रैव गृह्णाति विधानेन वरानने ॥ तस्योदरे भविष्यामि लिंगरूपी न संशयः ॥ १९ ॥
इत्युक्ते वचने देवि सदेवासुरपन्नगाः ॥ यक्षरक्षःपिशाचाश्च भूतवैतालकिंनराः ॥ २० ॥ विद्याधरगणाश्चैव मम दर्शनलालसाः ॥
समायाता वरारोहे पीत्वा तत्र जलं शुभम् ॥ २१ ॥ दृष्टोऽहं विधिना तैस्तु लिंगमूर्त्तिगतः प्रिये ॥ मम तुल्याश्च ते जातास्त
स्मिन्नद्रिवरे स्थिताः ॥ जनलोकगतैः सिद्धैः पूज्यमाना वरानने ॥ २२ ॥ अथ कालेन बहुना श्रुत्वा माहात्म्यमुत्तमम् ॥ केदारेश्वरदेवस्य जलस्य
च विशेषतः ॥ २३ ॥ मनुष्याः समुपायातास्ते रजोबहुला यतः ॥ तमःप्राया विशालाक्षि तदाहं माहिषं वपुः ॥ २४ ॥ कृतवांस्तद्भयार्थाय न
च ते भीतिमागताः ॥ इह देवोत्र देवोऽत्र बभ्रमुस्ते दिदृक्षवः ॥ २५ ॥ न तैर्दृष्टो महादेवि यतोऽहं महिषाकृतिः ॥ स्थितोऽस्म्यलक्ष्यरूपेण ततस्ते
दीनमानसाः ॥ उद्विग्ना निश्वसन्तश्च वैराग्यं परमं गताः ॥ २६ ॥ नात्र देवो न तीर्थानि न गंगा पुण्यदायिनी ॥ न धर्मो न परो लोकः सर्वमे
तद्विडम्बनम् ॥ २७ ॥ एवं किल पुराणेषु श्रूयते सर्वदा श्रुतौ ॥ हिमालये च केदारं लिंगं मोक्षप्रदायकम् ॥ २८ ॥ एवं तु वदतां तेषां मानुषाणां
यशस्विनि ॥ आकाशादुत्थिता वाणी मया प्रोक्तानुकंपया ॥ २९ ॥ अमार्गं मा व्रजंत्वत्र न निंद्याः श्रुतयोऽव्ययाः ॥ पुराणं नान्यथा प्रोक्तं

१ महता–इ०पा० ।

ब्रह्मणा लोककर्तृणा ॥ ३० ॥ ये निंदंति पुराणानि धर्मशास्त्राणि नास्तिकाः ॥ ते यांति नरकं घोरं यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३१ ॥ सदा देवोऽत्र केदारः स्वर्गमोक्षप्रदायकः ॥ विद्यते त्रिदशैः पूज्यः सततं नैव दृश्यते ॥ ३२ ॥ करोति पूजां हिमवान्मासानष्टौ च शाश्वतान् ॥ हिमाद्रिस्तेन पुण्येन नगेन्द्रस्तु कृतो नगैः ॥ सेव्यश्च रमणीयश्च सर्वतीर्थनमस्कृतः ॥ ३३ ॥ सर्वरत्ननिधानश्च देवानां वल्लभस्तथा ॥ ग्रीष्मे नैव वसन्ते च देवदेवोऽत्र दृश्यते ॥ ३४ ॥ नियतेनैव कालेन मानुषाणां च सर्वदा ॥ यदि बुद्धिः परा जाता सर्वदा मम दर्शने ॥ ३५ ॥ आख्यास्ये तदुपायं च श्रूयतां सावधानतः ॥ मा विकल्पोऽत्र कर्त्तव्यः सर्वान्कामानवाप्स्यथ ॥ ३६ ॥ क्षेत्राणामुत्तमं क्षेत्रं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ प्रलयेऽप्यक्षयं प्रोक्तं महाकालवनं नराः ॥ ३७ ॥ तत्राहं संभविष्यामि लोकानामनुकंपया ॥ लिंगरूपेण शिप्रायास्तटे पुण्ये सुशोभने ॥ ३८ ॥ सोमेश्वरस्य देवस्य पश्चिमे स्थानमुत्तमम् ॥ प्रसिद्धमुपयास्यामि केदारेश्वरनामतः ॥ ३९ ॥ सर्वदा दर्शनं तत्र मया सार्द्धं भविष्यति ॥ सर्वेषां च प्रदास्यामि सर्वान्कामान्न संशयः ॥ ४० ॥ इह यावत्फलं तस्माद्दास्यामि ह्यधिकं ततः ॥ इति ते मानवाः सर्वे श्रुत्वा वाणीं मनोरमाम् ॥ आकाशादुत्थितां दिव्यां मनःप्रह्लादकारिकाम् ॥ ४१ ॥ गता वनं महाकालं संस्मरन्तो महेश्वरम् ॥ विकल्पेन विचित्रेण सत्यमेवेति नान्यथा ॥ ४२ ॥ स्नात्वा शिप्राजले पुण्ये यावत्पश्यन्ति भास्करम् ॥ तावद्दृष्टिपथोत्पन्नं लिंगं पापप्रणाशनम् ॥ ४३ ॥ अथ ते हर्षिताः प्रोचुः केदारोऽयं न संशयः ॥ दृष्टोऽस्माकं न सन्देहो गंगा शिप्राजले स्थिता ॥ ४४ ॥ ततस्ते पूजयामासुः पुष्पैर्नानाविधैस्तथा ॥ पूजितोऽहं विशालाक्षि तेषां तुष्टो वरानने॥ ॥ ४५ ॥ दुर्लभोऽतिवरो दत्तः कैलासे स्थानमुत्तमम् ॥ अक्षयं च पदं दत्तं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ ४६ ॥ अतोऽहं त्रिदशैः प्रोक्तः केदारेश्वरनामतः ॥ प्रार्थितः परया भक्त्या लोकानामनुकंपया ॥ ४७ ॥ इहागत्य नरा ये च त्वां पश्यंति सुभक्तितः ॥ तेषां फलं त्वया देव दातव्यमधिकं यतः ॥ ४८ ॥ हिमाद्रौ हिमनाथस्य यात्रायाः प्रत्यहं फलम् ॥ लभन्ते च नरा नित्यं नात्र कार्या विचारणा ॥ ४९ ॥ ब्रह्महा वा सुरापो वा स्तेयी वा गुरुतल्पगः ॥ तत्संपर्की नरो यस्तु त्वां दृष्ट्वा किल्बिषाकरः ॥ ५० ॥ सोऽपि याति परं स्थानं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ चांद्रायणानां विधिवच्छतानां चैव यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति केदारेश्वरदर्शनात् ॥ ५१ ॥ ते नराः पशवो लोके तेषां जन्म निरर्थकम् ॥ यैर्न दृष्टो महाकाले केदारेश्वरसंज्ञकः ॥ ५२ ॥ कौमारे यौवने बाल्ये वार्द्धके यदुपार्जितम् ॥ तत्पापं संक्षयं याति केदारेश्वरदर्शनात् ॥ ५३ ॥ हिमालयकृता यात्रा

१ प्रथमम्-इ०पा० ।

तस्याः प्रोक्तं च यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति केदारेश्वरदर्शनात् ॥५४॥ इत्युक्तोऽहं तदा देवि देवैः प्रणतिपूर्वकम् ॥ तथेति च मया प्रोक्तं तेऽपि
देवा दिवं गताः ॥ ५५ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ केदारेश्वरदेवस्य पिशाचाख्यमतः शृणु ॥ ५६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये केदारेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥छ॥
॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अष्टषष्टिकसंख्याकं पिशाचाख्यमथेश्वरम् ॥ शृणु देवि प्रयत्नेन दर्शनात्पापनाशनम् ॥ १ ॥ आदौ कलियुगे देवि शूद्रो
बहुधनोऽभवत् ॥ सोमोनाम सुविख्यातो नास्तिको वेदनिंदकः ॥२॥ अब्रह्मण्यो नृशंसश्च कदर्यो निरपत्रपः ॥ विश्वासघातकश्चैव परस्वहरणे रतः ॥
॥३॥ त्रिवर्गहंता चान्येषामात्मकामानुवर्त्तकः ॥ स कदाचिन्मृतो देवि कष्टेन परमेण च ॥ ४ ॥ मरुदेशे पिशाचोऽभून्नग्नो दीनो भयावहः ॥ नाश
कृत्स पिशाचानां स्वपक्षोच्छेदकारकः ॥५॥ बहवो मर्दितास्तेन पिशाचा बलवत्तराः ॥६॥ अथ तेनैव मार्गेण कदाचिच्छाकटायनः ॥ स्वाध्यायनिर
तो विद्वान्वाग्मी शमपरायणः ॥ ७ ॥ उदयादित्यसंकाशो विभावसुसमद्युतिः ॥ शकटेन सदा याति स पश्यन्पर्वतात्मजे ॥ ८ ॥ गतो ददर्श तं
रौद्रं पिशाचं च भयावहम् ॥ स पिशाचः क्षुधाविष्टो भोक्तुकामोऽभ्यधावत ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा तं शकटारूढं ब्राह्मणं शाकटायनम् ॥ शकटस्य ध्वनिं
श्रुत्वा रूपं दृष्ट्वा द्विजस्य च ॥ १० ॥ तथारूपः पिशाचस्तु कर्णाभ्यां बधिरीकृतः ॥ आत्मत्राणपरो भूत्वा नष्टः कष्टेन पार्वति ॥ तं धावंतं समा
लोक्य पिशाचं ब्राह्मणोऽब्रवीत् ॥ ११ ॥ पिशाच त्रस्तरूपोऽसि त्वरितश्चैव लक्ष्यसे ॥ क्व धावसि समाचक्ष्व कुतस्ते भयमागतम् ॥ १२ ॥
॥ ॥ पिशाच उवाच ॥ ॥ शकटस्यास्य महतो घोषं श्रुत्वा भयंकरम् ॥ कर्णाभ्यां बधिरो जातो विसंज्ञस्तव दर्शनात् ॥ १३ ॥
॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ पिशाचानां बलिष्ठाश्च श्रूयंते ब्रह्मराक्षसाः ॥ स त्वं मां भोक्तुकामोऽसि विख्यातो ब्रह्मराक्षसः ॥ १४ ॥ ॥
॥ पिशाच उवाच ॥ ॥ पिशाचानां समर्थोऽस्मि नष्टोऽहं तव दर्शनात् ॥ दुःखं हि मृत्युः सर्वेषां जीवितं च सुदुर्लभम् ॥ अतो भीतः पलायामि
जीवहेतोः सुखार्थतः ॥ १५ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ कुतः पिशाच सौख्यं ते मरणं श्रेय एव ते ॥ पैशाची कुत्सिता योनिः पापिनामेव
जायते ॥ १६ ॥ ॥ पिशाच उवाच ॥ ॥ सर्वत्र हि गतो जीवो भवत्येव सुखाश्रयः ॥ तस्माज्जीवितुमिच्छामि प्रसीद ब्रह्मराक्षस ॥
॥ १७ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ नाहं त्वां भोक्तुकामोऽस्मि ब्राह्मणोऽहं न राक्षसः ॥ सर्वभूतहितार्थाय विचरामि महीतले ॥ १८ ॥

मेव जंतूनां मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ मा कुरुष्व भयं मत्तो मित्रभावगतो ह्यहम् ॥ १९ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पिशाचः स्वस्थमानसः ॥ प्रणम्य
प्रत्युवाचेदं ब्राह्मणं शाकटायनम् ॥ २० ॥ यदि ते सर्वभूतानां दत्ता ह्यभयदक्षिणा ॥ कर्मणा मनसा वाचा मित्रभावं गतो यदि ॥ २१ ॥
पृच्छामि त्वां महाभाग संशयो हृदये स्थितः ॥ श्रुत्वानुकंपया सम्यक्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ २२ ॥ केन कर्मविपाकेन पैशाचं याति मानवः ॥
पिशाचत्वात्कथं मुक्तिः प्राप्यते पापकर्मभिः ॥२३॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा पिशाचस्य वरानने ॥ ममत्वेनावृतस्तस्मै प्रावोचच्छाकटायनः ॥२४॥
अपहृत्य च विप्रस्वं देवस्वं च विशेषतः ॥ तेन पापेन पापिष्ठाः पिशाचत्वं प्रयांति च ॥ २५ ॥ पितरं मातरं चैव स्त्रियं बालं द्विजं तथा ॥ वंच
यित्वा हरत्यर्थं स पिशाचो भवेन्नरः ॥ २६ ॥ राजद्रव्यं गृहीत्वा तु न यजेन्न ददाति यः ॥ आत्मानमेव पुष्णाति पिशाचत्वं स गच्छति ॥ २७ ॥
विश्वासघातका ये च परदाररताश्च ये ॥ प्राप्नुवंति पिशाचत्वं तथा ये वेदनिंदकाः ॥ २८ ॥ निंदंति ये पुराणानि धर्मशास्त्राणि सर्वदा ॥ ते
भवंति पिशाचाश्च ये सदा पिशुना नराः ॥ २९ ॥ इति ते कथितं सर्वं वेदप्रामाण्यतोऽधुना ॥ इदानीं कथयिष्यामि यस्त्वं जातोसि तच्छृणु ॥
॥ ३० ॥ सोमकोनाम शूद्रस्त्वं परमर्मप्रकाशकः ॥ विश्वासघातको जातो देवब्राह्मणदूषकः ॥ ३१ ॥ नास्तिको भिन्नमर्यादो जन्मन्यत्रापि
सप्तमे ॥ सकुलं पातयित्वात्र नरके दारुणे भृशम् ॥ ३२ ॥ पिशाचयोनिं संप्राप्तः पुनः प्राप्स्यसि रौरवम् ॥ महारौरवसंज्ञं तु क्रकचं कालसूत्रकम् ॥
यंत्रपीडनकं रौद्रं मथनं कुम्भवालुकम् ॥ ३३ ॥ इत्येवं वदतस्तस्य ब्राह्मणस्य यशस्विनि ॥ सस्मार प्राक्तनं जन्म सत्संगात्कुत्सितं स्वकम् ॥
॥ ३४ ॥ दुःखाभिभूतो निश्चेष्टो धिग्धिगित्यसकृद्ब्रुवन् ॥ पतितो भूतले देवि इदं वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ३५ ॥ अहो केनापि पुण्येन भवता सह
दर्शनम् ॥ जातं ममाल्पपुण्यस्य दीनस्य कृपणस्य च ॥ ३६ ॥ नास्ति धर्मसमं मित्रं नास्ति धर्मसमा गतिः ॥ नास्ति धर्मसमं त्राणं स च
नास्ति मम प्रभो ॥ ३७ ॥ मग्नोऽहं दुःखजलधौ मग्नोऽहं पापकर्दमे ॥ भ्रांतोऽहमंधतमसि ततस्त्वां शरणं गतः ॥ ३८ ॥ नमस्तेऽस्तु महाभाग
किं करोमि प्रशाधि माम् ॥ तत्तपोबलनिर्दिष्टमिदं प्राप्तं मयाऽधुना ॥ ३९ ॥ एवं निगदतस्तस्य पिशाचस्य वरानने ॥ कथयामास माहात्म्यं स
विप्रः शाकटायनः ॥ ४० ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि आसमुद्रगतानि वै ॥ क्षेत्राणि यानि संतीह तेषां क्षेत्रं सुपुण्यदम् ॥४१॥ महाकालवनं क्षेत्रं
प्रलयेऽप्यक्षयं गतम् ॥ लिंगं तत्र महाक्षेत्रे पिशाचत्वविनाशनम् ॥ ४२ ॥ ढुंढेश्वरस्य देवस्य दक्षिणे त्रिदशार्चितम् ॥ पैशाचं विद्यते

१ पुण्यकर्मभिः—इ० पा० । २ सत्यम्—इ० पा० । ३ सोमकोनाम शूद्रस्त्वम्—इ० पा० । ४ परकर्मप्रकाशकः—इ० पा० । ५ नाम—इ० पा० ।

भूयः पिशाचयोनिनाशनम् ॥ तस्य दर्शनमात्रेण पिशाचत्वात्प्रमोक्ष्यसे ॥ ४३ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स पिशाचो वरानने ॥ आजगाम
त्वरायुक्तो नमस्कृत्य द्विजं तदा ॥४४॥ महाकालवने पुण्ये समीहितफलप्रदे ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं स्नात्वा शिप्राजले शुभे॥४५॥दर्शनात्तस्य लिंगस्य
स पिशाचो वरानने ॥ तत्क्षणाद्दिव्यदेहस्तु दिव्याभरणभूषितः ॥ ४६ ॥ दिव्यं विमानमारूढो गतो लोके सनातने ॥ उद्धृत्य सकलं गोत्रं
मातृकं पैतृकं तथा ॥४७॥ दृष्ट्वा तन्महदाश्चर्यं माहात्म्यातिशयं प्रिये ॥ प्रोक्तं देवैर्विमानस्थैः सिद्धैराकाशगैस्तथा ॥ ४८ ॥ पिशाचोपि गतः स्वर्ग
मस्य लिंगस्य दर्शनात् ॥ अतो देवः स विख्यातो भविष्यति महीतले ॥ पिशाचेश्वरसंज्ञस्तु सर्वपापप्रणाशनः ॥ ४९ ॥ ये पश्यंति नरा [1]देवि
पिशाचेश्वरसंज्ञकम् ॥ तेषां हि पितरः सद्यो ये चापि निरये स्थिताः ॥ पिशाचत्वाद्विमुच्यंते स्वर्गं यांति न संशयः ॥ ५० ॥ अश्वमेधस्य
यज्ञस्य सम्यगिष्टस्य यत्फलम् ॥ तत्फलं लभते सोऽपि पिशाचेश्वरदर्शनात् ॥ ५१ ॥ गयायां पिंडदानेन यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥ तत्पुण्यमधिकं
ज्ञेयं पिशाचेश्वरदर्शनात् ॥ ५२ ॥ ये पश्यंति चतुर्दश्यां पिशाचेश्वरसंज्ञकम् ॥ प्रेतत्वं च पिशाचत्वं कुले तेषां न जायते ॥ ५३ ॥ न वियोनिं
नरो याति नरकं च न पश्यति ॥ प्रसंगेनापि यः पश्येत्पिशाचेश्वरसंज्ञकम् ॥ ५४ ॥ सर्वैश्वर्यसमायुक्तः सर्वबन्धुसमन्वितः ॥ मोदते पितृलोके स
पिशाचेश्वरदर्शनात् ॥ ५५ ॥ कीर्त्तनान्मुच्यते पापाद्दृष्ट्वा स्वर्गं च गच्छति ॥ स्पर्शनादस्य लिंगस्य [2]पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥ ५६ ॥ तदैव स
नरो मुक्तः संसारनिगडादिभिः ॥ यदैव वीक्षते लिंगं पिशाचेश्वरसंज्ञकम् ॥ ५७ ॥ यज्ञानां तपसां चैव दानानां चैव यत्फलम् ॥ तत्फलं
कोटिगुणितं जायते तस्य दर्शनात् ॥ ५८ ॥ यदि पश्येच्चतुर्दश्यां वैशाखे कार्त्तिके तथा ॥ तस्य पुण्यमसंख्यातं जायते नात्र संशयः ॥ ५९ ॥
एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ पिशाचेश्वरदेवस्य श्रूयतां संगमेश्वरम् ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये पिशाचेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
एकोनसप्ततिं देवि शृणु पार्वति यत्नतः ॥ यस्य दर्शनमात्रेण संगमो जायते सदा ॥ १ ॥ कलिंगविषये देवि सुबाहुर्नाम पार्थिवः ॥ बभूव भुवि
विख्यातो यज्वा परमधार्मिकः ॥ २ ॥ तस्य पत्नी विशालाक्षी दुहिता दृढधन्वनः ॥ कांचीपुरनिवासस्य [3]क्षात्रव्रतरतस्य च ॥ ३ ॥ परस्परा
नुरागत्वात्परा प्रीतिरभूत्तयोः ॥ तस्य राज्ञः शिरोऽर्त्तिस्तु मध्याह्ने जायते सदा ॥ ४ ॥ आयुर्वेदविदां मुख्यैः शरीरस्य चिकित्सकैः ॥ तैः प्रणीताः

१ देवम्—इ०पा० । २ संगमेश्वरः—इ०पा० । ३ क्षेत्रव्रतरतस्य च—इ०पा० ।

प्रिये योगा व्यर्थावृद्धिर्दिनेदिने ॥ ५ ॥ एवं बहुतरे काले गते देवि महीपतिम् ॥ प्रत्युवाच विशालाक्षी भर्तुर्दुःखेन पीडिता ॥ ६ ॥ कथमेषो शिरोरोगे जरा ते पृथिवीपते ॥ वैद्याश्च बहवो देव नानाशास्त्रविशारदाः ॥ प्रयतंतेऽस्य नाशाय तथाप्येष न शाम्यति ॥ ७ ॥ एवं स प्रियया प्रोक्तः सुबाहुः पृथिवीपतिः ॥ प्रत्युवाच प्रियां भार्यां प्रेम्णा प्रणयवत्सलाम् ॥ ८ ॥ सुखदुःखाश्रयं देवि शरीरं सर्वदेहिनाम् ॥ पूर्वकर्मानुसारेण सुखं दुःखं च जायते ॥ ९ ॥ इति संबोधिता राज्ञी तेन राज्ञा वरानने ॥ पुनः प्रोवाच हार्देन तमेवार्थं सुदुःखिता ॥ १० ॥ यदा सा वारितात्यर्थं पृच्छत्येव पुनःपुनः ॥ तदा राजा प्रहस्यैव तां च राज्ञीमुवाच ह ॥ ११ ॥ यदि त्वं श्रोतुकामासि रोगस्यास्य समुद्भवम् ॥ कारणं तत्त्वतो देवि नाख्यास्याम्यहमत्र वै ॥ १२ ॥ महाकालवनं गत्वा सिद्धगंधर्वसेवितम् ॥ तत्र ते कथयिष्यामि यदि कौतूहलं तव ॥ १३ ॥ श्वः प्रभाते गमिष्यामि त्वया सार्द्धं शुचिस्मिते ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा सा राज्ञी विस्मिता स्थिता ॥ उत्सुका गमनार्थाय महाकालवनं शुभम् ॥ १४ ॥ अथ सा रजनी वृत्ता प्रभाते नृपसत्तमः ॥ प्रतस्थे भार्यया सार्द्धं सैन्येन महता वृतः ॥ १५ ॥ आजगाम क्रमेणैव महाकालवनं शुभम् ॥ आवासं विदधे धीमाञ्छिप्रातीरे नृपस्तदा ॥ १६ ॥ पातालवाहिनी तत्र गंगा त्रिपथगामिनी ॥ द्वितीया नीलगंगा च शिप्रया सह संगता ॥ १७ ॥ तासां च संगमस्तत्र तल्लिंगं संगमेश्वरम् ॥ पूजितं गंगया सार्द्धं शिप्रया नीलगंगया ॥ १८ ॥ अथ प्राप्ते सुबाहौ च सा राज्ञी विस्मयान्विता ॥ पप्रच्छ प्रणयोपेता कथ्यतामत्र कारणम् ॥ यत्त्वयोक्तं पुरा देव कथयिष्यामि तत्र वै ॥ १९ ॥ एवमुक्तः सुबाहुस्तु प्रियया पृथिवीपतिः ॥ प्रत्युवाच प्रियां प्रेम्णा प्रहस्य च पुनःपुनः ॥ २० ॥ सुखं स्वपिहि भद्रांगि श्रांता वयमनिंदिते ॥ प्रभाते कथयिष्यामि शिरोरोगस्य कारणम् ॥ २१ ॥ अथ सा रजनी वृत्ता प्रभाते नृपसत्तमः ॥ कथयामास माहात्म्यं देवस्य परमेष्ठिनः ॥ २२ ॥ अहमासं कुशूद्रस्तु सर्वदा वेदनिंदकः ॥ विश्वासघातको नित्यं त्वमप्येवं तथाविधा ॥ २३ ॥ पुत्रो जातस्तु दुःशीलो देवब्राह्मणवंचकः ॥ कुरूपः कर्कशो दुष्टः प्रकृत्या पापपूरुषः ॥ २४ ॥ अथ दीर्घेण कालेन द्वादशाब्दं भयावहा ॥ अनावृष्टिस्तु संजाता सर्वप्राणिभयंकरी ॥ २५ ॥ वियोगस्तु त्वया प्राप्तो मया सार्द्धं सुतेन च ॥ ततोऽहं दुःखसंतप्तो वैराग्यं परमं गतः ॥ २६ ॥ इच्छता निधनं सद्यो मया प्रोक्तमिदं वचः ॥ मम

१ व्यर्था यान्ति–इ०पा० । २ कथमेष शिरोरोगो जायते पृथिवीपते –इ०पा० । ३ प्रणयवत्सलः–इ०पा० । ४ पीडिताऽत्यर्थम्–इ०पा० । ५ तामुवाच सुरांगना (–इ०पा० । ६ तदा–इ०पा० । ७ महाभया–इ० पा० ।

पुण्यविहीनस्य पापध्यानरतस्य च ॥२७॥ सुतेन भार्यया सार्द्धं संगमो दुर्लभः पुनः ॥ कथं स्वपिति पापिष्ठः कृत्वा पापं सुदारुणम् ॥२८॥ कुटुं
बार्थे करोत्येवमेकाकी निस्तरत्यसौ ॥ धर्म एव परो बंधुर्धर्म एव परा गतिः ॥ धर्मेण साध्यते सर्वं तस्माद्धर्मं समाश्रयेत् ॥२९॥ इति चिंतयतोऽत्यर्थं
मम प्राणा गताः प्रिये ॥ विविधा यातना प्राप्ता मया नरककोटिषु ॥ ३० ॥ अंतकालेऽपि धर्मस्य प्रशंसा या मया कृता ॥ मत्स्योऽहं तेन पुण्येन
जातः शिप्राजले शुभे ॥ ३१ ॥ त्वं च श्येनी ततो जाता तस्मिन्नेव वनोत्तमे ॥ प्रावृट्कालेऽथ संप्राप्ते आश्लेषानुगते रवौ ॥ ३२ ॥ नदीत्रयरये
णैव निःसृतोऽहं जलात्ततः ॥ त्वया शिरसि संप्राप्तो नखैर्विद्धोऽस्मि सुंदरि ॥ ३३ ॥ आनीतोऽहं त्वया देवि संगमेश्वरसंनिधौ ॥ केवलैर्निधनं
प्राप्तं त्वया सार्द्धं वरानने ॥ ३४ ॥ म्रियमाणेन मे दृष्टो देवोऽसौ संगमेश्वरः ॥ शिप्रया स्नापितोऽत्यर्थं गंगया नीलगंगया ॥ ३५ ॥ तस्य दर्शन
मात्रेण जातोऽहं पृथिवीपतिः ॥ कलिंगविषये देवि सर्वभूपालवंदितः ॥ ३६ ॥ सुता त्वं वल्लभा जाता कांचीपुरनिवासिनः ॥ क्षात्रव्रतरतस्यैव सुभगा
दृढधन्वनः ॥ ३७ ॥ आवां राजत्वमापन्नौ तस्य लिंगस्य दर्शनात् ॥ त्वया कररुहैर्विद्धो मारितो लगुडैश्च तैः ॥ ३८ ॥ मध्याह्ने कदनं स्मृत्वा
ततो मे शिरसि व्यथा ॥ स्मरामि जातिमात्मीयामस्य देवस्य दर्शनात् ॥३९ ॥ एतत्ते कथितं देवि पृष्टोऽहं यत्त्वया पुरा ॥ गच्छ सुंदरि भद्रं ते यत्र
ते वर्त्तते मनः ॥४०॥ स्थातव्यं च मयात्रैव सेव्योऽसौ संगमेश्वरः ॥४१॥ ततः सा निरवद्यांगी नीलोत्पलविलोचना ॥ करुणं सुस्वरं कृत्वा भर्त्तार
मिदमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ मयापि संस्मृतं देव पूर्वजन्मनि चेष्टितम् ॥ अस्य लिंगस्य माहात्म्यात्तिर्यग्योनिगतावपि ॥ ४३ ॥ प्राप्तावावां मनुष्यत्वं
निर्मलेषु कुलेषु च ॥ प्राप्ता श्रीरतुला लोके प्राप्तं राज्यमकंटकम् ॥ ४४ ॥ प्राप्ता भार्या प्रियाहं ते त्वं च प्राप्तो मया नृप ॥ ख्यातोयं त्रिषु लोकेषु
नामतः संगमेश्वरः ॥ ४५ ॥ अस्य देवस्य माहात्म्याद्वियोगो न भविष्यति ॥ यथा कृष्णस्य लक्ष्म्या च पार्वत्या च शिवस्य च ॥ ४६ ॥ पुनः
प्रणम्य प्रणता सहसा मन्मथाकुला ॥ भर्त्ता सुबाहुर्मे भूयादन्यस्मिन्निह जन्मनि ॥ ४७ ॥ तव देव प्रसादेन यदि त्वं संगमेश्वरः ॥ ततो विलोक्य
सोन्मेषं कुसुमेषुतरंगिताम् ॥ कांतां पिबन्निव दृशा प्राह तां तरलेक्षणाम् ॥ ४८ ॥ सहजेनाभिजन्येन गुणैः कांत्या विभूषिता ॥ मया प्राप्ता
विशालाक्षि प्राप्तं मज्जन्मनः फलम् ॥ ४९ ॥ ततस्तां भयसंत्रस्तां कंपिताधरपल्लवाम् ॥ गृहीत्वा च करे कांतां जगामांतःपुरं निजम् ॥ ५० ॥ वद
न्कंदर्पसर्पेण दष्टोऽहं दैवतोऽधुना ॥ चचार तत्र निःसारं संसारं कलयन्धिया ॥५१॥ पुरे मम वरारोहे चिरं रेमे तया सह ॥ एवं राजा प्रियां प्राप्य

१ क्षेत्रव्रतरतस्यैव–इ० पा० । २ पुरे मम—मम—शङ्करस्य—पुरे—महाकालवने—इत्यर्थः ।

निवेद्य च निजां कथाम् ॥ ५२ ॥ भेजे राज्यं तया सार्द्धं विस्तारितमहोत्सवः ॥ अशाश्वतमिदं ज्ञात्वा अर्थिभ्योऽपि ददौ धनम् ॥ ५३ ॥ अपूर्वत्यागिना तेन त्रैलोक्यं विस्मयं ययौ ॥ राज्यं कृत्वा चिरं कालं सभार्यो नृपसत्तमः ॥५४॥ भुक्त्वा च विपुलान्भोगांस्तस्मिँल्लिंगे लयं गतः ॥ अतो देवि सुविख्यातो देवोऽसौ संगमेश्वरः ॥ ५५ ॥ यः पश्येत्परया भक्त्या तल्लिंगं संगमेश्वरम् ॥ न वियोगो भवेत्तस्य पुत्रभ्रातृप्रियादिभिः ॥ ॥ ५६ ॥ नियमेन तु यः पश्येत्तल्लिंगं संगमेश्वरम् ॥ राजसूयसहस्रस्य फलं तस्याधिकं भवेत् ॥ ५७ ॥ गांगं च सफलं पुण्यं यामुनं नार्मदं तथा ॥ जायते चांद्रभागं च संगमेश्वरदर्शनात् ॥ ५८ ॥ यः पश्येच्छ्रावणे मासि तल्लिंगं संगमेश्वरम् ॥ कार्तिकस्वामिनो यात्रा कृता तेन न संशयः ॥ ॥ ५९ ॥ मासि चाश्वयुजे देवं यः पश्येत्संगमेश्वरम् ॥ कृतं तेन सहस्रं तु वाजपेयं वरानने ॥ ६० ॥ यः पश्येत्कार्त्तिके मासि तल्लिंगं संगमेश्वरम् ॥ राजसूयसहस्रं तु कृतं तेन न संशयः ॥ ६१ ॥ चतुरो वार्षिकान्मासान्यः पश्येत्संगमेश्वरम् ॥ स याति परमं स्थानं ममाभीष्टतरं प्रिये ॥ ६२ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ संगमेश्वरदेवस्य शृणु दुर्द्धर्षमीश्वरम् ॥ ६३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये संगमेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ शृणु सप्ततिकं देवं दुर्द्धरेश्वरमीश्वरम् ॥ यस्य दर्शनतो देवि नरः पापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ दुर्द्धर्षोनाम राजाभून्नेपालविषये पुरा ॥ पुण्यकेतुर्यशस्वी च सत्यसंधो दृढव्रतः ॥ २ ॥ तिस्रस्तस्याभवन्भार्यास्तत्तुल्याः सुमनोहराः ॥ विहरन्स वनोद्याने वसन्ते पृथिवीपतिः ॥ ३ ॥ कदा मृगरसाविष्टो दैवाद्वै वातरंहसा ॥ तुरगेणोहितः प्राप वनं रुचिरपादपम् ॥ ४ ॥ गजेंद्रमृगशार्दूलसिंहसंबरसंकुलम् ॥ ऋक्षवानरवाराहगण्डकादिविराजितम् ॥ ५ ॥ तस्मिन्वने सुविस्तीर्णं कदलीखंडमंडितम् ॥ हंसकारंडवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ॥ ६ ॥ ददर्श दर्पणस्वच्छं सरो नीरजराजितम् ॥ स्नातसिद्धवधूवृन्दकुचकुंकुमपिंजरम् ॥ ७ ॥ ददर्श कन्यां तत्रैव काननस्येव देवताम् ॥ स तां दृष्ट्वा सुचार्वंगीं मन्मथेन प्रपीडितः ॥ ८ ॥ चित्रन्यस्त इव क्षिप्रमभूद्विस्मयनिश्चलः ॥ सा भुजंगीव संकृष्टा मन्त्रेणेवांतिकं ययौ ॥ ९ ॥ कन्दर्पकोटिसदृशं विश्रान्तं नृपमब्रवीत् ॥ सुतां मां विद्धि राजेन्द्र कल्पस्य प्राणवल्लभाम् ॥ १० ॥ तपोरतस्य शांतस्य सर्वदा ब्रह्मचारिणः ॥ मदर्थे प्रार्थ्यतां विप्र स मां तुभ्यं प्रदास्यति ॥ ११ ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा मन्मथेनाकुलीकृतः ॥ लज्जां त्यक्त्वा स भूपालो ययाचे विजने च ताम् ॥ १२ ॥ मम प्राणव्ययः सुभ्रूस्त्वां विना समुपस्थितः ॥

१ चतुरः कार्तिकान्मासान्—इति पाठे—कार्तिकात्—कार्तिकपर्यंतं चतुरो मासान्—इत्येवार्थो भवति । २ दर्शनमात्रेण—इ० पा० ।

कार्याकार्यविचारो हि कस्य जीवितशांतये ॥ १३ ॥ त्यज्यते प्राप्तममृतं यदेतद्बुद्धिलाघवम् ॥ को जानीते परे लोके कस्य किं नु भविष्यति ॥
॥ १४ ॥ भज मामनवद्यांगि तवैतद्वदनामृतम् ॥ न पाययसि चेन्मह्यं मृतं जानीहि मे प्रिये ॥ १५ ॥ स्वयं पिबामि चेद्विद्धि परलोकगतं हि
माम् ॥ श्रुत्वेति चकिता तन्वी प्रोवाच विनयान्विता ॥ १६ ॥ भ्रष्टायां मयि तातस्य विनष्टे कन्यकाफले ॥ कुलं पतति नः सर्वं तस्मादेतद्विचि
न्त्यताम् ॥ १७ ॥ यदि ते परमं प्रेम ममोपरि महीपते ॥ मदर्थे प्रार्थ्यतां विप्र स मां नूनं प्रदास्यति ॥ १८ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा नान्यथा मे
भविष्यति ॥ ज्ञात्वा कन्यां द्विजस्यैव कल्पस्य ब्रह्मचारिणः ॥ १९ ॥ यत्वा ययाचे प्रणतः स्थितं निजतपोवने ॥ मुनीन्द्रश्चंद्रवदनां स चास्मै तां
ददौ मुदा ॥ २० ॥ तत्रैव संगतो राजा मन्मथेन वशीकृतः ॥ रेमे रमणकैर्योगैर्न सस्मार निजं पुरम् ॥ २१ ॥ कदलीखण्डकुञ्जेषु रम्यासु
वनराजिषु ॥ बहुलाम्रकदंबेषु राजा भेजे नवां वधूम् ॥ सिषेवे चारु सुरतं स विदग्धोऽतिमुग्धया ॥ २२ ॥ एवं हि वसतस्तस्य दुर्द्धर्षस्य वरा
नने ॥ आजगाम सुदुर्द्धर्षो राक्षसोऽतिभयंकरः ॥ २३ ॥ ज्वलितो विकटाकारो दंष्ट्रोत्कटकटाननः ॥ तं नृपं मोहयित्वा तु तरसा तरलेक्षणाम् ॥
जहार मन्मथाविष्टो रूपयौवनशालिनीम् ॥ २४ ॥ राजा च तां हृतां दृष्ट्वा वियोगविषमूर्छितः ॥ स्मृत्वास्मृत्वा सुचार्वंगीं विललापाकुलेन्द्रियः ॥
॥ २५ ॥ हा प्रिये प्रेमपीयूषे प्रणयामृतदीर्घिके ॥ हा सुन्दरि विशालाक्षि क्व गता मां विहाय वै ॥ २६ ॥ पुनरिन्दुमिवानंदं कदा द्रक्ष्यामि ते
मुखम् ॥ इति प्रलापमकरोत्स्मरंस्तां चारुहासिनीम् ॥ उन्मत्त इव बभ्राम तत्र तत्र स्मरातुरः ॥ २७ ॥ एवं विलपतस्तस्य दुर्द्धर्षस्य नृपस्य तु ॥
आजगाम तमुद्देशं कल्पो ब्राह्मणसत्तमः ॥ ददर्श नृपतिं तत्र भ्रमंतं भ्रमरं यथा ॥ २८ ॥ ज्ञात्वा जामातरं सम्यक्समाश्वास्य वचोऽब्रवीत् ॥ एहि
दुर्द्धर्ष राजेन्द्र गहना कर्मणो गतिः ॥ क्व गतो हि महीपाल नेपालविषयस्तव ॥ २९ ॥ कुलीना रूपवत्यश्च तिस्रो भार्याः क्व वै गताः ॥ क्व
ते राज्यं गतं भूप कुत्र पुत्री गता मम ॥ ३० ॥ सर्वं विनश्वरं लोके गन्धर्वनगरोपमम् ॥ अनित्यं जीवितं भूप राज्यं वै बुद्बुदोपमम् ॥ ३१ ॥ एव
माश्वासितो राजा कल्पेन च पुनःपुनः ॥ सस्मार तां सुचार्वंगीं मन्मथेन प्रपीडितः ॥ ३२ ॥ ब्रूहि मे भगवन्सम्यग्यदि तेऽस्ति दया मयि ॥ कथं
राज्यं स्वकीयं स्यात्कथं मे सुहृदागमः ॥ ३३ ॥ तिस्रो भार्याः कथं विप्र पश्यामि पृथिवीतले ॥ लावण्यामृतशालिन्यस्तव पुत्र्या द्विजोत्तम ॥
कथं समागमो भूयो भविष्यति मया सह ॥ ३४ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा विप्रेणोक्तं वरानने ॥ गच्छ भूपाल नेपालं महाकालं ततो व्रज ॥ ३५ ॥

१ जीवितसंशये—इ० पा० । २ विनयान्वितम्—इ० पा० । ३ निजवनोत्तमे—इ० पा० । ४ दशार्धः—इ० पा० । ५ ब्रह्मर्षिसत्तमः—इ० पा० ।

तस्मिन्क्षेत्रे तीर्थवरे लिंगं सर्वार्थसाधकम् ॥ विद्यते यत्र सूर्येण तपस्तप्तं सुदुष्करम् ॥ ३६ ॥ शिप्रायास्तु तटे रम्ये पुण्ये ब्रह्मेशपश्चिमे ॥ तस्य दर्शनमात्रेण तवाभीष्टं भविष्यति ॥ ३७ ॥ कल्पस्य वचनं श्रुत्वा सत्वरो नृपसत्तमः ॥ नेपालं च ततो गत्वा समाश्वास्य सुहृज्जनम् ॥ ३८ ॥ सांतःपुरपरीवारो महाकालवनं गतः ॥ सर्वदा सर्वसिद्धीनामाश्रयं विषयं श्रियः ॥ ३९ ॥ तत्र स्नात्वा जले पुण्ये शिप्रायाश्चाशुसिद्धिदे ॥ सूर्येणाराधितं लिंगं ददर्श नृपसत्तमः ॥ ४० ॥ पूजयामास रत्नैश्च दिव्यैर्वस्त्रैः सुभूषणैः ॥ कर्पूरेण सुगन्धेन लिंगपूजा कृता तदा ॥ ४१ ॥ मुक्ताफलैः सुतारैश्च जलधाराभिरेव च ॥ भक्त्या ननर्त्त तस्याग्रे संस्तुवन्विविधैः स्तवैः ॥ ४२ ॥ शुश्राव श्रोत्रपीयूषं गीतं देवगृहे शुभे ॥ तच्छ्रुत्वा कौतुकाविष्टो ध्वनिं श्रुत्वा मनोरमाम् ॥ प्रियामपश्यत्तत्रस्थां लावण्यललनावधिम् ॥ ४३ ॥ तां दृष्ट्वा विस्मयोत्फुल्ललोचनस्तन्मयोऽभवत् ॥ क्षिप्रं तद्दर्शनेनैव स्मरेण तरलीकृतः ॥ ४४ ॥ ज्ञात्वा मे सैव पत्नीयं दृष्टा देवप्रसादतः ॥ सापि लावण्यनलिनी राजहंसं विलोक्य तम् ॥ ४५ ॥ क्षिप्रं पुलिकिता तस्या विरराज कुचस्थली ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि वाणी लिंगात्समुत्थिता ॥ ४६ ॥ विश्वावसोः सिद्धपतेः सुतैषा प्राणवल्लभा ॥ कल्पेन पालिता सम्यक्त्वदर्थं नृपसत्तम ॥ ४७ ॥ आनीता ते मया पत्नी हत्वा तं राक्षसाधिपम् ॥ गृहाण च मया दत्तां भुंक्ष्व राज्यमकण्टकम् ॥ ४८ ॥ इत्युक्तोऽसौ गतो देवि लब्ध्वा भार्यां प्रियां तदा ॥ सांतःपुरपरीवारो लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥ ४९ ॥ आराधितो नरेंद्रेण दुर्द्धर्षेण महात्मना ॥ तदाप्रभृति देवोऽयं दुर्द्धर्षेश्वरसंज्ञकः ॥ त्रिषु लोकेषु विख्यातो वांछितार्थफलप्रदः ॥ ५० ॥ ये पश्यंति विशालाक्षि दुर्द्धर्षेश्वरसंज्ञकम् ॥ ते दुर्द्धर्षा भविष्यंति शत्रूणां समरे सदा ॥ ५१ ॥ संक्रांतौ रविवारे च ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः ॥ गत्वार्चयंति ये देवि देवं दुर्द्धर्षमीश्वरम् ॥ ते प्रयांति विमानेन मदीयं स्थानमुत्तमम् ॥ ५२ ॥ पापाचारांश्च ये जीवा दुष्कर्मनिरता नराः ॥ मुच्यंते पातकात्सद्यो दुर्द्धर्षेश्वरदर्शनात् ॥ ५३ ॥ दर्शनात्स्पर्शनात्सद्यो नामसंकीर्त्तनादपि ॥ ब्रह्महत्यासहस्रं हि तत्क्षणादेव नश्यति ॥ ॥ ५४ ॥ कृतघ्नो निंदको दुष्टः पापकर्मा दुरात्मवान् ॥ परदाररतश्चौरो ब्रह्मघ्नो गुरुतल्पगः ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो दुर्द्धर्षेश्वरदर्शनात् ॥ ५५ ॥ अयने विषुवे चैव संप्राप्ते सोमपर्वणि ॥ ये पश्यंति च दुर्द्धर्षं स्नात्वा शिप्राजले शुभे ॥ गंगायास्त्रिगुणं पुण्यं जायते नात्र संशयः ॥ ५६ ॥ तत्र यद्दीयते दानं तस्य संख्या न विद्यते ॥ पितरस्तोषितास्तेन आत्मा वै तोषितस्ततः ॥ ५७ ॥ कल्पकोटिसहस्रं तु मत्पुरे पूजितो वसेत् ॥

१ प्रसादतः–इ० पा० । २ पापाचारा नरा ये च चण्डकर्मरता नराः–इ० पा० ।

यदा याति च भूलोके तदासौ भूपतिर्भवेत् ॥ ६८ ॥ अधृष्यः शत्रुवर्गेण फलं प्राप्नोति चाक्षयम् ॥ पदं यत्त्रिदशैर्वंद्यं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
॥ ६९ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ दुर्द्धर्षेश्वरदेवस्य प्रयागेशमतः शृणु ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवादे दुर्द्धर्षेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥
॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ एकसप्ततिकं विद्धि प्रयागेश्वरसंज्ञकम् ॥ अद्वितीयं विजानीहि महापातकनाशनम् ॥ १ ॥ हास्तिनेऽ
भूत्पुरे श्रीमाञ्छंतनुर्नृपसत्तमः ॥ वैवस्वतेंऽतरे कल्पे युगे द्वापरसंज्ञके ॥ २ ॥ स चाद्भुतमहावीर्यो वज्रसंहननो युवा ॥ सर्वशास्त्रेषु कुशलः कला
पुंजविचक्षणः ॥ ३ ॥ बलेन विष्णुसदृशस्तेजसा भास्करोपमः ॥ गंगामेष चचारैकः सिद्धचारणसेविताम् ॥ ४ ॥ स कदाचिन्महाबाहुः प्रभूत
बलवाहनः ॥ वनं जगाम गहनं हयनागशतैर्वृतः ॥ ५ ॥ गत्वा तत्र मृगान्व्याघ्रान्घातयामास लीलया ॥ महिषाश्ववराहांश्च विनिघ्नन्राजसत्तमः ॥
॥ ६ ॥ स कदाचिद्वने तस्मिन्ददर्श परमां स्त्रियम् ॥ जाज्वल्यमानां वपुषा साक्षात्पद्मामिवापराम् ॥ ७ ॥ तां दृष्ट्वा हृष्टरोमाभूद्विस्मितो
रूपसंपदा ॥ पिबन्निव च नेत्राभ्यां नातृप्यत नराधिपः ॥ ८ ॥ सा दृष्ट्वैव च राजानं विचरंतं महाद्युतिम् ॥ स्नेहादागतसौहार्दान्नातृप्यत
विलासिनी ॥ ९॥ तामुवाच ततो राजा सांत्वयञ्श्लक्ष्णया गिरा ॥ देवी वा दानवी त्वं च गंधर्वी यदि वाप्सराः ॥ १० ॥ यक्षी वा पन्नगी वा
त्वं मानुषी वा सुमध्यमे ॥ याचे त्वांऽभोजगर्भाभे भार्या मे भव शोभने ॥ ११ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचो राज्ञः संस्तुतं मृदु वल्गु च ॥ अंगीकृतं तया
देवि समयं प्रार्थितो नृपः ॥ १२ ॥ वारिता विप्रिये वापि त्यजेयं त्वामसंशयम् ॥ न प्रष्टव्या त्वया राजन्कासि कस्येति सर्वथा ॥ १३ ॥ एवम
स्त्विति तेनोक्तं सत्येन सुकृतेन च ॥ स तस्याः शीलवृत्तेन रूपौदार्यगुणेन च ॥ १४ ॥ उपचारेण च रहस्तुतोष जगतीपतिः ॥ दिव्यरूपा हि
सा देवी गंगा त्रिपथगा नदी ॥ १५ ॥ मानुषं विग्रहं कृत्वा श्रीमंतं वरवर्णिनि ॥ राजानं रमयामास यथा रेमे तथैव च ॥ १६ ॥ स राजा रति
सक्तत्वादुत्तमस्त्रीगुणैर्हृतः ॥ संवत्सरानृतून्मासान्न बुबोध बहून्गतान् ॥ १७ ॥ रममाणस्तया सार्द्धं यथाकामं नरेश्वरः ॥ अष्टावजनयत्पुत्रां
स्तस्याममरवर्णिनः ॥ १८ ॥ जातं जातं च सा पुत्रं क्षिपत्यंभसि मुक्तये ॥ प्रीणामि त्वामहमिति गंगास्रोतसि पावने ॥ १९ ॥ नास्य ॥१५२॥
तत्तु प्रियं राज्ञः शंतनोर्ब्यभवत्तदा ॥ नोवाच किंचित्तां देवीं त्यागाद्भीतो महीपतिः ॥ २० ॥ अथैनामष्टमे पुत्रे जाते प्रहसतीमिव ॥

१ अत्र उज्जयनीस्थपुस्तके–'गन्धर्वतीर्थपर' इति लिखितमस्ति, तदस्य दुर्द्धर्षेश्वरलिंगस्य स्थानं बोध्यम्। २ महादेवि–इ०पा०। ३ सर्वदा–इ० पा०। ४ शीललोभेन–इ० पा०।

उवाच राजा दुःखार्त्तः परीप्सन्पुत्रमात्मनः ॥ २१ ॥ मा वधीः कस्य कासीति किं विध्वंसि सुतानिति ॥ पुत्रहिंसा महत्पापं मा प्राप्सीस्तिष्ठ गर्हिते ॥ २२ ॥ ॥ गंगोवाच ॥ ॥ पुत्रकामा न ते हन्मि पुत्रं पुत्रवतांवर ॥ जीर्णस्तु मम वासोऽयं यथा मे[1] समयः कृतः ॥ २३ ॥ अहं गंगा जह्नुसुता महर्षिगणसेविता ॥ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थमुषित्वाहं त्वया सह ॥ २४ ॥ इमेऽष्टौ वसवो देवा महाभीमा महौजसः ॥ वशिष्ठशापदोषेण मानुषत्वमुपागताः ॥ २५ ॥ तेषामानयिता नान्यस्त्वदृते भुवि विद्यते ॥ मद्विधा मानुषी धात्री न चैवास्ति कदाचन ॥ २६ ॥ तस्मात्तज्जननीहेतोर्मानुषत्वमुपागता ॥ स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि पुत्रं पाहि महाव्रत ॥ २७ ॥ सैवमुक्त्वा तदा गङ्गा विष्णुमायाविमोहिता ॥ रुरोद मानुषं भावमाश्रिता तनुमध्यमा ॥ २८ ॥ अहो बत महत्कष्टं यदमी घातिताः सुताः ॥ मया नृशंसया मोहाज्जले क्षिप्तास्तु बालकाः ॥ २९ ॥ हा वत्सा हा सुताः पुत्रा हा तातास्तनयाः क्व वै ॥ मां विहाय गताः कुत्र हृदयं किं न दीर्यते ॥ ३० ॥ मातर्मातेति करुणं ब्रुवाणाः स्वयमागताः ॥ उपगुह्ये कदा पुत्रान्वत्सवत्सेति सौहृदात् ॥ ३१ ॥ कस्य जातु प्रणीतेन पिंगेन क्षितिरेणुना ॥ ममोत्तरीयमुत्संगं कदाङ्ग मलयिष्यति ॥ ३२ ॥ अंगप्रत्यंगसंभूता मनोहृदयनंदनाः ॥ मया तु मात्रा हा वत्सा मारिता निधनं गताः ॥ ३३ ॥ काँल्लोकान्नु गमिष्यामि कृत्वा कर्म सुदारुणम् ॥ कथं पुण्या भविष्यामि पुत्रघ्नी निर्दया सती ॥ ॥ ३४ ॥ इत्येवं करुणं कृत्वा रुदित्वा च पुनःपुनः ॥ मूर्छिता पतिताप्यार्ता निश्चेष्टा धरणीतले ॥ ३५ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि नारदो मुनिसत्तमः ॥ तस्या विलापशब्दं तमाकर्ण्य सहसा तदा ॥ ३६ ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनः किमेतदिति चिंतयत् ॥ एषा सा जाह्नवी गंगा पावनी देववंदिता ॥ ३७ ॥ समुद्रमहिषी दिव्या पुण्या त्रिपथगा नदी ॥ मानुषं भावमाश्रित्य कस्माद्रोदिति विह्वला ॥ ३८ ॥ इत्येवं चिंतयित्वा च समीपमगमन्मुनिः ॥ गंगाया विलपन्त्याश्च ब्रह्मपुत्रस्तु नारदः ॥ उवाचोच्चैर्वियत्स्थोऽसौ देवि गंगे नमोऽस्तु ते ॥ ३९ ॥ नारदोऽहं महापुण्ये कस्माद्रोदिषि पावनि ॥ हिमाद्रिपुत्री विख्याता देवगंधर्वसेविता ॥ ४० ॥ धृता शिरसि देवेन शिवेन परमेष्ठिना ॥ ४१ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा दिव्या देवनदी तथा ॥ अवलोक्य विमानस्थं प्रत्युवाच महामुनिम् ॥ ४२ ॥ मया नारद मोहेन कृतोऽधर्मो जुगुप्सितः ॥ जानंत्या सुमहत्पापं सप्तपुत्रा हता मया ॥ ॥ ४३ ॥ समुद्रेण वियोगस्तु संजातो मम दैवतः ॥ भार्या जाता मनुष्यस्य पुत्रा जाता हताश्च मे ॥ ४४ ॥ अतो मया विलपितं मग्नया शोक

१ सः–इ० पा० । २ मधुरम्–इ० पा० । ३ चिंतयत्–अडभाव आर्षः–अचिंतयत् । ४ कृतं कर्म जुगुप्सितम्–इ० पा० । ५ सुमाः–इ० पा० । ६ मे मया–इति तृतीयार्थे षष्ठी ।

सागरे ॥ कथ्यतां मम देवर्षे येन पुण्या भवामि वै ॥ ४५ ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा नारदो मुनिसत्तमः ॥ त्रिकालवेदी शुद्धात्मा गंगां वचनम ब्रवीत् ॥ ४६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ किं विस्मृतो जगद्वंद्ये देवानां समयः शुभः ॥ प्रतिज्ञातं त्वया देवि वसूनां मोक्षकारणे ॥ ४७ ॥ प्राप्ता स्ते वसवो लोकान्प्रसादात्तव सुव्रते ॥ त्वयावतारितो देवि समुद्रः शंतनुः स्मृतः ॥ ४८ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा नारदस्य महात्मनः ॥ गंगा त्रिप थगा पुण्या प्रत्युवाच महामुनिम् ॥ ४९ ॥ सत्यमुक्तं त्वया ब्रह्मन्ज्ञातं सर्वं मयाऽधुना ॥ किंतु योनिर्यतो लब्धा मानुषी तेन मोहिता ॥ ५० ॥ अपवादभयाद्भीता भवंतं शरणं गता ॥ दीयतामुपदेशो मे कथ्यतां स्थानमुत्तमम् ॥ ५१ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ किं विस्मृतो जगद्वंद्ये देवानां समयः कृतः ॥ अपवादभयाद्भीता यदि त्वं देवि पुण्यदे ॥ मां पृच्छसि परं स्थानं शृणु त्वं वच्मि सुव्रते ॥ ५२ ॥ अवंती तु समाख्याता सप्त कल्पसनातनी ॥ तस्यां सखी त्वदीया तु शिप्रा विप्रप्रिया सदा ॥ ५३ ॥ तस्यास्तीरे शुभं लिंगं दुर्द्धर्षेश्वरदक्षिणे ॥ विद्यते त्रिदशैः पूज्यं सर्वती र्थैश्च सेवितम् ॥ ५४ ॥ तस्य दर्शनमात्रेण कृतकृत्या भविष्यसि ॥ तस्माद्गच्छ महापुण्ये गंगे देवर्षिसेविते ॥ ५५ ॥ इत्युक्ता सा त्रिपथगा नार देन महात्मना ॥ गता तत्र महापुण्या सखीं शिप्रां ददर्श ह ॥ ५६ ॥ संश्लेषं च तदा कृत्वा लिंगं दृष्ट्वा सुपावनम् ॥ पूजयामास भावेन तत्रैव च चिरं स्थिता ॥ ५७ ॥ अथ सूर्यसुता देवी यमुना पापनाशिनी ॥ तत्रायाता सुहार्देन यत्र गंगा व्यवस्थिता ॥ ५८ ॥ ददर्श देवी तां गंगां ध्यायंती शंकरं शिवम् ॥ सापि तत्रैव तिष्ठंती पूजयंती परं शिवम् ॥ ५९ ॥ अथ तेनैव कालेन प्राचीदेवी सरस्वती ॥ समायाता सुगुप्ता च गंगायमुनयो र्जले ॥ ६० ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि शक्रं प्राह स नारदः ॥ न दृश्यते प्रयागस्तु महाकालवनं गतः ॥ ६१ ॥ गंगायमुनयोर्मध्ये यत्र गुप्ता सरस्वती ॥ प्रयागः स तु विज्ञेयः सर्वपापप्रणाशनः ॥ ६२ ॥ स सांप्रतं प्रयागस्तु महाकालवनोत्तमे ॥ केनापि कारणे नैव गतो न ज्ञायते मया ॥ ६३ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा नारदस्य महात्मनः ॥ शक्रेण सहिताः सर्वे अवंतीं तु समागताः ॥ ६४ ॥ स्तुवंतो विविधैः स्तोत्रैर्गंगां त्रिपथगां शुभाम् ॥ गंगे देवि नमस्तुभ्यं सर्वपापप्रणाशिनि ॥ ६५ ॥ वसूनां जननी देवि वसूनां मोक्षदायिनि ॥ त्रैलोक्यपावनी नित्यं हरेण शिरसा धृता ॥ ६६ ॥ सेविता वालखिल्यैश्च कृष्णस्य परमा कला ॥ यमुने त्वां नमस्यामः कालिंदीं वरवाहि नीम् ॥ ६७ ॥ सुता त्वं पाविनी देवि मार्त्तंडस्य दिवस्पतेः ॥ शिप्रे देवि नमस्तुभ्यं ब्रह्मदेहोद्भवे शुभे ॥ ६८ ॥ प्राची त्वमेव विख्याता पुण्यदेहा

१ देवर्षिवन्दिते–इ० पा० । २ सदा–इ० पा० । ३ कलिन्दान्तरवाहिनीम्–इ० पा० ।

सरस्वती ॥ या प्राची कौरवक्षेत्रे पुष्करे या महालये ॥ सा त्वं शिप्रा प्रसिद्धा च सर्वपातकनाशिनी ॥ ६९ ॥ त्वं दया सर्वजंतूनां त्वं स्वर्गः शरणं नृणाम् ॥ त्वं माता सर्वजंतूनां त्वं प्राची भुवि गीयसे ॥ ७० ॥ बहुजन्मकलंकांकं दृष्ट्वा या देहिनां भुवि ॥ करोषि क्षालनं देवि सा त्वं त्रैलोक्यसंस्थिता ॥ ७१ ॥ आसां च संगमो यस्तु स प्रयागो बुधैः स्मृतः ॥ अत्रागत्य तु युष्माभिः स्थापितः स्नापितोऽधुना ॥ ७२ ॥ सोद्य प्रभृति देवोऽयं प्रयागेश्वरसंज्ञकः ॥ त्रिषु लोकेषु विख्यातः स्मरणात्पापनाशनः ॥ ७३ ॥ अत्रागत्य प्रपश्यंति ये प्रयागेश्वरं ततः ॥ ते कृतार्था भविष्यंति सर्वपातकवर्जिताः ॥ ७४ ॥ कुलं च तारितं तेषां पैतृकं मातृकं तथा ॥ गंगायास्त्रियुगं पुण्यं चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ जायते नात्र संदेहः प्रयागेश्वरदर्शनात् ॥ ७५ ॥ गंगायां च प्रयागे च देवदारुवने शुभे ॥ नैमिषे पुष्करे चैव श्रीशैले च त्रिपुष्करे ॥ ७६ ॥ त्र्यंबके धौतपापे च महेन्द्रे भैरवे तथा ॥ गोकर्णे च सुवर्णाख्ये रेवाकपिलसङ्गमे ॥७७॥ एतेषां दर्शनेनैव या सिद्धिर्द्वादशाब्दिका ॥ सा लभ्या मासमात्रेण प्रयागेश्वरदर्शनात् ॥ ७८ ॥ ये पश्यंति चतुर्दश्यामष्टम्यां च विशेषतः ॥ भक्त्या च नियमं कृत्वा प्रयागेश्वरसंज्ञकम् ॥ ७९ ॥ न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ भोगदं मोक्षदं लिंगं भविष्यति महीतले ॥ ८० ॥ कलास्तिस्रो भविष्यंति लिंगेऽस्मिन्मोक्षदे शुभे ॥ गंगा च यमुना प्राची स[1]र्वपातकनाशिनी ॥ ८१ ॥ एवमुक्त्वा स्तुता गंगा यमुना च सरस्वती ॥ देवैः प्रणतिपूर्वेण गताः स्थानं स्वकं तदा ॥ ८२ ॥ देवाः प्रहृष्टाः शक्राद्याः प्रयागेश्वरसंज्ञकम् ॥ स्तुत्वा च विविधैः स्तोत्रैः पूजयित्वा दिवं गताः ॥ ८३ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ प्रयागेश्वर देवस्य चंद्रादित्येश्वरं शृणु ॥ ८४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्ये उमामहेश्वरसंवादे प्रयागेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ द्विसप्ततीश्वरं विद्धि चन्द्रादित्येश्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कृतकृत्यो नरो भवेत् ॥ १ ॥ शंबरेण पुरा देवि निर्जिताः संगरे सुराः ॥ नष्टा रणं परित्यज्य प्राणत्राणपरायणाः ॥ २ ॥ ग्रस्तं च राहुणा दृष्ट्वा शशांकं भयविह्वलम् ॥ विनतायाः सुतो ज्येष्ठः प्रोक्तः सूर्येण सारथिः ॥ ३ ॥ वहारुण रथं शीघ्रं यत्र युद्धं न विद्यते ॥ श्रूयते चन्द्रसूर्यौ तौ दैत्यानां बलवत्तरौ ॥ ४ ॥ राहुर्दंष्ट्राकरालस्तु स तृतीयो भयंकरः ॥ न ज्ञायते रणे चन्द्रो मृतो नष्टोऽथवा पुनः ॥ ५ ॥ स च न ज्ञायते शक्रः क्व गतो वरुणो रणे ॥ यमो न ज्ञायते कुत्र धनदस्य च का कथा ॥ ६ ॥ एवमुक्तोऽरुणो रुग्णो रविणा रणमध्यतः ॥

1 गंगा च यमुना चैव गुप्ता चैव सरस्वती—इ० पा० ।

रथं संप्रेरयामास यत्र युद्धं न विद्यते ॥ ७ ॥ एतस्मिन्नंतरे चन्द्रः समायातस्तु तत्क्षणात् ॥ राहुग्रहगृहीतोऽपि यत्र देवो दिवस्पतिः ॥ ८ ॥ संत्रस्तः स विलोलाक्षः क्षणमात्रमचेतनः ॥ बभूव सहसा चन्द्रो दृष्ट्वा देवं दिवाकरम् ॥ ९ ॥ शंबरेण रणे रुद्धा रुद्राश्च भयविद्रुताः ॥ जग्मुर्दिशो दश भयादसुरेन्द्रविभीषिताः ॥ १० ॥ साध्याः सर्वे भयत्रस्ता गता यत्र न दानवाः ॥ तेषु भग्नेषु देवेषु हतशिष्टेषु संगरे ॥ ११ ॥ व्यधमत्सर्वगात्राणि वर्माणि च जनक्षये ॥ पलायमानदेवानामसुरो बलवच्छरैः ॥ १२ ॥ पृष्ठतो निजघानाथ निकृत्ताश्च सहस्रशः ॥ अहं नष्टश्छलेनैव व्यग्रीभूतेऽसुरे तदा ॥ १३ ॥ आसुरं रूपमास्थाय प्राणत्राणपरायणः ॥ शीघ्रं च गम्यते तावद्यावन्नायाति शंबरः ॥ १४ ॥ इत्युक्तं निशिनाथेन भयभीतेन पार्वति ॥ चन्द्रादित्यौ क्षणान्नीतावरुणेन रथेन वै ॥ १५ ॥ यत्र देवो जगन्नाथो गरुडस्थो जनार्दनः ॥ सुरसंघातसंकेतकिंनराकीर्णकंदरे ॥ ॥ १६ ॥ मंदरे सुरनारीणां नंदने वरचन्दने ॥ दृष्ट्वा तत्र जगन्नाथं शंखचक्रगदाधरम् ॥ स्तुतिं तौ चक्रतुर्देवौ चन्द्रसूर्यौ यशस्विनि ॥ १७ ॥ नमो लोकत्रयाध्यक्ष स्वप्रभाजितभास्कर ॥ नमो विष्णो नमो जिष्णो नमस्ते कैटभांतक ॥ १८ ॥ नमः सर्वक्रियाकर्त्रे जगत्रात्रे च ते नमः ॥ नमश्चक्रायुधाधृष्य नमो दानवघातिने ॥ १९ ॥ नमः क्रमत्रयाक्रांतत्रैलोक्यांतर्हितोद्भव ॥ नमः प्रचंडदैत्येंद्रकुलकाल महाबल ॥ ॥ २० ॥ नमो नाभिह्रदोद्भूतपद्मगर्भमहाप्रभो ॥ जनिताशेषलोकेशविरंचाय महाद्युते ॥ २१ ॥ अमरारिविनाशाय महासमरशालिने ॥ नमस्ते विबुधाधीश शरणं भव नः प्रभो ॥ २२ ॥ चन्द्रसूर्यकृतं स्तोत्रं श्रुत्वा देवो जनार्दनः ॥ आश्वास्य स्तुतिपूर्वेण प्राह देवो ह्यधोक्षजः ॥ २३ ॥ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ स्वागतं चन्द्रसूर्यौ भो भवंतौ स्तुतिभाजनौ ॥ किं कारणमिह प्राप्तौ तद्ब्रूतां विगतज्वरौ ॥ २४ ॥ नारायणेनैवमुक्तौ प्रोचतुश्चंद्रभास्करौ ॥ समरे निर्जिता देवाः शंबरेण दुरात्मना ॥ २५ ॥ न ज्ञाताः क्व गतास्ते च आवां नष्टौ प्रयत्नतः ॥ अरुणेन इहानीतौ दृष्टस्त्वं देव दैवतः ॥ २६ ॥ शंबरेण जिता देवाः स च सर्वत्र दृश्यते ॥ स्थले चैव जले चैव शंबरः क्रूरपौरुषः ॥ २७ ॥ नश्यतां त्रिदशेंद्राणां पृष्ठतः शरवृष्टिभिः ॥ चिच्छेद नरवर्माणि[१] च्छत्राणि च धनूंषि च ॥ २८ ॥ वर्माणि च विचित्राणि मुकुटानि महांति च ॥ पृथूनि चापि चापानि चर्माणि विविधानि च ॥ २९ ॥ गजाश्च मदसंभिन्नकपोलाः कोटिशः सुराः ॥ वाजिनश्चामरापीडा रत्नपर्याणभूषणाः ॥ ३० ॥ विबुधा ध्वस्तसन्नाहा विगजा विपदातिनः ॥ विपदामाकराकारा बभूव सुरवाहिनी ॥ ३१ ॥ ततो दैत्याधिपो मानी परिवृत्तो महारणात् ॥

१देहमर्माणि–इ० पा० ।

निर्जितारिर्महातेजा ज्वालावानिव पावकः ॥ ३२ ॥ वंद्यमानो मुनिगणैः स्तूयमानो महर्षिभिः ॥ आनंदितो जयाशीर्भिः प्रवरैर्दैत्यपुंगवैः ॥ ३३ ॥ तत्र सर्वर्द्धिसंपूर्णमासनं हेमभूषणम् ॥ अध्यतिष्ठत दैत्येंद्रस्तत्र मंगलवेश्मनि ॥ तत्रोपविष्टः शुशुभे दैत्यराजो महायशाः ॥ ३४ ॥ दिव्यचंदनपुष्टांगः सुरपुष्पसमुज्ज्वलः ॥ मुकुटाकारजुष्टांगः सितचामरवीजितः ॥ मृतोत्थितैस्तथा दैत्यैर्दैत्याधीशैरधिष्ठितः ॥ ३५ ॥ ऋतुभिर्मूर्त्तिमद्भिश्च सेव्यमानो महाबलः ॥ सर्वपुष्पोत्करयुतैर्नानाविहगनादिभिः ॥ ३६ ॥ तत्र श्रीरतुला लोके तत्र लक्ष्मीर्निरर्गला ॥ तत्र कांतिर्द्युतिः शोभा शंबरो यत्र दानवः ॥ ३७ ॥ एवं स दैत्यनृपतिः सभृत्यस्तत्र मोदते ॥ स्वयमिंद्रस्तु संजातश्चंद्रसूर्यौ कृतौ स्वकौ ॥ ३८ ॥ तयोरिति वचः श्रुत्वा स देवः पुरुषोत्तमः ॥ चिरं ध्यात्वा स्वमनसि तदावोचदिदं प्रिये ॥ ३९ ॥ चंद्रसूर्यौ मया ज्ञातं शंबरस्य विचेष्टितम् ॥ ब्रह्मणो वरदानेन भोक्तव्यं तपसः फलम् ॥ ४० ॥ शंबराय पुरा क्षिप्तं वज्रं कुलिशपाणिना ॥ हृदये निहतः सोऽपि तथापि न मृतोऽसुरः ॥ ४१ ॥ गम्यतां च मयाज्ञप्तौ महाकालवनोत्तमे ॥ चन्द्रसूर्यौ ममादेशात्तत्र सिद्धिं च लप्स्यथ ॥ ४२ ॥ तत्रानंतो महाकालो लिंगरूपो महेश्वरः ॥ तस्य चोत्तरतो देशे लिंगं कामप्रदं शिवम् ॥ ४३ ॥ तस्य दर्शनमात्रेण कृतकृत्यौ भविष्यथः ॥ तस्य ज्वालासमूहेन मरणं शंबरस्य च ॥ भविष्यति न संदेहस्तस्मात्तत्रैव गम्यताम् ॥ ४४ ॥ इत्युक्तौ वासुदेवेन चंद्रसूर्यौ यशस्विनि ॥ सत्वरं हृष्टरोमाणौ महाकालवनं गतौ ॥ ४५ ॥ तत्र दृष्ट्वा महादेवं तेजसो राशिमव्ययम् ॥ स्तुतं च विविधैः स्तोत्रैः पूजितं कुसुमैः शुभैः ॥ ४६ ॥ एतस्मिन्नंतरे वाणी लिंगमध्यात्समुत्थिता ॥ आश्वासयंती तरसा चन्द्रसूर्यौ हिमात्मजे ॥ ४७ ॥ हतः स शंबरो दैत्यो गतौ तौ चन्द्रभास्करौ ॥ दैत्यानां निर्मितौ दुष्टौ पातालांतरसंस्थितौ ॥ ४८ ॥ राहुकेतू ग्रहांते तु कृतौ समयपूर्वकौ ॥ स्थापितः स्वपदे शक्रो देवैः सह न संशयः ॥ ४९ ॥ स्वं स्वं स्थानं गताः सर्वे लोकपाला मुदा युताः ॥ कांतिप्रतापसंयुक्तौ भवन्तौ भुवनत्रये ॥ ५० ॥ गगने ग्रहनक्षत्रैः सहितौ विचरिष्यथः ॥ पूर्ववत्पुण्यपापानां साक्षिभूतौ भविष्यथः ॥ ५१ ॥ इत्युक्तौ चन्द्रसूर्यौ तु तया वाण्या वरानने ॥ सन्तुष्टौ कृतकृत्यौ तु संजातौ लिंगदर्शनात् ॥ ५२ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवा विमानस्थाः समागताः ॥ यत्र चंद्रश्च सूर्यश्च महाकालवने शुभौ ॥ ५३ ॥ ज्ञात्वा लिंगस्य माहात्म्यं नाम चक्रुः समाहिताः ॥ सेवितं चंद्रसूर्याभ्यां लिंगं तेजोमयं परम् ॥ ५४ ॥ चन्द्रादित्येश्वरंनाम ख्यातिं यास्यति भूतले ॥ लिंगस्यास्य समुत्थेन ज्वालासंचेन शंबरः ॥ दग्धो भृत्यजनैः सार्द्धं चन्द्रसूर्यानुसेवनात् ॥ ५५ ॥ इत्युक्त्वा त्रिदशाः

१ ग्रहरूपः—इ०पा० । २ वसिष्यथः—इ०पा० ।

सर्वे समीपे सर्वतः स्थिताः ॥ स्तुवन्तो विविधैः स्तोत्रैश्चंद्रादित्येश्वरं शिवम् ॥ ५६ ॥ चन्द्रादित्यौ च तत्रस्थौ स्थितौ लिंगसमीपतः ॥ आरा
धयन्तौ देवेशं पदं प्राप्तौ च पूर्ववत् ॥ ५७ ॥ ये पश्यंति नरा भक्त्या चन्द्रादित्येश्वरं शिवम् ॥ ते यांति सूर्यलोकं तु चन्द्रलोकं तथैव च ॥५८॥
विमानैः सूर्यसंकाशैस्तथा चंद्रप्रभैः शुभैः ॥ यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च तावत्तेषां सुखं भवेत् ॥ ५९ ॥ चन्द्रसूर्योपरागे तु चंद्रादित्येश्वरं शिवम् ॥ ये
पश्यंति नरा भक्त्या स्नात्वा शिप्रां च पावनीम् ॥ ६० ॥ तेषां कुलशतं यावत्पैतृकं मातृकं तथा ॥ लोके चंद्रस्य सूर्यस्य मोदते शाश्वतीः समाः
॥ ६१ ॥ अमासोमसमायोगे ये पश्यन्ति प्रसंगतः ॥ चन्द्रादित्येश्वरं देवं न ते यांति यमालयम् ॥ ६२ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावःपापना
शनः ॥ चन्द्रादित्येश्वरेशस्य श्रूयतां करभेश्वरम् ॥ ६३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीति
लिङ्गमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवादे चंद्रादित्येश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ त्रिसप्ततीश्वरं
विद्धि करभेशं वरानने ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कुयोनिर्नैव लभ्यते ॥ १ ॥ वीरकेतुरभूद्धीमानयोध्याया महीपतिः ॥ विद्याविनयसौभाग्यलावण्यामृत
पूरितः ॥ २ ॥ स सम्यक्पालयामास प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ॥ अतीतानागतज्ञानपरिनिष्ठितमानसः ॥ ३ ॥ अथैकस्मिन्दिने राजा जगाम गहनं
वनम् ॥ मृगसिंहगजाकीर्णं व्याघ्रसंबरसंकुलम् ॥ ४ ॥ स तत्र विविधान्वन्यान्विव्याध परवीरहा ॥ मृगांश्च महिषांश्चैव वराहांश्च सहस्रशः ॥ ५ ॥ लो
डितं तद्वनं सर्वं पशुपक्षिमृगाकुलम् ॥ रहितं श्वापदैः सर्वैः कृतं तेन महीभृता ॥ ६ ॥ यदा न श्वापदास्तस्मिन्दृश्यंते गहने वने ॥ तदा विद्धस्तु
करभो बाणेनानतपर्वणा ॥ ७ ॥ स चापि करभो देवि बाणमादाय सत्वरम् ॥ विद्धोऽपि निःसृतोऽत्यर्थं राज्ञस्तस्यैव पश्यतः ॥ स च राजा बली
तूर्णं ससार करभं प्रति ॥ ८ ॥ ततो निम्नस्थलं चैव स चोष्ट्रोऽद्रवदाशुगः ॥ मुहूर्त्तेन ततो देवि योजनानि बहून्यपि ॥ ९ ॥ ततः स राजा तारुण्या
दौरसेन बलेन च ॥ ससार बाणासनधृक्सखड्गः सहयो नृपः ॥ १० ॥ ततो नदान्नदीश्चैव पल्वलानि वनानि च ॥ अतिक्रम्यानतिक्रम्य ससारैव
वनेचरम् ॥ ११ ॥ स चापि करभो देवि आसाद्यासाद्य तं नृपम् ॥ पुनरप्येति जवनो जवेन महता ततः ॥ १२ ॥ स तस्य बाणैर्बहुभिः करभो
विह्वलीकृतः ॥ पृष्ठतः पार्श्वतश्चैव पुनरभ्येति चांतिकम् ॥ पुनश्च जवमास्थाय पार्श्वे चाग्रे च दृश्यते ॥ १३ ॥ अथारण्यं महारौद्रं प्रविष्टः करभ

१ हत्वा च पातकम्–इ०पा० । २ त्रियोनिर्नैव जायते–इ०पा० ।

स्तदा ॥ अन्तर्धानं जगामाशु स च राजा वनेऽविशत् ॥ १४ ॥ प्रविश्य च महारण्यं तापसानामथाश्रमम् ॥ आससाद ततो राजा श्रांताश्चोपा विशत्पुनः ॥ १५ ॥ तं कार्मुककरं दृष्ट्वा श्रमार्त्तं क्षुधितं तदा ॥ समभ्येत्यर्षयस्तस्मै पूजां चक्रुर्यथाविधि ॥ १६ ॥ स पूजामृषिभिर्दत्तां प्रतिगृह्य यथाविधि ॥ अपृच्छत्तापसान्सर्वांस्तपसो वृद्धिमुत्तमाम् ॥ १७ ॥ ते तस्य राज्ञो वचनं प्रतिगृह्य तपोधनाः ॥ ऋषयो राजशार्दूलं पप्रच्छुस्त त्प्रयोजनम् ॥ १८ ॥ केन भद्र सुखार्थेन संप्राप्तोऽसि तपोवनम् ॥ पदातिर्बद्धनिस्त्रिंशो धन्वी बाणी नरेश्वर ॥ १९ ॥ एतदिच्छामहे श्रोतुं कुतः प्राप्तोऽसि मानद ॥ कस्मिन्कुले च जातस्त्वं किं नामा ब्रूहि पार्थिव ॥ २० ॥ ततः स राजा सर्वेभ्यो द्विजेभ्यः पुरुषर्षभः ॥ आचख्यौ तद्यथा न्यायं कुलं गोत्रं च तत्त्वतः ॥ २१ ॥ इक्ष्वाकूणां कुले जातो वीरकेतुर्द्विजर्षभाः ॥ चरामि मृगयूथानि निघ्नन्बाणैः सहस्रशः ॥ २२ ॥ बलेन महता युक्तः सामात्यः सपरिच्छदः ॥ यदा न लब्धो गहने मृगो वा सूकरोऽपि वा ॥ २३ ॥ महिषश्चित्तलो वापि शशो वा शंबरो वने ॥ तदा मे करभो विद्धो बाणेनानतपर्वणा ॥ २४ ॥ स प्रणष्टः क्षणेनैव सबाणो मम पश्यतः ॥ तं द्रवंतमनुप्राप्तो वनमेतद्यदृच्छया ॥ २५ ॥ भवत्सकाशं नष्टश्रीर्हताशः श्रमकर्शितः ॥ भवतां विदितं सर्वं सर्वज्ञा हि तपोधनाः ॥ भवंतः सुमहाभागास्तस्मात्पृच्छामि संशयम् ॥ २६ ॥ क्व गतः करभो विद्धो मया बाणेन सांप्रतम् ॥ क्व च प्राप्स्यामि सहसा ब्रूत तत्सुसमाहिताः ॥ २७ ॥ ततस्तेषां समस्तानामृषीणामृषिसत्तमः ॥ ऋषभो देवि करभं स्मरन्निदमथाब्रवीत् ॥ २८ ॥ गतः स करभो भूप महाकालवने शुभे ॥ गच्छ त्वं च महाराज महाकालवने शुभे ॥ २९ ॥ यत्र देवो महा देवः कारभं रूपमास्थितः ॥ विनोदार्थं च देवानां लिंगमूर्त्तिरभूत्पुरा ॥३०॥ पश्चिमे क्षेत्रपालस्य कैलासस्य महीपते ॥ समीपे तस्य विघ्नेशो मोदक प्रियसंज्ञकः ॥ ३१ ॥ ब्रह्मणा पूजितो राजन्देवानामर्थसिद्धये ॥ स च धर्मध्वजो राजा हैहयानां कुलोद्वहः ॥ ३२ ॥ तुरगेण कदाचित्तु नीतो बदरिकाश्रमम् ॥ प्रसिद्धं त्रिषु लोकेषु नरनारायणाश्रमम् ॥ ३३ ॥ तत्र वीराजिनधरं कृशं विप्रं ददर्श ह ॥ शरीरमपि राजेंद्र न केनापि समं तदा ॥ दृष्ट्वा च हसितो विप्रस्तेन राज्ञा प्रमादतः ॥ ३४ ॥ यस्माद्धससि मां दृष्ट्वा तस्मादुष्ट्रो भविष्यसि ॥ लंबोष्ठो लंबदंतश्च विस्वरो विकृता कृतिः ॥ ३५ ॥ इत्युक्तस्तेन विप्रेण शप्तोपि नृपसत्तमः ॥ तं विप्रं प्रार्थयामास स च तुष्टोऽब्रवीदिदम् ॥ ३६ ॥ न मे वागनृता भूप कदा चिदपि विद्यते ॥ अवश्यं करभो भूत्वा पश्चान्मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ३७ ॥ यदा त्वं करभो जातो विद्धो वै वीरकेतुना ॥ अयोध्याधिपभूपेन

१ श्रांताश्चः—उपाविशत्—इति पदच्छेदः । सन्धिरार्षः । २ मर्कटोऽपि वा—इ० पा० । ३ सूकरः—इ० पा० । ४ पल्व—इ० पा० । ५ अन्यथा—इ० पा० ।

गमिष्यसि शराहतः ॥ ३८ ॥ महाकालवनं दिव्यं तत्र त्वं लिंगदर्शनात् ॥ गमिष्यसि परं स्थानं यत्र देवो महेश्वरः ॥ ३९ ॥ स चेक्ष्वाकुकुलो
द्भूतो वीरकेतुर्महाबलः ॥ लिंगदर्शनतो भूप चक्रवर्तित्वमाप्स्यति ॥ ४० ॥ इत्युक्तो नृप भूपालः करभत्वं समागतः ॥ स त्वयाभिहतो भूप
बाणेनानतपर्वणा ॥ द्रक्ष्यसि त्वं विमानस्थं विमुक्तं लिंगदर्शनात् ॥ ४१ ॥ इत्युक्तो नृपतिस्तेन ऋषभेण द्विजेन तु ॥ आजगाम
त्वरायुक्तो महाकालवनं शुभम् ॥ ४२ ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं पूजितं त्रिदशैः सदा ॥ एतस्मिन्नंतरे वाणी श्रुता तेन महीभृता ॥
॥ ४३ ॥ विमानस्थेन या प्रोक्ता तुंष्ट्रेण[1] मधुरस्वरा ॥ भोभो राजेंद्र मां पश्य विमाने चोद्धृते शुभे ॥ ४४ ॥ दर्शनादस्य लिंगस्य
प्राप्ता मे परमा गतिः ॥ त्वया हतोऽहं बाणेन तेनाहं त्वागतो वने ॥ समीपमस्य लिंगस्य त्वं मे बंधुः परो यतः ॥ ४५ ॥ इत्युक्त्वा
स नृपं देवि वचः समधुराक्षरम् ॥ गतस्तु परमं स्थानं नित्यमव्ययमक्षयम् ॥ ४६ ॥ ततो देवगणा व्योम्नि सकिंनरमहोरगाः ॥ यक्षरा
क्षसगंधर्वाः सपिशाचाप्सरोगणाः ॥४७॥ ब्रह्मेंद्रहरिमुख्याश्च विमानैर्देवि संस्थिताः ॥ आजग्मुर्मुदितास्तत्र द्रष्टुं कौतुकमानसाः ॥ ४८ ॥ विलोक्य
करभं मुक्तं विमानस्थं विराजितम् ॥ लिंगदर्शनमात्रेण संस्तुतं विविधैः स्तवैः ॥ ४९ ॥ अच्छरत्नसमूहेन मुकुटेनोज्ज्वलत्त्विषा ॥ भासंतं रविको
टीनां जगदानंदकारकम् ॥ ५० ॥ नाम चक्रुस्ततो देवा दृष्ट्वा माहात्म्यमुत्तमम् ॥ दर्शनादस्य लिंगस्य मुक्तोऽयं करभो यतः ॥ ५१ ॥ तस्मा
त्त्रिष्वपि लोकेषु विख्यातः करभेश्वरः ॥ भविष्यति न संदेहः पशुयोनिविमोचकः ॥ ५२ ॥ इत्युक्त्वा त्रिदशाः सर्वे गताः स्वं धिष्ण्यमुत्तमम् ॥
अयोध्याधिपतिर्वीरो वीरकेतुः स्वमालयम् ॥ समृद्धं निःसपत्नं च ततो राज्यं चकार सः ॥ ५३ ॥ यः पश्यति नरो देवि करभेश्वरसंज्ञकम् ॥
स प्रयात्यक्षयाँल्लोकान्पूज्यमानो गणाधिपैः ॥ ५४ ॥ यदा कालादिहायातो राजराजेश्वरो महान् ॥ पृथिव्यामेकराड्भूत्वा क्रमान्मोक्षमवाप्नुयात् ॥
॥ ५५ ॥ न दुःखं जायते तस्य व्याधिशोकभयं तथा ॥ ये पश्यंति प्रसंगेन तल्लिंगं करभेश्वरम् ॥ ५६ ॥ सर्वमेधेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलम् ॥
तत्फलं त्वधिकं देवि करभेश्वरदर्शनात् ॥ ५७ ॥ व्याधयो नोपजायंते दारिद्र्यं न कदाचन ॥ ऐश्वर्यं चातुलं तेषां जायते दर्शनात्सदा ॥ ५८ ॥
पशुयोनिगता ये च पितरो दुःखितास्तु ये ॥ तिष्ठंति चांबरे ते तु चिंतयंतः स्वगोत्रजम् ॥ ५९ ॥ आगमिष्यति नः पुत्रो नप्ता वा संतताविह ॥ ॥१५६॥
कदा पश्यति देवेशं करभेश्वरमीश्वरम् ॥ तेन दर्शनमात्रेण मुक्तिर्नो भविता ध्रुवम् ॥ ६० ॥ यो यमुद्दिश्य वै कामं दर्शनं तु करिष्यति ॥ तस्य तच्चा

१ तुंष्ट्रेन—इ० पा० ।

यते सर्वं मृतस्य परमा गतिः ॥ ६१ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ करभेशस्य देवस्य शृणु राजस्थलेश्वरम् ॥ ६२ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवादे करभेश्वरमाहात्म्य
वर्णनंनाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ चतुःसप्ततिकं विद्धि शिवं राजस्थलेश्वरम् ॥ यस्य दर्शन
मात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ विष्णुकल्पे पुरा वृत्ते मन्वंतरमुखप्रिये ॥ अराजके महीपृष्ठे ब्रह्मा चिंतापरोऽभवत् ॥ २ ॥ न मनुष्यैर्विना
देवाः समर्था लोकधारणे ॥ दानेज्याजपतो देवा भजंते पुष्टिमुत्तमाम् ॥ ३ ॥ योग्यो राजा प्रजापालः कों भवेज्जनवत्सलः ॥ सोऽपश्यदथ राजर्षि
स्तपस्यंतं रिपुंजयम् ॥ ४ ॥ पृथ्व्यां सर्वगुणाकीर्णं धर्मनिष्ठं महाव्रतम् ॥ तमुवाचाथ देवेशो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
रिपुंजय निबोधेदं वचनं मम पुत्रक ॥ राज्यं च पाल्यतां वत्स एककल्पेन चेतसा ॥ ६ ॥ अलं ते तपसा तात कष्टेनानेन सांप्रतम् ॥ धर्मेण
विजिताः सर्वे त्वया लोका नरोत्तम ॥ ७ ॥ क्रियतामधुना लोकपालनं तु ममाज्ञया ॥ यतः परोपकारो हि फलं देहस्य देहिनः ॥ ८ ॥ न धर्म
स्तादृशोऽन्योऽस्ति न चान्योऽर्थस्य साधकः ॥ निरयाप्तिरपि श्रेय उपकृत्य परस्य वै ॥९॥ नापकारेण भूतानामपि स्याद्भुवनेशता ॥ सततं लोक
कार्यार्थं मदाज्ञागौरवेण च ॥ पृथ्वीं समुद्रवसनां प्रजाश्चैव प्रपालय ॥ १० ॥ इत्युक्तः स तु राजर्षिर्ब्रह्मणा पर्वतात्मजे ॥ प्रोवाच प्रांजलिर्भूत्वा
ब्रह्माणं तु रिपुंजयः ॥ ११ ॥ स्वभावेनाचला पृथ्वी त्वया पूर्वं विनिर्मिता ॥ विनैव पालकं ह्येषा कुत्र यास्यति मेदिनी ॥ १२ ॥ यद्यवश्यं मया
पृथ्वी पालनीया पितामह ॥ देहि मे नगरीं रम्यामवन्तीं सप्तकल्पगाम् ॥१३॥ मनुष्यलोके विख्याता सकले सामरावती ॥ स्वर्गच्युतानां देवानां
निवासार्थं प्रतिष्ठिता ॥ १४ ॥ मर्यादामनुवर्त्तेयुर्यदि मे नाकवासिनः ॥ अदत्ते च मया स्थाने न वासः कस्यचिद्भवेत् ॥ अनेन विधिना पृथ्वीं
पालयिष्याम्यहं प्रभो ॥ १५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ भविष्यत्येष ते कामो यस्त्वयोक्तो नरोत्तम ॥ ये केचित्त्रिदशाः संति मद्गौरववशेन ते ॥ तवा
देशं करिष्यंति सदा त्वद्वशवर्त्तिनः ॥ १६ ॥ देवनाथेति वै नाम भविष्यति च सुव्रत ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे ब्रह्मा हंसयानं समास्थितः ॥१७॥अथ राजा
प्रतिज्ञाय ब्रह्मणा भूमिपालनम् ॥ पृथ्व्यामुद्घोषयामास प्रोवाच त्रिदिवौकसाम् ॥१८॥ भवतां विहितः स्वर्गो मनुजानां च भूतलम् ॥ ये चात्र कंद
ररताः स्थले वा भूधरेषु च ॥ १९ ॥ ये स्थिता यांतु ते देवा मनुजानामियं धरा ॥ तच्छ्रुत्वा घोषितं तस्य राज्ञो भयनिपीडिताः ॥ त्रिदशा ब्रह्मणो

१ कालवेदपरायणः—इ० पा० । २ सर्वस्य—इ० पा० ।

वाक्याद्गौरवास्त्रिदिवं गताः ॥ २० ॥ अथ प्रजाः स नृपतिर्धर्मेणावर्धयत्तदा ॥ पुत्रवत्स्नेहयुक्तेन हृदयेनातिनिर्वृताः॥२१॥ प्रजास्तत्सुखसंवृद्धा जरामृत्युविवर्जिताः ॥ पुत्रिणो धनधान्याढ्याः सर्वकामसमन्विताः ॥२२॥ यौवनस्थाश्च निर्द्वंद्वाः सततं धर्मसंश्रयाः ॥ नासीत्पृथिव्यां शैलस्तु स्थलो वा द्वीप एव च ॥ २३ ॥ अकृष्टपच्या पृथिवी स्वादवद्भिः फलैर्युता ॥ देवलोक इवासीद्भूः सर्वकामगुणोज्ज्वला ॥२४॥ एवं व्रजति काले वै राज्ञि राज्यं प्रकुर्वति ॥ महामर्षपरा देवा विप्रकार्यार्थमुद्यताः ॥२५॥ प्रजानां बहुदुःखानि मुहुः कुर्वंत्यनेकशः ॥ अथानावृष्टिमकरोत्सुदीर्घां पाकशासनः ॥२६॥ तथा संह्रियमाणेषु लोकेषु नृपसत्तमः॥मेघो भूत्वा दिवं प्राप्य सुवृष्टिमकरोन्नृपः ॥२७॥ तेनैवाप्यायितो लोकः सुखी जातो यशस्विनि ॥ ततः काले तु कस्मिंश्चिदवर्षत्पाकशासनः ॥ संवर्त्तो वारिदो भूत्वा मेघान्वै विन्यपातयत् ॥ २८ ॥ ततस्तु[1] मारुतो भूत्वा नृपतिस्तामधारयत् ॥ ततोनलः प्रनष्टोऽभूत्सर्वतः पृथिवीतलात् ॥ २९ ॥ न यज्ञा न जपो होमो न च पक्तिरवर्त्तत ॥ लोकश्च व्याधिसंक्षुब्धस्तदाभूद्विषमे स्थितः ॥ ३० ॥ ततः स राजा तं दृष्ट्वा त्वभवद्धव्यवाहनः ॥ सोऽधारयत्प्रजाः सर्वा यज्ञांश्च त्रिदिवौकसः ॥ ३१ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि त्वया सार्द्धं समागतः ॥ दर्शनार्थं स्वनगरीमहं भूतगणैर्वृतः ॥ ३२ ॥ ततो देवगणाः सर्वे सकिंनरमहोरगाः ॥ सयक्षरक्षोगन्धर्वाः[2] सिद्धविद्याधरोरगाः ॥ ३३ ॥ भूताः प्रेताः पिशाचाश्च ये चान्ये गगनेचराः ॥ चत्वारः सागराश्चैव क्षारक्षीरादिसिंधवः ॥ ३४ ॥ गंगा च यमुना सिंधुश्चंद्रभागा सरस्वती ॥ चर्मण्वती भीमरथी पुण्या गोदावरी नदी ॥ ३५ ॥ विपाशा देविका पुण्या शरयूः कौशिकी तथा ॥ गोमती धूतपापा च बाहुदा च दृषद्वती ॥ ३६ ॥ पारा वेदस्मृतिश्चैव वेत्रघ्नी नर्मदा शिवा ॥ तापी पयोष्णी निर्विन्ध्या सर्वास्तत्र समागताः ॥ ३७ ॥ पुष्करश्च प्रयागश्च प्रभासो नैमिषस्तथा ॥ पृथुतीर्थोदकश्चैव तथैवामरकंटकः ॥ ३८ ॥ गंगाद्वारः कुशावर्त्तो बिल्वको नीलपर्वतः ॥ वाराहपर्वतश्चैव तीर्थं कनखलं तथा ॥ ३९ ॥ भृगुतुंगः सुकुक्षश्चाप्यजगंधश्च[3] पार्वति ॥ कालिंजरः सकेदारो रुद्रकोटिर्महालयः ॥ ४० ॥ स्थानानि च समस्तानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ मेरुर्महेंद्रो मलयो मंदरो गंधमादनः ॥ ४१ ॥ मुनयो वालखिल्याश्च वेदाश्चत्वार एव च ॥ एते चान्ये च बहवः समायाता मया सह ॥ ४२ ॥ अनंतरं मया मेरुः स्थलाकारः कृतस्ततः ॥ तस्मिन्स्थले स्थितो देवि उपविष्टः सुरैर्वृतः ॥ नियुक्ताः सागराः पार्श्वे चत्वारो लवणादयः ॥ ४३ ॥ अथ व्याकुलतां प्राप्तः स च राजा रिपुंजयः ॥ स्वस्थलस्थं च मां दृष्ट्वा समायातस्तु मां प्रति ॥ ४४ ॥ तेजसा दह्यमानोऽपि मदीयेन वरानने ॥ भीतो

१ ततः–इ० पा० । २ सयक्षराक्षसाः सर्वे सिद्धसाध्यगणास्तथा ॥ विद्याधराश्च सिद्धाश्च–इति पाठान्तरं पुस्तकद्वये दृश्यते । ३ गिरिका चाम्बिका–इ० पा० ।

ऽपि तोषयामास कोऽसि देव नमोऽस्तु ते ॥ ४५ ॥ स्थलेस्मिन्नृप राजाहं मयाप्युक्तं विनोदतः ॥ चतुर्वर्गश्चतुर्मूर्त्तिश्चतुर्द्धा संस्थितो नृपः ॥ ४६ ॥ तेनाहं सर्वतो दृष्टो वाङ्मये सचराचरे ॥ अनंतरं स्तुतस्तेन भक्त्या परमया प्रिये ॥ ४७ ॥ प्रभावमतुलं दृष्ट्वा मदीयं व्यापकं परम् ॥ भक्त्या परमया देवि स च मां शरणं गतः ॥ ४८ ॥ भूयःस्तुतोऽपि तेनाहं तुष्टो वै तस्य भूपतेः ॥ तेनोक्तं यदि मे देव तुष्टस्त्वं परमेश्वर ॥ ४९ ॥ भक्तिर्मे सुदृढा भूयात्त्वयि सर्वेश शाश्वती ॥ तुष्टोहं तेन वाक्येन पुनः प्रोक्तो मया नृप ॥ ५० ॥ एवं भविष्यतीत्युक्त्वा पुनर्मां ब्रूहि पार्थिव ॥ हृदि स्थितश्च ते कामः सर्वकालं भविष्यति ॥ ५१ ॥ अधृष्यः सर्वदेवानां सर्वदा संभविष्यसि ॥ तेनाहं प्रार्थितो देवि भूयो वरमनुत्तमम् ॥ ५२ ॥ अतीव राजते देव स्थलोऽयं तव सन्निधौ ॥ मेरुरेष न संदेहो वल्लभः सर्वदा तव ॥ ५३ ॥ राजस्थलेश्वरोऽसि त्वं विख्यातो भुवनत्रये ॥ भविष्यसि यथा देव तथा त्वं कर्तुमर्हसि ॥ ५४ ॥ अत्रागत्य च यो देव भक्त्या परमया युतः ॥ यात्रां करोति भावेन पुराणोक्तविधानतः ॥ ॥ ५५ ॥ तस्य त्वया प्रदातव्यं सर्वं मनसि चिंतितम् ॥ अणिमादिगुणाः सर्वे गुटिकासिद्धिरंजनम् ॥ ५६ ॥ खड्गं च पादुकां चैव जलवासं रसायनम् ॥ राजस्थलेश्वरं यस्तु भक्त्या पश्यति मानवः ॥ ५७ ॥ दशम्यां तु विशेषेण कृत्वा नियमपूर्वकम् ॥ देवानामपि देवत्वं संप्राप्नोति महेश्वरः ॥ ५८ ॥ पूजनीयस्तु त्रिदिवैर्यथा देवः पुरंदरः ॥ दृष्ट्वा राजस्थले देवं योऽत्र यात्रां करिष्यति ॥ ५९ ॥ तस्य श्रीर्विजयश्चैव भव त्येव वरो मम ॥ शत्रवः संक्षयं यांतु संपद्यतां मनोरथाः ॥ ६० ॥ वृद्धिर्भवतु वंशे च दर्शनात्तव शंकर ॥ सर्वेऽत्र देवास्तिष्ठंतु मेरुरत्रैवतिष्ठतु ॥ तिष्ठंतु सागराः सर्वे तव देव समीपतः ॥ ६१ ॥ इत्युक्तोऽहं तदा तेन मया चोक्तं वरानने ॥ सुद्युम्नोनाम भूपालो यदात्रैवागमिष्यति ॥ ६२ ॥ पुत्रार्थं भार्यया सार्द्धं तदा दास्यामि वांछितम् ॥ तदा समुद्राश्चत्वारः स्थास्यन्ति सफलाः स्वयम् ॥ ६३ ॥ तस्याराधनतो भूप पुत्रं दास्यामि शोभनम् ॥ ये चात्र मानवा राजन्यात्रां कुर्वंति भक्तितः ॥ तेषां मनोरथावाप्तिर्भविष्यति न संशयः ॥ ६४ ॥ राजा रिपुंजयो भक्त्या गणाधीशः कृतो मया ॥ ६५ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ राजस्थलेश्वरेशस्य श्रूयतां वडलेश्वरम् ॥ ६६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये राजस्थलेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥छ॥

॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ पञ्चसप्ततिकं देवं वडलेश्वरसंज्ञकम् ॥ विद्धि पापहरं देवि दर्शनात्कामदं नृणाम् ॥ १ ॥ धनदस्य सखा देवि मणि

१ विख्यातम्–इ०पा० । २ गमिष्यति–इ०पा० । ३ उज्जयिनीस्थपुस्तके–"रनछोररायनी गलीमाहे"–इति लिखितमस्ति, तदस्य स्थलेश्वरलिङ्गस्य स्थानं बोध्यम् ।

भद्रो बभूव ह ॥ ईर्ष्याप्रभावस्तत्पुत्रो वडलोनाम कोपनः ॥ २ ॥ रूपवान्सर्वदा कामी सदा मत्तो बलाधिकः ॥ कदाचित्स गतो रम्यां नलिनीं
धनदस्य च ॥ ३ ॥ रत्यर्थं कामसेवार्थं गुप्तां रहसि निर्मिताम् ॥ ददर्श कुसुमैश्छन्नां वज्रवैडूर्यभूषिताम् ॥ ४ ॥ तां वै विद्रुमसंछन्नां मुक्तादामविरा
जिताम् ॥ सुरम्यां विपुलच्छायां स्वर्णपंकजशोभिताम् ॥ ५ ॥ कुबेरभवनाभ्याशे वल्लभां धनदस्य च ॥ आक्रीडं राजराजस्य कुबेरस्य महा
त्मनः ॥ ६ ॥ राक्षसैः किंनरैश्चैव गुप्तां खड्गधरैः सदा ॥ तां दृष्ट्वा परमप्रीतो बभूव वडलस्तदा ॥ ७ ॥ प्रियया सहितो रेमे स्थाने गुप्ते मनो
हरे ॥ रेमे रमणकैर्योगैरनंगेन वशीकृतः ॥ ८ ॥ तत्र गुप्ता रणे शूरा राक्षसा रणकोविदाः ॥ रक्षंति शतसाहस्रं सर्वायुधपरिच्छदाः ॥ ९ ॥ ते तु
दृष्ट्वैव वडलं मणिभद्रसुतं प्रिये ॥ भक्ष्यैः संपूरितमुखं दिव्यचन्दनभूषितम् ॥ १० ॥ केतकीगर्भपत्राभैर्दंतैर्दिव्यतराननम् ॥ युद्धार्थे बद्धनिस्त्रिंशं
शक्तियुक्तमरिंदमम् ॥ ११ ॥ भार्यासहायमुन्मत्तं पर्यंके च स्थितं सदा ॥ रत्यर्थमागतं ज्ञात्वा अन्योन्यमभिचुक्रुशुः ॥ १२ ॥ मा वीरानेन
मार्गेण सभार्यो गन्तुमर्हसि ॥ आक्रीडोऽयं कुबेरस्य धनदस्य महात्मनः ॥ १३ ॥ देवा देवर्षयो यक्षा गन्धर्वाः किंनरास्तथा ॥ आमन्त्र्य यक्षप्र
वरं विहरंति रमंति च ॥ १४ ॥ नेह शक्यं विनादेशाद्विहर्तुं क्रीडितुं चिरम् ॥ भ्रात्रामात्येन सुहृदा केनापि च सुतेन च ॥ १५ ॥ येनकेनचिद
न्यायादवमन्य धनेश्वरम् ॥ विहारः क्रियते दर्पात्स विनश्येदसंशयम् ॥ १६ ॥ एवं स राक्षसैर्घोरैर्वडलो विनिवारितः ॥ मा मैवमिति सक्रोधं
भर्त्सयद्भिः समंततः ॥ १७ ॥ कदर्थीकृत्य तु स तान्राक्षसान्भीमविक्रमः ॥ व्यगाहत महातेजास्ते सर्वे तं न्यवारयन् ॥ १८ ॥ गृह्णीत बध्नीत निकृ
न्ततैनं पिबाम खादाम च वृत्तहीनम् ॥ क्रुद्धा ब्रुवंतो ह्यपतन्द्रुतं ते शस्त्राणि चोद्यम्य विवृत्तनेत्राः ॥ १९ ॥ ततः स गुर्वीं यमदण्डकल्पां महागदां
कांचनपट्टनद्धाम् ॥ प्रगृह्य तामभ्यपतत्तरस्वी ततोऽब्रवीत्तिष्ठत तिष्ठतेति ॥ २० ॥ ते तस्य वीर्यं च बलं च दृष्ट्वा विद्याबलं बाहुबलं तथैव ॥ न
शक्नुवंतः सहितुं समेता हताः प्रवीराः सहसा निवृत्ताः ॥ २१ ॥ विदार्यमाणास्तत एव तूर्णमाकाशमास्थाय विमूढसंज्ञाः ॥ कैलासशृंगाण्यभिदु
द्रुवुस्ते यक्षार्दिता रक्षपालाः प्रभग्नाः ॥ २२ ॥ स शक्रवद्दानवदैत्यसंघान्विक्रम्य जित्वा मदनाभितप्तः ॥ विगाह्य तां पुष्करिणीं समर्थः कामं स
चिक्रीडति यक्षपुत्रः ॥ २३ ॥ ततस्तु ते रक्षपालाः समेत्य धनेश्वरं वै वडलेन नुन्नाः ॥ यक्षस्य धैर्यं सुबलं च संख्ये यथावदाचख्युरतीव भीताः ॥
॥ २४ ॥ तेषां तु वचनं श्रुत्वा मणिभद्रो महायशाः ॥ शशाप पुत्रं दयितं वडलं प्रभुकारणात् ॥ २५ ॥ यस्मात्सा नलिनी रम्या सेविता वड

१ पावकः–इ०पा० । २ किंकरैः–इ०पा० । ३ स्रग्दामपूरितशिखम्–इ०पा० । ४ मदमोहितः–इ०पा० ।

लेन तु ॥ दयिता धनदस्यापि यथा माता तथैव सा ॥२६॥ तस्मात्पुत्रो मदीयस्तु सर्वभोगविवर्जितः॥पंग्वन्धो बधिरो दीनः क्षयरोगमवाप्स्यति ॥
॥ २७ ॥ इति शप्तस्तदा जातो वडलो भोगवर्जितः ॥ पतितो भूतले चैव तस्मिन्स्थाने गतोऽपि सन् ॥ २८ ॥ पीडितः क्षयरोगेण न शशाक
विचेष्टितुम् ॥ अन्धोऽथ बधिरो जातो गुरुशापहतस्तदा ॥ २९ ॥ चिंतयामास सहसा शापमत्यद्भुतं महत् ॥ शप्तोऽहं केन सहसा जीवन्योन्यंतरं
गतः ॥ ३० ॥ कथं शप्तोऽस्मि तातेन मणिभद्रेण वल्लभः ॥ पुत्रो युवा च शूरश्च शत्रुपक्षक्षयंकरः ॥ ३१ ॥ धन्योऽसौ मणिभद्रोऽपि मत्तातो
येन भूतले ॥ प्रभुभक्त्या निजः पुत्रः शप्तस्त्यक्तश्च तत्क्षणात् ॥ ३२ ॥ वडलेन पुनः प्रोक्तं धन्योऽहं प्रभुकारणात् ॥ उत्सवो निधनंनाम भर्तृ
पिण्डोपजीविनाम् ॥ ३३ ॥ अन्यायेन यथाकामं प्रारब्धः संचितश्चिरम् ॥ तेनाहं शापतां प्राप्तो यास्यामि नरकं ध्रुवम् ॥ ३४ ॥ एवं विलपत
स्तस्य वडलस्य वरानने ॥ आजगाम तमुद्देशं मणिभद्रो महाबलः ॥ ददर्श पुत्रं पंग्वंधं क्षयरोगप्रपीडितम् ॥ ३५ ॥ निःश्वसंतं सुदुःखार्त्तं विल
पंतं पुनःपुनः ॥ प्रत्युवाच सुतं यक्षो मणिभद्रोऽतिदुःखितः ॥ मया कुपित्रा हा वत्स शप्तस्त्वं प्रभुकारणात् ॥ ३६ ॥ त्वयेयं नलिनी रम्या धन
दस्यातिवल्लभा ॥ सेविता कामतस्तेन प्रवरा राक्षसा हताः ॥ ३७ ॥ तस्मात्पुत्र मया शप्तो न मिथ्या स भविष्यति ॥ प्रभुर्देवः प्रभुः स्वामी
प्रभुर्माता प्रभुः पिता ॥ ३८ ॥ स्वाम्यर्थे यः प्रियान्प्राणान्परित्यजति संगरे ॥ स याति परमं स्थानं ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ ३९ ॥ न मन्त्रसाध्यः
शापोयं नौषधेन व्रतेन च ॥ नियमेन च दानेन तस्मान्मद्वचनं कुरु ॥ ४० ॥ मया श्रुतं शक्रलोके पुराणं स्कंदकीर्त्तितम् ॥ ब्रुवतो नारदस्यैव
देवानां संनिधौ पुरा ॥ ४१ ॥ प्रभावो वर्णितस्तेन महाकालवनस्य च ॥ क्षेत्रे ह्यस्मिन्महालिंगं स्वर्गद्वारस्य दक्षिणे ॥ ४२ ॥ विद्यते व्याधि
शमनं रूपसौभाग्यदायकम् ॥ तत्राहं त्वां च नेष्यामि विमानेनाशुगामिना ॥ ४३ ॥ इत्युक्त्वा मणिभद्रेण समानीतः सुतस्तदा ॥ यत्र देवाधि
देवोऽसौ स्वर्गद्वारस्य दक्षिणे ॥ ४४ ॥ स्पर्शनात्तस्य लिंगस्य चक्षुष्मान्रूपवान्बली ॥ सुपादः श्रुतिसंयुक्तस्तत्क्षणादभवत्तदा ॥४५॥ दृष्ट्वा सुमहदाश्चर्यं
मणिभद्रेण पार्वति ॥ कृतं नाम सुहृष्टेन स्वीयपुत्रस्य नामतः ॥ चक्षुष्मान्वडलो जातो लिंगस्यास्य प्रभावतः ॥ ४६ ॥ अद्यप्रभृति देवोऽयं वडले
श्वरसंज्ञकः ॥ भविष्यति त्रिलोकेषु विख्यातो नेत्रदायकः ॥ ४७ ॥ पूजयिष्यंति ये देवं वडलेश्वरसंज्ञकम् ॥ लिंगं लोकेषु विख्यातं ते प्राप्स्यंति मनो
रथम् ॥४८॥ दृष्टो हरति पापानि स्पृष्टो राज्यं प्रयच्छति ॥ अर्चितो भक्तिभावेन मोक्षं दद्यान्न संशयः ॥४९॥ कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य तिथिर्वै द्वादशी

१ वडलः स्वसुतस्तदा-इ०पा० । २ स्मृतः संकीर्तितस्तदा-इ०पा० ।

भवेत् ॥ तस्यां ये पूजयिष्यंति वडलेश्वरसंज्ञकम् ॥५०॥ दानं तैः सततं दत्तं ते यांति परमं पदम् ॥ प्रयागे च प्रभासे च गंगासागरसंगमे ॥५१॥ तपस्तप्तं भवेत्तैस्तु ते मुक्ता नात्र संशयः ॥ गर्भवासे न जायंते सर्वसौख्यसमन्विताः ॥५२॥ गाणपत्या भविष्यंति शंकरस्य सदा प्रियाः ॥ सौभाग्यरूपसंपन्नाः पुत्रपौत्रैश्च संयुताः ॥ जायंते मानवा लोके वडलेश्वरदर्शनात् ॥५३॥ गर्भवासे महाकष्टे यस्य वासो न रोचते ॥ सोऽभ्यर्चयतु भावेन वडलेश्वरमीश्वरम् ॥५४॥ न लिंगेन विना सिद्धिर्दुर्लभं परमं पदम् ॥ गतिर्न जायते स्वर्गे यावल्लिंगं तु नार्चयेत् ॥५५॥ लिंगार्चनविहीनानां सिद्धिश्चापि सुदुर्लभा ॥ मम पुत्रेण संप्राप्तमीप्सितं लिंगतो यतः ॥ ५६ ॥ इत्युक्त्वा मणिभद्रोऽपि सुतेन सहितो ययौ ॥ यत्र देवो धनाध्यक्षः स्थानं स्वं परमं गतः ॥ ५७ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ वडलेश्वरदेवस्य श्रूयतामरुणेश्वरम् ॥ ५८ ॥

इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवादे वडलेश्वरमाहात्म्यवर्णनं नाम पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ छ ॥

॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ षट्सप्ततितमं देवमरुणेश्वरसंज्ञकम् ॥ विद्धि पापहरं देवि दर्शनात्कामदं नृणाम् ॥ १ ॥ पुरा देवयुगे देवि प्रजापतिसुते शुभे ॥ आस्तां भगिन्यौ रूपेण समुपेतेऽद्भुतेऽनघे ॥ २ ॥ ते भार्ये कश्यपस्यास्तां कद्रूश्च विनता तथा ॥ प्रादात्ताभ्यां वरं प्रीतः प्रजापतिसमः पतिः ॥ ३ ॥ कश्यपो धर्मपत्नीभ्यां मुदा परमया युतः ॥ वरातिसर्गं श्रुत्वैव कश्यपादुत्तमं तु ते ॥ ४ ॥ हर्षादभ्यधिकां प्रीतिं प्रापतुः स्म वरस्त्रियौ ॥ वव्रे कद्रूः सुतान्नागान्सहस्रं तुल्यवर्चसः ॥ ५ ॥ द्वौ पुत्रौ विनता वव्रे कद्रूपुत्राधिकौ बले ॥ ओजसा तेजसा चैव विक्रमेणाधिकौ च तौ ॥ ६ ॥ तस्यै भर्त्ता वरं प्रादाल्लप्स्यसे पुत्रकोत्तमौ ॥ एवमस्त्विति तां चाह कश्यपो विनतां तदा ॥ ७ ॥ यथा च प्रार्थितं लब्ध्वा वरं तुष्टाऽभवत्तदा ॥ कृतकृत्या तु विनता लब्ध्वा वीर्याधिकौ सुतौ ॥ ८ ॥ कद्रूश्च लब्ध्वा पुत्राणां सहस्रं तुल्यतेजसाम् ॥ धार्यौ गर्भौ प्रयत्नेन इत्युक्त्वा स महातपाः ॥ ९ ॥ ते भार्ये वरसंहृष्टे कश्यपो वनमाविशत् ॥ कालेन महता कद्रूर्नागानां सा शतीर्दश ॥ जनयामास चार्वंगी द्वे चांडे विनता तदा ॥ १० ॥ तयोरंडानि निदधुः प्रहृष्टाः परिचारिकाः ॥ सोपस्वेदेषु भांडेषु पंचवर्षशतानि च ॥ ११ ॥ ततः पंचशते काले कद्रूपुत्रा विनिर्गताः ॥ अंडाभ्यां विनतायास्तु मिथुनं न व्यदृश्यत ॥ १२ ॥ ततः पुत्रार्थिनी देवी व्रीडिता सा तपस्विनी ॥ अंडं बिभेद विनता तत्र पुत्रं ददर्श ह ॥ १३ ॥ पूर्वार्द्धकायसंपन्नमितरेणा प्रकाशितम् ॥ स पुत्रो रोषसंरब्धः शशापैनामिति

१ कुरुक्षेत्रे—इ०पा०। २ अत्र—उज्जयिनीस्थपुस्तके—"सिद्धवटमाहे" इति लिखितमस्ति—तदस्य वडलेश्वरलिंगस्य स्थानं बोध्यम्।

श्रुतम् ॥ १४ ॥ योऽहमेवं कृतो मातस्त्वया लोभपरीतया ॥ शरीरेणासमग्रेण तस्माद्दासी भविष्यसि ॥ १५ ॥ पंचवर्षशतान्यस्या यया विस्प र्द्धसे सदा ॥ एष ते च सुतो मातर्दास्याद्वै मोक्षयिष्यति ॥ १६ ॥ यद्येनमपि मातस्त्वं मामिवांडविभेदनात् ॥ न करिष्यस्यनंगं वा पुत्रं चाति तरस्विनम् ॥१७॥ प्रतिपालयितव्यस्ते जन्मकालोऽस्य धीरया ॥ विशिष्टबलमीप्संत्या पंचवर्षशतान्यतः ॥१८॥ एवं शप्त्वा ततो देवि विनतां मातरं स्वकम् ॥ अरुणो विललापाथ बाष्पशोकपरिप्लुतः ॥ १९ ॥ हाहा मया नृशंसेन माता स्वजननी स्वका ॥ शप्ता विनापराधेन कथं यास्यामि सद्गतिम् ॥ माता देहारणिः पुंसां माता दुःखसहा परा ॥२०॥ गर्भक्लेशे परं दुःखं माता जानाति यादृशम् ॥ वात्सल्यं चाधिकं मातुर्दृश्यते न तु पैतृकम् ॥ २१ ॥ गुरूणामेव सर्वेषां माता गुरुतरा स्मृता ॥ एकस्यापि सुतस्यैव न दृष्टा निष्कृतिः श्रुतौ ॥२२॥ यदि पिंडप्रदानं तु गयायां कुरुते सुतः ॥ गते पितारि पंचत्वं माता पुत्रस्य निर्वृतिः ॥ नच मातृविहीनस्य ममत्वं कुरुते पिता ॥२३॥ विकलो मातृहीनस्तु पुत्रो हि प्रोच्यते तदा ॥ यदा स वृद्धो भवति तदा भवति दुःखितः ॥ तदा शून्यं जगत्सर्वं यदा माता वियुज्यते ॥ २४ ॥ सोऽहं पापसमाचारो जातो मातृविहिंसकः ॥ मरिष्यामि न संदेहः साधयित्वा हुताशनम् ॥ २५ ॥ जातोऽहं विकलांगस्तु प्राकृतेनैव कर्मणा ॥ न माता कारणं यस्मात्स्वकीयं कर्म भुज्यते ॥ ॥ २६ ॥ एवं विलपतस्तस्य कश्यपस्य सुतस्य च ॥ अरुणस्य विशालाक्षि नारदः समुपागतः ॥ २७ ॥ दृष्ट्वारुणं सुदुःखार्त्तं विलपंतं पुनः पुनः ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा नारदः प्रहसन्निव ॥ २८॥ अरुणोऽयमहो रौति कश्यपस्यात्मसंभवः ॥ विनतायाः सुतो ज्येष्ठः संभूतस्तपसां निधिः ॥ ॥ २९ ॥ उत्पादितोऽयमल्पाहैरर्द्धकायो महाबलः ॥ एनमाश्वासयिष्यामि विनतागर्भसंभवम् ॥ मोहेन विलपंतं च श्रेयो मे भविता ध्रुवम् ॥ ॥ ३० ॥ इति संचिंत्य मनसि वाक्यैर्मध्वमृतोपमैः[१] ॥ प्रत्युवाचारुणं तत्र नारदो द्विजसत्तमः ॥ ३१ ॥ तात कश्यपदायाद विनतागर्भसंभव ॥ तेजोराशे दुराधर्ष संतापं मा कृथा वृथा ॥ ३२ ॥ भाविनोऽर्था भवंतीह दुःखस्य च सुखस्य च ॥ यत्त्वया विनता शप्ता रहस्यं देवनिर्मितम् ॥ ॥ ३३ ॥ यदि तेस्ति घृणा चित्ते शप्तात्मजननी त्वया ॥ तदागच्छ ममादेशान्महाकालवनं शुभम् ॥३४॥ उत्तरे देवदेवस्य यात्रेशस्य च पुण्यदम् ॥ विद्यते त्रिदशैः पूज्यं सर्वदा सर्वदं शिवम् ॥ ३५ ॥ अरुणस्त्वेवमुक्तस्तु नारदेन महात्मना ॥ आजगाम क्षणार्द्धेन महाकालवनं शुभम् ॥ ३६ ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं तेजःकूटोपमं शुभम् ॥ पूजयामास विधिवत्पुष्पैर्भावसमन्वितः ॥ ३७ ॥ लिंगेनोक्तोऽरुणो देवि सारथ्यं कुरु सर्वदा ॥ सूर्यस्य

१ तम्–इ० पा० । २ स्वैरमृतोपमैः–इ०पा० ।

क्रियते नरैः ॥ ३७ ॥ प्रभूणामेकचित्तेन ते भृत्या दुर्लभाः स्मृताः ॥ तेषामर्थश्च धर्मश्च कुलं चैव च तारितम् ॥ ३८ ॥ प्रसन्नास्त्रिदशास्तेषां प्रभु
भक्ताश्च ये नराः ॥ सेवाधर्मो हि गहनो योगिनामपि दुष्करः ॥ ३९ ॥ न ज्ञेयः केन तत्त्वेन दुराराध्यः प्रभुर्भवेत् ॥ एकेनाप्यपराधेन प्रकोपं
कुरुते प्रभुः ॥ ४० ॥ विनश्यंत्युपकाराणि तस्मात्सेवा सुदुष्करा ॥ स्वामी सर्पश्च वह्निश्च तत्प्रभावं व्रजंति हि ॥ ४१ ॥ तस्माद्यत्नेन संसेव्या
आत्मरक्षणतत्परैः ॥ सोऽहं भूमौ निपतितः प्रभोरादेशभंजकः ॥ ४२ ॥ कांस्तु लोकान्गमिष्यामि कलुषी भ्रूणहा इव ॥ एवं विलप्य बहुशो
मामेव शरणं गतः ॥ उवाच दीनया वाचा प्रणिपत्य पुनःपुनः ॥ ४३ ॥ दीनोऽस्मि ज्ञानहीनोऽस्मि प्रणतोऽस्मि च शंकर ॥ कुरु प्रसादं
देवेश अपराधं क्षमस्व मे ॥ ४४ ॥ न हि निर्वहणं यांति प्रभूणामाश्रिता रुषः ॥ प्रसीद देवदेवेश दीनस्य कृपणस्य च ॥ ४५ ॥ अपि कीट
पतंगत्वं गच्छेयं तव शासनात ॥ भक्तोहं सर्वदा देव पुत्रत्वे हि प्रतिष्ठितः ॥ ४६ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा पुष्पदंतस्य पार्वति ॥ ममत्वेन
तदा देवि प्रोक्तमित्थं त्वया वचः ॥ ४७ ॥ गच्छ पुत्र ममादेशान्महाकालवनं शुभम् ॥ लिंगमाराधय क्षिप्रं तत्त्वन्नाम्ना भविष्यति ॥ ४८ ॥
कीर्त्तिस्ते भविता पुत्र यावदाभूतसंप्लवम् ॥ इत्युक्ते तु त्वया देवि मयाप्युक्तं वरानने ॥४९॥ न मे मिथ्या वचः पुत्र भविष्यति कथंचन ॥ दर्शनादेव
लिंगस्य ममाभीष्टो भविष्यसि ॥ ५० ॥ विमाने पुष्पपादे तु समारूढो भविष्यसि ॥ पुष्पैः संपूज्यमानस्तु पदं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥ ५१ ॥ गणैः
सार्द्धं मया चैव मुदितो विचरिष्यसि ॥ ममापि न रतिर्वत्स भविष्यति त्वया विना ॥ ५२ ॥ अहं तत्रागमिष्यामि महाकालवने शुभे ॥ तुष्टोऽहं
सर्वदा वत्स गणानामग्रणीः कृतः ॥५३॥ अनया शुद्धया भक्त्या लोकानामुपकारकः ॥ भविष्यसि न संदेहस्तस्मिन्क्षेत्रे गतो ध्रुवम् ॥५४॥ इत्युक्तो
हि मया देवि पुष्पदंतो गणाग्रणीः ॥ मानी ममाज्ञया मौनी महाकालवने शुभम् ॥ ५५ ॥ लिंगमाराधयामास दुर्वासेशादथोत्तरे ॥ लिंगेनोक्तस्तु
सहसा तुष्टोऽहं गणसत्तम ॥ त्वन्नाम्ना ख्यातिमेष्यामि प्रसादस्ते कृतोऽधुना ॥ ५६ ॥ एतस्मिन्नन्तरे देवि त्वया सार्द्धमहं गतः ॥ शक्राद्यैस्त्रिदशैः
सार्द्धं गणैर्नानाविधैस्तथा ॥ ५७ ॥ हृष्टस्तु पुष्पदंतोऽपि पुष्पपट्टासने शुभे ॥ पुष्पैः प्रकीर्यमाणोऽपि पुनः प्राप्तो ममांतिकम् ॥ ५८ ॥ मया संश्ले
षितः स्नेहादुत्संगेऽप्यधिरोपितः ॥ स्थानं दत्तं विशालाक्षि इदमुक्तं मया तदा ॥ ५९ ॥ ये पश्यंति नरा लिंगं त्वया संपूजितं भुवि ॥ ते यास्यंति
पुष्पकेण क्रीडन्तो वै त्रिविष्टपम् ॥ ६० ॥ गणाध्यक्षा भविष्यंति सर्वकामैरलंकृताः ॥ मम लोके गणाध्यक्षा यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ ६१ ॥ दर्शना

१ पितृणाम्--इ०पा० ।

त्क्षीयते पापमैहिकं पूर्वकं तथा ॥ ततः प्रसादान्मे सर्वं ज्ञानं सम्यग्भविष्यति ॥ ६२ ॥ यः पूजयेच्चतुर्दश्यामष्टम्यां सोमवासरे ॥ अमरैः सह संहृष्टो मोदते दिवि सर्वदा ॥ ६३ ॥ पैतृकैर्मातृकैः सार्द्धं कुलैस्तु सप्तभिर्युतः ॥ न वदेत्केनचित्सार्द्धं नरो यः प्रातरुत्थितः ॥ ६४ ॥ पुष्पदंतेश्वरं दृष्ट्वा सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ मुच्यते पातकाद्यैश्च यः शाठ्येनापि पश्यति ॥ ६५ ॥ मृतो गांधर्वलोके तु याति विद्याधरैर्वृतः ॥ न तस्य संततिच्छेदो यः पश्यति दिनेदिने ॥ नियमेन गणाध्यक्ष जायते ब्रह्मणो दिनम् ॥ ६६ ॥ ऐश्वर्यं सप्तलोकेषु भुक्त्वा भोगान्यथाक्रमम् ॥ पृथिव्यामेकराड्भूत्वा ममांगे संभविष्यति ॥ ६७ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ पुष्पदन्तेश्वरेशस्य अविमुक्तेश्वरं शृणु ॥ ६८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवादे पुष्पदन्तेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अष्टसप्ततिकं विद्धि अविमुक्तेश्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण तीर्थयात्राफलं लभेत् ॥ १ ॥ शाकले नगरे देवि चित्रसेनो महीपतिः ॥ बभूव भुवि विख्यातो रूपवान्मन्मथाधिकः ॥ २ ॥ तस्य चन्द्रप्रभा भार्या प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ पतिव्रता धर्मशीला रूपयौवनशालिनी ॥ ३ ॥ अपुत्रस्यापि नृपतेः पुत्री जाता मनोरमा ॥ तस्या नाम तदा चक्रे पिता पार्थिवसत्तमः ॥ ४ ॥ सर्वलक्षणसंपन्ना कन्या लावण्यवत्यपि ॥ सापि जातिस्मरा देवी संस्मार च पुरातनम् ॥ ५ ॥ वैराग्याद्ब्रह्मचर्यं च चचार तनुमध्यमा ॥ कदाचिद्यौवनं प्राप्ता सा च पृष्टा नृपेण वै ॥ ६ ॥ उत्संगे च निजे कृत्वा मूर्ध्नि चाघ्राय हर्षितः ॥ पुत्रि प्रदानकालस्ते कस्मै देया वराय च ॥ ७ ॥ नृपाय नृपपुत्राय संमताय द्विजाय वा ॥ वृद्धाय बहुभार्याय ग्रामीणाय च पुत्रिणे ॥ हर्षेण चावृतो राजा पुनः पप्रच्छ तां सुताम् ॥ ८ ॥ पृष्टा च सा यदा देवी न चोवाच नृपं प्रति ॥ अधोमुखी च संजाता पुनः प्रोक्ता नृपेण तु ॥ ९ ॥ यदि मद्वचनं पुत्रि प्रतिभाति न सांप्रतम् ॥ वरणं स्वेच्छया पुत्रि कुरु तर्हि स्वयं वरम् ॥ १० ॥ इत्युक्ता सा नृपतिना पित्रा प्रोक्ता पुनःपुनः ॥ रुरोद सा वै करुणं श्रुत्वा तां कुत्सितां गतिम् ॥ ११ ॥ जहास चातिहासेन पुनः श्वासांश्च मुंचति ॥ प्रहर्ष च पुनः क्षिप्रं प्राप्य बाष्पं च मुंचति ॥ १२ ॥ तामवस्थां गतां दृष्ट्वा पुत्रीमुन्मत्ततां गताम् ॥ किमेतदिति भूपालो ग्रसिता किं ग्रहेण वै ॥ १३ ॥ भूतेन वा पिशाचेन मत्सुता लक्षणैर्युता ॥ इति चिन्तापरो राजा यदा जातो यशस्विनि ॥ १४ ॥ तदा प्रोक्तस्तया पुत्र्या मा तात विमना भव ॥ नाहं ग्रस्ता ग्रहेणेह न भूतेन न रक्षसा ॥ १५ ॥ न पिशाचेन यक्षेण

१ दृष्टम्–इ० पा० । २ धर्मपत्नी–इ० पा० । ३ लावण्यवती–इति नाम–इति भाति । ४ संस्मरन्ती पुनःपुनः–इ० पा० ।

तव कन्या महीपते ॥ जातिस्मराहमुत्पन्ना श्रूयतां मम जन्म च ॥ १६ ॥ प्राग्ज्योतिषे पुरे विप्रो हरस्वामी बभूव ह ॥ भार्याहं दुर्भगा जाता तस्य
विप्रस्य पार्थिव ॥ १७ ॥ रूपयौवनसंपन्ना तस्य नाहं प्रिया विभो ॥ सदा विद्वेषसंयुक्तो मयि निष्ठुरजल्पकः ॥ १८ ॥ नान्यस्य कस्यचिद्देष्टा
मुक्ता मां पृथिवीपते ॥ पाणिग्रहणकाले तु ग्रहैः पापैर्विलोकिता ॥ १९ ॥ अहमूढां कुलीनेन द्विजेनातिगुणेन च ॥ स चावलोकितो विप्रो ग्रहैः
पुण्यैर्नराधिप ॥ २० ॥ तेन मे वल्लभो राजन्न चाहं तस्य वल्लभा ॥ स सदाचारसंयुक्तो वेदाध्ययनतत्परः ॥ २१ ॥ नान्यत्र कुरुते भावं
ब्रह्मचर्यव्रते स्थितः ॥ ततोऽहं क्रोधसंयुक्ता वशीकरणलंपटा ॥ अपृच्छं प्रमदास्तात यास्त्यक्ताः पतिभिः किल ॥ २२ ॥ ताभिरुक्ता ह्यहं भूप
वश्यो भर्त्ता भविष्यति ॥ अस्माकं प्रत्ययो जातस्तस्मात्त्वं कर्तुमर्हसि ॥ २३ ॥ भेषजैर्विविधैश्चूर्णैर्मंत्रैर्मोहकरैः परैः ॥ तैस्तैस्तु कृतले
पोऽपि भविता दासवत्पतिः ॥ २४ ॥ ततोऽहं त्वरिता गत्वा तासां वाक्येन भूपते ॥ चूर्णं मन्त्रं गृहीत्वा च प्राप्ता भर्तृगृहं पुनः ॥ २५ ॥ प्रदोषे
पयसा युक्तश्चूर्णो भर्त्तरि योजितः ॥ ग्रीवायां च मया मन्त्रो न्यस्तः सर्वांगसंधिषु ॥ २६ ॥ यदा पीतश्च चूर्णस्तु मन्त्रेणातीव गुंठितः ॥ वशगस्त
त्क्षणाज्जातो मंत्रचूर्णप्रभावतः ॥ २७ ॥ द्वारदेशे स्थितः क्रंदन्दासोऽस्मि तव शोभने ॥ त्राहि मां शरणं प्राप्तं त्वद्वशोहं च शोभने ॥ २८ ॥ तत्तस्य
रुदितं ज्ञात्वा मंत्रमाहात्म्यतो नृप ॥ स्वस्थीकरणयोगेन तदा स्वस्थः कृतः पतिः ॥ २९ ॥ ततः प्रभृति कांतो मे वश्योऽभूद्भवने स्थितः ॥ पंच
त्वं च गता काले तथा नारकयातनाम् ॥ ३० ॥ ताम्रभ्राष्ट्रे च दग्धांहं युगानि दश पंच च ॥ सूक्ष्माणि तिलमात्राणि कृत्वा खंडान्यनेकशः ॥
छेदिता कालसूत्रेण पीडिता प्राणयंत्रके ॥ ३१ ॥ क्वाथीभूता तप्ततैलैर्घटे दर्व्याथ लोडिता ॥ पिष्टा चैव शिलापृष्ठे कुट्टिता लोहमुद्गरैः ॥ ३२ ॥
दलिता दंतदलने दग्धाहं रौरवे भृशम् ॥ अधोमुखी विनिक्षिप्ता त्वमेध्ये पूयशोणिते ॥ ३३ ॥ यान्यापि युवती तात भर्तुर्वश्यं समाचरेत् ॥ वृथा
धर्मा दुराचारा पच्यते नरके भृशम् ॥३४॥ भर्त्ता नाथो गुरुर्भर्त्ता भर्त्ता वै दैवतं परम् ॥ भर्त्ता स्वमी सुहृद्भर्त्ता भर्ता च परमं पदम् ॥ ३५ ॥ तुष्टे
भर्त्तरि नारीणां तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥ विमुखे विमुखाः सर्वे तस्मात्सेव्यः सदा पतिः ॥ भस्मीभवति सा नारी यया भर्त्ता न तोषितः ॥ ३६ ॥
यस्य प्रसादात्प्राप्यंते भोगाश्च विविधाः सदा ॥ तं वश्यं कुरुते या च सा कथं सुखमाप्नुयात् ॥ ३७ ॥ तिर्यग्योनिंशतं याति कृमिपक्षिशतानि ॥१६२॥
च ॥ तस्मात्तत्तत्सदा कार्यं स्त्रीभिर्भर्तृवचः किल ॥ ३८ ॥ एवं पुनर्मया भुक्ता नरका भृशदारुणाः ॥ तिर्यग्योनिसहस्रं तु कर्मणा कुत्सितेन च ॥
॥ ३९ ॥ किंचित्पातकशुद्ध्यर्थं चंडालस्य च वेश्मनि ॥ जाताहमतिरूपेण पीडिता विविधैर्व्रणैः॥४०॥सारमेयैर्वृता दीना भक्ष्यमाणा पुनःपुनः ॥

दुष्टाहं भक्ष्यमाणापि मार्गे रुद्धा वृकैरहम् ॥ तैरहं तुद्यमानापि महाकालवनं गता ॥४१॥ दृष्टो मया महादेवो दैवतो मृगमाणया ॥ समीपे देवदेव स्य पिप्पलादेश्वरस्य च ॥ ४२ ॥ तस्य दर्शनमात्रेण गता शक्रपुरं प्रति ॥ विमानेन सुदीप्तेन किंकिणीजालमालिना ॥ दिव्यांबरधरा दिव्या दिव्यमालाविभूषणा ॥ ४३ ॥ तत्राहं पूजिता देवैः स्तुताहं चारणैस्तथा ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य जाताहं तव वेश्मनि ॥ ४४ ॥ वल्लभा रूपसंपन्ना शाकले नगरे शुभे ॥ स्मृत्वा तु कुत्सितां योनिं विलापश्च कृतो मया ॥ ४५ ॥ स्मृत्वा लिंगस्य माहात्म्यं हर्षो जातस्तु तत्क्षणात् ॥ तन्मे नैव च वांतूल्यं[1] गृहीता न ग्रहेण च ॥ ४६ ॥ जाता जातिस्मरा तात ब्रह्मचर्यव्रते स्थिता ॥ अतो यास्यामि तं देवं दर्शनार्थं पुनः प्रभो ॥ यथा न भूयो मे जन्म स्याच्च संसारसागरे ॥ ४७ ॥ इति पुत्रीवचः श्रुत्वा चित्रसेनो महीपतिः ॥ सभृत्यमंत्रिसहितो महाकालवनं गतः ॥ ४८ ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं पूजयामास भक्तितः ॥ सापि दृष्ट्वैव तल्लिंगं तस्मिँल्लिंगे लयं गता ॥ ४९ ॥ राजा च पुत्रवाञ्जातो लिंगदर्शनतः प्रिये ॥ बभूव चक्रवर्त्ती स यथा स्वायंभुवो मनुः ॥ ५० ॥ एतस्मिन्नंतरे देवि दृष्ट्वा देवे लयं गताम् ॥ राजपुत्रीं महादेवि कृतं नाम मुदान्वितैः ॥ ५१ ॥ अविमुक्तस्य लिंग स्य दर्शनादेव तत्क्षणात् ॥ अविमुक्तेश्वरो देव इति ख्यातो भवत्विति ॥५२॥ योऽसौ काश्यां प्रसिद्धोऽस्ति देवो विश्वेश्वरः शिवः ॥ स चैवात्र सुवि ख्यातोऽविमुक्तेश्वरसंज्ञया ॥ ५३ ॥ वाराणसी यथा पुण्या तथावंती च मुक्तिदा ॥ तस्या दशगुणं पुण्यं श्रूयतेऽत्र विशेषतः ॥ ५४ ॥ तस्माद्विश्वे श्वरो देवः समायातः कुशस्थलीम् ॥ यत्रागत्य सुविद्वांसो मानवाः शंसितव्रताः ॥५५॥ पश्यंति परया भक्त्या ह्यविमुक्तेश्वरं शिवम् ॥ तेषां मुक्तिर्न संदेहो भविष्यति सुनिश्चला ॥ ५६ ॥ अमुक्ता नैव पश्यंति मुक्ताः पश्यंति सर्वदा ॥ ब्रह्मचर्यव्रतैः सम्यगिष्टैः सर्वमखैर्भवेत् ॥ ५७ ॥ तत्फलं प्राप्यते सम्यगविमुक्तेशदर्शनात् ॥ नैःश्रेयसी गतिः पुण्या दर्शनादेव जायते ॥ ५८ ॥ या गतिः प्राप्यते सांख्यैर्योगैर्वा या गतिर्भवेत् ॥ सा गतिः प्राप्यते सम्यगविमुक्तेशदर्शनात् ॥ ५९ ॥ जन्ममृत्युभयं हित्वा स याति परमां गतिम् ॥ यः पूजयति भावेन ह्यविमुक्तेश्वरं शिवम् ॥ ॥ ६० ॥ ब्रह्महापि च यो गच्छेदविमुक्तेश्वर यजेत् ॥ तस्य लिंगस्य माहात्म्यात्सर्व्वपापान्निवर्त्तते ॥ ६१ ॥ शाठ्येनापि च यः पश्येदविमुक्ते श्वरं शिवम् ॥ स मुंचति जरां मृत्युं जन्म चैतदशाश्वतम् ॥ ६२ ॥ स्मृतः संपूजितो भक्त्या स्तुतो वा विविधैः स्तवैः ॥ मुक्तिं ददाति देवेशो ह्यवि मुक्तेश्वरः शिवः ॥ ६३ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ अविमुक्तेश्वरेशस्य हनुमत्केश्वरं शृणु ॥ ६४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण

१ वातूल्यम्—वातरोगेण चित्तभ्रमः—इत्यर्थः ।

एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवादेऽविमुक्तेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टसप्तति
तमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ एकोनाशीतिकं विद्धि हनुमत्केश्वरं प्रिये ॥ यस्य
दर्शनमात्रेण समीहितफलं लभेत् ॥ १ ॥ प्राप्तराज्यस्य रामस्य राक्षसानां वधे कृते ॥ आगता मुनयो देवि राघवं प्रतिनंदितुम् ॥ २ ॥
रामेण पूजिताः सर्वे ह्यगस्तिप्रमुखा द्विजाः ॥ प्रहृष्टमनसो विप्रा रामं वचनमब्रुवन् ॥ ३ ॥ दिष्ट्या तु निहतो राम रावणः पुत्रपौत्रवान् ॥
दिष्ट्या विजयिनं त्वाऽद्य पश्यामः सह भार्यया ॥ ४ ॥ हनूमता च सहितं वानरेण महात्मना ॥ दिष्ट्या पवनपुत्रेण राक्षसांतकरेण च ॥ ५ ॥
चिरं जीवतु दीर्घायुर्वानरो हनुमान्सदा ॥ अंजनीगर्भसंभूतो रुद्रांशो हि धरातले ॥ ६ ॥ आखंडलोऽग्निर्भगवान्यमो वै निर्ऋतिस्तथा ॥ वरुणः
पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ॥ ब्रह्मणा सहिताश्चैव दिक्पालाः पांतु सर्वदा ॥ ७ ॥ श्रुत्वा तेषां तु वचनं मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ विस्मयं
परमं गत्वा रामः प्रांजलिरब्रवीत् ॥ ८ ॥ किमर्थं लक्ष्मणं त्यक्त्वा वानरोऽयं प्रशंसितः ॥ कीदृशः किंप्रभावो वा किंवीर्यः किंपराक्रमः ॥ ९ ॥
अथोचुः सत्यमेवैतत्कारणं वानरोत्तमे ॥ न त्वस्य सदृशो वीर्ये विद्यते भुवनत्रये ॥ १० ॥ एष देव महाप्राज्ञो योजनानां शतं प्लुतः ॥ धर्षयित्वा
पुरीं लंकां रावणांतःपुरं गतः ॥ ११ ॥ प्रादेशमात्रप्रतिमं कृतं रूपमनेन वै ॥ दृष्टा संभाषिता सीता पृष्टा विश्वासिता तथा ॥ १२ ॥ सेनाग्रगा
मंत्रिपुत्राः किंकरा रावणात्मजाः ॥ हता हनुमता तत्र ताडिता रावणालये ॥ १३ ॥ भूयो बन्धविमुक्तेन संभाष्य तु दशाननम् ॥ लंका भस्मीकृता
तेन पातकेनेव मेदिनी ॥ १४ ॥ न कालस्य न शक्रस्य न विष्णोर्वेधसोऽपि वा ॥ श्रूयंते तानि कर्माणि यादृशानि हनूमतः ॥ १५ ॥
॥ ॥ राम उवाच ॥ ॥ एतस्य बाहुवीर्येण लंका सीता च लक्ष्मणः ॥ प्राप्तो मम जयश्चैव राज्यं मित्राणि बान्धवाः ॥ १६ ॥ सखायं वानरपति
मुक्त्वैनं हरिपुंगवम् ॥ प्रवृत्तिमपि को वेत्तुं जानक्याः शक्तिमान्भवेत् ॥ १७ ॥ वाली किमर्थमेतेन सुग्रीवप्रियकाम्यया ॥ तदा वैरे समुत्पन्ने न
दग्धस्तृणवत्कथम् ॥ १८ ॥ नायं विदितवान्मन्ये हनुमानात्मनो बलम् ॥ उपेक्षितः क्लिश्यमाने किमर्थं वानराधिपे ॥ १९ ॥ एवं ब्रुवाणं रामं तु
मुनयो वाक्यमब्रुवन् ॥ सत्यमेतद्रघुश्रेष्ठ यद्ब्रवीषि हनूमतः ॥ २० ॥ न बले विद्यते तुल्यो न गतौ न मतावपि ॥ अमोघवाक्यैः शापस्तु दत्तोऽस्य
मुनिभिः पुरा ॥ २१ ॥ न ज्ञातं हि बलं येन बलिना वालिमर्दने ॥ बाल्येऽप्यनेन यत्कर्म कृतं नाम महात्मना ॥ २२ ॥ तत्र वर्णयितुं शक्यमे

१ उज्जयनीस्थपुस्तके--"मालफलामाहे" इति लिखितमस्ति--तदेतस्य अविमुक्तेश्वरस्य स्थानं बोध्यम् ।

तस्य तु बलं महत् ॥ यदि श्रोतुं तवेच्छास्ति निशामय वदामहे ॥ २३ ॥ असौ हि जातमात्रोऽपि बालार्क इव मूर्तिमान् ॥ ग्रहीतुकामो बालार्कं पुप्लावांबरमध्यतः ॥ २४ ॥ तूर्णमाधावतो राम शक्रेण विदितात्मना ॥ हनुस्तेनास्य सहसा कुलिशेनैव ताडितः ॥ २५ ॥ ततो गिरौ पपातैष शक्रवज्राभिताडितः ॥ पततोस्य महावेगाद्वामो हनुरभज्यत ॥ अस्मिंस्तु पतिते बाले मृतकल्पेऽशनिक्षतात् ॥ २६ ॥ ततो वायुः समादाय महाकालवनं गतः ॥ लिंगमाराधयामास पुत्रार्थं पवनस्तदा ॥ २७ ॥ स्पृष्टमात्रस्तु लिंगेन समुत्तस्थौ प्लवंगमः ॥ जलसिक्तं यथा सस्यं पुनर्जीवितमाप्तवान् ॥ २८ ॥ प्राणवंतमिमं दृष्ट्वा पवनो हर्षितस्तदा ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा पुत्रमादाय सत्वरम् ॥ २९ ॥ स्पर्शनादस्य लिंगस्य मम पुत्रः समुत्थितः ॥ हनुमत्केश्वरो देवो विख्यातोऽयं भविष्यति ॥ ३० ॥ एतस्मिन्नंतरे शक्रः समायातः सुरैर्वृतः ॥ नीलोत्पलमयीं मालां संप्रगृह्येदमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ मत्करोत्सृष्टवज्रेण यस्मादस्य हनुर्हतः ॥ तदेष कपिशार्दूलो हनुमांस्तु भविष्यति ॥ ३२ ॥ वरुणोऽस्य वरं प्रादान्नास्य मृत्युर्भविष्यति ॥ यमो दंडादवध्यत्वमारोग्यं धनदो ददौ ॥ ३३ ॥ सूर्येण च प्रभा दत्ता पवनेन गतिर्ध्रुवा ॥ लिंगेन च वरो दत्तो देवानां संनिधौ तदा ॥ ३४ ॥ आयुधानां हि सर्वेषामवध्योऽयं भविष्यति ॥ अजरश्चामरश्चैव भविष्यति न संशयः ॥ ३५ ॥ अमित्रभयदो ह्येष मित्राणामभयप्रदः ॥ अजेयो भविता युद्धे लिंगेनोक्तं पुनःपुनः ॥ ३६ ॥ शत्रोर्बलोत्सादनाय राघवप्रीतये सदा ॥ कियत्कालं बलं स्वीयं न स्मरिष्यति शापतः ॥ ३७ ॥ हते तु रावणे भूयो रामस्यानुमते स्थितः ॥ विभीषणं प्रार्थयित्वा मामत्र स्थापयिष्यति ॥ ३८ ॥ ततो मां त्रिदशाः सर्वे पूजयिष्यंति भाविताः ॥ तेनैव नाम्ना विख्यातिं पुनर्यास्यामि भूतले ॥ ३९ ॥ अथ गंधवहः पुत्रं प्रगृह्य गृहमानयत् ॥ अंजनायै तदाचख्यौ वरलब्धिं च लिंगतः ॥ ४० ॥ एवं लिंगप्रभावाच्च बलवान्मारुतात्मजः ॥ स जातस्त्रिषु लोकेषु राम तस्मात्प्रशस्यते ॥ ४१ ॥ पराक्रमोत्साहमतिप्रतापैः सौशील्यमाधुर्यनयादिकैश्च ॥ गांभीर्यचातुर्यसुवीर्यधैर्यैर्हनूमतः कोऽप्यधिकोऽस्ति लोके ॥ ४२ ॥ ममेव विक्षोभितसागरस्य लोकाग्निदग्धोरिव पावकस्य ॥ प्रजा जिहीर्षोरिव चांतकस्य हनूमतः स्थास्यति कः पुरस्तात् ॥ ४३ ॥ एतद्वै कथितं तुभ्यं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ हनूमतोऽस्य बालस्य कर्माण्यद्भुतविक्रम ॥ ४४ ॥ दृष्टः सभाजितश्चापि राम गच्छामहे वयम् ॥ एवमुक्त्वा गताः सर्वे

१ वायुः पुत्रं समादाय—इ०पा० । २ ध्रुवा—इ० पा० । ३ स्मारयित्वा—इ०पा० । ४ ममेव—अगस्तेरिव—चुलुकीकरणादिति भावः । अगस्तिना हि सागरश्चुलुकीकरणेन विक्षोभित आसीदत एवागस्तिर्ब्रवीति ममेवेति—इत्यर्थोऽत्रानुसंधेयः । ५ कोऽप्यधिकोऽस्ति लोके—इ० पा० ।

मुनयोऽवंतिमण्डलम् ॥ पूजयामासुरीशानं हनुमत्केश्वरं शिवम् ॥ ४५ ॥ समर्चयंति ये भक्त्या लिंगं त्रिदशपूजितम् ॥ हनुमत्केश्वरं
देवं ते कृतार्थाः कलौ युगे ॥ ४६ ॥ व्रजंत्येव सुदुष्प्राप्यं ब्र[?]सायुज्यमव्य[?] ॥ संप्राप्य तु पुनर्जन्म लभंते मोक्षमव्ययम् ॥ ४७ ॥ यः पश्यति
नरो लिंगं हनुमत्केश्वरं प्रिये ॥ सोऽधिकं फलमाप्नोति सर्वदुःखविवर्जितः ॥ ४८ ॥ सर्वलोकेषु तस्यैव गतिर्न प्रतिहन्यते ॥ दिव्यैनैश्वर्ययोगेन
युज्यते नात्र संशयः ॥ ४९ ॥ बालसूर्यप्रतीकाशविमानेन सुवर्चसा ॥ वृतः स्त्रीणां सहस्रैस्तु स्वच्छंदगमनागमः ॥ ५० ॥ विचरत्यविचारेण
सर्वलोकान्दिवौकसाम् ॥ स्पृहणीयतमः पुंसां सर्ववर्णोत्तमोधुना ॥ ५१ ॥ स्वर्गाच्च्युतः प्रजायेत कुले महति रूपवान् ॥ धर्मज्ञो रुद्रभक्तश्च
सर्वविद्यार्थपारगः ॥५२॥ राजा वा राजतुल्यो वा दर्शनादस्य जायते ॥ स्पर्शनात्परमं पुण्यं यजनात्परमं पदम् ॥५३॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः
पापनाशनः ॥ हनुमत्केश्वरेशस्य स्वप्नेश्वरमथो शृणु ॥ ५४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे
चतुरशीतिलिंगमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवादे हनुमत्केश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥
आशीतिकं विजानीहि देवं स्वप्नेश्वरं प्रिये ॥ यस्य दर्शनमात्रेण दुःस्वप्नं नश्यति ध्रुवम् ॥ १ ॥ कल्माषपादेति स्व्यातो लोके राजा बभूव
ह ॥ इक्ष्वाकुवंशजो देवि तेजसा सूर्यवद्भुवि ॥ २ ॥ स कदाचिद्वने राजा वशिष्ठसुतमौरसम् ॥ शक्तिं परमधर्मज्ञं ददर्श विजितेंद्रियम् ॥ मार्गस्थितं
तपोनिष्ठमपगच्छेति चाब्रवीत् ॥ ३ ॥ अमुंचंतं तु पंथानं तमृषिं नृपसत्तमः ॥ जघान कशया मोहात्तदा राक्षसवन्मुनिम् ॥ ४ ॥ कशाप्रहाराभि
हतस्ततः स मुनिपुंगवः ॥ तं शशाप रुषाविष्टो वाशिष्ठः क्रोधमूर्छितः ॥ ५ ॥ हंसि राक्षसवद्यस्माद्राजापसद तापसम् ॥ तस्मात्त्वमद्यप्रभृति
पुरुषादो भविष्यति॥६॥ सततं पिशितासक्तश्चारिष्यसि महीमिमाम् ॥ स तु शप्तस्तदा तेन तत्क्षणाद्वै नृपोत्तमः ॥७॥जगाम शरणं शक्तिं प्रसादयितुम
हंयत् ॥ यदा न तुष्टो विप्रर्षिः शक्तिः परमकोपनः ॥ प्रसाद्यमानो भूपेन तदा तेनापि भक्षितः ॥ ८ ॥ शक्तिं तं भक्षयित्वा तु वशिष्ठस्यापरान्सु
तान् ॥ भक्षयामास सहसा सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥ ९ ॥ तदाप्रभृति संजातः पुरुषादो नृपोत्तमः ॥ रात्रौ पश्यति दुःस्वप्नान्पापसंघेन मोहितः ॥
॥ १० ॥ दृष्ट्वा भयानकान्स्वप्नान्स राजा पर्य्यतप्यत ॥ पश्चात्तापेन संयुक्तो विललाप सुदुःखितः ॥ ११ ॥ अथाप्युक्तममात्यैश्च किं करोषि
महीपते ॥ कस्मात्ते निष्प्रभा कांतिर्विवर्णो हरिणः कृशः ॥ १२ ॥ स राजा कथयामास दुःस्वप्नाननुपूर्वशः ॥ स्वप्नेऽहं सागरं शुष्कं चन्द्रं च

१ लोके–इ० पा० । २ भवति–इ० पा० । ३ उज्जयनीस्थपुस्तके–''गडपारे'' इति लिखितमस्ति. तदस्य हनुमत्केश्वरस्य स्थानं बोध्यम् ।

पतितं भुवि ॥ १३ ॥ उपरुद्धां च जगतीं घनेन तमसा वृताम् ॥ आत्मानं चाहमद्राक्षं मलिनं मुक्तमूर्द्धजम् ॥ १४ ॥ पतंतमद्रिशिखरात्कलुषे गोमये ह्रदे ॥ पिबन्नंजलिना तैलं हसन्निव मुहुर्मुहुः ॥ १५ ॥ तैलेनाभ्यक्तसर्वांगस्तैलमेवावगाहयन् ॥ पीठे कार्ष्णायसे चैव निषण्णोऽहमधो मुखः ॥ १६ ॥ गायंति प्रमदा रक्ता रक्तमाल्यानुलेपनाः ॥ कृष्णांबरधराश्चान्याः कृष्णमाल्यानुलेपनाः ॥ १७ ॥ ताभिराकृष्यमाणोऽपि नीतोऽहं दक्षिणां दिशम् ॥ बद्धा रज्ज्वा सुवर्णस्य लोहस्य रजतस्य च ॥ १८ ॥ पांसुकर्दमयोर्मध्ये मग्नोहं लोहयंत्रितः ॥ कपोतैस्तुद्यमानोऽहं गृध्रैः काकैश्च दारुणैः ॥ १९ ॥ मृगालैर्भक्ष्यमाणश्च स्थितो मद्गुरमस्तके ॥ ऋक्षवानरयानस्थो गतोऽहं दक्षिणां दिशम् ॥ २० ॥ नदीं निमग्नो निश्चेष्टो जलहीनां महीसमाम् ॥ दंतैर्विदारितो रात्रौ रासभेनाहमर्दितः ॥ २१ ॥ ताडितो हृदयेत्यर्थं चरणैर्वज्रसंनिभैः ॥ दृष्टिश्च हन्यतेऽत्यर्थं वेतालैर्लोहशंकुभिः ॥२२॥ करालैः कंटकैः कृष्णैः पुरुषैरुद्यतायुधैः॥स्वप्नेहं ताडितोत्यर्थमप्रमाणैः शितैः शरैः ॥२३॥ एवमेतन्मया दृष्टमिमां रात्रिं भयावहाम् ॥ संख्यां कर्तुं न शक्येत दुःस्वप्नानपरान्बहून् ॥२४॥ इमां तु दुःस्वप्नगतिं निरीक्ष्य वै ह्यनेकरूपामविचिंतितां पुरा ॥ भयं महन्मे हृदयं न शुद्ध्यति प्रगृह्य बाहू विलपाम्यनाथवत् ॥ २५ ॥ नृपस्य वचनं श्रुत्वा अमात्या भृशदुःखिताः ॥ पश्यंतो दुर्निमित्तांश्च उल्कापातादिकांस्तदा ॥ २६ ॥ सौरि सूर्यकुजाक्रांतं नगरं दृश्यतेऽधुना ॥ नागं चतुष्पदं विष्टिं किंस्तुघ्नं शकुनिं तथा ॥२७॥ करणानि न शस्यंते मुहूर्त्ता दारुणाभवन् ॥ विदित्वा नृपभंगं तु देशभंगं कुलक्षयम् ॥२८॥ आश्वासयंतो राजानमिदं वचनमब्रुवन् ॥ अलं शोकेन काकुत्स्थ सत्यासत्या हि विभ्रमाः ॥२९॥ दृश्यंते भाविताः पुंसि स्वप्ने धातुवशेन हि ॥ तथा पित्रादिदेवांश्च पूजय ब्राह्मणांस्तथा ॥ ३० ॥ एभिस्ततो मोक्ष्यसे त्वं मानसादधिविभ्रमात् ॥ यस्माद्दैवोपघातानां दैवमेव हि रक्षणम् ॥३१॥ एवमाश्वासितो भूपो ह्यमात्यैर्धर्मकोविदैः ॥ तत्पापं कथयामास गुरुपुत्रवधादिकम् ॥३२॥ वशिष्ठस्य सुतो ज्येष्ठः शक्तिर्वै भक्षितो मया ॥ नृशंसेन तथामात्या एकोनं भक्षितं शतम् ॥ ३३ ॥ तेन पापेन संतप्तः कथं स्वस्थो भवामि वै ॥ एकापि ब्रह्महत्या या सापि दैवात्सुदुष्करा ॥ ३४ ॥ मया पुनर्नृशंसेन सा तथा न तु वर्जिता ॥ कांस्तु लोकान्गमिष्यामि कृत्वा कर्म सुदारुणम् ॥ राक्षसोऽहमनेनैव शरीरेण कुलांतकृत् ॥ ३५ ॥ जातः कुले रघूणां वै पापात्मा पापसंभवः ॥ सोऽहमत्र मरिष्यामि साधयित्वा हुताशनम् ॥ ३६ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा सौदासस्य सुविस्मिताः ॥ अमात्या वेदतत्त्वज्ञाः सर्वशास्त्रविशारदाः ॥ ३७ ॥ अहो पापमिदं भूरि कृतं पापेन सर्वथा ॥ प्रायश्चित्तं न

१ दारुणाः अभवन्–इति पदच्छेदः । अडभावः सति तस्मिन्सन्धिर्न्नोऽऽर्षः ।

जानीमो वशिष्ठेन विनाऽधुना ॥ ३८ ॥ तस्मादद्यैव गंतव्यमस्य भूपस्य कारणात् ॥ यत्र तिष्ठति विप्रर्षिर्वशिष्ठो भगवान्मुनिः ॥ ३९ ॥ इत्युक्ता सहितास्तेन तेऽमात्या भृशदुःखिताः ॥ गत्वा यत्राश्रमे विप्रो वशिष्ठो भगवानृषिः ॥ ४० ॥ अदृश्यंतीं[1] वधूं दीनां यत्राश्वासयति प्रभुः ॥ अदृश्यंती तु तं दृष्ट्वा क्रूरकर्माणमग्रतः ॥ भयसंविग्नया वाचा वशिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ ४१ ॥ असौ मृत्युरिवोग्रेण दण्डेन बहुगर्वितः ॥ प्रगृहीतेन काष्ठेन राक्षसोऽभ्येति भीषणः ॥४२॥ तन्निवारयितुं शक्तो नान्यो वै भुवि कश्चन ॥ त्वामृतेऽद्य महाभाग सर्ववेदविदां वर ॥ ४३ ॥ त्राहि मां भगवन्पापादस्माद्दारुणदर्शनात् ॥ राक्षसोऽयमिहागत्य नूनमावां समीहते ॥ ४४ ॥ ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ ॥ मा भैः पुत्रि न भेतव्यं राक्षसात्ते कथंचन ॥ नैतद्रक्षो भयं यस्मात्पश्यसि त्वमुपस्थितम् ॥ राजा कल्माषपादोऽयममात्यैः सहितो विभुः ॥ ४५ ॥ स एषोऽस्मिन्वनोद्देशे समायातो ममांतिकम् ॥ तमायांतमथालक्ष्य वशिष्ठो भगवानृषिः ॥ वारयामास तेजस्वी हुंकारेण नृपोत्तमम् ॥४६॥ मन्त्रपूतेन च ततः समभ्युक्ष्य च वारिणा ॥ मोक्षयामास वै भावाद्राक्षसाद्राजसत्तमम् ॥ ४७ ॥ प्रतिलभ्य ततः संज्ञामभिवाद्य कृतांजलिः ॥ उवाच नृपतिः काले वशिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ ४८ ॥ सौदासोऽहं महाभाग दासोऽहं तव सुव्रत ॥ अस्मिन्काले यदिष्टं ते ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ ४९ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नृपस्य द्विजसत्तमः ॥ ज्ञात्वा तपोबलेनैव विश्वामित्रस्य चेष्टितम् ॥ राजानं प्रत्युवाचेदं विनयावनतं तथा ॥ ५० ॥ ज्ञातमेव यथाकालं गच्छ राजन्कुशस्थलीम् ॥ महाकालसमीपे तु लिंगं दुःस्वप्ननाशनम् ॥ ५१ ॥ राजसंपत्करं दिव्यं पुत्रपौत्रविवर्द्धनम् ॥ ब्रह्महत्यासहस्राणां स्फोटनं पापनाशनम् ॥ तस्य दर्शनमात्रेण विपाप्मा च भविष्यसि ॥ ५२ ॥ दुःस्वप्नजं भयं घोरं विनंक्ष्यति न संशयः ॥ ग्रहाश्च सानुकूलास्ते भविष्यन्ति नृपोत्तम ॥५३॥ इत्युक्तो गुरुणा भूयो वशिष्ठेन महात्मना ॥ जगाम त्वरितो देवि महाकालवनं शुभम् ॥ ददर्श तत्र तल्लिंगं दुष्टदुःस्वप्ननाशनम् ॥५४॥ नष्टाः सर्वेपि दुःस्वप्नाः सुस्वप्नाश्चाभवंस्तदा ॥ राजा निष्कल्मषो भूत्वा पुनः प्राप्तोन्निजं पदम् ॥ अयोध्यायां गतो राज्यं चकार मुदितस्तदा ॥ ॥ ५५ ॥ तदाप्रभृति देवोऽयं सुस्वप्नेश्वरसंज्ञकः ॥ बभूव भुवने ख्यातः सर्वदुःस्वप्ननाशनः ॥५६॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां देवं स्वप्नेश्वरं शिवम् ॥ दर्शनं ये करिष्यंति स्नात्वा शिप्राजले शुभे ॥ आजन्मप्रभवं तेषां दुःस्वप्नंच विनश्यति ॥५७॥ स एव सर्वदा पूज्य इह लोके परत्र च ॥ यः पश्यति

१ अरुन्धतीम्—इति पाठान्तरं कस्मिंश्चित्पुस्तके दृश्यते—तदुचितमिवाप्यस्ति—परं त्वग्रे—"मा भैः पुत्रि न भेतव्यम्" वसिष्ठवाक्यमस्ति । तेन नारुन्धत्यत्र किन्त्वदृश्यन्तीनाम—वसिष्ठपुत्रस्य शक्तेः पत्नी—बोद्धव्या । तस्याः स्वभर्तृनाशजन्यशोकसंतप्तायाः समाश्वासनं वसिष्ठेन कृतमित्यप्युचितमेव प्रसगात् । "अरुन्धतीम्" इत्येव पाठोऽत्र चेन्मन्तव्यस्तर्ह्यग्रिमं वसिष्ठवचनं न संगतच्छेत ।

नरो भक्त्या देवं स्वप्नेश्वरं शिवम् ॥ ५८ ॥ यं यं काममभिध्याय मनसाभिमतं नरः ॥ तंतं दुर्लभमाप्नोति सुस्वप्नेश्वरदर्शनात् ॥ ५९ ॥ नियमेन प्रपश्यंति देवं स्वप्नेश्वरं सदा ॥ ते प्रयांति तनुं त्यक्त्वा मदीयं भवनं प्रिये ॥ ६० ॥ भक्तिहीनः क्रियाहीनो यः पश्यति प्रसंगतः ॥ सुपुण्यां गतिमाप्नोति योगिगम्यां यशस्विनि ॥ ६१ ॥ ये च पुष्पैर्विचित्रैश्च पूजयन्ति च पर्वसु ॥ ते सर्वकामसंपन्नाः श्रीबलारोग्यसंयुताः ॥ दीर्घायुषः शुभाचारा जायन्ते देहिनोऽमलाः ॥ ६२ ॥ एते च ब्रह्मविष्ण्विन्द्रकुबेरदहनादयः ॥ सुस्वप्नं परमं प्राप्ताः श्रीस्वप्नेश्वरदर्शनात् ॥६३॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ स्वप्नेश्वरस्य देवस्य शृणु लिंगचतुष्टयम् ॥ ६४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्ड उमामहेश्वरसंवादे स्वप्नेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ चतुर्द्वारस्थितं देवि शृणु लिंगचतुष्टयम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण कृतकृत्यो नरो भवेत् ॥ १ ॥ अहं पृष्टस्त्वया देवि कौतुकाच्च वरानने ॥ अतीव रमणीयं च स्थलं दर्शय मे प्रभो ॥ २ ॥ सेवितं बहुभिः सिद्धैः पुनरावृत्तिकांक्षिभिः ॥ यद्गुह्यं च पवित्रं च प्रलयेऽप्यविनाशि यत् ॥ ३ ॥ अनन्यसदृशं दिव्यं यत्तीर्थं यत्तपोवनम् ॥ असंख्येयगुणोपेतं भुक्तिमुक्तिकरं शुभम् ॥ ४ ॥ सुवर्णशृंगाः प्रासादा हर्म्याणि विविधानि च ॥ उद्यानानि विचित्राणि मार्गाश्च विविधाः शुभाः ॥ ५ ॥ समीहितफलावाप्तिर्यत्र लभ्या सुखेन वै ॥ सिद्धचारणगन्धर्वकिंनरोद्गीतनादितम् ॥ ६ ॥ पुण्यलोकोपमस्थानं त्रिविष्टपविभूषणम् ॥ एवमभ्यर्थितो देवि मंदरे चारुकन्दरे ॥ ७ ॥ मया प्रोक्तं प्रसन्नेन स्थानं शृणु सनातनम् ॥ महाकालवनं रम्यं स्वर्गात्सुखकरं परम्[1] ॥ ८ ॥ अनौपम्यगुणोपेतं भुक्तिमुक्तिकरं शुभम् ॥ तत्समः कोऽपि धन्योऽन्यो[2] न दृष्टो भुवनत्रये ॥ ९ ॥ देवगन्धर्वसिद्धैश्च सेव्यं वै मुक्तिकांक्षिभिः ॥ विनोदार्थं मया सृष्टं त्वत्प्रियार्थं कुतूहलात् ॥ १० ॥ तिलकं सर्वतीर्थानां जंबूद्वीपे मनोरमे ॥ इच्छाकामफलावाप्तिरनायासेन लभ्यते ॥ ११ ॥ जरारोगभयैर्हीनं सर्वव्याधिविवर्जितम् ॥ शक्राग्नियमरक्षोंबुवायुसोमेशसेवितम् ॥ स्वर्गे प्रमुदिता देवास्तेऽपि कांक्षंति सर्वदा ॥ १२ ॥ असंख्येयफलं त्वत्र अक्षया च गतिः सदा ॥ यैर्न संसेवितं स्थानं वंचितास्ते नरा भुवि ॥ १३ ॥ क्षेत्रस्य च गुणान्वक्तुं देवदानवमानवैः ॥ न शक्यते प्रयत्नाच्च स्वयं यत्र स्थितो ह्यहम् ॥ १४ ॥ यत्किंचिदशुभं कर्म कृतं मानुषकर्मणा ॥ महाकालवनं प्राप्य तत्सर्वं भस्मसाद्भवेत् ॥ १५ ॥ न सा गतिः कुरुक्षेत्रे गंगाद्वारे त्रिपुष्करे ॥ या गतिर्विहिता पुंसां महाकालवने सदा ॥ १६ ॥ तिर्यग्योनिगता

१ परम्—इ० पा० । २ अन्यः प्रदेशः-इति विशेष्यमध्याहर्तव्यम् ।

गत्वा महाकालवने स्थिताः ॥ तत्रैव निधनं प्राप्तास्ते यांति परमां गतिम् ॥ १७ ॥ मेरुमंदरमात्रोपि राशिः पापस्य कर्मणः ॥ महाकालवनं प्राप्य सर्वोपि व्रजति क्षयम् ॥ १८ ॥ श्मशानमिति चाख्यातं महाकालवनं प्रिये ॥ तत्र ब्रह्मादयो देवा नारायणपुरोगमाः ॥ १९ ॥ योगिनश्च तथा सांख्याः सिद्धाश्च सनकादयः ॥ उपासते च मां भक्त्या मद्भक्तया मत्परायणाः ॥ २० ॥ या गतिर्योगतपसां या गतिर्यज्ञयाजिनाम् ॥ महाकालवने क्षेत्रे सा गतिर्विहिता मया ॥ २१ ॥ संहरामि च तत्रस्थस्त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ अतो देवि समाख्यातं महाकालवनं शुभम् ॥ २२ ॥ एवं बहुविधाञ्छ्रुत्वा गुणान्बहुविधांस्तथा ॥ देवि त्वं विस्मिता जाता गमनाय मनो दधे ॥ २३ ॥ क्षेत्रस्यालोकने चित्तं जातमुत्कंठितं तव ॥ त्वया सार्द्धं समागत्य महाकालवने शुभे ॥ २४ ॥ पश्य देवि विचित्राख्यं यन्मया कथितं तव ॥ अमरेशपुरस्पर्द्धि वर्द्धितानंदसुंदरम् ॥ वर्णितं यन्मया देवि भुक्तिमुक्तिकरं परम् ॥ २५ ॥ त्वया प्रोक्तं विशालाक्षि दृष्ट्वा क्षेत्रमनुत्तमम् ॥ अस्य स्थानस्य रक्षार्थं भक्तं गणचतुष्टयम् ॥ नियुज्यतां महादेव संतोषाय मम प्रभो ॥ २६ ॥ द्वाराणि तत्र चत्वारि क्रियंतां परमेश्वर ॥ चत्वारः कलशाश्चैव हैमाः कार्या दृढाः शुभाः ॥ २७ ॥ पूर्वादिक्रमयोगेन चतुर्वर्गो नियोज्यताम् ॥ धर्मश्चार्थश्च कामश्च मोक्षश्चैव महेश्वर ॥ २८ ॥ त्वदीयं वचनं श्रुत्वा मया देवि प्रयत्नतः ॥ अस्य क्षेत्रस्य रक्षार्थं स्मृतं गणचतुष्टयम् ॥ २९ ॥ चत्वार ईश्वरास्तेऽपि स्थापितास्तदनंतरम् ॥ पिंगलेशो धनाध्यक्षस्तथा कायावरोहणः ॥ ३० ॥ बिल्वेश्वरो गणश्रेष्ठो दुर्दर्शो गणनायकः ॥ एते मया नियुक्ता वै समर्थाः क्षेत्ररक्षणे ॥ ३१ ॥ पूर्वादिक्रमयोगेन त्वत्प्रियार्थं वरानने ॥ नियुक्तास्त्वन्मतेनैव पूर्वस्यां दिशि पिंगलः ॥ ॥ ३२ ॥ दक्षिणस्यां दिशि तथा प्रिये कायावरोहणः ॥ बिल्वेश्वरः प्रतीच्यां तु दुर्दर्शश्चोत्तरे तथा ॥ ३३ ॥ मानवा ये म्रियंतेऽत्र क्षेत्रमध्ये गणोत्तमाः ॥ तेषां रक्षा परा कार्या भवद्भिर्मम शासनात् ॥ ३४ ॥ कथां शृणु प्रयत्नेन पिंगलेश्वरसंभवाम् ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण कृतकृत्यो नरो भवेत् ॥ ॥ ३५ ॥ पिंगला कन्यका देवि कान्यकुब्जे बभूव ह ॥ सुशीला च सुवेषा च सौंदर्येणातिनिर्मिता ॥ ३६ ॥ पिता तस्या महाप्राज्ञः सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ॥ ज्ञानध्यानरतश्चैव स्वाध्यायपरिनिष्ठितः ॥ ३७ ॥ पिंगलोनाम विप्रेंद्रो भार्या तस्य पतिव्रता ॥ पिंगाक्षी विश्रुता लोके सा च पंचत्वमागता ॥ ३८ ॥ ततस्तेन स दुःखेन गृहस्थाश्रमनिःस्पृहः ॥ तपोवनं जगामाथ गृहीत्वा तनयां स्वकाम् ॥ ३९ ॥ ऋषिभिः सेवितं पुण्यं शाकमूलफलाशनैः ॥ स तत्र मुनिभिः सार्द्धं ध्यानयोगपरायणः ॥ ४० ॥ निवासं कृतवान्देवि पिंगलायाश्च रक्षणम् ॥ पालयामास धर्मात्मा पुत्रिकां हृद

१ उत्तरः--इ० पा० । २ उत्तरे चोत्तरस्तथा--इ० पा० ।

योपमाम् ॥ ४१ ॥ तामेव सततं साध्वीं मन्यमानो महातपाः ॥ न पाणिं ग्राहयामास मातृहीनेति चिंतयन् ॥ ४२ ॥ विरक्तोऽपि महाभाग संसार त्सर्वधर्म्मवित् ॥ पुत्रिकां प्रेक्षयन्संम्यक्सन्यासं नाकरोद्वशी ॥ ४३ ॥ अथ संरक्षयन्बालां मातृहीनां तपस्विनीम् ॥ संयुक्तः कालधर्मेण स विप्रः स्वर्जगाम ह ॥ ४४ ॥ ततः सा पिंगला दीना हीना पित्रा सुदुःखिता ॥ विललापातुरा देवि पतिता शोकसागरे ॥ ४५ ॥ पिंगलोवाच ॥ ॥ अद्य मे च पिता दैवात्कालधर्ममुपेयिवान् ॥ मां त्यक्त्वा गतवानेको दयालुर्निःस्पृहो यथा ॥४६॥ स समः सर्वभूतेषु ममात्यंतं हिते रतः ॥ मामेकां संप रित्यज्य परलोकमितो गतः ॥ ४७ ॥ साऽहं परमदुःखार्त्ता पितृशोकेन विह्वला ॥ शरीरं धारयामीदं कृपणं व्यर्थजीवितम् ॥ ४८ ॥ ब्रह्मज्ञोपि हि तातो मे शांतो दांतो जितेंद्रियः ॥ मामेव पालयामास मातृहीनेति चिंतयन् ॥ ४९ ॥ येन संरक्षिता बाल्ये येनास्मि परिवर्धिता ॥ तेन पित्रा वियुक्ताहं न जीविष्ये कदांचन ॥ ५० ॥ नद्यां वा निपतिष्यामि समिद्धे वा हुताशने ॥ पर्वताद्वा पतिष्यामि पितृहीना निराश्रया ॥ ५१ ॥ इति शोकातुरा बाला विलपंती पुनःपुनः॥बोध्यमाना महाभागैः सदारैर्ऋषिसत्तमैः ॥५२॥ कन्यकाभी रुदंतीभिर्वयस्याभिः समंततः॥ आलिंग्यालिंग्य बहुशः पीड्यमाना सुदुःखिता ॥ आगत्य करुणाविष्टो धर्मः परहिते रतः ॥ ५३ ॥ स्थविरो ब्राह्मणो भूत्वा प्रोवाचेदं वचस्तदा ॥ अलं बाले विशालाक्षि रोदनैरतिदारुणैः ॥ न भूयः प्राप्यते तातस्तस्मान्नार्हसि शोचितुम् ॥ ५४ ॥ अनित्यं यौवनं रूपं जीवितं द्रव्यसंचयः ॥ प्रियैः सह च संवासस्तन्न शोचन्ति पंडिताः ॥ ५५ ॥ त्वया वै तत्कृतं कर्म पूर्वजन्मनि शोभने ॥ येन पित्रा वियोगः स्यादरण्ये मुनिसेविते ॥ ५६ ॥ त्वां विहाय गतः क्वापि पश्य बाले विधेर्बलम् ॥ इदं कृतमिदं कार्यमिदमन्यत्कृताकृतम् ॥ ५७ ॥ एवमीहासमासक्तं मृत्युः प्रकुरुते वशे ॥ तस्माद्दुःखं समुत्सृज्य श्रोतुमर्हसि शोभने ॥ ५८ ॥ पितृभ्यां च वियोगश्च येनाभूत्तव कर्मणा ॥ पुरा त्वं सुन्दरीनाम वेश्यारूपेण सुन्दरी ॥ ५९ ॥ नृत्यगेया दिनिपुणा वीणावेणुविचक्षणा ॥ आदिश्च पण्यनारीणां भूषणाच्छादनादिभिः ॥६०॥ तां दृष्ट्वा रूपसंपन्नां सुवेषां सुविभूषिताम् ॥ ब्राह्मणो गुणवान्क श्चिद्बभूव मदनातुरः ॥ ६१ ॥ तं विदित्वा तथाभूतं ब्राह्मणं मदनातुरम् ॥ समाश्वतस्तेन त्वं रमिता कामिना ततः ॥ ६२ ॥ सोऽथ पापरतिर्मूढो ब्राह्मणो विषयात्मकः ॥ हतः शूद्रेण केनापि कामिना तव वेश्मनि ॥ ६३ ॥ विहाय भार्यामप्रौढां शुभां द्वादशवार्षिकीम् ॥ प्रयातो नरकं घोरं शूद्रासंपर्कदूषितः ॥६४॥ ततस्तस्य पिता विद्वान्मातातीव च दुःखिता ॥ आर्त्ता पुत्रवियोगेन शापो दत्तो भयावहः ॥ ६५ ॥ ॥ मातोवाच ॥ ॥

१ कथंचन-इ०पा० । २ सुव्रते-इ० पा० । ३ ताभ्याम्-इति शेषः ।

औषधादि प्रयुक्तं च वशीकर्त्तुं ममात्मजम् ॥ यदस्माकं वियोगाय वंचितो दुष्टचारिणि ॥ ६६ ॥ यस्माच्च मम पुत्रेण सा वियोगमकारयत् ॥
तेन जन्मांतरे दीना पतिहीना भवत्वसौ ॥ ६७ ॥ ॥ पितोवाच ॥ ॥ बाल्ये वयसि वर्त्तंती मातृहीना सुदुःखिता ॥ बहिष्कृता विवाहेन
पितृहीना भविष्यसि ॥ ६८ ॥ ॥ धर्म्म उवाच ॥ ॥ तस्मात्पूर्वकृतेनैव कर्मणा वरवर्णिनि ॥ इदं दुःखमनुप्राप्ता कन्यका भवती सती ॥
॥ ६९ ॥ ॥ पिंगलोवाच ॥ ॥ त्वया जन्मांतरे वृत्तं मम प्रोक्तं द्विजोत्तम ॥ तस्माद्ब्रूहि भवन्प्रश्नं पृच्छंत्या निश्चयं स्वकम् ॥ ७० ॥ इत्थं
सुघोरपापाहं पापाचारा तथाऽधमा ॥ कथं तु ब्राह्मणेनाहमुत्पन्ना ब्रह्मवादिना ॥ ७१ ॥ दशसूनासमश्चक्री दशचक्रिसमो ध्वजः ॥ दशध्वजसमा वेश्या
दशवेश्यासमो नृपः ॥७२॥ एवं वदंति धर्मज्ञा ब्राह्मणाः संशितव्रताः ॥ तस्माद्द्विजोत्तमादस्मात्कथं जन्माभवन्मम ॥७३॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥
पापाचारपरापि त्वं ब्राह्मणानां कुले शुभे ॥ उत्पन्ना तत्र वक्ष्यामि कारणं शृणु पिंगले ॥ ७४ ॥ ब्राह्मणो विषयासक्तः कश्चिद्बद्धो नृपाज्ञया ॥
चौर्यं कर्म कृतं तेन वेश्यालुब्धेन सुन्दरि ॥ ७५ ॥ मुच्यतां च त्वयाप्युक्तं न चौरो नैव पातकम् ॥ यद्यनेन कृतं चौर्यं तन्मयैव कृतं भवेत् ॥
॥ ७६ ॥ ददामि वित्तमधिकं मुच्यतां द्विजसत्तमः ॥ इत्युक्त्वा गृहमानीय तेनैवं सहिता पुनः ॥ ७७ ॥ गृहं च कल्पितं शुभ्रं पुष्पधूपादिवा
सितम् ॥ रमितश्च त्वया विप्रो यथासुखमनुत्तमम् ॥ ७८ ॥ तस्य पुण्यस्य माहात्म्याद्गता स्वर्गमनुत्तमम् ॥ समुत्पन्ना कुले पुत्री ब्राह्मणस्य
विशेषतः ॥ ७९ ॥ शापाच्चैव वियोगं त्वं प्राप्ता पुत्र्यधुना परम् ॥ ८० ॥ ॥ पिंगलोवाच ॥ ॥ पूर्वजन्मनि वेश्याहं जाता दुष्कृतकारिणी ॥
परद्रव्यपरा दुष्टा शौचाचारविवर्जिता ॥ इदानीं दुःखिता जाता पितृमातृवियोगतः ॥ ८१ ॥ पाणिग्रहणधर्मेण वर्जिता शापतः प्रभो ॥
प्रसादं कुरु मे विप्र को भवान्कथयस्व मे ॥ ८२ ॥ कथं जन्म न मे भूयात्कथं मुक्तिर्भवेन्मम ॥ भवबन्धविनिर्मुक्ता कथं यास्यामि सद्गतिम् ॥
॥ ८३ ॥ ॥ विप्र उवाच ॥ ॥ धर्मोहं द्विजरूपेण त्वां जिज्ञासुरिहागतः ॥ ममोपदेशात्तन्वंगि लिंगस्यैकस्य दर्शनात् ॥ क्षेत्रस्य च प्रसादात्त्वं
परां मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ८४ ॥ ॥ पिंगलोवाच ॥ ॥ कस्मिन्क्षेत्रे परा मुक्तिः कस्य लिंगस्य दर्शनात् ॥ लभ्यते सहसा धर्म एतदिच्छामि
वेदितुम् ॥ ८५ ॥ ॥ धर्म उवाच ॥ ॥ अस्ति गुप्ततमं क्षेत्रं महाकालवनं शुभम् ॥ सर्वेषामेव जंतूनां हेतुर्मोक्षस्य सर्वदा ॥ ८६ ॥ तस्मिन्क्षेत्र

१ चक्री—तैलपीडनयन्त्रम् । २ ध्वजः—सुरानिष्पादनाळयः । ३ तेन ब्रह्मविदा सह—इ०पा० । ४ शयनम्—इ० पा० । ५ यथाकामं तथा सुखम्—इ० पा० । ६ धर्मस्य—इ० पा० । ७ गुप्ततमम्—इ० पा० ।

वरे पुण्ये स्थाने योजनविस्तृते ॥ लिंगं मोक्षप्रदं पुत्रि पूर्वस्यां दिशि संस्थितम् ॥ तस्य दर्शनमात्रेण मुक्तिमाप्स्यसि पिंगले ॥ ८७ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा धर्मस्य च यशस्विनि ॥ जगाम पिंगला तूर्णं यत्र तल्लिंगमुत्तमम् ॥ ददर्श परया भक्त्या पस्पर्श च पुनःपुनः ॥ ८८ ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य तस्मिँल्लिंगे लयं गता ॥ अत्र चावसरे देवाः प्रोचुस्तत्रैव संस्थिताः ॥ ८९ ॥ अन्यजन्मनि पापिष्ठा मुक्ता त्वं पिंगलेक्षणा ॥ ९० ॥ अतो लोकेषु विख्यातः पिंगलेश्वरसंज्ञकः ॥ भविष्यति न संदेहो महापातकनाशनः ॥ ९१ ॥ दिशि पश्यंति ये गत्वा पूर्वस्यां पिंगलेश्वरम् ॥ तेषां शतक्रतुस्तुष्टः पूजां सम्यग्विधास्यति ॥ ९२ ॥ देवा वश्या भविष्यंति स्वर्गस्तेषां न संशयः ॥ भविष्यति च वशगा नगरी चामरावती ॥ ९३ ॥ धर्मो धनेन सहितः कुले तेषां न नश्यति ॥ लोको धर्मेण चरतां वशगः संभविष्यति ॥ पितॄणामक्षया तृप्तिर्भविष्यति न संशयः ॥ ९४ ॥ अश्वमेधसहस्रेण यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥ तत्सर्वं भविता सम्यक्पिंगलेश्वरदर्शनात् ॥ ९५ ॥ यानि लिंगानि क्षेत्रेऽस्मिन्गोप्यानि प्रकटानि च ॥ पूजितानि भवंतीह पिंगलेश्वरदर्शनात् ॥ ९६ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ पिंगलेश्वरदेवस्य शृणु कायावरोहणम् ॥ ९७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये पिंगलेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ कायावरोहणस्यापि उत्पत्तिं शृणु पार्वति ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण न नरः कायवान्भवेत् ॥ १ ॥ ब्रह्मणः सृष्टिकामस्य मनोर्वैवस्वतेऽतरे ॥ दक्षस्त्वजायतांगुष्ठाद्दक्षिणात्स प्रजापतिः ॥ २ ॥ वामादजायतांगुष्ठाद्भार्या तस्य महात्मनः ॥ तस्यां पञ्चाशतं कन्याः स एवाजनयत्प्रभुः ॥ ३ ॥ ताः सर्वाश्चानवद्यांगीः कन्याः कमललोचनाः ॥ पुत्रिकाः स्थापयामास नष्टपुत्रः प्रजापतिः ॥ ४ ॥ ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥ दिव्येन विधिना देवि सप्तविंशतिमिंदवे ॥ ५ ॥ रोहिणी वल्लभा जाता तस्य चन्द्रस्य सर्वदा ॥ षड्विंशतिकृते चन्द्रः शप्तो दक्षेण पार्वति ॥ ६ ॥ चंद्रेणापि तथा शप्तो दक्षः प्राचेतसः कृतः ॥ अयजत्सोऽश्वमेधेन भूत्वा प्राचेतसात्मजः ॥ ७ ॥ नामंत्रितोऽहं मोहेन दक्षेण पर्वतात्मजे ॥ तत्र देवनिकायानां यज्ञभागानशेषतः ॥ ८ ॥ हव्यवाहस्तदा युक्तो वह्न्मंत्रैः समीरितः ॥ त्वया दृष्टो विशालाक्षि निरालंबेऽबरे स्थितः ॥ ९ ॥ स्मरंत्या पूर्ववैरं तु विज्ञप्तोऽहं त्वया प्रिये ॥ त्वं देवः सर्वदेवानां गतिश्च शरणं तथा ॥ १० ॥ त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारो होताऽध्वर्युस्त्वमेव च ॥ त्वया विना कथं यज्ञो

१ ख्याते–इ० पा० । २ विश्रुतम्–इ० पा० । ३ स नरः–इ० पा० ।

वर्त्तते सर्वदेवप ॥ ११ ॥ देवानां भागधेयानि वहत्यग्निरयं भयात् ॥ सगर्वश्चावलिप्तश्च दक्षः प्राचेतसः किल ॥ १२ ॥ अनुस्मरन्पूर्ववैरं नैव
दास्यत्यशासितः ॥ कायहीनश्च कर्त्तव्यो दक्षो वह्निस्तथैव च ॥ १३ ॥ ये च यज्ञे समानीता देवा दक्षस्य शंकर ॥ ते सर्वे कायरहिताः कार्या
स्त्रिपुरसूदन ॥ १४ ॥ एवमुक्ते त्वया देवि मयाप्युक्तं वरानने ॥ पूर्वजन्मनि दक्षोऽयं पिता तव शुचिस्मिते ॥ १५ ॥ वह्निश्चादेशकारी च देवाः
क्रीडनकाः प्रिये ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा कृतः क्रोधस्त्वया प्रिये ॥ १६ ॥ ललाटे भ्रुकुटीं कृत्वा प्रोच्छ्वसंत्या पुनःपुनः ॥ क्रोधात्करेण
नासाग्रं मर्द्दितं बहुशस्तदा ॥ १७ ॥ तस्मिन्संमर्द्यमाने तु नासाग्रे पर्वतात्मजे ॥ जाता स्त्री भ्रुकुटीवक्का चतुर्दंष्ट्रा त्रिलोचना ॥ १८ ॥ बद्धगोधां
गुलित्रा च कवचाबद्धमेखला ॥ सखड्गा सधनुष्का च सतूणा सपताकिनी ॥ १९ ॥ सहस्रास्या शतभुजा सहस्रचरणोदरी ॥ प्रतिकूलैः पदैर्देवि
कंपयंती तथा भुवम् ॥ २० ॥ कृतं नाम त्वया देवि तां दृष्ट्वा च तमोमयीम् ॥ भद्रकाली च माया च सर्वलोकनमस्कृते[1] ॥ २१ ॥ मया सृष्टस्तु
पुरुषस्तादृशो लोमहर्षणः ॥ स चापि प्रांजलिर्भूत्वा मामुवाच पुनःपुनः ॥ आज्ञापय सुरेशान किं करोमि जगत्प्रभो ॥२२॥ ततो देवि मयाज्ञप्तो
भावं ज्ञात्वा त्वदीयकम् ॥ कृत्वा नाम मनोज्ञं तु वीरभद्र इति स्मृतः ॥ २३ ॥ वीरभद्र ममादेशाद्भद्रकाल्या सहानया ॥ प्राचेतसात्मजं दक्षं सगर्वं
सहदैवतम् ॥ २४ ॥ विध्वंसय गणाध्यक्ष सयज्ञं सपरिग्रहम् ॥ दत्तं मया महत्सैन्यमसंख्येयगुणस्य च ॥ २५ ॥ त्वयापि भद्रकाल्यास्तु दत्तं सैन्यं
भयावहम् ॥ कपालकर्त्रिकाहस्तं मातृणां गणमक्षयम् ॥ २६ ॥ ततस्तौ तेन सैन्येन महतातिसमावृतौ ॥ जग्मतुस्तत्र यत्रास्ते दक्षः प्राचेतसो
यजन् ॥ २७ ॥ देवैः परिवृतो देवि सदस्यैर्ब्राह्मणैः सह ॥ ततो देवाः सुरुद्धास्ते तेन सैन्येन पार्वति ॥ विश्रब्धा मंत्रपूतं तु पिबंतः सोममध्वरे ॥
॥ २८ ॥ त्रिनेत्रेण त्रिशूलेन त्रिदशाधिप ईश्वरः[2] ॥ त्रासितः सहसा शक्रो गणेनाध्वरमध्यगः ॥ २९ ॥ यमाख्येन गणेनैव यमकल्पप्रभेण च ॥
सोमपाने प्रसक्तश्च यमश्चाकर्षितोऽध्वरे॥३०॥ पाशेन वरुणो बद्धः पाशेन गणपेन तु ॥ पश्चिमाशाधिपो वीरः प्राणेन परमेश्वरि ॥३१॥ ताडितोऽ
निल एवाथ उत्तरे नरवाहनः ॥ उत्तराशाधिपो देवि निधानैः सहितोऽध्वरे ॥ वीरभद्रनियुक्तास्ते चक्रुर्युद्धं सुदारुणम्[3] ॥ ३२ ॥ अथ युद्धं चकारो
ग्रैर्भद्रकाली भयावहा ॥ विकराली महाकाली कालिका कलशोदरी ॥ ३३ ॥ प्रज्वालज्वलनाकारा शुष्कमांसातिभैरवा ॥ एताश्चान्याश्च शतशो
नरमालाविभूषणाः ॥ ३४ ॥ कपालकर्त्रिकाहस्ता जघ्नुर्देवगणांस्तदा ॥ इति मातृगणं क्रुद्धं मर्दयंतं सुरांस्तदा ॥ दृष्ट्वाभ्युपगता देवास्तुषिता युद्धला

१ भद्रकालीति विख्याता सर्वलोकनमस्कृता–इ०पा० । २ गणेश्वराः–इ० पा० । ३ महासुरान्–इ०पा० ।

ल्सा: ॥३५॥ केचिच्च चिक्षिपुः शक्तीः केचित्प्रासांस्तथापरे ॥ केचिच्च तोमरैस्तीक्ष्णैः केचित्खड्गैश्च पट्टिशैः ॥३६॥ अर्दितो मातृसंघस्तु पीडिताः प्रमथा यदा ॥ भद्रकाली तदा क्रुद्धा गदया शरवृष्टिभिः ॥ ३७ ॥ खड्गादिभिः षडर्कांशुः पीडयामास संयुगे ॥ भगस्य नेत्रे पूष्णस्तु दशनाः सूदिता मुखात् ॥ ३८ ॥ करान्दिनकरस्यैव चरणौ भास्करस्य च ॥ मुशलेन हता येऽष्टौ वसवो रणकोविदाः ॥ ३९ ॥ वमन्तो रुधिरं तेऽपि नष्टा जर्जर मस्तकाः ॥ विदेहाश्च कृता युद्धे तुषिता रणगर्विताः ॥ ४० ॥ बद्धः प्राचेतसो दक्षः पाशेन सुदृढेन च ॥ शेषाश्च त्रिदशा भीता ब्रह्माणं शरणं गताः ॥ ४१ ॥ वृत्तांतः कथितः सर्वो विस्तरेण यथा तथा ॥ आद्या ये तुषिता देवा विदेहाश्चैव ते कृताः ॥ ४२ ॥ नष्टाश्च वसवो देवाः पीडिता भास्करा रणे ॥ न ज्ञायते सहस्राक्षो न यमो न धनेश्वरः ॥ वरुणो यादसां नाथः क्व गतः परमेश्वरः ॥ ४३ ॥ भद्रकाल्या हतं सर्वं वीरभद्रगणेन च ॥ भग्नश्च यज्ञयूपो वै विध्वस्तं कलशं तदा ॥ ४४ ॥ प्रदीपिता महाशाला भग्नं वै यज्ञतोरणम् ॥ तेषां तु वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ आजगाम कृपाविष्टो यत्राहं मन्दरे स्थितः ॥ ४५ ॥ स्तुतिं कृत्वा मदीयां तु वाक्यमुक्तमिदं तदा ॥ आद्या ये तुषिता देवा विदेहाश्चैव ते कृताः ॥ ॥ ४६ ॥ भद्रकाल्या महादेव वसवो जर्जरीकृताः ॥ पीडिता भास्करा युद्धे शेषा नष्टा दिशो गताः ॥ ४७ ॥ कायावरोहणं देव तुषितानां कथं भवेत् ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा मया प्रोक्तं वरानने ॥ ४८ ॥ महाकालवने क्षेत्रे गच्छन्तु तुषितास्त्वमी ॥ लकुटीशो गतो यत्र कायावरोहणाह्वम् ॥ ४९ ॥ ब्राह्मणाश्च ममादेशाच्चतुःशिष्यैः समन्विताः ॥ द्वापरे समतिक्रांते प्राप्ते कलियुगे तथा ॥ ५० ॥ तत्र कायमनुप्राप्ता मम शिष्या ममोपमाः ॥ अवसंत क्षितौ धन्या रक्षणार्थं द्विजन्मनाम् ॥ ५१ ॥ क्षेत्रस्य दक्षिणे तस्य विद्यते लिंगमुत्तमम् ॥ सर्वसंपत्करं दिव्यं सिद्धानां कायदायकम् ॥ ५२ ॥ प्रसादात्तस्य लिंगस्य कायान्प्राप्स्यंत्यमी सुराः ॥ मदीयं वचनं श्रुत्वा गतास्ते तुषिताः प्रिये ॥ ५३ ॥ मुदिता ब्रह्मणा सार्द्धं यत्र तल्लिंगमुत्तमम् ॥ प्रसादात्तस्य लिंगस्य प्राप्तं कायमनुत्तमम् ॥ ५४ ॥ पुनस्ते तादृशा जातास्तुषिता यादृशाऽभवन् ॥ अतो देवैः कृतं नाम कायावरोहणेश्वरः ॥ सर्वाहितप्रदो नित्यं ख्यातो देवो भविष्यति ॥ ५५ ॥ ये गत्वा दक्षिणामाशां देवं कायावरोहणम् ॥ पश्यन्ति परया भक्त्या यमस्तेषां पिता भवेत् ॥ ५६ ॥ जन्मकोटिसहस्रैस्तु यत्पापं समुपार्जितम् ॥ तत्सर्वं नाशमायाति दर्शनादेव नान्यथा ॥ ५७ ॥ स्वकर्मणा गता ये च नरके पितरो गणाः ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य तेषां मुक्तिर्भविष्यति ॥ ५८ ॥ ये पश्यंति प्रसंगेन देवं कायावरोहणम् ॥ न तेषां पुनरावृत्तिः

१ सम–इ० पा० । २ पितृत्वात्पालकः–इत्यर्थः । यमस्तैस्तपिता भवेत्–इ० पा० । ३ लिंगम्–इ० पा० ।

कल्पकोटिशतैरपि ॥ ५९ ॥ स्पर्शनात्तस्य लिंगस्य पापिनोपि हि ये नराः ॥ ते यास्यंति परं स्थानं सर्वपापविवर्जितम् ॥ ६० ॥ शाठ्येन
पूजितो देवः कायावरोहणेश्वरः ॥ ददाति राज्यं भोगांश्च स्वर्गलोकं सनातनम् ॥ ६१ ॥ द्वादश्यां ये प्रपश्यंति स्नात्वा कायावरोहणम् ॥ ते भित्त्वा
ब्रह्मसदनं यास्यन्ति परमां गतिम् ॥ ६२ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ कायावरोहणेशस्य बिल्वेश्वरमथो शृणु ॥ ६३ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवादे कायावरोहणेश्वरमाहात्म्यवर्ण
नंनाम द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीहर उवाच ॥ ॥ बिल्वेश्वरस्य माहात्म्यं शृणु सुन्दरि सादरम् ॥ यस्य श्रवणमात्रेण
मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १ ॥ आदिकल्पे महादेवि लोकानामनुकम्पया ॥ कल्पवृक्षास्ततो जाता ब्रह्मणो ध्यायतः पुरा ॥ २ ॥ तेषां मध्ये बिल्ववृक्षः
श्रीवृक्ष इति गीयते ॥ अधस्तात्तस्य वृक्षस्य पुरुषः कांचनप्रभः ॥ ३ ॥ उपविष्टस्तदा दृष्टो ब्रह्मणा लोककर्तृणा ॥ फलानि तस्य पत्राणि विविधानि
निरन्तरम् ॥ ४ ॥ भक्षयत्यतिसंहृष्टो ह्यानि च मृदूनि च ॥ बद्धगोधांगुलित्रश्च शरी धन्वी तथैव च ॥ ५ ॥ खड्गी किरीटमाली च कुण्डली
कवची तथा ॥ महोरस्को महोत्साहः सिंहसंहननो युवा ॥ ६ ॥ ब्रह्मणा च कृतं नाम बिल्व इत्यभिविश्रुतम् ॥ तमिन्द्रो वरयामास राजा त्वं
भूतले भव ॥ ७ ॥ त्रिविष्टपस्य भूमिस्थः सखाभूतो मम प्रियः ॥ ददामि ते वैजयन्तीं मालामम्लानपंकजाम् ॥ ८ ॥ यस्याः प्रभावतः शत्रुं रणे नै
प्रभविष्यति॥सोऽब्रवीद्यदि मे वज्रमायुधं त्वं प्रयच्छसि ॥९॥ तत्स्यां पृथिव्यां राजाहं नान्यथा रोचते मम॥ततोऽहं पालयिष्यामि सत्येनेमां वसुन्ध
राम्॥१०॥ ॥इंद्र उवाच ॥ ॥ एवं भवतु भद्रं ते भव राजा प्रजाहितः॥स्मरणादेव वज्रस्ते करे यास्यति नान्यथा ॥११॥ स एवमुक्तस्तेजस्वी बिल्वो
राजा बभूव ह ॥ कपिलोनाम धर्मात्मा वेदवेदांगपारगः ॥१२॥ सखा बभूव बिल्वस्य तस्य विप्रर्षिसत्तमः ॥ स तेन सह संगम्य सुखासीनो वरानने
॥१३॥ चक्रे कथा विचित्रार्थाः प्रीयमाणः पुनःपुनः ॥ तथा कथान्तरे वादः परस्परमभूत्तयोः ॥१४॥ दानं प्रधानं तीर्थं तु बिल्वेनोक्तं पुनःपुनः ॥
ब्रह्म श्रेष्ठं तपः श्रेष्ठमित्युक्तं कपिलेन तु ॥ १५ ॥ ॥ बिल्व उवाच ॥ ॥ दानाद्राज्यं सुखं भोगा ऐश्वर्यं स्वर्गमक्षयम् ॥ प्राप्यते द्विजशार्दूल
कथं ब्रह्म प्रशंससि ॥ १६ ॥ ॥ कपिल उवाच ॥ ॥ वेदाद्यज्ञाः प्रवर्त्तंते वेदादिष्टिश्च कामिका ॥ प्रवर्त्तंते क्रिया वेदाद्वेदमूलमिदं जगत् ॥ १७ ॥

१ प्रहरिष्यति रणे न वै–इ० पा० । २ ब्रतम्–इ०पा० ।

॥ ॥ बिल्व उवाच ॥ ॥ संसारे पार्थिवाः श्रेष्ठाः समर्था लोकपालने ॥ लोकपालोपमा लोके कथं ब्रह्म प्रशंससि ॥ १८ ॥ ॥ कपिल उवाच ॥ ॥ मुख्या वै ब्राह्मणाः प्रोक्ताः शापानुग्रहकारकाः ॥ पितरः पार्थिवानां तु किं त्वं बिल्व न मन्यसे ॥ १९ ॥ एवं कौतूहले जाते कपिलो द्विजसत्तमः ॥ बिल्वेन ताडितो मूर्ध्नि वज्रेणानतपर्वणा ॥ २० ॥ वज्रेण स द्विधा छिन्नः कपिलो ब्रह्मविद्यया ॥ संधार्य स्वशरीरं तु मर्मांतिकमुपागतः ॥ २१ ॥ स्तुतोऽहं विविधैः स्तोत्रैः सम्यगाराधितो ह्यहम् ॥ मया दत्तमव्ययत्वं कुलिशाद्ब्राह्मणस्य तु ॥ २२ ॥ द्विजः समागतो बिल्वं पुनः सख्यमभूत्तयोः ॥ पुनस्तु तादृशो वादः संजातः पर्वतात्मजे ॥ २३ ॥ वामपादेन चाप्येनं बिल्वो विप्रमताडयत् ॥ पुनश्च वज्रमादाय जघानैनं तदा दृढम् ॥ २४ ॥ न मृतिं न व्यथां तस्य तद्वज्रमकरोत्पुनः ॥ अवध्यत्वमथो ज्ञात्वा बिल्वस्तस्य महात्मनः ॥ २५ ॥ नारायणमथाराध्य प्रार्थयामास चेप्सितम् ॥ वरदोऽस्मीति तुष्टेन विष्णुना स च मोदितः ॥ प्रोवाच प्रणतो विष्णुमिदं देवि महामनाः ॥ २६ ॥ ॥ बिल्व उवाच ॥ ॥ कपिलोनाम विप्रर्षिरवध्योऽक्षय एव च ॥ सखा मम हृषीकेश स च मामाह नित्यशः ॥ बिभेम्यहं न देवस्य राक्षसस्यासुरस्य च ॥ ॥ २७ ॥ पिशाचस्यापि यक्षस्य न चैवान्यस्य कस्यचित् ॥ बिभेमीति यथा ब्रूयां तथा त्वं कर्त्तुमर्हसि ॥ २८ ॥ एवमुक्तस्तु बिल्वेन स देवः पुरुषोत्तमः ॥ एवं भविष्यतीत्युक्त्वा कपिलस्याश्रमं गतः ॥२९॥ स प्रविश्याश्रमं देवं कपिलेन प्रपूजितः ॥ कपिलं प्रत्युवाचेदं सामपूर्वं जनार्दनः ॥ ॥ ३० ॥ भगवन्ब्राह्मणश्रेष्ठ वेदवेदांगपारग ॥ वरमेकं वृणोम्यद्य विप्रेंद्र दातुमर्हसि ॥ ३१ ॥ प्रसादितोऽहं बिल्वेन नृपेंद्रेण पुनःपुनः ॥ वरदोऽस्मीति चाप्युक्तो वरं वव्रे महामुने ॥ ३२ ॥ त्वया प्रोक्तं बिभेमीति ब्रूहि तस्मादनुग्रहात् ॥ अभीतस्त्वं तथाप्यद्य मदर्थं तु वद प्रभो ॥ ३३ ॥ कपिलस्त्वेवमुक्तो वै विष्णुना मधुरं वचः ॥ उवाच न बिभेमीति भूयोभूयो जनार्दन ॥ ३४ ॥ नाहं वक्ष्ये बिभेमीति तेनोक्तं नोच्यते मया ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य कपिलस्य जनार्दनः ॥ उवाच चक्रमुद्यम्य भयं विप्रस्य दर्शयन् ॥ ३५ ॥ न चेद्वक्ष्यसि भीतोऽहं चक्रं ते प्रहरामि वै ॥ ३६ ॥ ॥ ॥ कपिल उवाच ॥ ॥ किं वृथा प्रियचक्रस्य विष्णो क्लेशमिहेच्छसि ॥ नाहं चक्रस्य ते गम्यः प्रसादात्त्र्यंबकस्य हि ॥ ३७ ॥ ततः स

१ त्वया—कपिलेन—अहं बिभेमि—इति वक्तव्यम्—इति तेन बिल्वाख्येन—नृपेण अहं स्तुतोऽस्मि—मया तु तस्मै वरो दत्तः—अतस्त्वया अभीतेनापि—अहं बिभेमि इति तदग्रे वक्तव्यम्—इति विष्णोरभीप्सितवराभिप्रायः ।

मुष्टिमादाय कुशानां कपिलस्तदा ॥ वासुदेवं समासाद्य तिष्ठतिष्ठेत्यभाषत ॥ ३८ ॥ अद्य गर्वं च दर्पं च बलं यच्च तवाद्भुतम् ॥ तत्सर्वं नाशयि
ष्यामि तिष्ठेदानीं जनार्दन ॥ ३९ ॥ ततो युद्धं समभवत्तुमुलं लोमहर्षणम् ॥ निमेषांतरमात्रं तु कृष्णस्य कपिलस्य च ॥ ४० ॥ दिव्या
स्त्राणां कुशानां च युद्धं समभवद्दृढम् ॥ निरालंबेंऽबरे देवि देवानां भयमाविशत् ॥ ४१ ॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा सुरैः परिवृतस्तदा ॥ आजगामाति
संतप्तः कृष्णं वचनमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ भगवन्भूतभव्येश भवबंधभयापह ॥ हृषीकेश हृषीकेश सृष्टिसंहारकारक ॥ ४३ ॥ समाराध्य जगन्नाथ शक्रा
द्यास्त्रिदिवौकसः ॥ वसंति मुदिताः सर्वे सर्वकामसमन्विताः ॥ ४४ ॥ आब्रह्मस्तंबपर्यंतं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ उत्पादितं धृतं व्याप्तं विष्णुना प्रभ
विष्णुना ॥ ४५ ॥ तेनैकेन विशुद्धेन सर्वगेन महात्मना ॥ इति स्म मुनयः सर्वे उदिता मुनिसत्तमाः ॥ ४६ ॥ वदंति कारणं चास्य त्रैलोक्यस्य
जनार्दनः ॥ देवदानवदैत्यैश्च मुनिचारणपन्नगैः ॥ ४७ ॥ वरार्थिभिश्च प्रवरैः पूज्यसे गरुडध्वज ॥ किं भवानेव गोविंद वृथा युध्यसि स द्विजैः ॥
॥ ४८ ॥ कपिलस्य च विप्रस्य हराल्लब्धवरस्य च ॥ किं न वेत्सि यथा ह्येष प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ४९ ॥ अवध्यत्वमनुप्राप्तो ह्यजेयत्वं च संयुगे ॥
न चैवं त्वद्विधा देव ब्राह्मणेषु विकुर्वते ॥ ५० ॥ ब्रह्म च ब्रह्मणो मूलं त्वयैव प्राक्प्रतिश्रुतम् ॥ तस्मादाशु निवर्त्तस्व मत्वैनं ब्राह्मणं विभो ॥ ५१ ॥
इत्थं निशम्य देवेशो वाक्यं ब्रह्ममुखाच्च्युतम् ॥ योगेन तद्बलं ज्ञात्वा कपिलस्य तु शंकरम् ॥ ५२ ॥ जगाम परमं लोकं पूज्यमानस्त्रिविष्टपैः ॥
गते जनार्दने बिल्वो विललाप पुनःपुनः ॥ ५३ ॥ युद्धं सुदारुणं श्रुत्वा कृष्णस्य कपिलस्य च ॥ कथं जेष्यामि कपिलं कथं मे
निर्वृतिर्भवेत् ॥ कस्याहं शरणं यामि को मे त्राता भविष्यति ॥ ५४ ॥ न जितः कपिलो युद्धे विष्णुना प्रभविष्णुना ॥
मया संस्पर्द्धते नित्यं कथं जेयो भविष्यति ॥ ५५ ॥ अजेया ब्राह्मणा युद्धे शापानुग्रहकारकाः ॥ भस्म कुर्युर्जगत्सर्वं सदेवा
सुरमानुषम् ॥ ५६ ॥ ब्राह्मं हि परमं तेजो देवैरपि दुरासदम् ॥ एवं विलपतस्तस्य वासवः समुपागतः ॥ ५७ ॥ विलपंतं कृशं बिल्वं वज्र
हस्तमवेक्ष्य सः ॥ ममत्वाकृष्टहृदयः प्रत्युवाच पुरंदरः ॥५८॥ अलं शोकेन भूपाल शृणु मे वचनं परम् ॥ यदाहं पीडितो युद्धे शंबरेण दुरात्मना ॥
बलिष्ठेन सगर्वेण तदा पृष्टो मया गुरुः ॥५९॥ बृहस्पतिर्महातेजास्तेनोक्तं तु तदा नृप ॥ गच्छ शक्र ममादेशान्महाकालवनं शुभम् ॥ ६० ॥ यत्र
संति सुदिव्यानि लिंगानि विविधानि च ॥ भुक्तिमुक्तिकराण्येव वांछितार्थप्रदानि च ॥६१॥ तेषां मध्ये लिंगमेकमाराधय शचीपते ॥ यस्य दर्शन

मात्रेण रणे धृष्टो भविष्यसि ॥ तस्य तद्वचनाद्बिल्व सम्यगाराधना कृता ॥ ६२ ॥ मया लिंगस्य हर्षेण जितो वै शंबरस्तदा ॥ प्रसिद्धिं तु गतो देवः स चंद्रेश्वरसंज्ञकः ॥ ६३ ॥ तस्मात्त्वं पश्चिमामाशां गत्वा क्षेत्रस्य तस्य वै ॥ समाराधय यत्नेन लिंगं वरुणपूजितम् ॥६४॥ तल्लिंगं त्रिषु लोकेषु त्वन्नाम्ना ख्यातिमेष्यति ॥ कपिलस्त्वत्सखा विप्रो जितोऽस्मीति वदिष्यति ॥ तस्य लिंगस्य माहात्म्यान्मित्रभावं गमिष्यति ॥ ६५ ॥ इत्युक्त्वा तु गते शक्रे देवलोकं यशस्विनि ॥ पूजयामास भावेन पुष्पैर्दिव्यैः सुगंधिभिः ॥ ६६ ॥ जगाम बिल्वो भूपालो महाकालवनं शुभम् ॥ ददर्श पश्चिमे भागे लिंगं त्रिदशपूजितम् ॥ ६७ ॥ मुक्ताफलैश्च रत्नैश्च वासोभिर्भूषणैस्तथा ॥ एतस्मिन्नंतरे चैव कपिलोऽपि समागतः ॥ ६८ ॥ ददर्श बिल्वं भूपालं पूजयंतं पुनःपुनः ॥ शरीरे तस्य बिल्वस्य मदीयं रूपमुत्तमम् ॥ दृष्ट्वा मत्वा महादेवं जितोऽस्मीति द्विजोऽब्रवीत् ॥६९॥ प्रार्थयामि त्वया सख्यमनंतं शिवसंनिधौ ॥ एवमुक्तस्तदा बिल्वः कपिलेन महात्मना ॥ ७० ॥ प्रसन्नः प्रांजलिर्भूत्वा कपिलं द्विजसत्तमम् ॥ एवं भवतु भद्रं ते कृतार्थोऽहं महात्मना ॥७१॥ सख्यं तदेव भवतु शश्वद्वदसि मन्यसे ॥ एवमन्योन्यमुक्त्वा तौ कृत्वा सख्यमनुत्तमम् ॥७२॥ चिक्रीडतुश्चिरं कालं परं हर्षमुपागतौ ॥ तस्य लिंगस्य माहात्म्याद्भूयो राज्यं चकार सः ॥ ७३ ॥ स हि मित्रेण भूपालो बिल्वो देवि मुदान्वितः ॥ तदाप्रभृति विख्यातो देवो बिल्वेश्वरः क्षितौ ॥ बिल्वेनाराधितो लोके वांछितार्थफलप्रदः ॥ ७४ ॥ ये पश्यंति विशालाक्षि देवं बिल्वेश्वरं परम् ॥ ते कृतार्था भविष्यंति सर्वपातकवर्जिताः॥७५॥येऽनुमोदंति देवस्य दर्शनं पर्वतात्मजे ॥ तेऽपि पापविनिर्मुक्ताः प्रयांति मम मंदिरे ॥७६॥ समतीतं भविष्यं च कुलानामयुतं नरः ॥ मम लोकं नयत्याशु तस्य लिंगस्य दर्शनात् ॥ ७७ ॥ प्रयांति पितरो हृष्टा मम लोके ह्यतंद्रिताः ॥ विमुक्ताः पातकैर्घोरैः कृत्वा लिंगस्य दर्शनम् ॥७८॥ कृत्वापि पातकं घोरं ब्रह्महत्यादिकं नरः ॥ तत्पापं विलयं याति श्रीबिल्वेश्वरदर्शनात् ॥ ७९ ॥ या तिथिः श्रूयते देवि कृष्णपक्षे त्रयोदशी ॥ सा प्रोक्ता वल्लभा तस्य सर्वपातकनाशिनी ॥ ८० ॥ येऽर्चयंति नरास्तस्यां देवं बिल्वेश्वरं प्रिये ॥ न तेषां पुनरावृत्तिर्घोरसंसारगह्वरे ॥ ८१ ॥ कर्मणा मनसा वाचा यत्पापं समुपार्जितम् ॥ तत्क्षालयति देवोऽसौ तिथौ तस्यां समर्चितः ॥ ८२ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पापनाशनः ॥ बिल्वेश्वरस्य देवस्य श्रूयतामुत्तरेश्वरम् ॥ ८३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्ये बिल्वेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ उत्तरेश्वरमाहात्म्यमशेषपापनाशनम् ॥ जन्ममृत्युजराव्याधिस्फोटनं शृणु पार्वति ॥ १ ॥ अयोध्यायामतिख्यातकुलोत्पन्नश्च पार्थिवः ॥ सुधीः

परीक्षिन्नामा च मृगयामगमत्स च ॥ २ ॥ मृगमनुससाराथ मृगो दूरमपासरत् ॥ ३ ॥ तदाध्वनि जातश्रमः क्षुत्तृष्णाभिभूतः कस्मिंश्चिद्वनोद्देशे
नीलवनमपश्यच्चाविवेश ॥ ४ ॥ तस्य वनखण्डस्य दक्षिणभागे सरो दृष्ट्वा साश्व एव व्यगाहत ॥ ५ ॥ अथाश्वस्थः सन्मृणालमश्वस्याग्रतो
निक्षिप्य पुष्करिणीं समुपाविशत् ॥ ६ ॥ शयितस्ततः शयानो गीतमशृणोत् ॥ ७ ॥ स श्रुत्वाचिंतयन्नेह मनुष्यगतिं प्रपश्यामि ॥ ८ ॥ कस्य
खल्वयं गीतशब्द इत्यवलोकयामास ॥ ९ ॥ अथापश्यत्कन्यां परमरूपदर्शनीयां पुष्पाणि विचिन्वंतीं चाथ राजा समीपे पर्यक्रामत् ॥ १० ॥
तामब्रवीद्राजा कस्यासि त्वं कन्या परमरूपदर्शनीया पुष्पाणि विचिन्वंती ॥ ११ ॥ साथ राजसमीपे गत्वेति प्रोवाच कन्यास्मीति ॥ १२ ॥
॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ अर्थी तवास्मीति ॥ १३ ॥ अथोवाच कन्या ॥ समयेनाहं त्वया शक्योपालब्धुं नान्यथेति ॥ १४ ॥ तां राजा
समपृच्छत्कस्ते समय इति ॥ १५ ॥ ततः कन्या तमुवाच नोदकं दर्शयितव्यमिति ॥ १६ ॥ राजा बाढमित्युक्त्वा तां समागम्य तया
सहास्ते ॥ १७ ॥ तत्रैवासन्ने राजनि सेना त्वागच्छत् तया सहोपविष्टं राजानं परिवार्य चातिष्ठत् ॥ १८ ॥ सभाजितश्च राजा तयैव शिबि
कया प्रायात् ॥ अथ झटिति तया सह स्वं नगरमनुप्राप्य रहसि तया सह रममाणः सन्नान्यं किंचिदपश्यदथ प्रधानोमात्यस्तस्याभ्याशच
रास्ताः स्त्रियोऽभ्यपृच्छत् ॥ १९ ॥ किमत्र प्रयोजनं विद्यते इत्यब्रुवंस्ताः स्त्रियोपूर्वमेव पश्यामस्तदुदकं नात्राश्रियत इति ॥ २० ॥ अथामा
त्यश्च निरुदकं कारयित्वा दारुवृक्षं वृद्धपुष्पफलं शरद्युपलभ्य राजानामब्रवीत् ॥ वनमिदमनुदकं साध्वत्र रम्यतामिति ॥ २१ ॥ स तस्य वचनात्त
यैव सह देव्या वनं प्राविशत् ॥ २२ ॥ सकलत्रस्तस्मिन्वने रम्ये तयैव सह रेमे ॥ २३ ॥ प्रविश्य च राजा सह प्रियया सुधाधवलसलिलपूर्णां
वापीमपश्यत् ॥ २४ ॥ वापीं दर्दुरैः पूर्णां दृष्ट्वैव च तां तस्या एव तीरे तया देव्यातिष्ठत् ॥ २५ ॥ अथ तां देवीं राजाब्रवीत् ॥ शांततरं वापीसलि
लमिति ॥ २६ ॥ सा च तद्वचः श्रुत्वा तीर्थवापीं न्यमज्जन्न पुनरुदमज्जत् ॥ तां मृगयमाणो राजा नापश्यत् ॥ २७ ॥ वापीं दर्दुरैः पूर्णां दृष्ट्वा
आज्ञापयामास भृत्यान्सर्वदर्दुरवधः क्रियतामिति ॥ २८ ॥ यो ममार्थी स तैर्दर्दुरैरुपायनैर्मामनुतिष्ठेत् ॥ २९ ॥ अथ कश्चिन्महान्दर्दुरो दर्दुरवधे
क्रियमाणे सर्वासु दिक्ष्वभ्यगात् ॥ ३० ॥ उपेत्य चैनमुवाचेदं ज्ञात्वा क्रोधवशंगतम् ॥ प्रसादं कुरु नार्हसि दर्दुराणामनपराधिनां वधं कर्तुमिति ॥
॥ ३१ ॥ श्लोकश्चात्र भवति ॥ मा दर्दुरान्प्रभिंद्यास्त्वं कोपं संधारयाच्युत ॥ प्रक्षीयते महाधर्मो जनानां परिजानताम् ॥ ३२ ॥ तमेवं वादिनमिष्

जनवियोगे शोकपरीतात्मानं स राजा प्रोवाच ॥ न हि काममप्येतन्निष्कामेन निबर्हणीया इति ॥३३॥ एतैर्दुरात्मभिर्मे स्त्री भक्षिता सर्वथैव त्विमे वध्या दर्दुराः ॥ नार्हसि विद्वन्नुपरोद्धुमिति ॥ ३४ ॥ स तद्वाक्यमुपश्रुत्य व्यथितेंद्रियमनाः प्रोवाच प्रसीद राजन्नहमायुर्नाम भूपालः ॥ ३५ ॥ प्राप्ता सा मम दुहिता ॥ सा कन्या नागलोकं गता ॥ अत्रास्ते नागचूडो नागराजः ॥ स्मृता आगमिष्यति ॥ ३६ ॥ तामब्रवीद्राजा तां स्मृत्वा नीय मे दीयतामिति ॥ ३७ ॥ अथैनां स्मृत्वा राज्ञे अदात् ॥ अब्रवीच्च ॥ ३८ ॥ मयावहसितो गालवो महान्मुनिः तपसा कर्शितांगः ॥ क्षमेश्वरो दर्दुरबाल्यात्प्रकोपितः तेनाहं शप्तः यन्मामनादृत्य दर्दुरबाल्यादवहसितस्तस्माद्दर्दुरो भविष्यसि ॥ ३९ ॥ प्रसादितस्तु विप्रः प्रत्युवाच ॥ ॥ ४० ॥ अवितथोऽयं मम शापस्तस्मादन्यजन्मनि दर्दुरराजो भूत्वा त्वं हि दुहितरमिक्ष्वाकुकुलोत्पन्नाय सर्वगुणान्विताय दत्त्वा यदा यास्यसि महाकालवने तस्योत्तरदिग्भागे तदा लिंगस्य दर्शनेन मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ४१ ॥ दुहिता कियत्पातालं यास्यति स्मृता चागमिष्यति ॥ स्वस्ति तेऽस्तु साधयिष्यामि कार्याणि, इत्युक्त्वा दर्दुरो महाकालवनमगच्छत् ॥ ४२ ॥ तस्योत्तरे लिंगं ददर्श तस्य दर्शनादनेकमाणिक्यरचितं सिद्धगन्धर्वसेवितं विमानवरमारुह्य शक्रलोकं गतः ॥ ४३ ॥ तस्य माहात्म्यमवलोक्य देवाचार्यो बृहस्पतिर्वाक्यं जगाद ॥ ४४ ॥ अहो लिंगस्य माहात्म्यमहो लिंगस्य वैभवम् ॥ संप्राप्तो वासवं लोकं शापभ्रष्टो हि दर्दुरः ॥ ४५ ॥ आयुराख्यो हि भूपालो मुक्तो दर्दुरतां गतः ॥ ॥ ४६ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा देवाचार्यस्य पार्वति ॥ देवास्ते हृष्टमनसो नाम चक्रुः समाहिताः ॥ ४७ ॥ यस्माद्दर्दुरभूपालो मुक्तो दर्दुरयोनितः ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य तस्मात्ख्यातो भविष्यति ॥ ४८ ॥ उत्तरेश्वरदेवश्च शापपापप्रणोदकः ॥ इत्युक्त्वा त्रिदशैः सर्वैः पूजितो ह्युत्तरेश्वरः ॥ ॥ ४९ ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदो देवि महापातकनाशनः ॥ क्षेत्रस्य रक्षणार्थाय नियुक्तो यो मया गणः ॥ दर्दुरो हि दुराधर्षः स चापीश्वरतां गतः ॥ ॥ ५० ॥ उत्तराशामथो गत्वा यः पश्येदुत्तरेश्वरम् ॥ स सर्वैश्वर्यसंयुक्तो याति लोकमथोत्तरम् ॥ ५१ ॥ सुभगः सर्वदा दांतः सुरूपः पुत्रवानिति ॥ नीरोगः पुण्यशीलश्च जायते सप्तजन्म च ॥ ५२ ॥ या वृद्धिस्तु कुबेरस्य शक्रस्य च यमस्य च ॥ वरुणस्य च या वृद्धिः सा वृद्धिरुत्तरोत्तरा ॥ जायते नात्र सन्देह उत्तरेश्वरदर्शनात् ॥ ५३ ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां ये पश्यंति यशस्विनि ॥ उत्तरेश्वरसंज्ञं तु ते कृतार्थाः कलौ युगे ॥ ५४ ॥ किं दानैः किं तपोभिश्च किं यज्ञैर्बहुदक्षिणैः ॥ दर्शनाल्लभते राज्यं स्वर्गं मोक्षं क्रमेण तु ॥ ५५ ॥ आजन्म च कृतं पापं स्वल्पं वा

यदि वा बहु ॥ तत्सर्वं नाशमायाति उत्तरेश्वरदर्शनात् ॥ ५६ ॥ इत्येवं चतुराशीतिः संख्याता ईश्वरास्तव ॥ कथिता ये त्वया पृष्टा
महाकालवने मया ॥ ५७ ॥ य एतेषां देवि यात्रां प्रतिलोमानुलोमतः ॥ करिष्यंति नरा भक्त्या ते यास्यंति परं पदम् ॥ ५८ ॥
यश्चापि पूजयेत्तत्र लिंगं भक्त्या तु मानवः ॥ स कुलं तारयत्येव पैतृकं मातृकं शतम् ॥ ५९ ॥ एष ते कथितो देवि प्रभावः पाप
नाशनः ॥ चतुराशीतिलिंगानां किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवंत्यखंडे चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवाद उत्तरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनपूर्वकचतुरशीतिलिंगमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुरशीति
तमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

इति श्रीस्कांदे महापुराणे पंचम आवन्त्यखण्डे द्वितीयमवन्तीस्थचतुरशीतिलिंगमाहात्म्यं समाप्तम् ॥ (५–२) ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखण्डे चतुरशीतिलिंगमाहात्म्यं द्वितीयं समाप्तम् ॥ (५–२) ॥

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखंडेऽवंतीक्षेत्र—चतुरशीतिलिंगमाहात्म्यं समाप्तं ॥(५—१,—२)॥

॥ अथ श्रीस्कान्दे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखण्डे तृतीयं रेवाखण्डं प्रारभ्यते ॥(५-३)॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमः श्रीपुरुषोत्तमाय ॥ ॐ नमः श्रीनर्मदायै ॥ ॐ नमो हरिहरहिरण्यगर्भेभ्यो नमो व्यासवाल्मीकिशुकपराशरे
भ्यो नमो गुरुगोब्राह्मणेभ्यः ॥ ॐ मज्जन्मातंगगण्डच्युतमदमदिरामोदमत्तालिमालं स्नानैः सिद्धांगनानां कुचयुगविगलत्कुंकुमासंगपिंगम् ॥
सायं प्रातर्मुनीनां कुसुमचयसमाच्छन्नतीरस्थवृक्षं पायाद्वो नर्मदाम्भः करिमकरकराक्रान्तरंहस्तरंगम् ॥ १ ॥ उभयतटपुण्यतीर्था प्रक्षालित
सकललोकदुरितौघा ॥ देवमुनिमनुजवंद्या हरतु सदा नर्मदा दुरितम् ॥२॥ नाशयतु दुरितमखिलं भूतं भव्यं भवच्च भुवि भविनाम् ॥ सकलपवित्रि
तवसुधा पुण्यजला नर्मदा भवति ॥ ३ ॥ तटपुलिनं शिवदेवा यस्या यतयोऽपि कामयन्ते वा ॥ मुनिनिवह विहितसेवा शिवाय मम जायतां
रेवा ॥ ४ ॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ॥ देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥ ५ ॥ नैमिषे पुण्यनिलये नानाऋषिनिषेविते ॥
शौनकः सत्रमासीनः सूतं पप्रच्छ विस्तरात् ॥ ६ ॥ मन्येऽहं धर्मनैपुण्यं त्वयि सूत सदार्चितम् ॥ पुण्यामृतकथावक्ता व्यासशिष्यस्त्वमेव हि ॥
॥ ७ ॥ अतस्त्वां परिपृच्छामि धर्मतीर्थाश्रयं कवे ॥ बहूनि सन्ति तीर्थानि बहुशो मे श्रुतानि च ॥ ८ ॥ श्रुता दिव्यनदी ब्राह्मी तथा विष्णु
नदी मया ॥ तृतीया न मया क्वापि श्रुता रौद्री सरिद्वरा ॥ ९ ॥ तां वेदगर्भां विख्यातां विबुधौघाभिवंदिताम् ॥ वद मे त्वं महाप्राज्ञ तीर्थपूगपरिष्कृ
ताम् ॥ १० ॥ कं देशमाश्रिता रेवा कथं श्रीरुद्रसंभवा ॥ तत्संश्रितानि तीर्थानि यानि तानि वदस्व मे ॥ ११ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं
कुलपते चरित्रं नर्मदाश्रितम् ॥ चित्रं पवित्रं दोषघ्नं श्रुतमुक्तं च सत्तम ॥ १२ ॥ वेदोपवेदवेदांगादीन्यभिव्यस्य पूरितः ॥ अष्टादशपुराणानां वक्ता
सत्यवतीसुतः ॥ १३ ॥ तं नमस्कृत्य वक्ष्यामि पुराणानि यथाक्रमम् ॥ येषामभिव्याहरणादभिवृद्धिर्वृषायुषोः ॥ १४ ॥ श्रुतिः स्मृतिश्च विप्राणां
चक्षुषी परिकीर्तिते ॥ काणस्तत्रैकया हीनो द्वाभ्यामंधः प्रकीर्तितः ॥ १५ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणानि विदुषां लोचनत्रयम् ॥ यस्त्रिभिर्नयनैः
पश्येत्सोंऽशो माहेश्वरो मतः ॥ १६ ॥ आत्मनो वेदविद्या च ईश्वरेण विनिर्मिता ॥ शौनकीया च पौराणी धर्मशास्त्रात्मिका च या ॥ १७ ॥
तिस्रो विद्या इमा मुख्याः सर्वशास्त्रविनिर्णये ॥ पुराणं पंचमो वेद इति ब्रह्मानुशासनम् ॥ १८ ॥ यो न वेद पुराणं हि न स वेदात्र किंचन ॥
कतमः स हि धर्मोऽस्ति किं वा ज्ञानं तथाविधम् ॥ १९ ॥ अन्यद्वा तत्किमत्राह पुराणे यन्न दृश्यते ॥ वेदाः प्रतिष्ठिताः पूर्वं पुराणे नात्र

१ भूतं भव्यं च कालसंभूतम्–इ०पा० । २ पुण्यजनाभिवंदिता रेवा–इ०पा० । ३ चैव–इ०पा० । ४ वृषायुषोः–धर्मस्य आयुषश्च–इत्यर्थः । ५ अत्र 'हीनः' इति शब्दो मध्यमणिन्यायेनोभयत्रान्वे
त्यः । ६ शौनकीया विद्या मन्त्रविधानादिमंत्रशास्त्ररूपा ।

संशयः ॥ २० ॥ बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रतरिष्यति ॥ इतिहासपुराणैश्च कृतोऽयं निश्चयः पुरा ॥ २१ ॥ आत्मा पुराणं वेदानां पृथगंगानि तानि षट् ॥ यच्च दृष्टं हि वेदेषु तद्दृष्टं स्मृतिभिः किल ॥ २२ ॥ उभाभ्यां यत्तु दृष्टं हि तत्पुराणेषु गीयते ॥ पुराणं सर्वशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणः स्मृतम् ॥ २३ ॥ अनंतरं च वक्त्रेभ्यो वेदास्तस्य विनिर्गताः ॥ पुराणमेकमेवासीदस्मिन्कल्पांतरे मुने ॥ २४ ॥ त्रिवर्गसाधनं पुण्यं शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ स्मृत्वा जगाद च मुनीन्प्रति देवश्चतुर्मुखः ॥ २५ ॥ प्रवृत्तिः सर्वशास्त्राणां पुराणस्याभवत्ततः ॥ कालेनाग्रहणं दृष्ट्वा पुराणस्य ततो मुनिः ॥ २६ ॥ व्यासरूपं विभुः कृत्वा संहरेत्स युगेयुगे ॥ अष्टलक्षप्रमाणे तु द्वापरेद्वापरे सदा ॥ २७ ॥ तदष्टादशधा कृत्वा भूर्लोकेस्मिन्प्रभाष्यते ॥ अद्यापि देवलोके तच्छतकोटिप्रविस्तरम् ॥ २८ ॥ तदथात्र चतुर्लक्षं संक्षेपेण निवेशितम् ॥ पुराणानि दशाष्टौ च सांप्रतं तदिहोच्यते ॥ नामतस्तानि वक्ष्यामि शृणु त्वमृषिसत्तम ॥ २९ ॥ सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वंतराणि च ॥ वंशानुचरितं चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ ३० ॥ ब्राह्मं पुराणं तत्राद्यं संहितायां विभूषितम् ॥ श्लोकानां दशसाहस्रं नानापुण्यकथायुतम् ॥ ३१ ॥ पाद्मं च पंचपंचाशत्सहस्राणि निगद्यते ॥ तृतीयं वैष्णवंनाम त्रयोविंशतिसंख्यया ॥ ३२ ॥ चतुर्थं वायुना प्रोक्तं वायवीयमिति स्मृतम् ॥ शिवभक्तिसमायोगाच्छैवं तत्परासंख्यया ॥ ३३ ॥ चतुर्विंशतिसंख्यातं सहस्राणि तु शौनक ॥ चतुर्भिः पर्वभिः प्रोक्तं भविष्यं पंचमं तथा ॥ ३४ ॥ चतुर्दशसहस्राणि तथा पंचशतानि तत् ॥ मार्कण्डं नवसाहस्रं षष्ठं तत्परिकीर्तितम् ॥ ३५ ॥ आग्नेयं सप्तमं प्रोक्तं सहस्राणि तु षोडश ॥ अष्टमं नारदीयं तु प्रोक्तं वै पञ्चविंशतिः ॥ ३६ ॥ नवमं भगवन्नाम भागद्वयविभूषितम् ॥ तदष्टादशसाहस्रं प्रोच्यते ग्रन्थसंख्यया ॥ ३७ ॥ दशमं ब्रह्मवैवर्तं तावत्संख्यमिहोच्यते ॥ लैंगमेकादशं ज्ञेयं तथैकादशसंख्यया ॥ ३८ ॥ भागद्वयं विरचितं तल्लिंगमृषिपुंगव ॥ चतुर्विंशतिसाहस्रं वाराहं द्वादशं विदुः ॥ ३९ ॥ विभक्तं सप्तभिः खण्डैः स्कांदं भाग्यवतां वर ॥ तदेकाशीतिसाहस्रं संख्यया वै निरूपितम् ॥ ४० ॥ ततस्तु वामनंनाम चतुर्दशतमं स्मृतम् ॥ संख्यया दशसाहस्रं प्रोक्तं कुलपते पुरा ॥ ४१ ॥ कौर्मं पञ्चदशं प्रादुर्भागद्वयविभूषितम् ॥ दशसप्तसहस्राणि पुरा सांख्यपते कलौ ॥ ४२ ॥ मात्स्यं मत्स्येन यत्प्रोक्तं मनवे षोडशं क्रमात् ॥ तच्चतुर्दशसाहस्रं संख्यया वदतां वर ॥४३॥ गारुडं सप्तदशमं स्मृतं चैकोनविंशतिः ॥ अष्टादशं तु

१ अग्रहणम्—प्रज्ञामांद्यात्—इति भावः । २ अष्टभिः—इति क्वचित्पुस्तके पाठो दृश्यते । परं नारदीयमहापुराणोक्तरीत्या—स्कान्दमहापुराणं तु सप्तखण्डात्मकमेवास्ति । स्कान्दमुपपुराणं च पंचाशत्खण्डविभक्तमस्ति । तत्त्वन्यदेव । इदं च स्कान्दं महापुराणं सप्तखण्डात्मकमेवास्ति तदेतद्विवेचनीयं सुधीभिः ।

ब्रह्माण्डं भागद्वयविभूषितम् ॥ ४४ ॥ तच्च द्वादशसाहस्रं शतमष्टसमन्वितम् ॥ तथैवोपपुराणानि यानि प्रोक्तानि वेधसा ॥ ४५ ॥ इदं ब्रह्म
पुराणस्य सुलभं सौरमुत्तमम् ॥ संहिताद्वयसंयुक्तं पुण्यं शिवकथाश्रयम् ॥ ४६ ॥ आद्या सनत्कुमारोक्ता द्वितीया सूर्यभाषिता ॥ सनत्कुमार
नाम्ना हि तद्विख्यातं महामुने ॥ ४७ ॥ द्वितीयं नारसिंहं च पुराणे पाद्मसंज्ञिते ॥ शौकेयं हि तृतीयं तु पुराणे वैष्णवे मतम् ॥ ४८ ॥ बार्ह
स्पत्यं चतुर्थं च वायव्यं संमतं सदा ॥ दौर्वाससं पंचमं च स्मृतं भागवते सदा ॥ ४९ ॥ भविष्ये नारदोक्तं च सूरिभिः कथितं पुरा ॥ कापिलं
मानवं चैव तथैवोशनसेरितम् ॥ ५० ॥ ब्रह्माण्डं वारुणं चाथ कालिकाद्वयमेव च ॥ माहेश्वरं तथा सांबं सौरं सर्वार्थसंचयम् ॥ ५१ ॥ पाराशरं
भागवतं कौर्मं चाष्टादशं क्रमात् ॥ एतान्युपपुराणानि मयोक्तानि यथाक्रमम् ॥ ५२ ॥ पुराणसंहितामेतां यः पठेद्वा शृणोति च ॥ सोऽनंतपुण्य
भागी स्यान्मृतो ब्रह्मपुरं व्रजेत् ॥ ५३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे पुराण
संहितावर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ नर्मदायास्तु माहात्म्यं कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि
यत्त्वया परिपृच्छितम् ॥ १ ॥ विस्तरं नर्मदायास्तु तीर्थानां मुनिसत्तम ॥ कोन्यः शक्तोस्ति वै वक्तुमृते ब्रह्माणमीश्वरम् ॥ २ ॥ एतमेव पुरा
प्रश्नं पृष्टवाञ्जनमेजयः ॥ वैशंपायनसंज्ञं तु शिष्यं द्वैपायनस्य ह ॥ ३ ॥ रेवातीर्थाश्रितं पुण्यं तत्ते वक्ष्यामि शौनक ॥ पुरा पारीक्षितो राजा
यज्ञदीक्षासु दीक्षितः ॥४॥ संभृते तु हविर्द्रव्ये वर्तमानेषु कर्मसु ॥ आसीनेषु द्विजाग्र्येषु हूयमाने हुताशने ॥५॥ वर्तमानासु सर्वत्र तथा धर्मकथासु
च ॥ श्रूयमाणे तथा शब्दे जनैरुक्ते त्वहर्निशम् ॥६॥ यज्ञभूमौ कुलपते दीयतां भुज्यतामिति ॥ विविधांश्च विनोदान्वै कुर्वाणेषु विनोदिषु ॥ ७ ॥
एवंविधे वर्तमाने यज्ञे स्वर्गसदःसमे ॥ वैशंपायनमासीनं पप्रच्छ जनमेजयः ॥ ८ ॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ ॥ द्वैपायनप्रसादेन ज्ञानवानसि
मे मतः ॥ वैशंपायन तस्मात्त्वां पृच्छामि ऋषिसन्निधौ ॥ ९ ॥ ब्रूहि मे त्वं पुरावृत्तं पितॄणां तीर्थसेवनम् ॥ चिरं नानाविधान्क्लेशान्प्राप्तास्त इति
मे श्रुतम् ॥ १० ॥ कथं द्यूतजिताः पार्था मम पूर्वपितामहाः ॥ आसमुद्रां महीं विप्र भ्रमंतस्तीर्थलोभतः ॥११॥ केन ते सहितास्तात भूमिभागान
नेकशः ॥ चेरुः कथय तत्सर्वं सर्वज्ञोऽसि मतो मम ॥ १२ ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ ॥ कथयिष्यामि भूनाथ यत्पृष्टं तु त्वयाऽनघ ॥ नमस्कृत्य
विरूपाक्षं वेदव्यासं महाकविम् ॥ १३ ॥ पितामहास्तु ते पंच पांडवाः सह कृष्णया ॥ उषित्वा ब्राह्मणैः सार्द्धं काम्यके वन उत्तमे ॥ १४ ॥
प्रधानोद्दालके तत्र कश्यपोऽथ महामतिः ॥ विभांडकश्च राजेंद्र मुरुश्चैव महामुनिः ॥ १५ ॥ पुलस्त्यो लोमशश्चैव तथान्ये पुत्रपौत्रिणः ॥ स्नात्वा

स्कं.प.पु. निःशेषतीर्थेषु गतास्ते विंध्यपर्वतम् ॥ १६ ॥ ते च तत्राश्रमं पुण्यं सर्ववृक्षैः समाकुलम् ॥ चंपकैः कर्णकारैश्च पुन्नागैर्नागकेसरैः ॥ १७ ॥ बकुलैः [illegible]
॥१७७॥ कोविदारैश्च दाडिमैरुपशोभितम् ॥ पुष्पितैरर्जुनैश्चैव बिल्वपाटलकेतकैः ॥ १८ ॥ कदंबाम्रमधूकैश्च निंबजंबीरतिंदुकैः ॥ नालिकेरैः कपित्थैश्च [illegible]
खर्जूरपनसैस्तथा ॥ १९ ॥ नानाद्रुमलताकीर्णं नानावल्लीभिरावृतम् ॥ सपुष्पं फलितं कांतं वनं चैत्ररथं यथा ॥ २० ॥ जलाश्रयैस्तु विपुलैः [illegible]
पद्मिनीखंडमंडितम् ॥ सितोत्पलैश्च संछन्नं नीलपीतैः सितारुणैः ॥२१॥ हंसकारंडवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ॥ आडीकाकबलाकाभिः सेवितं
कोकिलादिभिः ॥२२॥ सिंहैर्व्याघ्रैर्वराहैश्च गजैश्चैव महोत्कटैः ॥ महिषैश्च महाकायैः कुरंगैश्चित्रकैः शशैः ॥२३॥ गंडकैश्चैव खड्गैश्च गोमायुसुरभी
युतम् ॥ सारंगैर्मल्लकैश्चैव द्विपदैश्च चतुष्पदैः ॥ २४ ॥ तथाच कोकिलाकीर्णं मनःकांतं सुशोभितम् ॥ जीवंजीवकसंघैश्च नानापक्षिसमायुतम् ॥
॥ २५ ॥ दुःखशोकविनिर्मुक्तं सत्त्वोत्कटमनोरमम् ॥ क्षुत्तृषारहितं कांतं सर्वव्याधिविवर्जितम् ॥ २६ ॥ सिंहीस्तनं पिबंत्यत्र कुरंगाः स्नेहसंयुतम् ॥
मार्जारमूषकौ चोभाववलेहत उन्मुखौ ॥ २७ ॥ पंचास्याः पोतकेभाश्च भोगिनस्तु कलापिनः ॥ दृष्ट्वा तद्विपिनं रम्यं प्रविष्टाः पांडुनंदनाः ॥२८॥
मार्कंडं दृष्टवांस्तत्र तरुणादित्यसन्निभम् ॥ ऋषिभिः सेव्यमानं तु नानाशास्त्रविशारदैः ॥ २९ ॥ कुलीनैः सत्त्वसंपन्नैः शौचाचारसमन्वितैः ॥
धीसंगतैः क्षमायुक्तैस्त्रिसंध्यं जपतत्परैः ॥ ३० ॥ ऋग्यजुःसामविहितैर्मंत्रैर्होमपरायणैः केचित्पंचाग्निमध्यस्थाः केचिदेकांतसंस्थिताः ॥ ३१ ॥
ऊर्द्ध्वबाहुनिरालंबा आदित्यभ्रमणाः परे ॥ सायंप्रातर्भुजश्चान्ये एकाहारास्तथा परे ॥ ३२ ॥ द्वादशाहात्तथा चान्ये अन्ये मासार्द्धभोजनाः ॥ दर्शे
दर्शे तथा चान्ये अन्ये शैवालभोजनाः ॥ ३३ ॥ पिण्याकमपरेऽभुंजन्केचित्पालाशभोजनाः ॥ अपरे नियताहारा वायुभक्ष्यांबुभोजनाः ॥ ३४ ॥
एवंभूतैस्तथा वृद्धैः सेव्यते मुनिपुंगवैः ॥ ततो धर्मसुतः श्रीमानाश्रमं तं प्रविश्य सः ॥ ३५ ॥ दृष्ट्वा मुनिवरं शांतं ध्यायमानं परं पदम् ॥ प्रादक्षि
ण्येन सहसा दंडवत्पतितोऽग्रतः ॥ ३६ ॥ भक्त्यानुपतितं दृष्ट्वा चिरादादाय लोचनम्[1] ॥ को भवानित्युवाचेदं धर्मं धीमानपृच्छत ॥ ३७ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दारकस्तत्समीपगः ॥ आहायं धर्मराजस्ते दर्शनार्थं समागतः ॥ ३८ ॥ तच्छ्रुत्वादारकेणोक्तं वचनं प्राह सादरः ॥ एह्येहि
॥ ३ ॥ वत्सवत्सेति किंचित्स्थानाच्चलन्मुनिः ॥ तं तु स्नेहादुपाघ्राय आसने उपवेशयत् ॥ ३९ ॥ उपविष्टे सभार्यां तु पूजां कृत्वा यथाविधि ॥ वन्यैर्धा ॥१७७॥
न्यैः फलैर्मूलै रसैश्चैव पृथग्विधैः ॥ ४० ॥ पांडवा ब्राह्मणैः सार्द्धं यथायोग्यं प्रपूजिताः ॥ मुहूर्त्तादथ विश्रम्य धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ४१ ॥

१ चिरादादाय लोचनम्—चिरेण नेत्रेण तं दृष्ट्वा—इत्यर्थः ।

पृच्छति स्म मुनिश्रेष्ठं कौतूहलसमन्वितः ॥ भगवन्सर्वलोकानां दीर्घायुस्त्वं मतो मम ॥ ४२ ॥ सप्तकल्पानशेषेण कथयस्व ममानघ ॥ कल्पक्षये
पि लोकस्य स्थावरस्येतरस्य च ॥ ४३ ॥ न विनष्टोऽसि विप्रेंद्र कथं वा केन हेतुना ॥ गङ्गाद्याः सरितः सर्वाः समुद्रांताश्च या मुने ॥ ४४ ॥ तासां
मध्ये स्थिताः काः स्वित्काश्चैव प्रलयं गताः ॥ का नु पुण्यजला नित्यं का नु न क्षयमागता ॥ ४५ ॥ एतत्कथय मे तात प्रसन्नेनांतरात्मना ॥
श्रोतुमिच्छाम्यशेषेण ऋषिभिः सह बांधवैः ॥ ४६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाप्राज्ञ धर्मपुत्र युधिष्ठिर ॥ कथयाभि यथा
न्यायं यत्पृच्छसि ममानघ ॥ ४७ ॥ सर्वपापहरं पुण्यं पुराणं रुद्रभाषितम् ॥ यः शृणोति नरो भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ४८ ॥ अश्वमेध
सहस्रेण वाजपेयशतेन च ॥ तत्फलं समवाप्नोति राजन्नास्त्यत्र संशयः ॥ ४९ ॥ ब्रह्मघ्नश्च सुरापी च स्तेयी गोघ्नश्च यो नरः ॥ मुच्यते सर्वपापे
भ्यो रुद्रस्य वचनं यथा ॥ ५० ॥ गंगा तु सरितां श्रेष्ठा तथा चैव सरस्वती ॥ कावेरी देविका चैव सिंधुः सालकुटी तथा ॥ ५१ ॥ सरयूः शतरुद्रा
च मही चर्मिलया सह ॥ गोदावरी तथा पुण्या तथैव यमुना नदी ॥ ५२ ॥ पयोष्णी च शतद्रुश्च तथा धर्मनदी शुभा ॥ एताश्चान्याश्च सरितः
सर्वपापहराः स्मृताः ॥ ५३ ॥ किं तु ते कारणं तात वक्ष्यामि नृपसत्तम ॥ समुद्राः सरितः सर्वाः कल्पेकल्पे क्षयं गताः ॥ ५४ ॥ सप्तकल्पक्षये क्षीणे
न मृता तेन नर्मदा ॥ नर्मदैकैव राजेंद्र परं तिष्ठेत्सरिद्वरा ॥ ५५ ॥ तोयपूर्णा महाभाग मुनिसंघैरभिष्टुता ॥ गंगाद्याः सरितश्चान्याः कल्पेकल्पे
क्षयं गताः ॥ ५६ ॥ एषा देवी पुरा दृष्टा तेन वक्ष्यामि तेऽनघ ॥ ५७ ॥ आश्चर्यभूता राजेंद्र त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ ५८ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखंडे रेवामाहात्म्यवर्णनन्नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर
उवाच ॥ ॥ सप्तकल्पक्षया घोरास्त्वया दृष्टा महामुने ॥ न चापीहास्ति भगवन्दीर्घायुरिह कश्चन ॥ १ ॥ त्वया ह्येकार्णवे सुप्तः पद्मनाभः
सुरारिहा ॥ दृष्टः सहस्रचरणः सहस्रनयनोदरः ॥ २ ॥ त्वं किलानुग्रहात्तस्य दह्यमाने चराचरे ॥ न क्षयं समनुप्राप्तो वरदानान्महात्मनः ॥
॥ ३ ॥ किं त्वयाश्चर्यभूतं हि दृष्टं च भ्रमताऽनघ ॥ एतदाचक्ष्व भगवन्परं कौतूहलं हि मे ॥ ४ ॥ संप्राप्ते च महाघोरे युगस्यांते
महाक्षये ॥ अनावृष्टिहते लोके पुरा वर्षशताधिके ॥ ५ ॥ औषधीनां क्षये घोरे देवदानववर्जिते ॥ निर्वीर्य्ये निर्वषट्कारे कलिना दूषिते
भृशम् ॥ ६ ॥ सरित्सरस्तडागेषु पल्वलोपवनेषु च ॥ संशुष्केषु तदा ब्रह्मन्निराकारे युगक्षये ॥ ७ ॥ जनं प्राप्ते महर्लोके ब्रह्म
क्षत्रविशादयः ॥ ऋषयश्च महात्मानो दिव्यतेजःसमन्विताः ॥ ८ ॥ स्थितानि कानि भूतानि गतान्येव महामुने ॥ एतत्सर्वं महाभाग कथयस्व

पृथक्पृथक् ॥ ९ ॥ भूतानि कानि विप्रेंद्र कथं सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ब्रह्मविष्ण्विन्द्ररुद्राणां काले प्राप्ते सुदारुणे ॥ १० ॥ एवमुक्तस्ततः सोऽथ धर्मरा
जेन धीमता ॥ मार्कंडः प्रत्युवाचेदमृषिसंघैः समावृतः ॥ ११ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृण्वंतु ऋषयः सर्वे त्वया सह नरेश्वर ॥ महत्पु
राणं पूर्वोक्तं शंभुना वायुदेवते ॥ १२ ॥ वायोः सकाशात्स्कंदेन श्रुतमेतत्पुरातनम् ॥ वशिष्ठः श्रुतवांस्तस्मात्पराशरस्ततः परम् ॥ १३ ॥ तस्माच्च
जातूकर्ण्येन तस्माच्चैव महर्षिभिः ॥ एवं परंपराप्रोक्तं शतसंख्यैर्द्विजोत्तमैः ॥ १४ ॥ संहिता शतसाहस्री पुरोक्ता शंभुना किल ॥ आलोड्य सर्वशा
स्त्राणि वेदार्थं तत्त्वतः पुरा ॥ १५ ॥ युगरूपेण सा पश्चाच्चतुर्द्धा विनियोजिता ॥ मंदप्रज्ञानुसारेण नराणां तु महर्षिभिः ॥ १६ ॥ आराध्य पशु
भर्त्तारं मया पूर्वं महेश्वरम् ॥ पुराणं श्रुतमेतद्धि तत्ते वक्ष्याम्यशेषतः ॥ १७ ॥ यच्छ्रुत्वा मुच्यते जंतुः सर्वपापैर्नरेश्वर ॥ मानसैः कर्मजैश्चैव सप्तजन्म
सुसंचितैः ॥ १८ ॥ सप्तकल्पक्षया घोरा मया दृष्टाः पुनःपुनः ॥ प्रसादाद्देवदेवस्य विष्णोश्च परमेष्ठिनः ॥ १९ ॥ द्वादशादित्यनिर्दग्धे जगत्ये
कार्णवीकृते ॥ श्रांतोऽहं विभ्रमंस्तत्र तरन्बाहुभिरर्णवम् ॥ २० ॥ अथाहं सलिले राजन्नादित्यसमरूपिणम् ॥ पुरा पुरुषमद्राक्षमनादिनिधनं प्रभुम्॥
॥ २१ ॥ शृंगं चैवाद्रिराजस्य भासयंतं दिशो दश ॥ द्वितीयोन्यो मनुर्दृष्टः पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ २२ ॥ अगाधे भ्रमते सोपि तमोभूते महार्णवे ॥
अविश्रमन्मुहूर्त्तं तु चक्रारूढ इव भ्रमन् ॥ २३ ॥ अथाहं भयादुद्विग्नस्तरन्बाहुभिरर्णवम् ॥ तत्रस्थोऽहं महामत्स्यमपश्यं मदसंयुतम् ॥ २४ ॥ ततो
ऽब्रवीत्स मां दृष्ट्वा एह्येहीति च भारत ॥ परं प्रधानः सर्वेषां मत्स्यरूपो महेश्वरः ॥ २५ ॥ ततोऽहं त्वरया गत्वा तन्मुखे मनुजेश्वर ॥ सुश्रांतो विग
तज्ञानः परं निर्वेदमागतः ॥ २६ ॥ ततोऽद्राक्षं समुद्रांते महदावर्त्तसंकुलाम् ॥ उद्धत्तरंगसलिलां फेनपुंजाट्टहासिनीम् ॥ २७ ॥ नदीं कामगमां
पुण्यां झषमीनसमाकुलाम् ॥ नद्यास्तस्यास्तु मध्यस्था प्रमदा कामरूपिणी ॥ २८ ॥ नीलोत्पलदलश्यामा महत्प्रक्षोभवाहिनी ॥ दिव्यहाटकचि
त्रांगी कनकोज्ज्वलशोभिता ॥ २९ ॥ द्वाभ्यां संगृह्य जानुभ्यां महत्पोतं व्यवस्थिता ॥ तां मनुः प्रत्युवाचेदं का त्वं दिव्यवरांगने ॥ ३० ॥ तिष्ठसे
केन कार्येण त्वमत्र सुरसुंदरि ॥ सुरासुरगणे नष्टे भ्रमसे लीलयार्णवे ॥३१॥ सरितः सागराः शैलाः क्षयं प्राप्ता ह्यनेकशः ॥ त्वमेका तु कथं साध्वि
॥ ४ ॥ तिष्ठसे कारणं महत् ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहं देवि कथयस्व ह्यशेषतः ॥ ३२ ॥ ॥ अबलोवाच ॥ ॥ ईश्वरांगसमुद्भूता ह्यमृतानाम विश्रुता ॥ सरि
त्पापहरा पुण्या मामाश्रित्य भयं कुतः ॥ ३३ ॥ साहं पोतमिमं तुभ्यं गृहीत्वा ह्यागता द्विज ॥ न ह्यस्य पोतस्य क्षयो यत्र तिष्ठति शंकरः ॥३४॥ ॥१७८॥

१ निर्देशानिर्दृतः–इ० पा० ।

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ मनुना सह राजेंद्र पोतारूढो मुदं तदा ॥ ३५ ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा प्रणम्य शिरसा
विभुम् ॥ व्यापिनं परमेशानमस्तौषमभयप्रदम् ॥ ३६ ॥ सद्योजाताय देवाय वामदेवाय वै नमः ॥ भवेभवे नमस्तुभ्यं भक्तिगम्याय ते नमः ॥
॥ ३७ ॥ भूर्भुवाय नमस्तुभ्यं रामज्येष्ठाय वै नमः ॥ नमस्ते भद्र[1]कालाय कलिरूपाय वै नमः ॥ ३८ ॥ अचिंत्याव्यक्तरूपाय महादेवाय धामने ॥
विद्महे देवदेवाय तन्नो रुद्र नमोनमः ॥ ३९ ॥ जगत्सृष्टिविनाशानां कारणाय नमोनमः ॥ एवं स्तुतो महादेवः पूर्वं सृष्टया मयाऽनघ ॥ ४० ॥
प्रसन्नोमा[2]ऽवदत्पश्चाद्वरं वरय सुव्रत ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहा
त्म्ये मार्कण्डेयधर्मराजसंवादे कल्पक्षये मार्कण्डेयकृतपोताधीरोहणवृत्तान्तवर्णनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततोऽर्णवात्समुत्तीर्य्य त्रिकूटशिखरे स्थितम् ॥ महाकनकवर्णाभे नानावर्णशिलाचिते ॥ १ ॥ महाशृंगे समासीनं
रुद्रकोटिसमन्वितम् ॥ महादेवं महात्मानमीशानमजमव्ययम् ॥ २ ॥ सर्वभूतमयं तात मनुना सह सुव्रत ॥ भूयो ववंदे चरणौ सर्व्व
देवनमस्कृतौ ॥ ३ ॥ तत्काले युगसाहस्रं सह रुद्रेण मानद ॥ तस्मिन्नेकार्णवे घोरे स्थितोऽहं कुरुनंदन ॥ ४ ॥ ॥ युधिष्ठिर
उवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु मे तात परं कौतूहलं हृदि ॥ जातं तत्कथयस्वेति शृण्वतः सह बांधवैः ॥ ५ ॥ का सा पद्मपला
शाक्षी तमोभूते महार्णवे ॥ योगिवद्भ्रमते नित्यं रुद्रजां स्वां च याब्रवीत् ॥ ६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एतमेव मया प्रश्नं
पुरा पृष्टो मनुः स्वयम् ॥ तदेव तेऽद्य वक्ष्यामि अबलायाः समुद्भवम् ॥ ७ ॥ व्यतीतायां निशायां तु ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ ततः प्रभाते विमले
सृज्यमानेषु जन्तुषु ॥ ८ ॥ मनुं प्रणम्य शिरसा पृच्छाम्येतद्युधिष्ठिर ॥ केयं पद्मपलाशाक्षी श्यामा चंद्रनिभानना ॥ ९ ॥ एकार्णवे
भ्रमत्येका रुद्रजाऽस्मीति वादिनी ॥ सावित्री वेदमाता च ह्यथवा सा सरस्वती ॥ १० ॥ मंदाकिनी सरिच्छ्रेष्ठा लक्ष्मीर्वा किमथो उमा ॥
कालरात्रिर्भवेत्साक्षात्प्रकृतिर्वा सुखोचिता ॥ ११ ॥ एतदाचक्ष्व भगवन्का सा ह्यमृतसंभवा ॥ चरत्येकार्णवे घोरे प्रनष्टोरगराक्षसे ॥ १२ ॥
॥ ॥ मनुरुवाच ॥ ॥ शृणु वत्स यथान्यायमस्या वक्ष्यामि संभवम् ॥ यया रुद्रसमुद्भूता या चेयं वरवर्णिनी ॥ १३ ॥ पुरा शिवः शांततनु
श्चचार विपुलं तपः ॥ हितार्थं सर्वलोकानामुमया सह शंकरः ॥ १४ ॥ ऋक्षशैलं समारुह्य तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ अदृश्यः सर्वभूतानां सर्वभूता

१ रुद्रकालाय–इ० पा०। २ मा--माम्

त्मको वशी ॥ १५ ॥ तपतस्तस्य देवस्य स्वेदः समभवत्किल ॥ तं गिरिं प्लावयामास स स्वेदो रुद्रसंभवः ॥ १६ ॥ तस्मादासीत्समुद्भूता महा
पुण्या सरिद्वरा ॥ या सा त्वयार्णवे दृष्टा पद्मपत्रायतेक्षणा ॥ १७ ॥ स्त्रीरूपं समवस्थाय रुद्रमाराधयत्पुरा ॥ आद्ये कृतयुगे तस्मिन्समानाम
युतं नृप ॥ १८ ॥ ततस्तुष्टो महादेव उमया सह शंकरः ॥ ब्रूहि त्वं तु महाभागे यत्ते मनसि वर्त्तते ॥ १९ ॥ ॥ सरिदुवाच ॥ ॥ प्रलये
समनुप्राप्ते नष्टे स्थावरजंगमे ॥ प्रसादात्तव देवेश अक्षयाहं भवे प्रभो ॥ २० ॥ सरित्सु सागरेष्वेव पर्वतेषु क्षयिष्वपि ॥ तव प्रसादाद्देवेश पुण्या
क्षय्या भवे प्रभो ॥ २१ ॥ पापोपपातकैर्युक्ता महापातकिनोऽपि ये ॥ मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यो भक्त्या स्नात्वा तु शंकर ॥ २२ ॥ उत्तरे जाह्नवी देशे
महापातकनाशिनी ॥ भवामि दक्षिणे मार्गे यद्येवं सुरपूजिता ॥ २३ ॥ स्वर्गादागम्य गंगेति यथा ख्याता क्षितौ विभो ॥ तथा दक्षिणगंगेति भवेयं
त्रिदशेश्वर ॥ २४ ॥ पृथिव्यां सर्वतीर्थेषु स्नात्वा यल्लभते फलम् ॥ तत्फलं लभते मर्त्त्यो भक्त्या स्नात्वा महेश्वर ॥ २५ ॥ ब्रह्महत्यादिकं
पापं यदास्ते संचितं क्वचित् ॥ मासमात्रेण तद्देव क्षयं यात्ववगाहनात् ॥ २६ ॥ यत्फलं सर्व्ववेदेषु सर्वयज्ञेषु शंकर ॥ अवगा
हेन तत्सर्वं भवत्विति मतिर्मम ॥ २७ ॥ सर्वदानोपवासेषु सर्वतीर्थावगाहने ॥ तत्फलं मम तोयेन जायतामिति शंकर ॥ २८ ॥
मम तीरे नरा ये तु अर्च्चयंति महेश्वरम् ॥ ते गतास्तव लोकं स्युरेतदेव भवेच्छिव ॥ २९ ॥ मम कूले महेशान उमया सह दैवतैः ॥ वस नित्यं
जगन्नाथ एष एव वरो मम ॥ ३० ॥ सुकर्मा वा विकर्मा वा शांतो दांतो जितेंद्रियः ॥ मृतो जंतुर्मम जले गच्छतादमरावतीम् ॥ ३१ ॥ त्रिषु
लोकेषु विख्याता महापतकनाशिनी ॥ भवामि देवदेवेश प्रसन्नो यदि मन्यसे ॥ ३२ ॥ एतांश्चान्यान्वरान्दिव्यान्प्रार्थितो नृपसत्तम ॥ नर्म्मदया
ततः प्राह प्रसन्नो वृषवाहनः ॥ ३३ ॥ ॥ श्रीमहेश उवाच ॥ ॥ एवं भवतु कल्याणि यत्त्वयोक्तमनिन्दिते ॥ नान्या वरार्हा लोकेषु मुक्त्वा
त्वां कमलेक्षणे ॥ ३४ ॥ यदैव मम देहात्त्वं समुद्भूता वरानने ॥ तदैव सर्वपापानां मोचिनी त्वं न संशयः ॥ ३५ ॥ कल्पक्षयकरे काले काले घोरे
विशेषतः ॥ उत्तरं कूलमाश्रित्य निवसंति च ये नराः ॥ ३६ ॥ अपि कीटपतंगाश्च वृक्षगुल्मलतादयः ॥ आदेहपतनाद्देवि तेऽपि
यास्यन्ति सद्गतिम् ॥ ३७ ॥ दक्षिणं कूलमाश्रित्य ये द्विजा धर्मवत्सलाः ॥ आ मृत्योर्न्निवसिष्यन्ति ते गताः पितृमंदिरे ॥ ३८ ॥ अहं हि तव
वाक्येन कस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ त्वत्तीरे निवसिष्यामि सदैव ह्युमया समम् ॥ ३९ ॥ एवं देवि महादेवि एवमेव न संशयः ॥ ब्रह्मेन्द्रचन्द्रवरुणैः
साध्यैश्च सह विष्णुना ॥ ४० ॥ उत्तरे देवि ते कूले वसिष्यन्ति ममाज्ञया ॥ दक्षिणे पितृभिः सार्द्धं तथान्ये सुरसुन्दरि ॥ ४१ ॥ वसिष्यंति मया

सार्द्धमेव ते वर उत्तमः ॥ गच्छगच्छ महाभागे मर्त्यान्पापाद्विमोचय ॥ ४२ ॥ सहिता ऋषिसंघैश्च तथा सिद्धसुरासुरैः ॥ एवमुक्त्वा महादेव
उमया सहितो विभुः ॥ ४३ ॥ वंद्यमानोऽथ मनुना मया चादर्शनं गतः ॥ तेन चैषा महापुण्या महापातकनाशिनी ॥ ४४ ॥ कथिता पृच्छ्यते
या ते मा ते भवतु विस्मयः ॥ एषा गंगा महापुण्या त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ ४५ ॥ दशभिः पंचभिः स्रोतैः प्लावयन्ती दिशो दश ॥ शोणो महा
नदश्चैव नर्मदा सुरसा कृता ॥ ४६ ॥ मंदाकिनी दशार्णा च चित्रकूटा तथैव च ॥ तमसा विदशा चैव करभा यमुना तथा ॥ ४७ ॥ चित्रोत्पला
विपाशा च रंजना वालुवाहिनी ॥ ऋक्षपादप्रसूतास्ताः सर्वा वै रुद्रसंभवाः ॥ ४८ ॥ सर्वपापहराः पुण्याः सर्वमंगलदाः शिवाः ॥ इत्येतैर्ना
मभिर्दिव्यैः स्तूयते वेदपारगैः ॥ ४९ ॥ पुराणज्ञैर्महाभागैराज्यपैः सोमपैस्तथा ॥ इत्येतत्सर्वमाख्यातं महाभाग्यं नरोत्तम ॥ ५० ॥ मनुनोक्तं पुरा
मह्यममृतायाः समुद्भवम् ॥ पुण्यं पवित्रमतुलं रुद्रोद्गीतमिदं शुभम् ॥ ५१ ॥ ये नराः कीर्त्तयिष्यंति भक्त्या शृण्वंति येऽपि च ॥ प्रातरुत्थाय नामा
नि दश पंच च भारत ॥ ५२ ॥ ते नराः सकलं पुण्यं लभिष्यंत्यवगाहजम् ॥ विमानेनार्कवर्णेन घंटाशतनिनादिना ॥ ५३ ॥ त्यक्त्वा मानुष्यकं
भावं यास्यंति परमां गतिम् ॥ ५४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदापञ्चद
शनामवर्णनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आश्चर्यमेतदखिलं कथितं भो द्विजोत्तम ॥ विस्मयं परमा
पन्ना ऋषिसंघा मया सह ॥ १ ॥ अहो भगवती पुण्या नर्मदेयमयोनिजा ॥ रुद्रदेहाद्विनिष्क्रांता महापापक्षयंकरी ॥ २ ॥ सप्तकल्पक्षये प्राप्ते त्व
येयं सह सुव्रत ॥ न मृता च महाभागा किमतः पुण्यमुत्तमम् ॥ ३ ॥ के ते कल्पाः समुद्दिष्टाः सप्त कल्पक्षयंकराः ॥ न मृता चेदियं देवी त्वं चैव
ऋषिपुंगव ॥ ४ ॥ अपक्षिगणसंघाते जगत्येकार्णवीकृते ॥ कीदृग्रूपः समभवन्महादेवो युगक्षये ॥ ५ ॥ कथं संहरते विश्वं कथं चाऽस्ते महार्णवे ॥
कथं च सृजते विश्वं कथं धारयते प्रजाः ॥ ६ ॥ कीदृग्रूपा भवेद्देवी सरिदेकार्णवीकृते ॥ किमर्थं नर्मदा प्रोक्ता रेवेति च कथं स्मृता ॥ ७ ॥ अंज
नेति किमर्थं वा किमर्थं सुरसेति च ॥ मंदाकिनी किमर्थं च शोणश्चेति कथं भवेत् ॥ ८ ॥ त्रिकूटेति किमर्थं वा किमर्थं वालुवाहिनी ॥ कोटि
कोट्यो हि तीर्थानां प्रविष्टा या महार्णवम् ॥ ९ ॥ कियत्यः सरितां कोट्यो नर्मदां समुपासते ॥ यज्ञोपवीतैर्ऋषिभिर्देवताभिस्तथैव च ॥ १० ॥
विभक्तेयं किमर्थं च श्रूयते मुनिसत्तम ॥ वैष्णवीति पुराणज्ञैः किमर्थमिह चोच्यते ॥ ११ ॥ केषु स्थानेषु तीर्थेषु पूजनीया सरिद्वरा ॥ तीर्थानि च

१ मनुत्तमम्—इ० पा० ।

पृथग्गृहि यत्र संनिहितो हरः ॥ १२ ॥ यत्प्रमाणा च सा देवी या रुद्रेण विनिर्मिता ॥ कीदृशानि च कर्माणि रुद्रेण कथितानि ते ॥ १३ ॥ कथं
म्लेच्छसमाकीर्णो देशोऽयं द्विजसत्तम ॥ एतदाचक्ष्व मां ब्रह्मन्मार्कण्डेय महामते ॥ १४ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृण्वंतु ऋषयः सर्वे
त्वं च तात युधिष्ठिर ॥ पुराणं नर्मदायां तु कथितं च त्रिशूलिना ॥ १५ ॥ वायोः सकाशाच्च मया तेनापि च महेश्वरात् ॥ अशक्यत्वान्मनुष्याणां
संक्षिप्तमृषिभिः पुरा ॥ १६ ॥ मायूरं प्रथमं तात कौर्म्यं च तदनंतरम् ॥ पुरं तथा कौशिकं च मात्स्यं द्विरदमेव च ॥ १७ ॥ वाराहं यन्मया दृष्टं
वैष्णवं चाष्टमं परम् ॥ न्यग्रोधाख्यमतश्चासीदाकांक्षं पुनरुत्तमम् ॥ १८ ॥ पद्मं च तामसं चैव संवर्त्तोद्वर्त्तमेव च ॥ महाप्रलयमित्याहुः पुराणे वेद
चिंतकाः ॥ १९ ॥ एतत्संक्षेपतः सर्वं संक्षिप्तं तैर्महात्मभिः ॥ विभक्तं च चतुर्भागैर्ब्रह्माद्यैश्च महर्षिभिः ॥ २० ॥ तदहं संप्रवक्ष्यामि पुराणार्थविशा
रद ॥ सप्त कल्पा महाघोरा यैरियं न मृता सरित् ॥ २१ ॥ आजंगमं तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम् ॥ नष्टचंद्रार्ककिरणमासीद्भूतविवर्जितम् ॥
॥ २२ ॥ तमसोंऽते महानाम्ना पुरुषः स जगद्गुरुः ॥ चचार तस्मिन्नेकाकी व्यक्ताव्यक्तः सनातनः ॥ २३ ॥ स चोंकारमयोऽतीतो गायत्रीमसृज
द्विजः ॥ स तया सार्द्धमीशानश्चिक्रीड पुरुषो विराट् ॥ २४ ॥ स्वदेहादसृजद्विश्वं पंचभूतात्मसंज्ञितम् ॥ क्रीडन्समसृजद्विश्वं पंचभूतात्मसंज्ञितम् ॥
॥ २५ ॥ क्रीडन्सृंजद्विराट्संज्ञः सबीजं च हिरण्मयम् ॥ तच्चांडमभवद्दिव्यं द्वादशादित्यसन्निभम् ॥ २६ ॥ तद्भित्त्वा पुरुषो जज्ञे चतुर्वक्त्रः
पितामहः ॥ सोऽसृजद्विश्वमेवं तु सदेवासुरमानुषम् ॥ २७ ॥ सतिर्यक्पशुपक्षीकं स्वेदांडजजरायुजम् ॥ एतदंडं पुराणेषु प्रथमं परिकीर्तितम् ॥
॥ २८ ॥ पूर्वकल्पे नृपश्रेष्ठ क्रीडंत्या परमेष्ठिना ॥ उमया सह रुद्रस्य क्रीडतश्चार्णवीकृतः ॥ २९ ॥ हर्षाज्जज्ञे शुभा कन्या उमायाः
स्वेदसंभवा ॥ शर्वस्योरःस्थलाज्जज्ञे उमा कुचविमर्द्दनात् ॥ ३० ॥ स्वेदाद्विजज्ञे महती कन्या राजीवलोचना ॥ द्वितीयः संभवो यस्या
रुद्रदेहाद्युधिष्ठिर ॥ ३१ ॥ सा परिभ्रमते लोकान्सदेवासुरमानवान् ॥ त्रैलोक्योन्मादजननी रूपेणाऽप्रतिमा तदा ॥ ३२ ॥ तां
दृष्ट्वा देवदैत्येंद्रा मोहिता लभते कथम् ॥ मृगयंति स्म तां कन्यामितश्चेतश्च भारत ॥ ३३ ॥ हावभावविलासैश्च मोहयत्यखिलं
जगत् ॥ भ्रमते दिव्यरूपा सा विद्युत्सौदामिनी यथा ॥ ३४ ॥ मेघमध्ये स्थिता भाभिः सर्वयोषिदनुत्तमा ॥ ततो रुद्रं सुराः सर्वे दैत्याश्च
सह दानवैः ॥ ३५ ॥ वरयंति स्म तां कन्यां कामेनाऽऽकुलिता भृशम् ॥ ततोऽब्रवीन्महादेवो देवदानवयोर्द्वयोः ॥ ३६ ॥ बलेन तेजसा

१ द्विजः—मूलरूपादुत्पन्नो द्वितीयः पुरुषः—इत्यर्थः । २ अडभाव आर्षः—असृजत् ।

चैव ह्यधिको यो भविष्यति ॥ स इमां प्राप्स्यते कन्यां नान्यथा वै सुरोत्तमाः ॥ ३७ ॥ ततो देवासुराः सर्वे कन्यां वै समुपागमन् ॥ अहमेनां ग्रहीष्यामि अहमेनामिति ब्रुवन् ॥ ३८ ॥ पश्यतामेव सर्वेषां सा कन्याऽतरधीयत ॥ पुनस्तां ददृशुः सर्वे योजनांतरधिष्ठिताम् ॥ ३९ ॥ जग्मुस्ते त्वरिताः सर्वे यत्र सा समदृश्यत ॥ त्रिभिश्चतुर्भिश्च तथा योजनैर्दशभिः पुनः ॥ ४० ॥ धिष्ठितां समपश्यंस्ते सर्वे मातंगगामिनीम् ॥ योजनानां शतैर्भूयः सहस्रैश्चाप्यधिष्ठिताम् ॥ ४१ ॥ तथा शतसहस्रेण लघुत्वात्समदृश्यत ॥ अग्रतः पृष्ठतश्चैव दिशासु विदिशासु च ॥ ॥ ४२ ॥ तां पश्यंति वरारोहामेकधा बहुधा पुनः ॥ दिव्यवर्षसहस्रं तु भ्रामितास्ते तया पुरा ॥ ४३ ॥ न चावाप्ता तु सा कन्या महादेवांगसंभवा ॥ सहोमया ततो देवो जहासोच्चैः पुनःपुनः ॥ ४४ ॥ गणास्तालकसंपातैर्नृत्यंति च मुदान्विताः ॥ अकस्माद्दृश्यते कन्या शंकरस्य समीपगा ॥ ४५ ॥ तां दृष्ट्वा विस्मयापन्ना देवा यांति पराङ्मुखाः ॥ तस्याश्चक्रे ततो नाम स्वयमेव पिनाकधृक् ॥ ४६ ॥ नर्म चैभ्यो ददे यस्मात्तत्कृतैश्चेष्टितैः पृथक् ॥ भविष्यसि वरारोहे सरिच्छ्रेष्ठा तु नर्म्मदा ॥ ४७ ॥ स्वरूपमास्थितो देवः प्राप हास्यं यतो भुवि ॥ नर्मदा तेन चोक्तेयं सुशीतलजला शिवा ॥ ४८ ॥ सप्तकल्पक्षये जाते यदुक्तं शंभुना पुरा ॥ न मृता तेन राजेंद्र नर्मदा ख्यातिमागता ॥ ४९ ॥ ततस्तामददात्कन्यां शीलवतीं सुशोभनाम् ॥ महार्णवाय देवेशः सर्वभूतपतिः प्रभुः ॥ ५० ॥ ततः सा ऋक्षशैलेंद्रात्फेनपुंजाट्टहासिनी ॥ विवेश नर्मदा देवी समुद्रं सरितां पतिम् ॥ ५१ ॥ एवं ब्राह्मे पुरा कल्पे समुद्भूतेयमीश्वरात् ॥ मात्स्ये कल्पे मया दृष्टा समाख्याता मया शृणु ॥ ५२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्यनर्मदानामनिरुक्तिवर्णनंनाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पुनर्युगांते संप्राप्ते तृतीये नृपसत्तम ॥ द्वादशार्कवपुर्भूत्वा भगवान्नीललोहितः ॥ १ ॥ सप्तद्वीपसमुद्रांतां सशैलवनकाननाम् ॥ निर्दग्धां तु महीं कृत्स्नां कालो भूत्वा महेश्वरः ॥ २ ॥ ततो महाघनो भूत्वा प्लावयामास वारिणा ॥ कृष्णं कृष्णवपुस्त्वेनां विद्युच्चंद्रायुधांकिताम् ॥ ३ ॥ प्लावयित्वा जगत्सर्व्वं तस्मिन्नेकार्णवीकृते ॥ सुष्वाप विमले तोये जगत्संक्षिप्य मायया ॥ ४ ॥ ततोऽहं भ्रममास्तु तमोभूते महार्णवे ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु वायुभूते महेश्वरे ॥ ५ ॥ ओंकृत्वा देवदेवेशं येनेदं गहनीकृतम् ॥ ध्यायमानस्ततो देवं राजेंद्र विमले जले ॥६॥ तस्मिन्महार्णवे घोरे नष्टे स्थावरजंगमे ॥ मयूरं स्वर्णपत्राढ्यमपश्यंसहसा जले ॥ विचित्रचन्द्रकोपेतं नीलकंठं सुलोचनम् ॥७॥

१ ब्रुवन्–ब्रुवन्तः–इत्यपेक्षितम् प्रत्येकाभिप्रायेण चैकवचनम् ।

ततो मयूरः स महार्णवांते विक्षोभयित्वा हि महारवेण ॥ चचार देवस्त्रिशिखी शिखंडी त्रैलोक्यगोप्ता स महानुभावः ॥ ८ ॥ शिवश्च
रौद्रेण मयूररूपिणा विक्षोभ्यमाणे सलिलेऽपि तस्मिन् ॥ सह भ्रमंतीं च महार्णवांते सारिन्महौघां सुमहान्ददर्श ॥ ९ ॥ स तां महादेवमयूररूपो
दृष्ट्वा भ्रमंतीं सहसोर्मिजालैः ॥ का त्वं शुभे शाश्वतदेहभूता क्षयं न यातासि महाक्षयांते ॥ १० ॥ देवासुरगणे नष्टे सरित्सरमहार्णवे ॥ का त्वं भ्रम
सि पद्माक्षि क गतासि च न क्षयम् ॥ ११ ॥ ॥ नर्मदोवाच ॥ ॥ तव प्रसादाद्देवेश मृत्युर्मम न विद्यते ॥ सृज देव पुनर्विश्वं शर्वरी क्षयमागता
॥ १२ ॥ एवमुक्तो महादेवो व्यधुनोत्पक्षपंजरम् ॥ तावत्पंजरमध्यांते तस्य पक्षाद्विनिःसृताः ॥ १३ ॥ तावंतो देवदैत्येंद्राः पक्षाभ्यां तस्य जज्ञिरे ॥
तेषां मध्ये पुनः सा तु नर्मदा भ्रमते सरित् ॥ १४ ॥ ततश्चान्यो महाशैलो दृश्यते भरतर्षभ ॥ त्रिभिः कूटैः सुविस्तीर्णैः शृंगवानिव गोवृषः
॥ १५ ॥ त्रिकूटस्तु इति ख्यातः सर्वरत्नैर्विभूषितः ॥ ततस्तस्मात्त्रिकूटाच्च प्लावयंती महीं ययौ ॥ १६ ॥ त्रिकूटी तेन विख्याता पितॄणां
त्रायणी परा ॥ द्वितीयाच्च ततो गङ्गा विस्तीर्णा धरणीतले ॥ १७ ॥ तृतीयं च ततः शृंगं सप्तधा खंडशो गतम् ॥ जंबूद्वीपे तु संजाताः
सप्त ते कुलपर्वताः ॥ १८ ॥ चन्द्रनक्षत्रसहिता ग्रहग्रामनदीनदाः ॥ अंडजं स्वेदजं जातमुद्भिज्जं च जरायुजम् ॥ १९ ॥ एवं जगदिदं
सर्व्वं मयूरादभवत्पुरा ॥ समस्तं नरशार्दूल महादेवसमुद्भवम् ॥ २० ॥ ततो नदीः समुद्रांश्च संविभज्य पृथक्पृथक् ॥ नर्मदामाह
देवेशो गच्छ त्वं दक्षिणां दिशम् ॥ २१ ॥ एवं सा दक्षिणा गंगा महापातकनाशिनी ॥ उत्तरे जाह्नवी देशे पुण्या त्वं दक्षिणे शुभा
॥ २२ ॥ यथा गंगा महापुण्या मम मस्तकसंभवा ॥ तद्विशिष्टा महाभागे त्वं चैवेति न संशयः ॥ २३ ॥ त्वया सह भविष्यामि एकेनांशेन
सुव्रते ॥ महापातकयुक्तानामौषधं त्वं भविष्यसि ॥ २४ ॥ एवमुक्ता तु देवेन महापातकनाशिनी ॥ दक्षिणं दिग्विभागं तु सा जगामाऽऽशु
विक्रमा ॥ २५ ॥ ऋक्षशैलेंद्रमासाद्य चंद्रमौलेरनुग्रहात् ॥ वार्योघैः प्रस्थिता यस्मान्महादेवप्रणोदिता ॥ २६ ॥ महता चाऽपि वेगेन
यस्मादेषा समुच्छ्रिता ॥ महती तेन सा प्रोक्ता महादेवान्महीपते ॥ २७ ॥ तपतस्तस्य देवस्य शूलाग्राद्विंदवोऽपतन् ॥ तेनैषा शोणसंज्ञा तु दश
॥ ७ ॥ सप्त च ताः स्मृताः ॥ २८ ॥ सर्वेषां नर्मदा पुण्या रुद्रदेहाद्विनिःसृता ॥ सर्वाभ्यश्च सरिद्भ्यश्च वरदानान्महात्मनः ॥ २९ ॥ शंकराऽनुग्रहाद्देवी ॥१८१॥
महापातकनाशिनी ॥ यस्मान्महार्णवे घोरे दृश्यते महती च सा ॥ ३० ॥ सुव्यक्तांगी महाकाया महती तेन सा स्मृता ॥ तस्माद्विक्षोभ्यमाणा हि

१ सरिन्महौघाम्-महौघां सरितम्-इत्यर्थः। २ ऋषिशैलेन्द्रम्-इ० पा०। ३ संप्रोक्ता-इ० पा०।

दिग्गजैरंबुदोपमैः ॥ ३१ ॥ कलुषत्वं नयत्येव रसेन सुरसा तथा ॥ कृपां करोति सा यस्माल्लोकानामभयप्रदा ॥ ३२ ॥ संसारार्णवमग्नानां
तेन चैषा कृपा स्मृता ॥ पुरा कृतयुगे पुण्ये दिव्यमन्दारभूषिता ॥ ३३ ॥ कल्पवृक्षसमाकीर्णा रोहीतकसमाकुला ॥ वहत्येषा च मंदेन तेन
मंदाकिनी स्मृता ॥३४॥ भित्त्वा महार्णवं क्षिप्रं यस्माल्लोकमिहागता ॥ पूज्या सुरैश्च सिद्धैश्च तस्मादेषा महार्णवा ॥ ३५ ॥ विचित्रोत्पलसंघातैर्ऋक्ष
द्विपसमाकुला ॥ ३६ ॥ भित्त्वा शैलं च विपुलं प्रयात्येवं महार्णवम् ॥ भ्रामयंती दिशः सर्वा रवेण महता पुरा ॥ ३७ ॥ प्लावयन्ती विराजंती तेन
रेवा इति स्मृता ॥ भार्यापुत्रसुदुःखाब्धान्नराञ्छापैः समावृतान् ॥३८॥ विपापान्कुरुते यस्माद्विपापा तेन सा स्मृता ॥ विण्मूत्रनिचयां घोरां पांसु
शोणितकर्दमाम् ॥ ३९ ॥ पाशैर्नित्यं तु संबाधां यस्मान्मोचयते भृशम् ॥ विपाशेति च सा प्रोक्ता संसारार्णवतारिणी ॥ ४० ॥ नर्मदा विम
लांभा च विमलेंदुशुभानना ॥ तमीभूते महाघोरे यस्मादेषा महाप्रभा ॥ ४१ ॥ विमला तेन सा प्रोक्ता विद्वद्भिर्नृपसत्तम ॥ करौरिंदुकरप्रख्यैः
सूर्यरश्मिसमप्रभा ॥ ४२ ॥ क्षरंती मोदते विश्वं करभा तेन चोच्यते ॥ यस्माद्रंजयते लोकान्दर्शनादेव भारत ॥ ४३ ॥ रंजनाद्रंजना प्रोक्ता
धात्वर्थे राजसत्तम ॥ तृणवीरुधगुल्माद्यास्तिर्यंचः पक्षिणस्तथा ॥ तानुद्धूतान्नयेत्स्वर्गं तेनोक्ता वायुवाहिनी ॥ ४४ ॥ एवं यो वेत्ति नामानि
निर्गमं च विशेषतः ॥ स याति पापविर्मुक्तो रुद्रलोकं न संशयः ॥ ४५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये सहेतुकरेवानाममाहात्म्यवर्णने मयूरकल्पसमुद्भवोनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ पुनरेकार्णवे घोरे नष्टे स्थावरजंगमे ॥ सलिलेनाप्लुते लोके निरालोके तमोद्भवे ॥ १ ॥ ब्रह्मैको विचरंस्तत्र तमीभूते महार्णवे ॥ दिव्य
वर्षसहस्रं तु खद्योत इव रूपवान् ॥ २ ॥ शेते योजनसाहस्रमप्रमेयमनुत्तमम् ॥ द्वादशादित्यसंकाशं सहस्रचरणेक्षणम् ॥ ३ ॥ प्रसुप्तं चार्णवे घोरे
ह्यपश्यत्कूर्मरूपिणम् ॥ तं दृष्ट्वा विस्मयापन्नो ब्रह्मा बोधयते शनैः ॥ ४ ॥ स्तुतिभिर्मंगलैश्चैव वेदवेदांगसंभवैः ॥ वाचस्पते विबुध्यस्व महाभूत
नमोऽस्तु ते ॥ ५ ॥ तवोदरे जगत्सर्वं तिष्ठते परमेश्वर ॥ तद्विमुंच महासत्त्व यत्पूर्वं संहृतं त्वया ॥ ६ ॥ व्यतीता रजनी ब्राह्मी दिनं समनुवर्त्तते ॥
निरीक्ष्य सर्वलोकेश येन संभवते जगत् ॥ ७ ॥ स निशम्य वचस्तस्य उत्थितः परमेश्वरः ॥ समुद्गिरन्सलोकांस्त्रीन्ग्रस्तान्कल्पक्षये तदा ॥ ८ ॥
देवदानवगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः ॥ सचंद्रार्कग्रहाः सर्वे शरीरात्तस्य निर्गताः ॥ ९ ॥ ततो ह्येकार्णवं सर्वं विभज्य परमेश्वरः ॥ विस्तीर्णो
पलतोयौघां सरित्सरविवर्द्धिताम् ॥ १० ॥ पश्यते मेदिनीं देवः सवृक्षौषधिपल्वलाम् ॥ हिमवंतं गिरिश्रेष्ठं श्वेतं पर्वतमुत्तमम् ॥ ११ ॥

शृंगवन्तं महाशैलं ये चान्ये कुलपर्वताः ॥ जंबूद्वीपं कुशं क्रौंचं सगोमेदं सशाल्मलम् ॥ १२ ॥ पुष्करांताश्च ये द्वीपा ये च सप्त
महार्णवाः ॥ लोकालोकं महाशैलं सर्वं च पुरतः स्थितम् ॥ १३ ॥ चतुःप्रकृतिसंयुक्तं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ युगांते तु विनिष्क्रांतमपश्यत्स
महेश्वरः ॥ १४ ॥ विप्रकीर्णशिलाजालामपश्यत्स वसुन्धराम् ॥ कूर्मपृष्ठोपगां देवीं महार्णवगतां प्रभुः ॥ १५ ॥ तस्मिन्विशीर्णशैलाग्रे
सरित्सरोविवर्जिते ॥ नानातरंगभिन्नोद आवर्तोद्वर्त्तसंकुले ॥ १६ ॥ नानौषधिप्रज्वलिते नानोत्पलशिलातले ॥ नानाविहंगसंघुष्टां
मत्स्यकूर्म्मसमाकुलाम् ॥ १७ ॥ दिव्यमायामयीं देवीमुत्कृष्टांबुदसन्निभाम् ॥ नदीमपश्यद्देवेशो ह्यनौपम्यजलाशयाम् ॥ १८ ॥
मध्ये तस्यांबुदश्यामां पीनोरुजघनस्तनीम् ॥ वस्त्रैरनुपमैर्दिव्यैर्नानाभरणभूषिताम् ॥ १९ ॥ सनूपुररवोदामां हारकेयूरमंडिताम् ॥ तादृशीं
नर्मदां देवीं स्वयं स्त्रीरूपधारिणीम् ॥ २० ॥ योगमायामयैश्चित्रैर्भूषणैः स्वैर्विभूषिताम् ॥ अव्यक्तांगीं महाभागामपश्यत्स तु नर्मदाम् ॥ २१ ॥
अर्द्धोद्यतभुजां बालां पद्मपत्रायतेक्षणाम् ॥ स्तुवन्तीं देवदेवेशमुत्थितां तु जलात्तदा ॥ २२ ॥ विस्मयाऽऽविष्टहृदयो ह्यहमुद्वीक्ष्य तां शुभाम् ॥
स्नात्वा जले शुभे तस्याः स्तोतुमभ्युद्यतस्ततः ॥ २३ ॥ अर्चयामास संहृष्टो मन्त्रैर्वेदांगसंभवैः ॥ सृष्टं च तत्पुरा राजन्पश्येयं सचराचरम् ॥
॥ २४ ॥ सदेवासुरगन्धर्वं सपन्नगमहोरगम् ॥ पश्याम्येषा महाभागा नैव याता क्षयं पुरा ॥ २५ ॥ महादेवप्रसादाच्च तच्छरीरसमुद्भवा ॥
भूयोभूयो मया दृष्टा कथिता ते नृपोत्तम ॥ २६ ॥ प्रादुर्भावमिमं कौर्म्यं येऽधीयन्ते द्विजोत्तमाः ॥ येऽपि शृण्वंति विद्वांसो मुच्यन्ते तेऽपि
किल्बिषैः ॥ २७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये कूर्मकल्पसमुद्भवोनाम
सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नष्टे लोके पुनश्चान्ये सलिलेन समावृते ॥ महार्णवस्य मध्यस्थो बाहुभ्यामतरं
जलम् ॥१॥ दिव्ये वर्षशते पूर्णे श्रांतोऽहं नृपसत्तम ॥ ध्यातुं समारभं देवं महदर्णवतारणम् ॥ २ ॥ ध्यायमानस्ततः काले अपश्यं पक्षिणं परम् ॥
हारकुन्देन्दुसंकाशं बकं गोक्षीरपांडुरम् ॥ ३ ॥ ततोऽहं विस्मयाविष्टस्तं बकं समुदीक्ष्य वै ॥ अस्मिन्महार्णवे घोरे कुतोऽयं पक्षिसंभवः ॥ ४ ॥
॥ ८ ॥ तरन्बाहुभिरश्रांतस्तं बकं प्रत्यभांषिषि ॥ पक्षिरूपं समास्थाय कस्त्वमेकार्णवीकृते ॥ ५ ॥ भ्रमसे दिव्ययोगात्मन्मोहयन्निव मां प्रभो ॥ एतत्क
थय मे सर्व्वं योऽसि सोऽसि नमोऽस्तु ते ॥ ६ ॥ सोऽब्रवीन्मां महादेवो ब्रह्माऽहं विष्णुरेव च ॥ जगत्सर्वं मया वत्स संहृतं किं न बुध्यसे ॥ ७ ॥

१ इदन्–इ०पा० । २ प्रत्यभाषिषि–अहं प्रत्यवोचम्–इत्यर्थः ।

तव माता पिताऽहं वै विश्वस्य च महामुने ॥ कारुण्यं मम संजातं दृष्ट्वा मग्नं महार्णवे ॥ ८ ॥ पक्षिरूपं समास्थाय अतोऽत्राऽहं समागतः ॥ किम
र्थमातुरो भूत्वा भ्रमसीत्थं महार्णवे ॥ ९ ॥ शीघ्रं प्रविश मत्पक्षौ येन विश्रमसे द्विज ॥ एवमुक्तस्ततस्तेन देवेनाऽहं नरेश्वर ॥ १० ॥ ततोऽहं तस्य
पक्षांते प्रलीनस्तु भ्रमञ्जले ॥ काले युगसाहस्रांते अश्रांतोऽर्णवमध्यगः ॥ ११ ॥ ततः शृणोमि सहसा दिक्षु सर्वासु सुव्रत ॥ किंचिन्नूपुरसंमिश्रम
द्भुतं शब्दमुत्तमम् ॥ १२ ॥ तदार्णवजलं सर्वं संक्षिप्तं सहसाऽभवत् ॥ किमेतदिति संचिंत्य दिशः समवलोकयम् ॥ १३ ॥ दश कन्यास्ततो दिक्षु
आगताश्च महार्णवे ॥ वस्त्रालंकारसहिता दिग्भ्यो नूपुरभूषिताः ॥ १४ ॥ काचिच्चन्द्रसमाभासा काचिदादित्यसप्रभा ॥ काचिदंजनपुंजाभा काचि
द्रक्तोत्पलप्रभा ॥ १५ ॥ नानारूपधरा सौम्या नानाऽऽभरणभूषिता ॥ अर्घ्यपाद्यादिभिर्माल्यैर्बकमभ्यर्च्य सुव्रताः ॥ १६ ॥ ततस्तं पर्वताकारं
गुह्यं पक्षिणमव्ययम् ॥ प्रविवेश महाघोरं पर्वतो ह्यर्णवं त्वराद् ॥ १७ ॥ योजनानां सहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ॥ त्रिंशद्योजनसाहस्रं याव
द्भूमंडलं त्विति ॥ १८ ॥ ततो भूमण्डलं दिव्यं पंचरत्नसमाकुलम् ॥ दिव्यस्फटिकसोपानं रुक्मस्तंभमनोरमम् ॥ १९ ॥ योजनानां सहस्रं तु
विस्ताराद्द्विगुणाऽऽयतम् ॥ वापीकूपसमाकीर्णं प्रासादाट्टालकावृतम् ॥ २० ॥ कल्पवृक्षसमाकीर्णं ध्वजयष्टिविभूषितम् ॥ तस्मिन्पुरवरे रम्ये नाना
रत्नोपशोभितम् ॥ २१ ॥ तथान्यच्च पुरं रम्यं पताकोज्ज्वलवेदिकम् ॥ शतयोजनविस्तीर्णं तावद्द्विगुणमायतम् ॥ २२ ॥ पुरमध्ये ततस्तस्मिन्नदी प
रमशोभना ॥ महती पुण्यसलिला नानारत्नशिला तथा ॥ २३ ॥ तस्यास्तीरे मया दृष्टं तडित्सूर्यसमप्रभम् ॥ इन्द्रनीलमहानीलैश्चितं रत्नैः
समंततः ॥ २४ ॥ क्वचिद्वह्निसमाकारं क्वचिदिन्द्रायुधप्रभम् ॥ क्वचिद्धूम्रं क्वचित्पीतं क्वचिद्रक्तं क्वचित्सितम् ॥ २५ ॥ नानावर्णैः समा
युक्तं लिंगमद्भुतदर्शनम् ॥ ब्रह्मविष्ण्विन्द्रसाध्यैश्च समंतात्परिवारितम् ॥ २६ ॥ नन्दीश्वरगणाध्यक्षैरिंद्रादित्यैश्च तद्वृतम् ॥ पश्यामि
लिंगमीशानं महालिंगं तमेव च ॥ २७ ॥ परिवार्य ततस्तं तु प्रसुप्तान्देवदानवान् ॥ निमीलिताक्षान्पश्यामि दिव्याभरणभूषितान् ॥
॥ २८ ॥ ततस्ताः पद्मपत्राक्ष्यो नार्य्यः परमसम्मताः ॥ नद्यास्तस्या जले स्नात्वा दिव्यपुष्पैर्मनोरमैः ॥ २९ ॥ दत्त्वाऽर्घपाद्यं विधिवल्लिंगस्य
सह पक्षिणा ॥ अर्चयंतीर्वरारोहा दश ताः प्रमदोत्तमाः ॥ ३० ॥ ततस्त्वभ्यर्च्य तल्लिंगं तस्मिन्नेव पुरोत्तमे ॥ सर्वा अदर्शनं जग्मुर्विद्युतोऽभ्र
गणेष्विव ॥ ३१ ॥ न चाऽसौ पक्षिराट् तस्मिन्न स्त्रियो न च देवताः ॥ तदेवैकं स्थितं लिंगमर्चयन्विस्मयान्वितः ॥ ३२ ॥ ततोहं दुःखमूढात्मा रुद्र
मायेति चिंतयन् ॥ ततः कन्याः समुत्तीर्य दिव्यांबरविभूषणाः ॥ ३३ ॥ भासयंत्यो जगत्सर्व्वं विद्युतोऽभ्रगणानिव ॥ पद्मैर्हिरण्मयैर्दिव्यैरर्चयित्वा

शुभाननाः ॥ ३४ ॥ विविशुस्तज्जलं क्षिप्रं समंताद्वरभूषणाः ॥ तस्मिन्पुरवरे चाऽन्ये तामेवाहं पुनःपुनः ॥ ३५ ॥ पश्यामि भ्रमरां कन्यां अर्च्चयं
तीं महेश्वरम् ॥ ततोऽहं तां वरारोहामपृच्छं कमलेक्षणाम् ॥ ३६ ॥ का त्वमस्मिन्पुरे देवि वससे शिवमर्च्चती ॥ ताश्चागताः स्त्रियः सर्वाः क्व गतास्ते
गणेश्वराः ॥ ३७ ॥ नमोऽस्तु ते महाभागे ब्रूहि पुण्ये महेश्वरि ॥ तव प्रसादाद्विज्ञातुमेतदिच्छामि सुव्रते ॥ दयां कृत्वा महादेवि कथयस्व ममाऽनघे
॥ ३८ ॥ ॥ स्त्र्युवाच ॥ ॥ विस्मृताऽहं कथं विप्र दृष्टा कल्पे पुरातने ॥ मा तेऽभूत्स्मृतिविभ्रंशः सा चाऽहं कल्पवाहिनी ॥ ३९ ॥ नर्मदानाम
विख्याता रुद्रदेहाद्विनिःसृता ॥ यास्ताः कन्यास्त्वया दृष्टा ह्यर्च्चयंत्यो महेश्वरम् ॥ ४० ॥ याभिस्त्विह समानीतः पक्षिराजसमन्विताः ॥ दिशस्ता
विद्धि सर्वेशाः सर्वास्त्वं मुनिसत्तम ॥ ४१ ॥ तिर्यक्पक्षिस्वरूपेण महायोगी महेश्वरः ॥ एभिः[1] शिवपुराद्विप्र आनीतः स महेश्वरः ॥४२॥ सैष देवो
महादेवो लिंगमूर्त्तिर्व्यवस्थितः ॥ अर्च्यते ब्रह्मविष्ण्विन्द्रैः सुरासुरजगद्गुरुः ॥४३॥ लयमायाति यस्माद्धि जगत्सर्वं चराचरम् ॥ तेन लिंगमिति प्रोक्तं
पुराणज्ञैर्महर्षिभिः ॥ ४४ ॥ तेन देवगणाः सर्व्वे संक्षिप्ता मायया पुरा ॥ प्रलीनाश्चैव लोकेश न दृश्यंते हि सांप्रतम् ॥ ४५ ॥ पुनर्दृश्या भविष्यंति
सृजमानाः स्वयंभुवा ॥ साऽहं लिंगार्चनपरा नर्मदानाम नामतः ॥ ४६ ॥ कालं युगसहस्रस्य रुद्रस्य परिचारिका ॥ अस्य प्रसादादमरस्तथा त्वं
द्विजपुंगव ॥ ४७ ॥ सत्यार्जवदयायुक्तः सिद्धोऽसि त्वं शिवार्चनात् ॥ एवमुक्त्वा तु सा देवी तत्रैवांतरधीयत ॥ ४८ ॥ ताः स्त्रियः स च देवेशो बक
रूपो महेश्वरः ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा अवतीर्य्य महानदीम् ॥ ४९ ॥ स्नात्वा समर्चय त्वं हि विधिना मंत्रपूर्वकम् ॥ ततोऽहं सहसा तस्मात्समुत्ती
र्य्य जलाशयात् ॥ ५० ॥ न च पश्यामि तल्लिंगं न च तां निम्नगां नृप ॥ तदैव लोकाः संजाताः क्षितिश्चैव सकानना ॥ ५१ ॥ ऋक्षचंद्रार्कवि
ततं तदेव च नभस्तलम् ॥ यथापूर्वमदृष्टं तु तथैव च पुनः कृतम् ॥ नतोहं मनसा देवमपूजयं महेश्वरम् ॥ ५२ ॥ एवं बके पुरा कल्पे मया दृष्टेय
मव्यया ॥ नर्मदा मर्त्यलोकस्य महापातकनाशिनी ॥५३॥ तस्माद्धर्मपरैर्विप्रैः क्षत्रशूद्रविशादिभिः ॥ सदा सेव्या महाभागा धर्म्मवृद्ध्यर्थकारिभिः
॥ ५४ ॥ येऽपि भक्त्या सकृत्तोये नर्मदाया महेश्वरम् ॥ स्नात्वाऽर्च्चयंति ते सर्वं पापं नाश्यंत्यसंशयम्[2] ॥ ५५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एका
॥ ९ ॥ शीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये बककल्पसमुद्भवोनामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय ॥१८३॥
उवाच ॥ ॥ पुनर्युगांतं ते चाऽन्यं संप्रवक्ष्यामि तच्छृणु ॥ सूर्यैरादीपिते लोके जंगमे स्थावरे पुरा ॥ १ ॥ सरित्सरःसमुद्रेषु क्षयं यातेषु सर्वशः ॥

१ एभिः—पूर्वोक्तैर्बन्दीश्वरादिभिः—इत्यर्थः । २ नाश्यन्ति—नाशयन्ति—इत्यपेक्षितम् । आर्षः प्रयोगः ।

भिन्मांशुषवषट्कारे धर्मर्यादगतिं गते ॥ २ ॥ नानारूपैस्ततो मेघैः शक्रचापविराजितैः ॥ सर्वमापूरितं व्योम वार्योघैः पूरिते तदा ॥ ३ ॥ तत
स्त्वेकार्णवीभूते सर्वतः सलिलावृते ॥ जगत्कृत्स्नोदरे सर्व्वं सुष्वाप भगवान्हरः ॥ ४ ॥ प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य योगात्मा स प्रजापतिः ॥ शेते युगसह
स्रांतं कालमाविश्य सार्णवम् ॥ ५ ॥ तत्र सुप्तं महात्मानं ब्रह्मलोकनिवासिनः ॥ भृग्वादिऋषयः सर्व्वे ये चाऽन्ये सनकादयः ॥ ६ ॥ पर्यंके
विमले शुभ्रे नानास्तरणसंस्तृते ॥ शयानं ददृशुर्देवं सपत्नीकं वृषध्वजम् ॥ ७ ॥ विश्वरूपा तु सा नारी विश्वरूपो महेश्वरः ॥ गाढमालिंग्य सुप्त
स्तां ददृशे चाहमव्ययम् ॥ ८ ॥ पादमूले ततस्तस्य श्यामां तां पद्मलक्षणाम् ॥ कन्यां पश्यामि सुश्रोणीं चरणौ तस्य मृद्नतीम् ॥ ९ ॥ विमलांबर
संवीतां व्यालयज्ञोपवीतिनीम् ॥ श्यामां कमलपत्राक्षीं सर्वाभरणभूषिताम् ॥ १० ॥ सकलं युगसाहस्रं नर्मदेयं विजानती ॥ प्रसुप्तं देवदेवेश
मुपास्ते वरवर्णिनी ॥ ११ ॥ स्तैतैर्वेदैश्चतुर्भिश्च ब्रह्माऽप्येवं महेश्वरः ॥ भृग्वाद्यैर्मानसैः पुत्रैः स्तौति शंकरमव्ययम् ॥ १२ ॥ भक्त्या परमया राजं
स्तत्र शंभुमनामयम् ॥ स्तुवंतस्तत्र देवेशं मंत्रैरीश्वरसंभवैः ॥ १३ ॥ अकस्मात्संप्रलीनास्ते चत्वारः श्रुतयोऽर्णवे ॥ वेदैः प्रलीनैर्भगवा
नज्ञानतमसा वृतः ॥ १४ ॥ प्रसुप्तं देवमीशानं बोधयन्समुपस्थितः ॥ उत्तिष्ठ हर पिंगाक्ष महादेव महेश्वर ॥ १५ ॥ मम वेदा
हृताः सर्वे अतोऽहं स्तोतुमुद्यतः ॥ वेदैर्व्याप्तं जगत्सर्वं दिव्यादिव्यं चराचरम् ॥ १६ ॥ अतीतं वर्त्तमानं च स्मरामि च सृजाम्यहम् ॥ तैर्विना
चाऽहमेकस्तु मूकोऽधो जडवत्सदा॥१७॥गतिर्वीर्य्यं बलोत्साहौ तैर्विना न प्रजायते॥ तैर्विना देवदेवेश नाऽहं किंचित्स्मरामि वै॥१८॥ तान्वेदान्देव
देवेश शीघ्रं मे दातुमर्हसि ॥ जडांधबधिरं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ १९ ॥ स्थानादि दश चत्वारि न शोभंते सुरेश्वर ॥ प्रणमाम्यल्पवीर्यत्वाद्वेद
हीनः सुरेश्वर ॥ २० ॥ वेदेभ्यः सकलं जातं यत्किंचित्सचराचरम् ॥ तावच्छोभंति शास्त्राणि समस्तानि जगद्गुरो ॥ २१ ॥ यावद्वेदनिधिरयं
नोपतिष्ठेत्सनातनः ॥ यथोदितेन सूर्येण तमो याति विनाशताम् ॥ २२ ॥ एवं समस्तपापानि यांति वेदस्य धारणात् ॥ वेदे रहसि यत्सूक्ष्मं
यत्तद्ब्रह्म सनातनम् ॥ २३ ॥ हृदिस्थं देव जानामि गतं तद्वेदगर्जनात् ॥ वेदानुस्मरतो मेऽद्य तव शंकर चाग्रतः ॥ २४ ॥ अकस्मात्ते गता वेदा
न सृजेयं विभो भुवम् ॥ तेऽपि सर्व्वे महादेव प्रविष्टाः सम्मुखार्णवम् ॥ २५ ॥ ते याच्यमाना देवेश तिष्ठंतु स्मरणे मम ॥ दुहितेयं विशालाक्षी
सर्वैः सर्वं विजानते ॥ २६ ॥ जायती युगसाहस्रं नान्या काचिद्दृशी ॥ ऋषिश्चायं महाभागो मार्कंडो धीमतां वरः ॥ २७ ॥ कल्पेकल्पे

१ गतेः—इ०पा० । २ यथायोग्यं वचनं विपरिणमयितव्यम् ।

महादेव त्वामयं पर्युपासते ॥ जगत्त्रयहितार्थाय चरते व्रतमुत्तमम् ॥ २८ ॥ एवमुक्तस्तु देवेशो ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ उवाच श्लक्ष्णया वाचा
नर्मदां सरितां वराम् ॥ २९ ॥ कथयस्व महाभागे ब्रह्मणस्त्वं तु पृच्छतः ॥ केन वेदा हृताः सर्वे वेधसो जगतीगुरोः ॥ ३० ॥ एवमुक्ता तु रुद्रेण
उवाच मृगलोचना ॥ ब्रह्मणो जपतो वेदांस्त्वयि सुप्ते महेश्वर ॥ ३१ ॥ भवतश्छिद्रमासाद्य घोरेऽस्मिन्सलिलावृते ॥ पूर्वकल्पसमुद्भूतावसुरौ
सुरदुर्जयौ ॥ ३२ ॥ श्रियावृत्तौ महादेव त्वया चोत्पादितौ पुरा ॥ सुरासुरसुदुर्जेयौ दानवौ मधुकैटभौ ॥ ३३ ॥ तौ वायुभूतौ सूक्ष्मौ च पठतो
ऽस्मात्पितामहात् ॥ तावाशु हृत्वा वेदांश्च प्रविष्टौ च महार्णवम् ॥ ३४ ॥ एतच्छ्रुत्वा महातेजा ह्यमृतायास्ततो वचः ॥ सस्मार स च देवेशं शंख
चक्रगदाधरम् ॥ ३५ ॥ स विवेश महाराज भूतलं ससुरोत्तमः ॥ दानवांतकरो देवः सर्वदैवतपूजितः ॥ ३६ ॥ मीनरूपधरो देवो लोडयामास
चार्णवम् ॥ वेदांश्च ददृशे तत्र पाताले निहितान्प्रभुः ॥ ३७ ॥ तौ च दैत्यौ महावीर्य्यौ दृष्टवान्मधुसूदनः ॥ महावेगौ महाबाहू सूदयामास
तेजसा ॥ ३८ ॥ वेदांस्तत्राऽपि तोयस्थानानिनाय जगद्गुरुः ॥ चतुर्वक्त्राय देवायाददाच्चक्रविभूषितः ॥ ३९ ॥ ततः प्रहृष्टो भगवान्वेदाँल्लँब्ध्वा
पितामहः ॥ जनयामास निखिलं जगद्भूयश्चराचरम् ॥ ४० ॥ सा च देवी नदी पुण्या रुद्रस्य परिचारिका ॥ पावनी सर्वभूतानां प्रोवाह सलिलं
तदा ॥ ४१ ॥ तस्यास्तीरे ततो देवा ऋषयश्च तपोधनाः ॥ यजंति त्र्यंबकं देवं प्रहृष्टेनांऽतरात्मना ॥ ४२ ॥ एका मूर्त्तिर्महेशस्य कारणांतरमा
गता ॥ त्रैगुण्या कुरुते कर्म्म ब्रह्मचक्रीशरूपतः ॥ ४३ ॥ एतेषां तु पृथग्भावं ये कुर्वंति सुमोहिताः ॥ तेषां धर्म्मः कुतः सिद्धिर्जायते पाप
कर्मिणाम् ॥ ४४ ॥ एवमेता महानद्यस्तिस्रो रुद्रसमुद्भवाः ॥ एका एव त्रिधा भूता गङ्गा रेवा सरस्वती ॥ ४५ ॥ गङ्गा तु वैष्णवी मूर्त्तिः सर्व
पापप्रणाशिनी ॥ रुद्रदेहसमुद्भूता नर्मदा चैवमेव तु ॥ ४६ ॥ ब्राह्मी सरस्वती मूर्त्तिस्त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ दिव्या कामगमा देवी वाग्विभूत्यै तु
संस्थिता ॥ ४७ ॥ नर्मदा परमा काचिन्मर्त्यमूर्त्तिकला शिवा ॥ दिव्या कामगमा देवी सर्वत्र सुरपूजिता ॥ ४८ ॥ व्यापिनी सर्वभूतानां सूक्ष्मा
त्सूक्ष्मतरा स्मृता ॥ अक्षया ह्यमृता ह्येषा स्वर्गसोपानमुत्तमा ॥ ४९ ॥ सृष्टा रुद्रेण लोकानां संसारार्णवतारिणी ॥ ५० ॥ सरिज्जलं येऽपि पिबंति
लोके मुच्यंति ते पापविशेषसंघैः ॥ व्रजंति संसारमनादिभावं त्यक्त्वा चिरं मोक्षपदं विशुद्धम् ॥ ५१ ॥ यथा गंगा तथा रेवा तथा चैव सर
स्वती ॥ समं पुण्यफलं प्रोक्तं स्नानदर्शनचिंतनैः ॥ ५२ ॥ वरदानान्महाभागा ह्यधिका चोच्यते बुधैः ॥ कारुण्यांतरभावेन न मृता समुपागता ॥
॥ ५३ ॥ मुच्यंते दर्शनात्तेन पातकैः स्नानमंगलैः ॥ नर्मदायां नृपश्रेष्ठ ये नमंति त्रिलोचनम् ॥ ५४ ॥ उमारुद्रांगसंभूता येन चैषा महानदी ॥

लोकान्प्रापयते स्वर्गं तेन पुण्यत्वमागता ॥ ९९ ॥ य एवमीशानवरस्य देहं विभज्य देवीमिह संशृणोति ॥ स याति रुद्रं महता रवेण गंधर्व्वयक्षैरिव गीयमानः ॥ ९६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे नर्मदा माहात्म्ये नर्मदोत्पत्तितत्स्नानफलादिकथनंनाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कस्मिन्कल्पे महाभागा नर्म्मदेयं द्विजोत्तम ॥ विभक्ता ऋषिभिः सर्व्वैस्तपोयुक्तैर्महात्मभिः ॥ १ ॥ एतद्विस्तरतः सर्वं ब्रूहि मे वदतां वर ॥ कल्पांते यद्भवेत्कष्टं लोकानां तत्त्व मेव च ॥ २ ॥ अतीते तु पुरा कल्पे यथेयं वर्त्ततेऽनघ ॥ अस्यांत्यस्य च कल्पस्य व्यवस्थां कथय प्रभो ॥ एवमुक्तः सभामध्ये मार्कंडो वाक्यम ब्रवीत् ॥ ३ ॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ वक्ष्येऽहं श्रूयतां सर्वैः कथेयं पूर्वतः श्रुता ॥ ४ ॥ महत्कथेयं वैशिष्टी कल्पादस्मात्परं तु या ॥ लोकक्षयकरो घोर आसीत्कालः सुदारुणः ॥ ५ ॥ तस्मिन्नपि महाघोरे यथेयं न मृता सती ॥ परितुष्टैर्विभक्ता च शृणुध्वं तां कथामिमाम् ॥ ६ ॥ युगांते समनुप्राप्ते पितामहदिनत्रये ॥ मानसा ब्रह्मणः पुत्राः साक्षाद्ब्रह्मेव सत्तमाः ॥ ७ ॥ सनकाद्या महात्मानो ये च वैमानिका गणाः ॥ यमेंद्र वरुणाद्याश्च लोकपाला दिनत्रये ॥ ८ ॥ कालापेक्षास्तु तिष्ठंति लोकवृत्तांततत्पराः ॥ ततः कल्पक्षये प्राप्ते तेषां ज्ञानमनुत्तमम् ॥ ९ ॥ सर्वेषां नश्यते चायुर्युगरूपाऽनुसारतः ॥ भूर्लोकं ते परित्यज्य अगमंश्च भुवं तदा ॥ १० ॥ स्वर्लोकं च महश्चैव जनश्चैव तपस्तदा ॥ आश्रयं सत्य लोकं च सर्वलोकमनुत्तमम् ॥ ११ ॥ कालं युगसहस्रांतं पुत्रपौत्रसमन्विताः ॥ सत्यलोके च तिष्ठंति यावत्संजायते जगत् ॥ १२ ॥ ब्रह्मपुत्राश्च ये केचित्कल्पादौ न भवंति ह ॥ त्रैलोक्यं ते परित्यज्य अनाधारं भवंति च ॥ १३ ॥ तैः सार्धं ये तु ते विप्रा अन्ये चापि तपोधनाः ॥ यक्षरक्षः पिशाचाश्च अन्ये वैमानिका गणाः ॥ १४ ॥ ऋषयश्च महाभागा वर्णाश्चान्ये पृथग्विधाः ॥ सीदंति भूम्यां सहिता ये चाऽन्ये तलवासिनः ॥ ॥ १५ ॥ अनावृष्टिरभूत्तत्र महती शतवार्षिकी ॥ लोकक्षयकरी रौद्रा वृक्षवीरुद्विनाशिनी ॥ १६ ॥ त्रैलोक्यसंक्षोभकरी सप्तार्णवविशोषणी ॥ ततो लोकाः क्षुधाविष्टा भ्रमंतीव दिशो दश ॥ १७ ॥ कंदैर्मूलैः फलैर्वापि वर्त्तयंते सुदुःखिताः ॥ सरितः सागराः कूपाः सेवंते पावनानि च ॥ १८ ॥ तत्राऽपि सर्वे शुष्यंति सरिद्भिः सह सागराः॥ ततो यान्यल्पसाराणि सत्त्वानि पृथिवीतले ॥ १९ ॥ तान्येवाग्रे प्रलीयंते भिन्नान्युरुजलेन वै ॥ अथ संक्षीयमाणासु सरित्सु सह सागरैः ॥ २० ॥ ऋषीणां षष्टिसाहस्रं कुरुक्षेत्रनिवासिनाम् ॥ ये च वैखानसा विप्रा दन्तोलूखलिनस्तथा ॥ २१ ॥

१ संप्रसूताम्–इ० पा० । २ वायुः–इ० पा० । ३ भिन्नानि–रहितानि–इत्यर्थः ।

हिमाचलगुहागुह्ये ये वसंति तपोधनाः ॥ सर्वे ते मामुपागम्य क्षुत्तृषार्त्तास्तपोधनाः ॥ २२ ॥ ऊचुः प्रांजलयः सर्वे सीदयामो महामुने ॥ सरित्सा
गरशैलांतं जगत्संशुष्यते द्विज ॥ २३ ॥ कुत्र यास्याम सहिता यावत्कालस्य पर्ययः ॥ दीर्घायुरसि विप्रेंद्र न मृतस्त्वं युगक्षये ॥ २४ ॥ भूतं
भव्यं भविष्यच्च सर्वं तव हृदि स्थितम् ॥ तस्मात्त्वं वेत्सि सर्व्वं च कथयस्व महाव्रत ॥ २५ ॥ कीदृक्कालं महाभाग क्षपिष्यामोऽथ सुव्रत ॥
अनावृष्टिहतं सर्वं सीदते सचराचरम् ॥ २६ ॥ परित्राहि महाभाग न यथा याम संक्षयम् ॥ ततः संचिंत्य मनसा त्वरन्विप्रानथाब्रवम् ॥ २७ ॥
कुरुक्षेत्रं त्यजध्वं च पुत्रदारसमन्विताः ॥ त्यक्त्वोदीचीं दिशं सर्वे यामो याम्यामनुत्तमाम् ॥ २८ ॥ नगरग्रामघोषाढ्यां पुरपत्तनशोभिताम् ॥ गच्छा
मो नर्मदातीरं बहुसिद्धनिषेवितम् ॥ २९ ॥ रुद्रांगीं तां महापुण्यां सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ पश्यामस्तां महाभागां न्यग्रोधावारसंकुलाम् ॥
॥ ३० ॥ तरंगावर्त्तसलिलां दर्दुरीमत्स्यसंकुलाम् ॥ नानाविहगसंघुष्टामृषिकोटिनिषेविताम् ॥ ३१ ॥ माहेश्वरैर्भागवतैः सांख्यैः सिद्धैः सुसे
विताम् ॥ अनावृष्टिभयाद्भीताः कूलयोरुभयोरपि ॥ ३२ ॥ आश्रमे ह्याश्रमान्दिव्यान्कारयामो जितव्रताः ॥ एवमुक्तास्तु ते सर्वे समेता
नुचरैः सह ॥ ३३ ॥ नर्म्मदातीरमासाद्य स्थिताः सर्वेऽकुतोभयाः ॥ किंचित्पूर्वमनुस्मृत्य पुरा कल्पादिभिर्भयम् ॥ ३४ ॥ प्राप्तास्तु
नर्मदातीरमादावेव कलौ युगे ॥ ततो वर्षशतं पूर्णं दिव्यं रेवातटेऽवसन् ॥ ३५ ॥ षड्विंशच्च सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि च ॥ तत्राश्चर्यं
मया दृष्टमृषीणां वसतां नृप ॥ ३६ ॥ अनावृष्टिहते लोके संशुष्के स्थावरे चरे ॥ भिन्ने युगादिकलने हाहाभूते विचेतने ॥ ३७ ॥ चातुर्वर्णे
प्रलीने तु नष्टे होमबलिक्रमे ॥ निःस्वाहे निर्वषट्कारे शौचाचारविवर्जिते ॥ ३८ ॥ इयमेका सरिच्छ्रेष्ठा ऋषिकोटिनिषेविता ॥ नान्या
काचित्त्रिलोकेऽपि रमणीया नरेश्वर ॥ ३९ ॥ यथेयं पुण्यसलिला इंद्रस्येवामरावती ॥ देवतायतनैः शुभ्रैराश्रमैश्च सुकल्पितैः ॥ ४० ॥
शोभते नर्मदा देवी स्वर्गे मंदाकिनी यथा ॥ यावद्वृक्षा महाशैला यावत्सागरसंभवा ॥ ४१ ॥ उभयोः कूलयोस्तावन्मंडितायतनैः
शुभैः ॥ हूयद्भिरग्निहोत्रैश्च हविर्धूमसमाकुला ॥ ४२ ॥ बभूव नर्मदा देवी प्रावृट्कालेव शर्वरी ॥ देवतायतनैर्नैकैः पूजासंस्कारशोभिता ॥ ४३ ॥
सरिद्भिर्भ्राजते श्रेष्ठा पुरी शाक्री च भास्करी ॥ केचित्पंचाग्नितपसः केचिदप्यग्निहोत्रिणः ॥ ४४ ॥ केचिद्भूमकमश्नंति तपस्युग्रे व्यवस्थिताः ॥
आत्मयज्ञरताः केचिदपरे भक्तिभागिनः ॥ ४५ ॥ वैष्णवज्ञानमासाद्य केचिच्छैवं व्रतं तथा ॥ एकरात्रं द्विरात्रं च केचित्षष्ठाहभोजनाः ॥ ४६ ॥

१ दुर्दिनीम्—इ० पा० । २ परस्मैपदित्वं [illegible] । ३ इवार्थे वशब्दः ।

चांद्रायणविधानैश्च कृच्छ्रैणश्चातिकृच्छ्रैणः ॥ एवंविधैस्तपोभिश्च नर्मदातीरशोभितैः ॥ ४७ ॥ यजद्भिः शंकरं देवं केशवं भाति नित्यदा ॥ एकत्वे च पृथक्त्वे च यजतां च महेश्वरम् ॥ ४८ ॥ कलौ युगे महाघोरे प्राप्ताः सिद्धिमनुत्तमाम् ॥ यस्ययस्य हि या भक्तिर्विज्ञानं यस्य याद्दशम् ॥ ॥ ४९ ॥ यस्मिन्यस्मिंश्च देवे तु तांतामीशोऽददात्प्रभुः ॥ स्वभावैकतया भक्त्या तामेत्यांतःप्रलीयते ॥ ५० ॥ संसारे परिवर्तंते ये पृथग्भाविनो नराः ॥ ये महावृक्षमीशानं त्यक्त्वा शाखावलंबिनः ॥ ५१ ॥ पुनरावर्त्तमानास्ते जायन्ते हि चतुर्युगे ॥ देवांते स्थावरांते च संसारे चाऽश्रमन्क्रमात् ॥ ५२ ॥ पुनर्जन्म पुनः स्वर्गे पुनर्घोरे च रौरवे ॥ ये पुनर्देवमीशानं भवं भक्तिसुसंस्थिताः ॥ ५३ ॥ यजंति नर्मदातीरे न पुनस्ते भवंति च ॥ आदेहपतनात्केचिदुपासंतः परं गताः ॥ ५४ ॥ केचिद्द्वादशभिर्वर्षैः षड्भिरन्ये तपोधनाः ॥ त्रिभिः संवत्सरैः केचित्केचित्संवत्सरेण तु ॥ ॥ ५५ ॥ षड्भिर्मासैस्तु संसिद्धास्त्रिभिर्मासैस्तथाऽपरे ॥ मुनयो देवमाश्रित्य नर्मदां च यशस्विनीम् ॥ ५६ ॥ छित्त्वा संसारदोषांश्च अगमन्ब्रह्म शाश्वतम् ॥ एवं कलियुगे घोरे शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ५७ ॥ नर्मदातीरमाश्रित्य मुनयो रुद्रमाविशन् ॥ ५८ ॥ ये नर्मदातीरमुपेत्य विप्राः शैवे व्रते यत्नमुपप्रपन्नाः ॥ त्रिकालमंभः प्रविगाह्य भक्त्या देवं समभ्यर्च्य शिवं व्रजन्ति ॥ ५९ ॥ ध्यानाग्निनैर्जाप्यमहाव्रतैश्च नारायणं वा सततं स्मरंति ॥ ते धौतपांडुरपटा इव राजहंसाः संसारसागरजलस्य तरंति पारम् ॥ ६० ॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यमुत्क्षिप्य भुजमुच्यते ॥ इदमेकं सुनिष्पन्नं ध्येयो नारायणः सदा ॥ ६१ ॥ यो वा हरं पूजयते जितात्मा मासं च पक्षं च वसेन्नरेन्द्र ॥ रेवां समाश्रित्य महानुभावः स देवदेवोऽथ भवेत्पिनाकी ॥ ६२ ॥ कीटाः पतंगाश्च पिपीलिकाश्च ये वै म्रियन्तेऽम्भसि नर्मदायाः ॥ ते दिव्यरूपास्तु कुलप्रसूताः शतं समा धर्मपरा भवंति ॥ ६३ ॥ कालेन वृक्षाः प्रपतन्ति येऽपि महातरंगौघनिकृत्तमूलाः ॥ ते नर्मदांभोभिरपास्तपापा देदीप्यमानास्त्रिदिवं प्रयांति ॥ ६४ ॥ अकामकामाश्च तथा सकामा रेवांतमाश्रित्य म्रियंति तीरे ॥ जडांधमूकास्त्रिदिवं प्रयांति किमत्र विप्रा भवभावयुक्ताः ॥ ६५ ॥ मासोपवासैरपि शोषितांगा न तां गतिं यांति विमुक्तदेहाः ॥ म्रियंति रेवाजलपूतकायाः शिवार्चने केशवभावयुक्ताः ॥ ६६ ॥ ये नर्मदातीरमनुप्रपन्ना अभ्यर्च्ययित्वा शिवमव्ययाख्यम् ॥ नारायणं वा मनसा सुपूताः पिबंति मातुर्न पुनः स्तनं ते ॥ ६७ ॥ नीवारश्यामाकयवेंगुदाद्यैरन्यैर्मुनीन्द्रा इह वर्त्तयंति ॥ आश्रित्य कूलं त्रिदशानुगीतं ते नर्मदाया न विशंति मृत्युम् ॥ ६८ ॥ भ्रमंति ये तीरमुपेत्य देव्यास्त्रिकालदेवार्चनसत्यपूताः ॥ विण्मूत्रचर्मास्थिशिरोपधानाः कुक्षौ

१ तस्य ताद्दशम्–इ० पा० । २ रेवान्तम्–रेवासमीपम्–'अन्तः प्रांतन्तिके मध्ये' इति वचनम् ।

युवत्या न वसंति भूयः ॥ ६९ ॥ किं यज्ञदानैर्बहुभिश्च तेषां निषेवितैस्तीर्थवरैः समस्तैः ॥ रेवातटं दक्षिणमुत्तरं वा सेवंति ते रुद्रच ानुपूर्वम् ॥७०॥
ते वंचिताः पंगुजडांधभूता लोकेषु मर्त्त्याः पशुभिश्च तुल्याः ॥ ये नाऽऽश्रिता रुद्रशरीरभूतां सोपानपंक्तिं त्रिदिवस्य रेवाम् ॥ ७१ ॥ युगं कलिं
घोरमिमं य इच्छेद्द्रष्टुं कदाचिन्न पुनर्द्विजेंद्रः ॥ स नर्मदातीरमुपेत्य सर्वं संपूजयेत्सर्वविमुक्तसंगः ॥ ७२ ॥ विघ्नैरनेकैरतियोज्यमाना ये तीरमुज्झंति
न नर्मदायाः ॥ ते चैव सर्वस्य हितार्थभूता वंद्याश्च ते सर्वजनस्य मान्याः ॥ ७३ ॥ भृग्वत्रिगार्गेयवशिष्ठकंकाः शतैः समेतैर्नियतास्त्वसंख्यैः ॥
सिद्धिं परां ते हि जलप्लुतांगाः प्राप्तास्तु लोकान्मरुतां न चान्ये ॥ ७४ ॥ ज्ञानं महत्पुण्यतमं पवित्रं पठंत्यदो नित्यविशुद्धसत्त्वाः ॥ गतिं
परां यांति महानुभावा रुद्रस्य वाक्यं हि यथा प्रमाणम् ॥ ७५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम
आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये नर्मदास्नानफलश्रुतिकथनंनाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अहो मह
त्पुण्यतमा विशिष्टा क्षयं न याता इह या युगांते ॥ तस्मात्सदा सेव्यतमा मुनीद्रैर्ध्यानार्चनस्नानपरायणैश्च ॥ १ ॥ यामाश्रित्य गता मोक्षमृषयो
धर्मवत्सलाः ॥ ये त्वयोक्तास्तु नियमा ऋषीणां वेदनिर्मिताः ॥ २ ॥ मोक्षावाप्तिर्भवेद्येषां नियमैश्च पृथग्विधैः ॥ दशद्वादशभिर्वाऽपि षड्भिरष्टाभिरेव
वा ॥ ३ ॥ त्रिभिस्तथा चतुर्भिर्वा वर्षैर्मासैस्तथैव च ॥ मुच्यंते कलिदोषैस्ते देवेशानसमर्चनात् ॥ ४ ॥ ब्रह्माणं वा सुरश्रेष्ठं केशवं वा जगद्गुरुम् ॥
अर्चयन्पापमखिलं जहात्येव न संशयः ॥ ५ ॥ एतद्विस्तरतः सर्वं कथयस्व ममाऽनघ ॥ यस्मिन्संसारगहने निमग्नाः सर्वजंतवः ॥ ते कथं त्रिदिवं
प्राप्ता इति मे संशयो वद ॥ ६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ जन्मांतरैरनेकैस्तु मानुष्यमुपलभ्यते ॥ भक्तिरुत्पद्यते चाऽत्र कथं चिदपि
शंकरे ॥ ७ ॥ तीर्थदानोपवासानां यज्ञैर्देवद्विजार्चनैः ॥ अवाप्तिर्जायते पुंसां श्रद्धया परया नृप ॥ ८ ॥ तस्माच्छ्रद्धा प्रकर्त्तव्या मानवैर्धर्मवत्सलैः ॥
ईशोऽपि श्रद्धया साध्यस्तेन श्रद्धा विशिष्यते ॥९॥ अन्यथा निष्फलं सर्व्वं श्रद्धाहीनं तु भारत ॥ तस्मात्समाश्रयेद्भक्तिं रुद्रस्य परमेष्ठिनः॥ १० ॥
तेषांहि सफलं जन्म येषां भक्तिरचंचला ॥ सा चैव त्रिविधा भक्तिः सात्त्विकी राजसी तथा ॥ ११ ॥ तामसी सर्वलोकस्य त्रिविधं च फलं लभेत्॥
॥ १२ ॥ ते कर्मफलसंयोगादावर्त्तंति पुनःपुनः ॥ १२ ॥ जन्मांतरशतैस्तेषां ज्ञानिनां देवयाजिनाम् ॥ देवत्रये भवेद्भक्तिः क्षयात्पापस्य कर्म्मणः ॥१३॥ ईशा ॥१८६॥
नात्तु पुनर्मोक्षो जायते छिन्नसंशयः ॥ ये पुनर्नर्मदातीरमाश्रित्य द्विजपुंगवाः ॥ १४ ॥ त्रयीमार्गमसंदिग्धास्ते यांति परमां गतिम् ॥ एकाग्रम

१ [illegible]—पाठभेदः । २ [illegible]जिनाम्—इ० पा० । ३ देवत्रये—इ० पा० ।

नसो ये तु शंकरं शिवमव्ययम् ॥ १५ ॥ अर्च्चयंतीह निरताः क्षिप्रं सिद्ध्यंति ते जनाः ॥ कालेन महता सिद्धिर्जायतेऽन्यत्र देहिनाम् ॥ १६ ॥ नर्मदायाः पुनस्तीरे क्षिप्रं सिद्धिरवाप्यते ॥ षड्भिर्वर्षैस्तु सिध्यंति ये तु सांख्यविदो जनाः ॥ १७ ॥ वैष्णवा ज्ञानसंपन्नास्तेऽपि सिद्ध्यंति चाऽग्रतः ॥ सर्वयोगविदो ये च समुद्रमिव सिंधवः ॥ १८ ॥ एकीभवंति कल्पांते योगे माहेश्वरे गताः ॥ सर्वेषामेव योगानां योगो माहेश्वरो वरः ॥ १९ ॥ तमासाद्य विमुच्यंते येऽपि स्युः पापयोनयः ॥ शिवमर्च्य नदीकूले जायंते ते न योनिषु ॥ २० ॥ गतिरेषा दुरारोहा सर्वपापक्षयंकरी ॥ मुच्यंते मंक्षु संसाराद्देवामाश्रित्य जंतवः ॥ २१ ॥ तस्मात्स्नायी भवेन्नित्यं तथा भस्मविलेपनः ॥ नर्मदातीरमासाद्य क्षिप्रं सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २२ ॥ त्रिकालं पूजयेच्छांतो यो नरो लिंगमादरात् ॥ सर्वरोगविनिर्मुक्तः स याति परमां गतिम् ॥ २३ ॥ षड्भिः सिद्ध्यति मासैस्तु यद्यपि स्यात्स पाप कृत् ॥ ये पुनः शुद्धमनसो मासैः शुध्यंति ते त्रिभिः ॥ २४ ॥ यथा दिनकरस्पृष्टं हिमं शैलाद्विशीर्यते ॥ तद्वद्विलीयते पापं स्पृष्टं भस्मकणैः शुभैः ॥ २५ ॥ सद्योजातादियुक्तेन भस्मना ये समुक्षिताः ॥ सूर्यवद्विमला भांति द्विजा रुद्रपरायणाः ॥ २६ ॥ वैनतेयभयत्रस्ता यथा नश्यंति पन्नगाः॥ तद्वत्पापानि नश्यंति भस्मनाऽभ्युक्षितानि ह ॥ २७ ॥ नर्मदातोयपूतेन भस्मनोद्धूलयंति ये ॥ सद्यस्ते पापसंघाच्च मुच्यंते नाऽत्र संशयः ॥ ॥ २८ ॥ व्रतं पाशुपतं भक्त्या यथोक्तं पालयंति ये ॥ शूद्रान्नेन विहीनास्तु ते यांति परमां गतिम् ॥ २९ ॥ अमृतं ब्राह्मणस्याऽन्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् ॥ वैश्यान्नमन्नमेव स्याच्छूद्रान्नं रुधिरं स्मृतम् ॥ ३० ॥ शूद्रान्नरससंपुष्टा ये म्रियंते द्विजोत्तमाः ॥ ते तपोज्ञानहीनास्तु काका गृध्रा भवंति ते ॥ ३१ ॥ दुष्कृतं हि मनुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति ॥ यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्नाति किल्बिषम् ॥ ३२ ॥ विशेषाद्यतिधर्मेण तपोलौल्यं समाश्रिताः ॥ नरकं यान्त्यसंदिग्धमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ३३ ॥ ईदृग्रूपाश्च ये विप्राः पाशुपत्ये व्यवस्थिताः ॥ ते महत्पापसंघातं दहंत्येव न संशयः ॥ ३४ ॥ विडंबेन च संयुक्ता लौलुप्येन च पीडिताः ॥ असंभाष्या असंग्राह्या इत्येवं श्रुतिनोदना ॥ ३५ ॥ मातापितृकृतैर्दोषैरन्ये केचित्स्वकर्मजैः ॥ नष्टा ज्ञानावलेपेन अहंकारेण चाऽपरे ॥ ३६ ॥ शांकरे प्रस्थिता धर्मे ये स्मृत्यर्थबहिष्कृताः ॥ क्लिश्यमानास्तु कालेन ते यांति परमां गतिम् ॥ ३७ ॥ अश्रद्दधानाः पुरुषा मूर्खा दंभविवर्द्धिताः ॥ न सिद्ध्यंति दुरात्मानः कुदृष्टांतार्थकीर्तनाः ॥ ३८ ॥ महाभाग्येऽपि तीर्थस्य शांकरं व्रतमास्थिताः ॥ वियोनिं यांत्यसंदिग्धं लौलुप्येन समन्विताः॥३९॥न तीर्थैर्न च दानैश्च दुष्कृतं हि विलुप्यते॥ अज्ञानाच्च प्रमादाच्च कृतं पापं विन

१ उक्तम्—इ० पा० । २ ते च दृष्टाश्च दहंते भवंत्येके न संशयः—इ० पा० ।

श्यति ॥ ४० ॥ एवं ज्ञात्वा तु विधिना वर्तितव्यं द्विजातिभिः ॥ परं ब्रह्म जपद्भिश्च वर्त्तितव्यं मुहुर्मुहुः ॥४१॥ ऊर्ध्वरूपं विरूपाक्षं योधीते रुद्रमेव
च ॥ ईशानं पश्यते साक्षात्षण्मासात्संगवर्जितः ॥४२॥ संहिताया दशावृत्तीर्यः करोति सुसंयतः ॥ नर्मदातटमाश्रित्य स मुच्येत्सर्वपातकैः ॥ ४३॥
पुराणसंहितां वापि शैवीं वा वैष्णवीमपि ॥ यः पठेन्नर्मदातीरे शिवाग्रे स शिवात्मकः ॥ ४४ ॥ आभूतसंक्षयं यावत्स्वर्गलोके महीयते ॥ संसारव्य
सनं हातुं पुरा प्रोक्तं तु नंदिना ॥ ४५ ॥ देवर्षिसिद्धगंधर्वसमवाये शिवालये ॥ नंदिगीतामिमां राजञ्छृणुष्वैकमनाः शुभाम् ॥ ४६ ॥ स्वर्गमोक्ष
प्रदां पुण्यां संसारभयनाशिनीम् ॥ ४७ ॥ संसारगह्वरगुहां प्रविहातुमेतां चेदिच्छथ प्रतिपदं भवतापखिन्नाः ॥ नानाविधैर्निजकृतैर्बहुकर्मपाशैर्बद्धाः
सुखाय शृणुतैकहितं मयोक्तम् ॥ ४८ ॥ शक्र वक्रगतिं मा गा मा कृथा यम यातनाम् ॥ चेतः प्रचेतः शमय लौलुप्यं त्यज वित्तप ॥ ४९ ॥ दीना
नाथविशिष्टेभ्यो धनं सर्वं परित्यज ॥ यदि संसारजलधेर्वीचीप्रेंखोल्लनातुरः ॥ ५० ॥ जन्मोद्विग्नं मृतेस्त्रस्तं ग्रस्तं कामादिभिर्नरम् ॥ त्रस्तं यो न
यमादिभ्यः पिनाकी पाति पावनः ॥५१॥ मा धेहि गर्वं कीनाश हास्यं यास्यसि पीडयन् ॥ प्राणिनं सर्वशरणं तद्भावि शरणं तव ॥ ५२ ॥ कालः
करालको बालः को मृत्युः को यमाधमः ॥ शिवविष्णुपराणां हि नराणां किं भयं भवेत् ॥ ५३ ॥ भवभारार्तजंतूनां रेवातीरनिवासिनाम् ॥
भर्गश्च भगवांश्चैव भवभीतिविभेदनौ ॥ ५४ ॥ शिवं भज शिवं ध्याय शिवं स्तुहि शिवं यज ॥ शिवं नम वराक त्वं ज्ञानं मोक्षं यदीच्छसि ॥५५॥
पठ पंचाननं शास्त्रं मंत्रं पंचाक्षरं जप ॥ धेहि पंचात्मकं तत्त्वं यज पंचाननं परम् ॥ ५६ ॥ किं तैः कर्मगणैः शोच्यैर्नानाभावविशेषितैः ॥ यदि
पंचाननः श्रीमान्सेव्यते सर्वथा शिवः ॥ ५७ ॥ किं संसारगजोन्मत्तबृंहितैर्निभृतैरपि ॥ यदि पंचाननो देवो भावगंधोपसेवितः ॥ ५८ ॥ रे मूढ
किं विषादेन प्राप्य कर्मकदर्थनाम् ॥ भवानीवल्लभं भीमं जप त्वं भयनाशनम् ॥ ५९ ॥ नर्मदातीरनिलयं दुःखौघविलयंकरम् ॥ स्वर्गमोक्षप्रदं
भर्गं भज मूढ सुरेश्वरम् ॥ ६० ॥ विहाय रेवां सुरसिंधुसेव्यां तत्तीरसंस्थं च हरं हरिं च ॥ उन्मत्तवद्भावविवर्जितस्त्वं क यासि रे मूढ दिगंतराणि ॥
॥ ६१ ॥ भज रेवाजलं पुण्यं यज रुद्रं सनातनम् ॥ जप पंचाक्षरीं विद्यां व्रज स्थानं च वांछितम् ॥ ६२ ॥ क्लेशयित्वा निजं कायमुपायैर्बहुभि
॥ १३ ॥ स्तु किम् ॥ भज रेवां शिवं प्राप्य सुखसाध्यं परं पदम् ॥ ६३ ॥ एवं कैलासमासाद्य नंदी स शिवसन्निधौ ॥ जगौ यल्लोकपालानां तन्मयोक्तं ॥१८७॥
तवाधुना ॥ ६४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ स्नानदानपरो यस्तु नित्यं धर्ममनुव्रतः ॥ नर्मदातीरमाश्रित्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ६५ ॥

१ स्यातव्यं यतमानस्तैः—इ०पा० । २ सत्रः संसिध्यते—इ०पा० ।

विधिहीनो जपेन्नित्यं वेदान्सर्वाञ्छतं समाः ॥ मृत्युलाङ्गलजाप्येन समो योऽप्यधिको गुणैः ॥ ६६ ॥ बीजयोन्यविशुद्धस्तु यथा रुद्रं न विंदति ॥
तथा लाङ्गलमंत्रोऽपि न तिष्ठति गतायुषि ॥ ६७ ॥ गायत्रीजपसंयुक्तः संयमी ह्यधिको गुणैः॥ अग्निमीळे इषेत्वो वा अग्न आयाहि नित्यदा ॥६८॥
शन्नो देवीति कूलस्थो जपेन्मुच्येत किल्बिषैः ॥ ६९ ॥ सांगोपांगांस्तथा वेदाञ्जपन्नित्यं समाहितः ॥ न तत्फलमवाप्नोति गायत्र्या संयमी यथा
॥ ७० ॥ रुद्राध्यायं सकृज्जप्त्वा विप्रो वेदसमन्वितः ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ७१ ॥ अन्यद्वै जप्य संस्थानं
सूक्तमारण्यकं तथा ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ७२ ॥ यत्किंचित्क्रियते जाप्यं यच्च दानं प्रदीयते ॥ नर्म
दाजलमाश्रित्य तत्सर्वं चाक्षयं भवेत् ॥ ७३ ॥ एवंविधैर्व्रतैर्नित्यं नर्मदां ये समाश्रिताः ॥ ते मृता वैष्णवं यांति पदं वा शैवम
व्ययम् ॥ ७४ ॥ सत्यलोकं नराः केचित्सूर्यलोकं तथापरे ॥ अप्सरोगणसंवीता यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ७५ ॥ एवं वै वर्तमाने
स्मिँल्लोके तु नृपपुंगव ॥ ऋषीणां दशकोट्यस्तु कुरुक्षेत्रनिवासिनाम् ॥ ७६ ॥ मया सह महाभाग नर्मदातटमाश्रिताः ॥
फलमूलकृताहारा अर्चयंतः स्थिताः शिवम् ॥ ७७ ॥ तत्र वर्षशतं दिव्यं कालसंख्यानुमानतः ॥ षड्विंशतिसहस्राणि तानि मानुषसंख्यया ॥
॥ ७८ ॥ ततस्तस्यामतीतायां संध्यायां नृपसत्तम ॥ शेषं मानुष्यमेकं तु काले वर्षशतं स्थितम् ॥ ७९ ॥ ततोऽभवदनावृष्टिर्लोकक्षयकरी
तदा ॥ यया यातं जगत्सर्वं क्षयं भूयो हि दारुणम् ॥ ८० ॥ ये पूर्वमिह संसिद्धा ऋषयो वेदपारगाः ॥ तेषां प्रभावाद्भगवान्ववर्ष बलवृत्रहा ॥ ८१ ॥
महती भूरिसलिला समंताद्वृष्टिराहिता ॥ ततो वृष्ट्यां तु तेषां वै वर्तनं समजायत ॥ ८२ ॥ श्यामाकेंगुदबिल्वाद्यैर्नर्मदातीरमाश्रितैः ॥ नीयते स
महान्कालो महासिद्धिमभीप्सुभिः ॥ ८३ ॥ पुनर्युगांते संप्राप्ते किंचिच्छेषे कलौ युगे॥ निःशेषमभवत्सर्वं शुष्कं स्थावरजंगमम् ॥ ८४ ॥
निर्वृक्षौषधगुल्मं च तृणवीरुद्विवर्जितम् ॥ अनावृष्टिहतं सर्वं भूमण्डलमभूत्कृशम् ॥ ८५ ॥ ततस्ते ऋषयः सर्वे क्षुत्तृषार्ताः सहस्रशः ॥ युगस्वभाव
माविष्टा हीनसत्त्वाभवन्नृप ॥ ८६ ॥ नष्टहोमस्वधाकारे युगांते समुपस्थिते ॥ किं कार्यं क्व नु यास्यामः कोऽस्माकं शरणं भवेत् ॥ ८७ ॥
तानहं प्रत्युवाचेदं मा भैष्टेति पुनःपुनः ॥ ईदृग्विधा मया दृष्टा बहवः कालपर्ययाः ॥ ८८ ॥ नर्मदातीरमाश्रित्य ते सर्वे गमिता मया ॥

१ कूलस्थः—रेवातीरस्थ—इत्यर्थः । जपयज्ञं कुर्वन् इति यावत् । २ पातकैः—इ० पा० । ३ नर्मदाजलसंस्थितः—इ० पा० । ४ समाशते व्यतीते तु वर्षे मानुष्यके तदा—इ० पा० । ५ येन तात जगत्सृष्टं भूयो याति सचराचरम्—इ० पा० । ६ चतुर्भिर्वा त्रिभिर्वापि वर्षैर्वा दृष्टिरागमी—इ० पा० । ७ तेन सिद्धिमुपागताः—इ०पा० । ८ हीनसत्त्वाः—अभवन्—इति पदच्छेदः । सन्धिरार्षः ।

एषा हि शरणं देवी संप्राप्ते हि युगक्षये ॥ ८९ ॥ नान्या गतिरिहास्माकं विद्यते द्विजसत्तमाः ॥ जनित्री सर्वभूतानां विशेषेण द्विजोत्तमाः ॥९०॥
पितामहा ये पितरो ये चान्ये प्रपितामहाः ॥ ते समस्ता गताः स्वर्गं समाश्रित्य महानदीम् ॥ ९१ ॥ भृग्वाद्याः सप्त ये त्वासन्मम पूर्वपिता
महाः ॥ धौमृणी च महाभागा मम भार्या शुचिस्मिता ॥ मनस्वती च या माता भार्गवोऽङ्गिरसस्तथा ॥ ९२ ॥ पुलस्त्यः पुलहश्चैव वसिष्ठा
त्रेयकाश्यपाः ॥ तथान्ये च महाभागा नियमव्रतचारिणः ॥ अन्ये च शतसाहस्रा अत्र सिद्धिं समागताः ॥ ९३ ॥ तस्मादियं महाभागा न
मोक्तव्या कदाचन ॥ नान्या काचिन्नदी शक्ता लोकत्रयफलप्रदा ॥ ९४ ॥ द्वंद्वैरनेकैर्बहुभिः क्षुत्तृषाद्यैर्महाभयैः ॥ मुच्यंते ते नराः सद्यो नर्मदा
तीरवासिनः ॥ ९५ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सेवितव्या सरिद्वरा ॥ वांछद्भिः परमं श्रेय इह लोके परत्र च ॥ ९६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे श्रीनर्मदामाहात्म्यवर्णनंनाम एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचो राजन्संहृष्टा ऋषयोऽभवन् ॥ नर्मदां स्तोतुमारब्धाः कृतांजलिपुटा द्विजाः ॥ १ ॥ नमोऽस्तु ते पुण्यजले नमो म
करगामिनि ॥ नमस्ते पापमोचिन्यै नमो देवि वरानने ॥२॥ नमोऽस्तु ते पुण्यजलाश्रये शुभे विशुद्धसत्त्वे सुरसिद्धसेविते ॥ नमोस्तु ते तीर्थगणै
र्निषेविते नमोऽस्तु रुद्रांगसमुद्भवे वरे ॥ ३ ॥ नमोऽस्तु ते देवि समुद्रगामिनि नमोस्तु ते देवि वरप्रदे शिवे ॥ नमोस्तु लोकद्वयसौख्यदायिनि
ह्यनेकभूतौघसमाश्रितेऽनघे ॥ ४ ॥ सरिद्वरे पापहरे विचित्रिते गन्धर्वयक्षोरगसेवितांगे ॥ सनातनि प्राणिगणानुकंपिनि मोक्षप्रदे देवि विधेहि
शं नः ॥५॥ महागजौघैर्महिषैर्वराहैः संसेविते देवि महोर्मिमाले ॥ नताः स्म सर्वे वरदे सुखप्रदे विमोचयास्मान्पशुपाशबन्धात् ॥ ६ ॥ पापैरनेकैर
शुभैर्विबद्धा भ्रमंति तावन्नरकेषु मर्त्याः ॥ महानिलोद्धूततरंगभूतं यावत्त्वांभो हि न संस्पृशंति ॥ ७ ॥ अनेकदुःखौघभयार्दितानां पापैरनेकैरभिवे
ष्टितानाम् ॥ गतिस्त्वमंभोजसमानवक्त्रे द्वंद्वैरनेकैरपि संवृतानाम् ॥ ८ ॥ नद्यश्च पूता विमला भवन्ति त्वां देवि संप्राप्य न संशयोऽत्र ॥ दुःखा
तुराणामभयं ददासि शिष्टैरनेकैरभिपूजितासि ॥ ९ ॥ स्पृष्टं करैश्चन्द्रमसो रवेश्च तदेव दद्यात्परमं पदं तु ॥ यत्रोपलाः पुण्यजलाप्लुतास्ते शिवत्व
मायांति किमत्र चित्रम् ॥ १० ॥ भ्रमंति तावन्नरकेषु मर्त्या दुःखातुराः पापपरीतदेहाः ॥ महानिलोद्धूततरंगभंगं यावत्त्वांभो न हि संश्रयंति ॥
॥११॥ म्लेच्छाः पुलिंदास्त्वथ यातुधानाः पिबंति येऽम्भस्तव देवि पुण्यम् ॥ मुक्ता भवन्तीह भयात्तु घोरान्निःसंशयं तेऽपि किमत्र चित्रम् ॥१२॥

१ देवी–इ० पा० ।

सरांसि नद्यः क्षयमभ्युपेता घोरे युगेस्मिन्हि कलौ प्रदूषिते ॥ त्वं भ्राजसे देवि जलौघपूर्णा दिवीव नक्षत्रपथे च गंगा ॥१३॥ तव प्रसादाद्वरदे वरिष्ठे कालं यथेमं परिपालयित्वा ॥ यामोऽथ रुद्रं तव सुप्रसादाद्वयं तथा त्वं कुरु वै प्रसादम् ॥१४॥ गतिस्त्वमंबेव पितेव पुत्रांस्त्वं पाहि नो यावदिमं युगांतम् ॥ काले त्वनावृष्टिहतं सुघोरं यावत्तरामस्तव सुप्रसादात् ॥ १५ ॥ पठंति ये स्तोत्रमिदं द्विजेंद्राः शृण्वंति ये चापि नराः प्रशांताः ॥ ते यांति रुद्रं वृषसंयुतेन यानेन दिव्याम्बरभूषिताश्च ॥ १६ ॥ ये स्तोत्रमेतत्सततं पठंति स्नात्वा तु तोये खलु नर्मदायाः ॥ अन्ते हि तेषां सरिदुत्तमेयं गतिं विशुद्धामचिराद्ददाति ॥ १७ ॥ प्रातः समुत्थाय तथा शयानो यः कीर्तयेतानुदिनं स्तवं च ॥ स मुक्तपापः सुविशुद्धदेहः समाश्रयं याति महेश्वरस्य ॥ १८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे श्रीनर्मदा माहात्म्ये नर्मदास्तोत्रकथनंनाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच[1]॥ ॥ एवं भगवती पुण्या स्तुता सा मुनिपुंगवैः ॥ चिंतयामास सर्वेषां दास्यामि वरमुत्तमम् ॥ १ ॥ ततः प्रसुप्तांस्ताञ्ज्ञात्वा रात्रौ देवी जगाम ह ॥ एकैकस्य ऋषेः स्वप्ने दर्शनं चारुहासिनी ॥ ॥ २ ॥ ततोऽर्धरात्रे संप्राप्त उत्थिता जलमध्यतः ॥ विमलांबरसंवीता दिव्यमालाविभूषिता ॥ ३ ॥ धृतातपत्रा सुश्रोणी पद्मरागविभूषिता ॥ जगाद माभैरिति तानेकैकं तु पृथक्पृथक् ॥ ४ ॥ वसध्वं मम पार्श्वे तु भयं त्यक्त्वा क्षुधादिजम् ॥ ५ ॥ एवमुक्त्वा तदा देवी स्वप्नांते तान्महामुनीन् ॥ जगामादर्शनं पश्चात्प्रविश्य जलमात्मिकम् ॥ ६ ॥ ततः प्रभाते मुनयो मिथ ऊचुर्मुदान्विताः ॥ तथा दृष्टा मया दृष्टा स्वप्ने देवी सुदर्शना ॥७॥ अभयं दत्तमस्माकं सिद्धिश्चाप्यचिरेण तु ॥ प्रशस्तं दर्शनं तस्या नर्मदाया न[2]संशयः ॥८॥ अथान्यदिवसे राजन्मत्स्यानां रूपमुत्तमम्॥ पश्यंति सपरीवाराः स्वकीयाश्रमसन्निधौ ॥ ९ ॥ तान्दृष्ट्वा विस्मयाविष्टा मत्स्यांस्तत्र महर्षयः ॥ पूजयामासुरव्यग्रा हव्यकव्येन देवताः ॥ १० ॥ तांन्मत्स्यसंघान्संप्राप्य महादेव्याः प्रसादतः॥ सपुत्रदारभृत्यास्ते वर्तयन्ति पृथक्पृथक ॥ ११ ॥ दिनेदिने तथाप्येवमाश्रमेषु[3]द्विजातयः॥ मत्स्यानां संचयं दृष्ट्वा विस्मिताश्चाभवंस्तदा ॥ १२ ॥ मृतांस्तांस्तु सुपुष्टांगान्पाठीनांश्च विशेषतः ॥ द्वारेद्वारे चाश्रमाणां तापसानां युधिष्ठिर ॥ १३ ॥ हृष्टपुष्टास्तदा सर्वे नर्मदातीरवासिनः ॥ ऋषयस्ते भयं सर्वे तत्यजुः क्षुत्तृषोद्भवम् ॥१४॥ ते जपंतस्तपंतश्च तिष्ठंति भरतर्षभ ॥ अर्चयंति पितृन्देवान्नर्मदातटमाश्रिताः ॥१५॥ तैर्जपद्भिस्तपद्भिश्च सततं द्विजसत्तमैः॥ भ्राजते सा सरिच्छ्रेष्ठा ताराभिर्द्यौर्ग्रहैरिव ॥१६॥ तत्र तैर्बहुलैः शुभ्रैर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः॥

---

१ यास्याम मोक्षम्–इ० पा० । २ रात्रावशांतिः । ३ सा जलाशयात्–इ० पा० । ४ स्निग्धैस्तैर्मत्स्यशकलैः संसिद्धैः परितापितैः–इ०पा० ।

नर्मदा धर्मदा पूर्वं संविभक्ता यथाक्रमम् ॥ १७ ॥ ऋषिभिर्दशकोटीभिर्नर्मदातीरवासिभिः ॥ विभक्तेयं विभक्तांगी नर्मदा शर्मदा नृणाम् ॥ १८ ॥
यज्ञोपवीतैश्च शुभैरक्षसूत्रैश्च भारत ॥ कूलद्वये महापुण्या नर्मदोदधिगामिनी ॥१९॥ पृथगायतनैः शुभैर्लिंगैर्वालुकमृन्मयैः ॥ भ्राजते या सरिच्छ्रेष्ठा
नक्षत्रैरिव शर्वरी ॥ २० ॥ एवं त ऋषयः सर्वे तर्पयंतः सुरान्पितॄन् ॥ न्यवसन्नर्मदातीरे यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २१ ॥ किंचिद्गते ततस्तस्मिन्घोरे वर्ष
शताधिके ॥ अर्धरात्रे तदा कन्या जलादुत्तीर्य भारत ॥ २२ ॥ विद्युत्पुंजसमाभासा व्यालयज्ञोपवीतिनी ॥ त्रिशूलाग्रकरा सौम्या तानुवाच
ऋषींस्तदा ॥ २३ ॥ आगच्छध्वं मुनिगणा विशध्वं मामयोनिजाम् ॥ समेताः पुत्रदारैश्च ततः सिद्धिमवाप्स्यथ ॥ २४ ॥ यस्ययस्य हि या
वांछा तस्य तां तां ददाम्यहम् ॥ विष्णुं ब्रह्माणमीशानमन्यं वा सुरसुत्तमम् ॥ २५ ॥ तत्र सर्वान्नयिष्यामि प्रसन्ना वरदा ह्यहम् ॥ प्राणायामपरा
भूत्वा मां विशध्वं समाहिताः ॥ २६ ॥ सह पुत्रैश्च दारैश्च त्यक्त्वाश्रमपदानि च ॥ कालक्षेपो न कर्तव्यः प्रलयोऽयमुपस्थितः ॥ २७ ॥ संहारः
सर्वभूतानां कल्पदाहः सुदारुणः ॥ एकाहमभवं पूर्वं महाघोरे जनक्षये ॥ २८ ॥ शेषा नद्यः समुद्राश्च सर्व एव क्षयंगताः ॥ वरदानान्महेशस्य
तेनाहं न क्षयं गता ॥ २९ ॥ अमृतः शाश्वतो देवः स्थाणुरीशः सनातनः ॥ स पूजितः प्रार्थितो वा किं न दद्याद्द्विजोत्तमाः ॥ ३० ॥
एवमुक्त्वा ऋषीन्देवा प्रविवेश जलं ततः ॥ करात्तशूला सा देवी व्यालयज्ञोपवीतिनी ॥ ३१ ॥ ततस्ते तद्वचः श्रुत्वा विस्मयापन्नमानसाः ॥
अभिवंद्य च मां सर्वे क्षामयंतः पुनःपुनः ॥ ३२ ॥ क्षम्यतां नो यदुक्तं हि वसतां तव संश्रये ॥ गृहांस्त्यक्त्वा महाभागाः सशिष्याः सह बांधवाः
॥ ३३ ॥ जप्त्वा चैकाक्षरं ब्रह्म हृदि ध्यात्वा महेश्वरम् ॥ स्नात्वा च मन्त्रपूताभिरथ चाद्भिर्जितव्रताः ॥३४॥ विविशुर्नर्मदातोयं सपक्षा इव पर्वताः ॥
द्योतयंतो दिशः सर्वाः कुशहस्ताः सहाग्नयः ॥ ३५ ॥ गतेषु तेषु राजेंद्र अहमेकः स्थितस्तदा ॥ अमरेशं समासाद्य पूजयन्नर्मदां नदीम् ॥ ३६ ॥
अनुभूताः सप्तकल्पा मायूराद्या मया नृप ॥ प्रसादाद्देवदेवस्य सर्वे रेवया सह भारत ॥३७॥ जन्मतोद्य दिनं यावन्न जानेऽस्याः पुरास्थितिम् ॥ ३८ ॥
इयं हि शांकरी शक्तिः कला शंभोरिलाह्वया ॥ नर्मदा दुरितध्वंसकारिणी भवतारिणी ॥ ३९ ॥ यदाहमपि नाभूवं पुराकल्पेषु पांडव ॥ चतुर्दशसु
कल्पेषु तेष्वियं सुखसंस्थिता ॥४०॥ चतुर्दश पुरा कल्पा न मृता येषु नर्मदा ॥ तानहं संप्रवक्ष्यामि देवी प्राह यथा मम ॥ ४१ ॥ कापिलं प्रथमं

१ उत्तरीयैः शुभैस्तत्र चाक्षसूत्रैश्च–इ० पा० । २ पश्चिमोदधिगामिनी–इ० पा० । ३ घोरैवाक्ता–इ० पा० । ४ एवं नर्मदातटं यावदर्चयन्तश्च देवताः–इ० पा० । ५ मम जले सर्वे च द्विजसत्तमाः–इ० पा० । ६ गताः सर्वे वसुंधराम्–इ० पा० । ७ वै महेश्वरम्–इ० पा० ।

विद्धि प्राजापत्यं द्वितीयकम् ॥ ब्राह्मं सौम्यं च सावित्रं बार्हस्पत्यं प्रभासकम् ॥ ४२ ॥ माहेंद्रमाग्निकल्पं च जयंतं मारुतं तथा ॥ वैष्णवं बहुरूपं च ज्योतिषं च चतुर्दशम् ॥ ४३ ॥ एते कल्पा मया ख्याता न मृता येषु नर्मदा ॥ माथुरं पंचदशमं कौर्मं चैवात्र षोडशम् ॥ ४४ ॥ बकं मात्स्यं च पाद्मं च वटकल्पं च भारत ॥ एकविंशतिमं चैतं वाराहं सांप्रतीनकम् ॥ ४५ ॥ इमे सप्त मया साकं रेवया परिशीलिताः ॥ एकविंशतिकल्पास्तु नर्मदायाः शिवांगतः ॥ ४६ ॥ संजातााया नृपश्रेष्ठ मया दृष्टा ह्यनेकशः ॥ कथिता नृपतिश्रेष्ठ भूयः किं कथयामि ते ॥ ४७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्य एकविंशतिकल्पकथानकवर्णनंनाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ ततस्त ऋषयः सर्वे महाभागास्तपोधनाः ॥ गतास्तु परमं लोकं ततः किं जातमद्भुतम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततस्तेषु प्रयातेषु नर्मदातीरवासिषु ॥ बभूव रौद्रसंहारः सर्वभूतक्षयंकरः ॥ २ ॥ कैलासशिखरस्थं तु महादेवं सनातनम् ॥ ब्रह्माद्याः प्रास्तुवन्देवमृग्यजुःसामभिः शिवम् ॥ ३ ॥ संहर त्वं जगद्देव सदेवासुरमानुषम् ॥ प्राप्तो युगसहस्रांतः कालः संहरणक्षमः ॥ ४ ॥ मद्रूपं तु समास्थाय त्वया चैतद्विनिर्मितम् ॥ वैष्णवीं मूर्तिमास्थाय त्वयैतत्परिपालितम् ॥ ५ ॥ एका मूर्तिस्त्रिधा जाता ब्राह्मी शैवी च वैष्णवी ॥ सृष्टिसंहाररक्षार्थं भवेदेवं महेश्वर ॥ ६ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तथ्यं विष्णोश्च परमेष्ठिनः ॥ सगणः सपरीवारः सह ताभ्यां सहोमया ॥ ७ ॥ स लोकान्विभिद्येमान्भगवान्नीललोहितः ॥ भूराद्यब्रह्मलोकांतं भित्त्वांडं परतः परम् ॥ ८ ॥ शैवं पदमजं दिव्यमाविशत्सह तैर्विभुः ॥ न तत्र वायुर्नाकाशं नाग्निस्तत्र न भूतलम् ॥९॥ यत्र संतिष्ठते देव उमया सह शंकरः ॥ न सूर्यो न ग्रहास्तत्र न ऋक्षाणि दिशस्तथा ॥१०॥ न लोकपाला न सुखं न च दुःखं नृपोत्तम ॥११॥ ब्राह्मं पदं यत्कवयो वदंति शैवं पदं यत्कवयो वदंति ॥ क्षेत्रज्ञमीशं प्रवदंति चान्ये सांख्याश्च गायंति किलादिमोक्षम् ॥ १२ ॥ यद्ब्रह्म आद्यं प्रवदंति केचिद्यं सर्वमीशानमजं पुराणम् ॥ तमेकरूपं तमनेकरूपमरूपमाद्यं परमव्ययाख्यम् ॥ १३ ॥ अवर्णमप्यर्थमनामगोत्रं तुर्यं पदं यत्कवयो वदंति ॥ ध्यानार्थविज्ञानमयं सुसूक्ष्ममात्मस्थमीशानवरं वरेण्यम् ॥१४॥ ततस्त्रयस्ते भगवन्तमीशं संप्राप्य संक्षिप्य भवंत्यथैकम् ॥ पृथक्स्वरूपैस्तु पुनस्त एव जगत्समस्तं परिपालयंति ॥ १५ ॥ संहारं सर्वभूतानां रुद्रत्वे कुरुते प्रभुः ॥ विष्णुत्वे पालयेल्लोकान्ब्रह्मत्वे सृष्टिकारकः ॥ १६ ॥ प्रकृत्या सह संयुक्तः कालो भूत्वा महेश्वरः ॥ विश्वरूपा महाभागा तस्य पार्श्वे व्यवस्थिता ॥ १७ ॥ यामाहुः प्रकृतिं तज्ज्ञाः

१ संहरस्व जनान्देवं देवासुरमहोरगान्–ह०पा० । १ एकं भवन्ति–एकरूपा भवन्ति–इत्यर्थः ।

पदार्थानां विचक्षणाः ॥ पुरुषत्वे प्रकृतित्वे च कारणं परमेश्वरः ॥ १८ ॥ तस्मादेतज्जगत्सर्वं समुद्भूतं चराचरम् ॥ तस्मिन्नेव लयं याति युगांते
समुपस्थिते ॥ १९ ॥ भगलिंगांकितं सर्वं व्याप्तं वै परमेष्ठिना ॥ भगरूपो भवेद्विष्णुर्लिंगरूपो महेश्वरः ॥ २० ॥ भाति सर्वेषु लोकेषु गीयते भूर्भुवा
दिषु ॥ प्रविष्टः सर्वभूतेषु तेन विष्णुर्भगः स्मृतः ॥ २१ ॥ विशनाद्विष्णुरित्युक्तः सर्वदेवमयो महान् ॥ भासनाद्गमनाच्चैव भगसंज्ञा प्रकीर्तिता ॥
॥ २२ ॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतं यस्मिन्नेति लयं जगत् ॥ एकभावं समापन्नं लिंगं तस्माद्विदुर्बुधाः ॥ २३ ॥ महादेवस्ततो देवीमाह पार्श्वे स्थितां
तदा ॥ संहरस्व जगत्सर्वं मा विलंबस्व शोभने ॥ २४ ॥ त्यज सौम्यमिदं रूपं सितचन्द्रांशुनिर्मलम् ॥ रौद्रं रूपं समास्थाय संहरस्व चराच
रम् ॥ २५ ॥ रौद्रैर्भूतगणैर्घोरैर्देवि त्वं परिवारिता ॥ जीवलोकमिमं सर्वं भक्षयस्वांबुजेक्षणे ॥ २६ ॥ ततोऽहं मर्दयिष्यामि प्लावयिष्ये
तथा जगत् ॥ कृत्वा चैकार्णवं भूयः सुखं स्वप्स्ये त्वया सह ॥ २७ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ नाहं देव जगच्चैतत्संहरामि महा
द्युते ॥ अंबा भूत्वा विचेष्टं न भक्षयामि भृशातुरम् ॥ २८ ॥ स्त्रीस्वभावेन कारुण्यं करोति हृदयं मम ॥ कथं वै निर्दहिष्यामि
जगदेतज्जगत्पते ॥ २९ ॥ तस्मात्त्वं स्वयमेवेदं जगत्संहर शंकर ॥ अथैवमुक्तस्तां देवीं धूर्जटिर्नीललोहितः ॥ ३० ॥ क्रुद्धो निर्भर्त्स
यामास हुंकारेण महेश्वरीम् ॥ ॐ हुंफट् त्वं स इत्याह कोपाविष्टैरथेक्षणैः ॥ ३१ ॥ हुंकारिता विशालाक्षी पीनोरुजघनस्थला ॥
तत्क्षणाच्चाभवद्रौद्रा कालरात्रीव भारत ॥ ३२ ॥ हुंकुर्वती महानादैर्नादयन्ती दिशो दश ॥ व्यवर्धत महारौद्रा विद्युत्सौदामिनी यथा ॥
॥ ३३ ॥ विद्युत्संपातदुष्प्रेक्ष्या विद्युत्संघातचंचला ॥ विद्युज्ज्वालाकुला रौद्रा विद्युदग्निनिभेक्षणा ॥ ३४ ॥ मुक्तकेशी [१]विशाला
क्षी कृशग्रीवा कृशोदरी ॥ व्याघ्रचर्माम्बरधरा व्यालयज्ञोपवीतिनी ॥ ३५ ॥ वृश्चिकैरग्निपुंजाभैर्गोनसैश्च विभूषिता ॥ त्रैलोक्यं पूरयामास
विस्तारेणोच्छ्रयेण च ॥ ३६ ॥ भासुरांगा तु संवृत्ता कृष्णसर्पैककुण्डला ॥ चित्रदण्डोद्यतकरा व्याघ्रचर्मोपसेविता ॥ ३७ ॥ व्यवर्धत महारौद्रा
जगत्संहारकारिणी ॥ सृक्किणी लेलिहाना च क्रूरफूत्कारकारिणी ॥ ३८ ॥ व्यात्तास्या घुर्घुरारावा जगत्संक्षोभकारिणी ॥ खेलद्भूतानुगा क्रूरा
निःश्वासोच्छ्वासकारिणी ॥ ३९ ॥ जाताट्टहासा दुर्नासा वह्निकुण्डसमेक्षणा ॥ प्रोद्यत्किलकिलारावा ददाह सकलं जगत् ॥ ४० ॥ दह्यमानाः

१ अक्षराधिक्यमर्थानुरोधात्सह्यम् । २ प्रददाह तदा घोरा कालरात्रिर्महाबला—इ०पा० ।

सुरास्तत्र पतंति धरणीतले ॥ पतंति यक्षगन्धर्वाः सकिन्नरमहोरगाः ॥ ४१ ॥ पतंति भूतसंघाश्च हाहाहेहेविराविणः ॥ झंझापातैः सनिर्घातै रुदितार्तस्वरैरपि ॥ ४२ ॥ व्याप्तमासीत्तदा विश्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ संपतद्भिः पतद्भिश्च ज्वलद्भूतगणैर्मही ॥ ४३ ॥ जातैश्चटचटाशब्दैः पतद्भिर्गिरिसानुभिः ॥ तत्र रौद्रोत्सवे जाता रुद्रानंदविवर्धिनी ॥ ४४ ॥ विहिंसमाना भूतानि चर्वमाणाचरानपि ॥ तत्तद्गंधमुपादाय शिवाराव विराविणी ॥ ४५ ॥ गलच्छोणितधाराभिमुखा दिग्धकलेवरा ॥ चंडशीलाऽभवच्चण्डी जगत्संहारकर्मणि ॥ ४६ ॥ येऽपि प्राप्ता महर्लोकं भृग्वाद्याश्च महर्षयः ॥ तेऽपि नश्यंति शतशो ब्रह्मक्षत्रविशादयः ॥ ४७ ॥ देवासुरा भयत्रस्ताः सयक्षोरगराक्षसाः ॥ विशंति केपि पातालं लीयंते च गुहादिषु ॥ ४८ ॥ सा च देवी दिशः सर्वा व्याप्य मृत्युरिव स्थिता ॥ युगक्षयकरे काले देवेन विनियोजिता ॥ ४९ ॥ एकापि नवधा जाता दशधा दशधा तथा ॥ चतुःषष्टिस्वरूपा च शतरूपाट्टहासिनी ॥ ५० ॥ जज्ञे सहस्ररूपा च लक्षकोटितनुः शिवा ॥ नानारूपायुधाकारा नाना वादनचारिणी ॥ ५१ ॥ एवंरूपाऽभवद्देवी शिवस्याज्ञया नृप ॥ दिक्षु सर्वासु गगने विकटायुधशीलिनः ॥ ५२ ॥ रुंधंतो नश्यमानांस्ता न्गणा माहेश्वराः स्थिताः ॥ विचरंति तया सार्द्धं शूलपट्टिशपाणयः ॥ ५३ ॥ ततो मातृगणाः केचिद्विनायकगणैः सह ॥ व्यवर्धंत महारौद्रा जगत्संहारकारिणः ॥ ५४ ॥ ततस्तस्या व्यवर्धंत दंष्ट्राः कुन्देंदुसन्निभाः ॥ योजनानां सहस्राणि अयुतान्यर्बुदानि च ॥ ५५ ॥ दंष्ट्रावलिः कररुहाः क्रूरास्तीक्ष्णाश्च कर्कशाः ॥ वियद्दिशो लिखंत्येव सप्तद्वीपां वसुन्धराम् ॥ ५६ ॥ तस्या दंष्ट्राभिसंपातैश्चूर्णिता वनपर्वताः ॥ शिलासंचयसंघाता विशीर्यंते सहस्रशः ॥ ५७ ॥ हिमवान्हेमकूटश्च निषधो गंधमादनः ॥ माल्यवांश्चैव नीलश्च श्वेतश्चैव महागिरिः ॥ ५८ ॥ मेरुमध्यमिलापीठं सप्तद्वीपं च सार्णवम् ॥ लोकालोकेन सहितं प्राकंपत[1] नृपोत्तम ॥ ५९ ॥ दंष्ट्राशनिविस्पृष्टाश्च विशीर्यंते महाद्रुमाः ॥ उत्पातैश्च दिशो व्याप्ता घोररूपैः समंततः ॥ ६० ॥ तारा ग्रहगणाः सर्वे ये च वैमानिका गणाः ॥ शिवासहस्रैराकीर्णा महामातृगणैस्तथा ॥ ६१ ॥ सा चचार जगत्कृत्स्नं युगांते समुपस्थिते ॥ भ्रमद्भिश्च ब्रुवद्भिश्च क्रोशद्भिश्च समंततः ॥ ६२ ॥ प्रमथद्भिर्ज्वलद्भिश्च[2] रौद्रैर्व्याप्ता दिशो दश ॥ विस्तीर्णं शैलसंघातं विघूर्णित गिरिद्रुमम् ॥ ६३ ॥ प्रभिन्नगोपुरद्वारं केशशुष्कास्थिसंकुलम् ॥ प्रदग्धग्रामनगरं भस्मपुंजाभिसंवृतम् ॥ ६४ ॥ चिताधूमाकुलं सर्वं त्रैलोक्यं

१ प्राकंपन्त ततस्त्रस्ताः क्षुभिताश्च महार्णवाः—इ० पा० । २ धूमायद्भिः—इ० पा० ।

सचराचरम् ॥ हाहाकाराकुलं सर्वमहहस्वननिस्वनम् ॥ ६५ ॥ जगदेतदभूत्सर्वमशरण्यं निराश्रयम् ॥ ६६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये कल्पानुकथने कालरात्रिकृतजगत्संहरणवर्णनंनाम चतुर्दशोऽध्या
यः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो मातृसहस्रैश्च रौद्रैश्च परिवारिता ॥ कालरात्रिर्जगत्सर्वं हरते दीप्तलोचना ॥ १ ॥
ततस्ता मातरो घोरा ब्रह्मविष्णुशिवात्मिकाः ॥ वार्ष्विंद्रानलकौबेरा यमतोयेशशक्तयः ॥ २ ॥ स्कन्दक्रोडनृसिंहानां विचरंत्यो भयानकाः ॥
चक्रशूलगदाखड्गवज्रशक्त्यृष्टिपट्टिशैः[1] ॥ ३ ॥ खट्वांगैरुल्मुकैर्दीप्तैर्व्यचरन्मातरः क्षये ॥ उमासंनोदिताः सर्वाः प्रधावंत्यो दिशो दश ॥ ४ ॥ तासां
चरणविक्षेपैर्हुंकारोद्गारनिस्वनैः ॥ त्रैलोक्यमेतत्सकलं विप्रदग्धं समंततः ॥ ५ ॥ हाहारवाक्रंदितनिस्वनैश्च प्रभिन्नरथ्यागृहगोपुरैश्च ॥ बभूव घोरा
धरणी समंतात्कपालकेशाकुलकर्बुरांगी[2] ॥ ६ ॥ यदेतच्छतसाहस्रं जंबूद्वीपं निगद्यते ॥ सर्वमेव तदुच्छन्नं समाधृष्य नृपोत्तम ॥ ७ ॥ जंबु शाकं
कुशं क्रौंचं गोमेदं शाल्मलिस्तथा ॥ पुष्करद्वीपसहिता ये च पर्वतवासिनः[3] ॥ ८ ॥ ते ग्रस्ता मृत्युना सर्वे भूतैर्मातृगणैस्तथा ॥ महा
सुरकपालैश्च मांसमेदोवसोत्कटैः ॥ ९ ॥ महानादपरैर्घोरैर्वारुणीगंधमोहितैः ॥ ज्वालासहस्रसंवीता विद्युज्ज्वलितकुण्डला ॥ १० ॥ रुधिरो
द्गारशोणांगी महामाया[4] सुभीषणा ॥ पिबंती रुधिरं तत्र महामांसवसाप्रिया ॥ ११ ॥ कपालहस्ता विकटा भक्षयन्ती सुरासु
रान् ॥ नृत्यन्ती च हसन्ती च विपरीता महारवा ॥ १२ ॥ त्रैलोक्यसंत्रासकरी विद्युत्संस्फोटहासिनी ॥ सप्तद्वीपसमुद्रांतां भक्षयित्वा च मेदि
नीम् ॥ १३ ॥ ततः स्वस्थानमगमद्यत्र देवो महेश्वरः ॥ नर्मदातीरमाश्रित्यावसन्मातृगणैः सह ॥ १४ ॥ अमराणां कटे तुंगे नृत्यन्ती हसिता
नना ॥ अमरा देवताः प्रोक्ताः शरीरं कटमुच्यते ॥ १५ ॥ तैः कटैरावृतो यस्मात्पर्वतोऽयं नृपोत्तम ॥ छिन्नभिन्नास्थिनिकरैर्वसामेदोस्रविप्लुतैः ॥
॥ १६ ॥ अमरंकट इत्येवं तेन प्रोक्तो मनीषिभिः ॥ महापवित्रो लोकेषु शंभुना स विनिर्मितः ॥ १७ ॥ नित्यं सन्निहितस्तत्र शंकरो ह्युमया
सह ॥ ततोऽहं नियतस्तत्र तस्य पादाग्रसंस्थितः ॥ १८ ॥ प्रह्वः प्रणतभावेन स्तौमि तं नीललोहितम् ॥ ततस्तालकसंपातैर्गणैर्मातृगणैः सह ॥
॥ १९ ॥ संप्रनृत्यति संहृष्टो मृत्युना सह शंकरः ॥ खट्वांगैरुल्मुकैश्चैव पट्टिशैः परिघैस्तथा ॥ २० ॥ मांसमेदोवसाहस्ता हृष्टा नृत्यन्ति संघशः ॥
वामना जटिला मुण्डा लंबग्रीवोष्ठमूर्द्धजाः ॥ २१ ॥ महाशिश्नोदरभुजा नृत्यन्ति च हसन्ति च ॥ विकृतैराननैर्घोरैर्भुजोल्बणमुखादिभिः ॥२२॥

१ तोमरैः—इ० पा० । २ कपालमालाकुलकेशमध्ये—इ० पा० । ३ पुष्करवासिनः—इ० पा० । ४ महाकाया—इ० पा० ।

अमरं कण्टकं चक्रुः प्राप्ते कालविपर्यये ॥ तेषां मध्ये महाघोरं जगत्सन्त्रासकारणम् ॥ २३ ॥ मृत्युं पश्यामि नृत्यन्तं तडित्पिंगलमूर्द्धजम् ॥ तस्य पार्श्वे स्थितां देवीं विमलांबरभूषिताम् ॥ २४ ॥ कुण्डलोद्घुष्टगंडां तां नागयज्ञोपवीतिनीम् ॥ विचित्रैरुपहारैश्च पूजयन्तीं महेश्वरम् ॥ २५ ॥ अपश्यं नर्मदां तत्र मातरं विश्ववंदिताम् ॥ नानातरंगां सावर्तां सुवेलार्णवसंनिभाम् ॥ २६ ॥ महासरः सरित्पातैरदृश्यां दृश्यरूपिणीम् ॥ वन्द्यमानां सुरैः सिद्धैर्मुनिसंघैश्च भारत ॥ २७ ॥ एतस्मिन्नन्तरे घोरां सप्तसप्तकसंज्ञिताम् ॥ महावीच्यौघफेनाढ्यां कुर्वन्तीं सजलं जगत् ॥ २८ ॥ दृष्टवान्नर्मदां देवीं मृगकृष्णांबरां पुनः ॥ सधूमाशनिनिर्ह्रादैर्वहंतीं सप्तधा तदा ॥ २९ ॥ इति संहारमतुलं दृष्टवान्राजसत्तम ॥ नष्टचंद्रार्ककिरणमभूदेतच्चराचरम् ॥ ३० ॥ महोत्पातसमुद्भूतं नष्टनक्षत्रमंडलम् ॥ अलातचक्रवत्तूर्णमशेषं भ्रामयंस्ततः ॥ ३१ ॥ विमानकोटिसंकीर्णः स किंनरमहोरगः ॥ महावातः सनिर्घातो येनाकंपच्चराचरम् ॥ ३२ ॥ रुद्रवक्त्रात्समुद्भूतः संवर्तोनाम विश्रुतः ॥ वायुः संशोषयामास विततन्सप्तसागरान् ॥ ३३ ॥ उज्वलितांगः कपिलाक्षमूर्द्धजो जटाकलापैरवबद्धमूर्द्धजः ॥ महारवो दीप्तविशालशूलधृक्स पातु युष्मांश्च दिनेदिने हरः ॥ ॥ ३४ ॥ शूली धनुष्मान्कवची किरीटी श्मशानभस्मोक्षितसर्वगात्रः ॥ कपालमालाकुलकण्ठनालो महाहिसूत्रैरवबद्धमौलिः ॥ ३५ ॥ स गोनसौघैः परिवेष्टितांगो त्रिशाग्निचन्द्रामरसिन्धुमौलिः ॥ पिनाकखट्वांगकरालपाणिः स कृत्तिवासा डमरुप्रणादः ॥ ३६ ॥ स सप्तलोकांतरनिःसृतात्मा महाभुजावेष्टितसर्वगात्रः ॥ नेत्रेण सूर्योदयसन्निभेन प्रवालकांकूरनिभोदरेण ॥ ३७ ॥ संध्याभ्ररक्तोत्पलपद्मरागसिन्दूरविद्युत्प्रकरारुणेन ॥ तप्तेन लिंगेन च लोचनेन चिक्रीडमानः स युगांतकाले ॥ ३८ ॥ हिरण्मयेनैव समुत्सृजन्स दण्डेन यद्वद्भगवान्समेरुः ॥ पादाग्रविक्षेपविशीर्णशैलः कुर्वञ्जगत्सोऽपि जगाम तत्र ॥ ३९ ॥ संहर्तुकामस्त्रिदिवं त्वशेषं प्रमुंचमानो विकृताट्टहासम् ॥ जहार सर्वं त्रिदिवं महात्मा संक्षोभयन्वै जगदीश एकः ॥ ४० ॥ तं देवमीशानमजं वरेण्यं दृष्ट्वा जगत्संहरणं महेशम् ॥ सा कालरात्रिः सह मातृभिश्च गणाश्च सर्वे शिवमर्चयन्ति ॥४१॥ नन्दी च भृंगी च गणादयश्च तं सर्वभूतं प्रणमंति देवम् ॥ जगद्धरं सर्वजनस्य कारणं हरं स्मराराातिमहर्निशं ते ॥ ४२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे नर्मदामाहात्म्ये सृष्टिसंहरणसंरंभवर्णनंनाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ · ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ समातृभिर्भूतगणैश्च घोरैर्वृतः समंतात्स ननर्त शूली ॥ गजेंद्रचर्मावरणे वसानः संहर्तुकामश्च जगत्समस्तम् ॥ १ ॥ मद

श्वरः सर्वसुरेश्वराणां मन्त्रैरनेकैरवबद्धमाली ॥ मेदोवसारक्तविचर्चितांगस्त्रैलोक्यदाहे प्रणनर्त शंभुः ॥ २ ॥ स कालरात्र्या सहितो महात्मा काले त्रिलोकीं सकलां जहार ॥ संवर्तकाख्यः सहभानुभावः शम्भुर्महात्मा जगतो वरिष्ठः ॥ ३ ॥ स विस्फुलिंगोत्करधूममिश्रं महोल्कवज्राशनिवाततुल्यम् ॥ ततोऽट्टहासं प्रमुमोच घोरं विवृत्य वक्त्रं वडवामुखाभम् ॥ ४ ॥ सहस्रवज्राशनिसंनिभेन तेनाट्टहासेन हरोद्गतेन ॥ आपूरितास्तत्र दिशो दशैव संक्षोभिताः सर्वमहार्णवाश्च ॥ ५ ॥ स ब्रह्मलोकं प्रजगाम शब्दो ब्रह्मांडभांडं प्रचचाल सर्वम् ॥ किमेतदित्याकुलचेतनास्ते वित्रस्तरूपा ऋषयो बभूवुः ॥ ६ ॥ प्रणम्य सर्वे सहसैव भीता ब्रह्माणमूचुः परमेश्वरेशम् ॥ भीताश्च सर्वे ऋषयस्ततस्ते सुरासुरैश्चैव महोरगैश्च ॥ ॥ ७ ॥ विद्युत्प्रभाभासुरभीषणांगः क एष चिक्रीडति भूतलस्थः ॥ कालानलं गात्रमिदं दधानो यस्याट्टहासेन जगद्विमूढम् ॥ ८ ॥ वित्रस्तरूपं प्रबभौ क्षणेन संहर्तुमिच्छेत्किमयं त्रिलोकीम् ॥ सार्धं त्वया सप्तभिरर्णवैश्च जनस्तपःसत्यमभिप्रयाति ॥ ९ ॥ संहर्तुकामो हि क एष देव एतत्समस्तं कथयाप्रमेय ॥ न दृष्टमेतद्विषमं कदापि जानासि तत्त्वं परमो मतो नः ॥ १० ॥ निशम्य तद्वाक्यमथाबभाषे ब्रह्मा समाश्वास्य सुरादिसंघान् ॥ ११ ॥ ॥ श्रीब्रह्मोवाच ॥ ॥ स एष[1] कालस्त्रिदिवं त्वशेषं संहर्तुकामो जगदक्षयात्मा ॥ पूर्णे च शेते परिवत्सराणां भविष्यतीशानविभुर्न चित्रम् ॥ १२ ॥ संवत्सरोऽयं परिवत्सरश्च उद्वत्सरो वत्सर एष देवः ॥ दृष्टोऽप्यदृष्टः प्रहुतः प्रकाशी स्थूलश्च सूक्ष्मः परमाणुरेषः ॥ १३ ॥ नातः परं किंचिदिहास्ति लोके परापरोऽयं प्रभुरात्मवादी ॥ तुष्येत मे कालसमानरूप इत्येवमुक्त्वा भगवान्सुरेशः ॥ १४ ॥ सनत्कुमारप्रमुखैः समेतः संतोषयामास ततो यतात्मा ॥ १५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमोऽस्तु सर्वाय सुशांतमूर्तये ह्यघोररूपाय नमोनमस्ते ॥ सर्वात्मने सर्व नमोनमस्ते महात्मने भूतपते नमस्ते ॥ १६ ॥ ओंकारहुंकारपरिष्कृताय स्वधावषट्कार नमोनमस्ते ॥ गुणत्रयेशाय महेश्वराय ते त्रयीमयाय त्रिगुणात्मने नमः ॥ १७ ॥ त्वं शंकरस्त्वं हि महेश्वरोसि प्रधानमग्र्यं त्वमसि प्रविष्टः ॥ त्वं विष्णुरीशः प्रपितामहश्च त्वं सप्तजिह्वस्त्वमनंतजिह्वः ॥ १८ ॥ स्रष्टासि सृष्टिश्च विभो त्वमेव विश्वस्य वेद्यं च

॥ १८ ॥ परं निधानम् ॥ आहुर्द्विजा वेदविदो वरेण्यं परात्परस्त्वं[3] परतः परोऽसि ॥ १९ ॥ सूक्ष्मातिसूक्ष्मं प्रवदन्ति यच्च वाचो निवर्तन्ति मनो यतश्च ॥ ॥१९२॥

॥ २० ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ त्वया स्तुतोहं विविधैश्च मंत्रैः पुष्णामि शांतिं तव पद्मयोने ॥ ईक्षस्व मां लोकमिमं ज्वलंतं वक्त्रैरनेकैः

१ महाहिसंवेष्टितसर्वगात्रः--इ०पा० । २ देवः परमेश्वरेश्वरः--इ०पा० । ३ परात्परं त्वं हि तथासि नूनम्--इ०पा० ।

प्रसभं हरंतम् ॥ २१ ॥ एवमुक्त्वा स देवेशो देव्या सह जगत्पतिः ॥ पितामहं समाश्वास्य तत्रैवांतरधीयत ॥ २२ ॥ इदं महत्पुण्यतमं वरिष्ठं स्तोत्रं निशम्येह गतिं लभंते ॥ पापैरनेकैः परिवेष्टिता ये प्रयांति रुद्रं विमलैर्विमानैः ॥ २३ ॥ भयं च तेषां न भवेत्कदाचित्पठन्ति ये तात इदं द्विजाग्र्याः ॥ संग्रामचौराग्निवने तथाब्धौ तेषां शिवस्त्राति न संशयोऽत्र ॥ २४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये ब्रह्मकृतशिवस्तुतिवर्णनंनाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एवं संस्तूयमानस्तु ब्रह्माद्यैर्मुनिपुंगवैः ॥ ब्रह्मलोकगतैस्तत्र संजहार जगत्प्रभुः ॥ १ ॥ स तद्भीमं महारौद्रं दक्षिणं वक्त्रमव्ययम् ॥ महादंष्ट्रोत्कटारावं पातालतलसन्निभम् ॥ २ ॥ विद्युज्ज्वलनपिंगाक्षं भैरवं लोमहर्षणम् ॥ महाजिह्वं महादंष्ट्रं महासर्पशिरोधरम् ॥ ३ ॥ महासुरशिरोमालं महाप्रलयकारणम् ॥ ग्रसत्समुद्रनिहितवातवारिमयं हविः ॥ ४ ॥ वडवामुखसंकाशं महादेवस्य तन्मुखम् ॥ जिह्वाग्रेण जगत्सर्वं लेलिहानमपश्यत ॥ ॥ ५ ॥ योजनानां सहस्राणि सहस्राणां शतानि च ॥ दिशो दश महाघोरा मांसमेदोवसोत्कटाः ॥ ६ ॥ तस्य दंष्ट्रा व्यवर्धंत शतशोऽथ सहस्रशः ॥ सासुरान्सुरगंधर्वान्सयक्षोरगराक्षसान् ॥ ७ ॥ तस्य दंष्ट्राग्रसंलग्नान्स ददर्श पितामहः ॥ दंतयंत्रांतसंविष्टं विचूर्णितशिरोधरम् ॥ ८ ॥ जगत्पश्यामि राजेंद्र विशंतं व्यादिते मुखे ॥ नानातरंगभंगांगा महाफेनौघसंकुलाः ॥ यथा नद्यो लयं यांति समुद्रं प्राप्य सस्वनाः ॥ ९ ॥ तथा ततं विश्वमिदं समस्तमनेकजीवार्णवदुर्विगाह्यम् ॥ विवेश रुद्रस्य मुखं विशालं ज्वलत्तदुग्रं घननादघोरम् ॥ १० ॥ ज्वालास्ततस्तस्य मुखात्सुघोराः सविस्फुलिंगा बहुलाः सधूमाः ॥ अनेकरूपा ज्वलनप्रकाशाः प्रदीपयंतीव दिशोऽखिलाश्च ॥ ११ ॥ ततो रविज्वालसहस्रमालि बभूव वक्त्रं चलजिह्वदंष्ट्रम् ॥ महेश्वरस्याद्भुतरूपिणस्तदा स द्वादशात्मा प्रबभूव एकः ॥ १२ ॥ ततस्ते द्वादशादित्या रुद्रवक्त्राद्विनिर्गताः ॥ आश्रित्य दक्षिणामाशां निर्दहंतो वसुंधराम् ॥ १३ ॥ भौमं यज्जीवनं किंचिन्नानावृक्षतृणालयम् ॥ शुष्कं पूर्वमनावृष्ट्या संकलाकुलभूतलम् ॥ १४ ॥ तद्दीप्यमानं सहसा सूर्यैस्तै रुद्रसंभवैः ॥ धूमाकुलमभूत्सर्वं प्रणष्टग्रहतारकम् ॥ १५ ॥ जज्वाल सहसा दीप्तं भूमंडलमशेषतः ॥ ज्वालामालाकुलं सर्वमभूदेतच्चराचरम् ॥ १६ ॥ सप्तद्वीपसमुद्रेषु सरित्सु च सरस्सु च ॥ अग्निरत्ति जगत्सर्वमाज्याहुतिमिवाध्वरे ॥ १७ ॥ विशालतेजसा दीप्ता महाज्वालासमाकुलाः ॥ ददहुर्वै जगत्सर्वमादित्या रुद्रसंभवाः ॥ १८ ॥ आदित्यानां रश्मयश्च संस्पृष्टा वै परस्परम् ॥ एवं ददाह भगवान्

१ वडवामुखे–इ० पा० । २ यद्बेगं यत्र नैगते–इ० पा० ।

लोक्यं सचराचरम् ॥ १९ ॥ सप्तद्वीपप्रमाणस्तु सोऽग्निर्भूत्वा महेश्वरः ॥ सप्तद्वीपसमुद्रांतां निर्ददाह वसुंधराम् ॥ २० ॥ सुमेरुमंदरांतां च निर्दहु
र्वसुधां तदा ॥ भित्त्वा तु सप्तपातालं नागलोकं ततोऽदहत् ॥ २१ ॥ भूम्यधः सप्तपातालान्निर्दहंस्तारकैः सह ॥ चचाराग्निः समन्तात्तु निर्दहन्वै
युधिष्ठिर ॥ २२ ॥ धम्यमान इवांगारैर्लोहरात्रिरिव ज्वलन् ॥ तथा तत्प्राज्ज्वलत्सर्वं संवर्त्ताग्निप्रदीपितम् ॥ २३ ॥ निर्वृक्षा निस्तृणा भूमिर्निर्नि
र्झरसरःसरित् ॥ विशीर्णशैलशृंगौघा कूर्मपृष्ठोपमाऽभवत् ॥ २४ ॥ ज्वालामालाकुलं कृत्वा जगत्सर्वं चिदात्मकम् ॥ महारूपधरो रुद्रो व्यतिष्ठत
महेश्वरः ॥ २५ ॥ समातृगणभूयिष्ठा सयक्षोरगराक्षसा ॥ ततो देवी महादेवं विदेश हरिलोचना ॥ २६ ॥ निर्वाणं परमापन्ना शांतेव शिखिनः
शिखा ॥ जगत्सर्वं हि निर्दग्धं त्रिभिर्लोकैः सहानघ ॥ २७ ॥ रुद्रप्रसादान्मुक्त्वा मां नर्मदां चाप्ययोनिजाम् ॥ युगानामयुतं देवो मया चाद्य
बुभक्षणात् ॥ २८ ॥ पुरा ह्याराधितः शूली तेनाहमजरामरः ॥ अघमर्षणघोरं च वामदेवं च त्र्यंबकम् ॥ २९ ॥ ऋषभं त्रिसुपर्णं च दुर्गां सावित्र
मेव च ॥ बृहदारण्यकं चैव बृहत्साम तथोत्तरम् ॥ ३० ॥ रौद्रीं परमगायत्रीं शिवोपनिषदं तथा ॥ यथा प्रतिरथं सूक्तं जप्त्वा मृत्युंजयं तथा ॥
॥ ३१ ॥ सरित्सागरपर्यन्ता वसुधा भस्मसात्कृता ॥ वर्जयित्वा महाभागां नर्मदाममृतोपमाम् ॥ ३२ ॥ महेन्द्रो मलयः सह्यो हेमकूटोऽ
थ माल्यवान् ॥ विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तैते कुलपर्वताः ॥ ३३ ॥ द्वादशादित्यनिर्दग्धाः शैलाः शीर्णशिलाः पृथक् ॥ भस्मीभूतास्तु
दृश्यंते न नष्टा नर्मदा तदा ॥ ३४ ॥ हिमवान्हेमकूटश्च निषधो गंधमादनः ॥ माल्यवांश्च गिरिश्रेष्ठो नीलः श्वेतोऽथ शृङ्गवान् ॥ ३५ ॥ एते पर्वतरा
जानो देवगंधर्वसेविताः ॥ युगांताग्निविनिर्दग्धाः सर्वे शीर्णमहाशिलाः ॥ ३६ ॥ एवं मया पुरा दृष्टो युगांते सर्वसंक्षयः ॥ वर्जयित्वा महापुण्यां
नर्मदां नृपसत्तम ॥ ३७ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे श्रीनर्मदामाहात्म्ये द्वादशादि
त्यरूपेण जगत्संहरणवर्णनंनाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥छ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ निर्दग्धेऽस्मिंस्ततो लोके सूर्यैरीश्वरसंभवैः ॥ सप्तभि
श्चार्णवैः शुष्कैर्द्वीपैः सप्तभिरेव च ॥१॥ ततो मुखात्तस्य घना महोल्बणा निश्चेरुरिंद्रायुधतुल्यरूपाः ॥ घोराः पयोदा जगदंधकारं कुर्वंत ईशानवर
प्रयुक्ताः ॥ २ ॥ नीलोत्पलाभाः क्वचिदंजनाभा गोक्षीरकुंदेंदुनिभाश्च केचित् ॥ मयूरचंद्राकृतयस्तथाऽन्ये केचिद्विधूमानलसप्रभाश्च ॥ ३ ॥ केचि

१ महादेवः स संहरन्—इ० पा० । २ सप्तलोकैः—इ० पा० । ३ रेवका विमलोदका—इ० पा० । ४ सूर्यशुष्के जगत्यस्मिन्प्रदग्धे कालवह्निना ॥ ततो मुखान्महेशस्य निश्चेरुर्जलदाः पृथक्—इ० पा० ।

न्महापर्वतकल्परूपाः केचिन्महामीनकुलोपमाश्च ॥ केचिद्गजेन्द्राकृतयः सुरूपाः केचिन्महाकूटनिभाः पयोदाः ॥ ४ ॥ चलत्तरंगोर्मिसमानरूपा
महापुरोधाननिभाश्च केचित् ॥ सगोपुराट्टालकसन्निकाशाः सविद्युदुल्काशनिमंडितांताः ॥ ५ ॥ समावृतांगः स बभूव देवः संवर्तकोनाम गणः स
रौद्रः ॥ प्रवर्षमाणो जगदप्रमाणमेकार्णवं सर्वमिदं चकार ॥ ६ ॥ ततो महामेघविवर्द्धमानमीशानमिन्द्राशनिभिर्वृताङ्गम् ॥ ददर्श नाहं भयविह्व
लाङ्गो गङ्गाजलौघैश्च समावृताङ्गः ॥ ७ ॥ गजाः पुनश्चैव पुनः पिबन्तो जगत्समन्तात्परिदह्यमानम् ॥ आपूरितं चैव जगत्समंतात्सर्वैश्च तैर्जग्मुर
दर्शनं च ते ॥ ८ ॥ महार्णवाः सप्त सरांसि द्वीपा नद्योऽथ सर्वा अथ भूर्भुवश्च ॥ आपूर्यमाणाः सलिलौघजालैरेकार्णवं सर्वमिदं बभूव ॥ ९ ॥ न
दृश्यते किंचिदहो चराचरे निरग्निचंद्रार्कमयेपि लोके ॥ प्रणष्टनक्षत्रतमोंधकारे प्रशांतवातास्तमितैकनीडे ॥ १० ॥ महाजलौघेस्य विशुद्धसत्त्वा
स्तुतिर्मया भूप कृता तदानीम् ॥ ततोहमित्येव विचिंतयानः शरण्यमेकं क्व नु यामि शांतम् ॥ ११ ॥ स्मरामि देवं हृदि चिन्तयित्वा प्रभुं शरण्यं
जलसंनिविष्टः ॥ नमामि देवं शरणं प्रपद्ये ध्यानं च तस्येतिकृतं मया च ॥ १२ ॥ ध्यात्वा ततोऽहं सलिलं ततार तस्य प्रसादादविमूढचेताः ॥
ग्लानिः श्रमश्चैव मम प्रणष्टौ देव्याः प्रसादेन नरेन्द्रपुत्र ॥ १३ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे
रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्यवर्णननामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततस्त्वेकार्णवे तस्मिन्मुमूर्षुरहमा
तुरः ॥ काकुच्छ्वासस्तरंस्तोयं बाहुभ्यां नृपसत्तम ॥ १ ॥ शृणोम्यर्णवमध्यस्थो निःशब्दस्तिमिते तदा ॥ अंभोरवमनौपम्यं दिशो दश विनादिनम्
॥ २ ॥ हंसकुंदेंदुसंकाशां हारगोक्षीरपांडुराम् ॥ नानारत्नविचित्रांगीं स्वर्णशृंगां मनोरमाम् ॥ ३ ॥ खुरैः प्रवालकमयैर्लांगूलध्वजशोभिताम् ॥ प्रलं
बघोणां नर्दन्तीं खुरैरर्णवगाहिनीम् ॥ ४ ॥ गां ददर्शाहमुद्विग्नो मामेवाभिमुखीं स्थिताम् ॥ किंकिणीजालमुक्ताभिः स्वर्णघंटासमावृताम् ॥ ५ ॥
तस्याश्चरणविक्षेपैः सर्वमेकार्णवं जलम् ॥ विक्षिप्तफेनपुंजौघैर्नृत्यंतीव समंततः ॥ ६ ॥ ररास सलिलोत्क्षेपैः क्षोभयंती महार्णवम् ॥ सा मामाह महा
भाग श्लक्ष्णगम्भीरया गिरा ॥ ७ ॥ मा भैषीर्वत्सवत्सेति मृत्युस्तव न विद्यते ॥ महादेवप्रसादेन न मृत्युस्ते ममापि च ॥ ८ ॥ ममाश्रयस्व
लांगूलं त्वामतस्तारयाम्यहम् ॥ घोरादस्माद्भयाद्विप्र यावत्संप्लवते जगत ॥ ९ ॥ क्षुत्तृषाप्रतिघातार्थं स्तनौ मे त्वं पिबस्व ह ॥ पयोऽमृताश्रयं
दिव्यं तत्पीत्वा निर्वृतो भव ॥ १० ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हर्षात्पीतो मया स्तनः ॥ न क्षुत्तृषा पीतमात्रे स्तने मह्यं तदाऽभवत् ॥ ११ ॥ दिव्यं

१ केचिन्महावर्णधरा विशालाः—इ० पा० ।

स्कां.म.पु. प्राणबलं जज्ञे समुद्रप्लवनक्षमम् ॥ ततस्तां प्रत्युवाचेदं का त्वमेकार्णवीकृते ॥ १२ ॥ भ्रमसे ब्रूहि तत्त्वेन विस्मयो मे महान्हृदि ॥ भ्रमतोऽत्र ममा आवं०खं०५
॥१९४॥ र्तस्य मुमूर्षोः प्रहतस्य ह ॥ १३ ॥ त्वं हि मे शरणं जाता भाग्यशेषेण सुव्रते ॥ १४ ॥ ॥ गौरुवाच ॥ ॥ किमहं विस्मृता तुभ्यं विश्वरूपा (रेवाखं०३)
महेश्वरी ॥ नर्मदा धर्मदा नृणां स्वर्गशर्मबलप्रदा ॥ १५ ॥ दृष्ट्वा त्वां सीदमानं तु रुद्रेणाहं विसर्जिता ॥ तं द्विजं तारयस्वार्ये मा प्राणांस्त्यजतां अ० १९
जले ॥ १६ ॥ गोरूपेण विभोर्वाक्यात्त्वत्सकाशमिहागता ॥ मा मृषावचनः शंभुर्भवेदिति च सत्वरा ॥ १७ ॥ एवमुक्तस्तयाहं तु इंद्रायुधनिभं
शुभम् ॥ लांगूलमव्ययं ज्ञात्वा भुजाभ्यामवलंबितः ॥ १८ ॥ ततोऽतरं तं जलधिं लांगूलध्वजमाश्रितः ॥ असौ देवो महादेव इति मां प्रत्यभाषत
॥ १९ ॥ ततो युगसहस्रांतमहं कालं तया सह ॥ व्यचरं वै तमीभूते सर्वतः सलिलावृते ॥२०॥ महार्णवे ततस्तस्मिन्भ्रमन्गोः पुच्छमाश्रितः ॥ नि
र्वाते चांधकारे च निरालोके निरामये॥२१॥अकस्मात्सलिले तस्मिन्नतसीपुष्पसन्निभम्॥विभिन्नांजनसंकाशमाकाशमिव निर्मलम्॥२२॥ नीलोत्प
लदलश्यामं पीतवाससमव्ययम्॥किरीटेनार्कवर्णेन विद्युद्विद्योतकारिणा॥२३॥भ्राजमानेन शिरसा खमिवात्यंतरूपिणम्॥ कुंडलोद्घृष्टगल्लं तु हारोद्द्यो
तितवक्षसम् ॥२४॥ जांबूनदमयैर्दिव्यैर्भूषणैरुपशोभितम् ॥ नागोपधानशयनं सहस्रादित्यवर्चसम् ॥ २५॥ अनेकबाहूरुधरं नैकवक्त्रं मनोरमम् ॥ सुप्त
मेकार्णवे वीरं सहस्राक्षशिरोधरम् ॥ २६ ॥ जटाजूटेन महता स्फुरद्विद्युत्समार्चिषा ॥ एकार्णवं जगत्सर्वं व्याप्य देवं व्यवस्थितम् ॥२७॥ ग्रसित्वा
शंकरः सर्वं सदेवासुरमानवम् ॥ प्रपश्याम्यहमीशानं सुप्तमेकार्णवे प्रभुम् ॥ २८ ॥ सर्वव्यापिनमव्यक्तमनन्तं विश्वतोमुखम् ॥ तस्य पादतला
भ्याशे स्वर्णकेयूरमंडिताम् ॥ २९ ॥ विश्वरूपां महाभागां विश्वमायावधारिणीम् ॥ श्रीमयीं ह्रीमयीं देवीं धीमयीं वाङ्मयीं शिवाम् ॥ ३० ॥
सिद्धिं कीर्तिं रतिं ब्राह्मीं कालरात्रिमयोनिजाम् ॥ तामेवाहं तदात्यन्तमीश्वरांतिकमास्थिताम् ॥ ३१ ॥ अद्राक्षं चन्द्रवदनां धृतिं सर्वेश्वरीमु
माम् ॥ ३२ ॥ शांतं प्रसुप्तं नवहेमवर्णमुमासहायं भगवन्तमीशम् ॥ तमोवृतं पुण्यतमं वरिष्ठं प्रदक्षिणीकृत्य नमस्करोमि ॥ ३३ ॥ ततः प्रसुप्तः
सहसा विबुद्धो रात्रिक्षये देववरः स्वभावात् ॥ विक्षोभयन्बाहुभिरर्णवांभो जगत्प्रणष्टं सलिले विमृश्य ॥ ३४ ॥ किं कार्यमित्येव विचिंतयित्वा
वाराहरूपोऽभवदद्भुतांगः ॥ महाघनांभोधरतुल्यवर्चाः प्रलंबमालांबरनिष्कमाली ॥ ३५ ॥ सशंखचक्रासिधरः किरीटी सवेदवेदांगमयो महात्मा ॥ ॥१९४॥
॥ २० ॥ त्रैलोक्यनिर्माणकरः पुराणो देवत्रयीरूपधरश्च कार्ये ॥ ३६ ॥ स एव रुद्रः स जगज्जहार सृष्ट्यर्थमीशः प्रपितामहोभूत् ॥ संरक्षणार्थं जगतः स

१ वत्स रेवा–इ० पा० । २ अक्षयान्–इ० पा० । ३ इहावृतम्–इ० पा० ।

एव हरिः सुचक्रासिगदाब्जपाणिः ॥ ३७ ॥ तेषां विभागो न हि कर्तुमर्हो महात्मनामेकशरीरभाजाम् ॥ मीमांसहेत्वर्थविशेषतर्कैर्यस्तेषु कुर्यात्प्रवि
भेदमज्ञः ॥ ३८ ॥ स याति घोरं नरकं क्रमेण विभागकृद्वेषमतिर्दुरात्मा ॥ या यस्य भक्तिः स तयैव नूनं देहं त्यजन्स्वं ह्यमृतत्वमेति ॥ ३९ ॥
संमोहयन्मूर्तिभिरत्र लोकं स्रष्टा च गोप्ता क्षयकृत्स देवः ॥ तस्मान्न मोहात्मकमाविशेत द्वेषं न कुर्यात्प्रविभिन्नमूर्तिः ॥ ४० ॥ वाराहमीशानवरोऽ
प्यतोऽसौ रूपं समास्थाय जगद्विधाता ॥ नष्टे त्रिलोकेऽर्णवतोयमग्ने विमार्गितोयौघमयेऽन्तरात्मा ॥ ४१ ॥ भित्त्वार्णवं तोयमथांतरस्थं विवेश
पातालतलं क्षणेन ॥ जले निमग्नां धरणीं समस्तां समस्पृशत्पंकजपत्रनेत्राम् ॥ ४२ ॥ विशीर्णशैलोपलशृङ्गकूटां वसुन्धरां तां प्रलये प्रलीनाम् ॥
दंष्ट्रैकया विष्णुरतुल्यसाहसः समुद्दधार स्वयमेव देवः ॥ ४३ ॥ सा तस्य दंष्ट्राग्रविलंबितांगी कैलासशृंगाग्रगतेव ज्योत्स्ना ॥ विभ्राजते साप्यसमा
नमूर्तिः शशांकशृंगे च तडिद्विलग्ना ॥ ४४ ॥ तामुज्जहारार्णवतोयमग्नां करी निमग्नामिव हस्तिनीं हठात् ॥ नावं विशीर्णामिव तोयमध्यादु
दीर्णसत्त्वोनुपमप्रभावः ॥ ४५ ॥ स तां समुत्तार्य महाजलौघात्समुद्रमार्यो व्यभजत्समस्तम् ॥ महार्णवेष्वेव महार्णवांभो निक्षेपयामास पुनर्नदीषु
॥ ४६ ॥ शीर्णांश्च शैलान्स चकार भूयो द्वीपान्समस्तांश्च तथार्णवांश्च ॥ शैलोपलैर्ये विचिताः समन्ताच्छिलोच्चयांस्तान्स चकार कल्पे ॥ ४७ ॥
अनेकरूपं प्रविभज्य देहं चकार देवेन्द्रगणान्समस्तान् ॥ मुखाच्च वह्निर्मनसश्च चन्द्रश्चक्षोश्च सूर्यः सहसा बभूव ॥ ४८ ॥ जज्ञेऽथ तस्येश्वरयोग
मूर्तेः प्रध्यायमानस्य सुरेन्द्रसंघः॥ वेदाश्च यज्ञाश्च तथैव वर्णास्तथा हि सर्वौषधयो रसाश्च ॥ ४९ ॥ जगत्समस्तं मनसा बभूव यत्स्थावरं किंचिदि
हांडजं वा ॥ जरायुजं स्वेदजमुद्भिजं वा यत्किंचिदाकीटपिपीलकाद्यम् ॥ ५० ॥ ततो विजज्ञे मनसा क्षणेन अनेकरूपाः सहसा महेश ॥
चकार यन्मूर्तिभिरव्ययात्मा अष्टाभिराविश्य पुनः स तत्र ॥ ५१ ॥ लीलां चकाराथ समृद्धतेजा अतोऽत्र मे पश्यत एव विप्राः ॥ तेषां मया
दर्शनमेव सर्वं यावन्मुहूर्तात्समकारि भूप ॥ ५२ ॥ कृत्वा त्वशेषं किल लीलयैव स देवदेवो जगतां विधाता ॥ सर्वत्रदृक्सर्वग एव
देवो जगाम चादर्शनमादिकर्ता ॥ ५३ ॥ यत्तन्मुहूर्तादिह नामरूपं तावत्प्रपश्यामि जगत्तथैव ॥ द्वीपैः समुद्रैरभिसंवृतं हि नक्षत्रता
रादिविमानकीर्णम् ॥ ५४ ॥ वियत्पयोदग्रहचक्रचित्रं नानाविधैः प्राणिगणैर्वृतं च ॥ तां वै न पश्यामि महानुभावां गोरूपिणीं सर्वसु
रेश्वरीं च ॥ ५५ ॥ क्व सांप्रतं सेति विचिंत्य राजन्विभ्रांतचित्तस्त्वभवं तदैव ॥ दिशो विभागानवलोकयान ऋते पुनस्तां कथमीश्वरांगीम् ॥
॥ ५६ ॥ पश्यामि तामत्र पुनश्च शुभ्रां महाभ्रनीलां शुचिशुभ्रतोयाम् ॥ वृक्षैरनेकैरुपशोभितांगीं गजैस्तुरंगैर्विहगैर्वृतां च ॥ ५७ ॥ यथा पुरा

तीरमुपेत्य देव्याः समास्थितश्चाप्यमरकण्टके तु ॥ तथैव पश्यामि सुखोपविष्ट आत्मानमव्यग्रमवाप्तसौख्यम् ॥ ५८॥ तथैव पुण्या
मलतोयवाहां दृष्ट्वा पुनः कल्पपरिक्षयेपि ॥ अम्बामिवार्यामनुकंपमानामक्षीणतोयां विरुजां विशोकः ॥ ५९ ॥ एवं महत्पुण्य
तमं च कल्पं पठंति शृण्वन्ति च ये द्विजेंद्राः ॥ महावराहस्य महेश्वरस्य दिनेदिने ते विमला भवन्ति ॥ ६० ॥ अशुभशतसहस्रं ते
विधूय प्रपन्नास्त्रिदिवममरजुष्टं सिद्धगंधर्वयुक्तम् ॥ विमलशशिनिभाभिः सर्व एवाप्सरोभिः सह विविधविलासैः स्वर्गसौख्यं लभन्ते ॥ ६१ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे श्रीनर्मदामाहात्म्ये वाराहकल्पवृत्तान्तवर्णनंनामैकोनविंशो
ऽध्यायः ॥ १९ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ श्रुता मे विविधा धर्माः संहारास्त्वत्प्रसादतः ॥ कृता देवेन सर्वेण ये च दृष्टास्त्वयानघ ॥
॥ १ ॥ सांप्रतं श्रोतुमिच्छामि प्रभावं शार्ङ्गधन्वनः ॥ त्वयानुभूतं विप्रेंद्र तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अतः परं
प्रवक्ष्यामि प्रजासंहारलक्षणम् ॥ यच्चिह्नं दृश्यते तत्र यथा कल्पो विधीयते ॥ ३ ॥ उल्कापाताः सनिर्घाता भूमिकंपस्तथैव च ॥ पतते पांशुवर्षं
च निर्घोषश्चैव दारुणः ॥ ४ ॥ यक्षकिन्नरगंधर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ॥ सर्वे ते प्रलयं यांति युगांते समुपस्थिते ॥ ५ ॥ पर्वताः सागरा नद्यः
सरांसि विविधानि च ॥ वृक्षाः शोषं समायांति वल्लीजातं तृणानि च ॥ ६ ॥ एवं हि व्याकुलीभूते सर्वौषधिजलोज्झिते ॥ काष्ठभूते तु संजाते
त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ ७ ॥ यावत्पश्यामि मध्याह्ने स्नानकाल उपस्थिते ॥ त्रैलोक्यं ज्वलनाकारं दुर्निरीक्षं दुरासदम् ॥ ८ ॥ द्वौ सूर्यौ पूर्वत
स्तात पश्चिमोत्तरयोस्तथा ॥ तथैव दक्षिणे द्वौ च सूर्यौ दृष्टौ प्रतापिनौ ॥ ९ ॥ द्वौ सूर्यौ नागलोकस्थौ मध्ये द्वौ गगनस्य च ॥ इत्येते द्वादशा
दित्यास्तपन्ते सर्वतो दिशम् ॥ १० ॥ पृथिवीमदहन्सर्वां सशैलवनकाननाम् ॥ नादग्धं दृश्यते किंचिदृते रेवां च मां तथा ॥ ११ ॥ पृथिव्यां
दह्यमानायां हविर्गंधश्च जायते ॥ ततो मे शुष्यते गात्रं तृषाप्येवं दुरासदा ॥ १२ ॥ न हि विंदामि पानीयं शोषितं च दिवाकरैः ॥ यावत्कमण्डलुं
वीक्षे शुष्कं तत्रापि तज्जलम् ॥ १३ ॥ ततोऽहं शोकसंतप्तो विशेषात्क्षुत्तृषार्दितः॥ उत्पपात क्षितेरूर्ध्वं पश्यमानो दिवं प्रति ॥ १४ ॥ तावत्पश्यामि
गगने गृहं शृंगारभूषितम् ॥ ततस्तज्ज्ञातुकामोऽहं प्रस्थितो राजसत्तम ॥ १५ ॥ प्राकारेण विचित्रेण कपाटार्गलभूषितम् ॥ विचित्रशिखरोपेतं
द्वारदेशमुपागतः ॥ १६ ॥ षडशीतिसहस्राणि योजनानां समुच्छ्रये ॥ तदर्धं तु पृथक्त्वेन कांचनं रत्नभूषितम् ॥ १७ ॥ तत्र मध्ये परां शय्यां

१ शकलितकलिपापा रुद्रलोकं प्रयान्ति–इ० पा० ।

पश्यामि नृपसत्तम ॥ शय्योपरि शयानं तु पुरुषं दिव्यभूषणम् ॥ १८ ॥ विकुंचिताग्रकेशांतं समस्तं योजनायतम् ॥ मुकुटेन विचित्रेण दीप्ति
कांतेन शोभितम् ॥ १९ ॥ श्यामं कमलपत्राभं सुभ्रुवं च सुनासिकम् ॥ सिंहास्यमायतभुजं गल्लश्मश्रुवरांकितम् ॥ २० ॥ त्रिवलीभंगसुभगं कर्ण
कुण्डलभूषितम् ॥ विशालाभं सुपीनांगं पार्श्वस्वावर्तभूषितम् ॥ २१ ॥ शोभितं कटिभागेन विभक्तं जानुजंघयोः ॥ पद्मांकिततलं देवमाताम्रसुनखां
गुलिम् ॥ २२ ॥ मेघनादसुगंभीरं सर्वावयवसुन्दरम् ॥ शय्यामध्यगतं देवमपश्यं पुरुषोत्तमम् ॥ २३ ॥ शंखचक्रगदापाणिं शयानं दक्षिणेन तु ॥
अक्षसूत्रोद्यतकरं सूर्यायुतसमप्रभम् ॥ २४ ॥ तं दृष्ट्वा भक्तिमान्देवं स्तोतुकामो व्यवस्थितः ॥ जयेश जय वागीश जय दिव्यांगभूषण ॥
॥ २५ ॥ जय देवपते श्रीमन्साक्षाद्ब्रह्म सनातन ॥ तव लोकाः शरीरस्थास्त्वं गतिः परमेश्वर ॥ २६ ॥ त्वदाधारा हि देवेश सर्वे लोका व्यव
स्थिताः ॥ त्वं श्रेष्ठः सर्वसत्त्वानां त्वं कर्ता धरणीधरः ॥ २७ ॥ त्वं हौत्रमग्निहोत्राणां सूत्रमन्त्रस्त्वमेव च ॥ गोकर्णं भद्रकर्णं च त्वं च माहेश्वरं
पदम् ॥ २८ ॥ त्वं कीर्तिः सर्वकीर्तीनां दैन्यपापप्रणाशिनी ॥ त्वं नैमिषं कुरुक्षेत्रं त्वं च विष्णुपदं परम् ॥ २९ ॥ त्वया तु लीलया देव पदा
क्रांता च मेदिनी ॥ त्वया बद्धो बलिर्देव त्वयेंद्रस्य पदं कृतम् ॥ ३० ॥ त्वं कलिर्द्वापरं देव त्रेता कृतयुगं तथा ॥ प्रलंबदमनश्च त्वं त्वष्टा त्वं च
विनाशकृत् ॥ ३१ ॥ त्वया वै धार्यते लोकास्त्वं कालः सर्वसंक्षयः ॥ त्वया हि देव सृष्टास्ताः सर्वा वै देवयोनयः ॥ ३२ ॥ त्वं पन्थाः सर्व
लोकानां त्वं च मोक्षः परा गतिः ॥ ब्रह्मा त्वदुद्भवो देवो रजोरूपः सनातनः ॥ रुद्रः क्रोधोद्भवोऽप्येवं त्वं च सत्त्वे व्यवस्थितः ॥ ३३ ॥ एतच्चराचरं
देव क्रीडनार्थं त्वया कृतम् ॥ एवं संतप्तदेहेन स्तुतो देवो मया प्रभुः ॥ ३४ ॥ भक्त्या परमया राजन्सर्वभूतपतिः प्रभुः ॥ स्तुवन्वै तत्र पश्यामि
वारिपूर्णास्ततो घटान् ॥ ३५ ॥ ततो मया विस्मृता या तृषा सा वर्द्धिता पुनः ॥ उपासर्पं ततस्तस्य पार्श्वे वै पुरुषस्य हि ॥ ३६ ॥ पानीयं पातुका
मेन चिंतितं च मया पुनः ॥ नापश्यत हि मां चैष सुप्तोऽपि न च बुध्यते ॥३७॥ यस्तु पापेन संमूढः सुखं सुप्तं प्रबोधयेत् ॥ जायते तस्य पापस्य
ब्रह्महत्याफलं महत् ॥३८॥ एवं संचिंत्यमाने तु द्वितीयो ह्यागतः पुमान् ॥ नेक्षते जल्पते किंचिद्वामस्कन्धे मृगाजिनी ॥३९॥ जटी कमण्डलुधरो
दण्डी मेखलया वृतः ॥ भस्मोन्मृदितसर्वांगो महातेजास्त्रिलोचनः ॥ ४० ॥ यावत्तं स्तोतुकामोऽहमपश्यं स्वच्छचक्षुषा ॥ तावत्सर्वांगसंभूत्या
महत्या रूपसंपदा ॥ ४१ ॥ अपश्यं संवृतां नारीं सर्वाभरणभूषिताम् ॥ दृष्ट्वा तां पतितो भूमौ जयस्वेति ब्रुवंस्ततः ॥ ४२ ॥ जय रुद्रांगसंभूते जय

१ सुप्रभेण समन्वितम्--इ० पा० । २ सनातनः--इ० पा० । ३ त्वं यमस्तथा--इ० पा० । ४ अन्ये सुराश्च साध्याश्च क्रीडया चैव ते कृताः--इ० पा० ।

त्राह्मि सनातनि ॥ जय कौमारि माहेंद्रि वैष्णवी वारुणी तथा ॥ ४३ ॥ जयकौबेरि सावित्रि जय धात्रि वरानने ॥ तृष्णया तप्तदे
हस्य रक्षां कुरु चराचरे ॥ ४४ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ प्रसन्ना विप्रशार्दूल तव वाक्यैः सुशोभनैः ॥ वर्त्तते मानसे यत्ते मया ज्ञातं द्विजो
त्तम ॥ ४५ ॥ शृणु विप्र ममाप्यस्ति व्रतमेतत्सुदारुणम् ॥ स्त्रीलघुत्वान्मयारब्धं दुष्करं मंदमेधया ॥ ४६ ॥ यदि भावी च मे पुत्रो धर्मिष्ठो
लोकविश्रुतः ॥ विप्रस्य तु स्तनं दत्त्वा पश्चाद्दास्यामि बालके ॥ ४७ ॥ स मे पुत्रः समुत्पन्नो यथोक्तो मे महामुने ॥ स्तनं पिब त्वं विप्रेंद्र यदि
जीवितुमिच्छसि ॥ ४८ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अकार्यमेतद्विप्राणां यस्त्विमं पिबते स्तनम् ॥ पुनश्चैवोपनयनं व्रतसिद्धिः न गच्छति
॥ ४९ ॥ ब्राह्मणत्वं त्रिभिर्लोकैर्दुर्लभं पद्मलोचने ॥ संस्कारैः संस्कृतो विप्रो यैश्च जायेत तच्छृणु ॥५०॥ प्रथमं चैव नारीषु संस्कारैर्बीजवापनम्॥
बीजप्रक्षेपणादेव बीजक्षेपः स उच्यते ॥ ५१ ॥ तदंते च महाभागे गर्भाधानं द्वितीयकम् ॥ पुंसवनं तृतीयं तु सीमंतं च चतुर्थकम् ॥ ५२ ॥ पंचमं
जातकर्म स्यान्नाम वै षष्ठमुच्यते ॥ निष्कामः सप्तमश्चैव ह्यन्नप्राशनमष्टमम् ॥ ५३ ॥ नवमं वै चूडकर्म्म दशमं मौंजिबंधनम् ॥ ऐषिकं दार्विकं
चैव सौमिकं भौमिकं तथा ॥ ५४ ॥ पत्नीसंयोजनं चान्यद्दैवंकर्म्म ततः परम् ॥ मानुष्यं पितृकर्म स्याद्दशमाष्टासु शोभने ॥ ५५ ॥ भूतं भव्यं
तथेष्टं च पार्वणं च ततः परम् ॥५६॥ श्राद्धं श्रावण्यामाग्रयणं च चैत्राश्वयुज्यां दशपौर्णमास्याम् ॥ निरूढपशुसवनसौत्रामण्यग्निष्टोमात्यग्निष्टोमाः
॥ ५७॥ षोडशीवाजपेयातिरात्राप्तोर्यामोदशवाजपेयाः ॥ सर्वभूतेषु क्षांतिरनसूया शौचमंगलमकार्पण्यमस्पृहेति ॥ ५८ ॥ एभिरष्टचत्वारिंशद्भिः
संस्कारैः संस्कृतो ब्राह्मणो भवति ॥ ५९ ॥ एवं ज्ञात्वा महाभागे न तु मां पातुमर्हसि ॥ शिशुपेयं स्तनं भद्रे कथं वै मद्विधः पिबेत् ॥ ६० ॥
ममैतद्वचनं श्रुत्वा नारी वचनमब्रवीत् ॥ ६१ ॥ यदि त्वं न पिबेः स्तन्यं पयो बालो मरिष्यति ॥ श्रूयते त्रिषु लोकेषु वेदेषु च स्मृतिष्वपि ॥
मुच्यते सर्वपापेभ्यो भ्रूणहत्या न मुंचति ॥ ६२ ॥ भवित्री तव हत्या च महाभागवतः पुनः ॥ जन्मानि च शतान्यष्टौ क्लिश्यते भ्रूणहत्यया ॥
॥ ६३ ॥ मृतः शुनत्वं चाप्नोति वर्षाणां तु शतत्रयम् ॥ ततस्तस्य क्षये जाते काकयोनिं व्रजेत्पुनः ॥ ६४ ॥ तत्रापि च शतान्यष्टौ क्लिश्यते पाप
॥ २२ ॥ कर्मणि ॥ वराहो दश जन्मानि तदंते जायते कृमिः ॥ ६५ ॥ ततश्चारोहिणीं प्राप्य गोगजाश्वनृजन्मभाक् ॥ श्रूयते श्रुतिशास्त्रेषु वेदेषु च परंतप ॥
॥६६॥ सर्वपापाधिकं पापं बालहत्या द्विजोत्तम ॥ बालहत्यायुतो विप्रः पच्यते नरके ध्रुवम् ॥६७॥ वर्षाणि च शतान्यष्टौ प्राप्नोति यमयातनाम् ॥

१ ससंदेहं मां परिपाहि महेश्वरि—इ० पा० । २ पुनः संस्कारमाप्नोति पातित्यं चैव गच्छति—इ०पा० । ३ दिनकर्म—इ०पा० । ४ पयत्रयंत्वेतद्व्रतमयन् ।

तस्मादल्पतरो दोषः पिबतो मे स्तनं तव ॥ ६८ ॥ तथैवापिबतः पापं जायते बहुवार्षिकम् ॥ क्षुधातृषाविरामस्ते पुण्यं च पिबतः स्तनम् ॥६९॥
अतो न चेतः संदिग्धं कर्तव्यमिह कर्हिचित् ॥ एहि विप्र यथाकामं बालार्थे पिब मे स्तनम् ॥ ७० ॥ ततोऽहं वचनं श्रुत्वा स्तनं पातुं समुद्यतः ॥
न च तृप्तिं विजानामि पिबतः स्तनमुत्तमम् ॥ ७१ ॥ त्रिंशद्वर्षसहस्राणि भारतैवं शतानि च ॥ ततः प्रबुद्धोत्संगेहं मायानिद्राविमोहितः ॥ ७२ ॥
निद्राविगतमोहोहं यावत्पश्यामि पांडव ॥ तावत्सुतं न पश्यामि न च तं बालकं विभो ॥ ७३ ॥ चतुरस्तांश्च वै कुंभान्पश्यामि तत्र भारत ॥
न च पश्यामि तां देवीं गता वै कुत्रचिच्च ते ॥ ७४ ॥ एवं विमृश्यमानस्य चिंतयानस्य तिष्ठतः ॥ ईषद्धसितया वाचा देवी वचनमब्रवीत् ॥
॥ ७५ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ कृष्णः स पुरुषः सुप्तो द्वितीयोऽप्यागतो हरः ॥ ये चत्वारश्च ते कुंभाः समुद्रास्ते द्विजोत्तम ॥ ७६ ॥ यश्च
बालस्त्वया दृष्टो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ अहं च पृथिवी ज्ञेया सप्तद्वीपा सर्वता ॥ ७७ ॥ या गता त्वां परित्यज्य भूतले सुप्रतिष्ठिता ॥ इमां
च प्रेक्षसे विप्र नर्मदां सरितां वराम् ॥ ७८ ॥ सर्वसत्त्वोपकाराय वृहते पुण्यलक्षणा ॥ रेवानदी तु विख्याता न मृता तेन नर्मदा ॥ ७९ ॥
एवं ज्ञात्वा शमं गच्छ स्वस्थो भव महामुने ॥ इत्युक्त्वा मां तदा देवी तत्रैवान्तरधीयत ॥ ८० ॥ एवं हि शेते भगवान्सत्त्वस्थः प्रलये
सदा ॥ सत्त्वरूपो महादेवो यदाधारे जगत्स्थितम् ॥ ८१ ॥ एवं मयानुभूतं तु दृष्टमाश्चर्यमुत्तमम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं कथितं ते न
रोत्तम ॥ ८२ ॥ विष्णोश्चरितमित्युक्तं यत्त्वया परिपृच्छितम् ॥ भूय एव महाबाहो किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ८३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे वाराहकल्पवृत्तान्तवर्णनंनाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥छ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥
श्रुतं मे विविधाश्चर्यं त्वत्प्रसादाद्द्विजोत्तम ॥ भूयश्च श्रोतुमिच्छामि तन्मे कथय सुव्रत ॥ १ ॥ कथमेषा नदी पुण्या सर्वनदीषु चोत्तमा ॥
नर्मदानाम विख्याता भूयो मे कथयानघ ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नर्मदा सरितां श्रेष्ठा सर्वपापप्रणाशिनी ॥ तारयेत्सर्वभूतानि
स्थावराणि चराणि च ॥ ३ ॥ नर्मदायास्तु माहात्म्यं यत्पूर्वेण मया श्रुतम् ॥ तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ॥ ४ ॥ गंगा कनखले पुण्या
कुरुक्षेत्रे सरस्वती ॥ ग्रामे वा यदि वारण्ये पुण्या सर्वत्र नर्मदा ॥५॥ त्रिभिः सारस्वतं तोयं सप्ताहेन तु यामुनम् ॥ सद्यः पुनाति गांगेयं दर्शनादेव
नार्मदम् ॥ ६ ॥ कलिंगदेशात्पश्चार्द्धे पर्वतेऽमरकंटके ॥ पुण्या च त्रिषु लोकेषु रमणीया पदेपदे ॥ ७ ॥ तत्र देवाश्च गंधर्वा ऋषयश्च तपोधनाः ॥

१ सर्वलोकेषु विख्याता महापापप्रणाशिनी—इ० पा० ।

तपस्तस्वा महाराज सिद्धिं परमिकां गताः ॥ ८ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्नियमस्थो जितेंद्रियः ॥ उपोष्य रजनीमेकां कुलानां तारयेच्छतम् ॥
॥ ९ ॥ सिद्धिक्षेत्रं परं तात पर्वतो ह्यमरंकटः ॥ सर्वदेवाश्रितो यस्मादृषिभिः परिसेवितः ॥१०॥ सिद्धविद्याधरा भूतगंधर्वाः स्थानमुत्तमम् ॥ दृश्या
दृश्याश्च राजेंद्र सेवंते सिद्धिकांक्षिणः ॥ ११ ॥ अहं च परमं स्थानं ततः प्रभृति संश्रितः ॥ अत्र प्रणवरूपो वै स्थाने तिष्ठत्युमापतिः ॥ १२ ॥
श्रीकंठः सगणः सर्वभूतसंघैर्निषेवितः ॥ अस्माद्गिरिवराद्भूप वक्ष्ये तीर्थस्य विस्तरम् ॥ १३ ॥ यानि संतीह तीर्थानि पुण्यानि नृपसत्तम ॥ यानि
यानीह तीर्थानि नर्मदायास्तटद्वये ॥ १४ ॥ न तेषां विस्तरं वक्तुं शक्तो ब्रह्मापि भूपते ॥ योजनानां शतं साग्रं श्रूयते सरिदुत्तमा ॥ १५ ॥ विस्त
रेण तु राजेंद्र अर्धयोजनमायता ॥ षष्टितीर्थं सहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथैव च ॥ १६ ॥ पर्वतादुदधिं यावदुभे कूले न संशयः ॥ १७ ॥ सप्तषष्टि
सहस्राणि सप्तषष्टिशतानि च ॥ सप्तषष्टिस्तथा कोट्यो वायुस्तीर्थानि चाब्रवीत् ॥ १८ ॥ परं कृतयुगे तानि यांति प्रत्यक्षतां नृप ॥ पश्यंति मानवाः
सर्वे सततं धर्मबुद्धयः ॥ १९ ॥ यथायथा कलिर्घोरो वर्तते दारुणो नृप ॥ तथातथाल्पतां यांति हीनसत्त्वा यतो नराः ॥ २० ॥ जालेश्वरादिती
र्थानि पर्वतेस्मिन्नराधिप ॥ पितृतृप्तिप्रदान्याहुः स्वर्गमोक्षप्रदानि च ॥ २१ ॥ श्रेष्ठं दारुवनं तत्र चरुकासंगमः शुभः ॥ उत्तरे नर्मदायास्तु चरुके
श्वरमुत्तममम् ॥ २२ ॥ दारुकेश्वरतीर्थं च व्यतीपातेश्वरं तथा ॥ पातालेश्वरतीर्थं च कोटियज्ञं तथैव च ॥ २३ ॥ इति चैवोत्तरे कूले रेवाया नृपस
त्तम ॥ अमरेश्वरपार्श्वे च लिंगान्यष्टोत्तरं शतम् ॥ २४ ॥ वरुणेश्वरमुख्यानि सर्वपापहराणि च ॥ २५ ॥ मांधातृपुरपार्श्वे च सिद्धेश्वरयमेश्वरौ ॥
ॐकारात्पूर्वभागे च केदारं तीर्थमुत्तमम् ॥ २६ ॥ तत्समीपे महाराज स्वर्गद्वारमघापहम् ॥ नाम्ना ब्रह्मेश्वरं पुण्यं सप्तसारस्वतं पुरः ॥ २७ ॥ रुद्रा
ष्टकं च सावित्रं सोमतीर्थं तथैव च ॥ एतानि दक्षिणे तीरे रेवाया भरतर्षभ ॥ २८ ॥ अस्मिंस्तु पर्वते तात रुद्राणां कोटयः स्थिताः ॥ स्नानैस्तु
ष्टिर्भवेत्तेषां गंधमाल्यानुलेपनैः ॥ २९ ॥ प्रीतास्तेऽपि भवंत्यत्र रुद्रा राजन्न संशयः ॥ जपेन पापसंशुद्धिर्ध्यानेनानंत्यमश्नुते ॥ ३० ॥ दानेन भोगा
नाप्नोति इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ पर्वतात्पश्चिमे देशे स्वयं देवो महेश्वरः ॥ स्थितः प्रणवरूपोसौ जगदादिः सनातनः ॥ ३१ ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भू
त्वा ब्रह्मचारी जितेंद्रियः ॥ पितृकार्यं प्रकुर्व्वीत विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ३२ ॥ तिलोदकेन तत्रैव तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ आसप्तमं कुलं तस्य स्वर्गे
मोदति पांडव ॥ ३३ ॥ आत्मना सह भोगांश्च विविधाँल्लभते सुखी ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि क्रीडते सुरपूजितः ॥ ३४ ॥ मोदते सुचिरं कालं पितृपू
जाफलधितः ॥ ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जायते विमले कुले ॥३५॥ धनवान्दानशीलश्च नीरोगो लोकपूजितः ॥ पुनः स्मरति तत्तीर्थं गमनं कुरुते

पुनः ॥ ३६ ॥ द्वितीये जन्मनि भवेद्रुद्रस्यानुचरोत्कटः ॥ तथैव ब्रह्मचर्येण सोपवासो जितेंद्रियः ॥ ३७ ॥ सर्वहिंसानिवृत्तस्तु लभते फलमुत्तमम् ॥ एवं धर्मसमाचारो यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥ ३८ ॥ तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्निबोध नराधिप ॥ शतं वर्षसहस्राणि स्वर्गे मोदति पांडव ॥ ॥ ३९ ॥ अप्सरोगणसंकीर्णे दिव्यशब्दानुनादिते ॥ दिव्यगंधानुलिप्तांगो दिव्यालंकारभूषितः ॥ ४० ॥ क्रीडते दैवतैः सार्द्धं सिद्धगंधर्वसंस्तुतः ॥ ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो राजा भवति वीर्यवान् ॥ ४१ ॥ हस्त्यश्वरथयानैश्च धर्मज्ञः शास्त्रतत्परः ॥ गृहे स्तंभशताकीर्णे सौवर्णे रजतान्विते ॥ ४२ ॥ सप्ताष्टभूमिसुद्वारे दासीदाससमाकुले ॥ मत्तमातंगनिःश्वासैर्वाजिहेषितनादितैः ॥ ४३ ॥ क्षुभ्यते तस्य तद्वारमिंद्रस्य भुवनं यथा ॥ राजराजेश्वरः श्रीमान्सर्वस्त्रीजनवल्लभः ॥ ४४ ॥ तस्मिन्गृहे वसित्वा तु क्रीडाभोगसमन्वितः ॥ जीवेद्वर्षशतं साग्रं सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ ४५ ॥ एवं तेषां भवेत्सर्वं ये मृता ह्यमरेश्वरे ॥ अग्निप्रवेशं यः कुर्याद्भक्त्या ह्यमरकंटके ॥ ४६ ॥ स मृतः स्वर्गमाप्नोति यास्यते परमां गतिम् ॥ स्नानं दानं जपो होमः शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ ४७ ॥ पुराणे श्रूयते राजन्सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ तस्यास्तीरे तु ये वृक्षाः पतिताः कालपर्यये ॥ ४८ ॥ नर्मदातोयसंस्पृष्टास्ते यांति परमां गतिम् ॥ अनिवृत्तिका गतिस्तस्य पवनस्यांबरे यथा ॥ ४९ ॥ पतनं कुरुते यस्तु तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ कन्यास्त्रीणि सहस्राणि पाताले भोगभागिनः ॥ ५० ॥ तिष्ठंति भवने तस्य प्रेषणे प्रार्थयंति च ॥ दिव्यभोगैः सुसंपन्नः क्रीडते कालमीप्सितम् ॥ ५१ ॥ पृथिव्यां ह्यासमुद्रायां तादृशो नैव जायते ॥ यादृशोऽयं नरश्रेष्ठ पर्वतोऽमरकंटकः ॥ ५२ ॥ तत्र तीर्थं तु विज्ञेयं पर्वतस्यानु पश्चिमे ॥ ह्रदो जालेश्वरोनाम त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ ५३ ॥ तत्र पिंडप्रदानेन संध्योपासनकेन तु ॥ पितरो द्वादशाब्दानि तर्पितास्तु भवंति वै ॥ ५४ ॥ दक्षिणे नर्मदातीरे कपिला तु महानदी ॥ सरलार्जुनसंच्छन्ना खदिरैरुपशोभिता ॥ ५५ ॥ माधवीमल्लकीभिश्च वल्लीभिश्चाप्यलंकृता ॥ श्वापदैर्गर्जमानैश्च गोमायुवानरादिभिः ॥ ५६ ॥ पक्षिजातिविशेषैश्च नित्यं प्रमुदिता नृप ॥ साग्रं कोटिशतं तत्र ऋषीणामिति शुश्रुम ॥ ५७ ॥ तपस्तप्त्वा गतं मोक्षं येषां जन्म न चागमः ॥ येन तत्र तपस्तप्तं कपिलेन महात्मना ॥ ५८ ॥ तत्र तद्वा भवत्तीर्थं पुण्यं सिद्धनिषेवितम् ॥ येन सा कापिलैस्तात सेविता ऋषिभिः पुरा ॥ ५९ ॥ तेन सा कपिलानाम गीता पापक्षयंकरी ॥ तत्र कोटिशतं साग्रं तीर्थानाममरेश्वरे ॥ ६० ॥ अहोरात्रोषितो भूत्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ दानं च विधिवद्दत्त्वा यथाशक्त्या द्विजोत्तमे ॥ ६१ ॥ ईश्व

---

१ तीर्थं त्वंतरं—इ० पा० । २ जायते विमले कुले—इ० पा० । ३ दीर्घायुः—इ० पा० ।

रानुग्रहात्सर्वं तत्र कोटिगुणं भवेत् ॥ यस्मादनक्षरं रूपं प्रणवस्येह भारत ॥ ६२ ॥ शिवस्वरूपस्य ततः कृतमात्राक्षरं भवेत् ॥ तिर्यंचः पशवश्चैव वृक्षा गुल्मलतादयः ॥६३॥ तेऽपि तत्र क्षयं याताः स्वर्गं यांति न संशयः ॥ विशल्या तत्र या प्रोक्ता तत्रैव तु महानदी ॥६४॥ स्नात्वा दत्त्वा यथा न्यायं तत्रापि सुकृती भवेत् ॥ तत्र देवगणाः सर्व्वे सकिन्नरमहोरगाः ॥ ६५ ॥ यक्षराक्षसगंधर्व्वा ऋषयश्च तपोधनाः ॥ सर्व्वे समागतास्तां वै पश्यन्ति ह्यमरेश्वरे ॥ ६६ ॥ तैश्च सर्वैः समागम्य वन्दितौ तौ शुभौ कटौ ॥ पुरा युगे महाघोरे सर्वलोकभयंकरे ॥ ६७ ॥ नर्मदायाः सुतस्तत्र सशल्यो विशलीकृतः ॥ सर्वदेवैश्च ऋषिभिर्विशल्या तेन सा स्मृता ॥ ६८ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ उत्पन्ना तु कथं तात विशल्या कपिला कथम् ॥ कथं वा नर्मदापुत्रः शल्ययुक्तोऽभवन्मुने ॥ ६९ ॥ आश्चर्यभूतं लोकस्य श्रोतुमिच्छामि सुव्रत ॥ ७० ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पुरा दाक्षायणीनाम सहिता शूलपाणिना ॥ क्रीडित्वा नर्मदातोये परया च मुदा नृप ॥७१॥ जलादुत्तीर्य सहसा वस्त्रमन्यत्समाहरत्॥ देव्यास्तु स्नानवस्त्रं तत्पीडितं लीलया नृप ॥ ७२ ॥ सहितानुचरीभिस्तु इन्द्रायुधनिभं भृशम् ॥ तस्मिन्निष्पीड्यमाने तु वारि यन्निःसृतं तदा ॥ ॥ ७३ ॥ तस्मादियं सरिज्जज्ञे कपिलाख्या महानदी ॥ संयोगादंगरागस्य वस्त्रोद्यत्कपिलं जलम् ॥ ७४ ॥ गलितं तेन कपिला वर्णतो नामतोऽभवत् ॥ तथा गन्धरसैर्युक्तं नानापुष्पैस्तु वासितम् ॥ ७५ ॥ नानावर्णारुणं शुभ्रं वस्त्राद्यद्वारि निःसृतम् ॥ पीड्यमानं करैः शुभ्रैस्तैस्तु पल्लवकोमलैः ॥ ७६ ॥ कपिलं जलमिश्रैस्तु तस्मादेषा सरिद्वरा ॥ कपिला चोच्यते तज्ज्ञैः पुराणार्थविशारदैः ॥ ७७ ॥ एषा वै वस्त्रसंभूता नर्मदातोयसंभवा ॥ महापुण्यतमा ज्ञेया कपिलाँ सरिदुत्तमा ॥ ७८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये कपिलासरित्सम्भववर्णनंनामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि सा विशल्या ह्यभूद्यथा ॥ आश्चर्यभूता लोकस्य सर्वपापक्षयंकरी ॥ १ ॥ ब्रह्मणो मानसः पुत्रो मुख्यो ह्यग्निरजायत ॥ मुख्यो वह्निरितिप्रोक्त ऋषिः परमधार्म्मिकः ॥ २ ॥ तस्य स्वाहाभवत्पत्नी स्मृता दाक्षायणी तु सा ॥ तस्यां मुख्या महाराज त्रयः पुत्रास्तदाऽभवन् ॥ ३ ॥ अग्निराहवनीयस्तु दक्षिणाग्निस्तथैव च ॥ गार्हपत्यस्तृतीयस्तु त्रैलोक्यं यैश्च धार्यते ॥ ४ ॥ तथा वै गार्हपत्योग्निर्जज्ञे पुत्रद्वयं शुभम् ॥ पेन्मकः शंकुनामा च तावुभावग्निसत्तमौ ॥ ५ ॥ वसन्नग्निर्नदीतीरे समाश्रित्य महत्तपः ॥ रुद्रमाराधयामास जितात्मा सुसमाहितः ॥ ६ ॥ दशवर्षसहस्राणि चचार

१ युद्धे—इ० पा० । २ शल्योऽयं दृढकल्कः—इ० पा० । ३ तस्करः—इ० पा० । ४ तथा पापक्षयंकरी—इ० पा० । ५ शर्वाकः—इ० पा० ।

विपुलं तपः ॥ तमुवाच महादेवः प्रसन्नो वृषभध्वजः ॥ ७ ॥ भोभो ब्रूहि महाभाग यत्ते मनसि वर्तते ॥ दाता ह्यहमसन्देहो यद्यपि स्यात्सुदुर्ल्ल
भम् ॥ ८ ॥ ॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ नर्मदेयं महाभागा सरितो याश्च षोडश ॥ भवन्तु मम पत्न्यस्तास्त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ ९ ॥ तासु वै
चिंतितान्पुत्रानग्र्यानुत्पादयाम्यहम् ॥ एष एव वरो देव दीयतां मे महेश्वर ॥ १० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ एतास्तु धिष्णिनाम्न्यो वै भवि
ष्यन्ति सरिद्वराः ॥ पत्न्यस्तव विशालाक्ष्यो वेदे' ख्याता न संशयः ॥ ११ ॥ तासां पुत्रा भविष्यन्ति ह्यग्नयो येऽध्वरे स्मृताः ॥ धिष्ण्यानाम
सुविख्याता यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १२ ॥ एवमुक्त्वा महादेवस्तत्रैवांतरधीयत ॥ नर्मदा च सरिच्छ्रेष्ठा तस्य भार्य्या बभूव ह ॥ १३ ॥
कावेरी कृष्णवेणी च रेवा च यमुना तथा ॥ गोदावरी वितस्ता च चन्द्रभागा इरावती ॥ १४ ॥ विपाशा कौशिकी चैव सरयूः शतरुद्रिका ॥
शिप्रा सरस्वती चैव ह्लादिनी पावनी तथा ॥ १५ ॥ एताः षोडश नद्यो वै भार्यार्थं संव्यवस्थिताः ॥ तदात्मानं विभज्याशु
धिष्णीषु स महाद्युतिः ॥ १६ ॥ व्यभिचारात्तु भर्त्तुर्वै नर्मदाद्यासु धिष्णिषु ॥ उत्पन्नाः शुचयः पुत्राः सर्वे ते धिष्ण्यपाः स्मृताः ॥ १७ ॥
तस्याश्च नर्मदायास्तु धिष्णीन्द्रोनाम विश्रुतः ॥ बभूव पुत्रो बलवान्रूपेणाप्रतिमो नृप ॥ १८ ॥ ततो देवासुरं युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ॥ मयतार
क मित्येवं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ १९ ॥ तत्र दैत्यैर्महाघोरैर्मयतारपुरोगमैः ॥ तांडितास्ते सुरास्त्रस्ता विष्णुं वै शरणं ययुः ॥ २० ॥ त्रा
यस्व नो हृषीकेश घोरादस्मान्महाभयात् ॥ दैत्यान्सर्वान्संहरस्व मयतारपुरोगमान् ॥ २१ ॥ एवमुक्तः स भगवान्दिशो दश व्यलोकयत् ॥
ततो भगवता दृष्टौ रणे पावकमारुतौ ॥ २२ ॥ आहूतौ विष्णुना तौ तु सकाशं जग्मतुः क्षणात् ॥ स्थितौ तौ प्रणतौ चाग्रे देवदेवस्य धीमतः ॥
॥ २३ ॥ ततो धिष्णिः पावकेंद्रो देवेनोक्तो महात्मना ॥ निर्दहेमान्महाघोरान्नार्मदेय महासुरान् ॥ २४ ॥ अथैवमुक्तौ तौ देवौ रणे पावक
मारुतौ ॥ दैत्यान्ददहतुः सर्व्वान्मयतारपुरोगमान् ॥ २५ ॥ दह्यमानास्तु ते सर्वे शस्त्रैरग्निं त्ववेष्टयन् ॥ दिव्यैरग्न्यर्कसंकाशैः शतशोऽथ
सहस्रशः ॥ २६ ॥ तांश्चाग्निः शस्त्रनिकरैर्निर्ददाह महासुरान् ॥ ज्वालामालाकुलं सर्वं वायुनानिर्मितं तदा ॥ २७ ॥ दह्यमानास्ततो दैत्या अग्नि
ज्वालासमावृताः ॥ प्रविश्य पातालतलं जले लीनाः सहस्रशः ॥ २८ ॥ ततः कुमारमग्निं तु नर्मदापुत्रमव्ययम् ॥ पूजयित्वा सुराः सर्वे जग्मुस्ते
त्रिदशालयम् ॥ २९ ॥ सशल्यस्तु महातेजा रेवापुत्रो वृतोऽग्निभिः ॥ नर्मदामागतः क्षिप्रं मातरं द्रष्टुमुत्सुकः ॥ ३० ॥ तं दृष्ट्वा पुत्रमायांतं शस्त्रौ

१ लोके–इ०पा० । २ कृष्णवर्णा च–इ०पा० । ३ जाह्नवी–इ०पा० । ४ मयग्रस्ता महात्मानो विष्णुमीशानन्वयुः–इ०पा० ।

घेण परिक्षतम् ॥ नर्मदा पुण्यसलिला अभ्युत्थाय सुविस्मिता ॥ ३१ ॥ पर्यष्वजत बाहुभ्यां प्रस्नवापीडितस्तनी ॥ सशल्यं पुत्रमादाय कापिलं
ह्रदमाविशत् ॥ ३२ ॥ प्रविष्टमात्रे तु ह्रदे कापिले पापनाशिनि ॥ सशल्यं तं विशल्यं च क्षणात्कृतवती तदा ॥३३॥ स विशल्योऽभवद्यस्मात्प्राप्य
तस्याः शिवं जलम् ॥ कपिला नामतस्तेन विशल्या चोच्यते बुधैः ॥ ३४ ॥ अन्येपि तत्र ये स्नाताः शुचयस्तु समाहिताः ॥ पापशल्यैः प्रमुच्यंते
मृता यांति सुरालयम् ॥ ३५ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्पृष्टोऽहं पुरा त्वया ॥ उत्पत्तिकारणं तात विशल्याया नरेश्वर ॥ ३६ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये विशल्यासंभवोनाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥
॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ तत्रैव संगमे राजन्भक्त्या परमया नृप ॥ प्राणांस्त्यजंति ये मर्त्यास्ते यांति परमां गतिम् ॥ १ ॥
संन्यस्तसर्वसंकल्पो यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥ अमरेश्वरमासाद्य स स्वर्गे नियतं वसेत् ॥ २ ॥ शैलेंद्रं यः समासाद्य आत्मानं मुंचते नरः ॥
विमानेनार्कवर्णेन स गच्छेदमरावतीम् ॥ ३ ॥ नरं पतंतमालोक्य नगादमरकन्टकात् ॥ ब्रुवंत्यप्सरसः सर्वा मम भर्त्ता भवेदिति ॥ ४ ॥ समं
जलं धर्मविदो वदंति सारस्वतं गांगमिति प्रबुद्धाः ॥ तस्योपरिष्टात्प्रवदंति तज्ज्ञा रेवाजलं नात्र विचारणास्ति ॥ ५ ॥ अनेकविद्याधरकिन्नराद्यैर
ध्यासितं पुण्यतमाधिवासैः ॥ रेवाजलं धारयतो हि मूर्ध्नां स्थानं सुरेंद्राधिपतेः समीपे ॥ ६ ॥ नर्मदा सर्वदा सेव्या बहुनोक्तेन किं नृप ॥ यदी
च्छेन्न पुनर्द्रष्टुं घोरं संसारसागरम् ॥ ७ ॥ त्रयाणामपि लोकानां महती पावनी स्मृता ॥ यत्र तत्र मृतस्यापि ध्रुवं गाणेश्वरी गतिः ॥ ८ ॥ अनेक
यज्ञायतनैर्वृतांगी न ह्यत्र किंचिद्यदतीर्थमस्ति ॥ तस्यास्तु तीरे भवता यदुक्तं तपस्विनो वाप्यतपस्विनो वा ॥ ९ ॥ म्रियंति ये पापकृतो
मनुष्यास्ते स्वर्गमायांति यथाऽमरेंद्राः ॥ १० ॥ एवं तु कपिला चैव विशल्या राजसत्तम ॥ ईश्वरेण पुरा सृष्टा लोकानां हितकाम्यया ॥ ११ ॥
तत्र स्नात्वा नरो राजन्सोपवासो जितेंद्रियः ॥ अश्वमेधस्य महतोऽसंशयं फलमाप्नुयात् ॥ १२ ॥ अनाशकं च यः कुर्य्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो याति वै शिवमंदिरम्ः ॥ १३ ॥ पृथिव्यां सागरांतायां स्नानदानेन यत्फलम् ॥ विशल्यासंगमे स्नात्वा सकृत्तत्फलमश्नुते ॥
॥ २९ ॥ ॥ १४ ॥ एवं पुण्या पवित्रा च कथिता तव भूपते ॥ भूयो मां पृच्छसि च यत्तच्चैव कथयाम्यहम् ॥ १५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे विशल्यासंगममाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥

१ स्वल्पभुक्—इ० पा० ।

॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ संगमः करनर्मदयोः पुरे मांधातृसंज्ञिते ॥ गत्वा स्नात्वा तपयित्वा पितॄन्विष्णुपुरं नयेत् ॥ १ ॥ मर्दयित्वा करौ पूर्वं विष्णुर्दैत्यजिघांसया ॥ चक्रं जग्राह तत्रैव स्वेदाज्जाता सरिद्वरा ॥ २ ॥ संगता रेवया तत्र स्नात्वा पापैः प्रमुच्यते ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये करनर्मदासंगममाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ॐकारात्पूर्वभागे वै संगमो लोकविश्रुतः ॥ रेवया संगता यत्र नीलगंगा नृपोत्तम ॥ १ ॥ तत्र स्नात्वा जपित्वा च कोऽर्थोऽलभ्यो भवेद्भुवि ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि नीलकण्ठपुरे वसेत् ॥ २ ॥ तर्पयित्वा पितॄञ्छ्राद्धे तिलमिश्रैर्जलैरपि ॥ उद्धरेदात्मना सार्द्धं पुरुषानेकविंशतिम् ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये नीलगंगायाः संगममाहात्म्यवर्णनंनाम पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ जालेश्वरेपि यत्प्रोक्तं त्वया पूर्वं द्विजोत्तम ॥ तत्कथं तु भवेत्पुण्यमृषिसिद्धनिषेवितम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ जालेश्वरात्परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ तस्योत्पत्तिं कथयतः शृणु त्वं पांडुनंदन ॥ २ ॥ पुरा ऋषिगणाः सर्वे सेन्द्राश्चैव मरुद्गणाः ॥ तापिता असुरैः सर्वैः क्षयं नीता ह्यनेकशः ॥ ३ ॥ बाणासुरप्रभृतिभिर्जंभशुम्भपुरोगमैः[1] ॥ वध्यमाना ह्यनेकैश्च ब्रह्माणं शरणं गताः ॥ ४ ॥ विमानैः पर्वताकारैर्हयैश्चैव गजोपमैः ॥ स्यंदनैर्नगराकारैः सिंहशार्दूलयोजितैः ॥ ५ ॥ कच्छपैर्मकरैश्चान्ये जग्मुरन्ये पदातयः ॥ प्राप्य ते परमं स्थानमशक्यं यदधार्मिकैः ॥ ६ ॥ दृष्ट्वा पद्मोद्भवं देवं सर्वलोकस्य शंकरम्[3] ॥ ते सर्वे तत्र गत्वा तु स्तुतिं[2] चक्रुः समाहिताः ॥ ७ ॥ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ जयामेय जयाभेद जय संभूतिकारक ॥ पद्मयोने सुरश्रेष्ठ त्वां वयं शरणं गताः ॥ ८ ॥ तच्छ्रुत्वा तु वचो देवो देवानां भावितात्मनाम् ॥ मेघगंभीरया वाचा प्रत्युवाच पितामहः ॥ ९ ॥ किं वो ह्यागमनं देवाः सर्वेषां च विवर्णता ॥ केनावमानिताः सर्वे शीघ्रं कथयतामराः ॥ १० ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ बाणोनाम महावीर्य्यो दानवो बलदर्पितः ॥ तेनास्माकं हृतं सर्वं धनरत्नैर्वियोजिताः ॥ ११ ॥ देवानां वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ चिंतयामास देवेशस्तस्य नाशाय या क्रिया ॥ १२ ॥ अवध्यो दानवः पापः सर्वेषां वै दिवौकसाम् ॥ मुक्त्वा तु शंकरं देवं न मया न च विष्णुना ॥ १३ ॥ तत्रैव सर्वे गच्छामो यत्र देवो महेश्वरः ॥ स

१ जंभशुंभनिशुंभैश्च कूष्मांडकुहकादिभिः—इ० पा० । २ स्तुतिभिः प्रणताः सुराः—इ० पा० । ३ सर्वलोकस्य शंकरम्—इ०पा० ।

गतिश्चैव सर्वेषां विद्यतेऽन्यो न कश्चन ॥ १४ ॥ एवमुक्त्वा सुरैः सर्वैर्ब्रह्मा वेदविदांवरः ॥ ब्राह्मणैः सह विद्वद्भिर्गतो यत्र महेश्वरः ॥ १५ ॥
स्तुतिभिश्च सुपुष्टाभिस्तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ १६ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ जय त्वं देवदेवेश जयोमार्द्धशरीरधृक् ॥ वृषासन महाबाहो शशां
ककृतभूषण ॥ १७ ॥ नमः शूलाग्रहस्ताय नमः खट्वांगधारिणे ॥ जय भूतपते देव दक्षयज्ञविनाशन ॥ १८ ॥ पञ्चाक्षर नमो देव पंचभूतात्म
विग्रह ॥ पञ्चवक्त्रमयेशान वेदैस्त्वं तु प्रगीयसे ॥ १९ ॥ सृष्टिपालनसंहारांस्त्वं सदा कुरुषे नमः ॥ अष्टमूर्ते स्मरहर स्मर सत्यं यथा स्तुतः ॥ २० ॥
पञ्चात्मिका तनुर्देव ब्राह्मणैस्ते प्रगीयते ॥ सद्यो वामे तथाऽघोरे ईशे तत्पुरुषे तथा ॥ २१ ॥ हेमजाले सुविस्तीर्णे हंसवत्कूजसे हर ॥ एवं स्तुतो
मुनिगणैर्ब्रह्माद्यैश्च सुरासुरैः ॥ २२ ॥ प्रहृष्टः सुमना भूत्वा सुरसंघानुवाच ह ॥ २३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ स्वागतं देवविप्राणां सुप्रभाताद्य
शर्ववरी ॥ किं कुर्मो वदत क्षिप्रं कोन्यः सेव्यः सुरासुरैः ॥ २४ ॥ किं दुःखं को नु संतापः कुतो वो भयमागतम् ॥ कथयध्वं महाभागाः
कारणं यन्मनोगतम् ॥ २५ ॥ एवमुक्तास्तु रुद्रेण प्रत्यवोचन्सुरर्षभाः ॥ स्वान्स्वान्देहान्दर्शयंतो लब्धमाना अधोमुखाः ॥ २६ ॥ अस्ति
घोरो महावीर्यो दानवो बलदर्पितः ॥ बाणोनामेति विख्यातो यस्य तत्रिपुरं महत् ॥ २७ ॥ तेन वै सुतपस्तप्तं दशवर्षशतानि हि ॥ तस्य तुष्टो
ऽभवद्ब्रह्मा नियमेन दमेन च ॥ २८ ॥ पुराणि तान्यभेद्यानि ददौ कामगमानि वै ॥ आयसं राजतं चैव सौवर्णं च तथा परम् ॥ २९ ॥ त्रिपुरं
ब्रह्मणा सृष्टं भ्रमत्तत्कामगामि च ॥ तस्यैव तु बलोत्कृष्टात्त्रिपुरे दानवाः स्थिताः ॥ ३० ॥ त्रैलोक्यं सकलं देव पीडयंति महासुराः ॥ दंडपा
शासिशस्त्राणि अविकारे विकुर्वते ॥ त्रिपुरं दानवैर्जुष्टं भ्रमत्तच्चक्रसंनिभम् ॥ ३१ ॥ क्वचिद्दृश्यमदृश्यं वा मृगतृष्णेव लक्ष्यते ॥ ३२ ॥ यस्मिन्पतति
तद्दिव्यं दृत्तस्य त्रिपुरं महत् ॥ न तत्र ब्राह्मणा देवा गावो नैव तु जंतवः ॥ ३३ ॥ न तत्र दृश्यते किंचित्पतेद्यत्र पुरत्रयम् ॥ नद्यो ग्रामाश्च देशाश्च
बहवो भस्मसात्कृताः ॥ ३४ ॥ सुवर्णं रजतं चैव मणिमौक्तिकमेव च ॥ स्त्रीरत्नं शोभनं यच्च तत्सर्वं कर्षते बलात् ॥ ३५ ॥ न शस्त्रेण न
चास्त्रेण न दिवा निशि वा हर ॥ शक्यते देवसंघैश्च निहंतुं स कथंचन ॥ ३६ ॥ तद्दहस्व महादेव त्वं हि नः परमा गतिः ॥ एवं प्रसादं देवेशो
सर्वेषां कर्तुमर्हसि ॥ ३७ ॥ येन देवाश्च गंधर्वा ऋषयश्च तपोधनाः ॥ परां धृतिं समायांति तत्प्रभो कर्तुमर्हसि ॥ ३८ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
॥ २६ ॥ एतत्सर्वं करिष्यामि मा विषादं गमिष्यथ ॥ अचिरेणैव कालेन कुर्यां युष्मत्सुखावहम् ॥ ३९ ॥ आश्वासयित्वा तान्देवान्सर्वानिंद्रपुरोगमान् ॥ ॥२००॥

१ नान्यस्त्राता भविष्यति—इ०पा० । २ लोकपितामहः—इ०पा० । ३ सुप्रभाञ्जर्जरीकृतान्—इ०पा० । ४ गिरिश—इ०पा० ।

चिंतयामास देवेशस्त्रिपुरस्य वधं प्रति ॥ ४० ॥ कथं केन प्रकारेण हंतव्यं त्रिपुरं मया ॥ तमेकं नारदं मुक्त्वा नान्योपायो विधीयते ॥ ४१ ॥
एवं संस्तभ्य चात्मानं ततो ध्यातः स नारदः ॥ तत्क्षणादेव संप्राप्तो वायुभूतो महातपाः ॥ ४२ ॥ कमंडलुधरो देवस्त्रिदंडी ज्ञानकोविदः ॥
योगपट्टाक्षसूत्रेण च्छत्रेणैव विराजितः ॥ ४३ ॥ जटाजूटाबद्धशिरा ज्वलनार्क्कसमप्रभः ॥ त्रिधा प्रदक्षिणीकृत्य दंडवत्पतितो भुवि ॥ ४४ ॥
कृतांजलिपुटो भूत्वा नारदो भगवान्मुनिः ॥ स्तोत्रेण महता शर्वः स्तुतो भक्त्या महामनाः ॥ ४५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ जय शंभो
विरूपाक्ष जय देव त्रिलोचन ॥ जय शंकर ईशान रुद्रेश्वर नमोऽस्तु ते ॥ ४६ ॥ त्वं पतिस्त्वं जगत्कर्ता त्वमेव लयकृद्विभो ॥ त्वमेव जगतां नाथो
दुष्टांतकनिषूदनः ॥ ४७ ॥ त्वं नः पाहि सुरेशान त्रयीमूर्ते सनातन ॥ भवमूर्ते भवारे त्वं भजतामभयो भव ॥ ४८ ॥ भवभावविनाशार्थं भव त्वां
शरणं भजे ॥ किमर्थं चिंतितो देव आज्ञा मे दीयतां प्रभो ॥ ४९ ॥ कस्य संक्षोभये चित्तं को वाद्य पततु क्षितौ ॥ कमद्य कलहेनाहं योजये जय
तांवर ॥ ५० ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा देवदेवो महेश्वरः ॥ उत्फुल्लनयनो भूत्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥ ५१ ॥ स्वागतं ते मुनिश्रेष्ठ सदैव कलह
प्रिय ॥ वीणावादनतत्त्वज्ञ ब्रह्मपुत्र सनातन ॥ ५२ ॥ गच्छ नारद शीघ्रं त्वं यत्र तत्त्रिपुरं महत् ॥ बाणस्य दानवेंद्रस्य सर्वलोकभयावहम् ॥ ५३ ॥
भर्त्तारो देवतातुल्याः स्त्रियस्तत्राप्सरः समाः ॥ तासां वै तेजसा चैव भ्रमते त्रिपुरं महत् ॥ ५४ ॥ न शक्यते कथं भेत्तुं सर्वोपायैर्द्विजो
त्तम ॥ गत्वा त्वं मोहय क्षिप्रं पृथग्धर्मैरनेकधा ॥ ५५ ॥ . ॥ नारद उवाच ॥ ॥ तव वाक्येन देवेश भेदयामि पुरोत्तमम् ॥ अभेद्यं बहु
धोपायैर्यत्तु देवैः सवासवैः ॥ ५६ ॥ एवमुक्त्वा गतो भूप शतयोजनमायतम् ॥ बाणस्य तत्पुरश्रेष्ठमृद्धिवृद्धिसमायुतम् ॥ ५७ ॥ कृतकौतुकसंबाधं
नानाधातुविचित्रितम् ॥ अनेकहर्म्यसंछन्नमनेकायतनोज्ज्वलम् ॥ ५८ ॥ द्वारतोरणसंयुक्तं कपाटार्गलभूषितम् ॥ बहुयंत्रसमोपेतं प्राकारपरिखोज्ज्व
लम् ॥ ५९ ॥ वापीकूपतडागैश्च देवतायतनैर्युतम् ॥ हंसकारंडवाकीर्णं पद्मिनीखंडमंडितम् ॥ ६० ॥ अनेकवनशोभाढ्यं नानाविहगमंडितम् ॥
एवंगुणगणाकीर्णं बाणस्य पुरमुत्तमम् ॥ ६१ ॥ तस्य मध्ये महाकायं सप्तकक्षं सुशोभितम् ॥ बाणस्य भवनं दिव्यं सर्वं कांचनभूषितम् ॥ ६२ ॥
मौक्तिकादामशोभाढ्यं वज्रवैडूर्यभूषितम् ॥ रुक्मपट्टतलाकीर्णं रत्नभूम्या सुशोभितम् ॥ ६३ ॥ मत्तमातंगनिःश्वासैः स्यंदनैः संकुलीकृतम् ॥ हय
हेषितशब्दैश्च नारीणां नूपुरस्वनैः ॥ ६४ ॥ खड्गतोमरहस्तैश्च वज्रांकुशशरायुधैः ॥ रक्षितं घोररूपैश्च दानवैर्बलदर्पितैः ॥ ६५ ॥ एवं गुणगणाकीर्णं

१. जगत्त्वं नः—ह०पा० । २ साधयामि—ह०पा० ।

बाणस्य भवनोत्तमम् ॥ कैलासशिखरप्रख्यं महेन्द्रभवनोपमम् ॥ ६६ ॥ नारदो गगने शीघ्रमगमत्पुरसन्मुखः ॥ द्वारदेशं समासाद्य क्षत्तारं वाक्यम
ब्रवीत् ॥ ६७ ॥ भोभोः क्षत्तर्महाबुद्धे राजकार्यविशारद ॥ शीघ्रं बाणाय चाचक्ष्व नारदो द्वारि तिष्ठति ॥ ६८ ॥ स वंदयित्वा चरणौ नारदस्य त्व
रान्वितः ॥ सभामध्यगतं बाणं विज्ञप्तुमुपचक्रमे ॥ ६९ ॥ वेपमानांगयष्टिस्तु करेणापिहिताननः ॥ शृण्वतां सर्वयोधानामिदं वचनमब्रवीत् ॥
॥ ७० ॥ वंदितो देवगन्धर्वैर्यक्षकिन्नरदानवैः ॥ कलिप्रियो दुराराध्यो नारदो द्वारि तिष्ठति ॥ ७१ ॥ द्वारपालस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा बाणस्त्वरान्वितः ॥
द्वाःस्थमाह महादैत्यः सविस्मयमिदं तदा ॥ ७२ ॥ ॥ बाण उवाच ॥ ॥ ब्रह्मपुत्रं सतेजस्कं दुःसहं दुरतिक्रमम् ॥ प्रवेशय महाभागं किमर्थं
वारितो बहिः ॥ ७३ ॥ श्रुत्वा प्रभोर्वचस्तस्य प्रावेशयदुदीरितम् ॥ गत्वा वेगेन महता नारदं गृहमागतम् ॥ ७४ ॥ दृष्ट्वा देवर्षिमायांतं नारदं
सुरपूजितम् ॥ सहसोत्थाय संहृष्टो ववंदे चरणौ मुनेः ॥ ७५ ॥ ददौ चासनमर्घ्यं च पाद्यं पूजां यथाविधि ॥ न्यवेदयच्च तद्राज्यमात्मानं बांधवैः
सह ॥ ७६ ॥ पप्रच्छ कुशलं चापि मुनिं बाणासुरः स्वयम् ॥[१] ७७ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाबाहो दनोर्वंशविवर्द्धन ॥ कोऽन्य
स्त्रिभुवने श्लाघ्यस्त्वां मुक्त्वा दनुपुंगव ॥ ७८ ॥ पूजितोऽहं दनुश्रेष्ठ धनरत्नैः सुशोभनैः ॥ राज्येन चात्मना वापि ह्येवं कः पूजयेत्परः ॥ ७९ ॥ न
मे कार्यं हि भोगेन भुंक्ष्व राज्यमनामयम् ॥ त्वद्दर्शनोत्सुकः प्राप्तो दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् ॥ ८० ॥ भ्रमते त्रिपुरं लोके स्त्रीसतीत्वान्मया श्रुतम् ॥
तान्द्रष्टुकामः संप्राप्तस्त्वद्दारान्दानवेश्वर ॥ ८१ ॥ मन्यसे यदि मे शीघ्रं दर्शयस्व च मा चिरम् ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा कंचुकिं समुदीक्ष्य वै ॥
॥ ८२ ॥ अंतःपुरचरं वृद्धं दंडपाणिं गुणान्वितम् ॥ उवाच राजा हृष्टात्मा शब्देनापूरयन्दिशः ॥८३॥ नारदाय महादेवीं दर्शयस्वेह कंचुकिन् ॥
अंतःपुरचरैः सर्वैः समेतामविशंकितः ॥ ८४ ॥ नाथस्याज्ञां पुरस्कृत्य गृहीत्वा नारदं करे ॥ प्रविश्याकथयद्देव्यै नारदोऽयं समागतः ॥ ८५ ॥
दृष्ट्वा देवी मुनिश्रेष्ठं कृत्वा पादाभिवंदनम् ॥ आसनं कांचनं शुभ्रमर्घ्यपाद्यादिकं ददौ ॥ ८६ ॥ तस्यै स भगवांस्तुष्टो ह्याशीर्वादमदात्परम् ॥ नान्या
देवि त्रिलोकेपि त्वत्समा दृश्यतेऽङ्गना ॥ ८७ ॥ पतिव्रता शुभाचारा सत्यशौचसमन्विता ॥ यस्याः प्रभावात्त्रिपुरं भ्रमते चक्रवत्सदा ॥ ८८ ॥
॥ २७ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं देवी नारदस्य मुदान्वितम् ॥ पर्यपृच्छदृषिं भक्त्या धर्मं धर्मभृतांवरा ॥ ८९ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ भगवन्मानुषे लोके देवास्तु
ष्यंति कैर्व्रतैः ॥ कानि दानानि दीयंते येषां च स्यान्महत्फलम् ॥ ९० ॥ उपवासाश्च ये केचित्स्त्रीधर्मे कथिता बुधैः ॥ यैः कृतैः स्वर्गमायांति

१ कास्मीरपुस्तकद्वये—अनुपमांशाच—इति पाठो दृश्यते ।

सुकृतिन्यः स्त्रियो यथा ॥ ९१ ॥ एतत्सर्वं महाभाग कथयस्व यथातथम् ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वं कथयस्वाविशंकितः ॥ ९२ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाभागे प्रश्नोऽयं वेदितस्त्वया ॥ यं श्रुत्वा सर्वनारीणां धर्मवृद्धिस्तु जायते ॥ ९३ ॥ उपवासैश्च दानैश्च पतिपुत्रौ वशानुगौ ॥ बांधवैः पूज्यते नित्यं यैः कृतैः कथयामि ते ॥ ९४ ॥ दुर्भगा सुभगा यैस्तु सुभगा दुर्भगा भवेत् ॥ पुत्रिणी पुत्ररहिता ह्यपुत्रा पुत्रिणी तथा ॥ ९५ ॥ भर्त्तारं लभते कन्या तथान्या भर्तृवर्जिता ॥ कृताकृतैश्च जायंते तन्निबोधस्व सुन्दरि ॥ ९६ ॥ तिलधेनुं सुवर्णं च रूप्यं गा वाससी तथा ॥ पानीयं भूमिदानं च गंधधूपानुलेपनम् ॥ ९७ ॥ पादुकोपानहौ छत्रं पुण्यानि व्यजनानि च ॥ पादाभ्यंगं शिरोभ्यंगं स्नानं शय्यासनानि च ॥ ९८ ॥ एतानि ये प्रयच्छंति नोपसर्पंति ते यमम् ॥ मधु माषं पयः सर्पिर्लवणं गुडमौषधम् ॥ ९९ ॥ पानीयं भूमिदानं च शालीनिक्षुरसांस्तथा ॥ आरक्तवाससी श्लक्ष्णे दंपत्योर्ललितादिने ॥ १०० ॥ सौभाग्यं जायते चैव इह लोके परत्र च ॥ ब्राह्मणे वृत्तसंपन्ने सुरूपे च गुणान्विते ॥ १ ॥ तिथौ यस्यामिदं देयं तत्ते राज्ञि वदाम्यहम् ॥ प्रतिपत्सु च या नारी पूर्वाह्ले च शुचिव्रता ॥ २ ॥ इंधनं ब्राह्मणे दद्यात्प्रीयतां मे हुताशनः ॥ तस्या जन्मानि षड्त्रिंशदंगप्रत्यंगसंधिषु ॥ ३ ॥ न रजो नैव संतापो जायते राजवल्लभे ॥ द्वितीयायां तु या नारी नवनीतं गुदान्विता ॥ ४ ॥ ददाति द्विजमुख्याय सुकुमारतनुर्भवेत् ॥ लवणं विप्रवर्याय तृतीयायां प्रयच्छति ॥ ५ ॥ गौरी मे प्रीयतां देवी तस्याः पुण्यफलं शृणु ॥ कौमारिका पतिं प्राप्य तेन सार्द्धमुमा यथा ॥ ६ ॥ क्रीडत्यविधवा चापि लभते सा महद्यशः ॥ नक्तं कृत्वा चतुर्थ्यां वै दद्याद्विप्राय मोदकान् ॥ ७ ॥ प्रीयतां मम देवेशो गणनाथो विनायकः ॥ तस्यास्तेन फलेनाशु सर्वकर्मसु भामिनि ॥ ८ ॥ विघ्नं न जायते क्वापि एवमाह पितामहः ॥ पञ्चमीं तु ततः प्राप्य ब्राह्मणे तिलदा तु या ॥ ९ ॥ सा भवेद्रूपसंपन्ना यथा चैव तिलोत्तमा ॥ षष्ठ्यां तु या मधूकस्य फलदा तु भवेत्सदा ॥ ११० ॥ उद्दिश्य चाग्निजं देवं ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ तस्याः पुत्रो यथा स्कन्दो देवसंघेषु चोत्तमः ॥ ११ ॥ उत्पद्यते महाराजः सर्वलोकेषु पूजितः ॥ सप्तम्यां या द्विजश्रेष्ठं सुवर्णेन प्रपूजयेत् ॥ १२ ॥ उद्दिश्य जगतो नाथं देवदेवं दिवाकरम् ॥ तस्य पुण्यफलं यद्वै कथितं द्विजसत्तमैः ॥ १३ ॥ तत्ते राज्ञि प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमनाः सति ॥ दद्रुचित्रककुष्ठानि मण्डलानि विचर्चिका ॥ १४ ॥ न भवन्तीह चांगेषु पूर्वकर्मार्जितान्यपि ॥ कृष्णां धेनुं तथाष्टम्यां या प्रयच्छति भामिनी ॥ १५ ॥ ब्राह्मणे वृत्तसंपन्ने प्रीयतां मे महेश्वरः ॥ तस्या जन्मार्जितं पापं नश्यते

१ नान्–धर्मान्–इत्यर्थः । २ अग्निजम्–कार्त्तिकेयस्वामिनम्–इत्यर्थः ।

विभवान्विता ॥ १६ ॥ जायते नात्र सन्देहो यस्माद्दानमनुत्तमम् ॥ गन्धधूपं तु या नारी भक्त्या विप्राय दापयेत् ॥ १७ ॥ कात्यायनीं समु
द्दिश्य नवम्यां शृणु यत्फलम् ॥ तस्या भ्राता पिता पुत्रः पतिर्वा रणमुत्तमम् ॥ १८ ॥ प्राप्यते नैव सीदन्ति तेन दानेन रक्षिताः ॥ इक्षुदंडरसं
देवि दशम्यां या प्रयच्छति ॥ १९ ॥ लोकपालान्समुद्दिश्य ब्राह्मणे व्यंगवर्जिते ॥ तेन दानेन सा नित्यं सर्वलोकस्य वल्लभा ॥ १२० ॥ जायते
नात्र सन्देह इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ एकादश्यामुपोष्याथ द्वादश्यामुदकप्रदा ॥ २१ ॥ नारायणं समुद्दिश्य ब्राह्मणे विष्णुतत्परे ॥ सा सदा स्पर्श
संभाषैर्द्रावयेद्द्रावयेज्जनम् ॥ २२ ॥ यस्माद्दानं महल्लोंके ह्यनन्तमुदके भवेत् ॥ पादाभ्यंगं शिरोभ्यंगं काममुद्दिश्य वै द्विजे ॥ २३ ॥ ददाति च
त्रयोदश्यां भक्त्या परमयांगना ॥ यस्यांयस्यां मृता जायेद्भूयो योन्यां तु जन्मनि ॥ २४ ॥ तस्यां तस्यां तु सा भर्तुर्न वियुज्येत कर्हिचित् ॥ तथा
प्येवं चतुर्दश्यां दद्यात्पात्रमुपानहौ ॥ २५ ॥ ब्राह्मणे धर्ममुद्दिश्य तस्या लोका ह्यनामयाः ॥ एवं च पक्षपक्षांते श्राद्धे तर्पेद्द्विजोत्तमान् ॥ २६ ॥
अव्युच्छिन्ना सदा राज्ञि संततिर्जायते भुवि ॥ एवं ते तिथिमाहात्म्यं दानयोगेन भाषितम् ॥ २७ ॥ तथा वनस्पतीनां तु आराधनविधिं शृणु ॥
जम्बूं निम्बतरुं चैव तिंदुकं मधुकं तथा ॥२८॥ आम्रं चामलकं चैव शाल्मलिं वटपिप्पलौ ॥ शमीबिल्वामलीवृक्षं कदलीं पाटलीं तथा ॥ २९ ॥
अन्यान्पुण्यतमान्वृक्षानुपेत्य स्वर्गमाप्नुयात् ॥ १३० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ चैत्रे मासे तु या नारी कुर्याद्व्रतमनुत्तमम् ॥ तस्य व्रतस्य चान्यानि
कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ ३१ ॥ श्रुतेन येन सुभगे दुर्भगत्वं न पश्यति ॥ यथा हिमं रविं प्राप्य विलयं याति भूतले ॥ ३२ ॥ तथा दुःखं च
दौर्भाग्यं व्रतादस्माद्विलीयते ॥ मधुकाख्यां तु ललितामाराधयति येन वै ॥ ३३ ॥ विधिं तं शृणु सुभगे कथ्यमानं सुखावहम् ॥ चैत्रे शुक्लतृती
यायां सुस्नाता शुद्धमानसा ॥ ३४ ॥ प्रतिमां मधुवृक्षस्य शांकरीमुमया सह ॥ कारयित्वा द्विजवरैः प्रतिष्ठाप्य यथाविधि ॥ ३५ ॥ सुगंधिकुसुमै
र्धूपैस्तथा कर्पूरकुंकुमैः ॥ पूजयेद्विधिना देवं मन्त्रयुक्तेन भामिनी ॥ ३६ ॥ पादौ नमः शिवायेति मेढ्रे वै मन्मथाय च ॥ कालोदरायेत्युदरं नील
कंठाय कंठकम् ॥३७॥ शिरः सर्वात्मने पूज्य उमां पश्चात्प्रपूजयेत्॥ क्षामोदरायै ह्युदरं सुकंठायै च कंठकम् ॥३८॥ शिरः सौभाग्यदायिन्यै पश्चादर्घ्यं
प्रदापयेत्॥३९॥नमस्ते देवदेवेश उमावर जगत्पते॥अर्घ्येणानेन मे सर्वं दौर्भाग्यं नाशय प्रभो ॥१४०॥ इति अर्घ्यमंत्रः ॥ अर्घ्यं दत्त्वा ततः पश्चात्करकं
वारिपूरितम्॥मधूकपात्रोपभृतं सहिरण्यं तु शक्तितः॥४१॥करकं वारिसंपूर्णं सौभाग्येन तु संयुतम् ॥ दत्तं तु ललिते तुभ्यं सौभाग्यादिविवर्धनम् ॥४२॥

१ तमालकं चैव—इ० पा० ।

॥ ॥ इति करकदानमंत्रः ॥ ॥ मंत्रेणानेन विप्राय दद्यात्करकमुत्तमम् ॥ लवणं वर्जयेच्छुक्लां यावदन्यां तृतीयिकाम् ॥४३॥ क्षमाप्य देवीं देवेशं नक्तमद्या
त्स्वयंहविः ॥ अनेन विधिना सार्धं मासि मासि व्रपक्रमेत् ॥ ४४ ॥ फाल्गुनस्य तृतीयायां शुक्लायां तु समाप्यते ॥ वैशाखे लवणं देयं ज्येष्ठे चाज्यं
प्रदीयते ॥ ४५ ॥ आषाढे मासि निष्पावाः पयो देयं तु श्रावणे ॥ मुद्गा देया नभस्ये तु शालिमाश्वयुजे तथा ॥ ४६ ॥ कार्त्तिके शर्करापात्रं करकं
रससंभृतम् ॥ मार्गशीर्षे तु कार्पासं करकं घृतसंयुतम् ॥ ४७ ॥ पौषे तु कुंकुमं देयं माघे पात्रं तिलैर्भृतम् ॥ फाल्गुने मासि संप्राप्ते पात्रं मोदकसं
भृतम् ॥ ४८ ॥ पश्चात्तृतीयादेयं यत्तत्पूर्वस्यां विवर्जयेत् ॥ विधानमासां सर्वासां सामान्यं मनसः प्रिये ॥ ४९ ॥ प्रतिमां मधुवृक्षस्य तामेव प्रति
पूजयेत् ॥ तस्मै सर्वं तु विप्राय आचार्याय प्रदीयते ॥ १५० ॥ ततः संवत्सरस्यांते उद्यापनविधिं शृणु ॥ मधुवृक्षं ततो गत्वा बहुसंभारसंवृतः ॥
॥ ५१ ॥ निखनेत्प्रतिमां मध्ये माधूकीं मधुकस्य च ॥ तत्रस्थं पूजयेत्सर्वमुमादेहार्द्धधारिणम् ॥ ५२ ॥ पूजोपहारैर्विपुलैः कुंकुमेन पुनःपुनः ॥
श्लक्ष्णाभिः पुष्पमालाभिः कौसुंभैः केसरेण च ॥५३॥ कौसुंभे वाससी शुभ्रे अतसीपुष्पसन्निभे ॥ परिधाप्य तां प्रतिमां दंपती रविसंख्यया ॥५४॥
उपानद्युगलैश्छत्रैः कंठसूत्रैः सकंठिकैः ॥ कटकैरंगुलीयैश्च शयनीयैः शुभास्तृतैः ॥ ५५ ॥ कुंकुमेन विलिप्तांगौ बहुपुष्पैश्च पूजितौ ॥ भोजयेद्वि
विधैरन्नैर्मधूकावासके स्थितौ ॥ ५६ ॥ भुक्तोत्थितौ तु विश्राम्य शय्यासु च क्षमापयेत् ॥ गुरुमूलं यतः सर्वं गुरुर्ज्ञेयो महेश्वरः ॥ ५७ ॥ प्रीते
गुरौ ततः सर्वं जगत्प्रीतं सुरासुरम् ॥ यद्यदिष्टतमं लोके यत्किंचिद्दयितं गृहे ॥ ५८ ॥ तत्सर्वं गुरवे देयमात्मनः श्रेय इच्छता ॥ इदं तु धनिभि
र्देयमन्यैर्देयं यथोच्यते ॥ ५९ ॥ दांपत्यमेकं विधिवत्प्रतिपूज्य शुभव्रतैः ॥ द्वितीयं गुरुदांपत्यं वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ॥ १६० ॥ ततः क्षमापयेद्देवीं
देवं च ब्राह्मणं गुरुम् ॥ यथा त्वं देवि ललिते न वियुक्तासि शंभुना ॥ ६१ ॥ तथा मे पतिपुत्राणामवियोगः प्रदीयताम् ॥ अनेन विधिना कृत्वा
तृतीयां मधुसंज्ञिकाम् ॥ ६२ ॥ इन्द्राणी चेंद्रपत्नीत्वमवाप सुतमुत्तमम् ॥ सौभाग्यं सर्वलोकेषु सर्वर्द्धिसुखमुत्तमम् ॥ ६३ ॥ अनेन विधिना या
तु कुमारी व्रतमाचरेत् ॥ शोभनं पतिमाप्नोति यथेंद्राण्या शतक्रतुः ॥ ६४ ॥ दुर्भगा सुभगत्वं च सुभगा पुत्रिणी भवेत् ॥ पुत्रिण्यक्षयमाप्नोति
न शोकं पश्यति क्वचित ॥ ६५ ॥ अनेकजन्मजनितं दौर्भाग्यं नश्यति ध्रुवम ॥ मृता तु त्रिदिवं प्राप्य उमया सह मोदते ॥ ६६ ॥ कल्पकोटि
शतं साग्रं भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ॥ पुनस्तु संभवे लोके पार्थिवं पतिमाप्नुयात् ॥ ६७ ॥ सुभगा रूपसंपन्ना पार्थिवं जनयेत्सुतम् ॥ ६८ ॥

१ माषाः--इ० पा० । २ दंपती रविसंख्यया--द्वादश ब्राह्मणमिथुनानि--इत्यर्थः । ३ त्रिषु लोकेषु--इ०पा० । ४ पतिः आप्तः--इति शेषः ।

एतत्ते कथितं सर्वं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ अन्यत्पृच्छस्व सुभगे वांछितं यद्धृदि स्थितम् ॥ १६९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखंडे नर्मदामाहात्म्ये मधूकतृतीयाव्रतविधानमाहात्म्यवर्णनंनाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा राज्ञी वचनमब्रवीत् ॥ प्रसादं कुरु विप्रेंद्र गृह्ण दानं यथेप्सितम् ॥ १ ॥ सुवर्णमणिरत्नानि वस्त्राणि विविधानि च ॥ तत्ते दारयामि विप्रेंद्र यच्चान्यदपि दुर्लभम् ॥ २ ॥ राज्ञ्यास्तु वचनं श्रुत्वा नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ अन्येषां दीयतां भद्रे ये द्विजाः क्षीणवृत्तयः ॥ ३ ॥ वयं तु सर्वसंपन्ना भक्तिग्राह्याः सदैव हि ॥ इत्युक्ता सा तदा राज्ञी वेदवेदाङ्गपारगान् ॥ ४ ॥ आहूय ब्राह्मणान्निःस्वान्दातुं समुपचक्रमे ॥ यत्किंचिन्नारदेनोक्तं दानं सौभाग्यवर्द्धनम् ॥ ५ ॥ तेन दानेन मे नित्यं प्रीयेतां हरिशंकरौ ॥ ततो राज्ञीच सा प्राह नारदं मुनिपुंगवम् ॥ ६ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ दानं दत्तं त्वयोक्तं यद्भर्तृकर्म्मपरं हि तत् ॥ आजन्मजन्म मे भर्ता भवेद्बाणो द्विजोत्तम ॥ ७ ॥ नान्यो हि दैवतं तात मुक्त्वा बाणं द्विजोत्तम ॥ तेन सत्येन मे भर्त्ता जीवेच्च शरदां शतम् ॥ ८ ॥ नान्यो धर्म्मो भवेत्स्त्रीणां दैवतं हि पतिर्यथा ॥ तथापि तव वाक्येन दानं दत्तं यथाविधि ॥ ९ ॥ स्वकं कर्म करिष्यामो भर्त्तारं प्रति मानद ॥ ब्रह्मर्षे गच्छ चेदानीं त्वमाशीर्वादः प्रदीयताम् ॥ १० ॥ तथेति तामनुज्ञाप्य नारदो नृपसत्तम ॥ सर्वासां मानसं हृत्वा अन्यतः कृतमानसः ॥ ११ ॥ जगामादर्शनं विप्रः पूज्यमानस्तु खेचरैः ॥ ततो गतमनस्कास्ता भर्त्तारं प्रति भारत ॥ १२ ॥ विवर्णा निष्प्रभा जाता नारदेन विमोहिताः ॥ १३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये त्रिपुरक्षोभणवर्णनंनाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नंतरे रुद्रो नर्मदातटमास्थितः ॥ क्रीडते ह्युमया सार्द्धं नारदस्तत्र चागतः ॥ १ ॥ प्रणम्य देवदेवेशमुमया सह शंकरम् ॥ व्यज्ञापयत्तदा देवं यद्वृत्तं त्रिपुरे तदा ॥ २ ॥ गतोऽहं स्वामिनिर्देशाद्यत्र तद्बाणमंदिरम् ॥ दृष्ट्वा बाणं यथान्यायं गतो ह्यंतःपुरं महत् ॥ ३ ॥ तत्र भार्यासहस्राणि दृष्ट्वा बाणस्य धीमतः ॥ यथायोग्यं यथाकाममागतः क्षोभ्य तत्पुरम् ॥ ४ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा साधुसाध्विति पूयजन् ॥ चिंतयामास देवेशो भ्रमणं त्रिपुरस्य हि ॥ ५ ॥ करमुक्तं यथा चक्रं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ महावेगं महायामं रक्षितं तेजसा मम ॥ ६ ॥ स च मे भक्तिनिरतो बाणो लोके च विश्रुतः ॥ भारती च मया दत्ता ब्राह्मणानां विशेषतः ॥ ७ ॥ एवं स सुचिरं कालं देवदेवो महेश्वरः ॥

१ अनुपमोयाच–इ० पा० । २ प्रतिपन्नं च देवानां त्रिपुरस्य वधं प्रति–इ० पा० ।

चिंतयित्वा सुनिर्वाणं कार्यं प्रति जनेश्वरः ॥ ८ ॥ ततोऽसौ मंदरं ध्यात्वा चापे कृत्वा गुणे महीम ॥ विष्णुं सनातनं देवं बाणे ध्यात्वा त्रिलो
चनः ॥ ९ ॥ फले हुताशनं देवं ज्वलंतं सर्वतोमुखम् ॥ सुपर्णं पुंखयोर्मध्ये जवे वायुं प्रकल्प्य च ॥ १० ॥ रथं महीमयं कृत्वा धुरि तावश्विना
वुभौ ॥ अक्षे सुरेश्वरं देवमग्रकील्यां धनाधिपम् ॥ ११ ॥ यमं तु दक्षिणे पार्श्वे वामे कालं सुदारुणम् ॥ आदित्यचंद्रौ चक्रे तु गंधर्वानारका
दिषु ॥ १२ ॥ यन्तारं च सुरज्येष्ठं वेदान्कृत्वा हयोत्तमान् ॥ खलीनादिषु चाङ्गानि रश्मींश्छंदांसि चाकरोत् ॥ १३ ॥ कृत्वा प्रतोदमोंकारं
मुखग्राह्यं महेश्वरः ॥ धातारं चाग्रतः कृत्वा विधातारं च पृष्ठतः ॥ १४ ॥ मारुतात्सर्वतो दिग्भ्य ऊर्ध्वयंत्रे तथैव च ॥ महोरगपिशाचांश्च सिद्ध
विद्याधरांस्तथा ॥ १५ ॥ गणांश्च भूतसंघांश्च सर्व्वे सर्व्वांगसंधिषु ॥ युगमध्ये स्थितो मेरुर्युगस्याधो महागिरिः ॥ १६ ॥ सर्पा यन्त्रस्थिता घोराः
शम्ये वरुणनैर्ऋतौ ॥ गायत्रीचैव सावित्री स्थिते ते रश्मिबंधने ॥ १७ ॥ सत्यं रथध्वजे शौचं दमं रक्षां समंततः ॥ रथं देवमयं कृत्वा देवदेवो
महेश्वरः ॥ १८ ॥ सन्नद्धः कवची खड्गी बद्धगोधांगुलित्रवान् ॥ बद्धा परिकरं गाढं जटाजूटं नियम्य च ॥ १९ ॥ सज्जं कृत्वा धनुर्दिव्यं योज
यित्वा रथोत्तमम् ॥ रथमध्ये स्थितो देवः शुशुभे च युधिष्ठिर ॥ २० ॥ धनुषः शब्दनादेनाकम्पयच्च जगत्त्रयम् ॥ स्थानं कृत्वा तु वैशाखं
निभृतं संस्थितो हरः ॥ २१ ॥ निरीक्ष्य सुचिरं कालं कोपसंरक्तलोचनः ॥ ध्यात्वा तं परमं मंत्रमात्मानं च निरुध्य सः ॥ २२ ॥ मुमोच
सहसा बाणं पुरस्य वधकांक्षया ॥ यदा त्रीणि समेतानि अंतरिक्षस्थितानि तु ॥ २३ ॥ ततः कालनिमेषार्धं दृष्ट्वैक्यं त्रिपुरस्य च ॥ त्रिपर्वणा
त्रिशल्येन ततस्तान्यवसादयत् ॥ २४ ॥ ततो लोका भयत्रस्ता त्रिपुरे भरतोत्तम ॥ सर्वासुरविनाशाय कालरूपा भयावहाः ॥ २५ ॥
अट्टहासान्प्रमुंचंति कष्टरूपा नरास्तदा ॥ निमेषोन्मेषणं चैव कुर्वंति लिपिकर्मसु ॥ २६ ॥ निष्पंदनयना मर्त्याश्चित्रेष्वालिखिता इव ॥ देवायत
नगा देवा रटंति प्रहसंति च ॥ स्वप्ने पश्यंति चात्मानं रक्तांबरविभूषितम् ॥ २७ ॥ रक्तमाल्योत्तमांगाश्च पतंतः कार्दमे ह्रदे ॥ पश्यंति नाम
चात्मानं सतैलाभ्यंगमस्तकम् ॥ २८ ॥ पश्यंति यानमारूढं रासभैश्च नृपोत्तम ॥ संवर्त्तको महावायुर्युगांतप्रतिमो महान् ॥ २९ ॥ गृहानुन्मूल
यामास वृक्षजातीननेकशः ॥ भूमिकम्पाः सनिर्घाता उल्कापाताः सहस्रशः ॥ ३० ॥ रुधिरं वर्षते देवो मिश्रितं कर्करैर्बहु ॥ अग्निकुण्डेषु
विप्राणां हुतः सम्यग्घुताशनः ॥ ३१ ॥ ज्वलते धूमसंयुक्तो विस्फुलिंगकणैः सह ॥ कुंजरा विमदा जातास्तुरगाः सत्त्ववर्जिताः ॥ ३२ ॥

१ आरकादिषु—अरादिषु—इत्यर्थः ।

अवादितानि वाद्यंते वादित्राणि सहस्रशः ॥ ध्वजा ह्यकंपिताः पेतुश्छत्राणि विविधानि च ॥ ३३ ॥ ज्वलंति पादपास्तत्र पर्णानि च समं
ततः ॥ सर्व्वं तद्भयाकुलीभूतं हाहाकारसमन्वितम् ॥ ३४ ॥ उद्यानानि विचित्राणि प्रबभंज प्रभंजनः ॥ तेन संप्रेरिताः सर्वे ज्वलंति
विशिखाः शिखाः ॥ ३५ ॥ वृक्षगुल्मलतावल्ल्यो गृहाणि च समंततः ॥ दिग्विभागैश्च सर्वैश्च प्रवृत्तो हव्यवाहनः ॥ ३६ ॥ सर्वं किंशुकपर्णाभं
प्रज्वलच्चैव दृश्यते ॥ गृहाद्गृहं तदा गन्तुं नैव धूमेन शक्यते ॥ ३७ ॥ हरकोपाग्निनिर्दग्धाः क्रन्दंते त्रिपुरे जनाः ॥ प्रदीप्तं सर्वतो दिक्षु
दह्यते त्रिपुरं परम् ॥ ३८ ॥ पतंति शिखराग्राणि विशीर्णानि सहस्रशः ॥ पावको धूमसंपृक्तो दह्यमानः समंततः ॥ ३९ ॥ नृत्यन्वै व्याप्तदिग्देशः
कांतारेष्वभिधावति ॥ देवागारेषु सर्वेषु गृहेष्वट्टालकेषु च ॥ ४० ॥ प्रवृत्तो हुतभुक्तत्र पुरे कालप्रचोदितः ॥ ददाह लोकान्सर्वत्र हरकोप
प्रकोपितः ॥ ४१ ॥ दहते त्रैपुरं लोकं बालवृद्धसमन्वितम् ॥ सपुरं सगृहद्वारं सवाहनवनं नृप ॥ ४२ ॥ केचिद्भोजनसक्ताश्च पानासक्तास्तथा
परे ॥ अपरा नृत्यगीतेषु संसक्ता वारयोषितः ॥ ४३ ॥ अन्योन्यं च परिष्वज्य हुताशनशिखार्दिताः ॥ दह्यमाना नृपश्रेष्ठ सर्वे गच्छंत्य
चेतनाः ॥ ४४ ॥ अथान्ये दानवास्तत्र दह्यंतेग्निविमोहिताः ॥ न शक्ताश्चान्यतो गन्तुं धूमेनाकुलिताननाः ॥ हंसकारंडवाकीर्णा नलिन्यो
हेमपंकजाः ॥४५॥ दह्यन्ते विविधास्तत्र वाप्यः कूपाश्च भारत ॥ दृश्यन्तेऽनलदग्धानि पुरोद्यानानि दीर्घिकाः ॥ अम्लानैः पंकजैश्छन्ना विस्तीर्णा
वसुयोजनाः ॥ ४६ ॥ गिरिकूटनिभास्तत्र प्रासादा रत्नशोभिताः ॥ दृश्यंतेऽनलसंदग्धा विशीर्णा धरणीतले ॥ ४७ ॥ नरस्त्रीबालवृद्धेषु दह्यमानेषु
सर्वतः ॥ निर्दयं ज्वलते वह्निर्हाहाकारो महानभूत्॥ काचिच्च सुखसंसुप्ताप्र मत्तान्या नृपोत्तम ॥४८॥ क्रीडित्वा च सुविस्तीर्णशयनस्था वरांगना ॥
काचित्सुप्ता विशालाक्षी हारावलिविभूषिता ॥ धूमेनाकुलिता दीना न्यपतद्धव्यवाहने ॥ ४९ ॥ काचित्तस्मिन्पुरे दीप्ते पुत्रस्नेहानुलालसा ॥ पुत्रमा
लिंगते गाढं दह्यते त्रिपुरेऽग्निना ॥ ५० ॥ काचित्कनकवर्णाभा इंद्रनीलविभूषिता ॥ भर्त्तारं पतितं दृष्ट्वा पतिता तस्य चोपरि ॥ ५१ ॥ काचिदा
दित्यवर्णाभा प्रसुप्ता तु प्रियोपरि ॥ अग्निज्वालाहता गाढं कंठमालिंगते नृप ॥ ५२ ॥ मेघवर्णा परा नारी चलत्कनकमेखला ॥ श्वेतवस्त्रोत्तरीया तु
पपात धरणीतले ॥ ५३ ॥ काचित्कुंदेंदुवर्णाभा नीलरत्नविभूषिता ॥ शिरसा प्रांजलिर्भूत्वा विज्ञापयति पावकम् ॥ ५४ ॥ कस्याश्चिज्ज्वलते वस्त्रं
केशाः कस्याश्च भारत ॥ ज्वलज्ज्वलनसंकाशैर्हेमभांडैस्त्रसंति च ॥ ५५ ॥ काचित्प्रभूतदुःखार्ता विललाप वरांगना ॥ भस्मीभूतं पतिं दृष्ट्वा क्रंदंती

१ शस्त्राणि विविधानि च—इ० पा० । २ त्रिपुरे हरनोदितः—इ० पा० ।

कुररी यथा ॥ ५६ ॥ आलिंग्य गाढं सहसा पतिता तस्य मूर्द्धनि ॥ काचिच्च बहुदुःखार्त्ता व्यलपत्स्त्री स्ववेश्मनि ॥ ५७ ॥ भस्मसाच्च कृतं दृष्ट्वा
क्रंदते कुररी यथा ॥ मातरं पितरं काचिद्दृष्ट्वा विगतचेतनम् ॥ ५८ ॥ वेपते पतिता भूमौ खेदिता वडवा यथा ॥ इतश्चेतश्च काचिच्च दह्यमाना
वरांगना ॥ ५९ ॥ नापश्यद्बालमुत्संगे विपरीतमुखी स्थिता ॥ कुंभिलस्य गृहं दग्धं पतितं धरणीतले ॥६०॥ कूष्मांडस्य च धूम्रस्य कुहकस्य बक
स्य च ॥ विरूपनयनस्यापि विरूपाक्षस्य चैव हि ॥ ६१ ॥ शुंभो डिंभश्च रौद्रश्च प्रह्लादश्चासुरोत्तमः ॥ दंडपाणिर्विपाणिश्च सिंहवक्त्रस्तथाऽनघ ॥
॥ ६२ ॥ दुंदुभश्चैव संह्रादो डिंडिर्मुंडिस्तथैव च ॥ बाणभ्राता च बाणश्च क्रव्यादव्याघ्रवक्त्रकौ ॥ ६३ ॥ एवमन्येपि ये केचिद्दानवा बलदर्पिताः ॥
तेषां गृहे तथा वह्निर्ज्वलते निर्दयो नृप ॥ दह्यमानाः स्त्रियस्तात विलपंति गृहेगृहे ॥ ६४ ॥ करुणाक्षरवादिन्यो निराधारा गताः शिवम् ॥ यदि
वैरं सुरारेश्च पुरुषोपारि पावक ॥ ६५ ॥ स्त्रियः किमपराध्यंति गृहपंजरकोकिलाः ॥ अनिर्दयो नृशंसस्त्वं कस्ते कोपः स्त्रियं प्रति ॥ ६६ ॥ किं
त्वया न श्रुतं लोके अवध्याः सर्वथा स्त्रियः ॥ किं तु तुभ्यं गुणो ह्यस्ति दहने पवनेरितः॥ ६७ ॥ न कारुण्यं त्वया किंचिद्दाक्षिण्यं च स्त्रियं प्रति ॥
दयां म्लेच्छा हि कुर्वंति वचनं वीक्ष्य योषिताम् ॥ ६८ ॥ म्लेच्छानामपि च म्लेच्छो दुर्निवार्य्यो ह्यचेतनः ॥ एवं विलपमानानां स्त्रीणां तत्रैव
भारत ॥ ६९ ॥ ज्वालाकलापबहुलः प्रज्वलत्येव पावकः ॥ एवं दृष्ट्वा ततो बाणो दह्यमान उवाच ह ॥ ७० ॥ अवज्ञाय विनष्टोऽहं पापात्मा हर
मंजसा ॥ मया पापेन मूर्खेण ये लोका नाशिता ध्रुवम् ॥ ७१ ॥ गोब्राह्मणा हता नित्यमिह लोके परत्र च ॥ नाशितान्यन्नपानानि मठारामाश्र
मास्तथा ॥ ७२ ॥ ऋषीणामाश्रमाश्चैव देवारामा गणालयाः ॥ तेन पापेन मे ध्वंसस्तपसश्च बलस्य च ॥ ७३ ॥ किं धनेन करिष्यामि राज्येणां
तःपुरेण च ॥ ७४ ॥ वरं शंकरपादौ च शरणं यामि मूढधीः ॥ न माता न पिता चैव न बंधुर्नापरो जनः ॥ ७५ ॥ मुक्त्वा चैव महेशानं परमार्ति
हरं परम् ॥ आत्मना च कृतं पापमात्मनैव तु भुज्यते ॥ ७६ ॥ अहं पुनः समस्तैश्च दह्यामि सह साधुभिः ॥ एवमुक्त्वा शिवं लिंगं कृत्वा तन्मस्त
कोपरि ॥ ७७ ॥ निर्जगाम गृहाच्छीघ्रं पावकेनावगुंठितः ॥ स खिन्नः स्विन्नगात्रस्तु प्रस्खलंस्तु मुहुर्मुहुः ॥७८॥ हरं गद्गदया वाचा स्तुवन्वै शरणं
ययौ ॥ त्वत्कोपानलनिर्दग्धो यदि वध्योस्मि शंकर ॥ ७९ ॥ त्वत्प्रसादान्महादेव मा मे लिंगं प्रणश्यतु ॥ अर्चितं मे सुरश्रेष्ठ ध्यातं भक्त्या मया
विभो ॥ ८० ॥ प्राणादिष्टतमं देव तस्माद्रक्षितुमर्हसि ॥ यदि तेऽहमनुग्राह्यो वध्यो वा सुरसत्तम ॥ ८१ ॥ प्रतिजन्म महादेव त्वद्भक्तिरचलास्तु मे ॥

१ विललाप तु दुःखिता-इ० पा० । २ दिव्यम्-इ० पा० ।

पशुकीटपतंगेषु तिर्यग्योनिगतेषु च ॥ स्वकर्मणा महादेव त्वद्भक्तिरचलास्तु मे ॥ ८२ ॥ एवमुक्त्वा महाभागो बाणो भक्तिमतां वरः ॥ स्तोत्रेण
देवदेवेशं च्छन्दयामास भारत ॥ ८३ ॥ ॥ बाण उवाच ॥ ॥ शिव शंकर सर्वहराय नमो भवभीतभयार्तिहराय नमः ॥ कुसुमायुधदेहविना
शंकर प्रमदाप्रियकामक देव नमः ॥ ८४ ॥ जय पार्वतीश परमार्थसार जय विरचितभीमभुजंगहार ॥ जय निर्मलभस्मविलिप्तगात्र जय मंत्रमू
ल जगदेकपात्र ॥ ८५ ॥ जय विषधरकपिलजटाकलाप जय भैरवविधृतपिनाकचाप ॥ जय विषमनयनपरिमुक्तसंग जय शंकर धृत
गांगतरंग ॥ ८६ ॥ जय भीमरूप खट्वांगहस्त शशिशेखर जय जगतां प्रशस्त ॥ जय सुरवरेश सुरलोकसार जय सर्वसकलनिर्दग्ध
सार ॥ ८७ ॥ जय कीर्त्तनीय जगतां पवित्र जय वृषांक बहुविधचरित्र ॥ जय विरचितनरकंकालमाल अंधासुरदेहकंकालकाल ॥ ८८ ॥
जय नीलकंठ वरवृषभगमन जय सकललोकदुरितानुशमन ॥ जय सिद्धसुरासुरविनतचरण जय रुद्र रौद्रभवजलधितरण ॥ ८९ ॥
जय गिरिश सुरेश्वरमाननीय जय सूक्ष्मरूप संचिंतनीय ॥ जय दग्धत्रिपुर विश्वसत्त्व जय सकलशास्त्रपरमार्थतत्त्व ॥ ९० ॥ जय बुधबोध
संसारतार कलिकलुषमहार्णवघोरतार ॥ जय सुरासुरदेवगणेश नमो हयवानरसिंहगजेंद्रमुख ॥ ९१ ॥ अतिह्रस्वस्थूलसुदीर्घतम उपलब्धिर्न
शक्यते ते ह्यमरैः ॥ प्रणतोऽस्मि निरंजन ते चरणौ जय सांब सुलोचनकांतिहर ॥ ९२ ॥ अप्राप्य त्वां किमत्यन्तसुच्छ्रयी न विनाशयेत् ॥
अतिप्रमाथि च तदा तपो महत्सुदारुणम् ॥ ९३ ॥ न पुत्रबांधवा दारा न समस्तः सुहृज्जनः ॥ संकटेऽभ्युपगच्छंति व्रजंतमेकगामिनम् ॥ ९४ ॥
यदेव कर्म कैवल्यं कृतं तेन शुभाशुभम् ॥ तदेव सार्थवत्तस्य भवत्यग्रे तु गच्छतः ॥ ९५ ॥ निर्द्धनस्यैव चरतो न भयं विद्यते क्वचित् ॥ धनी
भयैर्न मुच्येत धनं तस्मात्त्यजाम्यहम् ॥ ९६ ॥ लुब्धाः पापानि कुर्वंति शुद्धांशा नेव मानवाः ॥ श्रुत्वा धर्मस्य सर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्य तत् ॥
॥ ९७ ॥ त्वं विष्णुस्त्वं जगन्नाथो ब्रह्मरूपः सनातनः ॥ इंद्रस्त्वं देवदेवेश सुरनाथ नमोस्तु ते ॥ ९८ ॥ त्वं क्षितिर्वरुणश्चैव पवनस्त्वं हुता
शनः ॥ त्वं दीक्षा यजमानश्च आकाशं सोम एव च ॥ ९९ ॥ त्वं सूर्यस्त्वं तु वित्तेशो यमस्त्वं गुरुरेव च ॥ त्वया व्याप्तं जगत्सर्वं त्रैलोक्यं
॥ ३१ ॥ भास्वता यथा ॥ १०० ॥ एतद्बाणकृतं स्तोत्रं श्रुत्वा देवो महेश्वरः ॥ क्रोधं मुक्त्वा प्रसन्नात्मा तदा वचनमब्रवीत् ॥ १०१ ॥ ॥ ईश्वर ॥२०५॥
उवाच ॥ ॥ न भेतव्यं न भेतव्यमद्यप्रभृति दानव ॥ सौवर्णे भवने तिष्ठ मम पार्श्वेऽथवा पुनः ॥ १०२ ॥ पुत्रपौत्रप्रपौत्रैश्च बांधवैः सह

१ स्तोतुं समुपचक्रमे–इ० पा० । २ बाणं वीक्ष्यार्त्तादिभिः–इ०पा० ।

भार्यया ॥ अद्यप्रभृति वत्स त्वमवध्यः सर्वशत्रुषु ॥ १०३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ भूयस्तस्य वरो दत्तो देवदेवेन भारत ॥ स्वर्गे मर्त्ये च पाताले पूजितःससुरासुरैः ॥ १०४ ॥ अक्षयश्चाव्ययश्चैव वस त्वं वै यथासुखम् ॥ ततो निवारयामास रुद्रः सप्तशिखं तदा ॥ १०५ ॥ तृतीयं रक्षितं तस्य पुरं देवेन शम्भुना ॥ ज्वालामालाकुलं चान्यत्पतितं धरणीतले ॥१०६॥ अर्द्धेन प्रस्थितादूर्द्ध्वं तस्य ज्वाला दिवं गताः ॥ हाहाकारो महांस्तत्र ऋषिसंघैरुदीरितः॥१०७॥देवतैश्च महाभागैः सिद्धविद्याधरादिभिः ॥ एकं तु पतितं तत्र श्रीशैले खण्डमुत्तरम् ॥१०८॥ द्वितीयं पतितं राजञ्छैले ह्यमरकण्टके ॥ प्रज्वलत्पतितं तत्र तेन ज्वालेश्वरं स्मृतम् ॥ १०९ ॥ दग्धे तु त्रिपुरे राजन्पतिते खंड उत्तमे ॥ रुद्रो देवः स्थितस्तत्र ज्वालामालानिवारकः ॥ ११० ॥ हाहाकारपराणां तु ऋषीणां रक्षणाय च ॥ स्वयंमूर्तिर्महेशान उमावृषभसंयुतः ॥ १११ ॥ मनसापि स्मरेद्यस्तु भक्त्या ह्यमरकण्टकम् ॥ चांद्रायणाधिकं पुण्यं स लभेन्नात्र संशयः ॥ ११२ ॥ अतिपुण्यो गिरिश्रेष्ठो यस्माद्भरतसत्तम ॥ अस्मान्नित्यं भवेद्राजन्सर्वपापक्षयंकरः ॥ ११३ ॥ नानाद्रुमलताकीर्णो नानापुष्पोपशोभितः ॥ नानागुल्मलताकीर्णो नानावल्लीभिरावृतः ॥ ११४ ॥ सिंहव्याघ्रसमाकीर्णोमृगयूथैरलंकृतः ॥ श्वापदानां च घोषेण नित्यं प्रमुदितोऽभवत् ॥ ११५ ॥ ब्रह्मेंद्रविष्णुप्रमुखैर्ब्रह्मरैश्च सहस्रशः ॥ सेव्यते देवदेवेशः शंकरस्तत्र पर्वते ॥११६॥ पतनं कुरुते योऽस्मिन्पर्वतेऽमरकण्टके ॥ क्रीडते क्रमशो राजन्भुवनानि चतुर्दश ॥११७॥ ऐन्द्रं वाह्नं च कौबेरं वायव्यं याम्यमेव च ॥ नैर्ऋत्यं वारुणं चैव सौम्यं सौरं तथैव च ॥ ११८ ॥ ब्राह्मं च पदमक्लिष्टं वैष्णवं तदनन्तरम् ॥ उमारुद्रं महाभाग ऐश्वरं तदनन्तरम् ॥११९॥ परं सदाशिवं शांतं सूक्ष्मं ज्योतिरतींद्रियम् ॥ तस्मिन्याति लयं धीरो विधिना नात्र संशयः ॥ १२० ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कोऽप्यत्र विधिरुद्दिष्टः पतने ऋषिसत्तम ॥ एतन्मे सर्वमाचक्ष्व संशयोऽस्ति महामुने ॥ १२१ ॥ ॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ ॥ शृणुष्व कथयिष्यामि तं विधिं पाण्डुनन्दन ॥ यत्कृत्वा प्रथमं कर्म्म निपतेत्तदनन्तरम् ॥ १२२ ॥ कृत्वा कृच्छ्रत्रयं पूर्वं जप्त्वा लक्षं दशैव तु ॥ शाकयावकभुक्चैव शुचिस्त्रिषवणो नृप ॥ १२३ ॥ त्रिकालमर्चयेदीशं देवदेवं त्रिलोचनम् ॥ दशांशेन तु राजेंद्र होमं तत्रैव कारयेत् ॥ १२४ ॥ लक्षवारं जपेद्देवं गंधमाल्यैश्च पूजयेत् ॥ रात्रौ स्वप्ने तदा पश्येद्विमानस्थं ततः क्षिपेत् ॥ १२५ ॥ अनेनैव विधानेन आत्मानं यस्तु निक्षिपेत् ॥ स्वर्गलोकमनुप्राप्य क्रीडते त्रिदशैः सह ॥१२६॥ त्रिंशद्वर्षसहस्राणि त्रिंशत्कोट्यस्तथैव च ॥ भुक्त्वा मनोरमान्भोगांस्तदागच्छेन्महीतलम् ॥१२७॥ पृथिवीमेकच्छत्रेण भुनक्ति लोकपूजितः॥व्याधिशोकविनिर्मुक्तो जीवेच्च शरदां शतम् ॥१२८॥ ज्वालेश्वरं तु तत्तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ तत्र ज्वाला नदी पार्थ प्रसुता शिवनि

मिता॥१२९॥निर्वाप्य तद्बाणपुरं रेवया सह संगता॥तत्र स्नात्वा महाराज विधिना मंत्रसंयुतः॥१३०॥तिलसंमिश्रतोयेन तर्पयेत्पितृदेवताः॥पिंडदानेन
च पितॄन्पौंडरीकफलं लभेत् ॥१३१॥ अनाशकं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ॥१३२॥ अमराणां
शतैश्चैव सेवितो ह्यमरेश्वरः ॥ तथैव ऋषिसंघैश्च तेन पुण्यतमो महान् ॥ १३३ ॥ समंताद्योजनं तीर्थं पुण्यं ह्यमरकंटकम् ॥ रुद्रकोटिसमोपेतं
तेन तत्पुण्यमुत्तमम् ॥ १३४ ॥ तस्य पर्वतराजस्य यः करोति प्रदक्षिणम् ॥ प्रदक्षिर्णाकृता तेन पृथिवी नात्र संशयः ॥ १३५ ॥ वाचिकं
मानसं चैव कायिकं त्रिविधं च यत् ॥ नश्यते पातकं सर्वमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ १३६ ॥ अमरेश्वरपार्श्वे च तीर्थं शक्रेश्वरं नृप ॥ तपस्तप्त्वा
पुरा तत्र शक्रेण स्थापितं किल ॥ १३७ ॥ कुशावर्तनाम तीर्थं ब्रह्मणा च कृतं शुभम् ॥ ब्रह्मकुंडमिति ख्यातं हंसतीर्थं तथा परम् ॥ १३८ ॥
अंबरीषस्य तीर्थं च महाकालेश्वरं तथा ॥ कावेर्याः पूर्वभागे च तीर्थं वै मातृकेश्वरम् ॥ १३९ ॥ एतानि दक्षिणे तीरे रेवाया भरतर्षभ ॥ संसेवन
स्नानदानैः पापसंघहराणि च ॥ १४० ॥ भृगुतुंगे महाराज प्रसिद्धो भैरवः शिवः ॥ तस्य याम्यविभागे च तीर्थं वै चपलेश्वरम् १४१ ॥ एतौ
स्थितौ दुःखहरौ रेवाया उत्तरे तटे ॥ तावभ्यर्च्य तथा नत्वा सम्यग्यात्राफलं भवेत् ॥ अदृष्टपूजितौ तौ हि नराणां विघ्नकारकौ ॥ १४२ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे त्रिपुरविध्वंसने ज्वालेश्वरतीर्थामरेश्वतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टा
विंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कावेरीति च विख्याताःत्रिषु लोकेषु सत्तम ॥ माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि तस्या मार्कंड
तत्त्वतः ॥ १ ॥ कीदृशं दर्शनं तस्याः फलं स्पर्शेऽथवा विभो ॥ स्नाने जाप्येऽथवा दान उपवासे तथा मुने ॥ २ ॥ कथयस्व महाभाग कावेरीसंगमे
फलम् ॥ धर्म्मः श्रुतोऽथ दृष्टो वा कथितो वा कृतोपि वा ॥ ३ ॥ अनुमोदितो वा विप्रेंद्र पुनातीति श्रुतं मया ॥ यथा धर्मप्रसंगे तु मुने धर्म्मोपि
जायते ॥ ४ ॥ स्वर्गश्च नरकश्चैव इत्येवं वैदिकी श्रुतिः ॥ ५ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाभाग यत्पृष्टोहं त्वयाऽधुना ॥
शृणुष्वैकमना भूत्वा कावेरीफलमुत्तमम् ॥ ६ ॥ अस्ति यक्षो महासत्त्वः कुबेरोनाम विश्रुतः ॥ सोऽपि तीर्थप्रभावेन राजन्यक्षाधिपोऽभवत् ॥ ७ ॥
तच्छृणुष्व विधानेन भक्त्या परमया नृप ॥ सिद्धिं प्राप्तो महाभाग कावेरीसंगमेन तु ॥ ८ ॥ कावेर्या नर्म्मदायास्तु संगमे लोकविश्रुते ॥ तत्र
स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कुबेरः सत्यविक्रमः ॥ ९ ॥ विधिवन्नियमं कृत्वा शास्त्रयुक्त्या नरोत्तम ॥ आराधयन्महादेवमेकचित्तः सनातनम् ॥ १० ॥
एकाहारो वसन्मासं तथा षष्ठाह्नकालिकः ॥ पक्षोपवासी न्यवसत्कंचित्कालं नृपोत्तम ॥ ११ ॥ मूलशाकफलैश्चान्यं कालं नयति बुद्धिमान् ॥

किंचित्कालं वसंस्तत्र तीर्थे शैवालभोजनः ॥ १२ ॥ पराकेणानयत्कालं कृच्छ्रेणापि च मानव ॥ चांद्रायणेन चाप्यन्यमन्यं वाय्वंबुभोजनः ॥
॥ १३ ॥ एवं तत्र नरश्रेष्ठ कामरागविवर्जितः ॥ स्थितो वर्षशतं साग्रं कर्षयन्स्वं तथा वपुः ॥ १४ ॥ ततो वर्षशतस्यांते देवदेवो महेश्वरः ॥
तुष्टस्तु परया भक्त्या तमुवाच हसन्निव ॥ १५ ॥ भोभो यक्ष महासत्त्व वरं वरय सुव्रत ॥ परितुष्टोऽस्मि ते भक्त्या तव दास्ये यथेप्सितम् ॥
॥ १६ ॥ ॥ यक्ष उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोसि देवेश उमया सह शंकर ॥ अद्यप्रभृति सर्वेषां यक्षाणामधिपो भवे ॥ १७ ॥ अक्षयश्चाव्ययश्चैव
तव भक्तिपुरस्सरः ॥ धर्मे मतिं च मे नित्यं दद॑स्व परमेश्वर ॥ १८ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यत्त्वया प्रार्थितं सर्वं फलं धर्म्मस्य तत्तथा ॥ इत्ये
वमुक्त्वा तं तत्र जगामादर्शनं हरः ॥ १९ ॥ सोऽपि स्नात्वा विधानेन संतर्प्य पितृदेवताः ॥ आमंत्रयित्वा तत्तीर्थं कृतार्थश्च गृहं ययौ ॥ २० ॥
पूजितस्तत्र यक्षैस्तु सोऽभिषिक्तो विधानतः ॥ चकार विपुलं तत्र राज्यमीप्सितमुत्तमम्॑ ॥ २१ ॥ तत्र चान्ये सुराः सिद्धा यक्षगंधर्वकिंनराः ॥
गणाश्चाप्सरसां तत्र ऋषयश्च तथाऽनघ ॥ २२ ॥ कावेरीसंगमं तेन सर्वपापहरं विदुः ॥ स्वर्गाणामपि सर्वेषां द्वारमेतद्युधिष्ठिर ॥ २३ ॥ ते धन्यास्ते
महात्मानस्तेषां जन्म सुजीवितम् ॥ कावेरीसंगमे स्नात्वा यैर्दत्तं हि तिलोदकम् ॥ २४ ॥ दश पूर्वे परे तात मातृतः पितृतस्तथा ॥ पितरः पिताम
हास्तेन उद्धृता नरकार्णवात् ॥ २५ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तत्र स्नायीत मानवः ॥ अर्चयेदीश्वरं देवं यदीच्छेच्छाश्वतीं गतिम् ॥ २६ ॥ कावेरीसंगमे
राजन्स्नानदानार्चनं नरैः ॥ कृतं भक्त्या नरश्रेष्ठ अश्वमेधाधिकं फलम् ॥ २७ ॥ होमेन चाक्षयः स्वर्गो जपादायुर्विवर्धते ॥ ध्यानतो नित्यमा
याति पदं शिवकलात्मकम् ॥ २८ ॥ अग्निप्रवेशं यः कुर्य्यात्तस्मिंस्तीर्थे नरेश्वर ॥ अग्निलोके वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २९ ॥ अनाशकं॑ तु
यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ तस्य पुण्यफलं यद्वै तच्छृणुष्व नरोत्तम ॥ ३० ॥ गंधर्वाप्सरसंकीर्णे विमाने सूर्यसन्निभे ॥ वीज्यमानो वरस्त्रीभिर्वृ
तैः सह मोदते ॥ ३१ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ॥ क्रीडते रुद्रलोकस्थस्तदंते भुवि चागतः ॥ ३२ ॥ भोगवान्दानशीलश्च जायते
पृथिवीपतिः ॥ आधिशोकविनिर्मुक्तो जीवेच्च शरदां शतम् ॥ ३३ ॥ एवंगुणगणाकीर्णा कावेरी सा सरिन्नृप ॥ त्रिषु लोकेषु विख्याता नर्मदासं
गमे सदा ॥ ३४ ॥ जितवाक्कायचित्ताश्च ध्येयध्यानरतास्तथा ॥ कावेरीसंगमे तात तेऽपि मोक्षमवाप्नुयुः ॥ ३५ ॥ शृणु तेऽन्यत्प्रवक्ष्यामि आश्चर्यं
नृपसत्तम ॥ त्रिषु लोकेषु का त्वन्या दृश्यते सरिता॑ समा ॥ ३६ ॥ लब्धं येनर्मदातोयं ये च कुर्युः प्रदक्षिणम् ॥ ये पिबंति जलं तत्र ते पुण्या नात्र

१ परितुष्टो न संदेहस्तथाद्य उमया सह–इ० पा० । २ राजराज्यं च शाश्वतम्–इ० पा० । ३ अनाशकम्–निरशनव्रतम्–इत्यर्थः । ४ सारिता–कावेरीनद्या–इत्यर्थः ।

संशयः ॥ ३७ ॥ न तेषां संततिच्छेदो दश जन्मानि पंच च ॥ तेषां पापं विलीयेत हिमं सूर्योदये यथा ॥ ३८ ॥ गंगायमुनसंगे वै यत्फलं लभते
नरः ॥ तत्फलं लभते मर्त्यः कावेरीस्नानमाचरन् ॥३९॥ भौमे तु भूतजायोगे व्यतीपाते च संक्रमे ॥ राहुसोमसमायोगे तदेवाष्टगुणं स्मृतम् ॥४०॥
अशीतिश्च यवाः प्रोक्ता गंगायामुनसंगमे ॥ कावेरीनर्मदायोगे तदेवाष्टगुणं स्मृतम् ॥ ४१ ॥ गंगा षष्टिसहस्रैस्तु क्षेत्रपालैः प्रपूज्यते ॥ तदर्द्धैरन्य
तीर्थानि रक्षंते नात्र संशयः ॥ ४२ ॥ अमरेश्वरे तु सरितां ये योगाः परिकीर्तिताः ॥ ते त्वशीतिसहस्रैस्तु क्षेत्रपालैस्तु रक्षिताः ॥ ४३ ॥ तथामरे
श्वरे याम्ये लिंगं वै चपलेश्वरम् ॥ द्वितीयं चंडहस्ताख्यं द्वे लिंगे तीर्थरक्षके ॥ ४४ ॥ शिवेन स्थापिते पूर्वं कावेर्याद्यभिरक्षके ॥ लक्षेण रक्षिता
देवी नर्मदा बहुकल्पगा ॥ ४५ ॥ धनुषां षष्टचभियुतैः पुरुषैरीशयोजितैः ॥ ॐकारशतसाहस्रैः पर्वतश्चाभिरक्षितः ॥ ४६ ॥ अन्यदेशकृतं पापम
स्मिन्क्षेत्रे विनश्यति ॥ अस्मिंस्तीर्थे कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति ॥ ४७ ॥ एषा ते कथिता तात कावेरी सरितां वरा ॥ रुद्रदेहसमुत्पन्ना
तेन पुण्या सरिद्वरा ॥ ४८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये कावेरी
संगममाहात्म्यवर्णनंनामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नर्मदोत्तरकूले तु दारुतीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो
महाभाग तपस्तप्त्वा द्विजोत्तमः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कोऽसौ द्विजवरश्रेष्ठः सिद्धस्तत्र महामुने ॥ दारुकेति सुतः कस्य एतन्मे
वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ भार्गवे विपुले वंशे धीमतो देवशर्म्मणः ॥ दारुर्नाम महाभागो वेदवेदांगपारगः ॥ ३ ॥
ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो विधिक्रमात् ॥ यतिधर्म्मविधानेन चचार विपुलं तपः ॥४॥ ध्यायन्वै स महादेवं निराहारो युधिष्ठिर ॥ उवास तीर्थे
तस्मिन्वै यावत्प्राणपरिक्षयम् ॥ ५ ॥ तस्य नाम्ना तु तत्तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ तत्र स्नात्वा विधानेन अर्चयेत्पितृदेवताः ॥ ६ ॥ सत्यवादी
जितक्रोधः सर्वभूतहिते रतः ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति राजन्नत्रैव सर्वथा ॥ ७ ॥ यः कुर्यादुपवासं च सत्यशौचपरायणः ॥ सौत्रामणिफलं चास्य
संभवत्यविचारितम् ॥ ८ ॥ ऋग्वेदजापी ऋग्वेदी साम वा सामपारगः ॥ यजुर्वेदी यजुर्जप्त्वा लभते फलमुत्तमम् ॥ ९ ॥ प्राणांस्त्यजति
यो मर्त्यस्तस्मिंस्तीर्थे विधानतः ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ १० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां ॥२०७॥
॥ ३३ ॥ संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे दारुतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्न
राजेंद्र तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ ब्रह्मावर्त्तमिति ख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १ ॥ तत्र सन्निहितो ब्रह्मा नित्यसेवी युधिष्ठिर ॥ ऊर्ध्वबाहुर्निरालंब

श्वकार भ्रमणं सदा ॥ २ ॥ एकाहारवशोऽतिष्ठद्द्वादशाब्दं महाव्रती ॥ अत्र तीर्थे विधानेन चिंतयन्वै महेश्वरम् ॥ ३ ॥ तेन तत्पुण्यमाख्यातं ब्रह्मा
वर्त्तमिति प्रभो ॥ तत्र स्नात्वा विधानेन तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ ४ ॥ अर्चयेद्देवमीशानं विष्णुं वा परमेश्वरम् ॥ यत्फलं सर्वयज्ञानां विधिवद्दक्षिणा
वताम् ॥ ५ ॥ तत्फलं समवाप्नोति तत्तीर्थस्य प्रभावतः ॥ यस्मिंस्तीर्थे तु यो देवो दानवो वा द्विजोऽथ वा ॥ ६ ॥ सिद्धस्तेनैव तन्नाम्ना ख्यातं लोके
महत्त्व तत् ॥ न जलं न स्थलं नाम क्षेत्रं वा पुराणि च ॥ ७ ॥ पवित्रत्वं लभंत्येते पौरुषेण विना नृणाम् ॥ सामर्थ्यान्निश्चयाद्धैर्यात्सिध्यंति
पुरुषा नृप ॥ ८ ॥ प्रमादात्तस्य लोभेन पतंति नरके ध्रुवम् ॥ ९ ॥ सन्निरुध्येंद्रियग्रामं यत्रयत्र वसेन्मुनिः ॥ तत्रतत्र कुरुक्षेत्रं नैमिषंपुष्कराणि
च ॥ १० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे ब्रह्मावर्त्ततीर्थमाहात्म्यवर्णनं नामैकत्रिंशोऽ
ध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पत्रेश्वरं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनम् ॥ यत्र सिद्धो महाभागश्चित्रसेनसुतो
बली ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कोऽसौ सिद्धस्तदा ब्रह्मंस्तस्मिंस्तीर्थे महातपाः ॥ पुत्रः कस्य तु को हेतुरेतदिच्छामि वेदितुम् ॥ २ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ चित्रोनाम महातेजा इन्द्रस्य दयितः पुरा ॥ तस्य पुत्रो नृपश्रेष्ठ पत्रेश्वर इति श्रुतः ॥ ३ ॥ रूपवान्सुभगश्चैव
सर्वशत्रुभयंकरः ॥ इंद्रस्य दयितोऽत्यर्थं जय इत्येव चापरः ॥ ४ ॥ स कदाचित्सभामध्ये सर्वदेवसमागमे ॥ मेनकानृत्यगीतेन मोहितः सुचिरं
किल ॥ ५ ॥ तिष्ठते गतमर्यादो गतप्राण इव क्षणात् ॥ तावत्सुरपतिर्देवः शशापाथाजितेंद्रियम् ॥ ६ ॥ यस्मात्त्वं स्वर्गसंस्थोपि मर्त्यधर्ममुपेयि
वान् ॥ तस्मान्मर्त्ये चिरं कालं क्षपयिष्यस्यसंशयम् ॥ ७ ॥ एवमुक्तः सुरेंद्रेण चित्रसेनसुतो युवा ॥ वेपमानः सुरश्रेष्ठं कृतांजलिरुवाच ह ॥ ८ ॥
॥ ॥ पत्रेश्वर उवाच ॥ ॥ मया पापेन मूढेन अजितेंद्रियचेतसा ॥ प्राप्तं वै यत्फलं तस्य प्रसादं कर्त्तुमर्हसि ॥ ९ ॥ ॥ शक्र उवाच ॥ ॥
नर्मदातटमाश्रित्य द्वादशाब्दं जितेंद्रियः ॥ आराधय शिवं शांतं पुनः प्राप्स्यसि सद्गतिम् ॥ १० ॥ सत्यशौचरतानां च धर्मिष्ठानां जितात्म
नाम् ॥ लोकोऽयं पापिनां नैव इति शास्त्रस्य निश्चयः ॥ ११ ॥ एवमुक्ते महाराज सहस्राक्षेण धीमता ॥ गंधर्वतनयो धीमान्प्रणम्यागात्तु भूतलम् ॥
॥ १२ ॥ रेवाया विमले तोये ब्रह्मावर्त्तसमीपतः ॥ स्नात्वा जप्त्वा विधानेन अर्चयित्वा च शंकरम् ॥ १३ ॥ वाय्वंबुपिण्याकफलैश्च पुष्पैः पर्णैश्च
मूलाशनयावकेन ॥ तताप पंचाग्नितपोभिरुग्रैस्ततश्च तोषं समगात्स देवः ॥ १४ ॥ पिनाकपाणिं वरदं त्रिशूलिनमुमापतिं ह्यंधकना
शनं च ॥ चंद्रार्धमौलिं गजकृत्तिवाससं दृष्ट्वा पपाताग्रगतं समीक्ष्य ॥ १५ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते वरदो

ऽहं तवानघ ॥ यमिच्छसि ददाम्यद्य नात्र कार्या विचारणा ॥ १६ ॥ ॥ पत्रेश्वर उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोसि देवेश यदि देयो
वरो मम ॥ अत्र त्वं सततं तीर्थे मम नाम्ना भव प्रभो ॥ १७ ॥ एतच्छ्रुत्वा महादेवो हर्षगद्गदया गिरा ॥ तथेत्युक्त्वा ययौ हृष्ट उमया सह शंकरः ॥
॥ १८ ॥ सोऽपि तत्तीर्थमाप्लुत्य गते देवे दिवं प्रति ॥ स्नात्वा जाप्यविधानेन तर्पयित्वा पितॄन्पुनः ॥ १९ ॥ स्थापयामास देवेशं तस्मिंस्तीर्थे विधा
नतः ॥ पत्रेश्वरं तु विख्यातं त्रिषु लोकेषु भारत ॥ २० ॥ इंद्रलोकं गतः शापान्मुक्तः सोऽपि नरेश्वर ॥ हृष्टः प्रमुदितो रम्यं जयशब्दादिमंगलैः ॥
॥ २१ ॥ एष ते कथितः प्रश्नः पृष्टो यो वै युधिष्ठिर ॥ तत्र स्नानेन चैकेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २२ ॥ यस्त्व र्चयेन्महादेवं तस्मिंस्तीर्थे युधिष्ठिर ॥
स्नात्वाऽभ्यर्च्य पितॄन्देवान्सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ २३ ॥ मृतो वर्षशतं साग्रं क्रीडित्वा च शिवे पुरे ॥ राजा वा राजतुल्यो वा पश्चान्मर्त्येषु जायते ॥
॥ २४ ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो जीवेच्च शरदः शतम् ॥ व्याधिशोकविनिर्मुक्तः पुनः स्मरति तज्जलम् ॥ २५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे पत्रेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र अग्नितीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र संनिहितो ह्यग्निर्गतः कामेन मोहितः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं देवो
जगद्धाता कामेन कलुषीकृतः ॥ कथं च नित्यदा वास एकस्थानेषु जायते ॥ २ ॥ एतत्त्वाश्चर्यमतुलं सर्वलोकेष्वनुत्तमम् ॥ कथयस्व महाभाग
परं कौतूहलं मम ॥ ३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाप्राज्ञ पृष्टः प्रश्नस्त्वयाऽनघ ॥ कथयामि यथापूर्वं श्रुतमेतन्महेश्वरात् ॥
॥ ४ ॥ आसीत्कृतयुगे राजा नाम्ना दुर्योधनो महान् ॥ हस्त्यश्वरथसंपूर्णो मेदिनीपरिपालकः ॥५॥ रूपयौवनसंपन्नं दृष्ट्वा तं पृथिवीपतिम् ॥ दिव्यो
पभोगसंपन्नं प्रार्थयामास नर्मदा ॥ ६ ॥ स तु तां चकमे कन्यां त्यक्त्वाऽन्यं प्रमदाजनम् ॥ मुदा परमया युक्तो माहिष्मत्याः पतिर्नृप ॥ ७ ॥
रमते स तया सार्द्धं काले वै नृपसत्तम ॥ नर्मदा जनयामास कन्यां पद्मदलेक्षणाम् ॥ ८ ॥ अंगप्रत्यंगसंपन्ना यस्माल्लोकेषु विश्रुता ॥ तस्यां पिता
च माता च चक्रतुः प्रेमबंधनम् ॥ ९ ॥ कालेनाऽतिसुदीर्घेण यौवनस्था वरांगना ॥ प्रार्थ्यमानाऽपि राजन्यै नात्मानं दातुमिच्छति ॥ १० ॥
॥ ३४ ॥ ततोऽन्यदिवसे वह्निर्द्विजरूपो महातपाः ॥ राजानं प्रार्थयामास रहो गत्वा शनैः शनैः ॥ ११ ॥ भोभो रघुकुलश्रेष्ठ द्विजोऽहं मंदसंततिः ॥ दरिद्रो ॥२०८॥
ह्यसहायश्च भार्यार्थे वरयामि ताम् ॥ १२ ॥ कन्या सुदर्शना नाम रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ तां ददस्व महाभाग वर्द्धते तव मंदिरे ॥ १३ ॥ ब्रह्मचर्येण

१ भवत्विति–इ० पा० ।

निर्विण्ण एकाकी कामपीडितः ॥ याचमानस्य मे तात प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ १४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ नाहं द्रव्यविहीनस्य असवर्णस्य कर्हिचित् ॥ दास्यामि स्वां सुतां शुभ्रां गम्यतां द्विजपुंगव ॥१५॥ एवमुक्तस्तदा वह्निः परां पीडामुपागतः ॥ न किंचिदुक्त्वा राजानं तत्रैवांतरधीयत ॥ ॥ १६ ॥ गते चादर्शनं विप्रे राजा मंत्रिपुरोहितैः ॥ मंत्रयित्वाथ काले तु तुष्टो मखमुखे स्थितः ॥ १७ ॥ यजतश्च मखे भक्त्या ब्राह्मणैः सह भारत ॥ ततश्चादर्शनं वह्निः सर्वेषां पश्यतामगात् ॥ १८ ॥ विप्रा दुर्मनसो भूत्वा गता राज्ञो हि मंदिरम् ॥ वह्निनाशं विमनसो राजानमिदमब्रुवन् ॥ ॥ १९ ॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ दुर्योधन महाराज श्रूयतां महदद्भुतम् ॥ न श्रुतं न च दृष्टं वा कौतुकं नृपपुंगव ॥२०॥ अग्निकार्यप्रवृत्तानां सर्वेषां विधिवन्नृप ॥ केनापि हेतुना वह्निर्दृश्यते न ज्वलत्युत ॥ २१ ॥ तच्छ्रुत्वा विप्रियं घोरं राजा विप्रमुखाच्च्युतम् ॥ आसनात्पतितो भूमौ छिन्नमूल इव द्रुमः ॥ २२ ॥ आश्वस्य च मुहूर्तेन उन्मत्त इव संस्तदा ॥ निरीक्ष्य च दिशः सर्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥ २३ ॥ किमेतदाश्चर्यपरमिति भोभो द्विजोत्तमाः ॥ कथ्यतां कारणं सर्वं शास्त्रदृष्ट्या विभाव्य च ॥ २४ ॥ मम वा दुष्कृतं किंचिदुताहो भवतामिह ॥ येन नष्टोग्निशालायां हुतभुक्केन हेतुना ॥ २५ ॥ मंत्रच्छिद्रमथान्यद्वा नैव किंचिददक्षिणम् ॥ क्रियाहीनं कृतं वाथ केन वह्निर्न दृश्यते ॥ २६ ॥ अन्नहीनो दहेद्राष्ट्रं मंत्रहीनस्तु ऋत्विजः ॥ दातारं दक्षिणाहीनो नास्ति यज्ञसमो रिपुः ॥ २७ ॥ ॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ ॥ न मंत्रहीना हि वयं न च राजन्व्रतैस्तथा ॥ द्रव्येण च न हीनस्त्वमन्यत्पापं विचिंत्यताम् ॥ २८ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ तथापि यूयं सहिता उपायं चिंतयंत्विति ॥ येन श्रेयो भवेन्नित्यमिह लोके परत्र च ॥ २९ ॥ एवमुक्तास्ततः सर्वे ब्राह्मणाः कृतनिश्चयाः ॥ निराहाराः स्थिताः सर्व्वे यत्र नष्टो हुताशनः ॥ ३० ॥ ततः स्वप्ने महातेजा हुतभुग्ब्राह्मणांस्तदा ॥ उवाच श्रूयतां सर्व्वैर्मम नाशस्य कारणम् ॥ ३१ ॥ प्रार्थितोऽयं मया राजा सुतां दातुं न चेच्छति ॥ तेन नष्टोऽग्निशरणादहं भो द्विजसत्तमाः ॥ ३२ ॥ यदि मे स्वसुतां राजा ददाति परमार्चिताम् ॥ तदास्य ज्वलमानोऽहं गृहेतिष्ठामि नान्यथा ॥ ३३ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं विप्रा वैश्वानरमुखोद्गतम् ॥ विस्मयोत्फुल्लनयना राजानमिदमब्रुवन् ॥ ३४ ॥ भवतो मतमाज्ञाय सर्वे गत्वाग्निमन्दिरम् ॥ निराहाराः स्थिता रात्रौ पश्यामो जातवेदसम् ॥ ३५ ॥ तेनोक्ताः स्वसुतां चेत्तु राजा मे दातुमिच्छति ॥ ततोऽस्य भूयोऽपि गृहे ज्वलेऽहं नान्यथा द्विजाः ॥ ॥ ३६ ॥ एवं ज्ञात्वा महाराज स्वसुतां दातुमर्हसि ॥ ३७ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ भवतां तस्य वा कार्यं देवस्य वचनं हृदि ॥ समयं कर्तुमिच्छामि कन्यादाने ह्यनुत्तमम् ॥ ३८ ॥ मम संनिहितो नित्यं गृहे तिष्ठतु पावकः ॥ ददामि रुचिरापांगीं नान्यथा करवाणि वै ॥ ३९ ॥ एवं

ते ब्राह्मणाः श्रुत्वा तथाग्निं प्राप्य सत्वरम् ॥ कथयित्वा विवाहेन योजयामासुराशु वै ॥ ४० ॥ सुदर्शनाया लाभेन परितुष्टो हुताशनः ॥ ज्वलते
सन्निधौ नित्यं माहिष्मत्यां युधिष्ठिर ॥ ४१ ॥ ततः प्रभृति तत्तीर्थमग्नितीर्थं प्रचक्षते ॥ ये तत्र पक्षसन्धौ तु स्नानदानैस्तु भाविताः ॥ ४२ ॥ तर्प
यन्ति पितन्देवांस्तेऽश्वमेधफलैर्युताः ॥ सुवर्णं ये प्रयच्छन्ति तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ ४३ ॥ पृथ्वीदानफलं तत्र जायते नात्र संशयः ॥ अनाशकं
तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ ४४ ॥ स मृतो ह्यग्निलोके तु क्रीडते सुरपूजितः ॥ एष ते ह्यग्नितीर्थस्य संभवः कथितो मया ॥ ४५ ॥
सर्वपापहरः पुण्यः श्रुतमात्रो नरोत्तम ॥ धन्यः पापहरो नित्यमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ४६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डेऽग्नितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तत्रैव तु भवेदन्य
दादित्यस्य महात्मनः ॥ कीर्त्तयामि नरश्रेष्ठ यदि ते श्रवणे मतिः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ एतदाश्चर्यमतुलं श्रुत्वा तव मुखोद्गतम् ॥
विस्मयाद्धृष्टरोमाहं जातोस्मि मुनिसत्तम ॥ २ ॥ सहस्रकिरणो देवो हर्ता कर्ता निरञ्जनः ॥ अवतारेण लोकानामुद्धर्ता नर्मदातटे ॥ ३ ॥ पुरुषा
कारो भगवानुताहो तपसः फलात् ॥ कस्य गोत्रे समुत्पन्नः कस्य देवोऽभवद्वशी ॥ ४ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ कुलिकान्वयसंभूतो
ब्राह्मणो भक्तिमाञ्छुचिः ॥ ईक्ष्योमीति रविं तत्र तीर्थे यात्राकृतोद्यमः ॥ ५ ॥ योजनानां शतं साग्रं निराहारो गतोदकः ॥ प्रस्थितो देवदेवेन
स्वप्नांते वारितः किल ॥ ६ ॥ भोभो मुने महासत्त्व अलं ते व्रतमीदृशम् ॥ सर्वं व्याप्य स्थितं पश्य स्थावरं जंगमं च माम् ॥ ७ ॥ तपाम्यहं
ततो वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ॥ न मृतं चैव मृत्युं च यः पश्यति स पश्यति ॥ ८ ॥ वरं वरय भद्रं त्वमात्मनो यस्तवेप्सितम् ॥ ९ ॥ ॥ ब्राह्मण
उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोसि मे देव देयो यदि वरो मम ॥ उत्तरे नर्मदाकूले सदा सन्निहितो भव ॥ १० ॥ ये भक्त्या परया देव योजनानां शते
स्थिताः ॥ स्मरिष्यंति जितात्मानस्तेषां त्वं वरदो भव ॥ ११ ॥ कुब्जांधबधिरा मूका ये केचिद्विकलेन्द्रियाः ॥ तव पादौ नमस्यंति तेषां त्वं
वरदो भव ॥ १२ ॥ शीर्णघ्राणा गतधियो ह्यस्थिचर्मावशेषिताः ॥ तेषां त्वं करुणां देव अचिरेण कुरुष्व ह ॥ १३ ॥ येऽपि त्वां नर्मदातोये
स्नात्वा तत्र दिनेदिने ॥ अर्चयंति जगन्नाथ तेषां त्वं वरदो भव ॥ १४ ॥ प्रभाते ये स्तविष्यंति स्तवैर्वैदिकलौकिकैः ॥ अभिप्रेतं वरं देव तेषां त्वं
दद मोच्युत ॥ १५ ॥ तवाग्रे वपनं देव कारयंति नरा भुवि ॥ स्वामिंस्तेषां वरो देय एष मे परमो वरः ॥ १६ ॥ एवमस्त्विति तं चोक्त्वा मुनिं

१ तीर्थम्-इति शेषः । २ अनुदात्तेत्त्वलक्षणस्यात्मनेपदित्वस्यानित्यत्वाद्दीक्षितैः परस्मैपदित्वमत्र बोद्धव्यम् ।

करुणया पुनः ॥ शतभागेन राजेंद्र स्थित्वा चादर्शनं गतः ॥ १७ ॥ तत्र तीर्थे नरो भक्त्या गत्वा स्नानं समाचरेत् ॥ तर्पयेत्पितृदेवांश्च सोऽग्नि ष्टोमफलं लभेत् ॥ १८ ॥ अग्निप्रवेशं यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ द्योतयन्वै दिशः सर्वा अग्निलोकं स गच्छति ॥ १९ ॥ यस्तत्तीर्थं समासाद्य त्यजतीह कलेवरम् ॥ स गतो वारुणं लोकमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥२०॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्संन्यासेन तनुं त्यजेत् ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ २१ ॥ अप्सरोगणसंकीर्णे दिव्यशब्दानुनादिते ॥ उषित्वाऽऽयाति मर्त्ये वै वेदवेदांगविद्भवेत् ॥ २२ ॥ व्याधिशोकविनिर्मुक्तो धनकोटिपतिर्भवेत् ॥ पुत्रदारसमोपेतो जीवेच्च शरदः शतम् ॥ २३ ॥ प्रातरुत्थाय यस्तत्र स्मरते भास्करं तदा ॥ आजन्मजनितात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ २४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे रवितीर्थवर्णनंनाम चतुर्स्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ जलमध्ये महादेवः केन तिष्ठति हेतुना ॥ उत्तरं दक्षिणं कूलं वर्जयित्वा द्विजोत्तम ॥ ॥ १ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एतदाख्यानमतुलं पुण्यं श्रुतिसुखावहम् ॥ पुराणे यच्छ्रुतं तात तत्ते वक्ष्याम्यशेषतः ॥ २ ॥ त्रेतायुगे महाभाग रावणो देवकण्टकः ॥ त्रैलोक्यविजयी रौद्रः सुरासुरभयंकरः ॥ ३ ॥ देवदानवगंधर्वैर्ऋषिभिश्च तपोधनैः ॥ अवध्योऽथ विमानेन याव त्पर्यटते महीम् ॥ ४ ॥ तावद्विंध्यगिरेर्मध्ये दानवो बलदर्पितः ॥ मयो नामेति विख्यातो गुहावासी तपश्चरन् ॥ ५ ॥ तस्य पार्श्वगतो रक्षो विनया दवनिंगतः ॥ पूजितो दानसन्मानैरिदं वचनब्रवीत् ॥ ६ ॥ कस्येयं पद्मपत्राक्षी पूर्णचंद्रनिभानना ॥ किंनामधेया तपति तप उग्रं कथं विभो ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मय उवाच ॥ ॥ दानवानां पतिः श्रेष्ठो मयोऽहं नाम नामतः ॥ भार्या तेजोवती नाम तस्यास्तु तनया शुभा ॥ ८ ॥ मन्दोदरीति विख्याता तपते भर्तृकारणात् ॥ आराधयंती भर्त्तारमुमाया दयितं शुभम् ॥ ९ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य रावणो मदमोहितः ॥ प्रहृतः प्रणतो भूत्वा मयं वचनमब्रवीत् ॥ १० ॥ पौलस्त्यान्वयसंजातो देवदानवदर्पहा ॥ प्रार्थयामि महाभाग सुतां त्वं दातुमर्हसि ॥ ११ ॥ ज्ञात्वा पैतामहं वृत्तं मयेनाऽपि महात्मना ॥ रावणाय सुता दत्ता पूजयित्वा विधानतः ॥ १२ ॥ गृहीत्वा तां तदा रक्षोऽभ्यर्च्यमानो निशाचरैः ॥ देवोद्याने विमानेश्च क्रीडते स तया सह ॥ १३ ॥ केनचित्त्वथ कालेन रावणो लोकरावणः ॥ पुत्रं पुत्रवतां श्रेष्ठो जनयामास भारत ॥ १४ ॥ तेनैव जातमात्रेण रावो मुक्तो महात्मना ॥ संवर्त्तकस्य मेघस्य तेन लोका जडीकृताः ॥ १५ ॥ श्रुत्वा तन्नर्दितं घोरं ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ नाम चक्रे तदा तस्य मेघनादो भविष्यति ॥ १६ ॥ एवंनामा कृतः सोऽपि परमं व्रतमास्थितः ॥ तोषयामास देवेशमुमया सह शंकरम् ॥ १७ ॥ व्रतैर्नियमदानैश्च

होमजाप्यविधानतः ॥ कृच्छ्रचांद्रायणैर्नित्यं कृशं कुर्वन्कलेवरम् ॥ १८ ॥ एवमन्यदिने तात कैलासं धरणीधरम् ॥ गत्वा लिंगद्वयं गृह्य प्रस्थितो
दक्षिणामुखः ॥ १९ ॥ नर्मदातटमाश्रित्य स्नातुकामो महाबलः ॥ निक्षिप्य पूजयन्देवं कृतजाप्यो नरेश्वर ॥ २० ॥ तत्रायतनमध्येन स्नातो
हुतहुताशनः ॥ कृतकृत्यमिवात्मानं मानयित्वा निशाचरः ॥ २१ ॥ गंतुकामः परं मार्गं लंकायां नृपसत्तम ॥ एकमुद्धरतो लिंगं प्रणतः सव्य
पाणिना ॥ २२ ॥ द्वितीयं तु द्वितीयेन भक्त्या पौलस्त्यनंदनः ॥ तावदेव महालिंगं पतितं नर्मदाऽम्भसि ॥ २३ ॥ याहियाहीति चेत्युक्त्वा जलमध्ये
प्रतिष्ठितः ॥ नमित्वा रावणिस्तस्य देवस्य परमेष्ठिनः ॥ २४ ॥ जगामाकाशमाविश्य पूज्यमानो निशाचरैः ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं मेघनादेति
विश्रुतम् ॥२५॥ पूर्वं तु गर्जनं नाम सर्वपापक्षयंकरम् ॥ तस्मिंस्तीर्थे तु राजेंद्र यस्तु स्नानं समाचरेत् ॥ २६ ॥ अहोरात्रोषितो भूत्वा अश्वमेधफलं
लभेत् ॥ पिंडदानं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ २७ ॥ यत्फलं सन्नयज्ञेन तद्भवेन्नाऽत्र संशयः ॥ तेन द्वादशवर्षाणि पितरः संप्रतर्पिताः ॥
॥ २८ ॥ यस्तु भोजयते विप्रं षड्रसाऽन्नेन भारत ॥ अक्षयं पुण्यमाप्नोति तत्र तीर्थे नरोत्तम ॥ २९ ॥ प्राणत्यागं तु यः कुर्याद्भावितो भावि
तात्मना ॥ स वसेच्छांकरे लोके यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३० ॥ एषा ते नरशार्दूल गर्जनोत्पत्तिरुत्तमा ॥ कथिता स्नेहबंधेन सर्वपापक्षयंकरी ॥
॥३१॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे मेघनादतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥
॥ ३५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेच्च राजेंद्र दारुतीर्थमनुत्तमम् ॥ दारुको यत्र संसिद्ध इंद्रस्य दयितः पुरा ॥ १ ॥
॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ दारुकेण कथं तात तपश्चीर्णं पुराऽनघ ॥ विधानं श्रोतुमिच्छामि त्वत्सकाशाद्विजोत्तम ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ हंत ते कथयिष्यामि विचित्रं यत्पुरातनम् ॥ वृत्तं स्वर्गसभामध्ये ऋषीणां भावितात्मनाम्॥३॥सूतो वज्रधरस्येष्टो मातलिर्नाम नामतः ॥
स पुत्रं शप्तवान्पूर्वं कस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ ४ ॥ शापाहतो वेपमान इन्द्रस्य चरणौ शुभौ ॥ प्रपीड्य मूर्ध्ना देवेशं विज्ञापयति भारत ॥५॥ तमुवाचा
भिशप्तं चाप्यनाथं च सुरेश्वरः ॥ कर्मणा केन शापस्य घोरस्यांतो भविष्यति ॥६॥ नर्मदातटमाश्रित्य तोषयन्वै महेश्वरम् ॥ तिष्ठ यावद्युगस्यांतं
पुनर्जन्म ह्यवाप्स्यसि॥७॥ पुनर्भूत्वा तु पूतस्त्वं दारुकोनाम विश्रुतः॥ संसेव्य परमं देवं शंखचक्रगदाधरम् ॥८॥ मानुषं भावमापन्नस्ततः सिद्धिमवा
प्स्यसि ॥ एवमुक्तस्तु देवेन सहस्राक्षेण धीमता ॥ ९ ॥ प्रणम्य शिरसा भूमिमागतोसौ सचेतनः ॥ नर्मदातटमाश्रित्य कर्षयन्निजविग्रहम् ॥ १० ॥
व्रतोपवाससंखिन्नो जपहोमरतः सदा ॥ महादेवं महात्मानं वरदं शूलपाणिनम् ॥ ११ ॥ भक्त्या तु परया राजन्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ अंशावतरणा

द्विष्णोः सूतो भूत्वा महामतिः ॥ १२ ॥ तोषयन्वै जगन्नाथं ततो यातो हि सद्गतिम् ॥ १३ ॥ एष तत्संभवस्तात दारुतीर्थस्य सुव्रत॥ कथितोऽयं
मया पूर्वं यथा मे शंकरोऽब्रवीत् ॥ १४ ॥ ततो युधिष्ठिरः श्रुत्वा विस्मयं परमं गतः ॥ भ्रातॄन्विलोकयामास हृष्टरोमा मुहुर्मुहुः ॥ १५ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा विधिपूर्वं नरेश्वर ॥ उपास्य संध्यां देवेशमर्चयेच्च शंकरम् ॥ १६ ॥ वेदाऽभ्यासं
तु तत्रैव यः करोति समाहितः ॥ सोऽश्वमेधफलं राजँल्लभते नाऽत्र संशयः ॥ १७ ॥ तस्मिंस्तीर्थे तु यो भक्त्या भोजयेद्ब्राह्मणाञ्छुचिः ॥ स तु
विप्रसहस्रस्य लभते फलमुत्तमम् ॥ १८ ॥ स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ॥ यत्कृतं शुद्धभावेन तत्सर्वं सफलं भवेत् ॥१९॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे दारुकतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥
॥ छ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत राजेंद्र देवतीर्थमनुत्तमम् ॥ येन देवास्त्रयस्त्रिंशत्स्नात्वा सिद्धिं परां गताः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर
उवाच ॥ ॥ कथं तात सुराः सर्व्वे दानवैर्बलवत्तरैः ॥ निर्जितास्तत्र तीर्थे च स्नात्वा सिद्धिं परां गताः ॥ २ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पुरा
दैत्यगणैरुग्रैर्युद्धेऽतिबलवत्तरैः ॥ इन्द्रो देवगणैः सार्द्धं स्वराज्याच्च्यावितो नृप ॥ ३ ॥ हस्त्यश्वरथयानौघैर्मर्दयित्वा वरूथिनीम् ॥ विध्वस्ता भेजिरे
मार्गं प्रहारैर्जर्जरीकृताः ॥ ४ ॥ जंभशुंभनिशुंभैश्च कूष्मांडकुहकादिभिः ॥ वेपमानार्दिताः सर्व्वे ब्रह्माणमुपतस्थिरे ॥ ५ ॥ प्रणम्य शिरसा देवं
ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ॥ तदा विज्ञापयामासुर्देवा वह्निपुरोगमाः॥६॥पश्यपश्य महाभाग दानवैः शकलीकृताः॥ वियोजिताः पुत्रदारैस्त्वामेव शरणं गताः
॥ ७ ॥ परित्रायस्व देवेश सर्वलोकपितामह ॥ नाऽन्या गतिः सुरेशान त्वां मुक्त्वा परमेश्वर ॥ ८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ दानवानां विघातार्थं
नर्मदातटमास्थिताः ॥ तपः कुरुध्वं स्वस्थाः स्थ तपो हि परमं बलम् ॥ ९ ॥ नाऽन्योपायो न वै मंत्रो विद्यते न च मे क्रिया ॥ विना रेवाजलं
पुण्यं सर्वपापक्षयंकरम् ॥ १० ॥ दारिद्र्यव्याधिमरणबंधनव्यसनानि च ॥ एतानि चैव पापस्य फलानीति मतिर्मम ॥ ११ ॥ एवं ज्ञात्वा तत
श्चैव तपः कुरुत दुष्करम् ॥ तथा चैव सुराः सर्वे देवा ह्यग्निपुरोगमाः ॥ १२ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तथ्यं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ नर्मदामागताः सर्वे देवा
ह्यग्निपुरोगमाः ॥ १३ ॥ चेरुर्वै तत्र विपुलं तपः सिद्धिमवाप्नुवन् ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं देवतीर्थमनुत्तमम् ॥ १४ ॥ गीयते त्रिषु लोकेषु सर्वपाप
क्षयंकरम् ॥ तत्र गत्वा च यो मर्त्यो विधिना संयतेंद्रियः ॥१५॥ स्नानं समाचरेद्भक्त्या स लभेन्मौक्तिकं फलम् ॥ यस्तु भोजयते विप्रां स्तस्मिंस्ती
र्थे नराधिप ॥ १६ ॥ स लभेन्मुख्यविप्राणां फलं साहस्रिकं नृप ॥ तत्र देवशिला रम्या महापुण्यविवर्द्धिनी ॥ १७ ॥ संन्यासेन मृता ये तु तेषां

स्यादक्षया गतिः ॥ अग्निप्रदेशं यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ १८ ॥ रुद्रलोके वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ एवं स्नानं जपो होमः स्वाध्यायो
देवतार्चनम् ॥१९॥ सुकृतं दुष्कृतं वाऽपि तत्र तीर्थेऽक्षयं भवेत् ॥ एष ते विधिरुद्दिष्ट उत्पत्तिश्चैव भारत ॥२०॥ देवतीर्थस्य निखिलं यथा वै शंक
राच्छ्रुता ॥ पठंति ये पापहरं सर्वदुःखविमोचनम् ॥ २१ ॥ देवतीर्थस्य चरितं देवलोकं व्रजन्ति ते ॥२२॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाह
स्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे देवतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥३७॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत राजेंद्र
गुहाऽऽवासीति चोत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो महादेवो गुहावासी समार्बुदम् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ केन कार्येण भो तात महादेवो जगद्गुरुः ॥
गुहायामनयत्कालं सुदीर्घं द्विजसत्तम ॥ २ ॥ एतद्विस्तरतः सर्वं कथयस्व ममानघ ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वं परं कौतूहलं हि मे ॥ ३ ॥ ॥ मार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ साधु प्रश्नो महाराज पृष्टो यो वै त्वयोत्तमः ॥ पुराणे विस्तरो ह्यस्य न शक्यो हि मयाऽधुना ॥ ४ ॥ कथितुं वृद्धभाव
त्वादतीतो बहुकालिकः ॥ संक्षेपात्तेन ते तात कथयामि निबोध मे ॥ ५ ॥ पुरा कृतयुगे राजन्नासीद्दारुवनं महत् ॥ नानाद्रुमलताकीर्णं नाना
वल्ल्युपशोभितम् ॥ ६ ॥ सिंहव्याघ्रवराहैश्च गजैः खड्गैर्निषेवितम् ॥ बहुपक्षियुतं दिव्यं यथा चैत्ररथं वनम् ॥ ७ ॥ तत्र केचिन्महा
प्राज्ञा वसंति संशितव्रताः ॥ वसंति परया भक्त्या चतुराश्रमभाविताः ॥ ८ ॥ ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा ॥ स्वधर्मनिरताः
सर्वे वांछंतः परमं पदम् ॥ ९ ॥ तावद्वसंतसमये कस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ विमानस्थो महादेवो गच्छन्वै ह्युमया सह ॥ १० ॥ ददर्श तोय आवासम्
वसामयजुर्नादितम् ॥ अलक्ष्यागतनिर्गम्यं सर्वपापक्षयंकरम् ॥ ११ ॥ तं दृष्ट्वा मुदिता देवी हर्षगद्गदया गिरा ॥ पप्रच्छ देवदेवेशं शशांककृतभूष
णम् ॥ १२ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ कस्यायमाश्रमो देव वेदध्वनिनिनादितः ॥ यं दृष्ट्वा क्षुत्पिपासाद्यैः श्रमैश्च परिहीयते ॥ १३ ॥ ॥ महेश्वर
उवाच ॥ ॥ किं त्वया न श्रुतं देवि महादारुवनं महत् ॥ बहुविप्रजनो यत्र गृहधर्मेण वर्त्तते ॥ १४ ॥ अत्र यः स्त्रीजनः कश्चित्पतिशुश्रूषणे
रतः ॥ नान्यो देवो न वै धर्मो ज्ञायते शैलनंदिनि ॥ १५ ॥ एतच्छ्रुत्वा परं वाक्यं देवदेवेन भाषितम् ॥ कौतूहलसमाविष्टा शंकरं पुनरब्रवीत् ॥
॥ १६ ॥ यत्त्वयोक्तं महादेव पतिधर्मरताः स्त्रियः ॥ तासां त्वं मदनो भूत्वा चारित्रं क्षोभय प्रभो ॥ १७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यत्त्वयोक्तं च

१ शंसितव्रताः—इत्यपि पाठः—तदा श्लाघनीयव्रताः—इत्यर्थः । संशितव्रताः—अतितीक्ष्णव्रताः—इत्यर्थः । २ अलक्ष्यागमनिर्गम्यम्–अलक्षितगमननिर्गमनमार्गम्–इत्यर्थः ।

वचनं न हि मे रोचते प्रिये ॥ ब्राह्मणा हि महद्भूतं न चैषां विप्रियं चरेत् ॥ १८ ॥ मन्युप्रहरणा विप्राश्चक्रप्रहरणो हरिः ॥ चक्रात्क्रूरतरो मन्युस्त स्माद्विप्रं न कोपयेत् ॥ १९ ॥ न ते देवा न ते लोका न ते नागा न चासुराः ॥ दृश्यन्ते त्रिषु लोकेषु ये तैर्दृष्टैर्न नाशिताः ॥ २० ॥ तेषां मोक्षस्तथा स्वर्गो भूमिर्मर्त्ये फलानि च ॥ येषां तुष्टा महाभागा ब्राह्मणाः क्षितिदेवताः ॥ २१ ॥ एवं ज्ञात्वा महाभागे असद्ग्राहं परित्यज ॥ तत्र लोके विरुद्धं वै कुप्यन्ते येन वै द्विजाः ॥ २२ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ नाहं ते दयिता देव नाऽहं ते वशवर्त्तिनी ॥ अकृत्वाऽधश्च वै तासां मानं सुरसुपूजितम् ॥ २३ ॥ लोकालोके महादेव अशक्यं नास्ति ते प्रभो ॥ क्रियतां मम चैवैकमेतत्कार्यं सुरोत्तम ॥ २४ ॥ एवमुक्तो महादेवो देव्या वाक्यहिते रतः ॥ कृत्वा कापालिकं रूपं ययौ दारुवनं प्रति ॥ २५ ॥ महाहितजटाजूटं नियम्य शशिभूषणम् ॥ कण्ठत्राणं परं कृत्वा धार यन्कर्णकुण्डले ॥ २६ ॥ व्याघ्रचर्मपरीधानो मेखलाहारभूषितः ॥ नूपुरध्वनिनिर्घोषैः कम्पयन्वै वसुन्धराम् ॥ २७ ॥ महानूर्द्धजटामाली कृत्तिभ स्मानुलेपनः ॥ कृत्वा हस्ते कपालं तु ब्रह्मणश्च महात्मनः ॥ २८ ॥ महाडमरुघोषेण कम्पयन्वै वसुन्धराम् ॥ प्रभातसमये प्राप्तो महादारुवनं प्रति ॥ २९ ॥ तावत्पुण्यजनः सर्वपुष्पपत्रफलार्थिकः ॥ निर्गतो बहुभिः सार्द्धं पवमानः समन्ततः ॥ ३० ॥ तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं रूपं देवस्य भारत ॥ युवतीनां मनस्तासां कामेन कलुषीकृतम् ॥ ३१ ॥ शोभनं पुरुषं दृष्ट्वा सर्वा अपि वरांगनाः ॥ क्लेदभावं ततो जग्मुर्मुदा दारुवनस्त्रियः ॥ ॥ ३२ ॥ विकारा बहवस्तासां देवं दृष्ट्वा महाद्भुतम् ॥ संजाता विप्रपत्नीनां तदा तासु नरोत्तम ॥ ३३ ॥ परिधानं न जानंति काश्चिद्दृष्ट्वा वरां गनाः ॥ उत्तरीयं तथा चान्या महामोहसमन्विताः ॥ ३४ ॥ केशभारपरिभ्रष्टा काचिदेवासनोत्थिता ॥ दातुकामा तदा भैक्ष्यं चेष्टितुं नैव चाश कत् ॥ ३५ ॥ काचिद्दृष्ट्वा महादेवं रूपयौवनगर्विता ॥ उत्संगे संस्थितं बालं विस्मृता पायितुं स्तनम् ॥ ३६ ॥ कामबाणहता चाऽन्या बाहुभ्यां पीड्य सुस्तनौ ॥ निःश्वसन्ती तदा चोष्णं न किंचित्प्रतिजल्पति ॥ ३७ ॥ एवं संक्षोभ्य तं सर्वं स्त्रीजनं परमेश्वरः ॥ जगाम तत्र वै तासां क्षोभं कृत्वा महाद्भुतम् ॥ ३८ ॥ तावत्ते ब्राह्मणाः सर्वे भ्रमित्वा काननं महत् ॥ आगताः स्वगृहे दारान्ददृशुश्च हतौजसः ॥ ३९ ॥ यासां पूर्वतरा भक्तिः पाति व्रत्ये पतीन्प्रति ॥ चलितास्ता विदित्वाशु निर्जग्मुर्द्विजसत्तमाः ॥ ४० ॥ संविदं परमां कृत्वा ज्ञात्वा देवं महेश्वरम् ॥ क्षोभयित्वा मनस्तासां ततश्चादर्शनं गतम् ॥ ४१ ॥ क्रोधाविष्टो द्विजः कश्चिद्दण्डमुद्यम्य धावति ॥ कल्माषयष्टिमन्ये च तथान्ये दर्भमुष्टिकाम् ॥ ४२ ॥ इतश्चेतश्च ते सर्वे भ्रमित्वा काननं नृप ॥ एकीभूत्वा महात्मानो व्याजह्रुश्च रुषा गिरम् ॥ ४३ ॥ यदिदं च हुतं किंचिद्दुरवस्तोषिता यदि ॥ तेन सत्येन देवस्य लिंगं

पततु चोत्तमम् ॥४४॥ आश्रमादाश्रमं सर्वे न त्यजामो विधिक्रमात् ॥ तेन सत्येन देवस्य लिंगं पततु भूतले ॥ ४५ ॥ एवं सत्यप्रभावेन त्रिरुक्तेन
द्विजन्मनाम् ॥ शिवस्य पश्यतो लिंगं पतितं धरणीतले ॥ ४६ ॥ हाहाकारो महानासील्लोकालोकेऽपि भारत ॥ देवस्य पतिते लिंगे जगतश्च
महाक्षये ॥ ४७ ॥ पतमानस्य लिंगस्य शब्दोभूच्च सुदारुणः ॥ उल्कापाता दिशां दाहा भूमिकम्पाश्च दारुणाः ॥ ४८ ॥ पतंति पर्वताग्राणि
शोषं यांति च सागराः॥ देवस्य पतिते लिंगे देवा विमनसोऽभवन् ॥ ४९ ॥ समेत्य सहिताः सर्वे ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ॥ कृतांजलिपुटाः सर्वे स्तु
वन्ति विविधैः स्तवैः ॥ ५० ॥ ततस्तुष्टो जगन्नाथश्चतुर्वदनपंकजः ॥ आर्त्तान्प्राह सुरान्सर्वान्मा विषादं गमिष्यथ ॥ ५१ ॥ ब्रह्मशापाभिभूतोऽसौ
देवदेवस्त्रिलोचनः ॥ तुष्टैस्तैस्तपसा युक्तैः पुनर्मोक्षं गमिष्यति ॥ ५२ ॥ एतच्छ्रुत्वा ययुर्देवा यथागतमरिंदम ॥ भावयित्वा ततः सर्वे मुनयश्चैव भा
रत ॥ ५३ ॥ विश्वामित्रवसिष्ठाद्या जाबालिरथ कश्यपः ॥ समेत्य सहिताः सर्वे तमूचुस्त्रिपुरांतकम् ॥५४॥ ब्रह्मतेजो हि बलवद्द्विजानां हि सुरेश्वर ॥
क्षांतियुक्तस्तपस्तप्त्वा भविष्यसि गतक्लमः ॥ ५५ ॥ यतः क्षोभादृषीणां च तदेवं लिंगमुत्तमम् ॥ पतितं ते महादेव न तत्पूज्यं भविष्यति ॥ ५६ ॥
न तच्छ्रेयोऽग्निहोत्रेण नाग्निष्टोमेन लभ्यते ॥ प्राप्नुवंति च यच्छ्रेयो मानवा लिंगपूजने ॥ ५७ ॥ देवदानवयक्षाणां गंधर्वोरगरक्षसाम् ॥ वचनेन
तु विप्राणामेतत्पूज्यं भविष्यति ॥ ५८ ॥ ब्रह्मविष्ण्विन्द्रचंद्राणामेतत्पूज्यं भविष्यति ॥ यत्फलं तव लिंगस्य इह लोके परत्र च ॥ ५९ ॥ एवमुक्तो
जगन्नाथः प्रणिपत्य द्विजोत्तमान् ॥ मुदा परमया युक्तः कृतांजलिरभाषत ॥ ६० ॥ ब्राह्मणा जंगमं तीर्थं निर्जलं सार्वकामिकम् ॥ येषां वाक्यो
दकेनैव शुद्ध्यंति मलिनो जनाः ॥ ६१ ॥ न तत्क्षेत्रं न तत्तीर्थमूषरं पुष्कराणि च ॥ ब्राह्मणे मन्युमुत्पाद्य यत्र गत्वा स शुद्ध्यति ॥ ६२ ॥
न तच्छास्त्रं यन्न विप्रप्रणीतं न तद्दानं यन्न विप्रप्रदेयम् ॥ न तत्सौख्यं यन्नविप्रप्रसादान्न तद्दुःखं यन्न विप्रप्रकोपात् ॥ ६३ ॥ पृथिव्यां यानि
तीर्थानि गंगाद्याः सरितस्तथा ॥ एकस्य विप्रवाक्यस्य कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ ६४ ॥ अभिनंद्य द्विजान्सर्वाननुज्ञातो महर्षिभिः ॥ ततोऽगम
त्सदा देवो नर्मदातटमुत्तमम् ॥ ६५ ॥ परमं व्रतमास्थाय गुहावासी समार्बुदम् ॥ तपश्चचार भगवाञ्जपध्यानरतः सदा ॥ ६६ ॥ समाप्ते नियमे
तात स्थापयित्वा महेश्वरम् ॥ वंद्यमानः सुरैः सार्द्धं कैलासमगमत्प्रभुः ॥ ६७ ॥ नर्मदायास्तटे तेन स्थापितः परमेश्वरः ॥ तेनैव कारणेनासौ
नर्मदेश्वर उच्यते ॥ ६८ ॥ योऽर्चयेन्नर्मदेशानं यतिर्वै संजितेंद्रियः ॥ स्नात्वा चैव महादेवमश्वमेधफलं लभेत् ॥ ६९ ॥ ददाति यः पितृभ्यस्तु

१ मलिनः-मलवन्तः-इत्यर्थः ।

तिलपुष्पकुशोदकम् ॥ त्रिःसप्तपूर्वजास्तस्य स्वर्गे मोदंति पांडव ॥ ७० ॥ यस्तु भोजयते विप्रांस्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ पायसं घृतमिश्रं तु स
लभेत्कोटिजं फलम् ॥ ७१ ॥ सुवर्णं रजतं वापि ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिर ॥ ददाति तोयमध्यस्थः सोऽग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ ७२ ॥ अष्टम्यां
वा चतुर्दश्यां निराहारो वसेत्तु यः ॥ नर्मदेश्वरमासाद्य प्राप्नुयाज्जन्मनः फलम् ॥ ७३ ॥ अग्निप्रवेशं यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ तस्य
व्याधिभयं न स्यात्सप्तजन्मसु भारत ॥ ७४ ॥ अनाशकं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ अनिवर्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोके भविष्यति ॥
॥ ७५ ॥ एष ते विधिरुद्दिष्टस्तस्योत्पत्तिर्नरोत्तम ॥ पुराणे विहिता तात संज्ञा तस्य तु विस्तरात् ॥ ७६ ॥ एतं कीर्तयते यस्तु नर्मदेश्वरसंभवम् ॥
भक्त्या शृणोति च नरः सोऽपि स्नानफलं लभेत् ॥ ७७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवा
खण्डे नर्मदामाहात्म्ये नर्मदेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र
कपिलातीर्थमुत्तमम् ॥ स्नानमात्रान्नरो भक्त्या मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आश्चर्यभूतं लोकेषु कथितं द्विज
सत्तम ॥ नर्मदेश्वरमाहात्म्यं कापिलं कथयस्व मे ॥ २ ॥ यस्मिन्कालेऽथ संबन्धे उत्पन्नं तीर्थमुत्तमम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं तीर्थं जातं कथं
प्रभो ॥ ३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृणु वक्ष्येऽद्य ते राजन्कपिलातीर्थमुत्तमम् ॥ येन ते विस्मयः सर्वः श्रुत्वा गच्छति भारत ॥ ४ ॥
पुरा कृतयुगस्यादौ ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ उत्पादयित्वा सकलं भूतग्रामं चतुर्विधम् ॥ ५ ॥ जपहोमपरो भक्त्या क्षणं ध्यात्वा च तिष्ठति ॥ ज्वल
मानात्तु कपिला तावत्कुण्डात्समुत्थिता ॥६॥ अग्निज्वालोज्वलैः शृंगैस्त्रिनेत्रा सुपयस्विनी ॥ अग्निपूर्णा ह्यग्निमुखा अग्निप्राणाग्निलोचना ॥७॥
अग्निखुरा ह्यग्निपृष्ठा अग्निसर्वांगसंस्थितिः ॥ सर्वलक्षणसंपूर्णा घंटाललितनिःस्वना ॥८॥ दृष्ट्वा तु तां महाभागां कपिलां कुण्डमध्यगाम् ॥ ब्रह्मा
लोकगुरुस्तात प्रणम्येदमुवाच ह॥९॥नमस्ते कपिले पुण्ये सर्वलोकनमस्कृते ॥ मंगल्ये मंगले देवि त्रिषु लोकेष्वनूपमे ॥१०॥ त्वं लक्ष्मीस्त्वं स्मृति
र्मेधा त्वं धृतिस्त्वं वरानने ॥ उमादेवीति विख्याता त्वं सती नात्र संशयः ॥११॥ वैष्णवी त्वं महादेवी ब्रह्माणी त्वं वरानने ॥ कुमारी त्वं महाभागे
भक्तिः श्रद्धा तथैव च ॥१२॥ कालरात्रिस्तु भूतानां कुमारी परमेश्वरी ॥ त्वं लवस्त्वं त्रुटिश्चैव मुहूर्तं लक्षमेव च ॥१३॥ संवत्सरस्त्वं मासस्त्वं काल
स्त्वं च क्षणस्तथा ॥ नास्ति किंचित्त्वया हीनं त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ १४ ॥ एवं स्तुता तु मानेन कपिला परमेष्ठिना ॥ तमुवाच महाभागं प्रहृष्य

१ दृष्टि–इ०पा०।

पद्मसंभवम् ॥ १५ ॥ प्रसन्ना तव वाक्येन देवदेव जगद्गुरो ॥ किं करोमि प्रियं तेऽद्य ब्रूहि सर्वं पितामह ॥ १६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ जग
द्धिताय जनिता मया त्वं परमेश्वरि ॥ स्वर्गान्मर्त्यं ततो याहि लोकानां हितकाम्यया ॥ १७ ॥ सर्वदेवमयी त्वं तु सर्वलोकमयी तथा ॥
विधिना ये प्रदास्यंति तेषां वासस्त्रिविष्टपे ॥ १८ ॥ एवमुक्ता ततो देवी ब्रह्माणं परमेश्वरी ॥ वंद्यमाना सुरैः सिद्धैराजगाम धरातलम् ॥ १९ ॥
॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ यदायातेह सा तात ब्राह्मणो वचनाच्छुभा ॥ तदा देवाश्च लोकाश्च कथमंगेषु संस्थिताः ॥ २० ॥ कथं वा संस्थि
तागत्य कपिला सा द्विजोत्तम ॥ तीर्थे वा ह्युपरे क्षेत्र एतन्मे कथय द्विज ॥ २१ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ सा तदा ब्रह्मणा चोक्ता धात्रा
लोकस्य भारत ॥ ब्रह्मलोकाद्गता पुण्यां नर्मदां लोकपावनीम् ॥ २२ ॥ तपः कृत्वा सुविपुलं नर्मदातटमाश्रिता ॥ चचार पृथिवीं सर्वां सशैल
वनकाननाम् ॥ २३ ॥ तदाप्रभृति राजेंद्र कपिलातीर्थमुत्तमम् ॥ सर्वपापहरं ख्यातमृषिसंघैर्निषेवितम् ॥ २४ ॥ तत्तीर्थे विधिवत्स्नात्वा कपिला
यः प्रयच्छति ॥ पृथ्वी तेन भवेद्दत्ता सशैलवनकानना ॥ २५ ॥ तां तु पश्यति यो भक्त्या दीयमानां द्विजोत्तमे ॥ तस्य वर्षशतं पापं नश्यते
नात्र संशयः ॥ २६ ॥ भूर्भुवः स्वर्महश्चैव जनः सत्यं तपस्तथा ॥ ते तत्पृष्ठं समाश्रित्य स्थिता लोका नृपोत्तम ॥ २७ ॥ मुखे ह्यग्निः
स्थितो देवो दंतेषु च भुजंगमाः ॥ धाता विधाता ह्योष्ठौ च जिह्वायां तु सरस्वती ॥ २८ ॥ सहस्रकिरणौ देवौ चन्द्रादित्यौ सुलोचनौ ॥
नासिकामध्यगश्चैव मारुतो नृपसत्तम ॥ २९ ॥ ललाटे तु महादेवो ह्यश्विनौ कर्णसंस्थितौ ॥ नरनारायणौ शृंगे शृंगमध्ये पितामहः ॥ ३० ॥
कंबलोधिगतस्तात पाशधृग्वरुणस्तथा ॥ यमश्च भगवान्देव आश्रित्य चोदरं श्रितः ॥ ३१ ॥ खुरेषु पन्नगाश्चैवं पुच्छाग्रे सूर्यरश्मयः ॥ एवंभूतां
हि कपिलां सर्वदेवमयीं नृप ॥ ३२ ॥ ये धारयंति च गृहे धन्यास्ते नात्र संशयः ॥ प्रातरुत्थाय यस्तस्याः कुरुते तु प्रदक्षिणाम् ॥ ३३ ॥ प्रदक्षि
णा कृता तेन सशैलवनकानना ॥ कपिलापंचगव्येन यः स्नापयति शंकरम् ॥ ३४ ॥ उपवासपरो यस्तु तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ स्नात्वा युक्त
विधानेन तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ ३५ ॥ तस्य ते वंशजाः सर्वे दश पूर्वे दशापरे ॥ तृप्ता रोहंति वै स्वर्गे ध्यायंतोऽस्य मनोरथान् ॥ ३६ ॥ एष ते
॥ ३९ ॥ विधिरुदिष्टः संभवो नृपसत्तम ॥ तीर्थस्य च फलं पुण्यं किमन्यत्परिपृच्छसि ॥ ३७ ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वदुःखघ्नमुत्तमम् ॥ यच्छ्रुत्वा

१ भूः—इति शेषः ।

सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे श्रीनर्मदा माहात्म्ये कपिलातीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र करं जेश्वरमुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो महाभागो दैत्यो लोकेषु विश्रुतः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ योऽसौ सिद्धो महाभाग तत्र तीर्थे महातपाः ॥ कस्य पुत्रः कथं सिद्धः कस्मिन्काले वद द्विज ॥ २ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पुरा कृतयुगे राजन्मानसो ब्रह्मणः सुतः ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो मरीचिर्नाम नामतः ॥ ३ ॥ तस्यापि तपसो राशेः कालेन महतानघ ॥ पुत्रोऽथ मानसो जातः साक्षाद्ब्रह्मेव चापरः ॥ ४ ॥ क्षमा दमो दया दानं सत्यं शौचमथार्जवम् ॥ मरीचेश्च गुणा ह्येते संति तस्य च भारत ॥ ५ ॥ एवं गुणगणाकीर्णं कश्यपं द्विजसत्तमम् ॥ ज्ञात्वा प्रजापतिर्दक्षो भार्यार्थे स्वसुतां ददौ ॥ ६ ॥ अदितिर्दितिर्दनुश्चैव तथाप्येवं दशापराः ॥ यासां पुत्राश्च संजाताः पौत्राश्च भरतर्षभ ॥ ७ ॥ अदितिर्जनयामास पुत्रानिन्द्र पुरोगमान् ॥ जातास्तस्य महाबाहो कश्यपस्य प्रजापतेः ॥ ८ ॥ यैस्तु लोकत्रयं व्याप्तं स्थावरं जंगमं महत् ॥ तथान्यस्य महा भागो दनोः पुत्रो व्यजायत ॥ ९ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नः करंजो नाम नामतः ॥ बाल एव महाभाग चचार स महत्तपः ॥ १० ॥ नर्मदातटमाश्रित्य चातिघोरमनुत्तमम् ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं च कृच्छ्रचान्द्रायणं नृप ॥ ११ ॥ शाकमूलफलाहारः स्नानहोमपरायणः ॥ ततस्तुष्टो महादेव उमया सहितः किल ॥ १२ ॥ वरेण च्छन्दयामास त्रिपुरांतकरः प्रभुः ॥ भोः करंज महासत्त्व परितुष्टोऽस्मि तेऽनघ ॥ १३ ॥ वरं वृणीष्व ते दद्मि ह्यमरत्वमृते मम ॥ १४ ॥ ॥ करंज उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टो महादेव यदि देयो वरो मम ॥ तर्हि पुत्राश्च पौत्राश्च संतु मे धर्मवत्सलाः ॥ १५ ॥ तथेत्युक्त्वा महादेव उमया सहितस्तदा ॥ वृषारूढो गणैः सार्द्धं तत्रैवांतरधीयत ॥ १६ ॥ गते चादर्शनं देवे सोऽपि दैत्यो मुदान्वितः ॥ स्वनाम्नात्र महादेवं स्थापयित्वा ययौ गृहम् ॥ १७ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं सर्वतीर्थेष्वनुत्तमम् ॥ स्नान मात्रान्नरस्तत्र मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १८ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ सोऽग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ १९ ॥ अनाशकं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ अनिवर्त्या गतिस्तस्य रुद्रलोकं स गच्छति ॥ २० ॥ अथवाग्निजले प्राणान्यस्त्यजेद्धर्म नंदन ॥ अयुतद्वितयं वसते वर्षाणां शिवमंदिरे ॥ २१ ॥ ततश्चैव क्षये जाते जायते विमले कुले ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ २२ ॥ राजा वा राजतुल्यो वा जीवेच्च शरदः शतम् ॥ पुत्रपौत्रसमोपेतः सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ २३ ॥ एवं ते सर्वमाख्यातं पृष्टं यद्यत्त्वयाऽनघ ॥

तीर्थस्य तु फलं तस्य स्नानदानेषु भारत ॥ २४ ॥ एतत्पुण्यं पापहरं धन्यं दुःस्वप्ननाशनम् ॥ पठतां शृण्वतां चैव तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥
॥ २५ ॥ यस्तु श्रावयते श्राद्धे पठेत्पितृपरायणः ॥ अक्षयं जायते पुण्यमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ २६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसा
हस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे नर्मदामाहात्म्ये करञ्जेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेच्च राजेन्द्र कुण्डलेश्वरमुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो महायक्षः कुण्डधारो नृपोत्तम ॥ १ ॥ तपः कृत्वा सुवि
पुलं सुरासुरभयंकरम् ॥ पौलस्त्यमंदिरे चैव चिक्रीड नृपसत्तम ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कस्मिन्युगे समुत्पन्नः कस्य पुत्रो महा
मतिः ॥ तपस्तप्त्वा सुविपुलं तोषितो येन शंकरः ॥ ३ ॥ एतद्विस्तरतस्तात कथयस्व ममानघ ॥ शृण्वतश्च न तृप्तिर्मे कथामृतमनुत्तमम् ॥ ४ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ त्रेतायुगे ब्रह्मसमः पौलस्त्योनाम विश्रवाः ॥ तपः कृत्वा सुविपुलं भरद्वाजसुतोद्भवः ॥ ५ ॥ पुत्रं पौत्रगणैर्युक्तं
पत्न्यां[1] भक्त्या सुतोषितः ॥ धनदं जनयामास सर्वलक्षणलक्षितम् ॥ ६ ॥ जातमात्रं तु तं ज्ञात्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ चकार नाम सुप्रीत ऋषि
देवसमन्वितः ॥ ७ ॥ यस्माद्विश्रवसो जातो मम पौत्रत्वमागतः ॥ तस्माद्वैश्रवणो नाम तव दत्तं मयाऽनघ ॥ ८ ॥ तथा त्वं सर्वदेवानां धनगोप्ता
भविष्यसि ॥ चतुर्थो लोकपालानामक्षयश्चाव्ययो भुवि ॥ ९ ॥ तस्य भार्या महाराज ईश्वरीति च विश्रुता ॥ यक्षो यक्षाधिपः श्रेष्ठस्तस्य कुण्डोऽ
भवत्सुतः ॥ १० ॥ स च रूपं परं प्राप्य मातापित्रोरनुज्ञया ॥ तपश्चचार विपुलं नर्मदातटमाश्रितः ॥ ११ ॥ ग्रीष्मे पंचाग्निसंतप्तो वर्षासु स्थण्डि
लेशयः ॥ हेमंते जलमध्यस्थो वायुभक्षः शतं समाः ॥ १२ ॥ एवं वर्षशते पूर्णे एकांगुष्ठेऽभवन्नृप ॥ अस्थिभूतः परं तात ऊर्ध्वबाहुस्ततः परम् ॥
॥ १३ ॥ अतपच्च धृतश्वासः कुण्डलो भरतर्षभ ॥ चतुर्थे वर्षशतके तुतोष वृषवाहनः ॥ १४ ॥ वरं वृणीष्व भो वत्स यत्ते मनसि रोचते ॥
ददामि ते न संदेहस्तपसा तोषितो ह्यहम् ॥ १५ ॥ ॥ कुण्डल उवाच ॥ ॥ यक्षाधिपप्रसादेन तस्यैवानुचरः पुरे ॥ विचरामि यथाकाममव
ध्यः सर्वशत्रुषु ॥ १६ ॥ तथेत्युक्त्वा महादेवः सर्वलोकनमस्कृतः ॥ जगामाकाशमाविश्य कैलासं धरणीधरम् ॥ १७ ॥ गते चादर्शनं देवे
सोऽपि यक्षो मुदान्वितः ॥ स्थापयामास देवेशं कुण्डलेश्वरमुत्तमम् ॥ १८ ॥ अलंकृत्वा जगन्नाथं पुष्पधूपानुलेपनैः ॥ विमानैश्चामरैश्छत्रैस्तथा
वै लिंगपूरणैः ॥ १९ ॥ तर्पयित्वा द्विजान्सम्यगन्नपानादिभूषणैः ॥ प्रीणयित्वा महदेवं ततः स्वभवनं ययौ ॥ २० ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं त्रिषु

१ पत्न्या—तृणबिन्दुराजर्षिकन्यया—इत्यध्यात्मरामायणाद्बोद्धव्यम् ।

लोकेषु विश्रुतम् ॥ उत्तमं परमं पुण्यं कुण्डलेश्वरनामतः ॥ २१ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चिदुपवासपरायणः ॥ अर्चयेद्देवमीशानं सर्वपापैः प्रमु
च्यते ॥ २२ ॥ सुवर्णं रजतं वापि मणिं मौक्तिकमेव च ॥ दद्याद्भोज्यं ब्राह्मणेभ्य स सुखी मोदते दिवि ॥ २३ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा ऋग्यजुः
सामगोऽपि वा ॥ ऋचमेकां जपित्वा तु सकलं फलमश्नुते ॥ २४ ॥ गां प्रयच्छति विप्रेभ्यस्तत्फलं शृणु पांडव ॥ यावंति
तस्या रोमाणि तत्प्रसूतिकुलेषु च ॥ २५ ॥ तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ स्वर्गे वासो भवेत्तस्य पुत्रपौत्रैः समन्वितः ॥
॥ २६ ॥ तावन्ति वर्षाणि महानुभावः स्वर्गे वसेत्पुत्रपौत्रैश्च सार्द्धम् ॥ तत्रान्नदो याति महेशलोकमसंख्यवर्षाणि न संशयोऽत्र ॥ २७ ॥
स वै सुखी मोदते स्वर्गलोके गंधर्वसिद्धाप्सरःसंप्रगीते ॥ एवं तु ते धर्मसुत प्रभावस्तीर्थस्य सर्वः कथितश्च पार्थ॥२८॥श्रुत्वा स्तुवन्मुच्यते सर्वपापैः
पुनस्त्रिलोकीमिह तत्प्रभावात् ॥ २९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये
कुंडलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र पिप्पलेश्वर
मुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो महायोगी पिप्पलादो महातपाः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ पिप्पलादस्य चरितं श्रोतुमिच्छाम्यहं विभो ॥ माहा
त्म्यं तस्य तीर्थस्य यत्र सिद्धो महातपाः ॥ २ ॥ कस्य पुत्रो महाभाग किमर्थं कृतवांस्तपः ॥ एतद्विस्तरतः सर्वं कथयस्व ममानघ ॥ ३ ॥
॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ मिथिलास्थो महाभागो वेदवेदांगपारगः ॥ याज्ञवल्क्यः पुरा तात चचार विपुलं तपः ॥ ४ ॥ तापसी तस्य
भगिनी याज्ञवल्क्यस्य धीमतः ॥ सा सप्तमेपि वर्षे च वैधव्यं प्राप दैवतः ॥ ५ ॥ पूर्वकर्मविपाकेन हीनाऽभूत्पितृमातृतः ॥ नाभूत्तत्पतिपक्षेऽपि
कोपीत्येकाकिनी स्थिता ॥ ६ ॥ भूमौ भ्रमंती भ्रातुः सा समीपमगमच्छनैः ॥ चचार च तपः सोऽपि परलोकसुखेप्सया ॥ ७॥ चचार सापि तत्र
स्था शुश्रूषंती महत्तपः ॥ कस्मिंश्चित्समये साऽथ स्नाताहनि रजस्वला ॥ ८ ॥ अंतर्वासो धृतवती दृष्ट्वा कर्पटकं रहः ॥ याज्ञवल्क्योपि तद्रात्रौ सुप्तो
यत्र सुसंवृतः ॥ ९ ॥ स्वप्नं दृष्ट्वाऽत्यजच्छुक्रं कौपीने रक्तबिंदुवत् ॥ विराजितेन तपसा सिद्धं तदनलप्रभम् ॥ १० ॥ यावत्प्रबुद्धो विप्रोसौ वीक्ष्यो
च्छिष्टं तदंशुकम् ॥ चिक्षेप दूरतोऽस्पृश्यं शौचं कृत्वा विधानतः ॥ ११ ॥ निषिद्धं तु निशि स्नानमिति सुष्वाप स द्विजः ॥ निशीथे सापि
तद्वस्त्रं भगस्यावरणं व्यधात् ॥ १२ ॥ प्रातरन्वेषयामास मुनिर्वस्त्रमितस्ततः ॥ ततः सा ब्राह्मणी प्राह किमन्वेषयसे प्रभो ॥ केन कार्यं तव तथा
वदस्व मम तत्त्वतः ॥ १३ ॥ ॥ याज्ञवल्क्य उवाच ॥ ॥ अपवित्रो मया भद्रे स्वप्नो दृष्टोऽद्य वै निशि ॥ सक्लेदं तत्र मे वस्त्रं निक्षिप्तं तत्र दृश्य

ते ॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वा ब्राह्मणी वाक्यं भीतभीताऽवदन्नृप ॥ तद्व्रतं तु मया विप्र ज्ञात्वा ह्यंतःकृतं महत् ॥ १५ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हाहेत्युक्त्वा
महामुनिः ॥ निपपात तदा भूमौ च्छिन्नमूल इव द्रुमः॥१६॥ किमेतदिति सेत्युक्त्वा ह्याकाशमिव निर्मला ॥ आश्वासयन्ती तं विप्रं प्रोवाच वचनं
तदा ॥ १७ ॥ वदस्व कारणं तात मुखाद्गुह्यतरं यदि ॥ प्रतीकारोऽस्य येनैव विमृश्य क्रियते त्वरा ॥ १८ ॥ ततः स सुचिरं ध्यात्वा लब्धवाग्वै ततः
क्षणम् ॥ प्रोवाच साध्वसमना यत्तच्छृणु नरेश्वर ॥ १९ ॥ नात्र दोषोस्ति ते कश्चिन्मम चैव शुभव्रते ॥ तवोदरे तु गर्भो यस्तत्र दैवं परायणम् ॥
॥ २० ॥ तस्य तत्त्वेन रक्षा च त्वया कार्यो सदैव हि ॥ विनाशी नैव कर्त्तव्यो यावत्कालस्य पर्ययः ॥ २१ ॥ तथेति व्रीडिता साध्वी दूयमानेन
चेतसा ॥ अपालयच्च तं गर्भं यावत्पुत्रो ह्यजायत ॥ २२ ॥ जातमात्रं च तं गर्भं गृहीत्वा ब्राह्मणी च सा ॥ अश्वत्थच्छायामाश्रित्य तमुत्सृज्य
वचोऽब्रवीत् ॥ २३ ॥ यानि सत्त्वानि लोकेषु स्थावराणि चराणि च ॥ तानि सर्वाणि रक्षंतु त्यक्तं वै बालकं मया ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वा गता सा
तु ब्राह्मणी नृपसत्तम ॥ तथागतः स तु शिशुस्तत्र स्थित्वा मुहूर्त्तकम् ॥ २५ ॥ पाणिपादौ विनिक्षिप्य निकुंच्य नयने शुभे ॥ आस्यं तु विवृतं
कृत्वा रुरोद विकृतैः स्वरैः ॥ २६ ॥ तेन शब्देन वित्रस्ताः स्थावरा जंगमाश्च ये ॥ आकंपिता महोत्पातैः सशैलवनकानना ॥२७॥ ततो ज्ञात्वा
महद्भूतं क्षुधाविष्टं द्विजर्षभम् ॥ न जहाति नगश्छायां पानार्थाय ततः परम् ॥ अपिबच्च सुतं तस्मादमृतं चैव भारत ॥ २८ ॥ एवं स वर्द्धितस्तत्र
कुमारो निजचेतसि ॥ चिंतयामास विश्रब्धः किं मम ग्रहगोचरम् ॥२९॥ ततः क्रूरसमाचारः क्रूरं दृष्ट्वा निरीक्षितः ॥ पपात सहसा भूमौ शनैश्चारी
शनैश्चरः ॥३०॥ उवाच च भयत्रस्तः कृतांजलिपुटस्तदा ॥ किं मयापकृतं विप्र पिप्पलाद महामुने ॥३१॥ चरन्वै गगनाद्येन पातितो धरणीतले॥
सौरिणा ह्येवमुक्तस्तु पिप्पलादो महामुनिः ॥ ३२ ॥ क्रोधरूपोऽब्रवीद्वाक्यं तच्छृणुष्व नराधिप ॥ पितृमातृविहीनस्य मम बालस्य दुर्मते ॥ पीडां
करोषि कस्मात्त्वं सौरे ब्रूहि ह्यशेषतः ॥ ३३ ॥ ॥ शनैश्चर उवाच ॥ ॥ क्रूरस्वभावः सहजो मम दृष्टिस्तथेदृशी ॥ मुंचस्व मां तथा कर्त्ता[1] यद्ब्र
वीषि न संशयः ॥ ३४ ॥ ॥ पिप्पलाद उवाच ॥ ॥ अद्यप्रभृति बालानां वर्षादाषोडशाद्बह ॥ पीडा त्वया न कर्त्तव्या एष
ते समयः कृतः ॥ ३५ ॥ एवमस्त्विति चोक्त्वा स जगाम पुनरागतः ॥ देवमार्गं शनैश्चारी प्रणम्य ऋषिसत्तमम् ॥
॥ ३६ ॥ गते चादर्शनं तत्र सोऽपि बालो महाग्रहः ॥ विचिंतयन्वै पितरं क्रोधेन कलुषीकृतः ॥ ३७ ॥ आग्नेयीं धारणां ध्यात्वा जन

१ कर्ता—करिष्यामि—इत्यर्थः । लुटो रूपमिदम् ।

यामासपावकम् ॥ कृत्यामंत्रैर्हुतावाग्नौ कृत्या वै संभवत्विति ॥ ३८ ॥ तावज्झटिति सा कन्या ज्वालामालाविभूषिता ॥ हुतभुक्सदृशाकारा किं करोमीति चाब्रवीत् ॥ ३९ ॥ शोषयामि समुद्रान्किं चूर्णयामि च पर्वतान् ॥ अवनिं वेष्टयामीति पातये किं नभस्तलम् ॥ ४० ॥ कस्य मूर्ध्नि पतिष्यामि घातयामि च कं द्विज ॥ शीघ्रमादिश्यतां कार्यं मा मे कालात्ययो भवेत् ॥ ४१ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा पिप्पलादो महातपाः ॥ क्रोधसंरक्तनयन इदं वचनमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ महता क्रोधवेगेन मया त्वं चिंतिता शुभे ॥ पिता मे याज्ञवल्क्यश्च तस्य त्वं पत मा चिरम् ॥ ४३ ॥ एवमुक्त्वाऽगमच्छीघ्रं स्फोटयन्ती नभस्तलम् ॥ मिथिलास्थो महाप्राज्ञस्तपस्तेपे महामनाः ॥ ४४ ॥ यावत्पश्यति दिग्भागं ज्वलनार्कसमप्रभम् ॥ याज्ञवल्क्यो महातेजा महद्भूतमुपस्थितम् ॥ ४५ ॥ तद्दृष्ट्वा सहसायांतं भीतभीतो महामुनिः ॥ अनुयुक्तोऽथ भूतेन जनकं शरणं ययौ ॥ ४६ ॥ शरण्यं[1] मामनुप्राप्तं विद्धि त्वं नृपसत्तम ॥ महद्भूतभयाद्रक्ष यदि शक्नोषि पार्थिव ॥ ४७ ॥ ब्रह्मतेजोभवं भूतमनिवार्यं दुरासदम् ॥ न च शक्नोम्यहं त्रातुं राजा वचनमब्रवीत् ॥ ४८ ॥ ततश्चान्यं नृपश्रेष्ठं शरणार्थी महातपाः ॥ जगाम तेन मुक्तोऽसौ चेन्द्रस्य सदनं भयात् ॥४९॥ देवराज नमस्तेऽस्तु महाभूतभयान्नृप ॥ कम्पमानोऽब्रवीद्विप्रो रक्षस्वेति पुनःपुनः ॥ ५० ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा देवराजोऽब्रवीदिदम् ॥ न शक्नोमि परित्रातुं ब्रह्मकोपादहं मुने ॥ ५१ ॥ ततः स ब्रह्मभवनं ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तमः ॥ जगाम विष्णुलोकं च तेनापीत्युक्त एव सः ॥ ५२ ॥ ततः स मुनिरुद्विग्नो निराशो जीविते नृप ॥ अनुगम्यमानो भूतेन अगच्छच्छंकरालयम् ॥ ५३ ॥ तस्य योगबलोपेतो महादेवस्य पांडव ॥ नखमांसांतरे गुप्तो यथा देवो न पश्यति ॥ ५४ ॥ तदंते चागमद्भूतं ज्वलनार्कसमप्रभम् ॥ मुंचमुंचेति पुरुषं देवदेवं महेश्वरम् ॥ ५५ ॥ एवमुक्तो महादेवस्तेन भूतेन भारत ॥ योगींद्रं दर्शयामास नखमांसांतरे तदा ॥ ५६ ॥ संस्थाप्य भूतं भूतेशः परमापद्गतं मुनिम् ॥ उवाच मा भैस्त्वं विप्र निर्गच्छस्व महामुने ॥५७॥ ततः सुसूक्ष्मदेहस्थं भूतं दृष्ट्वाब्रवीदिदम् ॥ किमस्य त्वं महाभूत करिष्यसि वदस्व मे ॥ ५८ ॥ ॥ कृत्योवाच ॥ ॥ क्रोधाविष्टेन देवेश पिप्पलादेन चिंतिता ॥ अस्य देहं हनिष्यामि हिंसार्थं विद्धि मां प्रभो ॥ ५९ ॥ एतच्छ्रुत्वा महादेवो भूतस्य वदनाच्युतम् ॥ कटिस्थं याज्ञवल्क्यं च मंत्रयामास मंत्रवित् ॥ ६० ॥ योगीश्वरेति विप्रस्य कृत्वा नाम युधिष्ठिर ॥ विसर्जयित्वा देवेशस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ६१ ॥ प्रेषयित्वा तु तं भूतं पिप्पलादोपि दुर्मनाः ॥ पितृमातृसमुद्विग्नो नर्मदातटमाश्रितः ॥ ६२ ॥ एकांगुष्ठो निराहारो वर्षाद्दाषोडशान्नृप ॥ तोषयामास देवेशमुमया

१ शरण्यम्—शरणे साधुम्—रक्षणकर्तारम्—इत्यर्थः ।

सह शंकरम् ॥ ६३ ॥ ततस्तत्तपसा तुष्टः शंकरो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ परितुष्टोस्मि ते विप्र तपसानेन सुव्रत ॥ वरं वृणीष्व ते दद्मि मनसा चेप्सितं शुभम् ॥ ६५ ॥ ॥ पिप्पलाद उवाच ॥ ॥ यदि मे भगवांस्तुष्टो यदि देयो वरो मम ॥ अत्र संनिहितो देव तीर्थे भव महेश्वर ॥ ६६ ॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा पिप्पलादं महामुनिम् ॥ जगामादर्शनं देवो भूतसंघसमन्वितः ॥ ६७ ॥ पिप्पलादो गते देवे स्नात्वा तत्र महांभसि ॥ स्थापयित्वा महादेवं जगामोत्तरपर्वतम् ॥ ६८ ॥ तत्र तीर्थे नरो भक्त्या स्नात्वा मंत्रयुतं नृप ॥ तर्पयित्वा पितॄन्देवान्पूजयेच्च महेश्वरम् ॥ ६९ ॥ अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ मृतो रुद्रपुरं याति नात्र कार्या विचारणा ॥ ७० ॥ अथ यो भोजयेद्विप्रान्पितॄनुद्दिश्य भारत ॥ तस्य ते द्वादशाब्दानि मोदंते दिवि तर्पिताः ॥ ७१ ॥ संन्यासेन तु यः कश्चित्तत्र तीर्थे तनुं त्यजेत् ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकात्कदाचन ॥ ७२ ॥ एतत्सर्वं समाख्यातं यत्पृष्टं हि त्वयाऽनघ ॥ माहात्म्यं पिप्पलादस्य तीर्थस्योत्पत्तिरेव च ॥ ७३ ॥ एतत्पुण्यं पापहरं धन्यं दुःस्वप्ननाशनम् ॥ पठतां शृण्वतां चैव सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ७४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये पिप्पलादतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥

॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र विमलेश्वरमुत्तमम् ॥ तत्र देवशिला रम्या स्वयं देवैर्विनिर्मिता ॥ १ ॥ तत्र स्नात्वा तु यो भक्त्या ब्राह्मणान्पूजयेन्नृप ॥ स्वल्पेनापि हि दानेन तस्य चांतो न विद्यते ॥२॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कानि दानानि विप्रेंद्र शस्तानि धरणीतले ॥ यानि दत्त्वा नरो भक्त्या मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ सुवर्णं रजतं ताम्रं मणिमौक्तिकमेव च ॥ भूमिदानं च गोदानं मोचयत्यशुभान्नरम् ॥ ४ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्कुरुते प्राणसंक्षयम् ॥ रुद्रलोके वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ५ ॥ ततः पुष्करिणीं गच्छेत्सर्वपापक्षयंकरीम् ॥ तत्र स्नात्वार्चयेद्देवं तेजोराशिं दिवाकरम् ॥६॥ ऋचमेकां जपेत्साम्नः सामवेदफलं लभेत् ॥ यजुर्वेदस्य जपनादृग्वेदस्य तथैव च ॥ ७॥ अक्षरं वा जपेन्मंत्रं ध्यायमानो दिवाकरम् ॥ आदित्यहृदयं जप्त्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥८॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा विधिना

जयेद्द्विजान् ॥ तस्य कोटिगुणं पुण्यं जायते नात्र संशयः ॥ ९ ॥ अनाशकेनाग्निगत्या जले वा देहपातनात् ॥ तस्मिंस्तीर्थे मृतो यस्तु स याति परमां गतिम् ॥ १० ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा नृपसत्तम ॥ विहितं कर्म कुर्वाणः स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ ११ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ व्याधिं सत्त्वक्षयं मोहं ज्ञात्वा वर्णा द्विजोत्तम ॥ पापेभ्यो विप्रमुच्यंते केन तत्साधनं वद ॥१२॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तिलो

दकी तिलस्नायी कामक्रोधविवर्जितः ॥ ब्राह्मणोऽनशनैः प्राणांस्त्यजल्लँभति सद्गतिम् ॥१३॥ संग्रामे सद्गतिं तात क्षत्रियो निधने लभेत् ॥ तदभा
वान्महाप्राज्ञ सेवमानो लभेदिति ॥ १४ ॥ व्याधिग्रहगृहीतो वा वृद्धो वा विकलेंद्रियः ॥ आत्मानं दाहयित्वाग्नौ विधिना सद्गतिं लभेत् ॥ १५ ॥
वैश्योपि हि त्यजन्प्राणानेवं वै शुभभाग्भवेत् ॥ जले वा शुद्धभावेन त्यक्त्वा प्राणाञ्छिवो भवेत् ॥१६॥ शूद्रोऽपि द्विजशुश्रूषुस्तोषयित्वा महेश्वरम् ॥
विमुच्य नान्यथा पापः पतते नरके ध्रुवम् ॥ १७ ॥ अथवा प्रणवाशक्तो द्विजेभ्यो गुरवे तथा ॥ पंचाग्नौ शोषयेद्देहमापृच्छ्य द्विजसत्तमान् ॥
॥ १८ ॥ शांतदांतजितक्रोधाञ्छास्त्रयुक्तान्विचक्षणान् ॥ तेषां चैवोपदेशेन करीषाग्निं प्रसाधयेत् ॥ १९ ॥ एवं वर्णायथात्वेन मूढाहंकारमो
हिताः ॥ पतंति नरके घोरे यथांधो गिरिगह्वरे ॥२०॥ ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्त्तंते कामचारतः ॥ कृमियोनिं प्रपद्यंते तेषां पिंडो न च क्रिया ॥
॥२१॥ श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं त्यक्त्वा यथेच्छाचार सेविनः ॥ अष्टाविंशतिर्वै कोट्यो नरकाणां युधिष्ठिर ॥२२॥ प्रत्येकं वा पतंत्येते मग्ना नरकसागरे ॥
दुर्लभं मानुषं जन्म बहुधर्मार्जितं नृप ॥ २३ ॥ तल्लब्ध्वा मदमात्सर्यं यो वै त्यजति मानवः ॥ संनियम्य सदात्मानं ज्ञानचक्षुर्नरो हि सः ॥ २४ ॥
अज्ञानतिमिरांधस्य ज्ञानांजनशलाकया ॥ २५ ॥ यस्य नोन्मीलितं चक्षुर्ज्ञेयो जात्यंध एव सः ॥ एतत्ते कथितं सर्व्वं यत्पृष्टं नृपसत्तम ॥ २६ ॥
तथानिष्टतराणां हि रुद्रस्य वचनं यथा ॥ नर्मदा सरितां श्रेष्ठा रुद्रदेहाद्विनिःसृता ॥ २७ ॥ तारयेत्सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ सर्वदेवा
धिदेवेन ईश्वरेण महात्मना ॥ २८ ॥ लोकानां च हितार्थाय महापुण्यावतारिता ॥ मानसं वाचिकं पापं स्नानान्नश्यति कर्मजम् ॥ २९ ॥ रुद्रदेहा
द्विनिष्क्रांता तेन पुण्यतमा हि सा ॥ प्रातरुत्थाय यो नित्यं भूमिमाक्रम्य भक्तितः ॥ ३० ॥ एतन्मंत्रं जपेत्तात स्नानस्य लभते फलम् ॥ नमः
पुण्यजले देवि नमः सागरगामिनि ॥ ३१ ॥ नमोस्तु पापनिर्मोचे नमो देवि वरानने ॥ ३२ ॥ नमोस्तु ते ऋषिवरसंघसेविते नमोऽस्तु ते त्रिन
यनदेहनिःसृते ॥ नमोऽस्तु ते सुकृतवतां सदा वरे नमोऽस्तु ते सततपवित्रपावनि ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे विमलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ तीर्थानां परमं तीर्थं तच्छृणुष्व नराधिप ॥ रेवाया दक्षिणे कूले निर्मितं शूलपाणिना ॥ १ ॥ मोक्षार्थं मानवेंद्राणां निर्मितं नृपस
त्तम ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ श्रुता मे विविधा धर्मास्तीर्थानि विविधानि च ॥ दानधर्माः समस्ताश्च त्वत्प्रसादाद्द्विजोत्तम ॥ २ ॥ अन्यच्च

१ मूढाः—अहंकारमोहिताः—इति पदच्छेदः ।

श्रोतुमिच्छामि संसारश्छिद्यते यथा ॥ पुनरागमनं नास्ति मोक्षप्राप्तिर्भवेद्यथा ॥ ३ ॥ एतदाख्याहि मे सर्वं प्रसादाद्द्विजसत्तम ॥ ४ ॥
॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृणुष्वैकमना भूत्वा तीर्थात्तीर्थांतरं महत् ॥ श्रुते यस्य प्रभावे तु मुच्यते चाब्दिकादघात् ॥ ५ ॥ वाचिकै
र्मानसैर्वापि शारीरैश्च विशेषतः ॥ कीर्त्तनात्तस्य तीर्थस्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ६ ॥ पंचक्रोशप्रमाणं तु तच्च तीर्थं महीपते ॥ भुक्ति
मुक्तिप्रदं दिव्यं प्राणिनां पापकर्मिणाम् ॥ ७ ॥ रेवाया दक्षिणे कूले पर्वतो भृगुसंज्ञितः ॥ तस्य मूर्ध्नि च तत्तीर्थं स्थापितं चैव
शंभुना॥८॥शूलभेदेति विख्यातं त्रिषु लोकेषु भूपते ॥तत्र स्थिताश्च ये वृक्षास्तीर्थाच्चैव चतुर्दिशम्॥९॥पतिता निलयं यांति रुद्रस्य नात्र संशयः॥
मृतास्तत्रैव ये केचिज्जन्तवो भुवि पक्षिणः ॥ १० ॥ ते यांति परमं लोकं तत्र तीर्थे न संशयः ॥ पातालान्निःसृता गंगा भोगवतीतिसंज्ञिता ॥११॥
निष्क्रांता शूलभेदाच्च सर्वपापक्षयंकरी ॥ या सा गीर्वाणनाम्न्यन्या वहेत्पुण्या महानदी ॥ १२ ॥ पतिता कुण्डमध्ये तु यत्र भिन्नं त्रिशूलिना ॥ शंभु
ना च पुरा तात उत्पाद्य[3] च सरस्वती ॥ १३ ॥ सा तत्र पतिता राजन्प्राचीनाघविमोचिनी ॥ भास्वत्या त्रितयं यत्र शिला गीर्वाणसंज्ञिता ॥ १४ ॥
तत्र तीर्थे च तत्तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ केदारं च प्रयागं च कुरुक्षेत्रं गया तथा ॥ १५ ॥ अन्यानि च सुतीर्थानि कलां नार्हंति षोडशीम् ॥
पंच स्थानानि तीर्थानि पृथग्भूतानि यानि च ॥ १६ ॥ वक्ष्यामि च समासेन एकैकं च पृथक्पृथक् ॥ गया नाभ्यां यथा पुण्या चक्रतीर्थं च
तत्समम् ॥ १७ ॥ धर्मारण्ये यथा कूपं शूलभेदं च तत्समम् ॥ ब्रह्मयूपं यथा पुण्यं देवनद्यास्तथैव च ॥ १८ ॥ यथा गयाशिरः पुण्यं सुराणां
च यथा शिला ॥ यथा च पुष्करं स्थानं मार्कंडह्रद एव च ॥ १९॥ दत्त्वा पिंडोदकं तत्र पि णां च तथाक्षयम् ॥ यस्तत्र कुरुते श्राद्धं तोयं पिबति
नित्यशः ॥ मुच्यते सर्वपापैस्तु उरगः कंचुकैरिव ॥ अनिंद्यान्पूजयेद्विप्रान्दंभक्रोधविवर्जितान् ॥ २० ॥ त्रयोदशदिनं दानं त्रयोदशगुणं भवेत् ॥
अभ्यर्चितं सुरं दृष्ट्वा गणनाथं गजाननम् ॥ २१ ॥ सर्व्वे विघ्ना विनश्यंति दृष्ट्वा कम्बलक्षेत्रपम् ॥२२॥ पूजयेत्परया भक्त्या शूलपाणिं महेश्वरम् ॥
॥ २३ ॥ देवस्य पूर्वभागे तु उमा पूज्या प्रयत्नतः ॥ मार्कंडेशं ततो भक्त्या पूजयेद्ध्रदवासिनम् ॥ २४ ॥ मुच्यंते पातकैः सर्व्वैरज्ञानज्ञानसंचितैः ॥
॥ ४३ ॥ गुहामध्ये प्रविष्टस्तु जपेत्सूक्तं तु त्र्यक्षरम् ॥ २५ ॥ नीलपर्वतजं पुण्यं षष्ठांशेन लभेत सः ॥ त्रिनरास्तत्र तिष्ठन्ति सादित्यमरुतैः सह ॥ २६ ॥ ॥२१७॥
सर्वदेवमयं स्थानं कोटिलिंगमनुत्तमम् ॥ यथा नदीनदाः सर्वे सागरे यांति संक्षयम् ॥ २७ ॥ तथा पापानि नश्यंति शूलभेदस्य दर्शनात् ॥

१ स्वयं देवेन–इ॰ पा॰ । २ वचनं यथा–इ॰ पा॰ । ३ उत्पाद्य–उत्पन्ना भूत्वा–इत्यर्थः ।

प्रत्यक्षो दृश्यतेऽद्यापि प्रत्ययो ह्यवनीपते ॥ २८ ॥ विस्फुलिंगा लिंगमध्ये स्पंदंते स्नानयोगतः ॥ द्वितीयः प्रत्ययस्तत्र तैलबिंदुर्न सर्पति ॥ ॥ २९ ॥ एवं हि प्रत्ययस्तत्र शूलभेदप्रभावजः ॥ यः स्मरेच्छूलभेदं तु त्रिकालं नित्यमेव च ॥ ३० ॥ स पूतश्च भवेत्साक्षात्सबाह्याभ्यंतरो नृप ॥ न कस्यचिन्मया ख्यातं पृष्टोऽहं त्रिदशैरपि ॥ ३१ ॥ गुह्याद्गुह्यतरं तीर्थं सदा गोप्यं कृतं मया ॥ सर्वपापहरं पुण्यं सर्वदोषप्रमुत्तमम् ॥ ३२ ॥ सर्वतीर्थमयं तीर्थं शूलभेदं जनेश्वर ॥ श्रुते यस्य प्रभावे तु मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ३३ ॥ शूलभेदं मया तात संक्षेपात्कथितं तव ॥ यः शृणोति नरो भक्त्या मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ३४ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे शूलभेद प्रशंसावर्णनंनाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एष एव पुरा प्रश्नः परिपृष्टो महेश्वरम् ॥ राज्ञा चोत्तानपादेन ऋषिदेवसमागमे ॥ १ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ इदं तीर्थं महापुण्यं सर्वदेवमयं परम् ॥ गुह्याद्गुह्यतरं स्थानं न दृष्टं न श्रुतं हर ॥२॥ शूलभेदं कथं जातं केनैवोत्पादितं पुरा ॥ माहात्म्यं तस्य तीर्थस्य विस्तराच्छंस मे प्रभो ॥ ३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ आसीत्पुरा महावीर्यो दानवो बलदर्पितः ॥ मर्त्ये न तादृशः कश्चिद्विक्रमेण बलेन वा ॥ ४ ॥ सूनुर्ब्रह्मसुतस्याऽयमंधकोनाम दुर्मदः ॥ निजस्थाने वसन्पापः कुर्वन्राज्य मकण्टकम् ॥ ५ ॥ हृष्टपुष्टो वसन्मर्त्ये स सुरैर्नाभिभूयते ॥ भवनं तस्य पापस्य वह्निरुपवनं यथा ॥ ६ ॥ एतस्मिन्नंधकः काले चिंतयामास भारत ॥ तोषयामि महादेवं येन सानुग्रहो भवेत् ॥ ७ ॥ प्रार्थयामि वरं दिव्यं यो मे मनसि वर्त्तते ॥ परं स निश्चयं कृत्वा सोंऽधको निर्गतो गृहात् ॥ ८ ॥ रेवातटं समासाद्य दानवस्तपसि स्थितः ॥ उग्रं तपश्चचाराऽसौ दारुणं लोमहर्षणम् ॥ ९ ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं स निराहारोऽ भवत्ततः ॥ द्वितीयं तु सहस्रं स न्यवसद्वारिभोजनः ॥१०॥ तृतीयं तु सहस्रं स धूमपानरतोऽभवत् ॥ चतुर्थं वर्षसाहस्रं योगाभ्यासेन संस्थितः ॥ ॥ ११ ॥ कोपीह नेदृशं चक्रे तपः परमदारुणम् ॥ अस्थिचर्माऽवशेषोऽसौ यावत्तिष्ठति भारत ॥ १२ ॥ तस्य मूर्ध्नि ततो राजन्धूमवर्त्तिर्विनिः सृता ॥ देवलोकमतीत्याऽसौ कैलासं व्याप्य संस्थिता ॥ १३ ॥ तावद्देवसमीपस्था उमा वचनमब्रवीत् ॥ कोऽस्त्ययं मानुषे लोके तपसोग्रेण संस्थितः ॥ १४ ॥ चतुर्वर्षसहस्राणि व्यतीयुः परमेश्वर ॥ न केनाऽपीदृशं तप्तं तपो दृष्टं श्रुतं तथा ॥ १५ ॥ अवज्ञां कुरुषे देव किमत्र निय माऽन्विते ॥ सर्वस्य दत्से शीघ्रं त्वमल्पेन तपसा विभो ॥ १६ ॥ नाक्षक्रीडां करिष्येऽद्य त्वया सह महेश्वर ॥ यावन्नोत्थाप्यते ह्येष दानवो भक्तवत्सल ॥ १७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महादेवि सर्वलक्षणलक्षिते ॥ अहं तं न विजानामि क्लिश्यंतं दानवेश्वरम ॥ १८ ॥ योग

भ्यासे स्थितो भद्रे ध्यायंस्तत्परमं पदम् ॥ तत्रागच्छ मया सार्द्धं यत्र तप्यत्यसौ तपः ॥ १९ ॥ उमया सहितो देवो गतस्तत्र महेश्वरः ॥ अस्थि
चर्मावशेषस्तु दृष्टो देवेन शम्भुना ॥ २० ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नोऽसौ देवदेवो महेश्वरः ॥ भोभोः कष्टं कृतं भीमं दारुणं लोमहर्षणम् ॥ २१ ॥ ईदृशं
च तपो घोरं कस्माद्वत्स त्वया कृतम् ॥ वरं दास्याम्यहं वत्स यस्ते मनसि वर्त्तते ॥ २२ ॥ ॥ अंधक उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि मे देव वरदो
यदि शंकर ॥ सुरान्सर्वान्विजेष्यामि त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ २३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ स्वप्नेऽपि त्रिदशाः सर्व्वे न योद्धव्याः कदाचन ॥
असंभाव्यं न वक्तव्यं मनसो यन्न रोचते ॥ २४ ॥ अन्यं किमपि याचस्व यस्ते मनसि वर्त्तते ॥ स्वर्गे वा यदि वा मर्त्ये पातालेषु च संस्थि
तान् ॥ २५ ॥ मर्त्येषु विविधान्भोगान्भोक्ष्यसि त्वं यथेप्सितान् ॥ कुरु निष्कण्टकं राज्यं स्वर्गे देवपतिर्यथा ॥ २६ ॥ देवस्य वचनं श्रुत्वा
सोंऽधको विमनाः स्थितः ॥ वृथा क्लेशश्च मे जातो न किंचित्साधितं मया ॥ २७ ॥ निश्वासं परमं मुक्त्वा निपपात धरातले ॥ मूलच्छिन्नो
यथा वृक्षो निरुच्छ्वासस्तदाभवत् ॥ २८ ॥ मूर्च्छापन्नं ततो दृष्ट्वा देवी वचनमब्रवीत् ॥ यं कामं कामयत्येष तमस्मै देहि शंकर ॥ २९ ॥ भक्तानुपेक्ष
माणस्य तवाकीर्त्तिर्भविष्यति ॥ ३० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ ॥ यदि दास्ये वरं देवि इच्छाभूतं कदाचन ॥ ततो न मंस्यते विष्णुं न
ब्रह्माणं न मामपि ॥ ३१ ॥ उच्चत्वमाप्तो देवेशिअ न्यानपि सुरासुरान् ॥ ३२ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ कमप्युपायमाश्रित्य उत्थापय महे
श्वर ॥ विष्णुवर्जं सुरान्सर्वाञ्जयस्वेति वरं वद ॥ ३३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ उपायः शोभनो देवि यो मे मनसि वर्त्तते ॥ तमेवास्मै प्रदा
स्यामि यस्त्वया कथितो वरः ॥ ३४ ॥ ततोऽमृतेन संसिक्तः स्वस्थोऽभूत्तत्क्षणादयम् ॥ तथा पुनर्नवो जातः सर्वाऽवयवशोभितः ॥ ३५ ॥ शृणु
त्वेकमना भूत्वा गृहाण वरमुत्तमम् ॥ विष्णुवर्जं प्रदास्यामि यत्तवाभिमतं प्रियम् ॥ ३६ ॥ सर्वं च सफलं तुभ्यं मा धर्मस्तेऽन्यथा भवेत् ॥ ददा
मीति वरं तुभ्यं मन्यसे यदि चासुर ॥ ३७ ॥ विष्णुवर्जं सुरान्सर्वाञ्जेष्यसि त्वं च मां विना ॥ ३८ ॥ ॥ अन्धक उवाच ॥ ॥ भवत्वेव
मिति प्राह बलमास्थाय केवलम् ॥ विष्णुवर्जं विजेष्येहं स्वबलेन महेश्वर ॥ ३९ ॥ कृतार्थोऽहं हि संजात इत्युक्त्वा प्रणतिं गतः ॥ गच्छ देवोमया
सार्द्धं कैलासशिखरं वरम् ॥ ४० ॥ वृषपुंगवमारुह्य देवोसावुमया सह ॥ वरं दत्त्वा स तस्यैवं तत्रैवांतरधीयत ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे अंधकवरप्रदानवर्णनंनाम पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ ॥

१ इत्युक्त्वा—इत्यध्याहारः ।

॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ स दानवो वरं लब्ध्वा जगाम स्वपुरं प्रति ॥ ददर्श स्वपुरं राजञ्छोभितं चित्रचत्वरैः ॥ १ ॥ उद्यानैश्चैव विविधैः कदलीखंडमंडितैः ॥ पनसैर्बकुलैश्चैवाम्रातैराम्रैश्च चंपकैः ॥ २ ॥ अशोकैर्नालिकेरैश्च मातुलिंगैः सदाडिमैः ॥ नानावृक्षैश्च शोभाढ्यं तडागैरुपशोभितम् ॥ ३ ॥ देवतायतनैर्दिव्यैर्ध्वजमालासुशोभितैः ॥ वेदाध्ययननिर्घोषैर्मंगलाद्यैर्विनादितम् ॥ ४ ॥ प्राविशद्भवने दिव्ये कांचने रुक्ममालिनि ॥ अपश्यत्स सुतान्भार्याममात्यान्दासभृत्यकान् ॥ ५ ॥ ततो जयप्रदान्सर्वान्नितश्चेतश्च धावतः ॥ हृच्छोभां च प्रकुर्वाणान्वैजयंतीभिरुच्चकैः ॥ ६ ॥ केचित्तोरणमाबद्ध्य केचित्पुष्पाण्यवाकिरन् ॥ मातुलिंगकराश्चान्ये धावंति ह्यंधकं प्रति ॥ ७ ॥ पुरे जनाश्च दृश्यंते भाजनैरन्नपूरितैः ॥ पूर्णहस्ताः प्रदृश्यंते तत्रैव बहवो जनाः ॥ ८ ॥ साक्षतैर्भाजनैस्तत्र शतसाहस्रयोषितः ॥ मंत्रान्पठंति विप्राश्च मंगलान्यपि योषितः ॥ ॥ ९ ॥ अमात्याश्चैव भृत्याश्च गजांश्चाढौकयंति च ॥ वर्धापयंति ते सर्वे येःकेचित्पुरवासिनः ॥ १० ॥ हृष्टस्तुष्टोऽवसत्तत्र सचिवैः सह सोंऽधकः ॥ ददर्श स जगत्सर्वं तुरंगांश्च पदातिकान् ॥ ११ ॥ तथैव विविधान्कोशांस्तत्र कांचनपूरितान् ॥ महिषीर्गा वृषांश्चैवापश्यच्छत्राण्यनेकधा ॥ १२ ॥ स एवमंधकस्तत्र कियंतं कालमावसत् ॥ हृष्टस्तुष्टो वसन्मर्त्ये स सुरैर्नाभ्यभूयत ॥ १३ ॥ वरं लब्धं तु तं ज्ञात्वा शंकिताः स्वर्गवासिनः ॥ एकीभूताश्च ते सर्वे वासवं शरणं गताः ॥ १४ ॥ ॥ शक्र उवाच ॥ ॥ कथमागमनं वोऽत्र सर्वेषामपि नाकिनाम् ॥ कस्माद्वो भयमुत्पन्नमागताः शरणं कथम् ॥ १५ ॥ ततस्ते ह्यमराः सर्वे शक्रमेतद्वचोऽब्रुवन् ॥ १६ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ सुरनाथांधकोनाम दैत्यः शंभुवरोर्जितः ॥ अजेयः सर्वदेवानां किं नु कार्यमतः परम् ॥ १७ ॥ तत्त्वं चिंतय देवेश क उपायो विधीयताम् ॥ इत्थं वदन्ति ते देवाः शक्राग्रे मन्त्रणोद्यताः ॥ १८ ॥ मन्त्रयन्ति च यावद्वै तावच्चारमुखेरितम् ॥ ज्ञात्वा तत्र स देवौघं दानवो निर्गतो गृहात् ॥ १९ ॥ एकाकी स्यंदनाऽऽरूढ आयुधैर्बहुभिर्वृतः ॥ दुर्गमं मेरुपृष्ठं स लीलयैव गतो नृप ॥ २० ॥ स्वर्णप्राकारसंयुक्तं शोभितं विविधाश्रमैः ॥ दुर्गमंःशत्रुवर्गस्य तदा पार्थिवसत्तम ॥ २१ ॥ प्रविवेशाऽऽसुरस्तत्र लीलया स्वगृहे यथा ॥ वृत्रहा भयमापन्नः स्वकीयं चासनं ददौ ॥ २२ ॥ उपविष्टोंऽधकस्तत्र शक्रस्यैवाऽऽसने शुभे ॥ आस्थानं कलयामास सर्वतस्त्रिदशावृतम् ॥ २३ ॥ ॥ शक्र उवाच ॥ किं तवाऽऽगमनं चाऽत्र किं कार्यं कथयस्व मे ॥ यदस्मदीयं वित्तं हि तत्ते दास्यामिःदानव ॥ २४ ॥ ॥ अंधक उवाच ॥ ॥ नाऽहं वै कामयेकोशं

न गजांश्च सुरेश्वर ॥ स्वकीयं दर्शयस्वाऽद्य स्वर्गश्रृंगारभूषितम् ॥ २५ ॥ ऐरावतं महानागं तं चैवोच्चैःश्रवोहयम् ॥ उर्वश्यादीनि रत्नानि मम दर्शय
गोपते[1] ॥ २६ ॥ पारिजातकपुष्पाणि वृक्षजातीननेकशः ॥ वादित्राणि च सर्वाणि दर्शयस्व शचीपते ॥ २७ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शक्रश्चिंति
तवानिदम् ॥ योऽमुं निहंति पाप्मानं न तं पश्यामि कर्हिचित् ॥ २८ ॥ नास्ति रक्षाप्रदः कश्चित्स्वर्गलोकस्य दुःखिनः ॥ भयत्रस्तो ददावन्यद्वादि
त्राद्यप्सरोगणैः ॥ २९ ॥ रंगभूमावुपाविश्य कारयामास तांडवम् ॥ उपविष्टाः सुराः सर्वे यममारुतकिन्नराः ॥ ३० ॥ उर्वश्याद्या अप्सरसो गीतवा
दित्रयोगतः ॥ ननृतुः पुरतस्तस्य सर्वा एकैकशो नृप ॥ ३१ ॥ न व्यश्राम्यत तच्चित्तं दृष्ट्वा चाप्सरसस्तदा ॥ शचीं प्रति मनस्तस्य सकाममभव
न्नृप ॥ ३२ ॥ गृहीत्वा शक्रभार्यां स प्रस्थितः स्वपुरं प्रति ॥ ततः प्रववृते युद्धमंधकस्य सुरैः सह ॥ ३३ ॥ तेन देवागणाः सर्व्वे ध्वस्ताः पार्थिवस
त्तम ॥ संग्रामे विविधैः शस्त्रैश्चक्रवज्रादिभिर्घनैः ॥ ३४ ॥ संतापिताः सुराः सर्व्वे क्षयं नीता ह्यनेकशः ॥ सर्व्वेऽपि मरुतस्तेन भग्नाः संग्राममूर्द्धनि
॥ ३५ ॥ यथा सिंहोगजान्सर्वान्निचित्य विचरेद्वनम् ॥ तद्वदेकेन ते देवा जिताः सर्वे पराङ्मुखाः ॥ ३६ ॥ बालोऽधिपो यथा ग्रामे स्वेच्छया पीड
येज्जनान् ॥ स्वैरमाक्रम्य गृह्णाति कोशवासांसि चाऽसकृत् ॥ ३७ ॥ गतं न पश्यत्यात्मानं प्रजासंतापनेन च ॥ गृहीत्वा शक्रभार्यां स गतो वै
दानवोत्तमः ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्ड शूलभेदमाहात्म्ये शचीहरण
वर्णनंनाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ गीर्वाणाश्च ततः सर्वे ब्रह्माणं शरणं गताः ॥ गजैर्गि
रिवराकारैर्हयैश्चैव गजोपमैः ॥ १ ॥ स्यंदनैर्नगराकारैः सिंहशार्दूलयोजितैः ॥ कच्छपैर्महिषैश्चान्यैर्मकरैश्च तथाऽपरे ॥ २ ॥ ब्रह्मलोकमनुप्राप्ता
देवाः शक्रपुरोगमाः॥ दृष्ट्वा पद्मोद्भवं देवं साष्टांगं प्रणताः सुराः ॥ ३ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ जय देव जगद्वंद्य जय संसृतिकारक ॥ पद्मयोने सुर
श्रेष्ठ त्वामेव शरणं गताः ॥ ४ ॥ सोद्वेगं भाषितं श्रुत्वा देवानां भावितात्मनाम् ॥ मेघगंभीरया वाचा देवराजमुवाच ह ॥ ५ ॥ किमत्राऽऽगमनं
देवाः सर्वेषां वै विवर्णता ॥ केनापमानिताः सर्वे शीघ्रं मे कथ्यतां स्वयम् ॥ ६ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ अंधकाख्यो महादैत्यो बलवान्पद्मसंभव ॥
तेन देवगणाः सर्वे धनरत्नैर्वियोजिताः ॥ ७ ॥ हत्वा देवगणांस्तावदसिचक्रपरद्विश्वधैः ॥ गृहीत्वा शक्रभार्यां स दानवोऽपि गतो बलात् ॥ ८ ॥
देवानां वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ चिंतयामास राजेंद्र वधार्थं दानवस्य ह ॥ ९ ॥ अवध्यो दानवः पापः सर्वेषां वो दिवौकसाम् ॥

१ गोपते—स्वर्गपते—इत्यर्थः ।

विविधैः स्तोत्रैर्ब्रह्माद्याश्चक्रपाणिनम् ॥ ११ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ जय त्वं देवदेवेश लक्ष्म्या वक्षस्थलाऽऽश्रितः ॥ असुरक्षय देवेश वयं ते
शरणं गताः ॥ १२ ॥ स्तूयमानः सुरैः सर्वैर्ब्रह्माद्यैश्च जनार्दनः ॥ संप्रहृष्टमना भूत्वा सुरसंघमुवाच ह ॥ १३ ॥ ॥ श्रीवासुदेव उवाच ॥ ॥
स्वागतं देवविप्राणां सुप्रभाताऽद्य शर्वरी ॥ किं कार्यं प्रोच्यतां क्षिप्रं कस्य रुष्टा दिवौकसः ॥१४॥ किं दुःखं कश्च संतापः कुतो वा भयामागतम् ॥
कथयंतु महाभागाः कारणं यन्मनोगतम् ॥ १५ ॥ पराभवः कृतो येन सोऽद्य यातु यमालयम् ॥ एवमुक्तास्तु कृष्णेन कथयामासुरस्य तत् ॥
॥ १६ ॥ दर्शयंतः स्वकान्देहाँल्लज्जमाना ह्यधोमुखाः ॥ हृतराज्या ह्यंधकेन कृता निस्तेजसः प्रभो ॥ १७ ॥ पितेव पुत्रं परिरक्ष देव जहींद्र
शत्रुं सह पुत्रपौत्रैः ॥ तथेति चोक्तः कमलासनेन सुरासुरैर्वंदितपादपद्मः ॥ १८ ॥ शंखं चक्रं गदां चापं संगृह्य परमेश्वरः ॥ उत्थितो भोगपर्यंका
देवानां पुरतस्तदा ॥ १९ ॥ ॥ श्रीवासुदेव उवाच ॥ ॥ पाताले यदि वा मर्त्ये नाके वा यदि तिष्ठति ॥ तं हनिष्याम्यहं पापं
येन संतापिताः सुराः ॥ २० ॥ स्वं स्थानं यांतु गीर्वाणाः संतुष्टा भावितौजसः ॥ विष्णोस्तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्माद्यास्ते सवासवाः ॥ २१ ॥
स्वयानैस्तु हरिं नत्वा हृदि तुष्टा दिवं ययुः ॥२२॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे गीर्वाण
स्वर्गमनवर्णनंनाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ कस्मिन्स्थानेऽवसद्देव सोंऽधको दैत्यपुंगवः ॥
सर्वान्देवांश्च निर्जित्य कस्मिन्स्थाने समास्थितः ॥ १ ॥ ॥ श्रीमहेश उवाच ॥ ॥ प्रविष्टो दानवो यत्र कथयामि नराधिप ॥ पाताललोकमा
श्रित्य कन्याविध्वंसते तु सः ॥ २ ॥ तत्र स्थितं तं विज्ञाय चापमादाय केशवः ॥ व्यसृजद्बाणमाग्नेयं दह्यतामिति चिंतयन् ॥ ३ ॥ दह्यमानोऽ
ग्निना सोऽपि वारुणास्त्रं स संदधे ॥ वारुणास्त्रेण महता आग्नेयं शमितं तदा ॥ ४ ॥ ततोऽसौ चिंतयामास केन बाणो विसर्जितः ॥ कस्यैषा
पौरुषी शक्तिः को यास्यति यमालयम् ॥ ५ ॥ ततोंऽधको मृधे क्रुद्धो बाणमार्गेण निर्गतः ॥ स दृष्ट्वा बाणमार्गेण चापहस्तं जनार्दनम् ॥ ६ ॥
॥ ॥ अंधक उवाच ॥ ॥ न शर्म्म लप्स्यसे ह्यद्य मया दृष्ट्याऽभिवीक्षितः ॥ न शक्नोषि तथा गन्तुं नागः शार्दूलदर्शनात् ॥ ७ ॥ अगाच्छति
यथा भक्ष्यं मार्जारस्य च मूषिकः ॥ न शक्नोषि तथा यातुं संस्थितस्त्वं ममाऽग्रतः ॥ ८ ॥ अहं त्वां प्रेषयिष्यामि यममार्गे सुदारुणे ॥ अहमन्वे
षयिष्यामि किल यास्यामि ते गृहम् ॥ ९ ॥ उपनीतोऽसि कालेन संग्रामे मम केशव ॥ ये त्वया निर्जिताः पूर्वं दानवा अप्यनेकशः ॥१०॥ न

भवंति पुमांसस्ते स्त्रियस्ताश्चैव केशव ॥ परं न शस्त्रसंग्रामं करिष्यामि त्वया सह ॥ ११ ॥ वदतो दानवेंद्रस्य न चुकोप स केशवः ॥ अयुध्यमानं तं दृष्ट्वा चिंतयामास दानवः ॥ १२ ॥ द्वंद्वयुद्धं करिष्यामि निश्चित्य युयुधे नृप ॥ स कृष्णेन पदाक्षिप्तः पतितः पृथिवीतले ॥ १३ ॥ मुहूर्तात्स समाश्वस्य उत्थायेदं व्यचिंतयत् ॥ अशक्तो द्वंद्वयुद्धाय ततः साम प्रयुक्तवान् ॥ पाणिभ्यां संपुटं कृत्वा साष्टांगं प्रणतः शुचिः ॥ १४ ॥ अन्धक उवाच॥ ॥ जय कृष्णाय हरये विष्णवे जिष्णवे नमः ॥ हृषीकेश जगद्धात्रे अच्युताय महात्मने ॥१५॥ नमः पंकजनाभाय नमः पंकजमालिने॥ जनार्दनाय श्रीशाय श्रीपते पीतवाससे ॥ १६ ॥ गोविंदाय नमो नित्यं नमो जलधिशायिने ॥ नमः करालवक्त्राय नरसिंहाय नादिने ॥ १७ ॥ शार्ङ्गिणे सितवर्णाय[1] शंखचक्रगदाभृते ॥ नमो वामनरूपाय यज्ञरूपाय ते नमः ॥ १८ ॥ नमो वराहरूपाय क्रांतलोकत्रयाय च ॥ व्याप्ताशेषदिगंताय केशवाय नमोनमः ॥ १९ ॥ वासुदेव नमस्तुभ्यं नमः कैटभनाशिने ॥ लक्ष्म्यालय सुरश्रेष्ठ नमस्ते सुरनायक ॥ २० ॥ विष्णोर्देवाधिदेवस्य प्रमाणं येऽपि कुर्वते ॥ प्रजापतेर्जगद्धातुस्तेषामपि नमाम्यहम् ॥ २१ ॥ समस्तभूतदेवस्य वासुदेवस्य धीमतः ॥ प्रणामं ये प्रकुर्वंति तेषामपि नमाम्यहम् ॥ २२ ॥ तस्य यज्ञवराहस्य विष्णोरमिततेजसः ॥ प्रणामं ये प्रकुर्वंति तेषामपि नमाम्यहम् ॥ २३ ॥ गुणानां हि निधानाय नमस्तेऽस्तु पुनःपुनः ॥ कारुण्यांबुनिधे देव सर्वभक्तिप्रियाय च ॥ २४ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ तुष्टस्ते दानवेंद्राहं वरं वृणु यथेप्सितम् ॥ ददामि ते वरं नूनमपि त्रैलोक्यदुर्लभम् ॥ २५ ॥ ॥ अन्धक उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि मे देव वरं दास्यसि चेप्सितम् ॥ तदा ददस्व मे देव युद्धं परमशोभनम् ॥ त्वद्धस्तपूतो येनाहं लोकान्गंताऽस्मि शोभनान् ॥ २६ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ कथं ददामि ते युद्धं तोषितोऽहं त्वया पुनः ॥ न त्वां तु प्रभवेत्कोपः कथं युध्यामि तेंऽधक ॥ २७ ॥ यदि ते वर्त्तते बुद्धिर्युद्धं प्रति न संशयः ॥ ततो गच्छस्व युद्धाय देवं प्रति महेश्वरम् ॥ २८ ॥ ॥ अन्धक उवाच ॥ ॥ न तत्र सिद्ध्यते कार्यं देवं प्रति महेश्वरम् ॥ २९ ॥ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ पुत्र त्वं शिखरं गत्वा धूनयस्व बलेन च ॥ ३० ॥ विधूते तत्र देवेशः कोपं कर्त्ता सुदारुणम् ॥ कोपितः शंकरो रौद्रं युद्धं दास्यति दानव ॥ ३१ ॥ विष्णुवाक्यादसौ पापो गतो यत्र महेश्वरः ॥ कैलासशिखरं प्राप्य धुनोति स्म मुहुर्मुहुः ॥ ३२ ॥ धूनिते तत्र शिखरे कंपितं भुवनत्रयम् ॥ निपेतुः शिखराग्राणि कंपमानान्यनेकशः ॥ ३३ ॥ चत्वारः सागराः क्षिप्रमेकीभूता महीपते ॥ निपेतुरुल्कापाताश्च

[1] सितवर्णाय—असितवर्णाय—इत्यपि पदच्छेदो भवितुमर्हति ।

पापपा अप्यनेकशः ॥ २४ ॥ उमया सहितो देवो विस्मयं परमं गतः ॥ गाढमालिंग्य गिरिजा देवं वचनमब्रवीत् ॥ २५ ॥ किमर्थं कम्पते शैलः किमर्थं कम्पते धरा ॥ किमर्थं कंपते नागो मर्त्यः पातालमेव च ॥ किं वा युगक्षयो देव तन्ममाख्यातुमर्हसि ॥ २६ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ कस्यैषा दुर्मतिर्जाता क्षितेः सर्पमुखे करः ॥ ललाटे च कृतं वर्म्म स यास्यति यमालयम् ॥ २७ ॥ कैलासमाश्रितो येन सुप्तोऽहं येन बोधितः ॥ तं वधिष्ये न संदेहः सम्मुखो वा भवेद्यदि ॥ २८ ॥ चिन्तयामास देवेशो ह्यंधकोऽयं न संशयः ॥ उपायं चिंतयामास येनाऽसौ वध्यते क्षणात् ॥ २९ ॥ आगताश्च सुराः सर्वे ब्रह्माद्या वसुभिः सह ॥ रथं देवमयं कृत्वा सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ ४० ॥ केचिद्देवाः स्थिताश्चक्रे केचि त्तुण्डाग्रपार्श्वयोः ॥ केचिन्नाभ्यां स्थिता देवाः केचिद्धुर्येषु संस्थिताः ॥ ४१ ॥ धुरीषु निश्चलाः केचित्केचिद्यूपेषु संस्थिताः ॥ केचित्स्यंदनसं स्तंभाः केचित्स्यंदनवेष्टकाः ॥ ४२ ॥ आमलसारकेऽन्येऽपि अन्येऽपि कलशे स्थिताः ॥ रिपोर्भयंकरं दिव्यं ध्वजमालादिशोभितम् ॥ ४३ ॥ रथं देवमयं कृत्वा तमारूढो जगद्गुरुः ॥ निर्ययौ दानवो यत्र कोपाविष्टो महेश्वरः ॥ ४४ ॥ तिष्ठतिष्ठेत्युवाचाऽथ क्व प्रयास्यसि दुर्मते ॥ शरासनं करे गृह्य शरांश्चिक्षेप दानवे ॥४५॥ दानवेऽधिष्ठिते युद्धे शरैश्चिच्छेद सायकान् ॥ शरासारेण तत्रैव अंधकश्छादितस्तदा ॥ ४६ ॥ न तत्र दृश्यते सूर्यो नाकाशं न च चंद्रमाः ॥ आग्नेयमस्त्रं व्यसृजद्दानवोपि शिवं प्रति ॥ ४७ ॥ दह्यमानाः शरांगारैस्तत्रसुः सर्वदेवताः ॥ रक्षरक्ष महादेव दह्य मानांस्तु दानवात् ॥ ४८ ॥ ततो देवाधिदेवोऽसौ वारुणास्त्रमयोऽजयत् ॥ वारुणाऽस्त्रेण निमिषादाग्नेयं नाशितं तदा ॥ ४९ ॥ दानवेन तदा मुक्तं वायव्यास्त्रं रणाजिरे ॥ वारुणं च गतं तात वायव्यास्त्रविनाशितम् ॥ ५० ॥ देवो व्यसर्जयत्सार्पं क्रोधाविष्टेन चेतसा ॥ मारुतं नाशितं बाणैः सर्पैस्तत्र न संशयः ॥ ५१ ॥ दानवेन ततो मुक्तं गरुडास्त्रं च लीलया ॥ गारुडास्त्रं च तद्दृष्ट्वा सार्प्पं नैव व्यदृश्यत ॥ ५२ ॥ ततो देवा धिदेवेन नारसिंहं विसर्जितम् ॥ नारसिंहास्त्रबाणेन गारुडास्त्रं प्रशामितम् ॥ ५३ ॥ अस्त्रमस्त्रेण शाम्येत न बाध्येत परस्परम् ॥ महद्युद्धमभूत्तात सुरासुरभयंकरम् ॥ ५४ ॥ चक्रनालीकनाराचैस्तोमरैः खड्गमुद्गरैः ॥ वत्सदंतैस्तथा भल्लैः कर्णिकारैश्च शोभनैः ॥ ५५ ॥ एवं न शक्यते हन्तुं दानवो विविधायुधैः ॥ तदा ज्वालाकरालाश्च खड्गनाराचतोमराः ॥ ५६ ॥ वृषांकेन विमुक्तास्तु समरे दानवं प्रति ॥ न संस्पृशंति शस्त्राणि गात्रं गौडवधूरिव ॥ ५७ ॥ आयुधानि ततस्त्यक्त्वा बाहुयुद्धमुपस्थितौ ॥ करं करेण संगृह्य प्रहरन्तौ स्वमुष्टिभिः ॥ रणप्रयोगैर्युध्यन्तौ युयुधाते शिवांधकौ ॥ ५८ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अन्धकं प्रति देवेशश्चिन्तयामास निग्रहम् ॥ हनिष्यामि न संदेहो दुष्टात्मानं न संशयः ॥ ५९ ॥

१ केन–इत्यध्याहारः ।

स शिवेन यदा क्षिप्तः पतितः पृथिवीतले ॥ ऊर्ध्वबाहुरधोवक्रो दानवो नृपसत्तम ॥ ६० ॥ क्रोधाविष्टेन देवेशः संग्रामे देवशत्रुणा ॥ कक्ष
योः कुहरे क्षिप्त्वा बन्धेनाऽऽक्रम्य पीडितः ॥६१॥ निस्पंदश्चा भवद्देवो मूर्च्छायुक्तो महेश्वरः ॥ मूर्च्छापन्नं तु तं ज्ञात्वा चिन्तयामास दानवः॥६२॥
हाहा कष्टं कृतं मेऽद्य दुष्कृतं पापकर्मणा ॥ किं करोमि कथं कर्म्म कस्मिन्स्थाने तु मोचये ॥ ६३ ॥ गृहीत्वा देवमुत्संगे गतः कैलासपर्वतम् ॥
शय्यायां शंकरं न्यस्य निर्ययौ दैत्यराट्ततः ॥६४॥ शय्यायां पतितो देवः प्रपेदे वेदनां ततः ॥ तावद्ददर्श चात्मानं स्वकीयभवनस्थितम् ॥६५॥
पराभवः कृतो मह्यं कथं तेन दुरात्मना ॥ क्रोधावेगसमाविष्टो निर्ययौ दानवं प्रति ॥ ६६ ॥ आयसीं लगुडीं गृह्य प्रभुर्भारसहस्रजाम् ॥
दानवं च ततो दृष्ट्वा प्राक्षिपत्तस्य मूर्द्धनि ॥ ६७ ॥ खड्गेन ताडयामास दानवः प्रहसन्रणे ॥ देवेनाथस्मृतं चाऽस्त्रं कौच्छेराख्यं महाहवे ॥ ६८ ॥
दीप्यमानं समुत्सृज्य हृदये ताडितः क्षणात् ॥ ततः स ताडिस्तेन रुधिरोद्गारमुद्वमन्॥६९॥पतितोऽधोमुखो भूत्वा ततः शूलेन भेदितः॥ पुनश्च देव
देवेन शूलेन द्विदलीकृतः॥७०॥शूलाग्रेऽसौ स्थितः पापो भ्रांतवांश्चक्रवत्तदा॥येये भूम्यां पतंति स्म तत्कायाद्रक्तबिंदवः॥७१॥तेते सर्वे समुतस्थुर्दानवाः
शस्त्रपाणयः॥व्याकुलस्तु ततो देवो दानवेन तरस्विना॥७२॥देवेनाथ स्मृता दुर्गा चामुंडा भीषणानना॥आयाता भीषणाकारा नानायुधविराजिता ॥
॥ ७३ ॥ महादंष्ट्रा महाकाया पिंगाक्षी लंबकर्णिका ॥ आदेशो दीयतां देव को यास्यति यमालयम् ॥ ७४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ पिबास्य रुधिरं
भद्रे यथेष्टं दानवस्य च॥ निपतद्रुधिरं भूमौ दुर्गे गृह्णीष्व मा चिरम् ॥७५ ॥ निहन्मि दानवं यावत्साहाय्यं कुरु सुन्दरि ॥ एवमुक्ता तु सा दुर्गा पपौ
च रुधिरं ततः ॥७६॥ निहता दानवाः सर्वे देवेशेन सहस्रशः ॥ अन्धकोऽपि च तान्दृष्ट्वा दानवानवनिं गतान्॥ततो वाग्भिः प्रतुष्टाव देवदेवं महे
श्वरम् ॥ ७७ ॥ ॥ अंधक उवाच ॥ जयस्व देवदेवेश उमार्द्धार्द्धशरीरधृक् ॥ नमस्ते देवदेवेश सर्वाय त्रिगुणात्मने ॥ ७८ ॥ वृषभासनमारूढ
शशांककृतशेखर ॥ जय खट्वांगहस्ताय गंगाधर नमोऽस्तु ते ॥ ७९ ॥ नमो डमरुहस्ताय नमः कपालमालिने ॥ स्मरदेहविनाशाय महेशाय
नमोऽस्तु ते ॥ ८० ॥ पूष्णो दंतनिपाताय गणनाथाय ते नमः ॥ जय स्वरूपदेहाय अरूपबहुरूपिणे ॥ ८१ ॥ उत्तमांगविनाशाय विरिंचेरपि
शंकर ॥ श्मशानवासिने नित्यं नित्यं भैरवरूपिणे ॥ ८२ ॥ त्वं सर्वगोऽसि त्वं कर्त्ता त्वं हर्त्ता नान्य एव च ॥ त्वं भूमिस्त्वं दिशश्चैव त्वं गुरुर्भा
र्गवस्तथा ॥ ८३ ॥ सौरिस्त्वं देवदेवेश भूमिपुत्रस्तथैव च ॥ ऋक्षग्रहादिकं सर्वं यद्दृश्यं तत्त्वमेव च ॥ ८४ ॥ एवं स्तुतिं तदा कृत्वा देवं प्रति स

१ केन–इ०पा० । २ हत्वा–इ०पा० ।

दानवः ॥ संहताभ्यां तु पाणिभ्यां प्रणनाम महेश्वरम् ॥ ८५ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महासत्व वरं याचस्व दानव ॥ दाताऽहं याचकस्त्वं हि ददामीह यथेप्सितम् ॥ ८६ ॥ ॥ अंधक उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश यदि देयो वरो मम ॥ तदात्मसदृशोऽहं ते कर्त्तव्यो नाऽपरो वरः ॥ ८७ ॥ भस्मी जटी त्रिनेत्री च त्रिशूली च चतुर्भुजः ॥ व्याघ्रचर्मोत्तरीयश्च नागयज्ञोपवीतकः ॥ ८८ ॥ एतदिच्छाम्यहं सर्वं यदि तुष्टो महेश्वर ॥ ८९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ ददामि ते वरं ह्यद्य यस्त्वया याचितोऽनघ ॥ गणेषु मे स्थितः पुत्र भृंगीशस्त्वं भविष्यसि ॥ ९० ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डेऽन्धकवधतद्वरप्रदानवर्णनंनामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अंधकं तु निहत्याथ देवदेवो महेश्वरः ॥ उमया सहितो रुद्रः कैलासमगमन्नगम् ॥ १ ॥ आगताश्च ततो देवा ब्रह्माद्याश्च सवासवाः ॥ हृष्टास्तुष्टाश्च ते सर्वे प्रणेमुः पार्वतीपतिम् ॥ २ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ उपाविशंतु ते सर्वे ये केच न समागताः ॥ निहतो दानवो ह्येष गीर्वाणार्थे पितामह ॥ ३ ॥ रक्तेन तस्य मे शूलं निर्म्मलं नैव जायते ॥ शुभव्रततपोजप्यरतो ब्रह्मन्मया हतः ॥ ४ ॥ कर्तुमिच्छाम्यहं सम्यक्तीर्थया । चतुर्मुख ॥ आगच्छंतु मया सार्द्धं ये यूयमिह संगताः ॥ ५ ॥ इत्युक्त्वा देवदेवेशः प्रभासं प्रति निर्ययौ ॥ प्रभासाद्यानि तीर्थानि गंगासागरमध्यतः ॥ ६ ॥ अवगाह्यापि सर्वाणि नैर्मल्यं नाभवन्नृप ॥ नर्मदायां ततो गत्वा देवो देवैः समन्वितः ॥ ७ ॥ उत्तरं दक्षिणं कूलमवागाहत्प्रियव्रतः ॥ गतस्तु दक्षिणे कूले पर्वते भृगुसंज्ञितम् ॥ ८ ॥ तत्र स्थित्वा महादेवो देवैः सह महीपते ॥ भ्रांत्वा भ्रांत्वा चिरं श्रांतो निर्विण्णो निषसाद ह ॥ ९ ॥ मनोहारि यतः स्थानं सर्वेषां वै दिवौकसाम् ॥ तीर्थं विशिष्टं तन्मत्वा स्थितो देवो महेश्वरः ॥ १० ॥ गिरिं विव्याध शूलेन भिन्नं तेन रसातलम् ॥ निर्मलं चाऽभवच्छूलं न लेपो दृश्यते क्वचित् ॥ ११ ॥ देवैराह्वानिता तत्र महापुण्या च भारती ॥ पर्वतान्निःसृता तत्र महापुण्या सरस्वती ॥ १२ ॥ द्वितीयः संगमस्तत्र यथा वेण्यां सितासितः ॥ तत्र ब्रह्मा स्वयं देवो ब्रह्मेशं लिंगमुत्तमम् ॥ १३ ॥ संस्थापयामास पुण्यं सर्वदुःखप्रमुत्तमम् ॥ तस्य याम्ये दिशो भागे स्वयं देवो जनार्दनः ॥ १४ ॥ तिष्ठते च सदा तत्र विष्णुपादाग्रसंस्थिता ॥ अंभसो न भवेन्मार्गः कुंडमध्यस्थितस्य च ॥ १५ ॥ शूलाग्रेण कृता रेखा ततस्तोयं वहेन्नृप ॥ तत्तोयं च गतं तत्र यत्र रेवा महानदी ॥ १६ ॥ जललिंगं महापुण्यं चक्रतीर्थं नृपोत्तम ॥ शूलभेदे च देवेशः स्नानं कुर्याद्यथाविधि ॥ १७ ॥ आत्मानं

स्कां.म.पु. मन्यते शुद्धं न किंचित्कल्मषं कृतम् ॥ तस्यैवोत्तरकाष्ठायां देवदेवो जगद्गुरुः ॥ १८ ॥ आत्मना देवदेवेशः शूलपाणिः प्रतिष्ठितः ॥ सर्वतीर्थेषु आवं०सं० ५
॥२२२॥ तत्तीर्थं सर्वदेवमयं परम् ॥ १९ ॥ सर्वपापहरं पुण्यं सर्वदुःस्वप्नमुत्तमम् ॥ तत्र तीर्थे प्रतिष्ठाप्य देवदेवं जगद्गुरुः ॥ २० ॥ रक्षापालांस्ततो मुक्त्वा (रेवाखं० ३)
शतं साष्टविनायकान् ॥ क्षेत्रपालाः शतं साष्टं तद्रक्षंति प्रयत्नतः ॥ २१ ॥ विघ्नास्तस्योपजायंते यस्तत्र स्थातुमिच्छति ॥ केचित्कुटुंबान्नता अ० ४९
सु व्याघ्राः केचित्कृपीषु च ॥ २२ ॥ केचित्सभां प्रकुर्वंति केचिद्द्रव्यार्जने रताः ॥ परोक्षवादं कुर्वंति केऽपि हिंसारताः सदा ॥ २३ ॥
परदाररताः केचित्केचिद्वृत्तिविहिंसकाः ॥ अन्ये केचिद्वदंत्येवं कथं तीर्थेषु गम्यते ॥ २४ ॥ क्षुधया पीड्यते भार्या पुत्रभृत्यादयस्तदा ॥
मोहजालेषु योज्यंते एवं देवगणैर्नराः ॥ २५ ॥ पापाचाराश्च ये मर्त्याः स्नानं तेषां न जायते ॥ संरक्षंति च तत्तीर्थं देवभृत्यगणाः
सदा ॥ २६ ॥ धन्याः पुण्याश्च ये मर्त्यास्तेषां स्नानं प्रजायते ॥ सरस्वत्या भोगवत्या देवनद्या विशेषतः ॥ २७ ॥ अयं तु संगमः पुण्यो
यथा वेण्यां सितासितः ॥ दृष्ट्वा तीर्थं तु ते सर्वे गीर्वाणा हृष्टचेतसः ॥ २८ ॥ देवस्य सन्निधौ भूत्वा वर्णयामासुरुत्तमम् ॥ इदं तीर्थं तु देवेश गयाती
र्थेन ते समम् ॥२९॥ गुह्याद्गुह्यतमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ शूलपाणिः समभ्यर्च्य इन्द्राद्यैरप्सरोगणैः ॥ ३० ॥ यक्षकिंनरगंधर्वैर्दिक्पालैर्लोक
पैरपि ॥ नृत्यगीतैस्तथा स्तोत्रैः सर्वैश्चापि सुरासुरैः ॥ ३१ ॥ पूज्यमानो गणैः सर्वैः सिद्धैर्नागैर्महेश्वरः ॥ देवेन भेदितं तत्र शूलाग्रेण नराधिप
॥ ३२ ॥ त्रिधा यत्रेक्ष्यतेऽद्यापि ह्यावर्त्तः सुरपूरितः ॥ कुंडत्रयं नरव्याघ्र महत्कलकलान्वितम् ॥ ३३ ॥ सर्वपापक्षयकरं सर्वदुःस्वप्नमुत्तमम् ॥ तत्र
तीर्थे तु यः स्नाति उपवासपरायणः ॥ ३४ ॥ दीक्षामंत्रविहीनोऽपि मुच्यते चाब्दिकादघात् ॥ ये पुनर्विधिवत्स्नांति मंत्रैः पंचभिरेव च ॥ ३५ ॥
वेदोक्तैः पंचभिर्मंत्रैः सहिरण्यघटैः शुभैः ॥ अक्षरैर्दशभिश्चैव षड्भिर्वा त्रिभिरेव वा ॥ ३६ ॥ पृथग्भूतैर्द्विजातीनां तीर्थे कार्यं नराधिप ॥ ब्रह्मक्षत्र
विशां वाऽपि स्त्रीशूद्राणां तथैव च ॥ ३७ ॥ पुरुषाणां त्रयीं ध्यात्वा स्नानं कुर्याद्यथाविधि ॥ दशाक्षरेण मंत्रेण ये पिबंति जलं नराः ॥ ३८ ॥ ते
गच्छंति परं लोकं यत्र देवो महेश्वरः ॥ केदारे च यथा पीतं रुद्रकुंडे तथैव च ॥ ३९ ॥ पंचरेफसमायुक्तं क्षकारं सुरपूजितम् ॥ ॐकारेण समा
॥ ४८ ॥ युक्तमेतद्वेद्यं प्रकीर्तितम् ॥ ४० ॥ यस्तत्र कुरुते स्नानं विधियुक्तो जितेंद्रियः ॥ तिलमिश्रेण तोयेन तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ ४१ ॥ कुलानां तारये ॥२२२॥
द्विंशं दशपूर्वान्दशापरान् ॥ गयादिपंचस्थानेषु यः श्राद्धं कुरुते नरः ॥ ४२ ॥ स तत्र फलमाप्नोति शूलभेदे न संशयः ॥ यस्तत्र विधिना युक्तो
दद्याद्दानानि भक्तितः ॥ ४३ ॥ तदक्षयं फलं तत्र प्रहृतं पुष्कलं तथा ॥ गयाशिरो यथा पुण्यं पितृकार्येषु सर्वदा ॥ ४४ ॥ शूलभेदं तथा पुण्यं

स्नानदानादितर्पणैः ॥ भक्त्या ददाति यस्तत्र कांचनं गां महीं तिलान् ॥ ४५ ॥ आसनोपानहौ शय्यां वराश्वान्क्षत्रियस्तथा ॥ वस्त्रयुग्मं च धान्यं च गृहं पूर्णं प्रयत्नतः ॥४६॥ सयोक्त्रं लांगलं दद्यात्कृष्टां चैव वसुंधराम् ॥ दानान्येतानि यो दद्याद्ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ ४७ ॥ श्रोत्रिये कुलसंपन्ने शुचिष्मति जितेंद्रिये ॥ श्रुताध्ययनसंपन्ने दंभहीने क्रियान्विते ॥ त्रयोदशाहःस्वेकैकं त्रयोदशगुणं भवेत् ॥ ४८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे शूलभेदोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ द्विजाश्च कीदृशाः पूज्या अपूज्याः कीदृशाः स्मृताः ॥ श्राद्धे वैवाहिके कार्ये दाने चैव विशेषतः ॥ १ ॥ यदि श्रद्धा भवेद्दैवयोगाच्छ्राद्धादिके विधौ ॥ एतदाख्याहि मे देव कस्य दानं न दीयते ॥ २ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ॥ ब्राह्मणश्चानधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ ३ ॥ यथा षण्ढोऽफलः स्त्रीषु यथा गौर्गवि चाफला ॥ यथा चाज्ञेऽफलं दानं तथा विप्रोऽनृचोऽफलः ॥ ४ ॥ यथाऽनृणे[1] बीजमुप्त्वा वप्ता न लभते फलम् ॥ तथाऽनृचे हविर्दत्त्वा न दाता लभते फलम् ॥ ५ ॥ रोगी हीनाऽतिरिक्तांगः काणः पौनर्भवस्तथा ॥ अवकीर्णी श्यावदंतः सर्वाशी वृषलीपतिः ॥ ६ ॥ मित्रध्रुक्पिशुनः सोमविक्रयी परनिंदकः ॥ पितृमातृगुरुत्यागी नित्यं ब्राह्मणनिंदकः ॥ ७ ॥ शूद्रान्नं मंत्रसंयुक्तं यो विप्रो भक्षयेन्नृप ॥ सोऽस्पृश्यः कर्मचांडालः स्पृष्ट्वा स्नानं समाचरेत् ॥ ८ ॥ कुनखी वृषली स्तेयी वार्द्धुष्यः कुंडगोलकौ ॥ महादानरतो यश्च यश्चात्महनने रतः ॥ ९ ॥ भृतकाध्यापकः क्लीबः कन्यादूष्यभिशस्तकः ॥ एते विप्राः सदा त्याज्याः परिभाव्य[2] प्रयत्नतः ॥ १० ॥ प्रतिग्रहं गृहीत्वा तु वाणिज्यं यस्तु कारयेत् ॥ तस्य दानं न दातव्यं वृथा भवति तस्य तत् ॥ ११ ॥ श्रुताऽध्ययनसंपन्ना ये द्विजा वृत्ततत्पराः ॥ तेषां यद्दीयते दानं सर्वमक्षयतां व्रजेत् ॥ १२ ॥ दरिद्रान्भर भूपाल मा समृद्धान्कदाचन ॥ व्याधितस्यौषधं पथ्यं नीरुजस्य किमौषधैः ॥ १३ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ कीदृशोऽथ विधिस्तत्र तीर्थश्राद्धस्य का क्रिया ॥ दानं च दीयते यद्वत्तन्ममाख्याहि शंकर ॥ १४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ श्राद्धं कृत्वा गृहे भक्त्या शुचिश्चाऽपि जितेंद्रियः ॥ गुरुं प्रदक्षिणीकृत्य भोज्य सीमांतके ततः ॥ १५ ॥ वाग्यतः प्रव्रजेत्तावद्यावत्सीमां न लंघयेत् ॥ शूलभेदं ततो गत्वा स्नानं कुर्याद्यथाविधि ॥ १६ ॥ पंचस्थानेषु च श्राद्धं हव्यकव्यादिभिः क्रमात् ॥ पिंडदानं च यः कुर्यात्पायसैर्मधुसर्पिषा ॥ १७ ॥ पितरस्तस्य तृप्यंति द्वादशाब्दानि पंच च ॥ अक्षतैर्बदरैर्बिल्वै

१ अनृणे—जलरहिते क्षेत्रे—इत्यर्थः । ऋणशब्दो दुर्गभूमौ जले च—इति कामधुक् जलपर्याये ऋणशब्दः । २ परिभाव्य—विचार्य—इत्यर्थः । धातूनामनेकार्थत्वात्—उक्तोऽर्थ एव प्रासंगिकः ।

 रिंगुदैर्मधुसर्पिषा ॥ १८ ॥ सोपि तत्फलमाप्नोति तीर्थेऽस्मिन्नाऽत्र संशयः ॥ उपानहौ च यो दद्या द्ब्राह्मणेभ्यः प्रयत्नतः ॥ १९ ॥
सोऽपि स्वर्गमवाप्नोति हयाऽऽरूढो न संशयः ॥ शय्यामश्वं च यो दद्याच्छत्रिकां वा विशेषतः ॥ २० ॥ गच्छेद्विमानमारूढः सोप्सरो
 वृन्दवेष्टितः ॥ उत्तमं यो गृहं दद्यात्सप्तधान्यसमन्वितम् ॥ २१ ॥ स्वेच्छया मे वसेल्लोके कांचने भवने हि सः ॥ तिलधेनुं च यो
दद्यात्सवत्सां वस्त्रसंभृताम् ॥ २२ ॥ नाकपृष्ठे वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ गृहे वा यदि वाऽरण्ये तीर्थवर्त्मनि वा नृप ॥ २३ ॥ तोयमन्नं
च यो दद्याद्यमलोकं स नेक्षते ॥ सर्वदानानि दीयन्ते तेषां फलमवाप्यते ॥ २४ ॥ उदकं चान्नदानं च दद्यादभयमेव च ॥ अन्नदानात्परं
दानं न भूतं न भविष्यति ॥ २५ ॥ कन्यादानं तु यः कुर्याद्वृषं वा यः समुत्सृजेत् ॥ तस्य वासो भवेत्तत्र यत्राऽहमिति नाऽन्यथा ॥ २६ ॥
॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ कन्यादानं कथं स्वामिन्कर्त्तव्यं धार्मिकैः सदा ॥ परिग्रहो यथा पोष्यः कन्योद्वाहस्तथैव च ॥ २७ ॥ अन्यत्पृ
च्छामि देवेश कस्य कन्या न दीयते ॥ दातव्यं कुत्र तद्देव कस्मै दत्तमथाक्षयम् ॥ २८ ॥ उत्तम मध्यमं वाऽपि कनीयः स्यात्कथं विभो ॥
राजसं तामसं वाऽपि निःश्रेयसमथाऽपि वा ॥ २९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ सर्वेषामेव दानानां कन्यादानं विशिष्यते ॥ यो दद्यात्परया
भक्त्याभिगम्य तनयां निजाम् ॥ ३० ॥ कुलीनाय सुरूपाय गुणज्ञाय मनीषिणे ॥ सुलग्ने सुमुहूर्ते च दद्यात्कन्यामलंकृताम् ॥ ३१ ॥ अश्वान्ना
गांश्च वासांसि योऽत्र दद्यात्स्वशक्तितः ॥ तस्य वासो भवेत्तत्र पदं यत्र निरामयम् ॥ ३२ ॥ येनाऽत्र दुहिता दत्ता प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ तेन
सर्वमिदं दत्तं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥३३॥ यः कन्यार्थं ततो लब्ध्वा भिक्षते चैव तद्धनम् ॥ स भवेत्कर्मचण्डालः काष्ठकीलो भवेन्मृतः ॥३४॥
गृहेऽपि तस्य योऽश्नीयाज्जिह्वालौल्यात्कथंचन ॥ चांद्रायणेन शुद्ध्येत तप्तकृच्छ्रेण वा पुनः ॥ ३५ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ वित्तं न
विद्यते यस्य कन्यैवास्ति च यद्गृहे ॥ कथं चोद्वाहनं तस्य न याञ्चां कुरुते यदि ॥ ३६ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अवित्तेनैव कर्त्तव्यं कन्यो
द्वहनकं नृप ॥ कन्यानाम समुच्चार्य न दोषाय कदाचन ॥ ३७ ॥ अभिगम्योत्तमं दानं यच्च दानमयाचितम् ॥ भविष्यति युगस्यांतस्तस्यांतो
॥ ४९ ॥ नैव विद्यते ॥ ३८ ॥ अभिगम्योत्तमं दानं स्मृतमाहूय मध्यमम् ॥ याच्यमानं कनीयः स्याद्देहिदेहीति चाधमम् ॥ ३९ ॥ यथैवाऽश्माश्मना
बद्धो निक्षिप्तो वारिमध्यतः ॥ द्वावेतौ निधनं यातस्तद्वदन्नमपात्रके ॥ ४० ॥ असमर्थे ततो दानं न प्रदेयं कदाचन ॥ दातारं नयतेऽधस्तादा
त्मानं च विशेषतः ॥ ४१ ॥ समर्थस्तारयेद्वा तु काष्ठं शुष्कं यथा जले ॥ यथा नौश्च तथा विद्वान्प्रापयेदपरं तटम् ॥ ४२ ॥ आहिताग्निश्च

गृह्णाति यः शूद्राणां प्रतिग्रहम् ॥ इह जन्मनि शूद्रोऽसौ मृतः श्वा चोपजायते ॥ ४३ ॥ वृथा क्लेशश्च जायेत ब्राह्मणे ह्यग्निहोत्रिणि ॥ असत्प्रति ग्रहं कुर्वन्गुप्तं नीचस्य गर्हितम् ॥ ४४ ॥ अभोज्यः स भवेन्मर्त्यो दह्यते कारिषाऽग्निना ॥ कटकारो भवेत्पश्चात्सप्त जन्म न संशयः ॥ ४५ ॥ लज्जादाक्षिण्यलोभाच्च यद्दानं चोपरोधजम् ॥ भृत्येभ्यश्च तु यद्दानं तद्वृथा निष्फलं भवेत् ॥ ४६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे शूलभेदमाहात्म्ये पात्रापात्रपरीक्षादानादिनियमवर्णनंनाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ काले तत्क्रियते कस्मिञ्छ्राद्धं दानं तथेश्वर ॥ यात्रा तत्र प्रकर्त्तव्या तिथौ यस्यां वदाऽशु तत् ॥ १ ॥ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ पितृतीर्थे[1] यथा पुण्यं सर्वकामिकमुत्तमम् ॥ इदं तीर्थं तथा पुण्यं स्नानदानादितर्पणैः ॥ २ ॥ विशेषेण तु कुर्वीत श्राद्धं सर्वयुगादिषु ॥ मन्वन्तरादयो वत्स श्रूयंतां च चतुर्दश ॥ ३ ॥ अश्वयुक्छुक्लनवमी द्वादशी कार्त्तिकस्य च ॥ तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रप दस्य च॥४॥आषाढस्यैव दशमी माघस्यैव तु सप्तमी ॥ श्रावणस्याऽष्टमी कृष्णा तथाऽऽषाढस्य पूर्णिमा॥५॥फाल्गुनस्य त्वमावास्या पौषस्यैकादशी सिता ॥ कार्त्तिकी फाल्गुनी चैत्री ज्यैष्ठी पंचदशी तथा ॥ ६ ॥ मन्वंतरादयश्चैते अनंतफलदाः स्मृताः ॥ अयने चोत्तरे राजन्दक्षिणे श्राद्धमाचरेत् ॥७॥ कार्त्तिकी च तथा माघी वैशाखस्य तृतीयिका ॥ पौर्णमासी च चैत्रस्य ज्येष्ठस्य च विशेषतः॥८॥अष्टकासु च संक्रांतौ व्यतीपाते तथैव च ॥ श्राद्धकाला इमे सर्वे दत्तमेष्वक्षयं स्मृतम् ॥९॥ मधुमासे सिते पक्ष एकादश्यामुपोषितः ॥ निशि जागरणं कुर्याद्विष्णुपादसमीपतः ॥ १० ॥ धूपदीपादिनैवेद्यैः स्रङ्मालागुरुचन्दनैः ॥ अर्चां कुर्वंति ये विष्णोः पठेयुः प्राक्तनीं[2] कथाम् ॥ ११ ॥ ऋग्यजुःसाममन्त्रोक्तं सूक्तं जपति यो द्विजः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ १२ ॥ प्रातः श्राद्धं प्रकुर्वीत द्विजान्संपूज्य यत्नतः ॥ दानं दद्याद्यथाशक्ति गोहिरण्यांबरादिकम् ॥ १३ ॥ पितरस्तस्य तृप्यंति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ श्राद्धदस्तु व्रजेत्तत्र यत्र देवो जनार्दनः ॥ १४ ॥ त्रयोदश्यां ततो गच्छेद्गुहावासिनि लिंगके ॥ दृष्ट्वा मार्कंडमीशानं मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १५ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ गुहामध्ये महादेव लिंगं परमशोभितम् ॥ येन प्रतिष्ठितं देव तन्ममाख्यातुमर्हसि ॥ ॥ १६ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ त्रिषु लोकेषु विख्यातो मार्कंडेयो मुनीश्वरः ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं स तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ १७ ॥ गुहामध्यं प्रविष्टोऽसौ योगाभ्याससमुपाश्रितः ॥ लिंगं तु स्थापितं तेन मार्कंडेश्वरसंज्ञितम् ॥ १८ ॥ तत्र स्नात्वा च यो भक्त्या सोपवासो जितेंद्रियः ॥

१ पितृतीर्थे–गयातीर्थम्–इत्यर्थः । २ प्राक्तनीं कथाम्–पौराणिकीं कथाम्–एतन्माहात्म्यसूचिकाम्–इत्यर्थः ।

तत्र जागरणं कुर्वन्दद्याद्दीपं प्रयत्नतः ॥ १९ ॥ देवस्य स्नपनं कुर्यादमृतैः पंचभिस्तथा ॥ यथाशक्त्या समालभ्य पूजां कुर्याद्यथाविधि ॥ २० ॥
स्वशाखोत्पन्नमंत्रैश्च जपं कुर्युर्द्विजातयः ॥ सावित्र्यष्टसहस्रं तु शताष्टकमथापि वा ॥ २१ ॥ एतत्कृत्वा नृपश्रेष्ठ जन्मनः फलमाप्नुयात् ॥ चतुर्दश्यां
तु वै स्नात्वा पूजां कृत्वा यथाविधि ॥ २२ ॥ पात्रं परीक्ष्य दातव्यमात्मनः श्रेय इच्छता ॥ पितरस्तस्य तृप्यंति द्वादशाब्दान्यसंशयम् ॥ २३ ॥
दाता स गच्छते तत्र यत्र भोगाः सनातनाः ॥ गुहामध्ये प्रविष्टस्तु लोटयेच्चैव शक्तितः ॥ २४ ॥ नीले गिरौ हि यत्पुण्यं तत्समस्तं लभंति ते ॥
शूलभेदे तु यः कुर्याच्छ्राद्धं पर्वणिपर्वणि ॥ २५ ॥ विशेषाच्चैत्रमासांते[1] तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ केदारे चैव यत्पुण्यं गंगासागरसंगमे ॥ २६ ॥
सितासिते तु यत्पुण्यमन्यतीर्थे विशेषतः ॥ अर्बुदे विद्यते पुण्यं पुण्यं चामरपर्वते ॥ २७ ॥ गयादिसर्वतीर्थानां फलमाप्नोति मानवः ॥ विधि
मंत्रसमायुक्तस्तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ २८ ॥ कुलानां तारयेद्विंशं दशपूर्वान्दशापरान् ॥ दक्षिणस्यां ततो मूर्तौ शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥ २९ ॥ न्यासं
कृत्वा तु पूर्वोक्तं प्रदद्यादष्टपुष्पिकाम् ॥ शास्त्रोक्तैरष्टभिः पुष्पैर्मानसैः शृणु तद्यथा ॥ ३० ॥ वारिजं सौम्यमाग्नेयं वायव्यं पार्थिवं पुनः ॥ वान
स्पत्यं भवेत्षष्ठं प्राजापत्यं तु सप्तमम् ॥ ३१ ॥ अष्टमं शिवपुष्पं स्यादेषां शृणु विनिर्णयम् ॥ वारिजं सलिलं ज्ञेयं सौम्यं मधुघृतं पयः ॥ ३२ ॥
आग्नेयं धूपदीपाद्यं वायव्यं चंदनादिकम् ॥ पार्थिवं कन्दमूलाद्यं वानस्पत्यं फलात्मकम् ॥ ३३ ॥ प्राजापत्यं तु पाठाद्यं शिवपुष्पं तु वासना ॥
अहिंसा प्रथमं पुष्पं पुष्पमिंद्रियनिग्रहः ॥३४॥ तृतीयं तु दया पुष्पं क्षमा पुष्पं चतुर्थकम् ॥ ध्यानपुष्पं तपः पुष्पं ज्ञानपुष्पं तु सप्तमम् ॥ ३५ ॥
सत्यं चैवाष्टमं पुष्पमेभिस्तुष्यंति देवताः ॥ भक्त्या तपस्विनः पूज्या ज्ञानिनश्च नराधिप ॥३६॥ छत्रमावरणं दद्यादुपानद्युगलं तथा ॥ तेन पूजि
तमात्रेण पूजिताः पुरुषास्त्रयः ॥ ३७ ॥ स्वर्गलोके वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ शूलपाणेस्तु भक्त्या वै जाप्यं कुर्वंति ये नराः ॥ ३८ ॥ पंचामृतैः
पंचगव्यैर्यक्षकर्दमकुंकुमैः ॥ समालभेत देवेशं श्रीखंडागुरुचंदनैः ॥ ३९ ॥ नानाविधैश्च ये पुष्पैरर्चां कुर्वंति शूलिनः ॥ निशि जागरणं कुर्युर्दीप
दानं प्रयत्नतः ॥ ४० ॥ धूपनैवेद्यकं दद्यात्पठेत्पौराणिकीं कथाम् ॥ तत्र स्थाने स्थिता भक्त्या जपं कुर्वंति ये नराः ॥ ४१ ॥ श्रीसूक्तं पौरुषं
॥ ५० ॥ सूक्तं पावमानं वृषाकपिम् ॥ वेदोक्तैश्चैव मन्त्रैश्च रौद्रीं वा बहुरूपिणीम् ॥ ४२ ॥ ब्राह्मणान्पूजयेद्भक्त्या पूजयित्वा प्रणम्य च ॥ नानाविधैर्महा ॥२२
भोगैः शिवलोके महीयते ॥ ४३ ॥ अग्निमीत्यादिजाप्यानि[2] ऋग्वेदी जपते तु यः ॥ रुद्रान्पुरुषसूक्तं च श्लोकाध्यायं च शुक्रियम् ॥ ४४ ॥ इषेत्वा

१ चैत्रमासांत—चैत्रकृष्णामावास्यायाम्—इत्यर्थः । २ अग्निमीत्यादिजाप्यानि—अग्निमीळे—इत्यादीनि—ऋक्संहितासूक्तानि—इत्यर्थः ।

दिकमन्त्रौघं ज्योतिर्ब्राह्मणमेव च ॥ गायत्र्यं वै मधु चैव मंडलब्राह्मणानि च ॥ ४५ ॥ एताञ्जप्यांस्तु यो भक्त्या यजुर्वेदी जपेद्यदि ॥ देवव्रतं वामदेव्यं पुरुषर्षभमेव च ॥ ४६ ॥ बृहद्रथंतरं चैव यो जपेद्भक्तितत्परः ॥ स प्रयाति नरः स्थानं यत्र देवो महेश्वरः ॥ ४७ ॥ पादशौचं तथाऽभ्यंगं कुरुते योऽत्र भक्तितः ॥ गोदाने चैव यत्पुण्यं लभते नाऽत्र संशयः ॥ ४८ ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्र मधुना पायसेन च ॥ एकस्मिन्भोजिते विप्रे कोटिर्भवति भोजिता ॥ ४९ ॥ सुवर्णं रजतं वस्त्रं दद्याद्भक्त्या द्विजोत्तमे ॥ तर्पितास्तेन देवाः स्युर्मनुष्याः पितरस्तथा ॥ ॥ ५० ॥ चंद्रसूर्यग्रहे भक्त्या स्नानं कुर्वंति ये नराः ॥ देवार्चनं ये च कुर्युर्जपं होमं विशेषतः ॥ दद्याद्दानं यथाशक्ति ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ ॥ ५१ ॥ अश्वं रथं गजं यानं तुलापुरुषमेव च ॥ शकटं यः प्रदद्याद्वा सप्तधान्यप्रपूरितम् ॥ ५२ ॥ सयोक्त्रं लांगलं दद्याद्युवानौ तु धुरंधरौ ॥ गोभूतिलहिरण्यादि पात्रे दातव्यमर्चितम् ॥ ५३ ॥ अपात्रे विदुषा किंचिन्न देयं भूतिमिच्छता ॥ यतोऽसौ सर्वभूतानि दधाति धरणी किल ॥५४॥ ततो विप्राय सा देया सर्वसस्यौघमालिनी ॥ अथाऽन्यच्छृणु राजेंद्र गोदानस्य तु यत्फलम् ॥ ५५॥ यावद्वत्सस्य पादौ द्वौ मुखं योन्यां प्रदृश्यते॥ तावद्गौः पृथिवी ज्ञेया यावद्गर्भं न मुंचति ॥ ५६ ॥ येन केनाप्युपायेन ब्राह्मणे तां समर्प्ययेत् ॥ पृथ्वी दत्ता भवेत्तेन सशैलवनकानना ॥ ५७ ॥ तारयेन्नियतं दत्ता कुलानामेकविंशतिम् ॥ रौप्यखुरीं कांस्यदोहां सवस्त्रां च पयस्विनीम् ॥ ५८ ॥ ये प्रयच्छंति कृतिनो ग्रस्ते सूर्ये निशाकरे ॥ तेषां संख्यां न जानामि पुण्यस्याब्दशतैरपि ॥ ५९ ॥ सर्वस्याऽपि हि दानस्य संख्याऽस्तीह नराधिप ॥ चंद्रसूर्योपरागे च दानसंख्या न विद्यते ॥ ॥ ६० ॥ यत्र गौर्दृश्यते राजन्त्सर्वतीर्थानि तत्र हि ॥ तत्र पर्व विजानीयान्नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ६१ ॥ पुनः स्मृत्वा तु तत्तीर्थं यः कुर्याद्गमनं नरः ॥ अथवा म्रियते योऽत्र रुद्रस्याऽनुचरो भवेत् ॥ ६२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे शूलभेदे दानधर्मप्रशंसावर्णनंनामैकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अन्यदाख्यानकं वक्ष्ये पुरा वृत्तं नराधिप ॥ सकुटुंबो गतः स्वर्गं मुनिर्यत्र महातपाः ॥ १ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ कथं नाकं गतो विप्रः सकुटुंबो महानृषिः ॥ कौतुकं परमं देव कथयस्व मम प्रभो ॥ २ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ चित्रसेन इति ख्यातः काशीराजः पुराऽभवत् ॥ शूरो दाता सुधर्मात्मा सर्वकामसमृद्धिमान् ॥ ३ ॥ सा पुरी जनसंकीर्णा नाना रत्नोपशोभिता ॥ वाराणसीति विख्याता गंगातीरमुपाश्रिता ॥ ४ ॥ शरच्चंद्रप्रतीकाशा विद्वज्जनविभूषिता ॥ इन्द्रयष्टिसमाकीर्णा गोपगोकुलसंवृता ॥ ५ ॥ बहुध्वजसमाकीर्णा वेदध्वनिनिनादिता ॥ वणिग्जनैर्बहुविधैः क्रयविक्रयशा

लिनी ॥ ६ ॥ यंत्राऽऽदानैः प्रतोलीभिरुच्चैश्चान्यैः सुशोभिता ॥ देवताग्तनैर्दिव्यैराश्रमैर्गह्वरैर्युता ॥ ७ ॥ नानापुष्पफले रम्या कदलीखंडमं
डिता ॥ पनसैर्बकुलैस्तालैरशोकैराम्रकैस्तथा ॥८॥ राजवृक्षकपित्थैश्च दाडिमैरुपशोभिता ॥ वेदाध्ययननिर्घोषैः पवित्रीकृतमंगला ॥ ९ ॥ तस्या
उत्तरदिग्भागे आश्रमोऽभूत्सुशोभनः ॥ तन्मंदारवनंनाम त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ १० ॥ बहुमंदारसंयुक्तं तेन मंदारकं विदुः ॥ विप्रो दीर्घतपा
नाम सर्वदा तत्र तिष्ठति ॥ ११ ॥ तपस्तपति सोऽत्यर्थं तेन दीर्घतपाः स्मृतः ॥ स तिष्ठति सपत्नीकः ससुतः सस्नुषस्तथा ॥ १२ ॥ शुश्रूषंति
सदा तस्य पुत्राः पंच प्रयत्नतः ॥ तस्य पुत्रः कनीयांस्तु ऋक्षशृंगो महातपाः ॥ १३ ॥ वेदाऽध्ययनसंपन्नो ब्रह्मचारी गुणान्वितः ॥ योगाभ्यास
रतो नित्यं कंदमूलफलाशनः ॥ १४ ॥ तिष्ठते मृगरूपेण मृगयूथचरस्तदा ॥ दिनांते च दिनांते च मातापित्रोः समीपगः ॥ १५ ॥ अभिवाद
यते नित्यं भक्तिमान्मुनिपुत्रकः ॥ पुनर्गच्छति तत्रैव कानने गिरिगह्वरे ॥ १६ ॥ क्रीडन्बालमृगैः सार्द्धं प्रत्यहं स मुनेः सुतः ॥ कदाचिद्दैवयो
गेन ऋक्षशृंगो ममार सः ॥ १७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे शूल
भेदमाहात्म्ये ऋक्षशृंगचरित्रे दीर्घतपोमुन्याख्यानवर्णनंनाम द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ आश्र
मे वसतस्तस्य स दीर्घतपसो मुनेः ॥ कनीयांस्तनयो देव कथं मृत्युमुपागतः ॥ १ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ शृणुष्वैकमना भूत्वा कथां दिव्यां
महीपते ॥ श्रवणादेव यस्यास्तु मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ २ ॥ काशीराजो महावीर्यो महाबलपराक्रमः ॥ चित्रसेन इति ख्यातो धरण्यां स नराधिप
॥ ३ ॥ तस्य राज्ये सदा धर्मो नाऽधर्मो विद्यते क्वचित् ॥ वेदधर्म्मरतो नित्यं प्रजा धर्मेण पालयन् ॥ ४ ॥ स्वधर्मनिरतश्चैव युद्धातिथ्यप्रियः
सदा ॥ क्षत्रधर्मं समाश्रित्य भोगान्भुंक्ते स कामतः ॥५॥ कोशस्यांतो न विद्येत हस्त्यश्वरथपत्तिमान् ॥ इतिहासपुराणज्ञैः पंडितैः सह संकथाम
॥ ६ ॥ कथयन्राजते राजा कैलास इव शंकरः ॥ एवं स पालयन्राज्यं राजा मंत्रिणमब्रवीत् ॥ ७ ॥ मृगयायां गमिष्यामि तिष्ठध्वं राज्यपालने ॥
गम्यतां सचिवैः प्रोक्ते गतोऽसौ वसुधाऽधिपः ॥८॥ अश्वारूढाश्च धावंतो राजानो मंडलाऽधिपाः ॥ छत्रैश्छत्राणि घृष्यंतोऽनुजग्मुः काननं प्रति ॥
॥ ९ ॥ रजस्तत्रोत्थितं भौमं गजवाजिपदाहतम् ॥ तेनैतच्छादितं सर्वं सदिङ्मार्त्तंडमंलम् ॥१०॥ न तत्र दृश्यते सूर्यो न काष्ठा न च चंद्रमाः ॥
॥ ५१ ॥ पादपाश्चान दृश्यंते गिरिशृंगाणि सर्वतः ॥ ११ ॥ परस्परं न पश्यंति निशार्द्धे वार्षिके यथा ॥ तत्राऽसौ सुमहद्यूथं मृगाणां समलक्ष्यत ॥ १२ ॥ ॥२२५॥

१ ऋक्षशृंगः–इ० पा० । २ वार्षिके–वर्षाकाले–इत्यर्थः ।

अधावत्सहितः सर्वैः स राजा राजपुत्रकैः॥ वृंदास्फोटोऽभवत्तेषां शीघ्रं जग्मुर्दिशो दश ॥१३॥ एकमार्गगतो राजा चित्रसेनो महीपतिः ॥ एकाकी स गतस्तत्र यत्र यत्र च ते मृगाः ॥१४॥ प्रविष्टोऽसौ ततो दुर्गं काननं गिरिगह्वरम् ॥ वल्लीगुल्मसमाकीर्णे स्थितो यत्र न लक्ष्यते ॥१५॥ अदृश्यां स्तु मृगान्मत्वा दिशो राजा व्यलोकयत् ॥ कां दिशं नु गमिष्यामि क्व मे सैन्यसमागमः ॥ १६ ॥ एवं कष्टं गतो राजा चित्रसेनो नराधिपः ॥ वृक्षच्छायां समाश्रित्य विश्राममकरोन्नृपः॥ १७ ॥ क्षुत्तृषार्त्तो भ्रमन्दुर्गे कानने गिरिगह्वरे ॥ ततोऽपश्यत्सरो दिव्यं पद्मिनीखंडमंडितम् ॥ ॥ १८ ॥ हंसकारंडवाऽऽकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ॥ ततो दृष्ट्वा स राजेंद्रः संप्रहृष्टतनूरुहः ॥ १९ ॥ कमलानि गृहीत्वा तु ततः स्नानं समाचरत् ॥ तर्पयित्वा पितृदेवान्मनुष्यांश्च यथाविधि ॥२०॥ अच्छाद्य शतपत्रैश्च पूजयामास शंकरम्॥ ययौ पानीयममलं यथावत्स समाहितः॥२१॥ उत्तीर्य सलिलात्तीरे दृष्ट्वा वृक्षं समीपगम् ॥ उत्तीरयमधः कृत्वोपविष्टो धरणीतले ॥ २२ ॥ चिंतयन्नुपविष्टोऽसौ किमद्य प्रकरोम्यहम् ॥ तत्राऽऽसीनो ददर्शाथ वनोद्देशे मृगान्बहून् ॥२३॥ केचित्पूर्वमुखास्तत्र चापरे दक्षिणामुखाः ॥ वारुण्यभिमुखाः केचित्केचित्कौबेरदिङ्मुखाः ॥२४॥ केचिन्निद्रापराः केचिदूर्ध्वकर्णाः स्थिताः परे ॥ मृगमध्ये स्थितो योगी ऋक्षशृंगो महातपाः ॥२५॥ मृगान्दृष्ट्वा ततो राजा आहारार्थमचिंतयत् ॥ हन्मि तेषु मृगं कंचिद्भक्षयामि यदृच्छया ॥ २६ ॥ स्वस्थावस्थो भविष्यामि मृगमांसस्य भक्षणात् ॥ काशीं प्रति गमिष्यामि मार्गमन्विष्य यत्नतः ॥२७॥ विचिंत्यैवं ततो राजा वृक्षमूलमुपाश्रितः॥ चापं गृह्य कराग्रेण स शरं संदधे ततः॥२८॥ विचिक्षेप शरं तत्र यत्र ते बहवो मृगाः॥ तेषां मध्ये स वै विद्ध ऋक्षशृंगो महातपाः ॥२९॥ जग्मुस्त्रस्तास्तु ते सर्वे शब्दं कृत्वा वनौकसः ॥ स ऋषिः पतितस्तत्र कृष्णकृष्णेति चाब्रवीत ॥३०॥ हाहा कष्टं कृतं तेन येनाहं घातितोऽधुना ॥ कस्यैषा दुर्मतिर्जाता पापबुद्धेर्ममोपरि ॥ ३१ ॥ मृगमध्ये स्थितश्चाहं न कंचिदुपरोधये ॥ तां वाचं मानुषीं श्रुत्वा स राजा विस्मयान्वितः ॥ ३२ ॥ शीघ्रं गत्वा ततोऽपश्यद्ब्राह्मणं ब्रह्मतेजसा ॥ हाहा कष्टं कृतं मेऽद्य येनासौ घातितो द्विजः ॥ ३३ ॥ ॥ चित्रसेन उवाच ॥ ॥ अकामाद्घातितस्त्वं तु मृगभ्रांत्या मयाऽनघ ॥ गृहीत्वा बहुदारूणि स्वतनुं दाहयाम्यहम् ॥ ३४ ॥ दृष्टादृष्टं तु यत्किंचित्र समं ब्रह्महत्यया ॥ अन्यथा ब्रह्महत्यायाः शुद्धिर्मे न भविष्यति ॥ ३५ ॥ ॥ ऋक्षशृंग उवाच ॥ ॥ न ते सिद्धिर्भवेत्काचिन्मयि पंचत्वमागते ॥ बह्व्यो हत्या भविष्यंति विनाशे मम सांप्रतम् ॥३६॥ जननी मे पिता वृद्धो भ्रातरश्च तपस्विनः ॥ भ्रातृजाया मरिष्यंति मयि पंचत्वमागते॥३७॥

एता हत्या भविष्यंति कथं शुद्धिर्भवेत्तव ॥ उपायं कथयिष्यामि तं कर्तुं यदि मन्यसे ॥ ३८ ॥ ॥ चित्रसेन उवाच ॥ ॥ उपायः
कथ्यतां मेऽद्य यस्ते मनसि वर्त्तते ॥ करिष्ये तमहं सर्वं यत्नेनापि महामुने ॥ ३९ ॥ ॥ ऋक्षशृंग उवाच ॥ ॥ पृच्छामि त्वां कथं को वा
कुतस्त्वमिह चागतः ॥ ब्रह्मक्षत्रविशां मध्ये को भवानुत शूद्रजः ॥ ४० ॥ चित्रसेन उवाच ॥ ॥ नाहं शूद्रोऽस्मि भोस्तात न वैश्यो ब्राह्मणो न
वा ॥ न चांत्यजोऽस्मि विप्रेंद्र क्षत्रियोऽस्मि महामुने ॥ ४१ ॥ धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सर्वसत्त्वहिते रतः ॥ अकामात्पातकं जातं कथं शुद्धिर्भविष्यति
॥ ४२ ॥ ॥ ऋक्षशृंग उवाच ॥ ॥ मां गृहीत्वा आश्रमं गच्छ यत्र तौ पितरौ मम ॥ आवेदयस्व चात्मानं पुत्रघातिनमातुरम् ॥ ४३ ॥ ते
दृष्ट्वा मां करिष्यंति कारुण्यं च तवोपरि ॥ उपायं कथयिष्यंति येन शांतिर्भविष्यति ॥ ४४ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा चित्रसेनो नृपोत्तम ॥
स्कंधे कृत्वा तु तं विप्रं जगामाश्रमसन्निधौ ॥ ४५ ॥ न शक्नोति यदा वोढुं विश्राम्यति पुनःपुनः ॥ तावत्पश्यति तं विप्रं मूर्छितं विकलें
द्रियम् ॥ ४६ ॥ मुमोच चित्रसेनस्तं छायायां वटभूरुहः ॥ वस्त्रं चतुर्गुणं कृत्वा चक्रे वातं मुहुर्मुहुः ॥ ४७ ॥ पश्यतस्तस्य राजेंद्र ऋक्षशृंगो
महातपाः ॥ पंचत्वमगमच्छीघ्रं ध्यानयोगेन योगवित् ॥ ४८ ॥ दाहयामास तं विप्रं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ स्नानं कृत्वा स शोकार्त्तो विललाप
मुहुर्मुहुः ॥ ४९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे शूलभेदमाहात्म्ये ऋक्षशृंगस्वर्गगमनवर्णनं
नाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ ततश्चानंतरं राजा जगामोद्वेगमुत्तमम् ॥ कथं यामि गृहं त्वद्य वाराणस्यामहं
पुनः॥१॥ब्रह्महत्यासमाविष्टो जुहोम्यग्नौ कलेवरम्॥ अथवा तस्य वाक्येन तं गच्छाम्याश्रमं प्रति ॥२॥ कथयामि यथावृत्तं गत्वा तस्य महामुनेः ॥
एवं संचिंत्य राजासौ जगामाश्रमसन्निधौ॥३॥ऋक्षशृंगस्य चास्थीनि गृहीत्वा स नृपोत्तमः॥दृष्टिमार्गे स्थितस्तस्य महर्षेर्भावितात्मनः॥४॥दीर्घतपा
उवाच ॥ ॥ आगच्छ स्वागतं तेस्तु आसनेत्रोपविश्यताम्॥अर्घं ददाम्यहं येन मधुपर्कं सविष्टरम् ॥५॥ ॥ चित्रसेन उवाच॥ ॥अर्घस्यास्य न योग्योहं
महर्षे नास्मि भाषणे ॥ मृगमध्यस्थितो विप्रस्तव पुत्रो मया हतः ॥ ६ ॥ पुत्रघ्नं विद्धि मां विप्र तीव्रदण्डेन दंडय ॥ मृगभ्रांत्या हतो विप्र ऋक्षशृंगो
महातपाः ॥७॥ इति मत्त्वा मुनिश्रेष्ठ कुरु मे त्वं यथोचितम् ॥ माता तद्वचनं श्रुत्वा गृहान्निष्क्रम्य विह्वला ॥ ८ ॥ हा हताऽस्मीत्युवाचेदं पपात
धरणीतले ॥ विललाप सुदुःखार्ता पुत्रशोकेन पीडिता ॥ ९ ॥ हा हता पुत्रपुत्रेति करुणं कुररी यथा ॥ विललापाऽतुरा माता क्व गतो मां विहाय
वै ॥ मुखं दर्शय चात्मीयं मातरं मां हि मानय ॥ १० ॥ श्रुताऽध्ययनसंपन्नं जपहोमपरायणम् ॥ आगतं त्वां गृहद्वारे कदा द्रक्ष्यामि पुत्रक ॥११॥

लोकोक्त्या श्रूयते चैतच्चंदनं किल शीतलम् ॥ पुत्रगात्रपरिष्वंगश्चन्दनादपि शीतलः ॥ १२ ॥ किं चंदनेन पीयूषविंदुना किं किमिंदुना ॥ १३ ॥
पुत्रगात्रपरिष्वंगपात्रं गात्रं भवेद्यदि ॥ १४ ॥ परिष्वजितुमिच्छामि त्वामहं पुत्र सुप्रिय ॥ पंचत्वमनुयास्यामि त्वद्विहीनाद्य दुःखिता ॥ १५ ॥
एवं विलपती दीना पुत्रशोकेन पीडिता ॥ मूर्च्छिता विह्वला दीना निपपात महीतले ॥ १६ ॥ भार्यां च पतितां दृष्ट्वा पुत्रशोकेन पीडिताम् ॥
चुकोप स मुनिस्तत्र चित्रसेनाय भूभृते ॥ १७ ॥ ॥ दीर्घतपा उवाच ॥ ॥ याहियाहि महापाप मा मुखं दर्शयस्व मे ॥ किं त्वया घातितो
विप्रो ह्यकामाच्च सुतो मम ॥ १८ ॥ ब्रह्महत्या भविष्यंति बह्वचस्ते वसुधाधिप ॥ सकुटुम्बस्य मे त्वं हि मृत्युरेप उपस्थितः ॥ १९ ॥ एवमुक्त्व
ततो विप्रो विचिन्त्य च पुनःपुनः ॥ परित्यज्य तदा क्रोधं मुनिभावाज्जगाद ह ॥ २० ॥ ॥ दीर्घतपा उवाच ॥ ॥ उद्वेगं त्यज भो वत्सा
दुरुक्तं गदितो मया ॥ पुत्रशोकाभिभूतेन दुःखतप्तेन मानद ॥ २१ ॥ किं करोति नरः प्राज्ञः प्रेर्यमाणः स्वकर्मभिः ॥ प्रागेव हि मनुष्याणां बुद्धिः
कर्मानुसारिणी ॥ २२ ॥ अनेनैव विधानेन पंचत्वं विहितं मम ॥ हत्यास्तव भविष्यंति पूर्वमुक्ता न संशयः ॥ २३ ॥ ब्रह्मक्षत्रविशां मध्ये
शूद्रचण्डालजातिषु ॥ कस्त्वं कथय सत्यं मे कस्माच्च निहतो द्विजः ॥ २४ ॥ ॥ चित्रसेन उवाच ॥ ॥ विज्ञापयामि विप्रर्षे क्षन्तव्यं
ते ममोपरि ॥ नाऽहं विप्रोस्मि वै तात न वैश्यो न च शूद्रजः ॥ २५ ॥ न व्याधश्चांत्यजातो वा क्षत्रियोऽहं महामुने ॥ काशीराजो मृगान्ह
न्तुमागतो वनमुत्तमम् ॥ २६ ॥ भ्रांत्या निपातितो ह्येष मृगरूपधरो मुनिः ॥ इदानीं तव पादांते संश्रितः पातकान्वितः ॥ २७ ॥
किं कर्त्तव्यं मया विप्र उपायं कथयस्व मे ॥ २८ ॥ ॥ दीर्घतपा उवाच ॥ ॥ ब्रह्महत्या न शक्येताप्येका निस्तारितुं प्रभो ॥ दशैका च कथं
शक्यास्ताः शृणुष्व नरेश्वर ॥ २९ ॥ चत्वारो मे सुता राजन्त्सभार्या मातृपूर्वकाः ॥ मया सह न जीवंति ऋक्षशृंगस्य कारणे ॥ ३० ॥ उपायं
शोभनं तात कथयिष्ये शृणुष्व तम् ॥ शक्नोषि यदि तं कर्तुं सुखोपायं नरेश्वर ॥ ३१ ॥ सकुटुम्बं समस्तं मां दाहयित्वाऽनले नृप ॥ अस्थीनि
नर्मदातोये शूलभेदे विनिक्षिप ॥ ३२ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले शूलभेदं हि विश्रुतम् ॥ सर्वपापहरं तीर्थं सर्वदुःखघ्नमुत्तमम् ॥ ३३ ॥ शुचिर्भूत्वा
ममाऽस्थीनि तत्र तीर्थे विनिक्षिप ॥ मोक्ष्यसे सर्वपापैस्त्वं मम वाक्यान्न संशयः ॥ ३४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ आदेशो दीयतां तात करि
ष्यामि न संशयः ॥ समस्तं मेस्ति यत्किंचिद्राज्यं कोशः सुहृत्सुताः ॥ ३५ ॥ तवाऽधीनं महाविप्र प्रयच्छामि प्रसीद मे ॥ परस्परं विवदतोर्विप्र
राज्ञोस्तदा नृप ॥ ३६ ॥ स्फुटित्वा हृदयं शीघ्रं मुनिभार्या मृता तदा ॥ पुत्रशोकसमाविष्टा निर्जीवा पतिता क्षितौ ॥ ३७ ॥ पुत्राश्च मातृशोकेन

सर्वे पंचत्वमागताः॥ स्नुषाश्चैव तदा सर्वा मृताश्च सह भर्तृभिः ॥ ३८ ॥ पंचत्वं च गताः सर्व्वे मुनिमुख्या नृपोत्तम ॥ विप्रानाह्वापयामास ये तत्रा
श्रमवासिनः ॥ ३९ ॥ तेभ्यो निवेदयामास यथावृत्तं नृपोत्तमः॥ स तैस्तदाऽभ्यनुज्ञातः काष्ठान्यादाय यत्नतः ॥ ४० ॥ दाहं संचयनं चक्रे चित्रसे
नो महीपतिः ॥ ऋक्षशृंगादिसर्वेषां गृहीत्वाऽस्थीनि यत्नतः॥ ४१ ॥ याम्याशां प्रस्थितो राजा पादचारी महीपते ॥ न शक्नोति यदा गन्तुं छाया
माश्रित्य तिष्ठति ॥४२॥ विश्रम्य च पुनर्गच्छेद्भाराक्रांतो महीपतिः॥ सचैलं कुरुते स्नानं मुक्त्वाऽस्थीनि पदेपदे ॥४३॥ पिबेज्जलं निराहारः स गच्छ
न्दक्षिणामुखः ॥ अचिरेणैव कालेन संगतो नर्मदातटम् ॥४४॥ आश्रमस्थान्द्विजान्दृष्ट्वा पप्रच्छ पृथिवीपतिः ॥ ४५ ॥ ॥ चित्रसेन उवाच ॥ ॥
कथ्यतां शूलभेदस्य मार्गं मे द्विजसत्तमाः ॥ येन यामि महाभागा स्वकार्यार्थस्य सिद्धये ॥४६॥ ॥मुनय ऊचुः॥ ॥इतः क्रोशांतरादर्वाक्तीर्थं परमशो
भनम्॥नर्मदादक्षिणे कूले ततो द्रक्ष्यसि नाऽन्यथा॥४७॥ऋषिवाक्येन राजाऽसौ शीघ्रं गत्वा नरेश्वरः॥स ददर्श ततः शीघ्रं बहुद्विजसमाकुलम्॥४८॥
बहुद्रुमलताकीर्णं बहुपुष्पोपशोभितम् ॥ ऋक्षसिंहसमाकीर्णं नानाव्रतधरैः शुभैः ॥ ४९ ॥ एकपादास्थिताः केचिदपरे सूर्यदृष्टयः ॥ एकांगुष्ठ
स्थिताः केचिदूर्ध्वबाहुस्थिताः परे ॥ ५० ॥ दिनैकभोजनाः केचित्केचित्कंदफलाशनाः ॥ त्रिरात्रभोजनाः केचित्पराकव्रतिनोऽपरे ॥ ५१ ॥
चांद्रायणरताः केचित्केचित्पक्षोपवासिनः ॥ मासोपवासिनः केचित्केचिदृत्वंतपारणाः ॥ ५२ ॥ योगाभ्यासरताः केचित्केचिद्ध्यायंति तत्पदम् ॥
शीर्णपर्णाशिनः केचित्केचिच्च कटुकाशनाः ॥ ५३ ॥ शैवालभोजनाः केचित्केचिन्मारुतभोजनाः ॥ गार्हस्थ्ये च स्थिताः केचित्केचिच्चैवाऽग्नि
होत्रिणः ॥ ५४ ॥ एवं विधान्द्विजान्दृष्ट्वा जानुभ्यामवनिं गतः ॥ प्रणम्य शिरसा राजन्राजा वचनमब्रवीत् ॥ ५५ ॥ ॥ चित्रसेन उवाच ॥ ॥
कस्मिन्देशे च तत्तीर्थं सत्यं कथयत द्विजाः ॥ येनाऽभिवांछिता सिद्धिः सफला मे भविष्यति ॥ ५६ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ धन्वंतरशतं
गच्छ भृगुतुंगस्य मूर्द्धनि॥ कुण्डं द्रक्ष्यसि तत्पूर्णं विस्तीर्णं पयसा शिवम् ॥५७॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा गतः कुण्डस्य सन्निधौ ॥ दृष्ट्वा चैव तु तत्तीर्थं
भ्रांतिर्जाता नृपस्य वै ॥ ५८ ॥ ततो विस्मयमापन्नश्चिंतयन्वै मुहुर्मुहुः ॥ आकाशस्थं ददर्शाऽसौ सामिषं कुररं नृपः ॥ ५९ ॥ भ्रममाणं गृहीताहिं
वध्यमानं निरामिषैः ॥ परस्परं च युयुधुः सर्वेऽप्यामिषकांक्षया ॥ ६० ॥ हतश्चंचुप्रहारेण स ततः पतितोंऽभसि ॥ शूलेन शूलिना यत्र भूभागो
भेदितः पुरा ॥ ६१ ॥ तत्तीर्थस्य प्रभावेण स सद्यः पुरुषोऽभवत् ॥ विमानस्थं ददर्शाऽसौ पुमांसं दिव्यरूपिणम् ॥ ६२ ॥ गन्धर्वाऽप्सरसो
यक्षास्तं यांतं तुष्टुवुर्दिवि ॥ अप्सरोगीयमाने तु गते सूर्यस्य मूर्द्धनि ॥ चित्रसेनस्ततस्तस्मिन्नाश्चर्यं परमं गतः ॥ ६३ ॥ ऋषिणा कथितं यद्वत्त

द्रत्तीर्थं न संशयः ॥ हृष्टरोमाऽभवद्दृष्ट्वा प्रभावं तीर्थसंभवम् ॥ ६४ ॥ ममाऽद्य दिवसो धन्यो यस्मादत्र समागतः ॥ अस्थीनि भूमौ निक्षिप्य स्नानं कृत्वा यथाविधि ॥ ६५ ॥ तिलमिश्रेण तोयेनातर्पयत्पितृदेवताः ॥ गृह्यास्थीनि ततो राजा चिक्षेपांऽतर्जले तदा ॥ ६६ ॥ क्षणमेकं ततो वीक्ष्य राजोर्द्ध्ववदनः स्थितः ॥ तान्ददर्श पुनः सर्वान्दिव्यरूपधराञ्छुभान् ॥ ६७ ॥ दिव्यवस्त्रैश्च संवीतान्दिव्याभरणभूषितान् ॥ विमानैर्विविधै र्दिव्यैरप्सरोगणसेवितैः ॥ ६८ ॥ पृथग्भूतांश्च तान्सर्वान्विमानेषु व्यवस्थितान् ॥ उत्पत्तिवत्समालोक्य राजा संहर्षितोऽभवत् ॥ ६९ ॥ ऋषि र्विमानमारूढश्चित्रसेनमथाब्रवीत् ॥ भोभोः साधो महाराज चित्रसेन महीपते ॥ ७०॥ त्वत्प्रसादान्नृपश्रेष्ठ गतिर्दिव्या ममेदृशी ॥ जातेयं यत्त्वया कार्यं कृतं परमशोभनम् ॥ ७१ ॥ स्वसुतोऽपि न शक्नोति पितॄणां कर्त्तुमीदृशम् ॥ मदीयवचनात्तात निष्पापस्त्वं भविष्यसि ॥ ७२ ॥ फलं प्राप्स्यसि राजेंद्र कामिकं मनसेप्सितम् ॥ आशीर्वादांस्ततो दत्त्वा चित्रसेनाय धीमते ॥ स्वर्गं जगाम ससुतस्ततो दीर्घतपा मुनिः ॥ ७३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे दीर्घतपसःस्वर्गारोहणवर्णनंनाम चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ माहात्म्यं तीर्थजं दृष्ट्वा चित्रसेनो नरेश्वरः ॥ किं चकार क्व वा वासं किमाहारो बभूव ह ॥ १ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ भृगुतुंगं समारुह्य ऐशानीं दिशमाश्रितः ॥ तपश्चचार विपुलं कुण्डे तत्र नृपोत्तमः ॥ २ ॥ सर्वान्देवान्हृदि ध्यात्वा ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥ विचिक्षेप यदात्मानं प्रत्यक्षौ रुद्रकेशवौ ॥ करे गृहीत्वा राजानं रुद्रो वचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ प्राणत्यागं महाराज मा काले त्वं कृथा वृथा ॥ अद्याप्यसि युवा त्वं वै न युक्तं मरणं तव ॥ ४ ॥ स्वस्थानं गच्छ शीघ्रं त्वं भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ॥ कुरु निष्कण्टकं राज्यं नाके शक्र इवापरः ॥ ५ ॥ ॥ चित्रसेन उवाच ॥ ॥ न राज्यं कामये देव न पुत्रान्न च बांधवान् ॥ न भार्यां न च कोशं च न गजान्न तुरंगमान् ॥ ६ ॥ मुञ्चमुञ्च महादेव मा विघ्नः क्रियतां मम ॥ स्वर्गप्राप्तिर्ममाऽद्यैव त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ ७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यस्याऽग्रतो भवेद्ब्रह्मा विष्णुः शंभुस्तथैव च ॥ स्वर्गेण तस्य किं कार्यं स गतः किं करिष्यति॥८॥तुष्टा वयं त्रयो देवा वृणीष्व वरमुत्तमम् ॥ यथेप्सितं महाराज सत्यमेतदसंशयम् ॥ ९ ॥ ॥ चित्रसेन उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टास्त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ अद्यप्रभृति युष्माभिः स्थातव्यमिह सर्वदा ॥ १० ॥ गयाशिरो यथा पुण्यं कृतं युष्माभिरेव च ॥ तथैवेदं प्रकर्त्तव्यं शूलभेदं च पावनम् ॥११॥ यत्रयत्र स्थिता यूयं तत्रतत्र वसाम्यहम् ॥ गणानां चैव सर्वेषामाधिपत्यमथाऽस्तु मे ॥ १२ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अद्यप्रभृति तिष्ठामः शूलभेदे नरेश्वर ॥

त्रिकालं हि त्रयो देवाः कलांशेन वसामहे ॥ १३ ॥ नंदिसंज्ञो गणाधीशो भविष्यति भवान्ध्रुवम् ॥ मत्समीपे तु भवत आदौ पूजा भविष्यति ॥
॥ १४ ॥ प्रक्षिप्य तानि चास्थीनि यत्र दीर्घतपा ययौ ॥ सकुटुंबो विमानस्थः स्वर्गतस्त्वं तथा कुरु ॥ १५ ॥ एवं देवा वरं दत्त्वा चित्रसेनाय
पार्थिव ॥ कुंडमूर्द्धनि याम्यायां त्रयो देवास्तदा स्थिताः ॥१६॥ परस्परं वदंत्येवं पुण्यतीर्थमिदं परम् ॥ यथा हि गयाशिरः पुण्यं पूर्वमेव पठ्यते ॥
तथा रेवातटे पुण्यं शूलभेदं न संशयः ॥ १७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ इदं तीर्थं तथा पुण्यं यथा पुण्यं गयाशिरः ॥ सकृत्पिंडोदकेनैव नरो
निर्मलतां व्रजेत् ॥ १८ ॥ एकं गयाशिरो मुक्त्वा सर्वतीर्थानि भूपते ॥ शूलभेदस्य तीर्थस्य कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ १९ ॥ कुंडमुदीच्यां याम्या
यां दशहस्तप्रमाणतः ॥ रौद्रवारुणकाष्ठायां प्रमाणं चैकविंशति[1] ॥ २० ॥ एतत्प्रमाणं तत्तीर्थं पिंडदानादिकर्मसु ॥ नाधर्मनिरता दातुं लभंते
दानमत्र हि ॥ २१ ॥ विष्णुस्तु पितृरूपेण ब्रह्मरूपी पितामहः ॥ प्रपितामहो रुद्रोऽभूदेवं त्रिपुरुषाः स्थिताः ॥ २२ ॥ कदा पश्यति तीर्थं वै कदा
नस्तारयिष्यति ॥ इति प्रतीक्षां कुर्वंति पुत्राणां सततं नृप ॥ शूलभेदे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा शूलधरं सकृत् ॥ २३ ॥ नापुत्रो नाधनो रोगी सप्तजन्मसु
जायते ॥ एकविंशतिं पितुः पक्षे मातुश्चैवैकविंशतिम् ॥ २४ ॥ भार्यापक्षे दशैवेह कुलान्येतानि तारयेत् ॥ शूलभेदवने राजञ्छाकमूलफलैरपि ॥
॥ २५ ॥ एकस्मिन्भोजिते विप्रे कोटिर्भवति भोजिता ॥ पंचस्थानेषु यः श्राद्धं कुरुते भक्तिमान्नरः ॥२६॥ कुलानि प्रेतभूतानि सर्वाण्यपि हि ता
रयेत् ॥ द्विजदेवप्रसादेन पितॄणां च प्रसादतः ॥२७॥ श्राद्धदो निवसेत्तत्र यत्र देवो महेश्वरः ॥ स्युरात्मघातिनो ये च गोब्राह्मणहनाश्च ये ॥ २८ ॥
दंष्ट्रिभिर्जलपाते च विद्युत्पातेषु ये मृताः ॥ न येषामग्निसंस्कारो नाशौचं नोदकक्रिया ॥ २९ ॥ तत्र तीर्थे तु यस्तेषां श्राद्धं कुर्वीत भक्तितः ॥
मोक्षावाप्तिर्भवेत्तेषां युगमेकं न संशयः ॥ ३० ॥ अज्ञानाद्यत्कृतं पापं बालभावाच्च यत्कृतम् ॥ तत्सर्वं नाशयेत्पापं स्नानमात्रेण भूपते ॥ ३१ ॥
रजकेन यथा धौतं वस्त्रं भवति निर्मलम् ॥ तथा पापोऽपि तत्तीर्थे स्नातो भवति निर्मलः ॥ ३२ ॥ संन्यासं कुरुते योऽत्र तीर्थे विधिसमन्वितम् ॥
ध्यायन्नित्यं महादेवं स गच्छेत्परमं पदम् ॥ ३३ ॥ क्रीडित्वा स यथाकामं स्वेच्छया शिवमंदिरे ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो जायतेऽसौ शुभे कुले ॥३४॥
रूपवान्सुभगश्चैव सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ राजा वा राजपुत्रो वा धर्माऽऽचारसमन्वितः ॥ ३५ ॥ एतत्ते कथितं राजंस्तीर्थस्य फलमुत्तमम् ॥ यच्छ्रु
त्वा मानवो नित्यं मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ ३६ ॥ य इदं श्रावयेन्नित्यमाख्यानं द्विजपुंगवान् ॥ श्राद्धे देवकुले[2] वाऽपि पठेत्पर्वणि पर्वणि ॥ ३७ ॥

१ एकविंशति—एकविंशतिहस्तप्रमाणमित्यर्थः । २ देवमंदिरे—इत्यर्थः ।

गीर्वाणास्तस्य तुष्यंति मनुष्याः पितृभिः सह ॥ पठतां शृण्वतां चैव नश्यते सर्वपातकम् ॥ ३८ ॥ लिखित्वा तीर्थमाहात्म्यं ब्राह्मणेभ्यो ददाति यः ॥ जातिस्मरत्वं लभते प्राप्नोत्यभिमतं फलम् ॥ ३९ ॥ रुद्रलोके वसेत्तावद्यावदक्षरमन्वितम् ॥ ४० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे शूलभेदमाहात्म्ये काशीराजमोक्षगमनंनाम पचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ अन्यच्च श्रोतुमिच्छामि केन गंगाऽवतारिता ॥ रुद्रशीर्षे स्थिता देवी पुण्या कथमिहाऽऽगता ॥ १ ॥ पुण्या देवशिलानाम तस्या माहात्म्यमुत्तमम् ॥ एतदाख्याहि मे सर्वं प्रसन्नो यदि शंकर ॥ २ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ शृणुष्वैकमना भूत्वा यथा गंगाऽवतारिता ॥ देवैः सर्वैर्महाभागा सर्वलोकहिताय वै ॥ ३ ॥ अस्ति विंध्यो नगो नाम याम्याशायां महीपते ॥ गीर्वाणास्तु गताः सर्वे तस्य मूर्ध्नि नरेश्वर ॥ ४ ॥ तत्र चाह्वानिता[1] गंगा ब्रह्माद्यैरखिलैः सुरैः ॥ अभ्यर्च्येशं जगन्नाथं देवदेवं जगद्गुरुम् ॥ ५ ॥ जटामध्यस्थितां गंगां मोचयस्वेति भूतले ॥ भास्वंती सा ततो मुक्ता रुद्रेण शिरसा भुवि ॥ ६ ॥ तत्र स्थाने महापुण्या देवैरुत्पादिता स्वयम् ॥ ततो देवनदी जाता सा हिताय नृणां भुवि ॥ ७ ॥ वसंति ये तटे तस्याः स्नानं कुर्वंति भक्तितः ॥ पिबंति च जलं नित्यं न ते यांति यमालयम् ॥ ८ ॥ यत्र सा पतिता कुंडे शूलभेदे नराधिप ॥ देवनद्याः प्रतीच्यां तु तत्र प्राची सरस्वती ॥ ९ ॥ याम्यायां शूलभेदस्य तत्र तीर्थमनुत्तमम् ॥ तत्र देवशिला पुण्या स्वयं देवेन निर्मिता ॥ १० ॥ तत्र स्नात्वा तु यो भक्त्या तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ पितरस्तस्य तृप्यंति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ११ ॥ तत्र स्नात्वा तु यो भक्त्या ब्राह्मणान्भोजयेन्नृप ॥ स्वल्पान्नेनापि दत्तेन तस्य चांऽतो न विद्यते ॥ १२ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ कानि दानानि दत्तानि शस्तानि धरणीतले ॥ यानि दत्त्वा नरो भक्त्या मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १३ ॥ देवशिलाया माहात्म्यं स्नानदानादि जं फलम् ॥ व्रतोपवासनियमैर्यत्प्राप्यं तद्वदस्व मे ॥ १४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ आसीत्पुरा महावीर्यश्चेदिनाथो महाबलः ॥ वीरसेन इति ख्यातो मंडलाधिपतिर्नृप ॥ १५ ॥ राष्ट्रे तस्य रिपुर्नोऽस्ति न व्याधिर्न च तस्कराः ॥ न चाधर्मोऽभवत्तत्र धर्म एव हि सर्वदा ॥ १६ ॥ सदा मुदान्वितो राजा सभार्यो बहुपुत्रकः ॥ एकासीद्दुहिता तस्य सुरूपा गिरिजा यथा ॥ १७ ॥ इष्टा सा पितृमातृभ्यां बंधुवर्गजनस्य च ॥ कृतं वैवाहिकं कर्म काले प्राप्ते यथाविधि ॥ १८ ॥ अनंतरं चेदिपतिर्द्वादशाब्दमखे स्थितः ॥ ततस्तस्यास्तु यो भर्ता स मृत्युवशमागतः ॥ १९ ॥

१ आह्वानिता—संजाताह्वानं यस्याः सा—आह्वानिता—तारकादित्वादितच् । आहूता—इत्येवार्थः ।

॥१॥

विधवां तां सुतां दृष्ट्वा राजा शोकसमन्वितः ॥ उवाच वचनं तत्र स्वभार्यां दुःखपीडिताम् ॥ २० ॥ प्रिये दुःखमिदं जातं यावज्जीवं सुदुः
सहम् ॥ नैषा रक्षयितुं शक्या रूपयौवनगर्विता ॥ २१ ॥ दूषयेत कुलं क्वाऽपि कथं रक्ष्या हि बालिका ॥ नोपायो विद्यते क्वाऽपि भानु
मत्याश्च रक्षणे ॥ परस्परं विवदतोः श्रुत्वा तत्कन्यकाऽब्रवीत् ॥ २२ ॥ ॥ भानुमत्युवाच ॥ ॥ न लज्जामि तवाग्रेऽहं जल्पंती तात कर्हि
चित् ॥ सत्यं नोत्पद्यते दोषो मदर्थे ते नराधिप ॥ २३ ॥ अद्यप्रभृत्यहं तात धारयिष्ये न मूर्द्धजान् ॥ स्थूलवस्त्रपटार्द्धं तु धारयिष्यामि ते गृहे
॥ २४ ॥ करिष्यामि व्रतान्याशु पुराणविहितानि च ॥ आत्मानं शोषयिष्यामि तोषयिष्ये जनार्दनम् ॥ २५ ॥ ममैषा वर्त्तते बुद्धिर्यदि त्वं
तात मन्यसे ॥ भानुमत्या वचः श्रुत्वा राजा संहर्षितोऽभवत् ॥ २६ ॥ तीर्थयात्रां समुद्दिश्य कोशं दत्त्वा सुपुष्कलम् ॥ विसृज्य पुरुषान्वृ
द्धान्कृत्वा तस्याः सुरक्षणे ॥ २७ ॥ पुरुषान्सायुधांश्चापि ब्राह्मणान्सपुरोहितान् ॥ दासीदासान्पदातींश्च चास्याः संरक्षणक्षमान् ॥ २८ ॥
ततः पितुर्मतेनैव गंगातीरं गता सती ॥ अवगाह्य तटे द्वे तु[1] गंगायाः स नराधिप ॥ २९ ॥ नित्यं संपूज्य सद्विप्रान्गंधमाल्यादिभूषणैः ॥
द्वादशाब्दानि सा तीरे गंगायाः समवस्थिता ॥ ३० ॥ त्यक्त्वा गंगां तदा राज्ञी गता काष्ठां तु दक्षिणाम् ॥ प्राप्ता सा सचिवैः सार्द्धं यत्र रेवा
महानदी ॥ ३१ ॥ समाः पंच स्थिता तत्र ॐकारेऽमरकंटके ॥ उदग्याम्येषु तीर्थेषु तीर्थात्तीर्थं जगाम सा ॥ ३२ ॥ स्नात्वास्नात्वाऽऽपूज्य विप्रान्भ
क्तिपूर्वमतंद्रिता ॥ वारुणीं सा दिशं गत्वा देवनद्याश्च संगमे ॥ ३३ ॥ ददर्श चाऽऽश्रमं पुण्यं मुनिसंघैः समाकुलम् ॥ दृष्ट्वा मुनिसमूहं सा प्रणि
पत्येदमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ माहात्म्यमस्य तीर्थस्य नाम चैवाऽस्य कीदृशम् ॥ कथयंतु महाभागाः प्रसादः क्रियतां मम ॥ ३५ ॥ ॥ ऋषय
ऊचुः ॥ ॥ चक्रतीर्थं तु विख्यातं चक्रं दत्तं पुरा हरेः ॥ महेश्वरेण तुष्टेन देवदेवेन शूलिना ॥ ३६ ॥ अत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥
अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य जायते नात्र संशयः ॥ ३७ ॥ द्वितीयेऽह्नि ततो गच्छेच्छूलभेदे तपस्विनि ॥ पूर्वोक्तेन विधानेन स्नानं कुर्याद्यथा
विधि ॥ ३८ ॥ जन्मत्रयकृतैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ जलेन तिलमात्रेण प्रदद्यादंजलित्रयम् ॥ ३९ ॥ तृप्यंति पितरस्तस्य द्वादशाब्दान्य
संशयम् ॥ यः श्राद्धं कुरुते भक्त्या श्रोत्रियैर्ब्राह्मणैर्नृप ॥ ४० ॥ वार्धुष्याद्यास्तु वर्ज्यंते पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ अपरेह्नि ततो गच्छेत्पुण्यां देव
शिलां शुभाम् ॥ ॥ ४१ ॥ वीक्ष्यते जाह्नवी पुण्या देवैरुत्पादिता पुरा ॥ स्नात्वा तत्र जलं दद्यात्तिलमिश्रं नराधिप ॥ ४२ ॥ सकृत्पिंडप्रदानेन

१ द्वे तटे अवगाह्य—इत्यनयोक्त्या—गंगाप्रदक्षिणा कृतेति व्यज्यते ।

मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ एकादश्यामुपोषित्वा पक्षयोरुभयोरपि ॥ ४३ ॥ क्षपाजागरणं कुर्यात्पठेत्पौराणिकीं कथाम् ॥ विष्णुपूजां प्रकुर्वीत
पुष्पधूपनिवेदनैः ॥ ४४ ॥ प्रभाते भोजयेद्विप्रान्दानं दद्यात्स्वशक्तितः ॥ चतुर्थेऽह्नि ततो गच्छेद्यत्र प्राची सरस्वती ॥ ४५ ॥ ब्रह्मदेहाद्विनिष्क्रां
ता पावनार्थं शरीरिणाम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ ४६ ॥ श्राद्धं कृत्वा यथान्यायमनिंद्यान्भोजयेद्द्विजान् ॥ पितरस्तस्य
तृप्यंति द्वादशाब्दान्यसंशयम् ॥ ४७ ॥ सर्वदेवमयं स्थानं सर्वतीर्थमयं तथा ॥ देवकोटिसमाकीर्णं कोटिलिंगोत्तमोत्तमम् ॥ ४८ ॥ त्रिरात्रं
कुरुते योऽत्र शुचिः स्नात्वा जितेंद्रियः ॥ पक्षं मासं च षण्मासमब्दमेकं कदाचन ॥ ४९ ॥ न तस्य संभवो मर्त्ये तस्य वासो
भवेद्दिवि ॥ नियमस्थो विमुच्येत त्रिजन्मजनितादघात् ॥ ५० ॥ विना पुंसा तु या नारी द्वादशाब्दं शुचिव्रता ॥ तिष्ठते साऽक्षयं कालं रुद्र
लोके महीयते ॥ ५१ ॥ मुनीनां वचनं श्रुत्वा मुदा परमया ययौ ॥ ततोऽवगाह्य तत्तीर्थमहर्निशमतंद्रिता ॥ ५२ ॥ दृष्ट्वा तीर्थप्रभावं
तु पुनर्वचनमब्रवीत् ॥ श्रूयतां वचनं मेऽद्य ब्राह्मणाः सपुरोहिताः ॥ ५३ ॥ न त्यजामीदृशं स्थानं यावज्जीवमहर्निशम् ॥ मात्पितुश्च तथा
मातुः कथयध्वमिदं वचः ॥ ५४ ॥ त्वत्कन्या शूलभेदस्था नियता व्रतचारिणी ॥ एवमुक्त्वा स्थिता सा तु तत्र भानुमती नृप ॥ ५५ ॥
एकांतरोपवासस्था शनैर्मासोपवासिता ॥ देवशिलास्थिता नित्यं दध्यौ सा चक्रपाणिनम् ॥ ५६ ॥ अहर्निशं दहेद्धूपं चंदनं च सदीपक
म् ॥ पादशौचं स्वयं कृत्वा स्वयं भोजयते द्विजान् ॥ द्वादशाब्दानि सा राज्ञी सुव्रता तत्र संस्थिता ॥ ५७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
अन्यद्देवशिलायास्तु माहात्म्यं शृणु भूपते ॥ कथयामि महाबाहो सेतिहासं पुरातनम् ॥ ५८ ॥ कश्चिद्वनेचरो व्याधः शबरः सह भार्यया ॥
दुर्भिक्षपीडितस्तत्र आमिषार्थं वनं गतः ॥ ५९ ॥ नापश्यत्पक्षिणस्तत्र न मृगान्न फलानि च ॥ सरस्ततो ददर्शाऽथ पद्मिनीखण्डमंडितम् ॥
॥ ६० ॥ दृष्ट्वा सरोवरं तत्र शबरी वाक्यमब्रवीत् ॥ कुमुदानि गृहाण त्वं दिव्यान्याहारसिद्धये ॥ ६१ ॥ देवस्य पूजनार्थं तु शूलभेदस्य
यत्नतः ॥ विक्रयो भविता तत्र धर्मशीलो जनो यतः ॥ ६२ ॥ भार्याया वचनं श्रुत्वा जग्राह कुमुदानि सः ॥ उत्तीर्णस्तु तटे यावद्दृष्ट्वा

---

१ सर्वतो भयात्–इ०पा० । २ क्षपाजागरणं–क्षपायां–रात्रौ–जागरणम्–इत्यर्थः । ३ इतः प्राक्पर्यन्तं भानुमत्यास्तपःस्थितिवृत्तान्तो वर्णितः–एतदग्रेऽपि भानुमतीचरित्रमवशिष्टमेव–मध्ये च तच्चरित्रान्तर्गतं शबरीचरित्रं तावद्वर्णयितुम्–'ईश्वर उवाच–'इति–नूतनविषयारंभकप्रास्ताविकेश्वरोक्तिपूर्वकचरित्रान्तरवर्णनारंभोऽकारि । नैतेनेदं विषयान्तरमिति भ्रमितव्यम् । किन्तु प्रक्रान्त एवायं विषयसंबन्धकः–तदुपयोग्येवोत्तरसंदर्भश्चास्ति । अत्र विषयान्तरत्वभ्रान्तिरिव भासते–परं सेतोऽग्रेतनप्रक्रान्तभानुमतीचरित्रसंदर्शनेन निरस्ता स्यादेवेत्यवधेयं सुधीभिः ।

श्रीवृक्षमग्रतः ॥ ६३ ॥ श्रीफलानि गृहीत्वा तु सुपक्वानि विशेषतः ॥ शूलभेदं स संप्राप्तो ददर्श सुबहूञ्जनान् ॥ ६४ ॥ चैत्रमासे सिते पक्षे एकादश्यां नराधिप ॥ तस्मिन्नहनि नार्श्रीयुर्बाला वृद्धास्तथा स्त्रियः ॥ ६५ ॥ मण्डपं ददृशे तत्र कृतं देवशिलोपरि ॥ वस्त्रैः संवेष्टितं दिव्यं स्रङ्माल्यैरुपशोभितम् ॥६६॥ ऋषयश्चाऽऽगतास्तत्र ये चाऽऽश्रमनिवासिनः ॥ सोपवासाः सनियमाः सर्वे साग्निपरिग्रहाः ॥ ६७ ॥ देवनद्यास्तटे रम्ये मुनिसंघैः समाकुले ॥ आगच्छद्भिर्नृपश्रेष्ठ मार्गस्तत्र न लभ्यते ॥ ६८ ॥ दृष्ट्वा जनपदं तत्र तां भार्यां शबरोऽब्रवीत् ॥ गच्छ पृच्छस्व कमपि किमद्य स्नानकारणम् ॥ ६९ ॥ पर्वाणि यानि श्रूयंते किंस्वित्सूर्येन्दुसंप्लवः ॥ अयनं किं भवेदद्य किं वाऽक्षयतृतीयका ॥ ७० ॥ ततः स्वभर्तुर्वचनाच्छबरी प्रस्थिता तदा ॥ पप्रच्छ नारीं दृष्ट्वाऽग्रे दत्त्वाग्रे कमले शुभे ॥ ७१ ॥ तिथिरद्यैव का प्रोक्ता किं पर्व कथयस्व मे ॥ किमयं स्नाति लोकोऽयं किं वा स्नानस्य कारणम् ॥ ७२ ॥ ॥ नार्युवाच ॥ ॥ अद्य चैकादशी पुण्या सर्वपापक्षयंकरी ॥ उपोषिता सकृद्येन नाकप्राप्तिं करोति सा ॥ ७३ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा शबरी शबराय वै ॥ कथयामास चाव्यग्रा स्त्रीवाक्यं नृपसत्तम ॥ ७४ ॥ अद्य त्वेकादशी पुण्या बालवृद्धैरुपोषिता॥ मदनैकादशीनाम सर्वपापक्षयंकरी ॥ ७५ ॥ नियता श्रूयते तत्र राजपुत्री सुशोभना ॥ व्रतस्था नियताहारा नाम्ना भानुमती सती ॥ ७६ ॥ नैतयासदृशी काचित्त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ दृश्यते सा वरारोहा ह्यवतीर्णा महीतले ॥ ७७ ॥ भार्याया वचनं श्रुत्वा शबरस्तां जगाद ह ॥ कमलानि यथालाभं दत्त्वा भुंक्ष्व हि सत्वरम् ॥ ७८ ॥ ममैषा वर्त्तते बुद्धिर्न भोक्तव्यं मया ध्रुवम् ॥ न मयोपार्जितं भद्रे पापबुद्ध्या शुभं क्वचित् ॥ ७९ ॥ ॥ शबर्युवाच ॥ ॥ न पूर्वं तु मया भुक्तं कस्मिंश्चैव तु वासरे ॥ भुक्तशेषं मया भुक्तं यावत्कालं स्मराम्यहम् ॥ ८० ॥ भार्याया निश्चयं ज्ञात्वा स्नानं कर्तुं जगाम ह ॥ अर्धोत्तरीयवस्त्रेण स्नानं कृत्वा तु भक्तितः ॥ ॥ ८१ ॥ सर्वान्देवान्नमस्कृत्य गतो देवशिलां प्रति ॥ तस्थौ स शंकमानोऽपि नमस्कृत्य जनार्दनम् ॥ ८२ ॥ यस्यास्तु कुमुदे दत्ते तया राज्यै निवेदितम् ॥ तद्दृष्ट्वा पद्मयुगलं तां दासीं साऽब्रवीत्तदा ॥ ८३ ॥ कुत्र पद्मद्वयं लब्धं कथ्यतामग्रतो मम ॥ शीघ्रं तत्रैव गत्वा च पद्मानानय चापरान् ॥ ८४ ॥ धान्येन वसुना वाऽपि कमलानि समानय ॥ भानुमत्या वचः श्रुत्वा गता सा शबरं प्रति ॥ ८५ ॥ श्रीफलानि च पुष्पाणि बहून्यन्यानि देहि मे ॥ ८६ ॥ ॥ शबर्युवाच ॥ ॥ श्रीफलानि सपुष्पाणि दास्यामि च विशेषतः ॥ न लोभो न स्पृहा मेऽस्ति गत्वा राज्ञीं

१ 'वा पुंसि पद्मम्' इत्यमरात् 'पद्म' शब्दस्य पुंस्त्वमपि ।

निवेदय ॥ ८७ ॥ तया च सत्वरं गत्वा यथावृत्तं निवेदितम् ॥ शबर्युक्तं पुरस्तस्याः सविस्तरपरं वचः ॥ ८८ ॥ तस्यास्तु वचनं श्रुत्वा राज्ञी तत्र स्वयं गता ॥ उवाच शबरीं प्रीत्या देहि पद्मानि मूल्यतः ॥ ८९ ॥ ॥ शबर्युवाच ॥ ॥ न मूल्यं कामये देवि फलपुष्पसमुद्भवम् ॥ श्रीफलानि च पुष्पाणि यथेष्टं मम गृह्यताम् ॥ ९० ॥ अर्चां कुरु यथान्यायं वासुदेवे जगत्पतौ ॥ ९१ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ विना मूल्यं न गृह्णामि कमलानि तवाऽधुना ॥ धान्यस्य खारिकाश्चैकां ददामि प्रतिगृह्यताम् ॥ ९२ ॥ दश विंशत्यथ त्रिंशच्चत्वारिंशदथाऽपि वा ॥ गृहाण वा खारिशतं दुर्भिक्षांभोधिमुत्तर ॥ ९३ ॥ वसुरत्नं सुवर्णं च अन्यत्ते यदभीप्सितम् ॥ तत्सर्वं संप्रदास्यामि कमलार्थे न संशयः ॥ ९४ ॥ ॥ शबर्युवाच ॥ ॥ नाहारं चिंतयाम्यद्य मुक्त्वा देवं वरानने ॥ देवकार्यं विना भद्रे नान्या बुद्धिः प्रवर्त्तते ॥ ९५ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ न त्वयाऽन्नं परित्याज्यं सर्वमन्ने प्रतिष्ठितम् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ममान्नं प्रतिगृह्यताम् ॥ ९६ ॥ तपस्विनो महाभागा ये चाऽरण्यनिवासिनः ॥ गृहस्थद्वारि ते सर्वे याचंतेऽन्नमतंद्रिताः ॥ ९७ ॥ ॥ शबर्युवाच ॥ ॥ निषेधश्च कृतः पूर्वं सर्व्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ सत्येन तपते सूर्यः सत्येन ज्वलतेऽनलः ॥ ९८ ॥ सत्येन तिष्ठत्युदधिर्वायुः सत्येन वाति हि ॥ सत्येन पच्यते सस्यं गावः क्षीरं स्रवंति च ॥ ९९ ॥ सत्याधारमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सत्यं सत्येन पालयेत् ॥ १०० ॥ देवकार्यं तु मे मुक्त्वा नाऽन्या बुद्धिः प्रवर्त्तते ॥ गृहाण राज्ञि पुष्पाणि कुरु पूजां गदाभृतः ॥ १०१ ॥ श्रूयते द्विजवाक्यैस्तु न दोषो विद्यते क्वचित् ॥ कुशाः शाकं पयो मत्स्या गंधाः पुष्पाक्षता दधि ॥ मांसं शय्यासनं धानाः प्रत्याख्येया न वारि च ॥ १०२ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ आरामोपहृतं पुष्पमारण्यं पुष्पमेव च ॥ क्रीतं प्रतिग्रहे लब्धं पुष्पमेवं चतुर्विधम् ॥ १०३ ॥ उत्तमं पुष्पमारण्यं गृहीतं स्वयमेव च ॥ मध्यमं फलमारामे त्वधमं क्रीतमेव च ॥ प्रतिग्रहेण यल्लब्धं निष्फलं तद्विदुर्बुधाः ॥ ॥ १०४ ॥ ॥ पुरोहित उवाच ॥ ॥ गृहाण राज्ञि पुष्पाणि कुरु पूजां गदाभृतः ॥ उपकारः प्रकर्त्तव्यो व्यपदेशेन कर्हिचित् ॥ १०५ ॥ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ श्रीफलानि सपद्मानि दत्तानि शबरेण तु ॥ गृहीत्वा तानि राज्ञी सा पूजां चक्रे सुशोभनाम् ॥ १०६ ॥ क्षपाजागरणं चक्रे श्रुत्वा पौराणिकीं कथाम् ॥ शबरस्तु ततो भार्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥ १०७ ॥ दीपार्थं गृह्यतां स्नेहो यथालाभेन सुन्दरि ॥ कृत्वा दीपं ततस्तौ तु कृत्वा पूजां हरेः शुभाम् ॥१०८॥ चक्रतुर्जागरं रात्रौ ध्यायन्तौ धरणीधरम् ॥ ततः प्रभातसमये दृष्ट्वा स्नानोत्सुकं जनम् ॥१०९॥

१ शबरेण—तस्याः शबर्याः पत्या । तयोस्तदानीं सहधर्मचारित्वमासीदेवातः शबर्याः शबरस्य च—फलपुष्पसमर्पणे समानमेव साहाय्यं बोद्धव्यम् ।

स्नाति वै शूलभेदे तु देवनद्यां तथाऽपरे ॥ सरस्वत्यां नराः केचिन्मार्कंडस्य ह्रदेऽपरे ॥ ११० ॥ चक्रतीर्थं गताश्चक्रुः स्नानं केचिद्विधानतः ॥
शुचयस्ते जनाः सर्व्वे स्नात्वा देवशिलोपरि ॥ १११ ॥ श्राद्धं चक्रुः प्रयत्नेन श्रद्धया पूतचेतसा ॥ तान्दृष्ट्वा शबरो बिल्वैः पिंडांश्चक्रे
प्रयत्नतः ॥ ११२ ॥ भानुमत्या तथा भर्त्तुः पिंडनिर्वपणं कृतम् ॥ अनिंद्या भोजिता विप्रा दंभवार्धुष्यवर्जिताः ॥ ११३ ॥ हविष्यान्नैस्तथा दध्ना
शर्करामधुसर्पिषा ॥ पायसेन तु गव्येन कृतान्नेन विशेषतः ॥ ११४ ॥ भोजयित्वा तथा राज्ञी ददौ दानं यथाविधि ॥ पादुकोपानहौ छत्रं
शय्यां गोवृषमेव च ॥ ११५ ॥ विविधानि च दानानि हेमरत्नधनानि च ॥ चक्रतीर्थे महाराज कपिलां यः प्रयच्छति ॥ पृथ्वी तेन भवेद्दत्ता
सशैलवनकानना ॥ ११६ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ यानियानि च दत्तानि शस्तानि जगतीपतेः ॥ तानि सर्वाणि देवेश कथयस्व प्रसादतः ॥
॥ ११७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ तिलप्रदः प्रजामिष्टां दीपदश्चक्षुरुत्तमम् ॥ भूमिदः स्वर्गमाप्नोति दीर्घमायुर्हिरण्यदः ॥ ११८ ॥ गृहदो रोगरहि
तो रूप्यदो रूपवान्भवेत् ॥ वासोदश्चंद्रसालोक्यमर्कसायुज्यमश्वदः॥ ११९ ॥ वृषदस्तु श्रियं पुष्टां गोदाता च त्रिविष्टपम् ॥ यानशय्याप्रदो भार्यामै
श्वर्यमभयप्रदः ॥ १२० ॥ धान्यदः शाश्वतं सौख्यं ब्रह्मदो ब्रह्म शाश्वतम् ॥ वार्यन्नपृथिवीवासस्तिलकांचनसर्पिषाम् ॥ १२१ ॥ सर्वेषामेव दानानां
ब्रह्मदानं[1] विशिष्यते ॥ येनयेन हि भावेन यद्यद्दानं प्रयच्छति ॥ १२२ ॥ तेनतेन स भावेन प्राप्नोति प्रतिपूजितम्[2] दृष्ट्वा दानानि सर्वाणि राज्ञी
दत्तानि यानि च ॥ १२३ ॥ उवाच शबरो भार्यां यत्तच्छृणु नरेश्वर ॥ पुराणं पठितं भद्रे ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ १२४ ॥ श्रुतं च तन्मया सर्वं दानधर्म
फलं शुभम् ॥ पूर्वजन्मार्जितं पापं स्नानदानव्रतादिभिः ॥ १२५ ॥ शरीरं दुस्त्यजं मुक्त्वा लभते गतिमुत्तमाम् ॥ संसारसागराद्भीतः सत्यं भद्रे
वदामि ते ॥ १२६ ॥ अनेकानि च पापानि कृतानि बहुशो मया ॥ घातिता जंतवो भद्रे निर्दग्धाः पर्वताः सदा ॥ १२७ ॥ तेन पापेन
दग्धोऽहं दारिद्र्यं न निवर्त्तते ॥ तीर्थावगाहनं पूर्वं पापेन न कृतं मया ॥ १२८ ॥ तेनाऽहं दुःखितो भद्रे दारिद्र्यमनिवर्त्तकम् ॥ मातुर्गृहं प्रयाहि
त्वं त्यज स्नेहं ममोपरि ॥ नगशृंगं समारुह्य मोक्तुमिच्छाम्यहं तनुम् ॥१२९॥ ॥ शबर्युवाच ॥ मात्रा पित्रा न मे कार्यं नाऽपि स्वजनबांधवैः ॥
॥ ५७ ॥ या गतिस्तव जीवेश सा ममापि भविष्यति ॥ १३० ॥ न स्त्रीणामीदृशो धर्मो विना भर्त्रा स्वजीवितम् ॥ श्रूयंते बहवो दोषा धर्मशास्त्रेष्वनेकधा ॥२३१॥
॥१३१॥ पारणं कुरु भोजेंद्र व्रतं येन न नश्यति ॥ यत्तेऽभिवांछितं किंचिद्दिष्णवे कर्त्तुमर्हसि ॥१३२॥ भार्याया वचनं श्रुत्वा मुमुदेश बरस्ततः ॥

१ ब्रह्मदानम्—विद्यादानम्—इत्यर्थः । मनुस्मृतावपि—"सर्वेषामेव दानानां ब्रह्मदानं प्रशस्यते"—इत्युक्तम् । २ च प्राप्तोऽस्मि—इति शेषः ।

गृहीत्वा श्रीफलं शीघ्रं होमं कृत्वा यथाविधि ॥१२३॥ सर्वदेवान्नमस्कृत्य भुक्तोऽपि च तया सह ॥ चैत्र्यां तु विषुवं ज्ञात्वा तस्थौ तत्र दिनत्रयम्॥१२४॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे व्याधवाक्योपदेशकथनपूर्वकदानादिफलवर्णनंनाम षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ भानुमती द्विजान्भोज्य बुभुजे भुक्तशेषतः ॥ भुक्त्वा सुसुखमास्थाय तदन्नं पारिणाम्य च ॥ १ ॥ त्रयोदश्यां ततो गत्वा मदनाख्यतिथौ तदा ॥ मार्कंडस्य ह्रदे स्नात्वाऽऽनर्च्य देवं गुहाशयम् ॥ २ ॥ कृतोपवासनियमा स्नापयित्वा महेश्वरम् ॥ पञ्चामृतसुगन्धेन धूपदीपनिवेदनैः ॥ ३ ॥ आर्चयद्विविधैः पुष्पैर्नैवेद्यैश्च सुशोभनैः ॥ क्षपाजागरणं कृत्वा श्रुत्वा पौराणिकीं कथाम् ॥ ४ ॥ नृत्यगीतैस्तथा स्तोत्रैर्दध्यौ देवं महेश्वरम् ॥ अन्नं विस्तारितं सर्वं देवस्याऽग्रे यथाविधि ॥ ५ ॥ चातुर्वर्ण्यसुताः सर्वे भोजिताः सपरिच्छदाः ॥ चतुर्दश्यां दिनं यावत्संपूज्य वृषभध्वजम् ॥ ६ ॥ शंखवादित्रभेरीभिः पटहध्वनिनादितम् ॥ क्षपाजागरणं कृत्वा प्रभूतजनसंकुलम् ॥ ७ ॥ नृत्यगीतैस्तथा स्तोत्रैः प्रेरिता सा निशा तदा ॥ प्रभाते भोजिता विप्राः पायसैर्मधुसर्पिषा ॥ ८ ॥ दत्त्वा दानानि विप्रेभ्यः शक्त्या विप्रानुसारतः[1] ॥ अर्चयित्वा महापुष्पैः सुगन्धैर्मदनेन च ॥ ९ ॥ विचित्रैः सूक्ष्मवस्त्रैश्च देवः संपूज्य वेष्टितः ॥ स्रग्दामलंबमानैश्च बहुदीपसमुज्ज्वलैः ॥ १० ॥ पक्वान्नैर्विविधैर्भक्ष्यैः सुवृत्तैर्मोदकादिभिः ॥ ततस्ते ब्राह्मणाः सर्व्वे वेदाध्ययनतत्पराः ॥ ११ ॥ तत्पर्व कीर्त्तयांचक्रुः पद्मकं नाम नामतः ॥ आदित्यस्य दिनं त्वद्य तिथिः पञ्चदशी तथा ॥ १२ ॥ त्वाष्ट्रमेव च नक्षत्रं संक्रांतिर्विषुवन्तथा ॥ व्यतीपातस्तथा योगः करण विष्टिरेव च ॥ १३ ॥ पद्मकंनाम पर्वैतदयनादिचतुर्गुणम् ॥ अत्र दत्तं हुतं जप्तं सर्वं भवति चाऽक्षयम् ॥ १४ ॥ ते द्विजा भानुमत्याऽथ शूलभेदं गताः सह ॥ ददृशुः शबरं कुण्डे भार्यया सह संस्थितम् ॥ १५ ॥ ऐशानीं स दिशं गत्वा पर्वते भृगुमूर्द्धनि ॥ पतितुं च समारूढो भार्यया सह पार्थिव॥ ॥ १६ ॥ ॥ भानुमत्युवाच ॥ ॥ तिष्ठतिष्ठ महासत्त्व शृणुष्व वचनं मम ॥ किमर्थं त्यजसि प्राणानद्यापि च युवा भवान् ॥ १७ ॥ कः सन्तापः क उद्वेगः किं दुःखं व्याधिरेव च ॥ शिशुः संदृश्यसेऽद्यापि कारणं कथ्यतामिदम् ॥ १८ ॥ ॥ शबर उवाच ॥ ॥ कारणं नास्ति मे किंचिन्न दुःखं किंचिदेव तु ॥ संसारभयभीतोऽहं नान्या बुद्धिः[2] प्रवर्त्तते ॥ १९ ॥ दुःखेन लभ्यते यस्मान्मानुष्यं जन्म भाग्यतः ॥ मानुष्यं जन्म चासाद्य यो न धर्मं समाचरेत् ॥ २० ॥ स गच्छेन्निरयं घोरमात्मदोषेण सुन्दरि ॥ तस्मात्पतितुमिच्छामि तीर्थेऽस्मिन्पापानाशने ॥ २१ ॥

१ विप्रानुसारतः—विप्राणां विद्वत्त्वाविद्वत्वादिविचारानुसारेण बहुद्रव्याल्पद्रव्यदानानि दत्त्वा—इत्यर्थः । २ चास्ति मे मतिः—इ०पा० ।

राज्युवाच ॥ अद्यापि वर्त्तते कालो धर्मस्योपार्जने तव ॥ कृतापकृतकर्मा वै व्रतदानैर्विशुद्ध्यति ॥ २२ ॥ अहं दास्यामि धान्यं वा
वासांसि द्रविणं बहु ॥ नित्यमाचर धर्मं त्वं ध्यायन्नित्यं महेश्वरम् ॥ २३ ॥ ॥ शबर उवाच ॥ नैवाहं कामये वित्तं न धान्यं वस्त्रमेव च ॥
यो यस्यैवान्नमश्नाति स तस्याऽश्नाति किल्बिषम् ॥ २४ ॥ ॥ राज्युवाच ॥ ॥ कंदमूलफलाहारो भ्रमित्वा भैक्ष्यमुत्तमम् ॥ अवगाह्य सुतीर्थानि
सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २५ ॥ ततो विमुक्तपापस्तु यत्किंचित्कुरुते शुचिः ॥ कर्मणा तेन पूतस्त्वं सद्गतिं प्राप्स्यसि ध्रुवम् ॥ २६ ॥ ॥ शबर
उवाच ॥ ॥ अन्नमद्य मया त्यक्तं प्राणेभ्योऽपि महत्तरम् ॥ सत्यं न लोपये देवि निश्चिताऽत्र मतिर्मम ॥ २७ ॥ प्रसादः क्रियतां देवि क्षमस्वा
ऽद्य जनैः सह ॥ अर्धोत्तरीयवस्त्रेण संयम्यात्मानमुद्यतः ॥ २८ ॥ भार्यया सहितो व्याधो हरिं ध्यात्वा पपात ह ॥ नगार्द्धात्पतितो यावद्गतजीवो
नराधिप ॥२९॥ चूर्णीभूतौ हि तौ दृष्ट्वा कुंडस्योपरि भूमिप ॥ त्रिमुहूर्त्ते गते काले शबरो भार्यया सह ॥३० ॥ दिव्यं विमानमारूढो गतश्चानुत्तमां
गतिम् ॥३१॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे व्याधस्वर्गगमनवर्णनंनाम सप्तपंचाशत्तमो
ऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ उत्तानपाद उवाच ॥ ॥ अथातो देवदेवेश भानुमत्यकरोच्च किम् ॥ एष मे संशयो देव कथयस्व प्रसादतः
॥ १ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ चिंतयित्वा मुहूर्त्तं सा गता कुंडस्य सन्निधौ ॥ दृष्ट्वा कुंडस्य माहात्म्यं[1] राज्ञी हर्षेण पूरिता ॥ २ ॥ विप्रान्बहू
न्समाहूय पूजयामास तत्क्षणात् ॥ दत्त्वा तु विधिवद्दानं ब्राह्मणेभ्यो नृपात्मज ॥ ३ ॥ निश्चयं परमं कृत्वा स्थिता शांतेन चेतसा ॥
ततः संपूज्य विधिवत्पितृन्देवान्नराधिप ॥ ४ ॥ क्षपयित्वा पक्षमेकं मधुमासस्य सा स्थिता ॥ अमावास्यां[2] ततो राज्ञी गता पर्वत
सन्निधौ ॥ ५ ॥ नगशृंगं समारुह्य कृत्वा मुकुलितौ करौ ॥ विज्ञाप्य ब्राह्मणान्सर्वानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥ मम माता पिता भ्राता ये
चान्ये सखिबांधवाः ॥ क्षमापयित्वा सर्वांस्तान्वचनं मम कथ्यताम् ॥ ७ ॥ त्वत्पुत्री शूलभेदे तु तपः कृत्वा स्वशक्तितः ॥ विसृज्य चैव
सात्मानं तस्मिंस्तीर्थे दिवं ययौ॥ ८ ॥ ॥ ब्राह्मणा[3] ऊचुः ॥ ॥ संदेशं कथयिष्यामस्त्वयोक्तं शोभनव्रते ॥ मातापितृभ्यां सुश्रोणि मा
तेऽभूदत्र संशयः ॥ ९ ॥ ततो विसृज्य ताँल्लोकान्स्थिताः पर्वतमूर्द्धनि ॥ अर्धोत्तरीयवस्त्रेण गाढं बद्ध्वा पुनःपुनः ॥ १० ॥ ततश्चिक्षेप साऽऽत्मान
मेकचित्ता नराधिप ॥ नगार्द्धे पतिता यावत्तावद्दृष्टाः सुरांगनाः ॥ ११ ॥ भोभो वत्से महाभागे भानुमत्यतितापसि ॥ दिव्यं विमानमारुह्य कैलासं

१ इत्युक्त्वा—इति शेषः । २ 'अमावस्यात्वमावस्या अमावासी त्वमावसी'—इति कोशादमावासीशब्दः—अमावास्यादिने—इत्यर्थः । ३ दिव्या ऊचुः—इ० पा० ।

प्रति गम्यताम् ॥ १२ ॥ ततः सा पश्यतां तेषां जनानां त्रिदिवं गता ॥ १३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ इति ते कथितः सर्वः शूलभेदस्य विस्तरः ॥ यः श्रुतः शंकरात्पूर्वमृषिदेवसमागमे ॥ १४ ॥ य इदं पठते भक्त्या तीर्थे देवकुलेऽपि वा ॥ स मुच्यते महापापादपि जन्मशतार्जितात् ॥ ॥ १५ ॥ ब्रह्महा च सुरापी च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ गोघाती स्त्रीविघाती च देवब्रह्मस्वहारकः ॥ १६ ॥ स्वामिद्रोही मित्रघाती तथा विश्वास घातकः ॥ परन्यासापहारी च परनिक्षेपलोपकः ॥ १७ ॥ रसभेदी तुलाभेदी तथा वार्द्धुषिकस्तु यः ॥ यः कन्याविघ्नकर्त्ता च तथा विक्रयका रकः ॥ १८ ॥ परभार्या भ्रातृभार्या गौः स्नुषा कन्यका तथा ॥ अभिगामी[1] परद्वेषी तथा धर्मप्रदूषकः ॥१९॥ मुच्यंते सर्व एवैते शूलभेदप्रभावतः ॥ ॥ २० ॥ य इदं श्रावयेच्छ्राद्धे विप्राणां भुंजतां नृप ॥ मुदं प्रयांति संहृष्टाः पितरस्तस्य सर्वशः ॥ २१ ॥ यश्चेदं शृणुयाद्भक्त्या पठ्यमानं नरो वशी ॥ स मुक्तः सर्वपापेभ्यः सर्वकल्याणभाग्भवेत् ॥ २२ ॥ इदं यशस्यमायुष्यमिदं पावनमुत्तमम् ॥ पठतां शृण्वतां नृणामायुःकीर्त्तिविवर्द्धनम् ॥ ॥ २३ ॥ इति कथितमिदं ते शूलभेदस्य पुण्यं महिमं[2] न हि मनुष्यैः श्रूयते यत्सपापैः ॥ मदनरिपुतटिन्या याम्यकूलस्थितस्य प्रबलदुरितकंदो च्छेदकुद्दालकल्पम् ॥ २४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे शूलभेदतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नामाष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ छ ॥ शूलभेदमाहात्म्यं समाप्तम् ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच[3] ॥ ॥ ततः पुष्करिणीं गच्छेत्सर्वपाप प्रणाशिनीम् ॥ श्रुते यस्याः प्रभावे तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ रेवाया उत्तरे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ यत्राऽस्ते सर्वदा देवो वेदमूर्त्तिर्दिवाकरः ॥ २ ॥ कुरुक्षेत्रं यथा पुण्यं सार्वकामिकमुत्तमम् ॥ इदं तीर्थं तथा पुण्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ३ ॥ कुरुक्षेत्रे यथा वृद्धिर्दानस्य जगतीपते ॥ पुष्क रिण्यां तथा दानं वर्द्धते नाऽत्र संशयः ॥ ४ ॥ यवमेकं तु यो दद्यात्सौवर्णं मस्तके नृप ॥ पुष्करिण्यां तथा स्थानं यथा स्थानं नरे स्मृतम् ॥ ५ ॥ सूर्यग्रहे तु यः स्नात्वा दद्याद्दानं यथाविधि ॥ हस्त्यश्वरथरत्नादि गृहं गाश्च युगंधरान् ॥ ६ ॥ सुवर्णं रजतं वाऽपि ब्राह्मणेभ्यो ददाति यः ॥ त्रयोदश दिनं यावत्त्रयोदशगुणं भवेत् ॥ ७ ॥ तिलमिश्रेण तोयेन तर्प्ययेत्पितृदेवताः ॥ द्वादशाब्दे भवेत्प्रीतिस्तत्र तीर्थे महीपते ॥ ८ ॥ यस्तत्र कुरुते श्राद्धं पायसैर्मधुसर्पिषा ॥ श्राद्धदो लभते स्वर्गं पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ ९ ॥ अक्षतैर्बदरैर्बिल्वैरिंगुदैर्वा तिलैः सह ॥ अक्षयं फलमाप्नोति तस्मिंस्तीर्थे न संशयः ॥ १० ॥ तत्र स्नात्वा तु यो देवं पूजयेच्च दिवाकरम् ॥ आदित्यहृदयं जप्त्वा पुनरादित्यमर्चयेत् ॥ स गच्छेत्परमं लोकं त्रिदशैरपि वंदि

---

१ अभिगामी—एतासु—इति शेषः । एतासु—परभार्यादिषु—अभिगामी मैथुनकृत् इत्यर्थः । २ महिम—नपुंसकत्वमार्षम् महिम—माहात्म्यम् । ३ श्रीभगवानुवाच—इ० पा० ।

तम् ॥ ११ ॥ ऋचमेकां जपेद्यस्तु यजुर्वा साम एव च ॥ स समग्रस्य वेदस्य फलमाप्नोति वै नृप ॥ १२ ॥ यस्त्र्यक्षरं जपेन्मंत्रं ध्यायमानो दिवाक
रम् ॥ आदित्यहृदयं जप्त्वा मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १३ ॥ यस्तत्र विधिवत्प्राणांस्त्यजते नृपसत्तम ॥ स गच्छेत्परमं स्थानं यत्र देवो दिवाकरः ॥
॥ १४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखंडे पुष्करिण्यामादित्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोन
षष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ भूयोप्यहं प्रवक्ष्यामि आदित्येश्वरमुत्तमम् ॥ सर्वदुःखहरं पार्थ सर्ववि
घ्नविनाशनम् ॥ १ ॥ आयुःश्रीवर्द्धनं नित्यं पुत्रदं स्वर्गदं शिवम् ॥ यस्य तीर्थस्य चाऽन्यानि तीर्थानि कुरुनंदन ॥ २ ॥ नालभंत श्रियं नाके
मर्त्ये पातालगोचरे ॥ कुरुक्षेत्रं गया गंगा नैमिषं पुष्करं तथा ॥ ३ ॥ वाराणसी च केदारं प्रयागं रुद्रनंदनम् ॥ महाकालं सह
स्राक्षं शुक्लतीर्थं नृपोत्तम ॥ ४ ॥ रवितीर्थस्य सर्वाणि कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ रवितीर्थे हि यद्वृत्तं तच्छृणुष्व नृपोत्तम ॥ ५ ॥
स्नेहात्ते कथयिष्यामि वार्द्धकेनातिपीडितः ॥ शृण्वंतु ऋषयः सर्वे तपोनिष्ठा महौजसः ॥ ६ ॥ श्रुतं मे रुद्रसान्निध्ये नंदिस्कंदगणैः सह ॥
पार्वत्या पृष्टः शंभुश्च रवितीर्थस्य यत्फलम् ॥ ७ ॥ शंभुना च यदाऽख्यातं गिरिजायाः ससंभ्रमम् ॥ तत्सर्वमेकचित्तेन रुद्रोद्गीतं श्रुतं मया ॥
॥ ८ ॥तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि शृणु यत्नेन पांडव॥दुर्भिक्षोपहता विप्रा नर्मदां तु समाश्रिताः॥९॥उद्दालको वशिष्ठश्च मांडव्यो गौतमस्तथा ॥ याज्ञव
ल्क्योऽथ गर्गश्च शांडिल्यो गालवस्तथा ॥ १० ॥ नाचिकेतो विभांडश्च वालखिल्यादयस्तथा ॥ शातातपश्च शंखश्च जैमिनिर्गोभिलस्तथा ॥ ११ ॥ जैगी
षव्यः शतानीकः सर्व एव समागताः ॥ तीर्थयात्रा कृता तैस्तु नर्मदायाः समंततः ॥ १२ ॥ आदित्येश्वरमायाताः प्रसंगादृषिपुंगवाः ॥ वृक्षैः
संच्छादितं शुभ्रं धवतिन्दुकपाटलैः ॥ १३ ॥ जंबीरैरर्जुनैः कुब्जैः शमीकेसरकिंशुकैः ॥ तस्मिंस्तीर्थे महापुण्ये सुगंधिकुसुमाकुले ॥ १४ ॥ पुन्ना
गनालिकेरैश्च खदिरैः कल्पपादपैः ॥ अनेकश्वापदाकीर्णं मृगमार्जारसंकुलम् ॥ १५ ॥ ऋक्षहस्तिसमाकीर्णं चित्रकैश्चोपशोभितम् ॥ प्रविष्टा
ऋषयः सर्वे वने पुष्पसमाकुले ॥ १६ ॥ वनांते च स्त्रियो दृष्टा रक्ता रक्तांबरान्विताः ॥ रक्तमाल्यानुशोभाढ्या रक्तचन्दनचर्चिताः ॥ १७ ॥
रक्ताभरणसंयुक्ताः पाशहस्ता भयावहाः ॥ तासां समीपगा दृष्टाः कृष्णजीमूतसन्निभाः ॥ १८ ॥ महाकाया भीमवक्त्राः पाशहस्ता भयावहाः ॥
अनावृष्ट्युपमा दृष्टा आतुराः पिंगलोचनाः ॥ १९ ॥ दीर्घजिह्वा करालास्या तीक्ष्णदंष्ट्रा दुरासदा ॥ वृद्धा नारी कुरुश्रेष्ठ दृष्टाऽन्या ऋषिपुंगवैः ॥
॥ २० ॥ ततः समीपगा वृद्धा तस्य वृन्दस्य भारत ॥ स्वाध्यायनिरता विप्रा दृष्टास्तैः पापकर्मभिः ॥ २१ ॥ ऊचुस्ते तु सक्रुद्धेन ब्राह्मणांस्त

पसि स्थितान् ॥ अस्माकं स्वामिनः सर्वे तिष्ठन्ते तीर्थमध्यतः ॥ ते प्रस्थाप्या महाभागाः सर्वथैव त्वरान्विताः ॥ २२ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां सर्वे चैव त्वरान्विताः ॥ जग्मुस्ते नर्मदाकक्षं दृष्ट्वा रेवां द्विजोत्तमाः ॥ २३ ॥ ततः केचित्स्तुवंत्यन्ये जय देवि नमोऽस्तु ते ॥ २४ ॥ नमोस्तु ते सिद्धगणैर्निषेविते नमोऽस्तु ते सर्वपवित्रमंगले ॥ नमोऽस्तु ते विप्रसहस्रसेविते नमोऽस्तु रुद्रांगसमुद्भवे वरे ॥ २५ ॥ नमोस्तु ते सर्वपवित्रपावने नमोऽस्तु ते देवि वरप्रदे शिवे ॥ नमामि ते शीतजले सुखप्रदे सरिद्वरे पापहरे विचित्रिते ॥ २६ ॥ अनेकभूतौघसुसेवितांगे गन्धर्वयक्षोरगपावितांगे ॥ महागजौघैर्महिषैर्वराहैरापीयसे तोयमहोर्मिमाले ॥ २७ ॥ नमामि ते सर्ववरे सुखप्रदे विमोचयास्मानघपाशबद्धान् ॥ २८ ॥ भ्रमन्ति तावन्नरकेषु मर्त्या यावत्तवांभो नहि संश्रयन्ति ॥ स्पृष्टं करैश्चन्द्रमसो रवेश्चेत्तद्देवि दद्यात्परमं पदं तु ॥ २९ ॥ अनेकसंसारभयार्दितानां पापैरनेकैरभिवेष्टितानाम् ॥ गतिस्त्वमंभोजसमानवक्त्रे द्वन्द्वैरनेकैरभिसंवृतानाम् ॥ ३० ॥ नद्यश्च पूता विमला भवन्ति त्वां देवि संप्राप्य न संशयोऽत्र ॥ दुःखातुराणामभयं ददासि शिष्टैरनेकैरभिपूजिताऽसि ॥ ३१ ॥ विण्मूत्रदेहाश्च निमग्नदेहा भ्रमन्ति तावन्नरकेषु मर्त्याः ॥ महाबलध्वस्ततरंगभंगं जलं न यावत्तव संस्पृशंति ॥ ३२ ॥ म्लेच्छाः पुलिंदास्त्वथ यातुधानाः पिबन्ति येंऽभस्तव देवि पुण्यम् ॥ तेऽपि प्रमुच्यन्ति भयाच्च घोरात्किमत्र विप्रा भवपाशभीताः ॥ ३३ ॥ सरांसि नद्यः क्षयमभ्युपेता घोरे युगेऽस्मिन्कलिनावसृष्टे ॥ त्वं भ्राजसे देवि जलौघपूर्णा दिवीव नक्षत्रपथे च गंगा ॥ ३४ ॥ तव प्रासादाद्वरदे विशिष्टे कालं यथेमं परिपालयित्वा ॥ यास्याम मोक्षं तव सुप्रसादाद्धयं यथा त्वं कुरु नः प्रसादम् ॥ ३५ ॥ त्वामाश्रिता ये शरणं गताश्च गतिस्त्वमंबेव पितेव पुत्रान् ॥ त्वत्पालिता यावदिमं सुघोरं कालं त्वनावृष्टिहतं क्षिपामः ॥ ३६ ॥ एवं स्तुता तदा देवी नर्मदा सरितां वरा ॥ प्रत्यक्षा सा परा मूर्तिर्ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ॥ ३७ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पठंति ये स्तोत्रमिदं नरेन्द्र शृण्वंति भक्त्या परया प्रशांताः ॥ ते यांति रुद्रं वृषसंयुतेंन यानेन दिव्यांबरभूषितांगाः ॥ ३८ ॥ ये स्तोत्रमेतत्सततं जपन्तिं स्नात्वा च तोयेन तु नर्मदायाः ॥ तेभ्योंतकाले सरिदुत्तमेयं गतिं विशुद्धामचिराद्ददाति ॥ ३९ ॥ प्रातः समुत्थाय तथा शयानो यः कीर्तयेतानुदिनं स्तवेन्द्रम् ॥ देहक्षयं स्वे सलिले ददाति समाश्रयं तस्य महानुभाव ॥ ४० ॥ पापैर्विमुक्ता दिवि मोदमानाः संभोगिनश्चैव तु नान्यथा च ॥ ४१ ॥ प्रसन्ना नर्मदा देवी स्तोत्रेणाऽनेन भारत ॥ जलेनाप्यायितान्विप्रान्दक्षिणापथवाहिनी ॥ ४२ ॥ अमृतत्वं तु वो दद्मि योगिभिर्यन्न गम्यते ॥ दुर्लभं यत्सुरैः सर्वैर्मत्प्रसादाल्लभिष्य‍थ ॥ ४३ ॥ इति ते ब्राह्मणा राजल्लँब्ध्वा वरमनुत्तमम् ॥ गमिष्यंतः प्रीतचित्ता ददृशुश्चित्रमद्भुतम् ॥ ४४ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय

उवाच ॥ ॥ दृष्टास्तैः पुरुषाः पार्थ नर्मदातटसंस्थिताः ॥ स्नानदेवार्चनासक्ताः पंच एव महाबलाः ॥ ४५ ॥ ते दृष्टा ब्राह्मणैः सर्व्वैर्वेदवेदांग
पारगैः ॥ संपृष्टास्तैर्महाराज यथा तदवधारय ॥ ४६ ॥ ॥ विप्रा ऊचुः ॥ ॥ वनांते स्त्रीयुगं दृष्ट्वा महारौद्रं भयावहम् ॥ वृद्धाश्च पुरुषास्तत्र
पाशहस्ता भयावहाः ॥ ४७ ॥ दुर्धर्षा दुर्न्निरीक्ष्याश्च इतश्चेतश्च चंचलाः ॥ व्याहरंतः शुभां वाचं न तत्र गतिरस्ति वै ॥ ४८ ॥ अपरस्परयोः सर्वे
निरीक्षंतः पुनःपुनः ॥ तैस्तु यद्वचनं प्रोक्तं तत्सर्वं कथ्यतामिति ॥४९ ॥ अस्माकं पुरुषाः पंच तिष्ठंति तत्र सत्तमाः ॥ ते प्रस्थाप्या महाभागाः सर्व
थैव त्वरान्विताः॥५०॥अथ ते पुरुषाः पंच श्रुत्वा वाक्यमिदं शुभम् ॥परस्परं निरीक्षंतो वदन्ति च पुनःपुनः॥५१॥क्व ते कस्य कुतो याताः किमुक्तं तै
र्भयावहैः ॥ ५२ ॥ पुरुषा ऊचुः ॥ तीर्थावगाहनं सर्वैः पूर्वदक्षिणपश्चिमैः ॥ उत्तरैश्च कृतं भक्त्या न पापं तैर्व्यपोहितम् ॥ ५३ ॥ निष्पापाश्चाथ
संजातास्तीर्थस्याऽस्य प्रभावतः ॥ शृण्वंतु ऋषयः सर्वे वह्निकालोपमा द्विजाः ॥ ५४ ॥ पातकानि च घोराणि यान्यचिंत्यानि देहिनाम् ॥
पापिष्ठेन तु चैकेन गुरुदारा निषेविता ॥५५॥ हृतं चाऽन्येन मित्रस्वं सुवर्णं च धनं तथा ॥ ब्रह्महत्या महारौद्रा कृता चाऽन्येन पातकम् ॥५६॥
सुरापानं तु चान्यस्य संजातं चाप्यकामतः ॥ गोवध्या चाप्यकामेन कृता चैकेन पापिना ॥ ५७ ॥ अकामतोऽपि सर्वेषां पातकानि नराधिप ॥
ब्राह्मणानां तु ते श्रुत्वा वाक्यं तद्विस्मयान्विताः ॥ ५८ ॥ सद्य एव तदा जाताः पापिष्ठा गतकल्मषाः ॥ तीर्थस्याऽस्य प्रभावेन नर्मदायाः प्रभा
वतः ॥ ५९ ॥ न क्वचित्पातकानां तु प्रवेशश्चाऽत्र जायते ॥ एवं संचित्य ते सर्वे पापिष्ठाश्च परस्परम् ॥ ६० ॥ चित्रभानुः स्मृतस्तैस्तु विचिंत्य
हृदये हरिम् ॥ स्नात्वा रेवाजले पुण्ये तर्पिताः पितृदेवताः ॥ ६१ ॥ नत्वा तु भास्करं देवं हृदि ध्यात्वा जनार्द्दनम् ॥ प्रदक्षिणं तु तं भक्त्या
ज्वलंतं जातवेदसम् ॥६२॥ पतिताः पांडवश्रेष्ठ पापोद्विग्ना महीपते ॥ सात्त्विकीं वासनां कृत्वा त्यक्त्वा रजस्तमस्तथा ॥ ६३ ॥ हतं तैः पावके
सर्व्वं रेवाया उत्तरे तटे ॥ विमानस्थास्तदा दृष्टा ब्राह्मणैस्ते युधिष्ठिर ॥ ६४ ॥ आश्चर्यमतुलं दृष्टमृषिभिर्नर्मदातटे ॥ तदाप्रभृति ते सर्वे रागद्वेष
विवर्जिताः ॥ ६५ ॥ रवितीर्थं द्विजा हृष्टाः सेवन्ते मोक्षकांक्षया ॥ तीर्थस्याऽस्य च यत्पुण्यं तच्छृणुष्व नराधिप ॥ ६६ ॥ पीडितो वृद्धभावेन
॥ ६० ॥ भक्त्या प्रीतो नरेश्वर ॥ उद्देशं कथयिष्यामि द्विक्रोशाभ्यंतरे स्थितः ॥ ६७ ॥ कुरुक्षेत्रं यथा पुण्यं रवितीर्थं श्रुतं मया ॥ ईश्वरेण पुरा ख्यातं ॥२३४॥
षण्मुखस्य नराधिप ॥ ६८ ॥ श्रुतं रुद्राच्च तैः सर्व्वैरहं तत्र समीपगः ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ मार्त्तंडग्रहणे प्राप्ते ये व्रजंति षडानन ॥
रवितीर्थे कुरुक्षेत्रे तुल्यमेतत्फलं लभेत् ॥ ६९ ॥ स्नाने दाने तथा जप्ये होमे चैव विशेषतः॥ कुरुक्षेत्रे समं पुण्यं नाऽत्र कार्या विचारणा ॥७०॥

ग्रामे वा यदि वाऽरण्ये पुण्या सर्वत्र नर्मदा ॥ रवितीर्थे विशेषेण रेवा पुण्यफलप्रदा ॥ ७१ ॥ षष्ठ्यां सूर्यदिने भक्त्या व्यतीपाते च वै धृतौ ॥ संक्रांतौ ग्रहणेऽमायां ये व्रजंति जितेंद्रियाः ॥ ७२ ॥ कामक्रोधैर्विमुक्ताश्च रागद्वेषैस्तथैव च ॥ उपोष्य परया भक्त्या देवस्याऽग्रे नराधिप ॥ ॥ ७३ ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा दीपं देवस्य बोधयेत् ॥ कथां वै वैष्णवीं पार्थ वेदाभ्यसनमेव च ॥ ७४ ॥ ऋग्वेदं वा यजुर्वेदं सामवेदमथर्वणम् ॥ ऋचमेकां जपेद्यस्तु स वेदफलमाप्नुयात् ॥ ७५ ॥ गायत्र्या च चतुर्वेदफलमाप्नोति मानवः ॥ प्रभाते पूजयेद्विप्रानन्नदानहिरण्यतः ॥ ७६ ॥ भूमिदानेन वस्त्रेण अन्नदानेन शक्तितः ॥ छत्रोपानहशय्यादिगृहदानेन पाण्डव ॥ ७७ ॥ ग्रामधूर्वहदानेन गजकन्याहयेन च ॥ विद्याशकटदानेन सर्वेषामभयं भवेत् ॥ ७८ ॥ शत्रुश्च मित्रतां याति विषं चैवाऽमृतं भवेत् ॥ ग्रहा भवंति सुप्रीताः प्रीतस्तस्य दिवाकरः ॥ ७९ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं रवितीर्थफलं नृप ॥ ये शृण्वंति नरा भक्त्या रवितीर्थफलं शुभम् ॥८०॥ तेऽपि पापविनिर्मुक्ता रविलोके वसंति हि ॥ गोदानेन च यत्पुण्यं यत्पुण्यं भृगुदर्शने ॥ ८१ ॥ केदार उदकं पीत्वा तत्पुण्यं जायते नृणाम् ॥ अब्दमश्वत्थसेवायां तिलपात्रप्रदो भवेत् ॥ ८२ ॥ तत्फलं समवाप्नोति आदित्येश्वरकीर्त्तनात् ॥ श्रुते यस्य प्रभावे न[1] जायते यन्नृपात्मज ॥ ८३ ॥ तत्सर्वं कथयिष्यामि भक्त्या तव महीपते ॥ पापानि च प्रलीयन्ते भिन्नपात्रे यथा जलम् ॥ ८४ ॥ तीर्थस्याऽभिमुखो नित्यं जायते नाऽत्र संशयः ॥ गुह्याद्गुह्यतरं तीर्थं कथितं तव पांडव ॥ ८५ पापिष्ठानां कृतघ्नानां स्वामिमित्रावघातिनाम् ॥ तीर्थाख्यानं शुभं तेषां गोपितव्यं सदा बुधैः ॥ ८६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे आदित्येश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षष्टितमोऽध्यायः ॥६०॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्परं पुण्यं नर्मदादक्षिणे तटे ॥ शक्रतीर्थं सुविख्यातमशेषाघविनाशनम् ॥ १ ॥ पुरा शक्रेण तत्रैव तपो वै दुरतिक्रमम् ॥ प्रारब्धं परया भक्त्या देवं प्रति महेश्वरम् ॥ २ ॥ ततः संतोषितो देव उमापतिर्नराधिप ॥ देवेंद्रत्वं वरं राज्यं दानवानां वधं ददौ ॥ ३ ॥ लब्धं शक्रेण नृपते नर्मदातीर्थभावतः॥ ततः पुण्यतमं तीर्थं संजातं वसुधातले॥४॥ कार्त्तिकस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे त्रयोदशीम् ॥ उपोष्य वै नरो भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥५॥ दुःस्वप्नसंभवैः पापैर्दुर्निमित्तसमुद्भवैः॥ ग्रहशाकिनिसंभूतैर्मुच्यते पांडुनंदन ॥६॥ शक्रेश्वरं नृपश्रेष्ठ ये प्रपश्यंति भक्तितः॥ तेषां जन्मकृतं पापं नश्यते नाऽत्र संशयः ॥७॥ अगम्यागमने चैव अवाह्ये चैव वाहिते ॥ स्वामिमित्रनिघाते यन्नश्यते नाऽत्र संशयः ॥ ८ ॥ गोप्रदानं

[1] न जायते–मुक्तो भवति–इत्यर्थः ।

प्रकर्तव्यं शुभं ब्राह्मणपुंगवे ॥ धुर्यं वा दापयेत्तस्मिन्सर्वांगरुचिरं नृप ॥ ९ ॥ दातव्यं परया भक्त्या स्वर्गे वासमभीप्सता ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं
शक्रेश्वरफलं नृप ॥१०॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे शक्रेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैक
षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र करोडीश्वरमुत्तमम् ॥ यत्र वै निहतास्तात दानवाः
सपदानुगाः ॥ १ ॥ इन्द्रादिदेवैः संहृष्टैः सततं जयबुद्धिभिः ॥ तेषां ये पुत्रपौत्राश्च पूर्ववैरमनुस्मरम् ॥ २ ॥ क्रुद्धैर्देवसमूहैश्च दानवा निहता रणे ॥
तेषां शिरांसि संगृह्य सर्वे देवाः सवासवाः ॥ ३ ॥ निक्षिप्य नर्मदातोये बंधुभावमनुस्मरम् ॥ तत्र स्नात्वा सुराः सर्वे स्थापयित्वा उमापतिम् ॥४॥
इन्द्रेण सहिताः सर्वेऽपूजयँल्लोकसिद्धये ॥ हृष्टचित्ताः सुराः सर्वे जग्मुराकाशमंडलम् ॥ ५ ॥ दानवानां महाभाग सूदिता कोटिरुत्तमा ॥
तदाप्रभृति तत्तीर्थं करोडीति महीतले ॥ ६ ॥ विख्यातं तु तदा लोके पापघ्नं पांडुनंदन ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यामुभौ पक्षौ च भक्तितः ॥
उपोष्य शूलिनश्चाग्रे रात्रौ कुर्वीत जागरम् ॥ ७ ॥ सत्कथापाठसंयुक्तो वेदाध्ययनसंयुतः ॥ प्रभाते विमले प्राप्ते पूजयेत्त्रिदशेश्वरम् ॥ ८ ॥
पंचामृतेन संस्नाप्य श्रीखण्डेन च गुंठयेत् ॥ शस्तैः पल्लवपुष्पैश्च पूजयेत्तु प्रयत्नतः ॥ ९ ॥ बहुरूपं जपन्मंत्रं दक्षिणाशां व्यवस्थितः ॥ यथोक्तेन
विधानेन नाभिमात्रे जले क्षिपेत् ॥ १० ॥ तिलांजलिं तु प्रेताय दक्षिणाशामुपस्थितः ॥ श्राद्धं तत्रैव विप्राय कारयेद्विजितेंद्रियः ॥ ११ ॥
विषमैरग्रजातैश्च वेदाभ्यसनतत्परैः ॥ गोहिरण्येन संपूज्य तांबूलैर्भोजनैस्तथा ॥ १२ ॥ भूषणैः पादुकाभिश्च ब्राह्मणान्पांडुनंदन ॥ भवेत्कोटिगुणं
तस्य नात्र कार्या विचारणा ॥ १३ ॥ तस्मिंस्तीर्थे तु यः कश्चित्त्यजेद्देहं विधानतः ॥ तस्य भवति यत्पुण्यं तच्छृणुष्व नराधिप ॥ १४ ॥
यावदस्थीनि तिष्ठंति मर्त्यस्य नर्मदाजले ॥ तावद्वसति धर्मात्मा शिवलोके सुदुर्लभे ॥ १५ ॥ ततः कालाच्च्युतस्तस्मादिह मानुषतां गतः ॥
कोटीधनपतिः श्रीमाञ्जायते राजपूजितः ॥ १६ ॥ सर्वधर्मसमायुक्तो मेधावी बीजपुत्रकः ॥ विख्यातो वसुधापृष्ठे दीर्घायुर्मानवो भवेत् ॥ १७ ॥
पुनः स्मरति तत्तीर्थं तत्र गत्वा नृपोत्तम ॥ करोडेश्वरमभ्यर्च्य प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ १८ ॥ इन्द्रचन्द्रयमै रुद्रैरादित्यैर्वसुभिस्तथा ॥ विश्वेदेवै
॥ ६१ ॥ स्तथा सर्वैः स्थापितस्त्रिदशेश्वरः ॥ १९ ॥ रेवाया उत्तरे कूले लोकानां हितकाम्यया ॥ मानवो भक्तिसंयुक्तः प्रासादं कारयेत्तु यः ॥ २० ॥ ॥२१ ॥

१ अनुस्मरम्–अनुस्मृत्यानुस्मृत्य–इत्यर्थः दीर्घाभाव आर्षः । २ दीर्घाभाव आर्षः ।

तस्मिंस्तीर्थे नरश्रेष्ठ सद्गतिं समवाप्नुयात् ॥ न्यायोपात्तधनेनैव दारुपाषाणकेष्टकैः ॥ २१ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैः स्त्रीभिश्च शक्तितः ॥ तेपि यांति नरा लोके शांकरे सुरपूजिते ॥ २२ ॥ यः शृणोति सदा भक्त्या माहात्म्यं तीर्थजं नृप ॥ तस्य पापं प्रणश्येत षण्मासाभ्यंतरं च यत ॥ २३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे करोडीश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेच्च राजेंद्र कुमारेश्वरमुत्तमम् ॥ प्रसिद्धं सर्वतीर्थानामगस्त्येश्वरसन्निधौ ॥ १ ॥ षण्मुखेन पुरा तात सर्वपातकनाशनम् ॥ आराध्य परया भक्त्या सिद्धिः प्राप्ता नराधिप ॥ २ ॥ देवसैन्याधिपो जातः सर्वशत्रुनिबर्हणः ॥ उग्रतेजा महात्माऽसौ संजातस्तीर्थसेवनात् ॥ ३ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं संजातं नर्मदातटे ॥ तत्र तीर्थे तु यो गत्वा एकचित्तो जितेंद्रियः ॥ ४ ॥ कार्त्तिकस्य चतुर्दश्यामष्टम्यां च विशेषतः ॥ स्नापयेद्गिरिजानाथं दधिदुग्धेन सर्पिषा ॥ ५ ॥ गीतं तत्र प्रकर्तव्यं पिंडदानं यथाविधि ॥ ब्राह्मणैः श्रोत्रियैः पार्थ षट्कर्मनिरतैः शुभैः ॥ ६ ॥ यत्किंचिद्दीयते तत्र अक्षयं पांडुनन्दन ॥ सर्वतीर्थमयं तीथ निर्मितं शिखिना नृप ॥ ७ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं कुमारेश्वरजं फलम् ॥ कुमारदर्शनात्पुण्यं प्राप्यते पांडुनन्दन ॥ ८ ॥ मृतः स्वर्गमवाप्नोति सत्यमीश्वरभाषितम् ॥ ९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कुमारेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तीर्थं परमशोभनम् ॥ नराणां पापनाशाय अगस्त्येश्वरमुत्तमम् ॥ १ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ कार्त्तिकस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे चतुदशी ॥ २ ॥ घृतेन स्नापयेद्देवं समाधिस्थो जितेंद्रियः ॥ एकविंशति कुलोपेतो च्यवंदेश्वरात्पदाव ॥ ३ ॥ धनं चोपानहौ छत्रं दद्याच्च घृतकंबलम् ॥ भोजनं चैव सर्वेषां सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ ४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे अगस्त्येश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र आनंदेश्वरमुत्तमम् ॥ रुद्रस्य परमानंदो यत्र जातो युधिष्ठिर ॥ तत्तीर्थं कथयिष्यामि सर्वपापक्षयं करम् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आनंदश्चैव संजातो रुद्रस्य द्विजसत्तम ॥ कथ्यतां मे च तत्सर्वं संक्षेपात्सह बांधवैः ॥ २ ॥

---

१ पाषाणकाः—पाषाणा एव स्वार्थे कन् । २ शिखिना—शिखिवाहनेने—इत्यर्थः । ३ बांधवैः सह—सहिताय—मे—इत्यर्थो बोद्धव्यः ।

॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ कथयामि नृपश्रेष्ठ आनंदेश्वरमुत्तमम् ॥ दानवानां वधं कृत्वा देवदेवो महेश्वरः ॥ ३ ॥ पूजितो दैवतैः सर्वैः किन्न
रैर्यक्षपन्नगैः ॥ आनंदसंयुतो देवो ननर्त वृषवाहनः॥ ४ ॥ भैरवं रूपमास्थाय गौर्या चार्द्धांगसंस्थितः ॥ भूतवेतालकंकालैर्भैरवैर्भैरवो वृतः ॥ ५ ॥
ननर्त नर्मदातीरे दक्षिणे पांडुनंदन ॥ तुष्टैर्मरुद्गणैः सर्व्वैः स्थापितः कमलासनः ॥ ६ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थमानंदेश्वरमुच्यते ॥ अष्टम्यां च चतु
र्दश्यां पौर्णमास्यां नराधिप ॥ ७ ॥ विधिवच्चार्च्चयेद्देवं सुगंधेन विलेपयेत् ॥ ब्राह्मणान्पूजयेत्तत्र यथाशक्त्या युधिष्ठिर ॥ ८ ॥ गोदानं तत्र कर्त्त
व्यं वस्त्रदानं शुभावहम् ॥ वसंतस्य त्रयोदश्यां श्राद्धं तत्रैव कारयेत् ॥ ९ ॥ इंगुदैर्बदरैर्बिल्वैरक्षतैश्च जलेन वा ॥ प्रेतानां कारयेच्छ्राद्धमानंदेश्वर
उत्तमे ॥ १० ॥ आनंदित भवेयुस्ते यावदाभूतसंप्लवम् ॥ संततेर्वै न विच्छेदः सप्तजन्मसु जायते ॥ आनंदोहि भवत्तेषां प्रतिजन्मनि भारत ॥
॥ ११ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे आनंदेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचषष्टित
मोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र मातृतीर्थमनुत्तमम् ॥ संगमस्य समीपस्थं नर्मदादक्षिणे
तटे ॥ १ ॥ मातरस्तत्र राजेंद्र संजाता नर्मदातटे ॥: उमार्द्धनारिर्देवेशो व्यालयज्ञोपवीतधृक् ॥ २ ॥ उवाच योगिनीवृंदं कष्टंकष्टमहो हर ॥ अजे
याः सर्वदेवानां त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ ३ ॥ तीर्थमत्र विधानेन प्रख्यातं वसुधातले ॥ एवं भवतु योगिन्य इत्युक्त्वाऽन्तरधाच्छिवः ॥ ४ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या नवम्यां नियतः शुचिः ॥ उपोष्य परया भक्त्या पूजयेन्मातृगोचरम्[1] ॥ ५ ॥ तस्य स्यु
र्मातरः प्रीताः प्रीतोऽयं वृषवाहनः ॥ वंध्याया मृतवत्साया अपुत्राया युधिष्ठिर ॥ ६ ॥ स्नापनं चारभेत्तत्र मंत्रशास्त्रविदुत्तमः ॥ सहिरण्येन कुंभेन
पंचरत्नफलान्वितः ॥ ७ ॥ स्नापयेत्पुत्रकामायाः कांस्यपात्रेण देशिकः ॥ पुत्रं सा लभते नारी वीर्यवंतं गुणान्वितम् ॥ ८ ॥ यो यं काममभिध्याये
त्ततः स लभते नृप ॥ मातृतीर्थात्परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ ९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्य
खंडे रेवाखंडे मातृतीथमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं तात जल
मध्ये व्यवस्थितम् ॥ लुंकेश्वरमिति ख्यातं सुरासुरनमस्कृतम् ॥ १ ॥ इदं तीर्थं महापुण्यं नानाश्चर्यं महीतले ॥ अस्य तीर्थस्य माहात्म्यमुत्पत्तिं
 शृणु भारत ॥ २ ॥ आसीत्पुरा महावीर्यो दानवो बलदर्पितः ॥ कालपृष्ठ इति ख्यातः सुतो ब्रह्मसुतस्य च ॥ ३ ॥ गंगातटं समाश्रित्य चचार

१ मातृगोचरम्–शंकरम्–इत्यर्थः ।

विपुलं तपः ॥ अधोमुखोऽपि संस्थित्वाऽपिबद्धूममहर्निशम् ॥ ४ ॥ ततश्चानंतरं देवस्तिष्ठते ह्युमया सह ॥ दृष्ट्वा तं पार्वती सा तु तपस्युग्रे व्यवस्थितम्॥ ५ ॥ पश्यपश्य महादेव धूमाशी तिष्ठते नरः ॥ प्रसीद तं कुरुष्वाऽद्य देहि शीघ्रं वरं विभो ॥ ६ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यदुक्तं वचनं देवि न तन्मे रोचते प्रिये ॥ स्वकार्यं च सदा चिंत्यं परकार्यं विसर्जयेत् ॥ ७ ॥ मूर्खस्त्रीबालशत्रूणां यश्छंदेनाऽनुवर्त्तते ॥ व्यसने पतते घोरे सत्यमेतदुदीरितम् ॥ ८ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ भार्यायाऽभ्यर्थितो भर्त्ता कारणं बहु भाषते ॥ लघुत्वं याति सा नारी एवं शास्त्रेषु पठ्यते ॥ ९ ॥ प्राणत्यागं करिष्यामि यदि मां त्वं न मन्यसे ॥ पार्वत्या प्रेरितो देवो गतोऽसौ दानवं प्रति ॥ १० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ किमर्थं पिबसे धूमं किमर्थं तप्यसे तपः ॥ किं दुःखं किं नु संतापो वद कार्यमभीप्सितम् ॥ ११ ॥ युवा त्वं दृश्यसेऽद्यापि वर्षविंशतिरेव च ॥ तदाचक्ष्व हि मे सर्व्वं तपसः कारणं महत् ॥ १२ ॥ ॥ दानव उवाच ॥ ॥ अचला दीयतां भक्तिर्मम स्थैर्य्यं तवोपरि ॥ अपरं वर्षसाहस्रं निर्विघ्नं मे गतं विभो ॥ ॥ १३ ॥ दिवसानां सहस्रे द्वे पूर्णे त्वत्तपसा मम ॥ १४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ याचयाऽभीप्सितं कार्यं तुष्टोऽहं तव सुव्रत ॥ देवस्य वचनं श्रुत्वा चिंतयामास दानवः ॥ १५ ॥ किं नाकं याचयाम्यद्य किमद्य सकलां महीम् ॥ एवं सचिंतयामास कामबाणेन पीडितः ॥ १६ ॥ ॥ दानव उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि मे देव वरं दास्यसि मे प्रभो ॥ संग्रामैस्तु न तुष्टोऽहं बलं नास्तीति किंच न ॥ १७ ॥ यस्य मूर्द्धन्यहं देव पाणिना समुपस्पृशे ॥ देवदानवगंधर्वो भस्मसाद्यातु तत्क्षणात् ॥ १८ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यत्त्वया चिंतितं किंचित्तत्सर्वं सफलं तव ॥ उत्तिष्ठ गच्छ शीघ्रं त्वं भवनं प्रति दानव ॥ १९ ॥ ॥ दानव उवाच ॥ ॥ स्थीयतां देवदेवेश यावज्ज्ञास्यामि ते वरम् ॥ युष्मन्मूर्ध्नि न्यसे पाणिं प्रत्ययो मे भवेद्यथा ॥ २० ॥ ततश्चानंतरं देवश्चिंतयानो महेश्वरः ॥ न स्कंदो न हरिर्ब्रह्मा यः कार्येषु क्षमोऽधुना ॥ २१ ॥ ज्ञात्वा चैवापदं प्राप्तां देवः प्रार्थयते वृषम्॥अनेन सह पापेन युध्यस्व सांप्रतं क्षणम्॥२२॥करं प्रासारयद्दैत्यो देवं मूर्ध्नि किल स्पृशेत् ॥ लांगूलेनाऽहतो दैत्यो विषण्णः पतितो भुवि॥२३॥ देवस्तु दक्षिणामाशां गतश्चैवोमया सह ॥ भयभीतो निरीक्षेत ग्रीवां भज्य पुनःपुनः ॥ २४ ॥ गते चाऽदर्शनं देवे युयुधे वृषभेण सः॥ द्वावेतौ बलिनां श्रेष्ठौ युयुधाते महाबलौ ॥ २५ ॥ प्रहारैर्वज्रसदृशैः कोपेन घटिकात्रयम् ॥ पाणिभ्यां न स्पृशेद्यो वै वृषभस्य शिरस्तथा ॥ २६ ॥ हत्वा लांगूलपातेन आगतो वृषभस्तदा ॥ उत्थितश्चाप्यसौ दैत्यो व्रजते वृषपृष्ठतः ॥ २७ ॥ वायुवेगेन संप्राप्तो यत्र देवो महेश्वरः ॥ आगतं

१ यावत्--इत्यध्याहारः । तावत्--इत्याक्षिप्तेन--उत्तरेण वाक्येन संबंधः । २ भज्य--तं निरीक्षितुं पश्चात्परिवृत्य--इत्यर्थः ।

दानवं दृष्ट्वा वृषो वचनमब्रवीत् ॥ २८ ॥ आरुह्य पृष्ठे मे देव शीघ्रमेव हि गम्यताम् ॥ आरुह्य वृषभं देवो जगाम चोमया सह ॥ २९ ॥ नाकं
प्राप्तस्ततो देवो गतः शक्रस्य मंदिरम् ॥ नात्यजद्देवपृष्ठं तु दानवो बलदर्पितः ॥ ३० ॥ इंद्रलोकं परित्यज्य ब्रह्मलोकं गतस्तदा ॥ यत्रयत्र ब्रजे
द्देवो भयात्सह दिवौकसैः ॥ ३१ ॥ अपश्यत्तत्र तत्रैव पृष्ठे लग्नं तु दानवम् ॥ सर्वांल्लोकान्भ्रमित्वा तु देवो विस्मयमागतः ॥ ३२ ॥ न स्थानं
विद्यते किंचिद्यत्र विश्रम्यते क्षणम् ॥ देवदानवयोस्तत्र युद्धं ज्ञात्वा सुदारुणम् ॥ ३३ ॥ हर्षितात्मा मुनिस्तत्र चिरं नृत्यति नारदः ॥ धन्योऽहमद्य
मे जन्म जीवितं च सुजीवितम् ॥ ३४ ॥ महांतं च कलिं दृष्ट्वा सन्तोषः परमोऽभवत् ॥ देवदानवयोस्तत्र युद्धं त्यक्त्वा च नारदः ॥ ३५ ॥
आजगाम ततो विप्रो यत्र देवो महेश्वरः ॥ दृष्ट्वा देवोथ तं विप्रं प्रतिपूज्याऽब्रवीदिदम् ॥३६॥ भो नारद मुनिश्रेष्ठ जानीषे केशवं क्वचित् ॥ गत्वा तत्र
च शीघ्रं त्वं केशवाय निवेदय ॥ ३७ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ देवदानवसिद्धानां गंधर्वोरगरक्षसाम् ॥ सर्वेषामेव देवेशो हरते ध्रुवमापदम् ॥
॥ ३८ ॥ असंभाव्यं न वक्तव्यं मनसाऽपि न चिंतयेत् ॥ ईदृशीं नैव बुद्ध्यामि आपदं च विभो तव ॥ ३९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
गच्छ नारद शीघ्रं त्वं यत्र देवो जनार्दनः ॥ विदितं च त्वया सर्वं यत्कृतं दानवेन तु ॥ ४० ॥ अवध्यो दानवो ह्येष सेन्द्रैरपि मरुद्गणैः ॥ गत्वा
तु केशवं देवं निवेदय महामुने ॥ ४१ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ न तु गच्छाम्यहं देव सुप्तः क्षीरोदधौ सुखी ॥ केशवः प्रेरणे ह्येषामादेशो
दीयतां प्रभो ॥४२॥ मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा राजानं च तथा प्रभुम् ॥ गुरुं चैवाऽदितः कृत्वा शयानं न प्रबोधयेत् ॥ ४३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
यदि क्वचिदगारेषु वह्निरुत्पद्यते महान् ॥ निधनं यांति तत्रस्था यद्बुद्धेरन्नसूरयः ॥ ४४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ शीघ्रं गच्छ महादेव
आत्मानं रक्ष सुप्रभो ॥ गच्छाम्यहं न सन्देहो यत्र देवो जनार्दनः ॥ ४५ ॥ ततो नंदिमहाकालौ स्तम्भहस्तौ भयानकौ ॥ जघ्नतुर्दानवं तत्र मुद्गरा
दिभिरायुधैः ॥ ४६ ॥ त्रयोऽपि च महाकायाः सप्ततालप्रमाणकाः ॥ न शमो जायते तेषां युध्यतां च परस्परम् ॥ ४७ ॥ ततश्चानंतरं विप्रोऽग
च्छत्तं केशवं प्रति ॥ सुप्तं क्षीरार्णवेऽपश्यच्छेषपर्यंकसंस्थितम् ॥ ४८ ॥ लक्ष्म्या पादयुगं गृह्य ऊरूपरि निवेशितम् ॥ अप्सरोगीयमानं तु
॥ ६३ ॥ भक्त्याऽऽनम्य च केशवम् ॥ ४९ ॥ अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ॥ उत्थापयस्व देवेशं लक्ष्मि त्वमविशंकिता ॥ ५० ॥ नारदस्य ॥२३७॥
वचः श्रुत्वा पदांगुष्ठं व्यमर्दयत् ॥ नारदस्तिष्ठते द्वारि उत्तिष्ठ मधुसूदन ॥ ५१ ॥ देवोऽपि नारदं दृष्ट्वा परं हर्षमुपागतः ॥ स्वागतं तु मुनिश्रेष्ठ सुप्र
भाताऽद्य शर्वरी ॥ ५२ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अद्य मे सफलं देव प्रभातं तव दर्शनात् ॥ कुशलं च न देवानां शीघ्रमुत्तिष्ठ गम्यताम् ॥ ५३ ॥

॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ ब्रह्मा चेंद्रश्च रुद्रश्च ये चान्ये तु मरुद्गणाः ॥ आपदः कारणं यच्च तत्समाख्यातुमर्हसि ॥ ५४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥
दानवेन महातीव्रं तपस्तप्तं सुदारुणम् ॥ रुद्रेण च वरो दत्तो भस्मत्वं मनसेप्सितम् ॥ ५५ ॥ वरदानबलेनैव स देवं हन्तुमर्हति ॥ ईदृशं चेष्टितं
ज्ञात्वा नीतो देवोऽमरैः सह ॥ ५६ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा जगाम समुनिर्हरिः ॥ दृष्ट्वा देवस्तमीशानं गच्छन्तं दिशमुत्तराम् ॥ ५७ ॥ दृष्ट्वा देवं च
रुद्रोथ परिष्वज्य पुनःपुनः ॥ नमस्कृत्य जगन्नाथं देवं च मधुसूदनः ॥५८॥ ॥विष्णुरुवाच॥ ॥भयस्य कारणं देव कथ्यतां च महेश्वर ॥ देवदानवय
क्षाणां प्रेषयेयं यमालयम् ॥५९॥ ललाटे च कृतो घर्म्मो युष्माकं च महेश्वर॥छित्वा शिरस्तथांगानि इंद्रियाणि न संशयः ॥६०॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥
नास्ति सौख्यं च मूर्खेषु नास्ति सौख्यं च रोगिषु ॥ पराधीनेन सौख्यं तु स्त्रीजिते च विशेषतः ॥६१॥ स्त्रीजितेन मया विष्णो वरो दत्तस्तु दानवे ॥
यस्य मूर्ध्नि न्यसेत्पाणिं स भवेद्भस्मपुंजवत् ॥६२॥ अजेयश्चामरश्चैव मया ह्युक्तः स केशव ॥ हंतुमिच्छति मां पाप उपायस्तव विद्यते ॥६३॥ ॥विष्णुरु
वाच ॥ गच्छंतु अमराः सर्वे युष्माभिः सह शंकर ॥ उपायं सर्जयाम्यद्य वधार्थं दानस्य च॥६४॥रेवायाश्च तटे तिष्ठ देव त्वममरैः सह ॥कालक्षेपो न
कर्त्तव्यो गम्यतां त्वरितं प्रभो॥६५॥दक्षिणा यत्र गंगा च रेवा चैव महानदी ॥यत्रयत्र च दृश्येत प्राची चैव सरस्वती॥६६॥तत्समं च महातीर्थं न म
र्त्ये चैव दृश्यते ॥ स्नानं ये तत्र कुर्वंति दानं चैव तु भक्तितः ॥ ६७ ॥ सप्तजन्मकृतं पापं नश्यते नात्र संशयः ॥ एतत्तीर्थं महापुण्यं सर्व
पातकनाशनम् ॥ ६८ ॥ गम्यतां तत्र देवेश लुंकेशं त्वं सहामरैः ॥ विष्णोस्तु वचनादेव प्रविष्टो ह्रदमुत्तमम् ॥ ६९ ॥ रतिं सुमहतीं चक्रे
सह तत्र मरुद्गणैः ॥ ततश्चानंतरं देवो मायां कृत्वा ह्यनेकधा ॥ ७० ॥ वसंतमासं संसृज्य उद्यानवनशोभितम् ॥ अशोकैर्बकुलैश्चैव ब्रह्मवृक्षैः
सुशोभनैः ॥ ७१ ॥ श्रीवृक्षैश्च कपित्थैश्च शिरीषै राजचंपकैः ॥ श्रीफलैश्च ताथा तालैः कदंबोदुंबरैस्तथा ॥ ७२ ॥ अश्वत्थादिद्रुमैश्चैव नानावृक्षै
रनेकशः ॥ नानापुष्पैः सुगंधाढ्यैर्भ्रमरैश्च निनादितम् ॥ ७३ ॥ तस्मिन्मध्ये महावृक्षो न्यग्रोधश्च सुशोभनः ॥ बहुपक्षिसमायुक्तः कोकिलाराव
नादिनः ॥ ७४ ॥ कृष्णेन च कृतं तस्मिन्कन्यारूपं च तत्क्षणात् ॥ न तस्याः सदृशी कन्या त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ ७५ ॥ अन्याश्च कन्यकाः
सप्त सुरूपाः शुभलोचनाः ॥ दिव्यरूपधराः सर्वा दिव्याभरणभूषिताः ॥ ७६ ॥ पुमांसमभिकांक्षंत्यो यद्येकः कामयेत्स्त्रियः ॥ मौक्तिकै रत्नमाणि
क्यैर्वैडूर्यैश्च सुशोभनैः ॥ ७७ ॥ कामहारैश्च वंशैश्च बद्धो हिंदोलकः कृतः ॥ आरूढाश्च महाकन्या गायंते सुस्वरं तदा ॥७८॥ मारुतः शीतलो
वाति वनं स्पृष्ट्वा सुशोभनम् ॥ वातेन प्रेरितो गंधो दानवो घ्राणपीडितः ॥ ७९ ॥ ततः कुसुमगंधेन विस्मयं परमं गतः ॥ आघ्राय चेदृशं

पुण्यं न दृष्टं न श्रुतं मया ॥ ८० ॥ वने चिंतयतः किंचिद्ध्वनि गीतं सुशोभनम् ॥ गीतस्य च ध्वनिं श्रुत्वा मोहितो मायया हरेः ॥ ८१ ॥ व्या
धस्यैव महाकूटे पतंति च यथा मृगाः ॥ कालस्पृष्टस्तथा कृष्णे पतितश्च नराधिप ॥ ८२ ॥ दृष्ट्वा कन्यां च तां दैत्यो मूर्च्छया पतितो भुवि ॥
पतितेन तु दृष्टैका कन्या वटतले स्थिता ॥ ८३ ॥ आस्यं दृष्ट्वा तु नारीणां पुनः कामेन पीडितः ॥ गृहीत्वा हेमदंडं तु तां पातयितुमिच्छति
॥ ८४ ॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ मा मानुस्पर्शय त्वं हि कुमार्यहं कुलोत्तम ॥ भो मुंचमुंच मां शीघ्रं यावद्गच्छाम्यहं गृहम् ॥ ८५ ॥ ॥ दानव
उवाच ॥ ॥ अहं विवाहमिच्छामि त्वया सह सुशोभने ॥ भूपृष्ठे सकले राज्ञी भवस्येवं न संशयः ॥ ८६ ॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ पिता रक्षति
कौमार्ये भर्त्ता रक्षति यौवने ॥ पुत्रो रक्षति वृद्धत्वे न स्त्री स्वातंत्र्यमर्हति ॥ ८७ ॥ न स्वातंत्र्यं ममैवास्ति उत्पन्नाहं महत्कुले ॥ याच्यस्तु मत्पिता
भ्राता मातापि हि तथैव च ॥ ८८ ॥ ॥ दानव उवाच ॥ ॥ यदि मां नेच्छसे त्वद्य स्वातंत्र्यं नावलंबसे ॥ ममापि च तदा हत्या सत्यं च
शुभलोचने ॥ ८९ ॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ विश्वासो नैव कर्तव्यो यादृशे तादृशे नरे ॥ नराः स्त्रीषु विचित्राश्च लंपटाः काममोहिताः ॥ ९० ॥
परिणीय तु मां त्वं हि भुंक्ष्व भोगान्मया सह ॥ जन्मनाशो भवेत्पश्चान्न त्वं नान्यो भवेन्मम ॥ ९१ ॥ ब्राह्मणी क्षत्रिणी वैशी शूद्री यावत्तथैव
च ॥ द्वितीयो न भवेद्भर्त्ता एकाकी चेह जन्मनि ॥ ९२ ॥ ॥ दानव उवाच ॥ ॥ यत्त्वया गदितं वाक्यं तन्मया धारितं हृदि ॥ प्रत्ययं मे
कुरुष्वाऽद्य यत्ते मनसि रोचते ॥ ९३ ॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ जानीष्व गोपकन्यां मां क्रीडामि सखिभिः सह ॥ अस्मत्कुलेषु यद्दिव्यं
तत्कुरुष्व यथाविधि ॥ ९४ ॥ न तद्दिव्यं कुलेऽस्माकं विषं कोशं न तत्तुला ॥ गोपान्वयेषु सर्वेषु हस्तः शिरसि दीयते ॥ ९५ ॥ कामांधेनैव
राजेंद्र निक्षिप्तो मस्तके करः ॥ तत्क्षणाद्भस्मसाद्भूतो दग्धस्तृणचयो यथा ॥ ९६ ॥ केशवोपरि देवैस्तु पुष्पवृष्टिः शुभा कृता ॥ हृष्टाः सर्वेऽगम
न्देवाः स्वस्थानं विगतज्वराः ॥ ९७ ॥ क्षीरोदं केशवोगच्छत्कालपृष्ठे निपातिते ॥ य इदं शृणु याद्भक्त्या चरितं दानवस्य च ॥ ९८ ॥ स जयी
जायते नित्यं शंकरस्य वचो यथा ॥ एतस्मात्कारणाद्राजँल्लिंगेश्वरमिति श्रुतम् ॥ ९९ ॥ लीनं च पातकं यस्मात्स्नानमात्रेण नश्यति ॥ त्वगस्थि[1]
॥ ६४ ॥ शोणितं मांसं मेदस्नायुस्तथैव च ॥१००॥ मज्जाशुक्रगतं पापं नश्यते जन्मकोटिजम् ॥ लुंकेश्वरे महाराज तोयं पिबति भक्तितः ॥ १ ॥ त्रिभिः
प्रसृतिमात्राभिः पापं यांति सहस्रधा ॥ विशेषेण चतुर्दश्या[2]मुभौ पक्षौ तु चाष्टमी ॥ २ ॥ उपोष्य यो नरो भक्त्या पितॄणां पांडुनन्दन ॥ उद्धृता

१ त्वगस्थ्यादिगतं पापम्—इत्यर्थोऽत्र यथाकथंचिद्बोद्धव्यः प्रकरणात् । २ अस्य इति शेषः ।

स्तेन ते सर्वे नारकीयाः पितामहाः ॥ ३ ॥ काकिणीं चैव यो दद्याद्ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ तेन दानफलं सर्वं कुरुक्षेत्रादिकं च यत् ॥ ४ ॥ प्राप्तं तु नान्यथा राजञ्च्छंकरो वदते त्विदम् ॥ स्पर्शलिंगमिदं राजञ्च्छंकरेण तु निर्मितम् ॥ ५ ॥ स्पर्शमात्रे मनुष्याणां रुद्रवासोऽभिजायते ॥ तेन दानफलं सर्वं कुरुक्षेत्रादिकं च यत् ॥ ६ ॥ एतस्मात्कारणाद्राजँल्लोकपालाश्च रक्षकाः ॥ दुर्गा च रक्षणे सृष्टा चतुर्हस्तधरा शुभा ॥ ७ ॥ धनदो लोकपालेशो रक्षकश्चेश्वरस्य च ॥ रक्षति च सदा कालं ग्रहव्यापाररूपतः॥८॥पुत्रभ्रातृसमारूपैः स्वामिसंबंधरूपिभिः॥ लंकेश्वरं च राजेंद्र देवैर्नाऽद्यापि मुच्यते ॥ १०९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे लुंकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ धनदस्य तु तत्तीर्थं ततो गच्छेद्युधिष्ठिर ॥ नर्मदादक्षिणे कूले सर्वपापक्षयंकरम् ॥ १ ॥ सर्वतीर्थफलं तत्र प्राप्यते नात्र संशयः ॥ चैत्रमासत्रयोदश्यां शुक्लपक्षे जितेंद्रियः ॥ २ ॥ उपोष्य परया भक्त्या रात्रौ कुर्वीत जागरम् ॥ पंचामृतेन राजेंद्र स्नापयेद्धनदं बुधः ॥ ३ ॥ दीपं घृतेन दातव्यं गीतं वाद्यं च कारयेत् ॥ प्रभाते पूजयेद्विप्रानात्मनः श्रेय इच्छति ॥ ४ ॥ प्रतिग्रहसमर्थांश्च विद्यासिद्धांतवादिनः ॥ श्रौतस्मार्त्तक्रियायुक्तान्परदारपराङ्मुखान् ॥ ५ ॥ पूजयेद्गोहिरण्येन वस्त्रोपानहभोजनैः ॥ छत्रशय्याप्रदानेन सर्वपापक्षयो भवेत् ॥६॥ त्रिजन्मजनितं पापं धनदस्य प्रभावतः ॥ स्वर्गदं दुर्विनीतानां विनीतानां च मोक्षदम् ॥ ७ ॥ अन्नदं च दरिद्राणां भवेज्जन्मनिजन्मनि ॥ कुलीनत्वं दुःखहानिः स्वभावाज्जायते नरे ॥८॥ व्याधिध्वंसो भवेत्तेषां नर्मदोदकसेवनात् ॥ धनदस्य तु यस्तीर्थे विद्यादानं प्रयच्छति ॥ ॥९॥स याति भास्करे लोके सर्वव्याधिविवर्जिते ॥ देवद्रोणीं च तत्रैव स्वशक्त्या पांडुनंदन ॥ १० ॥ ये प्रकुर्वंति भूयिष्ठां रेवाया दक्षिणे तटे ॥ ते यांति शांकरे लोके सर्वदुःखविवर्जिते ॥ ११ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे धनदतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र मंगलेश्वरमुत्तमम् ॥ स्थापितं भूमिपुत्रेण लोकानां हितकाम्यया ॥ १ ॥ तोषितः परया भक्त्या शंकरः शशिशेखरः ॥ चतुर्दश्यां गुरुर्देवः प्रत्यक्षो मङ्गलेश्वरः ॥ २ ॥ ब्रूहि पुत्र वरं शुभ्रन्तन्ते दास्यामि मंगल ॥ ३ ॥ ॥ मंगल उवाच ॥ ॥ प्रसादं कुरु मे शंभो प्रतिजन्मनि शंकर ॥ त्वदंगस्वेदसंभूतो ग्रहमध्ये वसाम्यहम्॥४॥ त्वत्प्रसादेन ईशान पूज्योऽहं सर्वदैवतैः ॥ कृतार्थोह्यद्य संजातस्तव दर्शनभाषणात् ॥ ५ ॥ स्थानेऽस्मिन्देवदेवेश मम नाम्ना महेश्वरः ॥ एवं भवतु

१ तत्प्राप्यते—इति शेषः ।

ते पुत्रेत्युक्त्वा चांतरधीयत ॥ ६ ॥ मंगलोऽपि महात्मा वै स्थापयित्वा महेश्वरम् ॥ आत्मयोगबलेनैव शूलिनाऽपूजयत्ततः ॥ ७ ॥ सर्व्वदुःख हरं लिंगं नाम्ना वै मंगलेश्वरम् ॥ तत्र तीर्थे तु वै राजन्ब्राह्मणान्प्रीणयेत्सुधीः ॥ ८ ॥ सपत्नीकान्नृपश्रेष्ठ चतुर्थ्यंगारके व्रते ॥ पत्नीभर्त्तारसंयुक्तं विद्वांसं श्रोत्रियं द्विजम् ॥ ९ ॥ व्रतांते चैव गोधूमैः शिवमुद्दिश्य दीयते ॥ प्रीयतां मे महादेवः सपत्नीको वृषध्वजः ॥ १० ॥ वस्त्रयुग्मं प्रदातव्यं लोहितं पांडुनंदन ॥ धूर्वहौ रक्तवर्णौ च शुभ्रं कृष्णं तथैव च ॥ ११ ॥ छत्रं शय्यां शुभां चैव रक्तमाल्यानुलेपनम् ॥ दातव्यं पाण्डवश्रेष्ठ विशुद्धेनांतरात्मना ॥ १२ ॥ चतुर्थ्यां तु तथाऽष्टम्यां पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ॥ श्राद्धं तत्रैव कर्त्तव्यं वित्तशाठ्येन वर्जितः ॥ १३ ॥ प्रेता भवंति सुप्रीता युगमेकं महीपते ॥ सपुत्रो जायते मर्त्यः प्रतिजन्म नृपोत्तम ॥ १४ ॥ तस्य तीर्थस्य भावेन सर्वांगरुचिरो नृप ॥ मंगलं भवते वंशे नाऽशुभं विद्यते क्वचित् ॥ १५ ॥ भक्त्या यः कीर्त्तयेन्नित्यं तस्य पापं व्यपोहति ॥ १६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे मंगलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ रेवाया उत्तरे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ रविणा निर्मितं पार्थ सर्वपापक्षयंकरम् ॥ १ ॥ स्वांशेन भास्कर स्तत्र तिष्ठते चोत्तरे तटे ॥ सर्वव्याधिहरः पुंसां नर्मदायां व्यवस्थितः ॥ २ ॥ षष्ठ्यांषष्ठ्यां नृपश्रेष्ठ ह्यष्टम्यां च चतुर्दशीम् ॥ स्नानं यः कारये न्मर्त्यः श्राद्धं प्रेतेषु भक्तितः ॥ तस्य पापक्षयः पार्थ सूर्यलोके महीयते ॥ ३ ॥ ततः स्वर्गाच्च्युतः सोऽपि जायते विमले कुले ॥ धनाढ्यो व्याधि निर्मुक्तो जीवेज्जन्मनिजन्मनि ॥ ४ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे रवितीर्थ माहात्म्यवर्णनंनाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ कामेश्वरं ततश्चान्यच्छृणु पांडवसत्तम ॥ सिद्धो यत्र गणाध्यक्षो गौरीपुत्रो महाबलः ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या भक्तियुक्तो जितेंद्रियः ॥ पंचामृतेन संस्नाप्य धूपनैवेद्यपूजनैः ॥ २ ॥ प्रसाद्य जगतामीशं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ अष्टम्यां मार्गशीर्षस्य तत्र स्नात्वा युधिष्ठिर ॥ ३ ॥ यो येन[2] यजते तत्र स तं काममवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे कामेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र मणिनागेश्वरं शुभम् ॥ उत्तरे नर्मदाकूले सर्वपापक्षयंकरम् ॥ स्थापितं

१ पत्नीभर्तारसंयुक्तं विद्वांसं श्रोत्रियं द्विजम्—एतस्य समुदितस्यार्थस्य—विद्वद्ब्राह्मणदाम्पत्यम्—इत्यर्थः । २ येन—कामेन—इत्यध्याहारः । येन कामेन—यंयं काममभिध्याय—इत्यर्थः ।

मणिनागेन लोकानां हितकाम्यया ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आशीविषेण सर्प्पेण ईश्वरस्तोषितः कथम् ॥ क्षुद्राः सर्वस्य लोकस्य भयदा विषशालिनः ॥ २ ॥ कथ्यतां तात मे सर्वं पातकस्योपशांतिदम् ॥ मम संतापजं दुःखं दुर्योधनसमुद्भवम् ॥ ३ ॥ कर्णभीष्मोद्भवं रौद्रं दुःखं पांचालिसंभवम् ॥ तव वक्त्रांबुजौघेन प्लावितं निर्वृतिं गतः ॥ ४ ॥ श्रुत्वा तव मुखोद्गीतां कथां वै पापनाशिनीम् ॥ अयुक्तमिदमस्माकं द्विज क्लेशो न शाम्यति ॥ ५ ॥ अथवा प्राप्स्यते तात विद्यादानस्य यत्फलम् ॥ तत्फलं प्राप्यते नित्यं कथाश्रवणतो हरेः ॥ ६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ यथायथा त्वं नृप भाषसे च तथातथा मे सुखमेति भारती ॥ शैथिल्यता वा जरयान्वितस्य त्वत्सौहृदं नश्यति नैव तात ॥ शृणुष्व तस्मात्सह बांधवैश्च कथामिमां पापहरां प्रशस्ताम् ॥ ७ ॥ कथयामि यथावृत्तमितिहासं पुरातनम् ॥ ८ ॥ कथितं पूर्वतो वृत्तैः पारंपर्येण भारत ॥ ९ ॥ द्वे भार्ये कश्यपस्यास्तां सर्वलोकेष्वनुत्तमे ॥ गरुत्मन्तं च विनताऽसूत कद्रूरहीनथ ॥ १० ॥ संतोषेण च ते तात तिष्ठतः काश्यपे गृहे ॥ कद्रूश्च विनतानाम हृष्टे च वनिते सदा ॥ ११ ॥ ताभ्यां सार्द्धं क्रीडते च कश्यपोऽपि प्रजापतिः ॥ ततस्त्वेकदिने प्राप्ते आश्रमस्था शुभानना ॥ १२ ॥ उच्चैःश्रवं हयं दृष्ट्वा मनोवेगसमन्वितम् ॥ पश्यपस्य हि तन्वंगी हयं सर्वत्र पांडुरम् ॥ १३ ॥ धावमानमविश्रांतं जवेन मनसोपमम् ॥ तं दृष्ट्वा सहसा चाऽश्वमीर्ष्याभावेन चाब्रवीत् ॥ १४ ॥ ॥ कद्रूरुवाच ॥ ब्रूहि भद्रे सहस्रांशोरश्वः किंवर्णको भवेत ॥ अहं ब्रवीमि कृष्णोऽयं त्वं किं वदसि तद्वद ॥ १५ ॥ ॥ विनतोवाच ॥ ॥ पश्यसे ननु नेत्रैश्च कृष्णं श्वेतं न पश्यसि ॥ असत्यभाषणाद्भद्रे यमलोकं गमिष्यसि ॥ १६ ॥ ॥ सत्यानृते तु वचने पणस्तव ममैव तु ॥ सहस्रं चैव वर्षाणां दास्यहं तव मंदिरे ॥ १७ ॥ असत्या यदि मे वाणी कृष्ण उच्चैः श्रवा यदि ॥ तदाहं त्वद्गृहे दासी भवामि सर्पमातृके ॥ १८ ॥ यदि उच्चैश्रवाः श्वेतोऽहं दासी च तवैव तु ॥ एवं परस्परं द्वाभ्यां संवादोऽयं व्यवर्द्धत ॥ १९ ॥ आश्रमेषु गता बाला रात्रौ चिंतापरा स्थिता ॥ बंधुवर्गस्य कथितं समस्तं तद्विचेष्टितम् ॥ २० ॥ पुत्राणां कथितं पार्थ पणं चैव मया कृतम् ॥ हाहाकारः कृतः सर्वैः श्रुत्वा मात्रा पणं कृतम् ॥ २१ ॥ जाता दासी न संदेहः श्वेतो भास्करवाहनः ॥ उच्चैःश्रवा हयः श्वेतो न कृष्णो विद्यते क्वचित् ॥ २२ ॥ ॥ कद्रूरुवाच ॥ ॥ यथाऽहं न भवे दासी तत्कार्यं च विचिंत्यताम् ॥ विशध्वं रोमकूपेषु ह्युच्चैःश्रवहयस्य तु ॥ २३ ॥ एकं मुहूर्त्तमात्रं तु यावत्कृष्णः स दृश्यते ॥ क्षणमात्रेण चैकेन दासी सा भवते मम ॥ २४ ॥ दासीं कृत्वा तु तां तन्वीं विनतां सत्यगर्विताम् ॥ ततः स्वस्थानगाः सर्वे भविष्यथ यथासुखम् ॥ २५ ॥ ॥

सर्पा ऊचुः ॥ ॥ यथा त्वं जननी चांब सर्वेषां भुवि पूजिता ॥ तथा साऽपि विशेषेण वंचितव्या न मातरः ॥२६॥ माता च पितृभार्या च मातृ
माता पितामही ॥ कर्मणा मनसा वाचा हितं तासां समाचरेत् ॥ २७ ॥ सा ततस्तेन वाक्येन क्रुद्धा कालानलोपमा ॥ मम वाक्यमकुर्वाणा
ये केचिद्भुवि पन्नगाः ॥ २८ ॥ हव्यवाहमुखे सर्वे ते यास्यंत्यविचारितम् ॥ मातुस्तद्वचनं श्रुत्वा सर्वे चैव भुजंगमाः ॥ २९ ॥ केचित्प्रविष्टा रोमेषु
उच्चैःश्रवहयस्य च ॥ नष्टाः केचिद्दशदिशं कद्रूशापभयात्ततः ॥ ३० ॥ केचिद्गंगाजले नष्टाः केचिन्नष्टाः सरस्वतीम् ॥ केचिन्महोदधौ लीनाः
प्रविष्टा विंध्यकंदरे ॥ ३१ ॥ आश्रित्य नर्मदातोये मणिनागोत्तमो नृप ॥ तपश्चचार विपुलमुत्तरे नर्मदातटे ॥ ३२ ॥ मातृशापभयात्पार्थ ध्यायते
कामनाशनम् ॥ अच्छेद्यमप्रतर्क्यं च विनाशोत्पत्तिवर्जितम् ॥ ३३ ॥ वायुभक्षः शतं साग्रं तदर्धं रविवीक्षकः ॥ एवं ध्यानरतस्यैव प्रत्यक्षस्त्रिपुरां
तकः ॥ ३४ ॥ साधुसाधु महाभाग सत्त्ववांस्तु भुजंगम ॥ त्वया भक्त्या गृहीतोऽहं प्रीतस्ते ह्युरगेश्वर ॥ वरं याचय मे क्षिप्रं यस्ते मनसि वर्त्तते ॥
॥ ३५ ॥ ॥ मणिनाग उवाच ॥ ॥ मातृशापभयान्नाथ क्लिष्टोऽहं नर्मदातटे ॥ त्वत्प्रसादेन मे नाथ मातृशापो भवेद्वृथा ॥ ३६ ॥ ॥ ईश्वर
उवाच ॥ ॥ हव्यवाहमुखं वत्स न प्राप्स्यसि ममाऽऽज्ञया ॥ मम लोके निवासश्च तव पुत्र भविष्यति ॥ ३७ ॥ ॥ मणिनाग उवाच ॥ ॥ अत्र
स्थाने महादेव स्थीयतामंशभागतः ॥ सहस्रांशेन भागेन स्थीयतां नर्मदाजले ॥ उपकाराय लोकानां मम नाम्नैव शंकर ॥ ३८ ॥ ॥ ईश्वर
उवाच ॥ ॥ स्थापयस्व परं लिंगमाज्ञया मम पन्नग ॥ इत्युक्त्वांतर्हितो देवो जगाम ह्युमया सह ॥३९॥ मार्कंडेय उवाच ॥ तत्र तीर्थे तु ये गत्वा
शुचि प्रयतमानसाः ॥ पंचम्यां वा चतुर्दश्यामष्टम्यां शुक्लकृष्णयोः ॥४०॥ अर्चयंति सदा पार्थ नोपसर्पंति ते यमम् ॥ दध्ना च मधुना चैव घृतेन
क्षीरयोगतः ॥ ४१ ॥ स्नापयंति विरूपाक्षमुमादेहार्धधारिणम् ॥ कामांगदहनं देवमधासुरनिषूदनम् ॥ ४२ ॥ स्नाप्यमानं च ये भक्त्या पश्यंति परमे
श्वरम् ॥ ते यांति च परे लोके सर्वपापविवर्जिते ॥ ४३ ॥ श्राद्धं प्रेतेषु ये पार्थ चाष्टम्यां पंचमीषु च ॥ ब्राह्मणैश्च सदा योग्यै
र्वेदपाठकचिंतकैः ॥ ४४ ॥ स्वदारनिरतैः श्लक्ष्णैः परदारविवर्जितैः ॥ षट्कर्मनिरतैस्तात शूद्रप्रेषणवर्जितैः ॥ ४५ ॥ खंजाश्च दर्दुराः षंढा
वार्द्धुष्याश्च कृषीवलाः ॥ भिन्नवृत्तिकराः पुत्र नियोज्या न कदाचन ॥ ४६ ॥ वृषली मंदिरे यस्य महिषीं यस्तु पालयेत् ॥
स विप्रो दूरतस्त्याज्यो व्रते श्राद्धे नराधिप ॥ ४७ ॥ काणाष्टुंटाश्च मंटाश्च वेदपाठविवर्जिताः ॥ न ते पूज्या द्विजाः

१ नः—इति शेषः । २ कद्रूः—इत्यर्थः । ३ मे—मत्तः सकाशात्—इत्यर्थः । ४ टुंटाः—अव्यक्तशब्दकर्तारः—इत्यर्थः । शब्दकल्पद्रुमे-टुण्टकशब्दव्याख्यानम् । ५ मण्टाः-उन्मत्ताः-इत्यर्थः। शब्दकल्पद्रुमे--मण्टशब्दव्याख्यानम् ।

पार्थ मणिनागेश्वरे शुभे ॥ ४८ ॥ यदीच्छेदूर्ध्वगमनमात्मनः पितृभिः सह ॥ सर्वांगरुचिरां धेनुं यो दद्यादग्रजन्मने ॥ ४९ ॥ स याति परमं लोकं यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ततः स्वर्गाच्युतः सोऽपि जायते विमले कुले ॥ ५० ॥ ये पश्यंति परं भक्त्या मणिनागेश्वरं नृप ॥ न तेषां जायते वंशे पन्नगानां भयं नृप ॥ ५१ ॥ पन्नगः शंकते तेषां मणिनागप्रदर्शनात् ॥ सौपर्णरूपिणस्ते वै दृश्यन्ते नागमण्डले ॥ ५२ ॥ फलानि चैव दानानां शृणुष्वाऽथ नृपोत्तम ॥ अन्नं संस्कारसंयुक्तं ये ददंते नरोत्तमाः ॥ ५३ ॥ तोयं शय्यां तथा छत्रं कन्यां दासीं सुभाषिणीम् ॥ पात्रे देयं यतो राजन्यदीच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ ५४ ॥ सुरभीणि च पुष्पाणि गन्धवस्त्राणि दापयेत् ॥ दीपं धान्यं गृहं शुभ्रं सर्वोपस्करसंयुतम् ॥५५॥ ये ददन्ते परं भक्त्या ते व्रजंति त्रिविष्टपम् ॥ मणिनागे नृपश्रेष्ठ यच्च दानं प्रदीयते ॥ ५६ ॥ तस्य दानस्य भावेन स्वर्गे वासो भवेद्ध्रुवम् ॥ पातकानि प्रलीयन्ते आमपात्रे यथा जलम् ॥ ५७ ॥ नर्मदातोयसंसिद्धं भोज्यं विप्रे ददाति यः ॥ सोऽपि पापैर्विनिर्मुक्तः क्रीडते दैवतैः सह ॥ ५८ ॥ ततः स्वर्गच्युतानां हि लक्षणं प्रवदाम्यहम् ॥ दीर्घायुषो जीवपुत्रा धनवंतः सुशोभनाः ॥ ५९ ॥ सर्वव्याधिविनिर्मुक्ताः सुतभृत्यैः समन्विताः ॥ त्यागिनो भोगसंयुक्ता धर्माख्यानरताः सदा ॥ ६० ॥ देवद्विजगुरोर्भक्तास्तीर्थसेवापरायणाः ॥ मातापितृवशा नित्यं द्रोहक्रोधविवर्जिताः ॥ ६१ ॥ एभिरेव गुणैर्युक्ता ये नराः पांडुनंदन ॥ सत्यंते स्वर्गादायाताः स्वर्गे वासं व्रजंति ते ॥ ६२ ॥ सर्वतीर्थवरं तीर्थं मणिनागं नृपोत्तम ॥ तीर्थाख्यानमिदं पुण्यं यः पठेच्छृणुयादपि ॥ ६३ ॥ सोऽपि पापैर्विनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥ न विषं क्रमते तेषां विचरंति यथेच्छया ॥ ६४ ॥ भाद्रपद्यां च यत्ष ष्ठ्यां पुण्यं सूर्यस्य दर्शने ॥ तत्फलं समवाप्नोति आख्यानश्रवणेन तु ॥ ६५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे मणिनागेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नर्मदा दक्षिणे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ सर्वपापहरं पाथ गोपारेश्वरमुत्तमम् ॥ गोदेहान्निःसृतं लिंगं पुण्यं भूमितले नृप ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ गोदेहान्निःसृतं कस्माल्लिंगं पापक्षयंकरम् ॥ दक्षिणे नर्मदाकूले मणिनागसमीपतः ॥ संक्षेपात्कथ्यतां विप्र गोपारेश्वरसम्भवम् ॥ २ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ कामधेनुस्तपस्तत्र पुरा पार्थ चकार ह ॥ ध्यायते परया भक्त्या देवदेवं महेश्वरम् ॥ ३ ॥ तुष्टस्तस्या जगन्नाथः कपिलाया महेश्वरः ॥ निःसृतो देहमध्यात्तु अच्छेद्यः परमेश्वरः ॥ ४ ॥ तुष्टो देवि जगन्मातः कपिले परमेश्वरि ॥ आराधनं कृतं यस्मात्त

१ अनंतरं मणिनागेश्वरतीर्थे गत्वा स्नात्वा—दानानि दत्त्वा च—इत्यर्थोऽत्राध्याहृत्य बोद्धव्यः।

द्ददाऽऽशु शुभानने ॥ ५ ॥ ॥ सुरभ्युवाच ॥ ॥ लोकानामुपकाराय सृष्टाऽहं परमेष्ठिना ॥ लोककार्याणि सर्वाणि सिद्धयंति मत्प्रसादतः ॥ ६ ॥
लोकाः स्वर्गं प्रयास्यन्ति मत्प्रसादेन शंकर ॥ तीर्थं त्वं भव मे शम्भो लोकानां हितकाम्यया ॥ ७ ॥ तथेति भगवानुक्त्वा तीर्थे तत्रावसन्मुदा ॥
तदाप्रभृति तत्तीर्थं विख्यातं वसुधातले ॥ स्नानेनैकेन राजेंद्र पापसंघं व्यपोहति ॥८॥ गोपारेश्वरगोदानं यस्तु भक्त्या च कारयेत् ॥ योग्ये द्विजो
त्तमे देया योग्या धेनुः सकांचना ॥ ९ ॥ सवत्सा तरुणी शुभ्रा बहुक्षीरा सवस्त्रका ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यामष्टम्यां वा प्रदापयेत् ॥ १० ॥ सर्वेषु
चैव मासेषु कार्त्तिके च विशेषतः ॥ दापयेत्परया भक्त्या द्विजे स्वाध्यायतत्परे ॥ ११ ॥ विधिना च प्रदद्याद्यो विधिना यस्तु गृह्णते ॥ तावुभौ
पुण्यकर्माणौ प्रेक्षकः पुण्यभाजनम् ॥ १२ ॥ पिंडदानं प्रकुर्याद्यः प्रेतानां भक्तिसंयुतः ॥ पिंडेनैकेन राजेंद्र प्रेता यांति परां गतिम् ॥ १३ ॥
भक्त्या प्रणामं रुद्रस्य ये कुर्वंति दिनेदिने ॥ तेषां पापं प्रलीयेत भिन्नपात्रे जलं यथा ॥ १४ ॥ तत्र तीर्थे तु यो राजन्वृषभं च समुत्सृजेत् ॥ पितर
श्चोद्धृतास्तेन शिवलोके महीयते ॥ १५ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ वृषोत्सर्गे कृते तात फलं यज्जायते नृणाम् ॥ तत्सर्वं कथयस्वाशु प्रय
त्नेन द्विजोत्तम ॥ १६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ सर्वलक्षणसंपूर्णे वृषे चैव तु यत्फलम् ॥ तदहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्व धर्मनंदन[1] ॥ १७ ॥
कार्त्तिके चैव वैशाखे पूर्णिमायां नराधिप ॥ रुद्रस्य सन्निधौ भूत्वा शुचिः स्नातो जितेंद्रियः ॥ १८ ॥ वृषस्यैव समुत्सर्गं कारयेत्प्रीयतां हरः ॥
सान्निध्ये कारयेत्पुत्र चतस्रो वत्सिकाः शुभाः ॥ १९ ॥ दत्त्वा तु विप्रमुख्याय सर्वलक्षणसंयुताः ॥ प्रीयतां च महादेवो ब्रह्मा विष्णुर्महेश्वरः ॥
॥ २० ॥ वृषभे रोमसंख्या या सर्वांगेषु नराधिप ॥ तावद्वर्षप्रमाणं तु शिवलोके महीयते ॥ २१ ॥ शिवलोके वसित्वा तु यदा मर्त्येषु जाय
ते ॥ कुले महति संभूतिर्धनधान्यसमाकुले ॥ २२ ॥ नीरोगो रूपवांश्चैव विद्याढ्यः सत्यवाक्छुचिः ॥ गोपारेश्वरमाहात्म्यं मया
ख्यातं युधिष्ठिर ॥ गोदेहान्निःसृतं लिंगं नर्मदादक्षिणे तटे ॥ २३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम
आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे गोपारेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥
रेवाया उत्तरे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ सर्वपापहरं मर्त्ये नाम्ना वै गौतमेश्वरम् ॥ १ ॥ स्थापितं गौतमेनैव लोकानां हितकाम्यया ॥
स्वर्गसोपानरूपं तु तीर्थं पुंसां युधिष्ठिर ॥ २ ॥ तत्र गच्छ परं भक्त्या यत्र देवो जगद्गुरुः ॥ पातकस्य विनाशार्थं स्वर्गवासप्रदस्तथा ॥ ३ ॥

१ पाण्डुनन्दन—इ०पा० ।

सौभाग्यवर्द्धनं तीर्थं जयदं दुःखनाशनम् ॥ पिंडदानेन चैकेन कुलानामुद्धरेत्त्रयम् ॥ ४ ॥ यत्किंचिद्दीयते भक्त्या स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ तत्सर्वं शतसाहस्रमाज्ञया गौतमस्य हि ॥ ५ ॥ तीर्थानां परमं तीर्थं स्वयं रुद्रेण भाषितम् ॥ ६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे गौतमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ शंखचूडस्य नाम्ना वै प्रसिद्धं भूमिमंडले ॥ १ ॥ शंखचूडः स्वयं तत्र संस्थितः पांडुनंदन ॥ वैनतेयभयात्पार्थ सुखद नर्मदातटे ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥ स्नापयेच्छंखचूडं तु क्षीरक्षौद्रेण सर्पिषा ॥ ३ ॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्देवस्याग्रे नराधिप ॥ दधिभक्तेन संपूज्य ब्राह्मणाञ्छंसितव्रतान् ॥ गोप्रदाने द्विजेंद्रोऽयं सर्वपापक्षयंकरः ॥ ४ ॥ तस्मिंस्तीर्थे तु यः पार्थ सर्प्पदष्टं प्रतर्प्पयेत् ॥ स याति परमं लोकं शंकरस्य वचो यथा ॥ ५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे शंखचूडतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र पारेश्वरमनुत्तमम् ॥ पराशरो महात्मा वै नर्मदायास्तटे शुभे ॥ १ ॥ तपश्चचार विपुलं पुत्रार्थं पांडुनंदन ॥ हिमवद्दुहिता तेन गौरी नारायणी नृप ॥ २ ॥ तोषिता परया भक्त्या नर्मदोत्तरके तटे ॥ तस्य तुष्टा महादेवी शंकरार्द्धांगधारिणी ॥ ३ ॥ भोभो ऋषिवर श्रेष्ठ तुष्टाऽहं तव भक्तितः ॥ वरं याचय मे विप्र पराशर महामते ॥ ४ ॥ ॥ पराशर उवाच ॥ ॥ परितुष्टाऽसि मे देवि यदि देयो वरो मम ॥ देहि पुत्रं भगवति सत्यशौचगुणान्वितम् ॥ ५ ॥ वेदाभ्यसनशीलं हि सर्वशास्त्रविशारदम् ॥ तीर्थे चाऽत्र भवेद्देवि सन्निधानवरेण तु ॥ ६ ॥ लोकोपकारहेतोश्च स्थीयतां गिरिनंदिनि ॥ पराशराभिधानेन नर्मदादक्षिणे तटे ॥ ७ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ एवं भवतु ते विप्र तत्रै वांतरधीयत ॥ पराशरो महात्मा वै स्थापयामास पार्वतीम् ॥ ८ ॥ शंकरं स्थापयामास सुरासुरनमस्कृतम् ॥ अच्छेद्यमप्रतर्क्यं च देवानां तु दुरासदम् ॥ ९ ॥ पराशरो महात्मा वै कृतार्थो ह्यभवन्नृप ॥ १० ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या शुचिः प्रयतमानसः ॥ स्त्र्यथवा पुरुषो वापि काम क्रोधविवर्जितः ॥ ११ ॥ माघे चैत्रेऽथ वैशाखे श्रावणे नृपनंदन ॥ मासि मार्गशिरे चैव शुक्लपक्षे तु सर्वदा ॥ १२ ॥ तत्र गत्वा शुभे स्थाने नर्मदादक्षिणे तटे ॥ १३ ॥ उपोष्य परया भक्त्या व्रतमेतत्समाचरेत् ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा दीपदानं स्वशक्तितः ॥ १४ ॥ गीतं नृत्यं तथा वाद्यं कामक्रोधविवर्जितः ॥ प्रभाते विमले प्राप्ते द्विजाः पूज्याः स्वशक्तितः ॥ १५ ॥ संपूज्य ब्राह्मणान्पार्थ धनदानहिरण्यतः ॥ वस्त्रेण च्छत्रदानेन

शय्यातांबूलभोजनैः ॥ १६ ॥ प्रीणयेन्नर्मदातीरे ब्राह्मणाञ्छंसितव्रतान् ॥ श्राद्धं कार्यं नृपश्रेष्ठ आमैः पक्वैर्जलेन च ॥ १७ ॥ स्त्रीणां चैव तु शूद्राणामामश्राद्धं प्रशस्यते ॥ आमं चतुर्गुणं देयं ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ॥ १८ ॥ वेदोक्तेन विधानेन द्विजाः पूज्याः प्रयत्नतः ॥ हस्तमात्रैः कुशैश्चैव तिलैश्चैवाक्षतैर्नृप ॥ १९ ॥ विप्रा उदङ्मुखाः कार्याः स्वयं वै दक्षिणामुखः ॥ दर्भेषु निक्षिपेदन्नमित्युच्चार्य द्विजाग्रतः ॥ २० ॥ प्रेता यांतु परे लोके तीर्थस्यास्य प्रभावतः ॥ पापं मे प्रशमं यातु एतु वृद्धिं शुभं सदा ॥ २१ ॥ वृद्धिं यातु सदा वंशो ज्ञातिवर्गो द्विजोत्तम ॥ एवमुच्चार्य विप्राय दानं देयं स्वशक्तितः ॥ २२ ॥ गोभूतिसहिरण्यादि चान्नं वस्त्रं स्वशक्तितः ॥ दातव्यं पांडवश्रेष्ठ पारेश्वरवराश्रमे ॥ २३ ॥ ये शृण्वंति परं भक्त्या मुच्यंते सर्वपातकैः ॥ २४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे पारेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ भीमेश्वरं ततो गच्छेत्सर्वपापक्षयंकरम् ॥ सेवितं ऋषिसंघैश्च भीमव्रतधरैः शुभैः ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा सोपवासो जितेंद्रियः ॥ जपेदेकाक्षरं मंत्रमूर्ध्वबाहुर्दिवाकरे ॥ २ ॥ तस्य जन्मार्जितं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ सप्तशन्मार्जितं पापं गायत्र्या नश्यते ध्रुवम् ॥३॥ दशभिर्जन्मभिर्जातं शतेन तु पुरा कृतम् ॥ सहस्रेण त्रिजन्मोत्थं गायत्री हंति किल्बिषम् ॥ ४ ॥ वैदिकं लौकिकं वापि जाप्यं जप्तं नरेश्वर ॥ तत्क्षणाद्दहते सर्वं तृणन्तु ज्वलनो यथा ॥ ५ ॥ न देवबलमाश्रित्य कदाचित्पापमाचरेत् ॥ अज्ञानान्नश्यते क्षिप्रं नोत्तरं तु कदाचन ॥ ६ ॥ तत्र तीर्थे तु यो दानं शक्तिमाश्रित्य चाचरेत् ॥ तदक्षय्यफलं सर्वं जायते पांडुनंदन ॥ ७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे भीमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तसप्ततितमोऽध्ययः ॥७७॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र नारदेश्वरमुत्तमम् ॥ तीर्थानां परमं तीर्थं निर्मितं नारदेन तु ॥१॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ नारदेन मुनिश्रेष्ठ कस्मात्तीर्थं विनिर्मितम् ॥ एतदाख्याहि मे सर्वं प्रसन्नो यदि सत्तम ॥२॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ परमेष्ठिसुतः पार्थ नारदो मुनिसत्तमः ॥ रेवायाश्चोत्तरे कूले तपस्तेन पुरा कृतम् ॥ ३ ॥ नवनाडीनिरोधेन काष्ठावत्यां गतेन च ॥ तोषितः पशुभर्त्ता वै नारदेन युधिष्ठिर ॥ ४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ तुष्टोऽहं तव विप्रेंद्र योगिनाथ अयोनिज ॥ वरं प्रार्थय मे वत्स यस्ते मनसि वर्त्तते ॥ ५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ त्वत्प्रसादेन मे शंभो योगश्चैव प्रसिध्यतु ॥ अचला ते भवेद्भक्तिः सर्वकालं ममैव तु ॥ ६ ॥ स्वेच्छाचारी भवे देव वेदवेदांगपारगः ॥ त्रिकालज्ञो जगन्नाथ गीतज्ञोऽहं सदा भवे ॥ ७ ॥ दिनेदिने यथा युद्धं देवदानवमानुषैः ॥ पाताले मर्त्यलोके वा स्वर्गे वाऽपि महेश्वर ॥ ८ ॥

पश्येयं त्वत्प्रसादेन भवंतं पार्वतीं तथा ॥ तीर्थं लोकेषु विख्यातं सर्वपापक्षयंकरम् ॥ ९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ एवं नारद सर्वं तु भविष्यति न संशयः ॥ चिंतितं मत्प्रसादेन सिद्ध्यते नात्र संशयः ॥ १० ॥ स्वेच्छाचारो भवेर्वत्स स्वर्गे पातालगोचरे ॥ मर्त्ये वा भ्रम वै योगिन्न केनाऽपि निवार्यसे ॥ ११ ॥ सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्च्छनाश्चैकविंशतिः ॥ ताना एकोनपंचाशत्प्रसादान्मे तव ध्रुवम् ॥ १२ ॥ मम प्रियंकरं दिव्यं नृत्य गीतं भविष्यति ॥ कलिं च पश्यसे नित्यं देवदानवकिन्नरैः ॥ १३ ॥ त्वत्तीर्थं भूतले पुण्यं मत्प्रसादाद्भविष्यति ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो ह्यशेषज्ञानकोविदः ॥ एकस्त्वमसि निःसंगो मत्प्रसादेन नारद ॥१४॥ इत्युक्त्वांतर्दधे देवो नारदस्तत्र शूलिनम् ॥ स्थापयामास राजेंद्र सर्वसत्त्वोपकारकम् ॥ ॥ १५ ॥ पृथिव्यामुत्तमं तीर्थं निर्मितं नारदेन तु ॥ तत्र तीर्थे नृपश्रेष्ठ यो गच्छेद्विजितेंद्रियः ॥ १६ ॥ मासि भाद्रपदे पार्थ कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ उपोष्य परया भक्त्या रात्रौ कुर्वीत जागरम् ॥ १७ ॥ छत्रं तत्र प्रदातव्यं ब्राह्मणे शुभलक्षणे ॥ शस्त्रेण तु हता ये वै तेषां श्राद्धं प्रदापयेत् ॥ ते यांति परमं लोकं पिंडदानप्रभावतः ॥ १८ ॥ कपिला तत्र दातव्या पितॄनुद्दिश्य भारत ॥ इत्युच्चार्य द्विजे देया यांतु ते परमां गतिम् ॥ १९ ॥ अस्य श्राद्धस्य भावेन ब्राह्मणस्य प्रसादतः ॥ नर्मदातोयभावेन न्यायार्जितधनस्य च ॥ तेषां चैव प्रभावेन प्रेता यांतु परां गतिम् ॥ २० ॥ इत्युच्चार्य द्विजे देया दक्षिणा च स्वशक्तितः॥ हविष्यान्नं विशालाक्ष द्विजानां चैव दापयेत् ॥ २१ ॥ दीपं भक्त्या प्रदातव्यं नृत्यं गीतं च कारयेत् ॥ अवाप्तं तेन वै सर्व्वं यः करोतीश्वरालये ॥ २२ ॥ स याति रुद्रसान्निध्यमिति रुद्रः स्वयं जगौ ॥ विद्यादानेन चैकेन अक्षयां गतिमाप्नुयात् ॥ ॥ २३ ॥ धूर्वहास्तत्र दातव्या भूमिः सस्यवती नृप ॥ चित्रभानुं शुभैर्मंत्रैः प्रीणयेत्तत्र भक्तितः ॥ २४ ॥ आज्येन सुप्रभूतेन होमद्रव्येण भारत ॥ ये यजंति सदा भक्त्या त्रिकालं नृत्यमेव च ॥ २५ ॥ तीर्थे नारदनामाख्ये रेवायाश्चोत्तरे तटे ॥ चित्रभानुमुखा देवाः सर्वदेवमयो ऋषिः ॥ २६ ॥ ऋषिणा प्रीणिताः सर्वे तस्मात्प्रीत्यो[1] हुताशनः ॥ पूजिते हव्यवाहे तु दारिद्र्यं नैव जायते ॥ २७ ॥ धनेन विपुला प्रीतिर्जायते प्रतिजन्मनि ॥ कुलीनाश्च सुवेषाश्च सर्वकालं धनेन तु ॥ २८ ॥ प्लवो नदीनां पतिरंगनानां राजा च सद्वृत्तरतः प्रजानाम् ॥ धनं नराणामृतवस्तरूणां गतं गतं यौवनमानयंति[2] ॥२९॥ धनदत्वं धनेशेन तस्मिंस्तीर्थे ह्युपार्जितम् ॥ यमेन च यमत्वं हि इंद्रत्वं चैव वज्रिणा ॥३०॥ अन्यैरपि महीपालैः पार्थिवत्व मुपार्जितम् ॥ नारदेश्वरमाहात्म्याद्ध्रुवो निश्चलतां गतः ॥ ३१ ॥ सर्वतीर्थवरं तीर्थं निर्मितं नारदेन तु॥ पृथिव्यां सागरांतायां रेवायाश्चोत्तरे तटे ॥

१ प्रीत्यः—प्रीणनीयः—इत्यर्थः । २ युक्ता भविष्यन्ति—इति शेषः ।

तद्वरं सर्वतीर्थानां महापातकनाशनम् ॥ ३२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे
नारदेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तीर्थद्वयमनुत्तमम् ॥
दधिस्कन्दं मधुस्कंदं सर्वपापक्षयंकरम् ॥ १ ॥ दधिस्कन्दे नरः स्नात्वा यस्तु दद्याद्द्विजे दधि ॥ उपतिष्ठेत्ततस्तस्य सप्तजन्मनि भारत ॥ २ ॥
न व्याधिर्न जरा तस्य न शोको नैव मत्सरः ॥ दशचंद्रशतं यावज्जायते विमले कुले ॥ ३ ॥ मधुस्कन्देऽपि मधुना मिश्रितान्यस्तिलान्ददेत् ॥
नाऽसौ वैवस्वतं देवं पश्येद्वै जन्मसप्ततिम् ॥ ४ ॥ मधुना सह संमिश्रं पिंडं यस्तु प्रदापयेत् ॥ तस्य पौत्रप्रपौत्रेभ्यो दारिद्र्यं नैव जायते ॥
॥ ५ ॥ दधिभिः सह संमिश्रं पिंडं यस्तु प्रदापयेत् ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा विधिवद्दक्षिणामुखः ॥ ६ ॥ पिता पितामहश्चैव तथैव
प्रपितामहः ॥ द्वादशाब्दानि तुष्यंति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे दधिस्कन्दमधुस्कन्दतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र नंदिकेश्वरमुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो महानंदी तत्ते सर्वं वदाम्यहम् ॥ १ ॥ रेवायां पुरतः कृत्वा पुरा
नंदी गणेश्वरः ॥ तपस्तपञ्जयं कुर्वंस्तीर्थात्तीर्थं जगाम ह ॥ २ ॥ दधिस्कंदं मधुस्कंदं यावत्त्यक्त्वा तु गच्छति ॥ तावत्तुष्टो महादेवो नंदिनाथ
मुवाच ह ॥ ३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ भोभोः प्रसन्नो नंदीश वरं वृणु यथेप्सितम् ॥ तपसा तेन तुष्टोऽहं तीर्थयात्राकृतेन ते ॥ ४ ॥ नंदीश्वर उवाच ॥
न चाऽहं कामये वित्तं न चाऽहं कुलसंततिम् ॥ मुक्त्वा न कामये कामं तव पादांबुजात्परम् ॥ ५ ॥ कृमिकीटपतंगेषु तिर्यग्योनिं गतस्य वा ॥ जन्म
जन्मांतरेऽप्यस्तु भक्तिस्त्वयि ममाऽचला ॥ ६ ॥ तथेत्युक्त्वा महादेवः परया कृपया नृप ॥ गृहीत्वा तं करे सिद्धं जगाम निलयं हरः ॥ ७ ॥ तस्मिं
स्तीर्थे तु यः स्नात्वा भक्त्या त्र्यक्षं प्रपूजयेत् ॥ अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ८ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा प्राणत्यागं करोति चेत् ॥
शिवस्याऽनुचरो भूत्वा मोदते कल्पमक्षयम् ॥ ९ ॥ ततः कालेन महता जायते विमले कुले ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो जीवेच्च शरदां शतम् ॥ १० ॥ एतत्ते
कथितं तात तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ दुर्लभं मर्त्यसंज्ञस्य सर्वपापक्षयंकरम् ॥ ११ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे नंदिकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो
गच्छेन्महाराज वरुणेश्वरमुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो महादेवो वरुणो नृपसत्तम ॥ १ ॥ पिण्याकशाकपर्णैश्च कृच्छ्रचांद्रायणादिभिः ॥ आराध्य गिरिजा

नाथं ततः सिद्धिं परां गतः ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा संतर्प्य पितृदेवताः ॥ पूजयेच्छंकरं भक्त्या स याति परमां गतिम् ॥ ३ ॥ कुंडिकां
वर्द्धनीं वाऽपि महद्वा जलभाजनम् ॥ अन्नेन सहितं पार्थ तस्य पुण्यफलं शृणु ॥४॥ यत्फलं लभते मर्त्यः सत्रे द्वादशवार्षिके ॥ तत्फलं समवाप्नोति
नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ५ ॥ सर्वेषामेव दानानामन्नदानं परं स्मृतम् ॥ सद्यः प्रीतिकरं तोयमन्नं च नृपसत्तम ॥ ६ ॥ तत्र तीर्थे मृतानां तु नराणां
भावितात्मनाम् ॥ वरुणस्य पुरे वासो यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ७ ॥ पश्चात्पूर्णे ततः काले मर्त्यलोके प्रजायते ॥ अन्नदानप्रदो नित्यं जीवेद्वर्षशतं नरः
॥ ८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे वरुणेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकाशीतितमो
ऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल वह्नितीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो महातेजास्तपः कृत्वा
हुताशनः ॥ १ ॥ सर्वभक्ष्यः कृतो योऽसौ दंडके मुनिना पुरा ॥ नर्मदातटमाश्रित्य पूतो जातो हुताशनः ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूज
यित्वा महेश्वरम् ॥ अग्निप्रवेशं कुरुते स गच्छेदग्निसाम्यताम् ॥ ३ ॥ भक्त्या स्नात्वा तु यस्तत्र तर्प्पयेत्पितृदेवताः ॥ अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलमा
प्नोत्यसंशयम् ॥ ४ ॥ तस्यैवाऽनंतरं राजन्कौबेरं तीर्थमुत्तमम् ॥ कुबेरो यत्र संसिद्धो यक्षाणामधिपः पुरा ॥ ५ ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा समभ्यर्च्य
जगद्गुरुम् ॥ उमया सहितं भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ६ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा दद्याद्विप्राय कांचनम् ॥ नाभिमात्रे जले तिष्ठन्स लभेतार्बु
दं फलम् ॥ ७ ॥ दधिस्कंदे मधुस्कंदे नंदीशे वरुणालये ॥ आग्नेये यत्फलं तात स्नात्वा तत्फलमाप्नुयात् ॥ ८ ॥ ते वंद्या मानुषे लोके धन्याः पूर्ण
मनोरथाः ॥ यैस्तु दृष्टं महापुण्यं नर्मदातीर्थपंचकम् ॥ ९ ॥ ते यांति भास्करे लोके परमे दुःखनाशने ॥ भास्करादैश्वरे लोके चैश्वरादनिवर्तके ॥
॥ १० ॥ नीयते स परे लोके यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ ततः स्वर्गाच्च्युतो मर्त्यो राजा भवति धार्मिकः ॥ ११ ॥ सर्वरोगविनिर्मुक्तो भुनक्ति सचराच
रम् ॥ विष्णुश्च देवता येषां नर्मदातीर्थसेविनाम् ॥ १२ ॥ अखंडितप्रतापास्ते जायंते नाऽत्र संशयः ॥ गंगा कनखले पुण्या कुरुक्षेत्रे सरस्वती ॥
॥ १३ ॥ ग्रामे वा यदि वाऽरण्ये पुण्या सर्वत्र नर्मदा ॥ रेवातीरे वसेन्नित्यं रेवातोयं सदा पिबेत् ॥ १४ ॥ स स्नातः सर्वतीर्थेषु सोमपानं दिनेदिने ॥
गंगाद्याः सरितः सर्वाः समुद्राश्च सरांसि च ॥ कल्पांते संक्षयं यांति न मृता तेन नर्मदा ॥ १५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे दधिस्कंदादिपंचतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज तीर्थं परमशोभनम् ॥ ब्रह्महत्याहरं प्रोक्तं रेवातटसमाश्रयम् ॥ हनूमताभिधं ह्यत्र विद्यते लिंगमुत्तमम् ॥ १ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ हनूमंतेश्वरं नाम कथं जातं वदस्व मे ॥ ब्रह्महत्याहरं तीर्थं रेवादक्षिणसंस्थितम् ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधु
साधु महाबाहो सोमवंशविभूषण ॥ गुह्याद्गुह्यतरं तीर्थं नाख्यातं कस्यचिन्मया ॥ ३ ॥ तव स्नेहात्प्रवक्ष्यामि पीडितो वार्द्धकेन तु ॥ पूर्वं जातं मह
युद्धं रामरावणयोरपि ॥ ४ ॥ पुलस्त्यो ब्रह्मणः पुत्रो विश्रवास्तस्य वै सुतः ॥ रावणस्तेन संजातो दशास्यो ब्रह्मराक्षसः ॥ ५ ॥ त्रैलोक्यविजयी
भूतः प्रसादाच्छूलिनः स च ॥ गीर्वाणा विजिताः सर्वे रामस्य गृहिणी हता ॥ ६ ॥ वारितः कुम्भकर्णेन सीतां मोचयमोचय ॥ विभीषणेन वै
पापो मन्दोदर्या पुनःपुनः ॥ ७ ॥ त्वं जितः कार्त्तवीर्येण[1] रैणुकेयेन सोऽपि च ॥ स[2] रामो रामभद्रेण तस्य संख्ये कथं जयः ॥ ८ ॥ ॥ रावण
उवाच ॥ ॥ वानरैश्च नरैर्ऋक्षैर्वराहैश्च निरायुधैः ॥ देवासुरसमूहैश्च न जितोऽहं कदाचन ॥ ९ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ सुग्रीवहनु
मद्भ्यां च कुमुदेनांगदेन च ॥ एतैरन्यैः सहायैश्च रामचन्द्रेण वै जितः ॥ १० ॥ रामचन्द्रेण पौलस्त्यो हतः संख्ये महाबलः ॥ वनं भग्नं हताः
शूराः प्रभंजनसुतेन च ॥ ११ ॥ रावणस्य सुतो जन्ये[4] हतश्चाक्षकुमारकः ॥ आयामो[5] रक्षसां भीमः संपिष्टो वानरेण तु ॥ १२ ॥ एवं रामायणे वृत्ते
सीतामोक्षे कृते सति ॥ अयोध्यां तु गते रामे हनुमान्स महाकपिः ॥ १३ ॥ कैलासाख्यं गतः शैलं प्रणामाय महेशितुः ॥ तिष्ठतिष्ठेत्यसौ
प्रोक्तो नंदिना वानरोत्तमः ॥ १४ ॥ ब्रह्महत्यायुतस्त्वं हि राक्षसानां वधेन हि ॥ भैरवस्य सभा नूनं नद्रष्टव्या त्वया कपे ॥ १५ ॥ ॥ हनुमानु
वाच ॥ ॥ नंदिनाथ हरं पृच्छ पातकस्योपशांतिदम् ॥ पापोऽहं प्लवगो यस्मात्संजातः कारणांतरात् ॥ १६ ॥ ॥ नन्द्युवाच ॥ ॥ रुद्रदेहोद्भवा
किं ते न श्रुता भूतले स्थिता ॥ श्रवणाज्जन्मजनितं द्विगुणं कीर्त्तनाद्व्रजेत् ॥ १७ ॥ त्रिंशज्जन्मार्जितं पापं न श्येद्रेवावगाहनात् ॥ तस्मात्त्वं नर्म
दातीरं गत्वा चर तपो महत् ॥ १८ ॥ गन्धवाहसुतो[6]ऽप्येवं नंदिनोक्तं निशम्य च ॥ प्रयातो नर्मदातीरमौर्व्या दक्षिणसंगमम् ॥ १९ ॥ दध्यौ
सुदक्षिणे देवं विरूपाक्षं त्रिशूलिनम् ॥ जटामुकुटसंयुक्तं व्यालयज्ञोपवीतिनम् ॥ २० ॥ भस्मोपचितसर्वांगं डमरुस्वरनादितम् ॥ उमार्द्धांगहरं
शांतं गोनाथासनसंस्थितम्[7] ॥ २१ ॥ वत्सरान्सुबहून्यावदुपासांचक्र ईश्वरम् ॥ तावत्तुष्टो महादेव आजगाम सहोमया ॥ २२ ॥ उवाच मधुरां

१ सः—कार्तवीर्यः । २ सः—रेणुकेयः—रामः—परशुरामः । ३ स्याम्—इति शेषः । ४ जन्ये—युद्धे । ५ आयामः—समूहः—इत्यर्थोऽत्र । ६ गंधवाहसुतः—वायुपुत्रो हनुमान् । ७ गोनाथासनसंस्थितम्—वृषारूढम् ।

वाणीं मेघगंभीरनिस्वनाम् ॥ साधुसाध्वित्युवाचेशः कष्टं वत्स त्वया कृतम् ॥ २३ ॥ न च पूर्वं त्वया पापं कृतं रावणसंक्षये ॥ स्वामिकार्यरतस्त्वं हि सिद्धोऽसि मम दर्शनात् ॥ २४ ॥ हनुमांश्च हरं दृष्ट्वा उमार्द्धांगहरं स्थिरम् ॥ साष्टांगं प्रणतोऽवोचज्जय शंभो नमोऽस्तु ते ॥ जयांऽधकविनाशाय जय गंगाशिरोधर ॥ २५ ॥ एवं स्तुतो महादेवो वरदो वाक्यमब्रवीत् ॥ वरं प्रार्थय मे वत्स प्राणसंभवसंभव ॥ २६ ॥ ॥ श्रीहनूमानुवाच ॥ ॥ ब्रह्मरक्षोवधाज्जाता मम हत्या महेश्वर ॥ न पापोऽहं भवेदेव युष्मत्संभाषणे क्षणात् ॥ २७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ नर्मदातीर्थमाहात्म्याद्धर्मयोगप्रभावतः ॥ मन्मूर्त्तिदर्शनात्पुत्र निष्पापोऽसि न संशयः ॥ २८ ॥ अन्यच्च ते प्रयच्छामि वरं वानरपुंगव ॥ उपकाराय लोकानां नामानि तव मारुते ॥ २९ ॥ हनूमानंजनिसुतो वायुपुत्रो महाबलः ॥ रामेष्टः फाल्गुनो गोत्रः पिंगाक्षोऽमितविक्रमः ॥ ३० ॥ उदधिक्रमणश्रेष्ठो दशग्रीवस्य दर्पहा ॥ लक्ष्मणप्राणदाता च सीताशोकनिवर्त्तनः ॥ ३१ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे देव उमया सह शंकरः ॥ हनूमानीश्वरं तत्र स्थापयामास भक्तितः ॥ ३२ ॥ आत्मयोगबलेनैव ब्रह्मचर्यप्रभावतः ॥ ईश्वरस्य प्रसादेन लिंगं कामप्रदं हि तत् ॥ अच्छेद्यमप्रतर्क्यं च विनाशोत्पत्तिवर्जितम् ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ हनूमंतेश्वरे पुत्र प्रत्यक्षप्रत्ययं शृणु ॥ यद्वृत्तं द्वापरस्याऽऽदौ त्रेतांते पांडुनन्दन ॥ ३४ ॥ सुपर्वानाम भूपालो बभूव वसुधातले ॥ तस्य राज्ञः सदा सौख्यं नरा दीर्घायुषः सदा ॥ ३५ ॥ स पुत्रधनसंयुक्तश्चौरोपद्रववर्जितः ॥ शतबाहुर्बभूवाऽस्यः पुत्रो भीमपराक्रमः ॥३६॥ आसक्तोऽसौ सदा कालं पापधर्मैर्नरेश्वर ॥ अटाट्यत धरां सर्वां पर्वतांश्च वनानि च ॥३७॥ वधार्थं मृगयूथानामागतो विंध्यपर्वतम् ॥ तरुजातिसमाकीर्णे हस्तियूथसमाचिते ॥३८॥ सिंहचित्रकशोभाढ्ये मृगवाराहसंकुले ॥ क्रीडित्वा स वने राजा नर्मदामानतः क्वचित् ॥ ॥ ३९ ॥ हनूमंतवने प्राप्तः शतक्रोशप्रमाणके ॥ चिंचिणीवनशोभाढ्ये कदंबतरुसंकुले ॥ ४० ॥ नित्यं पालाशजंबीरैः करंजखदिरैस्तथा ॥ पाटलैर्बदरैर्युक्तैः शमीतिंदुकशोभितम् ॥४१॥ मृगयूथैः समाच्छन्नशिखंडिस्वरनादितम् ॥ पारावतकसंघानां समंतात्स्वरशोभितम् ॥ ४२ ॥ शरत्कालेऽरमद्राजा बहुले चाऽश्विनस्य सः ॥ वनमध्यं गतोऽद्राक्षीद्भ्रमन्तं पिंगलद्विजम् ॥४३॥ पुस्तिकाकरसंस्थं च पप्रच्छ चपलं द्विजम् ॥ ४४ ॥ ॥ शतबाहुरुवाच ॥ ॥ एकाकी त्वं वने कस्माद्भ्रमसे पुस्तिकाकरः ॥ इतस्ततोऽपि संपश्यन्कथयस्व द्विजोत्तम ॥ ४५ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ कान्यकुब्जात्समायातः प्रेषितो राजकन्यया ॥ अस्थिक्षेपाय वै राजन्हनूमंतेश्वरे जले ॥ ४६ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ अस्थिक्षेपो जले कस्माद्धनूमंतेश्वरे द्विज ॥

१ प्राणसंभवसंभव–वायुपुत्र । २ बहुले–कृष्णपक्षे–इत्यर्थः ।

क्रियते केन कार्येण साश्चर्यं कथ्यतां मम ॥ ४७ ॥ सुपर्वणः सुतो यानं त्यक्त्वा भूमौ प्रणम्य च ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा ब्राह्मणाय नरेश्वर ॥
समस्तं कथयामास वृत्तांतं स्वं पुरातनम् ॥ ४८ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ शिखंडीनाम राजाऽस्ति कान्यकुब्जे प्रतापवान् ॥ अपुत्रोऽसौ
महीपालः कन्या जाता मनोरथैः ॥ ४९ ॥ जातिस्मरा सुचार्वंगी नर्मदायाः प्रभावतः ॥ पित्रा च सैकदा कन्या विवाहाय प्रजल्पिता ॥ ५० ॥
अनित्ये पुत्रि संसारे कन्यादानं ददाम्यहम् ॥ श्वः कृत्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चाऽपराह्णिकम् ॥ न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं चास्य न चाकृतम्
॥ ५१ ॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ इच्छेयं यत्र काले हि तत्र देया त्वया पितुः ॥ पुत्रीवाक्यादसौ राजा विस्मितो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५२ ॥
शिखंड्युवाच ॥ ॥ कथ्यतां मे महाभागे साश्चर्यं भाषितं त्वया ॥ पितुर्वाक्येन सा बाला उत्तमा ह्यागतांतिकम् ॥ ५३ ॥ कथयामास यद्वृत्तं
हनूमंतेश्वरे नृप ॥ कलापिनी ह्यहं तात युता भर्त्रावसं तदा ॥ ५४ ॥ रेवौर्व्यासंगमान्तिस्था रेवाया दक्षिणे तटे ॥ हनूमंतवने पुण्ये चिक्रीडाहं यदृ
च्छया ॥ ५५ ॥ भर्तृयुक्ता च संसुप्ता रजन्यां सरले नगे ॥ आगता लुब्धकास्तत्र क्षुधार्त्ता वनमुत्तमम् ॥ ५६ ॥ भर्तृयोगयुता पापैर्दृष्टाऽहं वध
चिंतकैः ॥ पाशबंधं समादाय बद्धाहं स्वामिना सह ॥ ५७ ॥ ग्रीवां ते मोटयामासुः पिच्छाच्छोटनकं कृतम् ॥ हुताशनमुखे तैस्तु सह कांतेन
लुब्धकैः ॥ ५८ ॥ पारिभर्ज्याव्रयोर्मांसं भक्षयित्वा यथेष्टतः ॥ सुप्ताः स्वस्थेंद्रिया रात्रौ सा गता शर्वरी क्षयम् ॥ ५९ ॥ प्रभाते मांसशेषं च
जंबुकैर्गृध्रघातिभिः ॥ मच्छरीरोद्भवं चास्थि स्नायुमांसेन चावृतम् ॥ ६० ॥ गृहीतं घातिनैकेन चाकाशात्पतितं तदा ॥ तं मांसभक्षणं दृष्ट्वा परे
पक्षिण आगताः ॥ ६१ ॥ दृष्ट्वा पक्षिसमूहं तु अस्थिखंडं व्यसर्जयत् ॥ विहगानां समस्तानां धावतां चैव पश्यताम् ॥ ६२ ॥ पतितं नर्मदातोये
हनूमंतेश्वरे नृप ॥ [illegible]मस्थिखंडं च पतितं नर्मदाजले ॥ ६३ ॥ तस्य तीर्थस्य पुण्येन जाताऽहं पुत्रिका तव ॥ भूपकन्या त्वहं जाता पूर्ण
चन्द्रनिभानना ॥ ६४ ॥ जातिस्मरा नरेंद्रस्य संजाता भवतः कुले ॥ तस्माद्विवाहं नेच्छामि मम भर्त्ता नृपोत्तम ॥ ६५ ॥ विषमे वर्त्तते
ऽद्यापि शकुंतमृगजातिषु ॥ तस्यास्थिशेषं राजेंद्र तस्मिंस्तीर्थे भविष्यति ॥ ६६ ॥ तत्क्षेपणार्थं वै तात प्रेषयाऽद्य द्विजोत्तमम् ॥ एतत्ते सर्व
माख्यातं कारणं नृपसत्तम ॥ ६७ ॥ मद्भर्त्ता विषमे स्थाने शकुंतमृगजातिषु ॥ यदि प्रेषयसे तात कंचित्त्वं नर्मदातटे ॥ ६८ ॥ तस्याहं कथ
यिष्यामि स्थानैश्चिह्नैश्च लक्षितम् ॥ शिखंडिनाऽप्यहं तत्र ह्याहूतो ह्यवनीपते ॥ ६९ ॥ दास्यामि विंशतिग्रामान्गच्छ त्वं नर्मदातटे ॥ प्रेषणं मे
प्रतिज्ञातमलक्ष्म्या पीडितेन तु ॥ ७० ॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ गच्छ त्वं नर्मदां पुण्यां सर्वपापक्षयंकरीम् ॥ आग्नेय्यां सोमनाथस्य हनूमंतेश्वरः

परः ॥ ७१ ॥ अर्द्धक्रोशेन रेवाया विस्तीर्णो वटपादपः ॥ करंजः कटहश्चैव सन्निधाने वटस्य च ॥ ७२ ॥ न्यग्रोधमूलसान्निध्ये सूक्ष्मान्यस्थीनि
द्रक्ष्यसि ॥ समूह्य तानि संगृह्य गच्छ रेवां द्विजोत्तम ॥ ७३ ॥ आश्विनस्याऽसिते पक्षे त्रिपुरारेस्तु वै तिथौ ॥ स्नाप्य त्रिशूलिनं भक्त्या रात्रौ
त्वं कुरु जागरम् ॥ ७४ ॥ क्षिपेः प्रभाते तानि त्वं नाभिमात्रजलस्थितः ॥ इत्युच्चार्य द्विजश्रेष्ठ विमुक्तिस्तस्य जायताम् ॥ ७५ ॥ क्षिप्त्वास्थीनि
पुनः स्नानं कर्त्तव्यं त्वघनाशनम् ॥ एवं कृते तु राजेंद्र गतिस्तस्य भविष्यति ॥ ॥ ७६ ॥ कथितं कन्यया यच्च तत्सर्वं पुस्तिकाकृतम् ॥
आगतोऽहं नृपश्रेष्ठ तीर्थेऽत्र दुरितापहे ॥ ७७ ॥ सोऽभिज्ञानं ततो दृष्ट्वा नीत्वास्थीनि नरेश्वर ॥ पूर्वोक्तेन विधानन प्राक्षिपं नर्मदांमसि ॥ ७८ ॥
पुष्पवृष्टिः पपाताऽऽशु साधुसाध्विति पांडव ॥ विमानं च ततो दिव्यमागतं बर्हिणस्तदा ॥ ७९ ॥ दिव्यरूपधरो भूत्वा गतो नाके कलापवान् ॥
एवं तु प्रत्ययं दृष्ट्वा हनूमंतेश्वरे नृप ॥ ८० ॥ चकारानशनं विप्रः शतबाहुश्च भूपतिः ॥ शोषयामासतुस्तौ स्वमीश्वराराधने रतौ ॥ ८१ ॥
ध्यायंतौ तस्थतुर्देवं शतबाहुद्विजोत्तमौ ॥ मासार्धेन मृतो राजा शतबाहुर्महामनाः ॥ ८२ ॥ किंकणीजालशोभाढ्यं विमानं तत्र चागतम् ॥ साधु
साधु नृपश्रेष्ठ विमानारोहणं कुरु ॥ ८३ ॥शतबाहुरुवाच ॥ नायामि स्वर्गमार्गाग्रं विप्रो यावन्न संस्थितः ॥ उपदेशप्रदो मह्यं गुरुरूपी द्विजोत्तमः ॥
॥८४॥अप्सरस ऊचुः ॥ लोभावृतो ह्ययं विप्रो लोभात्पापस्य संग्रहः॥ हनूमंतेश्वरे राजन्ये मृताः सत्त्वमास्थिताः॥८५॥ते यांति शांकरे लोके सर्वपा
पक्षयंकरे ॥ नैव पापक्षयश्चास्य ब्राह्मणस्य नरेश्वर ॥ ८६ ॥ गृहं च गृहिणी चित्ते ब्राह्मणस्य प्रवर्त्तते ॥ शतबाहुस्ततो विप्रमुवाच विनयान्वितः ॥
॥ ८७ ॥ त्यज मूलमनर्थस्य लोभमेनं द्विजोत्तम ॥ इत्युक्त्वा स्वर्ययौ राजा स्वर्गकन्यासमावृतः ॥ ८८ ॥ दिनैः कैश्चिद्गतो विप्रः स्वर्गं वैतालि
कैर्वृतः ॥ बर्हीं च काशीराजस्य पुत्रस्तीर्थप्रभावतः ॥ ८९ ॥ आत्मानं कन्यया दत्तं पूर्वजन्म व्यचिंतयन् ॥ सा च तं प्रौढमालोक्य पितुराज्ञाम
वाप्य च ॥ स्वयंवरे स्वभर्त्तार लेभे साध्वी नृपात्मजम् ॥ ९० ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एतद्वृत्तांतमभवत्तस्मिंस्तीर्थे नृपोत्तम ॥ एतस्मा
त्कारणान्मेध्यं तीर्थमेतत्सदा नृप ॥ ९१ ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां सर्व्वकालं नरेश्वर ॥ विशेषाच्चाश्विने मासि कृष्णपक्षे चतुर्दशीम् ॥ ९२ ॥ स्नाप
येदीश्वरं भक्त्या क्षौद्रक्षीरेण सर्पिषा ॥ दध्ना च खंडयुक्तेन कुशतोयेन वै पुनः ॥ ९३ ॥ श्रीखंडेन सुगंधेन गुंठयेच्च महेश्वरम् ॥ ततः सुगंधपुष्पैश्च
बिल्वपत्रैश्च पूजयेत् ॥ ९४ ॥ मुचकुंदेन कुंदेन जातीकाशकुशोद्भवैः ॥ उन्मत्तमुनिपुष्पौघैः पुष्पैस्तत्कालसंभवैः ॥ ९५ ॥ अर्चयेत्परया भक्त्या
हनूमंतेश्वरं शिवम् ॥ घृतेन दापयेद्दीपं तैलेन तदभावतः ॥ ९६ ॥ श्राद्धं च कारयेत्तत्र ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ सर्व्वलक्षणसंपूर्णैः कुलीनैर्गृहपालकैः ॥

॥ ९७ ॥ तर्प्पयेद्ब्राह्मणान्भक्त्या वसनान्नहिरण्यतः ॥ नरकस्था दिवं यांतु प्रोच्येति प्रणमेद्द्विजान् ॥ ९८ ॥ पतितान्वर्जयेद्विप्रान्वृषली यस्य गेहिनी ॥ स्ववृषं चापरित्यज्य वृषैरन्यैर्वृषायते ॥ ९९ ॥ वृषलीं तां विदुर्देवा न शूद्री वृषली भवेत ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं गुरुदारनिषेणम् ॥ ॥ १०० ॥ सुवर्णहरणन्यासमित्रद्रोहोद्भवं तथा ॥ नश्यते पातकं सवमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ १०१ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ वाक्प्रलापेन भो वत्स बहुनोक्तेन किं मया ॥ सर्वपातकसंयुक्तो दद्याद्दानं द्विजन्मने ॥ २ ॥ गोदानं च प्रकर्तव्यमस्मिंस्तीर्थे विशेषतः ॥ गोदानं हि यतः पार्थ सर्वदानाधिकं स्मृतम् ॥ ३ ॥ सर्व्वदेवमया गावः सर्वे देवास्तदात्मकाः ॥ शृंगाग्रेषु महीपाल शक्रो वसति नित्यशः ॥ ४ ॥ उरः स्कंदः शिरो ब्रह्मा ललाटे वृषभध्वजः ॥ चंद्रार्कौ लोचने देवौ जिह्वायां च सरस्वती ॥ ५ ॥ मरुद्गणाः सदा साध्या यस्या दंता नरेश्वर ॥ हुंकारे चतुरो वेदान्विद्यात्सांगपदक्रमान् ॥ ५ ॥ ऋषयो रोमकूपेषु ह्यसंख्यातास्तपस्विनः ॥ दंडहस्तो महाकायः कृष्णो महिषवाहनः ॥ ६ ॥ यमः पृष्ठस्थितो नित्यं शुभाशुभपरीक्षकः ॥ चत्वारः सागराः पुण्याः क्षीरधाराः स्तनेषु च ॥ ७ ॥ विष्णुपादोद्भवा गंगा दर्शनात्पापनाशनी ॥ प्रस्रावे संस्थिता यस्मात्तस्माद्वंद्या सदा बुधैः ॥८॥ लक्ष्मीश्च गोमये नित्यं पवित्रा सर्वमंगला ॥ गोमयालेपनं तस्मात्कर्त्तव्यं पांडुनंदन ॥ ९ ॥ गंधर्वाप्सरसो नागाः खुराग्रेषु व्यवस्थिताः ॥पृथिव्यां सागरांतायां यानि तीर्थानि भारत ॥ तानि सर्वाणि जानीयाद्गोर्गव्यं तेन पावनम् ॥११०॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ सर्वदेवमयी धेनुर्गीर्वाणाद्यैरलंकृता ॥ एतत्कथय मे तात कस्माद्गोषु समाश्रिताः ॥ ११ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ सर्वदेवमयो विष्णुर्गावो विष्णुशरीरजाः ॥ देवास्तदुभयात्तस्मात्कल्पिता विविधा जनैः ॥ १२ ॥ श्वेता वा कपिला वापि क्षीरिणी पांडुनंदन ॥ सवत्सा च सुशीला च सितवस्त्राऽवगुंठिता ॥ १३ ॥ कांस्यदोहनिका देया स्वर्णशृंगी सुभूषिता ॥ हनूमंतेश्वरस्याऽग्रे भक्त्या विप्राय दापयेत् ॥ १४ ॥ नियमस्थेन सा देया स्वर्गमानंत्यमिच्छता ॥ असमर्थाय ये दद्युर्विष्णुलोके प्रयांति ते ॥ १५ ॥ असौ लोके च्युतो राजन्भूतले द्विजमंदिरे ॥ कुशलो जायते पुत्रो गुणविद्याधनर्द्धिमान् ॥ १६ ॥ सर्वपापहरं तीर्थं हनूमंतेश्वरं नृप ॥ शृण्वन्विमुच्यते पापाद्वर्णसंकरसंभवात् ॥ १७ ॥ दूरस्थश्चिंतयन्पश्यन्मुच्यते नाऽत्र संशयः ॥ ११८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे हनूमंतेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् ॥ कैलासे पृच्छते भक्त्या

१ वर्णसंकरकारकात्–इ० पा० ।

षण्मुखाय शिवोदितम् ॥ १ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ पूर्वं त्रेतायुगे स्कंद हतो रामेण रावणः ॥ चतुर्दश तदा कोट्यो निहता ब्रह्मरक्षसाम् ॥ ॥ २ ॥ हतेषु तेषु वै तत्र रक्षणाय दिवौकसाम् ॥ महानंदस्तदा जातस्त्रिषु लोकेषु पुत्रक ॥ ३ ॥ ततः सीतां समासाद्य समं वानरपुंगवैः ॥ रामोप्ययोध्यामायातो भरतेन कृतोत्सवः ॥ तस्मै समर्पयामास स राज्यं लक्ष्मणाग्रजः ॥ ४ ॥ तस्मिन्प्रशासति ततो राज्यं निहतकंटकम् ॥ कृतकार्योऽथ हनुमान्कैलासमगत्पुरा ॥ ५ ॥ ततो नंदी प्रतीहारो रुद्रांशमपि तं कपिम् ॥ न च संगमयामास रुद्रेणाऽघौघहारिणा ॥ ६ ॥ तेन पृष्टस्तदा नन्दी किं मया पातकं कृतम् ॥ येन रुद्रवपुः पुण्यं न पश्याम्यंबिकान्वितम् ॥ ७ ॥ ॥ नन्द्युवाच ॥ ॥ त्वयाऽवतरणं चक्रे कपींद्राऽमरहेतुना ॥ तथाऽपि हि कृतं पापमुपभोगेन शाम्यति ॥ ८ ॥ ॥ हनुमानुवाच ॥ ॥ किं मयाऽकारि तत्पापं नंदिन्देवार्थकारिणा ॥ राक्षसाश्च हता दुष्टा विप्रयज्ञाङ्गघातिनः ॥ ९ ॥ ततस्तदालापकुतूहली हरो निजांशभाजं कपिमुग्रतेजसम् ॥ उवाच द्वारांतरदत्तदृष्टिः पुरःस्थितं प्रेक्ष्य कपीश्वरं पुनः ॥ १० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ गंगा गया कपे रेवा यमुना च सरस्वती ॥ सर्वपापहरा नद्यस्तासु स्नानं समाचर ॥ ११ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ सोमनाथसमीपस्थं तत्र त्वं गच्छ वानर ॥ १२ ॥ तत्र स्नात्वा महापापं गमिष्यति ममाऽऽज्ञया ॥ उत्पत्य वेगाद्धनुमाञ्छ्रीरेवादक्षिणे तटे ॥ १३ ॥ जगाम सुमहानादस्तपश्चक्रे सुदुष्करम् ॥ तस्य वै तप्यमानस्य रक्षोवधकृतं तमः ॥ १४ ॥ विलीनं पार्थ कालेन कियतेशप्रसादतः ॥ ततो देवैः समं देवस्तत्तीर्थमगमद्धरः ॥ १५ ॥ कपिमालिंगयामास वरं तस्मै प्रदत्तवान् ॥ अद्यप्रभृति ते तीर्थं भविष्यति न संशयः ॥ १६ ॥ कपितीर्थं ततो जातं तस्थौ तत्र स्वयं हरः ॥ हनूमन्तेश्वरो नाम्ना सर्वहत्याहरस्तदा ॥ १७ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा भक्त्या लिंगं प्रपूजयेत् ॥ सर्वपापानि नश्यंति हरस्य वचनं यथा ॥ १८ ॥ तत्राऽस्थीनि विलीयन्ते पिंडदानेऽक्षया गतिः ॥ यत्किञ्चिद्दीयते तत्र तद्धि कोटिगुणं भवेत् ॥ १९ ॥ हनुमानप्ययोध्यायां रामं द्रष्टुमथाऽगमत् ॥ चकार कुशलप्रश्नं स्वस्वरूपं न्यवेदयत् ॥ २० ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ कुर्वतो देवकार्यं ते मम कार्यं च कुर्वतः ॥ ततोऽहमपि पापीयांस्तपस्तप्स्याम्यसंशयम् ॥ २१ ॥ तत्रैव दक्षिणे कूले रेवायाः पापहारिणि ॥ चतुर्विंशतिवर्षाणि तपस्तेपेऽथ राघवः ॥ २२ ॥ ज्योतिष्मतीपुरीसंस्थः श्रीरेवास्नानमाचरन् ॥ तस्य शुश्रूषणं चक्रे लक्ष्मणोऽपि तदाज्ञया ॥ २३ ॥ स्थापयामासतुर्लिंगे तौ तदा रामलक्ष्मणौ ॥ प्रभावात्सत्यतपसो रेवातीरे महामती ॥ निष्पापतां तदा वीरौ जग्मतू रामलक्ष्मणौ ॥ २४ ॥ ततस्तदा देवपुरोगमो हरो गतो दि वै पुण्यमुनीश्वरैः सह ॥ आगत्य तीर्थं च वरं

ददौ तदा निजां कलां तत्र विसृज्य तीर्थे ॥ २५ ॥ मुनिभिः सर्वतीर्थानां क्षिप्तं कुंभोदकं भुवि ॥ एकस्थं लिंगनामाथ कलाकुंभस्तथाऽभवत् ॥
॥ २६ ॥ कुंभेश्वर इति ख्यातस्तदा देवगणार्चितः ॥ रामोऽपि पूजयामास तल्लिंगं देवसेवितम् ॥ २७ ॥ ततो वरं ददौ देवो रामकीर्त्यभिवृद्धये ॥
चतुर्विंशतिमे वर्षे रामो निष्पापतां गतः ॥ २८ ॥ यदा कन्यागतः पंगुर्गुरुणा सहितो भवेत् ॥ तदेव देवयात्रेयमिति देवा जगुर्मुदा ॥ २९ ॥ यथा
गोदावरीतीर्थे सर्वतीर्थफलं भवेत् ॥ तथात्र रेवास्नानेन लिंगानां दर्शनैर्नृणाम् ॥ ३० ॥ करिष्यंत्यत्र ये श्राद्धं पितृणां नर्मदातटे ॥ कुंभेश्वरसमीप
स्थास्तत्फलं शृणु षण्मुख ॥ ३१ ॥ यावन्तो रोमकूपाः स्युः शरीरे सर्वदेहिनाम् ॥ तावद्वर्षप्रमाणेन पितृणामक्षया गतिः ॥ ३२ ॥ पृथिव्यां
देवताः सर्वा सर्वतीर्थानि यानि तु ॥ लभन्ते तत्फलं मर्त्या लिंगत्रयविलोकनात् ॥ ३३ ॥ अपुत्रो लभते पुत्रं निर्द्धनो धनमाप्नुयात् ॥ सरोगो
मुच्यते रोगान्नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३४ ॥ सिंहराशिं गते जीवे यत्स्याद्गोदावरीफलम् ॥ तद्द्वादशगुणं स्कंद कुंभेश्वरसमीपतः ॥ ३५ ॥ ये
जानंति न पश्यंति कुंभशंभुमुमापतिम् ॥ नर्मदादक्षिणे कूले तेषां जन्म निरर्थकम् ॥ ३६ ॥ यथा गोदावरीयात्रा कर्त्तव्या मुनिशासनात् ॥ चतु
र्विंशतिमे वर्षे तथेयं देवभाषितम् ॥३७॥ यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च यावद्वै दिवि तारकाः ॥ तावत्तदक्षयं दानं रेवाकुंभेश्वरांतिके ॥३८॥ महादानानि देयानि
तत्र लोकैर्विचक्षणैः ॥ गोदानमत्र शंसंति सौवर्णं राजतं तथा ॥ ३९ ॥ यस्याः स्मरणमात्रेण नश्यते पापसंचयः ॥ स्नानेन किं पुनः स्कन्द ब्रह्म
हत्यां व्यपोहति ॥ ४० ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा श्राद्धं कुर्याद्युधिष्ठिर ॥ एकोत्तरं कुलशतमुद्धरेच्छिवशासनात् ॥ ४१ ॥ यानि कानि च
तीर्थानि चासमुद्रसरांसि च ॥ शिवलिंगार्चनस्येह कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ ४२ ॥ एवं देवा वरं दत्त्वा हरीश्वरपुरोगमाः ॥ स्वस्थानमगमन्पूर्वं
मुक्त्वा तन्नाम चोत्तमम् ॥ ४३ ॥ तीर्थस्याऽस्य वरं दत्त्वा स रामो लक्ष्मणाग्रजः ॥ अयोध्यां प्रविवेशाऽसौ निष्पापो नर्मदाजलात् ॥ ४४ ॥ सौवर्णीं
च ततः कृत्वा सीतां यज्ञं चकार सः ॥ अनुमन्त्र्य मुनींल्लोकान्देवताश्च निजं कुलम् ॥ ४५ ॥ पुरा त्रेतायुगे जातं तत्तीर्थं स्कन्दनामकम् ॥ निय
मेन ततो लोकैः कर्त्तव्यं लिंगदर्शनम् ॥ ४६ ॥ तावत्पापानि देहेषु महापातकजान्यपि ॥ यावन्न प्रेक्षते जंतुस्तत्तीर्थं देवसेवितम् ॥ ४७ ॥ ते
धन्यास्ते महात्मानस्तेषां जन्म सुजीवितम् ॥ ज्योतिष्मतीपुरीसंस्थं ये द्रक्ष्यंति हरं परम् ॥ ४८ ॥ तस्मान्मोहं परित्यज्य जनैर्गंतव्यमादरात् ॥

१ पंगुः—शनैश्चरः—इत्यर्थः । २ तत्र तीर्थे—इति शेषः ।

तीर्थाऽशेषफलावाप्त्यै तीर्थं कुम्भेश्वराह्वयम् ॥ ४९ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ श्रुत्वेति शंभुवचसा स षडाननोऽथ नत्वा पितुः पदयुगांबुज मादरेण ॥ संप्राप्य दक्षिणतटं गिरिशस्रवन्त्याः कीशाग्र्यरामकलशास्यशिवान्ददर्श ॥ ५० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखंडे कपितीर्थरामेश्वरलक्ष्मणेश्वरकुम्भेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र नर्मदायाः पुरातनम् ॥ ब्रह्महत्याहरं तीर्थं वाराणस्या समं हि तत् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आश्चर्यं कथ्यतां ब्रह्मन्यद्वृत्तं नर्मदातटे ॥ वाराणस्या समं कस्मादेतत्कथय मे प्रभो ॥ २ ॥ निमग्नो दुःखसंसारे हृतराज्यो द्विजोत्तम ॥ युष्मद्वाणीजलस्नातो निर्दुखः सह बांधवैः ॥ ३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाबाहो सोमवंशविभूषण ॥ पृष्टोऽस्मि दुर्लभं तीर्थं गुह्याद्गुह्यतरं परम् ॥ ४ ॥ आदौ पितामहस्तावत्समस्तजगतः प्रभुः ॥ मनसा तस्य संजाता दशैव ऋषिपुंगवाः ॥ ५ ॥ मरीचिमत्र्यंगिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥ प्रचेतसं वसिष्ठं च भृगुं नारदमेव च ॥ ६ ॥ जज्ञे प्राचेतसं दक्षं महातेजाः प्रजापतिः ॥ दक्षस्याऽपि तथा जाताः पंचाशद्दुहिताः किल ॥ ७ ॥ ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥ तथैव स महाभागः सप्तविंशतिमिंदवे ॥ ८ ॥ रोहिणीनाम या तासामभीष्टा साऽभवद्विधोः ॥ शेषासु करुणां कृत्वा शप्तो दक्षेण चंद्रमाः ॥ ९ ॥ क्षयरोग्यभवच्चंद्रो दक्षस्यायं प्रजापतेः ॥ स च शापप्रभावेण निस्तेजाः शर्वरीपतिः ॥ १० ॥ गतः पितामहं सोमो वेपमानोऽमृतांशुमान् ॥ पद्मयोने नमस्तुभ्यं वेदगर्भ नमोऽस्तु ते ॥ शरणं त्वां प्रसन्नोऽस्मि पाहि मां कमलासन ॥ ११ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ निस्तेजाः शर्वरीनाथ कलाहीनश्च दृश्यसे ॥ उद्विग्नमानसस्तात संजातः केन हेतुना ॥ ॥ १२ ॥ ॥ सोम उवाच ॥ ॥ दक्षशापेन मे ब्रह्मन्निस्तेजस्त्वं जगत्पते ॥ निर्हारश्चाऽस्य शापस्य कथ्यतां मे पितामह ॥ १३ ॥ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ सर्वत्र सुलभा रेवा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा ॥ ओंकारेऽथ भृगुक्षेत्रे तथा चैवौर्वसंगमे ॥ १४ ॥ तत्र गच्छ क्षपानाथ यत्र रेवांतरं तटम् ॥ त्वरितोऽसौ गतस्तत्र यत्र रेवौर्विसंगमः ॥ १५ ॥ काष्ठावस्थःस्थितः सोमो दध्यौ त्रिपुरवैरिणम् ॥ यावद्वर्षशतं पूर्णं तावत्तुष्टो महेश्वरः ॥ १६ ॥ प्रत्यक्षः सोमराजस्य वृषासन उमापतिः ॥ साष्टांगं प्रणिपत्योच्चैर्जय शंभो नमोऽस्तु ते ॥ १७ ॥ जय शंकर पापहराय नमो जय ईश्वर ते जगदीश नमः ॥ जय वासुकिभूषणधार नमो जय शूलकपालधराय नमः ॥ १८ ॥ जय अन्धकदेहविनाश नमो जय दानववृन्द

१ निर्हारः—प्रतीकारः—इत्यर्थः ।

वधाय नमः ॥ जय निष्कलरूप सकलाय नमो जय काल कामदहाय नमः ॥ १९ ॥ जय मेचककण्ठधराय नमो जय सूक्ष्मनिरंजनशब्द
नमः ॥ जय आदिरनादिरनंत नमो जय शंकर किंकरमीश भजे[1] ॥ २० ॥ एवं स्तुतो महादेवः सोमराजेन पांडव ॥ तुष्टस्तस्य नृपश्रेष्ठ शिवया
शंकरोऽब्रवीत् ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ २१ ॥ वरं प्रार्थय मे भद्र यत्ते मनसि वर्त्तते ॥ साधुसाधु महासत्त्व तुष्टोऽहं तपसा तव ॥ २२ ॥
॥ ॥ सोम उवाच ॥ ॥ दक्षशापेन दग्धोऽहं क्षीणसत्त्वो महेश्वर ॥ शापस्योपशमं देव कुरु शर्म मम प्रभो ॥ २३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
तव भक्तिगृहीतोऽहमुमया सह तोषितः ॥ निष्पापः सोमनाथस्त्वं संजातस्तीर्थसेवनात् ॥ २४ ॥ इत्यूचे देवदेवेशः क्षणं ध्यात्वेंदुना ततः ॥
स्थापितं परमं लिंगं कामदं प्राणिनां भुवि ॥ सर्वदुःखहरं तत्तु ब्रह्महत्याविनाशनम् ॥ २५ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ सोमनाथप्रभावं मे
संक्षेपात्कथय प्रभो ॥ दुःखार्णवनिमग्नानां त्राता प्राप्तो द्विजोत्तम ॥ २६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृणु तीर्थप्रभावं ते संक्षेपात्कथया
म्यहम् ॥ यद्वृत्तमुत्तरे कूले रेवाया उरिसंगमे ॥ २७ ॥ शंबरो नाम राजाभूत्तस्य पुत्रस्त्रिलोचनः ॥ त्रिलोचनसुतः कण्वः स पापर्द्धिपरोऽ
भवत् ॥ २८ ॥ वने नित्यं भ्रमन्सोऽथ मृगयूथं ददर्शह ॥ मृगयूथं हतं तत्तु त्रिलोचनसुतेन च ॥ २९ ॥ मृगरूपी द्विजो मध्ये चरते
निर्जने वने ॥ स हतस्तेन संगेन कण्वेन मुनिसत्तम ॥ ३० ॥ ब्रह्महत्यान्वितः कण्वो निस्तेजा व्यचरन्महीम् ॥ व्यचरंश्चैव संप्राप्तो
नर्मदासुरिसंगमे ॥ ३१ ॥ किंशुकाशोकबहले जंबीरपनसाकुले ॥ कदंबपाटलाकीर्णे बिल्वनारंगशोभिते ॥ ३२ ॥ चिंचिणीचंपको
पेते ह्यगस्तितरुछादिते ॥ प्रभूतभूतसंयुक्तं वनं सर्वत्र शोभितम् ॥ ३३ ॥ चित्रकैर्मृगमार्जारैर्हिंस्रैः शंबरशूकरैः ॥ शशैर्गवयसंयुक्तैः शिखंडि
खरमंडितम् ॥ ३४ ॥ प्रविष्टस्तु वने कण्वस्तृषार्त्तः श्रमपीडितः ॥ स्नातो रेवाजले पुण्ये संगमे पापनाशने ॥ ३५ ॥ अर्चितः परया भक्त्या
सोमनाथो युधिष्ठिर ॥ पपौ सुविमलं तोयं सर्वपापक्षयंकरम् ॥ ३६ ॥ फलानि च विचित्राणि चखाद सह किंकरैः ॥ सुप्तः पादपच्छायायां
श्रांतो मृगवधेन च ॥ ३७ ॥ तावत्तीर्थवरं विप्रः स्नानार्थं संगमं गतः ॥ मार्गगो ब्राह्मणो हर्षोद्युक्तस्तद्गतमानसः ॥ ३८ ॥ अबला तमुवा
चेदं तिष्ठतिष्ठ द्विजोत्तम ॥ त्रस्तो निरीक्षते यावद्दिशः सर्वा नरेश्वर ॥ ३९ ॥ तावद्वृक्षसमारूढां स्त्रियं रक्ताम्बरावृताम् ॥ रक्तमाल्यां तदा बालां
रक्तचंदनचर्चिताम् ॥ रक्ताभरणशोभाढ्यां पाशहस्तां ददर्श ह ॥ ४० ॥ ॥ स्त्र्युवाच ॥ ॥ संदेशं श्रूयतां विप्र यदि गच्छसि संगमे ॥ मद्भर्त्ता

१ भज—रक्षेत्यर्थः । धातूनामनेकार्थत्वात् ।

तिष्ठते तत्र शीघ्रमेव विसर्जय ॥ ४१ ॥ एकाकिनी च ते भार्या तिष्ठते वनमध्यगा ॥ इत्याकर्ण्य गतो विप्रः संगमं सुरदुर्लभे ॥ ४२ ॥ वृक्षच्छायान्वितः कण्वो ब्राह्मणेनावलोकितः ॥ उवाच तं प्रति तदा वचनं ब्राह्मणोत्तमः ॥ ४३ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ वनांतरे मया दृष्टा बाला कमललोचना ॥ रक्तांबरधरा तन्वी रक्तचंदनचर्चिता ॥ ४४ ॥ रक्तमाल्या सुशोभाढ्या पाशहस्ता मृगेक्षणा ॥ वृक्षारूढावदद्वाक्यं मद्भर्त्ता प्रेष्यतामिति ॥ ४५ ॥ ॥ कण्व उवाच ॥ ॥ कस्मिन्स्थाने तु विप्रेंद्र विद्यते मृगलोचना ॥ कस्य सा केन कार्येण सर्वमेतद्वदाशु मे ॥ ४६ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ संगमादर्द्धकोशे सा उद्यानांते हि विद्यते ॥ वचनाद्ब्राह्मणस्यैषा न ज्ञाता पार्थिवेन तु ॥ ४७ ॥ तदा स कण्वभूपालः स्वकं दूतं समादिशत् ॥ ॥ कण्व उवाच ॥ ॥ गच्छ त्वं पृच्छतां तां क्वागता क्व च गमिष्यसि ॥ प्रेषितस्त्वरितो दूतो गतो नारीसमीपतः ॥ ४८ ॥ वृक्षस्थां ददृशे बालामुवाच नृपसत्तम ॥ मन्नाथः पृच्छति त्वां तु काऽसि त्वं क्व गमिष्यसि ॥ ४९ ॥ ॥ कन्योवाच ॥ गुरुरात्मवतां शास्ता राजा शास्ता दुरात्मनाम् ॥ इह प्रच्छन्नपापानां शास्ता वैवस्वतो यमः ॥ ५० ॥ ब्रह्महत्या च संजाता मृगरूपधरद्विजात् ॥ मया युक्तोऽपि ते राजा मुक्तस्तीर्थप्रभावतः ॥ ५१ ॥ अर्द्धक्रोशांतरान्मध्ये ब्रह्महत्या न संविशेत् ॥ सोमनाथप्रभावोऽयं वाराणस्याः समः स्मृतः॥ ॥ ५२ ॥ गच्छ त्वं प्रेष्यतां राजा शीघ्रमत्र न संशयः ॥ गतो भृत्यस्ततः शीघ्रं वेपमानः सुविह्वलः ॥ ५३ ॥ समस्तं कथयामास यद्वृत्तं हि पुरातनम् ॥ तस्य वाक्यादसौ राजा पतितो धरणीतले ॥ ५४ ॥ ॥ भृत्य उवाच ॥ ॥ कस्मात्त्वं शोचसे नाथ पूर्वोपात्तं शुभाशुभम् ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य राजा वचनमब्रवीत् ॥ ५५ ॥ प्राणत्यागं करिष्यामि सोमनाथसमीपतः ॥ शीघ्रमानीयतां वह्निरिंधनानि बहूनि च ॥ ५६ ॥ आनीतं तत्क्षणात्सर्वं भृत्यैस्तद्वशवर्त्तिभिः ॥ स्नानं कृत्वा शुभे तोये संगमे पापनाशने ॥ ५७ ॥ अर्चितः परया भक्त्या सोमनाथो महीभृता ॥ त्रिःप्रदक्षिणतः कृत्वा ज्वलंतं जातवेदसम् ॥ ५८ ॥ प्रविष्टः कण्वराजाऽसौ हृदि ध्यात्वा जनार्दनम् ॥ पीतांबरधरं देवं जटामुकुटधारिणम् ॥ ५९ ॥ श्रिया युक्तं सुपर्णस्थं शंखचक्रगदाधरम् ॥ सुरारिसूदनं दध्यौ सुगतिर्मे भवत्विति ॥ ६० ॥ पपात पुष्पवृष्टिस्तु साधु साधु नृपात्मज ॥ आश्चर्यमतुलं दृष्ट्वा निरीक्ष्य च परस्परम् ॥ ६१ ॥ मृतं तैः पावके भृत्यैर्हृदि ध्यात्वा गदाधरम् ॥ विमानस्थास्ततः सर्वे संजाताः पांडुनंदन ॥ ६२ ॥ निष्पापास्ते दिवं याताः सोमनाथप्रभावतः ॥ ब्राह्मणे संगमे तत्र ध्यायमाने वृषध्वजम् ॥ ६३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ सोमनाथप्रभावोऽयं शृणुष्वैकमना विधिम् ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां सर्वकालं रवेर्दिने ॥ ६४ ॥ विशेषाच्छुक्लपक्षे चेत्सूर्यवारेण

सप्तमी ॥ उपोष्य यो नरो भक्त्या रात्रौ कुर्वीत जागरम् ॥ ६५ ॥ पंचामृतेन गव्येन स्नापयेत्परमेश्वरम् ॥ श्रीखंडेन ततो गुंव्य पुष्पधूपादिकं
ददेत् ॥ ६६ ॥ घृतेन बोधयेद्दीपं नृत्यं गीतं च कारयेत् ॥ सोमवारे तथाऽष्टम्यां प्रभाते पूजयेद्द्विजान् ॥ ६७ ॥ जितक्रोधानात्मवतः
परनिंदाविवर्जितान् ॥ सर्वांगरुचिराञ्च्छस्तान्स्वदारपरिपालकान् ॥ ६७ ॥ गायत्रीपाठमात्रांश्च विकर्मविरतान्सदा ॥ पुनर्भूर्वृषली शूद्री च
रेयुर्यस्य मंदिरे ॥ ६९ ॥ दूरतोऽसौ द्विजस्त्याज्य आत्मनः श्रेय इच्छता ॥ हीनांगाऽनतिरिक्तांगान्येषां पूर्वापरं न हि ॥ ७० ॥ व्रते श्राद्धे
तथा दाने दूरतस्तान्विवर्जयेत् ॥ आयसी तरुणी तुल्या द्विजाः स्वाध्यायवर्जिताः ॥ ७१ ॥ आत्मानं सह याज्येन पातयंति न संशयः ॥
शाल्मलीनावतुल्याः[1] स्युः षट्कर्मनिरता द्विजाः ॥ ७२ ॥ दातारं च तथाऽऽत्मानं तारयंति तरंति च ॥ श्राद्धं सोमेश्वरेः पार्थ यः
कुर्याद्गतमत्सरः ॥ ७३ ॥ प्रेतास्तस्य हि सुप्रीता यावदाभूतसंप्लवम् ॥ अन्नं वस्त्रं हिरण्यं च यो दद्यादग्रजन्मने ॥ ७४ ॥ स याति शांकरे
लोक इति मे सत्यभाषितम् ॥ हयं यो यच्छते तत्र संपूर्णं तरुणं सितम् ॥ ७५ ॥ रक्तं वा पीतवर्णं वा सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ कुंकुमेन
विलिप्तांगावग्रजन्महयावपि[2] ॥ ७६ ॥ स्रग्दामभूषितौ कार्यौ सितवस्त्रावगुंठितौ ॥ अंघ्रिः प्रदीयतां स्कन्धे मदीये हयमारुह ॥ ७७ ॥ आरूढे
ब्राह्मणे ब्रूयाद्भास्करः प्रीयतामिति ॥ स याति शांकरं लोकं सर्व्वपापविवर्जितः ॥ ७८ ॥ उपरागे तु सोमस्य तीर्थं गत्वा जितेंद्रियः ॥ सत्यलोका
च्च्युतश्चाऽपि राजा भवति धार्मिकः ॥ ७९ ॥ तस्य वासः सदा राजन्न नश्यति कदाचन ॥ दीर्घायुर्जायते पुत्रो भार्या च वशवर्तिनी ॥ ८० ॥
जीवेद्वर्षशतं साग्रं सर्वदुःखविवर्जितः ॥ सोपवासो जितक्रोधो धेनुं दद्याद्द्विजन्मने ॥ ८१ ॥ सवत्सां क्षीरसंयुक्तां श्वेतवस्त्रावलोकिताम् ॥ शबलां
पीतवर्णां च धूम्रां वा नीलकर्बुराम् ॥ ८२ ॥ कपिलां वा सवत्सां च घण्टाभरणभूषिताम् ॥ रूप्यखुरां कांस्यदोहां स्वर्णशृंगीं नरेश्वर ॥ ८३ ॥
श्वेतया वर्द्धते वंशो रक्ता सौभाग्यवर्द्धिनी ॥ शबला पीतवर्णा च दुःखघ्न्यौ संप्रकीर्तिते ॥ ८४ ॥ कपिला नाशयेत्पापं सप्तजन्मसमुद्भवम् ॥ सत्य
लोकमवाप्नोति गोप्रदायी नरेश्वर ॥ ८५ ॥ पक्षांतेऽथ व्यतीपाते वैधृतौ रविसंक्रमे ॥ दिनक्षये गजच्छायां ग्रहणे भास्करस्य च ॥ ८६ ॥ ये व्रजंति
महात्मानः संगमे सुरदुर्लभे ॥ मृदावगुण्ठयित्वा तु चात्मानं संगमे विशेत् ॥ ८७ ॥ हृदयांतर्जले जाप्या प्राणायामोथवा नृप ॥ गायत्री वैष्णवी
चैव सौरी शैवी यदृच्छया ॥ तेऽपि पापैः प्रमुच्यंत इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ८८ ॥ जगतीं सोमनाथस्य यस्तु कुर्यात्प्रदक्षिणाम् ॥ प्रदक्षीणीकृता

१ शाल्मलीनावतुल्याः—नावसन्दस्य—अकारान्तत्वमार्षम् । शाल्मलीवृक्षकाष्ठनिर्मितनौकासमानाः—इत्यर्थः । २ अग्रजन्महयौ—अग्रजन्मा—ब्राह्मणो—यस्मैहयो देयः—सः—इत्यर्थः । हयश्च—अश्वः ।

तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ ८९ ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं गुरुदारनिषेवणम् ॥ भ्रूणहा स्वर्णहर्त्ता च मुच्यंते नाऽत्र संशयः ॥ ९० ॥ तीर्थाख्यानमिदं
पुण्यं यः शृणोति जितेंद्रियः ॥ व्याधितो मुच्यते रोगी चारोगी सुखमाप्नुयाव् ॥ ९१ ॥ यत्ते संदह्यते चेतः शृणु तन्मे युधिष्ठिर ॥ नैकापि
नृप लोकेऽस्मिन्भ्रूणहत्या सुदुस्त्यजा ॥ ९२ ॥ किमु षड्विंशतिं पार्थ प्राप याः क्षणदाकरः[1] ॥ सोऽपि तीर्थमिदं प्राप्य तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् ॥ ९३ ॥
विमुक्तः सर्वपापेभ्यः शीतरश्मिरभूत्सुखी ॥ श्रूयते नृप पौराणी गाथा गीता महर्षिभिः ॥ ९४ ॥ लिंगं प्रतिष्ठितं ह्येकं दशभ्रूणहनं भवेत् ॥ अतो
लिंगत्रयं सोमः स्थापयामास भारत ॥ ९५ ॥ रेवोरिसंगमे ह्याद्यं द्वितीयं भृगुकच्छके ॥ ततः सिद्धिं परां प्राप्य प्रभासे तु तृतीयकम् ॥ ९६ ॥
इति ते कथितं सर्वं तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ धर्म्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं संशुद्धिकृन्नृणाम् ॥ ९७ ॥ पुत्रार्थी लभते पुत्रान्निष्कामः स्वर्गमाप्नु
याव् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यस्तीर्थं कृत्वा परं नृप ॥ ९८ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं सोमनाथस्य यत्फलम् ॥ श्रुत्वा पुत्रमवाप्नोति स्नात्वा चाऽष्टौ[2] न
संशयः ॥ ९९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे सोमनाथतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचा
शीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज पिंगलावर्त्तमुत्तमम् ॥ संगमस्य समीपस्थं रेवाया
उत्तरे तटे ॥ हव्यवाहेन राजेंद्र स्थापितः पिंगलेश्वरः ॥ १ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ हव्यवाहेन भगवन्नीश्वरः स्थापितः कथम् ॥ एतदाख्याहि मे
सर्वं प्रसादाद्वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शंभुना रेतसा राजंस्तर्पितो हव्यवाहनः ॥ प्राप्तसौख्येन रौद्रेण गौर्याक्रीडनचेतसा ॥
॥ ३ ॥ हव्यवाहमुखे क्षिप्तं रुद्रेणामिततेजसा ॥ रुद्रस्य रेतसा दग्धस्तीर्थयात्राकृतादरः ॥ ४ ॥ सागरांश्च नदीर्गत्वा क्रमाद्रेवां समागतः ॥ चचार
परया भक्त्या ध्यानमुग्रं हुताशनः ॥ ५ ॥ वायुभक्षः शतं साग्रं यावत्तेपे हुताशनः ॥ तावत्तुष्टो महादेवो वरदो जातवेदसः ॥ संनिधौ समुपेत्याथ
वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ६ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ वरं वृणीष्व हव्याश यस्ते मनसि वर्त्तते ॥ ७ ॥ ॥ वह्निरुवाच ॥ ॥ नमस्ते सर्व
लोकेश उग्रमूर्त्ते नमोस्तु ते ॥ रेतसा तव संदग्धः कुष्ठी जातो महेश्वर ॥ कृपां कुरु महादेव मम रोगं विनाशय ॥ ८ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
हव्यवाह भवारोगो मत्प्रसादाच्च सत्वरम् ॥ अत्र तीर्थे कृतस्नानः स्वरूपं प्रतिपत्स्यसे ॥ ९ ॥ इत्युक्त्वा च महादेवस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ अनंतरं
हव्यवाहः सस्नौ रेवाजले त्वरन् ॥ १० ॥ तदैव रोगनिर्मुक्तोऽभवद्दिव्यस्वरूपवान् ॥ स्थापयामास देवेशं स वह्निः पिंगलेश्वरम् ॥ ११ ॥ नाम्ना

१ क्षणदाकरः–चन्द्रः–इत्यर्थः । रोहिण्यव्यतिरिक्तासु षड्विंशतिस्त्रीष्वृतुकालेऽप्यनभिगमनाद्याः भ्रूणहत्याः प्राप–तद्विमुक्तत्व्यम् –इति भावः । २ अष्टौ पुत्रान्–इत्यर्थः ।

संपूजयामास तुष्टाव स्तुतिभिर्मुदा ॥ ततो जगाम देशं स्वं देवानां हव्यवाहनः ॥ १२ ॥ हव्यवाहेन भूपैवं स्थापितः पिंगलेश्वरः ॥ जितक्रोधो हि यस्तत्र उपवासं समाचरेत् ॥ १३ ॥ अतिरात्रफलं तस्य अंते रुद्रत्वमाप्नुयात् ॥ गुणान्विताय विप्राय कपिलां तत्र भारत ॥ १४ ॥ अलंकृत्य सवत्सां च शक्त्याऽलंकारभूषिताम् ॥ यः प्रयच्छति राजेंन्द्र स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ १५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे पिंगलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षडशीतितमोऽध्यायः ॥८६॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल तीर्थं परमशोभनम् ॥ स्थापितं मुनिसंघैर्यद्ब्रह्मवंशसमुद्भवैः ॥ १ ॥ ऋणमोचनमित्याख्यं रेवातटसमाश्रितम् ॥ षण्मासं मनुजो भक्त्या तर्पयन्पितृदेवताः ॥ २ ॥ देवैः पितृमनुष्यैश्च ऋणमात्मकृतं च यत् ॥ मुच्यते तत्क्षणान्मर्त्यः स्नातो वै नर्मदाजले ॥ ॥ ३ ॥ प्रत्यक्षं दुरितं तत्र दृश्यते फलरूपतः ॥ तत्र तीर्थे तु यो राजन्नेकचित्तो जितेंद्रियः ॥ ४ ॥ स्नात्वा दानं च वै दद्यादर्चयेद्गिरिजापतिम् ॥ ऋणत्रयविनिर्मुक्तो नाके दीप्यति देववत् ॥ ५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे ऋणत्रयमोचनतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं पार्थ कापिलं तीर्थमाश्रयेत् ॥ स्थापितं कपिलेनैव सर्वपातकनाशनम् ॥ १ ॥ अष्टम्यां च सिते पक्षे चतुर्दश्यां नरेश्वर ॥ स्नापयेत्परया भक्त्या कपिलाक्षीरसर्पिषा ॥ ॥ २ ॥ श्रीखंडेन सुगंधेन गुंठयेत महेश्वरम् ॥ ततः सुगंधपुष्पैश्च श्वेतैश्च नृपसत्तम ॥ ३ ॥ येऽर्चयंति जितक्रोधा न ते यांति यमालयम् ॥ असिपत्रवनं घोरं यमचुल्ही सुदारुणा ॥ ४ ॥ दृश्यते नैव विद्वद्भिः कपिलेश्वरपूजनात् ॥ स्नात्वा रेवाजले पुण्ये भोजयेद्ब्राह्मणाञ्छुभान् ॥ ५ ॥ गोप्रदानेन वस्त्रेण तिलदानेन भारत ॥ छत्रशय्याप्रदानेन राजा भवति धार्म्मिकः ॥ ६ ॥ तीव्रतेजा विघोरश्च जीवत्पुत्रः प्रियंवदः ॥ शत्रुवर्गो न तस्य स्यात्कदाचित्पांडुनंदन ॥ ७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कपिलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र पूतिकेश्वरमुत्तमम् ॥ नर्मदादक्षिणे कूले सर्वपापक्षयंकरम् ॥ १ ॥ स्थापितं जांबुवंतेन लोकानां तु हितार्थिना ॥ राजा प्रसेनजिन्नाम तस्यां वक्षस्थलान्मणौ ॥ २ ॥ समुत्क्षिप्ते तु तेनैव सपूतिरभवद्व्रणः ॥ तत्र तीर्थे तपस्तप्त्वा निर्व्रणः समजायत ॥ ३ ॥ तेन तत्स्थापितं लिंगं पूतिकेश्वरमुत्तमम् ॥ यस्तत्र मनुजो भक्त्या

१ अतिरात्रफलम्—अतिरात्राख्ययज्ञस्य फलम्—इत्यर्थः । २ विघोरः—शान्तरूपः—इत्यर्थः ।

स्नायाद्भरतसत्तम ॥ ४ ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति संपूज्य परमेश्वरम् ॥ कृष्णाष्टम्यां चतुर्दश्यां सर्वकालं नराधिप ॥ येऽर्चयंति सदा देवं ते न यांति यमालयम् ॥ ५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे पूतिकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ रेवाया उत्तरे कूले वैष्णवं तीर्थमुत्तमम् ॥ जलशायीति वै नाम विख्यातं वसुधातले ॥ १ ॥ दानवानां वधं कृत्वा सुप्तस्तत्र जनार्दनः ॥ चक्रं प्रक्षालितं तत्र देवदेवेन चक्रिणा ॥ सुदर्शनं च निष्पापं रेवाजलसमाश्रयात् ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ चक्रतीर्थं समाचक्ष्व मुनिसंघैश्च वंदितम् ॥ विष्णोः प्रभावमतुलं रेवायाश्चैव यत्फलम् ॥ ३ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाप्राज्ञ विरक्तस्त्वं युधिष्ठिर ॥ गुह्याद्गुह्यतरं तीर्थं निर्मितं चक्रिणा स्वयम् ॥ ४ ॥ तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि कथां पापप्रणाशिनीम् ॥ आसीत्पुरा महादैत्यस्तालमेघ इति श्रुतः ॥ ५ ॥ तेन देवा जिताः सर्वे हृतराज्या नराधिप ॥ यज्ञभागान्स्वयं भुंक्ते अहं विष्णुर्न संशयः ॥ ६ ॥ धनदस्य हृतं वित्तं हृतः शक्रस्य वारणः ॥ इंद्राणीं वांछते पापो हयरत्नं रवेरपि ॥७॥ तालमेघभयात्पार्थ रविरुद्राः सवासवाः ॥ यमः स्कंदो जलेशोऽग्निर्वायुर्देवो धनेश्वरः ॥८॥ सवाक्पतिमहेशाश्च नष्टचित्ताः पितामहम् ॥ गता देवा ब्रह्मलोकं तत्र दृष्ट्वा पितामहम् ॥ ९ ॥ तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैर्वागीशप्रमुखाः सुराः ॥ गुणत्रयविभागाय पश्चाद्भेदमुपेयुषे ॥ १० ॥ दृष्ट्वा देवान्निरुत्साहान्विवर्णानवनीपते ॥ प्रसादाभिमुखो देवः प्रत्युवाच दिवौकसः ॥ ११ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ स्वागतं सुरसंघस्य कान्तिर्नष्टा पुरातनी ॥ हिमक्लिष्टप्रभावेण ज्योतींषीव मुखानि वः ॥ १२ ॥ प्रशमादर्चिषामेतदनुद्गीर्णं सुरायुधम् ॥ वृत्रस्य हंतुः कुलिशं कुंठितश्रीव लक्ष्यते ॥ १३ ॥ किं चायमरिदुर्वारः पाणौ पाशः प्रचेतसः ॥ मंत्रेण हतवीर्यस्य फणिनो दैन्यमाश्रितः ॥ १४ ॥ कुबेरस्य मनःशल्यं शंसतीव पराभवम् ॥ अपविद्धगतो वायुर्भग्नशाख इव द्रुमः ॥ १५ ॥ यमोपि विलिखन्भूमिं दंडेनास्तमितत्विषा ॥ कुरुतेस्मिन्नमोघोपि निर्वाणालातलाघवम् ॥ १६ ॥ अमी च कथमादित्याः प्रतापक्षतिशीतलाः ॥ चित्रन्यस्ता इव गताः प्रकामालोकनीयताम् ॥ १७ ॥ तद्ब्रूत वत्साः किमितः प्रार्थयध्वं समागताः ॥ किमागमनकृत्यं वो ब्रूत निःसंशयं सुराः ॥ १८ ॥ मयि सृष्टिर्हि लोकानां रक्षा युष्मास्ववस्थिता ॥ ततो मंदानिलोद्धूतकमलाकरशोभिना ॥ १९ ॥ गुरुं नेत्रसहस्रेण प्रेरयामास वृत्रहा ॥ स द्विनेत्रं हरेश्चक्षुः सहस्रनयनाधिकम् ॥ २० ॥ वाचस्पतिरुवाचेदं प्रांजलिर्जलजासनम् ॥

१ अहं विष्णुर्न संशयः—इति मन्यमानः—इति शेषः । २ सः वाचस्पतिः साक्षात् हरेः द्विनयनं चक्षुः—द्रष्टा—सकलपरावरज्ञानशालित्वात्—इति भावः ।

युष्मद्वंशोद्भवस्तात तालमेघो महाबलः ॥ २१ ॥ उपतापयते देवान्धूमकेतुरिवोच्छ्रितः ॥ तेन देवगणाः सर्वे दुःखिता दानवेन च ॥
॥ २२ ॥ तालमेघो दैत्यपतिः सर्वान्नो बाधते बली ॥ तस्मात्त्वां शरणं प्राप्ताः शरणं नो विधे भव ॥ २३ ॥ ततः प्रसन्नो भगवान्वेधा
स्तानब्रवीद्वचः ॥ २४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तालमेघेन वो मध्ये बली तेन समः सुराः ॥ विना माधवदेवेन साध्यो मे नैव दानवः ॥ २५ ॥
ततः सुरगणाः सर्वे विरिंचिप्रमुखा नृप ॥ क्षीरोदं प्रस्थिताः सर्वे दुःखितास्तेन वैरिणा ॥ २६ ॥ त्वरिताः प्रस्थिता देवाः केशवं द्रष्टुकाम्यया ॥
क्षीरोदं सागरं गत्वाऽस्तुवंस्ते जलशायिनम् ॥ २७ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ जगदादिरनादिस्त्वं जगदंतोऽप्यनंतकः ॥ जगन्मूर्त्तिरमूर्त्तिस्त्वं जय
गीर्वाणपूजित ॥ २८ ॥ जय क्षीरोदशयन जय लक्ष्म्या सदा वृत ॥ जय दानवनाशाय जय देवकिनंदन ॥२९॥ जय शंखगदापाणे जय चक्रधर
प्रभो ॥ इति देवस्तुतिं श्रुत्वा प्रबुद्धो जलशाय्यथ ॥ ३० ॥ उवाच मधुरां वाणीं मेघगंभीरनिस्वनाम् ॥ किमर्थं बोधितो ब्रह्मन्समर्थैर्वः सुरासुरैः ॥
॥ ३१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तालमेघभयात्कृष्ण संप्राप्तास्तव मंदिरम् ॥ न वध्यः कस्यचित्पापस्तालमेघो जनार्दन ॥ ३२ ॥ त्वमेव जहि
तं दुष्टं मृत्युं यास्यति नान्यथा ॥ ३३ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ स्वस्थानं गम्यतां देवाः स्वकीयां लभत प्रजाम् ॥ दुष्टात्मानं हनिष्यामि
तालमेघं महाबलम् ॥ ३४ ॥ स्थानं ब्रुवंतु मे देवा वसेद्यत्र स दानवः ॥ ३५ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ हिमाचलगुहायां स वसते दानवे
श्वरः ॥ चतुर्विंशतिसाहस्रैः कन्याभिः परिवारितः ॥ ३६ ॥ तुरंगैः स्यंदनैः कृष्ण संख्या तस्य न विद्यते ॥ नटा नानाविधास्तत्र असंख्यात
गुणा हरे ॥ ३७ ॥ द्विरदाः पर्वताकारा हयाश्च द्विरदोपमाः ॥ महाबलो वसेत्तत्र गीर्वाणभयदायकः ॥ ३८ ॥ श्रुत्वा देवो वचस्तेषां देवाना
मातुरात्मनाम् ॥ अचिंतयद्गरुत्मंतं शत्रुसंघविनाशनम् ॥ ३९ ॥ चक्रं करेण संगृह्य गदाचक्रधरः प्रभु ॥ शार्ङ्गं च मुशलं सीरं करैर्गृह्य जनार्दनः
॥ ४० ॥ आरूढः पक्षिराजेंद्रं वधार्थं दानवस्य च ॥ दानवस्य पुरे पेतुरुत्पाता घोररूपिणः ॥ ४१ ॥ गोमायुर्गृध्रमध्ये तु कपोतैः सममावि
शत् ॥ विना वातेन तस्यैव ध्वजदंडः पपात ह ॥ ४२ ॥ सर्पमूषकयोर्युद्धं तथा केसरिनागयोः ॥ उन्मार्गाः सरितस्तत्रावहन्रक्तविमिश्रिताः ॥
अकालतरुपुष्पाणि दृश्यंते स्म समंततः ॥ ४३ ॥ ततः प्राप्तो जगन्नाथो हिमवंतं नगेश्वरम् ॥ पांचजन्यश्च सहसा पूरितः पुरसन्निधौ ॥ ४४ ॥
तेन शब्देन महता ह्यारूढो दानवेश्वरः ॥ उवाच च तदा वाक्यं तालमेघो महाबलः ॥ ४५ ॥ ॥ तालमेघ उवाच ॥ ॥ कोऽयं मृत्युवशं

१ तथा चेत्—इति शेषः तथा चेत्—त्वमेव तं हंसि चेत्—इत्यर्थः । २ तस्य तुरङ्गस्यन्दनादेः सेनाङ्गस्य इत्यर्थः । ३ आरूढः—क्रोधाविष्टः—इत्यर्थः ।

प्राप्तो ह्यज्ञात्वा मम विक्रमम् ॥ धुंधुमाराज्ञया ह्याशु स्वसैन्यपरिवारितः ॥ ४६ ॥ बलादानय तं बद्ध्वा ममाग्रे बाहुशालिनम् ॥ ४७ ॥
॥ ॥ धुंधुमार उवाच ॥ ॥ आनयामि न संदेहः सुरो यक्षोऽथ किन्नरः ॥ स्यंदनौघैः समायुक्तो गजवाजिभटैः सह ॥ ४८ ॥ हृष्टस्ततो जग
द्योनिः सुपर्णस्थो महाबलः ॥ गृह्यतांगृह्यतामेष इत्युक्तास्तेन किंकराः ॥ ४९ ॥ चतुर्दिक्षु प्रधावंत इतश्चेतश्च सर्वतः ॥ सुपर्णेनाऽग्निरूपेण
दग्धास्ते शलभा यथा ॥ ५० ॥ धुंधुमारोऽपि कृष्णेन शरघातेन ताडितः ॥ इतो वक्षस्थले पापो मृतावस्थो रथोपरि ॥ ५१ ॥ हाहाकारं ततः
सर्वे दानवाश्चक्रुरातुराः ॥ तालमेघस्ततः क्रुद्धो रथारूढो विनिर्गतः ॥ ददृशे केशवं पार्थ शंखचक्रगदाधरम् ॥ ५२ ॥ ॥ तालमेघ
उवाच ॥ ॥ अन्ये ते दानवाः कृष्ण ये हताः समरे त्वया ॥ हिरण्यकशिपुप्रख्या न पुमांसो हि तेऽच्युत ॥ ५३ ॥ इत्युक्त्वा दानवः पार्थ वर्षयामास
सायकैः ॥ दानवस्य शरान्मुक्तांच्छेदयामास केशवः ॥ ५४ ॥ गरुत्मानवधीत्सैन्यमवध्यं यत्सुरासुरैः ॥ कृष्णेन द्विगुणास्तस्य
प्रेषिताः स्वशिलीमुखाः ॥ ५५ ॥ द्विगुणं द्विगुणीकृत्य प्रेषयामास दानवः ॥ तानप्यष्टगुणैः कृष्णश्छादयामास सायकैः ॥ ५६ ॥
ततः क्रुद्धेन दैत्येन ह्याग्नेयं बाणमुत्तमम् ॥ ५७ ॥ वारुणं प्रेषयामास त्वाग्नेयं शमितं ततः ॥ वारुणेनैव वायव्यं तालमेघो व्यसर्जयत् ॥
॥ ५८ ॥ सार्पं चैव हृषीकेशो वायव्यस्य प्रशांतये ॥ नारसिंहं नृसिंहोऽपि प्रेषयामास पांडव ॥ ५९ ॥ नारसिंहं ततो
दृष्ट्वा तालमेघो महाबलः ॥ उत्तीर्य स्यंदनाच्छीघ्रं गृहीत्वा खड्गचर्मणी ॥ ६० ॥ कृष्ण त्वां प्रेषयिष्यामि यममार्गं सुदारुणम् ॥ इत्युक्त्वा
दानवः पार्थ आगतः केशवं प्रति ॥ ६१ ॥ खड्गेनाताडयद्दैत्यो गदापाणिं जनार्दनम् ॥ मंडलाग्रं ततो गृह्य केशवो हृष्टमानसः ॥ ६२ ॥
जघनोरःस्थले पार्थ तालमेघं महाहवे ॥ जनार्दनस्तदा दैत्यं दैत्यो हरिमहन्मृधे ॥ ६३ ॥ जनार्दनस्ततः क्रुद्धस्तालमेघाय भारत ॥ अमो
घं चक्रमादाय मुक्तं तस्य च मूर्द्धनि ॥ ६४ ॥ निपपात शिरस्तस्य पर्वताश्च चकंपिरे ॥ समुद्राः क्षुभिताः पार्थ नद्य उन्मार्गगामिनीः ॥ ६५ ॥
पुष्पवृष्टिं ततो देवा मुमुचुः केशवोपरि ॥ अवध्यः सुरसंघानां सूदितः केशव त्वया ॥ ६६ ॥ स्वस्थाश्चैव ततो देवास्तालमेघे निपातिते ॥ जना
र्दनोऽपि कौंतेय नर्मदातटमाश्रितः ॥ ६७ ॥ क्षीरोदां नर्मदां मत्वा अनन्तभुजगोपरि ॥ लक्ष्म्या समन्वितः कृष्णो निलीनश्चोत्तरे तटे ॥ ६८ ॥
चक्रं विभीषणं मर्त्ये ज्वालामालासमन्वितम् ॥ पतितं नर्मदातोये जलशायिसमीपतः ॥ ६९ ॥ निर्द्धूतकल्मषं जातं नर्मदातोययोगतः ॥ तालमे

१ हे धुंधुमार—आज्ञया—मे—इति शेषः । हे धुंधुमार मे आज्ञया—इति योजना । २ आर्षी प्रथमार्थे द्वितीया ।

घवधोत्पन्नं यत्पापं नृपनन्दन ॥ ७० ॥ तत्सर्वं क्षालितं सद्यो नर्मदांभसि भारत ॥ तदाप्रभृति लोकेऽस्मिञ्जलशायी महीपते ॥ ७१ ॥ चक्रतीर्थं
वदन्त्यन्ये केचित्कालाघनाशनम् ॥ विख्यातं भारते वर्षे नर्मदायां महीपते ॥ ७२ ॥ तत्तीर्थस्य प्रभावोऽयं श्रूयतामवनीपते ॥ यथाऽनन्तो हि
नागानां देवानां च जनार्दनः ॥ ७३ ॥ मासानां मार्गशीर्षोऽस्ति नदीनां नर्मदा यथा ॥ मासि मार्गशिरे पार्थ ह्येकादश्यां सितेऽहनि ॥ ७४ ॥
गत्वा यो मनुजो भक्त्या कामक्रोधविवर्जितः ॥ वैष्णवीं भावनां कृत्वा जलेशं तु व्रजेत वै ॥ ७५ ॥ एकभुक्तं च नक्तं च तथैवाऽयाचितं नृप ॥
उपवासं तथा दानं ब्राह्मणानां च भोजनम् ॥ ७६ ॥ करोति च कुरुश्रेष्ठ न स याति यमालयम् ॥ यमलोकभयाद्भीता ये लोकाः पांडुनन्दन ॥
॥ ७७ ॥ ते पश्यंतु श्रियः कांतं नागपर्यंकशायिनम् ॥ गोपीजनसमावृत्तं योगनिद्रां समाश्रितम् ॥ विश्वरूपं जगन्नाथं संसारभयनाशनम ॥७८॥
स्नापयेत्परया भक्त्या क्षौद्रक्षीरेण सर्पिषा ॥ खंडेन[1] तोयमिश्रेण जगद्योनिं जनार्दनम् ॥ ७९ ॥ स्नाप्यमानं च पश्यंति ये लोका गतमत्सराः ॥
ते यांति परमं लोकं सुराऽसुरनमस्कृतम् ॥ ८० ॥ घृतेन बोधयेद्दीपमथवा तैलपूरितम् ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा देवस्याग्रे विमत्सराः ॥ ८१ ॥
ये कथां वैष्णवीं भक्त्या शृण्वंति च नृपोत्तम ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि नश्यन्ते नाऽत्र संशयः ॥ ८२ ॥ प्रदक्षिणंति ये मर्त्या जलशायिजगद्गु
रुम् ॥ प्रदक्षिणीकृता तैस्तु सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ ८३ ॥ ततः प्रभाते विमले पितॄन्संतर्प्पयेज्जलैः ॥ श्राद्धं च ब्राह्मणैस्तत्र योग्यैः पाण्डव मानवाः ॥
॥ ८४ ॥ स्वदारनिरतैः शांतैः परदारविवर्जकैः ॥ वेदाभ्यसनशीलैश्च स्वकर्म्मनिरतैः शुभैः ॥ ८५ ॥ नित्यं यजनशीलैश्च त्रिसंध्यापरिपालकैः ॥
श्रद्धया कारयेच्छ्राद्धं यदीच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ ८६ ॥ ते धन्या मानुषे लोके वंद्या हि भुवि मानवाः ॥ ये वसन्ति सदाकालं पादपद्माश्रया
हरेः ॥ ८७ ॥ जलशायं प्रपश्यन्ति प्रत्यक्षं सुरनायकम् ॥ पक्षोपवासं पाराकं व्रतं चांद्रायणं शुभम् ॥ ८८ ॥ मासोपवासमुग्रं च षष्ठान्नं पञ्चमं
व्रतम् ॥ तत्र तीर्थे तु यः कुर्यात्सोऽक्षयां गतिमाप्नुयात् ॥ ८९ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि तिलधेनोश्च यत्फलम् ॥
यथा यस्मिन्यदा देया दाने तस्याः शुभं फलम् ॥ ९० ॥ एतत्कथांतरं पुण्यमृषेर्द्वैपायनात्पुरा ॥ श्रुतं हि नैमिषे पुण्ये नारदाद्यैरनेकधा ॥ ९१ ॥
इदं परममायुष्यं मंगल्यं कीर्त्तिवर्द्धनम् ॥ विप्राणां श्रावयन्विद्वान्फलानंत्यंसमश्नुते ॥ ९२ ॥ बहुभ्यो न प्रदेयानि गौर्गृहं शयनं स्त्रियः ॥ विभ
क्तदक्षिणा ह्येता दातारं नाप्नुवन्ति च ॥ ९३ ॥ एकमेतत्प्रदातव्यं न बहूनां युधिष्ठिर ॥ सा च विक्रयमापन्ना दहत्यासप्तमं कुलम् ॥ ९४ ॥ तिलाः

[1] खण्डेन—शर्करया—इत्यर्थः ।

श्वेतास्तिलाः कृष्णास्तिला गोमूत्रसन्निभाः॥ तिलानां तु विचित्राणां धेनुं वत्सं च कारयेत् ॥९५॥ यथालाभा तु सर्वेषां चतुर्द्रोणा तु गौः स्मृता ॥
द्रोणस्य वत्सकः कार्यो बहूना वाऽपि कामतः ॥९६॥ यस्मिन्देशे तु यन्मानं विषये मा विचारितम् ॥ तेन मानेन तां कुर्यादक्षयं फलमश्नुते ॥९७॥ सुख
पूर्वं शुचौ भूमौ पुष्पधूपाक्षतैस्तथा ॥ कर्णाभ्यां रत्ने दातव्ये दीपौ नेत्रद्वये तथा ॥९८॥ श्रीखंडमुरसि स्थाप्यं ताभ्यां चैव तु कांचनम् ॥ ऊर्ध्वे मधु घृतं देयं
कुर्यात्सर्षपरोमकम् ॥९९॥ कंबले कंबलं दद्याच्छ्रोण्यां मधु घृतं तथा ॥ यवसं पायसं दद्याद्घृतं क्षौद्रसमन्वितम् ॥ १०० ॥ स्वर्णशृंगी रूप्यशिफा
रुक्मलांगूलसंयुता ॥ रत्नपृष्ठी तु दातव्या कांस्यपात्रावदोहिनी ॥ १०१ ॥ यस्याद्बाल्यकृतं पापं यद्वा कृतमजानता ॥ वाचा कृतं कर्मकृतं मन
सा यद्विचिंतितम् ॥१०२॥ जले निष्ठीवितं चैव मुशलं वाऽपि लंघितम्॥वृषलीगमनं चैव गुरुदारनिषेवणम् ॥१०३॥ कन्याया गमनं चैव सुवर्णस्ते
यमेव च ॥ सुरापानं तथा चान्यत्तिलधेनुः पुनाति हि ॥ १०४ ॥ अहोरात्रोपवासेन विधिवत्तां विसर्जयेत् ॥ या सा यमपुरे घोरे नदी वैतरणी
स्मृता ॥ १०५ ॥ वालुकाऽयोऽश्मस्थला च पच्यते यत्र दुष्कृती ॥ अवीचिर्नरको यत्र यत्र यामलपर्वतौ ॥१०६॥ यत्र लोहमुखाः काका यत्र श्वानो
भयंकराः ॥ असिपत्रवनं चैव यत्र सा कूटशाल्मली ॥ १०७ ॥ तान्सुखेन व्यतिक्रम्य धर्मराजालयं व्रजेत् ॥ धर्मराजस्तु तं दृष्ट्वा सूनृतं वक्ति
भारत ॥१०८॥ विमानमुत्तमं योग्यं मणिरत्नविभूषितम् ॥ अत्रारुह्य नरश्रेष्ठ प्रयाहि परमां गतिम् ॥ १०९ ॥ मा च चाटु भटे देहि मैव देहि पुरोहि
ते ॥ मा च काणे विरूपे च न्यूनांगे न च देवले ॥ ११० ॥ अवेदविदुषे नैव ब्राह्मणे सर्वविक्रये ॥ मित्रघ्ने च कृतघ्ने च मंत्रहीने तथैव च ॥ १११ ॥
वेदांतगाय दातव्या श्रोत्रियाय कुटुंबिने ॥ वेदांतगसुते देया श्रोत्रिये गृहपालके ॥ ११२ ॥ सर्वांगरुचिरे विप्रे सद्वृत्ते च प्रियंवदे ॥ पूर्णिमायां तु
माघस्य कार्तिक्यामथ भारत ॥ ११३ ॥ वैशाख्यां मार्गशीर्ष्यां वाऽऽषाढ्यां चैत्र्यामथाऽपि वा ॥ अयने विषुवे चैव व्यतीपाते च सर्वदा ॥
॥ ११४ ॥ षडशीतिमुखे पुण्ये छायायां कुंजरस्य वा ॥ एष ते कथितः कल्पस्तिलधेनोर्मयाऽनघ ॥ ११५ ॥ व्रजंति वैष्णवं लोकं दत्त्वा पादं यमो
परि ॥ प्राणत्यागात्परं लोकं वैष्णवं नात्र संशयः ॥ भित्त्वाऽशु भास्करं यांति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ११६ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं चक्रतीर्थं
फलं नृप ॥ यच्छ्रुत्वा मानवो भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ११७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्य
खण्डे रेवाखण्डे जलशायितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्म

१ छायायां कुंजरस्य—हस्तिच्छायापर्वणि—इत्यर्थः।

हीपाल तीथ परमपावनम् ॥ चंडादित्यं नृपश्रेष्ठ स्थापितं चंडमुंडयोः ॥ १ ॥ आस्तां पुरा महादैत्यौ चंडमुंडौ सुदारुणौ ॥ नर्मदातीरमाश्रित्य
चेरतुर्विपुलं तपः ॥ २ ॥ ध्यायंतौ भास्करं देवं तमोनाशं जगत्त्रये ॥ तुष्टस्तत्तपसा देवः सहस्रांशुरुवाच ह ॥ ३ ॥ साधुसाध्विति तौ पार्थ नर्मदा
याः शुभे तटे ॥ वरं प्रार्थयतं वीरौ यथेष्टं चेतसेच्छितम् ॥ ४ ॥ ॥ चंडमुंडावूचतुः ॥ ॥ अजेयौ सर्वदेवानां भूयास्वावां समाहितौ ॥ सर्वरोगैः
परित्यक्तौ सर्वकालं दिवाकर ॥ ५ ॥ एवमस्त्विति तौ प्राह भास्करो वारितस्करः ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे भानुर्दैत्याभ्यां तत्र भास्करः ॥६॥ स्थापितः
परया भक्त्या तं गच्छेदात्मसिद्धये ॥ गीर्वाणांश्च मनुष्यांश्च पितॄंस्तत्राऽपि तर्पयेत् ॥ ७ ॥ स वसेद्भास्करे लोके विरंचिदिवसं नृप ॥ घृतेन बोधये
द्दीपं षष्ठ्यां स च नरेश्वर ॥ मुच्यते सर्वपापैस्तु प्रतियाति पुरं रवेः ॥८॥ उत्पत्तिं चंडभानोर्यः[1] शृणोति भरतर्षभ ॥ विजयी स सदा नूनमाधिव्या
धिविवर्जितः ॥ ९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे चंडादित्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनंना
मैकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र यमहास्यमनुत्तमम् ॥ सर्वपापहरं तीर्थं नर्म
दातटमाश्रितम् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ यमहास्यं कथं जातं पृथिव्यां द्विजपुंगव ॥ एतत्सर्वं ममाख्याहि परं कौतूहलं हि मे ॥ २ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाप्राज्ञ पृष्टोऽहं नृपनंदन ॥ स्नानार्थं नर्मदां पुण्यामागतस्ते पिता पुरा ॥ ३ ॥ रजकेन यथा
धौतं वस्त्रं भवति निर्मलम् ॥ तथाऽसौ निर्मलो जातो धर्मराजो युधिष्ठिर ॥ ४ ॥ स पश्यन्निर्मलं देहं हसन्प्रोवाच विस्मितः ॥ ५ ॥ ॥ यम
उवाच ॥ ॥ मत्पुरं कथमायांति मनुजाः पापबृंहिताः ॥ स्नानेनैकेन रेवायाः प्राप्यते वैष्णवं पदम् ॥ ६ ॥ समर्था ये न पश्यंति रेवां पुण्य
जलां शुभाम् ॥ जात्यंधैस्ते समा ज्ञेया मृतैः पंगुभिरेव वा ॥७॥ समर्था ये न पश्यति रेवां पुण्यजलां नदीम् ॥ एतस्मात्कारणाद्राजन्हसितो लोक
शासनः ॥ ८ ॥ स्थापयित्वा यमस्तत्र देवं स्वर्गं जगाम ह ॥ यमहासेश्वरे राजञ्जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ ९ ॥ विशेषाच्चाऽऽश्विने मासि कृष्णपक्षे
चतुर्दशीम् ॥ उपोष्य परया भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १० ॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्दीपं देवस्य बोधयेत् ॥ घृतेन चैव राजेंद्र शृणु तत्राऽस्ति
यत्फलम् ॥ ११ ॥ मुच्यते पातकैः सर्वैरगम्यागमनोद्भवैः ॥ अभक्ष्यभक्षणोद्भूतैरपेयापेयजैरपि ॥ १२ ॥ अवाह्यवाहिते यत्स्याद्दोह्या
दोहने यथा ॥ स्नानमात्रेण तस्यैवं यांति पापान्यनेकधा ॥ १३ ॥ यमलोकं न वीक्षेत मनुजः स कदाचन ॥ पितॄणां परमं गुह्यमिदं भूमौ नृरे

[1] चंडभानोः—चंडमुंडस्थापितान्यसूर्यदेवस्य—इत्यर्थः ।

श्वर ॥ १४ ॥ ददतामक्षयं सर्वं यमहास्ये न संशयः ॥ अमावास्यां जितक्रोधो यस्तु पूजयते द्विजान् ॥ १५ ॥ हिरण्यभूमिदानेन तिलदानेन भूयसा ॥ कृष्णाजिनप्रदानेन तिलधेनुप्रदानतः ॥ १६ ॥ विधानोक्तद्विजाग्र्याय ये प्रदास्यंति भक्तितः ॥ हयं वा कुंजरं वाऽथ धूर्वहौ सीरसंयुतौ ॥ १७ ॥ कन्यां वसुमतीं गां च महिषीं वा पयस्विनीम् ॥ ददते ये नृपश्रेष्ठ नोपसर्पंति ते यमम् ॥ १८ ॥ यमोऽपि भवति प्रीतः प्रतिजन्म युधिष्ठिर ॥ यमस्य वाहो महिषो महिष्यस्तस्य मातरः ॥ १९ ॥ तासां दानप्रभावेण यमः प्रीतो भवेद्ध्रुवम् ॥ नाऽसौ यममवाप्नोति यदि पापैः समावृतः ॥ २० ॥ एतस्मात्कारणादत्र महिषीदानमुत्तमम् ॥ तस्याः शृंगे जलं कार्यं धूम्रवस्त्रानुवेष्टिता ॥२१॥ आयसस्य खुराः कार्यास्ताम्रपृष्ठाः सुभूषिताः ॥ लवणाचलं पूर्वस्यामाग्नेय्यां गुडपर्वतम् ॥ २२ ॥ कार्पासं याम्यभागं तु नवनीतं तु नैर्ऋते ॥ पश्चिमे सप्तधान्यानि वायव्ये तंदुलाः स्मृताः ॥ २३ ॥ सौम्ये तु कांचनं दद्यादीशाने घृतमेव च ॥ प्रदद्याद्यमराजो मे प्रीयतामित्युदीरयन् ॥ २४ ॥ इत्युच्चार्य द्विजस्याग्रे यमलोकं महाभयम् ॥ असिपत्रवनं घोरं यमचुल्ली सुदारुणा ॥ २५ ॥ रौद्रा वैतरणी चैव कुम्भीपाको भयावहः ॥ कालसूत्रो महाभीमस्तथा यमलपर्वतौ ॥ ॥ २६ ॥ क्रकचं तैलयंत्रं च श्वानो गृध्राः सुदारुणाः ॥ निरुच्छ्वासा महानादा भैरवो रौरवस्तथा ॥ २७ ॥ एते घोरा याम्यलोके श्रूयंते द्विज सत्तम ॥ त्वत्प्रसादेन ते सौम्यास्तीर्थस्याऽस्य प्रभावतः ॥ २८ ॥ दानस्याऽस्य प्रभावेण यमराजप्रसादतः ॥ नरकेऽहं न यास्यामि द्विज जन्मनि जन्मनि ॥ २९ ॥ यमहास्यस्य चाख्यानमिदं शृण्वंति ये नराः ॥ तेऽपि पापविनिर्मुक्ता न पश्यंति यमालयम् ॥ ३० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे यमहास्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ छ ॥ ॥

॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र कल्होडीतीर्थमुत्तमम् ॥ विख्यातं भारते लोके गंगायाः पापनाशनम् ॥ १ ॥ दुर्लभं मनुजैः पार्थ रेवातटसमाश्रितम् ॥ प्राणिनां पापनाशाय ऊषरं पुष्करं तथा ॥ २ ॥ तत्तु तीर्थमिदं पुण्यमित्येवं शूलिनो वचः ॥ जाह्नवी पशुरूपेण तत्र स्नानार्थमागता ॥ ३ ॥ अतस्तद्विश्रुतं लोके कल्होडीतीर्थमुत्तमम् ॥ त्रिरात्रं कारयेत्तत्र पूर्णिमायां युधिष्ठिर ॥ ४ ॥ रजस्तमस्तथा क्रोधं दंभं मात्सर्यमेव च ॥ एतांस्त्यजति यः पार्थ तेनाप्तं मोक्षजं फलम् ॥५॥ पयसा स्नापयेद्देवं त्रिसंध्यं च त्र्यहं तथा ॥ पयो गोसंभवं सद्यः संवत्सा

१ सवत्स. । जीवपुत्रिणी—इत्यनयोः पदयोः—गोसंभवम्—पयः—इत्यत्रान्वयोऽस्ति । तेन या गौः सवत्सा जीवपुत्रिणी भवेत्—तद्गोसंभवं पयः—इति: यथार्थार्थो बोध्यः । मूले पदयोजना यथाकथंचिद्वत्यस्ता दरीदृश्यते सा चार्षेति तोष्टव्यं सुधीभिः ।

जीवपुत्रिणी ॥ ६ ॥ कृत्वा तत्ताम्रजे पात्रे क्षौद्रेण चैव योजिते ॥ ॐ नमः श्रीशिवायेति स्नानं देवस्य कारयेत् ॥ ७ ॥ स याति त्रिदश
स्थानं नाकस्त्रीभिः समावृतः ॥ यस्तत्र विधिवत्स्नात्वा दानं प्रेतेषु यच्छति ॥ ८ ॥ शुक्लां गां दापयेत्तत्र प्रीयतां मे पितामहाः ॥ ब्राह्मणे शौचसंपन्ने
स्वदारनिरते सदा ॥ ९ ॥ सवत्सां वस्त्रसंयुक्तां हिरण्योपरि संस्थिताम् ॥ सत्त्वयुक्तो ददद्राजञ्च्छांभवं लोकमाप्नुयात् ॥ १० ॥ इति श्रीस्कांदे महा
पुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कल्होडीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं राजन्नंदितीर्थं व्रजेच्छुभम् ॥ सर्वपापहरं पुंसां नंदिना निर्मितं पुरा ॥ १ ॥ पापौघहतजंतूनां
मोक्षदं नर्मदातटे ॥ अहोरात्रोषितो भूत्वा नंदिनाथं युधिष्ठिर ॥ २ ॥ पञ्चोपचारपूजायामर्चयेन्नंदिकेश्वरम् ॥ रत्नानि चैव विप्रेभ्यो यो दद्याद्धर्म
नंदन ॥ ३ ॥ स याति परमं स्थानं यत्र वासः पिनाकिनः ॥ सर्वसौख्यसमायुक्तोऽप्सरोभिः सह मोदते ॥ ४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नंदिकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र बदर्याश्रममुत्तमम् ॥ सर्वतीर्थवरं पुण्यं कथितं शंभुना पुरा ॥ १ ॥ यश्चैष भारतस्याऽ
र्थे तत्र सिद्धः किरीटभृत् ॥ भ्राता ते फाल्गुनो नाम विद्ध्येनं नरदैवतम् ॥ २ ॥ नरनारायणौ द्वौ तावागतौ नर्मदातटे ॥ ज्ञानं तस्यैव[1] यो राज
न्भक्तिमान्वै जनार्दने ॥ ३ ॥ समं पश्यति सर्वेषु स्थावरेषु चरेषु च ॥ ब्राह्मणं श्वपचं चैव तत्र प्रीतो जनार्दनः ॥ ४ ॥ ऐकात्म्यं पश्य कौंतेय मयि
चात्मनि नांतरम् ॥ नरनारायणाभ्यां हि कृतं बदरिकाश्रमम् ॥ ५ ॥ स्थापितः शंकरस्तत्र लोकानुग्रहकारणात् ॥ त्रिमूर्त्तिस्थापितं लिंगं स्वर्ग
मार्गानुमुक्तिदम् ॥ ६ ॥ तत्र गत्वा शुचिर्भूत्वा ह्येकरात्रोपवासकृत् ॥ रजस्तमस्तथा त्यक्त्वा सात्त्विकं भावमाश्रयेत् ॥ ७ ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा
मधुमासाष्टमीदिने ॥ अथवा च चतुर्दश्यामुभौ पक्षौ च कारयेत् ॥ ८ ॥ आश्विनस्य विशेषेण कथितं तव पांडव ॥ स्नापयेत्परया भक्त्या क्षीरेण
मधुना सह ॥ ९ ॥ दध्ना शर्करया युक्तं घृतेन समलंकृतम् ॥ पंचामृतमिदं पुण्यं स्नापयेद्वृषभध्वजम् ॥ १० ॥ स्नाप्यमानं शिवं भक्त्या वीक्षते
यो विमत्सरः ॥ तस्य वासः शिवोपांते शक्रलोके न संशयः ॥ ११ ॥ शाठ्येनाऽपि नमस्कारः प्रयुक्तः शूलपाणिने ॥ संसारमूलबद्धाना

१ यः जनार्दने भक्तिमान्--तस्यैव ज्ञानं लभ्येत--नान्यस्य--इत्यन्वयानुगुणोऽर्थः ।

सुद्वेष्टनकरो हि यः ॥ १२ ॥ तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् ॥ येनोंनमः शिवायेति मंत्राभ्यासः स्थिरीकृतः ॥ १३ ॥ यः पुनः स्नाप
येद्भक्त्या एकभक्तो जितेन्द्रियः ॥ तस्याऽपि यत्फलं पार्थ वक्ष्ये तल्लेशतस्तव ॥ १४ ॥ पीडितो वृद्धभावेन तव भक्त्या वदाम्यहम् ॥ ते यांति
परमं स्थानं भित्त्वा भास्करमण्डलम् ॥ १५ ॥ संसारे सर्वसौख्यानां निलयास्ते भवन्ति च ॥ आश्चर्यं ज्ञातिवर्गाणां धर्माणां निलयास्तु ते ॥
॥ १६ ॥ संपन्नाः सर्वकामैस्ते पृथिव्यां पृथिवीपते ॥ श्राद्धं तत्रैव यः कुर्यान्नर्मदोदकमिश्रितम् ॥ १७ ॥ योग्यैश्च ब्राह्मणै राजन्कुलीनैर्वेदपारगैः ॥
सुरूपैश्च सुशीलैश्च स्वदारनिरतैः शुभैः ॥ १८ ॥ आर्यदेशप्रसूतैश्च श्लक्ष्णैश्चैव सुरूपिभिः ॥ कारयेत्पिंडदानं वै भास्करे कुतपस्थिते ॥ १९ ॥
पितॄणां परमं लोकं यदीच्छेद्धर्मनन्दन ॥ वर्जयेत्तान्प्रयत्नेन काणान्दुष्टांश्च दांभिकान् ॥ २० ॥ पुरुषान्क्रूरषण्डांश्च ब्राह्मणानां च निन्दकान् ॥
एतांश्च वर्जयेद्विप्रान्यदीच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ २१ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन योग्यं विप्रं समाश्रयेत् ॥ नरकान्मोचयेत्प्रेतान्कुम्भीपाकपुरोगमान् ॥
॥ २२ ॥ मोक्षो भवति सर्वेषां पितॄणां नृपनन्दन ॥ विप्रेभ्यः कांचनं दद्यात्प्रीयतां मे पितामहः ॥ २३ ॥ अन्नं च दापयेत्तत्र भक्त्या वस्त्रं च
भारत ॥ गां वृषं मेदिनीं दद्याच्छत्रं शस्तं नृपोत्तम ॥ २४ ॥ स पुमान्स्वर्गमाप्नोति इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ प्राणत्यागं तु यः कुर्याच्छिखिना सलि
लेनवा ॥ २५ ॥ अनाशकेन वा भूयः स गच्छेच्छिवमंदिरम् ॥ नरनारायणीतीरे देवद्रोण्यां च यो नृप ॥ २६ ॥ स वसेदीश्वरस्याग्रे यावदिंद्राश्चतु
र्दश ॥ पुनः स्वर्गाच्च्युतः सोऽपि राजा भवति वीर्य्यवान् ॥ २७ ॥ सर्व्वैश्वर्यगुणैर्युक्तः प्रजापालनतत्परः ॥ ततः स्मरति तत्तीर्थं पुनरेवाऽऽगमि
ष्यति ॥ २८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नारायणीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम
पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तीर्थं कोटीश्वरं परम् ॥ ऋषिकोटिः समायाता
यत्र वै कुरुनन्दन ॥ १ ॥ कृष्णद्वैपायनस्यैव क्षेमार्थं मुनिपुंगवाः ॥ मन्त्रयित्वा द्विजैः सर्व्वैर्वेदमंगलपाठकैः ॥ २ ॥ स्थापितः शंकरस्तत्र कारणं
बन्धनाशनम् ॥ संसारच्छेदकरणं प्राणिनामार्त्तिनाशनम् ॥ ३ ॥ कोटीश्वरमिति प्रोक्तं पृथिव्यां नृपनन्दन ॥ स्नापयेत्तं तु यो भक्त्या पूर्णिमायां
नृपोत्तम ॥ ४ ॥ पितॄणां तर्प्पणं कृत्वा पिंडदानं यथाविधि ॥ श्रावणस्य विशेषेण पूर्णिमायां युधिष्ठिर ॥ ५ ॥ पितॄणामक्षया तृप्तिर्यावदाभूतसंप्लु
वम् ॥ पितॄणां परमं गुह्यं रेवातटसमाश्रितम् ॥ मोक्षदं सर्वजंतूनां निर्मितं मुनिसत्तमैः ॥ ६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कोटीश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥

ततो गच्छेन्महीपाल व्यासतीर्थमनुत्तमम् ॥ दुर्लभं मनुजैः पुण्यमन्तरिक्षे व्यवस्थितम् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कस्माद्वै व्यासतीर्थं
तदन्तरिक्षे व्यवस्थितम् ॥ एतदाख्याहि संक्षेपात्त्यज ग्रन्थस्य विस्तरम् ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाबाहो धर्मवान्साधु
वत्सल ॥ स्वकर्मनिरतः पार्थ तीर्थयात्राकृतादरः ॥ ३ ॥ दुर्लभं सर्वजंतूनां व्यासतीर्थं नरेश्वर ॥ पीडितो वृद्धभावेन अकल्पोऽहं नृपात्मज ॥ ४ ॥
विसंज्ञो गतवित्तस्तु संजातः स्मृतिवर्जितः ॥ गुह्याद्गुह्यतरं तीर्थं नाऽऽख्यातं कस्य चिन्मया ॥ ५ ॥ कलिस्त्तत्रैव राजेंद्र न विशेद्व्याससंश्र
यात् ॥ अन्तरिक्षे तु संजातं रेवायाश्चेष्टितेन तु ॥ ६ ॥ विरिंचिर्नैव शक्नोति रेवाया गुणकीर्त्तनम् ॥ कथं ज्ञास्याम्यहं तात रेवामाहात्म्यमुत्त
मम् ॥ ७ ॥ व्यासतीर्थं विशेषेण लवमात्रं ब्रवीम्यतः ॥ प्रत्यक्षः प्रत्ययो यत्र दृश्यतेऽद्य कलौ युगे ॥ ८ ॥ विहंगो गच्छते नैव भित्त्वा
शूलं सुदारुणम् ॥ तस्योत्पत्तिं समासेन कथयामि नृपात्मज ॥ ९ ॥ आसीत्पूर्वं महीपाल मुनिर्मान्यः पराशरः ॥ तेनात्युग्रं तपश्चीर्णं
गंगांभसि महाफलम् ॥ १० ॥ प्राणायामेन सन्तस्थौ प्रविष्टो जाह्नवीजले ॥ पूर्णे द्वादशमे वर्षे निष्क्रांतो जलमध्यतः ॥ ११ ॥
भिक्षार्थी संचरेद्ग्रामं नावा[१] यत्रैव तिष्ठति ॥ तत्र तेन परा दृष्टा बाला चैव मनोहरा ॥ १२ ॥ तां दृष्ट्वा स च कामार्त्त उवाच मधुरं तदा ॥
मां नयस्व परं पारं काऽसि त्वं मृगलोचने ॥ १३ ॥ नावारूढे नदीतीरे मम चित्तप्रमाथिनि ॥ एवमुक्ता तु सा तेन प्रणम्य ऋषिपुंगवम् ॥
॥ १४ ॥ कथयामास चाऽऽत्मानं दृष्ट्वा तं काममोहितम् ॥ कैवर्त्तानां गृहे दासी कन्याऽहं द्विजसत्तम ॥ १५ ॥ नावासंरक्षणार्थाय आदिष्टा स्वामि
ना विभो ॥ मया विज्ञापितं वृत्तमशेषं ज्ञातुमर्हसि ॥ १६ ॥ एवमुक्तस्तया सोऽथ क्षणं ध्यात्वाऽब्रवीदिदम् ॥ १७ ॥ ॥ पराशर उवाच ॥ ॥
अहं ज्ञानबलाद्भद्रे तव जानामि संभवम् ॥ कैवर्त्तपुत्रिका न त्वं राजकन्याऽसि सुन्दरि ॥ १८ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ कः पिता कथ्यतां
ब्रह्मन्कस्या वा ह्युदरोद्भवा ॥ कस्मिन्वंशे प्रसूताऽहं कैवर्त्ततनया कथम् ॥ १९ ॥ ॥ पराशर उवाच ॥ ॥ कथयामि समस्तं यत्त्वया पृष्टम
शेषतः ॥ वसुर्नामेति भूपालः सोमवंशविभूषणः ॥ २० ॥ जंबूद्वीपाऽधिपो भद्रे शत्रूणां भयवर्धनः ॥ शतानि सप्त भार्याणां पुत्राणां च दशैव
३ ॥ तु ॥ २१ ॥ धर्मेण पालयेल्लोकानीशवत्पूज्यते सदा ॥ म्लेच्छास्तस्याविधेयाश्च क्षीरद्वीपनिवासिनः ॥ २२ ॥ तेषामुत्सादनार्थाय ययावुल्लंघ्य ॥२५५॥
सागरम् ॥ संयुक्तः पुत्रभृत्यैश्च पौरुषे महति स्थितैः ॥ २३ ॥ समरं तैः समारब्धं म्लेच्छैश्च वसुना सह ॥ जिता म्लेच्छाः समस्तास्ते वसुना मृग

१ नावा—नौका—इत्यर्थः ।

लोचने ॥ २४ ॥ करदास्ते कृतास्तेन सपुत्रबलवाहनाः ॥ प्रधाना तस्य सा राज्ञी तव माता मृगेक्षणे ॥२५ ॥ प्रवासस्थे महीपाले संजाता सा रजस्वला ॥ नारीणां तु सदाकालं मन्मथो ह्यधिको भवेत् ॥ २६ ॥ विशेषेण ऋतोः काले भिद्यंते कामसायकैः ॥ मन्मथेन तु संतप्तार्चित यत्सा शुभेक्षणा ॥ २७ ॥ दूतं वै प्रेषयाम्यद्य वसुराज्ञः समीपतः ॥ आहूतः सत्वरं दूत गच्छ त्वं नृपसन्निधौ ॥ २८ ॥ ॥ दूत उवाच ॥ ॥ परतीरं गतो देवि वसुराजाऽरिशासनः ॥ तत्र गंतुमशक्येत जलयानैर्विना शुभे ॥ २९ ॥ तानि यानानि सर्वाणि गृहीतानि परे तटे ॥ दूतवाक्येन सा राज्ञी विषण्णा कामपीडिता ॥ ३० ॥ तत्सखी तामुवाचाऽथ कस्मात्त्वं परितप्यसे ॥ स्वलेखः प्रेष्यतां देवि शुकहस्ते यथार्थतः ॥ ३१ ॥ समुद्रं लंघयित्वा तु शकुंता यांति सुन्दरि ॥ सखिवाक्येन सा राज्ञी स्वस्था जाता नराधिप ॥ ३२ ॥ व्याहृतो लेखकस्तत्र लिख लेखं ममाज्ञया ॥ त्वद्धीना सत्यभामाद्य वसो राजन्न जीवति ॥ ३३ ॥ ऋतुकालोऽद्य संजातो लिख लेखं तु लेखकं ॥ लिखिते भूर्जपत्रे तु लेखे वै लेखकेन तु ॥ ३४ ॥ शुकः पंजरमध्यस्थ आनीतोद्धैव सन्निधौ ॥ ३५ ॥ ॥ सत्यभामोवाच ॥ ॥ नीत्वा लेखं गच्छ शीघ्रं वसुराज्ञः समीपतः ॥ शकुनिः प्रणतो भूत्वा गृहीत्वा लेखमुत्तमम् ॥ ३६ ॥ उत्पत्य सहसा राजञ्जगामाऽऽकाशमंडलम् ॥ ततः पक्षी गतः शीघ्रं वसुराजसमीपतः ॥ ३७ ॥ क्षिप्ते लेखे शुकेनैव सत्यभामाविसर्जिते ॥ वसुराज्ञा ततो लेखो गृह्य हस्तेऽवधारितः ॥ ३८ ॥ लेखार्थं चिंतयित्वा तु गृह्य वीर्यं नरेश्वरः ॥ अमोघं पुटिकां कृत्वा प्रतिलेखेन मिश्रितम् ॥ ३९ ॥ शुकस्य सोऽर्पयामास गच्छ राज्ञीसमीपतः ॥ प्रणम्य वसुराजानं बीजं गृह्योत्पपात ह ॥ ४० ॥ समुद्रोपरि संप्राप्तः शुकः श्येनेन वीक्षितः ॥ सामिषं तं शुकं ज्ञात्वा श्येनस्तमभ्यधावत ॥ ४१ ॥ हतश्चंचुप्रहारेण शुकः श्येनेन भारत ॥ मूर्च्छया तस्य तद्बीजं पतितं सागरांभसि ॥ ४२ ॥ मत्स्येन गिलितं तच्च बीजं वसुमहीपतेः ॥ कन्या मत्स्योदरे जाता तेन बीजेन सुन्दरि ॥ ४३ ॥ प्राप्तोऽसौ लुब्धकैर्मत्स्य आनीतः स्वगृहं ततः ॥ यावद्विदारितो मत्स्यस्तावद्दृष्टा त्वमुत्तमे ॥ ॥ ४४ ॥ शशिमंडलसंकाशा सूर्यतेजःसमप्रभा ॥ दृष्ट्वा त्वां हर्षिताः सर्वे कैवर्त्ता जाह्नवीतटे ॥ ४५ ॥ हर्षितास्ते गताः सर्वे प्रधानस्य[1] च मंदिरम् ॥ स्त्रीरत्नं कथयामासुर्गृहाण त्वं महाप्रभम् ॥ ४६ ॥ गृहीता तेन तन्वंगी ह्यपुत्रेण मृगेक्षणा ॥ भार्यां स्वामाह तन्वंगि पालयस्व मृगेक्षणे ॥ ४७ ॥ ततः सा चिंतयामास पराशरवचस्तदा ॥ एवमुक्ता तु सा तेन दत्ताऽऽत्मानं नरेश्वर ॥४८॥ उवाच साधु मे ब्रह्मन्मत्स्यगंधोऽनु वर्त्तते ॥

[1] प्रधानस्य—कैवर्तमुख्यस्य—इत्यर्थः ।

ततस्तेन तु सा बाला दिव्यगंधाधिवासिता ॥ ४९ ॥ कृता योगबलेनैव ज्वालयित्वा विभावसुम् ॥ कृत्वा प्रदक्षिणं वह्निमूढा तेन रसात्तदा ॥५०॥
जलयानस्य मध्ये तु कामस्थानान्यसंस्पृशत् ॥ ज्ञात्वा कामोत्सुकं विप्रं भीता सा धर्मनंदन ॥ ५१ ॥ हसंती तमुवाचाऽथ देव त्वं लोक
सन्निधौ ॥ न लज्जसे कथं धीमन्कुर्वाणः पामरोचितम् ॥५२॥ ततस्तेन क्षणं ध्यात्वा संस्मृता हृदि तामसी ॥ आगता तामसी माया यया व्याप्तं
चराचरम् ॥ ५३ ॥ ततः सा विस्मिता तेन कर्मणैव तु रंजिता ॥ ब्रह्मचर्याभितप्तेन स्त्रीसौख्यं क्रीडितं तदा ॥ ५४ ॥ ततः सा तत्क्षणादेव
गर्भभारेण पीडिता ॥ प्रसूता बालकं तत्र जटिलं दंडधारिणम् ॥ ५५ ॥ कमंडलुधरं शांतं मेखलाकटिभूषितम् ॥ उत्तरीयकृतस्कंधं त्रिष्णु
मायाविवर्जितम् ॥ ५६ ॥ ततोऽपि शंकिता पार्थ दृष्ट्वा तं कलबालकम् ॥ वेपमाना ततो बाला जगाम शरणं मुनेः ॥५७॥ रक्षरक्ष मुनिश्रेष्ठ पराशर
महामते॥जातं मेऽत्यद्भुतं पुत्रं कौपीनवरमेखलम् ॥ दंडहस्तं जटायुक्तमुत्तरीयविभूषितम् ॥५८॥ ॥ पराशर उवाच ॥॥ मा भैषीः स्वसुते जाते कुमारी
त्वं भविष्यसि ॥ नाम्ना योजनगंधेति द्वितीयं सत्यवत्यपि ॥५९॥ शंतनुर्नाम राजा यः स ते भर्त्ता भविष्यति ॥ प्रथमा महिषी तस्य सोमवंशविभू
षणा ॥६०॥ गच्छ त्वं स्वाश्रयं शुभ्रे पूर्वरूपेण संस्थिता ॥ मा विषादं कुरुष्वाऽत्र दृष्टं ज्ञानस्य मे बलम् ॥६१॥ इत्युक्त्वा प्रययौ विप्रः सा बाला पुत्रमा
श्रिता ॥ नत्वोचे मातरं भक्त्या साष्टांगं विनयानतः ॥ ६२ ॥ क्षम्यतां मातरुक्तं मे प्रसादः क्रियतामपि ॥ ईश्वराराधने यत्नं करिष्याम्यहमंबिके
॥६३॥ ततः सा पुत्रवाक्येन विषण्णा वाक्यमब्रवीत् ॥६४॥ ॥ योजनगंधोवाच ॥ ॥ मा त्यक्त्वा गच्छ वत्साद्य मातरं मामनागसम् ॥ त्वद्वियो
गेन मे पुत्र पंचत्वं भाव्यसंशयम् ॥६५॥ नास्ति पुत्रसमः स्नेहो नास्ति भ्रातृसमं कुलम् ॥ नाऽस्ति सत्यपरो धर्मो नानृतात्पातकं परम् ॥६६॥
बालभावे मया जात आधारः किल जायसे ॥ न मे भर्त्ता न मे पुत्रः पश्य कर्मविडंबनम्॥६७॥ ॥ व्यास उवाच ॥॥ मा विषादं कुरुष्वांतः सत्यमेत
न्मयेरितम् ॥ आपत्कालेऽस्मि ते देवि स्मर्त्तव्यः कार्यसिद्धये ॥ ६८ ॥ आपदस्तारयिष्यामि क्षम्यतां मे दुरुत्तरम् ॥ इत्युक्त्वा प्रययौ व्यासः कन्या
साऽपि गता गृहम् ॥ ६९ ॥ पराशरसुतस्तत्र विषण्णो वनमध्यतः ॥ त्रेतायुगावसाने तु द्वापरादौ नरेश्वर ॥ ७० ॥ व्यासार्थं चिंतयामासुर्देवाः
शक्रपुरोगमाः ॥ आख्यातो नारदेनैव पुत्रः पराशरस्य सः ॥ ७१ ॥ कैवर्त्तपुत्रिकाजातो ज्ञानी जह्नुसुतातटे ॥ ततो नारदवाक्येन आगताः सुरस
त्तमाः ॥ ७२ ॥ रामः पितामहः शक्रो मुनिसंघैः समावृताः ॥ आस्यादिकं पृथग्दत्त्वा साधुसाध्वित्युदीरयन् ॥ ७३ ॥ पितामहेन वै बालो गर्भा

१ रसात्–प्रेमतः–इत्यर्थः ।२ आस्यादिकम्–आसनादिकम्–इत्यर्थः ।

धानादिसंस्कृतः ॥ द्वीपायनो द्वीपजन्मा पाराशर्यः पराशरात् ॥ ७४ ॥ कृष्णांशात्कृष्णनामायं व्यासो वेदान्व्यसिष्यति ॥ विरंचिनाऽभिषिक्तो ऽसौ मुनिसंघैः पुनःपुनः ॥ ७५ ॥ व्यासस्त्वं सर्वलोकेषु इत्युक्त्वा प्रययुः सुराः ॥ तीर्थयात्रा समारब्धा कृष्णद्वैपायनेन तु ॥ ७६ ॥ गंगावगाहिता तेन केदारश्च सपुष्करः ॥ गया च नैमिषं तीर्थं कुरुक्षेत्रं सरस्वती ॥ ७७ ॥ उज्जयिन्यां महाकालं सोमनाथं प्रभासके ॥ पृथिव्यां सागरांतायां स्नात्वा यातो महामुनिः ॥ ७८ ॥ अमृतां नर्मदां प्राप्तो रुद्रदेहोद्भवां शुभाम् ॥ साह्लादो नर्मदां दृष्ट्वा चित्तविश्रांतिमाप च ॥ ७९ ॥ तपश्चचार विपुलं नर्मदातटमाश्रितः ॥ ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यस्थो वर्षासु स्थंडिलेशयः ॥ ८० ॥ सार्द्रवासाश्च हेमंते तिष्ठन्दध्यौ महेश्वरम् ॥ स्वांतर्हृत्कमले स्थाप्य ध्यायते परमेश्वरम् ॥ ८१ ॥ सृष्टिसंहारकर्त्तारमच्छेद्यं वरदं शुभम् ॥ नित्यं सिद्धेश्वरं लिंगं पूजयेद्ध्यानतत्परः ॥ ८२ ॥ अर्चनात्सिद्धलिंगस्य ध्यानयोगप्रभावतः ॥ प्रत्यक्षः शंकरो जातः कृष्णद्वैपायनस्य सः ॥ ८३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ तोषितोऽहं त्वया वत्स वरं वरय शोभनम् ॥ ८४ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि मे देव यदि देयो वरो मम ॥ प्रत्यक्षो नर्म्मदातीरे स्वयमेव भविष्यसि ॥ अतीतानागतज्ञोऽहं त्वत्प्रसादादुमापते ॥ ८५ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ एवं भवतु ते पुत्र मत्प्रसादादसंशयम् ॥ त्वयि भक्तिगृहीतोऽहं प्रत्यक्षो नर्मदातटे ॥ ॥ ८६ ॥ सहस्रांशार्द्धभावेन प्रत्यक्षोऽहं त्वदाश्रमे ॥ इत्युक्त्वा प्रययौ देवः कैलासं नगमुत्तमम् ॥ ८७ ॥ पत्नीसंग्रहणं जातं कृष्णद्वैपायनस्य तु ॥ शास्त्रोक्तेन विधानेन पत्नी पालयतस्तथा ॥ ८८ ॥ पुत्रो जातो ह्यपुत्रस्य पराशरसुतस्य च ॥ देवैर्वर्द्धापितः सर्वैरिंद्रपुरोगमैः ॥ ८९ ॥ पुत्रजन्मन्यथाजग्मुर्वशिष्ठाद्या मुनीश्वराः ॥ तीर्थयात्राप्रसंगेन पराशरपुरोगमाः ॥ ९० ॥ मन्वत्रिविष्णुहारीतयाज्ञवल्क्योशनोंगिराः ॥ यमापस्तंबसंवर्त्ताः कात्यायनबृहस्पती ॥ ९१ ॥ एवमादिसहस्राणि लक्षकोटिशतानि च ॥ सशिष्याश्च महाभागा नर्मदातटमाश्रिताः ॥ ९२ ॥ व्यासाश्रमे शुभे रम्ये संतुष्टा आययुर्नृप ॥ दृष्ट्वा तान्सोऽपि विप्रेंद्रानभ्युत्थानकृतोद्यमः ॥ ९३ ॥ पितुः पूर्वं प्रणम्याऽदौ सर्वेषां च यथाविधि ॥ आसनानि ददौ भक्त्या पाद्यमर्घं न्यवेदयत् ॥ ९४ ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा वाक्यमेतदुवाच ह ॥ उद्धृतोऽहं न संदेहो युष्मत्संभाषणार्चनात् ॥ ९५ ॥ आरण्यानि च शाकानि फलान्यारण्यजानि च ॥ तानि दास्यामि युष्माकं सर्वेषां प्रीतिपूर्वकम् ॥ ९६ ॥ न्यमंत्रयत तान्सर्वान्प्रत्येकं प्रणिपत्य च ॥ ततस्ते प्रणतं दृष्ट्वा कृष्णद्वैपायनं मुनिम् ॥ ९७ ॥ वर्द्धयित्वा जयाशीर्भिरवलोक्य परस्परम् ॥ पराशरः समस्तैश्च वीक्षि

१ जन्म शब्दोऽकारान्तोऽपि कोशे दृश्यते । २ पितृपूर्वकम्--इ० पा० ।

तो मुनिपुंगवैः ॥ ९८ ॥ उत्तरं दीयतां तात कृष्णद्वैपायनस्य च ॥ एवमुक्तस्तु तैः सर्वैर्भगवान्स पराशरः ॥ प्रोवाच स्वात्मजं
व्यासमृषीणां यच्चिकीर्षितम् ॥ ॥ ९९ ॥ श्रीपराशर उवाच ॥ ॥ नेच्छंति दक्षिणे कूले व्रतभंगभयादथ ॥ भोजनं
भोक्तुकामास्ते श्राद्धे चैव विशेषतः ॥ १०० ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ करोमि भवतामुक्तमत्रैव स्थीयतां क्षणम् ॥ यावत्प्रसाद्य
सरितं करोमि विधिमुत्तमम् ॥ १ ॥ एवमुक्त्वा शुचिर्भूत्वा नर्मदातटमास्थितः ॥ स्तोत्रं जगाद सहसा तन्निबोध नरेश्वर ॥ २ ॥
जय भगवति देवि नमो वरदे जय पापविनाशिनि बहुफलदे ॥ जय शुंभनिशुंभकपालधरे प्रणमामि तु देवनरार्त्तिहरे ॥ ३ ॥ जय चन्द्र
दिवाकरनेत्रधरे जय पावकभूषितवक्त्रवरे ॥ जय भैरवदेहनिलीनपरे जय अंधकरक्तविशोषकरे ॥ ४ ॥ जय महिषविमर्द्दिनि शूलकरे जय
लोकसमस्तकपापहरे ॥ जय देवि पितामहरामनते जय भास्करशक्रशिरोऽवनते ॥ ५ ॥ जय षण्मुखसायुधईशनुते जय सागरगामिनि
शंभुनुते ॥ जय दुःखदारिद्रविनाशकरे जय पुत्रकलत्रविवृद्धिकरे ॥ ६ ॥ जय देवि समस्तशरीरधरे जय नाकविदर्शिनि दुःखहरे ॥ जय व्याधि
विनाशिनि मोक्षकरे जय वांछितदायिनि सिद्धवरे ॥ ७ ॥ एतद्व्यासकृतं स्तोत्रं यः पठेच्छिवसन्निधौ ॥ गृहे वा शुद्धभावेन कामक्रोधवि
वर्जितः ॥ ८ ॥ तस्य व्यासो भवेत्प्रीतः प्रीतश्च वृषवाहनः ॥ प्रीता स्यान्नर्मदा देवी सर्वपापक्षयंकरी ॥ ९ ॥ न ते यांति यमालोकं यैः स्तुता
भुवि नर्मदा ॥ पितामहोऽपि मुह्येत देवि त्वद्गुणकीर्त्तनात् ॥ १० ॥ वाक्पतिर्नैव ते वक्तुं स्वरूपं वेद नर्मदे ॥ कथं गुणानहं देवि त्वदीयाञ्ज्ञातु
मुत्सहे ॥ ११ ॥ इति ज्ञात्वा शुचिं भावं वाङ्मनःकायकर्मभिः ॥ प्रसन्ना नर्मदा देवी ततो वचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥ सत्यवादेन तुष्टाऽहं भोभो
व्यास महामुने ॥ यदीच्छसि वरं किंचित्तं ते सर्वं ददाम्यहम् ॥ १३ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टासि मे देवि यदि देयो वरो मम ॥
आतिथ्यमुत्तरे कूले ऋषीणां दातुमर्हसि ॥ १४ ॥ ॥ नर्मदोवाच ॥ ॥ अयुक्तं याचितं व्यास विमार्गे यत्प्रवर्तनम् ॥ इंद्रचन्द्रयमैः शक्या
मुन्मार्गे न प्रवर्त्तितुम् ॥ १५ ॥ याचस्वान्यं वरं पुत्र यत्किंचिद्भुवि दुर्लभम् ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचो देव्या व्यासो मूर्च्छां गतस्तदा ॥ १६ ॥
वृथा क्लेशोऽद्य मे जात इति मत्वा पपात ह ॥ धरणी चलिता सर्वा सशैलवनकानना ॥ १७ ॥ मूर्च्छापन्नं ततो व्यासं दृष्ट्वा देवाः सवा
सवाः ॥ हाहाकारमुखाः सर्वे तत्राऽऽजग्मुः सहस्रशः ॥ १८ ॥ व्यासमुत्थापयामासुर्वेदव्यसनतत्परम् ॥ ब्राह्मणार्थे च संक्लिष्टो नात्महेतोः

सरिद्वरे ॥ १९ ॥ गवार्थे ब्राह्मणार्थे च सद्यः प्राणान्परित्यजेत् ॥ एवं सा नर्मदा प्रोक्ता ब्रह्माद्यैः सुरसत्तमैः ॥ १२० ॥ सुशीतलैस्तं बहुभिश्च वातै रेवाभ्यर्षिंचत्स्वजलेन भीता ॥ सचेतनः सत्यवतीसुतोऽपि प्रणम्य देवान्सरितं जगाद ॥ २१ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ तीर्थैः समस्तैः किल सेवनाय फलं प्रदिष्टं मम मंदभाग्यात् ॥ यद्देवि पुण्या विफला ममाशा आरण्यपुष्पाणि यथा जनानाम् ॥ २२ ॥ ॥ नर्मदोवाच ॥ ॥ यतोयतो मां हि महानुभाव निनीषते चित्तमिलातलेऽत्र ॥ विंध्येन सार्द्धं तव मार्गमद्य यास्याम्यहं दंडधरस्य पृष्ठे ॥ २३ ॥ एवमुक्तो महातेजा व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ दक्षिणे चालयामास स्वाश्रमस्य सरिद्वराम् ॥ २४ ॥ दंडहस्तो महातेजा हुंकारमकरोन्मुनिः ॥ व्यासहुंकारभीता सा चलिता रुद्रनंदिनी ॥ २५ ॥ दंडेन दर्शयन्मार्गं देवी तत्र प्रवर्त्तिता ॥ व्यासमार्गं गता देवी दृष्टा शक्रपुरोगमैः ॥ २६ ॥ पुष्पवृष्टिं ततो देवा व्यमुंचन्त्सह किंकरैः ॥ प्रोत्फुल्लनयना जाताः पराशरमुखा द्विजाः ॥ किं कुर्मो ब्रूहि मे पुत्र कर्मणा ते स्म रंजिताः ॥ २७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ तपश्च विपुलं कृत्वा दानं दत्त्वा महाफलम् ॥ एतदेव नरैः कार्यं साधूनां यत्सुखावहम् ॥ २८ ॥ यदि तुष्टा महाभागा अनुग्राह्यो ह्यहं यदि ॥ तस्मान्ममाश्रमे सर्वैः स्थीयतां नाऽत्र संशयः ॥ २९ ॥ आतिथ्यं शाकपर्णेन रेवामृतविमिश्रितम् ॥ प्रतिपन्नं समस्तैर्वः पराशरमुखैर्मम ॥ स्थातव्यं स्वाश्रमे सर्वै रेवाया उत्तरे तटे ॥ १३० ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ स्नानतर्पणनित्यानि[1] कृतानि द्विजसत्तमैः ॥ व्यासकुंडे ततो गत्वा होमः सर्वैः प्रकल्पितः ॥ १३१ ॥ श्रीफलैर्बिल्वपत्रैश्च जुहुवुर्जातवेदसम् ॥ गौतमो भृगुर्मांडव्यो नारदो लोमशस्तथा ॥ ॥ ३२ ॥ पराशरस्तथा शंखः कौशिकश्च्यवनो मुनिः ॥ पिप्पलादो वसिष्ठश्च नाचिकेतो महातपाः ॥ ३३ ॥ विश्वामित्रोऽप्यगस्त्यश्च उद्दालकयमौ तथा ॥ शांडिल्यो जैमिनिः कण्वो याज्ञवल्क्योशनोंगिराः ॥ ३४ ॥ शातातपो दधीचिश्च कपिलो गालवस्तथा ॥ जैगीषव्यस्तथा दक्षो भरतो मुद्गलस्तथा ॥ ३५ ॥ वात्स्यायनो महातेजाः संवर्त्तः शक्तिरेव च ॥ जातूकर्ण्यो भरद्वाजो वालखिल्यारुणिस्तथा ॥ ॥ ३६ ॥ एवमादिसहस्राणि जुह्वते जातवेदसम् ॥ अक्षमालाकरोत्कीर्णा ध्यानयोगपरायणाः ॥ ३७ ॥ एकचित्ता द्विजाः सर्वे चक्रुर्होमक्रियां तदा ॥ ततः समुत्थितं लिंगं मोक्षदं व्याधिनाशनम् ॥ ३८ ॥ अच्छेद्यं परमं देवं दृष्ट्वा व्यासस्तुतोष च ॥ पुष्पवृष्टिं ददुर्देवा आशीर्वादान्द्विजोत्तमाः ॥ ३९ ॥ साष्टांगं प्रणतो व्यासो देवं दृष्ट्वा त्रिलोचनम् ॥ ब्राह्मणान्पूजयामास शाकमूलफलेन च ॥ १४० ॥

१ नित्यानि—अकरणे प्रत्यवायकराणि—सन्ध्यावन्दनादीनि कर्माणि इत्यर्थः ।

पितृपूर्वं द्विजाः सर्वे भोजिताः पांडुनन्दन ॥ आशीर्वादांस्ततः पुण्यान्दत्त्वा विप्रा ययुः पुनः ॥ ४१ ॥ तदा प्रभृति तत्तीर्थं व्यासाख्यं प्रोच्यते बुधैः ॥ ४२ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ व्यासतीर्थस्य यत्पुण्यं तत्सर्वं कथयस्व मे ॥ स्नानदानविधानं च यस्मिन्काले महाफलम् ॥ ४३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ कथयामि समस्तं ते भ्रातृभिः सह पांडव ॥ कार्त्तिकस्य सिते पक्षे चतुर्दश्यां जितेन्द्रियः ॥ ४४ ॥ उपोष्य यो नरो भक्त्या रात्रौ कुर्वीत जागरम् ॥ स्नापयेदीश्वरं भक्त्या क्षौद्रक्षीरेण सर्प्पिषा ॥ ४५ ॥ दध्ना च खण्डयुक्तेन कुशतोयेन वै पुनः ॥ श्रीखंडेन सुगन्धेन गुंठयेत्परमेश्वरम् ॥ ४६ ॥ ततः सुगन्धकुसुमैर्बिल्वपत्रैश्च पूजयेत् ॥ मुचुकुन्देन कुन्देन कुशजातीप्रसूनकैः ॥ ४७ ॥ उन्मत्तमुनिपुष्पैश्च तथान्यैः कालसंभवैः ॥ अर्चयेत्परया भक्त्या द्वीपेश्वरमनुत्तमम् ॥ ४८ ॥ इक्षुगडुकदानेन तुष्यते परमेश्वरः ॥ गडुकाष्टकदानेन पातकं यात्यहोर्जितम् ॥ ४९ ॥ मासार्जितं च नश्येत गडुकाष्टशतेन च ॥ षाण्मासिकं सहस्रेण द्विगुणैरब्दिकं तथा ॥ ॥ ५० ॥ आजन्मजनितं पापमयुतेन प्रणश्यति ॥ द्विगुणैर्नश्यते व्याधिस्त्रिगुणैः स्याद्धनागमः ॥ ५१ ॥ षड्गुणैर्जायते वाग्मी सिद्धस्तद्द्विगुणैस्तथा ॥ रुद्रत्वं दशलक्षैश्च जायते नाऽत्र संशयः ॥ ५२ ॥ पौर्णमास्यां नृपश्रेष्ठ स्नानं कुर्वीत भक्तितः ॥ मन्त्रोक्तेन विधानेन सर्वपापक्षयंकरम् ॥ ५३ ॥ वारुणं च तथाग्नेयं ब्राह्मयं चैवाक्षयंकरम् ॥ देवान्पितॄन्मनुष्यांश्च विधिवत्तर्पयेद्बुधः ॥ ५४ ॥ ऋचा ऋग्वेदजं पुण्यं साम्ना सामफलं लभेत् ॥ यजुर्वेदस्य यजुषा गायत्र्या सर्वमाप्नुयात् ॥ ५५ ॥ अक्षरं च जपेन्मन्त्रं सौरं वा शिवदैवतम् ॥ अथवा वैष्णवं मन्त्रं द्वादशाक्षरसंज्ञितम् ॥ ५६ ॥ पूजयेद्ब्राह्मणान्भक्त्या सर्वलक्षणलक्षितान् ॥ स्वदारनिरतान्विप्रान्दंभलोभविवर्जितान् ॥ ५७ ॥ भिन्नवृत्तिकरान्पापान्पतिताञ्च्छूद्रसेवनान् ॥ शूद्रीग्रहणसंयुक्तान्वृषली यस्य मंदिरे ॥ ५८ ॥ परोक्षवादिनो दुष्टान्गुरुनिंदापरायणान् ॥ वेदद्वेषणशीलांश्च हैतुकान्बकवृत्तिकान् ॥ ५९ ॥ ईदृशान्वर्जयेच्छ्राद्धे दाने सर्वव्रतेषु च ॥ गायत्रीसारमात्रोऽपि वरं विप्रः सुयंत्रितः ॥ ६० ॥ नायंत्रितश्चतुर्वेदी सर्वाशी सर्वविक्रयी ॥ ईदृशान्पूजयेद्विप्राननन्नदानहिरण्यतः ॥ ६१ ॥ उपानहौ च वस्त्राणि शय्यां छत्रमथासनम् ॥ यो दद्याद्ब्राह्मणे भक्त्या सोऽपि स्वर्गे महीयते ॥ ६२ ॥ प्रत्यक्षा सुरभी तत्र जलधेनुस्तथाघृता ॥ तिलधेनुः प्रदातव्या महिष्यश्च तथैव च ॥ ६३ ॥ कृष्णाजिनप्रदाता यो दाता यस्तिलसर्पिषोः ॥ कन्यापुस्तकयोर्दाता सोऽक्षयं लोकमाप्नुयात् ॥ ६४ ॥ धूर्वाहौ सुरसंयुक्तौ धान्योपस्करसंयुतौ ॥ दापयेत्स्वर्गकामस्तु इति मे सत्यभाषितम् ॥ ६५ ॥ सूतेन [illegible] जगती [illegible] ॥ संहितं

परया भत्या परमेशमथापि वा ॥ ६६ ॥ प्रदक्षिणां विधानेन यः करोत्यत्र मानवः ॥ जम्बूप्लाक्षाह्वयौ द्वीपौ शाल्मलिश्चाऽपरो नृप ॥
॥ ६७ ॥ कुशः क्रौंचस्तथा काशः पुष्करश्चैव सप्तमः ॥ सप्तसागरपर्यंता देष्टिता तेन भारत ॥ ६८ ॥ द्वीपेश्वरे महाराज वृषोत्सर्गं च कारयेत् ॥
वृषेणाऽरुणवर्णेन माहेशं लोकमाप्नुयात् ॥ ६९ ॥ यस्तु वै पांडुरो वक्त्रे ललाटे पादयोस्तथा ॥ लांगूले यस्तु वै शुभ्रः स वै नाकस्य दर्शकः ॥
॥ ७० ॥ नीलोऽयमीदृशः प्रोक्तो यस्तु द्वीपेश्वरे त्यजेत् ॥ स समा रोमसंख्याता नाके वसति भारत ॥ ७१ ॥ सौरं च शांकरं लोकं वैरंचं
वैष्णवं क्रमात् ॥ भुनक्ति स्वेच्छया राजन्व्यासतीर्थप्रभावतः ॥ ७२ ॥ सपत्नीकं ततो विप्रं पूजयेत्तत्र भक्तितः ॥ सितरक्तानि वस्त्राणि यो
दद्यादग्रजन्मने ॥ ७३ ॥ कृत्वा प्रदक्षिणं युग्मं प्रीयतां मे जगद्गुरुः ॥ नाऽस्ति विप्रसमो बन्धुरिह लोके परत्र च ॥ ७४ ॥ यमलोके महाघोरे
पतंतं योऽभिरक्षति ॥ इतिहासपुराणज्ञं विष्णुभक्तं जितेंद्रियम् ॥ ७५ ॥ पूजयेत्परया भक्त्या सामगं वा विशेषतः ॥ द्वीपेश्वरं च ये भक्त्या संस्म
रंति गृहे स्थिताः ॥ ७६ ॥ न तेषां जायते शोको न हानिर्न च दुष्कृतम् ॥ प्रथमं पूजयेत्तत्र लिंगं सिद्धेश्वरं ततः ॥ ७७ ॥ यत्र सिद्धो महाभागा
व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ अस्यैव पूजनात्सिद्धो धारासर्पो[1] महामतिः ॥७८॥ तत्र तीर्थे तु यो राजन्प्राणत्यागं करोति च ॥ सूर्यलोकमसौ भित्त्वा
प्रयाति शिवसन्निधौ ॥ ७९ ॥ समाः सहस्राणि च सप्त वै जले दशैकमग्नौ पतने च षोडश ॥ महाहवे षष्टिरशीति[2] गोग्रहे ह्यनाशके भारत
चाक्षया गतिः ॥ ८० ॥ पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ वायुभूतं निरीक्षंते ह्यागच्छंतं स्वगोत्रजम् ॥ ८१ ॥ अस्मद्गोत्रेऽस्ति कः पुत्रो
यो नो दद्यात्तिलोदकम् ॥ कार्त्तिक्यां च विशेषेण वैशाख्यां वा तथैव च ॥ ८२ ॥ स्वर्गतिं च प्रयास्यामस्तत्र तीर्थोपसेवनात् ॥ एतत्ते कथितं
सर्वं द्वीपेश्वरमनुत्तमम् ॥ ८३ ॥ यः पठेत्परया भक्त्या शृणुयात्तद्गतो नृप ॥ सोऽपि पापविनिर्मुक्तो मोदते शिममंदिरे ॥ ८४ ॥ ऊषरं सर्व
तीर्थानां निर्मितं मुनिपुंगवैः ॥ कामप्रदं नृपश्रेष्ठ व्यासतीर्थं न संशयः ॥ ८५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे व्यासतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो
गच्छेत्तु राजेंद्र प्रभासेश्वरमुत्तमम् ॥ विख्यातं त्रिषु लोकेषु स्वर्गसोपानमुत्तमम् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ प्रभासं तात मे ब्रूहि कथं
जातं महाफलम् ॥ स्वर्गसोपानदं दृश्यं संक्षेपात्वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ दुर्भगा रविपत्नी च प्रभानामेति विश्रुता ॥

१ धारासर्पः—इ० पा० । २ इत्यशीति—विभक्तिलोप आर्षः ।

तया चाऽऽराधितः शंभुरुग्रेण तपसा पुरा ॥ ३ ॥ वायुभक्षा स्थिता वर्षं वर्षं ध्यानपरायणा ॥ ततस्तुष्टो महादेवः प्रभायाः पांडुनन्दन ॥ ४ ॥
॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ कस्मात्संक्लिश्यसे बाले कथ्यतां यद्विवक्षितम् ॥ अहं हि भास्करोऽप्येको नानात्वं नैव विद्यते ॥ ५ ॥ ॥ प्रभोवाच ॥ ॥
नान्यो देवः स्त्रियः शंभो विना भर्त्रा क्वचित्प्रभो ॥ सगुणो निर्गुणो वाऽपि धनाढ्योवाप्यकिंचनः ॥ ६ ॥ प्रियो वा यदि वा द्वेष्यः स्त्रीणां भर्त्तैव
दैवतम् ॥ दुर्भगत्वेन दग्धाहं सखीमध्ये सुरेश्वर ॥ भर्त्तर्यलब्धसौख्यास्मि तेन क्लिश्याम्यहं भृशम् ॥ ७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ वल्लभा
भास्करस्यैव मत्प्रसादाद्भविष्यसि ॥ ८ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ अप्रमाणं भवद्वाक्यं भास्करोऽपि करिष्यति ॥ वृथा क्लेशो भवेदस्याः प्रभायाः
परमेश्वर ॥९॥ उमावाक्यान्महेशान ध्यातस्तिमिरनाशनः ॥ आगतो गगनाद्भानुर्नर्मदोत्तररोधसि ॥ १० ॥ ॥ भानुरुवाच ॥ ॥ आहूतोऽस्मि
कथं देव ह्यन्धासुरनिषूदन ॥ ११ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ प्रभां पालय भो भानो संतोषेण परेण हि ॥ १२ ॥ ॥ उमोवाच ॥ ॥ प्रभाया
मंदिरे नित्यं स्थीयतां हिमनाशन ॥ अग्रपत्नी समस्तानां भार्याणां क्रियतां रवे ॥ १३ ॥ ॥ भानुरुवाच ॥ ॥ एवं देवि करिष्यामि तव
वाक्यं वरानने ॥ एतच्छ्रुत्वा प्रभाऽऽहूता प्रत्युवाच महेश्वरम् ॥ १४ ॥ ॥ प्रभोवाच ॥ ॥ स्वांशेन स्थीयतां देव मन्मथारे उमापते ॥
एकांशः स्थाप्यतामत्र तीर्थस्योन्मीलनाय च ॥ १५ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ सर्वदेवमयं लिंगं स्थापितं तत्र पांडव ॥ प्रभासेश इति
ख्यातं सर्वलोकेषु दुर्ल्लभम् ॥ १६ ॥ अन्यानि यानि तीर्थानि काले तानि फलंति वै ॥ प्रभासेशस्तु राजेंद्र सद्यः कामफलप्रदः ॥ १७ ॥ माघ
मासे सिते पक्षे सप्तम्यां च विशेषतः ॥ अश्वं यः स्पर्शयेत्तत्र यथोक्तब्राह्मणे नृप ॥ १८ ॥ इन्द्रत्वं प्राप्यते तेन भास्करस्याऽथवा पदम् ॥ स्नात्वा
परमया भक्त्या दानं दद्याद्द्विजातये ॥ १९ ॥ गोप्रदाता लभेत्स्वर्गं सत्यलोकं वरेश्वर ॥ सर्वांगसुन्दरीं शुभ्रां क्षीरिणीं तरुणीं शुभाम् ॥ २० ॥
सवत्सां घण्टासंयुक्तां कांस्यपात्रावदोहिनीम् ॥ ददते ये नृपश्रेष्ठ न ते यांति यमालयम् ॥ २१ ॥ अथ यः परया भक्त्या स्नानं देवस्य कारयेत् ॥
स प्राप्नोति परं लोकं यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २२ ॥ दौर्भाग्यं नाशमायाति स्नानमात्रेण पांडव ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या कन्यादानं प्रयच्छति ॥
॥ २३ ॥ ब्राह्मणाय विवाहेन दापयेत्पांडुनंदन ॥ समानवयसे देया कुलशीलधनैस्तथा ॥ २४ ॥ ये ददन्ते महाराज ह्यपि पातकसंयुताः ॥
तेषां पापानि लीयन्ते ह्युदके लवणं यथा ॥ २५ ॥ स्वामिद्रोहकृतं पापं निक्षेपस्याऽपहारिणि ॥ मित्रघ्ने च कृतघ्नेच कूटसाक्ष्यसमुद्भवम् ॥ २६ ॥

१ स्पर्शयेत्—दद्यात्—इत्यर्थः ।

तद्ग्रामोद्यानभेदोत्थं परदारनिषेवणम् ॥ वार्द्धुषिकस्य यत्पापं यत्पापं स्तेयसंभवम् ॥ २७ ॥ कूपभेदोद्भवं यच्च वैडालव्रतधारिणः ॥ दाम्भिकं वृक्षच्छेदोत्थं विवाहस्य निषेधजम् ॥ २८ ॥ आरामस्थतरुच्छेदमगम्यागमनोद्भवम् ॥ स्वभार्यात्यजने यच्च परभार्यासमीहनात् ॥ २९ ॥ ब्रह्मस्वहरणे यच्च गरदे गोविघातिनि ॥ विद्याविक्रयणोत्थं च संसर्गाद्यच्च पातकम् ॥ ३० ॥ श्वबिडालवधाद्घोरं सर्पशूद्रोद्भवं तथा ॥ भूमिहर्त्तुश्च यत्पापं भूमिहारिणि चैव हि ॥ ३१ ॥ मा ददस्वेति यत्पापं गोवह्निब्राह्मणेषु च ॥ तत्पापं याति विलयं कन्यादानेन पांडव ॥ ३२ ॥ स गत्वा भास्करं लोकं रुद्रलोके शुभे व्रजेत ॥ क्रीडते रुद्रलोकस्थो यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ ३३ ॥ सर्वपापक्षये जाते शिवे भवति भावना ॥ एतद्व्रजति यस्तीर्थं प्रभासं पांडुनंदन ॥ ३४ ॥ सर्वतीर्थफलं प्राप्य सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ गोप्रदानं महापुण्यं सर्वपापक्षयं परम् ॥ प्रशस्तं सर्वकालं हि चतुर्दश्यां विशेषतः ॥ ३५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे प्रभासतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नामाष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल नर्मदादक्षिणे तटे ॥ स्थापितं वासुकीशं तु समस्ताघौघनाशनम् ॥१॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कस्माच्च कारणात्तात रेवाया दक्षिणे तटे ॥ वासुकीशस्थापितो वै विस्तराद्वद मे गुरो ॥२॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एतत्सर्वं समास्थाय नृत्यं शंभुश्चकार वै ॥३॥ श्रमादजायत स्वेदो गंगातोयविमिश्रितम् ॥ पतंतमुरगोऽश्नाति हरमौलिविनिर्गतम् ॥४॥ मंदाकिनी ततः क्रुद्धा व्यालस्योपरि भारत ॥ प्रामुह्यजगरत्त्वं हि भुजंग क्षुद्रजंतुक ॥ ५ ॥ ॥ वासुकिरुवाच ॥ ॥ अनुग्राह्योऽस्मि ते पापो दुर्नयोऽहं हराहृते ॥ त्रैलोक्यपावनी पुण्या सरित्त्वं शुभलक्षणा ॥ ६ ॥ संसारच्छेदनकरी ह्यार्त्तानामार्त्तिनाशनी ॥ स्वर्गद्वारे स्थिता त्वं हि दयां कुरु मयीश्वरि ॥ ७ ॥ ॥ गंगोवाच ॥ कुरुष्व विपुलं विंध्यं तपस्त्वं शंकरं प्रति ॥ ततः प्राप्स्यसि स्वं स्थानं पन्नगत्वं ममाज्ञया ॥ ८ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततोसौ त्वरितो विंध्यं नागो गत्वा नगं शुभम् ॥ तपस्तप्तुं समारेभे शंकराराधनोद्यतः ॥ ९ ॥ नित्यं दध्यौ महादेवं त्र्यक्षं डमरुकोद्यतम् ॥ ततो वर्षशते पूर्ण उपरुद्धो जगद्गुरुः ॥ आगतस्तत्समीपं तु श्लक्ष्णां वाणीमुदाहरत् ॥१०॥ वरं वरय मे वत्स पन्नग त्वं कृतादर ॥ ११ ॥ ॥ वासुकिरुवाच ॥ ॥ यदि

---

१ आरामस्थतरुच्छेदम्—आरामस्थतरुच्छेदजम्—इत्यर्थः । २ सर्पशूद्रोद्भवम्—सर्पशूद्रवधोद्भवम्—इत्यर्थः । ३ अयं वासुकीश्वर एव नागेश्वरः प्रसिद्धः अग्रेतन ग्रंथावलोकनात् । ४ एतत्सर्वं समास्थाय—एतत्सर्वं जगद्रक्षणेन प्रतिष्ठाप्य—इत्यर्थः । ५ हराहृते—शंकरसत्कृते ।

तुष्टोऽसि मे देव वरं दास्यसि शंकर ॥ प्रसादात्तव देवेश भूयान्निष्पापता मम ॥ तीर्थं किंचित्समाख्याहि सर्वपापप्रणाशनम् ॥१२॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ पन्नग त्वं महाबाहो रेवां गच्छ शुभंकरीम् ॥ याम्ये तस्यास्तटे पुण्ये स्नानं कुरु यथाविधि ॥ १३ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे देवो वासुकिस्त्वरयान्वितः ॥ रूपेणाऽजगरेणेव प्रविष्टो नर्मदाजलम् ॥ १४ ॥ मार्गेण तस्य संजातं जाह्नव्याः स्रोत उत्तमम् ॥ निर्धूतकल्मषः सर्पः संजातो नर्मदाजले ॥ ॥ १५ ॥ स्थापितः शंकरस्तत्र नर्मदायां युधिष्ठिर ॥ ततो नागेश्वरं लिंगं प्रसिद्धं पापनाशनम् ॥ १६ ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां स्नापयेन्मधुना शिवम् ॥ विमुक्तकल्मषः सद्यो जायते नाऽत्र संशयः ॥ १७ ॥ अपुत्रा ये नराः पार्थ स्नानं कुर्वंति संगमे ॥ ते लभंते सुताञ्छ्रेष्ठान्कार्त्तवीर्योपमाञ्छुभान् ॥ १८ ॥ श्राद्धं तत्रैव यः कुर्यादुपवासपरायणः ॥ कुर्वन्प्रमोचयेत्प्रेतान्नरकान्नृपनंदन ॥१९॥ सर्पाणां च भयं वंशे ज्ञातिवर्गे न जायते ॥ निर्दोषं नंदते तस्य कुलं नागप्रसादतः ॥ २० ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं तव स्नेहान्नृपोत्तम ॥ २१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नागेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल तीर्थं परमरोचनम् ॥ मार्कंडेशमिति ख्यातं नर्मदादक्षिणे तटे ॥ १ ॥ उत्तमं सर्वतीर्थानां गीर्व्वाणैर्वंदितं शिवम् ॥ गुह्याद्गुह्यतरं पुत्र नाख्यातं कस्यचिन्मया ॥ २ ॥ स्थापितं तु मया पूर्वं स्वर्गसोपानसंनिभम् ॥ ज्ञानं तत्रैव मे जातं प्रसादाच्छंकरस्य च ॥३॥ अन्यस्तत्रैव यो गत्वा द्रुपदामंतर्जले जपेत् ॥ स पातकैरशेषैश्च मुच्यते पांडुनंदन ॥ ४ ॥ वाचिकैर्मानसैश्चैव कर्मजैरपि पातकैः ॥ पिंडिकां चाप्यवष्टभ्य याम्यामाशां च संस्थितः ॥ ५ ॥ योजयेच्छूलिनं भक्त्या द्वात्रिंशद्गुरुपिण्डम् ॥ देहपाते शिवं गच्छेदिति मे निश्चयो नृप ॥ ॥ ६ ॥ आज्येन बोधयेद्दीपमष्टम्यां निशि भारत ॥ स्वर्गलोकमवाप्नोति इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ७ ॥ श्राद्धं तत्रैव यो भक्त्या कुर्व्वीत नृपनंदन ॥ पितरस्तस्य तृप्यंति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ८ ॥ इंगुदैर्बदरैर्बिल्वैरक्षतेन जलेन वा ॥ तर्प्पयेत्तत्र यो वंश्यानाप्नुयाज्जन्मनः फलम् ॥९॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे मार्कंडेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तीर्थं परमशोभनम् ॥ उत्तरे नर्मदाकूले यज्ञवाटस्य मध्यतः ॥ १ ॥ संकर्षणमिति ख्यातं पृथिव्यां पापनाशनम् ॥ तपश्चीर्णं पुरा राजन्बलभद्रेण तत्र वै ॥ २ ॥ गीर्वाणा अपि तत्रैव संनिधौ नृपनंदन ॥ उमया सहितः शंभुः स्थितस्तत्रैव केशवः ॥ ३ ॥ बलभद्रेण राजेंद्र प्राणिनामुपकारतः ॥ स्थापितः परया भक्त्या शंकरः पापनाशनः ॥ ४ ॥ यस्तत्र स्नाति वै भक्त्या जित

क्रोधो जितेंद्रियः ॥ एकादश्यां सिते पक्षे मधुना स्नापयेच्छिवम् ॥ ५ ॥ श्राद्धं तत्रैव यो भक्त्या पितॄणामथ दापयेत् ॥ स याति परमं स्थानं बलभद्रवचो यथा ॥ ६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे संकर्षणतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नामेकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ मन्मथेशं ततो गच्छेत्सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ स्नानमात्रान्नरो राजन्यमलोकं न पश्यति ॥ १ ॥ अनपत्या या च नारी स्नायाद्वै पांडुनंदन ॥ पुत्रं सा लभते पार्थ सत्यसंधं दृढव्रतम् ॥ २ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजञ्छुचिः प्रयतमानसः ॥ उपोष्य रजनीमेकां गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ३ ॥ कामिकं तीर्थराजं तु तादृशं न भविष्यति ॥ त्रिरात्रं कुरुते राजन्स गोलक्षफलं लभेत् ॥ ४ ॥ तत्र नृत्यं प्रकर्त्तव्यं तुष्यते परमेश्वरः ॥ गीतवादित्रनिर्घोषै रात्रौ जागरणेन च ॥ ५ ॥ एरंड्यां च महादेवो दृष्टो मे मन्मथेश्वरः ॥ किं समर्थो यमो रुष्टो भद्रो भद्राणि पश्यति ॥६॥ कामेन स्थापितः शंभुरेतस्मात्कामदो नृप ॥ सोपानः स्वर्गमार्गस्य पृथिव्यां मन्मथेश्वरः ॥ ७ ॥ विशेषश्चात्र संध्यायां श्राद्धदाने च भारत ॥ अन्नदानेन राजेंद्र कीर्त्तितं फलमुत्तमम् ॥ ८ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं तव भक्त्या तु भारत ॥ पृथिव्यां सागरांतायां प्रख्यातो मन्मथेश्वरः ॥ ९ ॥ गोदानं पांडवश्रेष्ठ त्रयोदश्यां प्रकारयेत् ॥ चैत्रे मासि सिते पक्षे तत्र गत्वा जितेंद्रियः ॥ १० ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा देवस्याग्रे नृपोत्तम ॥ दीपं भक्त्या घृतेनैव देवस्याग्रे निवेदयेत् ॥ ११ ॥ स्त्र्यथ वा पुरुषो वाऽपि सममेतत्फलं स्मृतम् ॥ १२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे मन्मथेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल एरंडीसंगमं परम् ॥ यच्छ्रुतं वै मया राजञ्छिवस्य वदतः पुरा ॥ १ ॥ एतदेव पुरा प्रश्नं गौर्या पृष्टस्तु शंकरः ॥ प्रोवाच नृपशार्दूल गुह्याद्गुह्यतरं शुभम् ॥ २ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ शृणु देवि परं गुह्यं नाऽऽख्यातं कस्यचिन्मया ॥ रेवायाश्चोत्तरे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ भ्रूणहत्याहरं देवि कामदं पुत्रवर्द्धनम् ॥ ३ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ कथयस्व महादेव तीर्थं परमशोभनम् ॥ भ्रूणहत्याहरं कस्मात्कामदं स्वर्गदर्शनम् ॥ ४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अत्रिर्नाम महादेवि मानसो ब्रह्मणः सुतः ॥ अग्निहोत्ररतो नित्यं देवतातिथिपूजकः ॥ ५ ॥ सोमसंस्थाश्च सप्तैव कृता विप्रेण पार्वति ॥ अनसूयेति विख्याता भार्या तस्य गुणान्विता ॥ ६ ॥ पतिव्रता पतिप्राणा पत्युः कार्यहिते रता ॥ एवं याति ततः काले न पुत्रा

[1] किं समर्थः—अपि न इत्यर्थः यतः भद्रः पुण्यकृत्–भद्राणि शुभानि फलानि पश्यति । [2] प्रश्नशब्दस्यात्रनपुंसकत्वम् ।

न च पुत्रिका ॥ ७ अपराह्ने महादेवि सुखासीनौ तु सुन्दरि ॥ वदंतौ सुखदुःखानि पूर्ववृत्तानि यानि च ॥ ८ ॥ ॥ अत्रिरुवाच ॥ ॥
सौम्ये शुभे प्रिये कांते चारुसर्वांगसुन्दरि ॥ विद्याविनयसंपन्ने पद्मपत्रनिभेक्षणे ॥ ९ ॥ पूर्णचंद्रनिभाकारे पृथुश्रोणिभरालसे ॥ न त्वया सदृशी
नारी त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ १० ॥ रतिपुत्रफला नारी पठ्यते वेदवादिभिः ॥ पुत्रहीनस्य यत्सौख्यं तत्सौख्यं मम सुन्दरि ॥ ११ ॥ यथाऽहं
न तथा पुत्रः समर्थः सर्वकर्मसु ॥ पुन्नामनरकाद्भद्रे जातमात्रेण सुन्दरि ॥ १२ ॥ पततं रक्षयेद्देवि महापातकिनं यदि ॥ महाघोरे गता वापि
दुष्टकर्मपितामहाः ॥ १३ ॥ तद्धरंति सुपुत्राश्च वैतरण्यां गतानपि ॥ पुत्रेण लोकाञ्जयति पौत्रेण परमा गतिः ॥ १४ ॥ अथ पुत्रस्य पौत्रेण
प्रगच्छेद्ब्रह्म शाश्वतम् ॥ नास्ति पुत्रसमो बंधुरिह लोके परत्र च ॥ १५ ॥ अहश्च मध्यरात्रे च चिंतयानस्य सर्वदा ॥ शुष्यंति मम गात्राणि
ग्रीष्मे नद्युदकं यथा ॥ १६ ॥ ॥ अनसूयोवाच ॥ ॥ यत्त्वया शोचितं विप्र तत्सर्वं शोचयाम्यहम् ॥ तवोद्वेगकरं यच्च तन्मे दहति चेतसि
॥ १७ ॥ येन पुत्रा भविष्यंति आयुष्मंतो गुणान्विताः ॥ तत्कार्यं च समीक्षस्व येन तुष्येत्प्रजापतिः ॥ १८ ॥ ॥ अत्रिरुवाच ॥ ॥ तपस्तप्तं
मया भद्रे जातमात्रेण दुष्करम् ॥ व्रतोपवासनियमैः शाकाहारेण सुन्दरि ॥ १९ ॥ क्षीणदेहस्तु तिष्ठामि ह्यशक्तोऽहं महाव्रते ॥ तेन शोचामि
चात्मानं रहस्यं कथितं मया ॥ २० ॥ ॥ अनसूयोवाच ॥ ॥ भर्तुः पतिव्रता नारी रतिपुत्रविवर्धिनी ॥ त्रिवर्गसाधना सा च श्लाघ्या च
विदुषां जने ॥ २१ ॥ जपस्तपस्तीर्थयात्रा मृडेज्यामंत्रसाधनम् ॥ देवताराधनं चैव स्त्रीशूद्रपतनानि षट् ॥ २२ ॥ ईदृशं तु महादोषं स्त्रीणां तु
व्रतसाधने ॥ वदंति मुनयः सर्वे यथोक्तं वेदभाषितम् ॥ २३ ॥ अनुज्ञाता त्वया ब्रह्मंस्तपस्तप्स्यामि दुष्करम् ॥ पुत्रार्थित्वं समुद्दिश्य तोषयामि
सुरोत्तमान् ॥ २४ ॥ ॥ अत्रिरुवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाप्राज्ञे मम संतोषकारिणि ॥ आज्ञाता त्वं मया भद्रे पुत्रार्थं तप
आश्रय ॥ २५ ॥ देवतानां मनुष्याणां पितॄणामनृणो भवे ॥ न भार्यासदृशो बंधुस्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ २६ ॥ ॥ तेन देवाः
प्रशंसंति न भार्यासदृशं सुखम् ॥ सन्मुखे मन्मुखाः पुत्राः विलोमे तु पराङ्मुखाः ॥ २७ ॥ तेन भार्यां प्रशंसंति सदे
॥ ८७ ॥ वासुरमानुषाः ॥ महाव्रते महाप्राज्ञे सत्त्ववति शुभेक्षणे ॥ २८ ॥ तपस्तपस्व शीघ्रं त्वं पुत्रार्थं तु ममाज्ञया ॥ एतद्वाक्यावसाने तु साष्टांगं प्रणताऽ ॥२६१॥
ब्रवीत् ॥ २९ ॥ त्वत्प्रसादेन विप्रेंद्र सर्वान्कामानवाप्नुयाम् ॥ हंसलीलागतिः सा च मृगाक्षी वरवर्णिनी ॥ ३० ॥ नियमस्था ततो भूत्वा संप्राप्ता
नर्मदां नदीम् ॥ शिवस्वेदोद्भवां देवीं सर्वपापप्रणाशनीम् ॥ ३१ ॥ यस्या दर्शनमात्रेण नश्यते पापसंचयः ॥ स्नानमात्रेण वै यस्या अश्वमेधफलं

लभेत् ॥ ३२ ॥ ये पिबंति महादेवि श्रद्दधानाः पयः शुभम् ॥ सोमपानेन तत्तुल्यं नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३३ ॥ ये स्मरंति दिवा रात्रौ योजनानां शतैरपि ॥ मुच्यंते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं प्रयांति ते ॥ ३४ ॥ नर्मदायाः समीपे तु तावुभौ योजनद्वये ॥ न पश्यंति यमं तत्र ये मृता वरवर्णिनि ॥ ३५ ॥ ततस्तदुत्तरे कूले एरंड्याः संगमे शुभे ॥ नियमस्था विशालाक्षी शाकाहारेण सुन्दरि ॥ ३६ ॥ तोषयन्ती त्रींश्च देवाञ्छुभैः स्तोत्रैर्व्रतैस्तथा ॥ ग्रीष्मेषु च महादेवि पञ्चाग्निं साधयेत्ततः ॥ ३७ ॥ वर्षाकाले चार्द्रवासाश्चरेच्चांद्रायणानि च ॥ हेमंते तु ततः प्राप्ते तोयमध्ये वसेत्सदा ॥ ३८ ॥ प्रातःस्नानं ततः संध्यां कुर्य्याद्देवर्षितर्पणम् ॥ देवानामर्चनं कृत्वा होमं कुर्याद्यथाविधि ॥ ३९ ॥ यजते वैष्णवांल्लोकान्स्नान जाप्यहुतेन च ॥ एवं वर्षशते प्राप्ते रुद्रविष्णुपितामहाः ॥ ४० ॥ संप्राप्ता द्विजरूपैस्तु ऐरंड्याः संगमे प्रिये ॥ पुरतः संस्थितास्तस्या वेदमभ्युद्धरंति च ॥ ४१ ॥ अनसूया जपं त्यक्त्वा निरीक्ष्य तान्मुहुर्मुहुः ॥ उत्थिता सा विशालाक्षी अर्घं दत्त्वा यथाविधि ॥ ४२ ॥ अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं तपः ॥ दर्शनेन तु विप्राणां सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४३ ॥ प्रदक्षिणं ततः कृत्वा साष्टांगं प्रणताऽब्रवीत् ॥ कन्दमूलफलं शाकं नीवारानपि पावनान् ॥ प्रयच्छाम्यहमद्यैव मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ ४४ ॥ ॥ विप्रा ऊचुः ॥ ॥ तपसा तु विचित्रेण तपः सत्येन सुव्रते ॥ तृप्ताः स्म सर्वकामैस्तु सुव्रते तव दर्शनात् ॥ ४५ ॥ अस्माकं कौतुकं जातं तापसेन व्रतेन यत् ॥ स्वर्गमोक्षसुतस्याऽर्थे तपस्तपसि दुष्करम् ॥ ४६ ॥ ॥ ॥ अनसूयोवाच ॥ ॥ तपसा सिध्यते स्वर्गस्तपसा परमा गतिः ॥ तपसा चार्थकामौ च तपसा गुणवान्सुतः ॥ तप एव च मे विप्राः सर्वकामफलप्रदम् ॥ ४७ ॥ ॥ विप्रा ऊचुः ॥ ॥ तन्वी श्यामा विशालाक्षी स्निग्धांगी रूपसंयुता ॥ हंसलीलागतिगमा त्वं च सर्वांगसुन्दरी ॥ ॥ ४८ ॥ किं च ते तपसा कार्यमात्मानं शोच्यसे कथम् ॥ ४९ ॥ ॥ अनसूयोवाच ॥ ॥ यदि रुद्रश्च विष्णुश्च स्वयं साक्षात्पितामहः ॥ गूढरूपधराः सर्वे तच्चिह्नमुपलक्षये ॥ ५० ॥ तस्या वाक्यावसाने तु स्वरूपं दर्शयंति ते ॥ स्वस्वरूपैः स्थिता देवाः सूर्यकोटिसमप्रभाः ॥ ५१ ॥ चतुर्भुजो महादेवि शंखचक्रगदाधरः ॥ अतसीपुष्पवर्णस्तु पीतवासा जनार्दनः ॥ ५२ ॥ गरुत्मान्वाहनं यस्य श्रिया च सहितो हरिः ॥ प्रसन्नवदनः श्रीमान्स्वयंरूपो व्यवस्थितः ॥ ५३ ॥ पीतवासा महादेवि चतुर्वदनपंकजः ॥ हंसोपरि समारूढो ह्यक्षमालाकरोद्यतः ॥ ५४ ॥ आगतो नर्मदातीरे ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ योऽसौ सर्वजगद्व्यापी स्वयं साक्षान्महेश्वरः ॥ ५५ ॥ वृषभं तु समारूढो दशबाहुसमन्वितः ॥ भस्मांगरागशोभाढ्यः पंचवक्त्रस्त्रिलोचनः ॥ ५६ ॥ जटामुकुटसंयुक्तः कृतचंद्रार्द्धशेखरः ॥ एवंरूपधरो देवः सर्वव्यापी महेश्वरः ॥ ५७ ॥ अनसूया निरीक्ष्यै

तद्देवानां दर्शनं परम् ॥ वेपमाना ततः साध्वी सुरान्दृष्ट्वा मुहुर्मुहुः ॥ ५८ ॥ ॥ अनसूयोवाच ॥ ॥ किं व्यापारस्वरूपास्तु विष्णुरुद्रपिता
महाः ॥ एतद्वै श्रोतुमिच्छामि ह्यशेषं कथयंतु मे ॥ ५९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ प्रावृट्काले ह्यहं ब्रह्मा आपश्चैव प्रकीर्तिताः ॥ मेघरूपो ह्यहं
प्रोक्तो वर्षयामि च भूतले ॥६०॥ अहं सर्वाणि बीजानि प्राक्संध्यासूदिते रवौ ॥ एतद्वै कारणं सर्वं रहस्यं कथितं परम् ॥६१॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥
हेमंतश्च भवेद्विष्णुर्विश्वरूपं चराचरम् ॥ पालनाय जगत्सर्वं विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम् ॥ ६२ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ ग्रीष्मकालो ह्यहं
प्रोक्तः सर्वभूतक्षयंकरः ॥ कर्षयामि जगत्सर्वं रुद्ररूपस्तपस्विनि ॥ ६३ ॥ एवं ब्रह्मा च विष्णुश्च रुद्रश्चैव महाव्रते ॥ त्रयो देवास्त्रयः संध्यास्त्र
यः कालास्त्रयोऽग्नयः ॥ ६४ ॥ तथा ब्रह्मा च विष्णुश्च रुद्रश्चैकात्मतां गतः ॥ वरं दद्युश्च ते भद्रे यस्त्वया मनसीप्सितम् ॥ ६५ ॥
॥ ॥ अनसूयोवाच ॥ ॥ धन्या पुण्या ह्यहं लोके श्लाघ्या वंद्या च सर्वदा ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च प्रसन्नवदनाः शुभाः ॥ ६६ ॥ यदि तुष्टास्त्रयो
देवा दयां कृत्वा ममोपरि ॥ अस्मिंस्तीर्थे तु सांनिध्याद्वरदाः सन्तु मे सदा ॥ ६७ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ एवं भवतु ते वाक्यं यत्त्वया
प्रार्थितं शुभे ॥ प्रत्यक्षा वैष्णवी माया एरण्डीनाम नामतः ॥ ६८ ॥ यस्या दर्शनमात्रेण नश्यते पापसंचयः ॥ चैत्रमासे तु संप्राप्ते अहोरात्रो
षितो भवेत् ॥ ६९ ॥ एरंड्याः संगमे स्नात्वा ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्प्रभाते भोजयेद्द्विजान् ॥ ७० ॥ यथोक्तेन विधानेन
पिंडं दद्याद्यथाविधि ॥ प्रदक्षिणां ततो दद्याद्धिरण्यं वस्त्रमेव च ॥ ७१ ॥ रजतं च तथा गावो भूमिदानमथाऽपि वा ॥ सर्वं कोटिगुणं प्रोक्तमिति
स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥ ७२ ॥ ये म्रियंति नरा देवि एरंड्याः संगमे शुभे ॥ यावद्युगसहस्रं तु रुद्रलोके वसन्ति ते ॥७३॥ अहोरात्रोषितो भूत्वा जपेद्रु
द्रांश्च वैदिकान् ॥ एकादशैकसंख्यांश्च स याति परमां गतिम् ॥ ७४ ॥ विद्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी लभते धनम् ॥ पुत्रार्थी लभते पुत्राँल्लभेत्का
मान्यथेप्सितान् ॥ ७५ ॥ एरंड्याः संगमे स्नात्वा रेवाया विमले जले ॥ महापातकिनो वाऽपि ते यांति परमां गतिम् ॥ ७६ ॥ ॥ अनसूयो
वाच ॥ ॥ यदितुष्टास्त्रयो देवा मम भक्तिप्रचोदिताः ॥ मम पुत्रा भवन्त्वेव हरिरुद्रपितामहाः ॥ ७७ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ पूज्या यत्पु
त्रतां यांति न कदाचिच्छ्रुतं मया ॥ शुभे ददामि पुत्रांस्ते देवतुल्यपराक्रमान् ॥ रूपवंतो गुणोपेतान्यज्विनश्च बहुश्रुतान् ॥ ७८ ॥ ॥ अनसूयो
वाच ॥ ॥ ईप्सितं तच्च दातव्यं यन्मया प्रार्थितं हरे ॥ नान्यथा चैव कर्त्तव्या मम पुत्रैषणा तु या ॥ ७९ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ पूर्वं तु
भृगुसंवादे गर्भवास उपार्जितः ॥ तस्याहं चैव पारं तु नैव पश्यामि शोभने ॥८०॥ स्मरमाणः पुरा वृत्तं चिंतयामि पुनःपुनः ॥ एवं संचिंत्य ते देवाः

पितामहमहेश्वराः ॥ ८१ ॥ अयोनिजा भविष्यामस्तव पुत्रा वरानने ॥ योनिवासे महाप्राज्ञि देवा नैव व्रजंति च ॥ ८२ ॥ सांनिध्यात्संगमे देवि लोकानां तु वरप्रदाः ॥ एरण्डी वैष्णवी माया प्रत्यक्षा त्वं भविष्यसि ॥ ८३ ॥ त्रयो देवाः स्थिताः पार्थ रेवाया उत्तरे तटे ॥ वरप्राप्ता तु सा देवी गता माहेन्द्रपर्वतम् ॥ ८४ ॥ क्षीणांगी शुक्लदेहा च रूक्षकेशी सुदारुणा ॥ कृतयज्ञोपवीता सा तपोनिष्ठा शुभेक्षणा ॥ ८५ ॥ शिलातलनिविष्टोऽसौ दृष्टः कांतो महायशाः ॥ हृष्टचित्तोऽभवद्देवि उत्तिष्ठोत्तिष्ठ साऽब्रवीत् ॥ ८६ ॥ ॥ अत्रिरुवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाप्राज्ञे ह्यनसूये महाव्रते ॥ अचिंत्यं गालवादीनां वरं प्राप्ताऽसि दुर्लभम् ॥ ८७ ॥ ॥ अनसूयोवाच ॥ ॥ त्वत्प्रसादेन देवर्षे वरं प्राप्ताऽस्मि दुर्लभम् ॥ तेन देवाः प्रशंसन्ति सिद्धाश्च ऋषयोऽमलाः ॥ ८८ ॥ एवमुक्ता तु सा देवी हर्षेण महता युता ॥ आलोकयेत्ततः कांतं तेनाऽपि शुभदर्शना ॥ ८९ ॥ ईक्षणाच्चैव संजातं ललाटे मंडलं शुभम् ॥ नवयोजनसाहस्रं मंडलं रश्मिभिर्वृतम् ॥ ९० ॥ कदंबगोलकाकारं त्रिगुणं परिमण्डलम् ॥ तस्य मध्ये तु देवेशि पुरुषो दिव्यरूपधृक् ॥९१॥ हेमवर्णोऽमृतमयः सूर्यकोटिसमप्रभः ॥ आद्यः पुत्रोऽनुसूयायाः स्वयं साक्षात्पितामहः ॥ ९२ ॥ चन्द्रमा इति विख्यातः सोमरूपो नृपात्मज ॥ इष्टापूर्ते च संपाति कलाषोडशकेन तु ॥ ९३ ॥ प्रतिपच्च द्वितीया च तृतीया च महेश्वरि ॥ चतुर्थी पंचमी चैव अव्यया षोडशी कला ॥ ९४ ॥ चतुर्विधस्य लोकस्य सूक्ष्मो भूत्वा वरानने ॥ आप्रीणाति जगत्सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ९५ ॥ सर्वे ते ह्युपजीवंति हुतं दत्तं शशिस्थितम् ॥ वनस्पतिगते[1] सोमे धनवांश्च वरानने ॥ ९६ ॥ भुंजन्परगृहे मूढो ददेदब्दकृतं शुभम्[2] ॥ वनस्पतिगते सोमे यस्तु छिंद्याद्वनस्पतीन् ॥ तेन पापेन देवेशि नरा यांति यमालयम् ॥ ९७ ॥ वनस्पतिगते सोमे मैथुनं यो निषेवते ॥ ब्रह्महत्या समं पापं लभते नाऽत्र संशयः ॥ ९८ ॥ वनस्पतिगते सोमे मंथानं योऽधिवाहयेत्[3] ॥ गावस्तस्य प्रणश्यंति याश्च वै पूर्वसंचिताः ॥ ९९ ॥ वनस्पतिगते सोमे ह्यऽध्वानं योऽधिगच्छति ॥ भवन्ति पितरस्तस्य तं मासं रेणुभोजनाः ॥ १०० ॥ अमावस्यां महादेवि यस्तु श्राद्धप्रदो भवेत् ॥ अब्दमेकं विशालाक्षि तृप्तास्तत्पितरो ध्रुवम् ॥१०१॥ हिरण्यं रजतं वस्त्रं यो ददाति द्विजातिषु ॥ सर्वं लक्षगुणं देवि लभते नाऽत्र संशयः ॥१०२॥

---

१ वनस्पतिगते सोमे--इत्यस्यार्थः--अमावास्यामातिथिः--इति । यत्--अमावस्यायां तिथौ सोमनामकवनस्पतौ सोमदेवः पूर्णतया तिष्ठति--अत एव तस्य सोमवनस्पतेः पूर्णिमायां तिथौ सर्वाणि पत्राणि परिपूर्णानि भवन्ति । अमायां च सोमवनस्पतिर्निष्पर्णो भवति । शुक्लपक्षे प्रतिपदादितिथिषु--एकैकं--पत्राणि पूर्णिमायां यावत्समुपचीयंते--कृष्णपक्षेऽमांयावद्गलंति च--अतः--वनस्पतिगते सोमे--इत्यनेनामावास्याबोद्धव्या--इति प्रतिभाति । २ शुभम्--पुण्यम्--इत्यर्थः । ३ अधिवाहयेत्--मंथानदंडेन मंथनं कुर्यात्--इत्यर्थः । एतेन--अमायां दधिमंथनं निषिद्धमिति बोद्धव्यम् ।

एवं गुणविशिष्टोऽसौ सोमरूपः प्रजापतिः ॥ संजातः प्रथमः पुत्रो ह्यनसूयासुनन्दनः ॥१०३॥ द्वितीयस्तु महादेवि दुर्वासानाम नामतः ॥ सृष्टि
संहारकर्त्ता च स्वयं साक्षान्महेश्वरः ॥१०४॥ ऋषिमध्यगतो देवि तपस्तपति दुष्करम् ॥ सोऽपि रुद्रत्वमायाति संप्राप्ते भूतविप्लवे॥१०५॥ इन्द्रोऽ
पिशप्तस्तेनैव दुर्वाससा वरानने ॥ द्वितीयस्य तु पुत्रस्य संभवः कथितो मया ॥ १०६ ॥ दत्तात्रेयस्वरूपेण भगवान्मधुसूदनः ॥ जगद्व्यापी जग
न्नाथः स्वयं साक्षाज्जनार्दनः ॥ १०७ ॥ एते देवास्त्रयः पुत्रा अनसूयाया महेश्वरि ॥ वरदानेन ते देवा ह्यवतीर्णा महीतले ॥ १०८ ॥ पुत्रप्राप्तिकरं
तीर्थं रेवायाश्चोत्तरे तटे ॥ अनसूयाकृतं पार्थ सर्वपापक्षयं परम् ॥१०९॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ आश्चर्यभूतं लोकेऽस्मिन्नर्मदायां पुरातनम् ॥
भ्रूणहत्या गता तत्र ब्राह्मणस्य नराधिप ॥११०॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ इतिहासं द्विजश्रेष्ठ कथयस्व ममाऽनघ ॥ सर्वपापहरं लोके दुःखार्त्तस्य च
कथ्यताम् ॥ १११ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ सुवर्णशिलके ग्रामे गौतमान्वयसंभवः ॥ कृषीवलो महादेवि भार्यापुत्रसमन्वितः ॥ ११२ ॥
वसते तत्र गोविंदः संजातो विपुले कुले ॥ पुत्रदारसमोपेतो गृहक्षेत्ररतः सदा ॥ ११३ ॥ शकटं पूरयित्वा तु काष्ठानामगमद्गृहम् ॥ प्रक्षिप्तानि च
काष्ठानि ह्येकाकी क्षुधयाऽन्वितः ॥ ११४ ॥ रिंगमाणस्तदा पुत्रः पितुः शब्दात्समागतः ॥ न दृष्टस्तेन वै पुत्रः काष्ठैः सञ्च्छादितोऽवशः ॥
॥ ११५ ॥ आगतस्त्वरितो गेहे पिपासार्त्तो नराधिप ॥ शकटं मोच्य तद्द्वारि सवृषं रज्जुसंयुतम् ॥ ११६ ॥ भार्या तस्यैव या दृष्टा चित्तज्ञा वशव
र्त्तिनी ॥ दृष्ट्वा निपातितं पुत्रं काष्ठैर्निर्भिन्नमस्तकम् ॥११७॥ अजल्पमाना करुणं निक्षिप्तं झोलिकां शिशुम् ॥ शुश्रूषणे रता साध्वी प्रियस्य च
नराधिप ॥ ११८ ॥ ततः स्नानादिकं कृत्वा भोजनाच्छयनं शुभम् ॥ पुत्रं पुत्रवतां श्रेष्ठा ह्युत्थापयति शासनैः ॥ ११९ ॥ यदा च नोत्थितः सुप्तः
पुत्रः पंचत्वमागतः ॥ तदा सा दीनवदना रुरोद च मुमोह च ॥ १२० ॥ तच्छ्रुत्वा रुदितं शब्दं गोविंदस्त्रस्तमानसः ॥ किमेतदिति चोक्त्वा तु
पतितो धरणीतले ॥ १२१ ॥ द्वावेतौ मुक्तकेशौ तु भूमौ निपतितौ नृप ॥ विलेपाते च राजेंद्र निःश्वासोच्छ्वासितेन च ॥ १२२ ॥ कं पश्ये
प्रांगणे पुत्रं दृष्ट्वा क्रीडंतमातुरम् ॥ संधारयिष्ये हृदयं स्फुटितं तव कारणे ॥ १२३ ॥ त्वज्जन्मान्तं यशो नित्यमक्षयां कुलसंततिम् ॥ दृष्ट्वा किम
॥ ८९ ॥ तृणीभूतो यास्यामि परमां गतिम् ॥ १२४ ॥ मम वृद्धस्य दीनस्य गतिस्त्वं किल पुत्रक ॥ एते मनोरथाः सर्वे चिंतिता विफला गताः ॥ १२५ ॥ ॥२६३॥
इमां तु विकलां दीनां विहीनां सुतबांधवैः ॥ रुदंतीं पतितां पाहि मातरं धरणीतले ॥ १२६ ॥ पुन्नाम्नो नरकाद्यस्मात्पितरं त्रायते सुतः ॥ तेन
पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयंभुवा ॥ १२७ ॥ अपुत्रस्य गृहं शून्यं दिशः शून्या ह्यबांधवाः ॥ मूर्खस्य हृदयं शून्यं सर्वशून्यं दरिद्रता ॥ १२८ ॥

मृषाऽयं वदते लोकश्चंदनं किल शीतलम् ॥ पुत्रगात्रपरिष्वंगश्चंदनादपि शीतलः ॥ १२९ ॥ श्मश्रुग्रहणक्रीडंतं धूलिधूसरिताननम् ॥ पुण्यहीना न पश्यंति निजोत्संगसमास्थितम् ॥ १३० ॥ दिगंबरं गतव्रीडं जटिलं धूलिधूसरम् ॥ पुण्यहीना न पश्यंति गंगाधरमिवात्मजम् ॥ १३१ ॥ वीणा वाद्यस्वरो लोके सुस्वरः श्रूयते किल ॥ रुदितं बालकस्यैव तस्मादाह्लादकारकम् ॥ १३२ ॥ मृगपक्षिषु काकेषु पशूनां स्वरयोनिषु ॥ पुत्रं तेषु समस्तेषु वल्लभं ब्रुवते बुधाः ॥ १३३ ॥ मत्स्याश्वप्रकाराश्चैव कूर्मग्राहादयोऽपि वा ॥ पुत्रोत्पत्तौ च हृष्यंति विपत्तौ यांति दुःखिताम् ॥ १३४ ॥ देवगंधर्वयक्षाश्च हृष्यंते पुत्रजन्मनि ॥ पंचत्वे तेऽपि शोचंति मंदभाग्योऽस्मि पुत्रक ॥ १३५ ॥ ऋषिमेलापकं चक्रे पुत्रार्थे राघवो नृप ॥ इंद्रस्थाने स्थितस्तस्य प्रोक्षते ह्यासनं यतः ॥ १३६ ॥ स्वर्गवासं सुताद्वाह्यं विद्यते न तु पांडव ॥ चक्रे दशरथस्तस्मात्पुत्रार्थं यज्ञमुत्तमम् ॥ १३७ ॥ रामो लक्ष्मणशत्रुघ्नौ भरतस्तत्र संभवात् ॥ कार्त्तवीर्यो जितो येन रामेणाऽमिततेजसा ॥ १३८ ॥ स रामो रामचंद्रेण अष्टवर्षेण निर्जितः ॥ एकाकिना हतो वाली प्लवगः शत्रुदुर्जयः ॥ १३९ ॥ रावणो ब्रह्मपुत्रो यस्त्रैलोक्यं यस्य शंकते ॥ हतः स रामचंद्रेण सपुत्रः सहबांधवः ॥ ॥ १४० ॥ एवं पुत्रं विना सौख्यं मर्त्त्यलोके न विद्यते ॥ वंशार्थे मैथुनं यस्य स्वर्गार्थे यस्य भारती ॥ १४१ ॥ मृष्टान्नं ब्राह्मणस्यार्थे स्वर्गे वासं तु यांति ते ॥ ब्रह्महत्याश्वमेधाभ्यां न परं पापपुण्ययोः ॥ १४२ ॥ पुत्रोत्पत्तिविपत्तिभ्यां न परं सुखदुःखयोः ॥ किं ब्रवीमीति भो वत्स न तु सौख्यं सुतं विना ॥ १४३ ॥ एवं बहुविधं दुःखं प्रलपित्वा पुनःपुनः ॥ जनैश्चाश्वासितो विप्रो बालं गृह्य बहिर्गतः ॥ १४४ ॥ ततः संस्कृत्य तं बालं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ समवेतौ तु दुःखार्त्तावागतौ स्वगृहं पुनः ॥ १४५ ॥ एवं गृहागते विप्रे रात्रिर्जाता युधिष्ठिर ॥ भूमौ प्रसुप्तो गोविंदः पुत्रशोकेन पीडितः ॥ १४६ ॥ यावन्निरीक्षते भार्या भर्त्तारं दुःखपीडितम् ॥ कृमिराशिगतं सर्वं गोविंदं समपश्यत ॥ १४७ ॥ दुःखाद्दुःखतरे मग्ना दृष्ट्वा तं पातकान्वितम् ॥ एवं दुःखनिमग्नायाः शर्वरी विगता तदा ॥ १४८ ॥ पशुपालस्तु महिषीमुक्त्वाऽरण्येगमद्गृहात् ॥ अरण्ये महिषीः सर्वा रक्षयित्वा गृहागतः ॥ १४९ ॥ विज्ञप्तः पशुपालेन गोविंदो ब्राह्मणोत्तमः ॥ यावद्द्रोक्ष्याम्यहं स्वामिन्महिषीस्त्वं च रक्षसे ॥ १५० ॥ ततः स त्वरितो विप्रो जगाम महिषीः प्रति ॥ न तत्र महिषीः पश्येत्पश्चात्क्षेत्राभिसन्मुखम् ॥ १५१ ॥ धावमानश्च विप्रस्तु एरंडीसंगमे गतः ॥ ततः प्रविष्टस्तु जले रेवैरंडयोस्तु संगमे ॥ १५२ ॥ तज्जलं पीतमात्रं तु त्वरया

१ येन रामेण—परशुरामेण—इत्यर्थः ।

चातितर्षितः ॥ अकामात्सलिलं पीत्वा प्रक्षाल्य नयने शुभे ॥ १६३ ॥ आजगाम ततः पश्चात्स्वनं दिवसक्षये ॥ भुक्त्वा दुःखान्वितो रात्रौ
गोविंदः शयनं ययौ ॥ १५४ ॥ निद्राभिभूतः शोकेन श्रमेणेव तु खेदितः ॥ पुनस्तत्रार्धरात्रे तु तस्य भार्या युधिष्ठिर ॥ १५५ ॥ कृमिभिर्वेष्टितं
गात्रं क्वचित्पश्यत्यवेष्टितम् ॥ पुनः सा विस्मयाऽविष्टा तस्य भार्या गुणान्विता ॥ उवाच दुष्कृतं तस्य साध्वसाविष्टचेतसा ॥ १५६ ॥
॥ ॥ भार्योवाच ॥ ॥ अतीते पंचमे चाह्नि त्विधनं क्षिपतस्तु ते ॥ गृहपश्चाद्गतो बालो ह्यज्ञानाद्घातितस्त्वया ॥ १५७ ॥ मया तत्पातकं घोरं
रहस्यं न प्रकाशितम् ॥ तेन प्रच्छन्नपापेन दह्यमाना दिवानिशम् ॥ १५८ ॥ न सुखं तव गात्रस्य पश्यामि न हि चात्मनः ॥ निद्रा मम शमं
याता रतिश्चैव त्वया सह ॥ १५९ ॥ श्रूयते मानवे शास्त्रे श्लोको गीतो महर्षिभिः ॥ स्मृत्वास्मृत्वा तु तं चित्ते परितापो न शाम्यति ॥ १६० ॥
कीर्त्तनान्नश्यते धर्म्मो वर्धतेऽसौ निगूहनात् ॥ इह लोके परे चैव पापस्याऽन्येवमेव च ॥ १६१ ॥ एवं संचिन्त्यमानाऽहं स्थिता रात्रौ भयातुरा ॥
कृमिराशिगतं त्वां हि कस्याऽहं कथयामि किम् ॥ १६२ ॥ पुनस्त्वं चाऽद्य मे दृष्टो भ्रूणहत्याकृमिश्रितः ॥ क्वचिद्भिंदंति ते गात्रं क्वचिन्नष्टाः समंत
तः ॥ १६३ ॥ एतत्संस्मृत्य संस्मृत्य विमृशामि पुनःपुनः ॥ न जाने कारणं किंचित्पृच्छंत्याः कथयस्व मे ॥१६४॥ तडागं वा सरिद्वाऽपि तीर्थं वा
देवतार्चनम् ॥ यं गतोऽसि प्रभावोऽयं तस्य नाऽन्यस्य मे स्थितम् ॥ १६५ ॥ एवमुक्तस्तुविप्रोऽसौकथयामास भारत ॥ भार्याया यद्दिवा वृत्तं शंक
मानोनृपोत्तम ॥ १६६ ॥ अद्याहं महिषीसार्थं एरंडीसंगमं गतः ॥ नाभिमात्रे जले गत्वा पीतवान्सलिलं बहु ॥ १६७ ॥ नान्यत्तीर्थं विजानामि
सरितं सर एव वा ॥ सत्यंसत्यं पुनः सत्यं कथितं तव भामिनि ॥ १६८ ॥ एवं ज्ञात्वा तु सा सर्वमुपवासकृतक्षणा ॥ सपत्नीको गतस्तत्र
संगमे वरवर्णिनि ॥ १६९ ॥ स्नात्वा तत्र जले रम्ये नत्वा देवं तु भास्करम् ॥ स्नापयामास देवेशं शंकरं चोमया सह ॥ १७० ॥ पंचगव्य
घृतक्षीरैर्दधिक्षौद्रघृतैर्जलैः ॥ गंधमाल्यादिधूपैश्च नैवेद्यैश्च सुशोभनैः ॥ १७१ ॥ पूज्य त्रयीमयं लिंगं देवीं कात्यायनीं शुभाम् ॥ रात्रौ जागरणं
कृत्वा पत्या सह पतिव्रता ॥ १७२ ॥ ततः प्रभाते विमले द्विजान्संपूज्य यत्नतः ॥ गोदानेन हिरण्येन वस्त्रेणान्नेन भारत ॥ १७३ ॥ गोविंदः
पूजयामास स्वशक्त्या ब्राह्मणाञ्छुभान् ॥ मुक्तपापो गृहायातः स्वभार्यासहितो नृप ॥ १७४ ॥ एवं यः शृणुते भक्त्या गोविंदाख्यानमुत्तमम् ॥
पठते परया भक्त्या भ्रूणहत्या प्रणश्यति ॥ १७५ ॥ क्रीडते शांकरे लोके यावदाभूतसंप्लवम् ॥ यश्चैवाश्वयुजे मासि चैत्रे वा नृपसत्तम ॥ १७६ ॥
सप्तम्यां च सिते पक्षे सोपवासो जितेंद्रियः ॥ सात्त्विकीं वासनां कृत्वा यो वसेच्छिवमंदिरे ॥ १७७ ॥ ध्यायमानो विरूपाक्षं त्रिशूलकरसंस्थि

तम् ॥ कंसासुरनिहंतारं शंखचक्रगदाधरम् ॥ १७८ ॥ पक्षिराजसमारूढं त्रैलोक्यवरदायकम् ॥ पितामहं ततो ध्यायेद्धंसस्थं चतुराननम् ॥ १७९ ॥ सर्गप्रदं समस्तस्य कमलाकरशोभितम् ॥ यो ह्येवं वसते तत्र त्रियमे स्थान उत्तमे ॥ १८० ततः प्रभाते विमले ह्यष्टम्यां च नराधिप ॥ ब्राह्मणान्पूजयेद्भक्त्या सर्वदोषविवर्जितान् ॥ १८१ ॥ सर्वावयवसंपूर्णान्सर्वशास्त्रविशारदान् ॥ वेदाभ्यासरतान्नित्यं स्वदारनिरतान्सदा ॥ १८२ ॥ श्राद्धे दाने व्रते योग्यान्ब्राह्मणान्पांडुनंदन ॥ प्रेतानां पूजनं तत्र देवपूर्वं समारभेत् ॥ १८३ ॥ प्रेतत्वान्मुच्यते शीघ्रमेरंडयां पिंडतर्पणैः ॥ दानानि तत्र देयानि ह्यन्नमुख्यानि सर्वदा ॥ १८४ ॥ हिरण्यभूमिकन्याश्च धूर्वाहौ शुभलक्षणौ ॥ सीरेण सहितौ पार्थ धान्यं द्रोणकसंख्यया ॥ १८५ ॥ अलंकृतां सवत्सां च क्षीरिणीं तरुणीं सिताम् ॥ रक्तां वा कृष्णवर्णां वा पाटलां कपिलां तथा ॥ १८६ ॥ कांस्यदोहनसंयुक्तां रुक्मखुरविभूषणाम् ॥ स्वर्णशृंगीं सवत्सां च ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ १८७ ॥ प्रीयतां मे जगन्नाथा हरकृष्णपितामहाः ॥ संसाररक्षणी देवी सुरभी मां समुद्धरेत् ॥ १८८ ॥ पुत्रार्थं याः स्त्रियः पार्थ ह्येरण्डीसंगमे नृप ॥ स्नाप्यन्ते रुद्रसूक्तैश्च चतुर्वेदोद्भवैस्तथा ॥ १८९ ॥ चतुर्भिर्ब्राह्मणैः शस्तं द्वाभ्यां योग्यैश्च कारयेत् ॥ एकेन सार्द्रकुम्भेन दांपत्यमभिषेचयेत् ॥ १९० ॥ दैवज्ञेनैव चैकेन अथवा सामगेन वा ॥ पंचरत्नसमायुक्तं कुम्भे तत्रैव कारयेत् ॥ १९१ ॥ गन्धतोयसमायुक्तं सर्व्वौषधिविमिश्रितम् ॥ आम्रपल्लवसंयुक्तमश्वत्थमधुकं तथा ॥ १९२ ॥ गुंठितं सितवस्त्रेण सितचन्दनचर्चितम् ॥ सितपुष्पैस्तु संच्छन्नं सिद्धार्थकृतमध्यमम् ॥ १९३ ॥ कांस्यपात्रे तु संस्थाप्य पुत्रार्थी देशिकोत्तमः ॥ अंगलग्नं तु यद्वस्त्रं कटकाभरणं तथा ॥ १९४ ॥ तत्सर्वं मण्डले त्याज्यं सिद्ध्यर्थं चात्मनस्तदा ॥ प्रणम्य भास्करं पश्चादाचार्यं रुद्ररूपिणम् ॥ १९५ ॥ मधुरं च ततोऽश्नीयाद्देव्या भुवन उत्तमे ॥ फलदानं च विप्राय छत्रं तांबूलमेव च ॥ १९६ ॥ उपानहौ च यानं च स भवेद्दुःखवर्जितः ॥ भास्करे क्रीडते लोके यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १९७ ॥ दानं कोटिगुणं सर्वं शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ यथा नदीनदाः सर्वे सागरे यांति संक्षयम् ॥ १९८ ॥ एवं पापानि नश्यंति ह्येरण्डीसंगमे नृणाम् ॥ समंताच्छेत्रपातेन[1] ह्येरण्डीसंगमे नृप ॥ १९९ ॥ भ्रूणहत्यासमं पापं नश्यते शंकरोऽब्रवीत् ॥ प्राणत्यागं च यो भक्त्या जातवेदसि कारयेत् ॥ २०० ॥ अनाशकं नृपश्रेष्ठ जले वा तदनन्तरम् ॥ पंचसाहस्रिकं मानं वर्षाणां जातवेदसि ॥२०१॥ जले त्रीणि सहस्राण्यनाशके षष्टि भुञ्जते ॥ काका बकाः कपोताश्च ह्युलूकाः पशवस्तथा ॥ २०२ ॥ संगमोदकसंस्पृष्टास्ते यांति परमां गतिम् ॥

१ समंताच्छेत्रपातेन—एरण्डीसंगमे स्थित्वा बाणादिशस्त्रे विसृष्टे सति तथाग्रं गत्वा पतति तावत्पर्यन्तभूप्रदेशस्य—तीर्थत्वमेव—इति तस्य महत्त्वं सूच्यते ।

वृक्षाश्च तत्पदं ज्ञात्वा यां गतिं यांति योगिनः ॥२०३॥ एरंडिका मया देवी दृष्टो मे मन्मथेश्वरः ॥ किं समर्थो यमो रुष्टो भद्रो भद्राणि पश्यति ॥ ॥ २०४ ॥ मृत्तिकां संगमोद्भूतां ये च गुण्ठंति नित्यशः ॥ भ्रूणहत्यादिपापानि नश्यंते नाऽत्र संशयः ॥ २०५ ॥ एरण्डीसंगमे मर्त्यो लुण्ठ्यमानो नराधिप ॥ सर्वपापैर्विनिर्मुक्तः पदं गच्छत्यनामयम् ॥ २०६ ॥ एरंड्याः संगमं मर्त्याः कीर्त्तयंत्याऽऽश्रमस्थिताः ॥ विमुक्तपापा जायन्ते सत्यं शंकरभाषितम् ॥ २०७ ॥ एरण्डीपादपाग्रैस्तु दृष्टैः पापं व्यपोहति ॥ २०८ ॥ तीर्थाख्यानमिदं पुण्यं ये पठिष्यन्ति मानवाः ॥ शृण्वन्ति चाऽपरे भक्त्या मुक्तपापा भवंति ते ॥ २०९ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातमेरण्डीसंगमं नृप ॥ भूयश्चाऽन्यत्प्रवक्ष्यामि सर्वपापक्षयंकरम् ॥ २१० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे एरण्डीसंगमतीर्थफलमाहात्म्यवर्णनंनाम त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल सौवर्णशिलमुत्तमम् ॥ प्रख्यातमुत्तरे कूले सर्वपापक्षयंकरम् ॥ १ ॥ समंतांच्छतपातेन[1] मुनिसंघैः पुरा कृतम् ॥ रेवायां दुर्लभं स्थानं संगमस्य समीपतः ॥ २ ॥ विभक्तं हस्तमात्रं च पुण्यक्षेत्रं नराधिप ॥ सुवर्णशिलके स्नात्वा पूजयित्वा महेश्वरम् ॥ ३ ॥ नत्वा तु भास्करं देवं होतव्यं च हुताशने ॥ बिल्वेनाऽऽज्यविमिश्रेण बिल्वपत्रैरथाऽपि वा ॥ ४ ॥ प्रीयतां मे जगन्नाथो व्याधिर्नश्यतु मे ध्रुवम् ॥ द्विजाय कांचने दत्ते यत्फलं तच्छृणुष्व मे ॥ ५ ॥ बहुस्वर्णस्य यत्प्रोक्तं यागस्य फलमुत्तमम् ॥ तथाऽसौ लभते सर्वं कांचनं यः प्रयच्छति ॥ ६ ॥ तेन दानेन पूतात्मा मृतः स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ रुद्रस्यानुचरस्तावद्यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ७ ॥ ततः स्वर्गावतीर्णस्तु जायते विशदे कुले ॥ धनधान्यसमोपेतः पुनः स्मरति तज्जलम् ॥ ८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे सुवर्णशिलातीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ करंजाख्यं ततो गच्छेत्सोपवासो जितेंद्रियः ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेंद्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ अर्चयित्वा महादेवं दत्त्वा दानं तु भक्तितः ॥ सुवर्णं रजतं वाऽपि मणिमौक्तिकविद्रुमान् ॥ २ ॥ पादुकोपानहौ छत्रं शय्यां प्रावरणानि च ॥ कोटिकोटिगुणं सर्वं जायते नाऽत्र संशयः ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे करंजतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल तीर्थं

१ शतपातेन—शतपादक्रमप्रक्षेपपरिमितप्रांतरूपम्—इत्यर्थः ।

परमशोभनम् ॥ सौभाग्यकरणं दिव्यं नरनारीमनोरमम् ॥ १ ॥ तत्र या दुर्भगा नारी नरो वा नृपसत्तम ॥ स्नात्वाऽर्चयेदुमारुद्रौ सौभाग्यं तस्य जायते ॥ २ ॥ तृतीयायामहोरात्रं सोपवासो जितेंद्रियः ॥ निमंत्रयेद्द्विजं भक्त्या सपत्नीकं सुरूपिणम् ॥ ३ ॥ गन्धमाल्यैरलंकृत्य वस्त्र धूपादिवासितम् ॥ भोजयेत्पायसान्नेन कृसरेणाऽथ भक्तितः ॥ ४ ॥ भोजयित्वा यथान्यायं प्रदक्षिणमुदाहरेत् ॥ प्रीयतां मे महादेवः सपत्नीको वृषध्वजः ॥ ५ ॥ यथा ते देवदेवेश न वियोगः कदाचन ॥ ममाऽपि करुणां कृत्वा तथास्त्विति विचिंतयेत् ॥ ६ ॥ एवं कृते ततस्त स्य यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥ तत्ते सर्वं प्रवक्ष्यामि यथा देवेन भाषितम् ॥ ७ ॥ दौर्भाग्यं दुर्गतिश्चैव दारिद्र्यं शोकबन्धनम् ॥ वंध्यत्वं सप्तजन्मानि जायते न युधिष्ठिर ॥ ८ ॥ ज्येष्ठमासे सिते पक्षे तृतीयायां विशेषतः ॥ तत्र गत्वा तु यो भक्त्या पंचाग्निं साधयेत्ततः ॥ ९ ॥ सोऽपि पापैरशेषैस्तु मुच्यते नाऽत्र संशयः ॥ गुग्गुलं दहते यस्तु द्विधाचित्तविवर्जितः[1] ॥ १० ॥ शरीरं भेदयेद्यस्तु गौर्याश्चैव समीपतः ॥ तस्मिन्कर्मप्रविष्टस्य[2] उत्क्रांतिर्जायते[3] यदि ॥ ११ ॥ देहपाते व्रजेत्स्वर्गमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ सितरक्तैस्तथा पीतैर्वस्त्रैश्च विविधैः शुभैः ॥ १२ ॥ ब्राह्मणीं ब्राह्मणं चैव पूजयित्वा यथाविधि ॥ पुष्पैर्नानाविधैश्चैव गंधधूपैः सुशोभनैः ॥ १३ ॥ कण्ठसूत्रकसिंदूरैः कुंकुमेन विलेपयेत् ॥ कल्पयेत स्त्रियं गौरीं ब्राह्मणं शिवरूपिणम् ॥ १४ ॥ तेषां तद्रूपकं कृत्वा दानमुत्सृज्यते ततः ॥ कंकणं कर्णवेष्टं च कण्ठिकां मुद्रिकां तथा ॥ १५ ॥ सप्तधान्यं तथा चैव भोजनं नृपसत्तम ॥ अन्यान्यपि च दानानि तस्मिंस्तीर्थे ददाति यः ॥ १६ ॥ सर्वदानैश्च यत्पुण्यं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥ सहस्रगुणितं सर्वं नात्र कार्या विचारणा ॥ १७ ॥ शंकरेण समं तस्माद्भोगं भुंक्ते ह्यनुत्तमम् ॥ सौभाग्यं तस्य विपुलं जायते नाऽत्र संशयः ॥१८॥ अपुत्रो लभते पुत्रमधनो धन माप्नुयात् ॥ राजेंद्र कामदं तीर्थं नर्मदायां व्यवस्थितम् ॥ १९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्य खण्डे रेवाखण्डे कामदतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षडुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत राजेंद्र भण्डारीतीर्थमुत्तमम् ॥ दरिद्रच्छेदकरणं युगान्येकोनविंशतिः ॥ १ ॥ धनदेन तपस्तप्त्वा प्रसन्ने पद्मसंभवे ॥ तत्रैव स्वल्पदानेन प्राप्तं वित्तस्य रक्षणम्[4] ॥ २ ॥ तत्र गत्वा तु यो भक्त्या स्नात्वा वित्तं प्रयच्छति ॥ तस्य वित्तपरिच्छेदो न कदाचिद्भविष्यति ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे भण्डारीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ छ ॥ ॥

१ द्विधाचित्तविवर्जितः—एकाग्रमानसः—इत्यर्थः । २ कर्मप्रविष्टस्य—कर्मारम्भकरस्य—इत्यर्थः । ३ उत्क्रान्तिः—प्राणोत्क्रमणम्—इत्यर्थः । ४ वित्तस्य रक्षणम्—वित्तेशता—इत्यर्थः ।

॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल रोहिणीतीर्थमुत्तमम् ॥ विख्यातं त्रिषु लोकेषु सर्वपापहरं परम् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ रोहिणीतीर्थमाहात्म्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्मिन्नेकार्णवे घोरे नष्टे स्थावरजंगमे ॥ उदधौ च शयानस्य देवदेवस्य चक्रिणः ॥ ३ ॥ नाभौ समुत्थितं पद्मं रविमंडलसन्निभम् ॥ कर्णिकाकेसरोपेतं पत्रैश्च समलंकृतम् ॥ ४ ॥ तत्र ब्रह्मा समुत्पन्नश्चतुर्वदनपंकजः ॥ किं करोमीति देवेश आज्ञा मे दीयतां प्रभो ॥ ५ ॥ एवमुक्तस्तु देवेशः शंखचक्रगदाधरः ॥ उवाच मधुरां वाणीं तदा देवं पितामहम् ॥ ६ ॥ सरस्वत्यां महाबाहो लोकं कुरु ममाज्ञया ॥ भूतग्राममशेषस्य उत्पादनविधिक्षयम् ॥ ७ ॥ एतच्छ्रुतं तु वचनं पद्मनाभस्य भारत ॥ चिंतयामास भगवान्सप्तर्षीन्हितकाम्यया ॥ ८ ॥ क्रमात्ते चिंतिताः प्राज्ञाः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ प्राचेतसो वसिष्ठश्च भृगुर्नारद एव च ॥ ९ ॥ यज्ञे प्राचेतसो दक्षो महातेजाः प्रजापतिः ॥ दक्षस्यापि तथा जाताः पंचाशद्दुहितरोऽनघ ॥ १० ॥ ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥ तथैव स महाभागः सप्तविंशतिमिंदवे ॥ ११ ॥ रोहिणीनाम या तासां मध्ये तस्य नराधिप ॥ अनिष्टा सर्वनारीणां भर्तुश्चैव विशेषतः ॥ १२ ॥ ततः सा परमं कृत्वा वैराग्यं नृपसत्तम ॥ आगत्य नर्मदातीरे चचार विपुलं तपः ॥१३॥ एकरात्रैस्त्रिरात्रैश्च षड्द्वादशभिरेव च ॥ पक्षमासोपवासैश्च कर्शयन्ती कलेवरम् ॥ १४ ॥ आराधयन्ती सततं महिषासुरनाशिनीम् ॥ देवीं भगवतीं तात सर्वार्त्तिविनिवारणीम् ॥ १५ ॥ स्नात्वास्नात्वा जले नित्यं नर्मदायाः शुचिस्मिता ॥ ततस्तुष्टा महाभागा देवी नारायणी नृप ॥ ॥ १६ ॥ प्रसन्ना ते महाभागे व्रतेन नियमेन च ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं रोहिणी शशिनः प्रिया ॥१७॥ यथा भवामि न चिरात्तथा भवतु मानदे ॥ एवमस्त्विति सा चोक्त्वा भवानी भक्तवत्सला ॥ १८ ॥ स्तूयमाना मुनिगणैस्तत्रैवांतरधीयत ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं रोहिणी शशिनः प्रिया ॥ ॥ १९ ॥ संजाता सर्वकालं तु वल्लभा नृपसत्तम ॥ तत्र तीर्थे तु या नारी नरो वा स्नाति भक्तितः ॥ २० ॥ वल्लभा जायते सा तु भर्त्तुर्वै रोहिणी यथा ॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्प्राणत्यागं करोति वै ॥ २१ ॥ सप्तजन्मानि दांपत्यवियोगो न भवेत्क्वचित् ॥ २२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे रोहिणीसोमनाथतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नामाष्टोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल चक्रतीर्थमनुत्तमम् ॥ सेनापुरमितिख्यातं सर्वपापक्षयंकरम् ॥ १ ॥

१ तस्मिन्—कल्पान्तकाले—इत्यर्थः। २ विख्यातम्—इति शेषः। ३ नरश्रेष्ठायाः—इति स्यादेवाक्षिप्यते।

सेनापत्याभिषेकाय देवेदेवेन चक्रिणा ॥ आनीतश्च महासेनो देवैः सेंद्रपुरोगमैः ॥ २ ॥ दानवानां वधार्थाय जयाय च दिवौकसाम् ॥
भूमिदानेन विप्रेंद्रांस्तर्पयित्वा यथाविधि ॥ ३ ॥ शंखभेरीनिनादैश्च पटहानां च निस्वनैः ॥ वीणावेणुमृदंगैश्च झल्लरीस्वरमंगलैः ॥ ४ ॥
ततः कृत्वा स्वनं घोरं दानवो बलदर्पितः ॥ रुरुर्नाम विघातार्थमभिषेकस्य चागतः ॥ ५ ॥ हस्त्यश्वरथपत्त्याद्यैः पूरयन्वै दिशो दश ॥ तत्र तेन
महद्युद्धं प्रवृत्तं किल भारत ॥ ६ ॥ शक्त्यृष्टिपाशमुशलैः खड्गैस्तोमरटंकनैः ॥ भल्लैः कर्णिकनाराचैः कबंधपटसंकुलैः ॥ ७ ॥ ततस्तु तां शत्रुबल
स्य सेनां क्षणेन चापच्युतबाणघातैः ॥ विध्वस्तहस्त्यश्वरथान्महात्मा जग्राह चक्रं रिपुसंघनाशनः ॥ ८ ॥ ज्वलच्च चक्रं निशितं भयंकरं सुरासुरा
णां च सुदर्शनं रणे ॥ चकर्त दैत्यस्य शिरस्तदानीं करात्प्रमुक्तं मधुघातिनश्च तत् ॥ ९ ॥ तं दृष्ट्वा सहसा विघ्नमभिषेके षडाननः ॥ त्यक्त्वा तु तत्र
संस्थानं चचार विपुलं तपः ॥ १० ॥ मुक्तं चक्रं विनाशाय हरिणा लोकधारिणा ॥ द्विदलं दानवं कृत्वा पपात विमले जले ॥ ११ ॥ तदा प्रभृति
तत्तीर्थं चक्रतीर्थमिति श्रुतम् ॥ सर्वपापविनाशाय निर्मितं विश्वमूर्त्तिना ॥ १२ ॥ चक्रतीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेद्देवमच्युतम् ॥ पुंडरीकस्य यज्ञस्य
फलमाप्नोति मानवः ॥१३॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेद्ब्राह्मणाञ्छुभान् ॥ शांतदांतजितक्रोधान्स लभेत्कोटिजं फलम् ॥ १४ ॥ तत्र तीर्थे तु
यो भक्त्या त्यजते देहमात्मनः ॥ विष्णुलोकं मृतो याति जयशब्दादिमंगलैः ॥ १५ ॥ क्रीडयित्वा यथाकामं देवगंधर्वपूजितः ॥ इहागत्य च
भूयोपि जायते विपुले कुले ॥ १६ ॥ एतत्पुण्यं पापहरं धन्यं दुःखप्रणाशनम् ॥ कथितं ते महाभाग भूयश्चान्यच्छृणुष्व मे ॥ १७ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे सेनापुरे चक्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम नवोत्तरशततमोऽध्यायः
॥ १०९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ धौतपापं ततो गच्छेन्महापातकनाशनम् ॥ समीपे चक्रतीर्थस्य विष्णुना निर्म्मितं पुरा
॥ १ ॥ निहतैर्दानवैर्घोरैर्देवदेवो जनार्द्दनः॥ तत्पापस्य विनाशार्थं दानवान्तोद्भवस्य च ॥२॥ तत्र तीर्थे जितक्रोधश्चचार विपुलं तपः॥ दुश्चरं मौन
मास्थाय ह्यशक्यं देवदानवैः ॥ ३ ॥ स्नात्वा दत्त्वा द्विजातिभ्यो दानानि विविधानि च ॥ तत्क्षणान्मुपापस्तु गतस्त्रैष्णवं पदम् ॥ ४ ॥ एवं
युक्तस्तु यस्तत्र पापं कृत्वा सुदारुणम् ॥ स्नात्वा जप्त्वा विधानेन मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे धौतपापतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम दशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥

१ दानवान्तोद्भवस्य—दानववधजनितस्य—इत्यर्थः । तस्य पापविनाशार्थं दानवस्य च भारत—इ०पा० ।

नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ स्कंदेन निर्मितं पूर्वं तपः कृत्वा सुदारुणम् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ स्कंदस्य चरितं सर्वमा
जन्म द्विजसत्तम ॥ तीर्थस्य च विधिं पुण्यं कथयस्व यथार्थतः ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ देवदेवेन वै तप्तं तपः पूर्वं युधिष्ठिर ॥ विज्ञप्तेन
सुरैः सर्वैरुमादेवी विवाहिता ॥ ३ ॥ नास्ति सेनापतिः कश्चिद्देवानां सुरसत्तम ॥ नीयंते दानवैर्घोरैः सर्वे देवाः सवासवाः ॥ ४ ॥ यथा निशा
विना चंद्रं दिवसो भास्करं विना ॥ न शोभते मुहूर्तं वै तथा सेना निनायका ॥ ५ ॥ एवं ज्ञात्वा महादेव परया दयया विभो ॥ सेनानीर्दीयतां
कश्चित्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ ६ ॥ एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं देवानां परमेश्वरः ॥ कामयान उमां देवीं सस्मार मनसा स्मरम् ॥ ७ ॥ तेन मूर्च्छितस
र्वांगः कामरूपो जगद्गुरुः ॥ कामयामास रुद्राणीं दिव्यं वर्षशतं किल ॥ ८ ॥ देवराजस्ततो ज्ञात्वा महामैथुनगं हरम् ॥ संमंत्र्य दैवतैः सार्द्धं
प्रैषयज्जातवेदसम् ॥ ९ ॥ तेन गत्वा महादेवः परमानंदसंस्थितः ॥ सहसा तेन दृष्टोऽसो हाहेत्युक्त्वा समुत्थितः ॥ १० ॥ ततः क्रुद्धा महादेवी शाप
वाचमुवाच ह ॥ वेपमाना महाराज शृणु यत्ते वदाम्यहम् ॥११॥ अहं यस्मात्सुरैः सर्वैर्याचिता पुत्रजन्मनि ॥ कृता रतिश्च विफला संप्रेष्य जातवेद
सम् ॥ १२ ॥ तस्मात्सर्वे पुत्रहीना भविष्यंति न संशयः ॥ हरेणोक्तस्ततो वह्निरस्माकं बीजमावह ॥ १३ ॥ यथा भवति लोकेषु तथा त्वं कर्तुं
मर्हसि ॥ मम तेजस्त्वया शक्यं गृहीतुं सुरसत्तम ॥ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थं नाऽन्यः शक्तो जगत्त्रये ॥ १४ ॥ ॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ तेजसस्तव मे देव
का शक्तिर्धारणे विभो ॥ करोति भस्मसात्सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १५ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ उदरस्थेन बीजेन यदि ते जायते रुजा ॥ तदा
क्षिपस्व तत्तेजो गंगातोये हुताशन ॥१६॥ एवमुक्त्वा महादेवो अमोघं बीजमुत्तमम् ॥ हव्यवाहमुखे सर्वं प्रक्षिप्यांतरधीयत ॥१७॥ गते चादर्शनं देवे
दह्यमानो हुताशनः ॥गंगातोये विनिक्षिप्य जगाम स्वंनिवेशनम्॥१८॥ असहंती तु तत्तेजो गंगाऽपि सरितां वरा ॥ शरस्तंबे विनिक्षिप्य जगामाशु
यथागतम् ॥१९॥ तत्र जातं तु तद्दृष्ट्वा सर्वे देवाः सवासवाः ॥ कृत्तिकां प्रेसयामासुः स्तन्यं पाययितुं तदा ॥२०॥ दृष्ट्वा ता आगताः सर्वा गंगागर्भे
महामतेः ॥ षण्मुखैः षण्मुखो भूत्वा पिपासुरपिबत्स्तनम् ॥ २१ ॥ जातकर्मादिसंस्कारान्वेदोक्तान्पद्मसंभवः ॥ चकार सर्वान्राजेंद्र विधिदृष्टेन
कर्मणा ॥ २२ ॥ षण्मुखात्षण्मुखो नाम कर्त्तिकेयस्तु कृत्तिकात् ॥ कुमारश्च कुमारत्वाद्गंगागर्भोऽग्निजोऽपरः ॥ २३ ॥ एवं कुमारः संभूतो

१ स्कंदेन निर्मितन् अत एव स्कन्दतीर्थम्—इति प्रसिद्धम् । २ निनायका—नायकरहिता—इत्यर्थः । 'नि' इत्यस्योपसर्गस्य अत्र अभावार्थकत्वम् । निर्नायका—इ० पा० समुचितः । छन्दोवैकल्यंत्वार्षत्वात्सह्यं स्यादेव । ३ सुराः इति शेषः ।

ह्यनधीत्य स वेदवित् ॥ शास्त्राण्यनेकानि वेद चचार विपुलं तपः ॥ २४ ॥ देवाऽरण्येषु सर्वेषु नदीषु च नदेषु च ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि
समुद्राद्यानि भारत ॥ २५ ॥ ततः पर्याययोगेन नर्मदातटमाश्रितः ॥ नर्मदादक्षिणे कूले चचार विपुलं तपः ॥ २६ ॥ ऋग्यजुःसामविहितं
जपञ्जाप्यमहर्निशम् ॥ ध्यायमानो महादेवं शुचिर्धमनिसंततः ॥ २७ ॥ ततो वर्षसहस्रांते पूर्णे देवो महेश्वरः ॥ उमया सहितः काले तदा
वचनमब्रवीत् ॥ २८ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अहं ते वरदस्तात गौरी माता पिता ह्यहम् ॥ वरं वृणीष्व यच्चेष्टं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥ २९ ॥
॥ ॥ षण्मुख उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टो महादेव उमया सह शंकर ॥ वृणोमि मातापितरौ नान्या गतिर्मतिर्मम ॥ ३० ॥ एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं
पुत्रस्य वदनाच्युतम् ॥ तथेत्युक्त्वा तु स्नेहेन प्रेम्णा तं परिषस्वजे ॥ ३१ ॥ ततस्तं मूर्ध्न्युपाघ्राय ह्युमयोवाच शंकरः ॥ ३२ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
अक्षयश्चाव्ययश्चैव सेनानीस्त्वं भविष्यसि ॥ ३३ ॥ शिखी च ते वाहनं दिव्यरूपो दत्तो मया शक्तिधरस्य संख्ये ॥ सुरासुरादींश्च जयेति चोक्त्वा
जगाम कैलासवरं महात्मा ॥ ३४ ॥ गते चाऽदर्शनं देवे तदा स शिखिवाहनः ॥ स्थापयित्वा महादेवं जगाम सुरसन्निधौ ॥ ३५ ॥ तदाप्रभृति
तत्तीर्थं स्कन्दतीर्थमिति श्रुतम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं मर्त्यानां भुवि दुर्लभम् ॥ ३६ ॥ तत्र तीर्थे तु यो राजन्भक्त्या स्नात्वाऽर्चयेच्छिवम् ॥
गंधमाल्याभिषेकैश्च याज्ञिकं स लभेत्फलम् ॥ ३७ ॥ स्कन्दतीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्पितृदेवताः ॥ तिलमिश्रेण तोयेन तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
॥ ३८ ॥ पिंडदानेन चैकेन विधियुक्तेन भारत ॥ द्वादशाब्दानि तुष्यंति पितरो नाऽत्र संशयः ॥ ३९ ॥ तत्र तीर्थे तु राजेंद्र शुभं वा यदि वा
शुभम् ॥ इह लोके परे चैव तत्सर्वं जायतेऽक्षयम् ॥ ४० ॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्प्राणत्यागं करिष्यति ॥ शास्त्रयुक्तेन विधिना स गच्छेच्छिव
मंदिरम् ॥ ४१ ॥ कल्पमेकं वसित्वा तु देवगंधर्वपूजितः ॥ अत्र भारतवर्षे तु जायते विमले कुले ॥ ४२ ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञः सर्वव्याधिविवर्जितः ॥
जीवेद्वर्षशतं साग्रं पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ ४३ ॥ इदं ते कथितं राजन्स्कंदतीर्थस्य संभवम् ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वदुःखप्रमुत्तमम् ॥
सर्वपापहरं पुण्यं देवदेवेन भाषितम् ॥ ४४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे स्कंदतीर्थ
माहात्म्यवर्णनंनामैकादशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तीर्थमांगिरसस्य तु ॥ उत्तरे
नर्मदाकूले सर्वपापविनाशनम् ॥ १ पुरासीदंगिरानाम ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ पुत्रहेतोर्भृगस्याऽदौ चचार विपुलं तपः ॥ २ ॥ नित्यं त्रिषवणस्नायी
जपन्देवं सनातनम् ॥ पूजयंश्च महादेवं कृच्छ्रचांद्रायणादिभिः ॥ ३ ॥ द्वादशाब्दे ततः पूर्णे तुतोष परमेश्वरः ॥ वरेण च्छंदयामास द्विजमां

गिरसं वरम् ॥ ४ ॥ वव्रे स तु महादेवं पुत्रं पुत्रवतां वरम् ॥ वेदविद्याव्रतस्नातं सर्वशास्त्रविशारदम् ॥५॥ देवानां मंत्रिणं राजन्सर्वलोकेषु पूजितम् ॥
ब्रह्मलक्ष्म्याः सदावासमक्षयं चाव्ययं सुतम् ॥ ६ ॥ तथाभिलषितः पुत्रः सर्वविद्याविशारदः ॥ भविष्यति न संदेहश्चैवमुक्त्वा ययौ हरः ॥७॥ वरैरंगि
रसश्चाऽपि बृहस्पतिरजायत ॥ यथाभिलषितः पुत्रो वेदवेदांगपारगः ॥ ८ ॥ जाते पुत्रेंगिरास्तत्र स्थापयामास शंकरम् ॥ हृष्टतुष्टमना भूत्वा
जगामोत्तरपर्वतम् ॥ ९ ॥ तत्र चांगिरसे तीर्थे यः स्नात्वा पूजयेच्छिवम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १० ॥ अपुत्रो लभते
पुत्रमधनो धनमाप्नुयात् ॥ इच्छते यश्च यं कामं स तं लभति मानवः ॥ ११ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डेऽङ्गिरसतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥
ततो गच्छेत्तु राजेंद्र कोटितीर्थमनुत्तमम् ॥ ऋषिकोटिर्गता तत्र धरा[1] सिद्धिमुपागता ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा भोजयेद्ब्राह्मणा
ञ्छुचिः ॥ एकस्मिन्भोजिते विप्रे कोटिर्भवति भोजिता ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्पितृदेवताः ॥ पूजिते तु महादेवे वाजपेयफलं
लभेत् ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनं
नाम त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तीर्थं परमशोभनम् ॥ अयो
निजं महापुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १ ॥ अयोनिजे नरः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ पितृदेवार्चनं कृत्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ २ ॥ तत्र
तीर्थे तु विधिना प्राणत्यागं करोति यः ॥ स कदाचिन्महाराज योनिद्वारं न पश्यति ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखंडे अयोनिसम्भवतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज तीर्थमांगारकं परम् ॥ रूपदं सर्वलोकानां विश्रुतं नर्मदातटे ॥ १ ॥ अंगारकेण
राजेंद्र पुरा तप्तं तपः किल ॥ अर्बुदं च निखर्वं च प्रयुतं वर्षसंख्यया ॥ २ ॥ ततस्तुष्टो महादेवः परया कृपया नृप ॥ प्रत्यक्षदर्शी भगवा
नुवाच क्षितिनन्दनम् ॥३॥ वरदोऽस्मि महाभाग दुर्लभं त्रिदशैरपि ॥ वरं दास्याम्यहं वत्स ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ॥ ४ ॥ ॥ अंगारक उवाच ॥ ॥
तव प्रसादाद्देवेश सर्वलोकमहेश्वर ॥ ग्रहमध्यगतो नित्यं विचरामि नभस्तले ॥ ५ ॥ यावद्धराधरो लोके यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ नद्यो नदाः समुद्राश्च

१ धराधरः—मेरुः । धराधरः—इ० पा० ।

वरो मे चाऽक्षयो भवेत् ॥ ६ ॥ एवमस्त्विति देवेशो दत्त्वा वरमनुत्तमम् ॥ जगामाकाशमाविश्य वन्द्यमानः सुरासुरैः ॥ ७ ॥ भूमिपुत्रस्ततस्तस्मिन्स्थापयामास शंकरम् ॥ गतः सुरालये लोके ग्रहभावे निवेशितः ॥ ८ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ हुतहोमो जितक्रोधः सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ९ ॥ चतुर्थ्यंगारके यस्तु स्नात्वा चाभ्यर्चयेद्ग्रहम् ॥ अंगारकं विधानेन सप्तजन्मानि भारत ॥ १० ॥ दशयोजनविस्तीर्णे मंडले रूपवान्भवेत् ॥ तत्रैव तु मृतो जंतुः कामतोऽकामतोऽपि वा ॥ रुद्रस्याऽनुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ ११ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे अंगारकतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पञ्चदशोत्तरशततमोऽध्यायः॥ ११५ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पांडुतीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापविनाशनम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा दापयेत्कांचनं शुचिः ॥ भ्रूणहत्यादिपापानि नश्यंते नाऽत्र संशयः ॥ २ ॥ पिंडोदकप्रदानेन वाजपेयफलं लभेत् ॥ पितरः पितामहाश्च नृत्यंते च प्रहर्षिताः ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे पांडुतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र पुण्यं तीर्थं त्रिलोचनम् ॥ तत्र तिष्ठति देवेशः सर्वलोकनमस्कृतः ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा भक्त्यार्चयति शंकरम् ॥ रुद्रस्य भवनं याति मृतो नास्त्यत्र संशयः ॥ २ ॥ कल्पक्षये ततः पूर्णे क्रीडित्वा च इहागतः ॥ आवियोगेन तिष्ठेत पूज्यमानः शतं समाः ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे त्रिलोचनतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तदशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तीर्थं परमशोभनम् ॥ इन्द्रतीर्थेतिविख्यातं नर्मदादक्षिणे तटे ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ नर्मदा दक्षिणे कूले इन्द्रतीर्थं कथं भवेत् ॥ श्रोतुमिच्छामि विप्रेंद्र ह्यादिमध्यांतविस्तरैः ॥ २ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं धर्मपुत्रस्य धीमतः ॥ कथयामास तद्वृत्तमितिहासं पुरातनम् ॥ ३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ विश्वासयित्वा सुचिरं धर्मशत्रुं महाबलम् ॥ वृत्रं जित्वाऽथ हत्वा तु गच्छमानं शचीपतिम् ॥ ४ ॥ निष्काममाणं मार्गेण ब्रह्महत्यादुरासदा ॥ अहोरात्रमविश्रांता जगाम भुवनत्रयम् ॥ ५ ॥ यतोयतो ब्रह्महणं याति यानेन शोभनम् ॥ दिशो भागं सुरैः सार्द्धं ततो हत्या न मुञ्चति ॥ ६ ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वंगनागमः ॥ पातकानां गतिर्दृष्टा न तु विश्वासघातिनाम् ॥ ७ ॥ पापकर्मसुखं दृष्ट्वा स्नानदानैर्विशुध्यति ॥ नारी वा पुरुषो वाऽपि नैव विश्वासघातिनः ॥८॥ एवमादीनि चाऽन्यानि श्रुत्वा वाक्यानि

देवराद् ॥ वचनं तद्विधैरुक्तं विषादमगमत्परम् ॥९॥ त्यक्त्वा राज्यं सुरैः सार्धं जगाम तप उत्तमम् ॥ पुत्रदारगृहं राज्यं वसूनि विविधानि च ॥१०॥
फलान्येतानि धर्मस्य शोभयन्ति जनेश्वरम् ॥ फलं धर्मस्य भुंजेति सुहृत्स्वजनबांधवाः ॥ ११ ॥ पश्यतां सर्वमेतेषां पापमेकेन भुज्यते ॥ परं
हि सुखमुत्सृज्य कर्शयन्वै कलेवरम् ॥ १२ ॥ देवराजो जगामासौ तीर्थान्यायतनानि च ॥ गंगातीर्थेषु सर्वेषु यामुनेषु तथैव च ॥ १३ ॥ सारस्व
तेषु सर्वेषु सामुद्रेषु पृथक्पृथक् ॥ नदीषु देवखातेषु तडागेषु सरःसु च ॥ १४ ॥ पापं न मुञ्चते सर्वे पश्चाद्देवसमागमे ॥ रेवाप्रभवतीर्थेषु
कूलयोरुभयोरपि ॥ १५ ॥ पूजयन्वै महादेवं स्कंदतीर्थं समासदत् ॥ तत्र स्थित्वोपवासैश्च कृच्छ्रचांद्रायणादिभिः ॥ १६ ॥ कर्शयन्वै स्वकं देहं
न लेभे शर्म वै क्वचित् ॥ ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यस्थो वर्षासु स्थंडिलेशयः ॥ १७ ॥ आर्द्रवासास्तु हेमंते चचार विपुलं तपः ॥ एवं तु तपतस्तस्य
इंद्रस्य विदितात्मनः ॥ १८ ॥ वत्सराणां सहस्राणि गतानि दश भारत ॥ ततस्त्वेकादशे प्राप्ते वर्षे तु नृपसत्तम ॥ १९ ॥ सहसा भगवान्देवस्तु
तोष परमेश्वरः ॥ तथा ब्रह्मर्षयः सिद्धा ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥ २० ॥ तत्राऽऽजग्मुः सुराः सर्वे यत्र देवः शतक्रतुः ॥ दृष्ट्वा समागतान्देवानृषींश्चैव
महामतिः ॥ २१ ॥ उवाच प्रणतो भूत्वा सर्वदेवपुरोहितः ॥ विदितं सर्वमेतेषां यथा वृत्रवधः कृतः ॥ २२ ॥ युष्माकं चाऽऽज्ञया पूर्वं ब्रह्मविष्णुम
हेश्वराः ॥ तथाप्येवं ब्रह्महणं मत्त्वा पापस्य कारिणम् ॥ २३ ॥ भ्रमंतं सर्वतीर्थेषु ब्रह्महत्या न मुंचति ॥ न नंदति जगत्सर्वं त्रैलोक्यं सचराच
रम् ॥ २४ ॥ यथा विहीनचंद्रार्कं तथा राज्यमनायकम् ॥ तस्मात्सर्वे सुरश्रेष्ठा विज्ञाप्यं मम संप्रति ॥ २५ ॥ कुर्वंतु शक्रं निर्दोषं तथा सर्वे मह
र्षयः ॥ बृहस्पतिमुखोद्गीर्णं श्रुत्वा तद्वचनं शुभम् ॥ २६ ॥ ततः प्रोवाच भगवान्ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ एतत्पापं महाघोरं ब्रह्महत्यासमुद्भवम् ॥
॥ २७ ॥ देवतेभ्योऽथ भूतेभ्यश्चतुर्भागं क्षिपाम्यहम् ॥ एवं मुक्त्वाक्षिपच्चैनो जलोपरि महामतिः ॥ २८ ॥ अवगाह्य ततः पेया आपो वै नान्यथा
बुधैः ॥ धरायामक्षिपद्भागं द्वितीयं पद्मसंभवः ॥ २९ ॥ अभक्ष्या तेन संजाता सदाकालं वसुंधरा ॥ तदार्धमर्द्धं नारीणां द्वितीयेऽह्नि युधिष्ठिर ॥
॥ ३० ॥ निक्षिप्य भगवान्देवः पुनरन्यज्जगाद ह ॥ असंग्राह्या त्वसंग्राह्या तेन जाता रजस्वला ॥ ३१ ॥ चतुर्दिनानि सा प्राज्ञैः पापस्य महतो
॥ ९५ ॥ महात्[1] ॥ चतुर्थं तु ततो भागं विभज्य परमेश्वरः ॥ ३२ ॥ कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यैः शूद्रसेवाकरे द्विजे ॥ ततोऽभिनंदयामासुः सर्वे देवा महर्षयः ॥ ॥२६९॥
॥ ३३ ॥ देवेंद्रं वाग्भिरिष्टाभिर्नर्मदाजलसंस्थितम् ॥ वरेण च्छन्दयामास ततस्तुष्टो महेश्वरः ॥ ३४ ॥ वरं दास्यामि देवेश वरं वृणु यथेप्सि

१ महात्—माहात्म्यात्—इत्यर्थः ।

तम् ॥ ३५ ॥ ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश यदि देयो वरो मम ॥ अत्र संस्थापयिष्यामि सदा सन्निहितो भव ॥ ३६ ॥ एवमस्त्विति चोक्ता तं ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ जग्मुराकाशमाविश्य स्तूयमाना महर्षिभिः ॥ ३७ ॥ गतेषु देवदेवेषु देवराजः शतक्रतुः ॥ स्थापयित्वा महादेवं जगाम त्रिदशालयम् ॥ ३८ ॥ इंद्रतीर्थे तु यः स्नात्वा तर्प्पयेत्पितृदेवताः ॥ महापातकयुक्तोऽपि मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ३९ ॥ इंद्रतीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ सोऽश्वमेधस्य यज्ञस्य पुष्कलं फलमश्नुते ॥ ४० ॥ एतत्ते कथितं सर्वं तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ श्रुतमात्रेण येनैव मुच्यंते पातकैर्नराः ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे इंद्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामा ष्टादशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र कह्लोडीतीर्थमुत्तमम् ॥ रेवायाश्चोत्तरे कूले सर्वपापविनाशनम् ॥ १ ॥ हितार्थं सर्वभूतानामृषिभिः स्थापितं पुरा ॥ तपसा तु समुद्धृत्य नर्मदायां महांभसि ॥ २ ॥ स्नात्वा तु कपिला तीर्थे कपिलां यः प्रयच्छति ॥ श्रुत्वा चाऽऽख्यानकं दिव्यं ब्राह्मणाञ्छृणु यत्फलम् ॥ ३ ॥ सर्वेषामेव दानानां कपिलादानमुत्तमम् ॥ ब्राह्मणान्वेषितं पूर्वमृषिदेवसमागमे ॥ ४ ॥ सद्यः प्रसूतां कपिलां शोभनां यः प्रयच्छति ॥ सोपवासो जितक्रोधस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ५ ॥ ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना ॥ दत्ता चैव महाबाहो पृथिवी नात्र संशयः ॥ ६ ॥ वाचिकं मानसं पापं कर्मणा यत्पुरा कृतम् ॥ नश्यते कपिलां दत्त्वा सप्तजन्मार्जितं नृप ॥ ७ ॥ भूमिदानं धनं धान्यं हस्त्यश्वकनकादिकम् ॥ कपिलादानस्यैकस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ ८ ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा कपिलां यः प्रयच्छति ॥ मृतो विष्णुपुरं याति गीयमायोऽप्सरोगणैः ॥ ९ ॥ यावंति तस्या रोमाणि सवत्सायास्तु भारत ॥ तावद्वर्षसहस्राणि स स्वर्गे क्रीडते चिरम् ॥ १० ॥ ततोऽवकीर्णकालेन त्विह मानुष्यतां गतः ॥ धनधान्यसमोपेतो जायते विपुले कुले ॥ ११ ॥ वेदविद्याव्रतस्नातः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ व्याधिशोकविनिर्मुक्तो जीवेच्च शरदां शतम् ॥ १२ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं कल्होडीतीर्थमुत्तमम् ॥ यत्कृत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नाऽत्र संशयः ॥ १३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे कह्लोडीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥११९॥ ॥छ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि कम्बुकेश्वरमुत्तमम् ॥ हिरण्यकशिपुर्दैत्यो दानवो बलदर्पितः ॥१॥ अवध्यः सर्वलोकानां त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ तस्य पुत्रो महातेजाः प्रह्लादो नाम नामतः ॥२॥ विष्णुप्रसादाद्भक्त्या

१ कपिलादानमुत्तमम् ।

 च तस्य राज्ये प्रतिष्ठितः ॥ विरोचनस्तस्य सुतस्तस्याऽपि बलिरेव च ॥ ३ ॥ बलिपुत्रोऽभवद्बाणस्तस्मादपि च शंबरः ॥ शंबरस्याऽन्वये
॥२७०॥ जातः कंबुर्नाम महासुरः ॥ ४ ॥ ज्ञात्वा विष्णुमयं घोरं महद्भयमुपस्थितम् ॥ दानवानां विनाशाय नाऽन्यो हेतुः कदाचन ॥ ५ ॥ स त्यक्त्वा पुत्र (रेवाखं०३)
दारांश्च सुहृद्बंधुपरिग्रहान् ॥ चचार मौनमास्थाय तपः कंबुर्महामतिः ॥ ६ ॥ अक्षसूत्रकरो भूत्वा दंडी मुंडी च मेखली ॥ शाकयावकभक्षश्च वल्क अ० १२०
लाजिनसंवृतः ॥ ७ ॥ स्नात्वा नित्यं धृतिपरो नर्मदाजलमाश्रितः ॥ पूजयंस्तु महादेवमर्बुदं वर्षसंख्यया ॥ ८ ॥ ततस्तुतोष भगवान्देवदेवो महे
श्वरः ॥ उवाच दानवं काले मेघगंभीरया गिरा ॥ ९ ॥ भोभोः कंबो महाभाग तुष्टोऽहं तव सुव्रत ॥ इदं व्रतानां परमं मौनं सर्वार्थसाधनम् ॥ १० ॥
चरितं च त्वया लोके देवदानवदुश्चरम् ॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते यत्ते मनसि रोचते ॥ ११ ॥ ॥ कंबुरुवाच ॥ ॥ यदि प्रसन्नो देवेश यदि देयो
वरो मम ॥ अक्षय्यश्चाव्ययश्चैव स्वेच्छया विचराम्यहम् ॥ १२ ॥ दैत्यदानवसंघानां संयुगेष्वपलायिता ॥ भयं चान्यन्न विद्येत मुक्त्वा देवं गदा
धरम् ॥ १३ ॥ तस्याऽहं संयुगे साध्यो येनोपायेन शंकर ॥ भवामि न सदा कालं तं वदस्व वरं मम ॥ १४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ मम सन्नि
हितो यत्र त्वं भविष्यसि दानव ॥ तत्र विष्णुभयं नास्ति वसात्राविगतज्वरः ॥ १५ ॥ तस्य देवाधिदेवस्य वेदगर्भस्य संयुगे ॥ शंखचक्रधरस्येशा
नाऽहं सर्वे सुरासुराः ॥ १६ ॥ किं पुनर्यो द्विषत्येनं लोकालोकप्रभुं हरिम् ॥ स सुखी वर्त्तते कालं न निमेषं मतं मम ॥ १७ ॥ तस्मात्त्वं परया
भक्त्या सर्वभूतहिते रतः ॥ वसिष्यसि चिरं कालमित्युक्त्वाऽदर्शनं गतः ॥ १८ ॥ गते चाऽदर्शनं देवे तत्र तीर्थे महामतिः ॥ स्थापयामास देवेशं
शिवं शांतमनामयम् ॥ १९ ॥ तस्मिंस्तीर्थे महादेवं स्थापयित्वा दिवं गतः ॥ तदाप्रभृति तत्पार्थ कंबुतीर्थमिति श्रुतम् ॥ विख्यातं सर्वलोकेषु
महापातकनाशनम् ॥ २० ॥ कंबुतीर्थे नरः स्नात्वा विधिनाऽभ्यर्च्य भास्करम् ॥ ऋग्यजुःसाममंत्रैश्च स्तूयमानो नृपोत्तम ॥ २१ ॥ तस्य पुण्यं
समुद्दिष्टं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ तत्सर्वं तु शृणुष्वाऽद्य ममैव गदतो नृप ॥ २२ ॥ ऋग्यजुःसामगीतेषु सांगोपांगेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं सम
वाप्नोति गायत्रीमात्रमंत्रवित् ॥ २३ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ पूजयेद्देवमीशानं सोऽग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ २४ ॥ अकामो
॥ ९६ ॥ वा सकामो वा तत्र तीर्थे कलेवरम् ॥ यस्त्यजेन्नात्र संदेहो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ २५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि ॥२७०॥
तायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे कंबुकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥

१ रथोत्तमम्—इ० पा० ।

मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल चंद्रहासमतः परम् ॥ यत्र सिद्धिं परां प्राप्तः सोमराजः सुरोत्तमः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥
कथं सिद्धिं परां प्राप्तः सोमनाथो जगत्पतिः ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व ममाऽनघ ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पुरा शप्तो मुनीं
द्रेण दक्षेण किल भारत ॥ असेवनाद्धि दाराणां क्षयरोगी भविष्यसि ॥ ३ ॥ उद्वाहितानां पत्नीनां ये न कुर्वंति सेवनम् ॥ या निष्ठा जायते नृणां
तां शृणुष्व नराधिप ॥ ४ ॥ ऋतावृतौ हि नारीणां सेवनाज्जायते सुतः ॥ सुतात्स्वर्गश्च मोक्षश्च इत्येवं श्रुतिभाषितम् ॥ ५ ॥ तत्कालोचितधर्मेण
वेष्टितो रौरवे पतेत् ॥ तस्यास्तद्रुधिरं पापः पिबते कालमीप्सितम् ॥ ६ ॥ ततोऽवतीर्णः कालेन यांयां योनिं प्रयास्यति ॥ तस्यांतस्यां स दुष्टा
त्मा दुर्भगो जायते सदा ॥ ७ ॥ नारीणां तु सदा कामोऽभ्यधिकः परिवर्त्तते ॥ विशेषेण ऋतौ काले पीड्यते कामसायकैः ॥ ८ ॥ परिभूता हि
ता भर्त्रा ध्यायंतेऽन्यं पतिं स्त्रियः ॥ ततः पुत्रः समुत्पन्नो घ्नटते कुलमुत्तमम् ॥ ९ ॥ स्वर्गस्थास्तेन पितरः पूर्वजास्ते पितामहाः ॥ पतंति जात
मात्रेण कुलटस्तेन चोच्यते ॥ १० ॥ तेन कर्मविपाकेन क्षयरोग्यभवच्छशी ॥ त्यक्त्वा लोकं सुरेंद्राणां मर्त्यलोकमुपागतः ॥ ११ ॥
ततस्तीर्थान्यनेकानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ भ्रमन्वै नर्मदां प्राप्तः सर्वपापप्रणाशनीम् ॥ १२ ॥ उपवासं च दानानि व्रतानि
नियमांस्तथा ॥ चचार द्वादशाब्दानि ततो मुक्तः स किल्बिषैः ॥ १३ ॥ स्नापयित्वा महादेवं सर्वपातकनाशनम् ॥ जगाम प्रभया
पूर्णः स च लोकमनुत्तमम् ॥ १४ ॥ येनैव स्थापितो देवः पूज्यते वर्षसंख्यया ॥ तावद्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके स पूज्यते ॥ १५ ॥
तेन देवान्विधानोक्तान्स्थापयंति नरा भुवि ॥ अक्षयं चाव्ययं यस्मात्कालं भुंजंति मानवाः ॥ १६ ॥ सोमतीर्थे नरः स्नात्वा पूजयेद्देव
मीश्वरम् ॥ स भ्राजते नरो लोके सोमवत्प्रियदर्शनः ॥ १७ ॥ चंद्रहासे तु यो गत्वा ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः ॥ स्नानं समाचरेद्भक्त्या मुच्यते सर्वकि
ल्बिषैः ॥ १८ ॥ तत्र स्नानं च दानं च चंद्रहासे शुभाऽशुभम् ॥ कृतं नृपवरश्रेष्ठ सर्वं भवति चाक्षयम् ॥१९॥ ते धन्यास्ते महात्मानस्तेषां जन्म
सुजीवितम् ॥ चन्द्रहासे तु ये स्नात्वा पश्यंति ग्रहणं नराः ॥ २० ॥ वाचिकं मानसं पापं कर्मजं यत्पुराकृतम् ॥ स्नानमात्रेण राजेंद्र तत्र तीर्थे
प्रणश्यति ॥ २१ ॥ बहवस्तं न जानंति महामोहसमन्विताः ॥ देहस्थमिव सर्वेषां परमानंदरूपिणम् ॥ २२ ॥ पश्चिमे सागरे गत्वा सोमतीर्थे
तु यत्फलम् ॥ तत्समग्रमवाप्नोति चन्द्रहासे न संशयः ॥ २३ ॥ संक्रांतौ च व्यतीपाते अयने विषुवे तथा ॥ चन्द्रहासे नरः स्नात्वा सर्वपापैः
प्रमुच्यते ॥ २४ ॥ ते मूढास्ते दुराचारास्तेषां जन्म निरर्थकम् ॥ चंद्रहासं न जानंति ये रेवायां व्यवस्थितम् ॥ २५ ॥ चंद्रहासे तु यः कश्चित्सं

न्यासं कुरुते द्विजः ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य सोमलं कात्र संशयः ॥ २६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे सोमतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो
गच्छेन्महीपाल कोहनस्वेति विश्रुतम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं तीर्थं मृत्युविनाशनम् ॥ १ ॥ पुरा तत्र द्विजः कश्चिद्वेदवेदांगपारगः ॥ पत्नीपुत्रसुहृद्वर्गैः
स्वकर्मनिरतोऽवसत् ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ ब्राह्मणस्य तु यत्कर्म उत्पत्तिः क्षत्रियस्य तु ॥ वैश्यस्यापि च शूद्रस्य तत्सर्वं कथयस्व
मे ॥ ३ ॥ धर्मस्यार्थस्य कामस्य मोक्षस्य च परं विधिम् ॥ निखिलं ज्ञातुमिच्छामि नान्यो वेत्ता मतिर्मम ॥ ४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥
उत्पत्तिकारणं ब्रह्मा देवदेवः प्रकीर्त्तितः ॥ प्रथमं सर्वभूतानां चराचरजगद्गुरुः ॥ ५ ॥ द्विजातयो मुखाज्जाताः क्षत्रिया बाहुयंत्रतः ॥ ऊरुप्रदेशाद्वै
श्यास्तु शूद्राः पादेष्वथाऽभवन् ॥ ६ ॥ ततस्त्वन्ये पृथग्वर्णाः पृथग्धर्मान्समाचरन् ॥ पर्यायेण समुत्पन्ना ह्यनुलोमविलोमतः ॥ ७ ॥ तेषां धर्मं
प्रवक्ष्यामि श्रुतिस्मृत्यर्थचोदितम् ॥ येन सम्यक्कृतेनैव सर्वे यांति परां गतिम् ॥ ८ ॥ गतिर्ध्यानं विना भक्तैर्ब्राह्मणैः प्राप्यते नृप ॥ अध्याप
यन्यतो वेदान्वेदं वाऽपि यथाविधि ॥ ९ ॥ कुलजां रूपसंपन्नां सर्वलक्षणलक्षिताम् ॥ उद्वाहयेत्ततः पत्नीं गुरुणाऽनुमते तदा ॥ १० ॥ ततः स्मार्त्तं
विवाहाग्निं श्रौतं वा पूजयेत्क्रमात् ॥ प्रतिग्रहधनो भूत्वा दंभलोभविवर्जितः ॥ ११ ॥ पंचयज्ञविधानानि कारयेद्वै यथाविधि ॥ वनं गच्छेत्ततः
पश्चाद्द्वितीयाश्रमसेवनात् ॥१२॥ पुत्रेषु भार्यां निक्षिप्य सर्वसंगविवर्जितः ॥ इष्टाँल्लोकानवाप्नोति न चेह जायते पुनः ॥ १३ ॥ क्षत्रियस्तु स्थितो
राज्ये पालयित्वा वसुन्धराम् ॥ शश्वद्धर्ममनाश्चैव प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ १४ ॥ वैश्यधर्मो न संदेहः कृषिगोरक्षणे रतः ॥ सत्यशौचसमो
पेतो गच्छते स्वर्गमुत्तमम् ॥ १५ ॥ न शूद्रस्य पृथग्धर्मो विहितः परमेष्ठिना ॥ न मन्त्रो न च संस्कारो न विद्यापरिसेवनम् ॥ १६ ॥ न शब्द
विद्यासमयो देवताभ्यर्चनानि च ॥ यथा जातेन सततं वर्त्तितव्यमहर्निशम् ॥ १७ ॥ स धर्मः सर्ववर्णानां पुरा सृष्टः स्वयंभुवा ॥ मन्त्रसंस्कारसंप
न्नास्त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ १८ ॥ तेषां मतमनादृत्य यदि वर्त्तेत कामतः ॥ स मृतो जायते श्वा वै गतिरूर्ध्वा न विद्यते ॥ १९ ॥ न तेषां प्रेषणं
 नित्यं तेषां मतमनुस्मरन् ॥ यशोभागी स्वधर्मस्थः स्वर्गभागी स जायते ॥ २० ॥ एवं गुणगणाकीर्णोऽवसद्विप्रः स भारत ॥ हनस्वेतिहन
स्वेति शृणोति वाक्यमीदृशम् ॥ २१ ॥ ततो निरीक्षते चोर्ध्वमधश्चव दिशो दश ॥ वेपमानः स भीतश्च प्रस्खलंश्च पदेपदे ॥ २२ ॥ शृंखलायुध
हस्तैश्च पाशैश्चैव सुदारुणैः ॥ वेष्टितं महिषारूढं नरं पश्यति मन्मुखम् ॥ २३ ॥ कृष्णांजनचयप्रख्यं कृष्णांबरविभूषितम् ॥ रक्ताक्षमायतभुजं

सर्वलक्षणलक्षितम् ॥ २४ ॥ दृष्ट्वा तं तु समायांतं निरीक्ष्यात्मानमात्मना ॥ जपञ्जाप्यं च परमं शतरुद्रीयसंस्तवम् ॥ २५ ॥ ततः प्रोवाच भगवान्यमः संयमनो महान् ॥ शृणु वाक्यमतो ब्रह्मन्यमोऽहं सर्वजन्तुषु ॥ २६ ॥ संहरस्व महाभाग रुद्रजाप्यं सुदुर्भिदम् ॥ येनाहं काल पाशैस्त्वां संयमामि गतव्यथः ॥ २७ ॥ तच्छ्रुत्वा निष्ठुरं वाक्यं यमस्य मुखनिर्गतम् ॥ महाभयसमोपेतो ब्राह्मणः प्रपलायितः ॥ २८ ॥ तस्य मार्गे गताः सर्वे यमेन सह किंकराः ॥ तिष्ठतिष्ठेति तं विप्रमूचुस्ते सोऽप्यधावत ॥ २९ ॥ त्वरमाणः परिश्रांतो हा हतोऽहं दुरात्मभिः ॥ रक्षरक्ष महादेव शरणागतवत्सल ॥ ३० ॥ एवमुक्त्वाऽपतद्भूमौ लिंगमालिंग्य भारत ॥ गतसत्त्वः स विप्रेंद्रः समाश्रित्य सुरेश्वरम् ॥ ३१ ॥ तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ देवदेवो महेश्वरः ॥ को हनिष्यति माभैस्त्वं हुंकारमकरोत्तदा ॥ ३२ ॥ तेन ते किंकराः सर्वे यमेन सह भारत ॥ हुं कारेण गताः सर्वे मेघा वातहता यथा ॥ ३३ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं कोहनस्वेति विश्रुतम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं सर्वतीर्थेष्वनुत्तमम् ॥ ३४ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ ३५ ॥ तत्र तीर्थे तु राजेंद्र प्राणत्यागं करोति यः ॥ न पश्यति यमं देवमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ३६ ॥ अग्निप्रवेशं यः कुर्याज्जले वा नृपसत्तम ॥ अग्निलोके वसेत्तावद्यावत्कल्पशतत्रयम् ॥ ३७ ॥ एवं वरुणलोकेऽपि वसित्वा कालमीप्सितम् ॥ इह लोकमनुप्राप्तो महाधनपतिर्भवेत् ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे कोहनतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वाविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र कर्मदीतीर्थमुत्तमम् ॥ यत्र तिष्ठति विघ्नेशो गणनाथो महाबलः ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा चतुर्थ्यां वा ह्युपोषितः ॥ विघ्नं न विद्यते तस्य सप्तजन्मनि भारत ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे हि यत्किंचिद्दीयते नृपसत्तम ॥ तदक्षयफलं सर्वं जायते नाऽत्र संशयः ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कर्मदेश्वरतीर्थमाहत्म्यवर्णनंनाम त्रयो विंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल नर्मदेश्वरमुत्तमम् ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ १ ॥ अग्निप्रवेशश्च जलेऽथवा मृत्युरनाशके ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य यथा मे शंकरोऽब्रवीत् ॥ २ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे नर्मदेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम चतुर्विंशत्युत्तरशत तमोऽध्यायः॥ १२४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल रवितीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र देवः सहस्रांशुस्तप्तस्तप्त्वा

दिवं गतः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं देवो जगद्धाता सर्वदेवनमस्कृतः ॥ तपस्तपति देवेशस्तापसो भास्करो रविः ॥२॥ आराध्यःसर्वभूतानां सर्वदेवैश्च पूजितः ॥ प्रत्यक्षो दृश्यते लोके सृष्टिसंहारकारकः ॥३॥ आदित्यत्वं कथं प्राप्तः कथं भास्कर उच्यते ॥ सर्वमेतत्समासेन कथयस्व ममाऽनघ ॥ ४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ महाप्रश्नो महाराज यस्त्वया परिपृच्छितः ॥ तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि नमस्कृत्य स्वयंभुवम् ॥ ५ ॥ आसीदिदं तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम् ॥ अप्रतर्क्यमविज्ञेयं प्रसुप्तमिव सर्वतः ॥ ६ ॥ ततस्तेजश्च दिव्यं च तप्तपिंडमनुत्तमम् ॥ आकाशात्तु यथैवोल्कासृष्टिहेतोरधोमुखी ॥७॥ तत्तेजसोऽतः पुरुषः संजातः सर्वभूषितः ॥ स शिवोऽपाणिपादश्च येन सर्वमिदं ततम्॥ ८ ॥ तस्योत्पन्नस्य भूतस्य तेजोरूपस्य भारत ॥ पश्चात्प्रजापतिर्भूयः कालः कालांतरेण वै ॥ ९ ॥ अग्निर्जातः स भूतानां मनुष्यासुररक्षसाम ॥ सर्वदेवाधिदेवश्च आदित्यस्तेन चोच्यते ॥१०॥ आदौ तस्य नमस्कारोन्येषां च तदनंतरम् ॥ क्रियते देवतैः सर्वैस्तेन सर्वैर्महर्षिभिः ॥११॥ तिस्रः संध्यास्त्रयो देवाः सांन्निध्याः[1] सूर्यमण्डले ॥ नमस्कृतेन सूर्येण सर्वे देवा नमस्कृताः ॥ १२ ॥ न दिवा न भवेद्रात्रिः षण्मासा दक्षिणायनम् ॥ अयनं चोत्तरं चाऽपि भास्करेण विना नृप ॥ १३ ॥ स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ॥ न वर्त्तते विना सूर्यं तेन पूज्यतमो रविः ॥ १४ ॥ शब्दगाः श्रुतिमुख्याश्च ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ प्रत्यक्षो भगवान्देवो दृश्यते लोकपावनः ॥ १५ ॥ उत्पत्तिः प्रलयस्थानं निधानं बीजमव्ययम् ॥ हेतुरेको जगन्नाथो नाऽन्यो विद्येत भास्करात् ॥ १६ ॥ एवमात्मभवं कृत्वा जगत्स्थावरजंगमम् ॥ लोकानां तु हितार्थाय स्थापयेद्धर्मपद्धतिम् ॥ १७ ॥ नर्मदातटमाश्रित्य स्थापयित्वाऽत्मनस्तनुम् ॥ सहस्रांशुं निधिं धाम्नां जगामाऽऽकाशमव्ययम् ॥ १८ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ सहस्रकिरणं देवं नाममन्त्रविधानतः ॥ १९ ॥ तेन तप्तं हुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् ॥ तेन सम्यग्विधानेन संप्राप्तं परमं पदम् ॥ २० ॥ ते धन्यास्ते महात्मानस्तेषां जन्म सुजीवितम् ॥ स्नात्वा ये नर्मदातोये देवं पश्यंति भास्करम् ॥ २१ ॥ तथा देवस्य राजेंद्र ये कुर्वंति प्रदक्षिणम् ॥ अनन्यभक्त्या सततं त्रिरक्षरसमन्विताः[2] ॥ २२ ॥ तेन पूतशरीरास्ते मंत्रेण गतपातकाः ॥ यत्पुण्यं च भवेत्तेषां तदिहैकमनाः शृणु ॥ २३ ॥ ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना ॥ प्रदक्षिणीकृता सर्वा पृथिवी नाऽत्र संशयः ॥ २४ ॥ मंत्रमूलमिदं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ तेन मंत्रविहीनं तु कार्यं लोके न सिद्धयति ॥ २५ ॥ यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ॥ कार्यार्थं नैव सिद्ध्येत तथा कर्म ह्यमंत्रकम् ॥ २६ ॥ यथा

१ सान्निध्याः—कृतसंनिधाना—इत्यर्थः । ३ त्रिः - त्रिवारम्—अक्षरसमन्विताः—मन्त्रजपकर्तारः—इत्यर्थः ।

भस्महुतं पार्थ यथा तोयविवर्जितम् ॥ निष्फलं जायते दानं तथा मंत्रविवर्जितम् ॥ २७ ॥ काष्ठपाषाणलोष्ठेषु मृन्मयेषु विशेषतः ॥ मं
त्रेण लोके पूजां तु कुर्वन्ति न ह्यमंत्रतः ॥ २८ ॥ द्वादशाब्दान्नमस्काराद्भक्त्या यल्लभते फलम् ॥ मंत्रयुक्तनमस्कारात्सकृत्तल्लभते फलम् ॥ २९ ॥
संक्रांतौ च व्यतीपाते अयने विषुवे तथा ॥ नर्मदाया जले स्नात्वा यस्तु पूजयते रविम् ॥ ३० ॥ द्वादशाब्देन यात्पापमज्ञानज्ज्ञानसंचितम् ॥
तत्क्षणान्नश्यते सर्वं वह्निना तु तुषं यथा ॥ ३१ ॥ चन्द्रसूर्यग्रहे स्नात्वा सोपवासो जितेंद्रियः ॥ तत्रादित्यमुखं दृष्ट्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥
॥ ३२ ॥ माघमासे तु संप्राप्ते सप्तम्यां नृपसत्तम ॥ सोपवासो जितक्रोध उषित्वा सूर्यमंदिरे ॥ ३३ ॥ प्रातः स्नात्वा विधानेन ददात्यर्घं
दिवाकरे ॥ विधिना मंत्रयुक्तेन स लभेत्पुण्यमुत्तमम् ॥ ३४ ॥ पितृदेवमनुष्याणां कृत्वा ह्युदकतर्पणम् ॥ मंदिरे देवदेवस्य ततः पूजां समाचरेत्
॥ ३५ ॥ गंधैः पुष्पैस्तथा धूपैर्दीपनैवेद्यशोभनैः ॥ पूजयित्वा जगन्नाथं ततो मंत्रमुदीरयेत् ॥ ३६ ॥ विष्णुः शक्रो यमो धाता मित्रोऽथ वरुण
स्तथा ॥ विवस्वान्सविता पूषा चंडांशुर्भर्ग एव च ॥ ३७ ॥ इति द्वादशनामानि जपन्कृत्वा प्रदक्षिणाम् ॥ यत्फलं लभते पार्थ तदिहैकमनाः
शृणु ॥ ३८ ॥ दरिद्रो व्याधितो मूको बधिरो जड एव च ॥ न भवेत्सप्त जन्मानि इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ३९ ॥ एवं ज्ञात्वा विधानेन जपन्मंत्रं
विचक्षणः ॥ आराधयेद्रविं भक्त्या य इच्छेत्पुण्यमुत्तमम् ॥ ४० ॥ मंत्रहीनां तु यः कुर्याद्भक्तिं देवस्य भारत ॥ स विडंबति चात्मानं पशु
कीटपतंगवत् ॥ ४१ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्त्यजते देहमुत्तमम् ॥ स गतस्तत्र देवैस्तु पूज्यमानो महर्षिभिः ॥४२॥[1]स्वेच्छया सुचिरं कालमिह
लोके नृपो भवेत् ॥ ४३ ॥ पुत्रपौत्रसमायुक्तो हस्त्यश्वरथसंकुलः ॥ दासीदासशतोपेतो जायते विपुले कुले ॥ ४४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे रवितीर्थमाहत्म्यवर्णनंनाम पञ्चविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ छ ॥ ॥
मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र परं तीर्थमयोनिजम् ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र न पश्येद्योनिसंकटम् ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा
पूजयेद्देवमीश्वरम् ॥ अयोनिजो महादेव यथा त्वं परमेश्वर ॥ २ ॥ तथा मोचय मां देव संभवाद्योनिसंकटात् ॥ गंधपुष्पादिधूपैश्च स मुच्येत्सर्व
पातकैः ॥ ३ ॥ तस्य देवस्य यो भक्त्या कुरुते [2]लिंगपूरणम् ॥ स वसेद्देवदेवस्य यावत्सिक्थस्य संख्यया ॥ ४ ॥ अयोनिजे महादेवं स्नापयेद्गंध

---

१ मूर्खः—इ० पा० । २ दध्योदनेन—इति सांप्रदायिकाचारस्मरणात् ।

वारिणा ॥ मधुक्षीरेण दध्ना वा स लभेद्विपुलां श्रियम् ॥ ५ ॥ अष्टम्यां च सिते पक्षे असितां वा चतुर्दशीम् ॥ पूजयित्वा महादेवं प्रीणयेद्गीतवा
द्यकैः ॥ ६ ॥ वसेत्स च शिवे लोके ये कुर्वंति मनोहरम् ॥ ते वसंति शिवे लोके यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ७ ॥ तस्य देवस्य भक्त्या तु यः करोति
प्रदक्षिणाम् ॥ विज्ञापयंश्च सततं मंत्रेणानेन भारत ॥ ८ ॥ तस्य यत्फलमुद्दिष्टं पारंपर्येण मानवैः ॥ सकाशादेवदेवस्य तच्छृणुष्व समा[ ]ना ॥ ९ ॥
अयोनिजो महादेव यथा त्वं परमेश्वर ॥ तथा मोचय मां शर्व संभवाद्योनिसंकटात् ॥ १० ॥ किं तस्य बहुभिर्मंत्रैः कंठशोषणतत्परैः ॥ येनों
नमः शिवायेति प्रोक्तं देवस्य सन्निधौ ॥ ११ ॥ तेनाऽधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् ॥ येनोंनमः शिवायेति मंत्राभ्यासः स्थिरीकृतः ॥ १२ ॥
न तत्फलमवाप्नोति सर्वदेवेषु वै द्विजः ॥ यत्फलं समवाप्नोति षडक्षर उदीरणात् ॥ १३ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेच्छिवयोगिनम् ॥ द्विजा
नामयुतं साग्रं स लभेत्फलमुत्तमम् ॥ १४ ॥ अथवा भक्तियुक्तस्तु तेषां दांते जितेंद्रिये ॥ संस्कृत्य ददते भिक्षां फलं तस्य ततोधिकम् ॥ १५ ॥
यतिहस्ते जलं दद्याद्भिक्षां दत्त्वा पुनर्जलम् ॥ सा भिक्षा मेरुणा तुल्या तज्जलं सागरोपमम् ॥ १६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाह
स्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे अयोनिप्रभवतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षड्विंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ छ ॥ ॥
मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र अग्नितीर्थमनुत्तमम् ॥ तत्र स्नात्वा तु पक्षादौ मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कन्यां
दद्यात्स्वयमलंकृताम् ॥ तस्य यत्फलमुद्दिष्टं तच्छृणुष्व नरोत्तम ॥ २ ॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यां शतं शतगुणीकृतम् ॥ प्राप्नोति पुरुषो दत्त्वा यथा
शक्त्या ह्यलंकृताम् ॥ ३ ॥ तस्याः पुत्रप्रपौत्राणां या भवेद्रोमसंगतिः ॥ स याति तेन मानेन शिवलोके परां गतिम् ॥ ४ ॥ इति श्रीस्कांदे महा
पुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे अग्नितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥
॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र भृकुटेश्वरमुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो महाभागो भृगुः परमकोपनः ॥ १ ॥
तेन वर्षशतं साग्रं तपश्चीर्णं पुराऽनघ ॥ पुत्रार्थं वरयामास पुत्रं पुत्रवतां वरः ॥ २ ॥ वरो दत्तो महाभाग देवेनांधकघातिना ॥
॥ ९९ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ ३ ॥ अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं लभेत् ॥ भृकुटेशं तु यः कश्चिद्घृतेन मधुना ॥२७१॥

१ मनोहरम्--लीलाचरित्रानुसंधनं- इत्यर्थोऽनुमानात्प्राप्ति । २ अनेन--अयोनिज महादेव इत्यादिना वक्ष्यमाणेन--इत्यर्थः । ३ असन्धिरत्रार्षः। ४ तेन मानेन तद्रोमपरिमितवर्षप्रमाणेन--इत्यर्थः ।

सह ॥ ४ ॥ पुत्रार्थी स्नापयेद्भक्त्या स लभेत्पुत्रमीप्सितम् ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा दद्याद्विप्राय कांचनम् ॥ ५ ॥ गोदानं वा महीं वाऽपि तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ६ ॥ ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना ॥ दत्ता पृथ्वी न संदेहस्तेन सर्वा नृपोत्तम ॥ ७ ॥ तेन दानेन स स्वर्गे क्रीडयित्वा यथासुखम् ॥ मर्त्ये भवति राजेंद्रो ब्राह्मणो वा सुपूजितः ॥ ८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे भृकुटेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टाविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल ब्रह्मतीर्थमनुत्तमम् ॥ अन्येषां चैव तीर्थानां परात्परतरं महत् ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे सुरश्रेष्ठो ब्रह्मा लोकपितामहः॥ चतुर्णामपि वर्णानां नर्मदातटमाश्रितः ॥ २ ॥ वाचिकं मानसं पापं कर्मजं यत्पुराकृतम् ॥ तत्क्षालयति देवेशो दर्शनादेव पातकम् ॥ ३ ॥ श्रुतिस्मृत्युदितान्येव तत्र स्नात्वा द्विजर्षभाः ॥ प्रायश्चित्तानि कुर्वंति तेषां वासस्त्रिविष्टपे ॥ ४ ॥ ये पुनः शास्त्रमुत्सृज्य कामलोभप्रपीडिताः ॥ प्रायश्चित्तं वदिष्यंति ते वै निरयगामिनः ॥ ५ ॥ स्नात्वाऽदौ पातकी ब्रह्मन्नत्वा तु कीर्त्तयेदघम् ॥ तस्य तन्नश्यते क्षिप्रं तमः सूर्योदये यथा ॥ ६ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्पितृदेवताः ॥ अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य स लभेत्फलमुत्तमम् ॥ ७ ॥ तत्र तीर्थे तु यद्दानं ब्रह्मोद्दिश्य[1] प्रयच्छति ॥ तदक्षयफलं सर्वमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ८ ॥ गायत्रीसारमात्रोऽपि तत्र यः क्रियते जपः ॥ ऋग्यजुःसाममहितः स भवेन्नात्र संशयः ॥ ९ ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या त्यजेद्देहं सुदुस्त्यजम् ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य ब्रह्मलोकान्न संशयः ॥ १० ॥ यावदस्थीनि तिष्ठंति ब्रह्मतीर्थे च देहिनाम् ॥ तावद्वर्षसहस्राणि देवलोके महीयते ॥ ११ ॥ अवतीर्णस्ततो लोके ब्रह्मज्ञो जायते कुले ॥ उत्तमः सर्ववर्णानां देवानामिव देवता ॥ १२ ॥ विद्यास्थानानि सर्वाणि वेत्ति वेदांगपारगः ॥ जायते पूजितो लोके राजभिः स न संशयः ॥ १३ ॥ पुत्रपौत्रसमोपेतः सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ जीवेद्वर्षशतं साग्रं ब्रह्मतीर्थप्रभावतः ॥ १४ ॥ एतत्पुण्यं पापहरं तीर्थं ज्ञानवतां वरम् ॥ ये पश्यंति महात्मानो ह्यमृतत्वं प्रयांति ते ॥ १५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे ब्रह्मतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ ॥ १२९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले देवतीर्थमनुत्तमम् ॥ तत्र देवैः समागत्य तोषितः परमेश्वरः ॥ १ ॥

---

१ ब्र॰ ।दिश्य—ब्रह्मार्पणमस्तु—इत्युक्त्वा—इत्यर्थः ।

तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा कामक्रोधविवर्जितः ॥ स लभेन्नात्र संदेहो गोसहस्रफलं ध्रुवम् ॥ २ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे देवतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिंदशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले नागतीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धा महानागा भये जाते ततो नृप ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ महाभयानां
लोकस्य नागानां द्विजसत्तम ॥ कथं जातं भयं तीव्रं येन ते तपसि स्थिताः ॥ २ ॥ भूतं भव्यं भविष्यच्च यत्सुरासुरमानवे ॥ तात ते विदितं सर्वं
तेन मे कौतुकं महत् ॥ ३ ॥ मम संतापजं दुःखं दुर्योधनसमुद्भवम् ॥ तव वक्त्रांबुजौघेन प्लावितं निर्वृतिं गतम् ॥ ४ ॥ श्रुत्वा तव मुखोद्गीतां कथां
पापप्रणाशनीम् ॥ भूयोभूयः स्मृतिर्जाता श्रवणे मम सुव्रत ॥ ५ ॥ न क्लेशत्वं द्विजे युक्तं न चान्यो जानते फलम् ॥ विद्यादानस्य महतः श्रावित
स्य सुतस्य च ॥ ६ ॥ एवं ज्ञात्वा यथान्यायं यः प्रश्नःपृच्छितो मया ॥ कथा तु कथ्यतां विप्र दयां कृत्वा ममोपरि ॥ ७ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥
यथायथा त्वं नृप भाषसे च तथा तथा मे सुखमेति भारती ॥ शैथिल्यभावाज्जरयाऽन्वितस्य त्वत्सौहृदं नश्यति नैव तात ॥ ८ ॥ कथयामियथा
वृत्तमितिहासं पुरातनम् ॥ कथितं पूर्वतो वृद्धैः पारंपर्येण भारत ॥ ९ ॥ द्वे भार्ये कश्यपस्याऽऽस्तां सर्वलोकेष्वनुत्तमे ॥ गरुत्मतो वै विनता सर्पाणां
कद्रुरेव च ॥ १० ॥ अश्वसंदर्शनात्ताभ्यां कलिरूपं व्यवस्थितम् ॥ प्रभातकाले राजेंद्र भास्कराकारवर्चसम् ॥ ११ ॥ तं दृष्ट्वा विनता
रूपमश्वं सर्वत्र पांडुरम् ॥ अथ तां कद्रूमवोचत्सा पश्य पश्य वरानने ॥ १२ ॥ उच्चैःश्रवसः सादृश्यं पश्य सर्वत्र पांडुरम् ॥ धाव
मानमविश्रांतं जवेन पवनोपमम् ॥ १३ ॥ तं दृष्ट्वा सहसा यांतमीर्ष्याभावेन मोहिता ॥ कृष्णं मत्वा तथाऽजल्पत्तया सह नृपो
त्तम ॥ १४ ॥ विनते त्वं मृषा लोके नृशंसे कुलपांसनि ॥ कृष्णं चैनं वद श्वेतं नरकं यास्यसे परम् ॥ १५ ॥ ॥ विनतोवाच ॥
सत्याऽनृते तु वचने पणोऽयं ते ममैव तु ॥ सहस्रं वत्सरान्दासी भवेयं तव वेश्मनि ॥ १६ ॥ तथेति ते प्रतिज्ञाय रात्रौ गत्वा स्वकं गृहम् ॥ परि
त्यज्य उभे ते तु क्रोधमूर्छितमूर्छिते ॥ १७ ॥ बन्धुगर्वस्य गत्वा तु कथयामास तं पणम् ॥ कद्रूर्विनतया सार्द्धं यद्वृत्तं प्रमदालये ॥ १८ ॥
॥१००॥ तच्छ्रुत्वा बांधवाः सर्वे कद्रूपुत्रास्तथैव च ॥ न मन्यंते हितं कार्यं कृतं मात्रा विगर्हितम् ॥ १९ ॥ अकृष्णः कृष्णतामेव कथं गच्छेद्धयोत्तमः ॥ ॥२७४॥

१ एतदध्यायकथाभागः पूर्वं–प्रोक्त एव–पुनरत्रोच्यते–पूर्वत्र–वासुकिचरित्रम्--अत्र च सर्वनागचरित्रमस्ति--किंचित्पदरचनायां विशेषश्चास्ति कद्रूविनताचरितं तूभयत्र समानम् । २ माता--इति शेषः ।
३ अत्रापि–माता--इत्येवाधारः । ४ वदसि चेत्--इत्यध्याहारः ।

दासत्वं प्राप्स्यसे त्वं हि पणेनाऽनेन सुव्रते ॥ २० ॥ ॥ कद्रूरुवाच ॥ ॥ भवेयं न यथादासी तत्कुरुध्वं हि सत्वरम् ॥ विशध्वं रोमकूपेषु तस्याश्वस्य मतिर्मम ॥ २१ ॥ क्षणमात्रं कृते कार्ये सा दासी च भवेन्मम ॥ ततः स्वस्थोरगाः सर्वे भविष्यथ यथासुखम् ॥ २२ ॥ ॥ सर्पा ऊचुः ॥ ॥ यथा त्वं जननी देवि पन्नगानां मता भुवि ॥ तथाऽपि सा विशेषेण वंचितव्या न कर्हिचित् ॥ २३ ॥ ॥ कद्रूरुवाच ॥ ॥ मम वाक्यमकुर्वाणा ये केचिद्भुवि पन्नगाः ॥ हव्यवाहमुखं सर्वे ते यास्यंत्यविचारिताः ॥ २४ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं घोरं मातृमुखोद्भवम् ॥ केचित्प्रविष्टा रोमाणि तथाऽन्ये गिरिसंस्थिताः ॥ २५ ॥ केचित्प्रविष्टा जाह्नव्यामन्ये च तपसि स्थिताः ॥ २६ ॥ ततो वर्षसहस्रांते तुतोष परमेश्वरः ॥ महादेवो जगद्धाता ह्युवाच परया गिरा ॥ २७ ॥ भो भोः सर्पा निवर्त्तध्वं तपसोऽस्य महत्फलम् ॥ यमिच्छथ ददाम्यद्य नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ २८ ॥ ॥ सर्पा ऊचुः ॥ ॥ कद्रूशापभयाद्भीता देवदेव महेश्वर ॥ तव पार्श्वे वसिष्यामो यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २९ ॥ ॥ देवदेव उवाच ॥ ॥ एकश्चायं महाबाहुर्वासुकिर्भुजगोत्तमः ॥ मम पार्श्वे वसेन्नित्यं सर्वेषां भयरक्षकः ॥ ३० ॥ अन्येषां चैव सर्पाणां भयं नाऽस्ति ममाऽऽज्ञया ॥ आप्लुत्य नर्मदातोये भुजगास्ते च रक्षिताः ॥ ३१ ॥ नास्ति मृत्युभयं तेषां वसध्वं यत्र चेप्सितम् ॥ कद्रूशापभयं नाऽस्ति ह्येष मे विस्तरः परः ॥ ३२ ॥ एवं दत्त्वा वरं तेषां देवदेवो महेश्वरः ॥ जगामाऽऽकाशमाविश्य कैलासं धरणीधरम् ॥ ३३ ॥ गते चादर्शनं देवे वासुकिप्रमुखा नृप ॥ स्थापयित्वा तथा जग्मुर्देवदेवं महेश्वरम् ॥ ३४ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्पंचम्यामर्चयेच्छिवम् ॥ तस्य नागकुलान्यष्टौ न हिंसंति कदाचन ॥ ३५ ॥ मृतः कालेन महता तत्र तीर्थे नरेश्वर ॥ शिवस्यानुचरो भूत्वा वसते कालमीप्सितम् ॥ ३६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नागेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नामैकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र उत्तरे नर्मदातटे ॥ सर्वपापहरं तीर्थं वाराहंनाम नामतः ॥ १ ॥ तत्र देवो जगद्धाता वाराहं रूपमास्थितः ॥ स्थितो लोकहितार्थाय संसारार्णवतारकः ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेद्धरणीधरम् ॥ गंधमाल्यविशेषैश्च जयशब्दादिमंगलैः ॥ ३ ॥ उपवासपरो भूत्वा द्वादश्यां नृपसत्तम ॥ वृषलाः पापकर्माणस्तथैवांधपिशाचिनः ॥ ४ ॥ आलापाद्गात्रसंपर्कान्निःश्वासात्सहभोजनात् ॥ पापं संक्रमते यस्मात्तस्मात्तान्परिवर्जयेत् ॥ ५ ॥ ब्राह्मणान्पूजयेद्भक्त्या यथाशक्त्या यथाविधि ॥ रात्रौ जागरणं कार्यं कथायां तत्र भारत ॥ ६ ॥ प्रभाते विमले स्नात्वा तत्र तीर्थे जगद्गुरुम् ॥ ये पश्यंति जितक्रोधास्ते मुक्ताः सर्वपातकैः ॥ ७ ॥ यथा तु दृष्ट्वा भुजगाः सुपर्णं

नश्यंति मुक्ता विषमुग्रतेजः ॥ नश्यंति पापानि तथैव शीघ्रं दृष्ट्वा मुखं शूकररूपिणस्तु ॥८॥ नभोगतं नश्यति चांधकारं दृष्ट्वा रविं देववरं तथैव ॥
नश्यंति पापानि सुदुस्तराणि दृष्ट्वा मुखं पार्थ धराधरस्य ॥ ९ ॥ किं तस्य बहुभिर्मंत्रैर्भक्तिर्यस्य जनार्दने ॥ नमो नारायणायेति मंत्रः सर्वार्थसा
धकः ॥ १० ॥ एकोऽपि कृष्णस्य कृतः प्रणामो दशाश्वमेधावभृथेन तुल्यः ॥ दशाश्वमेधी पुनरेति जन्म कृष्णप्रणामी न पुनर्भवाय ॥ ११ ॥
ध्यायमाना महात्मानो रूपं नारायणं हरेः ॥ ये त्यजंति स्वकं देहं तत्र तीर्थे जितेंद्रियाः ॥ १२ ॥ ते गच्छन्त्यमलं स्थानं यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥
क्षराक्षरविनिर्मुक्तं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ १३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवा
खण्डे आदिवाराहतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥
ततो गच्छेन्महीपाल परं तीर्थचतुष्टयम् ॥ येषां दर्शनमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ १ ॥ कौबेरं वारुणं याम्यं वायव्यं तु ततः परम् ॥
यत्र सिद्धा महाप्राज्ञा लोकपाला महाबलाः ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ किमर्थं लोकपालैश्च तपश्चीर्णं पुराऽनघ ॥ नर्मदातटमाश्रित्य
ह्येतन्मे वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अधिष्ठानं समिच्छन्ति ह्यचलं निर्बले सति ॥ संसारे सर्वभूतानां तृणबिन्दुवदस्थिरे ॥
॥ ४ ॥ कदलीसारनिःसारे मृगतृष्णेव चंचले ॥ स्थावरे जंगमे सर्वे भूतग्रामे चतुर्विधे ॥ ५ ॥ धर्मो माता पिता धर्मो धर्मो बन्धुः सुहृत्तथा ॥
आधारः सर्वभूतानां त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ ६ ॥ एवं ज्ञात्वा तु ते सर्वे लोकपालाः कृतक्षणाः ॥ तपस्ते चक्रुरतुलं मारुताहारतत्पराः ॥ ७ ॥ तत
स्तुष्टो महादेवः कृतस्यार्द्धे गते तदा ॥ अनुरूपेण राजेंद्र युगस्य परमेश्वरः॥ ८ ॥ वरेण च्छंदयामास लोकपालान्महाबलान् ॥ यो यमिच्छति कामं
वै तंतं तस्य ददाम्यहम् ॥ ९ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य लोकपाला जगद्धिताः ॥ वरदं प्रार्थयामासुर्देवं वरमनुत्तमम् ॥ १० ॥ ॥ कुवेर उवाच ॥ ॥
यदि तुष्टो महादेव यदि देयो वरो मम ॥ यक्षाणामीश्वरश्चाहं भवामि धनदस्त्विति ॥ ११ ॥ ततः प्रोवाच देवेशं यमः संयमने रतः ॥ तत्र प्रधानो
भगवान्भवेयं सर्वजंतुषु ॥ १२ ॥ वरुणोऽनंतरं प्राह प्रणम्य तु महेश्वरम् ॥ क्रीडेयं वारुणे लोके यादोगणसमन्वितः ॥ १३ ॥ जगादाऽऽशु ततो
वायुः प्रणम्य तु महेश्वरम् ॥ व्यापकत्वं त्रिलोकेषु प्रार्थयामास भारत ॥ १४ ॥ तेषां यदीप्सितं काममुमया सह शंकरः ॥ सर्वेषां लोकपालानः
दत्त्वा चादर्शनं गतः ॥ १५ ॥ गते महेश्वरे देवे यथास्थानं तु ते स्थिताः ॥ स्थापना च कृता सर्वैः स्वनाम्नैव पृथक्पृथक् ॥ १६ ॥ कुवेरश्च
कुवेरेशं यमश्चैव यमेश्वरम् ॥ वरुणो वरुणेशं तु वातो वातेश्वरं नृप ॥१७॥ तर्पणं विदधुः सर्वे मंत्रैश्च विविधैः शुभैः ॥ सर्वे सर्वेश्वरं देव पूजयित्वा

यथाविधि ॥ १८ ॥ आह्वयामासुस्तान्विप्रान्सर्वे सर्वेश्वराइव ॥ क्षांतदांतजितक्रोधान्सर्वभूताभयप्रदान् ॥ १९ ॥ वेदविद्याव्रतस्नातान्सर्वशास्त्रविशारदान् ॥ ऋग्यजुःसामसंयुक्तांस्तथाऽथर्व्वविभूषितान् ॥ २० ॥ चातुर्विध्यं तु सर्वेषां दानं दास्याम गृह्णत ॥ एवमुक्ता तु सर्व्वेषां विप्राणां दानमुत्तमम् ॥ २१ ॥ तत्र स्थाने ददुस्तेषां भूमिदानमनुत्तमम् ॥ यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च यावत्तिष्ठति मेदिनी ॥ २२ ॥ तावद्दानं तु युष्माकं परिपंथी न कश्चन ॥ राजा वा राजतुल्यो वा लोकपालैरनुत्तमम् ॥ २३ ॥ दत्तं लोपयते मूढः श्रूयतां तस्य यो विधिः ॥ शोषयेद्धनदो वित्तं तस्य पापस्य भारत ॥ २४ ॥ शरीरं वरुणो देवः संततीं श्वसनस्तथा ॥ आयुर्नयति तस्याऽऽशु यमः संयमनो महान् ॥ २५ ॥ निःशेषं भस्मसात्कृत्वा हुतभुग्याति भारत ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिर ॥ भक्तिः कार्या नृपैः सर्वैरिच्छद्भिः श्रेय आत्मनः ॥ २६ ॥ राजा वृक्षो ब्राह्मणास्तस्य मूलं भृत्याः पर्णा मंत्रिणस्तस्य शाखाः ॥ तस्मान्मूलं यत्नतो रक्षणीयं मूले गुप्ते नास्ति वृक्षस्य नाशः ॥ २७ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि स्वर्गे तिष्ठति भूमिदः ॥ आच्छेत्ता चाऽवमंता च तान्येव[1] नरके वसेत् ॥ २८ ॥ स्वदत्ता परदत्ता वा पालनीया वसुन्धरा ॥ यस्ययस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम् ॥ २९ ॥ देवताज्ञामनुस्मृत्य राजानो येऽपि तां नृप ॥ पालयिष्यंति सततं तेषां वासस्त्रिविष्टपे ॥ ३० ॥ स्वदत्ता परदत्ता वा यत्नाद्रक्ष्या युधिष्ठिर ॥ मही महीक्षिता नित्यं दानाच्छ्रेयोऽनुपालनम् ॥ ३१ ॥ आयुर्यशो बलं वित्तं संततिश्चाऽक्षया नृप ॥ तेषां भविष्यते नूनं ये प्रजापालने रताः ॥ ३२ ॥ एवमुक्ता तु तान्सर्वांल्लोकपालान्द्विजोत्तमान् ॥ पूजयित्वा विधानेन प्रणिपत्य व्यसर्जयन् ॥ ३३ ॥ गतेषु विप्रमुख्येषु स्नात्वा हुतहुताशनाः ॥ लोकपालाः क्षुधाविष्टाः पर्यटन्भैक्षमात्मनः ॥ ३४ ॥ अस्थिचर्मावशेषांगाः कपालोद्धतपाणयः ॥ अलब्धग्रासमर्द्धार्धं निर्ययुर्नगराद्बहिः ॥ ३५ ॥ शापं दत्त्वा तदा क्रोधाद्ब्राह्मणाय युधिष्ठिर ॥ दरिद्राः सततं मूर्खा भवेयुश्च ययुर्गृहान् ॥ ३६ ॥ तदाप्रभृति ते सर्वे ब्राह्मणा धनवर्जिताः ॥ शापदोषेण कौबेर्यां संजाता दुःखभाजनाः ॥ ३७ ॥ न धनं पैतृकं पुत्रैर्न पिता पुत्रपौत्रिकम् ॥ भुञ्जते सकलं कालमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ३८ ॥ कुबेरेशे नरः स्नात्वा यस्तु पूजयते शिवम् ॥ गंधधूपनमस्कारैः सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ३९ ॥ यमतीर्थे तु यः स्नात्वा संपश्यति यमेश्वरम् ॥ सर्वपापैः प्रमुच्येत सप्तजन्मांतरार्जितैः ॥ ४० ॥ पूर्णमास्याममावास्यां स्नात्वा तु पितृतर्पणम् ॥ यः करोति तिलैः स्नानं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ४१ ॥ सुतृप्तास्तेन तोयेन पितरश्च पितामहाः ॥ स्वर्गस्था द्वादशाब्दानि क्रीडन्ति

१ तान्येव–षष्टिवर्षसहस्राणि–इत्यर्थः ।

प्रपितामहाः ॥ ४२ ॥ वरुणेशे नरः स्नात्वा ह्यर्चयित्वा महेश्वरम् ॥ वाजपेयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥ ४३ ॥ मृतां
कालेन महता लोके यत्र जलेश्वरः ॥ स गच्छेत्तत्र यानेन गीयमानोऽप्सरोगणैः ॥ ४४ ॥ धातेश्वरे नरः स्नात्वा संपूज्य च महेश्वरम् ॥
जायते कृतकृत्योऽसौ लोकपालानवेक्षयन् ॥ ४५ ॥ किं तस्य बहुभिर्यज्ञैर्दानैर्वा बहुदक्षिणैः ॥ स्नात्वा चतुष्टये लोके अवाप्तं जन्मनः
फलम् ॥ ४६ ॥ ते धन्यास्ते महात्मानस्तेषां जन्म सुजीवितम् ॥ नित्यं वसंति कौरित्यां[1] लोकपालान्निमंत्र्य ये ॥ ४७ ॥ एतत्पुण्यं
पापहरं धन्यमायुर्विवर्धनम् ॥ पठतां शृण्वतां चैव सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्य
खंडे रेवाखंडे कुबेरादितीर्थचतुष्टयमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥
नर्मदादक्षिणे कूले रामेश्वरमनुत्तमम् ॥ तीर्थं पापहरं पुण्यं सर्वदुःखघ्नमुत्तमम् ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु ये स्नात्वा पूजयंति महेश्वरम् ॥ महादेवं
महात्मानं मुच्यंते सर्वकिल्बिषैः ॥ २ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे रामेश्वरतीर्थमाहा
त्म्यवर्णनंनाम चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं चान्यत्सिद्धेश्वरमनुत्तमम् ॥
तीर्थं सर्वगुणोपेतं सर्वलोकेषु पूजितम्[2] ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा ह्युमारुद्रं प्रपूजयेत् ॥ वाजपेयस्य यज्ञस्य स लभेत्फलमुत्तमम् ॥ २ ॥
तेन पुण्येन महता मृतः स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ अप्सरोगणसंवीतो जयशब्दादिमंगलैः ॥ ३ ॥ सहस्रवत्सरांस्तत्र क्रीडयित्वा यथासुखम् ॥ धनधान्य
समोपेते कुले महति जायते ॥ ४ ॥ पूज्यमानो नरश्रेष्ठ वेदवेदांगपारगः ॥ व्याधिशोकविनिर्मुक्तो जीवेच्च शरदां शतम् ॥ ५ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥
॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल चाहल्येश्वरमुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धा महाभागा त्वहल्या तापसी पुरा ॥ १ ॥ गौतमो
ब्राह्मणस्त्वासीत्साक्षाद्ब्रह्मेव चाऽपरः ॥ सत्यधर्मसमायुक्तो वानप्रस्थाश्रमे रतः ॥ २ ॥ तस्य पत्नी महाभागा ह्यहल्यानाम विश्रुता ॥ रूपयौवनसंपन्ना
॥१०२॥ त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ ३ ॥ अस्या अप्यतिरूपेण देवराजः शतक्रतुः ॥ मोहितो लोभयामास ह्यहल्यां बलसूदनः ॥ ४ ॥ मां भजस्व ॥२७६॥
वरारोहे देवराजमनिंदिते ॥ क्रीडयस्व मया सार्द्धं त्रिषु लोकेषु पूजिता ॥ ५ ॥ किं करिष्यसि विप्रेण शौचाचारकृशेन तु ॥ तपःस्वाध्या

१ कौरित्याम्—कौवेर्याम्—इत्यर्थः । २ सर्वलोकेषु पूजितम्—इ०पा० ।

यशीलेन क्लिश्यंतीव सुलोचने ॥ ६ ॥ एवमुक्ता वरारोहा स्त्रीस्वभावात्सुचंचला ॥ मनसाऽध्याय शक्रं सा कामेन कलुषीकृता ॥ ७ ॥ तस्या विदित्वा तं भावं स देवः पाकशासनः ॥ गौतमं वंचयामास दुष्टभावेन भावितः ॥ ८ ॥ विदित्वा चांतरं तस्य गृहीत्वा वेषमुत्तमम् ॥ अहल्यां रमयामास विश्वस्तां मंदिरांतिके ॥ ९ ॥ क्षणमात्रांतरे तत्र देवराजस्य भारत ॥ आजगाम मुनिश्रेष्ठो मंदिरं त्वरयाऽन्वितः ॥ १० ॥ आगतं गौतमं दृष्ट्वा भीतभीतः पुरंदरः ॥ निर्गतः स ततो दृष्ट्वा शक्रोऽयमिति चिंतयन् ॥ ११ ॥ ततः शशाप देवेंद्रं गौतमः क्रोधमूर्च्छितः ॥ अजितें द्रियोऽसि यस्मात्त्वं तस्माद्बहुभगो भव ॥ १२ ॥ एवमुक्तस्तु देवेंद्रस्तत्क्षणादेव भारत ॥ भगानां तु सहस्रेण तत्क्षणादेव वेष्टितः ॥ १३ ॥ त्यक्त्वा राज्यं सुरैः सार्द्धं गतश्रीको जगाम ह ॥ तपश्चचार विपुलं गौतमेन महीतले ॥ १४ ॥ अहल्याऽपि ततः शप्ता यस्मात्त्वं दुष्टचारिणी ॥ प्रेक्ष्य मां रमसे शक्रं तस्मादश्ममयी भव ॥ १५ ॥ गते वर्षसहस्रांते रामं दृष्ट्वा यशस्विनम् ॥ तीर्थयात्राप्रसंगेन धौतपापा भविष्यसि ॥ १६ ॥ एवं गते ततः काले दृष्टा रामेण धीमता ॥ विश्वामित्रसहायेन त्यक्त्वा साऽश्ममयीं तनुम् ॥ १७ ॥ पूजयित्वा यथान्यायं गतपापा विमत्सरा ॥ आगता नर्मदातीरे तीर्थे स्नात्वा यथाविधि ॥ १८ ॥ कृतं चांद्रायणं मासं कृच्छ्रं चाऽन्यं ततः परम् ॥ ततस्तुष्टो महादेवो दत्त्वा वरमनुत्त मम् ॥ १९ ॥ जगामाऽदर्शनं भूयो रेमे चोमापतिश्चिरम् ॥ अहल्या तु गते देवे स्थापयित्वा जगद्गुरुम् ॥ २० ॥ अहल्येश्वरनामानं स्वगृहे चागमत्पुनः ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ २१ ॥ स मृतः स्वर्गमाप्नोति यत्र देवो महेश्वरः ॥ क्रीडयित्वा यथाकामं तत्र लोके महातपाः ॥ २२ ॥ गते वर्षसहस्रांते मानुष्यं लभते पुनः ॥ धनधान्यचयोपेतः पुत्रपौत्रैसमन्वितः ॥ २३ ॥ वेदविद्याऽऽश्रयो धीमाञ्जायते विमले कुले ॥ रूपसौभाग्यसंपन्नः सर्वव्याधिविवार्जितः ॥ जीवेद्वर्षशतं साग्रमहल्यातीर्थसेवनात् ॥ २४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एका शीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे अहल्यातीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ छ ॥

॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ धर्मपुत्र ततो गच्छेत्कर्कटेश्वरमुत्तमम् ॥ उत्तरे नर्मदाकूले सर्वपापक्षयं करम् ॥ १ ॥ तत्र स्नात्वा विधानेन यस्तु पूजयते शिवम् ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकादसंशयम् ॥ २ ॥ तस्य तीर्थस्य माहात्म्यं पुराणे यच्छ्रुतं मया ॥ न तद्वर्णयितुं शक्यं संक्षेपेण वदाम्यतः ॥ ३ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कुर्यात्किंचित्कर्म शुभाशुभम् ॥ हर्षान्मदान्महाराज तत्सर्वं जायतेऽक्षयम् ॥ ॥ ४ ॥ तत्र तीर्थे तपस्तप्त्वा वालखिल्या मरीचयः ॥ रमंतेऽद्यापि लोकेषु स्वेच्छया कुरुनन्दन ॥ ५ ॥ तत्रस्थास्तत्र जानन्ति नरा

ज्ञानबहिष्कृताः ॥ शरीरस्थमिवाऽऽत्मानमक्षयं ज्योतिरव्ययम् ॥ ६ ॥ तत्र तीर्थे नृपश्रेष्ठ देवी नारायणी पुरा ॥ अद्यापि तपते घोरं तपो यावत्किलार्बुदम् ॥ ७ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्प्पयेत्पितृदेवताः ॥ तस्य ते द्वादश।ब्दानि तृप्तिं यांति पितामहाः ॥ ८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कर्कटेश्वरती माहात्म्यवर्णनंनाम सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्पांडुपुत्र शक्रतीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धो महाभागो देवराजः शतक्रतुः ॥ १ ॥ गौतमेन पुरा शप्तं ज्ञात्वा देवाः सुरेश्वरम् ॥ ज्ञात्वा देवताः सर्व ऋषयश्च तपोधनाः ॥ २ ॥ गौतमं प्रार्थयामासुर्वाक्यैः सानुनयैः शुभैः ॥ गतराज्यं गतश्रीकं शक्रं प्रति मुनीश्वर ॥ ३ ॥ इन्द्रेण रहितं राज्यं न कश्चित्कामयेद्दिज ॥ देवो वा मानवो वाऽपि एतत्ते विदितं प्रभो ॥ ४ ॥ तस्य त्वं भगयुक्तस्य दयां कुरु द्विजोत्तम ॥ गतश्चादर्शनं शक्रो दूषितः स्वेन पाप्मना ॥ ५ ॥ देवानां वचनं श्रुत्वा गौतमो वेदवित्तमः ॥ तथेति कृत्वा शक्रस्य वरं दातुं प्रचक्रमे ॥ ६ ॥ एतद्भगसहस्रं तु पुरा जातं शतक्रतो ॥ तल्लोचनसहस्रं तु मत्प्रसादाद्भविष्यति ॥ ७ ॥ एवमुक्तः सहस्राक्षः प्रणम्य मुनिसत्तमम् ॥ ब्राह्मणांस्तान्महाभागान्नर्मदां प्रत्यगात्ततः ॥ ८ ॥ स्नात्वा स विमले तोये संस्थाप्य त्रिपुरांतकम् ॥ जगाम त्रिदशावासं पूज्यमानोऽप्सरोगणैः ॥ ॥ ९ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ परदाराभिगमनान्मुच्यते पातकान्नरः ॥ १० ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे शक्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज सोमतीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र सोमस्तपस्तप्त्वा नक्षत्रपथमास्थितः ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नायादाचम्य विधिपूर्वकम् ॥ कृतजाप्यो रविं ध्यायेत्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ २ ॥ ऋग्वेदयजुर्वेदाभ्यां सामवेदेन भारत ॥ जपतो यत्फलं प्रोक्तं गायत्र्या चाऽत्र तत्फलम् ॥ ३ ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या ब्राह्मणान्भोजयेच्छुचिः ॥ तेन सम्यग्विधानेन कोटिर्भवति भोजिता ॥ ४ ॥ पादुकोपानहौ छत्रं वस्त्रं कंबलवाजिनः ॥ यो दत्ते विप्रमुख्याय तस्य तत्कोटिसंमितम् ॥ ५ ॥ सहस्रं तु सहस्राणामनृचां यस्तु भोजयेत् ॥ एकस्य मंत्रयुक्तस्य कलां

॥१०३॥ नार्हति षोडशीम्॥ ६ ॥एवं तु भोजयेत्तत्र बह्वृचं वेदपारगम् ॥ शाखांतगमथाध्वर्युं छंदोगं वा समाप्तिगम् ॥ ७ ॥ अग्निहोत्रसहस्रस्य यत्फलं प्राप्यते ॥२७७॥

बुधैः ॥ समं तद्वेदविदुषा तीर्थे सोमस्य तत्फलम् ॥ ८ ॥ भोजयेद्यः शतं तेषां सहस्रं लभते नरः ॥ एकस्य योगयुक्तस्य तत्फलं कवयो विदुः॥९॥

१ अध्वर्युं—यजुर्वेदिनम्—इत्यर्थः । आध्वर्यवं यजुर्वेदिनामेव—सर्वत्र यज्ञेषु ।

सन्निरुध्येंद्रियग्रामं यत्रयत्र वसेन्मुनिः ॥ तत्रतत्र कुरुक्षेत्रं नैमिषं पुष्कराणि च ॥ १० ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः ॥ संक्रांतौ च व्यतीपाते योगी भोज्यो विशेषतः ॥ ११ ॥ संन्यासं कुरुते यस्तु तत्र तीर्थे युधिष्ठिर ॥ विमानेन महाभागाः स याति त्रिदिवं नरः ॥ १२ ॥ सोमस्याऽनुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ १३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे सोमतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥छ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज नंदाह्रदमनुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धा महाभागा नंदादेवी वरप्रदा ॥ १ ॥ महिषासुरे महाकये पुरा देवभयंकरे ॥ शूलिन्या शूलभिन्नांगे कृते दानवसत्तमे ॥ २ ॥ येनैकादश रुद्राश्च ह्यादित्याः समरुद्गणाः ॥ वसवो वायुना सार्द्धं चन्द्रादित्यौ सुरेश्वर ॥ ३ ॥ बलिना निर्जिता येन ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ संग्रामे सुमहाघोरे कृते देवभयंकरे ॥ ४ ॥ कृत्वा तत्कदनं घोरं नंदा देवी सुरेश्वरी ॥ यस्मात्स्नाता विशालाक्षी तेन नंदाह्रदः स्मृतः ॥ ५ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा नंदामुद्दिश्य भारत ॥ ददाति दानं विप्रेभ्यः सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ६ ॥ भैरवं चैव केदारं तथा रुद्रं महालयम् ॥ नंदाह्रदश्चतुर्थः स्यात्पंचमं भुवि दुर्लभम् ॥ ७ ॥ बहवस्तं न जानंति कामरागसमन्विताः ॥ नर्मदायां ह्रदं पुण्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ ८ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा नंदां देवीं प्रपूजयेत् ॥ किं तस्य हिमवन्मध्यगमनेन प्रयोजनम् ॥ ९ ॥ परमार्थमविज्ञाय पर्यटंति तमोवृताः ॥ तेषां समागमे पार्थ श्रम एव हि केवलम् ॥ १० ॥ पृथिव्यां सागरांतायां स्नानदानेन यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति स्नात्वा नंदाह्रदे नृप ॥ ११ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम[१] आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नन्दाह्रदतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल तापेश्वरमनुत्तमम् ॥ यत्र सा हरिणी सिद्धा व्याधभीता नरेश्वर ॥ १ ॥ जले प्रक्षिप्य गात्राणि ह्यंतरिक्षं गता तु सा ॥ व्याधो विस्मितचित्तस्तु तां मृगीमवलोक्य च ॥२॥ विमुच्य सशरं चापं प्रारेभे तप उत्तमम् ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु व्याधेनाऽऽचरितं तपः ॥ ३ ॥ अतीते तु ततः काले परितुष्टो महेश्वरः ॥ वरं ब्रूहि महाव्याध यत्ते मनसि रोचते ॥ ॥ ४ ॥ ॥ व्याध उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि,देवेश यदि देयो वरो मम ॥ तव पार्श्वे महादेव वासो मे प्रतिदीयताम् ॥ ५ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ एवं भवतु ते व्याध यस्त्वया कांक्षितो वरः ॥ देवदेवो महादेव इत्युक्त्वांतरधीयत ॥ गते चाऽदर्शनं देवे स्थापयित्वा महेश्वरम् ॥ ६ ॥

१ छंदोगम्–सामवेदाध्यायिनम् ।

पूजयित्वा विधानेन गतो व्याधस्ततो दिवम् ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ७ ॥ व्याधानुतापसंजातं तापेश्वरमिति श्रुतम् ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा संपूजयति शंकरम् ॥ ८ ॥ शिवलोकमवाप्नोति मामुवाच महेश्वरः ॥ ये स्नाता नर्मदातोये तीर्थे तापेश्वरे नराः ॥ ९ ॥ तापत्रय विमुक्तास्ते नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां तृतीयायां विशेषतः ॥ १० ॥ स्नानं समाचरेन्नित्यं सर्वपातकशांतये ॥ ११ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे तापेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज रुक्मिणीतीर्थमुत्तमम् ॥ यत्रैव स्नानमात्रेण रूपवान्सुभगो भवेत् ॥ १ ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां तृतीयायां विशेषतः ॥ स्नानं समाचरेत्तत्र न चेह जायते पुनः ॥ २ ॥ यः स्नात्वा रुक्मिणीतीर्थे दानं दद्यात्तु कांचनम् ॥ तत्तीर्थस्य प्रभावेन शोकं नाप्नोति मानवः ॥ ३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ तीर्थस्याऽस्य कथं जातो महिमेदृङ्मुनीश्वर ॥ रूपसौभाग्यदं येन तीर्थमेतद्ब्रवीहि मे ॥ ४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ कथयामि यथावृत्तमितिहासं पुरातनम् ॥ कथितं पूर्वतो वृद्धैः पारंपर्येण भारत ॥ ५ ॥ तन्तेहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकाग्रमानसः ॥ नगरं कुंडिनं नाम भीष्मको परिपाति हि ॥ ६ ॥ हस्त्यश्वरथसंपन्नो धनाढ्योऽति प्रतापवान् ॥ स्त्रीसहस्रस्य मध्यस्थः कुरुते राज्यमुत्तमम् ॥ ७ ॥ तस्य भार्या महादेवी प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ तस्यामुत्पादयामास पुत्रमेकं च रुक्मकम् ॥ ८ ॥ द्वितीया तनया जज्ञे रुक्मिणी नाम नामतः ॥ तदाऽशरीरिणी वाचा राजानं तमुवाच ह ॥ ९ ॥ चतुर्भुजाय दातव्या कन्येयं भुवि भीष्मक ॥ एवं तद्वचनं श्रुत्वा जहर्ष प्रियया सह ॥ १० ॥ ब्राह्मणैः सह विद्वद्भिः प्रविष्टः सूतिकागृहम् ॥ स्वस्तिकं वाचयित्वास्याश्चक्रे नामेति रुक्मिणी ॥ ११ ॥ यतः सुवर्णतिलको जन्मना सह भारत ॥ ततः सा रुक्मिणीनाम ब्राह्मणैः कीर्त्तिता तदा ॥ १२ ॥ ततः सा कालपर्यायादष्टवर्षा व्यजायत ॥ पूर्वोक्तं चैव तद्वाक्यमशरीरिण्युदीरितम् ॥ १३ ॥ स्मृत्वा स्मृत्वाऽथ नृपतिश्चिंतयामास भूपतिः ॥ कस्मै देया मया बाला भविता कश्चतुर्भुजः ॥ १४ ॥ एतस्मिन्नंतरे तावद्रैवतात्पर्वतोत्तमात् ॥ मुख्यश्चेदिपतिस्तत्र दमघोषः समागतः ॥ १५ ॥ प्रविष्टो राजसदनं यत्र राजा स

॥१०४॥ भीष्मकः ॥ तं दृष्ट्वा चाऽऽगतं गेहे पूजयामास भूपतिः ॥ १६ ॥ आसनं विपुलं दत्त्वा सभां गत्वा निवेशितः ॥ कुशलं तव राजेंद्र दमघोष श्रियायुत ॥ १७ ॥ पुण्याहमद्य संजातमहं त्वद्दर्शनोत्सुकः ॥ कन्या मदीया राजेंद्र ह्यष्टवर्षा व्यजायत ॥ १८ ॥ चतुर्भुजाय दातव्या वागुवाचाऽशरीरिणी ॥ भीष्मकस्य वचः श्रुत्वा दमघोषोऽब्रवीदिदम् ॥ १९ ॥ चतुर्भुजो मम सुतस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ तस्येयं दीयतां कन्या शिशुपालस्य ॥२७८॥

भीष्मक ॥ २० ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दमघोषस्य भूमिप ॥ भीष्मकेन ततो दत्ता शिशुपालाय रुक्मिणी ॥ २१ ॥ प्रारब्धं मंगलं तत्र भीष्मकेण
युधिष्ठिर ॥ दिक्षु देशांतरेष्वेव ये वसंति स्वगोत्रजाः ॥ २२ ॥ निमंत्रितास्तु ते सर्वे समाजग्मुर्यथाक्रमम् ॥ ततो यादववंशस्य तिलकौ बलके
शवौ ॥ २३ ॥ निमंत्रितौ समायातौ कुंडिनं भीष्मकस्य तु ॥ भीष्मकेण यथान्यायं पूजितौ तौ यदूत्तमौ ॥ २४ ॥ ततः प्रदोषसमये रुक्मिणी
काममोहिनी ॥ सखीभिः सहिता याता पूर्वहिश्वांबिकार्चने ॥ २५ ॥ साऽपश्यत्तत्र देवेशं गोपवेषधरं हरिम् ॥ तं दृष्ट्वा मोहमापन्ना कामेन कलु
षीकृता ॥ २६ ॥ केशवोऽपि च तां दृष्ट्वा संकर्षणमुवाच ह ॥ स्त्रीरत्नप्रवरं तात हर्तव्यमिति मे मतिः ॥ २७ ॥ केशव
स्य वचः श्रुत्वा संकर्षण उवाच ह ॥ गच्छ कृष्ण महाबाहो स्त्रीरत्नं चाऽऽशु गृह्यताम् ॥ २८ ॥ अहं च तव मार्गेण
ह्यागमिष्यामि पृष्ठतः ॥ दानवानां च सर्वेषां कुर्वंश्च कदनं महत् ॥ २९ ॥ संकर्षणमतं प्राप्य केशवः केशिसूदनः ॥ ययौ
कन्यां गृहीत्वा तु रथमारोप्य सत्वरम् ॥ ३० ॥ निर्गतः सहसा राजन्वेगेनैवाऽनिलो यथा ॥ हाहाकारस्तदा जातो भीष्मक
स्य पुरे महान् ॥ ३१ ॥ निर्गता दानवाः क्रुद्धा वेला इव महोदधेः ॥ गर्जंतः सायुधाः सर्वे धावंतो रथवर्त्मनि ॥ ३२ ॥ बलदेवं ततः प्राप्ता रथ
मार्गाऽनुगामिनम् ॥ तेषां युद्धं बलस्याऽसीत्सर्वलोकक्षयंकरम् ॥ ३३ ॥ यथा तारामये पूर्वं संग्रामे लोकविश्रुते ॥ गदाहस्तो महाबाहुस्त्रैलो
क्येऽप्रतिमो बलः ॥ ३४ ॥ हलेनाऽऽकृष्य सहसा गदापातैरपातयत् ॥ अशक्यो दानवैर्हंतुं बलभद्रो महाबलः ॥ ३५ ॥ बभंज दानवान्सर्वांस्त
स्थौ गिरिरिवाऽचलः ॥ तं दृष्ट्वा च बलं क्रुद्धं दुर्धर्षं त्रिदशैरपि ॥ ३६ ॥ भीष्मपुत्रो महातेजा रुक्मीनाम महायशाः ॥ नराणामतिशूरणामक्षौ
हिण्या समन्वितः ॥ ३७ ॥ बलभद्रमतिक्रम्य ततो युद्धे निराकरोत् ॥ तद्युद्धं वंचयित्वा तु रथमार्गेण सत्वरम् ॥ ३८ ॥ केशवोऽपि तदा देवो
रुक्मिण्या सहितो ययौ ॥ विंध्यं तु लंघयित्वाऽग्रे त्रैलोक्यगुरुरव्ययः ॥ ३९ ॥ नर्मदातटमापेदे यत्र सिद्धः पुरा पुनः ॥ अजेयो येन संजात
स्तीर्थस्यास्य प्रभावतः ॥ ४० ॥ एतस्मात्कारणात्तातयोधनीपुरमुच्यते ॥ रुक्मोऽपि दानवेंद्रोऽसौ प्राप्तः स्थानमनुत्तमम् ॥ ४१ ॥ प्रत्युवाचा
ऽच्युतं क्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेति मा व्रज ॥ अद्य त्वां निशितैर्बाणैर्नेष्यामि यमसादनम् ॥ ४२ ॥ एवं परस्परं वीरौ जगर्जतुरुभावपि ॥ तयोर्युद्धमभू
द्घोरं तारकाग्निजसन्निभम् ॥ ४३ ॥ चिक्षेप शरजालानि केशवं प्रति दानवः ॥ नाऽनुचिंत्य शरांस्तस्य केशवः केशिसूदनः ॥ ४४ ॥ ततो

१ रुक्मशब्दोऽयं द्विधा—अकारान्त इन्नन्तश्च प्रायः सर्वेषु पुस्तकेषु दृश्यते ।

रुक्मोथ संक्रुद्धो गृहीत्वा धनुरुत्तमम् ॥ सायकेन सुतीक्ष्णेन तं बिभेद तदोरसि ॥ ४५ ॥ ततो विष्णुः स्वयं क्रुद्धश्चक्रं गृह्य सुदर्शनम् ॥
संप्रहरत्यमुं यावद्रुक्मिण्याऽत्र निवारितः ॥ ४६ ॥ त्वां न जानाति देवेशं चतुर्बाहुं जनार्दनम् ॥ दर्शयस्व स्वकं रूपं दयां कृत्वा ममोपरि ॥
॥ ४७ ॥ एवमुक्तस्तु रुक्मिण्या दर्शयामास भारत ॥ देवा दृष्ट्वापि तद्रूपं स्तुवंत्याकाशसंस्थिताः ॥ दिव्यं चक्षुस्तदा देवो ददौ रुक्मस्य
भारत ॥ ४८ ॥ ॥ रुक्म उवाच ॥ ॥ यन्मया पापनिष्ठेन मंदभाग्येन केशव ॥ सायकैराहतं वक्षस्तत्सर्वं क्षंतुमर्हसि ॥ ४९ ॥ पूर्वं दत्ता स्वयं
देव जानकी जनकेन वै ॥ मया प्रदत्ता देवेश रुक्मिणी तव केशव ॥ ५० ॥ उद्वाहय यथान्यायं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ रुक्मस्य वचनं श्रुत्वा
ततस्तुष्टो जगद्गुरुः ॥ ५१ ॥ बभाषे देवदेवेशो रुक्मिणं भीष्मकात्मजम् ॥ गच्छ स्वकं पुरं मा भैः कुरु राज्यमकंटकम् ॥ ५२ ॥ केशवस्य
वचः श्रुत्वा रुक्मो दानवपुंगवः ॥ तं प्रणम्य जगन्नाथं जगाम भवनं पितुः ॥ ५३ ॥ गते रुक्मे तदा कृष्णः समामंत्र्य द्विजोत्तमान् ॥
मरीचिमत्र्यगिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥ ५४ ॥ वसिष्ठं च महाभागमित्येते सप्त मानसाः ॥ इत्येते ब्राह्मणाः सप्त पुराणे निश्चयं गताः ॥
॥ ५५ ॥ क्षमावंतः प्रजावंतो महर्षिभिरलंकृताः ॥ इत्येवं ब्रह्मपुत्राश्च सत्यवंतो महामते ॥ ५६ ॥ नर्मदातटमाश्रित्य निवसंति जितेंद्रियाः ॥
तपःस्वाध्यायनिरता जपहोमपरायणाः ॥ ५७ ॥ निमंत्रितास्तु राजेंद्र केशवेन महात्मना ॥ श्राद्धं कृत्वा यथान्यायं ब्रह्मोक्तविधिना ततः
॥ ५८ ॥ हरिस्तान्पूजयामास सप्त ब्रह्मर्षिपुंगवान् ॥ प्रददौ द्वादश ग्रामांस्तेभ्यस्तत्र जनार्दनः ॥ ५९ ॥ यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च यावत्तिष्ठति मेदिनी ॥
तावद्दानं मया दत्तं परिपंथी न कश्चन ॥ ६० ॥ मद्दत्तं पालयिष्यंते ये नृपा गतकल्मषाः ॥ तेभ्यः स्वस्ति करिष्यामि दास्यामि परमां
गतिम् ॥ ६१ ॥ यावद्धियांति लोकेषु महाभूतानि पंच च ॥ तावत्ते दिवि मोदंते मद्दत्तपरिपालकाः ॥ ६२ ॥ यस्तु लोपयते मूढो दत्तं वः पृथि
वीतले ॥ नरके तस्य वासः स्याद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ६३ ॥ स्वदत्ता परदत्ता वा पालनीया वसुन्धरा ॥ यस्ययस्य यदा भूमिस्तस्यतस्य तदा फल
म् ॥ ६४ ॥ स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत वसुन्धराम् ॥ स विष्ठायां कृमिर्भूत्वा पितृभिः सह मज्जति ॥ ६५ ॥ अन्यायेन हृता भूमिरन्यायेन च
हारिता ॥ हर्त्ता हारयिता चैव विष्ठायां जायते कृमिः ॥ ६६ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि स्वर्गे तिष्ठति भूमिदः ॥ आच्छेत्ता चानुमंता च तान्येव नरके वसे
त् ॥ ६७ ॥ यानीह दत्तानि पुरा नरेंद्रैर्दानानि धर्मार्थयशस्कराणि ॥ निर्माल्यरूपप्रतिमानि तानि को नाम साधुः पुनराददाति ॥ ६८ ॥ एवं

१ चतुर्भुजं रूपम्—इति शेषः । २ अक्रमंता—इ० पा० ।

तान्पूजयित्वा तु सम्यङ्न्यायेन पांडव ॥ रुक्मिण्या विधिवत्पाणिं जग्राह मधुसूदनः॥६९॥मुशली च ततः सर्वाञ्जित्वा दानवपुंगवान् ॥ स्वस्थान
मगमत्तत्र कृत्वा कार्यं सुशोभनम्॥७०॥अथातौ द्वारवत्यां तौ कृष्णसंकर्षणावुभौ॥गच्छमानं तु तं दृष्ट्वा केशवं क्लेशनाशनम्॥७१॥ ब्राह्मणाःसत्यवंत
श्च निर्गताः शंसितव्रताः॥ आगच्छमानांस्तौ वीक्ष्य रथमार्गेण ब्राह्मणान् ॥७२॥ मुहूर्त्तं तत्र विश्रम्य केशवो वाक्यमब्रवीत्॥किमागमनकार्यं वो ब्रूत
सर्वं द्विजोत्तमाः॥७३॥ कुर्वाणाः स्वीयकर्माणि मम कृत्यं तु तिष्ठते ॥ देवस्य वचनं श्रुत्वा मुनयो वाक्यमब्रुवन् ॥७४॥ कल्पकोटिसहस्रेण सत्यभा
वात्तु वंदितः ॥ दुष्प्राप्योऽसि मनुष्याणां प्राप्तः किं त्यजसे हि नः ॥७५॥ ब्राह्मणानां वचः श्रुत्वा भगवानिदमब्रवीत् ॥ मथुरायां द्वारवत्यां यो धनी
पुर एव च ॥ ७६ ॥ त्रिकालमागमिष्यामि सत्यंसत्यं पुनःपुनः॥ एवं ते ब्राह्मणाः श्रुत्वा योधनीपुरमागताः ॥ ७७ ॥ अवतीर्णस्त्रिभागेन प्रादुर्भावे
तु माथुरे ॥ एतत्ते कथितं सर्वं तीर्थस्योत्पत्तिकारणम् ॥ ७८ ॥ भूतं भव्यं भविष्यच्च वर्त्तमानं तथाऽपरम् ॥ यं श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नाऽत्र
संशयः ॥ ७९ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेद्बलकेशवौ ॥ तेन देवो जगद्धाता पूजितस्त्रिगुणात्मवान् ॥८०॥ उपवासी नरो भूत्वा यस्तु कुर्यात्प्रद
क्षिणम् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ८१ ॥ तत्र तीर्थे तु ये वृक्षास्तान्पश्यंत्यपि ये नराः ॥ तेऽपि पापैः प्रमुच्यंते भ्रूणहत्यासमै
रपि ॥ ८२ ॥ प्रातरुत्थाय ये केचित्पश्यंति बलकेशवौ ॥ तेन ते सदृशाःस्युर्वै देवदेवेन चक्रिणा ॥ ८३॥ ते पूज्यास्ते नमस्कार्यास्तेषां जन्म सुजी
वितम् ॥ ये नमंति जगन्नाथं देवं नारायणं हरिम् ॥ ८४ ॥ तत्र तीर्थे तु यद्दानं स्नानं देवार्चनं नृप ॥ तत्सर्वमक्षय्यं तस्य इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥
॥ ८५ ॥ प्रविश्याग्नौ मृतानां च यत्फलं समुदाहृतम् ॥ तच्छृणुष्व नृपश्रेष्ठ प्रोच्यमानमशेषतः॥८६॥ विमानेनाऽर्कवर्णेन किंकिणीजालमालिना॥
आग्नेये भवते तत्र मोदते कालमीप्सितम् ॥८७॥ जले चैवा मृतानां तु योधनीपुरमध्यतः ॥ वसंति वारुणे लोके यावदाभूतसंप्लवम्॥ ८८ ॥ अना
शके मृतानां तु तत्र तीर्थे नराधिप ॥ अनिवर्त्तिका गतिर्नृणां नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ८९ ॥ तत्र तीर्थे तु यो दद्यात्कपिलादानमुत्तमम् ॥ विधा
नेन तु संयुक्तं शृणु तस्याऽपि यत्फलम् ॥ ९० ॥ यावंति तस्या रोमाणि तत्प्रसूतेश्च भारत ॥ तावंति दिवि मोदंते सर्वकामैः सुपूजिताः ॥ ९१ ॥
यावंति रोमाणि भवंति धेन्वास्तावंति वर्षाणि महीयते सः ॥ स्वर्गाच्च्युतश्चाऽपि ततस्त्रिलोक्यां कुले समुत्पत्स्यति गोमतां सः ॥९२॥ तत्र तीर्थे तु
यो दद्याद्रूप्यं कांचनमेव वा॥कांचनेन विमानेन विष्णुलोके महीयते॥९३॥तस्मिंस्तीर्थे तु यो दद्यात्पादुके वस्त्रमेव च॥दानस्याऽस्य प्रभावेन लभते

१ तावंति वर्षाणि–इत्यर्थः । २ गोमताम्–विपुलधेनुमताम्–इत्यर्थः ।

स्वर्गमीप्सितम् ॥ ९४ ॥ ऋग्यजुःसामवेदानां पठनाद्यत्फलं भवेत् ॥ तत्र तीर्थे तु राजेंद्र गायत्र्या तत्फलं लभेत् ॥९५॥ प्रयागे यद्भवेत्पुण्यं गया
यां च त्रिपुष्करे ॥ कुरुक्षेत्रे तु राजेंद्र राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥ ९६ ॥ सोमेश्वरे च यत्पुण्यं सोमस्य ग्रहणे तथा ॥ तत्फलं लभते तत्र स्नानमात्रान्न
संशयः ॥ ९७ ॥ द्वादश्यां तु नरः स्नात्वा नमस्कृत्य जनार्दनम् ॥ उद्धृताः पितरस्तेन अवाप्तं जन्मनः फलम् ॥ ९८ ॥ संक्रांतौ च व्यतीपाते
द्वादश्यां च विशेषतः ॥ ब्राह्मणं भोजयेदेकं कोटिर्भवति भोजिता ॥ ९९ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि ह्यासमुद्राणि पांडव ॥ तानि सर्वाणि तत्रैव
द्वादश्यां पांडुनंदन ॥ १०० ॥ क्षयं यांति च दानानि यज्ञहोमबलिक्रियाः ॥ न क्षीयते महाराज तत्र तीर्थे तु यत्कृतम् ॥ १ ॥ यद्भूतं यद्भविष्यच्च
तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ कथितं ते मया सर्वं पृथग्भावेन भारत ॥ १०२ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आव
न्त्यखण्डे रेवाखण्डे रुक्मिणीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥
ततो गच्छेन्महाराज योजनेश्वरमुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धौ पुरा कल्पे नरनायणावृषी ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तपस्तप्त्वा संग्रामे देवदानवैः ॥ जयं प्राप्तौ
महात्मनौ नरनायणावुभौ ॥ २ ॥ पुनस्त्रेतायुगे प्राप्ते तौ देवौ रामलक्ष्मणौ ॥ तत्र तीर्थे पुनः स्नात्वा रावणो दुर्जयो हतः ॥ ३ ॥ पुनः पार्थ
कलौ प्राप्ते तौ देवौ बलकेशवौ ॥ वसुदेवकुले जातौ दुष्करं कर्म चक्रतुः ॥ ४ ॥ नरकं कालनेमिं च कंसं चाणूरमुष्टिकौ ॥ शिशुपालं जरा
संधं जघ्नतुर्बलकेशवौ ॥ ५ ॥ ततस्तत्र रिपून्संख्ये भीष्मद्रोणपुरः सरान् ॥ कर्णदुर्योधनादींश्च निहनिष्यति स प्रभुः ॥ ६ ॥ धर्म
क्षेत्रे कुरुक्षेत्रे तत्र युध्यंति ते क्षणम् ॥ भीमार्जुननिमित्तेन शिष्यौ कृत्वा परस्परम् ॥ ७ ॥ तत्र तीर्थे पुनर्गत्वा तपः कृत्वा
सुदुष्करम् ॥ पूजयित्वा द्विजान्भक्त्या यास्येते द्वारकां पुनः ॥ ८ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेद्बलकेशवौ ॥ तेन देवो जगद्धाता
पूजितस्त्रिगुणात्मवान् ॥९॥ उपवासी नरो भूत्वा यस्तु कुर्यात्प्रजागरम् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो गायंस्तस्य शुभां कथाम् ॥१०॥ यावतस्तत्र तीर्थे तु
वृक्षान्पश्यंति मानवाः ॥ ब्रह्महत्यादिकं पापं तावदेषां प्रणश्यति ॥ ११ ॥ प्रातरुत्थाय ये केचित्पश्यंति बलकेशवौ ॥ तेनैव सदृशाः सर्वे देवदेवेन
चक्रिणा ॥ १२ ॥ ते पूज्यास्ते नमस्कार्यास्तेषां जन्म सुजीवितम् ॥ ये नमंति जगत्पूज्यं देवं नारायणं हरिम् ॥ १३ ॥ तत्र तीर्थे तु यद्दानं स्नानं
देवार्च्चनं नृप ॥ क्रियते तत्फलं सर्वमक्षयायोपकल्पते ॥१४॥ अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः॥ लोकास्त्रयस्तेन भवंति दत्ता यः
कांचनं गां च भुवं च दद्यात् ॥ १५ ॥ एतत्ते कथितं सर्वं तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ अतीतं च भविष्यच्च वर्तमानं महाबलम् ॥ १६ ॥ श्रुत्वा वाऽपि

पठित्वेदं श्रावयित्वाऽथ धार्मिकान् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ १७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे योजनेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेन्महाराज द्वादशीतीर्थमुत्तमम् ॥ क्षरंति सर्वदानानि जपहोमबलिक्रियाः ॥१॥ न क्षीयते तु राजेंद्र चक्रतीर्थे तु यत्कृतम् ॥ यद्भूतं यद्भविष्यच्च तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ २ ॥ कथितं तन्मया सर्व्वं पृथग्भावेन भारत ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे द्वादशीतीर्थमहात्म्यवर्णनंनाम चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेद्धरापाल शिवतीर्थमनुत्तमम् ॥ दर्शनाद्यस्य देवस्य मुच्यते सर्व्वकिल्बिषैः ॥ १ ॥ शिवतीर्थे तु यः स्नात्वा जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ पूजयेत महादेवं सोऽग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या सोपवासोऽर्च्चयेच्छिवम् ॥ अनिवर्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकादसंशयम् ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे शिवतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अस्माहकं ततो गच्छेत्पितृतीर्थमनुत्तमम् ॥ प्रेतत्वाद्यत्र मुच्यंते पिंडेनैकेन पूर्वजाः ॥ १ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अस्माहकस्य माहात्म्यं कथयस्व ममानघ ॥ स्नानदानेन यत्पुण्यं तथा पिंडोदकेन च ॥ २ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ पुरा कल्पे नृपश्रेष्ठ ऋषिदेवसमागमे ॥ प्रश्नः पृष्टो मया तात यथा त्वमनुपृच्छसि ॥३॥ एकत्र सागराः सप्त सप्रयागाः सपुष्कराः॥ नास्य साम्यं लभंते ते नात्र कार्या विचारणा ॥ ४ ॥ सोमनाथं तु विख्यातं यत्सोमेन प्रतिष्ठितम् ॥ तत्र सोमग्रहे पुण्यं तत्पुण्यं लभते नरः ॥ ५ ॥ मांसांते पितरो नृणां वीक्षंते संततिं स्वकाम् ॥ कश्चिदस्मत्कुलेऽस्माकं पिंडमत्र प्रदास्यति ॥६ ॥ प्रपितामहास्तथादित्याः श्रुतिरेषा सनातनी ॥ एवंब्रुवंति देवाश्च ऋषयः सतपोधनाः ॥ ७ ॥ सकृत्पिडोदकेनैव शृणु पार्थिव यत्फलम् ॥ द्वादशाब्दानि राजेंद्र योगं भुक्त्वा सुशोभनम् ॥ ८ ॥ युगेयुगे महाराज अस्माहके पितामहाः ॥ सर्वदा ह्यवलोकंत आगच्छंतं स्वगोत्रजम् ॥ ९ ॥ भविष्यति किमस्माकममावास्याप्यमाहके ॥ स्नानं दानं च ये कुर्युः पितॄणां तिलतर्पणम् ॥ १० ॥ ते सर्वपापनिर्मुक्ताः सर्वान्कामांल्लभति वै ॥ जलमध्येत्र भूपाल अग्नितीर्थं च तिष्ठति ॥ ११ ॥ दर्शनात्तस्य तीर्थस्य पापराशिर्विलीयते ॥ स्नानमात्रेण राजेंद्र ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ १२ ॥ शुक्लांबरधरो नित्यं नियतः स जितेंद्रियः ॥ एककालं तु भुंजानो मासं

१ इतः प्राक्—कार्मिथिलपुस्तके—वाराहतीर्थमाहात्म्यरूपोऽध्यायोऽस्ति—परं सोऽत्र पूर्वं यथानुपूर्वीक एवायातोऽस्ति—अतः पुनरुक्तमयात्रात्र निक्षिप्यते । २ मासान्ते—अमावास्यायाम्—इत्यर्थः ।

तीर्थस्य सन्निधौ ॥ १३ ॥ सुवर्णालंकृतानां तु कन्यानां शतदानजम् ॥ फलमाप्नोति संपूर्णं पितृलोके महीयते ॥ १४ ॥ पृथिव्यामासमुद्रायां
महाभोगपतिर्भवेत् ॥ धनधान्यसमायुक्तो दाता भवति धार्मिकः ॥ १५ ॥ उपवासी शुचिर्भूत्वा ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥ अस्माहकं समासाद्य
यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥ १६ ॥ कोटिवर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः ॥ १७ ॥ सुवर्णमणिमु
क्ताढ्ये कुले जायेत रूपवान् ॥ कृत्वाऽभिषेकविधिना हयमेधफलं लभेत् ॥ १८ ॥ धनाढ्यो रूपवान्दक्षो दाता भवति धार्मिकः ॥ चतुर्वेदेषु
यत्पुण्यं सत्यवादिषु यत्फलम् ॥ १९ ॥ तत्फलं लभते नूनं तत्र तीर्थेऽभिषेचनात् ॥ तीर्थानां परमं तीर्थं निर्मितं शंभुना पुरा ॥ २० ॥ हृदयेशः
स्वयं विष्णुर्जपेदेवं महेश्वरम् ॥ गन्धर्वाप्सरसश्चैव मरुतो मारुतास्तथा ॥ २१ ॥ विश्वेदेवाश्च पितरः सचन्द्राः सदिवाकराः ॥ मरीचिरत्र्यंगि
रसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ २२ ॥ प्रचेताश्च वसिष्ठश्च भृगुर्नारद एव च ॥ च्यवनो गालवश्चैव वामदेवो महामुनिः ॥ २३ ॥ वालखिल्याश्च
गंधारास्तृणबिंदुश्च जाजलिः ॥ उद्दालकश्चर्ष्यशृंगो वसिष्ठश्च सनंदनः ॥ २४ ॥ शुकश्चैव भरद्वाजो वात्स्यो वात्स्यायनस्तथा ॥ अगस्तिर्मित्राव
रुणौ विश्वामित्रो मुनीश्वरः ॥ २५ ॥ गौतमश्च पुलस्त्यश्च पौलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ सनातनस्तु कपिलो वाह्निः पंचशिखस्तथा ॥ २६ ॥
अन्येऽपि बहवस्तत्र मुनयः शंसितव्रताः ॥ क्रीडन्ति देवताः सर्व्वे ऋषयः सतपोधनाः ॥ २७ ॥ मनुष्याश्चैव योगींद्राः पितरः सपितामहाः ॥
अस्माहकेऽत्र तिष्ठंति सर्वे एव न संशयः ॥ २८ ॥ पितरः पितामहाश्चैव तथैव प्रपितामहाः ॥ येषां दत्तमुपस्थायि सुकृतं वाऽपि दुष्कृतम् ॥ २९ ॥
अक्षयं तत्र तत्सर्वं यत्कृतं योधनीपुरे ॥ मातरं पितरं त्यक्त्वा सर्वबन्धुसुहृज्जनान् ॥ ३० ॥ धनं धान्यं प्रियान्पुत्रांस्तथा देहं नृपोत्तम ॥
गच्छते वायुभूतस्तु शुभाऽशुभसमन्वितः ॥ ३१ ॥ अदृश्यः सर्वभूतानां परमात्मा महत्तरः ॥ शुभाऽशुभगतिं प्राप्तः कर्मणा स्वेन पार्थिव ॥
॥ ३२ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ शुभाऽशुभं न बन्धूनां जायते केन हेतुना ॥ एकः प्रसूयते जंतुरेक एव प्रलीयते ॥ ३३ ॥ एको हि भुंक्ते
सुकृतमेक एव हि दुष्कृतम् ॥ ३४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एष त्वयोक्तो नृपते महाप्रश्नः स्मृतो मया ॥ ३५ ॥ पितामहमुखोद्गीतं
श्रुतं ते कथयाम्यहम् ॥ यन्मे पितामहात्पूर्वं विज्ञातमृषिसंसदि ॥ ३६ ॥ न माता न पिता बन्धुः कस्यचिन्न सुहृत्कचित् ॥ कस्य न
ज्ञायते रूपं वायुभूतस्य देहिनः ॥ ३७ ॥ यद्येवं न भवेत्तात लोकस्य तु नरेश्वर ॥ अमर्यादं भवेन्नूनं विनश्यति चराचरम् ॥ ३८ ॥ एवं
ज्ञात्वा पुरा राजन्समस्तैर्लोककर्तृभिः ॥ मर्यादा स्थापिता लोके यथा धर्मो न नश्यति ॥ ३९ ॥ धर्मे नष्टे मनुष्याणामधर्मोभिभवेत्पुनः ॥ ततः

स्वधर्मचलनान्नरके गमनं ध्रुवम् ॥ ४० ॥ लोको निरंकुशः सर्वो मर्यादालंघने रतः ॥ मर्यादा स्थापिता तेन शास्त्रं वीक्ष्य महर्षिभिः ॥ ४१ ॥
स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ॥ पिंडोदकप्रदानं च तथैवाऽतिथिपूजनम् ॥ ४२ ॥ पितरः पितामहाश्चैव तथैव प्रपितामहाः ॥
त्रयो देवाः स्मृतास्तात ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ४३ ॥ पूजितैः पूजिताः सर्वे तथा मातामहास्त्रयः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्रुतिस्मृत्यर्थ
नोदितान् ॥ ४४ ॥ धर्मं समाचरन्नित्यं पापांशेन न लिप्यते ॥ श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं मनसाऽपि न लंघयेत् ॥ ४५ ॥ इह लोके परे चैव
यदीच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ पितापुत्रौ सदाप्येकौ बिंबार्द्धिबमिवोद्धृतौ ॥ ४६ ॥ विभक्तौ वाऽविभक्तौ वा श्रुतिस्मृत्यर्थतस्तथा ॥ उद्धरेदात्मनात्मा
नमात्मानमवसादयेत् ॥ ४७ ॥ पिंडोदकप्रदानाभ्यामृते पार्थ न संशयः ॥ एवं ज्ञात्वा प्रयत्नेन पिंडोदकप्रदो भवेत् ॥ ४८ ॥ आयुर्धर्मो यश
स्तेजः संततिश्चैव वर्द्धते ॥ पृथिव्यां सागरांतायां पितृक्षेत्राणि यानि च ॥ ४९ ॥ तानि ते संप्रवक्ष्यामि येषु दत्तं महाफलम् ॥ गयायां पुष्करे
ज्येष्ठे प्रयागे नैमिषे तथा ॥ ५० ॥ सन्निहत्यां कुरुक्षेत्रे प्रभासे कुरुनन्दन ॥ पिंडोदकप्रदानेन यत्फलं कथितं बुधैः ॥ ५१ ॥ अस्माहके तदाऽऽ
प्नोति नर्मदायां न संशयः ॥ तत्र ब्रह्मा मुरारिश्च रुद्रश्च उमया सह ॥ ५२ ॥ इन्द्राद्या देवताः सर्वे पितरो मुनयस्तथा ॥ सागराः सरितश्चैव पर्व
ताश्च वलाहकाः ॥५३॥ तिष्ठन्ति पितरः सर्वे सर्वतीर्थाधिकं ततः ॥ स्थिता ब्रह्मशिला तत्र गजकुम्भनिभा नृप ॥५४॥ कलौ न दृश्या भवति प्रधा
नं यद्गयाशिरः ॥ वैशाखे मासि संप्राप्तेऽमावास्यां नृपोत्तम ॥ ५५ ॥ व्याप्य सा तिष्ठते तीर्थं गजकुम्भनिभा शिला ॥ तच्च गव्यूतिमात्रं हि तीर्थं त
तः प्रचक्षते ॥ ५६ ॥ तस्मिन्दिने तत्र गत्वा यस्तु श्राद्धप्रदो भवेत् ॥ पितृणामक्षया तृप्तिर्जायते शतवार्षिकी ॥ ५७ ॥ अन्यस्यामप्यमावास्यां
यः स्नात्वा विजितेंद्रियः ॥ करोति मनुजः श्राद्धं विधिवन्मंत्रसंयुतम् ॥ ५८ ॥ तस्य पुण्यफलं यत्स्यात्तच्छृणुष्व नराधिप ॥ अग्निष्टोमाश्व
मेधाभ्यां वाजपेयस्य यत्फलम् ॥ ५९ ॥ तत्फलं समवाप्नोति यथा मे शंकरोऽब्रवीत् ॥ रौरवादिषु सर्वेषु नरकेषु व्यवस्थिताः ॥ ६० ॥ पिता
पितामहाद्याश्च पितृके मातृके तथा ॥ पिंडोदकेन चैकेन तर्प्पणेन विशेषतः ॥ ६१ ॥ क्रीडंति पितृलोकस्था यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ये कर्मस्था
विकर्मस्था ये जाताः प्रेतकल्मषाः ॥ ६२ ॥ पिंडेनैकेन शुध्यंते तेऽपि तत्र न संशयः ॥ अस्माहके शिला दिव्या तिष्ठते गजसन्निभा ॥ ६३ ॥
ब्रह्मणा निर्मिता पूर्वं सर्वपापक्षयंकरी ॥ उपर्यस्या यथान्यायं पितॄनुद्दिश्य भारत ॥ ६४ ॥ दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु दद्यात्पिंडान्विचक्षणः ॥ भूमौ

धान्नेन सिद्धेन श्राद्धं कृत्वा यथाविधि ॥ ६५ ॥ श्राद्धिभ्यो वस्त्रयुग्मान छत्रोपानत्कमंडलु ॥ दक्षिणा विविधा देया पितॄनुदिश्य भारत ॥
॥ ६६ ॥ यो ददाति द्विजश्रेष्ठ तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ तस्य ते द्वादशाब्दानि तृप्तिं यांति न संशयः ॥ ६७ ॥ अस्माद्दके महाराज पितरश्च
पितामहाः ॥ वायुभूता निरीक्षंते आगच्छंतं स्वगोत्रजम् ॥ ६८ ॥ अत्र तीर्थे सुतोभ्येत्य स्नात्वा तोयं प्रदास्यति ॥ श्राद्धं वा पिंडदानं वा तेन
यास्याम सद्गतिम् ॥ ६९ ॥ स्नाने कृते तु ये केचिज्जायंते वस्त्रविप्लुषः ॥ प्रीणयेन्नरकस्थांस्तु तैः पितॄन्नाऽत्र संशयः ॥ ७० ॥ केशोदबिंदव
स्तस्य ये चाऽन्ये लेपभाजिनः ॥ तृप्यंत्यनग्निसंस्कारा ये मृताः स्युः स्वगोत्रजाः ॥ ७१ ॥ तत्र तीर्थे तु ये केचिच्छ्राद्धं कृत्वा विधानतः ॥
नरकादुद्धरंत्याशु जपंतः पितृसंहिताम् ॥ ७२ ॥ वनस्पतिगते सोमे यदा सोमदिनं भवेत् ॥ अक्षयाल्लभते लोकान्पिंडेनैकेन मानवः ॥ ७३ ॥
अक्षयं तत्र वै सर्व जायते नाऽत्र संशयः ॥ नरकादुद्धरंत्याशु जपन्ते पितृसंहिताम् ॥ ७४ ॥ तस्मिंस्तीर्थे त्वमावास्यां पितॄनुदिश्य भारत ॥
नीलं सर्वांगसंपूर्णं योऽभिषिच्य समुत्सृजेत् ॥ ७५ ॥ तस्य पुण्यफलं वक्तुं न तु वाचस्पतिः क्षमः ॥ अस्माद्दके वृषोत्सर्गाद्यत्पुण्यं समवाप्यते
॥ ७६ ॥ तव शुश्रूषणात्सर्वं तत्प्रवक्ष्यामि भारत ॥ रौरवादिषु ये किंचित्पच्यंते तस्य पूर्वजाः ॥ ७७ ॥ वृषोत्सर्गेण तान्सर्वांस्तारयेदेकविं
शतिम् ॥ लोहितो यस्तु वर्णेन मुखे पुच्छे च पांडुरः ॥ ७८ ॥ पिंगः खुरविषाणाभ्यां स नीलो वृष उच्यते ॥ यस्तु सर्वांगपिंगश्च श्वेतः
पुच्छखुरेषु च ॥ ७९ ॥ स पिंगो वृष इत्याहुः पितॄणां प्रीतिवर्धनः ॥ पारावतसवर्णश्च ललाटे तिलको भवेत् ॥ ८० ॥ तं वृषं बभ्रुमित्याहुः
पूर्णं सर्वांगशोभनम् ॥ सर्वांगेष्वेकवर्णो यः पिंगः पुच्छखुरेषु च ॥ ८१ ॥ खुरपिंगं तमित्याहुः पितॄणां सद्गतिप्रदम् ॥ नीलं सर्वशरीरेण स्वा
रक्तनयनं दृढम् ॥ ८२ ॥ तमेव नीलमित्याहुर्नीलः पञ्चविधः स्मृतः ॥ यस्तु वैश्यगृहे जातः स वै नीलो विशिष्यते ॥ ८३ ॥ न वाहयेद्गृहे
जातं वत्सकं तु कदाचन ॥ तेनैव च वृषोत्सर्गे पितॄणामनृणो भवेत् ॥ ८४ ॥ जातं तु स्वगृहे वत्सं द्विजन्मा यस्तु वाहयेत् ॥ पतंति पितर
स्तस्य ब्रह्मलोकगता अपि ॥ ८५ ॥ यथायथा हि पिबति पीत्वा धूनाति मस्तकम् ॥ पिबन्पितॄन्प्रीणयति नरकादुद्धरेद्धुनन् ॥ ८६ ॥ यथा
पुच्छाभिघातेन स्कन्धं गच्छंति बिंदवः ॥ नरकादुद्धरंत्याशु पतितान्गोत्रिणस्तथा ॥ ८७ ॥ गर्जन्प्रावृषि काले तु विषाणाभ्यां भुवं लिखन् ॥
खुरेभ्यो या मृदुद्धूता तया संप्रीणयेदृषीन् ॥ ८८ ॥ पिबन्पितॄन्प्रीणयते खादनोल्लेखने सुरान् ॥ गर्जन्नृषिमनुष्यांश्च धर्मरूपो हि धर्मज ॥ ८९ ॥

१ भूमौ चान्नेन सिद्धेन--एतन्--पाकनिष्पादि शिलोपरि न कुर्यात्--किं तु भूमावेव--पिण्डदानमत्र शिलायां कर्तव्यमिति सूचितम् । २ वनस्पतिगते सोमे--अमायाम्--इत्यर्थः--प्रागुक्तः ।

भूतैर्वापि पिशाचैर्वा चातुर्थिकज्वरेण वा ॥ गृहीतोऽस्माहकं गच्छेत्सर्वेषामाधिनाशनम् ॥ ९० ॥ स्नात्वा तु विमले तोये दर्भग्रंथिं निबन्धयेत् ॥ मस्तके बाहुमूले वा नाभ्यां वा गलकेऽपि वा ॥ ९१ ॥ गत्वा देवसमीपं च प्रादक्षिण्येन केशवम् ॥ ततः समुच्चरन्मंत्रं गायत्र्या वाथ वैष्णवम् ॥ ९२ ॥ नारायणं शरण्येशं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ नमो यज्ञांगसंभूत सर्वव्यापिन्नमोऽस्तु ते ॥ ९३ ॥ नमो नमस्ते देवेश पद्मगर्भ सनातन ॥ दामोदर जयानंत रक्ष मां शरणागतम् ॥ ९४ ॥ त्वं कर्त्ता त्वं च हर्त्ता च जगत्यस्मिंश्चराचरे ॥ त्वं पालयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च ॥ ९५ ॥ प्रसीद देवदेवेश सुप्तमंगं प्रबोधय ॥ त्वद्ध्याननिरतो नित्यं त्वद्भक्तिपरमो हरे ॥ ९६ ॥ इति स्तुतो मया देव प्रसादं कुरु मेऽच्युत ॥ मां रक्षरक्ष पापेभ्यस्त्रायस्व शरणागतम् ॥ ९७ ॥ एवं स्तुत्वा च देवेशं दानवान्तकरं हरिम् ॥ पुनरुक्तेन वै स्नात्वा ततो विप्रांस्तु भोजयेत् ॥ ९८ ॥ वेदोक्तेन विधानेन स्नानं कृत्वा यथाविधि ॥ पिंडनिर्वपणं कृत्वा वाचयेत्स्वस्तिकं ततः ॥ ९९ ॥ एवं स्तुत्वा च देवेशं दानवांतकरं हरिम् ॥ पुनरुक्तेन[1] वै स्नात्वा ततो विप्रांस्तु भोजयेत्॥१००॥वेदोक्तेन विधानेन स्नानं कृत्वा यथाविधि ॥ एवं तान्वाचयित्वा तु ततो विप्रान्विसर्जयेत ॥ १०१ ॥ यत्तत्रोच्चारितं किंचित्तद्द्विप्रेभ्यो निवेदयेत्॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा नारी वा भक्तितत्परा ॥ शक्तितो दक्षिणां दद्यात्कृत्वा श्राद्धं यथाविधि ॥ १०२ ॥ तत्र तीर्थे नरो यावत्स्नापयेद्विधिपूर्वकम् ॥ क्षीरेण मधुना वापि दध्ना वा शीतवारिणा ॥ १०३ ॥ तावत्पुष्करपात्रेषु पिबंति पितरो जलम्॥अयने विषुवे चैव युगादौ सूर्यसंक्रमे ॥१०४॥ पुष्पैः संपूज्य देवेशं नैवेद्यं यः प्रदापयेत ॥ सोश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥ १०५ ॥ तत्र तीर्थे तु यो राजन्सूर्यग्रहणमाचरेत् ॥ सूर्यतेजोनिभैर्यानैर्विष्णुलोके महीयते ॥ १०६ ॥ तत्र तीर्थे तु यः श्राद्धं पितृभ्यः संप्रयच्छति ॥ सत्पुत्रेण च तेनैव संप्राप्तं जन्मनः फलम् ॥१०७॥ इति श्रुत्वा ततो देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाश्च स्थापयां चक्रुरीश्वरम् ॥ १०८ ॥ सर्वरोगोपशमनं सर्वपातकनाशनम्॥ यस्तु संवत्सरं पूर्णममावास्यां तु भावितः ॥ १०९ ॥ पितृभ्यः पिंडदानं च कुर्याद स्माहके नृप ॥ त्रिपुष्करे गयायां च प्रभासे नैमिषे तथा ॥११०॥ यत्पुण्यं श्राद्धकर्तृणां तदिहैव भवेद्ध्रुवम् ॥ तिलोदकं कुशैर्मिश्रं यो दद्याद्दक्षिणामुखः ॥ १११ ॥ मन्वादौ च युगादौ च व्यतीपाते दिनक्षये॥ यो दद्यात्पितृमातृभ्यः सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥११२॥ अस्माहके नरो यस्तु स्नात्वा संपूजयेद्धरिम् ॥ ब्रह्माणं शंकरं भक्त्या कुर्य्याज्जागरणक्रियाम ॥ ११३ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः शक्रातिथ्यमवाप्नुयात् ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा यः

१ पुनरुक्तेन—इत्याद्युक्तम्—एतेन त्रिरावृत्तिः स्तोत्रपाठस्य सूचिता पौनरुक्त्यमिदमिति तु न शंकनीयम् ।

पश्यति जनार्दनम् ॥ ११४ ॥ विशेषविधिनाऽभ्यर्च्य प्रणम्य च पुनःपुनः ॥ सपुत्रेण च तेनैव पितणां विहिता गतिः ॥ ११५ ॥ एकमूर्तित्र
यो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ सत्कार्यकारणोपेताः सुसूक्ष्माः सुमहाफलाः॥ ११६ ॥ एतत्ते कथितं राजन्महापातकनाशनम् ॥ अस्माहकस्य माहा
त्म्यं किमन्यत्परिपृच्छसि ॥ ११७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे अस्माहकतीर्थ
माहात्म्यवर्णनं नाम षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल सिद्धेश्वरमनुत्तमम् ॥
नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेद्वृषभध्वजम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो गतिं यात्यश्वमेधिनाम् ॥ २ ॥
तत्र तीर्थे तुयः स्नात्वा श्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नतः॥ पितृणां प्रीणनार्थाय सर्वं तेन कृतं भवेत् ॥ ३ ॥ तत्र तीर्थे मृतानां तु जंतूनां नृपसत्तम ॥ गर्भवासे
मतिस्तेषां न जायेत कदाचन ॥ ४ ॥ गर्भवासो हि दुःखाय न सुखाय कदाचन ॥ तत्तीर्थवारिणा स्नातुर्न पुनर्भवसंभवः ॥ ५ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे सिद्धेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽ
ध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल तीर्थमंगारकं शिवम् ॥ उत्तरे नर्मदाकूले सर्वपापक्षयंकरम् ॥ १ ॥
चतुर्थ्यंगारकदिने संकल्प्य कृतनिश्चयः ॥ स्नायादस्तं गते सूर्ये संध्योपासनतत्परः ॥ २ ॥ पूजयेल्लोहितं[1] भक्त्या गंधमाल्यविभूषणैः॥ संस्थाप्य
स्थंडिले देवं रक्तचंदनचर्चितम् ॥ ३ ॥ अंगारकायेति नमः कर्णिकायां प्रपूजयेत् ॥ कुजाय भूमिपुत्राय रक्तांगाय सुवाससे ॥ ४ ॥ हरकोपोद्भवा
येति स्वेदजायाऽतिबाहवे ॥ सर्वकामप्रदायेति पूर्वादिषु दलेषु च ॥ ५ ॥ एवं संपूज्य विधिवद्दद्यादर्घ्यं विधानतः ॥ भूमिपुत्र महावीर्य स्वेदो
द्भव पिनाकिनः ॥ ६ ॥ अंगारक महातेजा लोहितांग नमोऽस्तु ते ॥ करकं वारिसंयुक्तं शालितंदुलपूरितम् ॥ ७ ॥ सहिरण्यं सवस्त्रं च मोदकोपरि
संस्थितम् ॥ ब्राह्मणाय निवेद्यं तत्कुजो मे प्रीयतामिति ॥ ८ ॥ अर्घं दत्त्वा विधानेन रक्तचंदनवारिणा ॥ रक्तपुष्पसमाकीर्णं तिलतंदुलमिश्रितम् ॥
॥ ९ ॥ कृत्वा ताम्रमये पात्रे मंडले वर्तुले शुभे ॥ कृत्वा शिरसि तत्पात्रं जानुभ्यां धरणीं गतः ॥ १० ॥ मंत्रपूतं महाभाग दद्यादर्घ्यं विचक्षणः ॥
॥१०९॥ ततो भुंजीत मौनेन क्षारतिलाम्लवर्जितम् ॥ ११ ॥ स्निग्धं मृदुसमधुरमात्मनः श्रेय इच्छता ॥ एवं चतुर्थ्यां संप्राप्ते चतुर्थ्यंगारके नृप ॥ १२ ॥ ॥२८३॥
सौवर्णं कारयेद्देवं यथाशक्ति सुरूपिणम् ॥ स्थापयेत्ताम्रके पात्रे गुडपीठसमन्विते ॥ १३ ॥ गंधपुष्पादिभिर्देवं पूजयेद्गुडसंस्थितम् ॥ ईशान्यां

१ लोहितम्—अंगारकम्—इत्यर्थः ।

स्थापयेदेवं शुद्धतोयसमन्वितम् ॥१४॥ कासारेण तथाग्नेय्यां स्थापयेत्करकं परम् ॥ रक्ततंदुलसंमिश्रं नैर्ऋत्यां वायुगोचरे ॥१५॥ स्थापयेन्मोदकैः
सार्धं चतुर्थं करकं बुधः ॥ सूत्रेण वेष्टितग्रीवं गंधमाल्यैरलंकृतम् ॥ १६ ॥ शंखतूर्यनिनादेन जयशब्दादिमंगलैः ॥ रक्तांबरधरं विप्रं रक्तमाल्यानु
लेपनम् ॥ १७ ॥ वेदिमध्यगतं वाऽपि महदासनसंस्थितम् ॥ सुरूपं सुभगं शांतं सर्वभूतहिते रतम् ॥१८॥ वेदविद्याव्रतस्नातं सर्वशास्त्रविशारदम् ॥
पूजयित्वा यथान्यायं वाचयेत्पांडुनंदन ॥ १९ ॥ रक्तां गां च ततो दद्याद्रक्तेनानडुहा सह ॥ प्रीयतां भूमिजो देवः सर्वदैवतपूजितः ॥ २० ॥ विप्रं
प्रदक्षिणीकृत्य पत्नीपुत्रसम न्वितः ॥ पितृमातृसुहृत्सार्द्धं क्षमाप्य च विसर्जयेत् ॥ २१ ॥ एवं कृतस्य तस्याऽथ तस्मिंस्तीर्थे विशेषतः ॥ यत्पुण्य
फलमुद्दिष्टं तत्ते सर्वं वदा म्यहम् ॥ २२ ॥ सप्त जन्मानि राजेंद्र सुरूपः सुभगो भवेत् ॥ तीर्थस्याऽस्य प्रभावेन नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ २३ ॥
अकामो वा सकामो वा तत्र तीर्थे मृतो नरः ॥ अंगारकपुरं याति देवगंधर्वपूजितः ॥ २४ ॥ उपभुज्य यथान्यायं दिव्यान्भोगाननुत्तमान् ॥ इह
मानुष्य लोके वै राजा भवति धार्मिकः ॥ २५ ॥ सुरूपः सुभगश्चैव सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ जीवेद्वर्षशतं साग्रं सर्वलोकनमस्कृतः ॥ २६ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे मंगलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टाचत्वारिंशदधिकशततमोऽ
ध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवाऽनंतरं तीर्थं लिंगेश्वरमिति श्रुतम् ॥ दर्शनाद्देवदेवस्य यत्र पापं प्रणश्यति
॥ १ ॥ कृत्वा तु कदनं घोरं दानवानां युधिष्ठिर ॥ वाराहं रूपमास्थाय नर्मदायां व्यवस्थितः ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नानं कृत्वा देवं नमस्यति ॥
स मुच्यते नृपश्रेष्ठ महापापैः पुराकृतैः ॥ ३ ॥ द्वादश्यां कृष्णपक्षस्य शुक्ले च समुपोषितः ॥ गंधमाल्यैर्जगन्नाथं पूजयेत्पांडुनंदन ॥ ४ ॥ ब्राह्म
णांश्च महाभाग दानसंमानभोजनैः॥ पूजयेत्परया भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ५ ॥ सत्रयाजिफलं जंतुर्लभते द्वादशाब्दकैः ॥ ब्राह्मणान्भोजयं
स्तत्र तदेव लभते फलम् ॥ ६ ॥ तर्प्पयित्वा पितॄन्देवान्स्नात्वा तद्गतमानसः ॥ जपेद्द्वादशनामानि देवस्य पुरतः स्थितः ॥ ७ ॥ मासिमासि निरा
हारो द्वादश्यां कुरुनंदन ॥ केशवं पूजयेन्नित्यं मासि मार्गशिरे बुधः॥८॥ पौषे नारायणं देवं माघमासे तु माधवम् ॥ गोविंदं फाल्गुने मासि विष्णुं
चैत्रे समर्चयेत् ॥ ९ ॥ वैशाखे मधुहंतारं ज्येष्ठे देवं त्रिविक्रमम् ॥ वामनं तु तथाऽऽषाढे श्रावणे श्रीधरं स्मरेत् ॥ १० ॥ हृषीकेशं भाद्रपदे पद्मनाभं
तथाऽश्विने ॥ दामोदरं कार्त्तिके तु कीर्त्तयन्नावऽसीदति ॥ ११ ॥ वाचिकं मानसं पापं कर्मजं यत्पुरा कृतम् ॥ तन्नश्यति न संदेहो मासनामानुकी
र्तनात् ॥ १२ ॥ स्वयं विबुद्धः सततमुन्मिषन्निमिषंस्तथा ॥ शीघ्रं प्रपश्य भुंजानो मंत्रहीनं समुद्गिरेत् ॥ १३ ॥ परमापद्गतस्याऽपि जंतोरेषा प्रति

क्रिया ॥ यन्मासाधिपतेर्विष्णोर्मासनामानुकीर्त्तनम् ॥ १४ ॥ ता निशास्ते च दिवसास्ते मासास्ते च वत्सराः ॥ नराणां सफला येषु चिंतितो
भगवान्हरिः ॥ १५ ॥ परमापद्गतस्याऽपि यस्य देवो जनार्दनः ॥ नाऽवसर्पति हृत्पद्मात्स योगी नाऽत्र संशयः ॥ १६ ॥ ते भाग्यहीना मनुजाः
सुशोच्यास्ते भूमिभाराय कृतावताराः ॥ अचेतनास्ते पशुभिः समाना ये भक्तिहीना भगवत्यनंते ॥ १७ ॥ ते पूर्णकार्या पुरुषाः पृथिव्यां ते स्वां
गपाताद्भुवनं पुनंति ॥ विचक्षणा विश्वविभूषणास्ते ये भक्तियुक्ता भगवत्यनंते ॥१८॥ स एव सुकृती तेन लब्धं जन्मतरोः फलम् ॥ चित्ते वचसि
काये च यस्य देवो जनार्दनः ॥ १९ ॥ एतत्तीर्थवरं पुण्यं लिंगो यत्र जनार्दनः ॥ वंचयित्वा रिपून्संख्ये क्रोडो भूत्वा सनातनः ॥२०॥ उपप्लवे चंद्र
मसो रवेश्च योह्यष्टकानामयनद्वये च ॥ पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो मनुष्यः ॥ २१ ॥ घोणोन्मीलितमेरुरंध्रनिवहो दुःखाब्धि
मज्जत्प्लवः प्रादुर्भूतरसातलोदरबृहत्पंकार्द्रमग्नक्षुरः ॥ फूत्कारोत्करनुन्नवातविदलद्दिग्दंतिनादश्रुतिन्यस्तस्तब्धवपुः श्रुतिर्भवतु वः क्रोडो हरिः शांतये
॥ २२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे लिंगवाराहतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनपञ्चाशद
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज कुसुमेश्वरमुत्तमम् ॥ दक्षिणे नर्मदाकूले उप
पातकनाशनम् ॥ १ ॥ कामेन स्थापितो देवः कुसुमेश्वरसंज्ञितः ॥ ख्यातः सर्वेषु लोकेषु देवदेवः सनातनः ॥ २ ॥ कामो मनोभवो विश्वः कुसु
मायुधचापभृत् ॥ स कामान्ददाति सर्वान्पूजितो मीनकेतनः ॥ ३ ॥ तेन निर्दग्धकायेन चाराध्य परमेश्वरम् ॥ अनंगेन तथा प्राप्तमंगित्वं नर्मदा
तटे ॥ ४ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अंगिभूतस्य नाशत्वमनंगस्य तु मे वद ॥ न श्रुतं न च मे दृष्टं भूतपूर्वं कदाचन ॥ ५ ॥ एतत्सर्वं यथा
वृत्तमाचक्ष्व द्विजसत्तम ॥ श्रोतुमिच्छामि विप्रेंद्र भीमार्जुनयमैः सह ॥६॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ आदौ कृतयुगे तात देवदेवो महेश्वरः ॥ तप
श्चचार विपुलं गंगासागरसंस्थितः ॥ ७ ॥ तेन संपादिता लोकास्तपसा ससुरासुराः ॥ जग्मुस्ते शरणं सर्वे देवदेवं शचीपतिम् ॥ ८ ॥ व्यापकः सर्व
भूतानां देवदेवो महेश्वरः ॥ संतापयति लोकांस्त्रींस्तन्निवारय गोपते ॥९॥ श्रुत्वा तद्वचनं तेषां देवानां बलवृत्रहा ॥ चिंतयामास मनसा तपोविघ्नाय
॥११०॥ चादिशत् ॥ १० ॥ अप्सरां मेनकां रंभां घृताचीं च तिलोत्तमाम् ॥ वसंतं कोकिलं कामं दक्षिणानिलमुत्तमम् ॥ ११ ॥ गत्वा तत्र महादेवं तप ॥२८४॥
श्चरणतत्परम् ॥ क्षोभयध्वं यथान्यायं गंगासागरवासिनम् ॥ १२ ॥ एवमुक्तास्तु ते सर्वे देवराजेन भारत ॥ देवाप्सरःसमोपेता जग्मुस्ते हर

१ गोपते–स्वर्लोकाधीश्वर–इत्यर्थः ।

सन्निधौ ॥ १३ ॥ वसंतमासे कुसुमाकराकुले मयूरदात्यूहसुकोकिलाकुले ॥ प्रनृत्य देवाप्सरगीतसंकुले प्रवाति वाते यमनैर्ऋताकुले ॥ १४ ॥ तेन संमूर्च्छिताः सर्वे संसर्गाच्च खगोत्तमाः ॥ मधुमाधवगंधेन सकिन्नरमहोरगाः ॥ १५ ॥ यावदालोकते तावत्तद्वनं व्याकुलीकृतम् ॥ वीक्षते मदनाविष्टं दशावस्थागतं जनम् ॥ १६ ॥ देवदेवोऽपि देवानामवस्थात्रितयं गतः ॥ सात्त्विकीं राजसीं राजंस्तामसीं तां शृणुष्व मे ॥ १७ ॥ एकं योगसमाधिना मुकुलितं चक्षुर्द्वितीयं पुनः पार्वत्या जघनस्थलस्तनतटे शृंगारभारालसम् ॥ अन्यद्दूरनिरस्तचापमदनक्रोधानलोद्दीपितं शंभोर्भिन्नरसं समाधिसमये नेत्रत्रयं पातु वः ॥ १८ ॥ एवं दृष्टः स देवेन सशरः सशरासनः ॥ भस्मीभूतो गतः कामो विनाशः सर्वदेहिनाम् ॥ १९ ॥ कामं दृष्ट्वा क्षयं यातं तत्र देवाऽप्सरोगणाः ॥ भीता यथाऽऽमतं सर्वे जग्मुश्चैव दिशो दश ॥ २० ॥ कामेन रहिता लोकाः ससुरासुरमानवाः ॥ ब्रह्माणं शरणं जग्मुर्देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ २१ ॥ सीदमानं जगद्दृष्ट्वा तमूचुः परमेष्ठिनम् ॥ जानासि त्वं जगच्छेषं प्रभो मैथुनसंभवात् ॥ २२ ॥ प्रजाः सर्वा विशुष्यंति कामेन रहिता विभो ॥ २३ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तेषां देवानां प्रपितामहः॥ जगाम सहितस्तत्र यत्र देवो महेश्वरः ॥ २४ ॥ अतोषयज्जगन्नाथं सर्वभूतमहेश्वरम् ॥ स्तुतिभिस्तंडकैः[2] स्तोत्रैर्वेदवेदांगसंभवैः ॥ २५ ॥ ततस्तुष्टो महादेवो देवानां परमेश्वरः ॥ उवाच मधुरां वाणीं देवान्ब्रह्मपुरोगमान् ॥ २६ ॥ किं कार्यं कश्च संतापः किं वाऽऽगमनकारणम् ॥ देवतानामृषीणां च कथ्यतां मम मा चिरम् ॥ २७ ॥ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ कामनाशाज्जगन्नाशो भविताऽयं चराचरे ॥ त्रैलोक्यं त्वं पुनः शंभो उत्पादयितुमर्हसि ॥ २८ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तेषां विमृश्य परमेश्वरः ॥ चिंतयामास कामस्य विग्रहं भुवि दुर्लभम् ॥ २९ ॥ आजगाम ततः शीघ्रमनंगो ह्यंगतां गतः॥ प्राणदः सर्वभूतानां पश्यतां नृपसत्तम ॥ ३० ॥ ततः शंखनिनादेन भेरीणां निःस्वनेन च ॥ अभ्यनन्दंस्ततो देवं सुरासुरमहोरगाः ॥ ३१ ॥ नमस्ते देवदेवेश कृतार्थाः सुरसत्तमाः ॥ विसर्जिताः पुनर्जग्मुर्यथागतमरिंदम ॥ ३२ ॥ गतेषु सर्वदेवेषु कामदेवोऽपि भारत ॥ तपश्चचार विपुलं नर्मदातटमाश्रितः ॥ ३३ ॥ तपोजपकृशीभूतो दिव्यं वर्षशतं किल ॥ महाभूतैर्विघ्नकरैः पीड्यमानः समंततः ॥ ३४ ॥ आत्मविघ्नविनाशार्थं संस्मृतः कुण्डलेश्वरः ॥ चकार रक्षां सर्वत्र शरपाते नृपोत्तम ॥ ३५ ॥ ततस्तुष्टो महादेवो दृढभक्त्या वरप्रदः ॥ वरेण च्छंदयामास कामं कामविनाशनः ॥ ३६ ॥ ज्ञात्वा तुष्टं महादेवमुवाच झषकेतनः ॥ प्रणतः प्रांजलिर्भूत्वा देवदेवं त्रिलोचनम् ॥ ३७ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश यदि देयो वरो मम ॥ अत्र तीर्थे जगन्नाथ

---

१ स्वेद—कंपादि—कामजदशावस्थासंकुलम्—इत्यर्थः । २ तांड्यैः—इ०पा० ।

सदा सन्निहितो भव ॥ ३८ ॥ तथेति चोक्त्वा वचनं देवदेवो महेश्वरः ॥ जगामाऽऽकाशमाविश्य स्तूयमानोऽप्सरोगणैः ॥ ३९ ॥ गते चाऽदर्शनं
देवे कामदेवो जगद्गुरुम् ॥ स्थापयामास राजेंद्र कुसुमेश्वरसंज्ञितम् ॥ ४० ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा ह्युपवासपरायणः ॥ चैत्रमासे चतुर्दश्यां
मदनस्य दिनेऽथ वा ॥ ४१ ॥ प्रभाते विमले प्राप्ते स्नात्वा पूज्य दिवाकरम् ॥ तिलमिश्रेण तोयेन तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ ४२ ॥ कृत्वा स्नानं
विधानेन पूजयित्वा च तं नृप ॥ पिंडनिर्वपणं कुर्यात्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ४३ ॥ सत्रयाजिफलं यच्च लभते द्वादशाब्दिकम् ॥ पिंडदानात्फलं
तच्च लभते नाऽत्र संशयः ॥ ४४ ॥ अंकुशमूले यः पिंडं पितॄनुद्दिश्य दापयेत् ॥ तस्य ते द्वादशाब्दानि तृप्तिं यांति पितामहाः ॥ ४५ ॥ कृमिकी
टपतंगा ये तत्र तीर्थे युधिष्ठिर ॥ प्राप्नुवंति मृताः स्वर्गं किं पुनर्ये नरा मृताः ॥ ४६ ॥ संन्यासं कुरुते योऽत्र जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ कुसुमेशे
नरो भक्त्या स गच्छेच्छिवमन्दिरम् ॥ ४७ ॥ तत्र दिव्याप्सरोभिश्च देवगन्धर्वगायनैः ॥ क्रीडते सेव्यमानस्तु कल्पकोटिशतं नृप ॥ ४८ ॥ पूर्णे
चैव ततः काल इह मानुष्यतां गतः ॥ जायते राजराजेंद्रैः पूज्यमानो नृपो महान् ॥ ४९ ॥ सुरूपः सुभगो वाग्मी विक्रांतो मतिमाञ्छुचिः ॥
जीवेद्वर्षशतं साग्रं सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ ५० ॥ एतत्पुण्यं पापहरं तीर्थकोटिशताधिकम् ॥ कुसुमेशेति विख्यातं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ ५१ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कुसुमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पञ्चाशदधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ उत्तरे नर्मदाकूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ जयवाराहमाहात्म्यं सर्वपापप्रणाश
नम् ॥ १ ॥ उद्धृता जगती येन सर्वदेवनमस्कृता ॥ लोकानुग्रहबुद्ध्या च संस्थितो नर्मदातटे ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा वीक्षते मधुसूद
नम् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो दशजन्माऽनुकीर्तनात् ॥ ३ ॥ मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः ॥ रामो[1] रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्किश्च ते
दश ॥ ४ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ मत्स्येन किं कृतं तात कूर्मेण मुनिसत्तम ॥ वराहेण च किं कर्म नरसिंहेन किं कृतम् ॥ ५ ॥ वाम
नेन च रामेण राघवेण च किं कृतम् ॥ बुद्धरूपेण किं वाऽपि कल्किना किं कृतं वद ॥ ६ ॥ एवमुक्तस्तु विप्रेंद्रो धर्मपुत्रेण धीमता ॥ उवाच मधुरां
॥१११॥ वाणीं तदा धर्मसुतं प्रति ॥ ७ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ मीनो भूत्वा पुरा कल्पे प्रीत्यर्थं ब्रह्मणो विभुः ॥ समर्पयत्समुद्धृत्य वेदान्मग्नान्म ॥१८५॥
हार्णवे ॥ ८ ॥ अमृतोत्पादने राजन्कूर्मो भूत्वा जगद्गुरुः ॥ मंदरं धारयामास तथा देवीं वसुन्धराम् ॥ ९ ॥ उज्जहार धरां मग्नां पातालतलवासि

१ रामः—परशुराम इत्यर्थः ।

नीम् ॥ वाराहं रूपमास्थाय देवदेवो जनार्द्दनः ॥ १० ॥ नरस्यार्द्धतनुं कृत्वा सिंहस्यार्द्धतनुं तथा ॥ हिरण्यकशिपोर्वक्षो विददार नखांकुरैः ॥ ॥ ११ ॥ जटी वामनरूपेण स्तूयमानो द्विजोत्तमैः ॥ तद्दिव्यं रूपमास्थाय क्रमित्वा मेदिनीं क्रमैः ॥ १२ ॥ कृतवांश्च बलिं पश्चात्पातालतलवासिनम् ॥ स्थापयित्वा सुरान्सर्वान्गतो विष्णुः स्वकं पुरम् ॥ १३ ॥ जमदग्निसुतो रामो भूत्वा शस्त्रभृतां वरः ॥ क्षत्रियान्पृथिवीपालानवधीद्धैहयादिकान् ॥ १४ ॥ कश्यपाय महीं दत्त्वा सपर्वतवनाकराम् ॥ तपस्तपति देवेशो महेन्द्रेऽद्यापि भारत ॥१५॥ ततो दाशरथी रामो रावणं देवकण्टकम् ॥ सगणं समरे हत्वा राज्यं दत्त्वा विभीषणे ॥ १६ ॥ पालयित्वा नयाद्भूमिं मखैः संतपर्प्य देवताः ॥ स्वर्गं गतो महातेजा रामो राजीवलोचनः ॥ १७ ॥ वसुदेवगृहे भूयः संकर्षणसहायवान् ॥ अवतीर्णो जगन्नाथो वासुदेवो युधिष्ठिर ॥ १८ ॥ सोऽवधीत्तव सामर्थ्याद्धार्थं दुष्टभूभृताम् ॥ चाणूरकंसकेशीनां जरासंधस्य भारत ॥ १९ ॥ तेन त्वं सुसहायेन हत्वा शत्रून्नरेश्वर ॥ भोक्ष्यसे पृथिवीं सर्वां भ्रातृभिः सह संभृताम् ॥ २० ॥ तथा बुद्धत्वमपरं नवमं प्राप्स्यतेऽच्युतः ॥ शांतिमान्देवदेवेशो मधुहंता मधुप्रियः ॥ २१ ॥ तेन बुद्धस्वरूपेण देवेन परमेष्ठिना ॥ भविष्यति जगत्सर्वं मोहितं सचराचरम् ॥ २२ ॥ न श्रोष्यंति पितुः पुत्रास्तदाप्रभृति भारत ॥ न गुरोर्बांधवाः शिष्या भविष्यत्यधरोत्तरम्[2] ॥ ॥ २३ ॥ जितो धर्मो ह्यधर्मेण चासत्येन ऋतं जितम् ॥ जिताश्चौरैश्च राजानः स्त्रीभिश्च पुरुषा जिताः ॥ २४ ॥ सीदंति चाग्निहोत्राणि गुरौ पूजा प्रणश्यति ॥ सीदंति मानवा धर्म्माः कलौ प्राप्ते युधिष्ठिर ॥ २५ ॥ द्वादशे दशमे वर्षे नारी गर्भवती भवेत् ॥ कन्यास्तत्र प्रसूयंते ब्राह्मणो हरिपिंगलः ॥ २६ ॥ भविष्यति ततः कल्किर्दशमे जन्मनि प्रभुः ॥ २७ ॥ एकत्ते कथितं राजन्देवस्य परमेष्ठिनः ॥ कारणं दश जन्मानां सर्वपापक्षयंकरम् ॥ २८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे श्वेतवाराहतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेद्धरापाल भार्गलेश्वरमुत्तमम् ॥ शंकरं जगतः प्राणं स्मृतमात्राघनाशनम् ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्प्राणत्यागं करिष्यति ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकादसंशयम् ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे भार्गलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

१ नयात्—नीत्यां—इत्यर्थः । २ अधरोत्तरम्—नीचैस्तारतम्—सृष्टिक्रमव्यत्यासः—इत्यर्थः ।

॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं चान्यद्रवितीर्थमनुत्तमम् ॥ यस्य संदर्शनादेव मुच्यन्ते पातकैर्नराः ॥ १ ॥ रवितीर्थे
तु यः स्नात्वा नरः पश्यति भास्करम् ॥ तस्य यत्फलमुद्दिष्टं स्वयं देवेन तच्छृणु ॥ २ ॥ नांधो न मूको बधिरः कुले भवति
कश्चन ॥ कुरूपः कुनखी वापि तस्य जन्मानि षोडश ॥ ३ ॥ दद्रुचित्रककुष्ठानि मण्डलानि विचर्चिका ॥ नश्यंति देवभक्तस्य षण्मा
सान्नात्र संशयः ॥ ४ ॥ चरितं तस्य देवस्य पुराणे यच्छ्रुतं मया ॥ न तत्कथयितुं शक्यं संक्षेपेण नृपोत्तम ॥ ५ ॥ तत्र तीर्थे तु यद्दानं रविमुद्दिश्य
दीयते ॥ विधिना पात्रविप्राय तस्यांतो नाऽस्ति कर्हिचित् ॥ ६ ॥ अयने विषुवे चैव चंद्रसूर्यग्रहे तथा ॥ रवितीर्थे प्रदत्तानां दानानां फलमुत्तमम्
॥ ७ ॥ संक्रांतौ यानि दानानि हव्यकव्यानि भारत ॥ अपामिव समुद्रस्य तेषामंतो न लभ्यते ॥ ८ ॥ येनयेन यदा दत्तं येनयेन यदा हुतम् ॥
तस्य तस्य तदा काले सविता प्रतिदायकः ॥ ९ ॥ सप्त जन्मानि तान्येव ददात्यर्कः पुनःपुनः ॥ शतमिंदुक्षये दानं सहस्रं तु दिनक्षये ॥ १० ॥
संक्रांतौ शतसाहस्रं व्यतीपाते त्वनंतकम् ॥ ११ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ रवितीर्थं कथं तात पुण्यात्पुण्यतरं स्मृतम्॥विस्तरेण ममाख्याहि
श्रवणौ मम लंपटौ ॥ १२ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृणुष्वाऽवहितो भूत्वा ह्यादित्येश्वरमुत्तमम् ॥ उत्तरे नर्मदाकूले सर्वव्याधिविनाश
नम् ॥ १३ ॥ पुरा कृतयुगस्यादौ जाबालिर्ब्राह्मणोऽभवत् ॥ वसिष्ठाऽन्वयसंभूतो वेदशास्त्रार्थपारगः ॥ १४ ॥ पतिव्रता साधुशीला तस्य भार्या
मनस्विनी ॥ ऋतुकाले तु सा गत्वा भर्त्तारमिदमब्रवीत् ॥ १५ ॥ वर्त्तते ऋतुकालो मे भर्त्तारं त्वामुपस्थिता ॥ भज मां प्रीतिसंयुक्तः पुत्रकामां
तु कामिनीम् ॥ १६ ॥ एवमुक्तो द्विजः प्राह प्रियेऽद्याऽहं व्रतान्वितः ॥ गच्छेदानीं वरारोहे दास्य ऋत्वंतरे पुनः ॥ १७ ॥ पुनर्द्वितीये संप्राप्ते
ऋतुकालेऽप्युपस्थिता ॥ पुनः सा च्छंदिता तेन व्रतस्थोऽद्येति भारत ॥ १८ ॥ इत्थं वा बहुशस्तेन च्छंदिता च पुनःपुनः ॥ निराशा चाऽभवत्तत्र
भर्त्तारं प्रति भामिनी ॥ १९ ॥ दुःखेन महताविष्टा विधायानशनं मृता ॥ तेन भ्रूणहतेनैव पापेन सहसा द्विजः ॥ २० ॥ शीर्णघ्राणांघ्रिरभव
त्तपः सर्वं ननाश च ॥ दृष्ट्वात्मानं स कुष्ठेन व्याप्तं ब्राह्मणसत्तमः ॥ २१ ॥ विषादं परमं गत्वा नर्मदातटमाश्रितः ॥ अपृच्छद्भास्करं तीर्थं द्विजेभ्यो
द्विजसत्तमः ॥ २२ ॥ आरोग्यं भास्करादिच्छेदिति संचिंत्य चेतसि ॥ कुतस्तद्भास्करं तीर्थं भो द्विजाः कथ्यतां मम ॥ २३ ॥ तपस्तप्स्याम्यहं
गत्वा तस्मिंस्तीर्थे सुभावितः ॥ २४ ॥ ॥ द्विजा ऊचुः ॥ ॥ रेवाया उत्तरे कूले आदित्येश्वरनामतः ॥ विद्यते भास्करं तीर्थं सर्वव्याधिविना
शनम् ॥ २५ ॥ तत्र याह्यविचारेण गंतुं चेच्छक्यते त्वया ॥ एवमुक्तो द्विजैर्विप्रो गंतुं तत्र प्रचक्रमे ॥ २६ ॥ व्याधिना परिभूतस्तु घोरेण प्राणहा

रिणा ॥ यदा गंतुं न शक्नोति तदा तेन विचिंतितम् ॥ २७ ॥ सामर्थ्यं ब्राह्मणानां हि विद्यते भुवनत्रये ॥ लिंगपातः कृतो विप्रैर्देवदेवस्य शूलिनः ॥ २८ ॥ समुद्रः शोषितो विप्रैर्विन्ध्यश्चापि निवारितः ॥ अहमप्यत्र संस्थस्तु ह्यानयिष्यामि भास्करम् ॥ २९ ॥ तपोबलेन महता ह्यादित्ये श्वरसंज्ञितम् ॥ इति निश्चित्य मनसा ह्युग्रे तपसि संस्थितः ॥ ३० ॥ वायुभक्षो निराहारो ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यगः ॥ शिशिरे तोयमध्यस्थो वर्षा स्वभ्रावृताकृतिः ॥ ३१ ॥ साग्रे वर्षशते पूर्णे रविस्तुष्टोऽब्रवीदिदम् ॥ ३२ ॥ ॥ सूर्य उवाच ॥ ॥ वरं वरय भद्रं ते किं ते मनसि वांच्छितम् ॥ अदेयमपि दास्यामि ब्रूहि मां त्वं चिरं कृथाः ॥ ३३ ॥ किमसाध्यं हि ते विप्र इदानीं तपसि स्थितः ॥ ३४ ॥ ॥ जाबालिरुवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश यदि देयो वरो मम ॥ मम प्रतिज्ञा देवेश ह्यादित्येश्वरदर्शने ॥ ३५ ॥ कृता तां पारितुं देव न शक्तो व्याधिना वृतः ॥ शुक्लतीर्थेऽत्र तिष्ठ त्वमादित्येश्वरमूर्त्तिधृक् ॥ ३६ ॥ एवमुक्ते तु देवेशो बहुरूपो दिवाकरः ॥ उत्तरे नर्मदाकूले क्षणादेव व्यदृश्यत ॥ ३७ ॥ तदाप्रभृति भूपाल तद्धि तीर्थं प्रचक्षते ॥ सर्वपापहरं प्रोक्तं सर्वदुःखविनाशनम् ॥ ३८ ॥ यस्तु संवत्सरं पूर्णं नित्यमादित्यवासरं ॥ स्नात्वा प्रदक्षिणाः सप्त दत्त्वा पश्यति भास्करम् ॥ ३९ ॥ यत्फलं लभते तेन तच्छृणुष्व मयोदितम् ॥ प्रसुप्तं[1] मंडलानीह दद्रुकुष्ठविचर्चिकाः ॥ ४० ॥ नश्यंति सत्वरं राजंस्तूलराशिरिवाऽनले ॥ धनपुत्रकलत्राणां पूरयेद्वत्सरत्रयात् ॥ ४१ ॥ यस्तु श्राद्धप्रदस्तत्र पितॄनुद्दिश्य संक्रमे ॥ तृप्यंति पितरस्तस्य पितृदेवो हि भास्करः ॥ ४२ ॥ इति ते कथितं सर्वमादित्येश्वरमुत्तमम् ॥ सर्वपापहरं दिव्यं सर्वरोगविनाशनम् ॥ ४३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे आदित्येश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं कलकलेश्वरम् ॥ विख्यातं सर्वलोकेषु स्वयं देवेन निर्मितम् ॥ १ ॥ अंधकं समरे हत्वा देवदेवो महेश्वरः ॥ सहितो देवगंधर्वैः किन्नरैश्च महोरगैः ॥ २ ॥ शंखतूर्यनिनादैश्च मृदंगपणवादिभिः ॥ वीणावेणुरवैश्चान्यैः स्तुतिभिः पुष्कलादिभिः ॥ ३ ॥ गायंति सामानि यजूंषि चान्ये च्छन्दांसि चान्ये ऋचमुद्गिरंति ॥ स्तोत्रैरनेकैरपरे गृणंति महेश्वरं तत्र महानुभावाः ॥ ४ ॥ प्रमथानां निनादेन कलकलेन च बन्दिनाम् ॥ यस्मात्प्रतिष्ठितं लिंगं तस्माज्जातं तदाख्यया ॥५॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा वीक्षेत्कलकलेश्वरम् ॥ वाजपेयात्परं पुण्यं स लभेन्मानवो भुवि ॥६॥

१ प्रसुप्तम्—कुष्ठरोगभेदः—सुनबहिरी—इति महाराष्ट्रभाषायाम् ।

 तेन पुण्येन पूतात्मा प्राणत्यागाद्दिवं व्रजेत् ॥ आरूढः परमं यानं गीयमानोऽप्सरोगणैः ॥ ७ ॥ उपभुज्य महाभोगान्कालेन महता
 ततः ॥ मर्त्यलोके महात्माऽसौ जायते विमले कुले ॥ ८ ॥ ब्राह्मणः सुभगो लोके वेदवेदांगपारगः ॥ व्याधिशोकविनिर्मुक्तो जीवेच्च शरदां शतम् ॥
॥ ९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कलकलेश्वरतीर्थफलमाहात्म्यवर्णनंनाम
चतुःपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि सर्वतीर्थादनुत्तमम् ॥ उत्तरे
नर्मदाकूले शुक्लतीर्थं युधिष्ठिर ॥ १ ॥ तस्य तीर्थस्य चाऽन्यानि पुण्यत्वाच्छुभदर्शनात् ॥ पृथिव्यां सर्वतीर्थानि कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ २ ॥
॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ तस्य तीर्थस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ भ्रातृभिः सहितः सर्व्वैस्तथान्यैर्द्विजसत्तमैः ॥ ३ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शुक्लतीर्थस्य चोत्पत्तिमाकर्णय नरेश्वर ॥ यस्य संदर्शनादेव ब्रह्महत्या प्रलीयते ॥ ४ ॥ नर्मदा सरितां श्रेष्ठा
सर्वपापप्रणाशिनी ॥ यच्च बाल्ये कृतं पापं दर्शनादेव नश्यति ॥ ५ ॥ मोक्षदानि न सर्वत्र शुक्लतीर्थमृते नृप ॥ शुक्लतीर्थस्य माहात्म्यं पुराणे
यच्छ्रुतं मया ॥६॥ समागमे मुनीनां तु देवानां हि तथैव च ॥ कथितं देवदेवेन शितिकण्ठेन भारत ॥ कैलासे पर्वतश्रेष्ठे तत्ते संकथयाम्यहम् ॥
॥ ७ ॥ पुरा कृतयुगस्याऽऽदौ तोषितुं गिरिजापतिम् ॥ तपश्चचार विपुलं विष्णुर्वर्षसहस्रकम् ॥ वायुभक्षो निराहारः शुक्लतीर्थे व्यवस्थितः ॥ ८ ॥
ततः प्रत्यक्षतामागाद्देवदेवो महेश्वरः ॥ प्रादुर्भूतस्तु सहसा तत्र तीर्थे नराधिप ॥९॥ क्रोशद्वयमिदं चक्रे भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः
स्नात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ १० ॥ गंगा कनखले पुण्या कुरुक्षेत्रे सरस्वती ॥ ग्रामे वा यदि वाऽरण्ये पुण्या सर्वत्र नर्मदा ॥ ११ ॥ सर्वौषधी
नामशनं प्रधानं सर्वेषु पेयेषु जलं प्रधानम् ॥ निद्रा सुखानां प्रमदा रतीनां सर्वेषु गात्रेषु शिरः प्रधानम् ॥ १२ ॥ स्नातस्याऽपि यथा पुण्यं
ललाटं नृपसत्तम ॥ शुक्लतीर्थं तथा पुण्यं नर्मदायां युधिष्ठिर ॥ १३ ॥ सरितां च यथा गंगा देवतानां जनार्दनः ॥ शुक्लतीर्थं तथा पुण्यं नर्मदायां
व्यवस्थितम् ॥ १४ ॥ चतुष्पदानां सुरभिर्वर्णानां ब्राह्मणो यथा ॥ प्रधानं सर्वतीर्थानां शुक्लतीर्थं तथा नृप ॥ १५ ॥ ग्रहाणां तु यथाऽऽदित्यो
 नक्षत्राणां यथा शशी ॥ शिरो वा सर्वगात्राणां धर्माणां सत्यमिष्यते ॥ १६ ॥ तथैव पार्थ तीर्थानां शुक्लतीर्थमनुत्तमम् ॥ दुर्विज्ञेयो यथा लोके
परमात्मा सनातनः ॥ १७ ॥ सुसूक्ष्मत्वादनिर्देश्यः शुक्लतीर्थं तथा नृप ॥ मन्दप्रज्ञत्वमापन्नो महामोहसमन्वितः ॥ १८ ॥ शुक्लतीर्थं ना जानाति
नर्मदातटसंस्थितम् ॥ बहुनाऽत्र किमुक्तेन धर्म्मपुत्र पुनःपुनः ॥ १९ ॥ शुक्लतीर्थे महापुण्यं संप्राप्तं कल्मषक्षयात् ॥ योऽत्र दत्ते शुचिर्भूत्वा

एकं रेवाजलांजलिम् ॥ २० ॥ कल्पकोटिसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः ॥ २१ ॥ एकः पुत्रो धरापृष्ठे पितृणामार्त्तिनाशनः ॥ चाणक्यो नाम राजाऽभूच्छुक्लतीर्थं च वेद सः ॥ २२ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कोऽसौ द्विजवरश्रेष्ठ चाणक्योनाम नामतः ॥ शुक्लतीर्थस्य यो वेत्ता नाऽन्यो वेत्ता हि कश्चन ॥ २३ ॥ केनोपायेन तत्तीर्थं तेन ज्ञातं धरातले ॥ तदहं श्रोतुमिच्छामि परं कौतूहलं हि मे ॥२४॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ इक्ष्वाकुप्रभवो राजा नप्ता शुद्धोदनस्य च ॥ चाणक्यो नाम राजर्षिर्बुभुजे पृथिवीमिमाम् ॥ २५ ॥ विक्रांतो मतिमाञ्च्छूरः सर्वलोकैरवंचितः ॥ वंचितः सहसा धूर्तवायसाभ्यां नृपोत्तमः ॥ २६ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं स वञ्चितो राजा वायसाभ्यां कुतोऽथवा ॥ पुरा येन प्रतिज्ञातं धीगर्भेण महात्मना ॥ २७ ॥ न जीवे वंचितोऽन्येन प्राणांस्त्यक्ष्ये न संशयः ॥ एतन्मे वद विप्रेंद्र परं कौतूहलं मम ॥ ॥ २८ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ आत्मानं वंचितं ज्ञात्वा तदा संगृह्य वायसौ ॥ प्रेषयामास तीव्रेण दण्डेन यमसादनम् ॥ ॥ २९ ॥ ॥ वायसावूचतुः ॥ ॥ सुन्दोपसुन्दयोः पुत्रावावां काकत्वमागतौ ॥ मा वधीस्त्वं महाभाग कस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ ३० ॥ तावावां कृतसंकल्पौ त्वया कोपेन मानद ॥ निरस्तावनिरस्तौ वा यास्यावः परमां गतिम् ॥ ३१ ॥ तदादेशाय राजेंद्र कृत्वा तव महत्प्रियम् ॥ मुक्तशापौ भविष्यावो ब्रह्मणो वचनं तथा ॥ ३२ ॥ तच्छ्रुत्वा काकवचनं चाणक्यो नृपसत्तमः ॥ नाहं जीवे विदित्वैवं वञ्चितः केन कर्हिचित् ॥ ३३ ॥ तस्मात्तीर्थं विजानीतं यमस्य सदने द्विजौ[1] ॥ प्रेषयामि यथान्यायं श्रुत्वा तत्कथयिष्यथः ॥ ३४ ॥ तेनैव मुक्तौ तौ काकौ स्रक्चन्दनविभूषितौ ॥ शीघ्रगौ प्रेषयामास यमस्य सदनं प्रति ॥ ३५ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ तत्र धर्मपुरं गत्वा विचरंतावितस्ततः ॥ यदि पृच्छति धर्मात्मा यमः संयमनो महान् ॥ ३६ ॥ कुतो वामागतं[2] भूतं केन वा भूषितावुभौ ॥ मदीया भारती तस्य कथनीया ह्यशंकितम् ॥ ३७ ॥ इक्ष्वाकुसम्भवो राजा चाणक्योनाम धार्मिकः ॥ द्वादशाहे मृतस्याऽस्य तर्प्पितावशनादिना ॥ ३८ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं राज्ञो गतौ तौ यमसादनम् ॥ क्रीडितौ प्रांगणे तस्य स्रक्चंदनविभूषितौ ॥ धर्मराजेन तौ दृष्टौ पृष्टौ धृष्टौ च वायसौ ॥ ३९ ॥ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ कुतः स्थानात्समायातौ केन वा भूषितावुभौ ॥ वृत्तं वै कथ्यतामेतद्वायसावविशंकया ॥ ४० ॥ ॥ काकावूचतुः ॥ ॥

---

१ द्विजौ—पक्षिणौ—हे काकौ—इत्यर्थः । २ वाम्—युवयोः—आगतम्—आगमनम्—इत्यर्थः ।

इक्ष्वाकुसम्भवो राजा चाणक्योनाम धार्म्मिकः ॥ द्वादशाहे मृतस्याऽस्य तर्पितावशनादिभिः ॥ ४१ ॥ तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा तदा वैवस्वतो
यमः ॥ चित्रगुप्तं कलिं कालं वीक्ष्यतामिदमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ अंडजस्वेदजातीनां भूतानां सचराचरे ॥ विहितं लोककर्तॄणां सान्निध्यं ब्रह्मणा
मम ॥ ४३ ॥ गतः कुत्र दुराचारश्चाणक्यो नामतस्त्विह ॥ अन्विष्यतां पुराणेषु त्वितिहासेषु या गतिः ॥ ४४ ॥ ततस्तैर्धर्म्मपालैस्तु धर्मराज
प्रचोदितैः ॥ निरीक्षिता पुराणोक्ता कर्मजा गतिरागतिः ॥ ४५ ॥ ततः प्रोवाच वचनं धर्मो धर्मभृतां वरः ॥ शृण्वतां धर्मपालानां मेघगंभीरया
गिरा ॥ ४६ ॥ शुक्लतीर्थे मृतानां तु नर्मदाविमले जले ॥ अण्डजस्वेदजातीनां न गतिर्मम सन्निधौ ॥ ४७ ॥ तत्तीर्थं धार्मिकं लोके ब्रह्मविष्णुमहे
श्वरैः ॥ निर्मितं परया भक्त्या लोकानां हितकाम्यया ॥ ४८ ॥ पापोपपातकैर्युक्ता ये नरा नर्मदाजले ॥ शुक्लतीर्थे मृताः शुद्धा न ते मद्विषयाः
क्वचित् ॥ ४९ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं तौ काकौ यमभाषितम् ॥ आगतौ शीघ्रगौ पार्थ दृष्ट्वा यमपुरं महत् ॥ ५० ॥ पृष्टौ तौ प्रणतौ राज्ञा यथा
वृत्तं यथाश्रुतम् ॥ कथयामासतुः पार्थ दानवौ काकतां गतौ ॥ ५१ ॥ अस्मात्स्थानाद्गतावावां यमस्य पुरमुत्तमम् ॥ पृथिव्या दक्षिणे भागे
ह्यतीत्य बहुयोजनम् ॥ ५२ ॥ तत्पुरं कामगं दिव्यं स्वर्णप्राकारतोरणम् ॥ अनेकगृहसंबाधं मणिकांचनभूषितम् ॥ ५३ ॥ चतुष्पथैश्चत्वरैश्च घंटा
मार्गोपशोभितम् ॥ उद्यानवनसंच्छन्नं पद्मिनीखंडमंडितम् ॥ ५४ ॥ हंससारससंघुष्टं कोकिलाकुलसंकुलम् ॥ सिंहव्याघ्रगजाकीर्णमृक्षवानरसेवि
तम् ॥ ५५ ॥ नरनारीसमाकीर्णं नित्योत्सवविभूषितम् ॥ शंखदुन्दुभिनिर्घोषैर्वीणावेणुनिनादितम् ॥ ५६ ॥ यममार्गेऽपि विहितं स्वर्गलोकमि
वाऽपरम् ॥ गतौ तत्र पुनश्चान्यैर्यमदूतैर्यमाज्ञया ॥ ५७ ॥ विदितौ प्रेषितौ तत्र यत्र देवो जगत्प्रभुः ॥ प्राणस्य भीत्या दृष्टोऽसौ सिंहासनगतः
प्रभुः ॥ ५८ ॥ महाकायो महाजंघो महास्कन्धो महोदरः ॥ महावक्षा महाबाहुर्महावक्रेक्षणो महान् ॥ ५९ ॥ महामहिषमारूढो महामुकुटभू
षितः ॥ तत्राऽन्यश्च कलिः कालश्चित्रगुप्तो महामतिः ॥ ६० ॥ समागतौ तदा दृष्टौ मध्ये ज्वलितपावकौ ॥ पुण्यपापानि जंतूनां श्रुतिस्मृत्यर्थपा
रगौ ॥ ६१ ॥ विचारयंतौ सततं तिष्ठाते तौ दिवानिशम् ॥ ततो ह्यावां प्रणामांते यमेन यममूर्तिना ॥ ६२ ॥ पृष्टावागमने हेतुं तम
ब्रुव शृणुष्व तत् ॥ उज्जयिन्यां महीपालश्चाणक्योऽभूत्प्रतापवान् ॥ ६३ ॥ द्वादशाहे मृतस्याऽस्य भुक्त्वा प्राप्तौ यमालयम् ॥ ततोऽस्माकं ॥२८८॥
॥११४॥ वचः श्रुत्वा कंपयित्वा शिरो यमः ॥ ६४ ॥ उवाच वचनं सत्यं सभामध्ये हसन्निव ॥ अस्ति तत्कारणं येन चाणक्यः पापपूरुषः ॥ ६५ ॥
नायातो मम लोके तु सर्वपापभयंकरे ॥ शुक्लतीर्थे मृतानां तु नर्मदायां परं पदम् ॥ ६६ ॥ जायते सर्वजंतूनां नाऽत्र काचिद्विचारणा ॥

अवशः स्ववशोवाऽपि जंतुस्तत्क्षेत्रमंडले ॥ ६७ ॥ मृतः स वै न सन्देहो रुद्रस्यानुचरो भवेत ॥ तद्धर्मवचनं श्रुत्वा निर्गत्य नगराद्बहिः ॥ ६८ ॥
पश्यन्तौ विविधां घोरां नरके लोकयातनाम् ॥ त्रिंशत्कोटयो हि घोराणां नरकाणां नृपोत्तम ॥६९॥ दृष्ट्वा भीतौ परामार्त्ति गतौ तत्र महापथि ॥
नरको रौरवस्तत्र महारौरव एव च ॥ ७० ॥ पेषणः शोषणश्चैव कालसूत्रोऽस्थिभंजनः ॥ तामिस्रश्चांधतामिस्रः कृमिपूतिवहस्तथा ॥ ७१ ॥ दृष्ट
श्चान्यो महाज्वालस्तत्रैव विषभोजनः ॥ नरकौ दंशमशकौ तथा यमलपर्वतौ ॥ ७२ ॥ नदी वैतरणी दृष्टा सर्वपापप्रणाशिनी ॥ शीतलं
सलिलं यत्र पिबन्ति ह्यमृतोपमम् ॥ ७३ ॥ तदेव नीरं पापानां शोणितं परिवर्तते ॥ असिपत्रवनं चाऽन्यद्दृष्टाऽन्या महती शिला ॥ ७४ ॥ अग्निपुं
जनिभाकारा विशाला शाल्मली परा ॥ इत्यादयस्तथैवान्ये शतसाहस्रसंज्ञिताः ॥ ७५ ॥ घोरघोरतरा दृष्टाः क्लिश्यंते यत्र मानवाः ॥ वाचिकै
र्मानसैः पापैः कर्मजैश्च पृथग्विधैः ॥ ७६ ॥ अहंकारकृतैर्द्रोषैर्मायावचनपूर्वकैः ॥ पिता माता गुरुर्भ्राता अनाथा विकलेंद्रियाः ॥ ७७ ॥ भ्रमन्ति
नोद्धृता येषां गतिस्तेषां हि रौरवे ॥ तत्र ते द्वादशाब्दानि क्षपित्वा रौरवेऽधमाः ॥७८॥ इह मानुष्यके लोके दीनांधाश्च भवंति ते ॥ देवब्रह्मस्व
हर्तॄणां नराणां पापकर्मणाम् ॥ ७९ ॥ महारौरवमाश्रित्य ध्रुवं वासो यमालये ॥ ततः कालेन महता पापाः पापेन वेष्टिताः ॥ ८० ॥ जायन्ते
कण्टकैर्भिन्नाः कोशे वा कोशकारकाः ॥ मृगपक्षिविहंगानां घातका मांसभक्षकाः ॥ ८१ ॥ पेषणं नरकं यांति शोषणं जीवबन्धनात् ॥ तत्रत्यां
यातनां घोरां सहित्वा शास्त्रचोदिताम् ॥ ८२ ॥ इह मानुष्यतां प्राप्य पंग्वंधबधिरा नराः ॥ गवार्थे[2] ब्राह्मणार्थे च ह्यनृतं वदतामिह ॥ ८३ ॥
पतनं जायते पुंसां नरके कालसूत्रके ॥ तत्रत्या यातना घोरा विहिता शास्त्रकर्तृभिः ॥ ८४ ॥ भुक्त्वा समागता ह्यत्र ते यास्यंत्यंत्यजां गतिम् ॥
बंधयंति च ये जीवांस्त्यक्त्वात्मकुलसंततिम् ॥ ८५ ॥ पतन्ति नात्र सन्देहो नरके तेऽस्थिभंजने ॥ तत्र वर्षशतस्यांऽत इह मानुष्यतां गताः ॥
॥ ८६ ॥ कुब्जा वामनकाः पापा जायन्ते दुःखभागिनः ॥ ये त्यजंति स्वकां भार्यां मूढाः पंडितमानिनः ॥ ८७ ॥ ते यांति नरकं घोरं तामिस्रं
नाऽत्र संशयः॥ तत्र वर्षशतस्यांते इह मानुष्यतां गताः ॥८८॥ दुश्चर्माणो दुर्भगाश्च जायन्ते मानवा हि ते ॥ मानकूटं तुलाकूटं कूटकं तु वदंति ये ॥
॥ ८९ ॥ नरके तेंऽधतामिस्रे प्रपच्यंते नराधमाः ॥ शतसाहस्रिकं कालमुषित्वा तत्र ते नराः ॥ ९० ॥ इह शत्रुगृहे त्वंधा भ्रमन्ते दीनमूर्त्तयः ॥

१ दृमाश्च—यमलपर्वतावग्रे—युग्मपर्वतौ—इत्युक्तौ । २ येन—अनृतभाषणेन—गवां ब्राह्मणानां वा विपत्तिः संकटं वाऽऽपतेत्—तादृशमनृतं—कूटसाक्ष्यं वा वदतां महत्पातकं जायते—तेन पापेन पुंसां कालसूत्रनरक प्राप्तिर्भवति ।

पितृदेवद्विजेभ्योऽन्नमदत्त्वा येऽत्र भुंजते ॥ ९१ ॥ नरके कृमिमध्ये ते पतंति स्वात्मपोषकाः ॥ ततः प्रसूतिकाले हि कृमिभुक्तश्च सव्रणः ॥९२॥ जायतेऽशुचिगन्धोऽत्र परभाग्योपजीवकः ॥ स्वकर्मविच्युताः पापा वर्णाश्रमविवर्जिताः ॥ ९३ ॥ नरके पूयसंपूर्णे क्लिश्यन्ते ह्ययुतं समाः ॥ पूर्णे तत्र ततः काले प्राप्य मानुष्यकं भवम् ॥ ९४ ॥ उद्वेजनीया भूतानां जायन्ते व्याधिभिर्वृताः ॥ अग्निदो गरदश्चैव लोभमोहान्वितो नरः ॥ ९५ ॥ नरके विषसंपूर्णे निमज्जति दुरात्मवान् ॥ तत्र वर्षशतात्कालादुन्मज्जनमवस्थितः ॥ ९६ ॥ भुवि मानुषतां प्राप्य कृपणो जायते पुनः ॥ पादुकोपानहौ छत्रं शय्यां प्रावरणानि च ॥ ९७ ॥ अदत्त्वा दंशमशकैर्भक्ष्यंते जन्यसप्ततिम् ॥ पितुर्द्रव्यापहर्त्तारस्ताडनक्रोशने रताः ॥९८॥ पीडनं क्रियते तेषां यत्र तौ युग्मपर्वतौ ॥ या सा वैतरणी घोरा नदी रक्तप्रवाहिनी ॥ ९९ ॥ पिबन्ति रुधिरं तत्र येऽभियांति रजस्वलाम् ॥ असिपत्रवने घोरे पीड्यंते पापकारिणः ॥ १०० ॥ परपीडाकरा नित्यं ये नरोन्त्यजगामिनः ॥ गुरुदाररतानां तु महापातकिनामपि ॥ १०१ ॥ शिलावगूहनं तेषां जायते जन्मसप्ततिम् ॥ ज्वलन्तीमायसीं घोरां बहुकण्टकसंवृताम् ॥ २ ॥ शाल्मलीं तेऽवगूहंति परदाररता हि ये ॥ परस्य योषितं हत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च ॥ ३ ॥ अरण्ये निर्जले देशे स भवेत्क्रूरराक्षसः ॥ देवस्वं ब्राह्मणस्वं च लोभेनैवाऽऽहरेच्च यः ॥ ४ ॥ स पापात्मा परे लोके गृध्रोच्छिष्टेन जीवति ॥ एवमादीनि पापानि भुञ्जंते यमशासनात् ॥ ५ ॥ येषां तु दर्शनादेव श्रवणाज्जायते भयम् ॥ तथा दानफलं चाऽन्ये भुंजाना यममंदिरे ॥ ६ ॥ दृष्टाः श्रुतं कथयतां दूतानां च यमाऽऽज्ञया ॥ रथैरन्ये गजैरन्ये केचिद्वाजिभिरावृताः॥ ७ ॥ दृष्टास्तत्र महाभाग तपःसंचयसंस्थिताः ॥ गोदाता स्वर्णदाता च भूमिरत्नप्रदा नराः ॥ ८ ॥ शय्याशनगृहादीनां स लोकः कामदो नृणाम् ॥ अन्नं पानीयसहितं ददते येऽत्र मानवाः ॥९॥ तत्र तृप्ताः सुसंतुष्टाः क्रीडन्ते यमसादने ॥ अत्र यद्दीयते दानमपि वालाग्रमात्रकम् ॥ ११० ॥ तदक्षयफलं सर्वं शुक्लतीर्थे नृपोत्तम॥ एतत्ते कथितं सर्वं यद्दृष्टं यच्च वै श्रुतम् ॥११॥ कुरुष्व यदभिप्रेतं यदि शक्नोषि मुच्यताम् ॥ तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा चाणक्यो हृष्टमानसः ॥ १२ ॥ विसर्जयामास खगावभिनंद्य पुनःपुनः ॥ ताभ्यां गताभ्यां सर्वस्वं दत्त्वा विप्रेषु भारत ॥ १३ ॥ कामक्रोधौ परित्यज्य जगामाऽमरपर्वतम् ॥ तत्र बध्वोडुपं गाढं कृष्णरज्वावलंबितम्॥१४॥प्लवमानो जगामाऽशु ध्यायन्देवं जनार्दनम् ॥ आरोग्यं भास्करादिच्छेद्धनं वै जातवेदसः॥१५॥प्राप्नोति

१ नरः--'नृ' शब्दस्य बहुवचनम् । २ अन्त्यजगामिनः--ह्रस्वत्वमार्षम् । यद्वा—स्त्रियोऽन्त्यजपुंगामिन्यः—पुरुषा--अन्त्यजस्त्रीगामिनः—इत्यभिप्रायेण--'पुमान्स्त्रिया' इति पुंल्लिंगैकशेषो बोद्धव्यः तथा चेत्—'नरः' इत्यत्रापि तथैव—'यत्' शब्दयोः 'नृ–नारी' शब्दयोश्चैकशेष इति न कश्चिच्छंकावकाशः ।

ज्ञानमीशानान्मोक्षं प्राप्नोति केशवात् ॥ नीलं रक्तं तदभवन्मेचकं यद्धि सूत्रकम् ॥ १६ ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं दृष्ट्वा रज्जुं महामतिः ॥ आप्लुत्य विमले तोये गतोऽसौ वैष्णवं पदम् ॥ १७ ॥ गायंति यद्वेदविदः पुराणं नारायणं शाश्वतमच्युताह्वयम् ॥ प्रातः स तं राजसुतो महात्मा निक्षिप्य देहं शुभशुक्लतीर्थे ॥ १८ ॥ एषा ते कथिता राजन्सिद्धिश्चाणक्यभूभृतः ॥ तथाऽन्यत्तव वक्ष्यामि शृणुष्वैकाग्रमानसः ॥ ११९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे चाणक्यसिद्धिप्राप्तिवर्णनं नाम पंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नास्ति लोकेषु तत्तीर्थं पृथिव्यां यन्नरेश्वर ॥ शुक्लतीर्थेन सदृशमुपमानेन गीयते ॥ ॥ १ ॥ शुक्लतीर्थं महातीर्थं नर्मदायां व्यवस्थितम् ॥ प्रागुदक्प्रवणे देशे मुनिसंघनिषेवितम् ॥ २ ॥ वैशाखे च तथा मासि कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ कैलासादुमया सार्द्धं स्वयमायाति शंकरः ॥ ३ ॥ मध्याह्नसमये स्नात्वा पश्यत्यात्मानमात्मना ॥ ब्रह्मविष्ण्विन्द्रसहितः शुक्लतीर्थे समाहितः ॥ ४ ॥ कार्त्तिक्यां तु विशेषेण वैशाख्यां च नरोत्तम ॥ ब्रह्मविष्णुमहादेवान् स्नात्वा पश्यति तद्दिने ॥ ५ ॥ देवराजः सुरैः सार्द्धं वायुमार्गव्यवस्थितः[1] ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां स्नात्वा पश्यति शंकरम् ॥ ६ ॥ गंधर्वाप्सरसो यक्षाः सिद्धविद्याधरोरगाः ॥ तद्दिने तेऽपि देवेशं दृष्ट्वा मुंचंति किल्बिषम् ॥ ॥ ७ ॥ अर्द्धयोजनविस्तारं तदर्द्धेनैव चायतम् ॥ शुक्लतीर्थं महापुण्यं महापातकनाशनम् ॥ ८ ॥ यत्र स्थितैः प्रदृश्यंते वृक्षाग्राणि नरोत्तमैः ॥ तत्र स्थिता महापापैर्मुच्यंते पूर्वसंचितैः ॥ ९ ॥ पापोपपातकैर्युक्तो नरः स्नात्वा प्रमुच्यते ॥ उपार्जिता विनश्येत भ्रूणहत्यापि दुस्त्यजा ॥ १० ॥ यस्मात्तत्रैव देवेश उमया सह तिष्ठति ॥ वैशाख्यां च विशेषेण कैलासादेति शंकरः ॥ ११ ॥ तेन तीर्थं महापुण्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ कथितं ब्रह्मणा पूर्वं मया तव तथा नृप ॥ १२ ॥ रजकेन यथा धौतं वस्त्रं भवति निर्मलम् ॥ तथा तत्र वपुःस्नानं पुरुषस्य भवेच्छुचि ॥ १३ ॥ पूर्वे वयसि पापानि कृत्वा पुष्टानि मानवः ॥ अहोरात्रोषितो भूत्वा शुक्लतीर्थे व्यपोहति ॥ १४ ॥ शुक्लतीर्थे महाराज राकां रेवाजलांजलिम् ॥ कल्पकोटिसहस्राणि दत्त्वा स्युः पितरः शिवाः ॥ १५ ॥ न माता न पिता बंधुः पतनं नरकार्णवे ॥ उद्धरंति यथा पुण्यं शुक्लतीर्थे नरेश्वर ॥ १६ ॥ तपसा ब्रह्मचर्य्येण न तां गच्छंति सद्गतिम् ॥ शुक्लतीर्थे मृतो जंतुर्देहत्यागेन यां लभेत् ॥ १७ ॥ कार्त्तिकस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे चतुर्दशीम् ॥ घृतेन स्नापयेद्देवमुपोष्य प्रयतो नरः ॥ १८ ॥ स्नात्वा प्रभाते रेवायां दद्यात्सघृतकंबलम् ॥ सहिरण्यं यथाशक्ति देवमुद्दिश्य शंकरम् ॥ १९ ॥ देवस्य

१ वायुमार्गव्यवस्थितः—आकाशस्थितः—इत्यर्थः ।

पूरणां कुर्याद्घृतेन घृतकंबलम् ॥ स गच्छति महातेजाः शिवलोकं मृतो नरः ॥ २० ॥ एकविंशकुलोपेतो यावदाभूतसंप्लवम् ॥ शुक्लतीर्थे नरः
स्नात्वा ह्युमां रुद्रं च योऽर्चयेत् ॥ २१ ॥ गंधपुष्पादिधूपैश्च सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ मासोपवासं यः कुर्यात्तत्र तीर्थे नरेश्वर ॥ २२ ॥ मुच्यते स
महत्पापैः सप्तजन्मसुसंचितैः ॥ उष्ट्रीक्षीरमविक्षीरं नवश्राद्धे च भोजनम् ॥ २३ ॥ वृषलीगमनं चैव तथाऽभक्ष्यस्य भक्षणम् ॥ अविक्रयेऽनृते
पापं माहिषेऽयाज्ययाजके ॥ २४ ॥ वार्धुष्ये पंक्तिगरदे देवब्राह्मणदूषके ॥ एवमादीनि पापानि तथाऽन्यान्यपि भारत ॥ २५ ॥ चांद्रायणेन
नश्यंति शुक्लतीर्थे न संशयः ॥ शुक्लतीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ २६ ॥ तस्य ते द्वादशाब्दानि तृप्तिं यांति सुतर्पिताः ॥ पादुकोपानहौ
छत्रं शय्यामासनमेव च ॥२७ ॥ सुवर्णं धनधान्यं च श्राद्धं युक्तहलं तथा ॥ अन्नं पानीयसंहितं तस्मिंस्तीर्थे ददंति ये ॥ २८ ॥ हृष्टाः पुष्टा मृता
यांति शिवलोकं न संशयः ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या शिवमुद्दिश्य भारत ॥ २९ ॥ भिक्षामात्रं तथाऽन्नं ये तेऽपि स्वर्यांति वै नराः ॥ यज्विनां
व्रतिनां चैव तत्र तीर्थनिवासिनाम् ॥ ३० ॥ अपि वालाग्रमात्रं हि दत्तं भवति चाऽक्षयम् ॥ अग्निप्रवेशं यः कुर्याच्छुक्लतीर्थे समाहितः ॥ ३१ ॥
रागद्वेषविनिर्मुक्तो हृदि ध्यात्वा जनार्दनम् ॥ सर्वकामसुसंपूर्णः स गच्छेद्वारुणं पुरम् ॥ ३२ ॥ न रोगो न जरा तत्र यत्र देवोंऽभसां पतिः ॥ अना
शकं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे युधिष्ठिर ॥ ३३ ॥ अनिवर्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकादसंशयम् ॥ अवशः स्ववशो वाऽपि जंतुस्तत्क्षेत्रमंडले ॥
॥ ३४ ॥ मृतः स तु न संदेहो रुद्रस्यानुचरो भवेत् ॥ शुक्लतीर्थे तु यः कन्यां शक्त्या दद्यादलंकृताम् ॥ ३५ ॥ विधिना यो
नृपश्रेष्ठ कुरुते वृषमोक्षणम् ॥ तस्य यत्फलमुद्दिष्टं पुराणे रुद्रभाषितम् ॥ ३६ ॥ तदहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ॥
यावंतो रोमकूपाः स्युः सर्वांगेषु पृथक्पृथक् ॥ ३७ ॥ तावद्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ शुक्लतीर्थे तु यद्दत्तं ग्रहणे
चंद्रसूर्ययोः ॥ ३८ ॥ वर्धते तद्गुणं तावद्दिनानि दश पंच च ॥ शुक्लतीर्थे शुचिर्भूत्वा यः करोति प्रदक्षिणम् ॥ ३९ ॥ पृथ्वीप्रद
क्षिणा तेन कृता यत्तस्य तत्फलम् ॥ शोभनं मिथुनं यस्तु रुद्रमुद्दिश्य पूजयेत् ॥ ४० ॥ सप्त जन्मानि तस्यैव वियोगो न च वै क्वचित् ॥
एतत्ते कथितं राजन्संक्षेपेण फलं महत् ॥ ४१ ॥ शुक्लतीर्थस्य यत्पुण्यं यथा देवाच्छ्रुतं मया ॥ य इदं शृणुयाद्भक्त्या पुराणे विहितं फलम् ॥ ४२ ॥

१ घृतेन–पूरणम्–घृतकंबलम्–घृतकंबलाभिधं–तत्–घृतेन पूरणम्–इत्यर्थः । २ युक्तहलम्–वृषभाष्टकसंयुक्तं लांगलमित्यर्थः । ३ मिथुनं–ब्राह्मणदाम्पत्यम्–इत्यर्थः ।

स लभेन्नात्र सन्देहः सत्यं सत्यं पुनःपुनः॥ पुत्रार्थी लभते पुत्रं धनार्थी लभते धनम् ॥ ४३ ॥ मोक्षार्थी लभते मोक्षं स्नानदानफलं महत् ॥४४॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे शुक्लतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं राजञ्छुक्लतीर्थसमीपतः ॥ वासुदेवस्य तीर्थं तु सर्वलोकेषु पूजितम् ॥ १ ॥ तद्धि पुण्यं सुविख्यातं नर्मदायां पुरातनम् ॥ यत्र हुंकारमात्रेण रेवा क्रोशं जगाम सा ॥ २ ॥ यदा प्रभृति राजेंद्र हुंकारेण गता सरित् ॥ तदाप्रभृति स स्वामी हुंकारः शब्दितो बुधैः ॥ ३ ॥ हुंकारतीर्थे यः स्नात्वा पश्यत्यव्ययमच्युतम् ॥ स मुच्यते नरः पापैः सप्तजन्मकृतैरपि ॥ ४ ॥ संसारार्णवमग्नानां नराणां पापकर्मिणाम् ॥ नैवोद्धर्त्ता जगन्नाथं विना नारायणं परः ॥ ५ ॥ सा जिह्वा या हरिं स्तौति तच्चित्तं यत्तदर्पितम् ॥ तावेव केवलौ श्लाघ्यौ यौ तत्पूजाकरौ करौ ॥ ६ ॥ सर्वदा सर्वकार्येषु नास्ति तेषाममंगलम् ॥ येषां हृदिस्थो भगवान्मंगलायतनो हरिः ॥ ७ ॥ यद्न्यद्देवतार्चायाः फलं प्राप्नोति मानवः ॥ साष्टांगप्रणिपातेन तत्फलं लभते हरेः ॥ ८ ॥ रेणुगुंठितगात्रस्य यावन्तोऽस्य रजःकणाः ॥ तावद्वर्षसहस्राणि विष्णुलोके महीयते ॥ ९ ॥ सम्मार्जनाभ्युक्षणलेपनेन तदालये नश्यति सर्वपापम् ॥ नारी नराणां परया तु भक्त्या दृष्ट्वा तु रेवां नरसत्तमस्य ॥ १० ॥ येनाऽर्चितो भगवान्वासुदेवो जन्मार्जितं नश्यति तस्य पापम् ॥ स याति लोकं गरुडध्वजस्य विधूतपापः सुरसंघपूज्यताम् ॥ ११ ॥ शाठ्येनाऽपि नमस्कारं प्रयुंजंश्चक्रपाणिनः ॥ सप्तजन्मार्जितं पापं गच्छत्याऽऽशु न संशयः ॥ १२ ॥ पूजायां प्रीयते रुद्रो जपहोमैर्दिवाकरः ॥ शंखचक्रगदापाणिः प्रणिपातेन तुष्यति ॥ १३ ॥ भवजलधिगतानां द्वंद्ववाताहतानां सुतदुहितृकलत्रत्राणभारार्दितानाम् ॥ विषमविषयतोये मज्जतामप्लवानां भवति शरणमेको विष्णुपोतो नराणाम् ॥ १४ ॥ हुंकारतीर्थे राजेंद्र शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ यत्कृतं पुरुषव्याघ्र तन्नश्यति न कर्हिचित् ॥ १५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे हुंकारस्वामितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्परं तीर्थं संगमेश्वरमुत्तमम् ॥ नर्मदादक्षिणे कूले सर्वपापभयापहम् ॥ १ ॥ धनदस्तत्र विश्रांतो मुहूर्तं नृपसत्तम ॥ पितृलोकात्समायातः कैलासं धरणीधरम् ॥ २ ॥ प्रत्ययार्थं नृपश्रेष्ठ ह्यद्यापि धरणीतले ॥ कृष्णवर्णा हि पाषाणा दृश्यंते स्फटिकोज्ज्वलाः ॥ ३ ॥ विंध्यनिर्झरनिष्क्रांता पुण्यतोया सरिद्वरा ॥ प्रविष्टा नर्मदातोये सर्वपापप्रणाशने ॥४॥ संगमे तत्र यः स्नात्वा पूजयेत्संगमेश्वरम् ॥ अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम्॥५॥

घंटापताकावितेनं यो ददेत्संगमेश्वरे ॥ हंसयुक्तविमानस्थो दिव्यस्त्रीशतसंवृतः ॥ ६ ॥ स रुद्रपदमाप्नोति रुद्रस्यानुचरो भवेत् ॥ दधि भक्ते
न देवस्य यः कुर्य्याल्लिंगपूरणम् ॥ ७ ॥ सिक्थसंख्यं शिवे लोके स वसेत्कालमीप्सितम् ॥ श्रीफलैः पूरयेल्लिंगं निःस्वो भूत्वा भवस्य तु ॥ ८ ॥
सोऽपि तत्फलमाप्नोति गतः स्वर्गे नरेश्वर ॥ अक्षया संततिस्तस्य जायते सप्तजन्मसु ॥ ९ ॥ स्नपनं देवदेवस्य दध्ना मधुघृतेन वा ॥ यः करोति
विधानेन तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ १० ॥ घृतक्षीरवहा नद्यो यत्र वृक्षा मधुस्रवाः ॥ तत्र ते मानवा यांति सुप्रसन्ने महेश्वरे ॥ ११ ॥ पत्रं पुष्पं फलं
तोयं यस्तु दद्यान्महेश्वरे ॥ तत्सर्वं सप्तजन्मानि ह्यक्षयं फलमश्नुते ॥ १२ ॥ सर्वेषामेव पात्राणां महापात्रं महेश्वरः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
पूजनीयो महेश्वरः ॥ १३ ॥ ब्रह्मचर्यस्थितो नित्यं यस्तु पूजयते शिवम् ॥ इह जीवन्स देवेशो मृतो गच्छेदनामयम् ॥ १४ ॥ शिवे तु
पूजिते पार्थ यत्फलं प्राप्यते बुधैः ॥ योगींद्रे चैव तत्पार्थ पूजिते लभते फलम् ॥ १५ ॥ ते धन्यास्ते महात्मानस्तेषां जन्म सुजीवि
तम् ॥ येषां गृहेषु भुञ्जंति शिवभक्तिरता नराः ॥ १६ ॥ सन्निरुध्येंद्रियग्रामं यत्रयत्र वसेन्मुनिः ॥ तत्रतत्र कुरुक्षेत्रं नैमिषं पुष्कराणि
च ॥ १७ ॥ यत्फलं वेदविदुषि भोजिते शतसंख्यया ॥ तत्फलं जायते पार्थ ह्येकेन शिवयोगिना ॥ १८ ॥ यत्र भुञ्जति भस्मांगी मूर्खो
वा यदि पंडितः ॥ तत्र भुञ्जति देवेशः सपत्नीको वृषध्वजः ॥ १९ ॥ विप्राणां वेदविदुषां कोटिं संभोज्य यत्फलम् ॥ भिक्षामात्रप्रदानेन
तत्फलं शिवयोगिनाम् ॥ २० ॥ संगमेश्वरमासाद्य प्राणत्यागं करोति यः ॥ न तस्य पुनरावृत्तिः शिवलोकात्कदाचन ॥ २१ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे संगमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टपञ्चाशदधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज तीर्थं परमपावनम् ॥ नर्मदायां सुदुष्प्रापं सिद्धं
ह्यनरकेश्वरम् ॥ १ ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा पापकर्माऽपि भारत ॥ न पश्यति महाघोरं नरकद्वारसंज्ञिकम् ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥
शुभाशुभफलैस्तात भुक्तभोगा नरास्त्विह ॥ जायंते लक्षणैर्यैस्तु तानि मे वद सत्तम ॥ ३ ॥ यथा निर्गच्छते जीवस्त्यक्त्वा देहं न पश्यति ॥
तथा गच्छन्पुनर्देहं पंचभूतसमन्वितः ॥ ४ ॥ त्वगस्थिमांसमेदोऽसृक्केशस्नायुशतैः सह ॥ विण्मूत्ररेतःसंघाते का संज्ञा जायते नृणाम् ॥ ५ ॥
एवमुक्तः स मार्कंडः कथयामास योगवित् ॥ ध्यात्वा सनातनं सर्वं देवदेवं महेश्वरम् ॥ ६ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृणु पार्थ महाप्रश्नं

१ घण्टापताका बितनम्—इत्वत्क्रमार्षम् । वितानम्—इत्यपेक्षितम् ।

कथयामि यथाश्रुतम् ॥ सकाशाद्ब्रह्मणः पूर्वमृषिदेवसमागमे ॥ ७ ॥ कुलात्मकर्ता शास्ता राजा शास्ता दुरात्मनाम् ॥ इह प्रच्छन्नपापानां शास्ता वैवस्वतो यमः ॥ ८ ॥ अचीर्णप्रायश्चित्तानां यमलोके ह्यनेकधा ॥ यातनाभिर्वियुक्तानामनेकां जीवसंततिम् ॥ ९ ॥ गत्वा मनुष्यभावे तु पाप चिह्ना भवंति ते ॥ तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ॥ १० ॥ सहित्वा यातनां सर्वां गत्वा वैवस्वतक्षयम्[1] ॥ विस्तीर्णयातना ये तु लोकमा यांति चिह्निताः ॥ ११ ॥ गद्गदोऽनृतवादी स्यान्मूकश्चैव गवानृते ॥ ब्रह्महा जायते कुष्ठी श्यावदंतस्तु मद्यपः ॥ १२ ॥ कुनखी स्वर्णहरणाद्दुःश्चर्मा गुरुतल्पगः ॥ संयोगी हीनयोनिः स्याद्दरिद्रोऽदत्तदानतः ॥ १३ ॥ ग्रामशूकरतां याति ह्ययाज्ययाजको नृप ॥ खरो वै बहुयाजी स्याच्छ्वा ऽनिमंत्रितभोजनात् ॥ १४ ॥ अपरीक्षितभोजी स्याद्वानरो विजने वने ॥ वितर्जकोऽथ मार्जारः खद्योतः कक्षदाहतः ॥ १५ ॥ अविद्यां यः प्रयच्छेत बलीवर्दो भवेद्धि सः ॥ अन्नं पर्युषितं विप्रे ददानः क्लीबतां व्रजेत् ॥ १६ ॥ मात्सर्यादथ जात्यंधो जन्मांधः पुस्तकं हरन् ॥ फलान्या हरतोऽपत्यं म्रियते नाऽत्र संशयः ॥ १७ ॥ मृतो वानरतां यांति तन्मुक्तोऽथ गलाडवान्[2] ॥ अदत्त्वा भक्षयंस्तानि ह्यनपत्यो भवेन्नरः ॥ १८ ॥ हरन्वस्त्रं भवेद्गोधा गरदः पवनाशनः[3] ॥ प्रव्राजीगमनाद्राजन्भवेन्मरुपिशाचकः ॥ १९ ॥ वातको जलहर्त्ता च धान्यहर्त्ता च मूषकः ॥ अप्राप्त यौवनां गच्छन्भवेत्सर्प इति श्रुतिः ॥ २० ॥ गुरुदाराभिलाषी च कृकलासो भवेच्चिरम् ॥ जलप्रस्रवणं यस्तु भिंद्यान्मत्स्यो भवेन्नरः ॥ २१ ॥ अविक्रेयान्विक्रयन्वै विकटाक्षो भवेन्नरः ॥ अयोनिगो वृको हि स्यादुलूकः क्रयवंचनात् ॥ २२ ॥ मृतस्यैकादशाहे तु भुंजानः श्वोपजायते ॥ प्रतिश्रुत्य द्विजायार्थमददन्मधुको भवेत् ॥ २३ ॥ राज्ञीगमाद्भवेदुष्टतस्करो विड्वराहकः ॥ परिवादी द्विजातीनां लभते काच्छपीं तनुम् ॥ २४ ॥ व्रजेद्वल्वलको राजन्योनिं चांडालसंज्ञिताम् ॥ दुर्भगः फलविक्रेता वृश्चिको वृषलीपतिः ॥ २५ ॥ मार्जारोऽग्निं पदा स्पृष्ट्वा रोगवान्परमांसभुक् ॥ सोदर्यागमनात्षंढो दुर्गंधश्च सुगंधहृत् ॥ २६ ॥ ग्रामभट्टो दिवाकीर्तिर्दैवज्ञो गर्दभो भवेत् ॥ कुपंडितः स्यान्मार्जारो भषणो व्यास एव च ॥ २७ ॥ स एव दृश्यते राजन्प्रकाशात्परमर्मणाम् ॥ यद्वा तद्वापि पारक्यं स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ २८ ॥ कृत्वा वै योनिमाप्नोति तैरश्चीं नात्र संशयः ॥ एवमादीनि चान्यानि चिह्नानि नृपसत्तम ॥ २९ ॥ स्वकर्मविहितान्येव दृश्यंते यैस्तु मानवाः ॥ ततो जन्म ततो मृत्युः सर्व जंतुषु भारत ॥ ३० ॥ जायते नाऽत्र संदेहः समीभूते शुभाऽशुभे[4] ॥ स्त्रीपुंसोः संप्रयोगेण विशुद्धे शुक्रशोणिते ॥ ३१ ॥ पंचभूतसमोपेतः स

१ वैवस्वतक्षयम्—यमनिवासम्—यमलोकम्—इत्यर्थः । २ फलचौर्यकर्ता—इत्येवात्र कर्ता बोध्यः । ३ पवनाशनः सर्पः—इत्यर्थः । ४ समीभूते शुभाशुभे—पापपुण्ययोः साम्ये जाते सति—इत्यर्थः ।

षष्ठः परमेश्वरः ॥ इंद्रियाणि मनः प्राणा ज्ञानमायुः सुखं धृतिः ॥ ३२ ॥ धारणं प्रेरणं दुःखमिच्छाहंकार एव च ॥ प्रयत्न आकृतिर्वर्णः स्वरद्वेषौ भवाभवौ ॥ ३३ ॥ तस्येदमात्मनः सर्वमनादेरादिमिच्छतः ॥ प्रथमे मासि स क्लेदभूतो धातुविमूर्च्छितः ॥ ३४ ॥ मास्यर्बुदं द्वितीये तु तृतीये चेंद्रियैर्युतः ॥ आकाशाल्लाघवं सौक्ष्म्यं शब्दं श्रोत्रबलादिकम् ॥ वायोस्तु स्पर्शनं चेष्टां दहनं रौक्ष्यमेव च ॥ ३५ ॥ पित्तात्तु दर्शनं पक्तिमौष्ण्यं रूपं प्रकाशनम् ॥ सलिलाद्रसनां शैत्यं स्नेहं क्लेदं समार्दवम् ॥ ३६ ॥ भूमेर्गंधं तथा घ्राणं गौरवं मूर्तिमेव च ॥ आत्मा गृह्णात्यजः पूर्वं तृतीये स्पंदते च सः ॥ ३७ ॥ दौर्हृदस्याप्रदानेन गर्भो दोषमवाप्नुयात् ॥ वैरूप्यं मरणं वापि तस्मात्कार्यं प्रियं स्त्रियाः ॥ ३८ ॥ स्थैर्यं चतुर्थे त्वंगानां पंचमे शोणितोद्भवः ॥ षष्ठे बलं च वर्णश्च नखरोम्णां च संभवः ॥ ३९ ॥ मनसा चेतनायुक्तो नखरोमशतावृतः ॥ सप्तमे चाऽष्टमे चैव त्वचावान्स्मृतिवानपि ॥ ४० ॥ पुनर्गर्भं पुनर्द्धात्रीमेनस्तस्य प्रधावति ॥ अष्टमे मास्यतो गर्भो जातः प्राणैर्वियुज्यते ॥ ४१ ॥ नवमे दशमे वाऽपि प्रबलैः सूतिमारुतैः ॥ निर्गच्छते बाण इव यंत्रच्छिद्रेण सज्वरः ॥ ४२ ॥ शरीरावयवैर्युक्तो ह्यंगप्रत्यंगसंयुतः ॥ अष्टोत्तरं मर्मशतं तत्रास्था तु शतत्रयम् ॥ ४३॥ सप्त शिरःकपालानि विहितानि स्वयंभुवा ॥ तिस्रः कोट्यो र्द्धकोटी च रोम्णामंगेषु भारत ॥ ४४ ॥ द्वासप्ततिसहस्राणि हृदयादभिनिसृताः ॥ हितानाम हि ता नाड्यस्तासां मध्ये शशिप्रभा ॥ ४५ ॥ एवं प्रवर्त्तते चक्रं भूतग्रामे चतुर्विधे ॥ उत्पत्तिश्च विनाशश्च भवतः सर्वदेहिनाम् ॥ ४६ ॥ गतिरूर्ध्वा च धर्मेण ह्यधर्म्मेण त्वधोगतिः ॥ जायते सर्ववर्णानां स्वधर्म्मचलनान्नृप ॥ ४७ ॥ देवत्वे मानवत्वे च दानभोगादिकाः क्रियाः ॥ दृश्यंते या महाराज तत्सर्वं कर्मजं फलम् ॥ ४८ ॥ स्वकर्मविहिते घोरे कामक्रोधार्जिते शुभे ॥ निमज्जेन्नरके घोरे यस्योत्तारो न विद्यते ॥ ४९ ॥ उत्तारणाय जंतूनां नर्मदातटसंस्थितम् ॥ एवमेतन्महातीर्थं नरकेश्वरमुत्तमम् ॥ ५० ॥ नरकापहं महापुण्यं महापातकनाशनम् ॥ तत्तीर्थं सर्वतीर्थानामुत्तमं भुवि दुर्लभम् ॥ ५१ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत महेश्वरम् ॥ महापातकयुक्तोऽपि नरकं नैव पश्यति ॥ ५२ ॥ तत्र तीर्थे तु यो दद्याद्धेनुं वैतरणीं शुभाम् ॥ स मुच्यते सुखेनैव वैतरण्यां न संशयः ॥ ५३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ यमद्वारे महाघोरे या सा वैतरणी नदी ॥ किंरूपा किंप्रमाणा सा कथं सा वहति द्विज ॥ ५४ ॥ कथं तस्याः प्रमुच्यंते केषां वासस्तु संततम् ॥ केषां तु साऽनुकूला सा ह्येतद्विस्तरतो वद ॥ ५५ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥

१ पित्तात्—अग्नेः—इत्यर्थः । २ शाखिप्रिया—इ० पा० ।

धर्मपुत्र महाबाहो शृणु सर्वं मयोदितम् ॥ या सा वैतरणी नाम यमद्वारे महासरित् ॥ ५६ ॥ अगाधा पाररहिता दृष्टमात्रा भयावहा ॥ पूयशोणि
ततोया सा मांसकर्दमनिर्मिता ॥ ५७ ॥ तत्तोयं भ्रमते तूर्णं तापीमध्ये घृतं यथा ॥ कृमिभिः संकुलं पूयं वज्रतुंडैरयोमुखैः ॥ ५८ ॥ शिशुमारैश्च
मकरैर्वज्रकर्त्तरिसंयुतैः ॥ अन्यैश्च जलजीवैः सा सुहिंस्रैर्मर्मभेदिभिः ॥ ५९ ॥ तपंति द्वादशादित्याः प्रलयांत इवोल्बणाः ॥ पतंति तत्र वै मर्त्याः
क्रंदंतो भृशदारुणम् ॥ ६० ॥ हा भ्रातः पुत्र हा मातः प्रलपंति मुहुर्मुहुः ॥ असिपत्रवने घोरे पततं योऽभिरक्षति ॥ ६१ ॥ प्रतरंति निमज्जंति
ग्लानिं गच्छंति जंतवः ॥ चतुर्विधैः प्राणिगणैर्द्रष्टव्या सा महानदी ॥ ६२ ॥ तरंति तस्यां सद्दानैरन्यथा तु पतंति ते ॥ मातरं ये न मन्यंते ह्याचार्यं
गुरुमेव च ॥ ६३ ॥ अवजानंति मूढा ये तेषां वासस्तु संततम् ॥ पतिव्रतां साधुशीलामूढां धर्म्मेषु निश्चलाम्॥६४॥परित्यजंति ये पापाः संततं तु
वसंति ते ॥ विश्वासप्रतिपन्नानां स्वामिमित्रतपस्विनाम् ॥ ६५ ॥ स्त्रीबालवृद्धदीनानां च्छिद्रमन्वेषयंति ये ॥ पच्यंते तत्र मध्ये वै क्रंदमानाः
सुपापिनः ॥ ६६ ॥ श्रांतं बुभुक्षितं विप्रं यो विघ्नयति दुर्मतिः ॥ कृमिभिर्भक्ष्यते तत्र यावत्कल्पशतत्रयम् ॥ ६७ ॥ ब्राह्मणाय प्रतिश्रुत्य यो
दानं न प्रयच्छति ॥ आहूय नास्ति यो ब्रूते तस्य वासस्तु संततम् ॥ ६८ ॥ अग्निदो गरदश्चैव राजगामी च पैशुनी ॥ कथाभंगकरश्चैव कूटसा
क्षी च मद्यपः ॥ ६९ ॥ वज्रविध्वंसकश्चैव स्वयंदत्तापहारकः ॥ सुक्षेत्रसेतुभेदी च परदारप्रधर्षकः ॥ ७० ॥ ब्राह्मणो रसविक्रेता वृषलीपतिरेव च ॥
गोकुलस्य तृषार्त्तस्य पालीभेदं करोति यः ॥ ७१ ॥ कन्याभिदूषकश्चैव दानं दत्त्वा तु तापकः ॥ शूद्रस्तु कपिलापानी ब्राह्मणो मांसभोजनी ॥
॥ ७२ ॥ एते वसंति सततं मा विचारं कृथा नृप ॥ सानुकूला भवेद्येन तच्छृणुष्व नराधिप ॥ ७३ ॥ अयने विषुवे चैव व्यतीपाते दिनक्षये ॥
अन्येषु पुण्यकालेषु दीयते दानमुत्तमम् ॥ ७४ ॥ कृष्णां वा पाटलां वापि कुर्याद्वैतरणीं शुभाम् ॥ स्वर्णशृंगीं रूप्यखुरां कांस्यपात्रस्य दोहिनीम् ॥
॥ ७५ ॥ कृष्णवस्त्रयुगाच्छन्नां सप्तधान्यसमन्विताम् ॥ कुर्यात्सद्रोणशिखर आसीनां ताम्रभाजने ॥ ७६ ॥ यमं हैमं प्रकुर्वीत लोहदंडसमन्वितम् ॥
इक्षुदंडमयं बद्ध्वा ह्युडुपं पट्टबंधनैः ॥७७॥ उडुपोपरि तां धेनुं सूर्यदेहसमुद्भवाम् ॥ कृत्वा प्रकल्पयेद्विद्वांश्छत्रोपानद्युगान्विताम् ॥७८॥ अंगुलीय
कवासांसि ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ इममुच्चारयेन्मंत्रं संगृह्यास्याश्च पुच्छकम् ॥ ७९ ॥ ॐयमद्वारे महाघोरे या सा वैतरणी नदी ॥ तर्त्तुकामो
ददाम्येनां तुभ्यं वैतरणि नमः ॥ ८० ॥ ॥ इत्यधिवासनमंत्रः ॥ ॥ गावो मे चाग्रतः संतु गावो मे संतु पृष्ठतः ॥ गावो मे

हृदये संतु गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥ ८१ ॥ ॐ विष्णुरूप द्विजश्रेष्ठ भूदेव पंक्तिपावन ॥ सदक्षिणा मया दत्ता तुभ्यं वैतरणि
नमः ॥ ८२ ॥ इति दानमंत्रः ॥ ॥ ब्राह्मणं धर्मराजं च धेनुं वैतरणीं शिवाम् ॥ सर्वं प्रदक्षिणीकृत्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ८३ ॥
पुच्छं संगृह्य सुरभेरग्रे कृत्वा द्विजं ततः ॥ ८४ ॥ धेनुके त्वं प्रतीक्षस्व यमद्वारे महाभये ॥ उत्तितीर्षुरहं धेनो वैतरण्यै नमोऽस्तु ते ॥ ८५ ॥
॥ ॥ इत्यनुव्रजमन्त्रः ॥ ॥ अनुव्रजेत गच्छंतं सर्वं तस्य गृहं नयेत् ॥ एवं कृते महीपाल सरित्स्यात्सुखवाहिनी ॥ ८६ ॥ तारयते तया
धेन्वा सा सरिज्जलवाहिनी ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति ये दिव्या ये च मानुषाः ॥८७॥ रोगी रोगाद्विमुक्तः स्याच्छाम्यंति परमापदः ॥ स्वस्थे सहस्र
गुणितमातुरे शतसम्मितम् ॥ ८८ ॥ मृतस्यैव तु यद्दानं परोक्षे तत्समं स्मृतम् ॥ स्वहस्तेन ततो देयं मृते कः कस्य दास्यति ॥ इति मत्वा
महाराज स्वदत्तं स्यान्महाफलम् ॥ ८९ ॥ इत्येवमुक्तं तव धर्मसूनो दानं मया वैतरणीसमुत्थम् ॥ शृणोति भक्त्या पठतीह सम्यक्स याति
विष्णोः पदमप्रमेयम् ॥ ९० ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ प्राप्ते चाश्वयुजे मासि तस्मिन्कृष्णा चतुर्दशी ॥ स्नात्वा कृत्वा ततः श्राद्धं
संपूज्य च महेश्वरम् ॥ ९१ ॥ पितृभ्यो दीयते दानं भक्तिश्रद्धासमन्वितैः ॥ पश्चाज्जागरणं कुर्यात्सत्कथाश्रवणादिभिः ॥ ९२ ॥ ततः प्रभातस
मये स्नात्वा वै नर्मदाजले ॥ तर्प्पणं विधिवत्कृत्वा पितॄणां देवपूर्वकम् ॥ ९३ ॥ सौवर्णे[1] घृतसंयुक्तं दीपं दद्याद्विजातये ॥ पश्चात्संभोजयेद्विप्रा
न्स्वयं चैव विमत्सरः ॥ ९४ ॥ एवं कृते नरश्रेष्ठ न जन्तुर्नरकं व्रजेत् ॥ अवश्यमेव मनुजैर्द्रष्टव्या नारकी स्थितिः ॥ ९५ ॥ अनेन विधिना
कृत्वा न पश्येन्नरकान्नरः ॥ तत्र तीर्थे मृतानां तु नराणां विधिना नृप ॥ ९६ ॥ मन्वंतरं शिवे लोके वासो भवति दुर्लभे ॥ विमानेनार्कवर्णेन
किंकिणीशतशोभिना ॥ ९७ ॥ स गच्छति महाभाग सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ॥ भुनक्ति विविधान्भोगान्युक्तकालं न संशयः ॥ ९८ ॥ पूर्णे चैव
ततः काल इह मानुष्यतां गतः ॥ सर्वव्याधिविनिर्मुक्तो जीवेच्च शरदां शतम् ॥ ९९ ॥ प्राप्य चाश्वयुजे मासि कृष्णपक्षे चतुर्दशीम् ॥ अहोरात्रो
षितो भूत्वा पूजयित्वा महेश्वरम् ॥ महापातकयुक्तोऽपि मुच्यते नात्र संशयः ॥ १०० ॥ अष्टाविंशति कोट्यो वै नरकाणां युधिष्ठिर ॥ विमुक्ता
॥११९॥ नरकैर्दुःखैः शिवलोकं व्रजंति ते ॥ १ ॥ तत्र भुक्त्वा महाभोगान्दिव्यैश्वर्यसमन्वितान् ॥ लभन्ते मानुषं जन्म दुर्लभं भुवि मानवाः ॥ १०२ ॥ ॥२९३॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डेऽनरकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नामैकोनषष्ट्युत्तरशततमो

१ सौवर्णे सुवर्णनिर्मितदीपपात्रे--इत्यर्थः ।

ऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्पांडुपुत्र मोक्षतीर्थमनुत्तमम् ॥ सेवितं देवगन्धर्वैर्मुनिभिश्च तपोधनैः ॥
॥ १ ॥ बहवस्तन्न जानंति विष्णुमायाविमोहिताः ॥ यत्र सिद्धा महाभागा ऋषयः सतपोधनाः ॥ २ ॥ पुलस्त्यः पुलहो विद्वान्क्रतुश्चैव महा
मतिः ॥ प्राचेतसो वसिष्ठश्च दक्षो नारद एव च ॥ ३ ॥ एते चाऽन्ये महाभागाः सप्तसाहस्रसंज्ञिताः ॥ मोक्षं गताः सह सुतैस्तत्तीर्थं तेन मोक्ष
दम् ॥ ४ ॥ तत्र प्रवाहमध्ये तु पतितो तमहा नदी ॥ तत्र तत्संगमं तीर्थं सर्वपापक्षयंकरम् ॥ ५ ॥ ऋग्यजुःसामसंज्ञानामभ्यस्तानां तु यत्फलम् ॥
सम्यग्जप्त्वा तु विधिना गायत्रीं तत्र तल्लभेत् ॥ ६ ॥ तत्र दत्तं हुतं जप्तं तीर्थसेवार्जितं फलम् ॥ सर्वमक्षयतां याति मोक्षसाधनमुत्तमम् ॥ ७ ॥
तत्र तीर्थे मृतानां तु संन्यासेन द्विजन्मनाम् ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तेषां मोक्षतीर्थप्रभावतः ॥ ८ ॥ एष ते विधिरुद्दिष्टः संक्षेपेण मयाऽनघ ॥
व्युष्टिस्तीर्थस्य महती पुराणे याऽभिधीयते ॥ ९ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे
मोक्षतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम षष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज सर्पतीर्थमनु
त्तमम् ॥ यत्र सिद्धा महासर्पास्तपस्तप्त्वा युधिष्ठिर ॥१॥ वासुकिस्तक्षको घोरः सर्प्प ऐरावतस्तथा ॥ कालियश्च महाभागः कर्कोटकधनंजयौ ॥२॥
शंखचूडो महातेजा धृतराष्ट्रो वृकोदरः ॥ कुलिको वामनश्चैव तेषां ये पुत्रपौत्रिणः ॥३॥ तत्र तीर्थे महापुण्ये तपस्तप्त्वा सुदुष्करम् ॥ भुंजंति विवि
धान्भोगान्क्रीडन्ति च यथासुखम् ॥४॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ वाजपेयफलं तस्य पुरा प्रोवाच शंकरः ॥ ५ ॥ स्नातानां सर्प
तीर्थे तु नराणां भुवि भारत ॥ सर्पवृश्चिकजातिभ्यो न भयं विद्यते क्वचित् ॥६ ॥ मृतो भोगवतीं गत्वा पूज्यमानो महोरगैः ॥ नागकन्यापरिवृतो
महाभोगपतिर्भवेत् ॥ ७ ॥ मार्गशीर्षस्य मासस्य कृष्णपक्षे च याऽष्टमी ॥ सोपवासः शुचिर्भूत्वा लिंगं संपूरयेत्तिलैः ॥ यथाविभवसारेण गंधपुष्पैः
समर्चयेत् ॥ ८ ॥ एवं विधाय विधिवत्प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ तस्य यत्फलमुद्दिष्टं तच्छृणुष्व नरेश्वर ॥९॥ तिलास्तत्र च यत्संख्याः पत्रपुष्पफलानि
च ॥ तावत्स्वर्गपुरे राजन्मोदते कालमीप्सितम् ॥१०॥ ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जायते विमले कुले ॥ सुरूपः सुभगश्चैव धनकोटिपतिर्भवेत् ॥११॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे सर्पतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥
॥ १६१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ गोपेश्वरं ततो गच्छेत्सर्प्पक्षेत्रादनंतरम् ॥ यत्र स्नानेन चैकेन मुच्यंते पातकैर्नराः ॥ १ ॥

१ पतितास्तमहानदी–इ०पा० । २ व्युष्टिः–फलम्-इत्यर्थः । ३ अप्सरोगणैः–इ०पा० । ४ नृप–इ०पा० ।

तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा कुरुते प्राणसंक्षयम् ॥ स गच्छेद्यदि युक्तोपि पापेन शिवमंदिरम् ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेद्देवमीश्वरम् ॥
मुच्यते सर्वपापेभ्य रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ३ ॥ क्रीडित्वा च यथाकामं रुद्रलोके महातपाः ॥ इह मानुष्यतां प्राप्य राजा भवति धार्मिकः ॥
॥ ४ ॥ हस्त्यश्वरथसंपन्नो दासीदाससमन्वितः ॥ पूज्यमानो नरेन्द्रैश्च जीवेद्वर्षशतं सुखी ॥ ५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पंचम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे गोपेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महाराज नागतीर्थमनुत्तमम् ॥ आश्विनस्य सिते पक्षे पंचम्यां नियतः शुचिः ॥ १ ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा गन्ध
धूपनिवेदनैः ॥ प्रभाते विमले स्नात्वा श्राद्धं कृत्वा यथाविधि ॥ २ ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो नात्र कार्या विचारणा ॥ तत्र तीर्थे तु यो राजन्प्राण
त्यागं करिष्यति ॥ ३ ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य प्रोवाचेति शिवः स्वयम् ॥ ४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम
आवन्त्यखंडे रेवाखंडे नागतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो
गच्छेन्महाराज सांवौरं तीर्थमुत्तमम् ॥ यत्र सन्निहितो भानुः पूज्यमानः सुरासुरैः ॥ १ ॥ तत्र ये पंगुतां प्राप्ताः शीर्णघ्राणनखा नराः ॥ दद्रुमण्डल
भिन्नांगा मक्षिकाकृमिसंकुलाः ॥ २ ॥ मातापितृभ्यां रहिता भ्रातृभार्याविवर्जिताः ॥ अनाथा विकला व्यंगा मग्ना ये दुःखसागरे ॥ ३ ॥ तेषां
नाथो जगद्योनिर्नर्मदातटमाश्रितः ॥ सांवौरनाथो लोकानामार्त्तिहा दुःखनाशनः ॥ ४ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा मासमेकं निरंतरम् ॥ पूजये
द्भास्करं देवं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ५ ॥ यत्फलं चोत्तरे पार्थ तथा वै पूर्वसागरे ॥ दक्षिणे पश्चिमे स्नात्वा तत्र तीर्थे तु तत्फलम् ॥ ६ ॥ कौमारे
यौवने पापं वार्द्धके यच्च संचितम् ॥ तत्प्रणश्यति सांवौरे स्नानमात्रान्न संशयः ॥ ७ ॥ न व्याधिर्नैव दारिद्र्यं न चैवेष्टवियोजनम् ॥ सप्तजन्मानि
राजेंद्र सांवौरपरिसेवनात् ॥ ८ ॥ सप्तम्यामुपवासेन तद्दिने चाप्युपोषिते ॥ स तत्फलमवाप्नोति तत्र स्नात्वा न संशयः ॥ ९ ॥ रक्तचंदनमिश्रेण
यदर्घ्येण फलं स्मृतम् ॥ तत्र तीर्थे नृपश्रेष्ठ स्नात्वा तत्फलमाप्नुयात् ॥ १० ॥ नर्मदासलिलं रम्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ निरीक्षितं विशेषेण
॥१२०॥ सांवौरेण महात्मना ॥ ११ ॥ ते धन्यास्ते महात्मानस्तेषां जन्म सुजीवितम् ॥ स्नात्वा पश्यंति देवेशं सांवौरेश्वरमुत्तमम् ॥ १२ ॥ सूर्यलोके ॥ २९४॥
वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे सांवौरेश्वरतीर्थ
माहात्म्यवर्णनंनाम चतुःषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले सिद्धेश्वरमिति

श्रुतम् ॥ तीर्थं परं महाराज सिद्धैः कृतमिति प्रभो ॥ १ ॥ तत्र तीर्थं महापुण्यं सर्वतीर्थेषु पावनम् ॥ नर्मदाया महाराज दक्षिणं कूलमाश्रितम् ॥
॥ २ ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा तर्प्पयेत्पितृदेवताः ॥ श्राद्धं तत्रैव यो दद्यात्पितृनुद्दिश्य भारत ॥ ३ ॥ तृप्यंति पितरस्तस्य द्वादशाब्दान्न संशयः ॥
तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या स्नात्वा पूजयते शिवम् ॥ ४ ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा पठेत्पौराणिकीं कथाम् ॥ ततः प्रभाते विमले स्नानं कुर्याद्यथा
विधि ॥ ५ ॥ वीक्षते गिरिजाकांतं स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ पुरा सिद्धा महाभागाः कपिलाद्या महर्षयः ॥ ६ ॥ जपंतश्च परं ब्रह्म योगसिद्धा
महाव्रताः ॥ सिद्धिं ते परमां प्राप्ता नर्मदायाः प्रभावतः ॥ ७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे
रेवाखण्डे सिद्धेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततः सिद्धे
श्वरी देवी वैष्णवी पापनाशिनी ॥ आनंदं परमं प्राप्ता दृष्ट्वा स्थानं सुशोभनम् ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा पूजयेत्पितृदेवताः ॥ देवीं पश्यति
यो भक्त्या मुच्यते सर्वपातकैः ॥ २ ॥ मृतवत्सा तु या नारी वन्ध्या स्त्रीजननी तथा ॥ पुत्रं सा लभते नारी शीलवन्तं गुणान्वितम् ॥ ३ ॥
तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पश्येद्देवीं सुभक्तितः ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां सर्वकालेऽथवा नृप ॥ ४ ॥ संगमे तु ततः स्नाता नारी वा
पुरुषोऽपि वा ॥ पुत्रं धनं तथा देवी ददाति परितोषिता ॥ ५ ॥ गोत्ररक्षां प्रकुरुते दृष्टा देवी सुपूजिता ॥ प्रजां च पाति सततं
पूज्यमाना न संशयः ॥ ६ ॥ नवम्यां च महाराज स्नात्वा देवीमुपोषितः ॥ पूजयेत्परया भक्त्या श्रद्धापूतेन चेतसा ॥ ७ ॥ स
गच्छेत्परमं लोकं यः सुरैरपि दुर्लभः ॥ ८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे
सिद्धेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम षट्षष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ नर्मदादक्षिणे
कूले त्वचिह्नेनोपलक्षितम् ॥ तीर्थमेतन्ममाऽऽख्याहि संभवं च महामुने ॥ १ ॥ ॥ माकंडेय उवाच ॥ ॥ पुरा कृतयुगस्यादौ दक्षिणे
गिरिमुत्तमम् ॥ विंध्यं सर्वगुणोपेतं नियतो नियताशनः ॥ २ ॥ ऋषिसंघैः कृतातिथ्यो दंडके न्यवसं चिरम् ॥ उषित्वा सुचिरं
कालं वर्षाणामयुतं सुखी ॥ ३ ॥ तानृषीन्समनुज्ञाप्य शिष्यैरनुगतस्ततः ॥ निवृत्तः सुमहाभाग नर्मदाकूलमागतः ॥ ४ ॥ पुण्यं च रमणीयं च
सर्वपापविनाशनम् ॥ कृत्वाऽहमास्पदं तत्र द्विजसंघसमायुतः ॥ ५ ॥ ब्रह्मचारिभिराकीर्णं गार्हस्थ्ये दृढव्रतिष्ठितैः ॥ वानप्रस्थैश्च यतिभिर्यताहारैर्य

१ नृप–इ० पा० । २ कोपरे–इ० पा० ।

तात्मभिः ॥ ६ ॥ तपस्विभिर्महाभागैः कामक्रोधविवर्जितैः ॥ तत्राऽहं वर्षमयुतं तपः कृत्वा सुदारुणम् ॥ ७ ॥ आराधयं वासुदेवं प्रभुं कर्त्ता
रमीश्वरम् ॥ जपंस्तपोभिर्नियमैर्नर्मदाकूलमाश्रितः ॥ ८ ॥ ततस्तौ वरदौ देवौ समायातौ युधिष्ठिर ॥ प्रत्यक्षौ भास्करौ राजन्नुमाश्रीभ्यां
विभूषितौ ॥ ९ ॥ प्रणम्याऽहं ततो देवौ भक्तियुक्तो वचोऽब्रुवम् ॥ भवंतौ प्रार्थयामि स्म वरार्हौ वरदौ शिवौ ॥ १० ॥ धर्मस्थितिं महाभागौ भक्ति
वाऽनुत्तमां युवाम् ॥ अजरो व्याधिरहितः पंचविंशतिवर्षवत् ॥ अस्मिन्स्थाने सदा स्थेयं सह देवैरसंशयम् ॥ ११ ॥ एवमुक्तौ मया पार्थ तौ
देवौ कृष्णशंकरौ ॥ मामूचतुः प्रहृष्टौ तौ निवासार्थं युधिष्ठिर ॥ १२ ॥ ॥ देवावूचतुः ॥ ॥ अस्मिन्स्थाने स्थितौ विद्धि सह
देवैः सवासवैः ॥ एवमुक्त्वा ततो देवौ तत्रैवांतरधीयताम् ॥ १३ ॥ अहं च स्थापयित्वा तौ शंकरं कृष्णमव्ययम् ॥ कृतकृत्यस्ततो जातः
संपूज्य सुसमाहितः ॥ १४ ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ मार्कंडेश्वरनाम्ना वै विष्णुं त्रिभुवनेश्वरम् ॥ १५ ॥ स गच्छेत्परमं
स्थानं वैष्णवं शैवमेव च ॥ घृतेन पयसा वाऽथ दध्ना च मधुना तथा ॥ १६ ॥ नार्मदेनोदकेनाऽथ गंधधूपैः सुशोभनैः ॥ पुष्पोपहारैश्च तथा
नैवेद्यैर्नियतात्मवान् ॥ १७ ॥ एवं विष्णोः प्रकुर्वीत जागरं भक्तितत्परः ॥ स्नानादीनि तथा राजन्प्रयतः शुचिमानसः ॥ १८ ॥ ज्येष्ठे मासि
सिते पक्षे चतुर्दश्यामुपोषितः ॥ द्वादश्यां कारयेद्देवपूजनं वैष्णवो नरः ॥ १९ ॥ एवं कृत्वा चतुर्दश्यामेकादश्यां नरोत्तम ॥ वैष्णवं लोक
माप्नोति विष्णुतुल्यो भवेन्नरः ॥ २० ॥ माहेश्वरे च राजेंद्र गणवन्मोदते पुरे ॥ श्राद्धं च कुरुते तत्र पितॄनुदिश्य सुस्थिरः ॥ २१ ॥ तस्य ते
ह्यक्षयां तृप्तिं प्राप्नुवंति न संशयः ॥ नर्मदायां द्विजः स्नात्वा मौनी नियतमानसः ॥ २२ ॥ उपास्य संध्यां तत्रस्थो जपं कृत्वा सुशोभनम् ॥
तर्पयित्वा पितन्देव..न्मनुष्यांश्च यथाविधि ॥ २३ ॥ कृष्णस्य पुरतः स्थित्वा मार्कंडेशस्य वा पुनः ॥ ऋग्यजुःसाममंत्रांश्च जपेदत्र प्रयत्नतः
॥ २४ ॥ ऋचमेकां जपेद्यस्तु ऋग्वेदस्य फलं लभेत् ॥ यजुर्वेदस्य यजुषा साम्ना सामफलं लभेत् ॥ २५ ॥ एकस्मिन्भोजिते विप्रे कोटिर्भवति
भोजिता ॥ मृतप्रजा तु या नारी वंध्या स्त्रीजननी तथा ॥ २६ ॥ रुद्रांस्तु विधिवज्जप्त्वा ब्राह्मणो वेदतत्त्ववित् ॥ लिंगस्य दक्षिणे पार्श्वे स्थाप
येत्कलशं शिवम् ॥ २७ ॥ रुद्रैकादशभिर्मंत्रैः स्नापयेत्कलशांभसा ॥ पुत्रमाप्नोति राजेंद्र दीर्घायुषमकल्मषम् ॥ २८ ॥ मार्कंडेश्वरवृक्षान्यो
दूरस्थानपि पश्यति ॥ ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते शंकरोऽब्रवीत् ॥ २९ ॥ य इदं शृणुयाद्भक्त्या पठेद्वा नृपसत्तम ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा

१ अर्थाच्छिवविष्णू । १ मार्कण्डेश्वरवृक्षान्—मार्कण्डेश्वरतीर्थतीरस्थान्—वृक्षान्—इत्यर्थः ।

जायते नाऽत्र संशयः ॥ ३० ॥ इदं यशस्यमायुष्यं धन्यं दुःस्वप्ननाशनम् ॥ पठतां शृण्वतां वाऽपि सर्वपापप्रमोचनम् ॥ ३१ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे मार्कंडेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तषष्ट्युत्तरशत
तमोऽध्यायः ॥१६७॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नर्मदादक्षिणे रोधस्यंकूरेश्वरमुत्तमम् ॥ तीर्थं सर्वगुणोपेतं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्
॥ १ ॥ यत्र सिद्धं महारक्ष आराध्य तु महेश्वरम् ॥ शंकरं जगतः प्राणं स्मृतिमात्रावहारिणम् ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ किं तद्रक्षो
द्विजश्रेष्ठ किंनाम कस्य वाऽन्वये ॥ एतद्विस्तरतः सर्वं कथयस्व ममाऽनघ ॥ ३ ॥ अज्ञानतिमिरांधा ये पुमांसः पापकारिणः ॥
युष्मद्विधैर्दीपभूतैः पश्यंति सचराचरम् ॥ ४ ॥ धर्मपुत्रवचः श्रुत्वा मार्कंडेयो मुनीश्वरः ॥ स्मितं कृत्वा बभाषे तां कथां पापप्रणा
शनीम् ॥५ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ मानसो ब्रह्मणः पुत्रः पुलस्त्योनाम पार्थिव ॥ वेदशास्त्रप्रवक्ता च साक्षाद्वेधा इवाऽपरः ॥ ६ ॥ तृणबिंदुसुता
तस्य भार्याऽऽसीत्परमेष्ठिनः ॥ तस्य धर्मप्रसंगेन पुत्रो जातो महामनाः ॥ ७ ॥ यस्माद्वेदेतिहासैश्च सषडंगपदक्रमाः ॥ विश्रांता ब्रह्मणा दत्ता
नामविश्रवसेति च ॥ ८ ॥ कस्मिंश्चिदथ काले च भरद्वाजो महामुनिः ॥ स्वसुतां प्रददौ राजन्मुदा विश्रवसे नृप ॥ ९ ॥ स तया रमते
सार्धं पौलोम्या मघवा इव ॥ मुदा परमया राजन्ब्राह्मणो वेदवित्तमः ॥ १० ॥ केनचित्त्वथ कालेन पुत्रः पुत्रगुणैर्युतः ॥ जज्ञे विश्रवसो राजन्नाम्ना
वैश्रवणः श्रुतः ॥ ११ ॥ सोऽपि मौनव्रतं कृत्वा बालभावाद्युधिष्ठिर ॥ सर्वभूताभयं दत्त्वा चचार परमं व्रतम् ॥ १२ ॥ तस्य तुष्टो महादेवो ब्रह्मा
ब्रह्मर्षिभिः सह ॥ सखित्वं चेश्वरो दत्त्वा धनदत्वं जगाम ह ॥ १३ ॥ यमेंद्रवरुणानां च चतुर्थस्त्वं भविष्यसि ॥ ब्रह्माऽप्युक्त्वा जगामाशु लोकपाल
त्वमीप्सितम् ॥ १४ ॥ ततस्त्वनंतरे काले कैकसी नाम राक्षसी ॥ पातालं भूतलं त्यक्त्वा विश्रवं चकमे पतिम् ॥ १५ ॥ पुत्रोऽथ रावणो जातस्त
स्या भरतसत्तम ॥ कुंभकर्णो महारक्षो धर्मात्मा च विभीषणः ॥ १६ ॥ कुंभश्चैव विकुंभश्च कुंभकर्णसुतावुभौ ॥ महाबलौ महावीर्यौ महांतौ पुरुषो
त्तम ॥ १७ ॥ अंकूरो राक्षसश्रेष्ठः कुंभस्य तनयो महान् ॥ विभीषणं च गुणवद्दृष्ट्वैवं राक्षसोत्तमः ॥ १८ ॥ ततः स यौवनं प्राप्य ज्ञात्वा रक्षः पिताम
हम् ॥ परं निर्वेदमापन्नश्चचार सुमहत्तपः ॥ १९ ॥ दक्षिणं पश्चिमं गत्वा सागरं पूर्वमुत्तरम् ॥ नर्मदायां प्रसंगेन ह्यंकूरो राक्षसेश्वरः ॥ २० ॥ तपश्च
चार सुमहद्दिव्यं वर्षशतं किल ॥ ततस्तुष्टो महादेवः साक्षात्परपुरंजयः ॥ २१ ॥ वरेण च्छंदयामास राक्षसं वृषकेतनः॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते तव दा
स्यामि सुव्रत ॥ २२ ॥ प्रोवाच राक्षसो वाक्यं देवदेवं महेश्वरम् ॥ वरदं सोऽग्रतो दृष्ट्वा प्रणम्य च पुनःपुनः ॥२३॥ यदि तुष्टो महादेव वरदोऽसि सुरे

श्वर ॥ दुर्लभं सर्वभूतानाममरत्वं प्रयच्छ मे ॥ २४ ॥ मम नाम्ना स्थितोऽनेन वरेण त्रिपुरांतक ॥ सदा संनिहितोऽप्यत्र तीर्थे भवितुमर्हसि ॥ २५ ॥
॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यावद्विभीषणमतं यावद्धर्मनिषेवणम् ॥ करिष्यसि दृढात्मा त्वं तावदेतद्भविष्यति ॥ २६ ॥ एवमुक्त्वा ययौ देवः सर्व
देवतपूजितः ॥ विमानेनाऽर्कवर्णेन कैलासं धरणीधरम् ॥ २७ ॥ गते चाऽदर्शनं देवे स्नात्वाऽऽचम्य विधानतः ॥ स्थापयामास राजेंद्र ह्यंकूरेश्वरमु
त्तमम् ॥ २८ ॥ गंधपुष्पैस्तथा धूपैर्वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ पताकैश्चामरैश्छत्रैर्जयशब्दादिमंगलैः ॥ २९ ॥ पूजयित्वा सुरेशानं स्तोत्रैर्हृद्यैः सुपु
ष्कलैः ॥ जगाम भवनं रक्षो यत्र राजा विभीषणः ॥ ३० ॥ पूजितः स यथान्यायं दानसन्मानगौरवैः ॥ सौदर्ये स्थापितो भावे सोऽवात्सीत्परया
मुदा ॥ ३१ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ अंकूरेश्वरनामानं सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ३२ ॥ मांडव्यखातमारभ्य संगमं वाऽपि
यच्छुभम् ॥ रेवाया आमलक्याश्च देवक्षेत्रं महेश्वरम् ॥ ३३ ॥ मांडव्यखातात्पश्चिमतस्तीर्थं तदंकूरेश्वरम् ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा शुचिः प्रयतमा
नसः ॥ ३४ ॥ संध्यामाचम्य यत्नेन जपं कृत्वाऽथ भारत ॥ तर्पयित्वा पितॄन्देवान्मनुष्यान्भरतर्षभ ॥ ३५ ॥ सचैलः क्लिन्नवसनो मौनमास्थाय
संयतः ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यामुपोष्य विधिवन्नरः ॥ ३६ ॥ पूजां यः कुरुते राजंस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ साग्रं तु योजनशतं तीर्थान्यायतनानि
च ॥ ३७ ॥ भवंति तानि दृष्टानि ततः पापैः प्रमुच्यते ॥ तत्र तीर्थे तु यद्दानं देवमुद्दिश्य दीयते ॥ ३८॥ स्नात्वा तु विधिवत्पात्रे तदक्षयमुदाहृतम् ॥
होमाद्दशगुणं प्रोक्तं फलं जाप्ये ततोऽधिकम् ॥ ३९ ॥ त्रिगुणं चोपवासेन स्नानेन च चतुर्गुणम् ॥ संन्यासं कुरुते यस्तु प्राणत्यागं करोति वा ॥
॥४०॥ अनिवर्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकादसंशयम् ॥ कृमिकीटपतंगानां तत्र तीर्थे युधिष्ठिर ॥ अंकूरेश्वरनामाख्ये मृतानां सुगतिर्भवेत् ॥४१॥
एतत्ते कथितं राजन्नंकूरेश्वरसंभवम् ॥ तीर्थं सर्वगुणोपेतं परमं पापनाशनम् ॥ ४२ ॥ येऽपि शृण्वंति भक्त्येदं कीर्त्यमानं महाफलम् ॥ लभंते नात्र
संदेहः शिवस्य भुवनं हि ते ॥ ४३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे अंकूरेश्वरतीर्थमाहा
॥१२२॥ त्म्यवर्णननामाष्टषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्परं तीर्थं पुण्यं पापप्रणाशनम् ॥ ॥२९६॥
मांडव्यो यत्र संसिद्ध ऋषिर्नारायणस्तथा ॥ १ ॥ नारायणेन शुश्रूषा शूलस्थेन कृता पुरा ॥ तत्र स्नात्वा महाराज मुच्यते पापकंचुकात् ॥
॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आश्चर्यमेतल्लोकेषु यत्त्वया कथितं मुने ॥ न दृष्टं न श्रुतं तात शूलस्थेन तपः कृतम् ॥ ३ ॥ एतत्सर्वं

कथय मे ऋषिभिः सहितस्य वै ॥ अस्य तीर्थस्य माहात्म्यं मांडव्यस्य कुतूहलात् ॥ ४ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृणु राजन्यथा वृत्तं पुरा त्रेतायुगे क्षितौ ॥ लोकपालोपमो राजा देवपन्नो महामतिः ॥ ५ ॥ धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च यज्वा दानरतः सदा ॥ प्रजा ररक्ष यत्नेन पिता पुत्रानिवौरसान् ॥ ६ ॥ दात्यायनी प्रिया भार्या तस्य राज्ञो वशानुगा ॥ हारनूपुरघोषेण झंकाररवनादिता ॥ ७ ॥ परस्परं तयोः प्रीतिर्वर्द्धतेनुदिनं नृप ॥ वंशस्तंबे स्थितो राजा संशास्ति पृथिवीमिमाम् ॥ ८ ॥ हस्त्यश्वरथसंपूर्णां धनवाहनसंयुताम् ॥ अलंकृतो गुणैः सर्वैरनपत्यो महीपतिः ॥ ॥९॥ दुःखेन महताऽऽविष्टः संतप्तः संततिं विना ॥ स्नानहोमरतो नित्यं द्वादशाब्दानि भारत ॥१०॥ व्रतोपवासनियमैः पत्नीभिः सह तस्थिवान् ॥ आराधयद्भगवतीं चामुण्डां मुण्डमर्दिनीम् ॥ ११ ॥ स्तोत्रैरनेकैर्भक्त्या च पूजाविधिसमाधिना ॥ जय वाराहि चामुण्डे जय देवि त्रिलोचने॥१२॥ ब्राह्मि रौद्रि च कौमारि कात्यायनि नमोऽस्तु ते ॥ प्रचंडे भैरवे रौद्रि योगिन्याकाशगामिनि ॥ १३ ॥ नास्ति किंचित्त्वया हीनं त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ राज्ञा स्तुता च संतुष्टा देवी वचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ वरयस्व यथाकामं यस्ते मनसि वर्त्तते ॥ आराधिता त्वया भक्त्या तुष्टा दास्यामि ते वरम् ॥ १५ ॥ ॥ देवपन्न उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टासि देवेशि वरार्हो यदि वाऽप्यहम् ॥ पुत्रसंतानरहितं संतप्तं मां समुद्धर ॥ १६ ॥ संतानं नय मे वृद्धिं गोत्ररक्षां कुरुष्व मे ॥ अपुत्रिणां गृहाणीह श्मशानसदृशानि हि ॥ १७ ॥ पितरस्तस्य नाश्नन्ति देवता ऋषिभिः सह ॥ क्रियमाणेऽप्यहरहः श्राद्धे मत्पितरः सदा ॥ १८ ॥ दर्शयंति सदाऽऽत्मानं स्वप्ने क्षुत्पीडितं मम ॥ इति राज्ञो वचः श्रुत्वा देवी ध्यानमुपागता ॥ १९ ॥ दिव्येन चक्षुषा दृष्टं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ प्रसन्नवदना देवी राजानमिदमब्रवीत् ॥ २० ॥ संतानं नाऽस्ति ते राजंस्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ यजस्व यज्ञपुरुषमपत्यं नास्ति तेऽन्यथा ॥ २१ ॥ मया दृष्टं महीपाल त्रैलोक्यं दिव्यचक्षुषा ॥ एवमुक्त्वा गता देवी राजा स्वगृहमागमत् ॥ २२ ॥ इयाज यज्ञपुरुषं संजाता कन्यका ततः ॥ तेजस्विनी रूपवती सर्वलोकमनोहरा ॥ २३ ॥ देवगन्धर्वलोकेऽपि तादृशी नास्ति कामिनी ॥ तस्या नाम कृतं पित्रा हर्षात्कामप्रमोदिनी ॥ २४ ॥ ततः कालेन ववृधे रूपेणास्तंभयज्जगत् ॥ हंसलीलागतिः सुभ्रूः स्तनभारावनामिता ॥ २५ ॥ रक्तमाल्यांबरधरा कुण्डलाभरणोज्ज्वला ॥ दिव्यानुलेपनवती सखीभिः सा सुरक्षिता ॥ २६ ॥ कुचमध्यगतो हारो विद्युन्मालेव राजते ॥ भ्रमरांचितकेशी सा बिंबोष्ठी चारुहासिनी ॥ २७ ॥ कर्णांतप्राप्तनेत्राभ्यां पिबन्तीवाथ कामिनः ॥ चंद्रतांबूलसौरभ्यैराकर्षतीव[1] मन्मथम् ॥ २८ ॥

१ चन्द्रतांबूलसौरभ्यैः—कर्पूरमिश्रतांबूलसौगन्ध्यैः—इत्यर्थः ।

कुम्बुग्रीवः चारुमध्या ताम्रपादांगुलीनखा ॥ निम्ननाभिः सुजघना रंभोरू सुदती शुभा ॥ २९ ॥ मातापितृसुहृद्वर्गे क्रीडानन्दविवर्द्धिनी ॥ एक
स्मिन्दिवसे बाला सखीवृन्दसमन्विता ॥ ३० ॥ चंदनागरुतांबूलधूपसौमनसांचिता ॥ गृहीत्वा पुष्पधूपादि गता देवीप्रपूजने ॥ ३१ ॥ तडागतट
उत्सृज्य भूषणान्यंगवेष्टकान् ॥ चक्रुः सरसि ताः क्रीडां जलमध्यगतास्तदा ॥ ३२ ॥ क्रीडन्तीं तामवेक्ष्याथ ससखीं विमले जले ॥ राक्षसः शंबरो
नाम श्येनरूपेण चाऽगमत् ॥ ३३ ॥ गृहीता जलमध्यस्था तेन सा काममोदिनी ॥ समुत्पपात दुष्टात्मा गृहीत्वाऽऽभरणान्यपि ॥ ३४ ॥
वायुमार्गं गतः सोऽथ कामिन्या सह भारत ॥ अपतन्कुण्डलादीनि यत्र तोये महामुनिः ॥ ३५ ॥ मांडव्यो नर्मदातीरे काष्ठवत्संजितेंद्रियः ॥
लीनो माहेश्वरे स्थाने नारायणपदे परे ॥ ३६ ॥ तस्य चानुचरो भ्राता भ्रातुः शुश्रूषणे रतः ॥ तपोजपकृशीभूतो दध्यौ देवं जनार्दनम् ॥ ३७ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे काममोदिनीहरणवर्णनंनामैकोनसप्तत्यधिशततमो
ऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ कामप्रमोदिनीसख्यो नीयमानां च तेन तु ॥ दृष्ट्वा ताश्चक्रुशुः सर्वा निःसृत्य
जलमध्यतः ॥ १ ॥ गता राजगृहे सर्वाः कथयंति सुदुःखिताः ॥ कामप्रमोदिनी राजन्हृता श्येनेन पक्षिणा ॥ २ ॥ क्रीडंती च जलस्थाने
तडागे देवसन्निधौ ॥ अन्वेष्या च त्वयाराजंस्तस्य मार्गं विजानता ॥ ३ ॥ तासां तद्वचनं श्रुत्वा देवपन्नः सुदुःखितः ॥ हाहेत्युक्त्वा समुत्थाय
रुदमानो वरासनात् ॥ ४ ॥ मंत्रिभिः सहितस्तस्मिंस्तडागे जलसन्निधौ ॥ न चिह्नं न च पन्थानं दृष्ट्वा दुःखान्मुमोह च ॥ ५ ॥ तस्य
राज्ञस्तु दुःखेन दुःखितो नागरो जनः ॥ क्षणेनाऽऽश्वासितो राजा मंत्रिभिः सपुरोहितैः ॥ ६ ॥ किं कुर्मे इत्युवाचेदमस्मिन्काले विधीय
ताम् ॥ सर्वैस्तत्संविदं कृत्वा वाहिनीं चतुरंगिणीम् ॥ ७ ॥ प्रेषयामि दिशः सर्वा हस्त्यश्वरथसंकुला ॥ वादित्राणि च वाद्यंते व्याकुली
भूतसंकुले ॥ ८ ॥ नाराचैस्तोमरैर्भल्लैः खड्गैः परश्वधादिभिः ॥ राजा संनाहबद्धोऽभूद्गगनं ग्रसते किल ॥ ९ ॥ न देवो न च गन्धर्वो न दैत्यो
न च राक्षसः ॥ किं करिष्यति राजाऽद्य न जाने रोषनिष्कृतिम्॥१०॥ नागरोऽपि जनस्तत्र दृष्ट्वा चकितमानसः ॥ चतुर्दशसहस्राणि दंतिनां सृणि
धारिणाम् ॥ ११ ॥ अश्वारोहसहस्राणि ह्यशीतिः शस्त्रपाणिनाम् ॥ रथानां त्रिसहस्राणि विंशतिर्भरतर्षभ ॥ १२ ॥ संग्रामभेरीनिनदैः खुररेणु

२ सह—इति शेषः ।

र्नभोगता ॥ एतस्मिन्नंतरे तात रक्षको नगरस्य हि ॥ १३ ॥ गृहीत्वाऽऽभरणं तस्यास्त्वंगप्रत्यंगिकं तथा ॥ कुण्डलांगदकेयूरहारनूपरझल्लरीः ॥
॥ १४ ॥ निवेद्याकथयद्राज्ञे मया दृष्टं त्ववेक्षणात् ॥ तापसानामाश्रमे तु मांडव्यो यत्र तिष्ठति ॥ १५ ॥ तापसैर्वेष्टितो यत्र ददृशे तत्र सन्निधौ ॥
दण्डवासिवचः श्रुत्वा प्रत्यक्षांगविभूषणम् ॥ १६ ॥ स क्रोधरक्तनयनो मंत्रिणो वीक्ष्य नैगमान् ॥ ईदृग्भूतस्समाचारो ब्राह्मणो नगरे मम ॥ १७ ॥
चौरचर्या व्रतच्छन्नः परद्रव्यापहरकः ॥ तेन कन्या हृता मेऽद्य तपस्विपापकर्मिणा[1] ॥ १८ ॥ शाकुन्तं रूपमास्थाय जलस्थो गगनं ययौ ॥
पाखंडिनो विकर्मस्थान्बिडालव्रतिकाञ्च्छठान् ॥ १९ ॥ चाटुतस्करदुर्वृत्तान्हंन्यान्नम्त्यस्य पातकम् ॥ न द्रष्टव्यो मया पापः स्तेयी कन्या
पहारकः ॥ २० ॥ शूलमारोप्यतां क्षिप्रं न विचारस्तु तस्य वै ॥ स च वध्यो मया दुष्टो रक्षोरूपी तपोधनः ॥ २१ ॥ एवं ब्रुवंश्चलन्क्रोधादा
दिश्य दण्डवासिनम् ॥ कार्याकार्यं न विज्ञाय शूलमारोपयद्द्विजम् ॥ २२ ॥ पौरा जानपदाः सर्वे अश्रुपूर्णमुखास्तदा ॥ हाहेत्युक्त्वा रुदंत्यन्ये
वदंति च पृथक्पृथक् ॥ २३ ॥ कुत्सितं च कृतं कर्म्म राज्ञा चंडालचारिणा ॥ ब्राह्मणो नैव वध्यो हि विशेषेण तपोवृतः ॥ २४ ॥ यदि रोषस
माचारो निर्वास्यो नगराद्बहिः ॥ न जातु ब्राह्मणं हन्यात्सर्वपापेप्यवस्थितम् ॥ २५ ॥ राष्ट्रादेनं बहिःकुर्यात्समग्रधनमक्षतम् ॥ नाश्नाति च गृहे
राजन्नाग्निर्नगरवासिनाम् ॥ सर्वेऽप्युद्विग्नमनसो गृहव्याप्तिविवर्जिताः ॥ २६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम
आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे मांडव्यशूलारोपणवर्णनंनाम सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥
कथितं ब्राह्मणं द्रष्टुं शूले क्षिप्तं तपोधनैः ॥ नारायणसमीपे तु गताः सर्वे महर्षयः ॥ १ ॥ नारदो देवलो रैभ्यो यमः शातातपोंऽगिराः ॥ वसिष्ठो
जमदग्निश्च याज्ञवल्क्यो बृहस्पतिः ॥ २ ॥ कश्यपोऽत्रिर्भरद्वाजो विश्वामित्रोऽरुणिर्मुनिः ॥ वालखिल्यादयोऽन्ये च सर्वेप्यृषिगणाऽन्वयाः ॥ ३ ॥
ददृशुः शूलमारूढं मांडव्यमृषिपुंगवाः ॥ प्रोचुर्नारायणं विप्रं किं कुर्मस्तव चेप्सितम् ॥ ४ ॥ सर्वे ते तत्र सान्निध्यान्मांडव्यस्य महात्मनः ॥
संभ्रांता आगता ऊचुः किं मृतः किं नु जीवति ॥ ५ ॥ अवस्थां तस्य ते दृष्ट्वा विषादमगमन्परम् ॥ असहित्वा तु तद्दुःखं सर्वे ते मनसा
द्विजाः ॥ ६ ॥ पृच्छयतां यदि मन्येत राजानं भस्मसात्कुरु ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा वाक्यं नारायणोऽब्रवीत् ॥ ७ ॥ मयि जीवति मद्भ्राता ह्यव
स्थानीदृशीं गतः ॥ धिग्जीवितं च मे किंतु तपसो विद्यते फलम् ॥ ८ ॥ दृष्ट्वा शूलस्थितं ज्येष्ठं मन्मनोऽनुविदीर्यते ॥ परं किं तु करिष्यामि

१ तपस्विपापकर्मिणा--तपस्विरूपेण पापिना--इत्यर्थः ।

येन राष्ट्रं सराजकम् ॥ ९ ॥ भस्मसाच्च करोम्यद्य भवद्भिः क्षम्यतामिह ॥ एवमुक्त्वा गृहीत्वाऽसौ करस्थमभिमन्त्रयेत् ॥ १० ॥ क्रोधेन पश्यते
यावत्तावद्धुंकारकोऽभवत् ॥ तेन हुंकारशब्देन ऋषयो विस्मितास्तदा ॥ ११ ॥ मांडव्यस्य समीपे तु ह्यपृच्छंस्ते द्विजोत्तमाः ॥ निवारयसि किं
विप्र शापं नृपजिघांसनम् ॥ १२ ॥ अपापस्य तु येनेह कृतमस्य जिघांसनम् ॥ ऋषीणां वचनं श्रुत्वा कृच्छ्रान्मांडव्यकोऽब्रवीत् ॥ १३ ॥ अभि
वन्दामि वो मूर्ध्ना स्वागतं षयः सदा ॥ अर्घ्यसन्मानपूजार्हाः सर्वेऽत्रोपविशंतु ते ॥ १४ ॥ निविष्टैकाग्रमनसा सर्वान्मांडव्यकोऽब्रवीत् ॥ १५ ॥
प्राप्तं दुःखं मया घोरं पूर्वजन्मार्जितं फलम् ॥ मा विषादं कुरुध्वं भोः कृतं पापं तु भुज्यते ॥ १६ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ केन कर्मविपा
केन इह जात्यंतरं व्रजेत् ॥ दानधर्मफलेनैव केन स्वर्गं च गच्छति ॥ १७॥ ॥ मांडव्य उवाच ॥ ॥ अदत्तदाना जायंते परभाग्योप
जीविनः ॥ न स्नानं न जपो होमो नातिथ्यं न सुरार्चनम् ॥१८॥ न पर्वणि पितृश्राद्धं न दानं द्विजसत्तमाः ॥ व्रजंति नरके घोरे यांति ते त्वंत्यजां
गतिम् ॥१९॥ पुनर्दरिद्राः पुनरेव पापाः पापप्रभावान्नरके वसंति ॥ तेनैव संसारिणि मर्त्यलोके जीवादिभूते कृमयः पतंगाः ॥२०॥ ये स्नानशीला
द्विजदेवभक्ता जितेंद्रिया जीवदयानुशीलाः ॥ ते देवलोकेषु वसंति हृष्टा ये धर्मशीला जितमानरोषाः ॥ २१ ॥ विद्याविनीता न परोपतापिनः
स्वदारतुष्टाः परदारवर्जिताः ॥ तेषां न लोके भयमस्ति किंचित्स्वभावशुद्धा गतकल्मषा हि ते ॥ २२ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ पूर्वजन्मनि विप्रेंद्र किं
त्वया दुष्कृतं कृतम ॥ येन कष्टमिदं प्राप्तं संधानं शूलगर्हितम् ॥२३॥ शूलस्थं त्वां समालक्ष्य ह्यागताः सर्व एव हि ॥ जीवंतं त्वां प्रपश्याम त्वंतर
न्नवतारयन् ॥ रुजा संतापजं दुःखं सोढ्वापि त्वमवेदनः ॥ २४ ॥ ॥ मांडव्य उवाच ॥ ॥ स्वयमेव कृतं कर्म स्वयमेवोपभुज्यते ॥ सुकृतं दुष्कृतं पूर्वे
नान्ये भुंजंति कर्हिचित् ॥ २५ ॥ यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विंदति मातरम् ॥ तथा पूर्वकृतं कर्म्म कर्त्तारमुपगच्छति ॥ २६ ॥ न माता न पिता
भ्राता न भार्या न सुताः सुहृत् ॥ न कस्य कर्मणा लेपः स्वयमेवोपभुज्यते ॥ २७ ॥ श्रूयतां मम वाक्यं च भवद्भिः पृच्छितो ह्यहम् ॥ पूर्वे वयसि
भो विप्रा मलस्नानकृतक्षणः ॥ २८ ॥ अज्ञानाद्बालभावेन यूका कंटेधिरोपिता ॥ तैलाभ्यक्तशिरोगात्रे मया यूका धृता न हि ॥२९॥ कंकतीं गोप्य
॥१२४॥ केशेषु सासा कंटेऽधिरोपिता ॥ तेषु पापं कृतं सद्यः फलमेतन्ममाभवत् ॥ ३० ॥ किंचित्कालं क्षपित्वाहं प्राप्स्ये मोक्षं निरामयम् ॥ भवंतस्त्विह
संतापं मा कुरुध्वं महर्षयः ॥ ३१ ॥ इमामवस्थां भुक्त्वाऽहं कंचिच्छपे न चोत्तरे ॥ अहानि कतिचिच्छूले क्षपयिष्यामि किल्बिषम् ॥ ३२ ॥ प्राक्तनं ॥२९८॥

१ कंटेःधिरोपिता—कंकतीकंटकेन—शिरोपरि धृता—इत्यर्थः । २ कंकती—फणी इति महाराष्ट्रभाषायाम्—कंघी इति हिन्दीभाषायाम् ।

कर्म भुंजामि यन्मया संचितं द्विजाः ॥ क्षंतव्यमस्य राज्ञोऽथ कोपश्चैव विसर्ज्यताम् ॥ ३३ ॥ श्रुत्वा तु तस्य तद्वाक्यं मांडव्यस्य महर्षयः ॥ प्रहर्ष
मतुलं लब्ध्वा साधुसाध्वित्यपूजयन् ॥ ३४ ॥ ॥ नारायण उवाच ॥ ॥ इदं जलं मंत्रपूतं कस्मिन्स्थाने क्षिपाम्यहम् ॥ येन राजा भवेद्भस्म स
राष्ट्रः सपुरोहितः ॥ ३५ ॥ ॥ मांडव्य उवाच ॥ ॥ इदं जलं च रक्षस्व कालकूटविषोपमम् ॥ समुद्रे क्षिपयिष्यामि देवकार्यं समुत्थितम् ॥
॥ ३६ ॥ अथ ते मुनयः सर्वे मांडव्यं प्रणिपत्य च ॥ आमंत्रयित्वा हर्षाच्च कश्यपाद्या गृहान्ययुः ॥ ३७ ॥ गच्छमानास्तु ते चोक्ताः पंचमेऽहनि ता
पसाः ॥ आगंतव्यं भवद्भिश्च मत्सकाशं प्रतिज्ञया ॥ ३८ ॥ तथेति ते प्रतिज्ञाय नारदाद्या अदर्शनम् ॥ गतेषु विप्रमुख्येषु शांडिली च तपोधना ॥
॥ ३९ ॥ द्वितीयेऽह्नि समायाता न तु बुध्वाऽथ तं ऋषिम् ॥ भर्त्तारं शिरसा धार्य रात्रौ पर्यटते स्म सा ॥ ४० ॥ न दृष्टः शूलके विप्रो भराक्रांत्या
युधिष्ठिर ॥ स्खलिता तस्य जानुभ्यां शूलस्थस्य पतिव्रता ॥ ४१ ॥ सर्वांगेषु व्यथा जाता तस्याः प्रस्खलनान्मुनेः ॥ ईदृशीं वर्त्तमानां च ह्यवस्थां
पूर्वदैविकीम् ॥ ४२ ॥ पुनः पापफलं किंचिद्धा कष्टं मम वर्त्तते ॥ व्यथितोऽहं त्वया पापे किमर्थं सूनकर्मणि ॥ ४३ ॥ स्वैरिणीं त्वां प्रपश्यामि राक्ष
सी तस्करी नु किम् ॥ एवमुक्त्वा क्षणं मोहात्कंदमानो मुहुर्मुहुः ॥ ४४ ॥ तपस्विनोऽथ ऋषयः सर्वे संत्रस्तमानसाः ॥ पश्यमाना मुनेः कष्टं पृच्छंते
ते युधिष्ठिर ॥ ४५ ॥ पर्यटसे किमर्थं त्वं निशीथे वहनं नु किम् ॥ क्षिप्तं तु झोलिकाभारं किंवाऽऽगमनकारणम् ॥ व्यथामुत्पाद्य ऋषये दुःखाद्दुःख
विलासिनि ॥ ४६ ॥ ॥ शांडिल्युवाच ॥ ॥ नाऽसुरीं न च गंधर्वीं न पिशाचीं न राक्षसीम् ॥ पतिव्रतां तु मां सर्वे जानंतु तपसि स्थिताम् ॥
॥ ४७ ॥ न मे कामो न मे क्रोधो न वैरं न च मत्सरः ॥ अज्ञानाद्दृष्टिमांद्याच्च स्खलनं क्षंतुमर्हथ ॥ ४८ ॥ वहनं भर्तृसौख्याय दिवा संपीड्य
ते रुजा ॥ अयं भर्त्ता विजानीथ झोलिकासंस्थितः सदा ॥ ४९ ॥ भरणं पानंवस्त्रं च ददाम्येतस्य रोगिणः ॥ ऋषिः शौनकमुख्योऽसौ शांडिलीं
मां विजानत ॥ ५० ॥ स्वभर्तृधर्मिणीं कोपं मा कुरुष्वातिथिं कुरु ॥ सतां समीपं संप्राप्तां सर्वे मे क्षंतुमर्हथ ॥ ५१ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ पर
व्यथां न जानीषे व्यचरंती यदृच्छया ॥ प्रभातेऽभ्युदिते सूर्ये तव भर्त्ता मरिष्यति ॥ ५२ ॥ आत्मदुःखात्परं दुःखं न जानासि कुलाधमे ॥ तेन
वाक्येन घोरेण शांडिली विमनाऽभवत् ॥ ५३ ॥ परं विषादमापन्ना क्षणं ध्यात्वाऽब्रवीद्वचः ॥ कोपात्संरक्तनयना निरीक्षंती मुनींस्तदा ॥ ५४ ॥
सतां गेहे किल प्राप्ता भवतां चापकारिणी ॥ सामेनातिथिपूजायां शिष्टे च गृहमागते ॥५५॥ भवद्भिरीदृगातिथ्यं कृतं चैव ममेव तु ॥ स्वर्गापवर्ग

१ सामेन–शांततया–इत्यर्थः । अदन्तत्वमार्षम् ।

धर्मश्च भवद्भिर्न्न निरीक्षितम् ॥ ५६ ॥ प्राजापत्यामिमां दृष्ट्वा मां यथा प्राकृताः स्त्रियः ॥ भवंतः स्त्रीबलं मेऽद्य पश्यंतु दिवि देवताः ॥ ५७ ॥
मरिष्यति न मे भर्त्ता ह्यादित्यो नोदयिष्यति ॥ अन्धकारं जगत्सर्वं क्षीयते नाऽद्य शर्वरी ॥ ५८ ॥ एवमुक्ते तया वाक्ये स्तंभितेऽर्के तमोमयम्॥
न च प्रजायते सर्वं निर्वषट्कारसत्क्रियम् ॥ ५९ ॥ स्वाहाकारः स्वधाकारः पंचयज्ञविधिर्नहि ॥ स्नानं दानं जपो नास्ति संध्यालोपव्यतिक्रमः ॥
षण्मासं च तदा पार्थ लुप्तपिंडोदकक्रियम् ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे
शांडिलीऋषिसंवादवर्णनंनामैकसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अथ ते ऋषयः सर्वे
देवाश्चेंद्रपुरोगमाः ॥ मांडव्यस्याऽश्रमे पुण्ये समीयुर्नर्मदातटे ॥ १ ॥ शंखदुंदुभिनादेन दीपिकाज्वलनेन च ॥ अप्सरोगीतनादेन
नृत्यंत्यो वारयोषितः ॥ २ ॥ कथानकैः स्तुवत्यन्ये तस्य शूलाग्रधारिणः ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि स्नातकानां तपस्विनाम् ॥
॥ ३ ॥ समाजे त्रिदशैः सार्द्धं तत्र ते च दिदृक्षया ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानास्तत्र हर्षात्समागताः ॥ ४ ॥ मातरो मह्लिकाद्याश्च क्षेत्रपाला
विनायकाः ॥ दिक्पाला लोकपालाश्च गंगाद्याश्च सरिद्वराः ॥ ५ ॥ ऋषिदेवसमाजे तु नित्यं हर्षप्रमोदने ॥ तत्र राजा समायातः पौरजानपदैः
सह ॥ ६ ॥ दृष्ट्वा कौतूहलं तत्र व्याकुलीकृतमानसम् ॥ वित्रस्तमनसो भूत्वा भयात्सर्वे समास्थिताः ॥ ७ ॥ तस्मिन्समागमे दिव्ये ब्रह्मविष्ण्वीश
मब्रुवन् ॥ भो मांडव्य महासत्त्व वरदास्तेऽमरैः सह ॥ ८ ॥ अनेककष्टतपसा तव सिद्धिर्भविष्यति ॥ प्रार्थयस्व यथाकामं यस्ते मनसि रोचते ॥
॥ ९ ॥ अनादित्यमयं लोकं निर्वषट्कारमाकुलम् ॥ नष्टधर्मं विजानीहि प्रकृतिस्थं कुरुष्व च ॥ अनुग्रहं तु शांडिल्याः प्रार्थयाम द्विजो
त्तम ॥ १० ॥ एष ते कष्टदो राजा समायातस्तवाऽग्रतः ॥ संभूषयस्व विप्रर्षे जनं देवासुरं गणम् ॥ ११ ॥ ॥ मांडव्य उवाच ॥ ॥ यदि
प्रसन्ना मे देवाः समायाताः सुरैः सह ॥ त्रिकालमत्र तीर्थे च स्थातव्यमृषिभिः सह ॥ १२ ॥ भवतां तु प्रसादेन रुजा मे शाम्यतां सदा ॥ एव
मस्त्विति देवेशा यावज्जल्पंति पांडव ॥१३॥ तावद्रक्षो गृहीत्वाऽग्रे कन्यां कामप्रमोदिनीम् ॥ उवाच भगवञ्च्छापं पुरा दत्त्वोर्वशी मम ॥ १४ ॥
यदा कन्यां हरे रक्षः शापांतस्ते भविष्यति ॥ तेन मे गर्हितं कर्म्म शापेनाऽकृतबुद्धिना ॥ १५ ॥ क्षंतव्यमिति चोक्त्वा च गतश्चाऽदर्शनं पुनः ॥
गते चैव तु सा कन्या दृष्ट्वा पद्मदलेक्षणा ॥ १६ ॥ मंत्रयित्वा सुरैः सर्वैर्दत्ता मांडव्यधीमते ॥ तां वज्रशूलिकां प्राव्य पवित्रैर्न्नर्मदोदकैः ॥ १७ ॥

१ मन्यध्वे किम्—इति शेषः । २ ब्रह्मविष्ण्वीशम्—ब्रह्मविष्ण्वीशाः—अब्रुवन् । ३ हरेः—हरिष्यसि—इत्यर्थः ।

मांडव्यमृषिमुत्तार्य जयशब्दादिमंगलैः ॥ विवाहयित्वा तां कन्यां मांडव्य ऋषिपुंगवः ॥ १८ ॥ अभिवाद्य च तान्सर्वान्दानसन्मानगौरवैः ॥
अथ राजा समीपस्थो रत्नैश्च विविधैरपि ॥ १९ ॥ धिम्वादै र्निदितः सर्वैस्तैर्जनैर्भूषितः पुनः ॥ राज्ञा च ब्राह्मणाः सर्वे भूषणाच्छादनाशनैः ॥
॥ २० ॥ सुवर्णकोटिदानेन तुष्टान्कृत्वा क्षमापिताः ॥ वृत्ते विवाह आहूय शांडिलीं तामथाब्रवीत् ॥ २१ ॥ मानयस्व इमान्विप्रान्मोचयस्व दिवा
करम् ॥ अपहृत्य तमो येन कृपा सद्यः प्रवर्त्तते ॥ २२ ॥ ऋषीणां वचनं श्रुत्वा शांडिली दुःखिताऽब्रवीत् ॥ उदितेऽर्के तु मे भर्त्ता मृत्युं यास्यति
भो द्विजाः ॥ २३ ॥ तं कथं मोचयामीह ह्यात्मनोऽनिष्टसिद्धये ॥ क्रियाप्रवर्त्तनाद्वाद्य किं कार्यं मे महर्षयः ॥ २४ ॥ निःपुंसी स्त्री ह्यनाथाऽहं
भवामि भवतो मैतम् ॥ तिष्ठ त्वमंधकारे तु नेच्छामि रविणोदयम् ॥ २५ ॥ तेन वाक्येन ते सर्वे देवासुरमहर्षयः ॥ शिरःसंचालनाः सर्व्वे साधु
साध्विति चाऽब्रुवन् ॥ २६ ॥ पतिव्रते महाभागे शृणु वाक्यं तपोधने ॥ मन्यसे यदि नः सर्वान्कुरुष्व वचनं च यत् ॥ २७ ॥ ॥ शांडिल्यु
वाच ॥ ॥ येन मे न मरेद्भर्त्ता येन सत्यं मुनेर्वचः ॥ तत्कुरुध्वं विचार्याशु येन संवर्धते सुखम् ॥ २८ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा स्वप्रावस्था
कृतो ऋषिः ॥ अंतर्हितो मुहूर्त्तं च शांडिल्याश्च प्रपश्य ताम् ॥ २९ ॥ पुनरादाय ते सर्वे कृत्वा निर्व्रणसत्तनुम् ॥ ३१ ॥ स्नापितो नर्मदातोये
शांडिल्यायै समर्पितः ॥ ३० ॥ ततः सा हृष्टमनसा पतिं दृष्ट्वा तु तैजसम् ॥ प्रणम्य तानृषीन्देवान्विमलार्कं जगत्कृतम् ॥ ३१ ॥ क्रियाप्रवर्त्तिताः
सर्वे देवगंधर्वमानुषाः ॥ हृष्टतुष्टा गताः सर्वे स्वमाश्रमपदं महत् ॥ ३२ ॥ पतिव्रता स्वभर्त्रा सा मासमेवाऽऽश्रमे स्थिता ॥ मांडव्येनाऽप्यनुज्ञाता
ययौ नत्वा स्वमाश्रमम् ॥ ३३ ॥ गतेषु तेषु सर्वेषु स्थापयामास चाच्युतम् ॥ मांडव्येश्वरनामानं नारायण इति स्मृतम् ॥ ३४ ॥ दिव्यं वर्ष
सहस्रं तु पूजयामास भारत ॥ गतोऽसावृषिसंघैश्च सहितोऽमरपर्वतम् ॥ ३५ ॥ तपस्तपन्तौ तौ तत्र ह्यद्यापि किल भारत ॥ भ्रातरौ संयता
त्मानौ ध्यायतः परमं पदम् ॥ ३६ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ पितरस्तस्य तृप्यंति पिंडदानाद्दशाब्दिकम् ॥ ३७ ॥ देवगृहे
तु पक्षादौ यः करोति विलेपनम् ॥ गोदानशतसाहस्रे दत्ते भवति यत्फलम् ॥ ३८ ॥ उपलेपनेन द्विगुणमर्चने तु चतुर्गुणम् ॥ दीपप्रज्वलने
पुण्यमष्टधा परिकीर्त्तितम् ॥ ३९ ॥ दिव्यनेत्रधरो भूत्वा त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ दध्ना मधुघृतैर्देवं पयसा नर्मदोदकैः ॥ ४० ॥ स्नपनं ये प्रकुर्वंति
पुष्पमालाविलेपनैः ॥ येऽर्चयंति विरूपाक्षं देवं नारायणं हरिम् ॥ ४१ ॥ तेऽपि दिव्यविमानेन क्रीडंते कल्पसंख्यया॥दीपाष्टकं तु यः कुर्यादष्टमीं

१ माण्डव्यः—इति शेषः । २ निःपुंसी—पतिरहिता—इत्यर्थः । ३ इति भवतो मतम्—अभीष्टं किम्—नैतद्योचितम्—मम चैतन्नाभीष्टम् । ४ जगाम–इति शेषः ।

 च चतुर्दशीम् ॥ ४२ ॥ एकादश्यां तु कृष्णस्य न पश्यंति यमं तु ते ॥ फलैर्नानाविधैः शुभैर्यः कुर्याल्लिंगपूरणम् ॥ ४३ ॥ तेऽपि
यांति विमानेन सिद्धचारणसेविताः ॥ घण्टा चैव पताका च विमाने पुष्पमालिका ॥४४ ॥ वादित्राणि यथार्हाणि प्रांते च गच्छते शिवम् ॥ देवा
॥१००॥ लयं तु यः कुर्याद्वैष्णवं मांडवेश्वरम् ॥ ४५ ॥ स्वर्गे वसति धर्मात्मा यावदाभूतसंप्लवम् ॥ मांडव्यनारायणाख्ये विप्रान्भोजयतेऽग्रतः ॥ ४६ ॥
एकस्मिन्भोजिते विप्रे कोटिर्भवति भोजिता ॥ आश्विने मासि संप्राप्ते शुक्लपक्षे चतुर्दशीम् ॥ ४७ ॥ कृतोपवासनियमो रात्रौ जागरणेन च ॥
दीपमालां चतुर्दिक्षु पूजां कृत्वा तु शक्तितः ॥ ४८ ॥ नारी वा पुरुषो वाऽपि नृत्यगीतप्रवादनैः ॥ प्रभाते विमले सूर्ये स्नानादिकविधिं नृप ॥४९॥
अभिनिर्वर्त्य मौनेन पश्यते देवमीदृशम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोके महीयते ॥ ५० ॥ अथवा मार्गशीर्षे च चैत्रवैशाखयोरपि ॥ श्रावणे वा
महाराज सर्वकालेऽथ वापि च ॥ ५१ ॥ शिवरात्रिसमं पुण्यमित्येवं शिवभाषितम् ॥ वाजपेयाऽश्वमेधाभ्यां फलं भवति नाऽन्यथा ॥ ५२ ॥ दुर्भगा
दुःखिता वंध्या दरिद्रा च मृतप्रजा ॥ स्नाति रुद्रघटैर्या स्त्री सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥५३॥ कृमिकीटपतंगाश्च तस्मिंस्तीर्थे तु ये मृताः ॥ स्वर्गं प्रयां
ति ते सर्वे दिव्यरूपधरा नृप ॥ ५४ ॥ अनाशके जलेऽग्नौ तु ये मृता व्याधिपीडिताः ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तेषां रुद्रलोके ह्यसंशयम् ॥ ५५ ॥
नित्यं नमति यो राजञ्छिवनारायणावुभौ ॥ गोदानफलमाप्नोति तस्य तीर्थप्रभावतः ॥ ५६ ॥ देवालये तु राजेंद्र यस्श्च कुर्यात्प्रदक्षिणाम् ॥
प्रदक्षिणीकृता तेन ससागरधरा धरा ॥ ५७ ॥ सार्द्धं शतं च तीर्थानि मल्लिकाभवनाद्बहिः ॥ तस्य तीर्थप्रमाणं तु विस्तरं राजसत्तम ॥ ५८ ॥
सूत्रेण वेष्टयेत्क्षेत्रमथवा शिवमन्दिरम् ॥ अथवा शिवलिंगं च तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ५९ ॥ जंबूद्वीपश्च कृत्स्नश्च शाल्मली कुशक्रौंचकौ ॥ शाकपु
ष्करगोमेदैः सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ ६० ॥ भूषिता तेन राजेंद्र सशैलवनकानना ॥ रेवायां दक्षिणे भागे शिवक्षेत्रात्समीपतः ॥ ६१ ॥ देवखातं
महापुण्यं निर्मितं त्रिदशैरपि ॥ तस्मिन्यः कुरुते स्नानं मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ६२ ॥ पूर्णिमायाममावस्यां व्यतीपातेऽर्कसंक्रमे ॥ श्राद्धं च संग्रहे
कुर्यात्स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ ६३ ॥ देवखाते त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ तिष्ठंति ऋषिभिः सार्द्धं पितृदेवगणैः सह ॥ ६४ ॥ तत्र तीर्थेऽश्विने
मासि चतुर्दश्यां विशेषतः ॥ वायुमार्गे स्थितः शक्रस्तिष्ठते दैवतैः सह ॥ ६५ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि सारितः सागरास्तथा ॥ विशंति तानि ॥३००॥
॥१२६॥ सर्वाणि देवखाते दिनद्वयम् ॥ ६६ ॥ गयाशिरे च यत्पुण्यं प्रयागेमकरकण्टके ॥ प्रयागे सोमतीर्थे च तत्पुण्यं मांडवेश्वरे ॥ ६७ ॥ पट्टबन्धेन

१ कृष्णस्य—कृष्णपक्षस्य इत्यर्थः । २ क्रीडंते कल्पसंख्यया—इ० पा० । ३ संग्रहे—ग्रहणमोक्षोत्तराव्यवहितकाले—इत्यर्थः—इति प्रतिभाति । ४ अश्विने—ह्रस्वमार्षम् ।

यत्पुण्यं मात्रायां लकुलेश्वरे ॥ आश्विन्यामश्विनीयोगे तत्पुण्यं मांडवेश्वरे ॥ ६८ ॥ उज्जयिन्यां महाकाले वाराणस्यां त्रिपुष्करे ॥ सन्निहत्यां रवि ग्रस्ते मांडव्याख्ये सनातनम् ॥ ६९ ॥ इति ज्ञात्वा महाराज सर्वतीर्थेषु चोत्तमम् ॥ पितृन्देवान्समभ्यर्च्य स्नानदानादिपूजनैः ॥ ७० ॥ चतुर्दश्यां निराहारः स्थितो भूत्वा शुचिव्रतः ॥ पूजयेत्परया भक्त्या रात्रौ जागरणे शिवम् ॥ ७१ ॥ स्नानैश्च विविधैर्देवं पुष्पागरुविलेपनैः ॥ प्रभाते पौर्ण मास्यां तु स्नानादिविधितर्पणैः ॥ ७२ ॥ श्राद्धेन हव्यकव्येन शिवपूजार्चनेन च ॥ अग्निष्टोमादियज्ञैश्च विधिवद्याप्तदक्षिणैः ॥ ७३ ॥ धौतपापो विशुद्धात्मा फलते फलमुत्तमम् ॥ गोसहस्रप्रदानेन दत्तं भवति भारत ॥ ७४ ॥ स्नानाद्यैर्विधिवत्तत्र तद्दिने शिवसन्निधौ ॥ हिरण्यं वृषभं धेनुं भूमिं गोमिथुनं द्वयम् ॥ ७५ ॥ शिवमुद्दिश्य वै वस्त्रयुग्मे दद्यात्सुरूपिणे ॥ पादुकोपानहौ छत्रं भाजनं रक्तवाससी ॥ ७६ ॥ होमं जाप्यं तथा दान मक्षयं सर्वमेव तत् ॥ ऋचमेकां तु ऋग्वेदे यजुर्वेदे यजुस्तथा ॥ ७७ ॥ सामैकं सामवेदे तु जपेद्देवाग्रसंस्थितः ॥ सम्यग्वेदफलं तस्य भवेद्वै नाऽत्र संशयः ॥ ७८ ॥ गायत्रीजाप्यमात्रस्तु वेदत्रयफलं लभेत् ॥ कुलकोटिशतं साग्रं लभते तु शिवार्चनात् ॥ ७९ ॥ स्नाने दाने तथा श्राद्धे जागरे गीतवादिते ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य शिवलोकात्कदाचन ॥ ८० ॥ कालेन महताऽऽविष्टो मर्त्यलोके समाविशेत् ॥ राजा भवति मेधावी सर्वं व्याधिविवर्जितः ॥ ८१ ॥ जीवेद्वर्षशतं साग्रं पुत्रपौत्रधनान्वितः ॥ तच्च तीर्थं पुनः स्मृत्वा लीयमानो महेश्वरे ॥ ८२ ॥ उपास्ते यस्तु वै सन्ध्यां तस्मिंस्तीर्थे च पर्वणि ॥ सांगोपांगैश्चतुर्वेदैर्लभते फलमुत्तमम् ॥ ८३ ॥ तत्र सर्वं शिवक्षेत्राच्छरपातं समंततः ॥ न संचरेद्भयोद्विग्ना ब्रह्महत्या नरा धिप ॥ ८४ ॥ यत्र तत्र स्थितो वृक्षान्पश्यते तीर्थतत्परः ॥ विविधैः पातकैर्मुक्तो मुच्यते नाऽत्र संशयः ॥ ८५ ॥ श्वभ्री तत्र महाराज जलमध्ये प्रदृश्यते ॥ कथानिका पुराणोक्ता वानरी तीर्थसेवनात् ॥ ८६ ॥ तत्र कूपो महाराज तिष्ठते देवनिर्मितः ॥ शिवस्य पश्चिमे भागे शिवक्षेत्रमनुत्त मम् ॥ ८७ ॥ वृषोत्सर्गं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ क्रीडंति पितरस्तस्य स्वर्गलोके यदृच्छया ॥ ८८ ॥ अगम्याऽऽगमने पापमया ज्ययाजने कृते ॥ स्तेयाच्च ब्रह्मगोहत्यागुरुघाताच्च पातकम् ॥ तत्सर्वं नश्यते पापं वृषोत्सर्गे कृते तु वै ॥ ८९ ॥ मांडव्यतीर्थमाहात्म्यं यः शृणोति समाधिना ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ९० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये माण्डव्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१७२॥छ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तीर्थं परमशोभनम् ॥ नर्मदादक्षिणे कूले सर्वपापप्रणाशनम् ॥१॥ सिद्धेश्वरमिति ख्यातं महापातकनाशनम् ॥ यत्र शुद्धिं परां

प्राप्तो देवदेवो महेश्वरः ॥ पुरा हत्यायुतः प.र्थ देवदेवस्त्रिशूलधृक् ॥ २ ॥ पुरा पंचशिरा आसीद्ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ तेनाऽनृतं वचश्चोक्तं कस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ ३ ॥ तच्छ्रुत्वा सहसा तस्मै चुकोप परमेश्वरः ॥ छेदयामास भगवान्मूर्द्धानं करजैस्तदा ॥ ४ ॥ तस्य तत्करसंलग्नं च्यवते न कदाचन ॥ ततो हि देवदेवेशः पर्यटन्पृथिवीमिमाम् ॥ ५ ॥ ततो वाराणसीं प्राप्तस्तस्यां तदपतच्छिरः ॥ पतिते तु कपाले च ब्रह्महत्या न मुंचति ॥ ६ ॥ ततस्तु सागरे गत्वा पूर्वे च दक्षिणे तथा ॥ पश्चिमे चोत्तरे पार्थ देवदेवो महेश्वरः ॥ ७ ॥ पर्यटन्सर्वतीर्थेषु ब्रह्महत्या न मुंचति ॥ नर्मदादक्षिणे कूले सुतीर्थं प्राप्तवान्प्रभुः ॥ ८ ॥ कुलकोटिं समासाद्य प्रार्थयामास चात्मवान्[1] ॥ प्रायश्चित्तं ततः कृत्वा बभूव गतकल्मषः ॥ ९ ॥ ततो निष्कल्मषो जातो देवदेवो महेश्वरः ॥ दत्त्वा सुरेभ्यस्तत्स्थानं ततश्चांतर्दधे प्रभुः ॥ १० ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं शुद्धरुद्रेति कीर्त्तितम ॥ विख्यातं त्रिषु लोके ब्रह्महत्याहरं परम् ॥ ११ ॥ मासे मासे सिते पक्षेऽमावास्यायां युधिष्ठिर ॥ स्नात्वा तत्र विधानेन तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ १२ ॥ दद्यात्पिंडं पितॄणां तु भावितेनांतरात्मना ॥ तस्य ते द्वादशाब्दानि सुतृप्ताः पितरो नृप ॥ १३ ॥ गंधधूपप्रदीपाद्यैरभ्यर्च्य परमेश्वरम् ॥ शुद्धेश्वराभिधानं तु शिवलोके महीयते ॥ १४ ॥ एतत्ते कथितं राजञ्छुद्धरुद्रमनुत्तमम् ॥ मया श्रुतं यथा देव सकाशाच्छूलपाणिनः ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे शुद्धेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ गोपेश्वरं ततो गच्छेदुत्तरे नर्मदातटे ॥ यत्र स्नानेन चैकेन मुच्यंते पातकैर्नराः ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा कुरुते प्राणसंक्षयम् ॥ बर्हियुक्तेन यानेन स गच्छेच्छिवमंदिरे ॥ २ ॥ क्रीडित्वा सुचिरं कालं शिवलोके नराधिप ॥ इह मानुष्यतां प्राप्य राजा भवति वीर्यवान् ॥ ३ ॥ हस्त्यश्वरथसंपन्नो दासीदाससमन्वितः ॥ पूज्यमानो नरेंद्रैश्च जीवेद्वर्षशतं नरः ॥ ४ ॥ संप्राप्ते कार्त्तिके मासि नवम्यां शुक्लपक्षतः ॥ सोपवासः शुचिर्भूत्वा दीपकांस्तत्र दापयेत् ॥ ५ ॥ गंधपुष्पैः समभ्यर्च्य रात्रौ कुर्वीत जागरम् ॥ तस्य यत्फलमुद्दिष्टं तच्छृणुष्व नराधिप ॥ ६ ॥ यावत्पुण्यं फलं संख्या दीपकानां तथैव च ॥ तावद्युगसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥ ७ ॥ तस्मिंस्तीर्थे तु राजेंद्र लिंगपूरणकं विधिम् ॥ तथैव पद्मकैश्चैव दधिभक्तैस्तथैव च ॥ ८ ॥ यस्तु कुर्यान्नरश्रेष्ठ तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ यावंति तिलसंख्यानि दधिभक्तं तथैव च ॥ ९ ॥ पद्मसंख्या शिवे लोके मोदते कालमीप्सितम् ॥ तस्मिंस्तीर्थे तु

१ आत्मवान्–प्रार्थयामास–आत्मानमेव शंकरं प्रार्थयामास–इत्यर्थः ।

राजेंद्र यत्किंचिद्दीयते नृप ॥ १० ॥ सर्वं कोटिगुणं तस्य संख्यातुं वा न शक्यते ॥ एवं ते कथितं सर्वं सर्वतीर्थमनुत्तमम् ॥ ११ ॥ इति श्रीस्कान्दे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे गोपेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामचतुःसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥
॥ १७४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ उत्तरे नर्मदाकूले भृगुक्षेत्रस्य मध्यतः ॥ कपिलेश्वरं तु विख्यातं विशेषात्पापनाशनम् ॥
॥ १ ॥ योऽसौ सनातनो देवः पुराणे परिपठ्यते ॥ वासुदेवो जगन्नाथः कपिलत्वमुपागतः ॥ २ ॥ पातालं सुतलं नाम तस्यैव नितलं ह्यधः ॥
गभस्तिगं च तस्याऽधो ह्यंधतामिस्रमेव च ॥ ३ ॥ पातालं सप्तमं यत्र ह्यधस्तात्संस्थितं महत् ॥ वसते तत्र वै देवः पुराणः परमेश्वरः ॥ ४ ॥ स
ब्रह्मा स महादेवः स देवो गरुडध्वजः ॥ पूज्यमानः सुरैः सिद्धैस्तिष्ठते ब्रह्मवादिभिः ॥ ५ ॥ वसतस्तस्य राजेंद्र कपिलस्य जगद्गुरोः ॥
विनाशं चाग्रतः प्राप्ताः क्षणेन सगरात्मजाः ॥ ६ ॥ भस्मीभूतांस्तु तान्दृष्ट्वा कपिलो मुनिसत्तमः ॥ जगाम परमं शोकं चिंत्यमानोऽथ
किल्बिषम् ॥ ७ ॥ सर्वसंगपरित्यागे चित्ते निर्विषयीकृते ॥ अयुक्तं षष्टिसहस्राणां कर्तुं मम विनाशनम् ॥ ८ ॥ कृतस्य करणं नास्ति तस्मा
त्पापविनाशनम् ॥ गत्वा तु कापिलं तीर्थं मोचयाम्यघमात्मनः ॥ ९ ॥ पातालं तु ततो मुक्त्वा कपिलो मुनिसत्तमः ॥ तपश्च
चार सुमहन्नर्मदातटमास्थितः ॥ १० ॥ व्रतोपवासैर्विविधैः स्नानदानजपादिकैः ॥ परं निर्वाणमापन्नः पूजयन्रुद्रमव्ययम् ॥ ११ ॥ तत्र
तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ गोसहस्रफलं तस्य लभते नाऽत्र संशयः ॥ १२ ॥ ज्येष्ठमासे तु संप्राप्ते शुक्लपक्षे चतुर्दशी ॥ तत्र स्नात्वा
विधानेन भक्त्या दानं प्रयच्छति॥१३॥पात्रभूताय विप्राय स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ अक्षयं तत्फलं प्रोक्तं शिवेन परमेष्ठिना ॥१४॥ अंगारकदिने
प्राप्ते चतुर्थ्यां नवमीषु च ॥ स्नानं करोति पुरुषो भक्त्योपोष्य वरांगना ॥ १५ ॥ रूपमैश्वर्यमतुलं सौभाग्यं संततिं पराम् ॥ लभते सप्तजन्मानि
नित्यं नित्यं पुनःपुनः ॥ १६ ॥ पौर्णमास्याममावास्यां स्नात्वा पिंडं प्रयच्छति ॥ तस्य ते द्वादशाब्दानि तृप्ता यांति सुरालयम् ॥ १७ ॥ तत्र
तीर्थे तु यो भक्त्या दद्याद्दीपं सुशोभनम् ॥ जायते तस्य राजेंद्र महादीप्तिः शरीरजा ॥ १८ ॥ तत्र तीर्थे मृतानां तु जंतूनां सर्वदा किल ॥ अनि
वर्तिका भवेत्तेषां गतिस्तु शिवमंदिरात् ॥ १९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे
कपिलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल
पिंगलावर्त्तमुत्तमम् ॥ तीर्थं सर्वगुणोपेतं कामिकं भुवि दुर्लभम् ॥ १ ॥ वाचिकं मानसं पापं कर्मजं यत्पुरा कृतम् ॥ पिंगलेश्वरमासाद्य तत्सर्वं

विलयं व्रजेत् ॥ २ ॥ तत्र स्नानं च दानं च देवखाते कृतं नृप ॥ अक्षयं तद्भवेत्सर्वमित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ३ ॥ पृथिव्यां सर्वतीर्थेषु समुद्धृत्य
शुभोदकम् ॥ मुक्तं तत्र सुरैः खात्वा देवखातं ततोऽभवत् ॥ ४ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं तु देवखातं तत्संजातं द्विजसत्तम ॥ सुराः सर्वे
कथं तत्र मुमुचुर्वारि तीर्थजम् ॥ सर्वं कथय मे विप्र श्रवणे लंपटं मनः ॥ ५ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ यदा तुशूलशुद्ध्यर्थं रुद्रो देवगणैः
सह ॥ बभ्राम पृथिवीं सर्वां कमंडलुधरः शुभाम् ॥ ६ ॥ प्रभासाद्येषु तीर्थेषु स्नानं चक्रुः सुरास्तदा ॥ सर्वतीर्थोत्थितं तोयं पात्रे वै निहितं तु
तैः ॥ ७ ॥ शूलभेदमनुप्राप्य शूलं शुद्धं तु शूलिनः ॥ तत्रोत्थमुदकं गृह्य आगता भृगुकच्छके ॥ ८ ॥ तत्राऽपश्यंस्ततो ह्यग्निं ःपिंगलाक्षं च रोगि
णम् ॥ तपस्युग्रे व्यवसितं ध्यायमानं महेश्वरम् ॥ ९ ॥ हविर्भागैस्तु विप्राणां राज्ञां चैवामयाविनाम् ॥ दृष्ट्वा तु बहुरोगार्त्तमग्निं देवमुखं सुराः ॥
प्राहुस्ते सहिता देवं शंकरं लोकशंकरम् ॥ १० ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ प्रसादः क्रियतां शंभो पिंगलस्यामयाविनः ॥ यथा हि नीरुजः कायो
हविषां ग्रहणक्षमः ॥ पुनर्भवति पिंगस्तु तथा कुरु महेश्वर ॥ ११ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ भोभोः सुरा हि तपसा तुष्टोऽहं वो विशेषतः ॥
वचनाच्च विशेषेण ददाम्यभिमतं वरम् ॥ १२ ॥ ॥ पिंगल उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश दीयते देव चेप्सितम् ॥ चंद्रादित्यौ च नयने
कृत्वात्र कलया स्थितः ॥ १३ ॥ तथा पुनर्नवः कायो भवेद्वै मम शंकर ॥ तथा कुरु विरूपाक्ष नमस्तुभ्यं पुनःपुनः ॥ १४ ॥ ॥ मार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ ततः स भगवाञ्छंभुर्मूर्त्तिमादित्यरूपिणीम् ॥ कृत्वा तु तस्य तद्रोगमपानुदत शंकरः ॥ १५ ॥ ततः पुनर्नवीभूतः पुनः प्रोवाच
शंकरम् ॥ अत्रैव स्थीयतां शंभो तथैव भास्करः स्वयम् ॥ १६ ॥ प्राणिनामुपकाराय रोगाणामुपशांतये ॥ पापानां ध्वंसनार्थाय श्रेयसां चैव
वृद्धये ॥ १७ ॥ एवमुक्तस्तु भगवान्पिंगलेन महात्मना ॥ अवतारं च कृतवान्गीर्वाणानिदमब्रवीत् ॥ १८ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ मुंचध्व
मुदकं देवास्तीर्थेभ्यो यत्समाहृतम् ॥ मम चोत्तरतः कृत्वा खातं देवमयं शुभम् ॥ १९ ॥ तत्र निक्षिप्यतां वारि सर्वरोगविनाशनम् ॥ सर्वपाप
हरं दिव्यं सर्वैरपि सुरादिभिः ॥ २० ॥ एवमुक्ताः सुराः सर्वे खातं कृत्वा तथोत्तरे ॥ त्रयस्त्रिंशत्कोटिगणैर्मुक्तं तत्तीर्थजं जलम् ॥ २१ ॥ प्रोचुस्ते
सहिताः सर्वे विरूपाक्षपुरोगमाः ॥ यः कश्चिद्देवखातेऽस्मिन्मृदालंभनपूर्वकम् ॥ २२ ॥ स्नानं कृत्वा रविदिने संस्नाय नर्मदाजले ॥ श्राद्धं कृत्वा
पितृभ्यो वै दानं दत्त्वा स्वशक्तितः ॥ २३ ॥ पूजयिष्यति पिंगेशं तस्य वासस्त्रिविष्टपे ॥ भविष्यति सुरैरुक्तं शृणोति सकलं जगत् ॥ २४ ॥
आमया भुवि मर्त्यानां क्षयरोगविचर्चिकाः ॥ व्याधयो विकृताकाराः कासश्वासज्वरोद्भवाः ॥ २५ ॥ एकद्वित्रिचतुर्थाद्या ये ज्वरा भूतसंभवाः ॥

ये चाऽन्ये विकृता दोषा दद्रुश्च कामलं तथा ॥२६॥ दिनैस्ते सप्तभिर्यांति नाशं स्नाने रवेर्दिने ॥ शतभेदप्रभिन्ना ये कुष्ठा बहुविधास्तथा ॥२७॥ शतमादित्यवाराणां स्नायादष्टोत्तरं तु यः ॥ संपूज्य शंकरं दद्यात्तिलपात्रं द्विजातये ॥ २८ ॥ नश्यंति तस्य कुष्ठानि गरुडेनेव पन्नगाः ॥ एव मुक्त्वा गताः सर्वे त्रिदशास्त्रिदशालयम् ॥ २९ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नदीषु देवखातेषु तडागेषु सरित्सु च ॥ स्नानं समाचरेन्नित्यं नरः पापैः प्रमुच्यते ॥ ३० ॥ षष्टितीर्थसहस्रेषु षष्टितीर्थशतेषु च ॥ यत्फलं स्नानदानेषु देवखाते ततोऽधिकम् ॥ ३१ ॥ देवखातेषु यः स्नात्वा तर्पयित्वा पितॄन्नृप ॥ पूजयेद्देवदेवेशं पिंगलेश्वरमुत्तमम् ॥ ३२ ॥ सोऽश्वमेधस्य यज्ञस्य वाजपेयस्य भारत ॥ द्वयोः पुण्यमवाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे पिंगलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्सप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ भूतीश्वरं ततो गच्छेत्सर्वतीर्थेष्वनुत्तमम् ॥ दर्शनादेव राजेंद्र यस्य पापं प्रणश्यति ॥ १ ॥ तत्र स्थाने पुरा पार्थ देवदेवेन शूलिना ॥ उद्धूलनं कृतं गात्रे तेन भूतीश्वरं तु तत् ॥ २ ॥ पुष्ये वा जन्मनक्षत्र अमावास्यां विशेषतः ॥ भूतीश्वरे नरः स्नात्वा कुलकोटिं समुद्धरेत् ॥ ३ ॥ तत्र स्थाने तु यो भक्त्या कुरुते ह्यंगगुंठनम् ॥ तस्य यत्फलमुद्दिष्टं तच्छृणुष्व नराधिप ॥ ४ ॥ यावन्तो भूतिकणिका गात्रे लग्नाः शिवालये ॥ तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते॥५॥सर्वेषामेव स्नानानां भस्मस्नानं परं स्मृतम् ॥पुराणैर्ऋषिभिः प्रोक्तं सर्वशास्त्रेष्वनुत्तमम्॥६॥एककालं द्विकालं वा त्रिकालं चाऽपि यः सदा ॥ स्नानं करोति चाऽऽग्नेयं पापं तस्य प्रणश्यति ॥७॥ दिव्यस्नानाद्वरं स्नानं वायव्यं भरतर्षभ ॥वायव्यादुत्तमं ब्राह्म्यं वरं ब्राह्म्यात्तु वारुणम् ॥ ८ ॥ आग्नेयं वारुणाच्छ्रेष्ठं यस्मादुक्तं स्वयंभुवा ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ह्याग्नेयं स्नानमाचरेत् ॥९ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आग्नेयं वारुणं ब्राह्म्यं वायव्यं दिव्यमेव च ॥ किमुक्तं श्रोतुमिच्छामि परं कौतूहलं हि मे ॥ १० ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ आग्नेयं भस्मना स्नानमवगाह्य च वारुणम् ॥ आपोहिष्ठेति च ब्राह्म्यं वायव्यं गोरजः स्मृतम् ॥ ११ ॥ सूर्ये दृष्टे तु यत्स्नानं गंगातोयेन तत्समम् ॥ तत्स्नानं पंचमं प्रोक्तं दिव्यं पांडवसत्तम ॥ १२ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन स्नात्वा भूतेश्वरे तु यः ॥ पूजयेद्देवमीशानं स बाह्याभ्यंतरः शुचिः ॥ १३ ॥ तत्र स्थाने तु ये नित्यं ध्यायंति परमं पदम् ॥ सूक्ष्मं चातींद्रियं नित्यं ते धन्या नाऽत्र संशयः ॥ १४ ॥ मुक्तितीर्थं तु तत्तीर्थं सर्वतीर्थेष्वनुत्तमम् ॥ दर्शनादेव यस्यैव पापं याति महत्क्षयम् ॥ १५ ॥ जायते पूजया राज्यं तत्र स्तुत्वा महेश्वरम् ॥ जपेन पापसंशुद्धि

ध्यानेनानन्त्यमश्नुते ॥ १६ ॥ ॐ ज्योतिःस्वरूपमनादिमध्यमनुत्पाद्यमानमनुच्चार्यमाणाक्षरम् ॥ सर्वभूतस्थितं शिवं सर्वयोगेश्वरं सर्व
लोकेश्वरं मोहशोकहीनं महाज्ञानगम्यम् ॥ १७ ॥ तत्र तीर्थे तु यो गत्वा स्नानं कुर्यान्नरेश्वर ॥ अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति
मानवः ॥ एवंभूतं न जानंति मोक्षापेक्षणिका नराः ॥ १८ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्य
खण्डे रेवाखण्डे भूतीश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥
ततो गच्छेत्तु राजेंद्र गंगावाहकमुत्तमम् ॥ नर्मदायां महापुण्यं भृगुतीर्थसमीपतः ॥ १ ॥ तत्र गंगा महापुण्या चचार विपुलं तपः ॥ पुरा वर्षशतं
साग्रं परमं व्रतमास्थिता ॥ २ ॥ ध्यात्वा देवं जगद्योनिं नारायणमकल्मषम् ॥ आत्मानं परमं धाम सरित्सा जगतीपते ॥ ३ ॥ ततो जनार्दनो
देव आगत्येदमुवाच ह ॥ ४ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ तपसा तव तुष्टोऽहं मत्पादांबुजसंभवे ॥ मत्तः किमिच्छसे देवि ब्रूहि किं करवाणि
ते ॥ ५ ॥ ॥ गंगोवाच ॥ ॥ त्वत्पादकमलाद्भ्रष्टा गंगा सहचरा विभो ॥ यदृच्छया त्रिलोकेश वन्द्यमाना दिवौकसैः ॥ ६ ॥ नृपो भगीरथ
स्तस्मात्तपः कृत्वा सुदुष्करम् ॥ समाराध्य जगन्नाथं शंकरं लोकशंकरम् ॥ ७ ॥ अवतारयामास हि मां पृथिव्यां धरणीधर ॥ मया वै युवयो
र्वाक्यादवतारः कृतो भुवि ॥ ८ ॥ वैष्णवीमिति मां मत्वा जनः सर्वाप्लुतो मयि ॥ ये वै ब्रह्महणो लोके ये च वै गुरुतल्पगाः ॥ ९ ॥ त्यागिनः
पितृमातृभ्यां ये च स्वर्णहरा नराः॥ गोघ्ना ये मनुजा लोके तथा ये प्राणिहिंसकाः ॥१०॥अगम्यागामिनो ये च ह्यभक्ष्यस्य च भक्षकाः ॥ ये चा
ऽनृत प्रवक्तारो ये च विश्वासघातकाः ॥ ११ ॥ देवब्राह्मणवित्तानां हर्तारो ये नराधमाः ॥ देवब्रह्मगुरुस्त्रीणां ये च निंदाकरा नराः ॥१२॥ ब्रह्मशाप
प्रदग्धा ये ये चैवात्महनो द्विजाः ॥ भ्रष्टानशनसंन्यासनियतव्रतचारिणः ॥ १३ ॥ तथैवापेयपेयाश्च ये च स्वगुरुनिंदकाः ॥ निषेधका ये
दानानां पात्रदानपराङ्मुखाः ॥ १४ ॥ ऋतुघ्ना ये स्वपत्नीनां पित्रोः स्नेहपरा न हि ॥ बांधवेषु च दीनेषु करुणा यस्य नास्ति वै ॥
॥ १५ ॥ क्षेत्रसेतुविभेदी च पूर्वमार्गप्रलोपकः ॥ नास्तिकः शास्त्रहीनस्तु विप्रः संध्याविवर्जितः ॥ १६ ॥ अहुताशी ह्यसंतुष्टः सर्वाशी
सर्वविक्रयी ॥ कदर्या नास्तिकाः क्रूराः कृतघ्ना ये द्विजायः ॥ १७ ॥ पैशुन्या रसविक्रेयाः सर्वकालविनाकृताः ॥ स्वगोत्रां परगोत्रां वा
ये भुंजंति द्विजाधमाः ॥ १८ ॥ ते मां प्राप्य विमुच्यंते पापसंघैः सुसंचितैः ॥ तत्पापक्षारतप्ताया न शर्म मम विद्यते ॥ १९ ॥ तथा कुरु

१ सर्वः आप्लुतः—इति पदच्छेदः । सन्धिरत्रार्षः । २ यत्पापक्षारतप्तायाः—इ० पा० ।

जगन्नाथ यथाऽहं शर्म चाप्नुयाम् ॥ एवमुक्तस्तु देवेशस्तुष्टः प्रोवाच जाह्नवीम् ॥ २० ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ अहमत्र वसिष्यामि गंगाधरसहायवान् ॥ प्रविशस्व सदा रेवां त्वमत्रैव च मूर्त्तिना[1] ॥ २१ ॥ मम पादतलं प्राप्य वह त्रिपथगामिनि ॥ यदा बहूदक काले नर्मदाजल संभृता ॥ २२ ॥ प्रावृट्कालं समासाद्य भविष्यति जलाकुला ॥ प्लाव्योभयतटं देवी प्राप्य मामुत्तरस्थितम् ॥ २३ ॥ प्लावयिष्यति तोयेन यदा शंखं करे स्थितम् ॥ तदा पर्वशतोद्युक्तं वैष्णवं पर्वसंज्ञितम् ॥ २४ ॥ न तेन सदृशं किंचिद्व्यतीपातादिसंक्रमम् ॥ अयने द्वे च न तथा पुण्यात्पुण्य तरं यथा ॥ २५ ॥ तस्मिन्पर्वणि देवेशि शंखं संस्पृश्य मानवः ॥ स्नानमाचरते तोये मिश्रे गांगेयनार्मदे ॥ २६ ॥ पुण्यं त्वशेषपुण्यानां मंगलानां च मंगलम् ॥ विष्णुना विधृतो येन तस्माच्छांतिः प्रचक्रमे ॥ २७ ॥ तत्रांतं पापसंघस्य ध्रुवमाप्नोति मानवः ॥ शंखोद्धारे नरः स्नात्वा तर्पयेत्पि तृदेवताः ॥ २८ ॥ तृप्तास्ते द्वादशाब्दानि सिद्धिं च सार्वकामिकीम् ॥ गंगावहे तु यः श्राद्धं शंखोद्धारे प्रदास्यति ॥ २९ ॥ तेन पिंडप्रदानेन तृप्यंति पितरस्तथा ॥ शंखोद्धारे नरः स्नात्वा पूजयेद्धलकेशवौ ॥ ३० ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा शुद्धो भवति जाह्नवि ॥ यत्त्वं लोककृतं कर्म मन्यसे भुवि दुःसहम् ॥ ३१ ॥ तस्मिन्पर्वणि तत्सर्वं तत्र स्नात्वा व्यपोहय ॥ एवमुक्त्वा नरश्रेष्ठ विष्णुश्चांतरधीयत ॥ ३२ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं गंगावाहकमुत्तमम् ॥ ब्रह्माद्यैर्ऋषिभिस्तात पारंपर्यक्रमागतैः ॥ ३३ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा भक्तिभावेन भारत ॥ गंगातीर्थे तु स स्नातः समस्तेषु न संशयः ॥ ३४ ॥ तत्र तीर्थे मृतानां तु नराणां भावितात्मनाम् ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तेषां विष्णुलोकात्कदाचन ॥ ३५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे गंगावहकतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ छ ॥

॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र गौतमेश्वरमुत्तमम् ॥ सर्वपापहरं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ १ ॥ गौतमेन तपस्तप्तं तत्र तीर्थे युधिष्ठिर ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु ततस्तुष्टो महेश्वरः ॥ २ ॥ प्रणम्य शिरसा तत्र स्थापितः परमेश्वरः ॥ स्थापितो गौतमेनेशो गौतमेश्वर उच्यते ॥ ३ ॥ तत्र देवैश्च गंधर्वैर्ऋषिभिः पितृदैवतैः ॥ संप्राप्ता ह्युत्तमा सिद्धिराराध्य परमेश्वरम् ॥४॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्पितृदेवताः ॥ पूजयेत्परमीशानं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥५॥ बहवस्तन्न जानंति विष्णुमायाविमोहिताः ॥ तत्र सन्निहितं देवं शूलपाणिं महेश्वरम् ॥ ६ ॥ ब्रह्मचारी तु यो भूत्वा तत्र तीर्थे नरेश्वर ॥ स्नात्वाऽर्चयेन्महादेवं सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ७ ॥ ब्रह्मचारी तु यो भूत्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ पूजयेत्परमीशानं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥८॥

१ मूर्तिना—स्वरूपेण—इत्यर्थः । मूर्तिशब्दोऽत्र पुंल्लिंगो दृश्यते लिंगमशिष्यं लिङ्गस्य लोकाश्रयत्वात् इत्युक्तेन पुंल्लिंगतापि । २ गंगावाहकतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम—इ० पा० ।

तत्र तीर्थे तु यो दानं भक्त्या दद्याद्विजायते ॥ तदक्षयफलं सर्वं नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ९ ॥ मासे चाऽश्वयुजे राजन्कृष्णपक्षे चतुर्दशीम् ॥ स्ना
त्वा तत्र विधानेन दीपकानां शतं ददेत् ॥ १० ॥ पूजयित्वा महादेवं गंधपुष्पादिभिर्नरः ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ ११ ॥
अष्टम्यां च चतुर्दश्यां कार्त्तिक्यां तु विशेषतः ॥ उपोष्य प्रयतो भूत्वा घृतेन स्नापयेच्छिवम् ॥ १२ ॥ पंचगव्येन मधुना दध्ना वा शीतवारिणा ॥
स च सर्वस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ १३ ॥ भक्त्या तु पूजयेत्पश्चात्स लभेत्फलमुत्तमम् ॥ बिल्वपत्रैरखंडैश्च पुष्पैरुन्मत्तकोद्भवैः ॥
॥ १४ ॥ कुशापामार्गसहितैः कदंबद्रोणजैरपि ॥ मल्लिकाकरवीरैश्च रक्तपीतैः सितासितैः ॥ १५ ॥ पुष्पैरन्यैर्यथालाभं यो नरः पूजयेच्छिवम् ॥
नैरंतर्येण षण्मासं योऽर्चयेद्गौतमेश्वरम् ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति मृतः शिवपुरं व्रजेत् ॥ १६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे गौतमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल दशाश्वमेधिकं परम् ॥ तीर्थं सर्वगुणोपेतं महापातकनाशनम् ॥ १ ॥ यत्र गत्वा महा
राज स्नात्वा संपूज्य चेश्वरम् ॥ दशानामश्वमेधानां फलं प्राप्नोति मानवः ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अश्वमेधो महायज्ञो बहुसंभारद
क्षिणः ॥ अशक्यः प्राकृतैः कर्त्तुं कथं तेषां फलं लभेत् ॥ ३ ॥ अत्याश्चर्यमिदं तत्त्वं त्वयोक्तं वदता सता ॥ यथा मे जायते श्रद्धा दीर्घायुस्त्वं तथा
वद ॥ ४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ इदमाश्चर्यभूतं हि गौर्या पृष्टस्त्रियंबकः ॥ तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि पृच्छते निपुणाय वै ॥
॥ ५ ॥ पुरा वृषस्थो देवेश ह्युमया सह शंकरः ॥ कदाचित्पर्यटन्पृथ्वीं नर्मदातटमाश्रितः ॥ ६ ॥ दशाश्वमेधिकं तीर्थं दृष्ट्वा
देवो महेश्वरः ॥ तीर्थं प्रत्यंजलिं बद्ध्वा नमश्चक्रे त्रिलोचनः ॥ ७ ॥ कृतांजलिपुटं देवं दृष्ट्वा देवीदमब्रवीत् ॥ ८ ॥
॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ किमेतद्देवदेवेश चराचरनमस्कृत ॥ प्रह्वनम्रांजलिं बद्ध्वा भक्त्या परमया युतः ॥ ९ ॥ एतदाश्चर्य
मतुलं सर्वं कथय मे प्रभो ॥ १० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ प्रत्यक्षं पश्य तीर्थस्य फलं मा विस्मिता भव ॥ वियत्स्था मे भुविस्थस्य क्षणं
॥१३०॥ देवि स्थिरा भव ॥ ११ ॥ एवमुक्त्वा तु देवेशो गौरवर्णो द्विजोऽभवत् ॥ क्षुत्क्षामकण्ठो जटिलः शुष्को धमनिसंततः ॥ १२ ॥ उपविश्य भुवः ॥३०४॥
पृष्ठे सुस्वरं मंत्रमुच्चरन् ॥ क्रमप्रियो महादेवो माधुर्येण प्रमोदयन् ॥ १३ ॥ श्रुत्वा तां मधुरां वाणीं स्वयं देवेन निर्मिताम् ॥ संभ्रांता ब्राह्मणाः सर्वे
स्नातुं ये तत्र चाऽऽगताः ॥ १४ ॥ नित्यक्रिया च सर्वेषां विस्मृता श्रुतिविभ्रमात् ॥ तं दृष्ट्वा पठमानं तु क्षुत्पिपासाऽभिपीडितम् ॥ १५ ॥

द्विजोऽन्यमंत्रयत्कश्चिद्भक्त्या तं भोजनाय वै ॥ प्रसादः क्रियतां ब्रह्मन्भोजनाय गृहे मम ॥ १६ ॥ अद्य मे सफलं जन्म ह्यद्य मे सफलाः क्रियाः ॥ सर्वान्कामान्प्रदास्यंति प्रीता मेऽद्य पितामहाः ॥ १७ ॥ त्वयि भुक्ते द्विजश्रेष्ठ प्रसीद त्वं ध्रुवं मम ॥ एवमुक्तो महादेवो द्विजरूपधर स्तदा ॥ १८ ॥ प्रहस्य प्रत्युवाचेदं ब्राह्मणं श्लक्ष्णया गिरा ॥ मया वर्षसहस्रं तु निराहारं तपः कृतम् ॥ १९ ॥ इदानीं तु गृहे तस्य करिष्ये द्विज सत्तम ॥ दशभिर्वाजिमेधैश्च येनेष्टं पारणं तथा ॥ २० ॥ इत्युक्तो देवदेवेन ब्राह्मणो विस्मयान्वितः ॥ उत्तमांगं विधुन्वन्वै जगाम स्वगृहं प्रति ॥ ॥ २१ ॥ एवं ते बहवो विप्राः प्रत्याख्याते निमंत्रणे ॥ पुराणार्थमजानंतो नास्तिका बहवो गताः ॥ २२ ॥ अथ कश्चिद्द्विजो विद्वान्पुराणार्थस्य तत्त्ववित् ॥ देवं निमंत्रयामास द्विजरूपधरं शिवम् ॥ २३ ॥ तथैव सोऽपि देवेन प्रोक्तः स प्राह तं पुनः ॥ मनसा चिंतयित्वा तु पुराणोक्तं द्विजो त्तमः ॥ २४ ॥ स्मृतिवेदपुराणेषु यदुक्तं तत्तथा भवेत् ॥ इति निश्चित्य तं विप्रमुवाच प्रहसन्निव ॥ २५ ॥ भोभो विप्र प्रतीक्षस्व यावदागमनं पुनः ॥ इत्युक्त्वा तु द्विजो गत्वा दशाश्वमेधिकं परम् ॥ २६ ॥ स्नानं महालंभनादि कृतं तेन द्विजन्मना ॥ जपं श्राद्धं तथादानं कृत्वाधर्मानुसा रतः ॥ २७ ॥ संकल्प्य कपिलां तत्र पुराणोक्तविधानतः ॥ समायात्त्वरितं तत्र यत्राऽसौ तिष्ठते द्विजः ॥ २८ ॥ अथाऽऽगत्य द्विजं प्राह वाजि मेधः कृतो मया ॥ उत्तिष्ठ मे गृहं रम्यं भोजनार्थं हि गम्यताम् ॥ २९ ॥ इत्युक्तः शंकरस्तेन ब्राह्मणेनाऽतिविस्मितः ॥ उवाच ब्राह्मणं देव इदानीं त्वमितो गतः ॥ ३० ॥ द्विजवर्य कथं चेष्टा दश यज्ञा महाधनाः ॥ ३१ ॥ ॥ द्विज उवाच ॥ ॥ न विचारस्त्वया कार्यः कृता यज्ञा न संशयः ॥ यदि वेदाः प्रमाणं ते भुवि देवा द्विजास्तथा ॥ ३२ ॥ दशाश्वमेधिकं तीर्थं तथा सत्यं द्विजोत्तम ॥ यदि वेदपुराणोक्तं वाक्यं निःसंशयं भवेत् ॥ ३३ ॥ तदा प्राप्तं मया सर्वं नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ एवमुक्तस्तु देवेश आस्तिक्यं तस्य चेतसः ॥ ३४ ॥ विमृश्य बहुभिः किंचिदुत्तरं न प्रपद्यत ॥ जगाम तद्गृहं रम्यं पठन्ब्रह्म सनातनम् ॥ ३५ ॥ संप्राप्तं तं द्विजं भक्त्या पाद्यार्घ्येण तमर्चयत् ॥ षड्रसं भोजनं तेन दत्तं पश्चाद्यथा विधि ॥ ३६ ॥ ततो भुक्ते महादेवे सर्वदेवमये शिवे ॥ पुष्पवृष्टिः पपाताऽऽशु गगनात्तस्य मूर्द्धनि ॥ तस्यास्तिक्यं तु संलक्ष्य तुष्टः प्रोवाच शंकरः ॥ ३७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ किं तेऽद्य क्रियतां ब्रूहि वरदोऽहं द्विजोत्तम ॥ अदेयमपि दास्यामि एकचित्तस्य ते ध्रुवम् ॥ ३८ ॥ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ यदि प्रीतोऽसि मे देव यदि देयो वरो मम ॥ अस्मिंस्तीर्थे महादेव स्थातव्यं सर्वदैव हि ॥ ३९ ॥ उपकाराय देवेश

१ प्रपद्यत—अडभाव आर्षः । उत्तरं न प्रापद्यत—उत्तरं वक्तुं न शशाक—इत्यर्थः ।

एष मे वर उत्तमः ॥ एवमुक्तस्तु देवेन आरुरोह द्विजोत्तमः ॥ ४० ॥ गंधर्वाप्सरःसंबाधं विमानं सार्वकामिकम् ॥ पूज्यमानो गतस्तत्र यत्र लोका निरामयाः ॥ ४१ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एतदाश्चर्यमतुलं दृष्ट्वा देवी सुविस्मिता ॥ विस्मयोत्फुल्लनयना पुनः पप्रच्छ शंकरम् ॥ ४२ ॥ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ कथमेतद्भवेत्सत्यं यत्रेदमसमंजसम् ॥ स्नानं कुर्वंति बहवो लोका ह्यत्र महेश्वर ॥ ४३ ॥ तेषां तु स्वर्गगमनं यथैष स्वर्गतिं गतः ॥ कथमेतत्समाचक्ष्व विस्मयः परमो मम ॥ ४४ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु देवेशः प्रहसन्प्रत्युवाच ताम् ॥ वेदवाक्ये पुराणार्थे स्मृत्यर्थे द्विजभाषिते ॥ ४५ ॥ विस्मयो हि न कर्त्तव्यो ह्यनुमानं हि तत्तथा ॥ असंभाव्यं हि लोकानां पुराणे यत्प्रगीयते ॥ ४६ ॥ यदि पक्षं पुरस्कृत्य लोकाः कुर्वंति पार्वति ॥ तस्मान्न सिद्धिरेतेषां भवत्येको न विस्मयः ॥ ४७ ॥ नास्तिका भिन्नमर्यादा ये निश्चयबहिष्कृताः ॥ तेषां सिद्धिर्न विद्येत आस्तिक्याद्भवते ध्रुवम् ॥ ४८ ॥ श्रुत्वाख्यानमिदं देवी ववंदे तीर्थमुत्तमम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं नर्मदायां व्यवस्थितम् ॥ ४९ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ दशाश्वमेधं राजेंद्र सर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ तीर्थं सर्वगुणोपेतं महापातकनाशनम् ॥ ५० ॥ तत्रागता महाभागा स्नातुकामा सरस्वती ॥ पुण्यानां परमा पुण्या नदीनामुत्तमा नदी ॥ ५१ ॥ नाममात्रेण यस्यास्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ स्नातास्तत्र दिवं यांति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ॥ ५२ ॥ दशाश्वमेधे सा राजन्नियता ब्रह्मचारिणी ॥ आराधयित्वा देवेशं परं निर्वाणमागतीः ॥ ५३ ॥ कालुष्यं ब्रह्मसंभूता संवत्सरसमुद्भवम् ॥ प्रक्षालयितुमायाति दशम्यामाश्विनस्य च ॥ ५४ ॥ उपोष्य रजनीं तां तु संपूज्य त्रिपुरांतकम् ॥ राजन्निष्कल्मषा यांति श्वोभूते शाश्वतं पदम् ॥ ५५ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ सरस्वती महापुण्या नदीनामुत्तमा नदी ॥ दशाश्वमेधमायाति स्नातुं संवत्सरे सदा ॥ किमधिक्यं भवेत्तीर्थं दशम्यां तत्र शंस मे ॥ ५६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ राजन्नाश्वयुजे मासि दशम्यां तद्विशिष्यते ॥ पार्थिवेषु च तीर्थे तु सर्वेष्वेव न संशयः ॥ ५७ ॥ दशाश्वमेधिके राजन्नित्यं हि दशमी शुभा ॥ विशेषादाश्विने शुक्ला महापातकनाशिनी ॥ ५८ ॥ तस्यां स्नात्वाऽर्चयेद्देवानुपवासपरायणः ॥ श्राद्धं कृत्वा विधानेन पश्चात्संपूजयेच्छिवम् ॥ ५९ ॥ तत्रस्थां पूजयेद्देवीं स्नातुकामां सरस्वतीम् ॥ नमो नमस्ते देवेशि ब्रह्मदेहसमुद्भवे ॥ ६० ॥ कुरु पापक्षयं देवि संसारान्मां समुद्धर ॥ गन्धधूपैश्च संपूज्य ह्यर्चयित्वा पुनःपुनः ॥ ६१ ॥ दश प्रदक्षिणा दत्त्वा सूत्रेण परिवेष्टयेत् ॥ कपिलां तु ततो विप्रे दद्याद्विगतमत्सरः ॥ ६२ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नां सर्वोपस्करसंयुताम् ॥ दत्त्वा विप्राय कपिलां न शोचति कृता

१ पक्षम्—विकल्पम्—इत्यर्थः । कृत्यम्—इ०पा० ।

कृते ॥ ६३ ॥पश्चाज्जागरणं कुर्याद्घृत नाज्वाल्य दीपकम् ॥ पुराणपठनेनैव नृत्यगीतविवादनैः ॥६४॥ वेदोक्तैश्चैव जाप्यैश्च पूजयेच्छशिशेखरम् ॥
प्रभाते विमले पश्चात्स्नात्वा वै नर्मदाजले ॥६५॥ ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या शिवभक्तांश्च योगिनः ॥ एवं कृते ततो राजन्सम्यक्तीर्थफलं लभेत् ॥
॥ ६६ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेच्छंकरं नरः ॥ दशाश्वमेधावभृथं लभते पुण्यमुत्तमम् ॥६७॥ पूतात्मा तेन पुण्येन रुद्रलोकं स गच्छति ॥
आरूढः परमं यानं कामगं च सुशोभनम् ॥ ६८ ॥ तत्र दिव्याऽप्सरोभिस्तु वीज्यमानोऽथ चामरैः ॥ क्रीडते सुचिरं कालं जयशब्दादिमंगलैः ॥
॥ ६९ ॥ ततोऽवतीर्णः कालेन इह राजा भवेद्ध्रुवम् ॥ हस्त्यश्वरथसंपन्नो महाभोगी परंतपः ॥ ७० ॥ दशाश्वमेधे यद्दानं दीयते शिवयोगिनाम् ॥
दशाश्वमेधसदृशं भवेत्तन्नाऽत्र संशयः ॥ ७१ ॥ सर्वेषामेव यज्ञानामश्वमेधो विशिष्यते ॥ दुर्लभः स्वल्पवित्तानां भूरिशः पापकर्मणाम् ॥ ७२ ॥
तत्र तीर्थे तु राजेंद्र दुर्लभोऽपि सुरासुरैः ॥ प्राप्यते स्नानदानेन इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ७३ ॥ अकामो वा सकामो वा मृतस्तत्र नरेश्वर ॥ देवत्वं
प्राप्नुयात्सोऽपि नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ७४ ॥ अग्निप्रवेशं यः कुर्यात्तत्र तीर्थे नरोत्तम ॥ अग्निलोके वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ७५ ॥ जल
प्रवेशं यः कुर्यात्तत्र तीर्थे नराधिप ॥ ध्यायमानो महादेवं वारुणं लोकमाप्नुयात् ॥ ७६ ॥ दशाश्वमेधे यः कश्चिच्छूरवृत्त्या तनुं त्यजेत् ॥ अक्षया
तु गतिस्तस्य इत्येवं श्रुतिनोदना ॥ ७७ ॥ न तां गतिं यांति भृगुप्रपातिनो न दंडिनो नैव च सांख्ययोगिनः ॥ ध्वजाकुले दुंदुभिशंखनादिते
क्षणेन यां यांति महाहवे मृताः ॥ ७८ ॥ यत्र तत्र हतः शूरः शत्रुभिः परिवेष्टितः ॥ अक्षयाल्लँभते लोकान्यदि क्लीबं न भाषते ॥ ७९ ॥ दशाश्व
मेधे संन्यासं यः करोति विधानतः ॥ अनिवर्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकात्कदाचन ॥ ८० ॥ दशाश्वमेधे यत्पुण्यं संक्षेपेण युधिष्ठिर ॥ कथितं
परया भक्त्या सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ८१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे दशाश्वमेध
तीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि भृगु
तीर्थस्य विस्तरम् ॥ यं श्रुत्वा ब्रह्महा गोघ्नो मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तु विख्यातं वृषखातमिति श्रुतम् ॥ भृगुणा तत्र राजेंद्र तपस्तप्तं
पुरा किल ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ भृगुकच्छे स विप्रेंद्रो निवसन्केन हेतुना ॥ तपस्तप्त्वा सुविपुलं परां सिद्धिमुपागतः ॥ ३ ॥ को
वा वृष इति प्रोक्तस्तत्खातं येन खानितम् ॥ एतत्सर्वं यथान्यायं कथयस्व ममाऽनघ ॥ ४ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एष प्रश्नो
महाराज यस्त्वया परिपृच्छितः ॥ तत्सर्वं कथयिष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ॥ ५ ॥ षष्ठस्तु ब्रह्मणः पुत्रो मानसो भृगुसत्तमः ॥ तपश्च

चार विपुलं श्रीवृते क्षेत्र उत्तमे ॥ ६ ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु संशुष्को मुनिसत्तमः ॥ निराहारो निरानन्दः काष्ठपाषाणवत्स्थितः ॥ ७ ॥
ततः कदाचिद्देवेशो विमानवरमास्थितः ॥ उमया सहितः श्रीमांस्तेन मार्गेण चागतः ॥ ८ ॥ दृष्ट्वा तत्र महाभागं भृगुं वल्मीकवत्स्थि
तम् ॥ उवाच देवी देवेशं किमिदं दृश्यते प्रभो ॥ ९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ भृगुर्नाम महादेवि तपस्तप्त्वा सुदारुणम् ॥
दिव्यं वर्षसहस्रं तु मम ध्यानपरायणः ॥ १० ॥ जलबिंदु कुशाग्रेण मासेमासे पिबेच्च सः ॥ संवत्सरशतं साग्रं तिष्ठते च वरानने
॥ ११ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं गौरी क्रोधसंवर्त्तितेक्षणा ॥ उवाच देवी देवेशं शूलपाणिं महेश्वरम् ॥ १२ ॥ सत्यमुग्रोऽसि लोके त्वं ख्यापितो
वृषभध्वज ॥ निष्कारुण्यो दुराराध्यः सर्वभूतभयंकरः ॥ १३ ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु ध्यायमानस्य शंकरम् ॥ ब्राह्मणस्य वरं कस्मान्न
प्रयच्छसि शंस मे ॥ १४ ॥ एवमुक्तोऽथ देवेशः प्रहस्य गिरिनंदिनीम् ॥ उवाच नरशार्दूल मेघगम्भीरया गिरा ॥ १५ ॥ स्त्री
विनश्यति गर्वेण तपः क्रोधेन नश्यति ॥ गावो दूरप्रचारेण शूद्रान्नेन द्विजोत्तमाः ॥ १६ ॥ क्रोधान्वितो द्विजो गौरि तेन सिद्धिर्न विद्यते ॥
वर्षायुतैस्तथा लक्षैर्न किंचित्कारणं प्रिये ॥ १७ ॥ एवंभूतस्य तस्याऽपि क्रोधस्य चरितं महत् ॥ एवमुक्त्वा ततः शम्भुर्वृषं दध्यौ च तत्क्षण ॥
॥ १८ ॥ वृषो हि भगवन्ब्राह्मा वृषरूपी महेश्वरः ॥ ध्यानप्राप्तः क्षणादेव गर्जयन्वै मुहुर्मुहुः ॥ १९ ॥ किं करोमि सुरश्रेष्ठ ध्यातः केनैव हेतुना ॥
करोमि कस्य निधनमकाले परमेश्वर ॥ २० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ कोपयस्व द्विजश्रेष्ठं गत्वा त्वं भृगुसत्तमम् ॥ येन मे श्रद्दधत्येषा गौरी
लोकैकसुन्दरी ॥ २१ ॥ एतच्छ्रुत्वा वृषो गत्वा धर्षणार्थं द्विजोत्तमम् ॥ नर्मदायास्तटे रम्ये समीपे चाऽऽश्रमे भृगुः ॥ २२ ॥ ततः शृंगैर्गृहीत्वा
तु प्रक्षिप्तो नर्मदाजले ॥ ततः क्रुद्धो भृगुस्तत्र दण्डहस्तो महामुनिः ॥ २३ ॥ पशुवत्ते वधिष्यामि दण्डघातेन मस्तके ॥ शिखायज्ञोपवीते च परि
धानं वरासने ॥ २४ ॥ सुसंवृतं कृतं तेन धावन्वै पृष्टतो ब्रवीत् ॥ २५ ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥ पापकर्मन्दुराचार कथं यास्यसि मे वृष ॥ अव
मानं समुत्पाद्य कृत्वा गर्त्तं खुरैस्तथा ॥ २६ ॥ गर्जयित्वा महानादं ततो विप्रमपातयत् ॥ आत्मानं पातितं ज्ञात्वा वृषेण परमेष्ठिना ॥ २७ ॥
भृगुः क्रोधेन जज्वाल हुताहुतिरिवानलः ॥ करे गृह्य महादण्डं ब्रह्मदण्डमिवाऽपरम् ॥ २८ ॥ हन्तुकामो वृषं विप्रोभ्यधावत युधिष्ठिर ॥ धावमानं
ततो दृष्ट्वा स वृषः पूर्वसागरे ॥२९॥ जम्बुद्वीपं कुशं क्रौंचं शाल्मलिं शाकमेव च ॥ गोमेदं पुष्करं प्राप्तः पूर्वतो दक्षिणापथम् ॥ ३० ॥ उत्तरं पश्चिमं
चैव द्वीपाद्वीपं नरेश्वर ॥ पातालं सुतलं पश्चाद्वितलं च तलातलम् ॥३१॥ तामिस्रमंधतामिस्रं पातालं सप्तमं ययौ ॥ ततो जगाम भूर्लोकं प्राणार्थी

स वृषोत्तमः ॥ ३२ ॥ भुवः स्वश्चैव च महस्तपः सत्यं जनस्तथा ॥ अनुगम्यमानो विप्रेण न शर्म लभते क्वचित् ॥ ३३ ॥ पापं कृत्वैव पुरुषः
कामक्रोधबलार्दितः ॥ ततो जगाम शरणं ब्रह्माणं विष्णुमेव च ॥ ३४ ॥ इन्द्रं चन्द्रं तथाऽऽदित्यैर्याम्यवारुणमारुतैः ॥ यदा सर्वैः परित्यक्तो
लोकालोकैः सुरेश्वरैः ॥ ३५ ॥ तदा देवं नमस्कृत्वा रक्ष रक्षस्व चाऽब्रवीत् ॥ वध्यमानं महादेवो भृगुणा परमेष्ठिना ॥ ३६ ॥ सर्वलोकैः
परित्यक्तमनाथमिव तं प्रभो ॥ दृष्ट्वा श्रांतं वृषं देवः पतितं चरणाऽग्रतः ॥ ३७ ॥ ततः प्रोवाच भगवान्स्मितपूर्वमिदं वचः ॥ ३८ ॥ ॥ ईश्वर
उवाच ॥ ॥ पश्य देवि महाभागे शमं विप्रस्य सुन्दरि ॥ ३९ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ यावद्विप्रो न चास्माकं कुप्यते परमेश्वर ॥ ताव
द्वरं प्रयच्छाऽऽशु यदि चेच्छसि मत्प्रियम् ॥ ४० ॥ ततो भस्मी जटी शूली चंद्रार्धकृतशेखरः ॥ उमार्द्धदेहो भगवान्भूत्वा विप्रमुवाच ह ॥ ४१ ॥
भोभो द्विजवरश्रेष्ठ क्रोधस्ते न शमं गतः ॥ यस्मात्तस्मादिदं तात क्रोधस्थानं भविष्यति ॥ ४२ ॥ ततो दृष्ट्वा च तं शंभुं भृगुः श्रेष्ठं त्रिलोच
नम् ॥ जानुभ्यामवनिं गत्वा इदं स्तोत्रमुदैरयत् ॥ ४३ ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥ प्रणिपत्य भूतनाथं भवोद्भवं भूतिदं भयातीतम् ॥ भवभीतो भुव
नपते विज्ञप्तुं किंचिदिच्छामि ॥ ४४ ॥ त्वद्गुणनिकरान्वक्तुं का शक्तिर्मानुषस्यास्य ॥ वासुकिरपि न तावद्वक्तुं वदनसहस्रं भवेद्यस्य ॥ ४५ ॥
भक्त्या तथाऽपि शंकर शशिधर करजालधवलिताशेष ॥ स्तुतिमुखरस्य महेश्वर प्रसीद तव चरणनिरतस्य ॥ ४६ ॥ सत्त्वं रजस्तमस्त्वं स्थित्यु
त्पत्तिविनाशनं देव ॥ भवभीतो भुवनपते भुवनेश शरणनिरतस्य ॥४७॥ यमनियमयज्ञदानं वेदाभ्यासश्च धारणायोगः ॥ त्वद्भक्तेः सर्वमिदं नार्हति
वै कलासहस्रांशम् ॥ ४८ ॥ उत्कृष्टरससरसायनखड्गांजनविवरपादुकासिद्धिः ॥ चिह्नं हि तव नतानां दृश्यत इह जन्मनि प्रकटम् ॥ ४९ ॥ शाठ्ये
न यदि प्रणमति वितरसि तस्याऽपि भूतिमिच्छया देव ॥ भवति भवच्छेदकरी भक्तिर्मोक्षाय निर्मिता नाथ ॥ ५० ॥ परदारपरस्वरतं परपरिभ
वदुःखशोकसंतप्तम् ॥ परवदनवीक्षणपरं परमेश्वर मां परित्राहि ॥ ५१ ॥ अधिकाभिमानमुदितं क्षणभंगुरविभवविलसंतम् ॥ क्रूरं
कुपथाभिमुखं शंकर शरणागतं परित्राहि ॥ ५२ ॥ दीनं द्विजं वरार्थे बंधुजने नैव पूरिता ह्याशा ॥ छिंधि महेश्वर तृष्णां किं मूढं मां विडंबयसि ॥
॥ ५३ ॥ तृष्णां हरस्व शीघ्रं लक्ष्मीं दद हृदयवासिनीं नित्यम् ॥ छिंधि मदमोहपाशं मामुत्तारय भवाब्धे देवेश ॥ ५४ ॥ करुणाभ्युदयंनाम स्तोत्र
मिदं सर्वसिद्धिदं दिव्यम् ॥ यः पठति भृगुं स्मरति च शिवलोकमसौ प्रयाति देहांते ॥ ५५ ॥ एतच्छ्रुत्वा महादेवः स्तोत्रं च भृगुभाषितम् ॥ उवाच
वरदोऽस्मीति देव्या सह वरोत्तमम ॥ ५६ ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥ प्रसन्नो देवदेवेश यदि देयो वरो मम ॥ सिद्धिक्षेत्रमिदं सर्वं भविता मम नामतः

॥ ५७ ॥ भवद्भिः सन्निधानेन स्थातव्यं हि सहोमया ॥ देवक्षेत्रमिदं पुण्यं येन सर्वं भविष्यति ॥५८॥ अत्र स्थाने महास्थानं करोमि जगदीश्वर ॥
तव प्रसादादेदेश पूर्यंतां मे मनोरथाः ॥ ५९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ श्रिया कृतमिदं पूर्वं किं न ज्ञातं त्वया द्विज ॥ अनुमान्य श्रियं देवीं
यदीयं मन्यते भवान् ॥ ६० ॥ कुरुष्व यदभिप्रेतं त्वत्कृतं न:तदन्यथा ॥ एवमुक्त्वा गते देवे स्नात्वा गत्वा भृगुः श्रियम् ॥ ६१ ॥ कृत्वा च पारणं
तत्र वसन्विप्रस्तया सह ॥ श्रिया च सहितः काल इदं वचनमब्रवीत् ॥ ६२ ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥ यदि ते रोचते भद्रे दुःखासीनं च ते
यदि ॥ त्वया वृते महाक्षेत्रे स्वीयं स्थानं करोम्यहम् ॥ ६३ ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ मम नाम्ना तु विप्रर्षे तव नाम्ना तु शोभनम् ॥ स्थानं कुरुष्वा
भिप्रेतमविरोधेन मे मतिः ॥ ६४ ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥ कच्छपाधिष्ठितं ह्येतत्तस्य पृष्ठिगतं रमे ॥ संमंत्र्य सहितं तेन शोभनं भवती कुरु
॥ ६५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे भृगुकच्छोत्पत्तिवर्णनंनामैकाशीत्युत्तरशततमो
ऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो भृगुः श्रिया चैव समेतः कच्छपं गतः ॥ अभिनंद्य यथान्यायमुवाच
वचनं शुभम् ॥ १ ॥ त्वया धृता धरा सर्वा तथा लोकाश्चराऽचराः ॥ तथैव पुण्यभावत्वात्स्थितस्तत्र महामते ॥ २ ॥ चातुर्विद्यस्य संस्थानं करोमि
रमया सह ॥ यदि त्वं मन्यसे देव तदादेशय मां विभो ॥ ३ ॥ ॥ कूर्म उवाच ॥ ॥ एवमेव द्विजश्रेष्ठ मम नामांकितं पुरम् ॥ भविष्यति
महत्कालं ममोपारि सुसंस्थितम् ॥ ४ ॥ अचलं सुस्थिरं तात न भीः कार्या सुलोचने ॥ एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं कच्छपस्य मुखाच्युतम् ॥ ५ ॥
हृष्टस्तुष्टः श्रिया सार्द्धं पद्मयोनिसुतो भृगुः ॥ अभीचि उदये प्राप्ते कृतकौतुकमंगलः ॥ ६ ॥ नंदने वत्सरे माघे पंचम्यां भरतर्षभ ॥ शस्ते तु ह्युत्त
रायोगे कुंभस्थे शशिमंडले ॥ ७ ॥ रेवाया उत्तरे तीरे गभीरे चाभिवारुणि ॥ प्रागुदक्प्रवणे देशे कोटितीर्थसमन्वितम् ॥ ८ ॥ क्रोशप्रमाणं तत्क्षेत्रं
प्रासादशतसंकुलम् ॥ अचिरेणैव कालेन तपोबलसमन्वितः ॥ विचिंत्य विश्वकर्माणं चकार भृगुसत्तमः ॥ ९ ॥ ब्राह्मणा वेदविद्वांसः क्षत्रिया राज्य
पालकाः ॥ वैश्या वृत्तिरतास्तत्र शूद्राः शुश्रूषकास्त्रिषु ॥ १० ॥ एवं श्रिया वृतं क्षेत्रं परमानंदनंदितम् ॥ निर्म्मितं भृगुणा तात सर्वपातकनाशनम् ॥
॥ ११ ॥ इति भृगुकच्छोत्पत्तिः ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततःकालेन महता कस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ देवलोकं जगामाशु लक्ष्मीर्ऋषिसमा
गमे ॥ १२ ॥ समर्प्य कुंचिकाट्टालं भृगवे ब्रह्मवादिने ॥ पालयस्व यथार्थं वै स्थानकं मम सुव्रत ॥१३॥ देवकार्याण्यशेषाणि कृत्वा श्रीः पुनरा

१ सर्वपुस्तकेष्वयमेव पाठः । एतस्यार्थो नावगम्यते । २ शुक्लपक्षतः—इ० पा० । ३ त्रिषु—ब्राह्मणक्षत्रियवैश्येषु । अत्रसन्—इत्यध्याहारे वाक्यपरिसमाप्तिः ।

गता ॥ आजगाम रमा देवी भृगुकच्छं त्वरान्विता ॥ १४ ॥ प्रार्थितं कुंचिकाट्टालं स्वगृहं सपरिग्रहम् ॥ भृगुर्यदा तदा पार्थ मिथ्या नास्ति तदा वदत् ॥ १५ ॥ एवं विवादः सुमहान्संजातश्च नरेश्वर ॥ ममेति मम चैवेति परस्परसमागमे ॥ १६ ॥ ततः कालेन महता भृगुणा परमर्षिणा ॥ चातुर्विद्यप्रमाणार्थं चकार महतीं स्थितिम्॥ १७ ॥ अस्मदीयं यथा सर्वं नगरं मृगलोचने ॥ चातुर्विद्या द्विजाः सर्वे तथा जानंति सुन्दरि ॥१८॥ ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ प्रमाणं मम विप्रेंद्र चातुर्वण्या न संशयः ॥ मदीयं वा त्वदीयं वा कथयंतु द्विजोत्तमाः ॥ १९ ॥ ततः समस्तैर्विबुधैः संप्रधार्य परस्परम् ॥ द्विधा तैर्वाक्स्थलं दृष्ट्वा ब्राह्मणा नृपसंहितम् ॥ २० ॥ अष्टादशसहस्राणि नोचुर्वै किंचिदुत्तरम ॥ अष्टादशसहस्रेषु भृगुकोपभयान्नृप ॥ उक्तं च तालकं हस्ते यस्य तस्येदमुत्तरम् ॥ २१ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु सा देवी निगमं नैगमैः कृतम् ॥ क्रोधेन महताविष्टा शशाप द्विजपुंगवान् ॥ २२ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ यस्मात्सत्यं समुत्सृज्य लोभोपहतमानसैः ॥ मदीयं लोपितं स्थानं तस्माच्छ्रृण्वंतु मे गिरम् ॥ ॥ २३ ॥ त्रिपौरुषा भवेद्विद्या त्रिपुरुषं न भवेद्धनम् ॥ न द्वितीयस्तु वो वेदः पठितो भवति द्विजाः ॥ २४ ॥ गृहाणि न द्विभौमानि[1] न च भूतिः स्थिरा द्विजाः ॥ पक्षपातेन वो धर्मो न च निःश्रेयभावतः॥२५॥ इष्टो गोत्रजनः कश्चिल्लोभेनावृतमानसः ॥ न च द्वैधं परित्यज्य ह्येकं सत्यं भविष्यति ॥ २६ ॥ अद्यप्रभृति सर्वेषामहंकारो द्विजन्मनाम् ॥ न पिता पुत्रवाक्येन न पुत्रः पितृकर्मणि ॥ २७ ॥ अहंकारकृताः सर्वे भविष्यंति न संशयः ॥ इति शस्वा रमादेवी तदैव च दिवं ययौ ॥ २८ ॥ ततो गतायां वै लक्ष्म्यां देवा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥ क्रोधलोभमिदं स्थानं तेऽपि चोक्त्वा दिवं ययुः ॥ २९ ॥ गतां दृष्ट्वा ततो देवीमृषींश्चैव तपोधनान् ॥ भृगुश्च परमेष्ठी स विषादमगमत्परम् ॥ प्रसादयामास पुनः शंकरं त्रिपुरांतकम् ॥ ३० ॥ तपसा महता पार्थ ततस्तुष्टो महेश्वरः ॥ उवाच वचनं काले हर्षयन्भृगुसत्तमम् ॥ ३१ ॥ किं विषण्णोऽसि विप्रेंद्र किं वा संतापकारणम् ॥ मयि प्रसन्नेऽपि तव ह्येतत्कथय मेऽनघ ॥ ३२ ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥ शापयित्वा द्विजान्सर्वान्पुरा लक्ष्मीर्विनिर्गता ॥ अपवित्रमिदं चोक्त्वा ततो देवा विनिर्गताः॥ ३३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ पुरा मया यथा प्रोक्तं तत्तथा न तदन्यथा ॥ क्रोधस्थानमसंदेहं तथाऽन्यदपि तच्छ्रृणु ॥ ३४ ॥ तत्र स्थानसमुद्भूता महद्भयविवर्जिताः ॥ ब्राह्मणा मत्प्रसादेन भविष्यंति न संशयः ॥ ३५ ॥ वेदविद्याव्रतस्नाताः सर्वशास्त्रविशारदाः ॥ येपि ते शतसाहस्रास्त्वरिता ह्यागतास्त्विह ॥ ३६ ॥ अपठस्यापि मूर्खस्य सर्वावस्थांगतस्य च ॥ उत्तरादुत्तरं शक्तो दातुं

१ द्विभौमानि उपरितनाट्टालक (माडी) सहितानि इत्यर्थः ।

नं तु भृगूत्तम ॥ ३७ ॥ कोटितीर्थमिदं स्थानं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ अद्यप्रभृति विप्रेंद्र भविष्यति न संशयः ॥ ३८ ॥ मत्प्रसादाद्देवगणैः सेवित
च भविष्यति ॥ भृगुक्षेत्रे मृता ये तु कृमिकीटपतंगकाः ॥ ३९ ॥ वासस्तेषां शिवे लोके मत्प्रसादाद्भविष्यति ॥ वृषखाते नरः स्नात्वा पूजयित्वा
महेश्वरम् ॥ ४० ॥ सर्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ भृगुतीर्थे नरः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ ४१ ॥ तस्य ते द्वादशाब्दानि शांतिं
गच्छन्ति तर्पिताः ॥ दधिक्षीरेण तोयेन घृतेन मधुना सह ॥ ४२ ॥ ये स्नपंति विरूपाक्षं तेषां वासस्त्रिविष्टपे ॥ मत्प्रसादाद्द्विजश्रेष्ठ सर्वदेवानुसेवि
तम् ॥ ४३ ॥ भविष्यति भृगुक्षेत्रं कुरुक्षेत्रादिभिः समम् ॥ मार्त्तंडग्रहणे प्राप्ते यवं कृत्वा हिरण्मयम् ॥ ४४ ॥ दत्त्वा शिरसि यः स्नाति भृगुक्षेत्रे द्विजो
त्तम ॥ अविचारेण तं विद्धि संस्नातं कुरुजांगले ॥४५॥ अहं चैव वसिष्यामि अंबिका च मम प्रिया ॥ सर्वदुःखापहा देवी नाम्ना सौभाग्यसुन्दरी ॥
॥ ४६ ॥ वसिष्यामि तया देव्या सहितो भृगुकच्छके ॥ एवमुक्त्वा स्थितो देवो भृगुकच्छेंबिका तथा ॥ ४७ ॥ भृगुस्तु स्वपुरं प्रायाद्ब्रह्मघोषनिना
दितम् ॥ ऋग्यजुःसामघोषेण ह्यथर्वणनिनादितम् ॥ ४८ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा वृषमुत्सृजते नरः ॥ स याति शिवसायुज्यमित्येवं
शंकरोऽब्रवीत् ॥ ४९ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा चैत्रे मासि समाचरेत् ॥ दद्याच्च लवणं विप्रे पूज्य सौभाग्यसुन्दरीम् ॥५०॥ गोभूहिरण्यं विप्रेभ्यः
प्रीयेतां ललिताशिवौ ॥ न दुःखं दुर्भगत्वं च वियोगं पतिना सह ॥ ५१ ॥ प्राप्नोति नारी राजेंद्र भृगुतीर्थाप्लवेन च ॥ यस्तु नित्यं भृगुं देवं
पश्येद्वै पांडुनंदन ॥ ५२ ॥ आब्रह्मसदनं यावत्तत्रस्थैर्दैवतैः सह ॥ यत्फलं समवाप्नोति तच्छृणुष्व नृपोत्तम ॥ ५३ ॥ सुवर्णशृंगीं कपिलां पय
स्विनीं साध्वीं सुशीलां तरुणीं सवत्साम् ॥ दत्त्वा द्विजे सर्वव्रतोपपन्ने फलं च यत्स्यात्तदिहैव नूनम् ॥ ५४ ॥ समाः सहस्राणि तु सप्त वै जले
म्रियेल्लभेद्द्वादशवह्निमध्ये ॥ त्यजंस्तनुं शूरवृत्त्या नरेंद्र शक्रातिथ्यं याति वै मर्त्यधर्मा ॥ ५५ ॥ आख्यानमेतच्च सदा यशस्यं स्वर्ग्यं धन्यं
पुत्र्यमायुष्यकारि ॥ शृण्वल्लँभेत्सर्वमेतद्धि भक्त्या पर्वणिपर्वण्याजमीढस्सदैव ॥ ५६ ॥ संन्यासं कुरुते यस्तु भृगुतीर्थे विधानतः ॥ स मृतः परमं
स्थानं गच्छेद्वै यच्च दुर्लभम् ॥ ५७ ॥ एतच्छ्रुत्वा भृगुश्रेष्ठो देवदेवेन भाषितम् ॥ प्रहृष्टवदनो भूत्वा तत्रैव संस्थितो द्विजः ॥ ५८ ॥ तिरोभावं
गते देवे भगुःश्रेष्ठो द्विजोत्तमः ॥ स्वमूर्तिं तत्र मुक्त्वा तु ब्रह्मलोकं जगाम ह ॥ ५९ ॥ भृगुकच्छस्य चोत्पत्तिः कथिता तव पांडव ॥ संक्षेपेण
महाराज सर्वपापप्रणाशनी ॥ ६० ॥ एतत्पुण्यं पापहरं क्षेत्रं देवेन कीर्तितम् ॥ चतुर्युगसहस्रेण पितामहदिनं स्मृतम् ॥ ६१ ॥ प्राप्ते ब्रह्मदिने

१ शक्नुयात्—इति शेषः । २ इति संकल्प्य—इति शेषः ।

विप्रा जायते युगसंभवः ॥ न पश्यामि त्विदं क्षेत्रमिति रुद्रः स्वयं जगौ ॥ ६२ ॥ यः शृणोति त्विदं भक्त्या नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥ स याति परमं लोकमिति रुद्रः स्वयं जगौ ॥ ६३ ॥ देवखाते नरः स्नात्वा पिंडदानादिसत्क्रियाम् ॥ यां करोति नृपश्रेष्ठ तामक्षयफलां विदुः ॥ ६४ ॥ य इमं शृणुयाद्भक्त्या भृगुकच्छस्य विस्तरम् ॥ कोटितीर्थफलं तस्य भवेद्वै नाऽत्र संशयः ॥ ६५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे भृगुकच्छतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्व्यशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ॥ १८२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अतः परं महाराज गच्छेत्केदारसंज्ञकम् ॥ यत्र गत्वा महाराज श्राद्धं कृत्वा पिबेज्जलम् ॥ संपूज्य देवदेवेशं केदारोत्थं फलं लभेत् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ यथमत्र सुरश्रेष्ठ केदाराख्यः स्थितः स्वयम् ॥ उत्तरे नर्मदाकूले एतद्विस्तरतो वद ॥ २ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पुरा कृतयुगस्याऽऽदौ शंकरस्तु महेश्वरः ॥ भृगुणाराधितः शप्तः श्रिया च भृगुकच्छके ॥३॥ अपवित्रमिदं क्षेत्रं सर्ववेदविवार्जितम् ॥ भविष्यति नृपश्रेष्ठ गतेत्युक्त्वा हरिप्रिया ॥ ४ ॥ तपश्चचार विपुलं भृगुर्वर्षसहस्रकम् ॥ वायुभक्षो निराहारश्चिरं धमनिसंततः ॥ ५ ॥ ततः प्रत्यक्षतामागाल्लिंगीभूतो महेश्वरः ॥ प्रादुर्भूतस्तु सहसा भित्त्वा पातालसप्तकम् ॥ ६ ॥ ददर्शाऽथ भृगुर्देवमौत्पलीं केलिकामिव ॥ स्तुतिं चक्रे स देवाय स्थाणवे त्र्यंबकेति च ॥७॥ एवं स्तुतः स भगवान्प्रोवाच प्रहसन्निव ॥ पुनःपुनर्भृगुं मत्तः किन्तु प्रार्थयसे मुने ॥ ८ ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥ पंचक्रोशमिदं क्षेत्रं पद्मया शापितं विभो ॥ अपवित्रमिदं क्षेत्रं सर्ववेदविवर्जितम् ॥ भविष्यतीति च प्रोच्य गता देवी दिवं प्रति ॥ ९ ॥ पुनः पवित्रतां याति यथेदं क्षेत्रमुत्तमम् ॥तथा कुरु महेशान प्रसन्नो यदि शंकर ॥ १० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ केदाराख्यमिदं ब्रह्मँल्लिंगमाद्यं भविष्यति ॥ कृत्वेदमादिलिंगानि भविष्यंति दशैव हि ॥ ११ ॥ एकादशमदृश्यं हि क्षेत्रमध्ये भविष्यति ॥ पावयिष्यति तत्क्षेत्रमेकादशः स्वयं विभुः ॥ १२ ॥ तथा वै द्वादशादित्या मत्प्रसादात्तु मूर्तितः ॥ वसिष्यंति भृगुक्षेत्रे रोगदुःखनिबर्हणाः ॥ १३ ॥ दुर्गा ह्यष्टादश तथा क्षेत्रपालास्तु षोडश ॥ भृगुक्षेत्रे भविष्यंति वीरभद्राश्च मातरः ॥ १४ ॥ पवित्रीकृतमेतद्धि नित्यं क्षेत्रं भविष्यति ॥ माघमासे ह्युषःकाले स्नात्वा मासं जितेंद्रियः ॥ १५ ॥ यः पूजयति केदारं स गच्छेच्छिवमंदिरम् ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा पितृनुद्दिश्य भारत ॥ श्राद्धं ददाति विधिवत्तस्य प्रीताः पितामहाः ॥ १६ ॥ इति ते कथितं सम्यक्केदाराख्यं सविस्तरम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं सर्वदुःखप्रणाशनम् ॥ १७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे केदारेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्र्यशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ धौतपापं ततो गच्छेद्भृगुतीर्थ

 समीपतः ॥ वृषेण तु भृगुस्तत्र भूयोभूयो धुतस्ततः ॥ १ ॥ धौतपापं तु तत्तेन नाम्ना लोकेषु विश्रुतम् ॥ तत्र स्थितो महादेवस्तुष्ट्यर्थं भृगुसत्तमे ॥
॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा शाठ्येनाऽपि नरेश्वर ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३ ॥ यस्तु सम्यग्विधानेन तत्र स्नात्वाऽर्च
येच्छिवम् ॥ देवान्पितॄन्समभ्यर्च्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ४ ॥ ब्रह्महत्या गवां वध्या तत्र तीर्थे युधिष्ठिर ॥ प्रविशेन्न सदा भीता प्रविष्टापि क्षयं
व्रजेत् ॥ ५ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आश्चर्यभूतं लोकेऽस्मिन्कथयस्व द्विजोत्तम ॥ प्रविशेन्न ब्रह्महत्या यथा वै धौतपाप्मनि ॥ ६ ॥
ब्रह्महत्यासमं पापं भविता नेह किंचन ॥ कथं वा धौतपापे तु प्रविष्टं नश्यते द्विज ॥ एतद्विस्तरतः सर्वं पृच्छामि वद कौतुकात् ॥ ७ ॥
॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ आदिसर्गे पुरा शंभुर्ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ विकारं पंचमं दृष्ट्वा शिरोऽश्वमुखसन्निभम् ॥ ८ ॥ अंगुष्ठांगुलियोगेन
तच्छिरस्तेन कृंतितम् ॥ कृत्तमात्रे तु शिरसि ब्रह्महत्याऽभवत्तदा ॥ ९ ॥ ब्रह्महत्यायुतश्चासीदुत्तरे नर्मदातटे ॥ धुनितं तु यतो राजन्वृषेण
धर्म्ममूर्त्तिना ॥ १० ॥ तत्र धौतेश्वरीं देवीं स्थापितां वृषभेण तु ॥ ददर्श भगवाञ्छंभुः सर्वदैवतपूजिताम् ॥ ११ ॥ दृष्ट्वा धौतेश्वरीं दुर्गां ब्रह्मह
त्याविनाशिनीम् ॥ तत्र विश्रममाणश्च शंकरस्त्रिपुरांतकः ॥ १२ ॥ स शंकरो ब्रह्महत्या विहीनं मेने त्मानं तस्य तीर्थस्य भावात् ॥ सुविस्मितो देव
देवो वरेण्यो दृष्ट्वा दूरे ब्रह्महत्यां च तीर्थात् ॥ १३ ॥ विधौतपापं महितं धर्मशक्त्या विशेन्न हत्या देवीभयात्प्रभीता ॥ रक्तांबरा रक्तमाल्योपयुक्ता
कृष्णा नारी रक्तदामप्रसक्ता ॥ १४ ॥ मां वांच्छंती स्कंधदेशं रहस्ये दूरे स्थिता तीर्थवर्यप्रभावात् ॥ संचिंत्य देवो मनसा स्मरारिर्वासाय बुद्धिं तत्र
तीर्थे चकार ॥ १५ ॥ विमृश्य देवो बहुशः स्थितः स्वयं विधौतपापः प्रथितः पृथिव्याम् ॥ बभूव तत्रैव निवासकारी विधूतपापनिकटप्रदेशे ॥
॥ १६ ॥ तदाप्रभृति राजेंद्र ब्रह्महत्याविनाशनम् ॥ विधौतपापं तत्तीर्थं नर्मदायां व्यवस्थितम् ॥ १७ ॥ अश्वयुक्छुक्लनवमी तत्र तीर्थे विशि
ष्यते ॥ दिनत्रयं तु राजेंद्र सप्तम्यादिविशेषतः ॥ १८ ॥ समुपोष्याष्टमीं भक्त्या सांगं वेदं पठेत्तु यः ॥ अहोरात्रेण चैकेन ऋग्यजुःसामसं
ज्ञकम् ॥ १९ ॥ अभ्यसन्ब्रह्महत्याया मुच्यते नाऽत्र संशयः ॥ वृषलीगमनं चैव यश्च गुर्वंगनागमः ॥ २० ॥ स्नात्वा ब्रह्मरसोत्कृ
 ष्टे कुंभेनैव प्रमुच्यते ॥ वंध्या स्त्रीजननी या तु काकवंध्या मृतप्रजा ॥ २१ ॥ सापि कुंभोदकैः स्नाता जीवत्पुत्रा प्रजावती ॥
अपठस्तु नरोपोष्य ऋग्यजुःसामसंभवाम् ॥ २२ ॥ ऋचमेकां जपन्विप्रस्तथा पर्वणि यो नृप ॥ अनृचोपोष्य गायत्रीं जपेद्वै वेदमातरम् ॥ २३ ॥

१ त्मानम्—आत्मानम्—आकारलोप आर्षः । २ नरः—उपोष्य—इति पदच्छेदः संधिरार्षः ।

जपन्नवम्यां विप्रेंद्रो मुच्यते पापसंचयात् ॥ एवं तु कथितं तात पुराणोक्तं महर्षिभिः ॥ २४ ॥ धौतपापं महापुण्यं शिवेन कथितं मम ॥ प्राणत्यागं तु यः कुर्याज्जले वाऽग्नौ स्थलेऽपि वा ॥ २५ ॥ स गच्छति विमानेन ज्वलनार्कसमप्रभः ॥ हंसबर्हिप्रयुक्तेन सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ॥ २६ ॥ शिवस्य परमं स्थानं यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥ क्रीडते स्वेच्छया तत्र यावच्चन्द्रार्कतारकम् ॥ २७ ॥ धौतपापे तु या नारी कुरुते प्राणसंक्षयम् ॥ तत्क्षणादेव सा पार्थ पुरुषत्वमवाप्नुयात् ॥ २८ ॥ अथ किं बहुनोक्तेन शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ तदक्षयफलं सर्वं धौतपापे कृतं नृप ॥ २९ ॥ संन्यसेन्नियमेनान्नं संन्यसेद्विषयादिकम् ॥ फलमूलादिकं चैव जलमेकं न संत्यजेत् ॥ ३० ॥ एवं यः कुरुते पार्थ रुद्रलोकं स गच्छति ॥ तत्र भुक्त्वाखिलान्भोगाञ्जायते भुवि भूपतिः ॥ ३१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे धौतपापतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुरशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल एरंडीतीर्थमुत्तमम् ॥ स्नानमात्रेण तत्रैव ब्रह्महत्या प्रणश्यति ॥ १ ॥ मासि चाश्वयुजे तत्र शुक्लपक्षे चतुर्दशीम् ॥ उपोष्य प्रयतः स्नातस्तर्प्पयेत्पितृदेवताः ॥ २ ॥ पुत्रर्द्धिरूपसंपन्नो जीवेच्च शरदां शतम् ॥ शिवलोकं मृतो याति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे एरण्डीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचाशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल तीर्थं कनखलोत्तमम् ॥ गरुडेन तपस्तप्तं पूजयित्वा महेश्वरम् ॥ १ ॥ दिव्यं वर्षशतं यावज्जातमात्रेण भारत ॥ तपोजपैः कृशीभूतो दृष्टो देवेन शंभुना ॥ २ ॥ ततस्तुष्टो महादेवो वैनतेयं मनोजवम् ॥ उवाच परमं वाक्यं विनतानंदवर्धनम् ॥ ३ ॥ प्रसन्नस्ते महाभाग वरं वरय सुव्रत ॥ दुर्लभं त्रिषु लोकेषु ददामि तव खेचर ॥ ४ ॥ ॥ गरुड उवाच ॥ ॥ इच्छामि वाहनं विष्णोर्द्विजेंद्रत्वं सुरेश्वर ॥ प्रसन्ने त्वयि मे सर्वं भवत्विति मतिर्मम ॥ ५ ॥ ॥ श्रीमहेश उवाच ॥ ॥ दुर्लभः प्राणिनां तात यो वरः प्रार्थितोऽनघ ॥ देवदेवस्य वहनं द्विजेंद्रत्वं सुदुर्लभम् ॥ ६ ॥ नारायणोदरे सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ त्वया स कथमूह्येत देवदेवो जगद्गुरुः ॥ ७ ॥ तेनैव स्थापितश्चेंद्रस्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ कथमन्यस्य चेंद्रत्वं भवतीति सुदुर्लभम् ॥ ८ ॥ तथाऽपि मम वाक्येन वाहनं त्वं भविष्यसि ॥ शंखचक्रगदापाणेर्वहतोऽपि जगत्रयम् ॥ ९ ॥ इन्द्रस्त्वं पक्षिणां मध्ये भविष्यसि न संशयः[1] ॥ इति दत्त्वा वरं तस्मा अंतर्धानं गतो हरः ॥ १० ॥ ततो

१ आत्मानम्–इति शेषः ।

गते महादेवे ह्युरुणस्याऽनुजो नृप ॥ आराधयामास तदा चामुण्डां मुण्डमण्डिताम् ॥ ११ ॥ श्मशानवासिनीं देवीं बहुभूतसमन्विताम् ॥
योगिनीं योगसंसिद्धां वसामांसासवप्रियाम् ॥ १२ ॥ ध्यातमात्रा तु तेनैव प्रत्यक्षा ह्यभवत्तदा ॥ जालंधरे च या सिद्धिः कौलीने उड्डिशे परे ॥
॥ १३ ॥ समग्रा सा भृगुक्षेत्रे सिद्धक्षेत्रे तु संस्थिता ॥ चामुण्डा तत्र सा देवी सिद्धक्षेत्रे व्यवस्थिता ॥ १४ ॥ संस्तुता ऋषिभिर्देवैर्योगक्षेमार्थसि
द्धये ॥ विनताऽऽनंदजननस्तत्र तां योगिनीं नृप ॥ भक्त्या प्रसादयामास स्तोत्रैर्वैदिकलौकिकैः ॥ १५ ॥ ॥ गरुड उवाच ॥ ॥ ॐया सा
क्षुत्क्षामकण्ठा नवरुधिरमुखा प्रेतपद्मासनस्था भूतानां वृन्दवृन्दैः पितृवननिलया क्रीडते शूलहस्ता ॥ शस्त्रध्वस्तप्रवीरव्रजरुधिरगलन्मुण्डमालोत्त
रीया देवी श्रीवीरमाता विमलशशिनिभा पातु वश्चर्ममुण्डा ॥ १६ ॥ या सा क्षुत्क्षामकण्ठा विकृतभयकरी त्रासिनी दुष्कृतानां मुञ्चज्ज्वालाकला
पैर्दशनकसमसैः खादति प्रेतमांसम् ॥ पिंगोर्द्ध्वोद्बद्धजूटारविसदृशतनुर्व्याघ्रचर्मोत्तरीया दैत्येंद्रैर्यक्षरक्षोऽप्सरसुरनमिता पातु वश्चर्ममुण्डा ॥ १७ ॥
या सा दोर्दंडचंडैर्डमरुरणरणाटोपटंकारघंटैः कल्पांतोत्पातवाताहतपटुपटहैर्वल्गते भूतमाता ॥ क्षुत्क्षामा शुष्ककुक्षिः खरतरनखरैः क्षोदति प्रेत
मांसं मुंचंती चाट्टहासं घुरघुरितरवा पातु वश्चर्ममुण्डा ॥ १८ ॥ या सा निम्नोदराभा विकृतभवभयत्रासिनी शूलहस्ता चामुंडा मुण्डघाता रणरणि
तरणज्झल्लरीनादरम्या ॥ त्रैलोक्यं त्रासयन्ती ककहकहकहैर्घोररावैरनेकैर्नृत्यंती मातृमध्ये पितृवननिलया पातु वश्चर्ममुंडा ॥ १९ ॥ यां धत्ते
विश्वमखिलं निजांशेन महोज्वला ॥ कनकप्रसवे लीना पातु मां कनकेश्वरी ॥ २० ॥ हिमाद्रिसंभवा देवी दयादर्शितविग्रहा ॥ शिवप्रिया शिवे
सक्ता पातु मां कनकेश्वरी ॥ २१ ॥ अनादिजगदादिर्या रत्नगर्भा वसुप्रिया ॥ रथांगपाणिना पद्मा पातु मां कनकेश्वरी ॥ २२ ॥ सावित्री या च
गायत्री मृडानी वागर्थेंदिरा ॥ स्मर्तॄणां या सुखं दत्ते पातु मां कनकेश्वरी ॥ २३ ॥ सौम्यासौम्यैः सदा रूपैः सृजत्यवति या जगत ॥ परा शक्तिः
परा बुद्धिः पातु मां कनकेश्वरी ॥ २४ ॥ ब्रह्मणः सर्गसमये सृज्यशक्तिः परा तु या ॥ जगन्माया जगद्धात्री पातु मां कनकेश्वरी ॥ २५ ॥ विश्वस्य
पालने विष्णोर्या शक्तिः परिपालिका ॥ मदनोन्मादिनी मुख्या पातुमां कनकेश्वरी ॥ २६ ॥ विश्वसंलयने मुख्या या रुद्रेण समाश्रिता ॥ रौद्री
शक्तिः शिवानंता पातु मां कनकेश्वरी ॥ २७ ॥ कैलाससानुसंरूढकनकप्रसवेशया ॥ भस्मकाभिहता पूर्वं पातु मां कनकेश्वरी ॥ २८ ॥ पतिप्र

१ भक्तानां पूरयन्ती विविधमनसिजान्पूजिता सेविता वै साद्या शक्तिर्महेशप्रमुखसुरनता पातु वश्चर्ममुण्डा॥–इ०पा० । २ शिवगिरिनिलया–इ० पा० । ३ अत्र 'या धत्ते' इत्यारभ्य प्रापिताः प्रथमा शक्तिः पातु मां कनकेश्वरी–इत्यन्तः पाठः केषुचित्पुस्तकेषु नास्ति ।

भावमिच्छंती त्रस्यन्ती या विना पतिम् ॥ अबला त्वंकभावा च पातु मां कनकेश्वरी ॥ २९ ॥ विश्वसंरक्षणे सक्ता रक्षिता कनकेन या ॥ आब्रह्म स्तम्बजननी पातु मां कनकेश्वरी ॥ ३० ॥ ब्रह्मविष्णवीश्वराः शक्त्या शरीरग्रहणं यया ॥ प्रापिताः प्रथमा शक्तिः पातु मां कनकेश्वरी ॥ ३१ ॥ श्रुत्वा तु गरुडेनोक्तं देवीवृत्तचतुष्टयम् ॥ प्रसन्ना सम्मुखी भूत्वा वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ३२ ॥ ॥ श्रीचामुण्डोवाच ॥ ॥ प्रसन्ना ते महासत्त्व वरं वरय वाञ्छितम् ॥ ददामि ते द्विजश्रेष्ठ यत्ते मनसि रोचते ॥ ३३ ॥ ॥ गरुड उवाच ॥ ॥ अजरश्चामरश्चैव अधृष्यश्च सुरासुरैः ॥ तव प्रसादाच्चैवान्यैरजेयश्च भवाम्यहम् ॥ ३४ ॥ त्वया चाऽत्र सदा देवि स्थातव्यं तीर्थसन्निधौ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एवं भविष्यतीत्युक्त्वा देवी देवैरभिष्टुता ॥ ३५ ॥ जगामाकाशमाविश्य भूतसंघसमन्विता ॥ यदा लक्ष्म्या नृप श्रेष्ठ स्थापितं पुरमुत्तमम् ॥ ३६ ॥ अनुमान्य तदा देवीं कृतं तस्यां समर्पितम् ॥ ॥ लक्ष्मीरुवाच ॥ ॥ रक्षणाय मया देवि योगक्षेमार्थ सिद्धये ॥ ३७ ॥ मातृवत्प्रतिपाल्यं ते सदा देवि पुरं मम ॥ गरुडोऽपि ततः स्नात्वा संपूज्य कनकेश्वरीम् ॥ ३८ ॥ तीर्थं तत्रैव संस्थाप्य जगामाऽऽकाशमुत्तमम् ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्पितृदेवताः ॥ ३९ ॥ सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ॥ गन्धपुष्पादिभिर्यस्तु पूजयेत्कनकेश्वरम् ॥ ४० ॥ तस्य योगैश्वर्यसिद्धिर्योगपीठेषु जायते ॥ मृतो योगेश्वरं लोकं जयशब्दादिमंगलैः ॥ स गच्छेन्नाऽत्र संदेहो योगिनीगण संयुतः ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे कनखलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षडशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ जालेश्वरं ततो गच्छेल्लिंगमाद्यं स्वयंभुवः ॥ कालाग्निरुद्रं विख्यातं भृगुकच्छे व्यवस्थितम् ॥ १ ॥ सर्वपापप्रशमनं सर्वोपद्रवनाशनम् ॥ क्षेत्रपापविनाशाय कृपया च समुत्थितम् ॥ २ ॥ पुरा कल्पेऽसुर गणैराक्रान्ते भुवनत्रये ॥ वेदोक्तकर्मनाशे च धर्मे च विलयं गते ॥ ३ ॥ देवर्षिमुनिसिद्धेषु विश्वासपरमेषु च ॥ कालाग्निरुद्रादुत्पन्नो धूमः कालोद्भवोद्भवः ॥ ४ ॥ धूमात्समुत्थितं लिंगं भित्त्वा पातालसप्तकम् ॥ अवटं दक्षिणे कृत्वा लिंगं तत्रैव तिष्ठति ॥ ५ ॥ तत्र तीर्थे नृपश्रेष्ठ कुण्डं ज्वाला समुद्भवम् ॥ यत्र सा पतिता ज्वाला शिवस्य दहतः पुरम् ॥ ६ ॥ तत्रावाटं समुद्भूतं धूमावर्त्तस्ततोऽभवत् ॥ तस्मिन्कुंडे तु यः स्नानं कृत्वा वै नर्मदाजले ॥ ७ ॥ कुर्याच्छ्राद्धं पितृभ्यो वै पूजयेच्च त्रिलोचनम् ॥ कालाग्निरुद्रनामानि स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ ८ ॥ यत्किंचित्कामिकं

१ योगिगम्य–इ०पा० ।

कर्म ह्याभिचारिकमेव वा ॥ रिपुसंक्षयकृद्वापि सांतानिकमथापि वा ॥ अत्र तीर्थे कृतं सर्वमचिरात्सिद्ध्यते नृप ॥ ९ ॥ इति श्रीस्कांदे महा
पुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे कालाग्निरुद्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्ताशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥
॥ १८७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततः परं महाराज चत्वारिंशत्क्रमांतरे ॥ शालग्रामं ततो गच्छेत्सर्वदैवतपूजितम् ॥ १ ॥
यत्रादिदेवो भगवान्वासुदेवस्त्रिविक्रमः॥ स्वयं तिष्ठति लोकात्मा सर्वेषां हितकाम्यया ॥ २ ॥ नारदेन तपस्तप्त्वा कृता शाला द्विजन्मनाम् ॥ सिद्धि
क्षेत्रं भृगुक्षेत्रं ज्ञात्वा रेवातटे स्वयम् ॥ ३ ॥ शालग्रामाभिधो देवो विप्राणां त्वधिवासितः ॥ साधूनां चोपकाराय वासुदेवः प्रतिष्ठितः ॥ ४ ॥ योगि
नामुपकाराय योगिध्येयो जनार्दनः ॥ शालग्रामेति तेनैव नर्मदातटमाश्रितः ॥ ५ ॥ मासि मार्गशिरे शुक्ला भवत्येकादशी यदा ॥ स्नात्वा
रेवाजले पुण्ये तद्दिनं समुपोषयेत् ॥ ६ ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्संपूज्य च जनार्दनम् ॥ पुनः प्रभातसमये द्वादश्यां नर्मदाजले ॥ ७ ॥ स्नात्वा
संतर्प्य देवांश्च पितॄन्मातॄंस्तथैव च ॥ श्राद्धं कृत्वा ततः पश्चात्पितृभ्यो विधिपूर्वकम् ॥ ८ ॥ शक्तितो ब्राह्मणान्पूज्य स्वर्णवस्त्रान्नदानतः ॥ क्षमा
पयित्वा तान्विप्रांस्तथा देवं खगध्वजम् ॥ ९ ॥ एवं कृते महाराज यत्पुण्यं च भवेन्नृणाम् ॥ शृणुष्वावहितो भूत्वा तत्पुण्यं नृपसत्तम ॥ १० ॥ न
शोकदुःखे प्रतिपत्स्यतीह जीवन्मृतो याति मुरारिसाम्यम् ॥ महांति पापानि विसृज्य दुग्धं पुनर्न मातुः पिबते स्तनोद्यत् ॥ ११ ॥ शाल
ग्रामं पश्यते यो हि नित्यं स्नात्वा जले नार्मदेऽघौघहारे ॥ स मुच्यते ब्रह्महत्यादिपापैर्नारायणानुस्मरणेन तेन॥१२॥वसंति ये संन्यसित्वा च तत्र
निगृह्य दुःखानि विमुक्तसंघाः ॥ ध्यायंतो वै सांख्यवृत्त्या तुरीयं पदं मुरारेस्तेपि तत्रैव यांति ॥१३॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे शालग्रामतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नामाष्टाशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तीर्थं परमशोभनम् ॥ उदीर्णो यत्र वाराहो ह्यभवद्धरणीधरः ॥ १ ॥ धुन्वन्दंष्ट्रां करालाग्रां
बिभ्रच्च पृथिवीमिमाम् ॥ स एव पंचमः प्रोक्तो वाराहो मुक्तिदायकः ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथमुदीर्णरूपोऽभूद्वाराहो धरणीधरः ॥
वाराहत्वं गतः केन पंचमः केन संज्ञितः ॥ ३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ आदिकल्पे पुरा राजन्क्षीरोदे भगवान्हरिः ॥ शेते स भोगिशयने
योगनिद्राविमोहितः ॥ ४ ॥ लक्ष्मीकरांबुजयुगमृज्यमानपदद्वयः ॥ तस्मिन्स्वपति देवेशे भाराक्रांता वसुन्धरा ॥ ५ ॥ बभूव नृपतिश्रेष्ठ गत्वा
वै देवसंनिधौ ॥ अवोचद्भारखिन्नाहं गमिष्यामि रसातलम् ॥ ६ ॥ दृष्ट्वा देवाः समुद्विग्ना गता यत्र जनार्दनः ॥ तुष्टुवुर्वाग्भिरिष्टाभिः केशवं

जगत पतिम् ॥ ७ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ नमो नमस्ते देवेश सुरार्तिहर सर्वग ॥ विश्वमूर्ते नमस्तुभ्यं त्राहि सर्वान्महद्भयात् ॥ ८ ॥ इत्युक्तो देवतैर्देवो ह्युवाच किमुपस्थितम् ॥ कार्यं वदध्वं मे देवा यत्कृत्यं मा चिरं कृथाः ॥ ९ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ धरा धरित्री भूतानां भारो द्विम्ना निमज्जति ॥ तामुद्धर हृषीकेश लोकान्संस्थापय स्थितौ ॥ १० ॥ एवमुक्तः सुरैः सर्वैः केशवः परमेश्वरः ॥ वाराहं रूपमास्थाय सर्वयज्ञमयं विभुः ॥ ११ ॥ दंष्ट्राकरालं पिंगाक्षं समाकुंचितमूर्द्धजम् ॥ कृत्वाऽनंतं पादपीठं दंष्ट्राग्रेणोद्धरन्भुवम् ॥ १२ ॥ सपर्वतवनामुर्वीं समुद्रपरिमेखलाम् ॥ उद्धृत्य भगवान्विष्णुरुद्दीर्णः समजायत ॥ १३ ॥ दर्शयन्पंचधात्मानमुत्तरे नर्मदातटे ॥ तथाऽऽद्यं कोरलायां तु द्वितीयं योधनीपुरे ॥ १४ ॥ जयक्षेत्राभिधाने तु जयेति परिकीर्त्तितम् ॥ असुरान्मोहयल्लिंगस्तृतीयः परिकीर्त्तितः ॥ १५ ॥ पावनाय जगद्धेतोः स्थितो यस्माच्छशिप्रभः ॥ अतस्तु नृपशार्दूल श्वेत इत्यभिधीयते ॥ १६ ॥ उद्धृत्य जगतां देवीमुदीर्णो भृगुकच्छके ॥ ततः पंचम उदीर्णो वराह इति संज्ञितः ॥ १७ ॥ इति पंचवराहास्ते कथितः पांडुनंदन ॥ युगपद्दर्शनं चैषां ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ १८ ॥ ज्येष्ठ मासि सिते पक्ष एकादश्यां विशेषतः ॥ गत्वा ह्यादिवराहं तु संप्राप्ते दशमीदिने ॥ १९ ॥ हविष्यमन्नं भुंजीयाल्लघु सायं गते रवौ ॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्वाराहे ह्यादिसंज्ञके ॥ २० ॥ ततः प्रभाते ह्युषसि संस्नात्वा नर्मदाजले ॥ संतर्प्य पितृदेवांश्च तिलैर्यवविमिश्रितैः ॥ ॥ २१ ॥ धेनुं दद्याद्द्विजे योग्ये सर्वाभरणभूषिताम् ॥ निर्ममो निरहंकारो दानं दद्याद्द्विजातये ॥ २२ ॥ गत्वा संपूजयेद्देवं वाराहं ह्यादिसंज्ञितम् ॥ अनेन विधिना पूज्य पश्चाद्गच्छेज्जयं त्वरन् ॥२३॥ त्वरितं तु जयं गत्वा पूर्वकं विधिमाचरेत् ॥ अश्वं दद्याद्द्विजाग्र्याय जयपूर्वाभिनिर्गतम्॥ २४ ॥ लिंगे चैव तिला देयाः श्वेते हिरण्यमेव च ॥ उदीर्णे च भुवं दद्यात्पूर्वकं विधिमाचरेत् ॥ २५ ॥ अनस्तमित आदित्ये वराहान्पंच पश्यतः ॥ यत्फलं लभते पार्थ तदिहैकमनाः शृणु ॥ २६ ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वंगनागमः ॥ एभिस्तु सह संयोगो विश्वस्तानां च वंचनम् ॥ २७ ॥ स्वसृदुहितृभगिनीकुलदारोपबृंहणम् ॥ आजन्ममरणाद्यावत्पापं भरतसत्तम ॥ २८ ॥ तीर्थपंचकपूतस्य वैष्णवस्य विशेषतः ॥ युगपच्च विनश्येत तूलराशिरिवानलात् ॥ २९ ॥ नारायणानुस्मरणाज्जपध्यानाद्विशेषतः ॥ विप्रणश्यंति पापानि गिरिकूटसमान्यपि ॥ ३० ॥ दृष्ट्वा पंच वराहान्वै पौरुषे महति स्थितः ॥ आप्लवन्नर्मदातोये श्राद्धं कृत्वा यथाविधि ॥ ३१ ॥ उदयास्तमनादर्वाग्यः पश्येल्लोटणेश्वरम् ॥ कलेवरविमुक्तः स इत्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ३२ ॥ मुक्तिं प्रयाति सहसा दुष्प्रापां परमेश्वरीम् ॥ पौरुषे क्रियमाणेऽपि न सिद्धिर्जायते यदि ॥ ३३ ॥ ह्यवंति स्वर्गगमनमपि

पापान्वितस्य च ॥ यत्र तत्र गतस्यैव भवेत्पंचवराहकी ॥ ३४ ॥ ज्येष्ठस्यैकादशीतिथौ ध्रुवं तत्र वसेन्नरः ॥ आर्दि जयं तथा श्वेतं लिंगमुदीर्णमेव
च ॥ ३५ ॥ आश्रित्य तस्या द्रंष्ट्रया वराहास्तु यतस्ततः ॥ ज्येष्ठस्यैकादशीतिथौ विष्णुना प्रभुविष्णुना ॥ ३६ ॥ वाराहं रूपमास्थाय उद्धृता
धरणी विभो ॥ पुण्यात्पुण्यतमा तेन ह्यशेषाघौघनाशिनी ॥ ३७ ॥ दृष्ट्वा पंचवराहान्वै क्रोडमुदीर्णरूपिणम् ॥ पूजयित्वा विधानेन पश्चाज्जागरणं
चरेत् ॥ ३८ ॥ सपंचवर्त्तिकान्दीपान्घृतेनोज्वाल्य भक्तितः ॥ पुराणश्रवणैर्नृत्यैर्गीतवाद्यैः सुमंगलैः ॥ ३९ ॥ वेदजाप्यैः पवित्रैश्च क्षपयि
त्वा च शर्वरीम् ॥ यत्पुण्यं लभते मर्त्त्यो ह्याजमीढ शृणुष्व तत् ॥ ४० ॥ रेवाजलं पुण्यतमं पृथिव्यां तथा च देवो जगतां पतिर्हरिः ॥ एकादशी
पापहरा नरेन्द्र बह्वायासैर्लभ्यते मानवानाम् ॥ ४१ ॥ एकैकशो ब्रह्महत्यादिकानि शक्तानि हंतुं पापसंघानि राजन् ॥ नैते सर्वे युगपद्वै समेता हंतुं
शक्ताः किन्न तद्ब्रूहि राजन् ॥ ४२ ॥ यथेदमुक्तं तव धर्मसूनो श्रुतं च यच्छंकराच्चंद्रमौलेः ॥ श्रुत्वेदमिच्छन्मुच्यते सर्वपापैः पठन्पदं याति हि वृत्र
शत्रोः ॥ ४३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे नर्मदामाहात्म्ये उदीर्णवराहतीर्थमाहा
त्म्यवर्णनंनामैकोननवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल सोमतीर्थमनुत्त
मम् ॥ चंद्रहासेति विख्यातं सर्वदैवतपूजितम् ॥ १ ॥ यत्र सिद्धिं परां प्राप्तः सोमो राजा सुरोत्तमः ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं
सिद्धिमनुप्राप्तः सोमो राजा जगत्पतिः ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व ममाऽनघ ॥ ३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पुरा शप्तो मुनींद्रेण
दक्षेण किल भारत ॥ असेवनाद्धि दाराणां क्षयरोगी भविष्यसि ॥ ४ ॥ उद्वाहितानां पत्नीनां ये न कुर्वंति सेवनम् ॥ या निष्ठा जायते तेषां तां शृणु
ष्व नरोत्तम ॥ ५ ॥ ऋतुकाले तु नारीणां सेवनाज्जायते सुतः ॥ सुतात्स्वर्गश्च मोक्षश्च हीत्येवं श्रुतिनोदना ॥ ६ ॥ तत्कालोचितधर्मेण ये न सेवंति
तां नराः ॥ तेषां ब्रह्मघ्नजं पापं जायते नाऽत्र संशयः ॥ ७ ॥ तेन पापेन घोरेण वेष्टतो रौरवे पतेत् ॥ तस्य तद्रुधिरं पापाः पिबंते कालमीप्सि
तम् ॥ ८ ॥ ततोऽवतीर्णकालेन यांयां योनिं प्रयास्यति ॥ तस्यांतस्यां स दुष्टात्मा दुर्भगो जायते सदा ॥ ९ ॥ नारीणां तु सदा कामो
ह्यधिकः परिवर्त्तते ॥ विशेषेण ऋतोः काले भिद्यते कामसायकैः ॥ १० ॥ परिभूता हि सा भर्त्रा ध्यायतेऽन्यं पतिं ततः ॥

तस्याः पुत्रः समुत्पन्नो घातते कुलमुत्तमम् ॥ ११ ॥ स्वर्गस्थास्तेन पितरः पूर्वं जाता महीपते ॥ पतंति जातमात्रेण कुलटस्तेन चोच्यते ॥ १२ ॥

१ कर्त्तव्यम्–इ० वक्तव्यम्–इ० च पा० ।

तेन कर्मविपाकेन क्षयरोगी शशी ह्यभूत् ॥ त्यक्त्वा लोकं सुरेन्द्राणां मर्त्यलोकमुपागतः ॥ १३ ॥ तत्र तीर्थान्यनेकानि पुण्यान्यायतनानि च ॥
भ्रमित्वा नर्मदां प्राप्तः सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ १४ ॥ उपवासस्तु दानानि व्रतानि नियमाश्च ये ॥ चचार द्वादशाब्दानि ततो मुक्तः स किल्बिषैः ॥
॥ १५ ॥ स्थापयित्वा महादेवं सर्वपातकनाशनम् ॥ जगाम प्रभया पूर्णः सोमलोकमनुत्तमम् ॥ १६ ॥ येनैव स्थापितो देवः पूज्यते वर्षसं
ख्यया ॥ तावद्युगसहस्राणि तस्य लोकं समश्नुते ॥ १७ ॥ तेन देवान्विधानोक्तान्स्थापयंति नरा भुवि ॥ अक्षयं चाव्ययं यस्मात्फलं भवति
नाऽन्यथा ॥ १८ ॥ सोमतीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेद्देवमीश्वरम् ॥ जायते स नरो भूत्वा सोमवत्प्रियदर्शनः ॥ १९ ॥ चन्द्रप्रभासे यो गत्वा
स्नानं विधिवदाचरेत् ॥ व्याधिना नाभिभूतः स्यात्क्षयरोगेण वा युतः ॥ २० ॥ चंद्रहास्ये नरः स्नात्वा द्वादश्यां तु नरेश्वर ॥ चतुर्दश्यामुपोष्यैव
क्षीरस्य जुहुयाच्चरुम् ॥ २१ ॥ मन्त्रैः पंचभिरीशानं पुरुषत्र्यंबकं यजेत् ॥ हविःशेषं स्वयं प्राश्य चंद्रहास्येशमीक्षयेत् ॥ २२ ॥ अनेन विधिना
राजंस्तुष्टो देवो महेश्वरः ॥ विधिना तीर्थयोगेन क्षयरोगाद्विमुच्यते ॥ २३ ॥ सप्तभिः सोमवारैर्यः स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ स वै कर्णकृताद्रोगा
न्मुच्यते पूजयञ्छिवम् ॥ २४ ॥ अक्षिरोगस्तथा राजंश्चन्द्रहास्ये विनश्यति ॥ चंद्रहास्ये तु यो गत्वा ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ स्नानं समाचरेद्भक्त्या
मुच्यते सर्वपातकैः ॥ २५ ॥ तत्र स्नानं च दानं च चंद्रहास्ये शुभाशुभम् ॥ कृतं नृपवरश्रेष्ठ सर्वं भवति चाक्षयम् ॥ २६ ॥ ते धन्यास्ते महात्मा
नस्तेषां जन्म सुजीवितम् ॥ चंद्रहास्ये तु ये स्नात्वा पश्यंति ग्रहणं नराः ॥ २७ ॥ वाचिकं मानसं पापं कर्मजं यत्पुरा कृतम् ॥ स्नानमात्रात्तु
राजेंद्र तत्र तीर्थे प्रणश्यति ॥ २८ ॥ बहवस्तन्न जानंति महामोहसमन्विताः ॥ देहस्थ इव सर्वेषां परमात्मेव संस्थितम् ॥ २९ ॥ पश्चिमे
सागरे गत्वा सोमतीर्थे तु यत्फलम् ॥ तत्समग्रमवाप्नोति चन्द्रहास्ये न संशयः ॥ ३० ॥ संक्रांतौ च व्यतीपाते विषुवे चायने तथा ॥ चंद्रहास्ये
नरः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३१ ॥ ते मूढास्ते दुराचारास्तेषां जन्म निरर्थकम् ॥ चंद्रहास्यं न जानंति नर्मदायां व्यवस्थितम् ॥ ३२ ॥ चंद्र
हास्ये तु यः कश्चित्संन्यासं कुरुते नृप ॥ अनिवर्तिका गतिस्तस्य सोमलोकात्कदाचन ॥३३॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे चंद्रहास्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम नवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥
सिद्धेश्वरं ततो गच्छेत्तस्यैव तु समीपतः ॥ अमृतस्रावि तल्लिंगमाद्यं स्वायंभुवं तथा ॥ १ ॥ दृष्टमात्रेण येनेह ह्यनृणो जायते नरः ॥ पुरा वर्षशतं

१ उपाविशत्—इ० पा० । २ तान्सर्वान्—इति शेषः । ३ चन्द्रप्रभासतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम—इ० पा० ।

साम्प्रमाराध्य परमेश्वरम् ॥ २ ॥ प्राप्तुयुः परमां सिद्धिमादित्या द्वादशैव तु ॥ अतः सिद्धेश्वरः प्रोक्तः सिद्धिदः सिद्धिकांक्षिणाम् ॥ ३ ॥ ॥ युधि
ष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं सिद्धेश्वरे प्राप्ताः सिद्धिं देवा द्विजोत्तम ॥ आदित्या इति यच्चोक्तं तन्मे विस्मापनं कृतम् ॥ ४ ॥ तपस्युग्रे व्यवसिता
आदित्याः केन हेतुना ॥ संप्राप्तास्तु द्विजश्रेष्ठ सिद्धिं चैवाभिलाषिकीम् ॥ ५ ॥ संक्षिप्य तु मया पृष्टं विस्तराद्द्विज शंस मे ॥ ६ ॥ ॥ मार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ अदितेर्द्वादशादित्या जाताः शक्रपुरोगमाः ॥ इन्द्रो धाता भगस्त्वष्टा मित्रोथ वरुणोर्यमा ॥ ७ ॥ विवस्वान्सविता पूषा ह्यंशु
मान्विष्णुरेव च ॥ त इमे द्वादशादित्या इच्छंतो भास्करं पदम् ॥ ८ ॥ नर्मदातटमाश्रित्य तपस्युग्रे व्यवस्थिताः ॥ सिद्धेश्वरे महाराज काश्यपेयै
र्महात्मभिः ॥ ९ ॥ परा सिद्धिरनुप्राप्ता द्वादशादित्यसंज्ञितैः ॥ स्थापितश्च जगद्धाता तस्मिंस्तीर्थे दिवाकरः ॥ १० ॥ स्वकीयांशविभागेन
द्वादशादित्यसंज्ञितैः ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं राजन्ख्यातिं गतं भुवि ॥ ११ ॥ प्रलये समनुप्राप्ते ह्यादित्या द्वादशैव ते ॥ द्वादशादित्यतो राजन्संभवंति
युगक्षये ॥ १२ ॥ इंद्रस्तपति पूर्वेण धाता चैवाग्निगोचरे ॥ गभस्तिपतिर्वैयाम्ये त्वष्टा नैर्ऋतदिङ्मुखः ॥ १३ ॥ वरुणः पश्चिमे भागे मित्रस्तु वायवे
तथा ॥ विष्णुश्च सौम्यदिग्भागे विवस्वानीशगोचरे ॥१४॥ ऊर्ध्वतश्चैव सविता ह्यधः पूषा विशोषयन् ॥ अंशुमांस्तु तथा विष्णुर्मुखतो निर्गतं जग
त् ॥१५॥ प्रदहन्वै नरश्रेष्ठ बभ्रमुश्च इतस्ततः ॥ यथैव ते महाराज दहंति सकलं जगत् ॥१६॥ तथैव द्वादशादित्या भक्तानां भावसाधनाः ॥ प्रात
रुत्थाय यः स्नात्वा द्वादशादित्यसंज्ञितम् ॥ १७ ॥ पश्यते देवदेवेशं शृणु तस्यैव यत्फलम् ॥ वाचिकं मानसं पापं कर्मजं यत्पुराकृतम् ॥ १८ ॥
नश्यते तत्क्षणादेव द्वादशादित्यदर्शनात् ॥ प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात्तस्य देवस्य भारत ॥ १९ ॥ प्रदक्षिणीकृता तेन पृथिवी नाऽत्र संशयः ॥ तत्र तीर्थे
तु सप्तम्यामुपवासेन यत्फलम्॥२०॥ अन्यत्र सप्तसप्तम्यां लभंति न लभंति च ॥ षष्ठ्यां वारे दैनकरे द्वादशादित्यदर्शनात् ॥२१॥ प्रदक्षिणं तु यः
कुर्यात्तस्य पापं तु नश्यति ॥ अरोगी सप्तजन्मानि भवेद्वै नाऽत्र संशयः ॥ २२ ॥ यस्तु प्रदक्षिणशतं दद्याद्भक्त्या दिनेदिने ॥ दद्रूपिटककुष्ठानि
मण्डलानि विचर्चिकाः ॥ २३ ॥ नश्यंति व्याधयः सर्वे गरुडेनेव पन्नगाः ॥ पुत्रप्राप्तिर्भवेत्तस्य षष्ठ्या वासरसेवनात् ॥ २४ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे द्वादशादित्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकनवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥
॥ १९१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं तात देवतीर्थमनुत्तमम् ॥ दृष्ट्वा तु श्रीपतिं पापैर्मुच्यते मानवो भुवि ॥ १ ॥
महर्षेस्तस्य जामाता भृगोर्देवो जनार्दनः ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कोऽयं श्रियः पतिर्देवो देवानामधिपो विभुः ॥ कथं जन्माऽभव

तस्य देवेषु त्रिषु[1] वा मुने ॥ ३ ॥ सम्बन्धी च कथं जातो भृगुणा सह केशवः ॥ एतद्विस्तरतो ब्रह्मन्वक्तुमर्हसि भार्गव ॥ ४ ॥ ॥ मार्कंडेय'
उवाच ॥ ॥ संक्षेपात्कथयिष्यामि साध्यस्य चरितं महत् ॥ न हि विस्तरतो वक्तुं शक्ताः सर्वे महर्षयः ॥ ५ ॥ नारायणस्य नाभ्यब्जाज्जातो
देवश्चतुर्मुखः ॥ तस्य दक्षोंगजो राजन्दक्षिणांगुष्ठसंभवः ॥ ६ ॥ धर्मः स्तनांतात्संजातस्तस्य पुत्रोऽभवत्किल ॥ नारायणसहायोसावजोपि
भरतर्षभ ॥ ७ ॥ मरुत्वती वसुर्ज्ञाना लंबा भानुमती सती ॥ संकल्पा च मुहूर्त्ता च साध्या विश्वावर्ती ककुप् ॥ ८ ॥ धर्मपत्न्यो दशैवैता दाक्षा
यण्यो महाप्रभाः ॥ तासां साध्या महाभागा पुत्रानजनयन्नृप ॥ ९ ॥ नरो नारायणश्चैव हरिः कृष्णस्तथैव च ॥ विष्णोरंशांशका ह्येते चत्वारो
धर्मसूनवः ॥ १० ॥ तथा नारायणनरौ गंधमादनपर्वते ॥ आत्मन्यात्मानमाधाय तेपतुः परमं तपः ॥ ११ ॥ ध्यायमानावनौपम्यं स्वं कार
णमकारणम् ॥ वासुदेवमनिर्देश्यमप्रतर्क्यमनंतरम् ॥ १२ ॥ योगयुक्तौ महात्मानावास्थितावुरुतापसौ ॥ तयोस्तपःप्रभावेण न तताप दिवाकरः॥
॥ १३ ॥ ववाह शंकितो वायुः सुखस्पर्शो ह्यशंकितः ॥ शिशिरोऽभवदत्यर्थं ज्वलन्नपि विभावसुः ॥ १४ ॥ सिंहव्याघ्रादयः सौम्याश्चेरुः सह
मृगैर्गिरौ ॥ तयोर्गौरिव भारार्त्ता पृथिवी पृथिवीपते ॥ १५ ॥ चेरुश्च भूधराश्चैव चुक्षुभे च महोदधिः ॥ देवाश्च स्वेषु धिष्ण्येषु निष्प्रभेषु हतप्रभाः ॥
बभूवुरवनीपाल परमं क्षोभमागताः ॥ १६ ॥ देवराजस्तथा शक्रः संतप्तस्तपसा तयोः ॥ युयोजाप्सरसस्तत्र तयोर्विघ्नचिकीर्षया ॥ १७ ॥
॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ रम्भे तिलोत्तमे कुब्जे घृताचि ललिते शुभे ॥ प्रम्लोचे सुभ्रु सुम्लोचे सौरभेयि महोद्धते ॥ १८ ॥ अलंबुषे
मिश्रकेशि पुण्डरीके वरूथिनि ॥ विलोकनीयं बिभ्राणा वपुर्मन्मथबोधनम् ॥ १९ ॥ गन्धमादनमासाद्य कुरुध्वं वचनं मम ॥ नरनारायणौ
तत्र तपोदीक्षान्वितौ द्विजौ ॥ २० ॥ तेपाते धर्मतनयौ तपः परमदुश्चरम् ॥ तावस्माकं वरारोहाः कुर्वाणौ परमं तपः ॥ २१ ॥ कर्म्मातिशय
दुःखार्त्तिप्रदावायतिनाशनौ[2] ॥ तद्गच्छत न भीः कार्या भवतीभिरिदं वचः ॥ २२ ॥ स्मरः सहायो भविता वसंतश्च वरांगनाः ॥ रूपं वयः समा
लोक्य मदनोद्दीपनं परम् ॥ कन्दर्प्पवशमभ्येति विवशः को न मानवः ॥ २३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा देवराजेन मदनेन समं
तदा ॥ जग्मुरप्सरसः सर्वा वसंतश्च महीपते ॥ २४ ॥ गन्धमादनमासाद्य पुंस्कोकिलकुलाकुलम् ॥ चचार माधवो रम्यं प्रोत्फुल्लवनपादपम् ॥
॥ २५ ॥ प्रववौ दक्षिणाशायां मलयानुगतोऽनिलः ॥ भृंगमालारुतरवे रमणीयमभूद्वनम् ॥ २६ ॥ गंधश्च सुरभिः सद्यो वनराजिसमुद्भवः ॥

---

१ त्रिषु—ब्रह्मविष्णुमहेश्वरेषु—इत्यर्थः । २ आयतिनाशनौ—उत्तरकालिकसुखनाशकौ—इत्यर्थः । 'आयतिः काल उत्तरः' इत्यमरः ।

किन्नरोरगयक्षाणां बभूव घ्राणतर्पणः ॥ २७ ॥ वरांगनाश्च ताः सर्वा नरनारायणावृषी ॥ विलोभयितुमारब्धा वागंगललितस्मितैः ॥ २८ ॥ जगौ
मनोहरं काचिन्ननर्त तत्र चाऽप्सराः ॥ अवादयत्तथैवान्या मनोहरतरं नृप ॥ २९ ॥ हावैर्भावैः स्मृतैर्हास्यैस्तथाऽन्या वल्गुभाषितैः ॥ तयोः क्षोभाय
तन्वंग्यश्चक्रुरुद्यममंगनाः ॥ ३० ॥ तथापि न तयोः कश्चिन्मनसः पृथिवीपते ॥ विकारोऽभवदध्यात्मपारसंप्राप्तचेतसोः ॥ ३१ ॥
निवातस्थौ यथा दीपावकंपौ नृप तिष्ठतः ॥ वासुदेवार्प्पणस्वस्थे तथैव मनसी तयोः ॥ ३२ ॥ पूर्यमाणोऽपि चांभोभिर्भुवमन्यां
महोदधिः ॥ यथा न याति संक्षोभं तथा तन्मानसं क्वचित् ॥ ३३ ॥ सर्वभूतहितं ब्रह्म वासुदेवमयं परम् ॥ मन्यमानौ न रागस्य द्वेषस्य
च वशंगतौ ॥ ३४ ॥ स्मरोऽपि न शशाकाथ प्रवेष्टुं हृदयं तयोः ॥ विद्यामयं दीपयुतमंधकार इवालयम् ॥ ३५ ॥ पुष्पोज्ज्वलांस्तरुवरान्व
संतं दक्षिणानिलम् ॥ ताश्चैवाप्सरसः सर्वाः कन्दर्प्पं च महामुनी ॥ ३६ ॥ यच्चारब्धं तपस्ताभ्यामात्मानं गन्धमादनम् ॥ ददर्शातेऽखिलं रूपं
ब्रह्मणः पुरुषर्षभ ॥ ३७ ॥ दाहाय नामलो वह्नेर्नापः क्लेदाय चांभसः ॥ तद्द्रव्यमेव तद्द्रव्यविकाराय न वै यतः ॥ ३८ ॥ ततो विज्ञाय विज्ञाय
परं ब्रह्म स्वरूपतः ॥ मधुकंदर्पयोषित्सु विकारो नाऽभवत्तयोः ॥ ३९ ॥ ततो गुरुतरं यत्नं वसंतमदनौ नृप ॥ चक्राते ताश्च तन्वंग्यस्तत्क्षोभाय
पुनःपुनः ॥ ४० ॥ अथ नारायणो धैर्यं संधार्योदीर्णमानसः ॥ ऊरोरुत्पादयामास वरांगीमबलां तदा ॥ ४१ ॥ त्रैलोक्यसुन्दरीरत्नमशेषमवनी
पते ॥ गुणैर्लाघवमभ्येति यस्याः संदर्शनादनु ॥ ४२ ॥ तां विलोक्य महीपाल चकंपे मनसाऽनिलः ॥ वसंतो विस्मयं यातः स्मरः सस्मार
किंचन ॥ ४३ ॥ रंभातिलोत्तमाद्याश्च वैलक्ष्यं देवयोषितः ॥ न रेजुरवनीपाल तल्लक्ष्यहृदयेक्षणाः ॥ ४४ ॥ ततः कामो वसंतश्च पार्थिवाप्सरसश्च
ताः ॥ प्रणम्य भगवंतौ तौ तुष्टुवुर्मुनिसत्तमौ ॥ ४५ ॥ ॥ वसंतकामाप्सरस ऊचुः ॥ ॥ प्रसीदतु जगद्धाता यस्य देवस्य मायया ॥ मोहिताः
स्म विजानीमो नांतरं विद्यते द्वयोः ॥ ४६ ॥ प्रसीदतु स वां देवो यस्य रूपमिदं द्विधा ॥ धामभूतस्य लोकानामनादेरप्रतिष्ठतः ॥ ४७ ॥ नर
नारायणौ देवौ शंखचक्रायुधावुभौ ॥ आस्तां प्रसादसुमुखावस्माकमपराधिनाम् ॥ ४८ ॥ निधानं सर्वविद्यानां सर्वपापवनानलः ॥ नारायणो
ऽतो भगवान्सर्वपापं व्यपोहतु ॥ ४९ ॥ शार्ङ्गचिह्नायुधः श्रीमानात्मज्ञानमयोऽनघः ॥ नरः समस्तपापानि हतात्मा सर्वदेहिनाम् ॥ ५० ॥

१ तल्लक्ष्यहृदयेक्षणाः—तस्याः लक्ष्याणि—वेध्यानि—हृदयानि ईक्षणानि च येषां ते—तल्लक्ष्यहृदयेक्षणाः। लक्षं लक्ष्यं शरव्यं च इत्यमरः। तद्दृष्टिपातविद्धहृदयेक्षणाः—इत्यर्थः। २ अप्रतिष्ठतः—प्रस्थानरहितस्य अंतरहितस्य—इत्यर्थः अनन्तस्य—इति यावत्। ३ आस्ताम्—भवतम्—इत्यर्थः आर्षं रूपम्।

जटाकलापबद्धोऽयमनयोर्नः क्षमावतोः ॥ सौम्यास्यदृष्टिः पापानि हंतुं जन्मार्जितानि वै ॥ ५१ ॥ तथात्मविद्यादोषेण योऽपराधः कृतो महान् ॥
त्रैलोक्यवंद्यौ यौ नाथौ विलोभयितुमागताः ॥५२॥ प्रसीद देव विज्ञानघन मूढदशामिव ॥ भवंति संतः सततं स्वधर्मपरिपालकाः ॥५३॥ दृष्टेतन्नः
समुत्पन्नं यथा स्त्रीरत्नमुत्तमम् ॥ त्वयि नारायणोत्पन्ना श्रेष्ठा पारवती मतिः ॥ ५४ ॥ तेन सत्येन सत्यात्मन्परमात्मन्सनातन ॥ नारायण प्रसीदेश
सर्वलोकपरायण ॥ ५५ ॥ प्रसन्नबुद्धे शांतात्मन्प्रसन्नवदनेक्षण ॥ प्रसीद योगिनामीश नर सर्वगताऽच्युत ॥ ५६ ॥ नमस्यामो नरं देवं तथा नारा
यणं हरिम् ॥ नमो नराय नम्याय नमो नारायणाय च ॥ ५७ ॥ प्रसन्नानामनाथानां तथा नाथवतां प्रभो ॥ शं करोतु नरोऽस्माकं शं नारायण
देहि नः ॥ ५८ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एवमभ्यर्चितः स्तुत्या रागद्वेषादिवर्जितः ॥ प्राहेशः सर्वभूतानां मध्ये नारायणो नृप ॥ ५९ ॥
॥ ॥ नारायण उवाच ॥ ॥ स्वागतं माधवे कामे भवत्वप्सरसामपि ॥ यत्कार्यमागतानां च इहास्माभिस्तदुच्यताम् ॥ ६० ॥ यूयं संसिद्धये
नूनमस्माकं बलशत्रुणा ॥ संप्रेषितास्ततोऽस्माकं नृत्ययोगादिदर्शनम् ॥ ६१ ॥ न वयं गीतनृत्येन नांगचेष्टादिभाषितैः ॥ लुब्धा वै विषयैर्मन्ये
विषया दारुणात्मकाः ॥ ६२ ॥ शब्दादिसंगदुष्टानि यदा नाक्षाणि[1] नः शुभाः ॥ तदा नृत्यादयो भावाः कथं लोभप्रदायिनः ॥ ६३ ॥ ते सिद्धाः
स्म न वै साध्या भवतीनां स्मरस्य च ॥ माधवस्य च शक्रोऽपि स्वास्थ्यं यात्वविशंकिताः ॥ ६४ ॥ योऽसौ परश्च परमः पुरुषः परमेश्वरः ॥
परमात्मा समस्तस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥ ६५ ॥ उत्पत्तिहेतुरेते च यस्मिन्सर्वं प्रलीयते ॥ सर्वावासीति देवत्वाद्वासुदेवेत्युदाहृतः ॥ ६६ ॥ वय
मंशांशकास्तस्य चतुर्व्यूहस्य मानिनः ॥ तदादेशितवार्त्मानौ जगद्बोधाय देहिनाम् ॥६७॥ तत्सर्वभूतं सर्वेशं सर्वत्र समदर्शिनम् ॥ कुतः पश्यंतौ
रागादीन्करिष्यामो विभेदिनः ॥ ६८ ॥ वसंते मयि चेंद्रे च भवतीषु तथा स्मरे ॥ यदा स एव भूतात्मा तदा द्वेषादयः कथम् ॥ ६९ ॥ तन्मया
ऽन्य विभक्तानि यदा सर्वेषु जंतुषु ॥ सर्वेश्वरेश्वरो विष्णुः कुतो रागादयस्ततः ॥ ७० ॥ ब्रह्माणमिंद्रमीशानमादित्यमरुतोखिलान् ॥ विश्वेदेवानृषी
न्साध्यान्वसून्पितृगणांस्तथा ॥ ७१ ॥ यक्षराक्षसभूतादीन्नागान्सर्पान्सरीसृपान् ॥ मनुष्यपक्षिगोरूपगजसिंहजलेचरान् ॥ ७२ ॥ मक्षिकामश
कान्दंशाञ्छलभाञ्जलजान्कृमीन् ॥ गुल्मवृक्षलतावल्लीत्वक्सारतृणजातिषु ॥ ७३ ॥ यच्च किंचिददृश्यं वा दृश्यं वा त्रिदशांगनाः ॥ मन्यध्वं
जातमेकस्य तत्सर्वं परमात्मनः ॥ ७४ ॥ जायमानः कथं विष्णुमात्मानं परमं च यत् ॥ रागद्वेषौ तथा लोभं कः कुर्यादमरांग

१ अक्षाणि—इन्द्रियाणि—इत्यर्थः ।

नाः ॥ ७५ ॥ सर्वभूतमये विष्णौ सर्वगे सर्वधातरि ॥ निपात्य तं पृथग्भूते कुतो रागादिको गुणः ॥ ७६ ॥ एवमस्मासु युष्मासु सर्वभूते
षु चाबलाः ॥ तन्मयैकत्वभूतेषु रागाद्यवसरः कुतः ॥ ७७ ॥ सम्यग्दृष्टिरियं प्रोक्ता समस्तैक्यावलोकिनी ॥ पृथग्विज्ञानमात्रेव
लोकसंव्यवहारवत् ॥ ७८ ॥ भूतेंद्रियांतःकरणप्रधानपुरुषात्मकम् ॥ जगद्वै ह्येतदखिलं तदा भेदः किमात्मकः ॥ ७९ ॥
भवंति लयमायांति समुद्रसलिलोर्मयः ॥ न वारिभेदतो भिन्नास्तथैवैक्यादिदं जगत् ॥ ८० ॥ यथाग्नेरर्चिषः पीताः पिंगलारुणधू
सराः ॥ तथाऽपि नाऽग्नितो भिन्नास्तथैतद्ब्रह्मणो जगत् ॥ ८१ ॥ भवतीभिश्च यत्क्षोभमस्माकं स पुरंदरः ॥ कारयत्यसदेतच्च विवेकाचारचेतसाम् ॥
॥ ८२ ॥ भवंत्यः स च देवेंद्रो लोकाश्च ससुरासुराः ॥ समुद्राद्रिवनोपेता मद्देहांतरगोचराः ॥ ८३ ॥ यथेयं चारुसर्वांगी भवतीनां मयाऽग्रतः ॥
दर्शिता दर्शयिष्यामि तथा चैवाऽखिलं जगत् ॥ ८४ ॥ प्रयातु शक्रो मा गर्वमिंद्रत्वं कस्य सुस्थिरम् ॥ यूयं च मा स्मयं यात संति रूपान्विताः
स्त्रियः ॥ ८५ ॥ किं सुरूपं कुरूपं वा यदा भेदो न दृश्यते ॥ तारतम्यं सुरूपत्वे सततं भिन्नदर्शनात् ॥ ८६ ॥ भवतीनां स्मयं मत्वा रूपौदार्य
गुणोद्भवम् ॥ मयेयं दर्शिता तन्वी ततस्तु शममेष्यथ ॥ ८७ ॥ यस्मान्मदूरोर्निष्पन्ना त्वियमिंदीवरेक्षणा ॥ उर्वशीनाम कल्याणी भविष्यति वरा
प्सराः ॥ ८८ ॥ तदियं देवराजस्य नीयतां वरवर्णिनी ॥ भवत्यस्तेन चाऽऽस्माकं प्रेषिताः प्रीतिमिच्छता ॥ ८९ ॥ वक्तव्यश्च सहस्राक्षो नाऽ
स्माकं भोगकारणात् ॥ तपश्चर्या न वाप्राप्यफलं प्राप्तुमभीप्सता ॥ ९० ॥ सन्मार्गमस्य जगतो दर्शयिष्ये करोम्यहम् ॥ तथा नरेण सहितो
जगतः पालनोद्यतः ॥ ९१ ॥ यदि कश्चित्तवाबाधां करोति त्रिदशेश्वर ॥ तमहं वारयिष्यामि निवृत्तो भव वासव ॥ ९२ ॥ कर्त्ताऽसि चेत्त्वमा
बाधां न दुष्टस्येह कस्यचित् ॥ तं चाऽपि शास्ता तदहं प्रवर्त्तिष्याम्यसंशयम् ॥ ९३ ॥ एतज्ज्ञात्वा न संतापस्त्वया कार्यो हि मां प्रति ॥
उपकाराय जगतामवतीर्णोऽस्मि वासव ॥ ९४ ॥ या चेयमुर्वशी मत्तः समुद्भूता पुरंदर ॥ त्रेताग्निहेतुभूतेयं एवं प्राप्य भविष्यति ॥ ९५ ॥ इति
श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे नर्मदामाहात्म्ये श्रीपत्युत्पत्तिवर्णनं नाम द्विनवत्युत्तरशत
तमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ इत्युक्तेऽप्सरसः सर्वाः प्रणिपत्य पुनःपुनः ॥ ऊचुर्नारायणं देवं तद्दर्शन
॥१४१॥ समीहया ॥ १ ॥ ॥ वसंतकामाप्सरस ऊचुः ॥ ॥ भगवन्भवता योऽयमुपदेशो हितार्थिना ॥ प्रोक्तः स सर्वो विज्ञातो माहात्म्यं विदितं च ॥३१५॥
ते ॥ २ ॥ यत्त्वेतद्भवता प्रोक्तं प्रसन्नेनांतरात्मना ॥ दर्शितेयं विशालाक्षी दर्शयिष्यामि वो जगत् ॥ ३ ॥ तत्रार्थे सर्वभावेन प्रपन्नानां जगत्पते ॥

दर्शयात्मानमखिलं दर्शितेयं यथोर्व्वशी ॥ ४ ॥ यदि देवाऽपराधेपि नाऽस्मासु कुपितं तव ॥ नमस्ते जगतामीश दर्शयात्मानमात्मना ॥ ५ ॥
॥ ॥ नारायण उवाच ॥ ॥ पश्यतेहाऽखिलाँल्लोकान्मम देहे सुरांगनाः ॥ मधुं मदनमात्मानं यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छथ ॥ ६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ इत्युक्ता भगवान्देवस्तदा नारायणो नृप ॥ उच्चैर्जहास स्वनवत्तत्राऽभूदखिलं जगत् ॥ ७ ॥ ब्रह्मा प्रजापतिः शक्रः सह रुद्रैः पिनाक
धृक् ॥ आदित्या वसवः साध्या विश्वेदेवा महर्षयः ॥ ८ ॥ नासत्यदस्रावनिलः सर्वशश्च तथाग्नयः ॥ यक्षगन्धर्व्वसिद्धाश्च पिशाचोरगकिन्नराः ॥
॥ ९ ॥ समस्ताप्सरसो विद्याः सांगा वेदास्तदुक्तयः ॥ मनुष्याः पशवः कीटाः पक्षिणः पादपास्तथा ॥ १० ॥ सरीसृपाश्चाथ सूक्ष्मा यच्चान्य
ज्जीवसंज्ञितम् ॥ समुद्राः सकलाः शैलाः सरितः काननानि च ॥ ११ ॥ द्वीपान्यशेषाणि तथा तथा सर्वसरांसि च ॥ नगरग्रामपूर्णा च मेदिनी
मेदिनीपते ॥ देवांगनाभिर्देवस्य देहे दृष्टं महात्मनः ॥ १२ ॥ नक्षत्रग्रहताराभिः सुसंपूर्णं नभस्तलम् ॥ ददृशुस्ताः सुचार्वंग्यस्तस्यांतर्विश्व
रूपिणः ॥ १३ ॥ ऊर्ध्वं न तिर्यगधस्ताद्यदंतस्तस्य दृश्यते ॥ तमनंतमनादिं च ततस्तास्तुष्टुवुः प्रभुम् ॥ १४ ॥ मदनेन समं सर्वा मधुना च
वरांगनाः ॥ ससाध्वसा भक्तिपराः परं विस्मयमागताः ॥ १५ ॥ ॥ वसंतकामाप्सरस ऊचुः ॥ ॥ पश्याम नादिं तव देव नांतं न
मध्यमव्याकृतरूपपारम् ॥ परायणं त्वां जगतामनंतं नताः स्म नारायणमात्मभूतम् ॥ १६ ॥ महीनभोवायुजलाग्नयस्त्वं शब्दादिरू
पस्तु परापरात्मन् ॥ त्वत्तो भवत्यच्युत सर्वमेतद्भेदादिरूपोऽसि विभो त्वमात्मन् ॥ १७ ॥ द्रष्टासि रूपस्य परस्य वेत्ता श्रोता च
शब्दस्य हरे त्वमेकः ॥ स्प्रष्टा भवान्सर्वगतोऽखिलस्य घ्राता च गन्धस्य पृथक्छरीरी ॥ १८ ॥ सुरेषु सर्वेषु न सोऽस्ति कश्चिन्मनुष्य
लोकेषु न सोऽस्ति कश्चित् ॥ पश्वादिवर्गेषु न सोऽस्ति कश्चिद्यो नांऽशभूतस्तव देवदेव ॥ १९ ॥ ब्रह्मांबुधींदुप्रमुखानि सौम्य शक्रादि
रूपाणि तवोत्तमानि ॥ समुद्ररूपं तव धैर्यवत्सु तेजःस्वरूपेषु रविस्तथाग्निः ॥ २० ॥ क्षमाधनेषु क्षितिरूपमग्र्यं शीघ्रेषु शीघ्रो बलवत्सु
वायुः ॥ मनुष्यरूपं तव राजवेषो मूढेषु सर्वेश्वर पादपोऽसि ॥ २१ ॥ सर्वानयेष्वच्युत दानवस्त्वं सनत्सुजातश्च विवेकवत्सु ॥ रसस्वरूपेण
जलस्थितोऽसि गन्धस्वरूपं भवतो धरित्र्याम् ॥ २२ ॥ दृश्यस्वरूपश्च हुताशनस्त्वं स्पर्शस्वरूपं भवतः समीरे ॥ शब्दादिकं ते न
भसि स्वरूपं मंतव्यरूपो मनसि प्रभो त्वम् ॥ २३ ॥ बोधस्वरूपश्च मतौ त्वमेकः सर्वत्र सर्वेश्वर सर्वभूत ॥ पश्यामि ते नाभिसरोजमध्ये ब्रह्माण
मीशं च हरं भृकुट्याम् ॥ २४ ॥ तवाऽश्विनौ कर्णगतौ समस्तास्तवाऽऽस्थिता बाहुषु लोकपालाः ॥ घ्राणोऽनिलो नेत्रगतौ रवीन्दू जिह्वा च ते

 नाथ सरस्वतीयम् ॥ २५ ॥ पादौ धरित्री जठरं समस्ताँल्लोकान्हृषीकेश विलोकयामः ॥ जंघे वयं पादतलांगुलीषु पिशाचयक्षोरगसिद्धसंघाः ॥
 ॥ २६ ॥ पुंस्त्वे प्रजानां पतिरोष्ठयुग्मे प्रतिष्ठितास्ते क्रतवः समस्ताः ॥ सर्वे वयं ते दशनेषु देव दंष्ट्रासु देवा ह्यभवंश्च दंताः ॥ २७ ॥ रोमाण्यशेषा
स्तव देवसंघा विद्याधरा नाथ तवांघ्रिरेखाः ॥ सांगाः समस्तास्तव देव वेदाः समास्थिताः संधिषु बाहुभूताः ॥ २८ ॥ वराहभूतं धरणीधरस्ते
नृसिंहरूपं च सदा करालम् ॥ पश्याम ते वाजिशिरस्तथोच्चैस्त्रिविक्रमे यच्च तदाऽप्रमेयम् ॥ २९ ॥ अमी समुद्रास्तव देव देहे मौर्वालयः शैलधरा
स्तथाऽमी ॥ इमाश्च गंगाप्रमुखाः स्रवंत्यो द्वीपाण्यशेषाणि वनादिदेशाः ॥ ३० ॥ स्तुन्वति चेमे मुनयस्तवेश देहे स्थितास्त्वन्महिमानमग्र्यम् ॥
त्वामीशितारं जगतामनंतं यजंति यज्ञैः किल यज्ञिनोऽमी ॥ ३१ ॥ त्वत्तोऽहि सौम्यं जगतीह किंचित्त्वतो न रौद्रं च समस्तमूर्त्ते ॥ त्वत्तो न
शीतं च न केशवोष्णं सर्वस्वरूपातिशयी त्वमेव ॥ ३२ ॥ प्रसीद सर्वेश्वर सर्वभूत सनातनात्मन्परमेश्वरेश ॥ त्वन्मायया मोहितमानसाभिर्यत्तेऽप
राद्धं तदिदं क्षमस्व ॥ ३३ ॥ किं वाऽपराद्धं तव देवदेव यन्मायया नो हृदयं तवाऽपि ॥ मायाभिशंकिप्रणतार्त्तिहंतर्मनो हि नो विह्वलतामुपैति ॥
॥३४॥ न तेपराद्धं यदि तेऽपराद्धमस्माभिरुन्मार्गविवर्त्तिनीभिः ॥ तत्क्षम्यतां सृष्टिकृतस्तवैव देवाऽपराधः सृजतो विवेकम् ॥३५॥ नमो नमस्ते गो
विंद नारायण जनार्दन ॥ त्वन्नामस्मरणात्पापमशेषं नः प्रणश्यतु ॥ ३६ ॥ नमोऽनंत नमस्तुभ्यं विश्वात्मन्विश्वभावन ॥ त्वन्नामस्मरणात्पापमशेषं
नः प्रणश्यतु ॥ ३७ ॥ वरेण्य यज्ञपुरुष प्रजापालन वामन ॥ त्वन्नामस्मरणात्पापमशेषं नः प्रणश्यतु ॥ ३८ ॥ नमोऽस्तु तेऽब्जनाभाय प्रजापति
कृते हर ॥ त्वन्नामस्मरणात्पापमशेषं नः प्रणश्यतु ॥ ३९ ॥ संसारार्णवपोताय नमस्तुभ्यमधोक्षज ॥ त्वन्नामस्मरणात्पापमशेषं नः प्रणश्यतु ॥
॥ ४० ॥ नमः परस्मै श्रीशाय वासुदेवाय वेधसे ॥ स्वेच्छया गुणयुक्ताय सर्गस्थित्यंतकारिणे ॥ ४१ ॥ उपसंहर विश्वात्मन्रूपमेतत्सनातनम् ॥
वर्धमानं न नो द्रष्टुं समर्थं चक्षुरीश्वर ॥ ४२ ॥ प्रलयाग्निसहस्रस्य समा दीप्तिस्तवाऽच्युत ॥ प्रमाणेन दिशो भूमिर्गगनं च समावृतम् ॥ ४३ ॥
न विद्मः कुत्र वर्त्तामो भवान्नाथोपलक्ष्यते ॥ सर्वं जगदिहैकस्थं पिंडितं लक्षयामहे ॥ ४४ ॥ किं वर्णयामो रूपं ते किं प्रमाणमिदं हरे ॥ माहात्म्यं
॥१४२॥ किं नु ते देव यज्जिह्वाया न गोचरे ॥ ४५ ॥ वक्तारो वाऽयुतेनापि बुद्धीनामयुतायुतैः ॥ गुणनिर्वर्णनं नाथ कर्तुं तव न शक्यते ॥ ४६ ॥ नदेतद्द
र्शितं रूपं प्रसादः परमः कृतः ॥ छंदतो जगतामीश तदेतदुपसंहर ॥ ४७ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ इत्येवं संस्तुतस्ताभिरप्सरोभिर्जना
र्दनः ॥ दिव्यज्ञानोपपन्नानां तासां प्रत्यक्षमीश्वरः ॥ ४८ ॥ विवेश सर्वभूतानि स्वैरंशैर्भूतभावनः ॥ तं दृष्ट्वा सर्वभूतेषु लीयमानमधोक्षजम् ॥ ४९ ॥

विस्मयं परमं चक्रुः समस्ता देवयोषितः ॥ स च सर्वेश्वरः शैलान्पादपान्सागरान्भुवम् ॥ ५० ॥ जलमग्निं तथा वायुमाकाशं च विवेश ह ॥
काले दिक्ष्वथ सर्वात्मा ह्यात्मनश्चाऽन्यथाऽपि च ॥ ५१ ॥ आत्मरूपस्थितं स्वेन महिम्ना भावयञ्जगत् ॥ देवदानवरक्षांसि यक्षविद्याधरोरगाः ॥
॥ ५२ ॥ मनुष्यपशुकीटादिमृगपक्ष्यंतरिक्षगाः ॥ येऽन्तरिक्षे तथा भूमौ दिवि ये च जलाश्रयाः ॥ ५३ ॥ तान्विवेश स विश्वात्मा पुनस्त
द्रूपमास्थितः ॥ नरेण सार्धं यत्ताभिर्दृष्टपूर्वमरिंदम ॥ ५४ ॥ ताः परं विस्मयं जग्मुः सर्वास्त्रिदशयोषितः ॥ प्रणेमुः साध्वसात्पांडुवक्त्रा नृपस
त्तम ॥ ५५ ॥ नारायणोऽपि भगवानाह तास्त्रिदशांगनाः ॥ ५६ ॥ ॥ नारायण उवाच ॥ ॥ नीयतामुर्वशी भद्रा यत्राऽसौ त्रिदशेश्वरः ॥
भवतीनां हितार्थाय सर्वभूतेष्वसाविति ॥ ५७ ॥ ज्ञानमुत्पादितं भूयो लयं भूतेषु कुर्वता ॥ तद्गच्छध्वं समस्तोऽयं भूतग्रामो मदंशकः ॥ ५८ ॥ अह
मध्यात्मभूतस्य वासुदेवस्य योगिनः ॥ अस्मात्परतरं नाऽस्ति योऽनंतः परिपठ्यते ॥ ५९ ॥ तमजं सर्वभूतेशं जानीत परमं पदम् ॥ अहं भवत्यो
देवाश्च मनुष्याः पशवश्च ये ॥ एतत्सर्वमनंतस्य वासुदेवस्य वै कृतम् ॥ ६० ॥ एवं ज्ञात्वा समं सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ सपक्षादिगुणं चैव द्रष्टव्यं
त्रिदशांगनाः ॥ ६१ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ इत्युक्तास्तेन देवेन समस्तास्ताः सुरस्त्रियः ॥ प्रणम्य तौ समदनाः सवसन्ताश्च
पार्थिव ॥ ६२ ॥ आदाय चोर्वशीं भूयो देवराजमुपागताः ॥ आचख्युश्च यथावृत्तं देवराजाय तत्तथा ॥ ६३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तथा
त्वमपि राजेंद्र सर्वभूतेषु केशवम् ॥ चिंतयन्समतां गच्छ समतैव हि मुक्तये ॥ ६४ ॥ जानन्नेवं विशेषेण भूतेषु परमेश्वरम् ॥ वासुदेव कथं दोषांश्चो
भावींन्न प्रहास्यसि ॥ ६५ ॥ सर्वभूतानि गोविंदाद्यदा नाऽन्यानि भूपते ॥ तदा वैरादयो भावाः क्रियतां न तु पुत्रक ॥ ६६ ॥ इति पश्य जग
त्सर्वं वासुदेवात्मकं नृप ॥ एतदेव हि कृष्णेन रूपमाविष्कृतं नृप ॥ ६७ ॥ परमेश्वरेति यद्रूपं तदेतत्कथितं तव ॥ जन्मादिभावरहितं तद्विष्णोः परमं
पदम् ॥ ६८ ॥ संक्षेपेणाऽथ भूपाल श्रूयतां यद्वदामि ते ॥ यन्मतं पुरुषः कृत्वा परं निर्वाणमृच्छति ॥ ६९ ॥ सर्वो विष्णुसमासो हि भावाभावौ
च तन्मयौ ॥ सदसत्सर्वमीशोऽसौ महादेवः परं पदम् ॥ ७० ॥ भवजलधिगतानां द्वंद्ववाताहतानां सुतदुहितृकलत्रत्राणभारार्दितानाम् ॥
विषमविषयतोये मज्जतामप्लवानां भवति शरणमेको विष्णुपोतो नराणाम् ॥ ७१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे श्रीपतिमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिनवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥
तच्छ्रुत्वानंतदेवेन विश्वरूपमुदाहृतम् ॥ देवराजस्तथा देवाः परं विस्मयमागताः ॥ १ ॥ दृष्ट्वा चाप्सरसं पुण्यामुर्व्वशीं कमलाननाम् ॥ संत्रस्तो

विस्मितश्चाऽभूदिंद्रो राजश्रिया वृतः ॥ २ ॥ न किंचिदुत्तरं वाक्यमुक्तवाञ्जोषमास्थितः ॥ इति वृत्तांतभूतं हि नारायणविचेष्टितम् ॥ ३ ॥ भृगोः
स्वात्यां समुत्पन्ना लक्ष्मीः श्रुत्वा तु वै नृप ॥ वैश्वरूपं परं रूपं विस्मिताऽचिंतयत्तदा ॥ ४ ॥ केनोपायेन स स्यान्मे भर्त्ता नारायणः प्रभुः ॥ व्रतेन
तपसा वाऽपि दानेन नियमेन च ॥ ५ ॥ वृद्धानां सेवनेनाऽथ देवताराधनेन वा ॥ इति चिंतापरां कन्यां सती[1] ज्ञात्वा युधिष्ठिरं ॥ ६ ॥ प्राह प्राप्तो
मया भर्त्ता शंकरस्तपसा किल ॥ प्रजापतिश्च गायत्र्या ह्यन्याभिरभिवांछिताः ॥ ७ ॥ तपसैव हि ते प्राप्यस्तस्मात्तप्वर सुव्रते ॥ तपस्त्वं हि महत्प्रोग्रं
सर्ववांछितदायकम् ॥ ८ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ सागरांतं समासाद्य लक्ष्मीः परपुरंजय ॥ चचार विपुलं कालं तपः परमदुश्चरम् ॥
॥ ९ ॥ स्थाणुवत्संस्थिता साऽभूद्दिव्यं वर्षसहस्रकम् ॥ तत इंद्रादयो देवाः शंखचक्रगदाधराः ॥१०॥ भूत्वा जग्मुस्तदर्थं ते सा तु पृष्टवती सुरान् ॥
विश्वरूपं वैष्णवं यत्तद्दर्शयत मा चिरम् ॥ ११ ॥ विलक्षा व्रीडिता देवा गत्वा नारायणं तदा ॥ अब्रुवन्वैश्वरूपं नो शक्ता दर्शयितुं वयम् ॥ १२ ॥
ततो यथेष्टं ते जग्मुः स च विष्णुरचिंतयत् ॥ उग्ररूपा स्थिता देवी देहं दहति भार्गवी ॥ १३ ॥ तां तस्मात्तत्र गत्वाऽहं वरं दत्त्वा तु वाञ्छितम् ॥
पुनस्तपः करिष्यामि दर्शयिष्यामि वा पुनः ॥ वैष्णवं[2] विश्वरूपं यद्दुर्दर्श्यं देवदानवैः ॥ १४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गत्वा हृषी
केशः सागरांतस्थितां श्रियम् ॥ प्राह तुष्टोऽस्मि ते देवि वरं वृणु यथेप्सितम् ॥ १५ ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि मे देव प्रपन्नाया
जनार्द्दन ॥ तदा दर्शय यद्दृष्टमप्सरोभिस्तवाऽनघ ॥ १६ ॥ विश्वरूपमनंतं च भूतभावन केशव ॥ गंधमादनमासाद्य कृतं यत्र तपस्त्वया ॥ १७ ॥
तद्वदस्व विभो विष्णो न मिथ्या यदि केशव ॥ श्रद्दधामि न चैवाऽहं रूपस्याऽस्य कथंचन ॥१८॥ बहुभिर्यक्षरक्षोभिर्मायाचारिप्रचारिभिः ॥ छंदिता
मम जानद्भिर्भावमंतर्गतं हरौ ॥ १९ ॥ भूत्वा विष्णुस्वरूपास्ते चक्रिणश्च चतुर्भुजाः ॥ सुव्रीडिता गताः सर्वे विश्वरूपासहा[3] यतः ॥ २० ॥
॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नारायऽणोऽथ भगवाञ्छंखचक्रगदाभृतम् ॥ तया तथोक्तस्तद्रूपं मुक्त्वा वै सुरपूजितम् ॥ २१ ॥ रूपं परं यथोक्तं
वै विश्वरूपमदर्शत् ॥ दर्शयित्वा वचः प्राह पंचरात्रविधानतः ॥ २२ ॥ योऽर्चयिष्यति मां नित्यं स पूज्यः स च पूजितः ॥ धनधान्यसमायुक्तः
सर्व भोगसमन्वितः ॥ २३ ॥ मूलं हि सर्वधर्माणां ब्रह्मचर्यं परं तपः ॥ तेनाहं तत्र स्थास्यामि मूलश्रीपतिसंज्ञितः ॥ २४ ॥ मूलश्रीः प्रोच्यते

१ सती—भवानी तां प्रति कदाचिदगत्य—कृपाप्रस्तावात् इदं वक्ष्यमाणं प्राह मयेत्यादि । २ अस्य—इदानीं मद्दर्शनपर्थं गतस्य—तव—रूपस्य—इत्यर्थः । ३ विश्वरूपासहाः—विश्वरूपं दर्शयितुमसमर्थाः—इत्यर्थः ।

ब्राह्मी ब्रह्मचर्यस्वरूपिणी ॥ सर्वयोगमयी पुण्या सर्वपापहरी शुभा ॥ २५ ॥ पतिस्तस्याः प्रभुरहं वरदः प्राणिनां प्रिये ॥ रेवा
जले नरः स्नात्वा योऽर्चयेन्मां यतव्रतः ॥ २६ ॥ मूलश्रीपतिनामानं वाञ्छितं प्राप्नुयात्फलम् ॥ दानानि तत्र यो दद्या
न्महादानानि च प्रिये ॥ २७ ॥ सहस्रगुणितं पुण्यमन्यस्थानादवाप्यते ॥ दृष्टं त्वया तत्र देशे सम्यक्चैवावधारितम् ॥ तद
र्चित्वा परान्कामानाप्स्यसि त्वं न संशयः ॥ २८ ॥ वरं वृणीष्व देवेशि वाञ्छितं दुर्लभं सुरैः ॥ दुर्गसंसारकांतारपतितैः परमे
श्वरि ॥ २९ ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ नारायण जगद्धातर्नारायण जगत्पते ॥ नारायण परब्रह्म नारायणपरायण ॥ ३० ॥ प्रसीद पाहि
मां भक्त्या सम्यक्सर्गे नियोजय ॥ प्रियो ह्यसि प्रियाऽहं ते यथा स्यां तत्तथा कुरु ॥ ३१ ॥ गृहं धर्मार्थकामानां कारणं देव संमतम् ॥ तदा
स्थायाऽश्रमं पुण्यं मां श्रेयसि नियोजय ॥ ३२ ॥ ॥ नारायण उवाच ॥ ॥ नारायणगिरा देवि विज्ञतोऽस्मि यतस्त्वया ॥ नारायणगिरि
र्नाम तेन मेऽत्र भविष्यति ॥ ३३ ॥ नारायणस्मृतौ याति दुरितं जन्मकोटिजम् ॥ यस्माद्गिरति तस्माच्च गिरिरित्येव शब्दितम् ॥ ३४ ॥ तस्मा
त्सर्वाश्रयो देवि गिरिः पर्वतराड् भवेत् ॥ सुरासुरमनुष्याणां यथाहमपि चाऽऽश्रयः ॥ ३५ ॥ य एतत्पूजयिष्यंति मंडलस्थं परं मम ॥ नारायण
गिरिर्नाम देवरूपं शुभेक्षणे ॥ ३६ ॥ ते दिव्यज्ञानसंपन्ना दिव्यदेहविचेष्टिताः ॥ दिव्यं लोकमवाप्स्यंति दिव्यभोगसमन्विताः ॥ ३७ ॥
॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तयोरेवं संवदतोर्देवा इंद्रपुरोगमाः ॥ समागता वनोद्देशं सागरांते महर्षयः ॥ ३८ ॥ ततो भृगुं देवराजो नाराय
णविचिंतितम् ॥ वव्रे ज्ञात्वा तु तत्कन्यां धर्मात्मा स ददौ च ताम् ॥ ३९ ॥ धर्मोऽपि विधिवद्वत्स विवाहं समकारयत् ॥ देवदेवस्य राजर्षे देवतार्थे
समाहितः ॥ ४० ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ धर्मो विवाहमकरोद्विधिवद्यत्त्वयोदितम् ॥ को विधिस्तत्र का दत्ता दक्षिणा भृगुणाऽपि च ॥
॥ ४१ ॥ विवाहयज्ञे समभूत्स्रुक्स्रुवग्रहणे च कः ॥ ऋत्विजः के सदस्याश्च तस्यासन्द्विजसत्तम ॥ ४२ ॥ किं तस्याऽवभृथं त्वासीत्तत्सर्वं वद
विस्तरात् ॥ त्वद्वाक्यामृतपानेन तृप्तिर्मम न विद्यते ॥ ४३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ नारायणविवाहस्य यज्ञस्य च युधिष्ठिर ॥ तपस
स्तस्य देवस्य सम्यगाचरणस्य च ॥ ४४ ॥ वक्तुं समर्थो न गुणान्ब्रह्माऽपि परमेश्वरः ॥ तथाप्युद्देशतो वच्मि शृणु भूत्वा समाहितः ॥ ४५ ॥
ब्रह्मा सप्तर्षयस्तत्र स्रुक्स्रुवग्रहणे रताः ॥ अग्नीञ्जुहुविरे राजन्वेदिर्धात्री ससागरा ॥ ४६ ॥ ददुः समुद्रा रत्नानि ब्रह्मर्षिभ्यो नृपोत्तम ॥ धनदोऽपि

ददौ वित्तं सर्वब्राह्मणवाञ्छितम् ॥ ४७ ॥ विश्वकर्माऽपि देवानां ब्रह्मर्षीणां परंतप ॥ वेश्मानि सुविचित्राणि सर्वरत्नमयानि च ॥ ४८ ॥ कृत्वा
प्रदर्शयामास देवेंद्राय यशस्विने ॥ शतक्रतुस्ततो विप्रान्कापिष्ठलपुरोगमान् ॥ ४९ ॥ शौनकादींश्च पप्रच्छ बाष्कलाञ्छागलानपि ॥ आत्रेयानपि
राजेंद्र वृणुध्वमभिवाञ्छितम् ॥ ५० ॥ दृष्ट्वा ते चित्ररत्नानि प्राहुः सर्वेश्वरेश्वरम् ॥ देवानां च ऋषीणां च संगमोऽयं सुपुण्यकृत् ॥ ५१ ॥ अस्मि
न्पुण्ये सुरेशान वस्तुं वाञ्छामहे सदा ॥ शतक्रतुः प्राह पुनर्वासो वोऽत्र भविष्यति ॥ सत्यधर्मरता यूयं यावत्कालं भविष्यथ ॥ ५२ ॥ ॥ मार्कं
डेय उवाच ॥ ॥ पृष्टं यद्राजशार्दूल के मखे होत्रिणोऽभवन् ॥ तत्प्रोच्यमानमधुना शृणु भूत्वा समाहितः ॥ ५३ ॥ सनत्कुमारप्रमुखाः सद
स्यास्तस्य चाऽभवन् ॥ औद्गात्रमत्र्यंगिरसौ मरीचिश्च चकार ह ॥ ५४ ॥ हौत्रं धर्मवशिष्ठौ च ब्रह्मत्वं सनको मुनिः ॥ षट्त्रिंशद्ग्रामसाहस्रं
प्रादात्तेभ्यः शतक्रतुः ॥ ५५ ॥ लक्ष्मीर्भर्त्रा च संयुक्ताभवत्तत्कृतवान्प्रभुः ॥ ब्रह्मणो जुह्वतो वह्निं यावद्देशस्थितैः सुरैः ॥ ५६ ॥ दृष्टं ललाटं
देशेऽसौ ललाट इति संज्ञितः ॥ स देशः श्रीपतेः क्षेत्रपुण्यं देवर्षिसेवितम् ॥ ५७ ॥ सर्वाश्चर्यमयं दिव्यं दिव्यसिद्धिसमन्वितम् ॥ ब्राह्मणानां
ततः पंक्तिं निवेशयितुमुद्यता ॥ ५८ ॥ लक्ष्मीः श्रीपतिनामानमाह देवं वचस्तदा ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ य एते ब्राह्मणाः शिष्या भृग्वादीनां
यतव्रताः ॥ ५९ ॥ तान्निवेशयितुमिच्छामि त्वत्प्रसादादधोक्षज ॥ मरीच्यादयः सुरेन्द्रेण स्थापिता गरुडध्वज ॥ ६० ॥ नैष्ठिकव्रतिनो विप्रा
बहवोऽत्र यतव्रताः ॥ प्राजापत्ये व्रते ब्राह्मे केचिदत्र व्यवस्थिताः ॥ तानहं स्थापयिष्यामि त्वत्प्रसादादधोक्षज ॥ ६१ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥
ततः कौतूहलधरो भगवान्वृषभध्वजः ॥ पप्रच्छ व्रतिनः सर्वान्वृत्तिभेदे व्यवस्थितान् ॥ ६२ ॥ नारदोऽपि महादेवमुपेत्य च सतीपतिम् ॥ प्राह
कृष्णाजिनधरो नैष्ठिका ब्राह्मणा ह्यमी ॥ ६३ ॥ अमी कार्याः सुवस्त्रेण छन्नगुह्या द्विजोत्तमाः ॥ प्राजापत्याश्चतुर्विंशसहस्राणि नरेश्वर ॥ ६४ ॥
ब्रह्मचर्यव्रतस्थानां व्रतब्रह्मविचारिणाम् ॥ द्वादशैषां सहस्राणि संति वै वृषभध्वज ॥ ६५ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा देवा देवर्षयोऽपि
च ॥ साधुसाध्वित्यमन्यंत नोचुः केचन किंचन ॥ ६६ ॥ समाहूयततो लक्ष्मीस्तान्विप्रान्भक्तिसंयुता ॥ उवाच चरणान्गृह्य
॥१४४॥ प्रसादः क्रियतां मयि ॥ ६७ ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि वेश्मनामत्र संस्थितिः ॥ विश्वकर्मकृतानां तु तेषु तिष्ठंतु वोऽखिलाः ॥ ६८ ॥ ॥११८॥
ते तथेति प्रतिज्ञाय स्थिताः संप्रीतमानसाः ॥ धनधान्यसमृद्धाश्च वाञ्छितप्राप्तिलक्षणाः ॥ सर्वकामसमृद्धाश्च ह्यनारंभेषु कर्मणाम् ॥ ६९ ॥

१ वः—द्वितीयात्र प्रथमार्थे आर्षी । यूयम्—इत्यर्थः ।

इति संस्थाप्य तान्विप्रान्सा स्थिता पर्यपालयत् ॥ चतुर्द्धा तु स्थितो विष्णुः श्रिया देव्याः प्रिये रतः ॥ ७० ॥ एवं वैवाहिकमखे निवृत्ते ऋषयस्तु तम् ॥ ऊचुश्चावभृथस्नानं कुत्र कुर्मो जनार्द्दन ॥ ७१ ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं श्रीपतिः पादपंकजात् ॥ मुमोच जाह्नवीतोयं रेवामध्यगमं शुचि ॥ ७२ ॥ हरेः पादोदकं दृष्ट्वा निःसृतं मुनयस्तु ते ॥ विस्मिताः समपद्यंत जानंतस्तस्य गौरवम् ॥ ७३ ॥ रुद्रेण सहिताः सर्वे देवता ऋषयस्तथा ॥ संकथा विस्मिताश्चक्रुर्विधुन्वंतः शिरांसि च ॥ ७४ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ ब्रूहि शंभो किमत्रायं अकस्माद्वारिसंभवः ॥ विष्णोः पादांबुजोत्थश्च सम्मोहकरणः परः ॥ ७५ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ पादोदकमिदं विष्णोरहं जानामि वै सुराः ॥ दशाश्वमेधावभृथैः स्नानमत्रातिरिच्यते ॥ ७६ ॥ युष्माभिः श्रीपतिः पूज्यः स्नानं चावभृथं कुतः ॥ भविष्यतीति तेनाशु इदं वोऽर्थे विनिर्म्मितम् ॥ ७७ ॥ स्नात्वात्र त्रिदशेशाना यत्फलं संप्रपद्यते ॥ वक्तुं न केनाचिद्याति ततः किमुत्तरं वचः ॥ ७८ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वा तु ते सर्वे स्नानं कृत्वा यथागतम् ॥ जग्मुर्देवा महेशानपुरोगा भरतर्षभ ॥ ७९ ॥ ब्राह्मणाश्च ततः सर्वे स्ववेश्मान्येव भेजिरे ॥ देवतीर्थे महाराज सर्वपापप्रणाशने ॥ ८० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे श्रीपतिविवाहवर्णनंनाम चतुर्नवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ देवतीर्थे तु किन्नाम माहात्म्यं समुदाहृतम् ॥ फलं किं स्नानदानादिकारिणां जायते मुने ॥ १ ॥ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि देवैर्मुनिगणैरपि ॥ सेवितानि महाबाहो तानि ध्यातानि विष्णुना ॥ २ ॥ समागतान्येकतां वै तत्र तीर्थे युधिष्ठिर ॥ तत्तीर्थं वैष्णवं पुण्यं देवतीर्थमिति श्रुतम् ॥ ३ ॥ कुरुक्षेत्रं भुवि परमंतरिक्षे त्रिपुष्करम् ॥ पुरुषोत्तमं दिवि परं देवतीर्थं परात्परम् ॥४॥ देवतीर्थसमं नास्ति तीर्थमत्र परत्र च ॥ यत्प्राप्य मनुजस्तप्येन्न कदाचिद्युधिष्ठिर ॥५॥ देवैरुक्तानि तीर्थानि योऽत्र स्नानं समाचरेत् ॥ देवतीर्थे स सर्वत्र स्नातो भवति मानवः ॥ ६ ॥ एवमस्त्विति तैरुक्ता देवा ऋषिगणा अपि ॥ संतुष्टाः श्रीशमभ्यर्च्य स्वंस्वं स्थानं तु भेजिरे ॥७॥ सूर्यग्रहेऽत्र वै क्षेत्रे स्नात्वा यत्फलमश्नुते ॥ स्नात्वा श्रीशं समभ्यर्च्य समुपोष्य यथाविधि ॥ ८ ॥ यद्ददाति हिरण्यानि दानानि विधिवन्नृप ॥ तदनंतफलं सर्वं सूर्यस्य ग्रहणे यथा ॥ ९ ॥ भूमिदानं धेनुदानं स्वर्णदानमनंतकम् ॥ वस्त्रदानमनंतं च फलं प्राह शतक्रतुः ॥ १० ॥ सोमो वै वस्त्रदानेन मौक्तिकानां च भार्गवः ॥ सुवर्णस्य रविर्दानं धर्मराजो ह्यनंतकम् ॥ ११ ॥ देवतीर्थे तु यद्दानं श्रद्धायुक्तेन दीयते ॥ तदनंतफलं प्राह

१ वक्तुं न केनचिद्याति—केनापि वक्तुं न शक्यते—इत्यर्थः ।

बृहस्पतिरुदारधीः ॥ १२ ॥ देवतीर्थं भृगुक्षेत्रे सर्वतीर्थाधिकं नृप ॥ देवतीर्थे नरः स्नात्वा श्रीपतिं योऽनुपश्यति ॥ १३ ॥ सोमग्रहे कुलशतं
स समुद्धृत्य नाकभाक् ॥ दानानि द्विजमुख्येभ्यो देवतीर्थे नराधिप ॥ १४ ॥ यैर्दत्तानि नरैर्भोगभागिनः प्रेत्य चेह ते ॥ देवतीर्थे विप्रभोज्यं
हरिमुद्दिश्य यश्चरेत् ॥ १५ ॥ स सर्वाह्लादमाप्नोति स्वर्गलोके युधिष्ठिर ॥ देवतीर्थे नरो नारी स्नात्वा नियतमानसौ ॥ १६ ॥ उपोष्यैकादशीं
भक्त्या पूजयेद्यः श्रियः पतिम् ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा घृतेनोद्बोध्य दीपकम् ॥ १७ ॥ द्वादश्यां प्रातरुत्थाय तथा वै नर्मदाजले ॥ विप्रदां
पत्यमभ्यर्च्य विधिवत्कुरुनंदन ॥ १८ ॥ वस्त्राभरणतांबूलपुष्पधूपविलेपनैः ॥ अक्षये विष्णुलोकेऽसौ मोदते चारितव्रतः ॥ १९ ॥ यः सदैकाद
शीतिथौ स्नात्वोपोष्याऽर्चयेद्धरिम् ॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्वेदशास्त्रविधानतः ॥ २० ॥ धर्मराजकृतां पापां न स पश्यति यातनाम् ॥ पंचरात्र
विधानेन श्रीपतिं योऽर्चयिष्यति ॥ २१ ॥ दीक्षामवाप्य विधिवद्वैष्णवीं पापनाशिनीम् ॥ स्वर्गमोक्षप्रदां पुण्यां भोगदां वित्तदामथ ॥ २२ ॥
राज्यदां वा महाभाग पुत्रदां भाग्यदामथ ॥ सुकलत्रप्रदां वापि विष्णोर्भक्तिप्रदामिति ॥ २३ ॥ तरिष्यति भवांभोधिं स नरः कुरुनंदन ॥
योऽर्चयिष्यति तत्रैव देवतीर्थे श्रियः पतिम् ॥ २४ ॥ विश्वरूपमथो सम्यङ्मूलश्रीपतिमेव वा ॥ नारायणगिरिं वाऽपि गृहे वैकादशीतिथौ ॥
॥ २५ ॥ भक्तिमाञ्छ्रद्धया युक्तः क्षीरैस्तीर्थोदकैरपि ॥ सुसूक्ष्मैरहतैर्वस्त्रैर्महाकौशेयकैर्नृप ॥ २६ ॥ विचित्रैर्नैत्रजैर्वाऽपि धूपैरगुरुचंदनैः ॥
गुग्गुलैर्घृतमिश्रैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥ २७ ॥ पायसाद्यैर्मनुष्येंद्र पयसा वा युधिष्ठिर ॥ पिष्टदीपैः सुविमलैर्वर्द्धमानैर्मनोहरैः ॥ २८ ॥
पूजयित्वा नरो याति यथा तच्छृणु भारत ॥ शंखी चक्री गदी पद्मी भूत्वाऽसौ गरुडध्वजः ॥ २९ ॥ देवलोकानतिक्रम्य विष्णुलोकं
प्रपद्यते ॥ यस्तु वै परया भक्त्या श्रीपतेः पादपंकजम् ॥ ३० ॥ चतुर्द्धाऽधिष्ठितं पश्येच्छ्रियं त्रैलोक्यमातरम् ॥ नृत्यगीतविनोदेन मुच्यते पात
कैर्धुवम् ॥ ३१ ॥ नीराजने तु देवस्य प्रातर्मध्ये दिने तथा ॥ सायं च नियतो नित्यं यः पश्येत्पूजयेद्धरिम् ॥ ३२ ॥ स तीर्त्वा ह्यापदं दुर्गां
नैवार्त्तिं समवाप्नुयात् ॥ आयुःश्री वर्द्धनं पुंसां चक्षुषामपि पूरकम् ॥ ३३ ॥ उपपापहरं चैव सदा नीराजनं हरेः ॥ तदा नीराजनाकाले यो हरेः
 पठति स्तवम् ॥ ३४ ॥ स धन्यो देवदेवस्य प्रसन्नेनांऽतरात्मना ॥ हरेर्नीराजनाशेषं पाणिभ्यां यः प्रयच्छति ॥ ३५ ॥ संगृह्य चक्षुषी तेन योजये
न्मार्जयन्मुखम् ॥ तिमिरादीनक्षिरोगान्नाशयेद्दीप्तिमन्मुखम् ॥ ३६ ॥ भवत्यशेषदुष्टानां नाशायालं नरोत्तम ॥ दीपप्रज्वलनं यस्य नित्यमग्रे
श्रियः पतेः ॥ ३७ ॥ स्नात्वा रेवाजले पुण्ये प्रदद्यादधिकं व्रती ॥ सप्तद्वीपवती तेन ससागरवनापगा ॥ ३८ ॥ प्रदक्षिणीकृता स्याद्वै धरणी शंक

रोऽब्रवीत् ॥ इदं यः पठ्यमानं तु शृणुयात्पठतेऽपि वा ॥ ३९ ॥ स्मरणं सोंऽतसमये विपाप्मा प्राप्नुयाद्धरेः ॥ इदं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं पितृगुण प्रियम् ॥ ४० ॥ माहात्म्यं श्रावयेद्विप्राञ्छ्रीपतेः श्राद्धकर्मणि ॥ घृतेन मधुना तेन तर्पिताः स्युः पितामहाः ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे श्रीपतिमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचनवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेद्धरणीश हंसतीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र हंसस्तपस्तप्त्वा ब्रह्मवाहनतां गतः ॥ १ ॥ हंसतीर्थे नरः स्नात्वा दानं दत्त्वा च कांचनम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ २ ॥ हंसयुक्तेन यानेन तरुणादित्यवर्चसा ॥ सर्वकामसमृद्धेन सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ॥ ३ ॥ तत्र भुक्त्वा यथाकामं सर्वान्भोगान्यथेप्सितान् ॥ जातिस्मरो हि जायेत पुनर्मानुष्यमागतः ॥ ४ ॥ संन्यासेन त्यजेद्देहं मोक्षमाप्नोति भारत ॥ ५ ॥ एतत्ते कथितं पार्थ हंसतीर्थस्य यत्फलम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं सर्वदुःखविनाशनम् ॥ ६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे हंसतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षण्णवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं गच्छेत्सूर्यतीर्थमनुत्तमम् ॥ मूलस्थानमिति ख्यातं पद्मजस्थापितं शुभम् ॥ १ ॥ मूलश्रीपतिना देवी प्रोक्ता स्थापय भास्करम् ॥ श्रुत्वा देवोदितं देवी स्थापयामास भास्करम् ॥ २ ॥ प्रोच्यते नर्मदातीरे मूलस्थानाख्यभास्करः ॥ ३ ॥ तत्र तीर्थे नरो यस्तु स्नात्वा नियतमानसः ॥ संतर्प्य पितृदेवांश्च पिंडेन सलिलेन च ॥ ४ ॥ मूलस्थानं ततः पश्येत्स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ गुह्याद्गुह्यतरस्तत्र विशेषस्तु श्रुतो मया ॥ ५ ॥ समागमे मुनीनां तु शंकराच्छशिशेखरात् ॥ सदा वै शुक्लसप्तम्यां मूलमादित्यवासरः ॥ ६ ॥ तदा रेवाजलं गत्वा स्नात्वा संतर्प्य देवताः ॥ पितृंश्च भरतश्रेष्ठ दत्त्वा दानं स्वशक्तितः ॥ ७ ॥ करवीरैस्ततो गत्वा रक्तचन्दनवारिणा ॥ संस्थाप्य भास्करं भक्त्या संपूज्य च यथाविधि ॥ ८ ॥ ततः सागुरुकैर्धूपैः कुन्दरैश्च विशेषतः ॥ धूपयेद्देवदेवेशं दीपान्बोध्य दिशो दश ॥ ९ ॥ उपोष्य जागरं कुर्याद्गीतवाद्यं विशेषतः ॥ एवं कृते महीपाल न भवेदुग्रदुःखभाक् ॥ १० ॥ सूर्यलोके वसेत्तावद्यावत्कल्पशतत्रयम् ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्च सेव्यमानो नृपोत्तम ॥ ११ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे मूलस्थानतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तनवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल भद्रकालीतिसंगमम् ॥ शूलतीर्थमिति ख्यातं स्वयं देवेन निर्मितम् ॥ १ ॥ पञ्चायतनमध्ये तु तिष्ठते परमेश्वरः ॥ शूलपाणिर्महादेवः सर्वदैवतपूजितः ॥ २ ॥ स संगमो नृपश्रेष्ठ नित्यं देवैर्नि

षेवितः ॥ दर्शनात्तस्य तीर्थस्य स्नानदानाद्विशेषतः ॥ ३ ॥ दौर्भाग्यं दुर्निमित्तं च ह्यभिशापो नृपग्रहः ॥ यदन्यदुष्कृतं कर्म नश्यते शंकरोऽब्र
वीत् ॥ ४ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं शूलेश्वरी देवी कथं शूलेश्वरो हरः ॥ प्रथितो नर्मदातीरे एतद्विस्तरतो वद ॥ ५ ॥ ॥ मार्कं
डेय उवाच ॥ ॥ बभूव ब्राह्मणः कश्चिन्मांडव्य इति विश्रुतः ॥ वृत्तिमान्सर्वधर्मज्ञः सत्ये तपसि च स्थितः ॥ ६ ॥ अशो
काश्रममध्यस्थो वृक्षमूले महातपाः ॥ ऊर्द्ध्वबाहुर्महातेजास्तस्थौ मौनव्रतान्वितः ॥ ७ ॥ तस्य कालेन महता तीव्रे तपसि वर्त्ततः ॥
तमाश्रममनुप्राप्ता दस्यवो लोप्त्रहारिणः ॥ ८ ॥ अनुसर्प्यमाणा बहुभिः पुरुषैर्भरतर्षभ ॥ ते तस्यावसथे लोप्त्रं न्यदधुः
कुरुनन्दन ॥ ९ ॥ निधाय च तदा लीनास्तत्रैवाऽऽश्रममण्डले ॥ तेषु लीनेष्वथो शीघ्रं ततस्तद्रक्षिणां बलम् ॥ १० ॥ आज
गाम ततोऽपश्यंस्तमृषिं तस्करानुगाः ॥ तमपृच्छंस्तदा वृत्तं रक्षिणस्तं तपोधनम् ॥ ११ ॥ वद केन पथा याता दस्यवो द्विजसत्तम ॥ तेन गच्छा
महे ब्रह्मन्यथा शीघ्रतरं वयम् ॥ १२ ॥ तथा तु वचनं तेषां ब्रुवतां स तपोधनः ॥ न किंचिद्वचनं राजन्नवदत्साध्वसाधु वा ॥ १३ ॥ ततस्ते राज
पुरुषा विचिन्वंतस्तमाश्रमम्॥ संयम्यैनं ततो राज्ञे सर्वान्दस्यून्न्यवेदयन् ॥१४॥ तं राजा सहितैश्चोरैरन्वशाद्वध्यतामिति ॥ संबध्य तं च ते राजञ्छू
ले प्रोतो महातपाः॥ १५ ॥ ततस्ते शूलमारोप्य तं मुनिं रक्षिणस्तदा ॥ प्रतिजग्मुर्महीपाल धनान्यादाय तान्यथ ॥१६॥ शूलस्थः स तु धर्मात्मा
कालेन महता तदा ॥ ध्यायन्देवं त्रिलोकेशं शंकरं तमुमापतिम् ॥ १७ ॥ बहुकालं महेशानं मनसाऽऽध्याय संस्थितः ॥ निराहारोऽपि विप्रर्षि
र्मरणं नाऽभ्यपद्यत ॥ १८ ॥ धारयामास विप्राणामृषभः स हृदा हरिम् ॥ शूलाग्रे तप्यमानेन तपस्तेन कृतं तदा ॥ १९ ॥ संतापं परमं जग्मुः
श्रुत्वैतन्मुनयोऽखिलाः ॥ ते रात्रौ शकुना भूत्वा संन्यवर्त्तत भारत ॥ २० ॥ दर्शयंतो मुनेः शक्तिं तमपृच्छन्द्विजोत्तमम्॥ श्रोतुमिच्छाम ते ब्रह्म
न्किं पापं कृतवानसि ॥ २१ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततः स मुनिशार्दूलस्तानुवाच तपोधनान् ॥ दोषतः किं गमिष्यामि न हि मेऽन्यो
पराध्यति ॥ २२ ॥ एवमुक्त्वा ततः सर्वानाचचक्षे ततो मुनिः॥ मुनयश्च ततो राज्ञे द्वितीयेह्नि न्यवेदयन् ॥ २३ ॥ राजा तु तमृषिं श्रुत्वा निष्क्रांतः
सह बंधुभिः ॥ प्रसादयामास तदा शूलस्थमृषिसत्तमम् ॥ २४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ यन्मयाऽपकृतं तात तवाऽज्ञानवशाद्वहु ॥ प्रसादये त्वां
तत्राऽहं न मे त्वं क्रोद्धुमर्हसि ॥ २५ ॥ एवमुक्तस्ततो राज्ञा प्रसादमकरोन्मुनिः ॥ कृतप्रसादं राजा तं ततः समवतारयत् ॥ २६ ॥ अवतीर्यमाणस्तु
मुनिः शूले मांसत्वमागते ॥ अतिसंपीडितो विप्रः शंकरं मनसाऽगमत् ॥ २७ ॥ संध्यातः शंकरस्तेन बहुकालोपवासतः ॥ प्रादुर्भूतो महादेवः

शूलं तस्य तथाच्छिनत् ॥ २८ ॥ शूलमूलस्थितः शंभुस्तुष्टः प्राह पुनःपुनः ॥ ब्रूहि किं क्रियतां विप्र सत्त्वस्थानपरायण ॥ २९ ॥ अदेयमपि दास्यामि तुष्टोऽस्म्यद्योमया सह ॥ किं तु सत्यवतां लोके सिद्धिर्न स्याच्च भूयसी ॥ ३० ॥ स्वकर्मणोनुरूपं हि फलं भुंजंति जंतवः ॥ शुभेन कर्मणा भूतिर्दुःखं स्यात्पातकेन तु ॥ ३१ ॥ बहुभेदप्रभिन्नं तु मनुष्येषु विपच्यते ॥ केषां दरिद्रभावेन केषां धनविपत्तिजम् ॥ ३२ ॥ संतत्यभावजं केषां केषां चित्तद्विपर्यये॥तथा दुर्वृत्तितस्तेषां फलमाविर्भवेन्नृणाम्॥३३॥ केषांचित्पुत्रमरणे वियोगात्प्रियमित्रयोः॥ राजचौराग्नितः केषां दुःखं स्याद्दैवनिर्मितम् ॥ ३४ ॥ तच्छरीरे तु केषांचित्कर्मणा संप्रदृश्यते ॥ जराश्च विविधाः केषां दृश्यंते व्याधयस्तथा ॥ ३५ ॥ दृश्यंते चाऽभिशापाश्च पूर्वकर्म्मानुसंचिताः ॥ कष्टाः कष्टतरावस्था गताः केचिदनागसः ॥ ३६ ॥ पूर्वकर्मविपाकेन धर्म्मेण तपसि स्थिताः ॥ दांताः स्वदारनिरता भूरिद्युः परिपूजकाः ॥ ३७ ॥ ह्रीमंतो नयसंयुक्ता अन्ये बहुगुणैर्युताः ॥ दुर्गमामापदं प्राप्य निजकर्मसमुद्भवाम् ॥ ३८ ॥ न संज्वरंति ये मर्त्या धर्मनिंदां न कुर्वते ॥ इदमेव तपो मत्वा क्षिपंति सुविचेतसः ॥ ३९ ॥ हा भ्रातर्मातः पुत्रेति कष्टेषु न वदंति ये ॥ स्मरंति मां महेशानमथवा पुष्करेक्षणम् ॥ ॥ ४० ॥ दुष्कृतं पूर्वजं भोक्तुं ध्रुवं तदुपशाम्यति ॥४१॥ दिनानि यावंति वसेत्स कष्टे यथाकृतं चिंतयद्देवमीशम् ॥ तावंति सौम्यानि कृतानि तेन भवंति विप्र श्रुतिनोदनैषा ॥ ४२ ॥ यस्मात्त्वया कष्टगतेन नित्यं स्मृतश्चाहं मनसा पूजितश्च ॥ गौरीसहायस्तेन इहाऽगतोऽस्मि ब्रूह्यद्य कृत्यं क्रियतां किं नु विप्र ॥ ४३ ॥ ॥ मांडव्य उवाच ॥ ॥ तुष्टो यद्युमया सार्धं वरदो यदि शंकर ॥ तदा मे शूलसंस्थस्य संशयं परमं वद ॥ ४४ ॥ न रुजा मम काऽपि स्याच्छूलसंप्रोतितेऽगके ॥ अमृतस्रावि तच्छूलं प्रभावात्कस्य शंस मे ॥ ४५ ॥ ॥ श्रीशूलपाणिरुवाच ॥ ॥ शूलस्थेन त्वया विप्र मनसा चिंतितोऽस्मि यत् ॥ अनयानां निहंताऽहं दुःखानां विनिबर्हणः ॥ ४६ ॥ ध्यातमात्रो ह्यऽहं विप्र पाताले वाऽपि संस्थितः ॥ शूलमूले त्वहं शंभुरग्रे देवी स्वयं स्थिता॥जगन्मातांबिका देवी त्वांऽमृतेनान्वपूरयत् ॥ ४७ ॥ ॥ माडव्य उवाच ॥ ॥ पूर्वमेव स्थितो यस्माच्छूलं व्याप्योमया सह ॥ प्रसादप्रवणो मह्यमिदानीं चानया सह ॥ ४८ ॥ यस्याः संस्मरणादेव दौर्भाग्यं प्रलयं व्रजेत् ॥ न दौर्भाग्यात्परं लोके दुःखाद्दुःखतरं किल ॥ ४९ ॥ किलैवं श्रूयते गाथा पुराणेषु सुरोत्तम ॥ त्रैलोक्यं दहतस्तुभ्यं सौभाग्यमेकतां गतम् ॥ ५० ॥ विष्णोर्वक्षःस्थलं प्राप्य तस्त्स्थितं चेति नः श्रुतम् ॥ पीतं तद्दक्षसव्यस्तदक्षेण परमेष्ठिना ॥ ५१ ॥

१ त्वा—त्वाम्—इत्यर्थः ।

तस्मात्सतीति संजज्ञ इयमिंदीवरेक्षणा ॥ यजतस्तस्य देवेश तव मानावखंडनात् ॥ ५२ ॥ जुहावाग्नौ तु सा देवी ह्यात्मानं
प्राणसंज्ञिकम् ॥ आत्मानं भस्मसात्कृत्वा प्रालेयाद्रेस्ततः सुता ॥ ५३ ॥ मेनकायां प्रभो जाता सांप्रतं या ह्युमाभिधा ॥ अना
दिनिधना देवी ह्यप्रतर्क्या सुरेश्वर ॥ ५४ ॥ यदि तुष्टोसि देवेश ह्युमा मे वरदा यदि ॥ उभावप्यत्र वै स्थाने स्थितौ शूलाग्रमूलयोः ॥ ५५ ॥
अवतारो यत्र तत्र संस्थितिं वै ततः कुरु ॥ ५६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तेनैवमुक्ते सहसा कृत्वा भूमंडलं द्विधा ॥ निःसृतौ शूलमूलाग्रा
ल्लिंगार्चाप्रतिरूपिणौ ॥ ५७ ॥ प्रद्योतयद्दिशः सर्वा लिंगं मूले प्रदृश्यते ॥ वामतः प्रतिमा देवी तदा शूलेश्वरी स्थिता ॥ ५८ ॥ विलोभयन्ती च
जगद्भाति पूरयती दिशः ॥ दृष्ट्वा कृतांजलिपुटः स्तुतिं चक्रे द्विजोत्तमः ॥ ५९ ॥ ॥ मांडव्य उवाच ॥ ॥ त्वमस्य जगतो माता जगत्सौभाग्य
देवता ॥ न त्वया रहितं किंचिद्ब्रह्मांडेऽस्ति वरानने ॥ ६० ॥ प्रसादं कुरु धर्मज्ञे मम त्वाज्ञप्तुमर्हसि ॥ ईदृशेनैव रूपेण केषु स्थानेषु तिष्ठसि ॥
प्रसादप्रवणा भूत्वा वद तानि महेश्वरि ॥ ६१ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ सर्वगा सर्वभूतेषु द्रष्टव्या सर्वतो भुवि ॥ सर्वलोकेषु यत्किंचिद्विहितं
न मया विना ॥ ६२ ॥ तथापि येषु स्थानेषु द्रष्टव्या सिद्धिमीप्सुभिः ॥ स्मर्त्तव्या भूतिकामेन तानि वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥ ६३ ॥ वाराणस्यां
विशालाक्षी नैमिषे लिंगधारिणी ॥ प्रयागे ललिता देवी कामुका गन्धमादने ॥ ६४ ॥ मानसे कुमुदानाम विश्वकाया तथाऽपरे ॥ गोमंते गोमती
नाम मंदरे कामचारिणी ॥ ६५ ॥ मदोत्कटा चैत्ररथे हयन्ती हास्तिने पुरे ॥ कान्यकुब्जे स्थिता गौरी रंभा ह्यमलपर्वते ॥ ६६ ॥ एकाम्रके
कीर्त्तिमती विश्वां विश्वेश्वरे विदुः ॥ पुष्करे पुरुहूता च केदारे मार्गदायिनी ॥ ६७ ॥ नंदा हिमवतः प्रस्थे गोकर्णे भद्रकर्णिका ॥ स्थानेश्वरे
भवानी तु बिल्वके बिल्वपत्रिका ॥ ६८ ॥ श्रीशैले माधवीनाम भद्रे भद्रेश्वरीति च ॥ जया वराहशैले तु कमला कमलालये ॥ ६९ ॥ रुद्रकोट्यां
तु कल्याणी काली कालंजरे तथा ॥ महालिंगे तु कपिला माकोटे मुकुटेश्वरी ॥ ७० ॥ शालिग्रामे महादेवी शिवलिंगे जलप्रिया ॥ मायापुर्यां
कुमारी तु संताने ललिता तथा ॥ ७१ ॥ उत्पलाक्षी सहस्राक्षे हिरण्याक्षे महोत्पला ॥ गयायां विमलानाम मंगला पुरुषोत्तमे ॥ ७२ ॥ विपा
शायाममोघाक्षी पाटला पुंड्रवर्धने ॥ नारायणी सुपार्श्वे तु त्रिकूटे भद्रसुन्दरी ॥ ७३ ॥ विपुले विपुलानाम कल्याणी मलयाचले ॥ कोटवी
कोटितीर्थेषु सुगन्धा गंधमादने ॥ ७४ ॥ गोदाश्रमे त्रिसंध्या तु गंगाद्वारे रतिप्रिया ॥ शिवचंडे सभानंदा नंदिनी देविकातटे ॥ ७५ ॥ रुक्मिणी

१ प्रालेयाद्रेः—हिमाचलस्य—इत्यर्थः ।

द्वारवत्यां तु राधा वृंदावने वने ॥ देवकी मथुरायां तु पाताले परमेश्वरी ॥ ७६ ॥ चित्रकूटे तथा सीता विंध्ये विंध्यनिवासिनी ॥ सह्याद्रावेकवीरा तु हरिश्चंद्रे तु चंडिका ॥ ७७ ॥ रमणा रामतीर्थे तु यमुनायां मृगावती॥ करवीरे महालक्ष्मी रूपादेवी विनायके ॥ ७८ ॥ आरोग्या वैद्यनाथे तु महाकाले महेश्वरी ॥ अभयेत्युष्णतीर्थे तु मृगी वा विंध्यकंदरे ॥ ७९ ॥ मांडव्ये मांडुकीनाम स्वाहा माहेश्वरे पुरे ॥ छागलिंगे प्रचंडा तु चंडिकाऽमरकण्टके ॥ ८० ॥ सोमेश्वरे वरारोहा प्रभासे पुष्करावती ॥ वेदमाता सरस्वत्यां पारा पारातटे मुने ॥ ८१ ॥ महालये महाभागा पयोष्ण्यां पिंगलेश्वरी ॥ सिंहिका कृतशौचे तु कार्त्तिके चैव शांकरी ॥ ८२ ॥ उत्पलावर्तके लोला सुभद्रा शोणसंगमे ॥ मता सिद्धवटे लक्ष्मीस्तरंगा भारताश्रमे ॥ ८३ ॥ जालंधरे विश्वमुखी तारा किष्किंधपर्वते ॥ देवदारुवने पुष्टिर्मेधा काश्मीरमण्डले ॥ ८४ ॥ भीमादेवी हिमाद्रौ तु पुष्टिर्वस्त्रेश्वरे तथा ॥ कपालमोचने शुद्धिर्माता कायावरोहणे ॥ ८५ ॥ शंखोद्धारे ध्वनिर्नाम धृतिः पिंडारके तथा ॥ काला तु चंद्रभागायामच्छोदे शक्तिधारिणी ॥ ८६ ॥ वेणायाममृतानाम बदर्यामुर्वशी तथा ॥ ओषधी चोत्तरकुरौ कुशद्वीपे कुशोदका ॥ ८७ ॥ मन्मथा हेमकूटे तु कुमुदे सत्यवादिनी ॥ अश्वत्थे वंदिनीका तु निधिर्वैश्रवणालये ॥ ८८ ॥ गायत्री वेदवदने पार्वती शिवसन्निधौ ॥ देवलोके तथेंद्राणी ब्रह्मास्ये तु सरस्वती ॥ ८९ ॥ सूर्यविम्बे प्रभानाम मातॄणां वैष्णवी मता ॥ अरुंधती सतीनां तु रामासु च तिलोत्तमा ॥ ९० ॥ चित्रे ब्रह्मकलानाम शक्तिः सर्वशरीरिणाम् ॥ शूलेश्वरी भृगुक्षेत्रे भृगौ सौभाग्यसुन्दरी॥९१॥ एतदुद्देशतः प्रोक्तं नामाष्टशतमुत्तमम् ॥ अष्टोत्तरं च तीर्थानां शतमेतदुदाहृतम् ॥ ९२ ॥ इदमेव परं विप्र सर्वेषां तु भविष्यति ॥ पठत्यष्टोत्तरशतं नाम्नां यः शिवसन्निधौ ॥ ९३ ॥ स मुच्यते नरः पापैः प्राप्नोति स्त्रियमीप्सिताम् ॥ स्नात्वा नारी तृतीयायां मां समभ्यर्च्य भक्तितः ॥ ९४ ॥ न सा स्याद्दुःखिनी जातु मत्प्रभावान्नरोत्तम ॥ नित्यं मद्दर्शने नारी नियता या भविष्यति ॥ ९५ ॥ पतिपुत्रकृतं दुःखं न सा प्राप्स्यति कर्हिचित् ॥ मदालये तु या नारी तुलापुरुषसंज्ञितम् ॥ ९६ ॥ संपूज्य मंडयेद्वाष्टौ लोकपालांश्च साग्निकान् ॥ सपत्नीकान्द्विजान्पूज्य वासोभिर्भूषणैस्तथा ॥ ९७ ॥ भूतेभ्यस्तु बलिं दद्यादृत्विग्भिः सह देशिकः ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य तुलामित्यभिमंत्रयेत् ॥ ९८ ॥ शुचिरक्तांबरो वा स्याद्गृहीत्वा कुसुमांजलिम् ॥ नमस्ते सर्वदेवानां शक्तिस्त्वं परमा स्थिता ॥ ९९ ॥ साक्षिभूता जगद्धात्री निर्मिता विश्वयोनिना ॥ त्वं तुले सर्वभूतानां प्रमाणमिह कीर्त्तिता ॥ १०० ॥ कराभ्यां बद्धमुष्टिभ्यामास्ते पश्यन्नुमामुखम् ॥ ततो परे तुलाभागे न्यसेयुर्द्विजपुंगवाः ॥ १ ॥ द्रव्यमष्टविधं तत्र ह्यात्मवित्तानुसारतः ॥ मदंशभूतं विप्रेंद्र पृथिव्यां यदधिष्ठितम् ॥ २ ॥ सुवर्णं चैव निष्पावां

स्तथा राजिकुसुम्भकम् ॥ तृणराजेंदुलवणं कुंकुमं तु तथाष्टमम् ॥ ३ ॥ एषामेकतमं कुर्याद्यथा वित्तानुसारतः ॥ साम्यादभ्यधिकं यावत्कांचनादि
भवेद्विज ॥ ४ ॥ तावत्तिष्ठेन्नरो नारी पश्चादिदमुदीरयेत् ॥ नमो नमस्ते ललिते तुलापुरुषसंज्ञिते ॥ ५ ॥ त्वमुमे तारयस्वास्मानस्मात्संसार
कर्दमात् ॥ ततोऽवतीर्य गुरवे पूर्वमर्द्धं निवेदयेत् ॥ ६ ॥ ऋत्विग्भ्योऽपरमर्द्धं च दद्यादुदकपूर्वकम् ॥ तेभ्यो लब्धा ततोऽनुज्ञां दद्यादन्येषु चार्थिषु
॥ ७ ॥ सपत्नीकं गुरुं रक्तवाससी परिधापयेत् ॥ अन्यांश्च ऋत्विजः शक्त्या गुरुं केयूरकंकणैः ॥ ८ ॥ शुक्लां गां क्षीरिणीं दद्याल्ललिता प्रीयता
मिति ॥ अनेन विधिना या तु कुर्यान्नारी ममालये ॥ ९ ॥ मत्तुल्या सा भवेद्राज्ञां तेजसा श्रीरिवामला ॥ सावित्रीव च सौंदर्य्ये जन्मानि दश
पंच च ॥ ११० ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एवं निशम्य वचनं गौर्या द्विजवरोत्तमः ॥ नमस्कृत्य जगामाऽऽशु धर्मराज निवेशनम् ॥
॥ ११ ॥ तदा प्रभृति तत्तीर्थं ख्यातं शूलेश्वरीति च ॥ तस्मिंस्तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ १२ ॥ ब्राह्मणानन्नवासोभिः पिंडैः पितृ
पितामहान् ॥ भक्तोपहारैर्देवेशमुमया सह शंकरम् ॥ १३ ॥ धूपगुग्गुलदानैश्च दीपदानैः सुबोधितैः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः स गच्छेच्छिवसन्निधिम् ॥
॥ १४ ॥ तस्मिंस्तीर्थे तु यः कश्चिदभियुक्तो नरेश्वर ॥ अभिशापी तथा स्नातस्त्रिदिनं मुच्यते नरः ॥ १५ ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां रात्रौ जागर्त्ति
यो नरः ॥ उपवासपरः शुद्धः शिवं संपूजयेन्नरः ॥ प्रमुच्य पापसंमोहं रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १६ ॥ त्रिनेत्रश्च चतुर्बाहुः साक्षाद्रुद्र इवाऽपरः ॥
क्रीडते देवकन्याभिर्यावच्चंद्रार्कतारकम् ॥ १७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे
शूलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टनवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं राजन्नाश्विनं तीर्थ
मुत्तमम् ॥ कामिकं सर्वतीर्थानां प्राणिनां सिद्धिदायकम् ॥ १ ॥ तत्र तीर्थेऽश्विनौ देवौ सुरूपौ भिषजां वरौ ॥ तपः कृत्वा सुविपुलं संजातौ यज्ञ
भागिनौ ॥ २ ॥ सम्मतौ सर्वदेवानामादित्यतनयावुभौ ॥ नासत्यौ सत्त्वसंपन्नौ सर्वदुःखघ्नसत्तमौ ॥ ३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आदि
त्यस्य सुतौ तात नासत्यौ येन हेतुना ॥ संजातौ श्रोतुमिच्छामि निर्णयं परमं द्विज ॥ ४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पुराणे भास्करे तात
एतद्विस्तरतो मया ॥ संश्रुतं देवदेवस्य मार्त्तंडस्य महात्मनः ॥ ५ ॥ तत्ते संक्षेपतः सर्वं भक्तियुक्तस्य भारत ॥ कथयामि न संदेहो वृद्धभावेन
कर्शितः ॥ ६ ॥ अतितेजो रवेर्दृष्ट्वा राज्ञी देवी नरोत्तम ॥ चचार मेरुकांतारे वडवा तप उल्बणम् ॥ ७ ॥ ततः कतिपयाऽहस्य कालस्य भग

१ पुराणे—भास्कर—आदित्यपुराणे—इत्यर्थः । २ चारित्रम्—इति शेषः ।

वाग्रविः ॥ दृष्ट्वा तु रूपमुत्सृज्य परमं तेज उज्ज्वलम् ॥ ८ ॥ मनोभववशीभूतो हयो भूत्वा लघुक्रमः ॥ विस्फुरंती यथाप्राणं धावमाना इतस्ततः ॥ ॥ ९ ॥ हेषमाणः स्वरेणाऽसौ मैथुनायोपचक्रमे ॥ सम्मुखी तु ततो देवी निवृत्ता लघुविक्रमा ॥ १० ॥ यथा तथा नासिकायां प्रविष्टं बीजमुत्तमम् ॥ ततो नासागते बीजे संजातो गर्भ उत्तमः ॥ ११ ॥ जातौ यतः सुतौ पार्थ नासत्यौ विश्रुतौ ततः ॥ सुसमौ सुविभक्तांगौ बिंबाद्बिंबमिवोद्यतौ ॥ १२ ॥ अधिकौ सर्वदेवानां रूपैश्वर्य्यसमन्वितौ ॥ नर्मदातटमाश्रित्य भृगुकच्छे गतावुभौ ॥ परां सिद्धिमनुप्राप्तौ तपः कृत्वा सुदुश्चरम् ॥ ॥ १३ ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ सुरूपः सुभगः पार्थ जायते यत्र तत्र च ॥ १४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे आश्विनतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनद्विशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं पार्थ सावित्रीतीर्थमुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धा महाभागा सावित्री वेदमातृका ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ सावित्री का द्विजश्रेष्ठ कथं वाऽऽराध्यते बुधैः॥ प्रसन्ना वा वरं कं च ददाति कथयस्व मे ॥२॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ पद्मा पद्मासनस्थेनाधिष्ठिता पद्मयोगिनी ॥ सावित्रतेजःसदृशी सावित्री तेन चोच्यते ॥ ३ ॥ पद्मानना पद्मवर्णा पद्मपत्रनिभेक्षणा ॥ ध्यातव्या ब्राह्मणैर्नित्यं क्षत्रवैश्यैर्यथाविधि ॥ ४ ॥ ब्रह्महत्याभयात्सा हि न तु शूद्रैः कदाचन ॥ उच्चारणाद्धारणाद्वा नरके पतति ध्रुवम् ॥ ५ ॥ वेदोच्चारणमात्रेण क्षत्रियैर्द्धर्मपालकैः ॥ जिह्वाच्छेदोऽस्य कर्त्तव्यः शूद्रस्येति विनिश्चयः ॥ ६ ॥ बाला बालेंदुसदृशी रक्तवस्त्रानुलेपना ॥ उषःकाले तु ध्यातव्या संध्या संधान उत्तमे ॥ ७ ॥ उत्तुंगपीवरकुचा सुमुखी शुभदर्शना ॥ सर्वाभरणसंपन्ना श्वेत माल्यानुलेपना ॥ ८ ॥ श्वेतवस्त्रपरिच्छन्ना श्वेतयज्ञोपवीतिनी ॥ मध्याह्नसंध्या ध्यातव्या तरुणा भुक्तिमुक्तिदा ॥ ९ ॥ प्रदोषे तु पुनः पार्थ श्वेता पांडुरमूर्द्धजा ॥ स्मृता तु दुर्गकांतारे मातृवत्परिरक्षति ॥ ॥ १० ॥ विशेषेण तु राजेंद्र सावित्रीतीर्थमुत्तमम् ॥ स्नात्वाऽऽचम्य विधानेन मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ ११ ॥ प्राणायमैर्दहेद्दोषान्सप्तजन्मार्जितान्बहून् ॥ आपोहिष्ठेति मन्त्रेण प्रोक्षयेदात्मनस्तनुम् ॥ १२ ॥ नवषट् च तथा तिस्रस्तत्र तीर्थे नृपोत्तम ॥ आपोहिष्ठेति त्रिरावृत्य प्रतिग्राहैर्न लिप्यते ॥ १३ ॥ अघमर्षणं त्र्यृचं तोये यथावेदमथाऽपि वा ॥ उपपापैर्न लिप्येत पद्मपत्रमिवांभसा ॥ १४ ॥ त्र्यापं हि कुरुते विप्र उल्लेखत्रयमाचरेत् ॥ चतुर्थं कारयेद्यस्तु ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ १५ ॥ द्रुपदास्यश्च यो मन्त्रो वेदे वाजसनेयके ॥ अन्तर्जले सकृज्जप्तः सर्वपापक्षयं

१ यथाप्रणम्—यथाबलम्—यावच्छक्ति—इत्यर्थः । २ शूद्रः—इति शेषः । ३ त्र्यापम्—त्रिराचमनम्—इत्यर्थः ।

कर: ॥ १६ ॥ उदुत्यमिति मंत्रेण पूजयित्वा दिवाकरम् ॥ गायत्रीं च जपेद्देवीं पवित्रां वेदमातरम् ॥ १७ ॥ गायत्रीं तु जपेद्देवीं यः संध्यानंतरं
द्विजः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ १८ ॥ दशभिर्जन्मभिर्लब्धं शतेन तु पुराकृतम् ॥ त्रियुगं तु सहस्रेण गायत्री हन्ति किल्बि
षम् ॥ १९ ॥ गायत्रीसारमात्रोऽपि वरं विप्रः सुयंत्रितः ॥ नायंत्रितश्चतुर्वेदी सर्वाशी सर्वविक्रयी ॥ २० ॥ संध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्व
कर्मसु ॥ यदन्यत्कुरुते किंचिन्न तस्य फलभाग्भवेत् ॥ २१ ॥ संध्यां नोपासते यस्तु ब्राह्मणो मंदबुद्धिमान् ॥ स जीवन्नेव शूद्रः स्यान्मृतः श्वा
संप्रजायते ॥ २२ ॥ सावित्रीतीर्थमासाद्य सावित्रीं यो जपेद्द्विजः ॥ त्रैविद्यं तु फलं तस्य जायते नात्र संशयः ॥ २३ ॥ पितॄनुद्दिश्य यः स्नात्वा
पिंडनिर्वपणं नृप ॥ कुरुते द्वादशाब्दानि तृप्यंति तत्पितामहाः ॥२४॥ सावित्रीतीर्थमासाद्य यः कुर्यात्प्राणसंक्षयम् ॥ ब्रह्मलोके वसेत्तावद्यावदाभूत
संप्लवम् ॥ २५ ॥ पूर्णे चैव ततः काल इह मानुष्यतां गतः ॥ चतुर्वेदो द्विजो राजञ्जायते विमले कुले ॥ २६ ॥ धनधान्यचयोपेतः पुत्रपौत्रसम
न्वितः ॥ व्याधिशोकविनिर्मुक्तो जीवेच्च शरदां शतम् ॥ २७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे
रेवाखण्डे सावित्रीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेन्महीपाल देव
तीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धा महाभागा देवाः सेन्द्रा युधिष्ठिर ॥ १ ॥ स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ॥ तत्र तीर्थप्रभावेन कृतमानं
त्यमश्नुते ॥ २ ॥ विशेषाद्भाद्रपदे तु कृष्णपक्षे त्रयोदशीम् ॥ प्रधानं सर्वतीर्थानां देवैरध्यासितं पुरा ॥ ३ ॥ स्नात्वा त्रयोदशीदिने श्राद्धं कृत्वा
विधानतः ॥ देवैः संस्थापितं देवं संपूज्य वृषभध्वजम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसा
हस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे देवतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकोत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ मार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं चान्यच्छिखितीर्थमनुत्तमम् ॥ प्रधानं सर्वतीर्थानां पञ्चायतनमुत्तमम् ॥ १ ॥ तत्र तीर्थे तपस्तप्त्वा शिखार्थं हव्यवा
हनः ॥ शिखां प्राप्य शिखी भूत्वा शिखाख्यं स्थापयञ्छिवम् ॥ २ ॥ प्रतिपच्छुक्लपक्षे या भवेदाश्वयुजे नृप ॥ तदा तीर्थवरे गत्वा स्नात्वा वै नर्म
दाजले ॥ ३ ॥ देवानृषीन्पितॄंश्चान्यांस्तर्प्पयेत्तिलवारिणा ॥ हिरण्यं ब्राह्मणे दद्यात्संतर्प्य च हुताशनम् ॥ ४ ॥ गंधमाल्यैस्तथा धूपैस्ततः संपूजये
च्छिवम् ॥ अनेन विधिनाऽभ्यर्च्य शिखितीर्थे महेश्वरम् ॥ ५ ॥ विमानेनार्कवर्णेन ह्यप्सरोगणसंवृतः ॥ गीयमानस्तु गन्धर्वै रुद्रलोकं स

१ स्थापयत्—अडभाव आर्षः । अस्थापयत् । २ संतर्प्य पितॄन्वारिणा–इ० पा० ।

गच्छति ॥ ६ ॥ शत्रुक्षयमवाप्नोति तेजस्वी जायते भुवि ॥ ७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे शिखितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेद्धराधीश कोटितीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र सिद्धा महाभागाः कोटिसंख्या महर्षयः ॥ १ ॥ तपः कृत्वा सुविपुलमृषिभिः स्थापितः शिवः ॥ तथा कोटीश्वरी देवी चामुण्डा महिषार्दिनी ॥२॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां मासि भाद्रपदे नृप ॥ तीर्थकोटीः समाहूय मुनिभिः स्थापितः शिवः ॥३॥ तस्यां तिथौ च हस्तर्क्षं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ तत्र तीर्थे तदा गत्वा स्नानं कृत्वा समाहितः ॥ ४ ॥ नरकादुद्धरत्याशु पुरुषानेकविंशतिम् ॥ तिलोदकप्रदानेन किमुत श्राद्धदो नरः ॥ ५ ॥ स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ॥ तस्य तीर्थस्य योगेन सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ ॥ ६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्र्युत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ भृगुतीर्थं ततो गच्छेत्तीर्थराजमनुत्तमम् ॥ पैतामहं महापुण्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ १ ॥ ब्रह्मणा तत्र तीर्थे तु पुरा वर्षशतत्रयम् ॥ आराधनं कृतं शंभोः कस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ किमर्थं मुनिशार्दूल ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ आराधयद्देवदेवं महाभक्त्या महेश्वरम् ॥ ३ ॥ आराध्यः सर्वभूतानां जगद्भर्ता जगद्गुरुः ॥ श्रोतव्यं श्रोतुमिच्छामि महदाश्चर्यमुत्तमम् ॥ ४ ॥ धर्मपुत्रवचः श्रुत्वा मार्कंडेयो मुनीश्वरः ॥ कथयामास तद्वृत्तमितिहासं पुरातनम् ॥ ५ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ स्वपुत्रिकामभिगंतुमिच्छन्पूर्वं पितामहः ॥ शप्तस्तु देवदेवेन कोपाविष्टेन सत्तम ॥ ६ ॥ वेदास्तव विनश्यंति ज्ञानं च कमलासन ॥ अपूज्यः सर्वलोकानां भविष्यसि न संशयः ॥ ७ ॥ एवं दत्ते ततः शापे ब्रह्मा खेदावृतस्तदा ॥ रेवाया उत्तरे कूले स्नात्वा वर्षशतत्रयम् ॥ तोषयामास देवेशं तुष्टः प्रोवाच शंकरः ॥ ८ ॥ पूज्यस्त्वं भविता लोके प्राप्ते पर्वणिपर्वणि ॥ अहमत्र च वत्स्यामि दैवैश्च पितृभिः सह ॥ ९ ॥ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं ख्यातिं प्राप्तं पितामहात् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं सर्वतीर्थेष्वनुत्तमम् ॥ १० ॥ तत्र भाद्रपदे मासि कृष्णपक्षे विशेषतः ॥ अमावास्यां तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ ११ ॥ पिंडदानेन चैकेन तिलतोयेन वा नृप ॥ तृप्यंति द्वादशाब्दानि पितरो नाऽत्र संशयः ॥ १२ ॥ कन्यागते तु यस्तत्र नित्यं श्राद्धप्रदो भवेत् ॥ अवाप्य तृप्तिं तत्पूर्वे वलगंति च हसंति ष ॥ १३ ॥ सर्वेषु पितृ

१ तदा गजच्छायापर्वणि इत्यर्थः ।

तीर्थेषु श्राद्धं कृत्वास्ति यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति दर्शे तत्र न संशयः ॥ १४ ॥ पैतामहे नरः स्नात्वा पूजयन्पार्वतीपतिम् ॥ मुच्यते
नाऽत्र सन्देहः पातकैश्चोपपातकैः ॥१५॥ तत्र तीर्थे मृतानां तु नराणां भावितात्मनाम् ॥ अनिवर्तिका गती राजन्रुद्रलोकादसंशयम ॥ १६ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे पैतामहतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥
॥ २०४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ गच्छेत्ततः क्षोणिनाथ तीर्थं परमशोभनम् ॥ कुर्कुरीनाम विख्यातं सर्वपापप्रणा
शनम् ॥ १ ॥ यंयं प्रार्थयते कामं पशुपुत्रधनादिकम् ॥ तं तं ददाति देवेशी कुर्कुरी तीर्थदेवता ॥ २ ॥ क्षेत्रपालो वसेत्तत्र ढौंढेशोनाम नामतः ॥
तस्य चाऽऽराधनं कृत्वा नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥ ३ ॥ वंदनादपि राजेंद्र दौर्भाग्यं नाशमाप्नुयात् ॥ अपुत्रो लभते पुत्रमधनो धनमुत्तमम् ॥ ४ ॥
नारी नरस्तथाप्येवं लभते काममुत्तमम् ॥ स्पर्शनाद्दर्शनात्तस्य तीर्थस्य विधिपूर्वकम् ॥ ५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे कुर्कुरीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ गच्छेत्ततः क्षोणिनाथतीर्थं परमशोभनम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं दशकन्येति विश्रुतम् ॥ महादेवकृतं पुण्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ १ ॥
तत्र तीर्थे महादेवो दशकन्या गुणान्विताः ॥ ब्रह्मणो वरयामास ह्युद्वाहेन युयोज ह ॥ २ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं दशकन्येति विश्रुतम् ॥ सर्व
पापहरं पुण्यमक्षयं कीर्त्तितं फलम् ॥ ३ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कन्यां ददाति समलंकृताम् ॥ प्राप्नोति पुरुषो दत्त्वा यथाशक्त्या स्वलंकृताम् ॥ ४ ॥
तेन दानोत्थपुण्येन पूतात्मानो नराधिप ॥ वसंति रोमसंख्यानि वर्षाणि शिवसन्निधौ ॥ ५ ॥ ततः कालेन महता त्विह लोके नरेश्वर ॥ मानुष्यं
प्राप्य दुःष्प्राप्यं धनकोटीपतिर्भवेत् ॥ ६ ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या स्नात्वा विप्राय कांचनम् ॥ संप्रयच्छति शांताय सोऽत्यंतं सुखमश्नुते ॥
॥ ७ ॥ वाचिकं मानसं वाऽपि कर्मजं यत्पुरा कृतम् ॥ तत्सर्वं विलयं याति स्वर्णदानेन भारत ॥ ८ ॥ नरो दत्त्वा सुवर्णं च अपि वालाग्रमात्र
कम् ॥ तत्र तीर्थे दिवं याति मृतो नाऽस्त्यत्र संशयः ॥ ९ ॥ तत्र विद्याधरैः सिद्धैर्विमानवरमास्थितः ॥ पूज्यमानो वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्ल
वम् ॥ १० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे दशकन्यातीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम
षडुत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्याऽग्रे पावनं तीर्थं स्वर्णबिंद्विति विश्रुतम् ॥ यत्र स्नात्वा दिवं
यांति मृताश्च न पुनर्भवम् ॥१॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा दत्ते विप्राय कांचनम् ॥ तेन यत्तु फलं प्रोक्तं तच्छृणुष्व महीपते ॥२॥ सर्वेषामेव रत्नानां

कांचनं रत्नमुत्तमम् ॥ अग्नितेजःसमुद्भूतं तेन तत्परमं भुवि ॥ ३ ॥ तेनैव दत्ता पृथिवी सशैलवनकानना ॥ सपत्तनपुरा सर्वा कांचनं यः प्रयच्छति ॥
॥४॥ मानसं वाचिकं पापं कर्मणा यत्पुरा कृतम् ॥ तत्सर्वं नश्यति क्षिप्रं स्वर्णदानेन भारत ॥ ५ ॥ स्वर्णदानं तु यो दत्त्वा ह्यपि वालाग्रमात्रकम् ॥ तत्र
तीर्थे मृतो याति दिवं नास्त्यत्र संशयः ॥ ६ ॥ तत्र विद्याधरैः सिद्धैर्विमानवरमास्थितः ॥ पूज्यमानो वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ७ ॥ पूर्णे तत्र ततः
काले प्राप्य मानुष्यमुत्तमम् ॥ सुवर्णकोटिसहिते गृहे वै जायते द्विजः ॥ ८ ॥ सर्वव्याधिविनिर्मुक्तः सर्वलोकेषु पूजितः ॥ जीवेद्वर्षशतं साग्रं राजसं
सत्सु विश्रुतः ॥ ९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे सुवर्णबिंदुतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम
सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ भूमिपाल ततो गच्छेत्तीर्थं परमशोभनम् ॥ विख्यातं त्रिषु लोकेषु
पितृणामृणमोचनम् ॥ १ ॥ तत्र स्नात्वा विधानेन संतर्प्य पितृदेवताः ॥ मनुष्यश्च नृपश्रेष्ठ दानं दत्त्वाऽनृणो भवेत् ॥ २ ॥ इच्छंति पितरः सर्वे
स्वार्थहेतोः सुतं यतः ॥ पुन्नाम्नो नरकात्पुत्रोऽस्मानयं मोचयिष्यति ॥ ३ ॥ पिंडदानं जलं तात ऋणमुत्तममुच्यते ॥ पितणां तद्धि वै प्रोक्तमृणं
दैवमतः परम् ॥ ४ ॥ अग्निहोत्रं तथा यज्ञाः पशुबंधास्तथेष्टयः ॥ इति देवऋणं प्रोक्तं शृणु मानुष्यकं ततः ॥ ५ ॥ ब्राह्मणेषु च तीर्थेषु देवायतन
कर्मसु ॥ प्रतिश्रुत्य ददेत्तत्तद्व्यवहारः कृतो यथा ॥ ६ ॥ ऋणत्रयमिदं प्रोक्तं पुत्राणां धर्मनंदन ॥ सत्पुत्रास्ते तु राजेंद्र स्नाता य ऋणमोचने ॥ ७ ॥
ऋणत्रयाद्विमुच्यंते ह्यपुत्राः पुत्रिणस्तथा ॥ तस्मात्तीर्थवरं प्राप्य पुत्रेण नियतात्मना ॥ पितृभ्यस्तर्पणं कार्यं पिंडदानं विशेषतः ॥ ८ ॥
तत्र तीर्थे हुतं दत्तं गुरवस्तोषिता यदि ॥ मृतानां सप्त जन्मानि फलमक्षयमश्नुते ॥ ९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे ऋणमोचनतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नामाष्टोत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥
तस्यैवानंतरं पार्थ पुष्कलीतीर्थमुत्तमम् ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा ह्यश्वमेधफलं लभेत् ॥ १ ॥ क्षमानाथं ततो गच्छेत्तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ देव
दानवगंधर्वैरप्सरोभिश्च सेवितम् ॥ २ ॥ तत्र तिष्ठति देवेशः साक्षाद्रुद्रो महेश्वरः ॥ भारेण महता जातो भारभूतिरिति स्मृतः ॥ ३ ॥ ॥ युधिष्ठिर
उवाच ॥ ॥ भारभूतीति विख्यातं तीर्थं सर्वगुणान्वितम् ॥ श्रोतुमिच्छामि विप्रेंद्र परं कौतूहलं हि मे ॥ ४ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ भार
भूतिसमुत्पत्तिं शृणु पांडवसत्तम ॥ विस्तरेण यथा प्रोक्ता पुरा देवेन शंभुना ॥ ५ ॥ आसीत्कृतयुगे विप्रो वेदवेदांगपारगः ॥ विष्णुशर्मेति विख्यातः
सर्वशास्त्रार्थपारगः ॥ ६ ॥ क्षमा दमो दया दानं सत्यं शौचं धृतिस्तथा ॥ विद्या विज्ञानमास्तिक्यं सर्वं तस्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥ ७ ॥ ईदृग्गुणा हि ये

विप्रा भवंति नृपसत्तम ॥ पतितान्नरके घोरे तारयंति पितृंस्तु ते ॥ ८ ॥ इंद्रियलोलुपा विप्रा ये भवंति नृपोत्तम ॥ पतंति नरके घोरे रौरवे पाप
मोहिताः ॥ ९ ॥ ये क्षांतदांताः श्रुतिपूर्णकर्णा जितेंद्रियाः प्राणिवधान्निवृत्ताः ॥ प्रतिग्रहे संकुचिताग्रहस्तास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥ १० ॥
एवं गुणगणाकीर्णो ब्राह्मणो नर्मदातटे ॥ वसते ब्राह्मणैः सार्धं शिलोञ्छवृत्तिजीवनः ॥ ११ ॥ तादृशं ब्राह्मणं ज्ञात्वा देवदेवो महेश्वरः ॥ द्विज
रूपधरो भूत्वा तस्याश्रममगात्स्वयम् ॥ १२ ॥ दृष्ट्वा तं ब्राह्मणैः सार्धमुच्चरंतं पदक्रमम् ॥ अभिवादयते विप्रं स्वागतेन च पूजितः ॥ १३ ॥
प्रोवाच तं मुहूर्त्तेन ब्राह्मणो विस्मयान्वितः ॥ किमथ तद्बटो ब्रूहि ।किं करोमि तवेप्सितम् ॥ १४ ॥ ॥ बटुरुवाच ॥ ॥ विद्यार्थिनमनुप्राप्तं विद्धि
मां द्विजसत्तम ॥ ददासि यदि मे विद्यां ततः स्थास्यामि ते गृहे ॥ १५ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ सर्वेषामेव विप्राणां बटो त्वं गोत्र उत्तमे ॥
दानानां परमं दानं कथं विद्या च दीयते ॥ १६ ॥ गुरुशुश्रूषया विद्या पुष्कलेन धनेन वा ॥ अथवा विद्यया विद्या भवतीह फलप्रदा ॥ १७ ॥
॥ ॥ बटुरुवाच ॥ ॥ यथान्ये बालकाः स्नाताः शुश्रूषंति ह्यहर्निशम् ॥ तथाऽहं बटुभिः सार्धं शुश्रूषामि न संशयः ॥ १८ ॥ तथेति चोक्त्वा
विप्रेंद्रः पाठयंस्तं दिनेदिने ॥ वर्त्तते सह शिष्यैः स शिलोञ्छानुपहारयन् ॥१९॥ ततः कतिपयाहोभिः प्रोक्तो बटुभिरीश्वरः ॥ पचनाद्यं बटो कर्म
कुरु क्रमत आगतम् ॥ २० ॥ तथेति चोक्तो देवेशो भारग्राममुपागतः ॥ ध्यात्वा वनस्पतीः सर्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥ २१ ॥ यावदागच्छते विप्रो
बटुभिः सह मंदिरम् ॥ अदर्शनाभिः कर्त्तव्यं तावदन्नं सुसंस्कृतम् ॥ २२ ॥ एवमुक्त्वा तु ताः सर्वा विश्वरूपो महेश्वरः ॥ क्रीडनार्थं गतस्तत्र बटुवेष
धरः पृथक् ॥२३॥ दृष्ट्वा समागतं तत्र बटुवेषधरं पृथक् ॥ धिक्त्वां च परुषं वाक्यमूचुस्ते गिरिसन्निधौ ॥२४॥ क्षुत्क्षामकंठाः सर्वे च गत्वा तु किल
मंदिरम् ॥ त्वया सिद्धन चाऽन्नेन तृप्तिं यास्यामहे वयम् ॥२५॥ तद्वृथा चिंतितं सव त्वयागत्य कृतं द्विज ॥ मिथ्याप्रतिज्ञेन सता दुरनुष्ठितमद्य ते
॥२६॥ बटुरुवाच॥संतापमनुतापं वा भोजनार्थं द्विजर्षभाः॥मा कुरुध्वं यथान्यायं सिद्धेऽन्ने गृहमेष्यथ॥२७॥बटुरुवाच॥दिनशेषेण चास्माकं पंचतां
च दिनेदिने ॥ निष्पत्तिं याति वा नेति तदसिद्धमशेषतः ॥ २८ ॥ असिद्धं सिद्धमस्माकं यत्त्वया समुदाहृतम् ॥ दृष्ट्वाऽनृतं गतास्तत्र त्वां बद्ध्वांऽ
भसि निक्षिपे ॥ २९ ॥ ॥ बटुरुवाच ॥ ॥ भोभोः शृणुद्ध्व सर्वेऽत्र सोपाध्याया द्विजोत्तमाः ॥ प्रतिज्ञां मम दुर्द्धर्षां यां श्रुत्वा विस्मयो
भवेत् ॥ ३० ॥ यदि सिद्धमिदं सर्वमन्नं स्यादाश्रमे गुरोः ॥ यूयं बध्वा मया सर्वे क्षेप्तव्या नर्मदांभसि ॥ ३१ ॥ अथवाऽन्नं न सिद्धं स्याद्भवद्भि

र्ढबन्धनेः ॥ गुरोस्तु पश्यतो बध्वा क्षेप्तव्योऽहं नर्मदाह्रदे ॥ ३२ ॥ तथेति कृत्वा ते सर्वे समयं गुरुसन्निधौ ॥ स्नात्वा जाप्यविधानेन भूतग्रामं ततो ययुः ॥ ३३ ॥ दृष्ट्वा ते विस्मयं जग्मुर्विस्तृते भक्ष्यभोजने ॥ षड्रसेन नृपश्रेष्ठ भुक्त्वा हुत्वा पृथक्पृथक् ॥ ३४ ॥ ततः प्रोवाच वचनं हृष्टपुष्टो द्विजोत्तमः ॥ वरदोऽस्मि वरं वत्स वृणु यत्तव रोचते ॥ ३५ ॥ सांगोपांगास्तु ते वेदाः शास्त्राणि विविधानि च ॥ प्रतिभास्यंति ते विप्र मदीयोऽस्तु वरस्त्वयम् ॥३६॥ प्रणम्य बटुभिः सार्धं स चिक्रीड यथासुखम् ॥ द्वितीये तु ततः प्राप्ते दिवसे नर्मदाजले ॥ ३७ ॥ क्रीडनार्थं गताः सर्वे सोपाध्याया युधिष्ठिर ॥ ततः स्मृत्वा पणं सर्वे भाषयित्वा विधानतः ॥३८॥ उपाध्यायमथोवाच नत्वा देवः कृतांजलिः॥ जले प्रक्षेपयाम्यद्य निष्प्रतिज्ञान्बटून्प्रभो ॥ ३९ ॥ तद्देवस्य वचः श्रुत्वा नष्टास्ते बटवो नृप ॥ गुरोस्तु पश्यतो राजन्धावमाना दिशो दश ॥ ४० ॥ वायुवेगेन देवेन लुं[2]ञ्जितास्ते समंततः ॥ भारं बध्वा तु सर्वेषां बटूनां च नरेश्वर ॥ ४१ ॥ शापानुग्रहको देवोऽक्षिपत्तोये यथा गृहे ॥ ततो विषादमगमद्दृष्ट्वा तान्नर्मदाजले ॥ ४२ ॥ गुरुणा बटुरुक्तोऽथ किमेतत्साहसं कृतम् ॥ एतेषां मातृपितरो बालकानां गृहेंऽगनाः ॥ ४३ ॥ यदि पृच्छंति ते बालान्क्व गतान्कथयाम्यहम् ॥ एवं स्थिते महाभाग यदि कश्चिन्मरिष्यति ॥४४॥ तदा स्वकीयजीवेन त्वं योजयितुमर्हसि ॥ मृतेषु तेषु विप्रेषु न जीवे निश्च यो मृतः ॥ ४५ ॥ ब्रह्महत्याश्च ते बह्वयो भविष्यंति मृते मयि ॥ द्विजबन्धनमात्रेण नरको भवति ध्रुवम् ॥ ४६ ॥ मरणाद्यां गतिं यासि न तां वेद्मि द्विजाधम ॥ एवमुक्तः स्मितं कृत्वा देवदेवो महेश्वरः ॥४७॥ भारभूतेश्वरे तीर्थे उज्जहार जलाद्द्विजान् ॥ मुक्त्वा भारं तु देवेन च्छादयित्वा तु तान्द्विजान्॥४८॥लिंगं प्रतिष्ठितं तत्र भारभूतेति विश्रुतम्॥मृतांस्तान्वै द्विजान्दृष्ट्वा ब्रह्महत्या निराकृता॥४९॥गतानिपञ्चवेदृष्ट्वाब्रह्महत्याशतानि वै ॥ ततः स विस्मयाविष्टो दृष्ट्वा तान्बालकान्गुरुः॥५०॥नाऽन्यस्य कस्यचिच्छक्तिरेवं स्यादीश्वरं विना॥ज्ञात्वा तं देवदेवेशं प्रणाममकरोद्द्विजः ॥५१॥ अज्ञानेन मया सत्र यदुक्तं परमेश्वर ॥ अप्रियं यत्कृतं सर्वं क्षंतव्यं तन्मम प्रभो ॥ ५२ ॥ ॥ देव उवाच ॥ ॥ भगवन्गुरुर्भवान्देवो भवान्मम पिता महः ॥ वेदगर्भ नमस्तेस्तु नास्ति कश्चिद्व्यतिक्रमः ॥५३॥ जनिता चोपनेता च यस्तु विद्यां प्रयच्छति ॥ अन्नदाता भयत्राता पंचैते पितरः स्मृताः ॥ ५४ ॥ एवमुक्त्वा जगन्नाथो विष्णुशर्माणमानतः ॥ तत्र तीर्थे जगामाऽऽशु कैलासं धरणीधरम् ॥ ५५ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं भारभूतीति विश्रु

---

१ अक्षराधिक्यमार्षम् । २ लुंजिताः—धृत्वा धृत्वा एकत्र कृताः—इत्यर्थः । ३ न जीवे निश्चयो मृतः—न जीवे-अहं न जीविष्यामि—इत्यर्थः । मृतः—स्याम्—इति निश्चयः—निश्चयेन मरिष्यामि—इति वाक्यार्थः ।

तम् ॥ विख्यातं सर्वलोकेषु महापातकनाशनम् ॥ ५६ ॥ तत्र तीर्थे पुनर्वृत्तमितिहासं ब्रवीमि ते ॥ सर्वपापहरं दिव्यमेकाग्रस्त्वं शृणुष्व तत् ॥
॥ ५७ ॥ पुरा कृतयुगस्यादौ वैश्यः कश्चिन्महामनाः ॥ सुकेश इति विख्यातस्तस्य पुत्रोऽतिधार्मिकः ॥ ५८ ॥ सोमशर्मेति विख्यातो मृतः
पृथुललोचनः ॥ स सखायं वणिक्पुत्रं कंचिच्चक्रे दरिद्रिणम् ॥ ५९ ॥ सहदेवमिति ख्यातं सर्वकर्मसु कोविदम् ॥ एकदा तु समं तेन व्यवहारम
चिंतयत् ॥ ६० ॥ सखे समुद्रयानेन गच्छावोत्तरणैः शुभैः ॥ भांडं बहु समादाय मदीये द्रव्यसाधने ॥ ६१ ॥ परं तीरं गमिष्याव उत्कर्षस्त्वा
वयोः समः ॥ इति तौ मंत्रयित्वा तु मंत्रवत्समभीप्सितम् ॥ ६२ ॥ सर्वं प्रयाणकं गृह्य ह्यारूढौ लवणोदधिम् ॥ तौ गत्वा तु परं भांडं
विक्रीय पुरतस्तदा ॥ ६३ ॥ प्राप्तौ बहु सुवर्णं च रत्नानि विविधानि च ॥ नावं तां संगतां कृत्वा पश्चात्तावारुरोहतुः ॥ ६४ ॥ नावमंतर्जले
दृष्ट्वा निशीथे स्वर्णसंभृताम् ॥ दृष्ट्वा तु सोमशर्माणमुत्संगे कृतमस्तकम् ॥ ६५ ॥ शयानमतिविश्वस्तं सहदेवो व्यचिंतयत् ॥ एष निद्रावशं
यातो मयि प्राणान्निधाय वै ॥ ६६ ॥ अस्याधीनमिदं सर्वं द्रव्यरत्नमशेषतः ॥ उत्कर्षार्द्धं तु मे दद्यात्तत्र गत्वेति वा नवा ॥ ६७ ॥ इति
निश्चित्य मनसा पापस्तं लवणोदधौ ॥ चिक्षेप सोमशर्माणं पापध्यातेन चेतसा ॥ ६८ ॥ उत्तीर्य तरणात्तस्माद्गत्वा संगृह्य तद्धनम् ॥ ततः
कतिपयाहोभिः संयुक्तः कालधर्मणा ॥ ६९ ॥ गतो यमपुरं घोरं गृहीतो यमकिंकरैः ॥ स नीतस्तेन मार्गेण यत्र संतपते रविः ॥ ७० ॥ कृत्वा
द्वादशधात्मानं संप्राप्ते प्रलये यथा ॥ सुतीक्ष्णाः कण्टका यत्र यत्र श्वानः सुदारुणाः ॥ ७१ ॥ तीक्ष्णदंष्ट्रा महाव्याला व्याघ्रा यत्र महावृकाः ॥
सुतप्ता वालुका यत्र क्षुधा तृष्णा तमो महत् ॥ ७२ ॥ पानीयस्य कथा नास्ति न च्छाया नाऽऽश्रमः क्वचित् ॥ अन्नं पानीयसहितं यावत्त
दीयते विषम् ॥ ७३ ॥ छायां संप्रार्थमानानां भृशं ज्वलति पावकः ॥ तैर्दह्यमाना बहुशो विलपंति मुहुर्मुहुः ॥ ७४ ॥ हा भ्रातर्मातः पुत्रेति
पतन्ति पथि मूर्च्छिताः ॥ इत्थंभूतेन मार्गेण स नीतो यमकिंकरैः ॥ ७५ ॥ यत्र तिष्ठति देवेशः प्रजासंयमनो यमः ॥ ते द्वारदेशे तं मुक्त्वाच
चक्षुर्यमकिंकराः ॥ ७६ ॥ बद्ध्वा तं गलपाशेन ह्यासीनं मित्रघातिनम् ॥ अवधारय देवेश बुध्यस्व यदनन्तरम् ॥ ७७ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥
॥१५२॥ न तु पूर्वं मुखं दृष्टं मया विश्वासघातिनाम् ॥ ये मित्रद्रोहिणः पापास्तेषां किं शासनं भवेत् ॥ ७८ ॥ ऋषयोऽत्र विचारार्थं नियुक्ता निपुणाः
स्थिताः ॥ ते यत्र ब्रुवते तत्र क्षिपध्वं मा विचार्यताम् ॥ ७९ ॥ इत्युक्तास्ते तमादाय किंकराः शीघ्रगामिनः ॥ मुनीशांस्तत्र तान्प्रत्युस्तं निवेद्य ॥३२६॥
यमाज्ञया ॥ ८० ॥ द्विजा अनेन मित्रं स्वं प्रसुप्तं निशि घातितम् ॥ विश्वस्तं धनलोभेन को दण्डोऽस्य भविष्यति ॥ ८१ ॥ ॥ मुनय

ऊचुः ॥ ॥ अदृष्टपूर्वमस्माभिर्वदनं मित्रघातिनाम् ॥ कृत्वा पटांतरे ह्येनं शृण्वन्तु गतिमस्य ताम् ॥ ८२ ॥ ते शास्त्राणि विचार्याथ ऋषयश्च
परस्परम् ॥ आहूय यमदूतांस्तानूचुर्ब्राह्मणपुंगवाः ॥ ८३ ॥ आलोकितानि शास्त्राणि वेदाः सांगाः स्मृतीरपि ॥ पुराणानि च मीमांसा दृष्ट
मस्माभिरत्र च ॥ ८४ ॥ ब्रह्मघ्न च सुरापे च स्तेये गुर्वंगनागमे ॥ निष्कृतिर्विहिता शास्त्रे कृतघ्ने नाऽस्ति निष्कृतिः ॥ ८५ ॥ ये स्त्रीघ्नाश्च गुरु
घ्नाश्च ये बालब्रह्मघातिनः ॥ विहिता निष्कृतिः शास्त्रे कृतघ्ने नाऽस्ति निष्कृतिः ॥ ८६ ॥ वापीकूपतडागानां भेत्तारो ये च पापिनः ॥ उद्यानवा
टिकानां च छेत्तारो ये च दुर्जनाः ॥ ८७ ॥ दावाग्निदाहका ये च सततं येऽसुर्हिंसकाः[1] ॥ न्यासापहारिणो ये च गरदाः स्वामिवंचकाः ॥ ८८ ॥
मातापितृगुरूणां च त्यागिनो दोषदायिनः ॥ स्वभर्तृवंचनपरा या स्त्री गर्भप्रघातिनी ॥ ८९ ॥ विवेकरहिता या स्त्री याऽस्नाता भोजने रता ॥
द्विकालभोजनरतास्तथा वैष्णववासरे ॥ ९० ॥ तासां स्त्रीणां गतिर्दृष्टा न तु विश्वासघातिनाम् ॥ विश्वासघातिनां पुंसां मित्रद्रोहकृतां तथा॥९१॥
तेषां गतिर्न वेदेषु पुराणेषु च का कथा ॥ इति स्थितेषु पापेषु गतिरेषां न विद्यते ॥ ९२ ॥ नाऽन्या गतिर्मित्रहनने विश्वस्तघ्ने च नः श्रुतम् ॥
इतो नीत्वा यमदूता एनं विश्वस्तघातिनम् ॥ ९३ ॥ कल्पकोटिशतं साग्रं पर्यायेण पृथक्पृथक् ॥ नरकेषु च सर्वेषु त्रिंशत्कोटिषु संख्यया ॥ ९४ ॥
क्षिप्यतामेष मित्रघ्नो विचारो मा विधीयताम् ॥ इति ते वचनं श्रुत्वा किंकरास्तं निगृह्य च ॥ ९५ ॥ यत्र ते नरका घोरास्तत्र क्षेप्तुं गतास्ततः ॥
ते तमादाय हि नरके घोरे रौरवसंज्ञिते ॥ ९६॥ चिक्षिपुस्तत्र पापिष्ठं क्षिप्ते रावोऽभवन्महान् ॥ नरकस्थितभूतेषु मोक्तव्यो नैष पापकृत् ॥ ९७ ॥
अस्य संस्पर्शनादेव पीडा शतगुणा भवेत् ॥ यथा व्यथासिकाष्ठैश्च समिद्धैर्दहनात्मकैः ॥ ९८ ॥ भवति स्पर्शनात्तस्य किमेतेन कृतामलम् ॥
यथा दुर्जनसंसर्गात्सुजनो याति लाघवम् ॥ ९९ ॥ सन्निधानात्तथास्याऽऽशु क्षते क्षारावसेचनम् ॥ प्रसादः क्रियतामाशु नीयतां नरकेऽन्यतः ॥
॥ १०० ॥ एवमुक्तास्ततस्तैस्तु गतास्ते त्वशुचिं प्रति ॥ तत्र ते नारकाः संति पूर्ववत्तेऽपि चुक्रुशुः ॥ १ ॥ एवं ते किंकराः सर्वेऽपर्यटन्नरकमं
डले ॥ नरकेऽपि स्थितिस्तस्य नास्ति पापस्य दुर्मतेः ॥ २ ॥ यदा तदा तु ते सर्वे तं गृह्य यमसन्निधौ ॥ गत्वा निवेद्य तत्सर्वं यदुक्तं नारकैर्नरैः ॥
नरके न स्थितिर्यस्य तस्य किं क्रियतां वद ॥ ३ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ पापिष्ठ एष वै यातु योनिं तिर्यङ्निषेविताम् ॥ कालं मुनिभिरु
द्दिष्टः तिर्यग्योनिं प्रवेश्यताम् ॥ ४ ॥ एवमुक्ते तु वचने प्रजासंयमनेन च ॥ स गतः कृमितां पापो विष्ठासु च पृथक्पृथक् ॥ ५ ॥

१ असुर्हिंसकाः—जीवहिंसकाः—इत्यर्थः ।

ततोऽसौ दंशमशकान्पिपीलिकसमुद्भवान् ॥ यूकामत्कुणकाश्चांश्च गत्वा पक्षित्वमागतः ॥ ६ ॥ स्थावरत्वं गतः पश्चात्पाषाणत्वं
ततः परम् ॥ सरीसृपानजगरवराहमृगहस्तिनः ॥ ७ ॥ वृकश्वानखरोष्ट्रांश्च शूकरीं ग्रामजातिकाम् ॥ योनिमाश्वतरीं प्राप्य तथा महि
षसंभवाम् ॥ ८ ॥ एताश्चान्याश्च बह्वीर्वै प्राप योनीः क्रमेण वै ॥ स ता योनीरनुप्राप्य धुर्योऽभूद्भारवाहकः ॥ ९ ॥ स गृहे पार्थिवेशस्य
धार्मिकस्य यशस्विनः ॥ स दृष्ट्वा कार्त्तिकीं प्राप्तामेकदा नृपसत्तमः ॥ ११० ॥ पुरोहितं समाहूय ब्राह्मणांश्च तथा बहून् ॥ न गृहे कार्त्तिकीं कुर्य्या
देतन्मे बहुशः श्रुतम् ॥ ११ ॥ समेता कुत्र यास्याम इति ब्रूत द्विजोत्तमाः ॥ यो गृहे कार्तिकीं कुर्यात्स्नानदानादिवर्जितः ॥ १२ ॥ संवत्सरकृतात्पु
ण्यात्स बहिर्भवति श्रुतिः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तीर्थं सर्वगुणान्वितम् ॥ १३ ॥ सहितास्तत्र गच्छामः स्नातुं दातुं च शक्तितः ॥ एवमुक्ते तु वचने
पार्थिवेन द्विजोत्तमाः ॥ १४ ॥ ऊचुः श्रेष्ठं नृपश्रेष्ठ रेवाया उत्तरे तटे ॥ भारेश्वरेति विख्यातं मुक्तितीर्थं नृपोत्तम ॥ १५ ॥ तत्र यामो वयं सर्वे सर्व
पापक्षयावहम् ॥ एवमुक्तः स नृपतिर्गृहीत्वा प्रचुरं वसु ॥ १६ शकटं संभृतं कृत्वा तत्र युक्तः स धूर्वहः ॥ यः कृत्वा मित्रहननं गोयोनिं समुपागतः
॥ १७ ॥ इत्थं स नर्मदातीरे संप्राप्तस्तीर्थमुत्तमम् ॥ गत्वा चतुर्दशीदिने ह्युपवासकृतक्षणः ॥ १८ ॥ गत्वा स नर्मदातीरे नाम रुद्रेत्यनुस्मरन् ॥
शुचिप्रदेशाच्च मृदं मंत्रेणाऽनेन गृह्यताम् ॥ १९ ॥ उद्धृतासि वराहेण रुद्रेण शतबाहुना ॥ अहमप्युद्धरिष्यामि प्रजया बंधनेन च ॥ १२० ॥ स एवं
तां मृदं नीत्वा मुक्त्वा तीरे तथोत्तरे ॥ ददर्श भास्करं पश्चान्मंत्रेणाऽनेन चालभेत् ॥ २१ ॥ अश्वक्रांते रथक्रांते विष्णुक्रांते वसुन्धरे ॥ मृत्तिके हर
मे पापं जन्मकोटिशतार्जितम् ॥ २२ ॥ तत एवं विगाह्यापो मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ त्वं नर्मदे पुण्यजले तवांभः शंकरोद्भवम् ॥ २३ ॥ स्नानं प्रकुर्वतो
मेऽद्य पापं हरतु चार्जितम् ॥ स स्नात्वाऽनेन विधिना संतर्प्य पितृदेवताः ॥ २४ ॥ ययौ देवालयं पश्चादुपहारैः समन्वितः ॥ भक्त्या संचिंत्य
सान्निध्ये शकरं लोकशंकरम् ॥ २५ ॥ पुराणोक्तविधानेन पूजां समुपचक्रमे ॥ पूजाचतुष्टयं देवि शिवरात्र्यां निगद्यते ॥ २६ ॥ संस्नाप्य प्रथमे
यामे पंचगव्येन शंकरम् ॥ घृतेन पूरणं पश्चात्कृतं नृपवरेण तु ॥ २७ ॥ धूपदीपौनिवेद्याद्यं संकल्प्य च यथाविधि ॥ अर्घेणानेन देवेशं मंत्रेणानेन
शंकरम्॥२८॥नमस्ते देवदेवेश शंभो परमकारण ॥ गृहाणार्घमिमं देव संसाराघमपाकुरु ॥२९॥ वित्तानुरूपतो दत्तं सुवर्णं मंत्रकल्पितम् ॥ अग्निर्हि
देवाः सर्वे सुवर्णं च हुताशनात् ॥ १३० ॥ अतः सुवर्णदानेन प्रीताः स्युः सर्वदेवताः ॥ तदर्घं सर्वदा दातुः प्रीतो भवतु शंकरः ॥ ३१ ॥ अनेन
विधिना तेन पूजितः प्रथमे शिवः ॥ यामे द्वितीये तु पुनः पूर्वोक्तविधिना चरेत् ॥ ३२ ॥ स्नापयामास दुग्धेन गव्येन त्रिपुरांतकम् ॥ तंदुलैः

पूरणं पश्चात्कृतं लिंगस्य शूलिनः ॥ ३३ ॥ कृत्वा विधानं पूर्वोक्तं दत्तं वस्त्रयुगं सितम् ॥ श्वेतवस्त्रयुगं यस्माच्छंकरस्यातिवल्लभम् ॥ ३४ ॥ प्रीतो भवति वै शंभुर्दत्तेन श्वेतवाससा ॥ यामं तृतीयं संप्राप्तं दृष्ट्वा नृपतिसत्तमः ॥ ३५ ॥ देवं संस्नाप्य मधुना पूरणं चक्रिवांस्तिलैः ॥ तिलद्रोणप्रदानं च कुर्यान्मंत्रमुदीरयन् ॥ ३६ ॥ तिलाः श्वेतास्तिलाः कृष्णाः सर्वपापहरास्तिलाः ॥ तिलद्रोणप्रदानेन संसारश्छिद्यतां मम ॥ ३७ ॥ अनेन विधिना राजा यामिनीयामपूजनम् ॥ अतिवाद्य विनोदेन ब्रह्मघोषेण जागरम् ॥ ३८ ॥ चकार पूजनं शंभोर्बहुपुण्यप्रसाधकम् ॥ ये जागरे त्रिनेत्रस्य शिवरात्र्यां शिवस्थिताः ॥३९॥ ते यां गतिं गताः पार्थ न तां गच्छंति यज्विनः ॥ पापानि यानि कानि स्युः कोटिजन्मार्जितान्यपि ॥ ॥ १४० ॥ हरकेशवयोः स्नांति जागरे यांति संक्षयम् ॥ यावंतो निमिषा नृणां भवंति निशि जाग्रताम् ॥ ४१ ॥ निमिषेनिमिषे राजन्नश्वमेधफलं ध्रुवम् ॥ उपवासपराणां च देवायतनवासिनाम् ॥ ४२ ॥ शृण्वतां धर्ममाख्यानं ध्यायतां हरकेशवौ ॥ न तां बहुसुवर्णेन क्रतुना गतिमाप्नुयुः ॥ ॥ ४३ ॥ शिवरात्रिस्तिथिः पुण्या कार्तिकी च विशेषतः ॥ रेवाया उत्तरं कूलं तीरं भारेश्वरेति च ॥ ४४ ॥ जागृतश्चातिदुःखेन कथं पापं न हास्यति ॥ इत्थंस जागरं कृत्वा शिवरात्र्यां नरेश्वरः ॥ ४५ ॥ प्रभाते विमले गत्वा नर्मदातीरमुत्तमम् ॥ स्नापितास्तेन ते सर्वे वाहनानि गजादयः ॥ ४६ ॥ येस्तु वाहैर्गतस्तीर्थं स्नातोऽहं स्नापयामि तान् ॥ तत्र मध्यस्थितः स्नातस्तिर्यक्त्वान्निर्गतो वणिक् ॥ ४७ ॥ दानं ददौ तानुदिश्य किंचिच्छत्त्यनुरूपतः ॥ तेन वाहकृताद्दोषान्मुक्तो भवति मानवः ॥ ४८ ॥ अन्यथाऽसौ कृतो लाभः कृतो व्रजति तान्प्रति ॥ संस्नाप्य तं ततो राजा स्वयं स्नात्वा विधानतः ॥४९॥ संतर्प्य पितृदेवांश्च कृत्वा श्राद्धं यथाविधि॥कृत्वा पिंडान्पितृभ्यश्च वृषमुत्सृज्य लक्षणम् ॥१५०॥ गत्वा देवालयं पश्चाद्देवं तीर्थोदकेन च॥संस्नाप्य पंचगव्येन ततः पंचामृतेन च ॥५१॥सर्व्वौषधिजलेनैव ततः शुद्धोदकेन च॥चंदनेन सुगंधेन समालभ्य च शंकरम्॥५२॥कुंकुमैश्च सकर्पूरैर्गंधैश्च विविधैस्तथा ॥ पुष्पौघैश्च सुगंधाढ्यैश्चतुर्थं लिंगपूरणम् ॥५३॥कृतं नृपवरेणाऽत्र कुर्वता पूर्वकं विधिम्॥गोदानं च कृतं पश्चाद्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ५४ ॥ धेनुके रुद्ररूपाऽसि रुद्रेण परिनिर्मिता ॥ अस्मिन्नगाधे संसारे पतंतं मां समुद्धर ॥ ५५ ॥ धेनुं स्वलंकृतां दद्यादनेन विधिना ततः ॥ क्षमाप्य देवदेवेशं ब्राह्मणान्भोजयेद्बहून् ॥ ५६ ॥ षड्विधैर्भोजनैर्भक्ष्यैर्वासोभिस्तान्समर्चयेत् ॥ दक्षिणाभिर्विचित्राभिः पूजयित्वा क्षमापयेत् ॥ ५७ ॥ स स्वयं बुभुजे पश्चात्परिवारसमन्वितः ॥ तामेव रजनीं तत्र न्यवसज्जगतीपतिः ॥ ५८ ॥ तस्य तत्रोषितस्यैवं निशीथेऽथ नरेश्वर ॥ आकाशे सोऽति शुश्राव दिव्यवाणीसमीरितम् ॥ ५९ ॥ ॥ वागुवाच ॥ ॥ राजन्समंततो लोके फलं भवति सांप्रतम् ॥

संसारसागरे ह्यत्र पतितानां दुरात्मनाम् ॥ १६० ॥ यदि संनिधिमात्रेण फलं तत्रोच्यते कथम् ॥ यदि शंतनुवंशस्य तत्रोन्मादकरं भवेत् ॥ ६१ ॥
य एष त्वद्गृहे वोढा ह्यतिभारधुरंधरः ॥ अनेन मित्रहननं पापं विश्वासघातनम् ॥ ६२ ॥ कृतं जन्मसहस्राणामतीते परिजन्मनि ॥ गतेन पाप्मना
ऽऽत्मानं नरकेषु च संस्थितिः ॥ ६३ ॥ ततो योनिसहस्रेषु गतिस्तिर्यक्षु चैव हि ॥ गोयोनिं समनुप्राप्तस्त्वद्गृहे स सुदुर्मतिः ॥ ६४ ॥ स्नापितश्च
त्वया तीर्थे ह्यस्मिन्पर्वसमागमे ॥ दृष्ट्वा पूजां त्वया कृतां कृता जागरणक्रिया ॥ ६५ ॥ तेन निष्कल्मषो जातो मुक्त्वा देहं तवाऽग्रतः ॥ स्वर्गं
प्रति विमानस्थः सोद्य राजन्गमिष्यति ॥ ६६ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एवमुक्ते निपतितो धुर्यः प्राणैर्व्ययुज्यत ॥ विमानवरमारूढस्तत्क्षणा
त्समदृश्यत ॥ ६७ ॥ स तं प्रणम्य राजेंद्रमुवाच प्रहसन्निव ॥ ६८ ॥ ॥ वृष उवाच ॥ ॥ भोभो नृपवरश्रेष्ठ तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ यत्र
चाऽस्मद्विधस्तीर्थे मुच्यते पातकैर्नरः ॥ मया ज्ञातमशेषेण मत्समो नास्ति पातकी ॥ ६९ ॥ अतः परं किं तु कुर्यां परं तीर्थाऽनुकीर्त्तनम् ॥
भवान्माता भवान्भ्राता भवांश्चैव पितामहः ॥ १७० ॥ क्षंतव्यं प्रणतोऽस्म्यद्य यस्मिंस्तीर्थे हि मादृशाः ॥ गतिमीदृग्विधां यांति न जाने तव का
गतिः ॥ ७१ ॥ समाराध्य महेशानं संपूज्य च यथाविधि ॥ का गतिस्तव संभाष्या देवतुल्यां मम प्रभो ॥ ७२ ॥ त्वरयंति च मां ह्येते दिविस्थाः
प्रणयाद्गणाः ॥ स्वस्त्यस्तु ते गमिष्यामीत्युक्त्वा सोंऽतर्दधे क्षणात् ॥ ७३ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ गते चाऽदर्शनं तत्र स राजा विस्म
यान्वितः ॥ तीर्थमाहात्म्यमतुलं वर्णयन्स्वपुरं गतः ॥ ७४ ॥ इत्थंभूतं हि तत्तीर्थं नर्मदायां व्यवस्थितम् ॥ सर्वपापक्षयकरं सर्वदुःखघ्नमुत्तमम् ॥
॥ ७५ ॥ उपपापानि नश्यंति स्नानमात्रेण भारत ॥ कार्त्तिकस्य चतुर्दश्यामुपवासपरायणः ॥ ७६ ॥ चतुर्द्वा पूरयेल्लिंगं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वंगनागमः॥७७॥महापापानि चत्वारि चतुर्भिर्यांति संक्षयम् ॥ सोश्वमेधस्य यज्ञस्य लभते फलमुत्तमम् ॥७८॥ कार्त्तिके
शुक्लपक्षस्य चतुर्दश्यामुपोषितः॥ स्वर्णदानाच्च तत्तीर्थे यज्ञस्य लभते फलम् ॥७९॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां वैशाखे मासि पूर्ववत् ॥ दीपं पिष्टमयं कृत्वा
पितॄन्सर्वान्विमोक्षयेत् ॥ १८० ॥ तत्र यद्दीयते दानमपि वालाग्रमात्रकम् ॥ तदक्षयफलं सर्वमेवमाह महेश्वरः ॥८१॥ भारभूत्यां मृतानां तु नराणां
भावितात्मनाम् ॥ अनिवर्त्तिका गती राजञ्छिवलोकान्निरन्तरम् ॥ ८२ ॥ अथवा लोकवृत्त्यर्थं मर्त्यलोकं जिगीषति ॥ सांगवेदज्ञविप्राणां जायते
विमलेकुले ॥ ८३ ॥ धनधान्यसमायुक्तो वेदविद्यासमन्वितः ॥ सर्वव्याधिविनिर्मुक्तो जीवेच्च शरदां शतम् ॥ ८४ ॥ पुनस्तत्तीर्थमासाद्य अक्षयं

१ तत्र—वृषयोनिगते—वैश्ये—इत्यर्थः ।

पदमाप्नुयात् ॥ ८९ ॥ एतत्पुण्यं पापहरं कथितं ते नृपोत्तम ॥ भारतेदं महाख्यानं शृणु चैव ततः परम् ॥ १८६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे भारभूतितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तस्यैवानंतरं तात पुंखिलं तीर्थमुत्तमम् ॥ तत्र तीर्थे पुरा पुंखः पार्थ सिद्धिमुपागतः ॥ १ ॥ जामदग्न्यो महातेजाः क्षत्रियांतकरः प्रभुः ॥ तपः कृत्वा सुविपुलं नर्मदोत्तरतीरभाक् ॥ २ ॥ ततः प्रभृति विख्यातं पुंखतीर्थं नरेश्वर ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा ह्याराध्य परमेश्वरम् ॥ ३ ॥ इहलोके बलैर्युक्तः परे मोक्षमवाप्नुयात् ॥ देवान्पितॄन्समभ्यर्च्य पितॄणामनृणी भवेत् ॥ ४ ॥ तत्र तीर्थे नरो यस्तु प्राणत्यागं करोति वै ॥ अनिवर्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकादसंशयम् ॥ ५ ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा हयमेधफलं लभेत् ॥ ६ ॥ तत्र तीर्थे नरो यस्तु ब्राह्मणान्भोजयेन्नृप ॥ एकस्मिन्भोजिते विप्रे कोटिर्भवति भोजिता ॥ ७ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्पूजयेद्वृषभध्वजम् ॥ वाजपेयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ ८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे पुंखिलतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम दशोत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥ ॥छ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ आश्चर्यभूतं लोकस्य देवदेवेन यत्कृतम् ॥ तत्ते सर्वं प्रवक्ष्यामि नर्मदातटवासिनाम् ॥ १ ॥ द्विजान्मुकृपणान्देवः कुष्ठी भूत्वा ययाच ह ॥ श्राद्धकाले तु संप्राप्ते रक्तगंधानुलेपनः ॥२॥ स्रवद्वहुदगात्रस्तु मक्षिकाकृमिसंवृतः ॥ दुश्चर्मा दुर्मुखो गन्धी प्रस्खलंश्च पदेपदे ॥ ३ ॥ ब्राह्मणावसथं गत्वा स्खलन्द्वारेऽब्रवीदिदम् ॥ भोभो गृहपते त्वद्य ब्राह्मणैः सह भोजनम् ॥ ४ ॥ त्वद्गृहे कर्तुमिच्छामि ह्येभिः सह सुसंस्कृतम् ॥ ततस्तं ब्राह्मणं दृष्ट्वा यजमानसमन्विताः ॥ ५ ॥ स्रवंतं सर्वगात्रेषु धिग्धिगित्येवमब्रुवन् ॥ निर्गच्छस्वाऽऽशु दुर्गंध गृहाच्छीघ्रं द्विजाधम ॥ ६ ॥ अभोज्यमेतत्सर्वेषां दर्शनात्तव सत्कृतम् ॥ एवमेव तथेत्युक्त्वा देवदेवो महेश्वरः ॥ ७ ॥ जगामाऽऽकाशममलं दृश्यमानो द्विजोत्तमैः ॥ गते चाऽदर्शनं देवे स्नात्वाऽभ्युक्ष्य समंततः ॥ ८ ॥ भुंजतेऽस्म द्विजा राजन्यावत्पात्रे पृथक्पृथक् ॥ यत्रयत्र च पश्यंति तत्रतत्र कृमिर्बहुः ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा विस्मयमापन्नाः सर्वे किमिति चाऽब्रुवन् ॥ ततः कश्चिदुवाचेदं ब्राह्मणो गुणवानजः ॥ १० ॥ योगीन्द्रः शंकया तत्र बहुविप्रसमागमे ॥ योऽत्र पूर्वं समायातः स योगी परमेश्वरः ॥११॥ तस्येदं क्रीडितं मन्ये भर्त्सितस्य विपाकजम् ॥ फलं भवति नाऽन्यस्य ह्यतिथेः शास्त्रनिश्चयात् ॥ १२ ॥ संपूज्य परमात्मा वै ह्यतिथिश्च विशेषतः ॥ श्राद्धकाले तु संप्राप्तमतिथिं यो न पूजयेत् ॥ १३ ॥ पिशाचा राक्षसास्तस्य तद्विलुंपन्त्यसंशयम् ॥ रूपान्वितं विरूपं वा मलिनं मलिनांबरम् ॥ १४ ॥ योगीन्द्रं श्वपचं

वाऽपि अतिथिं न विचारयेत् ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य यजमानपुरोगमाः ॥ १५ ॥ ब्राह्मणा द्विजमन्वेष्टुं धाविताः सर्वतोदिशम् ॥ तावत्कथंचि
त्केनाऽपि गहनं वनमाश्रितः ॥ १६ ॥ दृष्टो दृष्ट इति प्रोक्तं तेन ते सर्वे आगताः ॥ ततः पश्यंति तं विप्रं स्थाणुवन्निश्चलं स्थितम् ॥ १७ ॥
क्रंदते न चलति स्पन्दते न च पश्यति ॥ जल्पंति करुणं केचित्स्तुवंति च तथाऽपरे ॥ १८ ॥ वाग्भिः सततमिष्टाभिः स्तूयमानस्त्रिलोचनः ॥
क्षुधार्दितानां देवेश ब्राह्मणानां विशेषतः ॥ विनष्टमन्नं सर्वेषां पुनः संकर्तुमर्हसि ॥ १९ ॥ श्रुत्वा तु वचनं तेषां ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ॥ परया
कृपया देवः प्रसन्नस्तानुवाच ह ॥ २० ॥ मया प्रसन्नेन महानुभावास्तदेव वोऽन्नं विहितं सुधेव ॥ भुंजंतु विप्राः सह बन्धुभृत्यैरर्चंतु नित्यं मम
मंडलं च ॥ २१ ॥ ततश्चायतनं पार्थ देवदेवस्य शूलिनः ॥ मुण्डिनामेति विख्यातं सर्वपापहरं शुभम् ॥ कार्तिक्यां तु विशेषेण गयातीर्थेन तत्स
मम् ॥ २२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे मुण्डितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकादशोत्तर
द्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि देवस्य चरितं महत् ॥ श्रुतमात्रेण येनाऽऽशु
सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ भिक्षुरूपं परं कृत्वा देवदेवो महेश्वरः ॥ एकशालां गतो ग्रामं भिक्षार्थी क्षुत्पिपासितः ॥ २ ॥ अक्षसूत्रोद्यतकरो भस्म
गुंठितविग्रहः ॥ स्फुरत्त्रिशूलो विश्वेशो जटाकुण्डलभूषितः ॥ ३ ॥ कृत्तिवासा महाकायो महाहिकृतभूषणः ॥ वादयन्वै डमरुकं डिंडिमप्रतिमं
शुभम् ॥ ४ ॥ कपालपाणिर्भगवान्बालकैर्बहुभिर्वृतः ॥ क्वचिद्गायन्हसंश्चैव नृत्यन्वादन्क्वचित्क्वचित् ॥ ५ ॥ यत्रयत्र गृहे देवो लीलया डिंडमं न्यसे
त् ॥ भाराक्रांतं गृहं पार्थ तत्रतत्र विनश्यति ॥६॥ एवं संप्रचरन्देवो वेष्टितो बहुभिर्जनैः ॥ दृश्यादृश्येन रूपेण निर्जगाम बहिः प्रभुः ॥ ७ ॥ इतश्चे
तश्च धावन्तं न पश्यंति यदा जनाः ॥ विस्मितास्ते स्थिताः शम्भुर्भविष्यति ततोऽस्तुवन् ॥ ८ ॥ तेषां तु स्तुवतां भक्त्या शंकरं जगतां
पतिम् ॥ डिंडिरूपो हि भगवांस्तदाऽसौ प्रत्यदृश्यत ॥ ९ ॥ तदाप्रभृति देवेशो डिंडिमेश्वर उच्यते ॥ दर्शनात्स्पर्शनाद्राजन्सर्वपापैः प्रमु
च्यते ॥ १० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे एकशालडिंडिमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनं
नाम द्वादशोत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि देवस्य चरितं महत् ॥ श्रुतमात्रेण येनैव
सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ अबालो बालरूपेण ग्रामण्यैर्बालकैः सह ॥ आमलैः क्रीडते शंभुस्तत्ते वक्ष्यामि भारत ॥ २ ॥ सर्वैस्तैरामलाः क्षिप्ता ये
ते देवेन पांडव ॥ आनीतास्तत्क्षणादेव ततः पश्चात्क्षिपेद्धरः ॥ ३ ॥ यावद्गत्वा दिशो दिग्भ्य आगच्छन्ति पृथक्पृथक् ॥ तावत्तमामलं भूतं पश्यं

ति परमेश्वरम् ॥ ४ ॥ तृतीये चैव यत्कर्म देवदेवस्य धीमतः ॥ स्थानानां परमं स्थानमामलेश्वरमुत्तमम् ॥ ५ ॥ तेन पूजितमात्रेण प्राप्यते परमं पदम् ॥६॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे आमलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयोदशोत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥२१३॥ ॥छ॥ ॥ श्रीमार्कंडेयउवाच ॥ ॥ चतुर्थं संप्रवक्ष्यामि देवस्य चरितं महत्॥श्रुतमात्रेण येनैव सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ कपाली कांथिको भूत्वा यथा स व्यचरन्महीम् ॥ पिशाचै राक्षसैर्भूतैर्डाकिनीयोगिनीवृतः ॥२॥ भैरवं रूपमास्थाय प्रेतासनपरिग्रहः॥त्रैलोक्यस्याऽभयं दत्त्वा चचार विपुलं तपः ॥ ३ ॥ आषाढी तु कृता तत्र ह्याषाढीनाम विश्रुतम् ॥ कंथा मुक्ता ततोऽन्यत्र देवेन परमेष्ठिना ॥४॥ तदाप्रभृति राजेंद्र स कंथेश्वर उच्यते ॥ तस्य दर्शनमात्रेण ह्यश्वमेधफलं लभेत् ॥ ५ ॥ देवो मार्गे पुनस्तत्र भ्रमते च यदृच्छया ॥ विकीणाति बलाकारो दृष्ट्वा चोक्तो हरेण तु ॥ ६ ॥ यदि भद्र न चेत्कोपं करोषि मयि सांप्रतम् ॥ बलाभिर्भर मे लिंगं ददामि बहु ते धनम् ॥ ७ ॥ एवमुक्तोऽथ देवेन स वणिग्लोभमोहितः ॥ योजयामास बलका लिंगे चोत्तमम‌ध्यमान् ॥ ८ ॥ तावद्यावत्क्षयं सर्वे गताः काले सुसंचिताः ॥ स्थितं समुन्नतं लिंगं दृष्ट्वा शोकमुपागमत् ॥ ९ ॥ कृत्वा तु खंडखंडानि स देवः परमेश्वरः॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं तं दृष्ट्वा गतसाध्वसम्॥१०॥न च मे पूरितं लिंगं यास्यामि यदि मन्यसे ॥ ददामि तत्र वित्तं ते यदि लिंगं प्रपूरितम् ॥ ११ ॥ ॥ वणिगुवाच ॥ ॥ अधन्योकृतपुण्योऽहं निग्राह्यः परमेश्वर ॥ तव प्रियम कुर्वाणः शोचिष्ये शाश्वतीः समाः ॥१२॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य वणिक्पुत्रस्य भारत ॥ असंक्षयं धनं दत्त्वा स्थितस्तत्र महेश्वरः ॥ १३ ॥ तदाप्रभृति राजेंद्र बलाकैरिव भूषितम् ॥ प्रत्ययार्थं स्थितं लिंगं लोकानुग्रहकाम्यया ॥ १४ ॥ देवेन रचितं पार्थ क्रीडया सुप्रतिष्ठितम् ॥ देवमार्गमिति ख्यातं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ पश्यन्प्रपूजयन्वाऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १५ ॥ देवमार्गे तु यो गत्वा पूजयेद्बलाकेश्वरम् ॥ पंचायतनमासाद्य रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १६ ॥ देवमार्गे मृतानां तु नराणां भावितात्मनाम् ॥ न भवेत्पुनरावृत्ती रुद्रलोकात्कदाचन ॥ १७ ॥ देवमार्गस्य माहात्म्यं भक्त्या श्रुत्वा नरोत्तम ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ १८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे श्रीकपालतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्दशोत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥ ॥छ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृंगितीर्थं ततो गच्छेन्मोक्षदं सर्वदेहिनाम् ॥ मृतानां तत्र राजेंद्र मोक्षप्राप्तिर्न संशयः ॥ १ ॥ तत्रैव पिंडदानेन पितॄणामनृणो

भवेत् ॥ तेन पुण्येन पूतात्मा लभेद्राणेश्वरीं गतिम् ॥ २ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवा
खण्डे शृंगितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचदशोत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अषाढीतीर्थमागच्छे
त्ततो भूपालनंदन ॥ कामिकं रूपमास्थाय स्थितो यत्र महेश्वरः ॥ १ ॥ चातुर्युगमिदं तीर्थं सर्वतीर्थेष्वनुत्तमम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्रुद्रस्या
नुचरो भवेत् ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्कुरुते प्राणमोक्षणम् ॥ अनिवर्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकादसंशयम् ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखंडे अषाढीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षोडशोत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥
॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एरंडीसंगमं गच्छेत्सुरासुरनमस्कृतम् ॥ तत्तु तीर्थं महापुण्यं महापातकनाशनम् ॥ १ ॥ उप
वासपरो भूत्वा नियतेंद्रियमानसः ॥ तत्र स्नात्वा विधानेन मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ २ ॥ तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या प्राणत्यागपरो भवेत् ॥ अनिव
र्त्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकादसंशयम् ॥ ३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे
एरंडीतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तदशोत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेद्धराधीश
तीर्थं परमशोभनम् ॥ जमदग्निरिति ख्यातं यत्र सिद्धो जनार्दनः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं सिद्धो द्विजश्रेष्ठ वासुदेवो जगद्गुरुः ॥
मानुषं रूपमास्थाय लोकानां हितकाम्यया ॥ २ ॥ एतत्सर्वं यथान्यायं देवदेवस्य चक्रिणः ॥ चरितं श्रोतुमिच्छामि कथ्यमानं त्वयाऽनघ ॥ ३ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ आसीत्पूर्वं महाराज हैहयाधिपतिर्महान् ॥ कार्त्तवीर्य इति ख्यातो राजा बाहुसहस्रवान् ॥ ४ ॥ हस्त्यश्वरथसं
पन्नः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ वेदविद्व्रतस्नातः सर्वभूताभयप्रदः ॥ ५ ॥ माहिष्मत्याः पतिः श्रीमान्राजा ह्यक्षौहिणीपतिः ॥ स कदाचिन्मृगान्हंतुं निर्ज
गाम महाबलः ॥ ६ ॥ बहुभिर्दिवसैः प्राप्तो भृगुकच्छमनुत्तमम् ॥ जमदग्निर्महातेजा यत्र तिष्ठति तापसः ॥ ७ ॥ रेणुकासहितः श्रीमान्सर्वभूता
भयप्रदः ॥ तस्य पुत्रोऽभवद्रामः साक्षान्नारायणः प्रभुः ॥ ८ ॥ सर्वक्षत्रगुणैर्युक्तो ब्रह्मविद्ब्राह्मणोत्तमः ॥ तोषयन्परया भक्त्या पितरौ
परमार्थवत् ॥ ९ ॥ तं तदा चार्जुनं दृष्ट्वा जमदग्निः प्रतापवान् ॥ चरंतं मृगयां गत्वा ह्यातिथ्येन न्यमंत्रयत् ॥ १० ॥ ॥१३०॥
॥१५६॥ तथेति चोक्त्वा स नृपः सभृत्यबलवाहनः ॥ जगाम चाऽऽश्रमं पुण्यमृषेस्तस्य महात्मनः ॥ ११ ॥ तत्क्षणादेव संपन्नं श्रिया परमया वृतम् ॥
विस्मयं परमं तत्र दृष्ट्वा राजा जगाम ह ॥ १२ ॥ गतमात्रस्तु सिद्धेन परमान्नेन भोजितः ॥ सभृत्यबलवान्राजा ब्राह्मणेन यदृच्छया ॥ किमेतदिति

यप्रच्छ कारणं शक्तिमेव च ॥ १३ ॥ कामधेनोः प्रभावं तं ज्ञात्वा प्राह ततो द्विजम् ॥ दक्षिणां देहि मे विप्र कल्मषां धेनुमुत्तमाम् ॥ १४ ॥ शतं शतसहस्राणामयुतं नियुतं परम् ॥ भूषितानां च धेनूनां ददामि तव चार्बुदम् ॥ १५ ॥ ॥ जमदग्निरुवाच ॥ ॥ अयुतैः प्रयुतैर्नाऽहं शतकोटिभिरुत्तमाम् ॥ कामधेनुमिमां तात न दद्मि प्रतिगम्यताम् ॥ १६ ॥ एवमुक्तः स राजेंद्रस्तेन विप्रेण भारत ॥ क्रोधसंरक्तनयन इदं वचनमब्रवीत् ॥ १७ ॥ यस्येदृशः कामचारो मय्यपि द्विजपांसन ॥ अहं ते पश्यतस्तस्मान्नयामि सुरभिं गृहाद् ॥ १८ ॥ ॥ द्विज उवाच ॥ ॥ कः क्रीडति सरोषेण निर्भयो हि महाहिना ॥ मृत्युदंष्ट्रांतरेणाऽपि मम धेनुं नयेत यः ॥१९॥ एवमुक्त्वा महादण्डं ब्रह्मदंड मिवाऽपरम् ॥ गृहीत्वा परम क्रुद्धो जमदग्निरुवाच ह ॥ २० ॥ यस्याऽस्ति शक्तिस्तेजो वा क्षत्रियस्य कुलाऽधमः ॥ धेनुं नयतु मे सद्यः क्षीणायुः सपरिच्छदः ॥ २१ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचः क्रूरं हैहयः शतशो वृतः ॥ धावमानः क्षितितले ब्रह्मदंडहतोऽपतत् ॥ २२ ॥ हुंकृतेन ततो धेन्वाः खड्गपाशासिपाणयः ॥ निर्गच्छंतः प्रदृश्यंते कल्मषायाः सहस्रशः ॥ २३ ॥ नासापुटाग्राद्रोमाग्रात्किराता मागधा गुदात् ॥ रंध्रांतरेषु चोत्पन्नाः शतशोथ सहस्रशः ॥ २४ ॥ एवमन्योऽन्यमाहत्य हैहयष्टंकणान्दहन् ॥ विनाशं सह विप्रेण गता ह्यर्जुनतेजसा ॥ २५ ॥ कार्त्तवीर्यो जयं लब्ध्वा संख्ये हत्वा द्विजोत्तमम् ॥ जगाम स्वां पुरीं हृष्टः कृतांतवशमोहितः ॥ २६ ॥ ततस्त्वरान्वितः प्राप्तः पश्चाद्रामो गते रिपौ ॥ आक्रंदमानां जननीं ददर्श पितुरंतिके ॥ २७ ॥ ॥ राम उवाच ॥ ॥ केनेदमात्मनाशाय ह्यज्ञानात्साहसं कृतम् ॥ मम तातं जिघांसुर्यो द्रष्टुं मृत्युमिहेच्छति ॥ २८ ॥ ततः सा रामवाक्येन गतसत्त्वेव विह्वला ॥ उदरं करयुग्मेन ताडयंती ह्युवाच तम् ॥ २९ ॥ अर्जुनेन नृशंसेन क्षत्रियैरपरैः सह ॥ इहाऽऽगत्य पिता तेन निहतो बाहुशालिना ॥ ॥ ३० ॥ तं पश्य निहतं तातं गतासुं गतचेतसम् ॥ संस्कृत्य विधिवत्पुत्र तर्पयस्व यथातथम् ॥ ३१ ॥ एतच्छ्रुत्वा स वचनं जननीमभिवाद्य ताम् ॥ प्रतिज्ञामकरोद्यां तां शृणुष्व च नराधिप ॥ ३२ ॥ त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं निःक्षत्रियकुलान्वयाम् ॥ स्नात्वा च तेषामसृजा तर्पयिष्यामि ते पतिम् ॥ ३३ ॥ तस्यापि परशुना बाहून्कार्त्तवीर्यस्य दुर्मतेः ॥ च्छित्वा पास्यामि रुधिरमिति सत्यं शृणुष्व मे ॥ ३४ ॥ एवं प्रतिज्ञां कृत्वाऽसौ जामदग्न्यः प्रतापवान् ॥ क्रोधेन महताऽऽविष्टा संस्कृत्य पितरं ततः॥ ३५ ॥ माहिष्मतीं पुरीं रामो जगाम क्रोधमूर्च्छितः॥ च्छित्वा बाहुवनं तस्य हत्वा तं क्षत्रियाधमम् ॥ ३६ ॥ जगाम क्षत्रियांताय पृथिवीमवलोकयन् ॥ सप्तद्वीपार्णवयुतां सशैलवनकाननाम् ॥ ३७ ॥ पूर्वतः पश्चिमामाशां दक्षिणोत्तरतः कुरून् ॥ समंतपंचके पंच चकार रुधिरह्रदान् ॥ ३८ ॥ स तेषु रुधिरांभस्सु ह्रदेषु क्रोधमूर्च्छितः ॥ पितॄन्संतर्प्पयामास

रुधिरेणेति नः श्रुतम् ॥ ३९ ॥ अथर्चीकादयोपेत्य पितरो ब्राह्मणर्षभम् ॥ तं क्षमस्वेति जगदुस्ततः स विरराम ह ॥ ४० ॥ तेषां समीपे यो
देशो ह्रदानां रुधिरांभसाम् ॥ समंतपंचकमिति पुण्यं तत्परिकीर्त्तितम् ॥ ४१ ॥ निवर्त्त्य कर्मणस्तस्मात्पितॄन्प्रोवाच पांडव ॥ रामः परम
धर्मात्मा यदिदं रुधिरं मया ॥ ४२ ॥ क्षिप्तं पंचसु तीर्थेषु तद्भूयात्तीर्थमुत्तमम् ॥ तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे पितरोऽदृश्यतां गताः ॥ ४३ ॥
एवं रामस्य संसर्गो देवमार्गे युधिष्ठिर ॥ सर्वपापक्षयकरो दर्शनात्स्पर्शनान्नृणाम् ॥ ४४ ॥ रेणुकाप्रत्ययार्थाय अद्यापि पितृदेवताः ॥ दृश्यंते देव
मार्गस्थाः सर्वपापक्षयंकराः ॥ ४५ ॥ तत्र तीर्थे तु राजेंद्र नर्मदोदधिसंगमे ॥ स्थानं कृत्वा विधानेन मुच्यंते पातकैर्नराः ॥ ४६ ॥ कुशाग्रेणाऽपि
कौंतेय न स्पृष्टव्यो महोदधिः ॥ अनेन तत्र मंत्रेण स्नातव्यं नृपसत्तम ॥ ४७ ॥ नमस्ते विष्णुरूपाय नमस्तुभ्यमपां पते ॥ सान्निध्यं कुरु देवेश
सागरे लवणांभसि ॥ ४८ ॥ ॥ इति स्पर्शनमन्त्रः ॥ ॥ अग्निश्च तेजो मृडया च देहे रेतोऽथ विष्णुरमृतस्य नाभिः ॥ एतद्ब्रुवन्पांडव सत्य
वाक्यं ततोऽवगाहेत पतिं नदीनाम् ॥ ४९ ॥ पंचरत्नसमायुक्तं फलपुष्पाक्षतैर्युतम् ॥ मंत्रेणाऽनेन राजेंद्र दद्यादर्घं महोदधेः ॥ ५० ॥ सर्वरत्ननि
धानस्त्वं सर्वरत्नाकराकरः ॥ सर्वामरप्रधानेश गृहाणार्घं नमोऽस्तु ते ॥५१॥ इत्यर्घमन्त्रः ॥ आजन्मजनितात्पापान्मामुद्धर महोदधे ॥ याव्द्यार्चितो
रत्ननिधे पर्वतान्पार्वणोत्तम ॥ ॥ इति विसर्जनमन्त्रः ॥ ॥५२॥ कोऽपरः सागराद्देवात्स्वर्गद्वारविपाटन ॥ तत्र सागरपर्यन्तं महातीर्थमनुत्तमम् ॥
॥५३॥ जामदग्न्येन रामेण तत्र देवः प्रतिष्ठितः॥ यत्र देवाः सगन्धर्वा मुनयः सिद्धचारणाः॥५४॥उपासते विरूपाक्षं जमदग्निमनुत्तमम्॥रेणुकां चैव
ये देवीं पश्यंति भुवि मानवाः ॥ ५५ ॥ प्रियवासे शिवे लोके वसन्ति कालमीप्सितम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजंस्तर्पयन्पितृदेवताः ॥ ५६ ॥ तारयेन्न
रकाद्घोरात्कुलानां शतमुत्तरम् ॥ स्नात्वा दत्त्वाऽत्र सहिताः श्रुत्वा वै भक्तिपूर्वकम् ॥ ५७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे जामदग्न्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्क
डेय उवाच ॥ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं कोटीश्वरं परम् ॥ यत्र स्नानं च दानं च सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ १ ॥ तत्र देवाः सगन्धर्वा ऋषयो
॥१५७॥ ये तथाऽमलाः ॥ कोटितीर्थे परां सिद्धिं संप्राप्ता भुवि दुर्लभाम् ॥ २ ॥ स्थापितश्च महादेवस्तत्र कोटीश्वरो नृप ॥ तं दृष्ट्वा देवदेवेशं सिद्धिं प्राप्नो ॥३३१॥
त्यनुत्तमाम ॥ ३ ॥ तत्र तीर्थे तु यत्किंचिच्छुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ क्रियते तन्नृपश्रेष्ठ सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ ४ ॥ तत्र दक्षिणमार्गस्था ये
केचिन्मुनिसत्तमाः ॥ सिद्धा मृताः पदं यांति पितृलोकं ध्रुवं हि ते ॥ ५ ॥ उत्तरं नर्मदाकूलं ये श्रेष्ठा मुनिपुंगवाः ॥ देवलोकं गताः पूर्वमिति

शास्त्रस्य निश्चयः ॥ ६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्त्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखण्डे कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामै कोनविंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततो गच्छेद्धराधीश लोटणेश्वरमुत्तमम् ॥ उत्तरे नर्मदाकूले सर्वपातकनाशनम् ॥ १ ॥ तत्क्षणादेव तत्सर्वं सप्तजन्मार्जितं त्वघम् ॥ नश्यते देवदेवस्य दर्शनादेव तन्नृप ॥ २ ॥ बाल्यात्प्रभृति यत्पापं यौवने चाऽपि यत्कृतम् ॥ तत्सर्वं विलयं याति देवदेवस्य दर्शनात् ॥ ३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आश्चर्यभूतं लोकेषु नर्मदाचरितं महत् ॥ त्वया वै कथितं विप्र सकलं पापनाशनम् ॥ ४ ॥ यदेकं परमं तीर्थं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ श्रोतुमिच्छामि तत्सर्वं दयां कृत्वा वदाऽऽशु मे ॥ ५ ॥ ये केचिद्दुर्लभाः प्रश्नास्त्रिषु लोकेषु सत्तम ॥ त्वत्प्रसादेन ते सर्वे श्रुता मे सह बांधवैः ॥ ६ ॥ एतमेकं परं प्रश्नं सर्वप्रश्नविदां वर ॥ श्रुत्वाऽहं त्वत्प्रसादेन यत्र यामि सबांधवः ॥ ७ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाप्राज्ञ यस्य ते मतिरीदृशी ॥ दुर्लभं त्रिषु लोकेषु तस्य ते नाऽस्ति किंचन ॥ ८ ॥ धर्ममर्थं च कामं च मोक्षं च भरतर्षभ ॥ काले काले च यो वेत्ति कर्त्तव्यस्तेन धीमता ॥ ९ ॥ तस्मात्ते संप्रवक्ष्यामि प्रश्नस्यास्योत्तरं शुभम् ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यन्ते भुवि मानवाः ॥ १० ॥ नर्मदा सरितां श्रेष्ठा सर्वतीर्थमयी शुभा ॥ विशेषः कथितस्तस्या रेवासागरसंगमे ॥ ११ ॥ आगच्छन्तीं नृपश्रेष्ठ दृष्ट्वा रेवां महोदधिः ॥ प्रणम्य च पुनर्देवीं संगमे रेवया सह ॥ १२ ॥ संचिंत्य मनसा केयमिति मां वै सरिद्वरा ॥ ज्ञात्वा संचिंत्य मनसा रेवां लिंगोद्भवां पराम् ॥ १३ ॥ लुठन्वै सम्मुखस्तात गतो रेवां महोदधिः ॥ समुद्रे नर्मदा यत्र प्रविष्टाऽस्ति महानदी ॥ १४ ॥ तत्र देवाधिदेवस्य समुद्रे लिंगमुत्थितम् ॥ लिंगोद्भूता महाभागा नर्मदा सरितां वरा ॥ १५ ॥ लयं गता तत्र लिंगे तेन पुण्यतमा हि सा ॥ नर्मदायां वसन्नित्यं नर्मदांबु पिबन्सदा ॥ दीक्षितः सर्वयज्ञेषु सोमपानं दिनेदिने ॥ १६ ॥ संगमे तत्र यः स्नात्वा लोटणेश्वरमर्चयेत् ॥ सोऽश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ १७ ॥ वाचिकं मानसं पापं कर्मणा यत्कृतं नृप ॥ लोटणेश्वरमासाद्य सर्वं विलयतां व्रजेत् ॥ १८ ॥ कार्त्तिक्यां तु विशेषेण कथितं शंकरेण तु ॥ तच्छृणुष्व नृपश्रेष्ठ सर्वपापापनोदनम् ॥ १९ ॥ संप्राप्तां कार्त्तिकीं दृष्ट्वा गत्वा तत्र नृपोत्तम ॥ चतुर्दश्यामुपोष्यैव स्नात्वा वै नर्मदाजले ॥ २० ॥ संतर्प्य पितृदेवांश्च श्राद्धं कृत्वा यथाविधि ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्संपूज्य लोटणेश्वरम् ॥ २१ ॥ सफलं जीवितं तस्य सफलं तस्य चेष्टितम् ॥ पंगवस्ते न सन्देहो जन्म तेषां निरर्थकम् ॥ २२ ॥ एकाग्रमनसा येस्तु न दृष्टो लोटणेश्वरः ॥ पिशाचत्वं वियोनित्वं न भवेत्तस्य वै कुले ॥ २३ ॥ संगमे तत्र यो गत्वा स्नानं कृत्वा यथा

विधि ॥ पुण्येश्चैव तथा कुर्याद्गीतैर्नृत्यैः प्रबोधनम्[1] ॥ २४ ॥ ततः प्रभातां रजनीं दृष्ट्वा नत्वा महोदधिम् ॥ आमन्त्र्य स्नानवि
धिना स्नानं तत्र तु कारयेत् ॥ २५ ॥ ॐनमो विष्णुरूपाय तीर्थनाथाय ते नमः ॥ सान्निध्यं कुरु मे देव समुद्र लवणांऽ
भसि ॥ २६ ॥ ॥ इत्यामंत्रणमन्त्रः ॥ ॥ अग्निश्च तेजो मृडया च देहो रेतोऽधा विष्णुरमृतस्य नाभिः ॥ एवं ब्रुवन्पांडव सत्यवाक्यं ततोऽवगाहेत
पतिं नदीनाम् ॥ २७ ॥ ॥ इति स्नानमन्त्रः ॥ ॥ आजन्मशतसाहस्रं यत्पापं कृतवान्नरः ॥ सकृत्स्नानाद्व्यपोहेत पापौघं लवणांभसि ॥
॥ २८ ॥ अन्यथा हि कुरुश्रेष्ठ देवयोनिरसौ विभुः ॥ कुशाग्रेणाऽपि विबुधैर्न स्प्रष्टव्यो महार्णवः ॥ २९ ॥ सर्वरत्नप्रधानस्त्वं सर्वरत्नाकराकर ॥
सर्वामरप्रधानेश गृहणार्घं नमोऽस्तु ते ॥ ३० ॥ ॥ इति अर्घमन्त्रः ॥ ॥ पितृदेवमनुष्यांश्च संतर्प्य तदनंतरम् ॥ उत्तीर्य तीरे तस्यैव
पंचभिर्द्विजपुंगवैः ॥ ३१ ॥ श्राद्धं समाचरेत्पश्चाल्लोकपालानुरूपिभिः ॥ कृत्वाऽग्रे लोकपालांस्तु प्रतिष्ठाप्य यथाविधि ॥ ३२ ॥ संपूज्य च यथान्यायं
तानेव ब्राह्मणैः सह ॥ सुकृतं दुष्कृतं पश्चात्तेभ्यः सर्वं निवेदयेत् ॥ ३३ ॥ बाल्यात्प्रभृति यत्पापं कृतं वार्धकयौवने ॥ प्रख्यापयित्वा तेभ्योऽग्रे लोक
पालान्निमंत्रयेत् ॥ ३४ ॥ बाल्यात्प्रभृति यत्किंचित्कृतमाजन्मतोऽशुभम् ॥ विप्रेभ्यः कथितं सर्वं तत्सान्निध्यं स्थितेषु मे ॥ ३५ ॥ इत्युक्त्वा स
लुठेत्पश्चात्तेभ्योऽग्रेण च सम्मुखम् ॥ अनुमान्य च तान्पंच पश्चात्स्नानं समाचरेत् ॥ ३६ ॥ श्राद्धं च कार्यं विधिवत्पितृभ्यो नृपसत्तम ॥ एवं
कृते नृपश्रेष्ठ सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ३७ ॥ जिज्ञासार्थं तु यः कश्चिदात्मानं ज्ञातुमिच्छति ॥ शुभाऽशुभं च यत्कर्म तस्य निष्ठामिमां शृणु ॥
॥ ३८ ॥ स्नात्वा तत्र महातीर्थे लुठमानो व्रजेन्नरः ॥ पापकर्मान्यतो याति धर्मकर्मा व्रजेन्नदीम् ॥ ३९ ॥ पापकर्मा ततो ज्ञात्वा पापं मे पूर्वसंचि
तम् ॥ स्नात्वा तीर्थवरे तस्मिन्दानं दद्याद्यथाविधि ॥ ४० ॥ लोटणेश्वरमभ्यर्च्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ अवक्रगमनं गत्वा मुच्यते सर्वपातकैः ॥
॥ ४१ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ज्ञात्वैवं नृपसत्तम ॥ स्नातव्यं मानवैस्तत्र यत्र संनिहितो हरः ॥ ४२ ॥ एवं स्नात्वा विधानेन ब्राह्मणान्वेदपारगान् ॥
पूजयेत्पृथिवीपाल सर्वपापोपशांतये ॥ ४३ ॥ एवंगुणविशिष्टं हि तत्तीर्थं नृपसत्तम ॥ तस्य तीर्थस्य माहात्म्यं शृणुष्वैकमना नृप ॥ ४४ ॥ तत्र
॥१५८॥ तीर्थे नरः स्नात्वा संतर्प्य पितृदेवताः ॥ श्राद्धं यः कुरुते तत्र पितॄणां भक्तिभावितः ॥ ४५ ॥ दानं ददाति विप्रेभ्यो गोभूतिलहिरण्यकम् ॥ षष्टि
वर्षसहस्राणि कोटिवर्षशतानि च ॥ ४६ ॥ विमानवरमारूढः स्वर्गलोके महीयते ॥ नर्मदासर्वतीर्थेभ्यः स्नाने दाने च यत्फलम् ॥ ४७ ॥ तत्फलं

---

१ प्रबोधनम्–जागरम्–इत्यर्थः ।

समवाप्नोति रेवासागरसंगमे ॥ सुवर्णं रजतं ताम्रं मणिमौक्तिकभूषणम् ॥ ४८ ॥ गोवृषं च महीं धान्यं तत्र दत्त्वाऽक्षयं फलम् ॥ शुभस्याप्यशुभ
स्याऽपि तत्र तीर्थे न संशयः ॥ ४९ ॥ तत्र तीर्थे नरः कश्चित्प्राणत्यागं युधिष्ठिर ॥ करोति भक्त्या विधिवत्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ५० ॥ कोटि
वर्षं तु वर्षाणां क्रीडित्वा शिवमंदिरे ॥ वेदवेदांगविद्विप्रो जायते विमले कुले ॥ ५१ ॥ पुत्रपौत्रसमृद्धोऽसौ धनधान्यसमन्वितः ॥ सर्वव्याधिविनि
र्मुक्तो जीवेच्च शरदांशतम् ॥ ५२ ॥ अपि द्वादशयात्रासु सोमनाथे यदर्चिते ॥ कार्त्तिक्यां कृत्तिकायोगे तत्पुण्यं लोटणेश्वरे ॥५३॥ गया गंगा कुरु
क्षेत्रे नैमिषे पुष्करे तथा ॥ तत्पुण्यं लभते पार्थ लोटणेश्वरदर्शनात् ॥ ५४ ॥ यः शृणोति नरो भक्त्या पठ्यमानमिदं शुभम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो
रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ५५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे लोटणेश्वरतीर्थमाहा
त्म्यवर्णनंनाम विंशत्युत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र रेवाया दक्षिणे तटे ॥ क्रोश
द्वयांतरे तीर्थं मातृतीर्थादनुत्तमम् ॥ १ ॥ नाम्ना हंसेश्वरं पुण्यं वैमनस्यविनाशनम् ॥ कश्यपस्य कुले जातो हंसो दाक्षायणीसुतः ॥ २ ॥ ब्रह्मणो
वाहनं जातः पुरा तप्त्वा तपो महत् ॥ सैकदा विधिनिर्देशं विना वैयग्र्यमास्थितः ॥ ३ ॥ अभिभूतः शिवगणैः प्रणनाश युधिष्ठिर ॥ दक्षयज्ञप्रम
थने कांदिशीको विधिं विना ॥ ४ ॥ ब्रह्मणा संस्मृतोऽप्याशु नायाति स यदा खगः ॥ तदा तं शप्तवान्ब्रह्मा पातयामास वै पदात् ॥ ५ ॥ ततः स
शप्तमात्मानं मत्वा हंसस्त्वरान्वितः ॥ पितामहमुपागम्य प्रणिपत्येदमब्रवीत् ॥ ६ ॥ ॥ हंस उवाच ॥ ॥ तिर्यग्योनिसमुत्पन्नं भवाञ्छप्तुं न
चार्हति ॥ स्वभाव एव तिर्यक्षु विवेकविकलं मनः ॥ ७ ॥ तथापि देव पापोऽस्मि यदहं स्वामिनं त्यजे ॥ किं तु धावद्भिरत्युग्रैर्गणैः शार्वैः पिता
मह ॥ सहसाहं भयाक्रांतस्त्रस्तस्त्यक्त्वा पलायितः ॥८॥ अद्यापि भयमेवाहं पश्यन्नस्मि विभो पुरः ॥ तेन स्मृतोऽपि भवता नाव्रजं भवदंतिके ॥
॥ ९ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ इति ब्रुवन्नेव हि धातुरग्रे हंसः श्वसत्यक्षिपूज्यः सुदीनः ॥ तिर्यञ्चं मां पापिनं मूढबुद्धिं प्रभो पुरः पतितं पाहि
पाहि ॥ १० ॥ एको देवस्त्वं हि सर्गस्य कर्ता नानाविधं सृष्टमेतत्त्वयैव ॥ अहं सृष्टस्त्वीदृशो यत्त्वया वै सोऽयं दोषो धातरद्धा तवैव ॥ ११ ॥
शापस्य वानुग्रहस्यापि शक्तस्त्वत्तो नान्यः शरणं कं व्रजामि ॥ सेवाधर्माद्विच्युतं दासभूतं चपेटैर्हतव्यं वै तात मां त्राहि भक्तम् ॥ १२ ॥ विद्या
विद्ये त्वत्त एवाविरास्तां धर्माधर्मौ सदसद्दुर्युनिशे च ॥ नानाभावाञ्जगतस्त्वं विधत्सेऽस्तं त्वामेकं शरणं वै प्रपद्ये ॥१३॥ एकोऽसि बहुरूपोऽसि
नानाचित्रैककर्मतः ॥ निष्कर्माखिलकर्मासि त्वामतः शरणं व्रजे ॥ १४ ॥ नमोनमो वरेण्याय वरदाय नमोनमः ॥ नमो धात्रे विधात्रे

च शरण्याय नमोनमः ॥ १५ ॥ शिक्षाक्षरवियुक्तेयं वाणी मे स्तौति किं विभो ॥ का शक्तिः किं परिज्ञानमिदमुक्तं क्षमस्व मे ॥ १६ ॥
॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एवं वदति हंसे वै ब्रह्मा प्राह प्रसन्नधीः ॥ शिक्षा दत्ता तवैवेयं मा विषादं कृथाः खग ॥ १७ ॥ तपसा शोध
यात्मानं यथा शापांतमाप्नुयाः ॥ रेवासेवां कुरु स्नात्वा स्थापयित्वा महेश्वरम् ॥ अचिरेणैव कालेन ततः संस्थानमाप्स्यसि ॥ १८ ॥ यश्चेष्ट्वा
बहुभिर्यज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ॥ गोस्वर्णकोटिदानैश्च तत्फलं स्थापिते शिवे ॥ १९ ॥ ब्रह्मघ्नो वा सुरापो वा स्वर्णहृद्गुरुतल्पगः ॥ रेवातीरे शिवं
स्थाप्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥ २० ॥ तस्माद्धर्गसरित्तीरे स्थापयित्वा त्रियंबकम् ॥ वियुक्तः सर्वदोषैस्त्वं यास्यसे पदमुत्तमम् ॥ २१ ॥ एवमुक्तः स
विधिना हृष्टतुष्टः खगोत्तमः ॥ तथेत्युक्त्वा जगामाशु नर्मदातीरमुत्तमम् ॥ २२ ॥ तपस्तप्त्वा कियत्कालं स्थापयामास शंकरम् ॥ २३ ॥ स्व
नाम्ना भरतश्रेष्ठ हंसेश्वरमनुत्तमम् ॥ पूजयित्वा परं स्थानं प्राप्तवान्खगसत्तमः ॥ २४ ॥ तत्र हंसेश्वरे तीर्थे गत्वा स्नात्वा युधिष्ठिर ॥ पूजयेत्परमे
शानं स पापैः परिमुच्यते ॥ २५ ॥ स्तुवन्नेकमना देवं न दैन्यं प्राप्नुयात्कचित् ॥ श्राद्धं दीपप्रदानं च ब्राह्मणानां च भोजनम् ॥ दत्त्वा शक्त्या
नृपश्रेष्ठ स्वर्गलोके महीयते ॥ २६ ॥ त्रिकालमेककालं वा यो भक्त्या पूजयेच्छिवम् ॥ नवप्रसूतां धेनुं च दत्त्वा पार्थ द्विजोत्तमे ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि
शिवलोके महीयते ॥२७॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखंडे हंसेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैक
विंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततः क्रोशांतरे गच्छेत्तिलादं तीर्थमुत्तमम् ॥ तिलप्राशनकृद्यत्र
जाबालिः शुद्धिमाप्तवान् ॥ १ ॥ पितृमातृपरित्यागी भ्रातुर्भार्याभिलाषकृत् ॥ पुत्रविक्रयकृत्पापश्छलकृद्गुरुणा सह ॥ २ ॥ एवं दोषसमाविष्टो यत्र
यत्रापि गच्छति ॥ तत्र तत्रापि धिक्कारं लभते सत्सु भारत ॥ न कोऽपि संगतिं धत्ते तेन सार्द्धं सभास्वपि ॥ ३ ॥ इति लज्जान्वितो विप्रः काले
न महता नृप ॥ चिंतामवाप महतीमगतिज्ञो हि पावने ॥ ४ ॥ चकार सर्वतीर्थानि रेवां चाप्यवगाहयत् ॥ ५ ॥ अणिवापांतमासाद्य दक्षिणे नर्म
दातटे ॥ तस्थौ यत्र व्रती पार्थ जाबालिः प्राशयंस्तिलान्॥६॥तिलैरेकाशनं कुर्वंस्तथैवैकांतराशनम् ॥ त्र्यहषड्द्वादशाहाशी पक्षमासाशनस्तथा ॥
॥१५९॥ ॥ ७ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादीनि व्रतानि च तिलैरपि ॥ तिलादत्वमनुप्राप्तो ह्यब्दद्वासप्ततिं क्रमात् ॥८॥ कालेन गच्छता तस्य प्रसन्नोऽभवदीश्वरः ॥ ॥३३३॥
प्रादादिहामुत्रिकीं तु शुद्धिं सालोक्यमात्मकम् ॥ ९ ॥ तेन स स्थापितो देवः स्वनाम्ना भरतर्षभ ॥ तिलादेश्वरसंज्ञां च प्राप लोकादपि प्रभुः ॥
॥ १० ॥ तदा प्रभृति विख्यातं तीर्थं पापप्रणाशनम् ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा चतुर्दश्यष्टमीषु च ॥ ११ ॥ उपवासपरः पार्थ तथैव हरिवासरे ॥

तिलहोमी तिलोद्वर्ती तिलस्नायी तिलोदकी ॥ १२ ॥ तिलदाता च भोक्ता च नानापापैः प्रमुच्यते ॥ तिलैरापूरयेल्लिंगं तिलतैलेन दीपदः ॥ रुद्रलोकमवाप्नोति पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥ १३ ॥ तिलपिंडप्रदानेन श्राद्धे नृपतिसत्तम ॥ विकर्मस्थाश्च गच्छंति गतिमिष्टां हि पूर्वजाः ॥ १४ ॥ स्वर्गलोकस्थिताः श्राद्धैर्ब्राह्मणानां च भोजनैः ॥ अक्षयां तृप्तिमासाद्य मोदंते शाश्वतीः समाः ॥ १५ ॥ पितुः कुलं मातृकुलं तथा भार्याकुलं नृप ॥ कुलत्रयं समुद्धृत्य स्वर्गं नयति वै नरः ॥ १६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखंडे रेवाखण्डे तिलादेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वाविंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततः क्रोशांतरे पार्थ वासवं तीर्थमुत्तमम् ॥ वसुभिः स्थापितं तत्र स्थित्वा वै द्वादशाब्दकम् ॥ १ ॥ धरो ध्रुवश्च सोमश्च आपश्चैवानिलोऽनलः ॥ प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टाविमे पुरा ॥ २ ॥ पितृशापपरिक्लिष्टा गर्भवासाय भारत ॥ नार्मदं तीर्थमासाद्य तपश्चक्रुर्यतेंद्रियाः ॥ ३ ॥ आराधयंतः परमं भवानीपतिमव्ययम् ॥ द्वादशाब्दानि राजेंद्र ततस्तुष्टो महेश्वरः ॥ ४ ॥ प्रत्यक्षः प्रददौ तेभ्यस्त्वभीष्टं वरमुत्तमम् ॥ ततः स्वनाम्ना संस्थाप्य वसवस्तं महेश्वरम् ॥ जग्मुराकाशमाविश्य प्रसन्ने सति शंकरे ॥ ५ ॥ ततः प्रभृति विख्यातं तीर्थं तद्वासवाह्वयम् ॥ तस्मिंस्तीर्थे महाराज यो भक्त्या पूजयेच्छिवम् ॥ यथालब्धोपहारैश्च दीपं दद्यात्प्रयत्नतः ॥ ६ ॥ शुक्लपक्षे तदाष्टम्यां प्रत्यहं वापि शक्तितः ॥ अष्टौ वर्षसहस्राणि स वसेच्छिवसंनिधौ ॥ ७ ॥ ततः शिवालयं याति गर्भवासं न पश्यति ॥ पुष्पैर्वा पल्लवैर्वापि फलैर्धान्यैस्तथापि वा ॥ ८ ॥ पूजयेद्देवमीशानं स दैन्यं नाप्नुयात्क्वचित् ॥ सर्वशोकविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते ॥ ९ ॥ एकाहमपि कौंतेय यो वसेद्वासवेश्वरे ॥ पापराशिं विनिर्धूय भानुवद्दिवि मोदते ॥ १० ॥ विप्रांश्च भोजयेद्भक्त्या दद्याद्वासांसि दक्षिणाम् ॥ ११ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे वासवेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २२३ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततः क्रोशांतरे पार्थ तीर्थं कोटीश्वरं परम् ॥ यत्र स्नानं च दानं च जपहोमार्चनादिकम् ॥ भक्त्या कृतं नरैस्तत्र सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ १ ॥ तत्र देवाः सगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः ॥ जलधिं प्रति गच्छंति नर्मदां वीक्षितुं किल ॥ २ ॥ मिलिताः कोटिशो राजन्रेवासागरसंगमे ॥ विनोदमतुलं दृष्ट्वा रेवार्णवसमागमे ॥ ३ ॥ स्नात्वा शिवं च संस्थाप्य पूजयित्वा महेश्वरम् ॥ कोटीश्वराभिधानं तु स्वस्वभक्त्या विधानतः ॥ ४ ॥ कोटीतीर्थे परां सिद्धिं संप्राप्ताः सर्वतोषणात् ॥ तेन तत्पुण्यमतुलं सर्वतीर्थेषु चोत्तमम् ॥ ५ ॥ तत्र तीर्थे तु यत्किंचिच्छुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ क्रियते नृपशार्दूल सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ ६ ॥

तत्र तीर्थे तु मार्गस्था ये केचिद्दषिसत्तमाः ॥ सिद्धामृतपदं यांति पितृलोकं तथोत्तमम् ॥ ७ ॥ उत्तरे नर्मदातीरे दक्षिणे चाश्रिताश्च ये ॥ देवलोकं गतास्तत्र इति मे निश्चिता मतिः ॥ ८ ॥ बिल्वार्कपुष्पैर्धत्तूरकुशकाशप्रसूनकैः ॥ ऋतूद्भवैस्तथान्यैश्च पूजयित्वा महेश्वरम्॥९॥नानोपचारैर्विधिवन्मंत्रपूर्वं युधिष्ठिर ॥ धूपदीपार्घनैवेद्यैस्तोषयित्वा च धूर्जटिम् ॥ १० ॥ शिवलोकमवाप्नोति यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ पौषकृष्णाष्टमीयोगे विशेषः पूजने स्मृतः ॥ ११ ॥ नित्यं च नृपतिश्रेष्ठ चतुर्दश्यष्टमीषु च ॥ शिवमभ्यर्च्य विप्रांश्च भोजयेद्भक्तितो वरान् ॥ १२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे कोटीश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥

॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततः क्रोशांतरे गच्छेदलिकातीर्थमुत्तमम् ॥ अलिकानाम गांधर्वी कुशीला कुटिलाशया ॥ १ ॥ चित्रसेनस्य दौहित्री विद्यानंदमृषिं गता ॥ वव्रे तं स्वीकृता तेन दशवर्षाणिं तं श्रिता ॥ २ ॥ पतिं जघान तं सुप्तं कस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ गत्वा निवेदयामास पितरं रत्नवल्लभम् ॥ ३ ॥ पित्रा मात्रा च संत्यक्ता बहुभिर्भर्त्सिता नृप ॥ गर्भघ्नी त्वं पतिघ्नी त्वमिति दर्शय मा मुखम् ॥ ४ ॥ ब्रह्मघ्नी याहि पापिष्ठे परित्यक्ता गृहाजद्व ॥ ५ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ इति दुःखान्विता मूढा ताभ्यां निर्भर्त्सिता सती ॥ तनुं त्यक्तुं मनश्चक्रे प्राप्य तीर्थांतरं क्वचित् ॥ ६ ॥ संपृच्छ्यमाना तीर्थानि ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिर ॥ श्रुत्वा पापहरं तीर्थं रेवासागरसंगमे ॥ ७ ॥ तत्र पार्थ तपश्चक्रे निराहारा जितव्रता ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रपाराकमहासांतपनादिभिः ॥ ८ ॥ चांद्रायणैर्ब्रह्मकूर्चैः कर्शयामास वै तनुम् ॥ एवं वर्षशतं सार्द्धं व्यतीतं तपसा नृप ॥ ९ ॥ तस्या विशुद्धिमिछंत्याः शिवध्यानार्चनादिभिः ॥ ततः कतिपयाहोभिस्तस्या ज्ञात्वा हठं परम् ॥ परितुष्टः शिवः प्राह पार्वत्या परिनोदितः ॥ १० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ पुत्रि मा साहसं कार्षीः शुद्धदेहासि सांप्रतम् ॥ तुष्टोऽहं तपसा तेऽद्य वरं वरय वांछितम् ॥ ११ ॥ ॥ अलिकोवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश वरार्हा यद्यहं मता ॥ नानापापाभितप्ताया देहि शुद्धिं परां मम ॥ १२ ॥ त्वं मे नाथो ह्यनाथायास्त्वमेव जगतां गुरुः ॥ दीनानाथसमुद्धर्त्ता शरण्यः सर्वदेहिनाम् ॥ १३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ त्वं भद्रे शुद्धदेहासि
॥१६०॥ मा किंचिदनुशोचिथाः ॥ स्वनाम्ना स्थापयित्वेह मां ततः स्वर्गमेष्यसि ॥ १४ ॥ इत्युक्त्वा देवदेवेशस्तत्रैवांतरधीयत ॥ अलिकापि ततो भक्त्या ॥३३४॥
स्नात्वा संस्थाप्य शंकरम् ॥ १५ ॥ दत्त्वा दानं च विप्रेभ्यो लोकमाप महोत्कटम् ॥ पितरं च समासाद्य मातरं च युधिष्ठिर ॥ १६ ॥ तैश्च सन्मानिता प्रीत्या बन्धुभिः सालिका ततः ॥ विमानवरमारूढा दिव्यमालान्विता नृप ॥ १७ ॥ गौरीलोकमनुप्राप्य सखित्वेद्य पे मोदते ॥

ततः प्रभृति तत्पार्थ विख्यातमलिकेश्वरम् ॥ १८ ॥ तत्र तीर्थे तु या नारी पुरुषो वा युधिष्ठिर ॥ स्नात्वा संपूजयेद्भक्त्या महादेवमुमायुतम् ॥
॥ १९ ॥ स पापैर्विविधैर्मुक्तो लोकमाप्नोति शांकरम् ॥ मानसं वाचिकं पापं कायिकं यत्पुरा कृतम् ॥ २० ॥ सर्वं तद्विलयं याति भोजयित्वा
द्विजान्सदा ॥ दीपं दत्त्वा च देवाग्रे न रोगैः परिभूयते ॥ २१ ॥ धूपपात्रं विमानं च घण्टां कलशमेव च ॥ दत्त्वा देवाय राजेंद्र शार्क्कं लोक
मवाप्नुयात् ॥ २२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखंडे रेवाखंडे रेवासागरसंगमेऽलिकेश्वरतीर्थमाहा
त्म्यवर्णनंनाम पंचविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ ततः क्रोशांतरे पुण्यं तीर्थं तद्विमले
श्वरम् ॥ यत्र स्नानेन दानेन जपहोमार्चनादिभिः ॥ १ ॥ विमलेश्वरमाराध्य यो यदिच्छेत्स तल्लभेत् ॥ स्वर्गलाभादिकं वापि पार्थिवं वा यथेप्सि
तम् ॥ २ ॥ पुरा त्रिशिरसं हत्वा त्वष्टुः पुत्रं शतक्रतुः ॥ यस्य तीर्थस्य माहात्म्याद्वैमल्यं परमं गतः ॥ ३ ॥ यत्र वेदनिधिर्विप्रो महत्तप्त्वा तपः
पुरा ॥ नानाकर्ममलैः क्षीणैर्विमलोऽभवदर्कवत् ॥ ४ ॥ महादेवप्रसादेन सोमवत्प्रियदर्शनः ॥ पुरा भानुमतीं भानुः सुतां स्मरशरार्दितः ॥ ५ ॥
चकमे तेन दोषेण कुष्ठरोगार्दितोऽभवत् ॥ स चाप्यत्र तपस्तप्त्वा विमलत्वमुपागतः ॥ ६ ॥ महादेवेन तुष्टेन स्वस्थानं मुदितोऽभजत् ॥ तथैव
च पुरा पार्थ विभांडकसुतो मुनिः ॥ ७ ॥ योगिसंगं वने प्राप्य पुरे च नृपतेस्तथा ॥ राजसंसर्गदोषाद्वै मालिन्यं परमात्मनः ॥ ८ ॥ विचारयन्न
भ्युपेत्य रेवासागरसंगमम् ॥ शांतया भार्यया सार्द्धं तप्त्वा द्वादशवत्सरान् ॥ ९ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणैर्देवं तोषयंस्त्र्यंबकं मुनिः ॥ महादेवेन तुष्टेन
सोऽपि वैमल्यमाप्तवान् ॥ १० ॥ शर्वाण्या प्रेरितः शर्वः पुरा दारुवने नृप ॥ मोहनान्मुनिपत्नीनां स्वं वीक्ष्य विमलं किल ॥ ११ ॥ विचार्य
परमस्थानं नर्मदोदधिसंगमम् ॥ तत्र स्थित्वा महाराज तपस्तप्त्वा सहोमया ॥ १२ ॥ विमलोऽसौ यतो जातस्तेनासौ विमलेश्वरः ॥ तेन नाम्ना
स्वयं तस्थौ लोकानां हितकाम्यया ॥ १३ ॥ ततस्तिलोत्तमां सृष्ट्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ प्रजानाथोपि तां सृष्ट्वां दृष्ट्वाग्रे सुमनोहराम् ॥ १४ ॥
भावियोगबलाक्रांतः स तस्याम[1]भिकोऽभवत् ॥ तेन वीक्ष्य सदोषत्वं रेवातीरद्वयं श्रितः ॥ १५ ॥ तीर्थान्यनुसरन्मौनी त्रिस्नायी संस्मरञ्छिवम् ॥
रेवार्णवसमायोगे स्नात्वा संपूज्य शंकरम् ॥ कालेनाल्पेन राजर्षे ब्रह्माप्यामलतां गतः ॥ १६ ॥ एवमन्येपि बहुशो देवर्षिनृपसत्तमाः ॥ त्यक्त्वा
दोषमलं तत्र विमला बहवोऽभवन् ॥ १७ ॥ तथा त्वमपि राजेंद्र तत्र स्नात्वा शिवार्चनात् ॥ अमलोपि विशेषेण वैमल्यं प्राप्स्यसे परम् ॥ १८ ॥

१ अभिकः—कामुक—इत्यर्थः ।

तत्र स्नात्वा नरो नारी पूजयित्वा महेश्वरम् ॥ पापदोषविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥ १९ ॥ तत्रोपवासं यः कृत्वा पश्येत विमले
श्वरम् ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां सर्वपर्वसु पार्थिव ॥ २० ॥ सप्तजन्मकृतं पापं हित्वा याति शिवालयम् ॥ श्राद्धं कृत्वा विधानेन पितॄणामनृणी
भवेत् ॥ ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ २१ ॥ यद्यदिष्टतमं लोके यच्चैवात्महितं गृहे ॥ तत्तद्गुणवते देयं तत्रैवाक्षयमिच्छता ॥
स्वर्णधान्यानि वासांसि छत्रोपानत्कमण्डलुम् ॥ २२ ॥ गृहं देवस्य वै शक्त्या कृत्वा स्याद्भुवि भूपतिः ॥ गीतनृत्यकथाभिश्च तोषयेत्परमेश्वरम् ॥
॥ २३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे विमलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षड्विंशत्य
धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एतानि तव संक्षेपात्प्राधान्यात्कथितानि च ॥ न शक्तो
विस्तराद्वक्तुं संख्यां तीर्थेषु पांडव ॥ १ ॥ एषा पवित्रा विमला नदी त्रैलोक्यविश्रुता ॥ नर्मदा सरितां श्रेष्ठा महादेवस्य वल्लभा ॥ २ ॥ मनसा
संस्मरेद्यस्तु नर्मदां सततं नृप ॥ चांद्रायणशतस्यासौ लभते फलमुत्तमम् ॥ ३ ॥ अश्रद्दधानाः पुरुषा नास्तिकाश्चात्र ये स्थिताः ॥ पतंति नरके
घोरे प्राहैवं परमेश्वरः ॥ ४ ॥ नर्मदां सेवते नित्यं स्वयं देवो महेश्वरः ॥ तेन पुण्या नदी ज्ञेया ब्रह्महत्यापहारिणी ॥ ५ ॥ इयं माहेश्वरी गंगा
महेश्वरतनूद्भवा ॥ प्रोक्ता दक्षिणगंगेति भारतस्य युधिष्ठिर ॥ ६ ॥ जाह्नवी वैष्णवी गंगा ब्राह्मी गंगा सरस्वती ॥ इयं माहेश्वरी गंगा रेवा नास्त्यत्र
संशयः ॥ ७ ॥ यथा हि पुरुषे देवस्त्रैमूर्तत्वमुपाश्रितः ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाख्यं न भेदस्तत्र वै यथा ॥ तथा सरित्त्रये पार्थ भेदं मनसि मा कृथाः ॥
॥ ८ ॥ कोटिशो ह्यत्र तीर्थानि लक्षशश्चापि भारत ॥ तथा सहस्रशो रेवातीरद्वयगतानि तु ॥ ९ ॥ वृक्षांतरिक्षसंस्थानि जलस्थलगतानि च ॥कः
शक्तस्तानि निर्णेतुं वागीशो वा महेश्वरः ॥१०॥ स्मरणाज्जन्मजनितं दर्शनाच्च त्रिजन्मजम्॥सप्तजन्मकृतं नश्येत्पापं रेवावगाहनात्॥११॥देवकार्यं
कृतं तेन अग्नयो विधिवद्धुताः ॥ वेदा अधीताश्चत्वारो येन रेवावगाहिता ॥ १२ ॥ प्राधान्याच्चापि संक्षेपात्तीर्थान्युक्तानि ते मया ॥ न शक्यो
विस्तरः पार्थ श्रोतुं वक्तुं च वै मया ॥ १३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ विधानं च यमांश्चैव नियमांश्च वदस्व मे ॥ प्रायश्चित्तार्थगमने को
विधिस्तं वदस्व मे ॥ १४ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं महाराज यच्छ्रेयः पारलौकिकम् ॥ शृणुष्वावहितो भूत्वा यथाज्ञानं वदामि
ते ॥ १५ ॥ अध्रुवेण शरीरेण ध्रुवं कर्म समाचरेत् ॥ अवश्यमेव यास्यंति प्राणाः प्राघूर्णिका इव ॥ १६ ॥ दानं वित्तादृतं वाचः कीर्तिधर्मौतथा
ऽऽयुषः ॥ परोपकरणं कायादसारात्सारमुद्धरेत् ॥ १७ ॥ अस्मिन्महामोहमये कटाहे सूर्याग्निना रात्रिदिवेंधनेन ॥ मासर्तुदर्वीपरिघट्टनेन भूतानि

कालः पचतीति वार्ता ॥ १८ ॥ ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्त्तुमिहार्हसि ॥ नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥ १९ ॥ मंत्रे
तीर्थे द्विजे देवे दैवज्ञे भेषजे गुरौ ॥ यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी ॥ २० ॥ अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ॥
असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह ॥ २१ ॥ यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ॥ न स सिद्धिमवाप्नोति न
सुखं न परां गतिम् ॥ २२ ॥ संतीह विविधोपाया नृणां देहविशोधनाः ॥ तीर्थसेवासमं नास्ति स्वशरीरस्य शोधनम् ॥ २३ ॥
कृच्छ्रचांद्रायणाद्यैर्वा द्वितीयं तीर्थसेवया ॥ यदा तीर्थं समुद्दिश्य प्रयाति पुरुषो नृप ॥ तदा देवाश्च पितरस्तं व्रजंत्यनु खेचराः ॥ २४ ॥ परमा
मोदपूर्णास्ते प्रयांत्यस्यानुयायिनः ॥ कृत्वाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धं समापृच्छय तु देवताम् ॥२५॥ इष्टबन्धूंश्च विष्णुं च शंकरं सगणेश्वरम् ॥ व्रजेद्द्विजा
भ्यनुज्ञातो गृहीत्वा नियमानपि ॥ २६ ॥ एकाशनं ब्रह्मचर्यं भूशय्यां सत्यवादिताम् ॥ वर्जनं च परान्नस्य प्रतिग्रहविवर्जनम् ॥ २७ ॥ वर्जयित्वा
तथा द्रोहवंचनादि नृपोत्तम ॥ साधुवेषं समास्थाय विनयेन विभूषितः ॥ २८ ॥ दंभाहंकारमुक्तो यः स तीर्थफलमश्नुते ॥ यस्य हस्तौ च पादौ
च मनश्चैव सुसंयतम् ॥ २९ ॥ विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥ अक्रोधनश्च राजेन्द्र सत्यशीलो दृढव्रतः ॥ ३० ॥ आत्मोपमश्च भूतेषु
स तीर्थफलमश्नुते ॥ मुण्डनं चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः ॥ ३१ ॥ वर्जयित्वा कुरुक्षेत्रं विशालां विरजां गयाम् ॥ स्नानं सुरार्चनं चैव श्राद्धे वै
पिण्डपातनम् ॥ ३२ ॥ विप्राणां भोजनं शक्त्या सर्वतीर्थेष्वयं विधिः ॥ प्रायश्चित्तनिमित्तं च यो व्रजेद्यतमानसः ॥ ३३ ॥ तस्यापि च विधिं
वक्ष्ये शृणु पार्थ समाहितः ॥ एकाशनं ब्रह्मचर्यमक्षारलवणाशनम् ॥ ३४ ॥ स्नात्वा तीर्थाभिगमनं हविष्यैकान्नभोजनम् ॥ वर्जयेत्पतितालापं
बहुभाषणमेव च ॥ ३५ ॥ परीवादं परान्नं च नीचसंगं विवर्जयेत् ॥ व्रजेद्व निरुपानत्को वसानो वाससी शुचिः ॥ ३६ ॥ संकल्पं मनसा कृत्वा
ब्राह्मणानुज्ञया व्रजेत् ॥ तीर्थे गत्वा तथा स्नात्वा कृत्वा चैव सुरार्चनम् ॥ ३७ ॥ दुष्कर्मतो विमुक्तः स्यादनुतापी भवेद्यदि ॥ वेदे तीर्थे च देवे च
दैवज्ञे चौषधे गुरौ ॥ ३८ ॥ यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी ॥ उक्ततीर्थफलानां च पुराणेषु स्मृतिष्वपि ॥ ३९ ॥ अर्थवादभवां शंकां
विहाय भरतर्षभ ॥ कृत्वा विचारं शास्त्रोक्तं परिकल्प्य यथोचितम् ॥ ४० ॥ कायेन कृच्छ्रचरणे ह्यशक्तानां विशुद्धये ॥ ज्ञात्वा तीर्थविशेषं हि
प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ४१ ॥ तच्छृणुष्व महाराज नर्मदायां यथोचितम् ॥ चतुर्विंशतिसंख्येभ्यो योजनेभ्यो व्रजेन्नरः ॥ ४२ ॥ चतुर्विंशति
कृच्छ्राणां फलमाप्नोति शोभनम् ॥ अत ऊर्ध्वं योजनेषु पादकृच्छ्र उदाहृतः ॥ ४३ ॥ तन्मध्ये च महाराज यो व्रजेच्छ्रद्धिकाक्षया ॥ योजने

योजने तस्य प्रायश्चित्तं विदुर्बुधाः ॥ ४४ ॥ [1]प्रणवाख्ये भ" राज तथा रेवोरिसंगमे ॥ भृगुक्षेत्रे तथा गत्वा फलं तद्द्विगुणं स्मृतम् ॥ ४५ ॥ संगमे देवनद्याश्च शूलभेदे नृपोत्तम ॥ द्विगुणं पादहीनं स्यात्करजाःगमे तथा ॥ ४६ ॥ एरण्डीसंगमे तद्वत्कपिलायाश्च संगमे ॥ केचित्त्रिगुणितं प्राहुः कुब्जारेवोत्थसंगमे ॥ ४७ ॥ ॐकारे च महाराज तदपि स्यात्समंजसम् ॥ संगमेषु तथान्यासां नदीनां रेवया सह ॥ ४८ ॥ प्राहुस्ते सार्द्धकृच्छ्रं वै फलं पूर्वं युधिष्ठिर ॥ त्रिगुणं कृच्छ्रमाप्नोति रेवासागरसंगमे ॥ ४९ ॥ कृच्छ्रं चतुर्गुणं प्रोक्तं शुक्लतीर्थे युधिष्ठिर ॥ योजने योजने गत्वा चतुर्विंशतियोजनम् ॥ तत्र तत्र वसेद्यस्तु सुचिरं नृवरोत्तम ॥ ५० ॥ रेवासेवासमाचारः संयुक्तः शुद्धबुद्धिमान् ॥ दंभाहंकाररहितः शुद्ध्यर्थं स विमुच्यते ॥ ५१ ॥ इति ते कथितं पार्थ प्रायश्चित्तार्थलक्षणम् ॥ रेवायात्राविधानं च गुह्यमेतद्युधिष्ठिर ॥ ५२ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ योजनस्य प्रमाणं मे वद त्वं मुनिसत्तम ॥ यज्ज्ञात्वा निश्चितं मे स्यान्मनःशुद्धेस्तु कारणम् ॥ ५३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ शृणु पांडव वक्ष्यामि प्रमाणं योजनस्य यत् ॥ तथा यात्राविशेषेण विशेषं कृच्छ्रसम्भवम् ॥ ५४ ॥ तिर्यग्यवोदराण्यष्टावूर्ध्वा वा व्रीहयस्त्रयः ॥ प्रमाणमंगुलं स्याद्वितस्तिर्द्वादशांगुला ॥ ५५ ॥ वितस्तिद्वितयं हस्तश्चतुर्हस्तं धनुः स्मृतम् ॥ स एव दण्डो गदितो विशेषज्ञैर्युधिष्ठिर ॥ ५६ ॥ धनुःसहस्रे द्वे कोशश्चतुःक्रोशं च योजनम् ॥ एतद्योजनमानं ते कथितं भरतर्षभ ॥ ५७ ॥ येन यात्रां व्रजन्वेत्ति फलमानं निजार्जितम् ॥ उक्तं कृच्छ्रफलं तीर्थे जलरूपे नृपोत्तम ॥ ५८ ॥ यथाविशेषं ते वच्मि पूर्वोक्ते तत्र तत्र च ॥ तन्मे शृणु महीपाल श्रद्दधानाय कथ्यते ॥ ५९ ॥ यस्मिंस्तीर्थे हि यत्प्रोक्तं फलं कृच्छ्रादिकं नृप ॥ तत्राप्युपोषणात्कृच्छ्रफलं प्राप्नोत्यथाधिकम् ॥ ६० ॥ दिनजाप्याच्च लभते फलं कृच्छ्रस्य शक्तितः ॥ तत्र विख्यातदेवेशं स्नात्वा दृष्ट्वाभिपूज्य च ॥ ६१ ॥ प्रणम्य लभते पार्थ फलं कृच्छ्रभवं सुधीः ॥ तीर्थे मुख्यफलं स्नानाद्द्वितीयं चाप्युपोषणात् ॥ ६२ ॥ तृतीयं ख्यातदेवस्य दर्शनाभ्यर्चनादिभिः ॥ चतुर्थं जाप्ययोगेन देहशक्त्या त्वहर्निशम् ॥ ६३ ॥ पंचमं सर्वतीर्थेषु कल्पनीयं हि दूरतः ॥ तीरस्थो योजनादर्वाग्दशांशं लभते फलम् ॥ ६४ ॥ उक्ततीर्थफलात्पार्थ नात्र कार्या विचारणा ॥ ६५ ॥ उपवासेन सहितं महानद्यां हि मज्जनम् ॥ अप्यर्वाग्योजनात्पार्थ दद्यात्कृच्छ्रफलं नृणाम् ॥ ६६ ॥ षड्योजनवहा कुल्या नद्योऽल्पा द्वादशैव च ॥ चतुर्विंशतिगा न

१ प्रणवाख्ये—ॐकारेश्वरक्षेत्रे--इत्यर्थः ।

द्यो महानद्यस्ततोऽधिकाः ॥ ६७ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे तीर्थयात्रादिविधानविशेषकथनं नाम सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ परार्थं तीर्थयात्रायां गच्छतः कस्य किं फलम् ॥ कियन्मात्रं मुनि श्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि कृपानिधे ॥ १ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ परार्थं गच्छतस्तन्मे वदतः शृणु पार्थिव ॥ यथा यावत्फलं तस्य यात्रादिविहितं भवेत् ॥ २ ॥ उत्तमेनेह वर्णेन द्रव्यलोभादिना नृप ॥ नाधमस्य क्वचित्कार्यं तीर्थयात्रादिसेवनम् ॥ ३ ॥ धर्मकर्म महाराज स्वयं विद्वान्समाचरेत् ॥ शरीरस्याथवा शक्त्या अन्यद्वा कार्ययोगतः ॥ ४ ॥ धर्मकर्म सदा प्रायः सवर्णेनैव कारयेत् ॥ पुत्रपौत्रादिकैर्वापि ज्ञातिभिर्गोत्रसंभवैः ॥ ५ ॥ श्रेष्ठं हि विहितं प्राहुर्धर्मकर्म युधिष्ठिर ॥ तैरेव कारयेत्तस्मान्नोत्तमैर्नाधमैरपि ॥ ६ ॥ अधमेन कृतं सम्यक् न भवेदिति मे मतिः॥ उत्तमश्चाधमार्थे वै कुर्वन्दुर्गतिमाप्नुयात् ॥ ७ ॥ न शूद्राय मतिं दद्यान्नोच्छिष्टं न हविष्कृतम् ॥ न चास्योपदिशेद्धर्मं न चास्य व्रतमादिशेत् ॥ ८ ॥ जपस्तपस्तीर्थयात्रा प्रव्रज्या मंत्रसाधनम् ॥ देवताराधनं दीक्षा स्त्रीशूद्रपतनानि षट् ॥ ९ ॥ पतिवत्नी पत्येव विधवा सर्वमाचरेत् ॥ सभर्तृका ऽशक्ते[1] पत्यौ सर्वं कुर्यादनुज्ञया ॥ १० ॥ गत्वा परार्थं तीर्थादौ षोडशांशफलं लभेत् ॥ गच्छतश्च प्रसंगेन तीर्थमर्द्धफलं स्मृतम् ॥ ११ ॥ अनुसंगेन तीर्थस्य स्नाने स्नानफलं विदुः ॥ नैव यात्राफलं तज्ज्ञाः शास्त्रोक्तं कल्मषापहम् ॥ १२ ॥ पित्रर्थं च पितृव्यस्य मातुर्मातामहस्य च ॥ मातुलस्य तथा भ्रातुः श्वशुरस्य सुतस्य च ॥ १३ ॥ पोषकार्थादयोश्चापि मातामह्या गुरोस्तथा ॥ स्वसुर्मातृष्वसुः पैत्र्या आचार्याध्यापकस्य च ॥ १४ ॥ इत्याद्यर्थे नरः स्नात्वा स्वयमष्टांशमाप्नुयात् ॥ साक्षात्पित्रोः प्रकुर्वाणश्चतुर्थांशमवाप्नुयात् ॥ १५ ॥ पतिपत्न्योर्मिथश्चार्द्धं फलं प्राहुर्मनीषिणः ॥ भागिनेयस्य शिष्यस्य भ्रातृव्यस्य सुतस्य च ॥ षट्त्रिपंचचतुर्भागान्फलमाप्नोति वै नरः॥ १६ ॥ इति ते कथितं पार्थ पारंपर्यक्रमागतम् ॥ कर्तव्यं ज्ञातिवर्गस्य परार्थे धर्मसाधनम् ॥१७॥ वर्षाऋतुसमायोगे सर्वा नद्यो रजस्वलाः ॥ मुक्त्वा सरस्वतीं गंगां नर्मदां यमुनानदीम् ॥ १८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे परार्थतीर्थयात्राफलकथनंनामाष्टविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ एवं ते कथितं राजन्पुराणं धर्मसंहितम् ॥

---

१ अशक्ते—अशक्त—इत्यर्थः ।

शिवप्रीत्या यथा प्रोक्तं वायुना देवसंसदि ॥ १ ॥ षष्टितीर्थसहस्राणि षष्टिकोटिस्तथैव च ॥ आदिमध्यावसानेषु नर्मदायां पदेपदे ॥२॥ मया द्वाद
शसाहस्री संहिता या श्रुता पुरा ॥ देवदेवस्य गदतः सांप्रतं कथिता तव ॥३॥ पृष्टस्त्वयाऽहं भूपाल पर्वतेऽमरकंटके ॥ स्थितः संक्षेपतः सर्वं मया
तत्कथितं तव ॥ ४ ॥ नर्मदाचारितं पुण्यं शृणु तस्यास्ति यत्फलम् ॥ यत्फलं सर्ववेदैः स्यात्सषडंगपदक्रमैः ॥ ५ ॥ पठितैश्च श्रुतैर्वाऽपि तस्माद्बहु
तरं भवेत् ॥ सत्रयाजी फलं यत्र लभते द्वादशाऽब्दिकम् ॥ ६ ॥ चारिते तु श्रुते देव्या लभते तादृशं फलम् ॥ सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं स्नात्वा सागरमा
दितः ॥ ७ ॥ सकृत्स्नात्वा तथा श्रुत्वा नर्मदायां फलं हि तत् ॥ आदिमध्यावसानेन नर्मदाचरितं शुभम् ॥ ८ ॥ यः शृणोति नरो भक्त्या
तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ स प्राप्य शिवसंस्थानं रुद्रकन्यासमावृतः ॥ ९ ॥ रुद्रस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ एतद्धर्ममुपाख्यानं सर्वशास्त्रेषु
सत्तमम् ॥ १० ॥ देशे वा मंडले वाऽपि वा ग्रामे नगरेऽपि वा ॥ गृहे वा तिष्ठते यस्य चातुर्वर्ण्यस्य भारत ॥ ११ ॥ स ब्रह्मा स शिवः साक्षात्स
च देवो जनार्दनः ॥ त्रिविधं कारणं लोके धर्मपंथानमुत्तमम् ॥ १२ ॥ देवतानां गुरुं शास्त्रं परमं सिद्धिकारणम् ॥ श्रुत्वेश्वरमुखात्पार्थ मयाऽपि
तव कीर्त्तितम् ॥ १३ ॥ दक्षिणे चोत्तरे कूले यानि तीर्थानि कानिचित् ॥ प्रधानतः सुपुण्यानि कथितानि विशेषतः ॥१४॥ स्पर्शनाद्दर्शनात्तेषां
कीर्त्तनाच्छ्रवणात्तथा ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १५ ॥ इदं यः शृणुयान्नित्यं पुराणं शिवभाषितम् ॥ ब्राह्मणो वेदविद्यावान्क्ष
त्रियो विजयी भवेत् ॥ १६ ॥ धनभागी भवेद्वैश्यः शूद्रो वै धर्मभाग्भवेत् ॥ सौभाग्यं संततिं स्वर्गं नारी श्रुत्वाऽप्नुयाद्धनम् ॥ १७ ॥ ब्रह्मघ्नश्च सुरा
पश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ माहात्म्यं नर्मदायास्तु श्रुत्वा पापबहिस्कृताः ॥ १८ ॥ पापभेदी कृतघ्नश्च स्वामिविश्वासघातकः ॥ गोघ्नश्च गरदश्चैव
कन्याविक्रयकारकः ॥ १९ ॥ एते श्रुत्वैव पापेभ्यो मुच्यंते नाऽत्र संशयः ॥ ये पुनर्भावितात्मानः शृण्वंति सततं नृप ॥ २० ॥ पूजयंत इदं देवा
पूजिता गुरुवश्च तैः ॥ नर्मदा पूजिता तेन भगवांश्च महेश्वरः ॥ २१ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गंधपुष्पविभूषणैः ॥ पूजितं परया भक्त्या शास्त्रमेतत्फ
लप्रदम् ॥ २२ ॥ लेखापयित्वा सकलं नर्मदाचरितं शुभम् ॥ उत्तमं सर्वशास्त्रेभ्यो यो ददाति द्विजन्मने ॥ २३ ॥ नर्मदा सर्वतीर्थेषु स्नाने दाने
च यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति स नरो नाऽत्र संशयः ॥ २४ ॥ एतत्पुराणं रुद्रोक्तं महापुण्यफलप्रदम् ॥ स्वर्गदं पुत्रदं धन्यं यशस्यं कीर्त्तिवर्द्ध
नम् ॥२५॥ सर्वपापहरं पार्थ दुःखःदुःस्वप्ननाशनम् ॥ पठतां शृण्वतां राजन्सर्वकमार्थसिद्धिदम् ॥२६॥ शांतिरस्तु शिवं चास्तु लोकाः सन्तु निरा
मयाः ॥ गोब्राह्मणेभ्यः स्वस्त्यस्तु धर्म्मं धर्म्मात्मजाऽऽश्रयः ॥ २७ ॥ नरकान्तकरी रेवा सतीर्थां विश्वपावनी ॥ नर्मदा धर्मदा चास्तु शर्मदा पार्थ

ते सदा ॥ २८ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे मार्कंडेययुधिष्ठिरसंवादे रेवाखण्डपठन
श्रवणदानादिफलश्रुतिवर्णनंनामैकोनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वोपरराामथ पाण्डोः
पुत्राय वै मुनिः ॥ मृकण्डतनयो धीमान्सप्तकल्पस्मरः पुरः ॥१॥ मार्कंडमुनिना प्रोक्तं यथा पार्थाय सत्तमाः ॥ तथा वः कथितं सर्वं रेवामाहात्म्य
मुत्तमम् ॥ २ ॥ इयं पुण्या सरिच्छ्रेष्ठा रेवा विश्वैकपावनी ॥ रुद्रदेहसमुद्भूता सर्वभूताभयप्रदा ॥ ३ ॥ ॐकारजलधिं यावदुवाच भृगुनन्दनः ॥
तीर्थसंगमभेदान्वै धर्मपुत्राय पृच्छते ॥ ४ ॥ समासेनैव मुनयस्तथाहं कथयामि वः ॥ सप्तषष्टिसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथैव च ॥ ५ ॥ कथं केनात्र
शक्यन्ते वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ तथाप्यत्र मुनिश्रेष्ठाः प्रोक्तं पार्थाय वै यथा ॥ ६ ॥ तीर्थमोङ्कारमारभ्य वक्ष्ये तीर्थावलिं शुभाम् ॥ प्रोच्यमानां समा
सेन तां शृणुध्वं महर्षयः ॥ ७ ॥ नत्वा सोमं महेशानं नत्वा ब्रह्माच्युतावुभौ ॥ सरस्वतीं गणेशानं वेदव्यासांघ्रिपङ्कजम् ॥ ८ ॥ पूर्वाचार्यांस्तथा
सर्वान्दृष्टादृष्टार्थवेदिनः ॥ प्रणम्य नर्मदां देवीं वक्ष्ये तीर्थावलिं त्विमाम् ॥ ९ ॥ ॐ नमो विश्वरूपाय ॐकारायाखिलात्मने ॥ यमारभ्य प्रव
क्ष्यामि रेवातीर्थावलिं द्विजाः ॥ १० ॥ अस्मिन्मार्कंडगदिते रेवातीर्थक्रमे शुभे ॥ पुराणसंहिताध्याया मार्कण्डाश्रमवर्णनम् ॥११ ॥ ततः प्रश्ना
धिकारश्च प्रशंसा नर्मदोद्भवा ॥ तथा पञ्चदशानां च प्रवाहानां प्रकीर्तनम् ॥ १२ ॥ नामनिर्वचनं तद्वत्तथा कल्पसमुद्भवाः ॥ एकविंशतिकल्पानां
तद्वन्नामानुकीर्त्तनम् ॥ १३ ॥ मार्कंडेयानुभूतानां सप्तानां लक्षणानि च ॥ माहात्म्यं चैव रेवायाः शिवविष्ण्वोस्तथैव च ॥ १४ ॥ संहारलक्षणं
तद्वदोंकारस्य च संभवः ॥ तथैवोंकारमाहात्म्यममरंकटकीर्तनम् ॥ १५ ॥ अमरेश्वरतीर्थं च तथा दारुवनं महत् ॥ दारुकेश्वरतीर्थं च तीर्थं वै
चरुकेश्वरम् ॥ १६ ॥ चरुकासंगमस्तद्वद्व्यतीपातेश्वरं तथा ॥ पातालेश्वरतीर्थं च कोटियज्ञाह्वयं तथा ॥ १७ ॥ वरुणेश्वरतीर्थं च लिंगान्यष्टोत्तरं
शतम्॥सिद्धेश्वरं यमेशं च ब्रह्मेश्वरमतः परम्॥१८॥सारस्वतं चाष्टरुद्रं सावित्रं सोमसंज्ञितम्॥शिवखातं महातीर्थंरुद्रावर्तं द्विजोत्तमाः॥१९॥ब्रह्मावर्तं परं
तीर्थं सूर्यावर्तमतः परम् ॥ पिप्पलावर्ततीर्थं च पिप्पल्याश्चैव संगमः॥२०॥ अमरकण्टमाहात्म्यं कपिलासंगमस्तथा ॥ विशल्यासंभवश्चापि भृगुतुं
गाग्निकीर्तनम् ॥ २१ ॥ विशल्यासंगमः पुण्यः करमर्दासमागमः ॥ करमर्देश्वरं तीर्थं चक्रतीर्थमनुत्तमम् ॥ २२ ॥ संगमो नीलगंगायाः विध्वं
सस्त्रिपुरस्य च ॥ कीर्तनं तीर्थदानानां मधुकतृतीयाव्रतम् ॥२३॥ अप्सरेश्वरतीर्थं च देहक्षेपे विधिस्ततः ॥ तीर्थं ज्वालेश्वरं नाम ज्वालायाः संगम
स्तथा ॥ २४ ॥ शक्रतीर्थं कुशावर्तं हंसतीर्थं तथैव च ॥ अंबरीषस्य तीर्थं च महाकालेश्वरं तथा ॥ २५ ॥ मातृकेश्वरतीर्थं च भृगुतुंगानुवर्णनम् ॥

तत्र भैरवमाहात्म्यं चपलेश्वरकीर्तनम् ॥ २६ ॥ चण्डपाणेश्च माहात्म्यं कावेरीसंगमस्तथा ॥ कुबेरेश्वरतीर्थं च वाराहीसंगमस्तथा ॥ २७ ॥
संगमश्चंडवेगायास्तीर्थं चण्डेश्वरं तथा ॥ एरण्डीसंगमः पुण्य एरण्डेश्वरमुत्तमम् ॥ २८ ॥ पितृतीर्थं च तत्रैव ॐकारस्य च संभवम् ॥ माहात्म्यं
पंचलिंगानामोंकारस्य मुनीश्वराः ॥ २९ ॥ कोटितीर्थस्य माहात्म्यं तीर्थं काकह्रदं तथा ॥ जम्बुकेश्वरतीर्थं च सारस्वतमतः परम् ॥ ३० ॥
कपिलासंगमस्तद्वत्तीर्थं च कपिलेश्वरम् ॥ दैत्यसूदनतीर्थं च चक्रतीर्थं च वामनम् ॥ ३१ ॥ तीर्थलक्षं विदुः पूर्वे कपिलायास्तु संगमे ॥ स्वर्गस्य
नरकस्यापि लक्षणं मुनिभाषितम् ॥ ३२ ॥ व्यवस्थानं शरीरस्य गोप्रदानानुवर्णनम् ॥ अशोकवनिकातीर्थं मतंगाश्रमवर्णनम् ॥ ३३ ॥ अशोके
श्वरतीर्थं च मतंगेश्वरमुत्तमम् ॥ तथा मृगवनं पुण्यं तत्र तीर्थं मनोरथम् ॥ ३४ ॥ संगमोऽगारगर्ताया अंगारेश्वरमुत्तमम् ॥ तथा मेघवनं तीर्थं
देव्या नामानुकीर्तनम् ॥ ३५ ॥ संगमश्चापि कुब्जायास्तीर्थं कुब्जेश्वरं तथा ॥ बिल्वाम्रकं तथा तीर्थं पूर्णद्वीपमतः परम् ॥ ३६ ॥ तथा हिरण्य
गर्भायाः संगमः पुण्यकीर्तनः ॥ द्वीपेश्वरं नाम तीर्थं पुण्यं यज्ञेश्वरं तथा ॥ ३७ ॥ मांडव्याश्रमतीर्थं च विशोकासंगमस्तथा ॥ वागीश्वरं नाम तीर्थं
पुण्यो वै वागुसंगमः ॥ ३८ ॥ सहस्रावर्तकं तत्र तीर्थं सौगंधिकं तथा ॥ संगमश्च सरस्वत्या ईशानं तीर्थमुत्तमम् ॥ ३९ ॥ देवतात्रयतीर्थं च शूल
खातं ततः परम् ॥ ब्रह्मोदं शांकरं सौम्यं सारस्वतमतः परम् ॥ ४० ॥ सहस्रयज्ञतीर्थं च कपालमोचनं तथा ॥ आग्नेयमदितीशं च वाराहं
तीर्थमुत्तमम् ॥ ४१ ॥ तथा देवपथं तीर्थं तीर्थं यज्ञसहस्रकम् ॥ शुक्रतीर्थं दीप्तिकेशं विष्णुतीर्थं च योधनम् ॥ ४२ ॥ नर्मदेश्वरतीर्थं च वरु
णेशं च मारुतम् ॥ योगेशं रोहिणीतीर्थं दारुतीर्थं च सत्तमाः ॥ ४३ ॥ ब्रह्मावर्तं च पत्रेशं वाह्नं सौरं च कीर्त्यते ॥ मेघनादं दारुतीर्थं देवतीर्थं
गुहाश्रयम ॥ ४४ ॥ नर्मदेश्वरसंज्ञं तत्कपिलातीर्थमुत्तमम् ॥ करंजेशं कुण्डलेशं पिप्पलादमतः परम् ॥ ४५ ॥ विमलेश्वरतीर्थं च पुष्करिण्याश्च
संगमः ॥ प्रशंसा शूलभेदस्य तत्रैवांधकविक्रमः ॥ ४६ ॥ देवाश्वासनदानं च तथैवांधकनिग्रहः ॥ शूलभेदस्य चोत्पत्तिस्तथा पात्रपरीक्षणम् ॥
॥ ४७ ॥ प्रशंसा दानधर्मस्य ऋषिशृंगानुभावनम् ॥ स्वर्गतिं दीर्घतपसो भानुमत्यास्तथैंगितम् ॥ ४८ ॥ शबरस्वर्गगमनं माहात्म्यं शूलभेद
जम् ॥ कपिलेश्वरतीर्थं च मोक्षतीर्थमतः परम् ॥ ४९ ॥ संगमो मोक्षनद्याश्च तीर्थं च विमलेश्वरम् ॥ तथैवोलूकतीर्थं च पुष्करिण्याश्च संगमः ले
॥ ५० ॥ आदित्येश्वरतीर्थं च तीर्थं वै संगमेश्वरम् ॥ संगमो भीमकुल्यायास्तीर्थं भीमेश्वरं शुभम् ॥ ५१ ॥ मार्कंडेश्वरतीर्थं च तथा वै पिप्प॥
श्वरम् ॥ करोटीश्वरतीर्थं च तीर्थमिंद्रेश्वरं शुभम्॥५२॥अगस्त्येशं कुमारेशं व्यासेश्वरमनुत्तमम् ॥ वैद्यनाथं च केदारमानन्देश्वरसंज्ञितम्॥५३॥ मातृ

तीर्थं च मुंडेशं चौरं कामेश्वरं तथा ॥ संगमश्चानुदुह्या वै तीर्थे भीमार्जुनाह्वये ॥ तीर्थं धर्मेश्वरं नाम लुंकेश्वरमतः परम् ॥ ५४ ॥ ततो धनदतीर्थं च
जटेशं मंगलेश्वरम् ॥ कपिलेश्वरतीर्थं च गोपारेश्वरमुत्तमम्॥५५॥मणिनागेश्वरं नाम मणिनद्याश्च संगमः ॥ तिलकेश्वरतीर्थं च गौतमेशमतः परम्
॥ ५६ ॥ तत्रैव मातृतीर्थं च मुनिनोक्तं मुनीश्वराः ॥ शंखचूडं च केदारं पाराशरमतः परम्॥५७॥भीमेश्वरं च चंद्रेशमश्ववत्याश्च संगमः ॥ बह्वीश्वरं
नारदेशं वैद्यनाथं कपीश्वरम् ॥ ॥ ५८ ॥ कुम्भेश्वरं च मार्कंडं रामेशं लक्ष्मणेश्वरम् ॥ मेघेश्वरं मत्स्यकेशमप्सराह्रदसंज्ञकम् ॥ ५९ ॥ दधिस्कन्दं
मधुस्कन्दं नंदिकेशं च वारुणम् ॥ पावकेश्वरतीर्थं च तथैव कपिलेश्वरम् ॥ ६० ॥ नारायणाह्वयं तीर्थं चक्रतीर्थमनुत्तमम् ॥ चण्डादित्यं परं
तीर्थं चंडिकातीर्थमुत्तमम् ॥ ६१ ॥ यमहासाह्वयं तीर्थं तथा गंगेश्वरं शुभम् ॥ नंदिकेश्वरसंज्ञं च नरनारायणाह्वयम् ॥ ६२ ॥ नलेश्वरं च
मार्कंडं शुक्लतीर्थमतः परम् ॥ व्यासेश्वरं परं तीर्थं तत्र सिद्धेश्वरं तथा ॥ ६३ ॥ कोटितीर्थं प्रभातीर्थं वासुकीश्वरमुत्तमम् ॥ संगमश्च
करंजाया मार्कंडेश्वरमुत्तमम् ॥ ६४ ॥ तीर्थं कोटीश्वरं नाम तथा संकर्षणाह्वयम् ॥ कनकेशं मन्मथेशं तीर्थं चैवानसूयकम् ॥ ६५ ॥ एरण्डीसंगमः
पुण्यो मातृतीर्थं च शोभनम् ॥ तीर्थं स्वर्णशलाकाख्यं तथा चैवांबिकेश्वरम् ॥ ६६ ॥ करंजेशं भारतेशं नागेशं मुकुटेश्वरम् ॥ सौभाग्यसुन्दरी
तीर्थं धनदेश्वरमुत्तमम् ॥ ६७ ॥ रोहिण्यं चक्रतीर्थं च उत्तरेश्वरसंज्ञितम् ॥ भोगेश्वरं च केदारं निष्कलंकमतः परम् ॥ ६८ ॥ मार्कंडं धौतपापं च
तीर्थमांगिरसेश्वरम् ॥ कोटवीसंगमः पुण्यं कोटितीर्थं च तत्र वै ॥ ६९ ॥ अयोनिजं परं तीर्थमंगारेश्वरमुत्तमम् ॥ स्कांदं च नार्मदं ब्राह्मं वाल्मीके
श्वरसंज्ञितम् ॥ ७० ॥ कोटितीर्थं कपालेशं पांडुतीर्थं त्रिलोचनम् ॥ कपिलेशं कम्बुकेशं प्रभासं कोहनेश्वरम् ॥ ७१ ॥ इन्द्रेशं वालुकेशं च देवेशं
शाक्रमेव च ॥ नागेश्वरं गौतमेशमहल्यातीर्थमुत्तमम् ॥ ७२ ॥ रामेश्वरं मोक्षतीर्थं तथा कुशलवेश्वरौ ॥ नर्मदेशं कपर्दीशं सागरेशमतः परम् ॥
॥ ७३ ॥ धौरादित्यं परं तीर्थं तीर्थं चापरयोनिजम् ॥ पिंगलेश्वरतीर्थं च भृग्वीश्वरमनुत्तमम् ॥ ७४ ॥ दशाश्वमेधिकं तीर्थं कोटितीर्थं च
सत्तमाः ॥ मार्कंडं ब्रह्मतीर्थं च आदिवाराहमुत्तमम् ॥ ७५ ॥ आशापूराभिधं तीर्थं कौबेरं मारुतं तथा ॥ वरुणेशं यमेशं च रामेशं कर्कटेश्वरम् ॥
॥ ७६ ॥ शक्रेशं सोमतीर्थं च नंदाह्रदमनुत्तमम् ॥ वैष्णवं चक्रतीर्थं च रामकेशवसंज्ञितम् ॥ ७७ ॥ तथैव रुक्मिणीतीर्थं शिवतीर्थमनुत्तमम् ॥
जयवाराहतीर्थं च तीर्थमस्माहकाह्वयम् ॥७८॥ अंगारेशं च सिद्धेशं तापेश्वरमतः परम् ॥ पुनः सिद्धेश्वरं नाम तीर्थं च वरुणेश्वरम् ॥७९॥ पराशरे
श्वरं पुण्यं कुसुमेशमनुत्तमम् ॥ कुण्डलेश्वरतीर्थं च तथा कलकलेश्वरम् ॥ ८० ॥ न्यंकुवाराहसंज्ञं च अंकोलं तीर्थमुत्तमम् ॥ श्वेतवाराहतीर्थं च

भागलं सौरमुत्तमम् ॥ ८१ ॥ हुंकारस्वामितीर्थं च शुक्लतीर्थं च शोभनम् ॥ संगमो मधुमत्याश्च तीर्थं वै संगमेश्वरम् ॥ ८२ ॥ नर्मदेश्वरसंज्ञं च
नदीत्रितयसंगमः ॥ अनेकेश्वरतीर्थं च शर्मेशं मोक्षसंज्ञितम् ॥ ८३ ॥ कावेरीसंगमः पुण्यस्तीर्थं गोपेश्वराह्वयम् ॥ मार्कंडेशं च नागेशमुदंबर्याश्च
संगमः ॥ ८४ ॥ सांबादित्याह्वयं तीर्थमुदंबर्याश्च संगमः ॥ सिद्धेश्वरं च मार्कंडं तथा सिद्धेश्वरीकृतम् ॥ ८५ ॥ गोपेशं कपिलेशं च वैद्यनाथमनुत्त
मम् ॥ पिंगलेश्वरतीर्थं च सैंधवायतनं महत् ॥ ८६ ॥ भूतीश्वराह्वयं तीर्थं गंगावाहमतः परम् ॥ गौतमेश्वरतीर्थं च दशाश्वमेधिकं तथा ॥ ८७ ॥
भृगुतीर्थं तथा पुण्यं ख्याता सौभाग्यसुन्दरी ॥ वृषखातं च तत्रैव केदारं धूतपातकम् ॥ ८८ ॥ तीर्थं धूतेश्वरीसंगमेरण्डीसंज्ञकं तथा ॥ तीर्थं च
कनकेश्वर्या ज्वालेश्वरं ततः परम् ॥ ८९ ॥ शालग्रामाह्वयं तीर्थं सोमनाथमनुत्तमम् ॥ तथैवोदीर्णवाराहं तीर्थं चन्द्रप्रभासकम् ॥ ९० ॥ द्वादशा
दित्यतीर्थं च तथा सिद्धेश्वराभिधम् ॥ कपिलेश्वरतीर्थं च तथा त्रैविक्रमं शुभम् ॥ ९१ ॥ विश्वरूपाह्वयं तीर्थं नारायणकृतं तथा ॥ मूलश्रीपतिती
र्थं च चौलश्रीपतिसंज्ञकम्॥९२॥ देवतीर्थं हंसतीर्थं प्रभासं तीर्थमुत्तमम् ॥ मूलस्थानं च कण्ठेशमट्टहासमतः परम् ॥९३॥ भूर्भुवेश्वरतीर्थं च ख्याता
शूलेश्वरी तथा ॥ सारस्वतं दारुकेशमश्विनोस्तीर्थमुत्तमम् ॥ ९४ ॥ सावित्रीतीर्थमतुलं वालखिल्येश्वरं तथा ॥ नर्मदेशं मातृतीर्थं देवतीर्थमनुत्त
मम् ॥ ९५ ॥ मच्छकेश्वरतीर्थं च शिखितीर्थं च शोभनम् ॥ कोटितीर्थं मुनिश्रेष्ठास्तत्र कोटीश्वरी मृडा ॥ ९६ ॥ तीर्थं पैतामहं नाम मांडव्ये
श्वरसंज्ञितम् ॥ तत्र नारायणेशं च अक्रूरेशमतः परम् ॥ ९७ ॥ देवखातं सिद्धरुद्रं वैद्यनाथमनुत्तमम् ॥ तथैव मातृतीर्थं च उत्तरेशमतः परम् ॥
॥ ९८ ॥ तथैव नर्मदेशं च मातृतीर्थं तथा पुनः ॥ तथा च कुररीतीर्थं ढौंढेशं दशकन्यकम् ॥ ९९ ॥ सुवर्णबिंदुतीर्थं च ऋणपापप्रमोचनम् ॥
भारभूतेश्वरं तीर्थं तथा मुण्डीश्वरं विदुः ॥ १०० ॥ एकशालं डिंडिपार्णि तीर्थं चाप्सरसं परम् ॥ मुन्यालयं च मार्कंडं गणितादेवताह्वयम् ॥
॥ १०१ ॥ आमलेश्वरतीर्थं च तीर्थं कन्थेश्वरं तथा ॥ आषाढीतीर्थमित्याहुः शृंगीतीर्थं तथैव च ॥ १०२ ॥ बकेश्वरतीर्थं च कपालेशं तथैव च ॥
मार्कंडं कपिलेशं च एरण्डीसंगमस्तथा ॥ १०३ ॥ एरण्डीदेवतातीर्थं रामतीर्थमतःपरम् ॥ जमदग्नेः परं तीर्थं रेवासागरसंगमः ॥ १०४ ॥ लोटने
श्वरतीर्थं तल्लुंकेशनामकं तथा ॥ वृषखातं तत्र कुण्डं तथैव ऋषिसत्तमाः ॥ १०५ ॥ तथा हंसेश्वरंनाम तिलादं वासवेश्वरम् ॥ तथा कोटीश्वरं
तीर्थमलिकातीर्थमुत्तमम् ॥ विमलेश्वरतीर्थं च रेवासागरसंगमे ॥ १०६ ॥ एवं तीर्थावलिः पुण्या मया प्रोक्ता महर्षयः ॥ तीर्थमुक्तावलिः पुण्या
ग्रथिता तटरज्जुना ॥ १०७ ॥ नर्मदानीरनिर्णिक्ता मार्कंडेयविनिर्मिता ॥ मण्डनायेह साधूनां सर्वलोकहिताय च ॥ १०८ ॥ दुरितध्वांतशमनी

धार्यो धर्मार्थिभिः सदा ॥ अहोरात्रकृतं पापं सकृज्जप्त्वाशु नाशयेत्॥१०९॥त्रिकालं जप्त्वा मासोत्थं शिवाग्रे च त्रिमासिकम् ॥ मासं जप्त्वाथ वर्षोत्थं
वर्षं जप्त्वा शताब्दिकम् ॥ ११० ॥ श्राद्धकाले च विप्राणां भुञ्जतां पुरतः स्थितः ॥ पठँस्तीर्थावलिं पुण्यां गयाश्राद्धप्रदो भवेत् ॥१११॥ पूजाकाले च
देवानां श्रद्धया पुरतः पठन् ॥ प्रीणयेत्सर्वदेवांश्च पुनाति सकलं कुलम् ॥ ११२ ॥ एवं तीर्थावलिः पुण्या रेवातीरद्वयाश्रिता ॥ मया प्रोक्ता मुनिश्रेष्ठा
स्तथैवशृणुतानघाः ॥ ११३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पंचम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे तीर्थावलिकथनं नाम
त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ तथैव तीर्थस्तबकान्वक्ष्येहमृषिसत्तमाः ॥ यैस्तु तीर्थाव
लीगुंफः पूर्वोक्तैरेकतः कृतः ॥ १ ॥ विभक्तो भक्तलोकानामानंदप्रथनः शुभः ॥ मृकंडतनयः पूर्वं प्राह पार्थाय पृच्छते ॥ २ ॥ यथा तथाहं वक्ष्यामि
तीर्थानां स्तबकानिह ॥ शिवांबुपानजा पुण्या रेवा कल्पलता किल ॥ ३ ॥ तीरद्वयोद्भूततीर्थप्रसूनैः पुष्पिता शुभा ॥ यत्पुण्यगंधलक्ष्म्या वै त्रैलो
क्यं सुरभीकृतम् ॥ ४ ॥ तत्पुष्पमकरंदस्य रसास्वादविदुत्तमः ॥ भ्रमरः खलु मार्कंडो मुनिर्मतिमतां वरः ॥ ५ ॥ तत्पुष्पमालां हृदये तीर्थस्तबक
चित्रिताम् ॥ दधाति सततं पुण्यां मुनिर्भृगुकुलोद्वहः ॥ तस्याः स्तबकसंस्थानं वक्ष्येहमृषिसत्तमाः ॥६॥ ॐकारतीर्थमारभ्य यावत्पश्चिमसागरम् ॥
संगमाः पंचत्रिंशद्वै नदीनां पापनाशनाः ॥ ७ ॥ दशैकमुत्तरे तीरे सत्रिविंशति दक्षिणे ॥ पंचत्रिंशत्तमः श्रेष्ठो रेवासागरसंगमः ॥ ८ ॥ संगमः
सहितान्येवं रेवातीरद्वयेपि च ॥ चतुःशतानि तीर्थानि प्रसिद्धानि द्विजोत्तमाः ॥ ९ ॥ त्रिशतं शिवतीर्थानि त्रयस्त्रिंशत्समन्वितम् ॥ तत्रापि व्य
क्तितो वक्ष्ये शृणुध्वं तानि सत्तमाः ॥१०॥ मार्कंडेश्वरतीर्थानि दश तेषु मुनीश्वराः ॥ दशादित्यभवान्यत्र नवैव कपिलेश्वराः ॥ ११ ॥ सोमसस्था
पितान्यष्टौ तावंतो नर्मदेश्वराः ॥ कोटितीर्थान्यथाष्टौ च सप्त सिद्धेश्वरास्तथा ॥१२॥ नागेश्वराश्च सप्तैव रेवातीरद्वयेऽपि तु ॥ सप्तैव वह्निविहिता
न्यथाप्यावर्तसप्तकम् ॥ १३ ॥ केदारेश्वरतीर्थानि पंच पंचेंद्रजानि च ॥ वरुणेशाश्च पंचैव पंचैव धनदेश्वराः ॥ १४ ॥ देवतीर्थानि पंचैव चत्वारो
वै यमेश्वराः ॥ वैद्यनाथाश्च चत्वारश्चत्वारो वानरेश्वराः ॥ १५ ॥ अंगारेश्वरतीर्थानि तावंत्येव मुनीश्वराः ॥ सारस्वतानि चत्वारि चत्वारो दारुके
श्वराः ॥ १६ ॥ गौतमेश्वरतीर्थानि त्रीणि रामेश्वरास्त्रयः ॥ कपालेश्वरतीर्थानि त्रीणि हंसकृतानि च ॥ १७ ॥ त्रीण्येव मोक्षतीर्थानि त्रयो
वै विमलेश्वराः ॥ सहस्रयज्ञतीर्थानि त्रीण्येव मुनिरब्रवीत् ॥ १८ ॥ भीमेश्वरास्त्रयः ख्याताः स्वर्णतीर्थानि त्रीणि च ॥ धौतपापद्वयं प्रोक्तं
करंजेशद्वयं तथा ॥ १९ ॥ ऋणमोचनतीर्थे द्वे तथा स्कंदेश्वरद्वयम् ॥ दशाश्वमेधतीर्थे द्वे नंदीतीर्थद्वयं द्विजाः ॥ २० ॥ मन्मथेशद्वयं चैव
भृगुतीर्थद्वयं तथा ॥ पराशरेश्वरौ द्वौ च अयोनीसंभवद्वयम् ॥ २१ ॥ व्यासेश्वरद्वयं प्रोक्तं पितृतीर्थद्वयं तथा ॥ नंदिकेश्वरतीर्थे द्वे द्वौ च

गोपेश्वरौ स्मृतौ ॥ २२ ॥ मारुतेशद्वयं तद्वच्चैव ज्वालेश्वरौ स्मृतौ ॥ शुक्लतीर्थद्वयं पुण्यमप्सरेशद्वयं तथा ॥ २३ ॥ पिप्पलेश्वरतीर्थे द्वे
मांडव्येश्वरसंज्ञिते ॥ द्वीपेश्वरद्वयं चैव प्राह तद्वद्भृगूद्वहः ॥ उत्तरेश्वरतीर्थे द्वे अशोकेशद्वयी तथा ॥ २४ ॥ द्वे योधनपुरे चैव रोहिणीतीर्थकद्वयम् ॥
लुंकेश्वरद्वयं ख्यातमाख्यानं मुनिना तथा ॥ २५ ॥ सैकोनविंशतिशतं तीर्थान्येकैकशो द्विजाः ॥ स्तबकेषु कृतं तीर्थं द्विशतं सचतुर्दशम् ॥
॥ २६ ॥ शैवान्येतानि तीर्थानि वैष्णवानि च सत्तमाः ॥ शृणुध्वं प्रोच्यमानानि ब्राह्मशाक्तानि च क्रमात् ॥ २७ ॥ अष्टाविंशति तीर्थानि वैष्ण
वान्यब्रवीन्मुनिः ॥ तेषु वाराहतीर्थानि षडेव मुनिसत्तमाः ॥ २८ ॥ चत्वारि चक्रतीर्थानि शेषाण्यष्टादशैव हि ॥ विष्णुनाधितिष्ठितान्यत्र प्राह
पूर्वं मृकंडजः ॥ २९ ॥ तथैव ब्रह्मणा सिद्धयै सप्ततीर्थान्यवीवदत् ॥ त्रिषु च ब्रह्मणः पूजा ब्रह्मेशाश्चतुरोऽपरे ॥ अष्टाविंशन्मया ख्याता यथासंख्यं
यथाक्रमम् ॥ ३० ॥ एतत्पवित्रमतुलं ह्येतत्पापहरं परम् ॥ नर्मदाचरितं पुण्यं माहात्म्यं मुनिभाषितम् ॥ ३१ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवमुद्देशतः
प्रोक्तो रेवातीर्थक्रमो मया ॥ यथा पार्थाय संक्षेपान्मार्कंडो मुनिरब्रवीत ॥ ३२ ॥ अवांतराणि तीर्थानि तेषु गुप्तान्यनेकशः ॥ यत्र यावत्प्रमाणानि
तान्याकर्णयतानघाः ॥ ३३ ॥ ॐकारतीर्थपरितः पर्वतादमरंकटात् ॥ क्रोशद्वये सर्वदिक्षु सार्द्धकोटीत्रयी मता ॥ ३४ ॥ तीर्थानां संख्यया गुप्त
प्रकटानां द्विजोत्तमाः ॥ कोटिरेका तु तीर्थानां कपिलासंगमे पृथक् ॥ ३५ ॥ अशोकवनिकायाश्च तीर्थं लक्षं प्रतिष्ठितम् ॥ शतमं
गारगर्तायाः संगमे मुनिसत्तमाः ॥ ३६ ॥ तीर्थानामयुतं तद्वत्कुब्जायाः संगमे स्थितम् ॥ शतं हिरण्यगर्भायाः संगमे समवस्थितम् ॥
॥ ३७ ॥ तीर्थानामष्टषष्टिश्च विशोकासंगमे स्थिता ॥ तथा सहस्रं तीर्थानां संस्थितं वागुसंगमे ॥ ३८ ॥ शतं सरस्वतीसंगे शुक्ल
तीर्थे शतद्वयम् ॥ सहस्रं विष्णुतीर्थेषु माहिष्मत्यामथायुतम् ॥ ३९ ॥ शूलभेदे च तीर्थानां साग्रं लक्षं स्थितं द्विजाः ॥
देवग्रामे सहस्रं च तीर्थानां मुनिरब्रवीत् ॥ ४० ॥ लुंकेश्वरे च तीर्थानां साग्रा सप्तशती स्थिता ॥ तीर्थान्यष्टोत्तरशतं मणिनद्याश्च संगमे ॥ वैद्य
नाथे च तीर्थानां शतमष्टाधिकं विदुः ॥ ४१ ॥ एवं तावत्प्रमाणानि तीर्थे कुम्भेश्वरे द्विजाः ॥ साग्रं लक्षं च तीर्थानां स्थितं रेवोरसंगमे ॥ ४२ ॥
॥१६६॥ ततश्चाप्यधिकानि स्युरिति मार्कंडभाषितम् ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि व्यासद्वीपाश्रितानि च ॥ ४३ ॥ संगमे च करंजायाः स्थितमष्टोत्तरायुतम् ॥ ॥३४०॥
एरण्डीसंगमे तद्वत्तीर्थान्यष्टाधिकं शतम् ॥ ४४ ॥ धूतपापे च तीर्थानां षष्टिरष्टाधिका स्थिता ॥ स्कंदतीर्थे शतं पुण्यं तीर्थानां मुनिरुक्तवान् ॥
॥ ४५ ॥ कोहनेशे च तीर्थानां षष्टिरष्टाधिका स्थिता ॥ सार्द्धकोटी च तीर्थानां स्थिता वै कोरिलापुरे ॥ ४६ ॥ रामकेशवतीर्थे च सहस्रं साग्र

मुक्तवान् ॥ अस्माहके सहस्रं च तीर्थानि निवसंति हि ॥ ४७ ॥ लक्षाष्टकं सहस्रे द्वे शुक्लतीर्थे द्विजोत्तमाः ॥ तीर्थानि कथयामास पुरा पार्थाय भार्गवः ॥ ४८ ॥ शतमष्टाधिकं प्राह प्रत्येकं संगमेषु च ॥ नदीनामवशिष्टानां कावेरीसंगमं विना ॥ ४९ ॥ कावेर्याः संगमे विप्राः स्थिता पंचशती तथा ॥ तीर्थानां पर्वसु तथा विशेषो मुनिनोदितः ॥ ५० ॥ मोक्षतीर्थं हि सत्प्राहुः पुराणपुरुषाश्रितम् ॥ भृगोः क्षेत्रे च तीर्थानां कोटिरेका समाश्रिता ॥ ५१ ॥ साधिकानामृषिश्रेष्ठा वक्तुं शक्तो हि को भवेत् ॥ सर्वामराश्रयं प्रोक्तं सर्वतीर्थाश्रयं तथा ॥ ५२ ॥ त्रिषु लोकेषु विख्यातं पूजितं सिद्धिसाधनम् ॥ भारभूत्यां च तीर्थानां स्थितमष्टोत्तरं शतम् ॥ ५३ ॥ अक्रूरेश्वरतीर्थे च सार्द्धं तीर्थशतं स्थितम् ॥ विमलेश्वरतीर्थे तु रेवासागरसंगमे ॥ दशायुतानि तीर्थानां साधिकान्यब्रवीन्मुनिः ॥ ५४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डे तीर्थसंख्यापरिगणनवर्णनं नामैकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति वः कथितं विप्रा रेवामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ यथोपदिष्टं पार्थाय मार्कंडेयेन वै पुरा ॥ १ ॥ तथा तीर्थकदंबाश्च तेषु तीर्थविशेषतः ॥ प्राधान्येन मया ख्याता यथासंख्यं यथाक्रमम् ॥ २ ॥ एतत्पवित्रमतुलं ह्येतत्पापहरं परम् ॥ नर्मदाचरितं पुण्यं माहात्म्यं मुनिभाषितम् ॥ ३ ॥ सप्तकल्पानुगो विप्रो नर्मदायां मुनीश्वराः ॥ मृकण्डतनयो धीमान्परमार्थविदुत्तमः ॥ ४ ॥ संसेव्य सर्वतीर्थानि नदीः सर्वाश्च वै पुरा ॥ बहुकल्पस्मरां रेवामालक्ष्य शिवदेहजाम् ॥ ५ ॥ मे कलेति च शर्वोक्तां शरणं शर्वजां ययौ ॥ अजराममरां देवीं दैत्यध्वंसकरीं पराम् ॥ ६ ॥ महाविभवसंयुक्तां भवघ्नीं भवजाह्नवीम् ॥ तस्यामाबध्य सत्प्रेम जातः सोऽप्यजरामरः ॥ ७ ॥ षष्टितीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यश्च सत्तमाः ॥ व्यवस्थितानि रेवायास्तीरयुग्मे पदेपदे ॥ ८ ॥ सरितः परितः संति सतीर्थास्तु सहस्रशः ॥ न तुलां यांति रेवायास्ताश्च मन्ये मुनीश्वराः ॥ ९ ॥ एतद्वः कथितं सर्वं यत्पृष्टमखिलं द्विजाः ॥ यन्महेशमुखाच्छ्रुत्वा वायुराह ऋषीन्प्रति ॥ १० ॥ तद्वन्मृकण्डतनयोऽप्यनुभूयाखिलां नदीम् ॥ सतीर्थां पदशः प्राह पांडुपुत्राय पावनीम् ॥ ११ ॥ एतच्च कथितं सर्वं

---

१ एतस्माच्छ्लोकात्प्राक्—"शैवीयं संहिता पुण्या वायुना समुदीरिता ॥ चतुर्विंशतिसाहस्री मया वः समुदाहृता ॥" इति श्लोकः कस्मिंश्चित्पुस्तके पठ्यते तेन चतुर्विंशतिसहस्रसंख्याका वायुप्रोक्ता संहिता तदन्तर्गतं रेवाखण्डं स्यात् । अत्र च मार्कंडेयोक्तं रेवाखण्डं च द्वादशसहस्रसंख्याकग्रन्थसंमितमिति—"मया द्वादशसाहस्री संहिता या श्रुता पुरा । देवदेवस्य गदतः सांप्रतं कथिता तव ॥" इति मार्कण्डेयोक्तिरस्ति । ततश्च रेवाखण्डं किं चतुर्विंशतिसहस्रसंहितात्मकमाहोस्विद्द्वादशसहस्रसंहितात्मकमस्तीति शंका समुदेति । किंच, रेवाखण्डं किमावन्त्यखण्डान्तर्गतमाहोस्विच्छैवसंहितांतर्गतवायुप्रोक्तसंहितात्मकं वेत्यपि शंका समुदेति । परंतु—श्रीनारद

संक्षेपेण द्विजोत्तमाः ॥ नर्मदाचरितं पुण्यं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥ १२ ॥ किमन्यैः सरितां तोयैः सेवितैस्तु सहस्रशः ॥ यदि संसे
व्यते तोयं रेवायाः पापनाशनम् ॥ १३ ॥ मेकलाजलसंसेवी मुक्तिमाप्नोति शाश्वतीम् ॥ १४ ॥ यथा यथा भजेन्मर्त्यो यद्यदिच्छति तीर्थगः ॥
तत्तदाप्नोति नियतं श्रद्धयाऽश्रद्धयापि च ॥ १५ ॥ इदं ब्रह्म हरिरिदमिदं साक्षात्परो हरः ॥ इदं ब्रह्म निराकारं कैवल्यं नर्मदा जलम्॥
॥ १६ ॥ तावद्गर्जंति तीर्थानि नद्यो ह्यघफलप्रदाः ॥ यावन्न स्मर्यते रेवा सेवाहेवा कलौ नरैः ॥ १७ ॥ ध्रुवं लोके हितार्थाय शिवेन
स्वशरीरतः ॥ शक्तिः कापि सरिद्रूपा रेवेयमवतारिता ॥ १८ ॥ तावद्गर्जंति यज्ञाश्च वनक्षेत्रादयो भृशम् ॥ यावन्न नर्मदानामकीर्तनं
क्रियते कलौ ॥ १९ ॥ गरिमा गण्यते तावत्तपोदानव्रतादिषु ॥ नरैर्वा प्राप्यते यावद्भुवि भर्गभवा धुनी ॥ २० ॥ ये वसंत्युत्तरे कूले रुद्रस्या
नुचरा हि ते ॥ वसंति याम्यतीरे ये लोकं ते यांति वैष्णवम् ॥ २१ ॥ धन्यास्ते देशवर्यास्ते येषु देशेषु नर्मदा ॥ नरकांतकरी शश्वत्संश्रिता
शर्वनिर्मिता ॥ २२ ॥ कृतपुण्याश्च ते लोकाः शोकाय न भवंति ते ॥ ये पिबंति जलं पुण्यं पार्वतीपतिसिंधुजम् ॥ २३ ॥ इदं पवित्र
मतुलं रेवायाश्चरितं द्विजाः ॥ शृणोति यः कीर्तयते मुच्यते सर्वपातकैः ॥ २४ ॥ यत्फलं सर्ववेदैश्च सषडंगपदक्रमैः ॥ श्रुतैश्च पठितैस्तस्मात्फलम
ष्टगुणं भवेत् ॥२५॥ सत्रयाजी फलं यच्च लभते द्वादशाब्दिकम्॥श्रुत्वा सकृच्च रेवायाश्चरितं तत्फलं लभेत् ॥२६॥ सर्वतीर्थावगाहाच्च यत्फलं साग
रादिषु ॥ सकृच्छ्रुत्वा च माहात्म्यं रेवायास्तत्फलं लभेत् ॥ २७ ॥ एतद्धर्म्यमुपाख्यानं सर्वशास्त्रेष्वनुत्तमम् ॥ देशे वा मण्डले वापि नगरे ग्रामम
ध्यतः ॥ २८ ॥ गृहे वा तिष्ठते यस्य लिखितं सार्ववर्णिकम् ॥ स ब्रह्मा स शिवः साक्षात्स च देवो जनार्दनः ॥ २९ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां
मार्गोऽयं देवसेवितः ॥ गुरूणां च गुरुः शास्त्रं परमं सिद्धिकारणम् ॥ ३० ॥ यश्चेदं शृणुयान्नित्यं पुराणं देवभाषितम् ॥ ब्राह्मणो वेदवान्भूयात्क्ष
त्रियो विजयी भवेत् ॥३१॥ धनाढ्यो जायते वैश्यः शूद्रो वै धर्मभाग्भवेत् ॥ ३२ ॥ सौभाग्यसंततिं नारी श्रुत्वैतत्समवाप्नुयात् ॥ श्रियं सौख्यं
स्वर्गवासं जन्म चैवोत्तमे कुले ॥ ३३ ॥ रसभेदी[1] कृतघ्नश्च स्वामिध्रुक् मित्रवंचकः ॥ गोघ्नश्च गरदश्चैव कन्याविक्रयकारकः ॥ ३४ ॥ ब्रह्मघ्नश्च

महापुराणप्रोक्तस्कान्दमहापुराणस्यप्रतिखण्डाभिधयानुक्रमणिकायां पञ्चम आवंत्यखण्डे रेवाखण्डं प्रक्रांतमस्ति । तदेवैतद्रेवाखण्डमस्ति–यथावदनुक्रमम् । यत्तु–चतुर्विंशतिसहस्रसंहितात्मकं रेवाखण्डमस्ति–तस्त्वन्यदेव स्यात् ।
तत्पुस्तकांतरं चाप्यपूर्णमुपलभ्यते–एतेन तच्चतुर्विंशतिसहस्रसंहितात्मकमन्यदेव रेवाखण्डं स्यात्–सत्यनारायणव्रतादिकथानामत्र क्रमेऽनुपलम्भात्तत्र समावेशस्य सम्भवात् । अतश्चैकाशीतिसाहस्रसंहितात्मकस्कान्दमहापु
राणे रेवाखण्डं द्वादशसहस्रसंहितात्मकमेवास्ति । अन्यच्च–रेवाखण्डं चतुर्विंशतिसहस्रसंहितात्मकं यत्तन्मात्रत्वं किंतु तन्मृग्यम् । यदि कदाचिच्छतसहस्रसंहितात्मकश्रीस्कांदमहापुराणे स्याच्चेत्–शंकरसंहितायास्तत्र सत्त्वा
त्तस्याश्च चतुर्विंशतिसहस्रसंहितात्मकत्वसंभवात्तत्त्वं चान्यद्रेवाखण्डं यदेकं पुस्तकं किंचिदपूर्णमुपलब्धमस्ति तत्स्यात् । अतोऽत्र द्वादशसहस्रसंहितात्मकमेतेदमावन्त्यखण्डान्तर्गतं रेवाखण्डमस्तीति निपुणं सुधीभिरवधेयम् ।

१ रसभेदी–पंक्तिभेदकर्ता–इत्यर्थः,–धातुभस्मकरः–इत्यर्थो वा ।

सुरापी च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ नर्मदाचरितं श्रृण्वंस्तामब्दं योऽभिषेवते ॥ ३५ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो जायते नाऽत्र संशयः ॥ पाकभेदी वृथा
पाकी देवब्राह्मणनिंदकः ॥ ३६ ॥ परीवादी गुरोः पित्रोः साधूनां नृपतेस्तथा ॥ तेऽपि श्रुत्वा च पापेभ्यो मुच्यन्ते नात्र संशयः ॥ ३७ ॥ ये
पुनर्भावितात्मानः शास्त्रं श्रृण्वंति नित्यशः ॥ पूजयंति च तच्छास्त्रं नार्मदं वस्त्रभूषणैः ॥ ३८ ॥ पुष्पैः फलैश्चंदनाद्यैर्भोजनैर्विविधैरपि ॥ शास्त्रेऽ
स्मिन्पूजिते देवा पूजिता गुरवस्तथा ॥ ३९ ॥ इह लोके परे चैव नात्र कार्या विचारणा ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गन्धवस्त्रादिभूषणैः ॥ ४० ॥ पूज
येत्परया भक्त्या वाचकं शास्त्रमेव च ॥ वेदपाठैश्च यत्पुण्यमग्निहोत्रैश्च पालितैः ॥ ४१ ॥ तत्फलं समवाप्नोति नर्मदाचरिते शुभे ॥ कुरुक्षेत्रे च
यत्पुण्यं प्रभासे पुष्करे तथा ॥४२॥ रुद्रावर्ते गयायां च वाराणस्यां विशेषतः ॥ गंगाद्वारे प्रयागे च गंगासागरसंगमे ॥ ४३ ॥ एवमादिषु तीर्थेषु
यत्पुण्यं जायते नृणाम् ॥ नर्मदाचरितं श्रुत्वा तत्पुण्यं सकलं लभेत् ॥ ४४ ॥ आदिमध्यावसानेषु नर्मदाचरितं शुभम् ॥ यः श्रृणोति नरो
भक्त्या श्रृणुध्वं तत्फलं महत् ॥ ४५ ॥ समाप्य शिवसंस्थानं देवकन्यासमावृतः ॥ रुद्रस्यानुचरो भूत्वा शिवेन सह मोदते ॥ ४६ ॥ धर्माख्या
नमिदं पुण्यं सर्वाख्यानेष्वनुत्तमम् ॥ गृहेपि पठ्यते यस्य चतुर्वर्णस्य सत्तमाः ॥ ४७ ॥ धन्यं तस्य गृहं मन्ये गृहस्थं चापि तत्कुलम् ॥ पुस्तकं
पूजयेद्यस्तु नर्मदाचरितस्य तु ॥ ४८ ॥ नर्मदा पूजिता तेन भगवांश्च महेश्वरः ॥ वाचके पूजिते तद्वद्देवाश्च ऋषयोर्चिताः ॥ ४९ ॥ लेखयित्वा
च सकलं रेवाचरितमुत्तमम् ॥ भूषणं सर्वशास्त्राणां यो ददाति द्विजन्मने ॥ ५० ॥ नर्मदासर्वतीर्थेषु स्नानदानेन यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति
स नरो नात्र संशयः ॥ ५१ ॥ एतत्पुराणं रुद्रोक्तं महापुण्यफलप्रदम् ॥ स्वर्गदं पुत्रदं धन्यं यशस्यं कीर्त्तिवर्धनम् ॥ ५२ ॥ धर्म्यमायुष्यमतुलं
दुःखदुःस्वप्ननाशनम् ॥ पठतां श्रृण्वतां चापि सर्वकामार्थसिद्धिदम् ॥ ५३ ॥ यत्प्रदत्तमिदं पुण्यं पुराणं वाच्यते द्विजैः ॥ शिवलोके स्थितिस्तस्य
पुराणाक्षरवत्सरी ॥ ५४ ॥ इति निगदितमेतन्नर्मदायाश्चरित्रं पवनगदितमग्र्यं शर्ववक्त्रादवाप्य ॥ त्रिभुवनजनवंद्यं त्वेतदादौ मुनीनां कुलपतिषु
रतस्तत्सूतमुख्येन साधु ॥ ५५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां पञ्चम आवन्त्यखण्डे रेवाखण्डे रेवाखंडसमाप्तिरेवा
खंडपुस्तकदानादिमाहात्म्यवर्णनं नाम द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

इति श्रीस्कांदे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखण्डे तृतीयं रेवाखण्डं समाप्तम् ॥ (५-३) ॥

॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणे पञ्चम आवन्त्यखण्डे तृतीयं रेवाखण्डं समाप्तम् ॥(५-३)॥